PREFAȚĂ

Tomul I al *Etimologicului* ieșind întreg la lumină, Academia Română, sub auspiciile căriia este pusă lucrarea de către augustul întemeietor, s-a crezut datoare în sesiunea generală din 1887 a-și spune cuvîntul în această privință, dentîi prin raportul secretarului general, apoi prin comisiunea aleasă pentru a răspunde la acel raport. În loc de prefață, extragem pasagele corespunzătoare din raportul d-lui Dim. A. Sturdza, ca secretar general, și din răspunsul d-lor G. Bariț, N. Kretzulescu și A. Odobescu, cei trei membri ai comisiunii.

Din raportul d-lui Dim. A. Sturdza: „Astăzi avem înaintea noastră întîiul volum al *Marelui Etimologic*. Din acest volum putem vedea, judeca și apreția atât însemnătatea ideii Maiestății Sale Regelui cât și erudițiunea, pătrunderea și munca pe cari d-l Hasdeu le pune în executarea acestei lucrari.

Magnum Etymologicum Romaniae nu este un simplu dicționar, redactat după modul dicționarelor de pînă acuma. Este o lucrare unică în felul său. D-l Hasdeu a cuprins înțelesul intim al ideii M.S. regelui și, a conceput un plan de executare foarte vast și cu totul nou și original. Cuprinsul lucrării este precizat chiar pe titlu prin cuvintele: *Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*, de unde se vede că *Magnum Etymologicum Romaniae* va cuprinde în și ne toată limba română în manifestările și formele ei istorice, poporale și dialectale, așa după cum se găsește în cărțile vechi, în literatura poporană scrisă și nescrisă și în vorbirea vie a poporului. Acesta este fondul comun, este baza din care se formează limba literară, destinată a exprima toate cugetările și toate manifestările civilizațiunii naționale.

Din relațiunile pe cari d-l Hasdeu ni le-a prezentat în cei doi ani precedenți, am văzut cum s-a strîns materialele din cari se formează această lucrare monumentală asupra limbei noastre.

Cele patru fascicole publicate pînă acuma arată cum lucrarea se execută.

Din partea publicată se vede că *Magnum Etymologicum* nu cuprinde numai însemnarea cuvintelor cu arătarea etimologiei lor. Fiecare cuvînt formează o monografie în care sînt înșirate originile și istoricul întrebuințării lui, precum și toate funcțiunile lui în observațiunile, obiceiurile, credințele, superstițiunile poporului, de unde rezultă că acest dicționar este o enciclopedie națională în care sînt aratate și explicate toate manifestațiunile spiritului poporului nostru. Astfel lucrarea d-lui Hasdeu ocupă în studiile noastre filologice un loc de o însemnătate foarte mare. Prin ea se va da un impuls puternic a studia în toate direcțiunile psihologia poporană a românilor.

Ușor se va înțelege acum de ce *Marele Etimologic* trebuia să se deosebească de forma obicinuită a dicționarului. În *Dicționarul* d-lui Hasdeu fiecare cuvînt este tractat în forma unei mici monografii, care poate fi citită și înțeleasă de fiecare. Prin aceasta *Magnum Etymologicum* va deveni o carte instructivă în care oricine va putea găsi explicări asupra oricărui cuvînt; această lectură va contribui foarte mult la răspîndirea cunoștințelor drepte asupra limbei și asupra poporului român și la înlăturarea multor idei greșite, cari sînt răspîndite chiar între români, asupra manifestărilor spiritului național. Dar *Magnum Etymologicum* va mai avea un alt rezultat: o cunoștintă exactă a tezaurului limbei românești și a întrebuințării lui.

Avînd înaintea noastră întîiul volum al *Marelui Etimologic și* aprețuind marea însemnătate a acestei publicațiuni, precum și onoarea ce face ea țării și Academiei, se deșteaptă în

noi simțăminte de adâncărecunoștință și de nemărginit devotament cătră M.S. Regele, Augustul Președinte și Protector al Academiei; care a conceput ideea lucrării și a dat mijloace ca să se realizeze, precum și simțăminte de iubire, de stimă și de mulțumire cătră colegul nostru B.P. Hasdeu, care și-a pus toată activitatea sa spre a realiza această lucrare, care va fi, cum a zis M.S. Regele, un momument neperitor pentru limba și cultura română…”

Din răspunsul d-lor A. Odobescu, N. Kretzulescu și G. Bariț:

„În frunte vom pune ivirea primei manifestări realizate din opera capitală a secțiunii literare, cea dintîi peatră din temelia limbei noastre acel lăstar răsărit din măreața cugetare și din generoasa inițiativă a Augustului nostru Protector și Suveran. Vorbim de primul volum, în patru fascicule, din *Marele Etimologic al României*. Colegul nostru, d.B.P. Hasdeu, carele a primit cu lăudată semeție sarcina acestei opere uriașe, a lucrat în ultimii doi ani la dînsa astfel cum, și dacă am voi să-i căutăm cu tot dinadinsul defecte și lacune, abia am putea dibui pe ici și colea foarte ușoare și neînsemnate scăpări din vedere, asupra căroră d-sa mereu revine cu completări și adause. D. Hasdeu lucrează la ea încet, și bine face; lucrează cu prudența cuvenită cînd are omul a purta cu sine un aparat de erudițiune atît de greu și atît de complex. Și totuși pînă acum nu i se poate imputa că n-a mers așa de repede ca alte mari lucrări de natură analogă, executate prin țările culte ale Apusului. Pe acolo însă lexicografii de azi n-au decît a secera, a aduna în mănunchi sau cel mult a prăși în holdele literare semănate de secoli de către predecesorii lor. Colegul nostru, putem zice, urmînd aceeași imagine, că trage brazda și despică ogor în țelină. El însuși v-a explicat mai cu de-amănuntul cum și-a croit răzoarele, cum își destupă rădăcinile și cum, lucrînd mereu în trudă, îi răsar în preajmă miile de prețioase floricele ale vechii noastre limbe, pe cari niciodată el nu se îndură a le lepăda în laturi. Să-i mulțumim dar pentru a sa tot așa de vîrtoasă cît și delicată muncă; să-i urăm pe timp îndelungat aceeași tărie, aceeași stăruință, și totdeodată să-i șoptim la ureche că, și noi de aici și publicul de afară, sîntem nerăbdători de a ne folosi cît mai iute de mîndra-i lucrare, sîntem doritori a-l vedea întețindu-și vîrtutea și agerimea spre a ne da curînd cît mai mult rod se va putea…”

La mijloc, între raportul secretarului general și răspunsul comisiunii, autorul a rostit în sînul Academiei propria sa dare de seamă asupra mersului lucrării, care urmează mai la vale ca întroducere la tomul II. Aci mai avem însă ceva de adaos, ca întîmpinare la măgulitoarea nerăbdare despre care vorbește comisiunea academică.

Doritoare de a ajunge pe toate căile cît mai în pripă la treapta de cultură a surorilor sale din Occident, națiunea română– orice s-a zice– se mișcă zornică, între celelalte tărîmuri, și pe acela al filologiei. Cînd începusem noi mai anțărț, atunci cîntecele adunate în Ardeal de dd. Jarnik și Bîrsanu, în România de d. G.D. Teodorescu, nu ieșiseră încă la lumină, nici muzica poporană de d. Vulpian, nici poveștile bucovinene de d. Sbiera, nici studiile dialectale despre moți și despre bihoreni de d. Frîncu și de d. Pompiliu, nici mai cîte altele. Apoi tot de atunci încoace sînt de înregistrat unele importante edițiuni critice de texturi vechi, precum este *Codicele Voronețian*, *Psaltirea în versuri* a lui Dosofteiu, *Predicele* lui Antim etc., iar din cercetări curat științifice, cîteva excelente disertațiuni de d. L. Șăineanu.

Dăcă nemic nu va veni să împedece acest ager avînt, menit din ce în ce mai mult a prinde la putere, lucrarea *Etimologicului* va deveni și ea mai ușoară, mai îndemînatecă, mai gata cu o oară înainte.

B. P. H.

25 martiu 1887

DICȚIONARE ȘI DICȚIONARE

INTRODUCERE LA TOMUL II

citită denaintea Academiei Române în ședința de la 13 martiu 1887

— Oare pîn-la ce literă ai ajuns? mă-ntreba într-o zi un bărbat cu vază în lume.

— Hm! – răspunsei eu printr-o altă întrebare– pînă la ce literă ai citit?

Aci, firește, o mare încurcătură, căci omul meu cunoștea cartea numai din zvon. Românul însă nu se prea încurcă mai niciodată. Prefăcîndu-se că n-a auzit întrebarea, el se apucă cu o măiastră ușurință a mă lăuda pe mine, a lăuda *Etimologicul*, a lăuda Academia, a lauda cîte-n lună și-n soare, dară – fără un dară nu se poate – își încheie acatistul printr-un adînc suspin și o duioasă urare:

— Numai să-ți dea Dumnezeu ani mulți ca să poți isprăvi!…

A! Iată ceva care trece peste competința mea și chiar peste votul unanim al înaltului corp academic. Ar fi de minune, negreșit, dacă stăpînirea ar putea să vină în parlament cu un proiect de lege prin care să mă oprească de a muri pînă la terminarea *Etimologicului*, ba încă să-mi mai lungească zilele și peste litera z pentru ca să fac un suplement. Nu știu dacă țara ar cîștiga prin aceasta; eu însă unul aș fi pe deplin mulțumit. Dar fericitele timpuri cînd se potcoveau purecii au trecut de mult. E foarte cu putință ca eu să mor mîine sau poimîne, și-ntr-un asemenea caz, fără îndoială, nimeni nu va zice: după ce a murit, cîte zile a mai trăit ca să isprăvească?…

Ceea ce mă liniștește întrucîtva este că paguba n-ar fi tocmai mare. În adevăr, dacă lucrarea mea nu e nici caldă, nici rece, așa și așa, cît duce ciurul apă, lesne se vor găsi mulți ca s-o urnească mai departe; dacă însă, dinpotrivă, ea ar fi cumva atît de bună încît anevoie să se găsească cineva ca să mă înlocuiască la muncă, atunci oricît va rămînea de la mine, un volum, două sau trei, va fi un dar binevenit, o pîrgă nu de prisos pentru știința în genere și pentru românime în parte. Punîndu-mă la mijloc între ambele ipoteze, eu îmi permit a crede că opera mea, fără a fi ceva de toate zilele, nu este totuși vreo grozăvie peste puterile oricui va întruni în sine un temei de cunoștințe istorice și filologice cu un dram de bun simț și de bunăvoință.

Cu asemeni cunoștințe filologice și istorice pe de o parte, cu bunăvoință și bun simț pe de alta, nu va avea cineva, ca să poată merge înainte cu desăvîrșirea lucrării, decît să se pătrunză de planul general, de marginile în cari el se desfășoară, de cugetarea cea călăuză pe calea ce-l duce la capăt.

Al meu în toată puterea cuvîntului este numai acest plan prin care, după zisa d-lui Dimitrie Sturdza – eu izbutii „a cuprinde înțelesul intim al ideei M.S. Regelui” și pe care din capul locului îl încuviințase Academia. În tomul I, pe cele 1120 de coloane, se vede deja destul de limpede chipul de realizare a acelui plan.

Dar ce zic? Nici acest plan, cu a cărui paternitate aș vrea să mă fălesc, nu este al meu. El rezultă aproape întreg din starea actuală a științei limbei. De nu l-aș fi zămislit eu, trebuia s-o facă astăzi sau mîine un X sau un Y. Prioritatea este aci o simplă întîmplare, iar zăbava din partea altora nu e de mirare, deoarăce însăși linguistica s-a născut abia de jumătate de secol. Cîte și mai cîte de dres îi mai rămîne de aci încolo!

Dacă sarcina mea ar fi de a lucra un Etimologic al limbei franceze sau al celei germane ori italiene, este învederat că aș avea la îndemînă un material însutit mai mare, studiat mai denainte de o pleiadă de cărturari; povara, prin urmare, ar fi nespus mai purtăreață; dar să nu se crează că atunci eu aș procede altfel decît acuma; să nu se crează iarăși că altfel aș procede cînd mi s-ar da vreun grai sălbatec din Africa sau din America, lipsit de orice monumente, de orice cultură, de orice năzuințe literare; nu altfel aș procede, nu și nu, căci planul – încă o dată - nu este o nepregetată nascocire a crierului meu stăruitor, ci mi se impune vrînd-nevrînd din afară prin știința limbei.

De la Bopp și Diez, de la Schleicher sau de la Curtius încoace, nici chiar un mic manual de gramatică pentru clase primare nu se mai scrie așa cum se scria altădată. Cu atît mai vîrtos este un abis între cea mai voluminoasă gramatică a oricării limbi de pe la 1800 și între orice gramatică științifică de astăzi, fie ea și mai mititică decît acea a lui Brachet. Cum dară se întîmplă că numai d i c ț i o n a r u l n-a făcut în principiu aproape nici un pas înainte?

Nu vorbim nemic despre acele dicționare așa-zise practice, pe cari francezul pretinde a le purta în buzunar: „dictionnaire de poche” iar neamțul le ține în mînă: „Handwörterbuch”, unii și alții servindu-se cu ele pentru a-și tălmăci bine–rău o frază sau o vorbă străină; acele vocabulare elementare, cu ajutorul cărora nu este de mirare dacă la noi unul din vulgarizatorii romanțurilor pariziene de pe la 1850 tradusese pe „plateau de Waterloo” prin „talerul de la Waterloo”. Despre asemeni ABC ai lexicografiei nu se vorbește. Nu vorbim iarăși despre acele dicționare așa-zicînd imperative, prin cari un areopag oficial, o Academie Franceză sau o Academie della Crusca, se crede în drept a legifera asupra limbei curat literare a unei națiuni, făcînd din grai un fel de selecțiune nu naturală, ci de tot artificială, cel mult artistică. Este un gust, iar despre gusturi nu se dispută. Noi avem aci în vedere numai L e x i c a t o t i u s l i n g u a e, numai T h e s a u r o s, numai acele repertorii colosale, pe cari Littré le definește: „un enregistrement très étendu des usages de la langue, enregistrement qui, avec le présent, embrasse le passé”.

Să luăm excelentul dicționar latin al abatelui Forcellini din secolul trecut și să-l punem alături cu cea mai nouă mare operă lexicografică: A *new english dictionary on historical principles*”, pe care de la 1884 încoace a început a o publica James Murray, după ce în curs de 25 de ani o societate întreagă îi adunase și-i grămădise materialuri peste materialuri.

Înțelegem ca Forcellini să nu ne dea altceva decît clasicitatea latină, căci „populus romanus” nu mai trăiește, graiul lui cel viu s-a metamorfozat de veacuri în dialectele romanice de astăzi, fără a ne fi lăsat mai nici o urmă proprie; cîntecele sale, povestile, ghicitorile, boacetele, rîsuri și plînsuri, totul s-a prăbușit acoperindu-se cu

giulgiul uitării. Dar oare în aceeași pozițiune se află Murra? El are a face cu cea mai jună din națiunile cele mari ale Europei, o națiune plină de sucul vieței, o națiune căriia i se datorează însuși cuvîntul f o l k l o r e, care însemnează toate prin cîte se manifestă spiritul unui popor, obiceiele lui, ideile-i despre sine-și și despre lume, literatura lui cea nescrisă, mii și mii de trăsure caracteristice cu rădăcini în inimă și cu muguri în grai. Ei bine, cărturăria engleză veche și nouă se găsește la Murray, dar poporul englez – nu.

Popor! iată ceea ce deosebește pe știința limbei, născută în secolul nostru, de acele studii linguistice de altădată, cari n-au lipsit pe ici, pe colea, nici chiar în negura veacului de mijloc. Oare de ce nu s-a putut plăsmui această știință în mințile cele semizeești ale unor uriași ca Aristotele sau ca Bacon? de ce? Fiindcă oricare națiune ceva mai înaintată se credea pe atunci a fi prea superioară celorlalte mai puțin dezvoltate și fiindcă în fruntea fiecării națiuni se păuna cîte o clasă socială rădicată cu mult mai pe sus de straturile cele de jos, crezîndu-se datoare a le disprețui și a nu le băga în seamă, după cum strălucitul păun – se zice – nu se uită niciodată la picioarele sale, căci sînt aspre și întunecoase. Sub o asemenea aristocrație între națiuni și sub o asemenea aristocrație între clase, orice altă știință sau artă putea să propășească, dar nu linguistica, al căriia material brut se află mai-mai întreg în cătune, în colibe, în bordeie, nu în palaturi.

Se crede cum că creștinismul ar fi dat naștere științei limbei. O spuseră odată Pott și Max Müller; de atunci o tot repetă alții. În adevăr, nemine înainte de Crist n-a șters deosebirea dintre om și om, înfrățind pe șerb și pe stăpîn, pe elin și pe barbar. Dar vorba românului: Vodă vrea, Hîncu ba; una a fost cugetul Mîntuitorului, și alta a hotărît Papa. În locul graiurilor celor vii, pe cari erau trimiși să le învețe apostolii, eclezia ulterioară a încărcat omenirea, ca un soi de monopol, cu cîteva limbi moarte și prohodite, mai ales ebraica, greaca și latina; în locul frăției evangelice, cîrja Sfîntului Petru a concurs la desfășurarea și creșterea acelui feudalism, care turtea sub călcîie elementul poporan; contra limbilor celor răposate, contra nemicirii morale a gloatelor, dacă protesta cineva, apoi numai doară ereticii, numai doară acei pretinși schismatici, pe cari îi spulberau fulgerele Vaticanului. Este adevărat, de trei ori adevărat, că lui Crist i se datorează principiul metafizic al științei limbei; nașterea ei însă, întruparea-i cea pipăită, nu putea fi opera papilor, ci este rezultanta spiritului celui egalitar, care de un veac și mai bine pregătise Revoluțiunea franceză și pe care Revolutiunea franceză l-a transmis înjghebat și întărit secolului nostru. Și fără a se fi dezgropat limba sanscrită, deși poate ceva mai anevoie, linguistica trebuia să se nască din dată ce au devenit egale denaintea științei limbile cele mai culte cu graiurile cele mai necioplite, iar toți cetățenii, de la vlădică pînă la opincă, egali pe tărîmul politic. Linguistica fusese prevăzută abia pe la începutul secolului trecut de către marele neapolitan Giambattista Vico, care trăsese cel dentîi luarea-aminte asupra literaturei poporane, asupra idiotismilor vulgului, asupra acelei împregiurări că fiecare popor posedă cîte o enciclopedie a sa oarecum instinctivă, o logică a sa, o psicologie a sa, o geografie, o cosmografie, o astronomie etc., cari toate constituă o neprețuită comoară a cugetării sub învălișul graiului.

Un mare dicționar în care poporul nu este cuprins c e l p u ț i n tot, pe atîta pe cît se cuprinde acolo statul major al națiunii, în care, o odă sau un sonet nu primesc

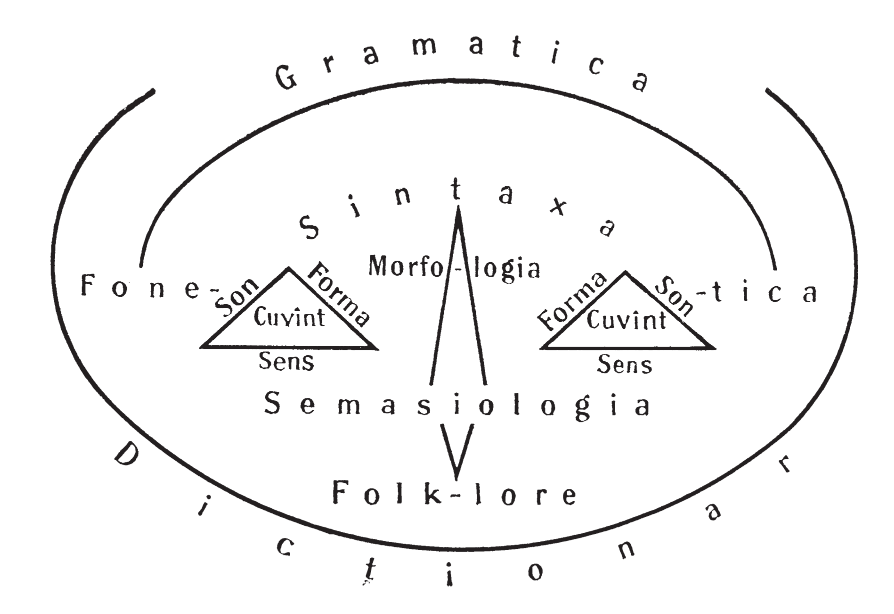
în clubul lor un cîntec bătrînesc sau o doină, în care citațiunile dintr-o nuvelă s-ar crede pîngărite alături cu citațiuni dintr-un basm, în care ar fi un scandal nesuferit de a se întîlni laolaltă un vers din *Vicleem* cu o strofă dintr-o tragedie, și–n care se descrie menuetul, dar nu se pomenește „ca la ușa cortului”; un asemenea mare dicționar este un anacronism astăzi, căci știința limbei urmărește cu stăruință evolutiunea vorbei nu într-o seamă de capete alese, nu în individualitatea cutare sau cutare, nu în cercuri sociale restrînse, ci tocmai în popor mai pe sus de toate.

Să constatăm însă că linguistica este oarecum ea însăși de vină dacă g r a m a t i c a a mers cu mult mai răpede decît d i c ț i o n a r u l. Preocupațiunea aproape exclusivă a corifeilor științei a fost în trecut și nu încetează încă de a mai fi curat gramaticală. După așa zisa „școală gramaticală veche” urmează așa-zisa „școală gramaticală noauă”; dar „altgrammatische Schule” și „neugrammatische Schule” sînt ambele deopotrivă „grammatische Schule”. Mulțumită acestei griji unilaterale, gramatica a făcut pași gigantici; dicționarul însă a rămas departe în urmă, profitind întrucîtva abia-abia sub raportul fonetic și morfologic. Lexicografii au început a întemeia derivațiunea materială a vorbelor pe corelațiunea regulată a sonurilor și au început a da loc printre cuvinte elementelor celor formative ca prefixuri sau sufixuri; dar atîta e tot. Modelîndu-se dicționarul după gramatică, s-a scăpat din vedere că sfera d i c ț i o n a r u l u i e cu mult mai vastă decît acea a g r a m a t i c e i.

S-a zis adesea că cuvîntul rezultă din trei factori quintesențiali: son, formă și sens. Cînd noi rostim „fac”, înșirăm s o n u r i l e *f*, *a*, *c*, a cărora unire f o r m e a z ă un verb la prima persoană a prezintelui indicativ, avînd s e n s u l cutare. Din cei trei factori, cu sonul se ocupă în același grad gramatica și dicționarul, căci el este rudimentul oarecum zoologic al graiului, prin care limba umană nu se deosebește în principiu de miorlăitul pisicei sau de ciripitul vrabiei. Rămîn forma și sensul. Gramatica are a face în specie cu forma, iar cu sensul numai întru cît se atinge de relațiuni logice între o formă și alta. Cele două ramure proprii ale gramaticei sînt morfologia și sintaxa, ambele avînd de obiect forma și iarăși forma, căci orice categorie morfologică, bunăoară „j’ai dit”, este identică în fond cu o construcțiune sintactică: „ego habeo dictum”. În opozițiune cu gramatica, dicționarul are a face în specie cu sensul, obiect al doctrinei numite semasiologie; însă aproape tot pe atîta și cu forma, fără care rareori se poate limpezi înțelesul unui element lexic. Sensul cuvîntului izolat este pururea șovăitor. Oare ce însemnează „scap”? Negreșit, nu tot una în „s c a p teafăr din foc” și în „s c a p căciula în puț”. Sensul particular al lui „scap” în cazul cutare sau cutare se cunoaște numai în frază, în propozițiune, în întrebuințarea-i cea sintactică. Totuși, dicționarul nu se mărginește cu atîta, ci zgîndărește mai departe. El caută sensul cel fundamental, din care să se poată desfășura divergința între cele două sau mai multe sensuri particulare, și-l găsește în prototipul latin vulgar „excapare”, compus din prepozițiunea „ex” și din „capa = manta”, de unde derivă atît românul „scap”, precum și francezul „échapper”, spaniolul „escapar” etc. „Excapare” însemna literalmente „a ieși din manta”, adecă pe de o parte: „a se dezbăra de ceva”, pe de alta: „a lasa jos”; în primul caz: „s c a p din foc”, în cel al doilea: „s c a p căciula”. Dar la Stockholm sau la Moscva, într-o climă vitregă, acolo

unde nici chiar cojocul nu ajunge pentru a înfrunta năvala crivățului, s-ar fi dezvoltat oare vreodată ideea de „scăpare” din acea de „ieșire din manta”? Ea nu putea să se nască decît într-o țară de la amiazizi, unde mantaua este bună din cînd în cînd la nevoie, dar mai adesea e nesuferită în toiul căldurei. La romani „capa” înfășura tot corpul omului: „totum c a p i a t hominem”, după expresiunea lui Isidor. O purtau mai ales călătorii plecînd la drum; și pe dată ce soseau la cineva, era obicei ca gazda s-o ia de pe umerii oaspelui, să-l s c a p e de o asemenea belea: „aufertur capa”. Iată-ne dară, pentru ca să putem înțelege pe al nostru s c a p, siliți a ne strămuta în traiul intim al străbunilor, în datinile lor, în folclorul Romei antice. Și așa este aproape totdauna.

Gramatica cuprinde o parte dintr-o sferă foarte întinsă, pe care dicționarul o îmbrățișează întreagă. Raportul sinoptic dintre ambele s-ar putea reprezinta prin următoarea figură, din care vedem totodată că gramatica nu numai se intercalează oarecum în dicționar, dar încă – chiar cînd o considerăm îndeosebi – se întemeiază pe el:

Prin „folklore” se înțeleg aci nu acele texturi poporane, cari sînt nu mai puțin trebuincioase gramaticei, fiind o prețioasă fîntînă pentru linguistica peste tot, ci se înțelege întregul trai prezinte și trecut al unui popor, viața lui materială și morală în treptata-i desfășurare, cu toate ale ei multe și mărunte. Cu cît acest trai ne este mai cunoscut, cu cît noi ni-l putem înfățișa într-un chip mai intuitiv, mai văzut cu ochii, cu atît mai limpede ne dăm seamă de sensul cel mlădios al cuvintelor. Cine oare n-ar pricepe și mai bine nașterea logică a lui s c a p din „excapo = ies din manta”, dacă ar avea denainte-i chiar imaginea acelei mantale, care înfășura pe drumețul roman obosit? Un dicționar e dator, după putință, a-și împinge cercetările pînă la acea mar-

gine extremă, căci ținta lui, în starea actuală a științei, este de a ne împărtăși în istoria fiecărui cuvînt genezea totală a unei asociațiuni de idei.

Pe lîngă „capa”, poporul roman mai avea și alte feluri de mantale, numite „lacerna”, „birrus”, „sagus”, „mantum” etc. Putem noi oare cunoaște cu deplinătate pe una din ele, dacă nu o știm deosebi de celelalte? Și nu numai cînd e vorba de lucruri, ci nu mai puțin și-n privința cea imaterială a simțimintelor și a speculațiunilor intelectuale, orice grai, fie cît de necioplit sub raportul literar, posedă pentru orice categorie o seamă de sinonimi, pe cari le distinge unele de altele, fiecare din ele avînd o nuanță proprie și dînd naștere unor derivate diferite, uneori chiar diverginți. Altceva este „scap” și altceva sinonimul „mîntuiesc”, derivat din „mantum”, adecă din aceeași noțiune fundamentală ca și „capa”. Deminutivul „mantellum” ne apare deja la Plaut (*Capt*. III, 3, v. 5-6) cu sensul de „scăpare”:

„Nec mendaciis subdolis mihi usquam m a n t e l l u m est meis,
Nec sycophantiis, nec fucis ullum m a n t e l l u m obviam est...”

„Mîntuiesc”, care n-are a face cu maghiarul „menteni”, este format din latinul „mantum” și însemnează literalmente „acopăr cu o manta”, de unde pe de o parte sensul de „sauver”, pe de alta, la moldoveni, acela de „achever”, niciodată „laisser tomber”, căci la romani „mantum” era scurt și ușor, „breve amictum”, nu supărăcios ca lunga „capa”. Fără sinonimică, accepțiunea celor mai multe vorbe ne apare într-o umbră în care ochiul zărește figurele, dar confundă fețele.

De la Festus pînă la Suidas, de la Suidas pînă la Henricus Stephanus, de la Henricus Stephanus pînă mai în zilele noastre, dicționarele cele mari se mulțumesc cu arătarea sensului imediat vechi sau nou al unui cuvînt prin întrebuințarea-i curat literară într-o construcțiune sintactică. Dar pînă și această citare a texturilor este generalmente prea trunchiată, uitîndu-se că adesea înțelesul cel intenționat al cuvîntului nu se lămurește fără un lung pasagiu reprodus in extenso. Littré cel dentîi a știut să citeze, și tocmai de aceea cel dentîi el a reușit să indice într-o mulțime de cazuri nu numai sensurile, dar pînă și nuanțele cele mai fine ale fiecărui sens în parte. Grație citațiunilor bine alese, bine cumpănite și bine clasificate, grație totodată unei pătrunzătoare și interesante sinonimice, opera lexicografului francez este nu numai un registru de consultat, ci pînă la un punct o carte de lectură; pe cînd publicațiunea englezului Murray se aseamănă mai mult cu o diagramă: pe una o poți primi ca pe acel tovarăș cu care vorbești fără să ți se urască și – după zicătoarea română – vorba vorbă aduce; cealaltă este un fel de schelet, un specimen anatomic, o hîrcă cu oscioare numerotate într-un mod foarte simetric, pe care trebui s-o studiezi cîteodată, dar cu care unei firi nervoase nu-i prea vine la socoteală a rămînea singură în odaie.

Orice mare dicționar al unei limbi ar trebui să fie cartea de lectură cea mai răspîndită, cea mai atrăgătoare, căci acolo și numai acolo se află deplinul γνῶθι σεαυτὸν al unei națiuni: „cunoaște-te pe tine însăți”. În loc de aceasta, ni se dă mai totdauna o stenografie de abreviațiuni peste abreviațiuni, un nămol de terminologie scolastică, un laconism pe care nu-l întrece nici chiar stilul telegramelor, niște litere microscopice menite a face economie de hîrtie și a da ochilor orbul găinelor, ș-apoi unul și

același tipic monoton aplicat la biografia fiecării vorbe, deși fiecare vorbă trăiește ca o individualitate proprie. Toate astea sînt nește păcate moștenite, în cari se răsfață de bună voie Murray, de cari într-o parte s-a scuturat Littré, și de cari n-a putut să scape ilustrul Iacob Grimm în monumentalul său dicționar german, deși ne spune el însuși că ar fi dorit să-i dea caracterul unei cărți de lectură, astfel încît să poată fi citit ca o petrecere de familie serile pe la gura sobei. Tocmai aceasta aș vrea și eu, deși străduința e cam anevoioasă, căci izbînda atîrnă nu de la talentul cel problematic al autorului, ci mai cu seamă de la temperamentul națiunii cu care are a face. Un englez sau un german citesc ceasuri întregi, fără a moțăi, aceleași pagine cari ar adormi într-o clipă pe un francez, pe un italian, pe un român; iar ceea ce place naturei vioi și neastîmpărate a ginții latine poate să se pară nu știu cum și nu știu ce duhurilor născute și crescute într-o altfel de atmosferă. Eu unul am lucrat și lucrez între români.

Carte de lectură pentru toți fiii națiunii, un mare dicțiodar, zămislit și săvîrșit după planul de mai sus, ar putea și-n școală să înlocuiască acele compilațiuni adesea insipide, mai toate indigeste, prin cari un spirit fraged încă se dezgustă de citire, departe de a se instrui petrecînd sau de a petrece instruindu-se. Începînd de la clasele cele mai elementare și pînă la bacalaureat, fie pentru băieți, fie pentru fete, ar fi lesne de a spicui, potrivit cu vîrsta fiecăruia, cîte un șir de cuvinte de o varietate extremă, cari nu numai să placă și să învețe, dar în același timp să atingă o țintă cu mult și mai înaltă: a sădi pînă-n baierele inimei cultul raționat al graiului părintesc…

La întemeiarea *Etimologicului*, dorul augustului suveran, rostit de pe tribuna Academiei, a fost de a mîntui din peire „toate cuvintele vechi, cari altmintrelea vor fi perdute pentru generațiunile viitoare…”

Orice cuvînt oglindește un lucru, o ființă, o idee, o datină; aceste lucruri, aceste ființe, aceste idei, aceste datine, eu m-am încercat și mă încerc a le apuca cîne-cînește din ieri și din astăzi al poporului român; dar pentru ca ele cu adevărat să nu fie perdute, pentru ca să poată rodi cu-mbelșugare în brazdele cele adînci ale zilei de mîine, mă tem a le da seci, sarbede, retezate, ci m-am silit și mă voi sili a le aduce palpitînde de viată pe ogorul neamului românesc.

NOUĂ PRESCURTĂRI:

G.D.T. = Teodorescu
J.B. = Jarnik și Bîrsanu

AMÙȘI, adv.; à l’instant, tout à l’heure, justement. Sinonim cu ac u ș i, de care însă poporul îl deosebește în mai multe privințe: sub raportul formal, din a c u ș i se face

deminutivul a c u ș i c ă, pe cînd *amuși* n-are deminutiv; sub raportul logic, numai *amuși* poate să însemneze „justement”.

Frîncu-Candrea, *Moții*, p. 47: „A c u ș i = peste puțin, de ex.: a c u ș i va fi anul de cînd ne-am văzut; *amuși* = tocmal, de ex.: *amuși* e anul de cînd a venit la noi…”

Amuși derivă din a m u prin intensivul -ș i , după cum „acuși” vine din „acu-și”. Întrucît a m u este o formă contrasă din a c m u, în vechile texturi ne întimpină a c m u ș i, bunăoară, chiar reduplicat, la Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 54): „…ce pentru tot folosul cel de obște silind, zis-am și zic și nepărăsit voiu zice că lupul precum iaste adevărat filosof, așia și spre isprăvirea treabei aceștiia harnic iaste, precum dovédele și argumenturile, pre carile a c m u ș i – a c m u ș i înaintea tuturor puindu-le, tot adevărul lucrului vor mărturisi…”

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 422): „A c u m u ș. Statim. Confestim.”

v. *Acuși*. – *Amu*.

AMUȘULUIÈSC(*amușuluit*, *amușuluire*), vb.; flairer, suivre à la piste, dépister. Sinonim cu a d u l m e c. Provincialism din părțile Transilvaniei.

Frîncu-Candrea, *Moții*, p. 47: „a *amușului* = a m i r o s i; se zice cu deosebire despre cîinii de vînat cînd dau de urma vînatului…”

Maghiarul m e s s z e „ departe”, m e s s z e l á t n i „a simți de departe”.

v. *Adulmec*. – *Aulm*.

AMÙT. – v. *Amuțesc*.

AMUȚEALĂ. – v. *Amuțire*.

AMUȚÈSC (*amuțit*, *amuțire*), vb.; 1. devenir muet, perdre la parole, se taire tout d’un coup; 2. rendre muet. Ca netranzitiv, a se face m u t; ca tranzitiv, a face m u t pe altul: astăzi am *amuțit* de frica ta, dar mîine te voi *amuți* eu pe tine. Românul *amuțesc* corespunde italianului a m m u t e s c o = lat. vulg. a d m u t e s c o, pe cînd spaniolul „enmudecer” reprezintă un prototip „immutescere” (Cihac). *Amuțire* pentru gură este ca a s u r z i r e pentru urechi, o r b i r e pentru ochi etc.

Coresi, 1577, ps. XXXVIII:

„…*amuții* și nu deșchișŭ rostulŭ mieu…”	„…o b m u t u i et non aperui os meum…”

la Dosofteiu, 1680: „amuțât-am și n-am deșchis rostulŭ mĭeu…”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 127): „dinții vorovitorilor după voe să sdrobască, limba vicleană și mincinoasă să *amuțască*, și uréchia de lingușituri priimitoare să asurzască…”

Descîntec „dintru iele”, după cum se rostește în Ardeal, pe la Năsăud (A. Pop, c. Sîn-Georgiu):

„Dĭe ocĭ m-o orbgit,
Dĭe nas m-o cîrnĭit,
Dĭe gură m-o *amuțît*,,
Dĭe urecĭ m-o asurdzît,
Dĭe mînurĭ m-o lĭegat,
Dĭe peișcĭoare m-o-mpcelĭecat…”

(cfr. Șaineanu, *Ielele*, p. 11)

Ca boală, după medicina poporană, *amuțire* se datorește i e l e l o r.

„Cine a văzut ielele făcînd hore noaptea prin poieni și cîntînd, dacă o va spune, *amuțește*” (*C*. Petrescu, Muscel, c.Rădești).

Poporul zice că ielele umblă mai mult noaptea cîntînd, și dacă se-ntîmplă să chieme pe cineva pe nume și acela le răspunde, *amuțește*…” (D. Poppescu, Dîmbovița, c. Băleni-Sărbi).

„Între ocări de-ale poporului: *Amuțire*-ai să *amuțesti*! Cădea-ți-ar limba!…” (G. Dobrin, Făgăraș, c. Voila).

Fără a fi bolnav, *amuțește c*ineva pe o clipă cînd se sperie, cînd e biruit de sfială, cînd resimte o puternică zguduire sufletească.

I. Văcărescu, p. 40:

„Spui, cer, chem, cînt numele tău;
Dar cînd te-ntîmpin undeva,
Rîd, plîng, încep a tremura;
Și gat-a fi prea vorbitor,
Vrînd mil-a-ți cere l-al meu dor,
Cînd sînt aproape să-ndrăznesc,
Cuvîntu-mi piere, *amuțesc*…”

Zilot, *Cron.*, p. 118:„Ce mai rău la un pămînt sau la o stăpînire decît să fie fără putere de arme ale ei și fără bogăție a caselor boierești, precum ajunse ticăloasa Țară Românească de la o vreme încoace din zavistia grecilor, precum am arătat? Deci dintr-aceasta *amuțiră* bieții boieri cei iubitori de patrie (las pre cei răi și vînzători, ei și firește răi), neavînd în ce se rezema; aceasta îi făcu de-și pleacă capul la toate buruienile…”

Mai *amuțește* omul și atunci cînd îi este urît să vorbească cu cineva.

În următoarea doină din Ardeal, în loc de *amuțește* ne întimpină cu acest sens reflexivul s e m u ț e ș t e:

„Ba te-aud, bade, aud,
Dar nu pot ca să-ți răspund,
Căci gura mi s-a m u ț i t,
Fiind în casă c-un urît…”
(Tribuna din Sibii, 1886, p. 929)

În Banat se aude și forma a m u t, care se rapoartă cătră *amuțesc* ca „amurt” cătră „amurțesc”.

Dicționar ms. Lugoșean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 423): „A m u t. Obmutesco”.

v. *Amuțire. – Amuțit. – Mut. – Muțesc.*

AMUȚIRE (plur. *amuțiri*), *s.f.*; *m*utisme, perte de la parole. Sinonim cu a m u - ț e a l ă , care însă exprimă mai mult o stare patologică, și cu a m u ț i t u r ă , care cuprinde o nuanță de despreț.

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 32): „macar că rea iaste *amuțirea* din lipsa organelor de voroavă tocmitoare, dar încă mai rea iaste cînd purcéde din lipsa și neștiința cuvintelor trebuitoare…”

Antim, *Predice*, *p*. 91: „l-au lovit și cu palma preste obraz, și i-au pecetluit spurcata și clevetnica lui gură cu a m u ț e a l a…”

Jipescu, *Opincaru*, *p*. 39: „Rumâni[i] însă nu tac mult; s-ar bocăni d-ar pătimi de a m u ț e a l ă; sînt glumeți nevoie mare…”

Dicționar bănățean, ms. circa *1670* (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 423): „A m u ț i t u r ă. Vocis praeclusio”.

v. *Amuțesc. – -eală. – -ire. – -tură.*

AMUȚIT, -**Ă**, adj.; part. passé d ’ a m u ț e s c: rendu muet. M u t într-un mod trecător.

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 98): „ca cum și cu trupurile și cu sufletele amurțiți și *amuțiți* ar fi fost, prin cîtăva vréme între dînsele mare tăcére să făcu…”

v. *Amuțesc.*

AMUȚITURĂ. – v. *Amuțire.*

ÀMZA, n. pr. m. – v. *Hamza.*

[1]AN (plur. *ani și ai*), s.m.; l.an, année; 2. long intervalle de temps. Substantivul *an*, din latinul a n n u m, nu trebui amestecat cu adverbul a n = lat. a n n o, de unde a n ț e r ț = a n n o t e r t i o, despre cari vezi la locul lor.

În înțelesul strîns al cuvîntului, *an* este totalitatea timpului în cursul căruia pămîntul își săvîrșește rotirea sa în giurul soarelui. Prin această rotire se urmează una după alta cele patru mari schimbări periodice: primăvară, vară, toamnă și iarnă, cari în graiul vechi se numeau: v r e m i l e *anului*.

Moxa, 1620, p. 346: „începu a podobi ceríul cu stéle și cu lucíaferi, cu soarele și cu luna, de se întrecú una cu altâ întru lauda cui le-au faptú și să cunoască oamenii v r e m i l e *ailor*…"

Zicerea a n o t i m p sau a n u t i m p, pe care unii o urcă la epoca romană (Cihac, I, 12), este un neologism născut nu demult la românii de peste Carpați printr-o traducere literală din germanul „Jahreszeit"; cu toate astea, ea are sorți de a se înrădăcina în grai, lipsind un alt termen mai potrivit pentru noțiunea de „saison".

Într-un sens mai larg, se zice *an* numărul de 365 sau 366 de zile, oricare ar fi punctul lor de plecare; iar într-o accepțiune familiară, *an* este o vreme îndelungată în genere.

I. *a n* c a u n i t a t e d e t i m p.

1. î n l i t e r a t u r a p o p o r a n ă.

Împărțirea *anului* în l u n e, s ă p t ă m î n e, z i l e și n o p ț i se cuprinde în admirabila ghicitoare poporană:

„Am un copaci cu doisprece crăci; în fiecare cracă sînt patru cuiburi; în fiecare cuib sînt șepte oauă, și fiecare ou are o parte albă și alta neagră" (Sbiera, *Povești*, p. 322; cfr. Ispirescu, *Ghicitori*, p. 31).

Aproape aceeași ghicitoare, dar mai putin ingenioasă, ne întimpină:

la spanioli:

„Un árbol con doce ramas,
Cada una tiene su nido,
Cada nido siete pájaros,
Y cada cual su apellido…"

la portugezi:

„Um' árv're com doze ramos,
Cada ramo têin sê níinho,
Cada níinho tríinta passaírinhos…"

la italieni:

„C'è un altero alberone
Con dodici ramone:
Ogni rama ha quattro cove,
Ogni cova sette uccelli,
Quest'è il fior de l'indovinelli…"

(Pittrè, *Arch. delle trad. pop.* II, 421; 111, 113)

E mult mai sarbedă ghicitoarea corespunzătoare franceză: „un père a douze fils, chacun d'eux en a trente, moitié blancs, moitié noirs" (G.D.T., *Poez. pop.*, 217).

Într-o variantă românească a acestei ghicitori se zice: „douăsprece ramuri, jumătate verzi, jumătate uscate” (G.D.T., *l. c.*), înțelegîndu-se în prima jumătate vremea de la „Dragobete cap-de-vară”, adecă de la 1 martiu, iar în jumătatea cealaltă vremea de la „Sînt Andrei cap-de-iarnă", adecă de la 1 decembre.

v. [1]*Andrei*. – *Dragobete*. – *Primăvară*.

E caracteristică prin spirit bisericos varianta bulgară: „un arbore cu 12 ramure, pe fiecare ramură cîte 4 cuiburi, în fiecare cuib cîte două găoci uscate” (Čolakov, *Sbornik*, *1872*, p. 119), adecă cîte două zile de post.

Ca unitatea cea mai lungă de timp, căci „deceniu” sau „secol” sînt străini poporului, *anul* se identifică cu însuși timpul, bunăoară în locuțiunea est-timp = = est-*an*.

De asemenea, *an* se ia ca sinonim cu vreme, de exemplu într-o doină din Ardeal:

„Mă căznesc de este-o vreme
Să fac din pelinaș miere;
El, pustiul, e tot fiere!
Mă căznesc de este-un *an*
Să fac din pelin zahar;
El, pustiu,-i tot amar!…”

(G.I. Bibicescu, col. ms.)

Poporul însă face o deosebire esențială între vremea de acum și vremea de apoi. Cea dentîi a fost totdauna cum este astăzi, și tot așa o să rămînă pînă la judecata cea de pe urmă, cînd se va începe vremea de apoi, și atunci, după zisa baladei *Iovan Iorgovan*:

„Ce-am aflat și ce știm noi?
C-o veni vremea d-apoi:
C-o fi *anul* ca luna,
Luna ca săptămîna…”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 422)

Ca în generalitatea limbilor, românul asociază des *anul* cu ziua, nu cu luna sau cu săptămîna.

Psaltirea Șcheiană, *circa* 1550 (ms., în Acad. Rom.), LX, 7:

„…*anii* lui pără la dzi în gintu și gintu…”	„…annos ejus usque in diem generationis et generationis…”

Prin *an* și zile își măsoară poporul suferințele sale, cînd zice: „cîte zile într-un *an*”.

„Cine m-aude cîntînd
Zice că n-am nici un gînd,

Dar atîtea gînduri am
Cîte z i l e -s într-un *an*…”

(Retegan, *Cărțile săteanului*, 1886, p. 13)

sau:

„Cîte z i l e -s într-un an,
Atîtea năravuri am…”

(*Familia*, 1886, p. 503)

„Blăstem: ducă-se cîte z i l e într-un an!” (G. Bottez, Iași, c. Șipotele; G. Bunescu, Tecuci, c. Brăhășești).

Printr-o altă asociațiune între *an* și z i, un proverb adevărat eroic sună: „Decît un *an* cioară, mai bine o z i șoim” (Iordachi Golescu, *Conv. lit.*, 1874, p. 72).

Rareori *anul* se asociază cu c e a s u l, ca într-un proverb foarte remarcabil:

„Cînd va vrea norocul să-și întoarcă pasul,
Nu aduce *anul* ce aduce c e a s u l…”

(Pann, I,34)

Această zicătoare ne întimpină deja la Miron Costin în *Viața lumii*:

„Norocul, fără să stea, își tot schimbă pasul;
Anii nu pot aduce ce aduce c e a s u l…”

(Ap. Hasdeu, *Răzvan*, ed. 3, p.180)

O găsim apoi la Ianache Văcărescu, *Ist. Otom.* (Papiu, *Monum.* II, p. 278): „Aceea însă ce nu poate aduce și pricinui *anii și* strădania, pricinuiește cîteodată c e a s u l și norocul…”

Cînd trece ceva peste un *an*, românului i se pare a fi de o lungime extremă; așa despre o soacră se zice:

„De te-ai coace-un *an* ș-o v a r ă,
Tot vei rămînea amară!…”

(Marian, *Bucov.* II,183)

Balada *Țăranul și ciocoiul*:

„Nu te-ncepe c-un țăran,
Că ș-așa el ți-i dușman,
Căci țăranul cînd te bate,
Zaci un *an* și j u m ă t a t e…”

(*Col. l. Tr.*, 1882, p.154)

Balada *Vîlcan*:

„N-am dat ochii cu Vîlcan
De-i m a i b i n e d e u n *an*…”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 551)

Dar expresiunea poporană simbolică a unei durate afară din cale este n o u ă *ani*, paralelă cu „nouă țări și nouă mări”, cu „nouă raze ale soarelui”, cu „nouă zîne” etc.

Balada *Ioviță*:

„Orișicît m-am ostenit
N o u ă *ai*
Pe nouă cai,
Pe toți nouă i-am spetit…”

(Marian, *Bucov*. I, 73)

Balada *Soarele și luna*:

„Îmblă, frate, mîndrul soare,
Îmblă, frate, să se-nsoare,
N o u ă *ai*
Pe nouă cai…”

Balada *Mogoș vornicul*:

„N o u ă *ani* să-i tot alungi
Și cu moartea să-i agiungi!…”

Proverb:

„A lipsit de acasă n o u ă *ani*,
Și s-a întors cu doi bani…”

(Pann, II, 5)

Raritatea unui fapt se exprimă prin locuțiunea: „într-un *an* o dată”.

Un țăran din Ialomița: „Azi e Sîntu Neculai; ai, nevastă, la biserică să dăm o leturghie și să ne rugăm lu Dumnezeu, că-i sărbătoare mare, e î n t r -u n *an* o d a t ă…” (T. Teodorescu, c. Lupșanu).

Ion din St. Petru, 1620 (ms., în Acad. Rom., p. 10): „vinŭ ele la noi î n t r -u n *anu* o d a t ă și lăcuescŭ 30 de zile cu noi…”

Pluralul *ani*, cînd e vorba de totalitatea timpului cît a trăit o ființă sau cît a durat un lucru, e sinonim cu v r î s t ă sau – după cum se zicea în vechiul grai – cu c r e s c u t.

În acest sens se poate întrebuința cu determinarea numărului *anilor*, sau într-un mod nedeterminat.

Nedeterminat, a cerceta despre vrîsta cuiva se zice mai poporan: a î n t r e b a *anii*.

Proverb despre fete bogate:

„Cînd vor fi la mijloc banii,
Nu se mai î n t r e a b ă *anii*…”

(Pann, II, 128)

În loc de: „a examina vrîsta” – „a c ă u t a *anii*”.
Anton Pann, *Prov*. II,96:

„Se-nbulzea s-o ceară văduvii și junii;
Nu-i căuta chipul, nu-i c ă u t a *anii*;
Toată frumusețea îi era ei banii…”

La un cal *anii s* e c a u t ă după dinți.
Cînd numărul *anilor* se determină, denaintea cifrei se pune genitivalul d e.
Moxa, 1620, p. 366: „el era tinerelŭ d e 7 *ani*…”
Pann, *Prov*. II, 103:

„Un bătrîn odinioară d e nouăzeci *ani* trecut…”

Fără număr, dar determinat printr-un adjectiv, se zice despre vrîstă: m i c d e *ani* = „tînăr”; m a r e d e *ani* = „bătrîn”; în ultimul sens locuțiunea românească corespunde latinului a n n o s u s, și mai bine însă italianului p i e n o d ’ a n n i. Se mai poate zice tot așa de bine: v e c h i d e z i l e.

Cînd nu e vorba de vrîstă, ci despre punctul de plecare al unei situațiuni, atunci d e însemnează „depuis”, fără raport genitival. Așa: „m-am însurat d e trei *ani*”, „d e mulți *ani* te aștept”, „d e *ani* n-ai mai venit pe la noi”.
Balada *Novac și corbul*.

„Grue zace la-nchisoare
De trei *ani* lipsiți de soare”

În fine, este de observat că nedeterminatul *ani* se întrebuințează mai ales despre o vrîstă ceva mai înaintată, pe cînd la cei tineri de tot se aplică deminutivul a n i - ș o r i.
v. *Anișor*.
Pentru idiotismul: „d-a t î ț i a m a r i d e *ani*” sau „d-a t î ț i a a m a r i d e *ani*”.
v. [5]*Amar*. – *Mar*.

2. î n c r o n o l o g i e.

Graiul face o mare deosebire între *an* și *an*, adecă între *anul* c o m u n și *anul* p a r t i c u l a r, cel dentîi începîndu-se și isprăvindu-se la cîte o zi hotărîtă, bunăoară 1 ianuariu și 31 decembre, pe cînd celalalt cuprinde același număr de lune, dar se începe și se isprăvește la cîte o zi convențională orișicare. Astfel poate să fie un alt *an* scolastic, un alt *an* fiscal, un alt *an* judiciar, un alt *an* pentru arende și chirie etc., iar indivizii în trebile și daraverile lor își încep *anul* după întîmplare sau în orice zi le vine la socoteală.

Caragea, *Legiuire*, *1818*, p. 66: „De să va mărita fămeia în *anul* j a l i i, să piiar-ză darul dinaintea nunții…”

Anul c o m u n poate să fie numai o f i c i a l sau numai v u l g a r. La români a fost în curs de mai multe veacuri, pînă în secolul trecut, o diferință între unul și

altul. *Anul* nostru oficial, luat de la bizantini prin slavi, se începea la 1 septembre și se număra de la Creațiunea lumii, presupusă a se fi petrecut cu 5508 *ani* înainte de nașterea Mîntuitorului, astfel că, pentru a ști *anul* creștin, trebuia din totalitatea unei date să scoatem 5508 de la 1 ianuariu pînă la 31 august, iar 5509 de la 1 septembre pînă la 31 decembre inclusiv. Pe cînd un asemenea *an* se ținea la curte, în biserică, pentru relațiuni juridice de orice natură, poporul însă n-a încetat niciodată de a serba începutul *anului* la 1 ianuariu, și-n parte – printr-o rămășită de tot arhaică – la 1 martiu, legendarul M ă r ț i ș o r, care și la românii cei primitivi era luna dentîi: „annus incipiebat a Martio” (Macrob., Sat. I, 12), de unde luna a șeptea a și păstrat numele de „September”.

v. *An-nou*. – *Mărțișor*. – *Răpciuni*.

Din cauza divergința între uzul oficial și între cel vulgar, în vechile texturi ne întimpină nu rareori greșeli cronologice, fie prin neștire, fie prin scăpare din vedere, nu numai din partea celor agramați, dar chiar de către cei mai cărturari. Așa în *Synaxarul* mitropolitului Dosofteiu citim pe frontispiciu încheiarea bilinguică: „v l é t o de la începutulŭ lumii 7190 méseța octovri 27 dni, de la nașterĭa Domnuluĭ și Mântuitorĭuluĭ nostru Isus Hristos l é t ŭ 1682”, pe cînd octobre 7190 corespunde lui octobre 1681, iar nu 1682.

În graiul vechi se zicea deopotrivă bine la singular și la plural: „î n *anul* cutare” sau „î n *anii* cutare”.

Urechia, *Letop*. I, p. 110: „î n *anii* 6947 noemvrie 28 întrat-au în țară oaste tătărească de au prădat și au ars pînă la Botoșeni și au ars și tărgul Botoșenii; așijderea î n *anul* 6948 dechemvrie în ù earăși au întrat tătarii…”

Într-un stil solemn, vorbindu-se despre trecut, se zicea: „cînd a fost c u r s u l *anilor*…”

Nicolae Costin, *Letop*. II, p. 39: „Cînd au fost c u r s u l *anilor* de la începutul lumii 7193, eară de la Hristos 1685, în luna lui iunie în 15 zile, au îmbrăcat caftan de domnie Cantemir-vodă…”

Constantin Brîncovanu, 1695 (*Cond*., ms. în Arh. Stat., p. 199): „de cînd au fost n u m ă r u l a*nilor* 7190 fiindu acestu plaìu di vie păragină…”

Pentru *anii* de la Creațiune se zicea nu numai „de la începutul lumii”, ca mai sus, și: „de la Adam”, ca în texturile citate la pag. 196 [vol. I], ci încă: „de la zidirea lumii” sau „de la facerea lumii”; însă expresiunea cea mai frumoasă și de formațiunea cea mai poporană este: „din f a p t u l lumii”, după cum des-dimineața se cheamă „f a p t u l zilei”.

Text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel*. al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 21): „ačast-au fost în *ani* d i î n f a p t u l ŭ l u m i e i 5499 în luna lui martie…”

v. *Fapt*. – *Lume*.

Afară de slavicul l e a t, cărturarii întrebuințau și pe compusul său v e l e a t = = въ лѣто „in anno” ca sinonim cu *an*, de exemplu: „au purces Antioh-vodă la Camenița în luna lui iunie zi 1, și au trimis și domnul muntenesc Costantin Basarab o samă de oaste muntenească, și au zăbovit 3 luni acolo, pănă o au deșertat și au dat-o pe măna leșilor în luna lui septemvrie 12 zile marți, v e l e a t u l 7208” (*Letop*. II, p. 49).

Dar sensul propriu al v e l e a t u l u i, cu care el se mai aude la bătrîni și ar putea să rămîie în limbă, nu este„l'année", ci „la date" adecă indicațiunea cifrică precisă a unui *an*.

Neculce, *Letop*. II, 196: „doar niscai v e l e a t u r i a *anilor* de s-or fi greșit, eară celelalte întru adevăr s-au scris…"

v. *Leat*. – *Veleat*.

Pentru isprăvirea *anului*, românul are două sau trei vorbe deosebite: o expresiune verbală așa-zicînd dinamică: „*anul s* e î m p l e" mai rar: „s e î m p l i n e ș t e" și o expresiune nominală statică: „*an* î n c h e i a t" . Și lătinește se zicea: „i m - p l e r e a n n u m".

Text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 89): „se apropie zilele de i se î n p l u cocoanei *anul* diîntăi…"; și mai jos: „deaca se î n p l u r â trei *ani*…"

Pravila Moldov., 1646, f. 26: „să să bucure și să să veselească cu acest bine pănă căndŭ să vorŭ î n p l ĭ a doodzeci de *ai*, și elŭ și fečorii lui, ĭară nu mai multŭ…"

Noul Testament din 1648, Act. Ap. XXIV, 27:

„…ĭarâ î m p l ă n d u -s â doĭ *ani*, luo altulŭ…"	„…biennio autem e x p l e t o, accepit successorem…"

unde în *Biblia* lui Șerban-vodă, 1688: „doĭ *ani* î n p l i n i n d u s e…"

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, dec. 10: „acĭasta o răbdâ treĭ *anĭ* î n c h e ĭ a ț, și nemicâ n-au suspinatŭ…"

Jipescu, *Opincaru*, p. 132: „s-au plimbat o stămînă și au plîns o 100 dă *ani* î n - c h e i a ț i…"

v. *Cumplu*.

II. *a n* î n l o c u ț i u n i a d v e r b i a l e.

Ca și ceilalți termeni privitori la împărțirea timpului, *an* se întrebuințează adesea ca adverb. Să se alăture: „*anul* acesta a fost ploios" cu: „*anul* acesta nu voi pleca nicăiri". Pe cînd în primul pasagiu „*anul* acesta" este un curat substantiv, în pasagiul al doilea el funcționează întocmai ca adverbul „astăzi" în: „astăzi nu voi pleca nicăiri". De asemenea în „acum un *an* = *anno* praeterito", *an* trece deja în adverb.

Doină din Ardeal:

„Cu mîndra de-a c u m u n *an*
Dintr-un măr mă săturam…"

(J.B., 155)

Mai ales însă atunci cînd își asociază unele prepozițiuni, *an* formează un șir de locuțiuni adverbiale, dintre cari mai nici una nu se află în limbile romanice din Occident.

1. *c u a n u l* și p e *a n.*

Între ambele locuțiuni, cari se traduc franțuzește deopotrivă prin „par an", este la noi aceeași deosebire ca între: „cu ziua" și „pe zi", „cu luna" și „pe lună" etc., c u

anul implicînd în sine o noțiune de sarcină, de muncă, de stăruință în tot cursul unui *an*, pe cînd p e *an* însemnează mai mult foloase decît greutăți, și aceasta într-un interval mai îndelungat împărțit p e *ani*, „per annos”, fiecare *an* avînd răstimpuri libere. Cînd cineva „primește p e *an* atîta”, este un venit asigurat pentru un număr de *ani* în nește condițiuni mai mult sau mai puțin îndemînatece; cînd însă „primește c u *anul*” vrea să zică că tot așteaptă cu greu să primească, și la urmă, *anul* împlinindu-se și plata fiind răfuită, se poate ca să nu i se mai dea. Cineva călătorește cu plăcere de mai multe ori p e a n; dar a călători c u *anul* este a nu se mai odihni. Nuanța pesimistă a zicerii c u *anul* se învederează pe deplin din următoarele exemple:

Basmul lui Dumnezeu (*Țara nouă*, 1886, p. 71): „Meștere de lemn, îi zise Maica Domnului, du-te acasă

și muncește c u *anu*
pînă ce vei lua banu…”

În cîntecul *Jianului*:

„C-ala e Iancu Jianul,
Care bate cu tufanul
Și ține pizma c u *anul*…”

(*Col. l. Tr.*, 1873,p. 53)

unde „pizma c u *anul*” exprimă părerea poporului că pizma n-ar trebui să fie decît cel mult „cu luna”, fără a ținea mai îndelungat.

Doină din Ardeal:

„Mă trecuși, măicuță, dealu,
Maică, dealu cu podbealu,
Să nu ne vedem c u *anu*…”

(J.B., 174)

La plural: c u *anii*.

Anton Pann, *Prov*. II, 19:

„De ce să slujesc c u *anii*, *să* muncesc ca un argat?…”

P e *an* presupunînd o urmare de *ani*, se poate zice: „p e tot *anul* = p e fiecare *an*”.

Pravila Moldov., 1646, f. *29*: „să vor tocmi p r e totŭ *anulŭ* ca să-i facâ platâ…”

Dar nu se poate zice: „c u tot *anul*” sau „c u fiecare *an*” căci „c u *anul*” cuprinde un singur *an* încheiat.

Tot cu sensul de continuitate, în vechiul grai „*an* p r e *an*” însemna: „*an* după *an*”,„într-un șir de *ani*”.

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, dec. 9: „ așĭa făcĭa *anŭ* p r e *anŭ*, cândŭ ĭa să suĭa la casa luĭ Dumnedzău și-ș făcĭa inemâ rĭa și plângĭa și nu mânca…”

Locuțiune: p e c e a s și p e *an*:

Omiliar de la Govora, 1642: „atunce îngerul va bucina ca să se gătească alți șapte îngeri, carii sănt aleș p r e ča s și p r e *an* să răsipească starea ceștii lumi…”

v. *Cu*. – *Pe*.

2. î n t r u *a n* și î n *a n* .

Nearticulatul *an* nu se construiește cu î n decît în locuțiunea „d i n *an* în *an* = = *de* in anno in anno” care numai prin duplul „in” diferă de italianul: „d’anno in anno” sau de portugezul „de anno em anno”.

Miron Costin, *Letop*. I, 295: „de atunci au legat Vasilie-vodă banii ce se dau sultanilor d e n *an* î n *an*…”

Acest î n *an* are în vedere nu totalitalea *anului*, ci numai marginile. De asemenea articulatul „î n *anul* cutare” are a face cu un moment oarecare, nu cu *anul* întreg. Prin aceasta, construcțiunea lui *an* cu î n se deosebește de construcțiunea lui *an* cu î n t r u.

Locuțiunea î n t r u *an*, nu rară în vechiul grai, însemnează: „în tot cursul *anului*”. La plural, denaintea numărului *anilor* se punea simplul î n, iar î n t r u atunci cînd numărul urma după *ani*, de exemplu: „î n doi *ani*” și „î n t r u *ani* doi”. Arhaicul î n t r u *an*, î n t r u *ani*, reprezintă pe latinul „i n t r a annum”, „i n t r a annos”.

Cugetări în oara morții, circa 1550 (*Cuv. d. bătr*. II, 450): „miluiți-mă î n t r u *anu* să plăngu de păcatele mele…”

Rugăciunea Sf. Sisinie, 1580 (*ibid*., II, 285): „și luo doo fete să-i slujască cu hrană î n t r u *anŭ*…”

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.), Iacob. IV, 13: „vremu lăcui acie î n t r u *anu* și vremu face negoțu și dobăndă…”, unde în *Noul Testament* din 1648: „vomŭ petréce acolo u n *an*…”

Ibid., V, 17: „nu ploo spre pămăntu î n trei *anii*…”; în *Testamentul* din 1648 tot așa: „nu ploo î n 3 *ani*” iar în *Biblia lui* Șerban-vodă, 1688: „n-au ploat pre pământ treĭ *ani*…”

Moxa, 1620, p. 355: „Nomanŭ Pombilionŭ stătu domnŭ după Romil, acesta tocmi 12 luni î n t r u *anŭ*”

Mitropolitul Dosofteiu din Ardeal, 1627 (*A.I.R*. I, 100): „cela ce nu va ispovedi omul de patru ori î n t r u *an*, cela ce nu va posti 4 posturi î n t r u *an*, fie de care post birșag 7 florinți…”

Noul Testament din 1648, Act. Ap. XIX, 10:

„…și ačasta fu î n doĭ ani…”	„…hoc autem factum est p e r biennium…”

unde în *Biblia lui* Șerban-vodă: „î n t r u *ani* doĭ…”

Pravila Moldov., 1646, f. 25: „vameșul ce nu-ș va lua vama de la neguțător pănă î n cinci *ai*, de-aciĭa nu va putĭa lua nemică, pentru căce s-au trecut o vréme…”

La Cantemir, *Chron*. II, 238, într-un admirabil pasagiu despre acei ce tăgăduiesc persistinţa românilor în Dacia lui Traian: „pre tot neamul românesc nu într-alt chip, ce tocma ca legumele î n t r - u n *an* îi sădesc, răsar, îi cresc şi-i şi zmulg…”, unde în loc de „într-un *an*” era deajuns: „î n t r u *an*”, dacă Cantemir n-ar fi voit să se rostească mai energic: „intra singulum annum”.

În opoziţiune cu „într-un *an*” se zice „î n t r u mulţi *ani*”.

Colindă din Ardeal:

„Î n t r u mulţi *ani cu* pace,
Cu pace şi sănătate…”

(*Familia*, 1886, p. 610)

v. *În*. – *Întru*.

3. p r e s p r e *an*, p e s t e *an*.

Altceva este „peste un *an* = *a*près une année” şi altceva „p e s t e *an*” în graiul vechi „p r e s p r e *an* = *d*ans l’espace d’une année”. P r e s p r e *an* este sinonim cu arhaicul î n t r u *an*, cu acea deosebire însă că nu implică continuitate: se poate zice „trăiesc î n t r u *an*”, fiindcă traiul se continuă în toate zilele *anului*, dar nu: „trăiesc p r e s p r e *an*” ca şi cînd n-aş trăi în toate zilele din cursul *anului*.

Titlul *Omiliarului* mitropolitului Varlam, 1643: „Carte româneascâ de învăţătură duminecele p r e s t e *an* şi la praznice înpărăteşti…”

Pravila Moldov., *1646*, f. *3*: „dajdĭa şi toate greutăţile căte-sŭ p r e s p r e *anŭ*…”

Anton Pann, *Prov*. I, 139:

„Peste toată săptămîna găseşti sărbători să ţii,
Că lunia sînt sfinţii îngeri, marţa sfîntul Ioan,
Carii şi în alte zile se prăznuiesc peste *an*…”

unde „peste t o a t ă săptămîna” exprimă continuitate numai prin adjectivul „tot”, căci, zicîndu-se „peste săptămînă”, ca şi „p e s t e *an*” nu s-ar înţelege decît unele zile din cursul săptămînei.

v. *Peste*.

4. l a *a n u l* .

Această locuţiune însemnează: „după un *an*” sau „peste un *an*”, ori mai ales „în *anul* viitor”. Şi lătineşte se zicea cu acest sens „a d annum”; forma românească însă corespunde unui: „a d annum i l l u m”.

Moxa, 1620, p. 405: „luarâ atunce turcii Bosna, şi l a *anul* se lovi Muratŭ cu Iancul-voevodŭ…”

Nicolae Muste, *Letop*. III, p. 8: „l a *anul* după această oştire iară au venit poruncă de oaste Dabijei-vodă şi lui Grigorie-vodă domnului muntenesc…”

Alexandri (*Poez. pop.*[2], *76*): „Una din mulţămirile românului e de a închina pîn-a nu bea. Cuvintele obicinuite la asemine închinări sînt: Noroc să deie Dumnezeu! şi l a *anul* cu bine!…”

Balada *Oprișanul*:

„Alei, doamne, fătul meu!
Nu te ierte Dumnezeu
Să omori pe Oprișanul,
Că-i peri pînă l a a*nul*”

Proverb despre cei proști sau zăpăciți, cari nu-și dau seamă de ce vorbesc: „Du-l la nuntă, să-ți zică: și l a *anul!*” (Baronzi, *Limba*, p. 50) sau: „vorbi ca cel ce la nuntă zice: și l a *anul!*” (Iordachi Golescu, *Conv. lit.*, 1874, p. 74),

Alt proverb foarte practic:

„Decît l a *anul* un bou,
Mai bine astăzi un ou…”

(Pann, III, 117)

Altul, despre cei grabnici a lua și greoi a da:

„Cu toptanul,
Și banii l a *anul*…”

(*Ibid*., II, 86)

Altul, despre femei plodnice:

„Pînă l a *anul*
Și gavanul…”

(*Ibid*., II, 108)

Altul, despre făgăduieli nesigure:

„L a *anul*, or armăsarul,
Or samarul…”

(*Ibid*, III, 117)

Prin sinonimitate între *an* și t i m p, românii de la Criș în loc de „l a *anul*” zic: „*a-timp* = ad tempus”, după cum se zice „est-timp” pentru „est-an” (*Lex. Bud.*, 709).

v. *A-timp*.

În formule de urare, l a *anul* se aude ades în construcțiunea: „l a mulți ani”, italienește cu o altă prepozițiune: „per molti anni”.

v. *La*.

III.M u l ț i *a n i!* – M u l ț u m e s c.

Expresiunea „m u l ț i *ani*” este foarte interesantă nu numai prin sine-și, ci mai cu seamă prin derivatul m u l ț u m e s c sau m u l ț ă m e s c, după cum se rostește mai obicinuit, ceea ce însemnează literalmente: „doresc m u l ț i *ani*” și n-are a face cîtu-i negru sub unghe cu latinul m u l c t a „amende, peine pécuniaire” (Cihac).

A. Pann, *Prov*. I, 46:

„Slăvite-mpărate, m u l ț i *ani* să trăiești
Și-n zile senine să înbătrînești…”

Alexandri, *Cinel-Cinel*, *s*c. 10: „Adă păharu-ncoaci, și să trăiți la m u l ț i *ani*…!”

Încheiarea mai multor balade poporane:

„Mai dați o ocà de vin,
Să zic: l a m u l ț i *ani*, amin!…”

(G.D.T., *Poez. pop*., 581)

După fonetica română, finalul *-n* tinde a trece în *-m*. Astfel s-a născut „bucium” din „bucin”, „tărîm” din „tărîn” etc. „În Muscel nu se zice n o i a n, ci n o i a m, de ex.: vine un n o i a m de ploaie sau de zăpadă” (I. Vișoianu, c. Mățău). Chiar forma *am* pentru *an* ne întimpină într-un act de la Mihaiu Racoviță, 1708 (*A.I.R*. III, 271): „să vor tocmi cu rupta pe *am* la visterie…”

v. *Aslam*.

În acest chip, din m u l ț i – a n i s-a format poporanul m u l ț a m, întrebuințat ca răspuns la o salutare; iar din m u l ț a m – m u l ț ă m e s c, m u l ț e m e s c, m u l ț u m e s c.

În jocul copilărese *Baba-rădăcina* din Banat (D. Receanu, Lugoș):

— „Bună ziua, babo!

— M u l ț a m dumitale, dragă…”

În basmul *Serilă*, *Mezilă* și *Zorilă* (M. Juică, Transilv., c. Grădiștea-Mică):

„— Bună sara, mamă!

— M u l ț a m, dragul mumei…”

„La Crăciun, cînd colindătorii primesc daruri, ei zic: cu toții m a r e m u l ț a m! ” (D. Pop, Făgăraș, c. Copăcel).

Urația de nuntă:

„— Bună dimineața,
Cinstiți socri mari!
— M u l ț ă m d-voastră,
Băieți militari…”

(G.D.T., *Poez. pop*., 173)

Balada *Meșterul Manole*:

„Bună ziua-i da;
El le m u l ț ă m e a…”

(*Ibid*., 461)

Ca românul m u l ț ă m e s c din m u l ț i *-ani*, întocmai prin aceeași procedere logică, paleoslavicul s p o l a v a m e „ mulțumim” se trage din grecul εἰς πολλὰ ἔτη„la m u l ț i a*ni*”, după cum observară demult Leskien și Miklosich (*Lautl. d. rum. Dial*., *Vokal*. III, p. 70). Un paralelism nu mai puțin hotărîtor ne prezintă limba

spanioală, unde în loc de „mulțumesc” se zice: „Viva m i l a ñ o s = să trăiești o m i e d e *ani*” (Brinkmann, *Die Metaphern* I, 137).

Dacă ar mai fi cu putință o umbră de îndoială despre nașterea lui m u l ț u - m e s c din m u l ț i – *ani*, ea s-ar răsipi prin *Dictionarul româno-latin bănățean*, circa 1670 (ms. în Bibl. Universit. din Budapesta):

„M u l ț a n y. Deo gratias;
M u l ț e n y. Idem…”
v. *Mulțumesc*.

IV. *a i = a n i.*

La plural, în loc de *ani* e foarte deasă în vechile texturi și destul de răspîndită în popor forma *ai*, articulat *aii*.

Afară de exemple împrăștiate mai sus, iată încă o seamă:

Moxa, 1620,p.349:„înblâ zéce *ai* și se întoarse cu multâ dobândâ…”

Omiliar de la Govora, 1642, p. 40: „ĭatâ căți *aĭ* lucraĭu ție, și nice o datâ poruncile tale călcaĭu…”

Varlam, 1643, f. 197 a: „și noi în toți *aii* prâznuimŭ pamentea lorŭ…”

Ibid., f. 282 b): „atițea *ai* fu viĭa acéĭa nice tâĭatâ nice săpatâ…”

Pravila Moldov., 1646, f. 3: „au măncat roadâ dentr-acĭa ocinâ mai multŭ de șĭapte *ai*…”

Silvestru, 1651, ps. 30: „să sfărși de duróre viĭața mĭa, și *aiĭ* mieĭ de suspinare…”, unde la Coresi, 1557: „scăzu în durére viața mea, și *anii* miei în suspine…”, iar la Dosofteiu, 1680: „să stânsâ în durĭare viața mĭa, și *aniĭ* mieĭ în suspinur…”

Doină din Ardeal:

„Eu sînt prunc de nouă *ai*,
Tu măsele-n gură n-ai…”

(J.B., 449)

O baladă tot de acolo:

„De mîncare ce să-i dau?
Da o coage de mălai,
Uscată de nouă *ai*…”

dar mai jos:

„Într-o cas-afurisită,
De cinci *ani* necurățită…”

(Pompiliu, *Sibii*, 51)

Între forma *ani și* între forma *ai* exista în vechiul grai o formă intermediară, în care *n* nu despăruse încă, dar totuși se rostea deja ca o vocală nazală:ѧ, nu ca o consoană: **н**. O găsim foarte des în *Praxia* cea tipărită pe la 1570 și din care unicul exemplar cunoscut se află în Muzeul din București; bunăoară:

p. 12: „ivi-se întru *aînii* (а́ѧїи) de-apoi…”;

p. 20: „n-amŭ petrecut *aînii* vieției…”;

p. 31: „o zi de la Domnulŭ ca o mie de *aînii și* o mie de *aînii* ca o zi…”; etc.

De asemenea la Coresi, 1577, ps. LX: „*aîii* (аꙟни) lui pănâ la zi în rudâ și rudâ…”

Neștiind cum să transcrie mai bine această rostire, pentru care grafica cirilică nu oferea nici un semn propriu, vechile texturi au reprezintat-o uneori prin *anni*, fără să fi avut în vedere pe latinul a n n u s.

Așa în *Psaltirea Scheiană*, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.), XXX, 10: „și *annii* miei întru suspiri…”

Ibid., LXXVII, 33: „și cumplîră-se în deșertu dzilele lor, și *annii* lorŭ cu deșertu…”

Camtemir, *Divanul*, 1698, f. 86 b: „Pune dară bună socoteală și driaptă giudecată vremii vieții tale, și adevărat sămăluitoriu și giudecătoriu *annilor* tăi te fă…”

În loc de a reduplica pe *n*, alteori se reduplică *i*, de exemplu la Coresi, 1577, ps. LXXXIX: „zilele *aniilorŭ* noștri…”, unde la Arsenie din Bisericani, circa 1650 (ms. în Acad. Rom.): „dzilele *ailor* noștri…”

În orice caz, pluralul *ai* de la *an* ne prezintă un fenomen fonetic foarte interesant de trecere la români a duplului *n* latin denaintea lui *i* nu în consoană muiată *-nĭ* (*ń*), care s-ar fi conservat ca în toți pluralii de la numi terminate cu *-nu*, ci în vocală nazală, care a trebuit să dispară. Numai forma *ai* derivă la noi din latinul a n n i , pe cînd forma *ani*, deși mai veche în aparință, se datorește totuși în realitate analogiei singularului *an*. Din a n n u *s* – *an*; din a n n i – *ai*.

v. ²*An*. – *An-nou*.

²AN, adv.; l’année dernière, antan. Î n a n u l t r e c u t. Într-un mod mai puțin hotărît, se zice: m a i *an* = cam în anul trecut. Ca locuțiune adverbială cu același sens: „a c u m u n a n”. „*An* v a r ă = aestate anni prioris; d e a*n* = anni praeteriti; vin d e *an* = vinum de anno priori” (*L.B.*).

An, ca expresiune a trecutului, este în opozițiune cu prezintele e s t – a n sau e s t – t i m p și cu viitorul l a a n u l.

Proverb: „*An* n-am cîștigat, e s t i m p am păgubit, l a a n u l trag nădejde” (Pann, II, 85).

Altul: „*An* scuipam în iarbă, și e s t i m p în barbă” (*Ibid.*, II, 146).

Altul: „*An* s-a ars și e s t i m p suflă” (Iordachi Goleseu, în Tocilescu, *Rev.* I, t. 1, p. 231).

Doină din Ardeal:

„Știi tu, mîndră, de m a i a*n*
Cît de dragi ne mai eram:
Dintr-un măr ne săturam…”

(*Familia*, 1887, p. 8)

Colinda *Plugului*:

„S-a sculat m a i a*n*
Bădica Troian

Ș-a încălicat
Pe-un cal învățat…”

(Alex., *Poez. pop.*[2], 387, 391)

Cu acest sens se întrebuințează și italienește a n n o. Lătinește, la Plaut, a n n o figurează de asememea în loc de „a n n o praeterito”, bunăoară:

„Quatuor minis ego emi istanc a n n o uxori meae…”

(*Men.* I, 3, 22)

sau:

„Etiam histriones a n n o cum in proscemio hic
Jovem invocarunt, venit…”

(*Amphitr.*, *Prol.*)

Cînd ceva s-a întîmplat cu un an înainte de *an*, atunci se zice: a n ț e r ț = lat. anno tertio.

Constantin Brâncovan, *Condica Visteriei* (ms. în Arh. Stat.), 1694: „s-au dat lui Gligore Postelnic Vlădescu pentru împrumutarea ce au dat la banii Camenițiii a n - ț ă r ț și pentru împrumutarea ce au dat la poclonul vizirului *an*…”

v. [1]*An*. - *Anțerț*.

[3]-ÀN, -ÀNA (plur. *-ani*, *-ane*); suffixe nominal augmentatif ou intensif. Din sufixul latin *-ano-* românii au făcut *-în* și *-îu*: *român* = *romanum*, *păgîn* = *paganum*, *bătrîn* = *veteranum*, *grîu* = *granum*, *săptămînă* = *septimanam* etc., după cari s-au modelat apoi și vorbe străine ca: *jupîn* = *s*lav. *županŭ*, *spîn* = *g*r. σπανός și altele. Cu totul altceva e sufixul nostru *-an*, care niciodată nu trece la feminin în *-ancă* și *-eancă* sau la plural în *-eni*, *-înce*, *-ence*, *și* a căruia funcțiune precisă este de a mări sau a întări o noțiune.

Nu avem aci în vedere cuvinte luate întregi de la vecini, precum „cioban”, „toptan”, „tulpan”, „țigan” etc., ci numai pe acelea în cari finalul *-an* funcționează anume ca sufix românesc.

Așa:
șoim – *șoiman* – *șoimană*;
corb – *corban*;
lung – *lungan* – *lungană*;
gros – *grosul* – *grosolan* – *grosolană*;
porc – *porcan*;
(*glig*) – *gligan*;
vultur – *vultan*;
(κότζυφος) – c*oțofană*;
băiat – *băietan* – *băietană*…

La Predeal „*boldan*, vîrf de munte inaccesibil” (*Col. I. Tr.*, 1876, p. 143), augmentativ de la „bold = épingle”.

În unire cu sufixul deminutival –i ș, în Biharea, în loc de „verișoară” se zice *verișană* (*Conv. lit.*, 1887, p. 1021).

Din *gol – golan*; macedo-românește din *gol – guliș – gulișan*.

Într-un cîntec:

„*Ș-gulișană* inși-n cale,
Tea s-m-așteaptă ditu xeane;
Gulișană, groasă ș-largă,
Ș-lua ’nă mînată de iearbă…”

(Dr. Obedenaru, ms., în Acad. Rom., p. 317)

Cu sufix deminutival compus –i ș c u, pe care-l trece în augmentativ: *fată – fetișcă – fetișcană*.

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 228: „era numai o *fetișcană*, dar cu ochii în patru și inimoasă…”

Tot așa: *văr – verișcu – verișcan*.

Cu sufixul – a ș c u: *Romașcu* (= *Romanașcu*) = *Romașcan*.

În numi personale:

Vasilie – Vascu – Văscan;

Dumitru – Dumitran – Dumitrană;

Iorgu – Iorgovan;

Radu { *Radău – Radovan*; *Răduc – Răducan*;

Șerb – Șerban…

Holb – Holban…

În derivațiune de la o vorbă feminină, pe care o trece în masculină:

curcă – curcan;

gîscă – gîscan;

tufă – tufan;

(*aldă*) – *aldan*;

(*lipă*) – *lipan…*

Din *burduf – burdăhan*.

I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb* (*Conv. lit.*, 1877, p. 187): „grozav *burdăhan și* nesățios gîtlej…”

Din *dulău – dolofan*.

Balada *Moșneagul*:

„Moșul, măre, l-a crescut,
Măricel că l-a făcut,
Dolofan că l-a văzut…”

(G.D.T., *Poez. pop*, 616)

De la *sărac – sărăcan*.

Jipescu, *Opincaru*, p. 20: „gîndu mieu și mintea mea stau pironite dă copil mai mult la opinca *sărăcana…*”

De la *prost* – *prostan*.

Miron Costin, *Letop*. I, 255: „hiind la hire foarte *prostan*…"

În Bucovina *vădană* în opozițiune cu „văduă".

S.F. Marian, *Descîntece*, p. 105: „în ținutul Cîmpulungului, nevestele cărora le-au murit bărbații se numesc numai vădue sau, văduve, iar sub cuvîntul *vădană* se-nțelege o femeie care a avut copil de fată mare…"

Numirile vitelor la țărani: „*Plevan*, *Duman*, *Joian*, *Bucălan*, *Lupan*, *Bălan*, *Bo-țană*…" (T. Mîrza, Tulcea, c. Peceneaga).

„Zorilă, nume ce dau țăranii vițelului ce se naște în zori, precum Murgoci celui născut în murgul serei, și prin extensiune *Joian* celui născut joia, *Sîmbotean*, *Duman*, *Mărțian*, *Mercan*, *Viorian*, celor născuți sîmbătă, duminică, marți, mercuri, vineri" (Costinescu, *Vocab*, II, 720).

În personificațiuni legendare:

Seran lîngă „Serilă";
Zoran lîngă „Zorilă";
Zîna Buziană;
Zîna *Cosînzană* etc.

v. *-ilă*. – *Năzdrăvan*.

Ocupîndu-se în specie cu acest sufix, Lambrior (*Romania* IX, p. 106, 108, 112) îl confundă cu sufixul *-ean*, care exprimă numai proveniență sau dependință și se aude uneori ca *-an*: *bucureștean*, *craiovean*, *moldovan*, *muntean*, *vălean*, *sătean*, *țăran*, *oștean* etc. Miklosich desparte cu tot dreptul ambele sufixuri, constatînd diferința lor logică și genetică (*Lautl*., *Vokal*., III, p. 19), dar despre originea sufixului *-an* în parte nu se rostește.

Românul *-àn* ne întimpină și la slavi cu același sens augmentativ sau intensiv. Așa din „velikŭ" (mare), rusește se formează „velikan" (uriaș); din „glava" (cap), bulgărește „glavan", „glavana" (bărbat sau femeie căpățînoasă), din „oko" (ochi) – „okan" (cu ochi mari = *holban*), din „drag" – „dragan" și „dragana"; din „gus", serbește „gusan" (=*gîscan*), din „matza" – „matzan" (= *motan*) etc.

Sufixul slavic *-àn* a străbătut la noi prin foarte puține cuvinte întregi, mai ales printr-o seamă de numi proprii personale ca *Milan*, *Vișan*, *Drăgan*, *Vulcan*, *Bejan* etc., dar a reușit pe dată a prinde nește rădăcine puternice și a se răspîndi în grai cu atîta îmbielșugare, încît a devenit necesar. Deplina românizare a acestui sufix slavic se aseamănă cu soartea în limbile neolatine din Occident a sufixului germanic *-hart* sau *-hard*, care la nemți se acăța mai ales la numi proprii ca *Reinhart*, *Leonhard*, *Eburhart*, *Meinhart* etc., foarte rar la cuvinte comune, pe cînd la francezi, la italieni, la spanioli îl vedem căpătînd dodată un rol foarte important, nu numai în onomastică, ci mai cu seamă în formațiunea vorbelor nouă, de ex.: *bugiardo*, *codardo* = *couard*, *gagliardo* = gaillard, *leccardo*, *linguardo*, *vecchiardo* = *vieillard*, *bavard*, *criard*, *fuyard*, *mignard*, *pillard*, *canard*, *blanchard*, *étendard*, *poignard* etc. (cfr. Diez, *Gramm.*³ II, 385). Din „poule" printr-un sufix nemțesc francezii au făcut „poularde", întocmai după cum printr-un sufix slavic au făcut românii din „puică" – *puicană*. Este

un instructiv specimen de modul de întroducere și de puterea de propaginațiune a sufixelor străine într-o limbă.

v. *-nic*.

Rămîne totuși deschisă întrebarea: de ce oare *-anŭ* din županŭ a trecut la noi ca *jupînu*, pe cînd *-anŭ* din *Dragan* se ține intact? Noi credem că pe acesta din urmă înșIși slavii îl rosteau dentîi cu o nazală tare sau chiar duplă: *-annŭ*. În adevăr, în paleoslavica, pe lîngă *postoĭanŭ* ne întimpină *postoĭanĭnŭ*, pe lîngă *prostranŭ – prostranĭnŭ*, pe lîngă *istukanŭ – istukanĭnŭ* și așa mai încolo, mai totdauna sufixul fiind de origine participială, fie direct, fie analogic, astfel că *dușanŭ = dusanĭnŭ*, bunăoară, corespunde latinului „cordatus”. În acest caz dacă, dispare orice anomalie, căci românii au tractat într-un mod paralel pe latinul -a n u m și slavicul -a n ŭ pe de o parte, pe latinul -a n n u m și slavicul -a n n ŭ pe de alta, făcînd din *paganum –păgîn* și din *županŭ – jupîn*, însă din *Almannum – Alăman* și din *Dragannŭ – Drăgan*.

v. *-în*. – *-ău*. – *-ean*.– *-man*.

[4]AN *s*. **A-N**; prép.: à la, à la façon de. Contrasă din *a* și î n, literalmente a d – i n, această prepozițiune își asociază mai adesea pe d e: „de-*a-n*” sau „d-*a-n*”, fiind urmată de numele unei acțiuni sau mai ales al unui obiect pe care noi voim a-l imita. E sinonim, prin urmare, cu prepozițiunea c a, dar cu acea deosebire esențială că *a-n* sau d-*an* exprimă o imitațiune anume prin mișcare, înrudindu-se mai mult sau identificîndu-se cu compusul „d-*a*” din terminologia jocurilor copilărești.

v. [11]*A*. – *A-nboule*. – *A-ncălarele*. – *A-ndaratele*. – *A-ndoasele*. – *A-npicioarele*.

Pe alocuri *an* sau *a-n* este preces de „de pre”:

„În Ialomița pentre numiri de jocuri copilărești: dăp-*an* petrecu, dăp-*an* mama-gaia, dăp-*an* baba-oarba, dăp-*an* nijea…” (T. Teodorescu, c. Lupșanu).

Acest d ă p-*an* corespunde unui latin: *de-per-ad-in*.

v. *După*.

[1,2]ÀNA *s*. **ÀNNA**, n. pr. f.; 1. t. du calendrier chrétien: Anne; 2. t. de mythol. popul.: la première des neuf fées. În primul caz, ca nume de botez, este cuvîntul evreiesc C h a n n ä h, sinonim cu grecul Ἀγαδή, literalmente „Bună”; în cazul al doilea, e o moștenire păgînă din epoca colonizării romane. Poporul distinge pe ambele *Ana și* le confundă totodată.

Din *Ana* se formează deminutivi: A n c ă, A n c u ț ă, A n i c ă, A n i c u ț ă, A n u ș c ă, A n i ț ă…

I. N u m e d e b o t e z.

Deparațianu, *Doruri*, p. 137:

„O, *Anna* mea frumoasă!
Cînd tu ai fi cu mine,
Viața-mi furtunoasă
S-ar scurge-n zile line…”

Doină din Ardeal:

„Foaie verde buruiană,
Drag îmi e numele *Ană*…”

(J.B., *Trans*., 35)

sau:

„Pe părîul cu spini verzi
Mere *Ana* cu scoverzi…”

(*Ibid*., 408)

Biserica răsăriteană serbează mai ales pe prorocița *Ana* și pe *Ana*, nevasta lui Ioachim, muma prea-curatei Fecioare.

Varlam, 1643, I, f. 210 a: „Prorocita *Anna* au dzisŭ că stearpa nâscu șeapte…”

Antim, *Predice*, p. 73: „fericita *Anna*, femeia lui Ioachim, născu scaun sfînt lui Dumnezeu pre fecioara Maria…”

Către această din urmă, versul lui Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, la 9 dec.:

„Nu ca Eva, ce năștĭa grije și durĭare,
Ce tu, *Anno*, aĭ născutŭ cu bună părĭare
Ș-aĭ aplecatu-țŭ hiĭcâ ce-au născut pre Domnulŭ
De-au rădicatŭ osânda de preste tot omulŭ:
Cu a sa zămislire fără de păcate
Ș-au tinsŭ preste totŭ rodulŭ a sa bunătate…”

Sff. Ioachim și *Ana* se serbează la 9 septembre, iar Adormirea Sîntei *Ana* la 25 iuliu.

v. *Ana-Foca*.

„În zioa de Adormirea s-tei *Ana* țăranii nu lucrează și nici nu dorm în acea zi, crezînd că nu s-ar mai putea deștepta…” (R. Necșulescu, Olt, c. Vlaici).

Temerea de a d o r m i în ziua unei A d o r m i r i care însemnează „moarte” este o asociațiune de idei foarte firească; de ce însă poporul nu simte aceeași temere la 15 august, cînd e A d o r m i r e a Maicei-Domnului, ci numai atunci cînd a d o a r m e sînta *Ana?*

v. [2]*Adormire*.

Se poate bănui că aci începe deja a se confunda mitul creștin cu zîna cea păgînă *Ana*, adecă cu mitul italic de „Anna P e r e n n a”, *Ana* cea v e c i n i c ă”, de unde frica de o adormire anume eternă.

„Tot prin paganismul din Roma s-ar putea explica și nelucrarea în ziua de S-ta *Ana*, deoarăce pe A n n a Perenna vechii romani o serbau numai prin petreceri, prin jocuri, prin cîntece, printr-o necurmată veselie, pe care pe larg o descrie Ovidiu.

Trecem dară la:

II. Z î n a *Ana*.

Acest rest mitologic s-a păstrat mai ales în Banat.

„*Ana* este una din cele 9 dzîne pe cari vrăjitorile le pomenesc în descîntece" (S. Liuba, c. Maidan).

În Banat, cînd cineva e foarte greu bolnav, se pun „cinstile" pentru zîne, pe cari descîntătoarea le „strigă" ca să-l întoarcă la viață.

„Strigarea zînelor", reprodusă de d. Mangiucă (*Col. l. Tr.*, 1876, p. 359), se începe așa:

„*Ană* B u z i a n ă,
Stancă Ogreșteană,
Lină Magdalină,
Floare din grădină,
Iană Sînziană" etc.

D. Mangiucă zice că b u z i a n ă se cheamă la bănățeni „tagetes erecta", o frumoasă plantă cării ardelenii îi zic „ferfîn", dar care, fiind exotică, nu poate avea loc în vechile credințe ale poporului român. Cuvîntul însemnează altceva. B u z i - a n ă este o personificațiune din b o z i u „sureau, Sambucus ebulus". *Ana* B u - z i a n ă vrea să zică „*Ana* zîna b o z u l u i", ceea ce se potrivește și cu rolul magic al acestui copăcel, căruia deja Apulejus îi atribuia puteri vindecătoare miraculoase. „Les sureaux éloignent les mauvais esprits et promettent une l o n g u e v i e" (Gubernatis, *Myth. d. plantes* II, 355; cfr. Reinsberg-Düringsfeld, *Hochzeitsb.*, 85). La greci zeul Pan, doftorul prin excelință, purta o cunună de bozi, adecă era B u - z i a n (Dierbach, *Flora mythol.*, 46). În terapeutica de altădată, toate părțile boziului erau întrebuințate: rădăcina și scoarța ca emetice, purgative și diuretice; florile, ca stimulante și diuretice; iar din boabe se făcea licoare medicinală (*Littré-Robin*).

După cum la români sfînta *Ana* s-a întîlnit cu zîna *Ana*, tot așa la albanezi, H a n n ă din calendarul creștin, la deminutiv H a n n ă z ă „Anică", coincidă cu h a n n ă „lună, lumina nopții", la deminutiv h a n n ă z ă „lunică". Și în mitologia italică zîna A n n a reprezinta pe l u n ă:

„Sunt quibus l u n a est…"

la Ovidiu (*Fast.* III, 657). Căpătat-au oare albanezii pe a lor h a n n ă „lună" prin numeroasele colonii romane din Illiria? ori fi-va ea la dînșii o rămășită tracică? E foarte cu putință ca tracii și romanii să fi avut deopotrivă pe aceeași zînă A n n a „lună", pentru care unii mai găsesc și o paralelă sanscrită în zîna A p n a – p u r n a cea „cu semiluna pe cap" (Cox, *Aryan Mythol.* I, 433). În orice caz, era o personificațiune mitică a l u m i n e i, și tocmai cu acest sens, fie numai prin romani, fie prin romani și prin daci totodată, noi o vedem la români în ghicitoarea poporană moldovenească despre „ziuă":

„*Ana* grasa
Împle casa"

(Sbiera, *Povești*, p. 322)

ceea ce în variantul muntenesc sună:

„D o b r a groasa
Umple casa…”

(G.D.T, *Poez. pop*., 232)

D o b r a, slavonește „bună”, este sinonim cu grecul ’Αγαθή, care la rîndul său e sinonim cu ebraicul C h a n n ā h. Cum că prin D o b r a = A*na* din ghicitoarea de mai sus se înțelege nu „ziuă” în specie, ci o „lumină mare” în genere, probă este că despre o „lumină mică”, anume aceea a candelei cînd licărește peste noapte, o altă ghicitoare zice:

„D o b r a subțirica
Îmi umple ulcica…”

(G.D.T., 218)

v. *Dobra*.

În mitul italic, locurile favorite ale zînei A n n a Perenna erau poienele. Tot prin poiene se răsfață obicinuit zînele din credințele poporane române. Într-o ghicitoare ardeleană despre „vulpe” se zice:

„Merge *Ana* prin poiană
Și se cată ca ș-o doamnă…”

(*Tribuna* din Sibii, 1885, p. 915)

Aci *Ana* se aplică la vulpe ca l u m i n o a s ă, din cauza blanei sale aurii, pentru care e atît de căutată. Dintr-un alt motiv ursoaica poartă epitetul de *A* n c u ț ă:

„Ursului poporul îi zice M a r t i n; ursoanei zic A n c u ț ă… ” (P. Olteanu, Transilv., Hațeg).

În această onomastică poporană ne întimpină la un loc zeul M a r t e și zîna *Ana*, cari se serbau împreună la Roma:

„Mense meo coleris, junxi mea tempora tecum…”

(Ovid, *F*., III, 679)

Ceea ce e mai cu seamă decisiv este că zeul Marte din acea sărbătoare, după mărturia lui Serviu (*Ad Aen*. VII, 188), era figurat anume printr-un om îmbrăcat cu piei grosolane, un fel de u r s, pe care poporul îl bătea, după cum bate ursarul pe M a r t i n al său. E foarte interesant în această privință pasagiul din Lydus, *De mens*. III, 29: ὅτι ἐἰδοἶς Μαρτίαις πομπῆς γινομένης ἤγετο καἰἄνθρωπος περιβεβλημένος δοραῖς, καἰτοῦτον ἔπαιον ράβδοις λεπταῖς ἐπιμήκεσί, Μαμούριον αὐτὸν καλοῦντες…” (cfr. *ibid*., IV, 36). Despre o aventură amoroasă a acestui M a r t i n cu a sa A n c u ț ă, adecă cu zîna A n n a, la sărbătoarea lor cea comună se cînta – ne-o spune Ovidiu– nește cîntece obscene, cari n-au ajuns la posteritate, dar vor fi fost cam în felul acelora din *Jocul păpușilor*, cînd biata ursoaică e mustrată că:

„…acuma te-a slăbit
Pustiorul de iubit…”

(G.D.T., 124)

Încă ceva.

Deși A n n a Perenna era zînă și deși amețise pe zeul M a r t e, totuși mitologia italică o face babă de la Bovilla, adecă de la oborul Romei, și-i dă peri albi, „canos capillos” (Ovid., *F*., III, 669). Romanii o serbau pentru a dobîndi ani mulți fericiți: „ut annare perannareque commode liceat” (Macrob., *Sat*. I, 12). De aci, credem noi, vine blăstemul poporan român: „bată-l mama *Ana!*” (M. Michailescu, Ialomița, c. Ceacu), unde nu poate fi vorbă de sf. *Ana*, căci sfintelor și chiar călugărițelor românul le zice „maică”: „Maica Precista”,„maica starița” etc., pe cînd despre ființe extra-creștine: „M a m a - Pădurii” sau „mătrăgună - m a m ă - bună”.

v. *Maică*. – *Mamă*. – *Martin*.

Ar fi foarte interesant de a urmări mitul arhaic roman al zînei A n n a și de a-l descîlci de sînta A n n a din legenda creștină la neolatinii din Occident, mai cu seamă în Italia. Noi vom atinge aci o singură urmă. În dialectul venețian locuțiunea „Don, A n a spassizza”, adecă „trece doamna *Ana*”, însemnează: „e foame”, „la fame si fa sentire” (Boerio). Deja în epoca lui August numele zînei A n n a însoțea într-o străbună tradițiune aducerea-aminte despre foametea pe care o suferise poporul roman în retragerea sa pe Muntele-Sacru:

„Jam quoque, quem socum tulerat, defecerat illos
Victus, et humanis usibus apta Ceres…”

și atunci zîna A n n a, o bună bătrînă, trecea de le împărțea bieților oameni cîte o pită caldă:

„Fingebat tremula rustica liba manu,
Atque ita per populum fumantia mane solebat
Dividere…”

(Ovid, *F*., III, 665 sqq.)

Apoi, străcurîndu-se prin veacuri peste veacuri, anticul mit al foametei celei ușurate de zîna A n n a s-a cristalizat pentru totdauna într-un obscur idiotism venețian, care n-are a face, negreșit, nici cu sînta prorocită A n n a, nici cu sînta A n n a a lui Ioachim.

v. *Ana-Baba*. – *Boziu*.

[3]**ÀNA** *sau* **ÀNNEA**, n.pr.m.; Annas. Nume evreiesc bărbătesc C h a n n a, trecut la români într-o locuțiune de origine evangelică (Ioan., XVIII, 13-29): „a purta pe cineva de la *Ana* la Caiafa” sau: „de la *Ana* la Pilat”, adecă: „a trăgăna cu vorbe fără a da dreptate”.

Varlam, 1643, I, f. 103 b:,dusâră-lŭ priînsŭ (Domnul Hristos) la *Annea*, și acolo fu bâtutŭ cu palma preste obrazŭ, dup-acea d e l a A *n n e a l a* C a i a f a, acolo ca un mencĭunos fu șchĭuopit și bâtutŭ…”

Cîntecul *Oftatul țăranului*:

„D e l a *A n a l a* P i l a t,
Și d-aci la spînzurat,

Lucrul merge la domnie
Tot ca și la vornicie…”

(*Calend. basmelor*, 1875)

La Arsenie din Bisericani, circa 1650 (ms. în Acad. Rom.), primul verset din psalmul XCVIII: „Dumnedzău se înpărăți ca să se mănie oamen ii”este comentat prin: „Domnul se rădicâ înpărat mare ca să se mănie *Anea și* Caiĭafía…” înțelegîndu-se prin „*Ana și* Caiafa” toți cei răi.

v. *Caiafa*. – *Pilat*.

ANA-BABA s. **BABA-ANA**, n.pr.loc.; nom de certains villages en Valachie. Frunzescu (*Dicț. top.*, 7) indică un sat cu acest nume în Buzău și o localitate în Ilfov, unde se mai află și un sat V a d u l - A n e i, iar în Prahova: V a l e a - A n e i. N-ar fi fără folos de a culege din popor legendele privitoare la aceste numiri, ca și despre muntele din Argeș: Rîpa-A n i c a.

v. [1,2]*Ana*.

ANADÀN. -v. *Archirie*.

[1]**ANADÒL** s. **ANATÒL**, s.m.; t. de géogr.: Asie mineure, Turquie asiatique. Turcul a n a d o l u din grecul ἀνατολή „orient” (Șaineanu, *Elem. turc.*, p. 9).

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, mart. 26: „Svinții muceničŭ Codratŭ, Theodosie, Emmanuilŭ și alalțŭ patrodzăčŭ la *Anatolŭ*. Aceștĭa era din țara *Anatoluluĭ*, și văd-zând în tote dzâle pre creștiniĭ umorâț de ceĭa ce să-nchina la idoli, să vorovirâ andesine să strige mărturisindŭ pravoslaviĭa…”

În districtul Neamț, la nuntă cînd se închină mirelui zestrea miresei, vornicelul zice în versuri că dentîi cumpărase lucruri de la Țarigrad, dar furtuna risipind corăbiile:

„Eu singur am scăpat
Pe o scîndură de brad
Și la doamna mireasă de știre am dat,
Care foarte rău s-au supărat;
Dar auzind că-n tîrg la *Anadol* mai frumos
negoț au descărcat,
Cu nouă cai au plecat
Și pe toți cu mai frumoase lucruri i-au încărcat
Și aice le-au descărcat;
Iată dar ce au luat:
Două saltele
Umplute cu surcele…”

(P. Căderea, c. Bistricioara)

A n a d o l e n i i sau turcii asiatici au fost totdauna renumiți pintre ostașii Porții.

Beldiman, *Tragod*, v. 1629:

„Oaste era îndestulă, peste douăzeci de mii,
Cinci de ianiceri ortale, cei mai aprigi și delii,
Din *anadoleni o* parte, și manahi, dar nu prea mulți,
Înbrăcați în straie rele, mulți în opinci și desculți…”

v. [2,3]*Anadol*. – *Anadoleancă*.

[2]**ANADÒL**, s.n.; „une sorte de pelisse de Turquie” (Cihac). „*Anadol*, un fel de blană turcească” (Șaineanu). În texturi pînă la 1800 n-am dat peste acest cuvînt.
v. [1]*Anadol*.

[3]**ANADÒL**, s.m.; grand chat, chat d’Angora. – v. *Anadoleancă*.

ANADOLEAN, **-EANCĂ**, subst. et adj.; habitant d’Anatolie, Turc asiatique.
v. [1]*Anadol*.

ANADOLEANCĂ s. **NADOLEANCĂ** (plur. *anadolence s. nadolence*), s.f.; sorte de poule, variété originaire d’Asie mineure. Se mai aude în Moldova. Se zice p u i c ă *anadoleancă* și mai ales p u i c ă *nadoleancă*, cu perderea inițialului *a-* ca în „naforă = anaforă”. N-are a face cu slavicul „nadoiti = alere” și nu există nicăiri sub o formă masculină „nadoleanc” (Cihac, II, 208).

I. Creangă, *Soacra cu trei nurori* (*Conv. lit.*, 1875, p. 286): „…își aducea ea aminte de puicele cele *nadolence* și boghete, de vinișorul din cramă, de risipa ce s-a făcut cu munca ei…”

Într-o ghicitoare foarte ingenioasă despre pisica furînd ouăle găinei, poporul preface pe cloașca *nadoleancă* în N a t a l i ț ă, iar pe „anadol”, adecă motan de Angora, în N a t a l o i:

„N a t a l i ț a fierbe pere,
N a t a l o i vine și cere;
N a t a l i ț a nu se-ndură,
N a t a l o i vine și fură…”

(G.D.T, *Poez. pop*, 222)

v. [1]*Anadol*. – *Anghinară*.

ANA-FOCA, s.m. invar.; t. du calendrier popul.: le premier jour du mois de Juillet. Cuvînt întrebuințat în Banat și pe alocuri în Ardeal.

„În ziua de *Ana-Foca* cine lucră la vie, i se uscă via” (T. Crișianu, Transilv., c. Cugieru).

S. Mangiucă, *Calendar poporan*, 1882: „1 iuliu, joi. *Anna-Foca*. Arde peatra în apă. Gioacă soarele în apă.”

În cursul lui iuliu se serbează la 22 sf. F o c a, iar la 25 s-ta A n a. Din ambele aceste sărbători poporul a compus pe *Ana-Foca* ca nume al primei zile a lunei, deși această zi e consacrată în specie sf-lor Cosma și Damian, din cari printr-o procedere analogă se compune poporanul C o s m a n d i n.

v. *Cosmandin*.

Fiindcă φώχη „phoque" însemnează o vietate care trăiește în mare, la greci sf. F o c a, martir din epoca lui Diocleţian, este privit ca patron al corăbierilor (Migne, *Dict. D'hagiogr.* I, 723), adecă un fel de sfînt al a p e i. La români, din contra, fiindcă F o c a seamănă cu f o c, printr-o altfel de etimologie poporană, s-a născut credința că el p î r l e ș t e, de unde ziua de 22 iuliu se cheamă peste Carpați: „ieșirea p î r l i i l o r, surori ale lui sînt-Ilie" (Mangiucă, *l. cit.*)

v. *Ilie*.

Cantemir, *Kniga Systima*, Petersb., 1722, p. 142-3, povestește pe larg în ce mod de la români a trecut la turcii din Dobrogea datina de a nu lucra nemic, dară nemic, fie măcar cel mai mărunțel lucru din casă, în ziua de Sf. Foca, căci altfel f o c u l va prăpădi tot.

A. Prejbeanu (în Tocilescu, *Rev.* II, t. 1, p. 388): „Pe mucenicul F o c a, 22 iulie, îl zic că-i rău de f o c".

Credința bănățenilor, înregistrată de d. Mangiucă, cum că la *Ana-Foca* „arde în apă", rezultă din amalgamarea mitologiei neogrece cu mitologia română: „arde (= f o c) în apă (= φώχη)".

Este unul din cele mai frumoase exemple de formațiunea miturilor prin etimologie poporană.

v. *Antănăsii. – Foca.*

ANAFORÀ (artic. *anaforaoa*, plur. *anaforale*), s.f.; t. de législ.: rapport fait à l'autorité. Același cuvînt cu a n a f o r ă sau n a f o r ă, dar venit d-a dreptul din grecul ἀνφορά, fără mijlocire slavică. Este un termen juridic întrodus la noi sub fanarioți și despărut odată cu fanarioții.

Beldiman, *Tragod.*, v. 2527:

„Vedeai magazionerii, asudați și mult scîrbiți,
Strigînd cum că nu-i făină și cu toți sînt prăpădiți;
Zorbalîcul este gata, toți ienicerii răcnesc,
Caimacamul și boierii cei întîi se prăpădesc;
Anafora să se facă, să ia pîne de la toți…
Într-o vreme ca aceasta nu iscăli deacă poți?…"

Filimon, *Ciocoii vechi*, p. 257:,Starostea de negutători prin *anafora* de la 27 ale curgătoarei luni septemvrie face cunoscut acestei hătmănii că suma ce a prins din vînzarea moșiilor dumitale, și anume Plînsurile și Chinuielele, nu ajunge ca să se plătească întreaga sumă ce ești dator lui Costea Bogasierul și altor ipochimeni…"

Costachi Negruzzi, *Scrisoarea XXVII*: „În adevăr, lăsînd gluma la o parte, se miră cineva cînd vede uricele și ispisoacele vechi, care în puține rînduri cuprindeau atît

de mult, și *anaforalele* și h o t ă r î r i l e de acum, care în multe rînduri cuprind atît de puțin. Ni s-au prilejit a vedea o *anafora* scrisă pe douăzeci coale hîrtie…”

Ceva de tot scurt, din contra, este următoarea „*Anafora* o b ș t e a s c ă a părinților arhierei și a dumnealor boierilor”, prin care se încheie *Pravila lui* Caragea:

„Prea-înălțate doamne! Dupa luminată porunca mării-tale adunîndu-ne în multe rînduri cu toții la un loc, am cetit cu luare-aminte Pravila ce s-au alcătuit de către măriia-ta și ne pliroforisirăm că alcătuirea aceștii Pravili este o deslușire a Pravililor Înpărătești ce să obicinuiesc aici în pămîntul nostru și a vechilor și a canonisitelor obicéiuri ale pămîntului, nefiind împotrivitoare celor vechi urmate pînă acum. De aceea ne rugăm să binevoiești măriia-ta a porunci să să și tipărească. 1818 iunie 9”.

v. [1]*Grec*.

ANÀFORĂ (plur. *anafore*), s.f.; pain bénit. Din grecul ἀναφορά prin paleoslavicul анáфора. În grai se aude mai ades *naforă* sau *nafură*. „Bucătura de pîne binecuvîntată, ce după terminarea liturgiei se dă fiecărui creștin care merge la biserică și stă pînă să se finească liturgia” (*L.M.*).

Șeapte-taine, 1644, f. 57 a: „Ce să socotéște *anafora* să fie? *Anafora* s-au făcutŭ și să dă creștinilor într-acesta chipŭ: pentru că dintăi toți cela ce era crestini, și mari și mici, să priceștuĭa la toate svintele liturghii de lua svănta cumenecâturâ prespre toatâ vrémĭa, ĭarâ acmu s-au depărtatŭ de la noi aceastâ svăntâ și dumnedzăĭascâ tainâ…”

Dosofteiu, 1680, ps. L:

„…atunce veĭ bine-vrĭa jrătva direptățâĭ, *anaforâ* și cu-ntregulŭ de arsù…”	„…ότε εὐδοκήσεις θυσίαν δεκαιοσύνης, ἀ ν α φ ο ρ ὰ ν καὶ ὁλοκαυτώματα…”

Gheorgachi Logofăt, *Letop*. III, p. 299, descriind obiceiurile curții în ajunul Crăciunului: „După săvărșirea liturghiei merge domnul de ia *anaforă* din mîna mitropolitului…”

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 51, despre duminica Floriilor: „…copii desculți să-ncurau a veselie, încingîndu-și mijlocul cu vlăstari încăpușați de salcie slujită de moș-popa; bătrînele, pășia-pășia, țineau drumul casei mestecînd *anafura* sfințită…”

Blăstem: luare-ai *anafora* la Pași în țol!” (G. Tomescu, Tecuci, c. Homocea).

Pentru credințele poporane despre șoarecii cari mănîncă *anaforă*, despre vînătorul care împușcă în *anaforă* și altele,

v. *Liliac*. – *Naforă*. – *Vînător*.

ANÀFTEMĂ. – v. *Anatemă*.

ANAGNÒST (pl. *anagnoști*), s.m.; „lecteur à l’église = gr. ἀναγνώστης= paleoslav a n a g n o s t ŭ” (Cihac).

Costachi Negruzzi, *Cum am învățat românește*: „…luînd Istoria romànilor de Petru. Maior, ajutat de abecedarul urgisit, în puține ceasuri am învățat a c i t i. Pînă-n

seară, eram capabil să spun pe carte cît oricare *anagnost* de repede. Seara am c i t i t tatălui meu…”

v. [1]*Grec*.

ANÀPODA, adv.; ă l'envers, à rebours, sens dessus dessous. Grecul ἀνάποδα. Deși cuvîntul s-a întrodus în grai abia de prin secolul trecut, totuși a devenit foarte poporan, mai ales în locuțiunile: lucrurile merg *anapoda*, treaba merge *anapoda*, vorbește sau face *anapoda*, *anapoda* lucru…Curat românește: p e d o s sau d-a n d o a s e l e a.

Zilot, *Cron*, p. 34: „cît este omul cu mintea întreagă și slobodă, are cumpăt și judecă tot lucrul cum se cade; iar dacă încremenește mintea, care vine din coprinderea inimei de spaimă și de frică, apoi lipsește și cumpătul, și așa judecă tot lucrul *anapoda* sau p e d o s…”

Alexandri, *Gură-Cască*: „Apoi dă! cum n-or merge trebile *anapoda* dacă nime n-a voit să m-asculte?…”

Același, *Iorgu de la Sadagura*, act. I, sc. *3*: „Toate lucrurile le spune și le face *anapoda*; cînd îi zic să-mi aducă dulceți, el îmi aduce ligheanul de spălat…”

I. Creangă, *Moș Nichifor Coțcariul* (*Conv. lit*., 1877, p. 381): „Bre! *c-anapoda* lucru! se vede că azi-dimineață mi-a ieșit înainte vrun popă sau dracul știe ce…”

Același, *Amintiri din copilărie* (*Conv. lit*., 1881, p. 8): „Măi, *anapăda* lucru ș-aista!…”

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 198: „…cîinii începură a lătra, ca și cînd hoții călcau casa cuiva; chiar și porcii trîndavi să iuțiră, pornind-o *anapoda*, guițînd să crezi că li s-au pus cuțitul la beregată…”

Basmul *Coman Vînătorul* (*Col. l. Tr*., 1882, p. 468): „Vedea el că lucrurile în casa lui merg *anapoda*, simțea că nevastă-sa șchioapătă, dară de! ce-i faci necazului? nu putea să prinză șoarecele cu brînză și pace…”

Basmul *Fata cu piezi rele* (Ispirescu, *Legende*, p. 394): „chemă un cetitor de stele să-i spuie ce e pricina de-i merg lucrurile *anapoda* și nu poate să dea înainte…”

Între jurăminte: „să fiu *anapoda* de nu-i așa!” (S. Munteanu, Covurlui, c. Jorăștii), sau ca blăstem: „fire-ai *anapoda!*” (I. Burghelea, Tutova, c Ivești), „să hii *anapoda* și afurisit!” (N. Corciovă, Tecuci, c. Răchitoasa).

v. *A-ndaratele*. – *A-ndoasele*. – *Anocato*. – *Dos*. – [1]*Grec*.

ANASÎNÌ, interj.; juron turc. O suduitură cu care românii au făcut cunoștință pe timpul stăpînirii otomane și care, în literatura poporană, se pune uneori în gura turcilor. Turcește a n a s y n y însemnează literalmente „matrem tuam”.

Balada *Ilincuța Sandului*:

„Unde turcii mi-o vedea,
Inimioara le venea,
La obraz se-nveselea
Și din gură s u d u i a:

— *Anasîni* Ilinca,
Mult ne-ai secat inima!…”

(G.D.T., *Poez. pop*, 638)

Dionisie Eclesiarc, *Cron.* (Papiu, *Monum.* II, 222): „Turcii dacă au văzut că le mănîncă copiii și fetele calmucii, i-au cuprins mirare de au fost zicînd: *anasini-s* a c t i m! ce legheoane de oameni au adus ghiaur-moscal să ne mănînce copiii!…”

v. *Avradini*. – *Mumă*. – [1]*Turc*.

ANASÒN, s.m.; t. de botan.: anis, Anisum vulgare. Din grecul ἄνισον prin turcul a n î s ù n (Șaineanu). Sinonim cu m o l o t r u, c h i m i n - d u l c e, a n i ș. Plantă sau, mai bine, sămînță culinară și medicinală foarte întrebuințată.

Tractat de medicină populară, circa 1790 (ms. în Arh. Stat.): „Cum se face rachiul de *anason?* După ce vei pune în cazan rachiu care va fi să-l prefaci, să lași sec cazanul ca de un lat de mînă, și la 10 ocă de rachiu pui o litră de *anason*…”

v. *Anison*. – *Molotru*.

ANASTÀSIE. – v. *Năstase*.

ANATEMATIZEZ. – v. *Anatemez*.

ANÀTEMĂ s. **ANÀFTEMĂ**, s.f.; anathème. Termen grecesc de drept canonic: ἀνάδεμα „expozițiune”, fiindcă despărțea și depărta în fața lumii pe cel vinovat din ceata credincioșilor. E sinonim cu a f u r i s a n i e, întrucît însemnează pedeapsă, și cu a f u r i s i t cînd se rapoartă la cel pedepsit, de ex.: „ești *anatemă* = ești a f u r i s i t”, dar: „te dau *anatemei = te* supun a f u r i s a n i e i. În orice caz, a f u r i s a n i e era o penalitate canonică ceva mai mică în grad, fiindcă se întindea pe un timp mărginit, pe cînd prin *anatemă* se osîndea cineva pentru totdauna. În funcțiune adjectivală, *anatemă* e sinonim cu b l ă s t e m a t, p r o c l e t, t r i c l e t etc.

Seapte-taine, 1644, p. 14: „de va afunda numai o datâ prunculŭ în apâ, sau va vrăsa numai o datâ pre capulŭ pruncului apâ, Pravila apostolilor dzice să fie *anathema* acela preot…”

Grama din Hotin, 1621 (*A.I.R.* III, 215): „care frați vor vrea să să améstece într-acéle vii carele mai sus scriem, să hie t r e c l é t și p r o c l é t și *anatftima* și n e g r u c a A r i i…”

Într-un act de la Pahomie, episcop de Roman, 1713: „orcine ar fi unul ca acela fără frica lui Dumnezeu, să fie a f u r i s a t și b l ă s t ă m a t, t r e c l e t și p r o c l e t și *anaftima* de Domnul Dumnezeu ce-au făcut cerul și pămîntul și de Maica Precesta și de 12 apostoli și de 7 săboară și de toți sfinții…” (Melchisedec, *Chron. Roman*. I, 335).

Într-o carte de blăstem de la episcopul Ierofteiu de Huși, 1745: „să fie b l ă s t e m a ț i și a f u r i s i ț i de Domnul Is. Hs. și de Maica Precista și 12 apostoli, 318 oteți ot Nikeia, așijderea și de smerenia nostră să fie dați *anatema* a m a r a n a f t a…” (Melchisedec, *Chron. Huș*., 277).

Afurisit. – Aria. – Maranafta. – Proclet. – Triclet…

Din terminologie curat bisericească, cuvîntul a trecut în graiul familiar, unde n-a întîrziat, ca și a g h i o s, a l i l u i a, a m i n etc., a lua o nuanță ironică.

Filimon, *Ciocoii vechi*, p. 84: „Liniștește-te, Duducuțo fosmu, eu te iubesc mai mult decît orice în lume; să n-am parte de Dumnezeul la care mă închin, să fiu *anatema* deacă minț…"

Alexandri, *Arvinte și Pepelea*, sc. 7:

„Pepelea: Sus, părinte, că se udă cărțile!…

Arvinte: *Anaftima* să fii!…"

Același, *Iașii în carnaval*, act. III, sc. 10:

„Săbiuță: Visază un complot.

Vadră: Iar compot…De vă-nțeleg, să fiu *anaftima!*…"

Doină haiducească:

„— Copiliță, Liță fa,
Mai dat-ai gură cuiva?…
Ea se prinse a giura:
— Să mă bat-*anaftema*
De-am mai dat gură cuiva
Afară de dumneata…"

(Alex., *Poez. pop.*[2], 313)

În popor *anatemă* e des, fie ca blăstem, fie ca jurămînt, generalmente însă în asociațiune pleonastică: „să fii sau să fiu a f u r i s i t și *anatemă!*"

Blăstem sau jurămînt comic: „să hie sau să hiu *anatemă* din tălchi în pămînt și din creștet în sus!" (C. Gervescu, Neamt, c. Roznov).

v. *Blăstem*.

ANATEMÈZ (*anatemat*, *anatemare*), vb.; anathématiser. În loc de a n a t e m a t i z e z, care e prea lung.

I. Văcărescu, p. 354:

„Tot auzeam c-aci Nichifor cuvîntează,
P-aleșii dregători grozav *anatemează*…"

v. *Anatemă*.

ANATEMISÈSC (*anatemisit*, *anatemisire*), vb.; anathématiser. A da pe cineva a n a t e m e i.

Dosofteiu, *Liturgiar*, 1683, f. 70 b: „sau de archiereu de s-au a f u r i s i t ŭ, sau de preutŭ, sau sângurŭ pre sine de s-au *anatemesitŭ*, sau cu gurământŭ de s-au •uratŭ cu numele luĭ Dumnedzău și ačasta au călcat, sau cu cuvântulŭ de urgie din creștinĭ pre cineva au *anăthimisit* saŭ au p r o c l e ț â t ŭ…"

v. *Anatemă*.

-ÁNĂ. – v. [3]*-an*.

ANĂU. – v. *Cuțitoaie*.

A-NBOÙLE, adv.; lentement, paresseusement, comme un boeuf. Din *a* (= *ad*) + + î n + b o u, cu adverbialul -l e. Generalmente își prepune pe d e și-și acață pe emfaticul *-a*: *d-a-nboulea*, prin asimilațiune: *d-a-mboulea*.

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 104: „Prostia, rumenă și voinică, mai mult se tîrăște decît zboară; și merge tot *d-a-înboulea*, *dar* ce-i pasă, ca ea nu mai e nimenea…"

v. [4]*An*. – *Bou*.

ÀNCĂ, n.pr.f.; Annette. O formă deminutivă din A n a.

Act din 1680 (*Cond. M-rii Hurezu*, ms., în Arh. Stat., f. 433 a): „Noi 12 boĭari care săntem luaț pre răvășéle domnești de jupăneasa *Anca* din Belceni…"

În caz oblic: *Ancăi*.

Constantin Brîncovan, 1693 (*Cond*., ms., în Arh. Stat., p. 26): „…au pus pietri de către funea *Ancăi* sora lui Iane Sorcoĭul, și au ales funea *Ancăi* den sus despre hotarul Romăneștilor…"

v. [1,2]*Ana*. – *Ancuță*.

A-NCĂLÀRELE (D-), adv.; en chevauchant. Sinonim cu c ă l a r e „ à cheval", care însă este și atunci cînd calul stă pe loc, pe cînd *d-ancălarele*, din contra, presupune totdauna o mișcare. Este în opozițiune cu d-a-n p i c i o a r e l e, cînd se mișcă cineva pe jos.

Basmul *Făt-Frumos c*u *careta de sticlă* (Ispirescu, *Legende*, p. 194): „Vorbi cu Făt-Frumos *d-a-ncălarele* și se înțeleseră la cuvinte…"

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 245: „un deal nalt, văstmîntat de sus pînă jos cu fîn ca mătasea de moale și păjurit cu flori, pe cari le culegea *d-a-încălarile*…"

v. [4]*An*. – *A-npicioarele*. – *Călare*.

A-NCÎTELE (D-), adv.; sans trève, autant que possible. F ă r ă a s t î m p ă r sau d i n r ă s p u t e r i. Se construiește mai ales cu verbii de mișcare: umblu, alerg, caut etc. Mai adesea își asociază pe emfaticul *-a*: *d-a-ncîtelea*.

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 44: „D-o fi fată, o s-alerge *d-a-ncîtelea* pe la Soare-răsare pîn-o vedea pe dracu la Soare-apune…"

Ibid., p.226:„Ofițerimea în fireturi, polcovnici și prapurcici, bănănăiau *d-a-încîtelea*, uluiți de vutcă și de rachiu, mustruluind, ca vai de lume, căzăcimea cu chipul scofîlcit, uscat și negricios ca pămîntul…"

D. L. Șaineanu ne împărtășește următoarele cinci pasage din *Calendarul basmelor*:

(1877, p. 13): „Muma zmeilor s-a făcut leu și balaur înpotriva noastră și ne căuta *d-a-ncîtele* să ne pearză…";

(*Ibid*., p. 17): „nu mai știau ce să se facă de bucurie; rîdeau și plîngeau deodată; umblau *d-a-ncîtele* și se fîstîceau…";

(*Ib*., p. 29): „demonu voi ca să ne îndrăgostim amîndoi, și umblam *d-a-ncîtele* ca să fugim de la părinți…”;

(1882, p. 17): „le sosi și lor vremea de însurătoare și începură să alerge și ei *d-a-ncîtele* după codane…”

(*Ib*., p. 28): „grădinarul umbla *d-a-ncîtelea* să găsească un ajutor…”

Prin prepozițiunea *a* (= *ad*) și prin adverbialul *-le*, *a-ncîtele* vine din latinul i n q u a n t u m (potest).

v. *Al cîtele*. – *Astîmpăr*. – *Cît*.

[1]**ANCÙȚĂ**, n.pr.f.; Annette. Deminutiv din A n c ă, care este la rîndul său deminutiv din A n a. Era foarte întrebuințat altădată, alături cu A n i c u ț ă, deminutiv din A n i c ă.

Balada *Doncilă*:

„Numai sora-sa *Ancuța*,
A n i c u ț a româncuța,
Luceafărul satului,
Salba împăratului…”

Act muntenesc din 1687 (*A.I.R*. I, 62): „Scule ce sânt și haine fămeești să fie ale *Ancuții*; viile, ce sânt însemnate mai sus să fie pe seama mea, să aibă a le ținea ĭar *Ancuța*…”

Constantin Brîncovan, 1694 (*Cond*., ms., în Arh. Stat., p. 82): „niște scule ce au fost dat el zéstre surori-sa jupănései *Ancuței*…”

v. *Ancă*.

[2]**ANCÙȚĂ**, n.pr.f.; sobriquet de l’ourse. – v. [1]*Ana*.

A-NDARÀTELE (D-), adv.; à rebours. Aproape același sens ca în a n a p o d a, a n o c a t o, p e d o s, d-a-n d o a s e l e, dar cu elementul predomnitor de î n d ă r î t.

Proverb: „Omul î n d ă r ă t n i c toate *d-a-ndaratele* le face” (Pann, III, 14).

Doina *Ispita*:

„Plugul este goangă rea,
Umblă d-a-ndareatelea
Cînd nu-i știi socoteala:
Cu coarnele d i n d ă r ă p t
Te lovește tot la piept…”

(G.D.T., *Poez. pop*, 291)

A. Pann, *Prov*. III, 18:

„Că ea cît trăia în viată, toate le făcea pe d o s,
Și socotesc că și moartă *d-a-ndaratele* s-a dus…”

Basmul *Finul lui Dumnezeu* (Sbiera, *Povești*, p. 192): „Cînd s-au dus demineața la rîu să se spele, au aflat toate p e d e *-a-n d ă r ă p t e l e* a…”

D-a-ndaratele reprezintă dară pe: d e - a d - i n - d e - r e t r o sau d e - a d - - i n - d u - r e t r o.

D.M. Pompiliu (*Conv*., 1887, p. 1004) indică la bihăreni adverbul „à n d e r e t e = într-alt loc”. Să fie oare același cuvînt cu *a-ndaratele?* sau nu cumva mai curînd germanul à n d e r w ä r t s?

v. *Anapoda*. – [2]*Ande*. – *Dandanatec*. – *Îndărît*.

ANDĂLÈSC (*andalit*, *andălire*), vb.; partir, se mettre en marche. Provincialism din părțile Transilvaniei. În Biharea: „*andălesc*, *a andăli*, pornesc = ung. i n d u l n i (*Conv*. *lit*., 1887, p. 1004).

O baladă din Crișiana:

„Pe drumul Orăzii
Merg carăle Gheorghiții –
Cînd Gheorghiță *andălea*,
Maică-sa din grai grăia…”

(Pompiliu, *Sibii*, 28)

A-NDĂRÎPTELE. – v. *A-ndaratele*.

[1]ÀNDE. – v. [2]*Alde*.

ÀNDE. – v. *Andesine*. –*Înde*.

[2]ÀNDERETE. - v. *A-ndaratele*.

ANDESÌNE, adv.; entre soi, ensemble. Unul cu altul, laolaltă, împreună. Un arhaism în legătură cu o familie întreagă de cuvinte, pe care trebui s-o atingem aci măcar în treacăt.

Miklosich a observat cel dentîi că românul î n d e în cuvintele „î n d e m î n ă”, „î n d e p l i n e s c”, „î n d u p l e c”, „î n d e l u n g”, „î n d o a p ă r” reprezintă pe latinul arhaic i n d u în „i n d u m a n”, „i n d u g r e d i”, „ i n d u v o l a n s” etc. (*Lautl*. *Vokal* II, 72; III, 5), și a constatat aceeași prepozițiune funcționînd independinte în italiana vulgară, de ex.: „la luna s’è venuta a lamentare i n d e la faccia del divino amore…” (*Ibid*., *Lautgrup*., 59). Tocmai acest î n d e, ca prepozițiune neatîrnată, ne întimpină în:

Neculce, *Letop*. II, p. 226: „sfătuitu-s-au și ei î n d e ei, și s-au agiuns și cu toate capetile, căpitanii slujitorilor, să ție la un cuvînt…”

Același, p. 265: „s-au giurat cu toții ei î n d e ei să fugă în Țara Muntenească…”

P. Ispirescu, *Snoave*, p. 59: „Dinu era un flăcăiandru isteț, deștept, înfipt și spirt, nu glumă. Boierul de multe ori se lua după gura lui și vedea că îi iese î n d e bine…”

I. Creangă, *Amintiri din copilărie* (*Conv*. *lit*. XV, 454): „o odaie mare, cu obloane la ferești și podită pejos, unde eram numai noi î n d e noi…”

Același, *Povestea lui Harap-Alb*,(*Ibid*., 1877, p. 179): „și din ceasul acela au început a vorbi ele î n d e ele că spînul de fel nu samănă în partea lor, nici la chip, nici la bunătate…”

Apoi cu perderea inițialului î n-, la Barac, *Risipirea Ierusalimului*, p. 144:

„Între ei făcîndu-și moarte,
Se sting ei d e eiși foarte…”

Această prepozițiune î n d e se unea mai [cu] seamă des cu reflexivul s i n e, formînd locuțiunea adverbială î n d e - s i n e „entre soi, ensemble”.

Miron Costin, *Letop*. I, p. 327: „Seimenii, de nebunia căpitanilor sei și den simeția ce se împluse încă den Țara Muntenească, și-au dat cuvînt î n d e - s i n e și au purces bulucuri pren tîrg…”

Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, f. 23 a: „Bogătașul și mĭaserulŭ să tâlniră î n d e - s i n e…”

Nicolae Costin, *Letop*. II, p. 90: „vorbindu-se î n d e - s i n e, au purces nezăbăvind nimică…”

De aci, prin prepozițonalul *a* (= *ad*) s-a născut vechiul adverb *andesine*, întrebuințat mai ales în Moldova.

Varlam, 1643, I, f. 51 b: „și fariseii ce ședea acolo să mirarâ unde audziră că-i ĭartâ pâcatele, și grâiĭa *andesine*: cine poate hi acesta?…”

Ibid., f. *259* a: „le era fricâ să nu-i cumva pârăsascâ învătătorĭulŭ lorŭ Hristos, și găndiĭa *andesine* de grăiĭa: căndai să nu-l himŭ scărbitŭ în ceva…”

Ib., II, f. 43 b: „cumŭ facŭ oamenii pentru credința carte cu pecéte căndŭ facŭ vro tocmalâ *andesine*, așĭa și Dumnedzău…”

Dosofteiu, *Liturgiar*, 1683, f. *2*8 b: „în svăntulŭ oltari sărutândŭ preuțâĭ svintele daruri și eĭ *andesine*, și-s dzâcŭ: Hristos po srĭadé nasŭ…”

Același, *Synaxar*, 1683, mart. *2*6: „vădzând în tote dzâle pre creștinĭi umorâț de ceĭa ce să-nchina la idolĭ, să vorovirâ *andesine să* strige mărturisindŭ pravoslaviĭa…”

Acest adverb ne întimpină la tot pasul în *Pravila lui* Vasile Lupul din 1646; bunăoară:

f. 30: „cândŭ să vorŭ gălcevi doi oameni *andesine* și va scoate den locŭ unulŭ pre altulŭ, de vorŭ face ačasta amăndoi într-o dzi, să nu să cĭarte…”;

Ibid., f. *87*: „să nu fie avănd *andesine* urăčĭune să-ș fie urăți pănă la moarte…”;

Ib., f. 103: „căndŭ va mărturisi muĭarĭa săngură cu gura sa cumŭ mainte di ce s-au răpitŭ au fostŭ făcutâ nunta *andesine*, atunce, de va face ačastâ mărturie găsindu-sâ de putérĭa sa sau suptŭ ascultarĭa părinților ŭ săi, o va créde gĭudețulŭ…”;

Ib., f. 143: „la uciderea ce fac cuconii *andesine* • ucând, ĭau o certare foarte micșoarâ…”;

Ib., f. 169: „de vor fi avutŭ mai de multŭ *andesine* vrajbâ…”

Ib. f. 181: „svădindu-sâ den cuvinte *andesine*…”

v. *Înde*.

50 **ANDÌDIE.** – v. *Andivie*.

ANDILÀNDI, n.pr.; t. de mythol. popul.: sorte d'oiseau fabuleux. Pentru caracteristica acestei păseri mitologice, ne ajunge deocamdată a reproduce următoarele cuvinte ale d-lui L. Șaineanu, *Ielele*, p. 31:

„În basmul *Paserea măiastră* (Ispirescu, *Legende*, p. 295-306) se povestește de o pasere cu mii de mii de văpseli, ale cărei pene străluceau ca oglinda la soare, care fusese mai întîi fica unui împărat și, îndrăgostindu-se cu fratele său, fugise spre a se cununa cu dînsul; atunci nașa lor, o zînă, nevrînd dînsa să se întoarcă la casa-i părintească, o blestemă să se schimbe în pasere și să răpuie viața a mii de tineri, pre cari îi va atrage de-a pururea prin glasul său. Cea mai vestită din aceste paseri măiestre poartă numele de *Andilandi*, despre care basmul astfel întitulat ne spune că este o pasere m ă i a s t r ă a cării cîntare întrece toate muzicele pămîntești și care are darul d-a ghici trecutul și viitorul și a citi în inimile oamenilor; acea pasere se află în palatul zînelor din împărăția ielelor spre soare-răsare (*Calend. basmelor*, 1877, p. 18-33). În cîntecele bulgărești fecioara mitică A d i l e n c a se transformă într-o rîndunică (Fligier, *Ethnolog. Entdeckungen*, p. 8). Cu forma românească *Andilandi* se poate compara albanezul d e l a n d u š e, n d e l a n d i š e «rîndunică», pe care Miklosich o consideră ca provenind de la ipoteticul «hirundula » din «hirundo », de unde și macedo-românul l ă n d u r ă (*Alban. Forsch*. II, p. 31)."

O rectificare e necesară. *Andilandi* este o așa-numită în linguistică reduplicare frîntă din l a n d i - l a n d i, astfel că simplul l a n d i ne duce drept la macedo-românul l ă n d u r ă, fără vreo mijlocire a formei albaneze. L ă n d u r ă presupune un prototip l ă n d ă sau l ă n d e, întocmai ca „ghindură = glandulam" pe „ghindă sau ghinde = glandem". Tipul reduplicat a fost dară l ă n d e - l ă n d e, de unde, disimilîndu-se primul *l* și urcîndu-se prin compensațiune inițialul ă n d - la a n d -, s-a născut a n d e - l ă n d e, și de aci asimilativul *Andilandi*.

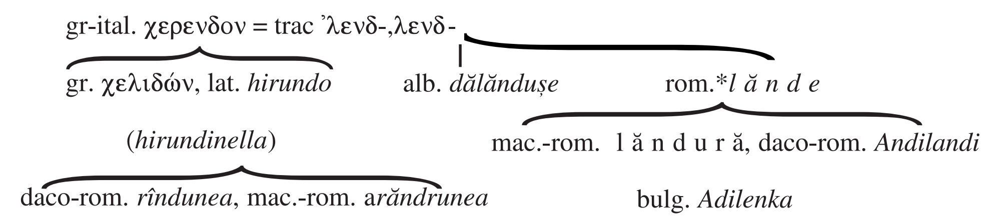
Prin urmare, ca element material, acest termen este daco-român și macedo-român totodată, înrudit însă – fără îndoială – cu albanezul d e l ă n d ă. Totuși, latin e numai sufixul deminutival *-ură* = *-ula* în macedo-românul l ă n d u r ă. Tulpina românească l ă n d - și albanezul d e l ă n d - nu se pot lega d-a dreptul cu „hirundinem", de unde daco-românul „rîndunea" și macedo-românul „arăndrunea = hirundinellam".

Din italicul „hirundo" și grecul χελιδών, Curtius (*Grundz.*[3],199) reconstruiește un greco-italic χερενδον. După fonetica albaneză, inițialul *d* poate fi protetic sau să înlocuiască o aspirațiune guturală: „la *d* albanese in parecchi casi dee considerarsi come protetica in principio delle parole, o prende il luogo dell'aspirazione divenuta gutturale" (Camarda, *Grammatol*. I, 74). Înlăturîndu-se dară pe inițialul d și pe sufixul –u ș e sau –i ș e, albanezul (d e) l ă n d (u ș e) ne permite a restabili, alături cu greco-italicul χερενδον, un prototip tracic ’λενδ- sau λενδ-, de unde epiroticul d e l ă n d - pe de o parte, pe de alta al nostru l ă n d e, amplificat la macedo-români în l ă n d u r ă și reduplicat la daco-români în *Andilandi* = L ă n d e - l ă n d e.

Zîna bulgară A d i l e n k a, pe care o baladă poporană din Rodop o reprezintă ca pe mireasa soarelui metamorfozată în rîndunică (Geitler, *Poetické tradice*, p. 51-5), nu poate veni din albanezul d e l ă n d ă, ceea ce ar presupune adaosul unui inițial *a*-, adecă ceva cu totul contrar foneticei bulgare și celei slavice în genere, ci

derivă din românul *Andilandi* prin perderea disimilativă a primei nazale: A d i l e n k a = A n d i l e n k a, cu sufixul deminutival slavic *-ka*.

Cu alte cuvinte:

Cît pentru filiaţiuni mitologice,

v. *Măiestru*. – *Pasere*. – *Rîndunea*.

ANDÌVIE, s.f.;t. de botan.: chicorée des jardins, Cichorium endivia. O varietate de c i c o a r e. În neogreaca: ἐντίβια, ἐμτίδι, ἀντίδι, (Weigel). Româneşte de asemenea, alături cu *andivie* se aude şi forma a n d i d i e. Ca şi din cicoare, din *andivie* se face salată. Altădată se întrebuinţa nu putin şi ca doftorie.

Tractat de medicină populară, circa 1790 (ms. în Arh. Stat.): „Pentru arsura ficatului, beutura să-i fie miere amestecată cu apă, sau apă de orz sau de pir, sau de a n d i d i i dumesnice…”

Ibid.: „Pentru umflarea cea cu puroiu – din ierburi foloseşte nalba, a n d i d i i, ştevie…”

v. *Cicoare*.

ANDRÀŞ
ANDRĂŞÈŞTI, } v. *Andreiaş*.

[1]**ANDREÀ s. ÎNDRE s. UNDREÀ**, s.f.; Décembre. Nume poporan al lunei prin care se încheie anul şi care urmează imediat, după ziua sîntului A n d r e i.

Alexandri, *Poez. pop*.[2],p. 34: „Decembre, *Andrea* sau n e i o s…”

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, dec. l, f. 186 a: „Dechevrie, luna luĭ *Andrĭà* (а́дрѣ) 31 de dzâle are…”

Lexicon Budanum, p. 21: „*Andrè*, *îndrè*, December, a festo S. A n d r e a e quod 30 Novembris celebratur…”

Derivaţiunea cuvîntului din numele st-lui A n d r e i n-a fost niciodată contestată; unii însă au pretins că el ne-a venit prin slavi, fiindcă rostirea poporană ar fi A n d r e i sau Î n d r e i şi fiindcă la sloveni această lună s-ar chema „Andreĭščik” (Cihac, II, 2). Mai întîi, în dialectul sloven decembre se zice „gruden”, nu „Andreĭščik”, care însemnează ziua de 30 noiembre, şi numai într-un mod de tot sporadic se aplică la decembre; al doilea, niciodată româneşte nu se rosteşte „Andrei” sau „Îndrei” ca nume de lună, ci totdauna *andreà* sau *îndreà* sau *undreà*. Ipotoza slavică se întemeiază dară pe neşte premise false.

Forma românească *andreà* corespunde d-a dreptul latinului A n d r è a s = gr. ’Ανδρέας. Poate să fie o simplă coincidință că-n dialectul logudorez al limbei sarde novembre se cheamă „Santu A n d r i a”; în orice caz faptul este că la noi cuvîntul e de proveniță latină, nu slavică sau alta. Împregiurarea că românii se află puși la mijloc între unguri și albanezi face a crede că maghiarul „szent A n d r à s hava = = December” și epiroticul „šen E n d r é = December” sînt ambele imitate de la români, căci ungurii nu puteau să împrumute albanezilor, nici albanezii ungurilor. Să nu uităm totuși că și-n medio-germana decembre se chema „sant A n d r e i s maint” (Reinsborg-Düringsfeld, în *Jahrb. f. roman. Litt.*, 1864, p. 363). Va fi dară mai corect de a lăsa deocamdată la o parte genezea cea logică a acestui termen, mărginindu-ne a afirma numai sub raportul curat material că nu slavic, nici unguresc sau albanez, ci curat latin este al nostru *Andrea* = A n d r e a s.

v. [1]*Andrei*. – *Lună*. – *Neios*.

ANDREÀ s. **ÎNDREÀ** *s*. **UNDREÀ** (artic. *andreaoa*, plur. *andrèle*), s.f.; 1.grosse aiguille en bois ou en métal, carrelet; aiguille d’emballage, aiguille à trépointe (Pontbriant); aiguille à tricoter, aiguille à passer (Costinescu); 2. t. de moulinage: tirant ou poutre portant le plancher du moulin; 3. t. d’agric.: une partie de la charrue, barre de fer qui relie le soc à l’age; 4. t. d’anatom.: clavicule; au pluriel, *andrele* = veines hémorrhoidales. Toate sensurile, după cum vom vedea mai jos, se desfășoară din înțelesul fundamental de a c.

I. F o r m e l e.

Deopotrivă răspîndite sînt *andreà și undreà*; mai rară e forma *îndreà*.

Baronzi (*Limba*, p. 161) pune pe *andrea* ca moldovenism față cu munteanul *undrea*; totuși și la olteni, mai ales în Mehedinți (c. Cloșani, Glogova etc.) se zice *andrè*, nu *undrè*; de asemenea în Banat „*andreà*, un ac lung de lemn” (S. Liuba, c. Maidan), iar în balada *Iorgu Iorgovan* din Dobrogea:

„Erau broaștele
Ca muștele:
Șerpii ca și a c e l e,
Năpărci ca *andrelele*…”

(Burada, *Călăt*., p. 153)

„În loc de *undrea* la noi se rostește *îndrea*” (P. Minculescu, Putna, c. Irești).

Intre cele trei forme este același raport ca între A n d r e à, U n d r e à și Î n d r e à ca nume al st-lui Andrei, forma cu inițialul *a*- fiind cea organică.

II. *A n d r e a* d e c u s u t.

Un ac mare de cusut lucruri groase, foarte trebuincios în orice gospodărie și pe care în canțoneta lui Alexandri îl strigă pe stradă Herșcu Boccegiul: „Marfă! marfă! moruntușuri!… forficèle… *andrèle*… *vacs* pentru cibuțele…”

Cînd însemnează unealtă de împletit la ciorapi sau sulă de care se servesc cizmarii, *andreaua* e totdauna de fer sau de oțel; pentru alte trebuințe, poate fi metalică, dar adesea e de lemn.

v. [1]*Ac*.

Aaron-Hill-Poenar, I, 30: „a c o i, *undrea*, a c m a r e, cu care se slujește cineva spre a petrece un șiret sau o sfoară prin chieotori…"

„*Andrele* se întrebuințează pentru înseilat la mindire și la saltele…" (I. Ghibănescu, Fălciu, c. Băsești).

„*Undreaua* este un ac de lemn cu care se cos bubouale, un fel de veșminte de iarnă, făcute din lînă cu păr lung pre partea din afară…" (G. Popu, Făgăraș, c. Lisa).

Se coasă de asemenea saci, țoale, traiste.

Proverb:

„Am învățat la *undrea*;
Ce voi să știu de dumneata?"

(Tocilescu, *Rev.*, 1882, I, p. 231)

pe care-l aduce bătrînul Iordachi Golescu, însemnează pe acei ucenici cari încep a se crede mari și a despreţui pe dascălii lor, din dată ce au învăţat pe ABC al unui meșteșug.

Andreaua figurează și pintre credințe poporane:

„Pentru ca strigoiul să nu iasă noaptea din mormînt și să umble pe la neamuri, după moarte îi bagă petre și o *undrea* pe buric, și atunci zice poporul că nu mai poate învia…" (I. Mirea, Teleorman, c. Socetu).

În alte locuri, se înfige în buricul presupusului strigoi un mic par sau țăruș ascuțit la capăt.

v. [1]*Anin*. – *Strigoi*.

Andreaua de lemn fiind un par în miniatură, de aci prin generalizare se naște aplicarea cuvîntului la bîrne în:

III. *A n d r e a* l a m o a r ă.

„*Andrele* se cheamă nește lemne înlăuntrul morii, cari țin podul" (I. Ghibănescu, Fălciu, c. Băsești).

„Deosebitele părți ale morii poporul le numește astfel: babalîc, temelia, deasupra temeliei *andrelele*, deasupra *andrelelor* doi pohotnici, deasupra pohotnicelor se pun curmezișuri. *Andrele* sînt acele grinzi care țin temelia morii și se învîrtesc doi pohotnici pe ele…" (D. Arghirescu, Covurlui, c. Moscu).

„*Andrelele* la moară sînt două bucățele de lemn cioplite lat, cari prind puntea în care stă fixat fusul, de capătîiul unde e rezemat capătul grindeiului de la roata cu măsele, astfel că o *andrea* vine de o parte și alta de altă parte a fusului…" (Dumbravă, Neamț, c. Uscații).

Aceste *andrele* pe aiuri se cheamă t ă l p i.

v. *Moară*. – *Talpă*.

Pe cînd terminologia morarului a avut în vedere *andreaua* de lemn, din acea de fer s-a născut:

IV. *A n d r e a* la p l u g.

Pe alocuri această parte a plugului se cheamă c u s t u r ă.

„La pluguri vechi era un fer legat cu un cap de grindei și cu altul de ferul cel lat și se zicea *undrea*” (R. Michaileanu, Mehedinți, c. Vînju-Mare; D. Vasilescu, Dolj, c. Seaca-de-Pădure).

„*Andreaua* este un fer lung care prinde ferul lat de grindei, avînd la capul de sus un alt fer zis amnar…” (R. Popescu, Mehedinți, c. Isverna; C. Ionescu, c. Șișeștii-de-Jos).

Și la bănățeni această bucată de fer se zice *andrea* (A. Bociatu, Banat, c. Clopotiva).

v. *Amnar. – Castură. – Plug*.

Alte două asociațiuni de idei diferite au dat naștere la:

V. *A n d r e a* și *a n d r e l e* în anatomie.

Dr. Polysu: „*Undrea*, os la pept, das Schlüsselbein”.

În descîntecul „de samcă” din Bucovina:

„Din fața obrazului,
Din vederile ochilor,
Din spîrcurile urechilor,
Din bercii nasului,
Din *andrelele* grumazului…”

(Marian, *Descîntece*, 216, 218)

unde editorul observă că: „*Andrelele* grumazului numește poporul v i n e l e c e l e d e a u r, germ. Goldadern, iară *andreaua* grumazului numește el cele două ciolane deasupra peptului de lîngă grumaz…”

Osul numit *andrea* s-a zis nemtește „Schlüsselbein”, latinește „clavicula”, fiindcă la cei vechi cheia avea forma unui cui răsucit, de unde lătinește „clavis = clavus” și chiar la noi „cui = cheie” în expresiunile „descui” și „încui”, adecă „ouvrir et fermer à clef”. *Andreaua* dară are aci înțeles de c u i.

Cît se atinge de vinele hemoroidale numite la plural *andrele*, un paralelism semasiologic foarte interesant ni se înfățișează în sinonimul englez „piles”, literalmente „pari” sau „stîlpi”, tocmai ceea ce însemnează aci și cuvîntul românesc.

În ambele sensurile sale anatomice, *andrea* procede dară tot de la noțiunea fundamentală de a c, fie cel metalic = cui, fie cel de lemn = par.

VI. F i l i a ț i u n i i s t o r i c o - f i l o l o g i c e.

Pentru *andrea* s-au propus pînă acum două etimologii deopotrivă imposibile: una, din latinul „i n t r a r e, ca instrument de î n t r a r e = penetrare” (Laurian-Maxim, *Gloss*., p. 317); cealaltă, din turcul i b r è „ aiguille, aiguillon, pointe” (Cihac, II, 588). Precum din turcul „ibryq” s-a făcut la noi „ibric” și din „ibrišîm” – „ibrișin”,

iar nu „andric” sau „andrișin”, tot așa nici din i b r è, de unde bulgarul „guberka = = aiguille à passer”, nu s-a putut naște *andrea*. *Andrea* este un deminutiv dintr-o formă cu accentul pe prima silabă, precum „surceà” vino dintr-un perdut „sùrcă”, „vergeà” din „vargă” etc. De unde însă derivă?

De la romani noi am păstrat pe „ac = acus” și pe „sulă = subula (sulla)”; de la slavi am luat pe „igla”, sau mai bine pe deminutivul „iglitza”; cît despre *andreà*, ea reprezintă în această pestriță societate pe vechiul german n ā d a l a, actualul nemțesc N a d e l „ ac”. Vechiul german n ā d a l a, prin metateza nazalei, n d a l a, a trebuit să devină la români à n d ă r ă, de unde deminutivul *andreà*, în loc de a n d ă r e à, prin aceeași contracțiune ca în „mătreață” pentru „mătureață” din „mătură = slav. mèt'la”. Este un paralelism fonetic învederat între *andreà*, prin „andăreà” din „àndără” = ā n d a l a, pe de o parte, și între „mătreà(ță)” prin „mătureà(ță)” din „mătură” = „mèt'la” pe de alta. Suprimîndu-se termenii cei intermediari, căpătăm proporțiunea:

andreà: ā n d a l ă: mătreà: mèt'la.

Cihac, care constatase cel dentîi foarte bine (II, 190) raportul între „mătreață” și slavicul „mètla”, lesne ar fi putut, să ajungă el însuși la identificarea lui *andreà* cu tudescul n ā d a l a, dacă nu-l împedeca sistema cea preconcepută despre absoluta neexistință a elementelor vechi germane în limba română, o sistemă pe care această filiațiune o răstoarnă, după cum o vor răsturna mai la vale și alte date. Vom adăuga aci numai una. Al nostru „țàndără = éclat de bois”, pe care Cihac (II, 429) îl confundă cu „țundră lambeau, vieux manteau”, este un dublet etimologic cu „șindilă = bardeau”; dar „șindilă” vine din modernul german sau chiar din medio-germanul „Schindel”, pe cînd „țàndără”, cu accentul pe prima silabă și cu trecerea finalului *-ala* în *-ără*, se urcă tocmai la vechiul german „scìntala” (citește: *sțìndala*), derivat din latinul „scindula”, din care însă nu poate să se tragă d-a dreptul românul „țàndără”, căci latinul *sci-* devine la noi *ști-*, iar latinul *-ula* se face *-ură*.

v. *Șindilă*. – *Țandără*. – *Țundră*.

Nește termeni industriali de cusătorie sau de lemnărie ca *andreà* sau ț à n d ă r ă, întrați la români imediat din vechea germană, adecă înainte de secolul XI, cam zguduie așa-numita teorie rösleriană, pe care Cihac s-a încercat s-o aplice pe tărîmul limbei. E ceva și mai însemnat că *andrea* se află și la macedo-români, unde industria veche germană nu avea cum să străbată, ceea ce – într-o opozițiune diametrală cu acea teorie – ne indică nește migrațiuni române medievale de la Dunăre spre Pind, iar nu viceversa.

v. *Igliță*.

ANDREÈSCU
ANDRÈEȘTI } v. [1]*Andrei*.
ANDRÌI

[1]**ANDRÈI** s. **ANDRÌI,** n. pr. pers. m.; André. *Andrei* sau *Andrii* ne a venit de la slavi, înlocuind forma mai veche A n d r e à = lat. A n d r e a s (‘Ανδρέας), care s-a păstrat numai în numele poporan al lui decembre.

Patronul acestui nume, apostolul *Andrei*, pare a fi fost odată cel mai socotit dinre toți discipolii lui Crist pe întreaga Peninsulă Balcanică, unde fusese mai în specie cîmpul activității sale evangelice; ba după unii părinți ai bisericei, el ar fi călătorit și prin Sciția, iar cronicarul Nestor de la Kiev din secolul XII aduce tradițiuni slavice despre petrecerea lui în Rusia (Karamzin, t. I, nota 66).

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, noembr. 30: „Și dară alalțŭ uciničŭ lua ca sorțulŭ alte părț a pământuluĭ și limbile ce era într-ânse; ĭară *Andreĭu* ce? mare și ĭubitâ cinste și parte luâ; că i s-au venit totâ Țara Bithinilorŭ și Pontul Evxinuluĭ. adecă M a - r e a - N e a g r â, și înbe părțâle Propontideĭ, adecâ măriĭ ceĭ de cătră Marĭa-Neagrâ de Țarigrad, unde-ĭ Țarigradulŭ, ce țânĭa pănâ la sânulŭ Astachinuluĭ și Paraplunuluĭ celuĭ nainte, și cu acĭastĭa însoțĭaște și vestita Halchidonâ și Vizantiĭa, și n e a m u - r i l e c e s î n t ŭ l a T h r a c h i ĭ a ș i M a c h e d o n i ĭ a ș i c ĭ a l ĭ a c e a g i u n g ŭ l a D u n ă r e...”

În secolul trecut, la moldoveni mai circula încă legenda, pe care din gura poporului o culese atunci un călător rusesc, cum că în satul Serbeștii sau Troian din Covurlui, aproape de Dunăre, ar fi fost o bisericuță clădită de către însuși sîntul *Andrei*.

Colonelul Meier, *Opisanie Očakovskiĭa zemli*, Petersb., 1794, p. 67: „Din Valahia drumul lui Traian întră în Moldova lîngă s a t u l Ș e r b e ș t i i, u n d e – d u p ă z i s a m o l d o v e n i l o r – s f. a p o s t o l A *n d r e i* î n t e m e - i a s e c e a d e n t î i b i s e r i c ă c r e ș t i n ă”...

v. *Serbești*.

După credința poporană a românului, noaptea spre st. *Andrei* este un fel de jubileu pentru l u p i și pentru s t r i g o i:

„Voi, cu suflete curate,
Cu credinți nestrămutate,
Oameni buni, femei, copii!
Voi, creștinelor popoare,
Faceți cruci mîntuitoare,
Căci e noaptea-ngrozitoare,
Noaptea sfîntului *Andrii!*…

(Alex., *Mărgaritărele*, XXIX)

N. Gane, *Novele* II, p. 311:

„— …mă veți ierta să vă spun că mîni e sfîntul *Andrei*.

— Ei și…?

— Apoi dă!…noaptea înspre sf. *Andrei* știți că u m b l ă l u p i i î n p o - t a i e, și Doamne ferește să-i întîlnească cineva.

— Am eu cu ce să-i întimpin.

— Cuconașule, mă iertați, zău, de îndrăzneală, dar nu vă sfătuiesc. Sînt bătrîn, am văzut multe. Se mai zice că înspre sf. *Andrei* u m b l ă ș i s t r i g o i i pe la răspinteni, pe la zăvoaie, pe la iazuri. Iaca, bine că-mi aduc aminte! îmi veți da voie să ung încuietorile ușilor cu usturoi…”

Atît lupii, precum și strigoii de la sf. *Andrei* se datorează unui șir de asociațiuni de idei, cari se desfășură din împregiurarea că această zi cade la 30 noiembre, adecă este începutul iernei, „luna lui Cojoc” după cum zice poporul (S. Velișcu, Iași, c. Bădenii).

„Întîiul decembre se cheamă: *Andrei* c a p - d e - i a r n ă, precum întîiul mărțișor se zice: Dragobete cap-de-primăvară…” (A. Crișianu, Făgăraș, c. Mărgineni).

„Sîntul *Andrei* e c a p - d e - i a r n ă” (I. Diaconu, Dobrogea, c. Luncavița).

Însă iarna este vremea lupilor. Lunele noiembre și decembre poartă în diferite graiuri epitetul de l u p e ș t i: la germani „Wolfmon” sau „Wolfmânôt”, la slavi „vlčenec”, „vlči měsíc” etc. Iată dară de ce:

„Sfîntul *Andrei* e peste lupchi” (D. Arghirescu, Covurlui, c. Moscu).

„Oamenii serbează pe sf. *Andrei* pentru a nu fi mîncați de lupi” (N. Iordăchescu, Neamț, c. Timișeștii).

S. Mangiucă, *Calendar*, 1883: „Sînt-*Andrei*, z i u a l u p u l u i, în această ziuă își vede lupul coada…”

„G ă d i n e ț u l - ș c h i o p sau z i u a l u p u l u i cade la sf. *Andrei*; *în* ziua asta nu lucră nime din casă, ca să nu strice lupii oile și caprele…” (P. Olteanu, Hațeg).

v. [1]*Apostol*. – *Gadină*. – *Lup*.

„Poporul privește pe sf. *Andrei* ca pe izbăvitor de fiară sălbatice și de strigoi” (V. Mircea, Iași, c. Copou).

Aci, alături cu lupi, ne apar strigoii, adecă ființe licantropice, oameni-lupi, „loups-garous”; și deși acest element este posterior, totuși el a luat în popor o dezvoltare covîrșitoare în caracterul mitic al lui st. *Andrei*.

„Strigoii și strigoaiele sînt un feli de oameni cari au coadă și la sfîntu *Andrii* să ung cu un feli de unsori, ies pe hoarnă și merg pe la crucile drumurilor unde să bat cu limbghile meliței…” (C. Rosescu, Neamț, c. Bistricioara).

„În noaptea spre sfîntul *Andrei*, toți strîgoii și strîgoaicele ies din morminte, încalecă pe melițoaiele, și melițele de bătut cînepă, iau limba acestor melițoi și melițe în mîini drept sabie și să duc la hotară, unde să bat. Oamenii în sara spre sf. *Andrei*, ca să nu poată întra în casă strîgoii și să le facă vreun rău, mănîncă usturoi și fac și cruci cu el pe la uși și ferestre, de mirosul căruia ei fug. A doua zi, ducîndu-se cineva la hotară, găsește petrele pline de sînge curs din cei răniți…” (D.Alboteanu, Covurlui, c. Mastacani).

„Înspre sf. *Andrei*, strigoii și strigoaiele se strîng cu toții pe la răspîntenii drumului și joacă d r ă g a i c a…” (G. Bantaș, Iașii, c. Stînca).

În graiul țărănesc din munții Moldovei: „Cătrâ dzîua di sfîntu *Andrii* tăț strîgoii, șî ciĭ morț, și ciĭ giĭ, s-adunâ în crucili drumului șî sâ bat cu linghili melițoailor, pîr-la cîntatu cucoșîlor, cînd sâ duc ciĭ morț la locurile lor, iar ciĭ giĭ fug cari-ncotrò, ostiniț, păliț și sgărieț, așa câ-i poati cunoaști on om înțălept câ iĭ o avut val noaptia ceia și câ-s strîgoi. Di putoaria di usturoi fug strîgoii, ș-aista-i mari noroc…” (I. Bondescu, Suceava, c. Giurgeștii).

Contra tuturor fermecelor are o deosebită putere „usturoiul descîntat la sfîntul *Andrei*”, zice un descîntec atribuit lui Ioan Damaschin (G.D.T., *Poez. pop*., 375).

O mare putere, după unii, are și macul din acea zi.

S.F. Marian (*Familia*, 1883, p. 78): „…Româncele ce voiesc ca vrăjitoarele și strigoaicele să nu ieie mana de la vacile lor încungiură în noaptea spre sîntul *Andrei* vacile, mai ales pe cele mulgătoare, cu mac, după cum merge soarele, și-ncungiurîndu-le presură sămînță tot de mac pe jos împregiurul lor…”

Din aceeași cauză, nu numai legumele, dar și pomii de la sf. *Andrei* sînt cu noroc.

„În ziua de sf. *Andrei* se taie vergele din pomi roditori ca meri, peri, cireși, pruni etc., cari se pun într-un borcan cu apă aproape de sobă; aceste vergele înfloresc în ziua de Anul-nou și copiii sorcovesc cu ele pe părinți și rude…” (Christu Cuțana, Craiova).

v. *Drăgaică. – Mac. – Răbăie. – Strigoi. – Usturoi…*

Românii personificînd boalele cele mari, astfel că ciuma sau holera sînt reprezintate ca un fel de strigoaice, de aice printr-o nouă asociațiune de idei:

„Sf. Andrei apără de ciumă, sf. Varvara de bubat…” (I.Poppescu, Dolj, c. Băilești).

v. *Haralampie.*

De lupi, de strigoi, de boale, poporul se crede scutit prin vrăji.

Sînt-Andrei este dară una din zilele cele mari ale vrăjitoriei române.

v. *An-nou. – Vrajă.*

Se mai țin la st. Andrei și alte obiceiuri poporane, în temelia cărora se află totdauna cîte o asociațiune de idei.

În basmuri, după cum gresia simbolizează muntele, tot așa peptenele, prin însăși forma sa |_|_|_|_|_|_|_|, ca și cînd ar fi un șir de arbori, este un simbol al pădurii.

De aci, pădurea fiind a fiarelor sălbatece, urmează că:

„La sf. *Andrei* femeile nu se peaptenă” (A. Dobrea, Iasi, c. Cărnicenii).

„Poporul crede că acela care umblă cu peptene în ziua de sf. *Andrei* va fi mîncat de lup; de aceea mai cu samă femeile se feresc în acea zi nu numai de a umbla cu peptenele, dar nici a-i rosti numele” (G. Sireteanu, Botoșani, c. Rănghileștii).

În fine, grija cea de căpetenie în acea zi fiind de a se feri de orice perdere, de aci rezultă că:

„La sf. Andrei oamenii din popor nu se împrumută cu nemic unii de la alții” (V. Stegariu, Tecuci, c. Corodu).

v. *Circovi. – Filip. – Georgiu. – Peptene…*

În acest mod se înlănțuiesc următoarele asociațiuni de idei:

Sf. *Andrei* serbîndu-se între novembre și decembre, adecă în luna lupilor, deci: el este peste lupi; unii oameni avînd fire lupească, anume strigoii, deci: e și peste strigoi; epidemiile fiind strigoaice, mai ales ciuma, deci: e și peste ciumă; de lupi, de strigoi, de ciumă, omul apărîndu-se prin vrăji, deci: este ziua vrăjilor; vrăjile servind a înlătura paguba, deci: usturoiul, macul, sorcovii de la. sf. *Andrei* sînt cu noroc, și nu trebui să dai nemic din mînă în acea zi; peptenele însă simbolizînd pădurea, de unde vin fiarele sălbatece, deci: de peptene să nu te atingi…

Încă o observațiune mitologică.

Apostolul *Andrei* era frate cu apostolul P e t r u, și-n credințele poporane române ambii sînt puși în legătură cu lupii; dar pe cînd *Andrei* e dușmanul lor, Petru

este, din contra, un fel de patron, care-i ocrotește și-i hrănește chiar în dauna oamenilor.

v. *Petru*.

Deminutivii din *Andrei* sînt: A n d r e i a ș sau A n d r i e ș, A n d r e i c o sau A n d r e i c ă, A n d r a ș, A n d r u ș, A n d r u ț. Oarecînd se întrebuința și la femei: A n d r e i a (*A.I.R.* I, 89).

Numele U d r e = Î n d r e, foarte des altădată, rezultă dintr-o fuziune poporană între *Andrei* și A d r i a n (*Cuv. d. bătr.* I, 144), de unde se explică și perderea nazalei.

v. *Udre*.

Mai multe localități poartă numele patronimic de A n d r e e ș t i sau A n d r i e ș t i (Frunzescu, *ad. voc.*) de la singularul A n d r e e s c u, A n d r i e s c u...

v. [2]*Andrei*.

[2]**ANDRÈI,** n.pr. m.; t. de mythol. popul.: sorte d'Atlas, ange-titan qui soutient la terre. Dintre numeroase legende poporane cosmogonice ale românilor, pe cari le vom clasifica la locul său (v. *Lume*), una – povestită de bătrînul Ioniță Lepădatu din comuna Perienii în Tutova – ne spune că: „La început earà Dumnezeu salta-singurel, și unde sîntem noi earà apă. Dumnezeu se primbla cu corabie pe deasupra apelor, iar vaslaș avea un îngerel pe care-l chema *Andrei*...” Fiindcă acel *Andrei* se crezuse a fi tot așa de puternic ca și Dumnezeu, acesta, supărat, l-a azvîrlit în apă, apoi dintr-o „bucățică de mîl de pe aripa corabiei făcu o turtișoară”, de aci scoate pe *Andrei* de-i poruncește s-o tragă spre apus, pe cînd însuși o trăgea spre răsărit, și astfel din acea turtișoară s-a întins pămîntul, iar îngerul cel semeț, tot trăgînd dedesupt în apă, s-a pomenit că „de atuncea și pînă astăzi *Andrei* sărmanul ține fundul pămîntului pe capul lui...” (Iancu D. Nour, Bîrlad). În această legendă semizeul *Andrei*, pedepsit pentru mîndria sa, ne apare cufundat în adîncurile noianului, unde stă înfipt purtînd lumea întreagă, întocmai ca titanul Atlas din mitologia elenică:

„...κεφαλῇ τε καὶ ἀκαμάτῃσι χέρεσσι...”

(Hesiod., *Theog*., v. 519, 747)

Dar cum oare va fi străbătut un asemenea mit la români? Ș-apoi de unde vine aci numele de *Andrei*, care n-are întru nimic a face cu apostolul A n d r e i și cu alți sfinți omonimi? Legenda este învederat manicheică, originară din Persia și pătrunsă pînă-n regiunea Carpaților prin faimoasa sectă a bogomililor. După doctrina manicheică, Ziditorul lumii a așezat sub temelia pămîntului anume pe un înger care s-o poarte pe umeri: „der O m o p h o r u s ist unten und er ist es, der die Erde auf den Schultern trägt, und wenn er vom Tragen ermüdet, schüttelt er sich und das ist die Ursache der Erderschütterung...” (Flügel, Mani, Leipz., 1862, p. 8, 89, 221). Pe acest Ὠμοφόρος sau „Atlas laturarius”, după traducerea latină a St-lui Augustin, noi nu știm cum să-l fi chemat persii. Nu cumva A n d r a sau A n d a r, numele zendic și huzvareșic al unuia dintre îngerii lui Ahriman în doctrina zoroastrică, adecă într-o formă anterioară a manicheismului? Zoroastricul A n d r a, pe de altă parte, se știe că corespunde sanscritului I n d r a (Justi, *Handb. d. Zend*, *p*. 55).

Despre manicheism, și-n specie despre bogomilism, la românii din veacul de mijloc, a se alătura cele zise de noi în *Cuv. d. bătr*. II, p. 250, 560-64.

v. *Arhanghel. – Sarsailă. – Satanailă.*

ANDRÈIA. **–** v. *Andrei.*

ANDREIÀȘ s. **ANDRIÈȘ,** n. pers. pr. m.; Androt, Andriot. Unul din deminutivii din A n d r e i, format prin sufixul *–aș*, care în *Andrieș* scade la *–eș* în urma scăderii tematicului *-e-* la *-i-*.

Din *Andreiaș* prin augmentativul -a n se formează A n d r e i a ș a n (*A.I.R.* I, 109).

v. [3]*-an*.

Afară de localități numite A n d r i e ș, bunăoară două sate în Rîmnic-Sărat (Frunzescu, *Dicț. top*., 7) sau un cătun și un munte cu straturi de sare în Putna (I. Ionescu, *Putna*, p. 30-34), din *Andreiaș* s-a născut numele mai multor sate sau cătune A n d r i e ș e ș t i și A n d r i e ș e n i (Codrescu, *Buciumul*, 1875, p. 38).

Rareori alături cu *Andreiaș* ne întimpină A n d r a ș sau A n d r o ș (*A.I.R.* III, 275), o formă ungurească, din care apoi vine numele topic A n d r ă ș e ș t i (Frunzescu, *l.c*.).

Balada *Șearpele*:

„Departe, măre, departe,
Departe și nu prea foarte,
Colo-n sat la Crătunești
Și colo la A n d r ă ș e ș t i…”

(G.D.T., *Poez. pop*, 438)

v. [1]*Andrei*.

ANDREIAȘÀN. – v. *Andreiaș*.

ANDRÈICO s. **ANDRÈICĂ**, n. pr. pers. m.; Androt, Andriot. Deminutiv din A n - d r e i, prin sufixul rutean -c o, ca în „Nadăbaico”, „Petriceico”, „Nalivaico” etc. Între boierii lui Ștefan cel Mare, 1489, era păharnicul *Andreico* (*A.I.R.* I, 156; cfr. *Ibid*., 42).

v. [1]*Andrei*. – *-co*.

ANDRIȘEÀ. – v. *Andrișel*.

ANDRIȘÈL (pl. *andrișei*),subst.masc., s. **ANDRIȘEÀ** (pl. *andrișele*), *s*ubst. fem.; t. de botan.: Geranium, bec-de-grue. O ingenioasă transformațiune poporană din i n d r i ș a i m sau i n d r u ș a i m ori i n d r u ș a i, nume mai răspîndit al geraniului, frumoasă floare căriia turcii, persii și arabii îi zic ’ a t r i š a h ï sau ’ y t y r - š a h i „ essence impériale” (Șaineanu, *Elem. turc*., p. 58). *Andrișeà* sau

andrișìe se zice în Dobrogea (G. Chisencu, c. Satu-Nou; G. Țarălungă, c. Văcăreni); *andrișel* se aude în Moldova (Mironescu, Tecuci, c. Găiceana).

v. *Indrușai*.

ANDRIȘÌE. – v. *Andrișel*.

ANDROACĂ. – v. *Androc*.

ANDRÒC s. **ONDRÒC** (plur. *androace*, *ondroace*), s.n.; jupe en laine, jupon d'hiver, cotillon des paysannes. Un fel de f u s t ă. Se rostește și aspirat: *handroc*, *hondroc*. În unele locuri se zice la feminin: *androacă* sau *ondroacă* (Făgăraș, c. Vaidarecea).

Jipescu, *Opincaru*, p. 80: „Hina Stanca și-mpletește coadili, să poartă cu maramă pă cap, și dasupra urechi[i] drepte-nhige-n maramă ace cu floare verde or roșiie, cumpărate dă la negustori dîn tîrg; umblă cu brîu or cu betițe; poartă fotă, *ondroc*, rochie, fermine, scurteică și zechiuță…"

„Femeile în zi de lucru iarna poartă *androace* și ciupage de lînă, la cap se leagă cu tistimele, și în picioare pun papuci…" (Th. Theodorescu, Ialomița, c. Lupșeanu).

„…Peste iie sau cămașe, femeile se îmbracă iarna cu *androc*, vara cu rochiță" (Gr. Păltineanu, Transilv., Brașov, c. Țînțari).

Androacele fac parte din țeseturele casnice ale țărancei.

„Între țeseture sînt și *handroacele* femeiești și zechile bărbătești…" (P. Poppescu, Buzău, c. Chiojdu-Bîsca).

„…pe rochii se țese fluturi, pe *androace* cercuri…" (I. Crișianu, Făgăraș, c. Ohaba).

„*Androc* sau *ondroc* este o fustă de lînă lucrată de casă în război, cu vergi albastre, verzi și roșii; altele sînt lucrate numai cu albastru închis și deschis. Se poartă mai mult de femei bătrîne, căci cele tinere spun că le roade pelea, fiind lînă aspră" (P. Theodorescu, Ialomița, c. Șocariciu).

Fiindcă iarna vezi moșnegi cu c o j o a c e și babe cu *androace*, ingeniozitatea copiilor a plăsmuit epitetul de „cojoceà" pentru om bătrîn, iar „androceà" pentru femeie bătrînă.

„Între s o r ț i sau vorbe întrebuințate în jocurile copilărești se aude și: tat-to cojocea, mă-ta a n d r o c e a…" (Th. Theodorescu, Ialomița, c. Lupșeanu).

Androc n-are și nu poate să aibă a face cu turcul a n t e r i u (Șaineanu, *Elem. turc.*, p. 122; Miklosich, *Türk. Elem.* I, 12), ci este nemțescul U n t e r r o c k, medio-germanul u n d e r r o c „fustă", de unde și la ruteni a n d a r a k, iar la poloni i n d e r a k, bunăoară în cronica lui Martin Bielski: „zastál žone w i n d e r a k u tylko = a găsit pe nevastă numai în fustă" (Linde). Forma română vine d-a dreptul din medio-germana, fără a fi trecut prin vreun dialect slavic.

Înainte de a fi ajuns îmbrăcăminte țărănească, *androcul* fusese un port al boiereselor și al tîrgovețelor, la cari în adevăr el era o haină „dedesupt = u n t e r - r o c k"

în opozițiune cu „haina deasupra": mantale, blăni, șaluri. Tot așa în Polonia i n d e - r a k se mai aude astăzi abia numai pe la țărance, pe cînd la 1630 însăși regina Ecaterina purta acolo un „*androc* roșu de adamască" (Golembiowski, *Ubiory w Polszcze*, p. 162, 285). Este un fapt ce se observă pretutindeni în istoria modei: cînd femeile de jos încep a purta un fel de îmbrăcăminte pe care-l văd mereu la cucoane, acestea se dezgustă și o schimbă, dar la țărance, odată încuibată, ea rămîne după aceea mulți ani, poate chiar secoli, încît la urma urmelor își închipuiește cineva că este un port curat țărănesc.

v. *Alăută*. – [2]*Alivenci*. – *Catrință*. – *Fustă*. – *Neamț*. – *Șorț*. – *Vălnic*.

ANDROCEÀ (plur. *androcèle*), s.f.; t. enfantin: vieille femme, matronne.

v. *Androc*. – *Cojoc*.

ANDRONÀCHI. – v. *Andronic*.

ANDRONÈSCU
ANDRONÈȘTI } v. *Andronic*.

ANDRÒNIC, n. pr. pers. m.; Andronic, ᾿Ανδρονικός. Nu era rar altădată ca nume de botez, de unde apoi și ca nume de familie. Din forma scurtată A n d r o n vine patronimicul A n d r o n e s c u și topicul A n d r o n e ș t i.

Ureche, *Letop*. I, p. 113, sub 1461: „multă moarte s-au făcut în oastea lui Alexandru-vodă și într-acel război au perit oameni de frunte, Onciul, logofătul cel mare, și Coste și *Andronic*…"

O localitate din Moldova se cheamă: P o m i i l u i *Andronic* (I. Ionescu, *Dorohoi*, p. 436).

În epoca fanariotică se întrebuința deminutivul A n d r o n a c h i.

Costache Negruzzi, *Scrisoarea XXXI*, vorbind despre fabulistul Alecu Donici: „Nu ne aducem aminte dacă mai trăia unchiul său logofătul *Andronachi* Donici, care singur cu bătrînul Flechtenmacher știa pe atunci Pandectele, încît umbla asupra-i și o epigramă care zicea:

„Dacă ai vro judecată,
Mergi la Donici de-o arată,
Că el pînă și-n pilaf
Va găsi vrun paragraf…"

ANDRONÌM. – v. *Filana*.

ANDRÒNIUS. – v. *Critil*.

-ÀNDRU. – v. *-eandru*. – *-man*.

[1]**ANDRÙȘ,** n. pr. pers. m.; Andriot. Deminutiv din A n d r e i. de aci și numele a două localități în Basarabia: A n d r u ș u l - de-Jos și A n d r u ș u l - de-Sus (Frunzescu, 7).

v. [1]*Andrei*. – *-uș*.

[2]**ANDRÙȘ,** n. pr. loc. m. – v. [1]*Andruș*.

ANDRÙȚ. – v. [1]*Andrei*. – *Druțe*.

ANDÙCĂ. – v. *Handoacă*.

ANERISÈSC (*anerisit*, *anerisire*), vb.; „réfuter, annuler, abroger, réduire; du ngr. ἀναιρῶ, ἀναιέω, aor. ἀναίρησα, ἀνήρησα" (Cihac). Termen juridic din epoca fanariotică, de scurtă durată și uitat cu desăvîrșire. Un act din 1817 (Codrescu, *Uricar* IV, 338): „hotărăște domnia-sa și *anerisește* dania de mai înainte…"

v. [1]*Grec*.

[1]**ANEVÒIE,** adv. et subst.; 1. difficilement, péniblement, à grand peine; 2. difficulté, peine. În opozițiune cu l e s n e sau u ș o r. S-a format dentîi ca adverb din prepozițional ul *a* și n e v o i e, pentru ceea ce în graiul vechi se zicea „a - g r e a ț ă = = ad gravitiem" (v. vol. I, pag. 380); ca substantiv, se întrebuințează numai în locuțiunea adverbială: c u *anevoie*.

1. A d v e r b.

Dicționar bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 422): „*Anevoie*. Aegrè. Difficilè".

În proverbi:

„Dacă răsipești meiul, *anevoie* îl aduni" (Pann, II, 87; cf. III, 72).

„Focul cînd se încinge,
Anevoie se stinge…"

(*Ibid*., III, 12)

„E *anevoie* cînd ajungi să cumperi orz de la gîște" (*Ib*., III, 72).

Proverb biblic la Cantemir, *Divanul*, 1698, pref.: „funea întreită *anevoe să* va rumpe = τὸ σπαρτίον τὸ ἔντριτον οὐ ταχέως ἀπορ᾽ῥαγήσεται".

Samuil Clain, *Învățături* (Blaj, 1784, p. 14): „Nici un lucru nu vedem mai adése decît moartea, și nici un lucru nu crédem mai *anevoe* decît moartea…"

O așa-numită frămîntătură de limbă la copii, în Baronzi, *Limba*, p. 86: „Nu e *anevoie* a zice bou breaz-bîrlobreaz, dar e *anevoie a* dîrlobîrlobrezi dîrlobîrlobrezitura din oile Dîrlobîrlobrezeanului…"

Urmîndu-i d e, funcționează ca adjectiv: e *anevoie* d e făcut, d e crezut etc., adecă: e g r e u d e-

2. S u b s t a n t i v.

Maximă fatalistă la Miron Costin, *Letop*. I, p. 293: „ce este să nu treacă, c u *anevoe* se mută cu sfatul…”

Același, p. 307: „c u *anevoe* se agonisește ce se perde o dată…”

v. Agreață. – *Lesne*.

[2]A-NEVÒIE s. **HÀ-NEVÒIE,** s.f. invar.; t. de méd. popul.: mal caduc, haut-mal. E p i l e p s i a are în popor o mulțime de numiri, precum: b o a l a -c o p i i l o r, d u c ă - s e - p e - p u s t i i, n ă b ă d ă i, n ă v î r l i i, s g i h u i a l ă etc. Cei mai mulți termeni indică groaza de a da un nume precis acestei teribile patime. Așa, pe alocuri se zice: „îl găsește a l t e - h a l e a” (Muscel, c. Mățău), sau simplu numai: „îl g ă s e ș t e” (Dobrogea, c. Beilic). De aceeași natură sînt numirile: a-b o a l ă și *a-nevoie*, adecă boala sau nevoia a c e e a despre care mi-e frică să și vorbesc.

A. Prijbeanu (Tocil., *Rev*. II, t. l, p. 388): „24 iunie pînă nu răsare soarele, (baba) caută cicoare și își încinge mijlocul umblînd toată ziua cu ea încinsă, pe urmă o usucă zicînd că-i bună a o băga în baia copiilor de epilepsie, sau cum o numesc ei: à-b o a l ă…”

În unele locuri se rostește aspirat: h a - b o a l ă (N. Panaitescu, Muscel, c. Băjești).

Cu același sens peste Carpați se zice: *à-nevoie* sau *hà-nevoie*.

„Între înjurăturile poporului de aice se aude: călca-te-ar *ha-nevoie!…*” (G.D. Păltineanu, Brasov, c. Țînțari).

În Banat se zice: „aflat de n e v o i e” (S. Liuba, c. Maidan).

v. *A-bubă*. – [1]*Ale*. – *Ducă-se-pe-pustii*. – *Nevoie*.

ANEVOÌNȚĂ. – v. *Nevoință*.

ANEVOIÒS, -OASĂ, adj.; difficile, pénible à faire. Sinonim cu g r e u și cu adjectivalul a n e v o i e, de care totuși se deosebește întrucîtva: e g r e u sau e a n e v o i e de făcut și lucrul pe care noi n-am încercat încă de a face, dar îl judecăm că așa este; e *anevoios* însă numai atunci cînd noi stăruim a face ceva și întimpinăm pedeci.

A. Odobescu, *Mihnea-vodă*, p. 27: „Basarabii și alții cîți putuse să scape din mîinile tiranului, după multe și *anevoioase* rugăminte, dobîndiseră în sfîrșit ajutor de la Împărăția turcească…”

v. *Greu*. – *Nevoie*.

ANGARÀ (pl. *angarale*) *s*. **ANGAREÀ** (pl. *angarèle*) *s*. **ANGĂRÌE** (pl. *angării*), s.f.; corvée, taille, servitude, vexation fiscale. Cuvîntul este la noi cu mult mai vechi decît epoca fanariotică, însemnînd în modul cel mai general orice fel de d ă r i în bani, în natură sau în muncă, datorite statului direct ori indirect. Cu același sens se întrebuințează la toate popoarele de pe Peninsula Balcanică, dar era nu mai puțin răspîndit în Europa întreagă din veacul de mijloc sub forma a n g a r i a, a n g a r i a e „onera agris aut personis imposita, quaelibet vexatio vel injuria” (Du Cange).

La români dară el poate fi din neogrecul ἀγγαρία sau turcul a n g a r i y a, însă ar putea să fie și mai denainte.

Miron-Vv. Movilă, 1629 (*A.I.R.* I, 119): „să aveț a lăsa foarte în pace de toate *angăriile* satul Borăleștii: numai să aibă ei a-ș plăti cisla lor cătă va hi scrisă în vistérul domnii-méle; nič iliș să dea, nič sul•u, nici untu… nič lup, nič o *angărie*…"

Iliaș-Vv. Alexandru, 1666 (*A.I.R.* I, 120): „să fie îm pace de dajde și de zloț și de lei și de taleri și de galbeni și de alte *angherii* de toate de căte sintu pre alți mișei în țara domniei méle…"

Mihaiu-Vv. Racoviță, 1708 (*A.I.R.* III, 271), întemeind o colonie din Polonia, promite că: „oricăți de mulți ar hi, de la domniĭa-mea vor hi în pace de toate dările și *angăriile* pănă în șese luni…"

Nic. Muste, *Letop*. III, p. 19: „Acest Dimitrașco-vodă au scos hărtii pre fețele oamenilor, care *angărie* pănă atunce n-au mai fost în țară nici la o domnie…"

Enachi Cogălniceanu, *Letop*. III, p.193: „Așa într-acest an s-au deschis oștire împărăției turcului cu Moscul, care viind și la domnul multe porunci împărătești pentru zaherele la sărhaturi, care, boi și alte *angării*, pod în Dunărea la Oblucită, cherestele și alte multe nesfîrșite *angării*…"

Același, p.268: „În țară era foarte cu greu, că *angăriile* și cheltuelile erau multe și banii ce eșia nu le ajungia…"

Zilot, *Cron.*, p. 6, vorbind despre fanariotul Constantin Hangerliu:

„Că cum s-așeză în scaun, alt nimic nu-ngrijui
Decît: oare cum ar face țara rău a jefui?
Se aflară și d-aicea asemenea rîvnitori
Și cu dînsul împreună pe o cale călători,
Și mai întîi sfătuiră să scoată o *angarea*
Pre boieri de toată starea și pă bresle foarte grea,
Pă mănăstiri și pă schituri, și văduvele să dea
Fieșicare după stare-i, că și lor li s-ar cădea…"

ceea ce se numea „găleata lui Hangerliu", la care însă el a fost silit a renunța:

„Slavă ție, împărate! cela ce din început
Rău în bine totdauna prin rugi ni l-ai prefăcut,
Precum și aicea iarăși arătași minunea ta,
Că-i făcuși fără de voie *angareaua* a ierta.
Deci aceasta fu cum fuse, că fu Dumnezeu cu noi,
Dar pentru nemulțumire, ne lăsă iar în nevoi,
Că-ncepu iar stăpînirea sfaturi réle a croi:
Orice huzmet al cămărei pe țară a-l îndoi.
Cum și fu astă-ndoire mai întîi la oierit,
Care cu destule zoruri din țară s-au împlinit;
Veni vremea dijmăritul a se scoate-obicinuit,
Și acesta născociră de-l scoase iar îndoit.

Se sili săraca țară îndestul de l-au răspuns,
Numai pentru ca să scape și de acest foc nespus;
Cînd făcu o socoteală că au scăpat negreșit,
Iată și tutunăritul iar îndoit i-au izbit.
O, săracă țară oarbă, ce socotiși că scăpași!…”

O i e r i t, d i j m ă r i t, t u t u n ă r i t și cîte și mai cîte alte h u z m e t u r i, acestea erau *angaralele*, *angărelele* sau *angăriile*, a căror aducere aminte cam cu anevoie se va șterge din graiul poporului.

Costache Negruzzi, *Scrisoarea* XXI: „Uneori, cînd poporul se simțea asuprit și jignit în drepturile sale, se auzea sunetul clopotului de dandanà. Atunci mahalalele își vărsa gloata piste oraș, și norodul nu se liniștea, nici clopotul nu tăcea, pînă nu se videa scapat de *angării*…”

Jipescu, *Opincaru*, p.29: „E! E! Dragu mieu! Voitori[i] tăi dă bine-s boi[i], femeia, vaca, oili, teșcoiu cu bani[i] și mălaiu sacului, mai ales. Aia te scapă dă *angarale*, aia te feresc dă b e l e l e…”

Cîntecul pandurilor de la 1821:

„Mi-am vîndut și cămășioara
Și-mi cumpărai săbioara!
Plugulețul meu nebun,
Cum te prefăcuși în tun!
Vezi, așa mai poți ara
Și mă scapi de *angarà!*…”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 484)

Balada *Macovei*:

„Adunarea se strîngea;
Dar de vorbă ce vorbea?
Că la Macovei în sat
Nici că mai este de stat,
Că te ține-n munc-afară
Cît ține ziua de vară
Numai pe zece parale
Pentru b i r și *angarale*…”

(*Ibid*., 297)

v. *Bir*. – [2]*Mîncătură*.

ANGĂRÌE. – v. *Angara*.

ANGĂRLÎC. – v. *Agărlîc*.

ANGÈR. – v. *Hanger*.

[1]**ÀNGHEL** (plur. *angheli*), s.m.; t. de théol.: ange. Din latinul a n g e l u s ne-a venit î n g e r; din grecul ἄγγελος prin slavicul ангелъ, dubletul *anghel*, care însă numai ca nume de botez a rămas în graiul poporan, deși nu este rar în vechile texturi.

Legenda sf. Dimitrie, sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p.100): „Dumnedzăulŭ lui Dimitrie, Dumnedzăul creștinescŭ, acesta tremise *anghelulŭ* său…"

Text omiletic (*ibid.*, p.273): „tremite-voĭu *anghelul* mieu înaintea féțeei tale…"

Altul (*ib.*, p.596): „înaintea judecatei lui Hristos, unde *anghelii* cu fricâ și cu cutremurŭ sta-vorŭ…"

Uneori același text întrebuințează deopotrivă pe î n g e r și pe *anghel*. Așa în *Omiliarul de la Govora* din *1642*:

p. 49: „acolo veri vedea cum î n g e r u l Domnului, păzitorĭul tău, dâ samâ spre tine înnaintea lui Dumnezeu, că de multe ori țe-au arătat calea pocaaniei și nu ai vrut să mergi pre ĭa; ce și de ačasta te veri rușina și veri întorce ochii tăi spre stănga, ce și acolo veri vedea pre *anghelii* ceĭ ĭuți…"

p. 62: „atunce va sta alt *anghelŭ* pre soare și va striga cu glas mare spre pasările de supt cerĭu grăind: adunați-vâ la cina lui Dumnezeu cea mare ca să măncați trupurile înpăraților pământuluĭ și a putérnicilor cestuĭ veac, cai și pre ceĭa ce șed pre ei; acicea î n g e r u l chiĭamâ pre diavol…"

v. [2]*Anghel*. – *Înger*.

[2]**ÀNGHEL,** n. pr. pers. m.: Ange, comme nom de baptême, quelquefois nom de famille. Ca nume de botez, se serbează împreună cu a r c a n g e l i i Gavriil și Mihail la „Sfinții Voievozi" (8 noiembre), căci în calendarul răsăritean nu se află *Anghel*, afară de un sfînt nou bulgăresc, căruia românii de pe lîngă Dunăre îi zic în glumă la deminutiv A n g h e l u ș și care n-are nici chiar la bulgari vreo zi a sa. Din *Anghel* derivă patronimicul A n g h e l e s c u, foarte răspîndit prin orașe, și topicul A n g h e l e ș t i, după cum se cheamă mai multe localități (Frunzescu, *Dict.*, 8).

Act muntenesc din 1608 (*Cuv. d. bătr.* I, 160): „Pǎrvul log ot Ruda i Frăncul ot Potăroșani și *Anghel* comis ot Sărăcinești…"

Altul din 1626 (*ibid.*, II, 243): „Voica de 9 aaii și *Agghelŭ* de 8…"

Act din 1728 (M-rea Cotrocenii, Arh. Stat.): „Adecă eŭ Șărban fečorul lui Șărban Scutelnécul ot Trestiĭani dat-am acest crédinčos al mieu zapis la măna sfinții-sale părintélui Gherasim egumen ot sfănta mănăstiré Vălénii ot sud Sac, undé să chiamă și să prăznuĭaște Adormirea Precistei, ca să fie de bună crédință, précum să să știe că am văndut sfinții-sale o moșie de la Buchelaș, caré moșie să chiamă a A n g h e l e ș t i l o r ot sud Praov, caré moșie mie-au fostu și mie cumpărătoaré de la Stan și de la frații lui ce să zic A n g h e l e ș t i…"

În Oltenia se cîntă o baladă poporană despre haiducii *Anghel* și D r a g u l din codrii Bălaciului.

v. *Bălaci*. – *Dragul*.

Un alt bandit, numit Radu *Anghel* sau Radu al lui *Anghel* din satul Grecii în districtul Dîmboviței, devenise atît de vestit în timpul lui vodă Cuza, încît își are și el un cîntec poporan, care se începe așa:

„Frunză verde de cireși,
Radu lui *Anghel* din Greci
Și cu popa din Cindești
Bea țuicuță la Botești.
Oamenii așa-i zicea:
Bea, Radule, nu prea bea,
C-uite potera-i colea…"

(S. Negoescu, Dîmbovița, c. Raciu)

v. *Haiduc*.

Lui *Anghel* corespunde femininul A n g h e l i n a cu deminutivul A n g h e l u ș ă.

v. *Anghelina*. – *Anghinară*.

ANGHELÈSCU
ANGHELÈȘTI } v. [2]*Anghel*.

ANGHELÌCĂ s. **ANGHILÌCĂ**, s.f.;t. de botan.: Angelica archangelica, Angelica sylvestris, angélique, racine du Saint-esprit. Nu trebuie confundat cu a g l i c ă, care se aude uneori în popor sub forma de a n g l i c ă, a n g l i c i, a n g l i c e l.

„*Anghelica*, sau cum zice poporul *anghilică*, buruiană sălbatecă crescînd prin munții Carpați pe locuri calcaroase expuse către soare, se întrebuințează de către popor ca leac în durerile de stomac și-n colici sau vătămătură. Se bea cu apă sau cu rachiu…" (I. Mironescu, Neamț, c. Dobreni).

Anghilica, cu o floare albastră mare și cu frunze late, e bună pentru tuse…" (P. Căderea, Neamț, c. Bistricioara).

După d-rii Szabo și Czihak (*Flora*, 1863, p. 187), românii mai întrebuințează *angheIica* contra lîngorii și contra boalelor de gură la vite.

v. *Aglică*. – *Antonică*. – *Bucinis*. – *Îngereà*.

ANGHELÌNA, n. pr. pers. f.; Angéline, Angèle. Nume de botez, foarte răspîndit altădată și care corespunde masculinului A n g h e l.

Act muntenesc din 1639 (*Cond. m-rii Hurezu*, Arh. Stat., p. 461): „Vladul i Stan ot Curtișoară sinŭ *Anghelinei* Oarbei au văndut partea lor…"

Astăzi e mai obicinuit deminutivul A n g h e l u ș ă.

Alexandri, *Iorgu de la Sadagura*, act. I, sc. 5: „Ceaiul de soc, după cum zici, îi tare folositor pentru cataroi; dar socot că floarea teiului îi și mai bună. Întreabă, dacă nu mă crezi, pe baba A n g h e l u ș a, știi, cea care face dresuri de obraz…"

Doina *Șeapte fete*:

„Una-i Vișa, una-i Mușa,
A treilea e Brîndușa,

A patrulea-i A n g h e l u ș a,
A cincilea-i Catinca,
A șeaselea e Voica,
A șeptelea Ilinca,
Toate-au fost mîndrele mele,
Și cît m-am iubit cu ele
Le-am dat salbe și inele…”

(Alex., *Poez. pop.*[2],346)

Într-o ghicitoare din Bucovina despre „cloșca și uliul” (Marian, *Ornit*. I, 124), cloșca poartă epitetul de A n g h e l u ș ă:

„A n g h e l u ș a ferbe pere,
Tandalic vine și cere;
A n g h e l u ș a nu se-ndură,
Tandalic vine și fură…”

v. [2]*Anghel*.

ANGHELÙȘ. – v. [2]*Anghel*.

ANGHELÙȘĂ. – v. *Anghelina*.

ANGHERÌST
ANGHILÈST } v. *Anghirete*.

ANGHINÀRĂ s. **ANGHINÀRE** (plur. *anghinari*), s. f.; t. de botan.: Cynara scolymus, arhichaut. Plantă culinară. Din neogrecul αγχινάρα sau din turcul e n g h i - n ā r, cari vin ambii din vechiul grec, χινάρα(Cihac).

Doina Săbărelul:

„Foicică d-*anghinare!*
Cît mi-e Argeșul de mare,
Haz ca Săbărelul n-are:
Săbărelul mititel,
Se vede peștele-n el…”

(Vulpian, *Text*, p. 101)

Ghicitoarea despre *anghinare*:

„A n g h e l u ș
C-un piciorus,
Haine verzi
Pînă-n pămînt…”

(G.D.T., *Poez. pop*, 248)

Aci gluma poporană s-a acățat de asemănarea fonetică pentru a preface pe *anghinară* în A n g h e l u ș, după cum într-o altă ghicitoare preface pe „puica n a d o l e a n ă” în „N a t a l i ț ă”.

v. *Anadoleancă*.

Anghinarea avînd o înfățișare spinoasă, de aci în Ardeal se zice a n g h i n a r ă - s ă l b a t e c ă la un fel de scaiu: „Bergdistel, Onopordum acanthium” (S. Bărcianu).

v. *Scaiu*.

ANGHINARĂ-SĂLBATECĂ. – v. *Anghinară*.

ANGHÌNĂ, s.f.; t. de méd. – v. *Gîlcari*. – *Lepădătură*. – *Șopîraiță*.

[2]**ANGHÌNĂ,** s.f.; t. de comm.: sorte de toile ordinaire. Costinescu, *Vocab*. I, 43: „*Anghină*, o materie ordinară țesută din cînepă”. LaurianMaxim: „*Anghină*, țesetură din fire de bumbac colorată”. Cuvîntul ni se pare a fi o interesantă românizare din n a n k i n, numele chinezesc al unui fel de pînză proastă, răspîndit prin comerciu în toată Europa. Este interesant că aceeași transformațiune s-a făcut în dialectul sard: „a n c h i n a tela di Nankin da cui ha preso il nome” (Spano, *ad voc*.).

v. *Alestincă*. – [2]*Americă*. – *Anglie*.

[1]**ANGHÌRĂ** s. **ANCHÌRĂ** (plur. *anghire*, *anchire*), s.f ancre. Din grecul ἄγχυρα.

Un glosar, circa 1600 (*Cuv. d. bătr*. I, 291): „*anchira*, m ă ț e l e c o r ă b i e i ce aruncă în mare cu funile și țin corabiĭa”.

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.), Act. Ap. XXVII, 40:

„…și *anchira* adurară și lepădară întru mare…”	„…καὶ τὰς ἀγκύρας εὔωνεὶς τὴν θάλασσαν…”

unde în *Noul Testament* din 1648: „și trăgând sus m ă ț e l e, slobozirâ-o (corabiia) măriĭ…”

Critil și Andronius (Iași, 1794, p. 34): „străngîndŭ vetrile și aruncîndŭ *anghirile*, fieștecare dintr-înșii au începutŭ a sări la uscatŭ…”

Lexicon Budan, 21: „*Anghiră*, c ă t u ș ă, m î ț ă de fer”.

Dar la Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms. în Acad. Rom.), ps. LXVIII, ne întimpină forma a n h o r ă, corespunzătoare latinului a n c h o r a:

„Și stare a n h o r e i méle nù e
Unde între valuri să se puie…”

Și orașul Angora din Asia-Mică, grecește de asemenea ’Αγκυρα, se zicea românește A n g h i r a.

Șapte-taine, 1644, p. 270: „Ĭarâ săborulŭ de la *Anghira*, în 20 de capete, scrie de învață…”

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, mart. 22: „Vasilie prezviterulŭ de svănta besĭaricâ A n g h i r a…"

v. *Cătușă*. – [2]*Mîță*.

[2]ANGHÌRĂ, t. de géogr.: Ancyre. – v. [1]*Anghiră*.

ANGHIREATE s. **ANGHILÈST** s. **ANGHERÌST** s. **ANGHELÈS**; t. de théol.: recueil de musique ecclésiastique. Așa numeau românii manualul de cîntări religioase pe opt tonuri, compus de St. Ioan Damaschin și pe care grecii îl numesc ’Οχτώηχος, slavonește „Osmoglasnikŭ". Cuvîntul e cu atît mai curios, cu cît cele patru forme divergințí, departe de a înlesni etimologia, o îngreuiază.

Între cărțile mănăstirii Galata, din 1588 (*Cuv. d. bătr*. I, 196): „1 praxeu, 1 *anghirĭate*, 1 triod…"

Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, Canon na Văzneseniĭa, f.73 b: „de ĭaste slabŭ la pricĭapere, citeascâ O s m o g l a s n i c u l ŭ adecă O c t a i h u l ŭ ce-ĭ dzâcemŭ noĭ *Anghilestulŭ*, că va afla toate cuvintele acestuĭa psalomŭ rășchirate, tlăcuite prin canoane…"

În registrul manuscriptelor de la mănăstirea Neamțului, făcut de episcopul Melchisedec (Tocil., *Rev*. II, t.1, p.130): „*Angherist* (octoih) de la glas 5-lea înainte. Folio mic…"

Același prelat descrie un manuscript slavon din biblioteca d-lui D.A. Sturdza, întitulat: „**въ имѣ ѡца и стгѡ дха. Сїм стаа книга глемаа Ангелес пръвын сътвори ѡ своегѡ праваго стѣжанїга Пан Георгїе вел цаШинк. И кнѣгннѣ Анна и даде ѧ вѣ свои новосъзданыи кты монастир, зовемыи подгорїе Пеѡн. Да бждет имъ вѣчнаа памѣт И родителем нл. И сътворисѧ стаа кинга въ дни Иѡ Басилїе воевод. Блѣт ѕрм и**. (7148)**. мсца ген. и.**

Adecă: În numele Tatălui și al Fiiului și al Sîntului Duh. Această sîntă carte ce se cheamă întîiul *Angheles* o făcu din dreapta sa agonisită pan Georgie vel (mare) păharnic și cneaghinea Anna, și o dădu în a sa nou-zidită sîntă mănăstire numită podgoria Peon, ca să fie lor vecinică pomenire, și părinților lor; și s-a făcut sînta carte în zilele lui Ioan Vasilie-voevod, în anul 7148 (1640) luna ianuarie 8". Apoi se adaugă într-o notiță: „Octoicul se numea *Angheles* sau *Angherest* și era despărțit în două tomuri. Tomul întîi cuprindea glasurile l, 2, 3 și 4. Tomul al 2-lea cuprindea glasurile 5, 6, 7 și 8. Tomul întîi se numea *Anghelesul* întîi, al doilea – A*nghelesul* al doilea" (Tocilescu, *Rev*., t.5, p.146).

Printr-o scrisoare, episcopul Melchisedec ne împărtășește că cuvîntul i se pare a fi derivat din ἄγγελος, „pentru imnurile sublime cuprinse în Octoih, pe cari bătrînii noștri cărturari le priveau ca cum ar fi inspirate de î n g e r i". Această ipoteză se întărește prin aceea că și-n muzica bisericească rusească unele cîntări se numeau **ангельскїа,** adecă „îngerești" (Drevnosti, Moscva, 1865-7, *Archeolog*. *Slov*., p.23). Este probabil că acest plural slavic au fost tradus românește prin a n g h e l e ș t i, de unde apoi, considerîndu-se ca substantiv, s-a format singularul a n g e l e s t, a n g h i l e s t, după cum este la mitropolitul Dosofteiu. Rămîne însă foarte anevoie

de explicat, în orice caz, variantul *anghiriate* în textul din 1588, care se apropie de grecul ἄγχυρα „ancre, symbole du salut”.

Lăsînd etimologia la o parte, este important de a constata cu această ocaziune că românii începuseră a-și forma o terminologie muzicală bisericească proprie a lor.

v. *Catavasiar*. – *Psaltichie*.

ANGÌNĂ. – v. *Anghină*.

ANGÌU. – v. *Hangiu*.

ANGÎȘ, subst. n., s. **ANGÎȘLĂ,** subst. f.; sorte de hèche ou ridelle du chariot. Cuvînt pe care-l cunoastem numai din Dobrogea.

„La un car țărănesc, loitrele cele lungi cu țepuși pentru snopi se cheamă *angișlă…”* (St. Voinea, Tulcea, c. Somova).

„Carîmbii de la loitrele carului, în care se vîră spetezele, se numesc *angișuri…”* (*I*. Alexandrescu, Constanta, c. Aliman).

De unde vine?

v. Car. - Carimb. - Loitrd.

ANGLICA
ANGLICI, ANGLICÈL } v. Aglied. - Anghelicú.

ANGLÌE, s.f.; t. de comm.: sorte d,étoffe très ordinaire, de provenance a n g l a i s e ou supposée telle. și la serbi „A n g l ì ĭ a, englisch Tuch, pannus anglicus” (Karadži•). Din *anglie* se făceau haine femeiești și bărbătești. Cuvîntul rămîne cristalizat în poezia poporană, care îi mai adaugă uneori pe proteticul *d*: *danglie*.

I. Creangă, *Stan Pățitul* (*Conv. lit*., 1877, p. 24): „Am mai văzut dăunăzi umblînd pe aici prin sat un ciofligar de-alde tine, dar acela era oleaeă mai chipos și altfel îmbrăcat:

Cu antereu de canavață
Ce se ținea numa-n ată,
Și cu nădragi de *anglie*,
Petece pe ei o mie…

și cînd mergea pe drum, nădragii mergea alăturea cu drumul…”

Satira poporană *Paștile țiganilor*:

„Iute în cort s-a băgat
Și-n giubea s-a îmbrăcat,
Într-o giubeà
Ce mult plătea:
Căptușită cu valeu,
Numai ațe de un leu,

Cu mantà de-*anglie*
Cu peteci o mie…”

(G.D.T., *Poez. pop*., 262)

Balada *Iosif*, de lîngă Brașov:

„Din umeri pînă-n călcîie
Tot în haine de *anglie*
Să mergeți la cununie…”

(G.I. Bibiceseti, Col. ms.)

O doină tot de acolo:

„Eu ți-am spus, mîndruță, ție
Să-ți faci iie
De *anglie*
Să-mi fii dragă numai mie;
Tu ți-ai făcut de părgat,
Să fii dragă și la alt…”

(*Ibid*.)

Cîntec din Ardeal (c. Bucium-Șeasa):

„Ea-n cămară se băga
Și frumos că se gătea,
Din creștet pînă-n pămînt
Tot în haine de argint,
Din creștet pînă-n călcîie
Tot în haine de *danglie*…”

(*Tribuna din Sibii*, 1886, p. 545)

v. [2]*America*.

ANÌCĂ, n. pr. pers. f.; diminutif d ’ A n a: Annette. Sinonim cu A n c ă, A n c u ț ă, A n i ț ă, A n u ț ă…

Cîntec poporan din Fălcii (I. Ghibănescu, c Băsești):

„Frunză verde de mătasă,
Anică frumoasă!
Pe cea vale-ntunecoasă,
Anică frumoasă!
Vine moartea mînioasă,
Anică frumoasă!
Cu cuțite și cu coasă,
Anică frumoasă!
Să-mi ia sufletul din oasă,
Anică frumoasă…”

La danțul poporan moldovenesc numit *horodinca*, una din strigături este:

„Hai să jucăm horodinca,
Că s-a măritat *Anica!*…”

pe cînd la *polca-hora*:

„Hai să jucăm polca-hora,
Că s-a măritat T u d o r a!…”

(P. Mohor, Tutova, c. Puești)

v. [1]*Ana*. – *Anuță*.

[1]**ANÌN** s. **ARÌN** (pl. *anini*, *arini*), s.m.; t. de botan.: Alnus, aune. Unul din arborii cei mai obicinuiți în pădurile și luncile României. Forma cu -*n*- se întrebuințează mai mult în Muntenia și-n Banat, forma cu -*r*- în Moldova și-n Ardeal. *Anin n*u derivă din latinul à l n u s (Cihac), fiind o duplă pedecă fonetică: mutarea accentului și epenteza unui *i* tonic. Din à l n u s s-ar fi născut cel mult à n i n, ca „dàfin” din „dàphne” și ca portughezul „àlemo = àlnus”. După cum francezul „chéne” nu vine din „quercus”, ci din adjectivul „quercinus”, italienește „quercino”, întocmai așa românul *anin se* trage d-a dreptul din a l n i n u s. Să se observe că și sinonimul italianul „ontano” derivă dintr-un adjectiv „alnetanus”.

Neculce, *Letop*. II, p. 244: „dacă s-au făcut zioă, s-au apropiat prin *arini* lăngă sat pre din gios de curte într-o ripă…”

Doina *Singur pe lume*:

„Frunză verde de *anin*,
Cine-i ca mine străin?
Numai mierla din păduri,
Cîrsteiul din arături…”

(G.D.T., *Poez. pop*., 283)

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 88: „salba moale și teii cresc amestecați cu falnici jugastri, cu plopi nalți și supțiri, cu *anini* ușurei…”

Aninul e de două feluri: *anin*-n e g r u „alnus glutinosa” și *anin*—r o ș u sau *anin*-a l b „ alnus incana”, ambele diferind prin frunziș. Despre o a treia specie,

v. *Liliac-de-munte*.

S. Fl. Marian a studiat însemnătatea poporană a *aninului* în Bucovina, unde – zice el – din *arin*-n e g r u, fiind crezut că putrezește cu greu sau chiar niciodată cînd se află în umezeală, se fac „colaci la fîntînă”**,** adecă se cercuiește temelia la puțuri; de asemenea se fac „coveți și troci pentru porci”. Apoi din coajă sau scoarță se face „crușală sau curșală, un fel de argăseală” pentru opinci: „opincile crușite sau curșite se fac roșii întunecate și țin mai mult decît cele necurșite”. Mai departe, atît scoarța precum și buburuzele de *arin*-n e g r u figurează în medicina poporului: buburuze ca leac de „cel-perit” și de orbalț; scoarța, pisată ca făină, se presară peste „bubele cele rele”. Afară de aceasta, scoarța se mai întrebuințează și la vite cînd bolesc de

picioare, făcîndu-se o „crușală” în care boii sau oile cele bolnave stau pînă ce li se roșesc picioarele.

v. *Colac*. – *Covată*. – *Crușesc*.

Aninul are o mare însemnătate și-n industria poporană. Din anin-n e g r u, fie scoarță, fie bobițe, fac țărancele n e g r e a l ă, adecă văpseaua cea neagră pentru țeseturi: „nu numai diferite lînețe, ci și mantale și sumane lăi, scule de buci, de bumbac, de in și alte pînzeturi, precum și ațe la opinci, cari sînt făcute din lînă albă de capră”. Bobițele sau buburuzele de *anin* se cheamă în Bucovina a n i n e sau a r i n e.

v. [2]*Negreală*.

„*Arinul* vindecă de c e l - p e r i t; faci din el tabac și tragi pe nas, sau îl ferbi cu apă și bei…” (I. Nour, Bîrlad).

v.[2]*Perit*.

Pentru ca strigoiul să nu învie, îi bat „un țăruș de lemn de *arin* drept în inimă…” (I. Gheorghiu, Iasi, c. Cîrjoaia).

v. *Strigoi*.

Peste Carpați, în loc de *arin* se aude mai mult forma *arine* (Sibii, c. Orlat; Făgăraș, c. Lisa, c. Bucium etc.), în Banat *anine*, după cum se zice pe alocuri și-n Oltenia (I. Iliescu, Vîlcea, c. Recea).

O doină din Ardeal:

„— Tu te duci, bade sărace;
Dar eu ce focul m-oi face?
— Tu te-i face, mîndro, bine,
Că mai e frunză p-*arine*,
Că mai sînt voinici ca mine;
Și mai e frunză pe salcă,
Și mai sînt voinici să-ți placă;
Și mai e frunză pe fag,
Si mai sînt voinici cu drag…”

(G.I. Bibicescu, Col. ms.)

„Cu sens ironic se zice:

Să facem de *arine*,
Că ține mai bine…

tocmai pentru că *arinele* nu e tare” (G. Dobrin, Făgăraș, c. Voila).

În districtul Muscel se aude adesea forma *ainin*.

„Pe aice se zice deopotrivă *anin* și *aĭnin*” (E. Pascal, c. Nămăești; C. Petrescu, c. Rădești).

„La o pădure mică de *aĭnini* i se zice și c r i n ă…” (I. Bădescu, Muscel, c. Boteni), în loc de obicinuitul a n i n i ș.

v. *Crină*.

În fine, în Biharea *anin* se cheamă *arinde* (*Conv. lit.*, 1887,p. 1004).

Din toate formele poporane, musceleanul *ainin* și bihăreanul *arinde* sînt mai ales interesante. *Aĭnin* = *anin* se datorează propaginațiunii regresive a tonicului *i*; *arinde*, pe de altă parte, pare a se fi desfășurat din *arinĭe* = *arine*, după cum rostesc obicinuit ardelenii, printr-o formă intermediară palatală *aringe* = *arindje*.

v. *D. – I.*

[2]ANÌN (*aninat*, *aninare*), vb.; 1.attacher, suspendre; 2.t. de vénerie: attraper le chamois; 3. en macédo-roumain: monter. Sinonim cu a c ă ț, a t î r n, a t ă g î r ț, î n ț i n, dar fără nuanță de silă sau de greutate, ci din contra: ceva ușor, pe nesimțite, blînd, abia-abia. Cînd acțiunea e însoțită de dibăcie și de o eleganță oarecare, sau cînd însuși lucrul supus acțiunii este plăcut ori scump, atunci nu se a c a ț ă, nu se a t î r n ă, nu se a t ă g î r ț ă, nu se î n ț i n ă, ci se *anină*.

Balada *Oprișanul*:

„El în curte au intrat,
De zebrea au *aninat*
Un cîrlig de î m p ă r a t
C u p e t r e s c u m p e lucrat…”

Doină voinicească:

„Știu că beau vinațe reci
Și că frig vro cinci berbeci,
Dar nu-i frig ei cum se frige,
Ci-i *anină* prin cîrlige
Și-i întoarce prin belciuge
Să le facă c a r n e a d u l c e…”

(Alex., *Poez. pop.*[2], 262)

Cîntec din Ardeal:

„Că mîndruța, dragul meu,
De te vede că-ți e rău,
Anină r o c h i ț a - n brîu
Și dă fuga la răzău
De-ți cată leacul mereu…”

(J.B., 13)

În balada *Novac și corbul*:

„Și pe loc ei s-aduna
Și de Grue *s-anina*
Și cu Grue se lupta,
Și pe Grue mi-l lega…”

aninare care precede luptei nu este o pornire violentă, ci o apucătură vicleană, ca și-n doina:

„Sărace dragostile
Ciripesc ca pasările
Pe toate gardurile,
Sub toate strașinile;
Dară nu-s toate curate,
Ci-s cu dracu mestecate:
Trec prin tină, nu se-ntină,
De voinic tînăr *s-anină*…"

(.J. B., 17)

sau:

„Iubirile care-s mici
Se ațin pe la potici:
Trec prin tină
Nu se-ntină,
De voinici tineri *s-anină*…"

(Alex., *Poez. pop.*[2], 304)

Cîntec haiducesc:

„Hai cu mine-n haiducie;
Ce-oi cîștiga ți-oi da ție;
Ți-oi *anina* doi cercei,
Doi cercei de brebenei,
Să tragă ochii la ei…"

(*Ibid.*, 288)

Basmul bănățenesc *Găitan de aor* (Picot, *Dialectes roumains*, p. 30): „fata ieĭ se culcă în lĭeagănu ieĭ, carĭe-i țăsut cu firĭe de aor și stă *anĭinat* la grindă…"

Costachi Stamate, *Scăldătoarea cucoanei*:

„Și o țigancă fecioară, eghiptenească prăsilă,
Îngenuchiată îi ține o oglindă de cristal;
Și altă fecioară, greacă, pe cap părul îi *anină*…"

Alexandri, *Arvinte și Pepelea*, sc. 4:

„Arvinte: Da bine, măi, la ce-a să-ți folosască ție un cui în părete?

Pepelea: „La nemic…doar numai să am unde să-mi *anin* căciula, cînd oi vini la d-ta…"

În loc de „se acață scaiul" se poate zice „se *anină*", pentru că scaiul e foarte ușor și se întroduce pe furiș.

Alexandri, *Chir Zuliaridi*, sc. 5: „Doamne! tare-s îndrăzneți tinerii de astăzi! Cum văd o femeie frumușică, *s-anină* de ea ca scaiul…"

Cu același sens la Beldiman, *Tragod.*, v. 3301:

„Iau obraz mult ienicerii, de ustale n-ascultau,
Toți se tăvăleau prin crîșme și precum vrea se purtau;

De-a lor răcnete cumplite ulițile răsunau;
Butcă de trecea, trei-patru în coadă se *aninau*…”

Nuanța cea caracteristică a lui *anin* apare foarte bine în locuțiunea proverbială:

„Amin, amin,
Și eu m-*anin*…”

(Baican, *Vorbe bune*, p. 10)

cînd cineva nepoftit, dar cu duhul blîndeței, își face loc la masa sau la petrecerile altora.

Și mai deplin s-a păstrat această nuanță în graiul vînătoresc de prin Muscel, unde se zice „*anin* capra-neagră” cînd dibaciul gonaș o aduce la strîmtoare.

Nae Rucăreanu, descriind pe cînele său de vînat:

O, și ce bărbat mai este!
El pe iepure, pe vulpe,
Și pe pulbere-i gonește;
Iar pe cerb, pe căprioara,
Fie și pe locul negru,
Mi ți-i bagă-n rîu îndată;
Capra-neagră nu mai scapă:
Cît clipești, e a n i n a t ă…”

(*Încercări poetice*, p. 61)

v. *Aninătoare*.

Forma cea organică a cuvîntului s-a mănținut în dialectul macedo-român: *alin*. Din acest *alin* s-a născut al nostru *anin* prin aceeași asimilațiune regresivă ca în „senin” din „serin = serenum”, „funigine= fuliginem”, „cunună = coronam” etc. Dintr-un prototip *anin*, din contra, ar fi fost cu totul peste putință, după fonetica română, să derive *alin*, ci s-ar fi făcut *arin*, fiindcă *n* între vocale trece în *r*, niciodată în *l*.

Unii trag pe *anin* din maghiarul n y ú l n i „toucher à quelque chose” (Cihac, II, 476); alții din latinul l ë n i s „lin”, adică „l e n i t e r adfigo” (*Lex. Bud.*). A doua etimologie, negreșit, atît sub raportul fonetic precum și sub cel logic, e mai serioasă, dar totuși nu ne mulțumește, căci în *anin* noțiunea de l i n nu constitută sensul fundamental, care este acela de „joindre quelque chose à quelque chose”, ci numai îl nuanțează, dîndu-i un caracter determinat sau distinctiv. „A *anina*”, sub forma organică „a *alina*”, este latinul a l l ë n a r e „accoupler = joindre d’une manière agréable”, din a d și l è n a r e „kuppeln”. Prin aplicațiunea cea sexuală a cuvîntului în latinul: „l ë n a r e = joindre un mâle à une femelle” se lămurește totodată în macedo-româna dezvoltarea sensului: „m-*alin* = mă sui pe ceva”, bunăoară într-un cîntec poporan:

„Ș-pi chĭeptu țî *s-alinară*…”

=„ils m o n t è r e n t sur ta poitrine” (Dr. Obedenar, *Texturi*, p. 340, ms. în Acad. Rom.).

Din *anin* se formează adjectivii a n i n ă t o r și a n i n ă c i o s, afară de participiul a n i n a t, care se poate lua și ca substantiv: „cîrlig a n i n a t" și „a n i n a t u l cîrligului". Tot ca substantiv funcționează infinitivul a n i n a r e, iar cu nuanță de despreț: a n i n ă t u r ă.

v. *Atîrn*.

ANINÀRE (pl. *aninări*), s.f. – v.[2] *Anin*.

[1]ANINÀT (pl. *aninaturi*), s.n. – v. [2]*Anin*.

[2]ANINÀT, -Ă, adj.; part. passé d ' a n i n pris comme adjectif: attaché, suspendu, accrohé. Simonim cu a c ă ț a t, a t î r n a t, a t ă g î r ț a t, î n ț i n a t, dar fără nuanță de silă sau de greutate.

I. Creangă, *Moș Nichifor Coțcariul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 374): „De inima căruței a t î r n a u păcornița cu feleștiocul și posteuca, care se izbeau una de alta, cînd mergea căruța, și făceau: tronca, tronca! tronca, tronca! Iară în belciugul de la carîmbul de desupt din stînga era *aninată* o bărdiță, pentru felurite întîmplări…"

Balada *Dobrișan*:

„Ciobanii lui Dobrișan
Ei sînt boieri de divan:
Șed în cață rezemați,
Cu caftan toți îmbrăcați;
Cîte-o peatră nestimată
De plătește lumea toată
Sus pe c a ț ă - i a*ninată*…"

(Burada, *Dobrogea*, p. 158)

Ghicitoarea moldovenească despre „scripcă" sau „vioară":

„Scoică uscată
În cui *aninată*."

(*Revista populară*, 1884, p. 46)

Costache Negruzzi, *Scrisoarea XXVIII*: „Mai suindu-te, găsești încă o altă cămară boltită, și mai sus stau *aninate* clopotele mănăstirii…"

A. Odobescu, *Pseudokyn.*, p. 10: „De cu zorile, atunci cînd roua stă încă *aninată*, pe firele de iarbă, ea s-a pornit de la conacul de noapte…"

v. [2]*Anin*.

[1]ANÌNĂ. – v. [1]*Anin*.

[2]ANÌNĂ. – v. [1]*Aninoasa*. – *Arină*.

ANINĂCIÒS, -OASĂ, adj.; qui s'accroche facilement. – v.[2]*Anin*.

ANINĂTOARE (pl. *aninători*), s.f.; t. de vénerie: endroit où l'on attrape le chamois. Cuvînt vînătoresc de prin Muscel, sinonim cu c o l ț. Nae Rucăreanu în *Vînătorul Carpaților*:

„Jos, copii, pe brînci cu toții
Auzirăți șuieratul
Capri[i] negre pîntre stînce?
Ne-a ulmat, dar sînt aicea.
Drept l-*aninători* vă duceți
Și vedeți de le luati vîntul,
Ca nici una să nu scape…"

(*Încercări*, p. 64)

„Cînd vînatul, adecă ursul, mistrețul sau lupul vulnerat sta pe loc ca să facă rezistință, atunci numai copoiul latră, și aceasta în limbagiul vînătoriei se zice: bat cîinii. Tot astfel latră copoiul și tot astfel se zice cînd el a închis pe capra neagră în colț sau *aninătoare*…" (*Ibid*., p. 145).

v. [2]*Anin*.

ANINĂTÒR, -OARE, adj.; celui ou celle qui accroche. – v. [2]*Anin*. *Aninătoare*.

ANINĂTÙRĂ (pl. *aninături*), s.f. – v.[2]*Anin*.

[1]**ANINÌȘ** s. **ARINÌȘ** (pl. *aninișuri*, *arinișuri*), s.n.; aunaie. Pădure de a n i n i. Sinonim cu a n i n e t sau a r i n e t, care e prea puțin întrebuințat, și cu c r i n ă, care e de tot sporadic.

Constantin Brîncoveanu, 1699 (*Cond*., ms. în Arh. Stat., p. 247): „o fune și cu cătă să va mai alége partea lor, însă din livadea Călărașului în sus în hotarul Stroescu și mérge pănă în vărfu *aninișului*, cu pădure, cu poiana bradului…"

Vasilie Lupul, 1646, pentru braniștile mănăstirii Putna (Arh, Stat., *Doc. II Rom*., nr. 1): „de acolo la făntăna ce este supt verba, de acolo culme Hrușovului pănă la muncel și pără la sfărșitul *arinișului*…"

Într-un act rustic din Muscel, 1656 (Arh. Stat., *Doc. I Rom*., nr. 235) ne întimpină forma *ainiș*: „locul deîn luncă trece răul de ceĭa parte, cu *ainișul*, păn în ĭazul moriei…"

De aci numiri de sate A n i n i ș (Frunzescu).

George Vv. Ghica, 1660 (Arh. Stat., Mitrop. Bucur): „să fie lor satul *Aninișul* ot sudstvo Sac, tot satul cu tot hotarul și cu toți rumănii și cu tot venitul, însă anume venitul de sare den zéce bolovani un bolovan și den drobena de sare den zéce cară un car și den vama boilor al trille ban…"

Aniniș e format din a n i n prin sufixul –i ș, ca în „stejăriș", „aluniș", „cărpeniș", „pălteniș" etc., și prin același sufix se formează din „arină = năsip" colectivalul „ariniș" ca în „petriș", astfel că-n forma *ariniș*, întrebuințată mai ales în Moldova și-n Ardeal, se confundă foneticește două cuvinte cu totul deosebite.

v. [1]*Anin*. – [2]*Ariniș*. – *Crină*. – *-iș*.

[2]**ANINÌȘ s. ARINÌȘ,** n. pr. loc. – v. [1]*Aniniș*.

[1]**ANINOASA,** n. pr. loc. f. artic.; nom de certains villages roumains Frunzescu (*Dicț. top*., 8) indică un sat *Aninoasa* în Gorj, unul în Muscel unul în Vîlcea, apoi în Argeș, în Dîmbovița, în Buzău. Cihac (II, 476 crede că acest nume derivă din a n i n „accroher", negreșit prin adjectivul a n i n o s = a n i n ă c i o s „qui s'accroche". Un asemenea sens nu se potrivește cu o numire de sat. Mai potrivită ar fi derivațiunea din a n i n „aune", adecă localitate plină de a n i n i; dar românește din numirile arborilor nu se formează adjectivi cu -o s, de ex. „stejăros", „frăsinos", „brădos" etc. Originea cuvîntului trebuie dară căutată aiurea. *Aninoasa* este – ca „senin" pentru „serin = serenum" – o formă asimilativă din *Arinoasa* de la a r i n ă = lat. *arena* „sable", asimilat a n i n ă, după cum se și rostește pe alocuri. În districtul Argeș există chiar A r i n o a s a (Frunzescu, 11). Acest nume, prin urmare, însemnează: N ă s i p o a s a „La sablonneuse". Prin sinonimul slavic N ă s i p o a s a se cheamă o localitate în Mehedinți și alta în Prahova (Frunzescu, 320). Din *Aninoasa* apoi derivă numele de familie A n i n o ș e a n u și cel topic A n i n o ș e n i.

Deja într-un crisov de la Vlad-vodă Dracul din 1437 se menționează satul *Aninoasa* din Argeș (Venelin, *Gramaty*, p. 78), pe care după aceea, pe la 1515, Neagoe Basarab l-a cumpărat și l-a închinat Mitropoliei din Tîrgoviște (*Ibid*., 145).

Un cîntec devenit foarte popular, deși de origine poporană nu este, se începe cu:

„În sat la *Aninoasa*
Era o horă mare…"

(Vulpian, *Text*, p. 164)

v. *Arină*.

[2]**ANINOASA,** n. pr. loc. f. art.; nom des deux couvents en Valachie. O mănăstire *Aninoasa* a existat odată în districtul Buzău, o altă ființează pînă astăzi în apropiare de Cîmpulung, ambele lîngă sate cu același nume.

I. B. Iorgulescu, *Dicț. topogr. al Buzăului* (ms.): „*Aninoasa*, loc izolat în c. Cislău, c. *Aninoasa*. Aci, în grădina dascălului, e un mal din care se scoate oase foarte mari de oameni, din care cauză se și zice că ar fi de uriași. După tradiție, aci ar fi fost în vechime schitul *Aninoasa*, care ruinîndu-se, călugării s-au mutat la un loc mai șes și au pus fundamentul mănăstirii Cislău."

În adevăr, mănăstirea *Aninoasa* din Buzău fusese întemeiată, în numele Adormirii Maicei Domnului, deja în prima jumătate a secolului XVI și se afla în floare pînă pe la 1700. La 1590 Mihnea Turcitul îi întări satul Despicații; iar Matei Basarab, la 1644, confirmîndu-i o moșie (actele Ep. Buzău, în Arh. Stat.), zice că: „au aflat cărțile mănăstirĭ bune și dirépte de au ținut de 100 de ani încoace, însă deîn Valea-Seaca pănă în apa Bășcei și pănă în Brădulețu, deč și boïarinul domnii-méle Mogoș căpitan încă au lăsat să ție așa, însă să se știe să ție mănăstirea *Aninoasa* deîntr-acest hotar ce scrie mai sus jumătate…"

Au trecut abia doi secoli, și dintr-o mare mănăstire n-a mai rămas astăzi decît „tradiție”.

v. *Cislău*.

II. Pe cînd începuse a scădea mănăstirea *Aninoasa* din Buzău, s-a rădicat o altă mănăstire *Aninoasa* în Muscel sub patronagiul lui Sf. Nicolae.

Aricescu, *Ist. Cîmpulungului*, t. 2, p. 106: „Această mănăstire (*Aninoasa*) a fost făcută, ca biserică de mir, de clucerul pan Tudoran Vlădescu și de jupanița dumnealui Alisandra la leatul 7186 (1678) septemvrie 20 sub domnirea lui Duca-vodă”.

Aci numai cronologia trebui întrucîtva rectificată.

În actul original de fundațiune, din 1677 (Arh. Stat.), cei doi soți zic că: „împreunându-ne Dumnezeu pre amăndoi dentru tinerétele noastre și dentru a sfinției-sale multa milă, dăruitu-ne-au coconi și de toate ce tribuescu omului; însă, după cum se cuvine înpotriva noastră, făcut-am și la satul nostru *Aninoasa* ot sud Muscel, unde ne-au fostŭ șăzămăntul și temeĭul părinților noștri, case boerești și de toate de ce tribuescu înprejurul casii, și am zidit și am înălțat și besérecă mare de piatră și o am înfrumusețat cu toată podoaba ei, socotindu să fie besérecă de mir, precum se cade praoslavnicilor creștini; ĭară după acéĭa întămplăndu-ni-se de ne-au luat Dumnezeu coconii ce am avut și numai ci ne-au rămas o cocoană anume Preda caré o am căsătorit după Costandin post fečorul lu Costandin biv vel peh, și văzăndu că lumea ačasta ĭaste deșartă și viața omului ĭaste ca o nimică, pus-am găndul cătră Dumnezeu atotțiitorĭul și cătră a preacuratei a lui Maĭcă de am făcut sfănta besérecă den *Aninoasa* să fie sfăntă mănăstire de călugări...”

v. [1]*Aninoasa*.

ANINOȘEANU
ANINOȘÈNI } v. [1]*Aninoasa*.

ANISÒN. – v. *Aniș*.

ANÌȘ, s.n.; t. de botan.: anis, Anisum vulgare. *Aniș* = ung. a n i s (citește: *aniș*) se aude mai mult peste Carpați, pe cînd la noi circulează forma luată de la turci: a n a s o n, și acea de la greci: a n i s o n, iar în Moldova a n o s sau h a n o s.

Dicționar bănățean, circa 1670 (*Col. l.* Tr., 1883, p. 423): „*Aniș*. Anetum.”

Lexicon Budan: „*Aniș*, m o l o t r u sau c h i m i n – d u l c e”.

v. *Anason*. – *Hanos*.

ANIȘÒR (pl. *anișori*), s.m.; année, petite année. Deminutiv din a n, deși în fapt reprezintă același număr de zile. Se întrebuințează, mai ales la plural, atunci cînd dorim a înfățișa timpul despre care se vorbește ca ceva mai scurt, îndulcind oarecum impresiunea ce ar produce asupra ascultătorului pozitivul a n.

Balada *Moșneagul*:

„Vremea grea a vremuit,
Anișorii s-a-mplinit...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 619)

O colindă:

„Căci n-am fost p-aici
De *anișori* cinci...”

(*Ibid*., 68)

Jipescu, *Opincaru*, p. 16: „mi-am dat osteneala, și-n cîțiva *anișori* am făcut o carte țărănească...”

Anișor e potrivit mai cu seamă cînd e vorba despre o vrîstă fragedă.

I. Văcărescu, p. 17:

„La un loc toți nurii crește
Mai spre zece *anișori*,
Și-n fetiță-nchipuiește
Fulger de biruitori!...”

v. [1]*An*. – *-ișor*.

ANÌȚĂ, n. pr. pers. fem.; Annette. Deminutiv din A n a, ca și A n c ă, A n c u ț ă, A n u ț ă, A n u ș c ă, A n i c ă etc.

Act moldovenesc din 1677 (*A.I.R*. 111, 251): „Adecă eŭ *Aniță* fata Maricăĭ Cărcoii...”; dar mai jos, la iscălitură, aspirat: *Haniță*.

Neculce, *Letop*. 11, 249, vorbind despre domnul moldovenesc Dimitrașco Cantacuzino: „își luase o fată a unei rachierițe de pe Podul vechiu, anume Arhipoae, ear pre fată o chiema *Aniță* și era țiitoarea lui Dimitrașco-vodă...”

Costachi Negruzzi, *Scrisoarea XXV*: „...s-o dai la pansion. Îndată ce va întra acolo, n-o să-i mai zică *Anița*, ce madmoazel A n e t...”

v. [1]*Ana*. – *Anuță*...

AN-NOU (artic. *anul-nou*, *anului-nou*), s.m.; nouvel an. Sub raportul formei, *an-nou* constituă un singur cuvînt, deși se declină numai „an-”, întocmai după cum un singur cuvînt este „cel-alalt” în care nu se declină decît „cel”; sub raportul sensului, își are și mai mult o individualitate proprie bine hotărîtă, însemnînd abia primele 24 oare din totalitatea unui a n. De aci ingenioasa ghicitoare poporană: „Care a n ține numai o zi? – *Anul-nou*” (Sbiera, *Povești*, 321). Ca o singură zi, *anul-nou* e sinonim cu S î n - V ă s i i, căci cade tocmai la 1 ianuariu în sărbătoarea Sîntului Vasilie. Întregul an care precede *anului nou* se zice a n v e c h i; dar aci nu mai e un singur cuvînt, ci sînt două vorbe deosebite: substantivul a n cu sensul său obicinuit de trei sute și atîtea zile, urmat de adjectivul „vechi” funcționînd ca oricare alt calificativ: an bun, an rău etc. De aceea se poate pune și la plural: a n i v e c h i, adecă perioade de demult trecute de cîte 365 + 365 + 365 zile, pe cînd *an-nou* n-are plural, fiind o singură zi față cu a n u l v e c h i cel imediat și cu toți a n i i v e c h i cei mai denainte, precum și față cu celelalte zile ce-i vor urma pînă la încheiarea periodului de 365 și-n cari se cuprinde a n u l v i i t o r.

G. Alexandrescu, *Anul 1840*:

„Să stăpînim durerea care pe om supune;
Să așteptăm în pace al soartei ajutor:
Căci cine știe oare, și cine îmi va spune
Ce-o să aducă ziua și a n u l v i i t o r?…
An-nou! Aștept minunea-ți ca o cerească lege…”

Cu această speranță mereu amăgită că *anul-nou* deschide ușa unui viitor mai frumos, oamenii petrec î n g r o p î n d a n u l v e c h i – după expresiunea poporană – și urîndu-și unul altuia zile mai bune:

„*Anul-nou cu* fericire
Vă dorim și cu-nflorire,
Ca merii,
Ca perii
În mijlocul verii!…”

(Alex., *Poez. pop.*[2], 104)

sau: „Bună dimineață lui S î n - V ă s i i! să deie Dumnezeu să fie de acum într-un an

Stogul cît casa,
Pita cît masa,

slăninile cît ușile, untura ca cuptoriul,

Porcii unturoși
Și oamenii sănătoși…”

(R. Simu, Transfiv., c. Orlatu)

La vechii romani toate acestea se ziceau foarte laconic: „a n n u m n o v u m faustum felicem”, ceea ce se reducea în scris numai la patru litere: A.N.F.F.

Românul crede că pînă și pentru dobitoace *anul-nou* este o zi de răsuflare a necazurilor.

„În noaptea spre *anul-nou* se deschid cerurile, și cine vede cînd se deschid capătă de la Dumnezeu tot ce va cere; de asemenea vitele vorbesc în acea noapte între ele, spunînd lui Dumnezeu cum le chinuiesc oamenii, dar, cine ar asculta vorba lor, moare…” (V. Mircea, Iași, c. Copou; M. Lupescu, Suceava, c. Broșteni; P. Mohor, Tutova, c. Puești).

„Poporul crede că în seara spre *anul-nou* toate animalele vorbesc unele cu altele întocmai ca și oamenii, spunîndu-și fiecare cîte a pățit în timpul anului…” (I. Iftimescu, Suceava, c. Saru-Dornei).

Toate obiceiele poporane de la *anul-nou*, unele moștenite din Roma sau proprii românilor, altele împrumutate mai tîrziu de pe la vecini sau comune mai multor popoare, decurg din această duplă năzuință: îndreptarea soartei pe viitor și gonirea relelor trecutului. Numai o mică parte din ele au fost descrise de d. G.D. Teodorescu (*Încercări*, Buc., 1874, p. 55-66). Unele aparțin *anului-nou și* Crăciunului totodată,

două zile mari atît de înrudite în credințele poporului încît: „la *anul-nou* se zice și C r ă c i u n u l - m i c” (D. Receanu, Banat, Lugoș). Așa sînt mai ales: c o l i n d a, împărțirea d a r u r i l o r și b r e z a i a cu varianturile sale: cerb sau c a p r ă, t u r c ă sau ț u r c ă etc., despre cari a se vedea la locurile lor. De asemenea v r ă - j i l e, mai cu seamă cele de măritiș, se fac nu numai la *anul-nou*, ci de o mulțime de ori: la Sînt-Andrei, la Bobotează, la Sîn-Georz, la Crăciun. Cele mai caracteristice pentru *anul-nou* sînt anume acele datine cari privesc direct sau indirect, ca piezi sau prevestiri, la lucrarea pămîntului și-n genere la munca de peste an.

„În ziua de *an-nou* nimene nu doarme, că tot anul va hi somnoros; nu dau bani împrumut, și cine n-are bani atunce, va fi tot lipsit; se pun c ă r i n d a r e de ceapă…” (D. Popu, Transilv., Făgăraș, c. Copăcel).

„Despre *anul-nou* este obicei de a pune 12 coji de ceapă în rînd umplute cu sare, închipuind cele 12 lune ale anului, și care coajă lasă mai multă apă din sare, acea lună e mai ploioasă…” (St. Negoescu, Rîmnic-Sărat, c. Bogza; I. Iordăchescu, Botoșani, c. Cristești etc.).

v. *Cărindar*.

„La *anul-nou* de demînecate fiecare om trebui să ia în mînă unealta cu care lucrează în cursul anului, și s-o mînuiască de trei ori. Așa plugarul ia sapa, cu carea dă de trei ori în pamînt, și furca, cu carea rădică de trei ori. De asemenea, fac, fiecare în felul său, ciobotariul, croitoriul, dulgheriul, chetrariul și herariul, ca semn de bărbăție și sporiu la lucru…” (Preut I. Călugăreanu, Tecuci, c. Movileni).

„Spre *anul-nou* oamenii se duc cîte doi pe la grădinele lor, unul cu un topor în mînă și altul cu un braț de paie. Cel cu toporul se duce la arbore rostind că voiește să-l taie; cel cu paie îi răspunde să nu-l taie, căci îl ia în chezășie că la vara viitoare va face roade multe; aceasta se repetă de trei ori, apoi îl leagă cu paie ca semn că l-a luat în chezășie…”(Dobrogea, Constanța, c. Urum-bei).

„Despre *anul-nou* și la *anul-nou* se obișnuiesc: p l u g u l - c e l m a r e, p l u - g u l e ț u l, v a s i l c a sau s i v a și s o r c o v a. Iată chipul cum se urmează acestea: 1. În dimineața ajunului Sf. Vasile un număr oarecare de flăcăi se înhamă la un plug, alții cu clopote în mînă, alții cu biciuri, și merg din casă în casă cu plugul după dînșii, sună din clopote, trosnesc din bici și urează an înbelșugat, căpătînd pentru asta bani și t u r t a p l u g u l u i, care este o azimă gătită înadins pentru acest sfîrșit. 2. Băieții cei mici fac cîte trei un pluguleț de lemn, întocmai după chipul plugului celui mare; coarnele plugulețului le împodobesc cu ciucuri și cu cănuri de diferite fețe, și atîrnă de el un clopoțel; apoi umblă trei cîte trei din casă în casă, urînd an mănos; unul din cei trei se zice plugar și poartă plugulețul, altul numit mînător trosnește cu biciul, iar cellalt numit iapă poartă traista unde se pune bornacii sau covrigii ce-i capătă cîteșitrei plugarii. 3. Vasilca sau siva esto o căpățînă de porc împodobită cu mărgele, cercei, inele, brățări, sălbi etc.; umblă cu ea cîntînd țiganii în noaptea Sfîntului Vasile și capătă bani, mușchi sau limbi de porc. 4. În dimineața *anului-nou* copiii mici de la 2-6 ani merg pe la neamuri și-i s o r c o v e s c; sorcova e o nuia de măr împodobită cu lînă de diferite fețe sau cu hîrtie colorată…” (M. Rădulescu, Ialomița, c. Gîrbovi; P. Poppescu, Buzău, c. Chiojdu-Bîsca).

v. [1]*An*. – [2]*Bîrță*. – *Brezaie*. – *Bobotează*. – [2]*Buhai*. – *Busuioc*. – *Cîntători*. – [2]*Cerb*. – *Colindă*. – *Comoară*. – *Crăciun*. – *Par*. – *Porc*. *Scovardă*, – *Semănat*. – *Sorcova*. – *Turcă*. – *Țigan*. – *Vasîlcă*. – *Văsiesc*. – *Văsii*. – *Vergel*. – *Vrajă*…

ANOATEN. – v. *Noaten*.

ANOCÀTO, adv.; sens dessus dessous, sens devant derrière. Ca și sinonimul a n a p o d a, *anocato* = ἄνω κάτω ne-a venit de la greci în epoca fanariotică. Curat românește: d-a-n d o a s e l e a, d-a-n d a r a t e l e a, a r a b a b u r a…

Alexandri, *Cinel-cinel*, sc. 2: „N-am răgaz nici măcar un ceas!…Ba să le aștept cu masa pînă pe la toacă, ba îmi fac casa *anocato* pînă pe la două după miezul nopții, tot cu jocuri și cu nebunii…”

Basmul *Cîtea-n varză* (*Col. l. Tr.*, 1882, p. 127): „Și tot astfel spuse și trase mereu cu bătul pănă ce se făcu azima *anocato*, adică una cu cenușă, de nu se mai alese nimic de dînsa…”

v. *Anapoda*. – *Arababura*. – [1]*Grec*.

ANÒS. – v. *Aniș*. – *Hanos*.

ÀNOST, -Ă, adj.; „insipide, fade; du ngr. ἄνοςτος” (Cibac). În opozițiune cu n o s t i m „ plaisant” = νόστιμος. Ca verb se zice a n o s t e s c „ennuyer” = ἀνοστίζω; ca substantiv, a n o s t i c = ἀνοστιὰ, iar cu nuanță de dispreț: a n o s t i t u r ă.

Laurian-Maxim: „*Anost*, neplăcut, nesărat, fără gust”.

La Alexandri, *Boieri și* ciocoi, act. IV, sc. 3, bătrîna cochetă Tarsița, auzind laudele făcute unei frumoase tinere, exclamă năcăjită: „Ce a n o s t i e!”…

Costinescu: „A n o s t i t u r ă, prefăcătură, afectațiune, întrecătură”.

v. [1]*Grec*.

ANÒSTÈSC
ANOSTÌE
ANOSTITÙRĂ } v. *Anost*.

ANOTIMP (pl. *anotimpuri s. anotimpi*), s.n. et m.; saison. – v. [1]*An*.

A-NPICIOARELE (D-), adv.; en marchant à pied. Sinonim cu p e j o s, dar presupunînd neapărat o mișcare ne-ncetată, deși nu iute; nicidecum stare pe loc. *D-a-npicioare* sau *d-a-npicioarele* se referă către p e j o s întocmai ca d-a-n c ă l a r e l e către c ă l a r e. E mai cu seamă poporană locuțiunea: „a boli *d-a-npicioarele*”, cînd cineva umblă ca toată lumea, mișcîndu-se în dreapta și-n stînga, dar numai el știe cît de rău pătimește.

O doină din Banat:

„Du-te dor, pustii de tine!
Nu mai veni pe la mine,

Că ai mai venit o dată
Ș-am zăcut o vară toată:
Boleam boală de-a-npicioare
Și nemica nu mă doare…”

(Vulpian, *Text*, p. 94)

v. [4]*An*.

ANTÀL (plur. *antaluri*), s.n.; tonneau, mesure de capacité. Sinonim cu b u t e și p o l o b o c, mai ales cu augmentativul b u t o i, dar implicînd totodată noțiunea de măsură de capacitate: 50 de vedre. Se întrebuințează mai cu deosebire în Moldova.

Alexandri, *Doi morți vii*, act. I, sc. I:

„Prieteni buni, să bem și să mîncăm,
Căci poate mîni vom da de ceas amar!
Hai de pe-acum voios să ne-necăm
Într-un *antal* de vin bun de Cotnar…”

I. Creangă, *Moș Nichifor Coțcariul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 381): „Ia să fie un *antal cu* vin ori cu rachiu, și să vezi atunci: ar ședè carul stricat atîta timp în mijlocul drumului?…”

Ungurește cuvîntul sună a l t a l a g, a n t a l a g și á t a l a g. De la unguri l-au primit polonii și rușii sub forma a n t a l, nemțește Antel. Moldovenii însă n-au luat pe *antal* d-a dreptul de la unguri (Cihac, II, 476), ci prin poloni, la cari această vorbă a fost atît de răspîndită, încît a dat naștere comicului epitet A n t a l o w i c z, literalmente „Antalescu”, cu sens de „bețivan” (Linde).

v. *Bute*. – *Vadră*.

ANTĂNĂSÌI, s.f. plur.; t. du calendrier popul.: le 16 et le 17 Janvier considérés comme jours néfastes. Se aude mai ales în Banat și-n Oltenia (Mehedinți). S. Mangiucă, *Calendariu*, 1882: „Pre 16 și 17 ianuariu cad și *Antănăsiile*, zile rele de boale mari și amețeli de cap și de dat de rău a copiilor…”

Cuvîntul e compus din A n t o n și T ă n a s e, doi sfinți cari se serbează la 17 și 18 ianuariu, amalgamați prin aceeași procedere poporană ca în „Cosmandin = = Cosma + Damiam”, „Todorusale = Toader + Rusalii”, „Petrolie = Petru + Ilie” etc.

v. *Ana-Foca*.

Prima întrebare este: de ce oare *Antănăsiile* se încep la 16 ianuariu, pe cînd în auzul general al bisericei Sf. A n t o n se ține la 17? Un singur calendar slavic pune pe acest sînt la 16, și anume cel cuprins în Evangheliarul de la Reims, care – după cum a demonstrat-o academicul rus Billarski (*O kirillovskoĭ častí Reĭmskago Evangeliĭa*, S. Ptrb., 1848) – *s*-a scris de către un român în România pe la începutul secolului XIV. *Antănăsiile* din Banat și din Oltenia au păstrat dară reminiscința unei particularități calendaristice curat românești tocmai din veacul de mijloc.

În același calendar (Martinov, *Annus eccles.*, p. 348), după Sf. A n t o n urmează peste o zi, la 18 ianuariu, „Sff. A t a n a s i e și Ciril”, dar nu este nici un

sfînt pentru ziua de 17. E probabil că fiecăruia din cei trei sfinți li se atribuia la noi cîte o zi deosebită, anume:

16 ianuariu. A n t o n

17 ianuariu. A t a n a s i e

18 ianuariu. Ciril

și atunci se explică pe deplin serbarea *Antănăsiilor* la 16 și 17, fiind exclusă ziua de 18, care aparținea în specie Sf-lui Ciril. De aimintrea, învecinarea Sf-lor Anton și Atanasie în calendarul greco-slavic, de unde apoi a urmat amalgamarea lor la români, se potrivește foarte bine cu împregiurarea că Atanasie a fost nu numai contimpuran, ci chiar ucenic și apoi biograf al lui Anton.

Cît se atinge de rolul cel patologic al *Antănăsiilor*, mai ales pentru amețeli și boale de copii, el se înlănțuiește cu numele „pojarului" în limbile occidentale: „feu Saint-A n t o i n e", „A n t o n s -feuer", „A n t h o n y s -fire", care se întemeiază pe o legendă născută în Francia în secolul XI (Migne, *Dict. hagiogr*. I, 215). Se știe că pojarul e însoțit de amețeli și seceră mai ales pe copii. După Cihac (II, 155) s-ar zice și românește: „pojarul Sf. A n t o n", ceea ce însă noi n-am putut verifica în graiul poporan. În orice caz, credința românilor despre *Antănăsii* ca „zile rele de boale mari și amețeli de cap și de dat de rău a copiilor", fiind originară din apusul medieval, datează cam din epoca Cruciatelor.

v. *Anton*. – *Antonică*. – [2]*Brîncă*. – *Orbalț*. – [2]*Pojar*.

ANTÈP, s.m.; t. de botan.: bois de Sainte-Lucie, Prunus mahaleb. O varietate de v i ș i n al căriia lemn capătă cu timpul un plăcut miros, întrebuințîndu-se mai ales pentru ciubuce. Cuvîntul românesc este întocmai turcul a n t e p (Șaineanu, *Elem. turc*., p. 9), iar nicidecum „une altération fort singulière du turc-arabe mahaleb" (Cihac, II, 543).

Dr. Polysu: „*Antep*, der türkische Weichselbaum".

Filimon, *Ciocoii vechi*, p. 17: „În cellalt unghiu era așezat un dulap, prin ale cărui sticle să vedeau o mulțime de ciubuce de *antep* și de iasomie, cu imamele de chihlibar limoniu…"

v. *Ciubuc*. – [1]*Turc*.

ANTEREIAȘ. – v. *Antereu*.

ANTERÈU s. **ANTERÌU** (plur. *anteree* s. *anterie*), s.n.; sorte de justaucorps, habit de dessous plus ou moins long, porté immédiatement sur la chemise et qui serrait la taille. Deși cuvîntul vine din turcul a n t e r î = ngr. ἀντηρί= serb. a n t e r i ĭ a (Cihac, II, 543), totuși el pare a fi destul de vechi la români, mai păstrîndu-se astăzi la preuți și în poporul de jos, după ce a ajuns să despară cu desăvîrșire de vro cîțiva ani din clasele superioare. Sub domnia lui vodă Cuza se mai vedea încă din cînd în cînd cîte unișlicar cu *antereu*, dintre cari cei mai vestiți erau bătrînul Obedeanu și un unchi al principelui: Grigorie Cuza.

Costinescu, *Vocab*. I, 46: „*Anteriu*. Haină lungă greacă, peste care, încingîndu-se cu t a c l i t, îmbrăca g i u b e a o".

Antereul purtîndu-se d-a dreptul peste cămașă, de aci proverbul: „cămeșa e mai aproape decît *anteriul*" (C. Negruzzi, *Scrisoarea XII*).

Cîntec poporan bucureștean de pe la finea secolului trecut despre una din cele mai simpatice figure din istoria literaturei române:

„Ienăchiță Văcărescu
Șeade-n poartă la Dudescu,
Cu ciubuc de diamant,
Capot roșu îmbrăcat,
Cu *anteriu* de atlaz:
Moare Doamna de năcaz…"

(*Buciumul*, 1863, p. 195)

Alexandri, *Păpușăriul*:

„Lumea-i plină de păpuși
De tot soiul, mari și mici,
Cu surtuce, cu mănuși,
Cu-*anteriu* și cu ișlici…"

Același, *Barbu Lăutariul*:

„Cît îi șede de frumos
Cu șalvari de merinos,
Cu-*anteriu* de citarea
Și cu fes de Indernea!…"

Fiind vorba de citarea sau citariu, stofă din care mai ales se făceau *antereele*, apoi să ne aducem aminte că pe la 1821 costa 160 taleri „2 *anterie* de citariu, unul cu o vargă lahanie și cu alta albă, și altul cu vărgi închise…" (Tocil., *Rev*. II, p. 333).

v. *Citarea*.

Antereele boierești de altădată, ca și cele popești de astăzi, erau prea lungi pentru acele momente de veselie, în cari picioarele simțeau mîncărimea de a trage un danț. Într-o asemenea împregiurare, boieriul – zice Alexandri în *Barbu Lăutarul* – „își anina poalele *anteriului* în brîu, își azvîrlea papucii de rămînea numai în mesti, și giuca…"

I. Creangă, *Amintiri din copilărie* (*Conv. lit*., 1882, p. 453): „Popa Buligă, deși era bătrîn, dacă vede că ni-i treaba de-așa, unde nu-și pune poalele *antereului* în brîu, zicînd: din partea mea, tot chef și voie bună…!"

Antereul era nu numai pentru boieri bătrîni, ci și pentru junimea cea aurită din generațiunile trecute.

Costachi Negruzzi, *Zoe* I, sub 1827: „El (un tînăr cuconaș) purta un *antereu* de suvaia alb, era încins cu un șal roșu cu flori din care o poală i se slobozea pe coapsa stîngă, iar capetele alcătuind un fiong dinainte cădeau apoi peste papucii lui cei galbeni; pe sub giubeaoa de pambriu albastru blănită cu samur purta una dintr-acele scurte cațaveici numite fermenele…"

Pe un altfel de tînăr ni-l descrie Filimon, *Ciocoii vechi*, p. 13: „Într-o dimineață din luna lui octobre anul 1814, un june de 22 de ani, scurt la statură, cu față oacheșă, ochi negri plini de viclenie, un nas drept și cu vîrful cam ridicat în sus ce indică ambițiunea și mîndria grosolană, îmbrăcat cu un *anteriu* de șamalagea rupt în spate…”

Ca și boierii și cei de prin curțile boierești, tot așa purtau *anteree* hoții și chiar porcarii.

Balada *Stanislav Viteazul*:

„Spălînd *anteriele*
Și curățind armele;
Anteriul haiducesc,
Arme de sînge turcesc…”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 563)

În *Catastihul* mănăstirii Tuturor-Sfinților din București pe 1741 (ms., în Arh. Stat., f. 111, 112):

„S-au dat la doi purcari înbrăcăminte, la doao ĭapăngele i 2 *antirie* i 2 părechi dă nădragi, taleri 7…”

Să trecem acuma la *antereul* cel țărănesc, care o să mai dureze încă cine mai știe cîte zecimi de ani, căci în popor moda ține cu secoli, iar credințele cu mii de ani.

Jipescu, *Opincaru*, p. 80: „Are hinu pă el zechie, antiriu, zechioi, cojoc cu bumbi și sarică dă-i tribuie…”

La țărani, după localități, prin *antereu* se înțelege atît haină lungă precum și haină scurtă, fiină sinonim pe aci cu m i n t e a n, pe aci cu z e c h e, pe aci cu z ă h u n , cu c o p o r a n, cu i l i c.

„*Antereu* sau m i n t e a n este o haină țărănească lungă pînă la brîu, se încheie de sus pînă jos cu un rînd de bumbi, e înflorită la pept, guler și mîneci cu găitane de osebite culori după plăcere, mîneci strîmte înspre capăt unde se încheie prin trei bumbi. În timp de iarnă se căptușește cu lînă. Tot *antereu* se numește și haina ce o poartă preuții pe sub giubea, lungă pînă jos…” (N. Bălăuță, Vaslui, c. Ivănești).

„*Anteriul* este o z e c h e țaranească cusută cu găitan negru împregiur” (St. Sersea, Prahova, c. Rîncezi).

„Aceeași haină se zice *antiriu* cînd e nouă, iar z e c h e cînd este purtată…” (P. Poppescu, Buzău, c. Chiojdu-Bîsca).

„Z e g h e propriu-zisă este de lînă neagră, *antireul* este o zeghe albă” (B. Ionescu, Dîmbovița, c. Săcuenii).

„În zile de sărbătoare, țăranul pune *anteriu* alb de lînă de oaie, încins cu brîu roșu…” (S. Negoescu., Dîmbovița, c. Raciu).

„*Antiriele* se fac din dimie albă” (A. Iliescu, Dîmbovița, c. Sărdanu).

„Pe la noi țăranii poartă *antiree* pînă la brîu; *antiree* lungi le poartă țiganii lăieși” (S. Dimitriu, Iași, c. Sinești).

„*Anteriu* sau i l i c” (P. Bumbar, Tutova, c. Odaia-Bursucani).

„*Anteriu* sau z ă b u n” (I. Ionescu, Rîmnic-Sărat, c. Slobozia).

„*Anteriu* sau z e b a n, coporan sau zeche…” (G. Nicolescu, Ialomița, c. Cegani).

„Pe aice se zice c o p o r a n în loc de *anteriu*" (D. Pavelescu, Ialomița, c. Chioara). La deminutiv se face a n t e r e i a ș.

v. *Arvinte*. – *Coporan*. – *Giubea*. – *Ilic*. – *Mintean*. – *Taclit*. – *Zăbun*. – *Zeche*.

ANTERLÌC (plur. *anterlicuri*), s.n.; pièce d'étoffe pour un a n t e r i u. Și la serbi a n t e r i l u k „panni quantum sufficit ad vestem anterija dictam conficiendam" (Karadžič). Tarifa vamală moldovenească din 1761 (Cogăln., *Arh. Rom.* 11, 324): „*anterlicuri* bune, de unul 90 bani"; tot acolo însă altceva însemnează: „a n t e r - l i c u r i, de 14 ocă 1 leu vechiu", poate nasturi pentru anteree.

v. *Antereu*.

²ANTERLÌC. - v. ¹*Anterlic*.

ANTIFÒN (p]. *antifoane*), *s.n.*; t. de théol.: antienne. Din grecul ἀντίφονον prin paleoslavicul a n t i f o n ŭ. Literalmente însemnează „vox reciproca" (Isid., *Orig*. XI, 18), același vers din psalmi repetîndu-se de două coruri ca și cînd și-ar răspunde unul altuia. La liturgie se cîntă trei *antifoane*, iar denaintea fiecăruia preutul citește singur în altar o rugă.

Dosofteiu, *Liturgiar*, 1683, *Slujba Sf. Grigorie*, f. 38 sqq.: „Și citescŭ cathizma *antifonelorŭ* pre trei despărțături. Popa în taĭnâ citĭaște molitva î n t â ĭ u l u ĭ *antifonŭ*: Domne îndurate și milostive…"

De aci se cheamă a n t i f o n a r „ carte cu *antifoanele* bisericești" (Costinescu) sau „carte de biserică în care *antifoanele* și alte părți de slujbă sînt însemnate cu note" (Aaron-Poenar-Hill).

v. *Psaltichie*.

ANTIFONÀR. – v. *Antifon*.

ENTIGÌC. – v. *Altîngic*. – *Condurul-doamnei*.

ANTIHÎRȚ, s.m.; t. de théol. et de mythol. populaire: Antechrist. Din sensul primitiv general de „dușman al lui Crist": ἀντί-Χριστός, cuvîntul s-a aplicat mai tîrziu în specie la demonul din apocalips, devenit o parte integrantă din mitul creștin despre sfîrșitul lumii sau v r e m e a - d e - a p o i. Deja din primii secoli ai creștinismului, legenda cea apocaliptică începuse a lua la fiecare popor cîte o altă dezvoltare, născîndu-se astfel o mulțime de varianturi, între cari cel românesc înfățișează unele particularități interesante. Forma *Antihrist* ne întimpină numai în cărți; în grai se aude: *Antehrîst*, *Antihîrstu*, *Antehîrs* sau *Antihîrs* și mai ales *Antihîrț*.

Noul Testament din 1648, Ep. *Io*. I, 18:

„…cum ați auzit că va veni *Antihrist*, acmu încă mulți *Antihristi* începurâ a fi, de unde știm că vrémea dé apoi ĭaste…"

«…χαθὼς ἠκούσατε ὅτι ᾽Αντίχριστος ἔρχεται, καὶ νῦν ᾽Αντίχριστοι πολλοὶ γεγόνατιν ὅθεν γινώσκομεν ὅτι ἐσχάτη ὥρα ἐστίνί»

Alexandri, *Iașii în carnaval*, act. II, sc. 9: „Of, of! Se vede c-am agiuns în vremea lui *Antihîrț*…Brr, tare mi-i frică…"

„*Antihristul* are să se nască în vremea de apoi dintr-o femeie r o ș i e…" (A. Paraschivescu, Muscel, c. Valea-Mare).

„La vremea d-apoi, zice poporul, pămîntul va arde de șeapte coți, apele se vor retrage, numai argintul va fi dasupra în loc de apă; toți se vor boci de sete; atunci *Antehrîst* va veni cu o balercă cu apă trasă d-o iapă albă, și tot în același timp Maica Domnului c-un potir cu apă de viață și c-un corn de prescure…" (I. Caltin, Neamt, c. Dragomirești; I. Demetriu, Vaslui, c. Mircești).

„*Antihîrstu* este dracul, care va ieși pe pămînt la vremea d-apoi ca să îndemneze pe oameni a face toate fărădelegile. E! tată, s-a apropiat vremea d-apoi…a ieșit *Antihîrstu* pe pămînt! a perit rușinea…" (N. Coman, Buzău, c. Maxenu).

„Cînd are să fie sfîrșitul lumii va fi săcetă și foamete și are să se mănînce oameni pe oameni și n-are să aibă de băut apă; atunci are să vie *Antihîrțu* c-un poloboc cu păcură, tras de draci, și are să deie pe la oameni, și cei ce or bè, are să-i scrie pe o chele de ghihol și-i va lua în iad…" (C. Liciu, Iași, c. Cotnari).

„La vremea d-apoi, cine va mînca prescură de la Hristos, vor merge în rai, iar cine va lua pîne multă și beutură de la *Antehîrț*, vor merge în iad" (G.I. Maior, Tutova, c. Plopana; I. Mirănescu, Iași, c. Podul-Iloaii).

Apoi poporul pune pe *Antihîrț* într-o strînsă legătură cu S î n t - I l i e:

„La vremea de apoi Sf. Ilie va avea o luptă mare cu *Antihîrț* și va fi biruit" (G. Dobrin, Făgăraș, c. Voila).

„…*Antehîrs* are să umble cu o pîne și un urcior cu apă, fără ca ele să se mai mîntuie, și are să facă minuni ca și Hristos, înșelînd pe cei slabi în credință; apoi va veni și Sf. Ilie din cer, mustrînd pe *Antehîrs*, care va porunci credincioșilor săi să taie capul lui Sf. Ilie, din al cărui sînge se va aprinde pămîntul și va arde de 9 coți, ș-atunci va fi și sfîrșitul lumii…" (D. Demetriu, Tutova, c. Lungești).

Acest amestec al lui *Antihrist* cu Sf. Ilie ne întîmpină deja în *Alexandria* lui Popa Ion din Sim-Pietru, 1620 (ms., în Acad. Rom., p. 88): „vor eși aceste limbi în zilele lu *Antihrist* căndŭ va împărăți el, și se vorŭ închina lui, și ei vor fi muncitori de creștini și cu ovrei și cu țiganii, și vorŭ mănca coconii creștinești, și vor previ părinți și nu-i voi, pute folosi în trei ani; anul va fi ca luna, luna ca săptămăna, săptămăna ca zio, zio ca časul, časul ca cirta, scurta-să-vorŭ păntru derepți; și atunce merge-va *Antihrist* și sveti Ilie, și-l va junghe *Antihristŭ*…."

Același pasagiu în redacțiunea lui Bucur Gramaticul, 1702 (ms., în Arh. Stat., p. 213): „Acéste limbi păgăne (Soti și Magoti, Aghesi etc.) le închise Alixandru, și vor eși acéste limbi păgăne cănd va naște *Antihrist* pre lume, atunce li se va deșchide lor ușa și vor eși la lume și să vor închina lui *Antihrist* și vor munci ei pre creștini cu ovréii și cu țiganii în 3 ai la veacul de apoi, și vor luoa pre copii oamenilor și-i vor frige și-i vor mănca…"

În unele dialecte franceze A n s c r i „antechrist" însemnează în genere pe un „monstru" (*Mém. de la Soc. de Linguist*. III, 380). Cam tot așa românește.

Alexandri, *Arvinte și Pepelea*, sc. 7: „Tu ești, *antihîrțule?* Ce cați aici?…”; și mai jos, sc. 11: „Bată-l crucea, *antihîrț!…*”

v. *Apoi*. – *Ilie*.

ANTIMÌS (plur. *antimisuri s. antimise*), s.n.; t. de théol.: Corporal, autel portatif. O bucată de pînză sau de stofă pătrată, care se întinde pe altar sub potir sau sfintele daruri și care – în lipsă de altar – poate să-l înlocuiască; uneori împodobită cu figure și purtînd inscripțiuni. Din grecul bizantin ἀντιμίνσιον prin paleoslavicul a n t i m i s ŭ.

Șeapte-taine, 1644, f. 39 b: „Întăi trebue în oltarŭ pre préstol să fie *antimis*, sau și fără de oltarŭ, de nevoe cum are fi în cale unde nu-i besérecâ, să fie *antimis* svințit, ĭară fără de-acesta nice într-uîn chip liturghiĭa să nu sâ facâ…”

Mitropolitul Dosofteiu din Ardeal, 1627 (*A.I.R.* I, 101): „Popa de nu va ave cărți și veșminte și unélte și vase de *antimis*, altarĭului și a hramului, birșag 27 de florinți…”

Mitropolitul Dosofteiu din Moldova, *Liturgiar*, 1683, *Slujba Sf. Grigorie*, f. 46 a: „Preuțiĭ punŭ *antimisele* pre svăntulŭ prestolŭ și arhiereul le ocropĭaște de treĭ ori cu apâ de flori…”

Inventariul mănăstirii Galata, 1588 (*Cuv. d. bătr*. I, 201): „1 antimisŭ de altar roșii cu slove de aurŭ…”

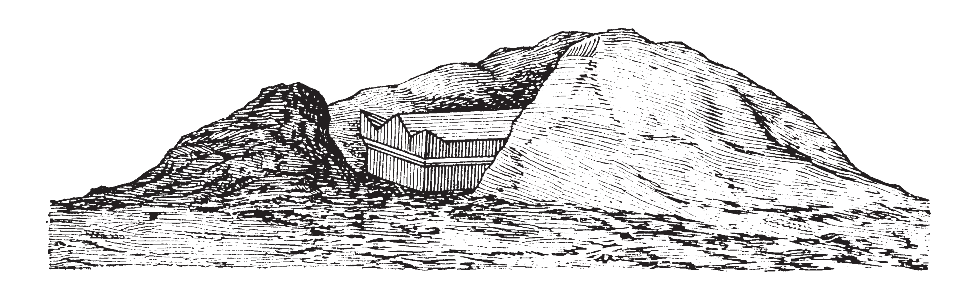
Inventariul Cotrocenilor, 1681 (ms., Arh. Stat.), f. 47: „*antimis* zugrăvit pre atlaz albu…”

Beldiman, *Tragod*., v. 3285:

„Ienicerii de mîndrie, îngîmfați cît nu s-au dat,
Vinde cu o falǎ mare acele ce au prădat:
Blane, straie și odoară, cît văzînd te minunai,
Iar aere, *antimisuri*, erau hărșele pe cai…”

v. [2]*Aer*. – *Procovăț*.

ANTÌNA, s.f.; t. d’archéol.: 1. ruines romaines près de Caracal dans la Petite-Valachie; 2. brique que l’on retire de ces ruines. În districtul Romanați, la satul Reșca sau Recica, lîngă rîulețul Teslui, se află urmele unui oraș din epoca romanilor, pe cari poporul le numește *Antina*. Deja în secolul trecut generalul rus Baur (*Mém. sur la Valachie*, 1778, p. 198), menționînd Recica „village avec une église et un pont sur le Teslui”, ne spune că: „on y trouve des débris des anciens retranchements”. Mai tîrziu, o menționează la 1818 Fotino (t. 1, p. 153): λείψανα Ῥωμαΐκοῦ κάστρου, ἐκ λίθων τετραγωνίκῶν κατίσκευασμένου, καὶ ἡ μ῾ν περιοχὴ τοῦ τόπου τούτου λέγεται ἀπὸ τοὺς ἐγχωρίους Ῥέτζκα, τὸ δ῾ κάστρον Ἀντίναί” Nemine însă n-a făcut cercetări ceva mai serioase la fața locului înainte de colonelul Vladimir Blaramberg, care la 1836 a descoperit la *Antina* într-o movilă un sarcofag:

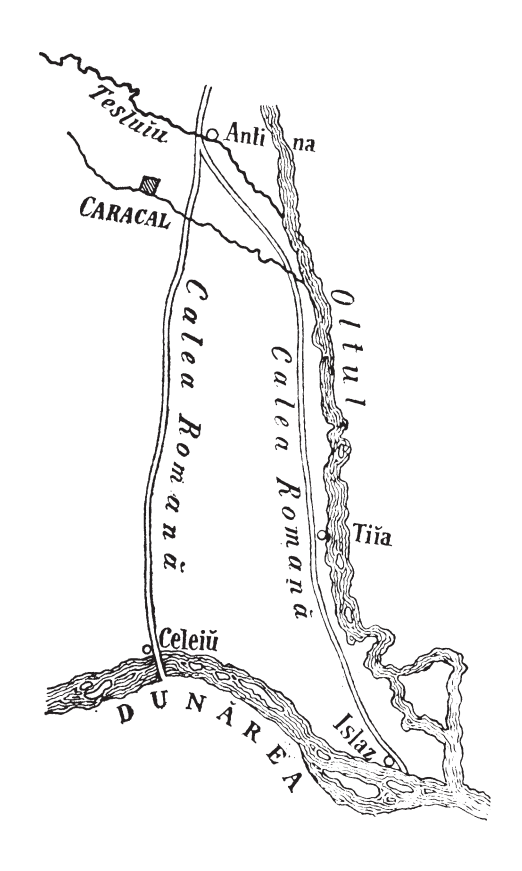
(*Muzeu național*, 1836, nr. 24, p. 93)

După aceea, ruinele au fost studiate pe rînd de Laurian și Boliac, de dd. D. Sturdza, Papazoglu, Gr. Tocilescu și V.A. Urechia, în fine de d. A. Odobescu, care a rezumat la 1878 în următorul mod toate datele relative la cestiune: „Comuna Recica sau *Antina*. Movila lui Alexandru și alte numeroase movile. Ruinele aparente ale unei întinse cetăți romane, cu ziduri de peatră și cărămidă, cu urloaie de lut pentru apeducte, cuptoare pentru căramidă etc. Căi romane cu diferite direcțiuni. În sarcofage, pe lîngă schelete, sînt vase, rămășite de veșminte și ornamente, și monete romane de la Antonini pînă la Sever. Altar votiv al Nemesidei, al lui Jupiter tutator, al Dianei Latoide; stele funerare Claudiei Amba, lui Antonius Nicanoris" (*Analele Acad. Rom*, t. X, secț. II, p. 332-5).

Ceea ce dovedește mai cu deosebire marea însemnătate în vechime a acestui punct geografic este că tocmai aci se uneau ambele căi romane, cari plecau de la Dunăre spre Carpați, una din Celei, cealaltă din Islaz, astfel că *Antina* forma un centru de comunicațiune. „Șanțurile cetății care se văd – zicea răposatul Laurian (*Magaz. ist*. II, 96) – formează un poligon cu opt laturi, al cărui diametru mai lung face aproape la o mie de pași. Rîul Teslui curge prin mijlocul cetății; în unele locuri ale lui se află un strat de cărămizi, ceea ce face să credem că a fost constrîns într-un canal, dară acuma curge după bună plăcerea sa fără vreo silă artificială: românii noștri nu sînt oameni care să mai constrîngă rîurile. Chiar la podul cel zidit peste rîu se uneau cele două drumuri de peatră, unul care venea de la Islaz și celalt de la Celei și duceau cătră mieazinoapte la Rîmnic…"

O asemenea stațiune centrală nu putea să fie uitată pe Tabla Peutingeriană, itinerar oficial al tuturor stațiunilor Imperiului Roman în secolii III-IV; și s-a bănuit de demult, în adevăr, cum că anume aci a fost stațiunea R o m u l a, care se menționează și-n geograful Ravennat sub forma de R o m u l a s (Tocilescu, *Dacia*, p. 450, ed. Acad.). Această bănuială s-a și verificat prin descoperirea la Recica a unei inscripțiuni din timpul lui Filip Arabul, unde localitatea se numește „Colonia R o m u l a" și se arată că „în anul 248 s-a construit un vallum în giurul zidului orașului" (*Anal. Acad. Rom*, seria II, t. 8,

1886, p. 14). Din R ò m u l a sau R ò m u l a s, prin trecerea lui *l* în *n* ca în „seamăn = similem” și chiar lătinește „Ruminalis = Romularis”:

„R u m i n a nunc ficus, R o m u l a ficus erat…”
(*Ovid*., *Fast*. II, 411)

s-a făcut R ò m u n a, de unde apoi numele districtului R o m a n a ț i , în vechile documente R o m o n a ț i, literalmente „locuitori din Romuna”, cu același sufix *-ați* = *-ates* prin care se forma lătinește numele etnic din numele unui oraș cu finalul *-na-*, de ex. *Casinates*, *Arpinates*, *Ravennates*, *Antinates* etc. R o m o n a ț i = R o m u n a t e s, cu un sufix etnic curat latin netrecut în graiul românesc, probează existința formei R o m u n a sau R o m u n a s deja în epoca romană, pe lîngă primitivul „Romula” cu etnicul său „Romulenses”: „ordo Romulensium” în inscripțiuni (Mommsen). Dar de unde vine numele *Antina?*

Fotino susținea că pe lîngă *Antina* ar fi locuit poporul slavic A n t a e sau ”Αντaι, despre ale căruia lupte cu Imperiul Roman Oriental vorbesc Iornande, Procopiu, Teofilact și alții. Schafarik (*Slowanské starožitnosti*, p. 459, 462) a demonstrat, însă prin analiza tuturor fîntînelor istorice cum că tribul a n ț i l o r, cunoscut numai în secolii VI-VII**,** era așezat pe țărmul Mării-Negre în regiunea Niprului, nu dencoace de Prut, iar cu atît mai puțin la capătul apusean al Daciei. Afară de aceasta, chiar dacă anții ar fi înaintat într-un moment pînă aproape de Olt, totuși din termini etnici limba română nu formează niciodată numiri topice prin sufixul *-ina*. După cum nu există „Serbìna”, „Bulgărìna”, „Turcìna”, „Grecìna”, „Ungurìna” etc., tot așa din a n ț i nu se putea naște *Antina*.

Cuvîntul sună de tot lătinește. Trecem cu vedere peste derivațiunea propusă de Vaillant: *Antina* = C o n s t a n t i n a (*La Roumanie* I, 88); dar ne vom opri o clipă asupra unei alte etimologii mai discutabile. Începînd de la Blaramberg, generalmente se crede că *Antina* este A n t o n i n a, după numele împăratului Antoniu Caracalla (Xenopol, în Tocil., *Rev*. II, t. I, pag. 292-3). Netrecerea silabei *an-* în vocală nazală obscură n-ar fi tocmai o pedecă fonetică, căci în numiri topice latine inițialul *a-* derivă uneori din prepozițiune, ca în: *Admediam*, *Ad-pontes*, *Ad-aquas* etc., adecă: *Antina* = A d - A n t o n i n a m, cu o contracțiune cam violentă, dar nu peste putință; există însă o altă dificultate mai specifică. Latinul A n t o n i n a trebuia să devină la români T i i a, după cum din „Vidin” s-a făcut „Diiu”; și localități numite T i i a se și află în România, ba chiar în Romanați, tocmai pe calea romană de la Islaz spre Recica. Fotino confundă pe *Antina* cu T i i a: ’Αρκίνα ἤ Τία, după cum le confundă și Vaillant: „Antine ou Tia”, deși sînt două puncturi geografice foarte depărtate unul de altul. T i i a poate fi „Antonina”, dar *Antina* - nu. Numai printr-un duplu -i n n a s-ar explica conservarea finalului *n* în *Antina*. Ei bine, în regiunea unde Tabula Peutingeriană pune pe Romula, tot acolo, la Ptolemeu, care ne dă nomenclatura din epoca dacică, se află ’Αρκίννα, A r c i n n a. Unii arheologi o caută în Dolj (*Rev*. romană, 1861, p. 421), alții în Gorj (Gooss, p. 51), dar deopotrivă fără nici o probă, recunoscînd însă unii și alții că era în Oltenia. *Antina*, adecă A n t i n n a, fi-va oare numele cel vechi dacic al Romulei, latinizat de către legionari? Se știe că-n latinitatea

vulgară -*ci*- și -*ti*- se confundau; iar la românii din Banat aceste grupuri fonetice se confundă pînă astăzi. Prin *Antina* = A r t i n n a se justifică atît conservațiunea finalului -*ina*, precum și nescăderea inițialului *a* la vocală obscură, deoarăce denaintea lui *r* el se păstrează totdauna intact, fie tonic sau netonic. Mai rămîne o singură întrebare. De ce oare -*r*- a trecut în -*n*-? Ar fi foarte legitimă influința finalului -*n*- pentru a preface pe A r t i n n a în *Antina*, după cum s-a prefăcut *r* în *n* în „cunună = coronam", „senin = serenum", „minune" etc.; forma *Antina* totuși pare a se fi născut pe o altă cale. Colonii romani își mai aduceau aminte de străbuna cetate A n t ï n u m în Italia, astăzi „cività d ' A n t i n o, nu departe de Roma, în Țara Marsilor, și astfel numele orașului dacic a fost modelat după o reminiscință italică. În scurt, *Antina* din A r t i n n a nu e o tranzițiune curat fonetică datorită românilor din epoca postlatină, ci este o latinizare din acele timpuri primitive ale colonizării, cînd era încă proaspetă în memoria legionarilor nomenclatura topică din Italia.

Așadară aceeași localitate se chema la daci A r c i n n a sau A r t i n n a, lătinește R o m u l a sau R o m u n a. Din termenul latin supraviețuiește „Romanați = = Romunates" ca nume al districtului intreg; din cel dacic – *Antina*, ruine ale vechiului oraș la coastele căruia mai trăiește abia un sătuleț numit mai tîrziu „Rîușor", slavonește R e c ĭ c a, de unde se scot pînă astăzi – ne spune d. A. Odobescu –‚acele late și masive cărămizi cărora dialectul local al romanațenilor le-a însușit denumirea topică a *Antinei*, zicîndu-le c ă r ă m i z i d e A n t i n a". Ba ceva mai mult: în Romanați se zice cu acest sens chiar simplu c ă r ă m i d ă - *a n t i n a*, la plural c ă r ă m i z i - *a n t i n a*, fără adjectivalul „de" (D. Rădulescu, c. Amărăștii-de-Jos), cuvîntul *antina* ajungînd a exprime o cărămidă de calitate superioară și funcționînd invariabil ca adverbul „gata" în: lucru gata, treabă gata, bani gata.

R o m a n a ț i și *Antina* ar fi de ajuns ele singure pentru a dovedi nestrămutata stăruință a românilor în Dacia lui Traian, spulberînd așa-numita teorie a lui Rösler. Dacă neamul românesc ar fi venit de peste Dunăre abia în secolii XII sau XIII, vro zece veacuri în urma lui Aurelian, atunci de la cine oare ar fi căpătat, el o nomenclatură daco-latină atît de pipăită ca *Antina* și R o m a n a ț i?

v. *Caracal*. – *Ler*. – -*lui*. – *Recica*. – *Potopin*. –*Romanați*. – *Teslui*. – *Tiia*…

ANTIÒH s. **ANTIÒHIE,** n. pr. pers. m.; Antioche, 'Αντίοχος. Nume de botez, de unde apoi și de familie, devenit cunoscut românilor – pareni-se – prin *AIexandria*, în care așa se zice unul din hatmanii lui Machedon.

Ion din Sim-Pietru, *Alexandria*, 1620 (ms., în Acad. Rom., p.91): „…și puse pre *Antioh* voivod în scaunul lu Alixandru și-i puse stema lui în capŭ…"

Ca nume de botez, *Antioh* era la modă în Moldova pe la finea secolului XVII. Dimitrie Cantemir închină *Divanul lumii*, 1698: „dulcelui și mai marelui frate Ioan *Antiohŭ* Constantinŭ-Voevod"; și tot *Antioh* se chema fiul său, ajuns celebru ca poet satiric rusesc. Tot atunci unul din personagele cele mai istorice era boierul *Antioh* Jora, cînd hatman, cînd mare logofăt sub un șir de domni, cînd fugar peste Nistru, cînd mazil peste Dunăre. Apoi între boierii moldoveni duși în Rusia cu Petru cel Mare se aflau *Antioh* Camaraș și un *Antioh* Porucic. La 1689 (*Condica ms. Asachi*,

în Arh. Stat., t. 1, p. *258*) al doilea spatar era „Neculai *Antiohie*". Forma poporană a acestui nume este *Antohi* sau *Antofi*, de unde deminutivul *A n t o h i ț ă* sau *A n t o f i - ț ă*. Din patronimicul A n t o h e s c u, un sat în Tecuci se zice A n t o h e ș t i (Frunzescu).

Într-o baladă poporană, foarte importantă sub raportul mitologic, A n t o f i ț ă pus în luptă cu „Vidra" (῞Υδρα), care stăpînea lacul „Vidrosul", și scăpat de către „Vioară" (᾽Ιόλαος), dar blăstemat de „Doamna" (῞Ηρα), reprezintă legenda elenică despre Ercule la Lerna; în varianturile acestei balade, în loc de A n t o f i ț ă figurează însă M a n t o f i ț ă, care este o formă neapărat mai veche**,** de vreme ce limba română nu cunoaște pe proteticul *m*, pe cînd din M a n t o f i ț ă s-a putut face A n t o f i ț ă prin etimologia poporană posterioară de la *Antofi = Antiohie*.

v. [1]*Grec*. – *Jora*. – *Mantofiță*.

ANTÌPA, n. pr. pers. m.; Antipas, ᾽Αντίπας. Patronul acestui nume de botez este un episcop de Pergam, martir din timpul Apostolilor. *Antipa* foarte rar circulează la români, dar în teologia cea medicală a poporului: „Sf. *Antipa* vindecă de dinți și măsele" (C.D. Gheucă, Iași, c. Galata).

Această credință poporană o găsim și la mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, apr. 11 (f. *82* b): „să porni ighemonulŭ cu mănie și aruncâ pre svăntulŭ mucenicŭ (*Antipa*) într-o măestrie de muncâ fâcutâ în chip de bou, și dintr-ânsulŭ făcândŭ svăntulŭ rugâ mare la Dumnedzău și lăudândŭ putĭarĭa cea mare a svințieĭ-sale și mulțămindŭ căce l-au spodobitŭ a pățâ pentru svinția-sa, să rugâ și pentru ceĭa ce-l vor pomeni să fie ferițŭ și apărațŭ de patime și de alte bole și d e n e s u f e r i t a d u r ĭ a r e a d i n ț i l o r ŭ..."

Rolul cel terapeutic al Sf-lui *Antipa* se întemeiază pe o etimologie poporană curat greacă din ἀντιπαθές „vertu spécifique d'un remède". De la greci, mitul a trecut nu numai la români, dar și la slavi, la cari el există de asemenea: „St. A n t i p a s habet a Deo gratiam sanandi dolorem dentium" (Martinov, *Annus eccles. graeco-slavicus*, p. 107).

v. *Alexie*.

ANTIRÌU. - v. *Antereu*.

ANTOFÌȚĂ s. MANTOFÌȚĂ, n. pr. m.; personnage légendaire: sorte d'Hercule combattant l'Hydre.

v. *Antioh*. – *Idra*. – *Mantofiță*. – [3]*Vioară*.

ANTÒHI. – v. *Antioh*.

ANTÒN s. **ANDÒN, ANTÒNIE** s. **ANDÒNIE,** n. pr. pers. m.; Antoine. La români acest nume de botez nu vine din latinul A n t o n i u s, de unde s-ar fi făcut „Antoĭ." sau chiar „Untoĭ", ci din paleoslavicul A n t o n ŭ și din grecul ᾽Αντώνιος. Se rostea și *Andon* sau *Andonie*, ca și la slavii meridionali, de unde apoi formele scurtate

D o n și D o n e sau D o n e a, cu derivatele patronimice D o n e s c u și D o n i c i, dintre cari cel dentîi e dublet cu A n t o n e s c u, iar cellalt diferă de ambele numai prin sufix, și cu derivatul toponimic D o n e ș t i.

v. *Don*. – *Donici*. – *Handoacă*.

La deminutiv se zice A n t o n a ș, A n t o n u ț, A n t o n e l. Deminutivul A n t o n i c ă a devenit în Moldova termen poporan botanic pentru „Angelica sylvestris”. Din amalgamarea lui *Anton* cu A t a n a s i e s-a născut A n t ă n ă s i i l e, nume a două zile din ianuariu la bănățeni și la olteni.

v. *Antănăsii*. – *Antonică*.

ANTONÌCĂ s. ANTONÌGĂ, s.f.; t. de botan.: Imperatoria sylvestris, Angelica sylvestris, angélique sauvage. Termen foarte răspîndit în Moldova de sus și-n Bucovina, pe cînd pe aiuri această plantă se confundă sub același nume cu a n g h e l i c ă „Angelica archangelica”.

Deși cuvîntul e foarte armonios, totuși în cîntecele poporane *antonica* nu se invoacă, afară numai doară în strigături comice ca:

„Frunză verde *antonigă*,
Nici un dor nu mă mai strică
Ca dorul de mamaligă!...”

(S. Căderea, Neamt, c. Buhalnița)

Ea figurează însă în terapeutica poporului.

„Rădăcina *antonicăi* fiind foarte iute, poporul de aici o întrebuințează contra durerii de măsele, țiind bucăți de rădăcină în gură” (I. Mironescu, Neamt, c. Dobrenii).

v. *Antipa*. – *Dinte*.

„Oamenii scot rădăcina *antonicăi* și o vînd la spițeri sub numele de a n g h e l i c ă” (V. Hornescu, Iași, c. Băiceni).

„*Antonică*, ca și hanosul, se întrebuințează la velnițe” (I. Iordăchescu, Botoșani, c. Cristești).

v. *Hanos*.

Însă rolul cel mai interesant al *antonicăi* este anume acela din cauza căruia în Norvegia ea se cheamă „sprut” și „luur”, adecă „fluier” sau „telincă”: „in verschiedenen Gegenden von Norwegen machen die kleinen Knaben aus dem Stengeln Handsprützen oder Blasröhre” (Nemnich). Întocmai așa se petrece și-n Moldova:

„*Antonigă* crește pe fînațele cele mai grase sau mănoase. Cînd e crudă, copiii o mănîncă, fiind gustoasă ca merele cele dulci; iar dacă se coace sau se întărește, atunci flăcăii și fetele fac din ea f l u i e r și t e l i n c ă...” (G. Pajure, Suceava, c. Mălinii).

Ciudată întîlnire între Norvegia și Moldova!

Apoi asemeni telince din *antonică* ne apar și-n medicina poporană. Bolnavul de „dînsele”, adecă de un fel de reumatism, – zice S.F. Marian (*Descîntece*, p. 93) – „se scoală marți dimineață, cînd se ivesc zorile, se îmbracă în veșminte curate, bate trei metanii și apoi be apă cu o t e l i n c ă de *antonică* de trei ori din cofiță, fără ca s-o clintească cît de puțin de pe locul unde stă pusă; după aceea se culcă pe o perină curat înfațată...”

De ce însă această plantă se cheamă *antonică?* „Plusieurs herbes tirent leur nom populaire de saint A n t o i n e”, zice Gubernatis (*Myth. d. plantes* I, 44); totuși nici una din numirile occidentale nu corespunde *antonicăi*. Mai rămîne dară de cercetat.

v. *Anghelică. – Arsenică.*

ANTONÌNA. – v. *Tiia.*

ANȚERȚ, adv.; l’avant-dernière année. Lătinește a n n o t e r t i o. Anul de față se cheamă e s t i m p; anul trecut: a n; anul înainte de a n, adecă al treilea îndărît, este *anțerț*.

În glosarul slavo-român circa 1670 (ms., în Bibl. Soc. Arheol. din Moscva, f. 95 a) ne întimpină conservarea finalului *-i*: *anțărți* (анцърци).

Proverb:

„Porcului aci îi dai bice
Și el se-ntoarce și zice:
Anțerț mă bătea p-aice…”

(Pann, III, 36)

Finalul ț e r ț perzînd în grai sensul de „tertius”, poporul caută uneori a înlocui pe *anterț* prin ceva mai pe înțeles pentru român. Astfel moții din Ardeal (Frîncu-Candrea, *Rotacism*, p. 51) în loc de *anțerț* zic: „dincolo de a n”.

v. [2] *An*.

[1]ANÙME, adv.; nommément, à savoir. Din a d și n o m e n, de unde și-n vechea franceză se zicea „a n o m”, de ex. în Villehardouin: „si avoit un frere qui avoit a n o m Alexis” (Godefroy), nu însă tocmai cu nuanța românului *anume*, care se întrebuințează și atunci cînd nu urmează un nume propriu, bunăoară:

„De-aici pînă la Brașeu,
Nime nu-i străin ca eu,
Numai mirla din pădure;
Dar și mirla din pădure
Are pe unul *anume*:
Pe cucul cu pene sure…”

(J. B., 206)

Pravila Moldov., 1646, f. 1: „Pentru toțŭ lucrătorii pămăntului, *anume* pentru plugari, pentru lucrătorii viilor, pentru nămițŭ și pentru păstori…”

Mai adesea însă *anume* procede unui nume propriu.

Moxa, 1620, p. 348: „Mesremŭ, den ruda lui Hamŭ, féce Misirĭul, *anume* Eghypetul…”

Act moldovenesc din 1644 (*A.I.R.* I, 87): „un sat *anumé* Siliște în ținutul Neamțului…”

Altul din 1638 (*ibid*., I, 23): „ĭ-am văndut dumnealui un rumăn al mieu den Gémenele, *anume* Sava cu fečorii lui…”

În asemeni cazuri e sinonim cu p r e n u m e.

Preda din Lazuri (Dîmbovița), vînzînd la 1629 o parte a sa dintr-o moșie cu exclusiunea părților de pămînt, ale fraților săi Nedelco, Mihai și Stoica, zice (*A.I.R.* I, 1, p. 15): „ĭară trei părți au rămas la frați-mei care-i scriu mai sus *anume*, deci den parte-me eu m-am sculat de am văndut…”; apoi mai jos, enumerînd pe cei prezinți la tranzacțiune: „și mărturie am pus oameni buni p r e n u m e Stan” etc.

Prin fuziune între ambii sinonimi, în graiul vechi se zicea și: p r e *anume*.

Neculce, *Letop*. II, p. 198: „un egumen p r e *anume* Misail Chisăliță…”; și pe p. 199: „un părinte sehastru p r e *anume* Daniil…”

În *Catastih de rumănii mănăstirii Vierășului*, 1744 (*Cond. ms. Vieroș*, nr. 1, p. 57, în Arh. Stat.) se pune lîngă *anume* sinonimul slavic n a i m e:

„Crăčĭuniĭ n a i m e: Vladul, Cernea, Mușat, Dobrica, Pătru, Nanu, Dragul, Coce croitor, Stan, Nedelco, Dobre Ciochină; Iacoveștii și Mălureni Băltenii *anume*: Radul, Grigorie, Stanciul…”

Adesea *anume* se punea într-un mod pleonastic, chiar în traduceri unde nu-i corespunde nemic în original. Așa într-un context slavo-român măhăcean circa 1600 (*Cuv. d. bătr*. II, 82):

„…иже въ стыХ ѡца нмего Іѡанна…”	„…orecire era um părinte *anome* Ionŭ…”

Este curios de a vedea în unele documente după *anume* lăsat loc gol, deși actul este pe deplin terminat.

De pildă:

La 1636 (Arh. Stat., *Doc. I Rom*., nr. 179), Matei Basarab autoriză pe egumenul de la Tismana să-și caute și să apuce pe rumânii cei fugiți de pe moșiile mănăstirii „cu ačasta carté a domnii méle și cu sluga domnii méle *anume*…”, urmînd loc gol, deși autorizațiunea e definitivă, subscrisă de domn și cu sigilul statului.

Și mai ciudat, la 1641 (*ibid*., nr. 212): „eu Stănilă călărașul înpreună cu fămééĭa mea *anumé*……diîn Tărgoviște, ginerele unchiĭașului Radul Cudalbul, mărturisim cu acestu zapis”, etc., ca și cînd bietul om n-ar fi știut cum i se cheamă nevasta, deși știa a cui fată este.

Cu o altă nuanță de sens, *anume* însemna uneori „sous prétexte”, „en motivant”, dar numai pe cît timp *a* funcționa încă des ca prepozițiune deosebită, încît era mai mult a- n u m e, fără fuziunea completă a ambelor elemente; de exemplu la Miron Costin, *Letop*. I, p. 265, vorbind despre răscoala poporului contra grecilor sub Alexandru-vodă Iliaș: „nu era putere nice la boieri a oprire grosimea țăranimei pornită, ce și pre Vasilie Vornicul, a n u m e că este și el unul den greci „au svărlit unul cu un os și l-au lovit în cap…”

v. *Imerec*. – *Nume*.

[2]**A-NÙME,** adv.; sous prétexte. – v. [1]*Anume*.

ANUMÈSC (*anumit*, *anumire*), vb.; dénommer, indiquer nominalement, spécifier, destiner. Derivat din adverbul a n u m e, *anumesc* se întrebuințează la românii de

peste Carpați cu sensul de: „însemnez pre nume, hotaresc spre ceva, benennen, bestimmen” (*Lex. Bud.*). Circulează mai ales adjectivul participial a n u m i t.

Basmul bănățenesc *Găitan de aor* (Picot, *Dialectes roumains*, p. 33): „După ce or ajuns la casa a n u m i t ă, dzise calu către stăpînu-so…”

v. [1]*Anume*. – *Numesc*.

ANUMÌRE
ANUMÌT,-Ă } v. *Anumesc*.

ANÙȘCĂ, n. pr. pers. f.; Annette. Un deminutiv slavic din Ana, foarte obicinuit altădată la români alături cu sinonimii A n c ă, A n i c ă, A n i ț ă etc.

Ștefan cel Mare, într-un crisov din 1481 (*A.I.R.* 1, 76), menționează ca nepoate ale lui „Dragoș Viteaz” pe: „Jurja, *Anușca*, Vasutca…”

Anușca figurează adesea în vechiul *Pomelnic* al mănăstirii Bistrița din Moldova (ms., în Acad. Rom., p. 41, 44, 45, 46 etc.).

Un act despre satul Șirății din Roman (*Doc. Doljești* II, p. 434, ms. în Arh. Stat.): „Din vechile vremi au arătat că au înblat satul Șărățăi în șesă bătrăni anume: Ilie și Mănăilă și Costi și Turcul și *Anușca* și Filip, arătându-ne un ispisoc de la răposatul Bogdan-voevod din velet 7023…”

v. [1]*Ana*. – *Anuță*

ANÙȚĂ, n. pr. pers. f.; Annette. Unul dintre numeroșii deminutivi din A n a.

Doină din Ardeal:

„Foaie verde lemn ușor,
De nimica nu mi-i dor
Ca de flori de culcuduță,
De gura lelei *Anuță*…”

(J.B., 33)

v. [1]*Ana*. – *Aniță*.

AO! interj. – v. *Au!*

AOACE, adv.; ici. Sinonim cu a i c e și cu vechiul a c i c e (=lat.ecc-hicce), *aoace* este un dublet etimologic cu forma perdută a c o a c e, conservată la noi numai în construcțiunea „într-a c o a c e” și care reprezintă un prototip latin rustic e c c - h o c c e. În dialectul macedo-român *aoace* e foarte răspîndit, pe cînd a i c e a despărut acolo cu desăvîrșire; în dialectul daco-român, din contra, a i c e a gonit aproape de tot pe *aoace*, care totuși se mai aude pe alocuri în munții Ardealului, mai ales cu emfaticul *-a* ([5]*A*).

La moți (Frîncu-Candrea, *Rotacism*, p. 48, 52): „*aoacea* = a i c e a, de ex.: ei fură irainte *aoacea* = ei fuseră înainte aici”.

La bihăreni, după d. Miron Pompiliu: „*aoace* = a c o l o” (*Conv. lit.*, 1887, p. 1004), dacă nu cumva autorul – după cum credem noi – se va fi înșelat asupra sensului.

v. *Acoace*. – *Aice*.

A-ÒCHI, adv.; en vue, en perspective. Literalmente a d o c u l u m, italienește a d o c c h i o. A avea, a lua, a ținea *a-ochi* însemnează în graiul vechi a nu perde ceva sau pe cineva din vedere, în curs de mai mult timp, pînă la momentul oportun de a-l lovi sau de a-l prinde.

Nicolae Costin, *Letop*. II, p. 89: „nici un folos dintr-acele pîri nu aduc după sine țării, ce mare scădere și stricăciune, și *a-ochiu* luată la Împărăție țara…”

Același, p. 99: „Hanul avănd *a-ochiu* pre Nicolai-vodă, aflat-au vreme acel Daul-Ismail-aga, prin mijlocul hanului fiindu-i capichihae, de au scos domnia țării lui Dumitrașco-vodă…”

v. *Ochi*.

AOLEALĂ. – v. *Aolesc*.

AOLÈO! s. **AOLÈU!** interj.; cri de douleur ou plutôt de dépit, pris souvent en plaisanterie. Este dublet etimologic cu v a l e o sau v a l e u, ambii urcîndu-se la un prototip a v a l e u înrudit cu elenicul ἀβάλε „à Dieu ne plaise!” Exprimă mai mult necaz decît durere, și tocmai de aceea lesne ia o nuanță ironică sau sarcastică. Din *aoleo* sau *aoleu* se formează pe de o parte deminutivul a o l i c ă, poetic d a o - l i c ă; pe de alta, verbul a o l e s c cu varianturile fonetice d ă o l e s c și h ă o - l e s c și derivatul a o l e a l ă, d ă o l e a l ă, h ă o l e a l ă.

În Moldova, aoleo în loc de v a l e o a fost totdauna privit ca muntenism; de aci la Neculce, *Letop*. II, p. 280:„…fata Brăncovanului-vodă, fiind tănără și desmerdată de tată-seu, se bocia în gura mare m u n t e n e ș t e de zicea: *Aolio*, *aolio*! că va pune taica pungă dă pungă din București pănă în Țarigrad…”

Moldovenii atribuie pe aoleo nu numai muntenilor, dar și țiganilor.

Snoava bucovineană *Țiganul și iepurele* (Sbiera, *Povești*, p. 251): „Văzîndu-se țiganul și făr’ de friptură și făr’ de boierie, au zis numai deodată: *Aolio* și vai de mine! Da știu c-o pății…”

Cu toate astea, *aoleo* e foarte răspîndit și peste Carpați.

O doină din Ardeal:

„Aoleo, măi hoț de dor,
N-am topor să te omor!…”

(J.B.,93)

Ca țipet de o durere serioasă, într-un boacet de la Comarnic:

„Intru-n casă,
Dau de masă,

Destulă inimă arsă;
Aoleu bărbatul meu,
Amărîtă rămîn eu…”

(Burada, *Înmorm.*, p. 124)

La Anton Pann, *Moș Albu* I, p. 6:

„Căci cum mă văzură-ndată în fundul puțului stînd,
O croiră toți la fugă, «*aolio* dracu! » strigînd…”

sau:

„*Aolio!* mor, măiculiță! Cîrciumarul m-a ucis!
Și după aceste vorbe alt nimica n-a mai zis…”

(*Ibid.*, II, 4)

Ca refren, într-o doină din Ardeal:

„Pentru tine, rujă-nvoaltă,
Mă rup cîinii și mă latră,
Aoleo!…”

(J.B., 370)

Mai adesea își asociază alte interjecțiuni: o f și *aoleo!* v a i și *aoleo!* etc., bunăoară:

„*Aoleo* și vai de mine,
Aș juca și nu știu bine!…”

(J.B., 419)

sau:

„Iaca mîndra de pe vale!
Cu rochița în paftale
Cum mă-ntimpină în cale,
Of, of, of și *aoleu*,
Arde sufletelul meu…”

(Alex., *Poez. pop.*[2],353)

sau:

„Ea pe loc ieșind afară,
Inima-n gură își ia,
Și țipă, răcnește, zbiară:
Aolio și vai de ea!…”

(Pann, *Prov*. III, 115)

Foarte des *aoleo* ia un caracter comic și chiar trece la sarcasm.

Ion Ghica, *Scrisoarea XIV*, despre o fată de la țară uitîndu-se la un cioban prin ochianul de inginer, care arată toate lucrurile întoarse: „— *Aoleo!* A întors pe Niță cu gaibele în sus!…”

Cîntec de nuntă:

„*Aoleo* cu soacrele!
Că nu strînge mesele,
C-au băut rachiu de pere,
Și se-npedecă-n obele;
Numai una a ramas,
Ș-aia-i cu conciul pe nas…”

(G. Țuțuianu, Muscel, c. Valea-Mare)

Doina *Femeia cu minte*:

„Frunzuliță avramească,
Am muiere scurtă, groasă,
Aoleo ce păcătoasă!…”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 272)

„Cînd un lucru nu e de aur bun, poporul zice „în glumă că-i de *aoleo*”(G. Dobrin, Făgăraș, c. Bucium).

v. *Aur*.

Cînd omul uită sau se codește a face un lucru, se zice că acel lucru îi strigă *aoleo*.

De la Vrancea, Trubadur, p. 137: „Dacă n-o pune mîna pe tîrn, tîrnul nu-i strigă *aoleo!*…”

Ca țipet de admirațiune, într-o doină muntenească:

„Foicică colilie,
Aoleo, lele Marie,
Ochii tăi struguri de vie,
Sprîncenele mă mîngîie…”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 302)

De asemenea în basmul *Tatăl*, *mama și puiul de leu* (*Col. l. Tr.*, 1876, p. 367): „*Auleo!* mamă, da ce frumos miroasă! zise fiul împăratului, după ce sărută mai multe flori…”

Aci admirațiunea este ca un fel de necaz denaintea unei frumuseți excepționale.

Cînd românul e de tot necăjit, *aoleo* se lungește în *aooleo*, ca în *Jocul păpușărilor*; Moș Ionică:

„Ei babo, din ajunul Crăciunului
Te-am trimes după căpătat;
Ia să vedem, ce-ai cîștigat?
Aooleo, în cutie nimic zimțuit:
Parcă-i o gaură de puț părăsit…”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 131)

Cînd se reduplică, atunci al doilea *aoleo* se disimilează uneori în a o l e o.

Jipescu, *Opincaru*, p. 40:

„— Auzirăți, fă leică, că bou ăl codalb al lu nenea Radu Bobeică și-a scrintit un picior dă dinainte?

— *Aoleo* și ă o l e o! strigară toți și toate…”

Ca superlativ al lui *aoleo* figurează o l e o l e o în proverbul: „Fuge de la *aoleu* și dă peste o l e o l e u l” (Pann, I, 144).

v. *Aolesc*. – *Aolică*. – [1]*O*. – *Valeu*.

AOLÈSC (*aolit*, *aolire*), vb.; lamenter. Derivat din interjecțiunea a o l e o, *aolesc* a devenit sinonim cu b o c e s c. Cu proteticul *d* ca în dalb = alb” oste forma poetică d ă o l e s c. Aspiratul h ă o l e s c n-are a face cu rusul „haĭlitĭ” sau cu germanul „heulen” (Cihac, II, 137), ci numai cu a o l e o și *aolesc*, bunăoară la Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, mart. 17 (f. 41 b): „de multe ori plângândŭ și h ă o l i n d u -lŭ…”, și mai jos, tot acolo: „h ă o l i t u r i l e și plânsurile femeiĭ în totŭ chipul pline de jĭale înfocatâ și ovilită, cine poate să le scrie tote? și maĭcă-sa ca maĭ multŭ b o - c i n d u -sâ…”

Jipescu, *Opincaru*, p. 66: „te bocesc, te *aolesc*, îți pun lumînarea, și dă-i hi slab dă țîțîni, te culcă dă ghiu…”

Cîntec de nuntă:

„*Aolește*, puiculiță,
Pînă ești la măiculiță,
Că dacă te-i depărta,
Tot în cale te-i uita,
Mamă, tată, nu-i vedea…”

(D. Pavelescu, Ialomița, c. Chioara)

A o l e a l ă sau d a o l e a l ă „se cheamă cîntecele ce se cîntă cînd rade pe mire” (N. Andriescu, Dobrogea, c. Beilic).

v. *Dăolesc*. – *Hăolesc*.

AOLÈU! – v. *Aoleo!*

AOLÌCĂ! interj.; exclamation d’un léger dépit ou reproche. Figurează numai în poezia poporană, uneori redulpicat: *aolică* – l i c ă, sau cu proteticul *d*: d a o l i c ă. Exprimă un năcaz ușor sau chiar prefăcut, un fel de mustrare blîndă, mai ales cătră o iubită.

Doină:

„*Aolică*, dodo, fa!
Au tu mi-ai făcut ceva
De nu te mai pot uita?…”

(Alex., *Poez. pop.*[2], 359)

Alta:

„*Aolică*, l i c ă floare!
De n-ai fi fermecătoare,
Nu m-ai abate din cale
Să calc pe urmele tale!…”

(*Ibid*, 277)

Alta:

„*Aolică*, d a o l i c ă!
Mult mi-e drăgulița mică!
Aș lăsa-o de-ar mai crește,
Dorul crunt mă pridideșțe…”

(*Ibid*., 279)

Parodie poporană de boacet la A. Pann, *Moș Albu* II, p. 49:

„*Aolică*, a o l e u!
Scoală, bărbățelul meu,
Scoală să jucăm un joc
Și te culcă iar la loc…”

v. *Aoleo! – Dăolică*.

AOLITÙRĂ s. **HĂOLITÙRĂ** – v. *Aolesc*.

AOOLEÒ! – v. *Aoleo*.

ÀOR. – v. *Aur*.

AORÀR (pl. *aorare*), s. n.; t. de théol.: écharpe de diacre. Medio-grecul ὡράριον, de unde *aorar* prin proteticul *a*-, alături cu formele simple mai obicinuite o r a r și u r a r, pe cari vezi-le la locul lor. *Aorar* este pentru diacon ceea ce patrafirul e pentru popă: „o r a r i u m gestare ad solos Diaconos spectat” (Balsamon, ap. Goar, *Euchol*., p. 110).

Catastihul M-rii Galata, 1588 (*Cuv. d. bătr*. I, 197, 202):

„1 *aorar* de sărma cu 4 canafi…
3 *aorare* de zarba căte cu patru canafi…
3 *aorare* de adamască…”

Arsenie din Bisericani, circa 1650 (ms., în Acad. Rom., p. 156), comentează *aurar* prin p e t i a l e, derivîndu-l, pesemne, din „aur”.

v. *Orar*.

AÒRI, adv.; tantôt. Literalmente: a d h o r a s. Mai adesea repetat: *aori*… *aori* = = tantôt… tantôt. Mai totdauna cu emfaticul *-a* (v. ^{5}A): *aoria*. Adverb foarte frumos,

despărut astăzi din limba literară, care-l înlocuiește într-un mod puțin propriu prin c î n d… c î n d sau a c u m… a c u m și altele, dar rămas încă pe alocuri în graiul poporului.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. V, p. 3: „cumŭ și ceĭa ce înnoată pre mare cu precepâtură, și ei încâ *aorea* înnoatâ căndŭ vrémĭa au fărâ valuri și lin, ĭarâ *aorea* stau înlăuntrulŭ adăpostului căndŭ vădŭ bure și turburéle…"

Ibid., quat. XVII, p. 12: „fata mea rău se drâcéște, și *aorea* cade în apâ, ĭarâ *aorea* în focŭ…"

Moxa, 1620, p. 353: „așa le era sfada: *aorĭa* biruĭa grecii pre troĭani, *aorĭa* troĭanii pre greci, deci au fostŭ oști și războae și vărsare de sănge…"

Ibid., p. 404: „(Turcii) se prinserâ întăĭu de Galata să o dobăndeascâ și puserâ trăbâcie, deci începurâ a o bate cu tunuri și oboriĭa zimții cetăției, *aorĭa* pătrundĭa și părețiі…"

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, apr. 28 (f. 102 a): „mulțŭ grăescŭ *aorĭa* și dzâcŭ, unde-ĭ gona și muncile ce răbda svințiĭ pre atunce…"

Ibid., maĭu 17 (f. í33 b): „acolo în prăpaste un zmău trăgându-să, și *aorĭa* rănjindŭ, *aorĭa* coda întindzândŭ…"

Dionisie Eclesiarh, *Cron.* (Papiu, *Monum.* II, p. 222): „Calmucii aducea disagiu pe cai fete și copii de turci și-i mînca, *aoare* friptură, *aoare* rasol…"

v. [1]*Oară*.

AOS! interj.; holà! În *Dicționarul bănățean*, ms. circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 423): „*Aos.* H e u s". Să vină oare din exclamațiunea corespunzătoare latină prin forma intermediară é o s = h e u s?

v. *Au!*

[1]ÀPA, t. de choréogr. – v. [4]*Apă*.

[2]ÀPA. – v. *Apadia*.

APÀDIA, n. pr. loc.; village roumain dans le Banat. Satul românesc *Apadia*, nu departe de Lugoș, pe la 1858 număra 800 locuitori (Hornyanszky). Tot în părțile Ungariei, în regiunea Satmarului, seaflă un mare sat romănesc numit A p a. Despre interesantul sufix topic *-adia*, a se vedea la locul său.

APÀLT (plur. *apalturi*), s.; fermage. Terminul juridic italian a p a l t o, întrat la români în epoca fanarioților, ca și d r i t = diritto, s u d i t = suddito etc.

La Alexandri, *Boieri și ciocoi*, act. II, sc. l, Lipicescu arătînd cîștigurile sale: „480 de galbini ș-o sută de testele de la *apaltul* cărților de gioc…"

v. [1]*Grec*.

APÀOS, s.n.; t. de théol. et de mythol. popul.: vin offert aux morts. Se aude mai des forma p a o s, de ex. în *Lexiconul Budan*: „P a o s, vinum sacrificale, Opferwein"

sau la Laurian-Maxim: „P a u s, pîne, colac, vin etc. ce se aduce la biserică pentru sărbători, și mai vîrtos pentru repausați”, unde însă înțelesul cuvîntului se prea generalizează.

„Pre la 6 august (Schimbarea-la-față) începe a se coace poama varatică. Poporul în această zi face must și-l duce la biserică pentru *apaos* și colivă sau jertfă de struguri...” (I. Pandele, Fălciu, c. Grumezoaia).

„La înmormîntare *apaus* se cheamă vinul cu care se stropește mortul în groapă...” (V. Mircea, Iași, c. Copou).

Dupa- cum r e p a o s vine dintr-un prototip latin r e p a u s u m, confirmat prin paralelismul formelor romanice: franc. *repos*, provenț. *repaus*, ital. *riposo*, span. *reposo* etc., din cari nici una nu e feminină, tot așa românul p a o s nu se poate trage din latinul clasic feminin p a u s a (Cihac), ci numai dintr-un neutru p a u s u m, iar prin urmare *apaos* este a d p a u s u m, literalmente: „pentru odihnă”. Furișat în terminologia noastră bisericească creștină, acest cuvînt își datorează totuși nașterea paganismului italic. Vechii romani, după Arnobiu, aveau în panteonul lor și pe un P a u s u s, zeul odihnei celei vecinice.

v. *Paos*.

APÀRIU, s.m.; l. porteur d’eau; 2. marin; 3. constellation du Verseau.

În primul sens, astăzi se zice s a c a g i u. La Ieromonahul Macarie, *Lexicon slavo-român*, 1778 (ms. în Bibl. Centrală din Buc.), ambii termeni alăturea: „vodonosetzŭ, *aparĭul*, s a c a g i u l”. Cuvîntul *apariu* „sacagiu” trebuia să fi fost odată foarte poporan, deoarăce din el derivă a p ă r i e.

Tot la Macarie, cu sensul al treilea: „vodnikŭ, *aparĭul*, vărsătorĭul de apă, ydrohoul (ὑδροχόος)”.

În fine, ca sinonim cu c o r a b i e r, cuvîntul ne întimpină la Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 220): „tată-mieu *apariul*, prin multă vréme la Hersonisul Crivățului cu c o r ă b i e r i i a înblînd...”

În toate accepțiunile, este latinul a q u a r i u s.

v. [1,2,3]*Apă*. – *Apărie*. – *-ariu*. – *Corabie*. – *Sacagiu*. – *Zodie*.

[1]**ÀPĂ** (plur. *ape*), s.f.; eau. Combinată din 88,91 părți de oxigen cu 11,09 de idrogen, apa este o substanță curgătoare, străvezie, fără culoare, fără miros, fără gust, dar care potolește setea. Înainte se credea că apa este unul din cele patru elemente constitutive ale universului.

Text omiletic din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 290): „diîn patru tocméle cunoaștem că ĭaste adunatâ și făcutâ lumea: focŭ, văzduhŭ, *apâ*, pâmăntŭ...”; și mai jos, p. 291: „*apa* ĭaste una diîn cele patru fâpturi diîn ce ĭaste lumea tocmitâ, și-șŭ ĭaste rudâ cu pâmăntul, și într-*apâ* ne afundâmŭ...”

Glosar slavo-românesc, circa 1670 (ms., în Bibl. Soc. Arheol. din Moscva, f. 193): „stihia, începătura fiecui, cumu e pămîntul, *apa*, văzduhul și căldura, dintr-acéste patru ĭaste zidit omul, și de-ară lipsi una dintr-acéstea, toată lumea ar peri...”

Ca element u d, apa este în opozițiune cu pămîntul privit ca u s c a t.

Moxa, 1620, p. 351: „acesta adunâ oști mari pre *apâ* și pre u s c a t de se lovii cu grecii…"

Apa este în antagonism cu f o c u l, pe care-l stinge; dar totuși ambele se unesc pentru a hrăni pe om.

A. Pann, *Prov*. II, 67:

„Aleargă la *apă*, aduce pe loc
Și de mămăligă pune vas la f o c…"

Doina *Nevasta*, *în* care se rezumă traiul țărancei române:

„De cu zioa mătur casa,
Aprind f o c u l, gătesc masa,
Aduc *apă* din fîntînă
Și furca n-o las din mînă,
Lau copilul, îi dau țîță
Și mulg vaca la portiță…"

(Alex., *Poez. pop.*[2],308)

Balada *Nelucă*:

„Mircea suie pe potică
Și-ntîlnește o fetică
Ce purta cofiță-n mînă
Cu apă de la fîntînă…"

După proveninţă, se zice: *apă* d e p l o a i e, *apă* d e r î u, *apă* d e i z v o r, *apă* d e l a c, *apă* d e p u ț sau d e f î n t î n ă etc.; după aspect: *apă* t u r b u r e, *apă* l i m p e d e și altele; după gust: *apă* s ă l c i e, *apă* d u l c e, *apă* a m a r ă; după pipăit: *apă* r e c e, *apă* c a l d ă; după felul de întrebuințare: *apă* d e b a i e, *apă* d e m o a r ă, *apă* d e b ă u t, *apă* d e s p ă l a t și așa mai încolo, afară de diferite compozițiuni industriale și medicale, cărora li se zice prin asemănare a p ă, și afară de acele a p e pe cari vezi-le la articolii următori: a p ă ca nume de boală la om și mai ales la vite, a p a ca numele unui danț de la nuntă etc.

Deminutiv de la apă este a p u ș o a r ă. Între derivate: substantivul a p a r i u și de aci a p ă r i e, adjectivii a p o s și a p ă t o s cu verbul a p ă t o ș e z.

Cele două înțelesuri de căpetenie ale cuvîntului în limba română sînt: *apă* „eau" și a p ă „ rivière", dintre cari vom vorbi aci numai despre cel dentîi, și anume:

I. *A p ă* î n g h i c i t o r i.

1. „*Apă* fără nisip. – L a c r i m a" (G.D.T., *Poez. pop.*, 231).

2. „Ce dai de peatră și nu se strică, dar dai în *apă* și se strică. – H î r t i a" (Sbiera, *Povești*, p. 322).

3. „Ce pică-n *apă* și nu se udă? – F r u n z a" (*Familia*, 1886, p. 7).

4. Ghicitoarea despre c o r a b i e:

„Pană împănată,
Pe *apă* lăsată,
De mînă de om
Cu voie de domn…”

(*Lumina pentru toți*, 1886, p. 143)

5. Am o iapă,
Pe care o duc de coadă la *apă*. – C ó f a.”

(Sbiera, *Povești*, p. 320)

6. „Mama naște fata și fata pe mamă. – *A p a* și g h e a ț a” (*Ibid*., p. 324).
7. Ghicitoare macedo-română despre u m b r ă:

„Noapte-dzua șeade-n *apă*,
Ninți s-audă, niți s-adapă”.

8. Cea mai remarcabilă este ghicitoarea ardelenească despre chiar *a p ă*:

„Dumbră,
Sumbră,
Fără umbră”

(*Tribuna din Sibii*, 1885, p. 915)

asupra căriia cată să ne oprim o clipă.

Nu o dată se poate constata în ghicitori păstrarea urmelor celor mai arhaice (v. [1]Ana). Tot așa în:

„Dumbră
Sumbră…”

ne întimpină așa-zicînd cristalizată cimilitura latină rustică:

„De imbre,
Exumbre…”

adecă: „ce vine din ploaie și n-are umbră?” Forma primitivă pentru latinul clasic i m b e r era u m b e r = gr. ὄμβρος, ca și „lunter” pentru „linter”, românește „luntre”. În „de umbre = de imbre”, prepozițiunea „de” indică proveniență de sus în jos, tot așa ca în: „de caelo”, „de sole”, „de monte” etc.; pe de altă parte, în „exumbris = = sine umbra” prefixul „ex” are o funcțiune privativă întocmai ca în „excors = sine corde”, „exlinguis = sine lingua”, „exsanguis = sine sanguine”, „exanimis” etc. În acest mod, încă o dată:

„De umbre,
Exumbre…”,

subînțelegîndu-se „quidnam est”, este o antică ghicitoare latină vulgară despre *apă*, pe care poporul român a conservat-o pe de-ntregul în:

„Dumbră,
Sumbră…”;

dar cînd începuse a nu se mai pricepe această fosilă linguistică, s-a adaos:

„Fără umbră”,

care nu este în fond decît o traducere de „exumbre”.

La prima vedere,

„Dumbră
Sumbră”

pare a fi o galimatie; în realitate însă galimatie nu se află niciodată în literatura poporană decît numai acolo unde este pusă cu tot dinadinsul, ca în așa-numitele „povești cu minciuni”, sau acolo unde sensul primitiv s-a perdut prin vechime, dar trebui căutat prin știință.

v. *Cimilitură*.

II. *A p ă* î n p r o v e r b i ș i l o c u ț i u n i p r o v e r b i a l e.

Iordachi Golescu, *Pilde* (*Conv. lit.*, 1814, p. 69 sqq. și Tocilescu, *Rev.* I, 1, p. 231 sqq.):

1. „*Apa* curge și se duce, pietrele rămîn pe loc…”
2. „*Apa* lină mult te înșeală…”
3. „I-a luat *apa* de la moară…”
4. „Ca paparuda, cu *apa*-n cap…”
5. „Ca peștele-n *apă* trăiește…”
6. „*Apa* cînd se turbură, nu mai vezi ca prin oglindă”.
7. „*Apa* cînd se umflă, și pe munți îi cufundă”.
8. „*Apă* să bei din chiar puțul tău”.
9. „*Apele* cele mici în cele mari se varsă”.

Din aceste nouă zicători sau locuțiuni proverbiale, ne vom opri asupra n-rilor 1 și 3, iar pentru nr. 4 vezi mai jos la III, § 15.

„A lua *apa* de la moară” este în opozițiune cu: „a veni *apa* la moară” (Pann, II, 68).

Dr. Polysu: „o veni *apa* și la moara mea = es ist noch nicht aller Tage Abend”.

I. Creangă, *Dănilă Prepeleac* (*Conv. lit.*, 1876, p. 460): „Îi venise acum și lui Dănilă *apa* la moară…”

În loc de „a lua”, se aude cu același sens: „i-am tăiat *apa* de la Moară” (Pann, III, 13).

În Sicilia se zice: „ognunu tira l’acqua a lu so mulinu” (Traina). Franțuzește: „faire venir l’eau au moulin”.

Antiteza între stabilitatea p e t r e i față cu mobilitatea *apei*, ca în „*apa* curge, p e t r e l e rămîn” (Pann, III, 134), a mai întrat în locuțiuni:

10. Descîntec de „ceasul cel rău”: „și cum s-așeaza p e a t r a -n *apă*, așa să se așeze răul” (*Albina Carpaților*, 1879, p. 283).

11.I. Creangă, *Stan Pățitul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 21): „cum s-a văzut flăcăul cu casă și avere bunicică, nu mai sta locului, cum nu stă *apa* pe p e t r e…”

Proverbul „*apa* curge, petrele rămîn”, pentru care n-am putut găsi nici o paralelă în celelalte limbi, astfel că trebui să-l privim ca specific românesc, ni se pare a fi de o extremă importanță istorică. Numai izvoarele de munte curg și se scurg pe petre, niciodată rîurile de pe cîmpie, în privința cărora nisipul rămîne. Pentru ca un asemenea proverb să se fi putut naște și a se înrădăcina la toți românii din Dacia lui Traian, cată să admitem dară că întreaga naționalitate a noastră s-a format în Carpați, pogorîndu-se mai tîrziu gata pe șes.

Acest interesant proverb se răsfrînge și într-un descîntec din Bucovina:

„De-i pocit de vad,
Curat,
Necurat,
Sece-i *apa*,
Rămîie-i p e t r e l e,
Plîngă după dînsele…”

(Marian, *Descînt.*, 179)

Cele nouă specimene adunate de Iordachi Golescu sînt o p i c ă t u r ă d e *apă* în mulțimea proverbelor și locuțiunilor proverbiale românești privitoare la *apă*, dintre cari iată o seamă:

12 „Pe porcul nu-l faci să bea *apă* din fedeleș” (Pann, III, 47).

13.„La baligă moale puțintică *apă* trebuie” (*Ib.*, II, 101).

14.„Găina bea *apă* și se uită la Dumnezeu” (*Ib.*, III, 134).

15. „Toți pretutindenea sapă,
El duce cîinii la *apă*…”

(*Ib.*, I, 106)

16. „Binele de rău te scapă,
Să-l arunci chiar și în *apă*…”

(*Ib.*, I, 72)

17.„Dreptatea iese ca untdelemnul dasupra *apei*” (*lb.*, III, 28); la milanezi: „l’oeuli el sta dessoravia de l’acqua” (Cherubini).

18.„Negustor greu ca fulgul pe *apă*” (*Ib.*, II, 85).

Basmul *Cotoșman năzdrăvan* (Ispirescu, *Legende*, p. 286): „Unde pînă aci era bilșugul în casa lor, acum ajunseră negustori grei ca fulgul pe *apă*…”

Evreul în *Jocul păpușilor*:

„Noi suntem trii tăvarăși
Grele ca fulg pi *apă*;
Avem trii
Privalii:
Ună goală,

Altă seacă,
Ș-altă plină cu-ntunerică…"

(G.D.T., *Poez. pop.*, 126)

19.„*Apa* trebuie să vie la matca ei, și omul la teapa lui" (Pann, II, 87), este o frîntură din antica credință italică despre „annus mundanus" (Macrob., *Scip*. II, 11), cînd toate lucrurile se întorc la punctul lor de plecare; proverbul paralel italian sună:

„In cento anni e cento mesi
„L'acqua torna a' suoi paesi…"

20.„A făgădui marea cu sarea și a da ce nu curge pe *apă*" (Pann, III, 78). Prima parte a acestui proverb se găsește deja la romani. Sallustiu zice despre Catilina că, ajuns la sărăcie: „maria montesque polliceri coepit" (*Cat*., 23). A doua parte este un admirabil eufemism pentru noțiunea cea mai trivială.

Ion Ghica, *Scrisoarea IV*, vorbind despre bieții dascali din prima jumătate a secolului: „Le plătea ce pe *apă* nu curge: dascălul Stan de exemplu, cel mai bine plătit din toți, avea cîte 20 de parale de copil pe lună…"

21.„A lăsa pe cineva să se scalde în *apele* sale" (Pann, II, 100) a nu-l împedeca în plăceri, în petreceri, în desfrîu.

Dr. Polysu: „a lăsa pe cineva în *apa* sa = einem freien Lauf lassen".

22.Alexandri, *Boieri și ciocoi*, act. IV, sc. 8: „Iorgule, ai ceva care-mi tăinuiești… Nu ești în *apele* dumnitale…"

Un variant rimat:

„Să vedem

În ce *apă*
Se adapă

= wir wollen sehen, was er will, welcher Meinung er ist" (Dr. Polysu).

23.„Tivga merge la *apă* pînă cînd se sparge" (Baronzi, *Limba*, p. 52); franțuzește: „tant, va la cruche à l'eau".

„Hoțului îi merge tigva pînă la a nouazeci și noua oară la *apă*, da la a o suta i să-nfundă" (Jipescu, p. 127).

24.„Minciuna ca glonțul în *apă* s-afundă" (*Lumina pentru toți*, 1886, p. 572).

25.„Sîngele *apă* nu se face"; italienește: „il sangue non fu mai acqua", la sicilieni: „lu sangu nun si po' fari acqua" (Traina).

I. Creangă, *Dănilă Prepeleac* (*Conv. lit*., 1876, p. 453):

„— Frate, frate, dar pita-i cu bani, barbate.

— Apoi dă, nevastă, sîngele *apă* nu se face. Dacă nu l-oi ajuta eu, cine să-l ajute?…"

26.„A bate *apa* în piuă"; italienește: „batter l'acqua nel mortaio" (Düringsfeld), franțuzește: „c'est battre l'eau".

I. Creangă, *Moș Nichifor Coțcariul* (*Conv. lit*., 1877, p. 378): „eu știu ce știu eu: degeaba mai bați *apa*-n chiuă să s-aleagă unt, că nu s-a alege niciodată…"

27.„Cine stă pe două luntri, cade în *apă*” (Baronzi, *Limba*, p. 52).

28.„Ca două picăture de *apă*…”

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 8: „toți sfinții se aseamănă ca două picături de *apă*: toți au ochii din trei linii, nasul dintr-una și gura din două…”

Franțuzește: „se ressembler comme deux gouttes d'eau”; italienește: „paiono due goccie d'acqua”; deja în latina:

„…similior nunquam potis
A q u a a q u a i sumi…”

(Plaut., *Miles* II, sc. 6)

29.Despre oameni țîfnoși: „să nu pice nici *apă* pe el, ca pe un păun” (R. Simu, Transilv., c. Orlat).

30.„Pînă nu-l storci buretele, nu dă *apa*” (C. Ionescu, Iași, c. Sinești).

31.„A nu avea după ce bea *apă*”.

„De sărăcie nu scapă,
N-are după ce bea *apă*…”

(Pann, I, 132)

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 15: „au nu e voinic? nu-și are rost de frunte? or e bețiv, stricător de case, zurbagiu? au n-are de pe ce bea *apă?* he, he, fata proastă și țîfnoasă dă norocului cu piciorul…”

Basmul *Țugulea* (Ispirescu, *Legende*, p. 313): „Au fost odată un moș și o babă. Ei erau săraci de n-aveau după ce bea *apă*…” (cfr. *ibid*. 174).

Marian, *Bucovina* II, 219, satiră poporană contra țăranilor din satul Cordun:

„Feciorașii din Cordun
Parcă stau numai la fum;
Tare-s negri și pîrliți,
Parcă-s la foc cîrcăliți;
Nu-s negri de țiitură,
Nici de-o altă-nvîrtitură,
Da-s negri de *apă* rea,
Că n-au după ce o bea…”

32.„Nu plătește nici *apa* care o bea” (A. Vasiliu, Iasi, c. Poieni)

33.Culmea suferintei este cînd „nici *apa* nu alină”.

Doină din Ardeal:

„Străină-s, Doamne, străină,
De nici *apa* nu m-alină,
De-ar ploua o săptămînă…”

(J.B., 207)

34.Putere alinătoare are mai în specie „*apa* rece la inimă merge”.

Colindă din Dobrogea:

„Mai jos apoi se lăsa,
Pe-un mîndru șes se oprea,
Cu livezi
Verzi
Și cu *apă* rece
La inimă merge…”

(Burada, *Călăt*., p. 74)

35. De aci, ca sinonim cu omorîre: „…îi fă și capătul, ca să nu mai beie el *apă* rece…” (Sbieri, *Povești*, p. 62).

36. Oricît de plăcută însă, *apa* r e c e nu îmbată, de unde locuțiunea: a îmbăta cu *apă* rece = a flecări, a vorbi nimicuri”.

„…ea umbla să-l îmbete cu *apă* rece…” (*Trib. din Sibii*, 1886, p. 418).

„…îndrugau vorbe potrivite, ca să îmbete lumea cu *apă* rece…” (*Ibid*., 1885, p. 38).

37. Pentru un bețiv: „*apa* nu e bună nici în cizmă” sau „nici în opinci” (Tocilescu, *Rev*. I, vol. 1, p. 231).

38. „O scaldă în două *ape*” locuțiune împrumutată de la spălătorese, însemnează șovăire în păreri, un caracter î n d o i p e r i.

39. „Tot o *apă* = același fel”.

Ion Ghica, *Scrisoarea XVI*: „Îmi place egalitatea. Nu admit eu deosebiri și distincțiuni d-alea între făpturile lui Dumnezeu. Cer să fim toți o *apă*…”

40. „A păscui în *apă* turbure” pare a nu fi poporan, ci un împrumut nou de la francezi: „pécher en eau trouble = a se folosi din turburarea trebilor publice sau particulare spre a cîștiga” (Aaron-Poenar-Hill).

41. „A trece prin foc și prin *apă*”, *cu* sens de a se expune la orice primejdie, este deja în *Psaltire*:

Coresi, 1577, ps. LXV:

„Trecumŭ preîn focŭ și *apâ* și scoseși-ne în răpausŭ…”

„Transivimus per ignem et a q u a m et eduxisti nos in refrigerium…”

Mai românește este: „a da prin foc și prin *apă*”.

Basmul *Cei trei frați împărați* (Ispirescu, *Legende*, p. 271): „pentru dragostea ta, aș fi dat prin foc și prin *apă*…”

Ca proverb:

„Cînd sînt zile cu noroc,
Treci prin *apă* și prin foc…”

(*Conv. Lit*., 1877, p. 185)

42. „Cît ține ciurul apă = prea puțin, mai de loc”, deja la vechii romani:

„Non pluris refert, quam s i i m b r e m i n c r i b r o geras…”

(Plaut, *Pseud*. I, v. 100)

La eleni: „κοσκίνῳ ὕδωρ ἀντλεῖς” sau „κοσκίνῳ φέρεις ὕδωρ” (Plut., „περὶ τῶν ἀδυνάτων”, 8, 50). Franțuzește:

„Puiser l'eau
Dans un cribleau”;

Italienește: „portar l'acqua nel vaglio”; la spanioli:

„Aqua coge con harnero
Quien se cree de ligero…”

Cantemir, *Chron*. II, p. 339: „Precum *apa* nu să poate ținea în ciur, așea minciuna nu poate să stăruiască în basnele sale…”

A. Pann, *Prov*. III, 69:

„Banii din mînă îi scapă,
Ca ciurul cum ține *apă*…”

Despre o datină în legătură cu această locuțiune proverbială, a se vedea mai jos, la III, § 5.

43. A face ceva peste putință:

„Tăiam lumea cu sapa
Și căram cu ciurul *apa*…”
(*Tribuna de la Sibii*, 1885, p. 63)

44. A face cuiva *apa* = a-l prăpădi, a-l înmormînta”.

Tribuna din Sibii, 1885, p. 559: „Ba o-ngropa pă mumă-sa, da pă noi știu că nu, că i-om face noi *apa*…”

Despre rolul *apei* la înmormîntare, de unde s-a născut această locuțiune proverbială, vezi la III, § 6-7.

45. „A face un lucru *apă* = a-l fura”, literalmente: „a-l face să se scurgă”.

„Nimăr ei (păgubașii) și la casa unde să trăsese românul și țiganul după ce făcuseră vaca *apă*…” (*Foișoara* din Sibii, 1886, p. 11).

46. „Te-a trecut *apa* sub limbă”, se zice în Mehedinți (R. Mihaileanu, c. Vînju-Mare), cînd e un mare ger.

47. „Ce mai neamuri! Șeapte *ape*-n chisăliță” (R. Simu, Transilv., c. Orlat), ca răspuns aceluia ce se laudă că are multe neamurì, cari însă toate la un loc nu sînt vro mare treabă.

48. „A avea *apa* sorb” (Baronzi, *Limba*, p. 44).

v. [2]*Sorb*.

49. Costinescu: „Aceasta face a lăsa gura *apa*, se zice cînd cineva vede ceva plăcut și poftește = cela fait venir l'eau à la bouche”. Și italienește: „venir l'acqua in bocca” sau „venir l'acqua in su l'ugolo”; la portugezi: „fazer vir a agoa á boca”.

I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb* (*Conv. lit*., 1877, p. 191): „să ne dați cît se poate mai multă mîncare și băuturică, zise Setilă, căruia îi lăsa gura *apă*…”

Jipescu, *Opincaru*, p. 153: „…îmbucă cu așa poftă dă pare că să bat doi nebuni la gura lor. Îți lasă gura *apă*, cînd te-i uita la iei cum mănîncă…”

Basmul *Zîna zînelor* (Ispirescu, *Legende*, p. 213): „le lăsa gura *apă* la toți după o așa bucățică…”

50.„A ști sau a vorbi ca pe *apă*”, „a vorbi ca *apa*” = a nu se încurca, a nu se întrerumpe, a fi c u r g ă t o r. Și-n limba sardă: „ischire una cosa comente i s’abba = saper bene, fluidamente” (Spano).

Basmul *Orb împărat* (Tribuna din *Sibii*, 1886, p. 421): „Ajungînd la împărăteasa și, întrebat fiind, povestește ca pe *apă* toate păsurile sale…”

Basmul *Omul cu trei talanți* (Sbiera, *Povești*, p. 236): „parcă ești un zodieriu de le spui toate așa ca de pe *apă*…”

„Toate le știe ca pe *apă*” (*Foișoara* din Sibii, 1886, p. 8).

Ion Ghica, *Scrisoarea XV*: „vorbea bulgărește ca *apa* și legase cunoștințe cu negutători de peste Dunăre…”

51.Doină din Ardeal:

„Eu mă duc cît *apele*
Că m-ajung dragostele…”

(J.B., 137)

52.A crește iute, se zice: „ca din *apă*” (D. Popu, Făgăraș, c. Copăcel; G. Mușetescu, Muscel, c. Poienari).

53.Basmul *Găinăreasa* (Ispirescu, *Legende*, p. 307): „Are să mai curgă multă *apă* pe gîrlă, pînă să ajungi a cunoaște tainele împărăției…”

54.„A sorbi pe cineva într-un păhar sau într-o lingură cu *apă*…”

Basmul *Fata de împărat* (Ispirescu, *Legende*, p. 352): „așa de puțintică și drăgălașe mai era, încît s-o sorbi într-un păhar cu *apă*…”; sau în basmul *Cele trei rodii* (*ibid*., p. 360): „era așa puțintică la trup, încît ar fi băut-o într-un păhar de *apă*…”

„Tustrei voinici și pieptoși de să-i sorbi într-o lingură de *apă*, așa erau…” (*Tribuna din Sibii*, 1886, p. 401).

55.„A scoate *apă* din peatră = a face un lucru peste putință; deja la Plaut, *Persa* I, 1, v. 41:

„…quin si egomet veneam, vix recipi potessit
Quod tu me rogas, nam tu a q u a m a p u m i c e nunc postulas…”

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 24: „cu una, cu alta, mai cu ce avea de la părinți, scoase *apă* din piatră și ajunse a fi jinduit de multe fete în sat…”

56.În Moldova, cînd nu vrea omul din popor să facă ceva prea greu sau prea dezgustător, exclamă cu indignațiune: „mai bine să car *apă* la jidani decît…” (D. Mancaș, Iași, c. Pirca).

57.Nevinovăția se alăturează cu „*apa* c u r a t ă”.

Balada Chira:

„Giur pe Dumnezeu,
Pe sufletul meu,

Că-s nevinovată
Ca *apa* curată…”

58. *Apa* cea curată, la rîndul său, se alătureaza cu a r g i n t u l și cu l a c r i m a. „Poporul zice: *apă* limpede ca argintul; *apă* ca lacrima” (G. Gheorghiu, Botoșani, c. Călinești).

v. *Argint*. – *Lacrimă*.

59. A se întinde sau a se împrăștia ca *apa*…

Costachi Negruzzi, *Aprodul Purice*:

„Atuncea spaima și groaza pre protivnici au cuprins,
Se împrăștie ca *apa* pe șesul acel întins…”

60. Despre *apa* v i o a r ă,

v. *Apă-vie*.

61. Despre locuțiunea proverbială: „în ce *apă* se scaldă”, vorbim mai jos, III, § 23.

III. *A p ă* î n d a t i n e ș i c r e d i n ț e.

Despre *apă* sub raportul mitologic sau religios și etno-psicologic,

v. *Aghiasmă*. – *Bobotează*. – *Descîntec*. – *Martin*. – [1]*Mort*. – *Georz*. – *Paparudă*. – *Ploaie*. – *Vrajă*.

Aci vom întruni o mică parte din asemeni datine și credințe.

1. „Cînd oamenii voiesc a începe plugăria, atunci pun în un vas *apă* și-n altul cărbuni cu tămîie; apoi, înjugînd boii la plug, tămîiază împregiur și stroposc cu apă plugul și pe boi, zicînd: noroc să dea Dumnezeu, ploaie și roadă!” (A. Bottez, Iași, c. Șipotele).

2. „Poporul crede că cine s-o arunca în *apă* în ziua de Bobotează și se va scălda, de-i hi beteag de orice boală, de șoldină, friguri și altele, te tămăduiești. Din ziua de Bobotează șease săptămîni toate *apele* sînt curate și sfinte, chiar și-n vîrful munților. Se aruncă atunci în *apă* și oamenii sănătoși, crezînd că preste an nu vor hi betegi” (D. Popu, Făgăraș, c. Copăcel).

3. Dacă se va da *apă* din vasul din care beau porumbii celor ce se au rău laolaltă, se îndrăgesc iarăși” (R. Simu, Transilv., c. Orlat).

4. „Femeia însărcinată să nu deie *apă* la nime, că apoi nu poate naște pînă ce acela nu-i va da *apă* din pumn; de asemenea să nu desculțe pre nime și să nu-i tragă cioarecii la nime, că nu poate naște pînă ce acela nu-i va da *apă* din opincă, cizmă, cioareci etc.” (*Ibid*.).

5. „Cînd pleacă oamenii cu vreo marfă la tîrg, iau un ciur, îl țin deasupra marfei și, turnînd *apă* în el, zic: cît stă *apa* în ciur, atîta să stau cu marfa nevîndută în tîrg” (*Ib*.).

6. „Cînd se însoară de a doua oară bărbatul rămas văduv, pe mormîntul femeii sale moarte se varsă *apă* multă, că aceea se crede că arde în groapă…” (*Ib*.).

7. „După ce s-a astrucat în pămînt mortul, toți se spală pre mîni cu *apa* m o r t u l u i preste groapă, pentru ca să nu amurtă sau asude mîinele” (S. Liuba, Banat, c. Maidan).

Tot din Banat, ne spune d. Mangiucă (*Calendar*, 1882), că la 25 martiu, în ziua de Bunăvestire, se face „vărsarea *apei* m o r ț i l o r pe iarba verde”.

8. „De boala d i n t r u - i e l e se vindecă omul cu *apa* adunată din 9 vaduri” (V. Petrișor, Transilv., c. Vestem); pe aiuri se zice: „*apă* de la 9 fîntîni” (D. Nisipescu, Vîlcea, c. Nisipi).

9. „Ielele beau noaptea *apă de* prin fîntîni, și oricine va bea după dînsele, îl pocesc. De aceea cînd cineva bea *apă* dimineața din vreo fîntînă, lasă în ea vreun semn de la sine, pentru ca poceala să cază pe acel semn” (C. Poppescu, Prahova, c. Star-Chiojdu).

10.„Locul c u *apele* a l b e” figurează în legende mitologice din Banat.

S. Mangiucă, *Col. l. Tr.*, 1876, p. 360: „Frumoase credințe are poporul nostru și despre locuința zînelor din Țara Românească, la locul cu *apele* albe, unde se scaldă zînele și unde crește floarea cea misterioasă, a cării trupină este învălită în pînză de peatră, și care om poate căpăta acea floare, acela este norocos, căci dînsa-l conduce cu o atragere magică cătră locurile unde se află tezaurii îngropați, și acolo punînd floarea pe pămînt, pe loc ies tezaurii pe fața pămîntului. Sufletul unei muieri care a vătămat zînele, purtat fiind de zîne spre chinuire și răsplătire, ajungînd cu zînele pînă la locul cu *apele* albe și văzînd acolo planta, cunoscînd-o a întins mîna să o rupă din pămînt, dar observînd-o o zînă, i-a dat cu sbiciul peste mînă de i-a căzut floarea din mînă. De la locul cu *apele* albe, din Țara Românească, pleacă zînele în călătoriile lor, trec peste munții Orșovei, peste stînca cea mare de la Berzasca trag la cîrșiile Saschei și a Ciclovei, de aci fac excursiuni prin Banat apoi peste muntele Semenic de lîngă Caransebeș și se întoarnă înapoi în Țara Românească. În călătoriile lor, zînele bucuros petrec pe poienele munților de iederă, de foiofiu, de semenic și de priboi, unde țin ele petrecerile, ospătările și jocurile lor, purtînd cu sine cete de suflete păcătoase spre pedepsire…”

11.Balada *Neluca*:

„Mircea-n vale se ducea.
Dar el cruce nu-și făcea,
Peste *apă* nu sufla,
Ci la ea năvală da.
Înghițea bietul o dată
Și-l lovea dorul de fată;
Înghițea de două ori
Și-l apuca reci fiori;
Înghițea iar de trei ori
Și cădea mort între flori!…”

Asupra acestui pasagiu, Alexandri zice în notă că românul suflă în *apă*: „pentru ca să alunge nelucile morților ce zbor prin lume și se amestecă în faptele oamenilor”.

12.„Ș t i m a *apei*” se cheamă în Moldova pe alocuri un fel de geniu al rîurilor (S. Mîndru, Iasi, c. Iepureni).

v. *Știma*.

13. Cultul apei apare mai ales în următoarea datină:

„Descîntătoarea, înainte de a începe a descînta de dînsele, se duce la un rîu curgător cu o bucăţică de pîne, cu un drobuşor de sare şi cu o cofiţă sau oală nouă în mîna dreaptă. Ajungînd la rîu, bate într-un loc pe mal în contra curgerii *apei* trei metanii, aruncă din pîne şi din sare ceva în undele *apei*, apoi cu cofiţa sau oala ie un pic din *apa* ce-a curs peste pînea şi sarea aruncată. Pe cînd bate ea acele trei metanii, zice următoarele cuvinte:

Apă curgătoare,
Eu te sorocesc
Tot cu pîne şi cu sare
Să lecuieşti pe cutare
Din cap pînă-n picioare
Cu leac,
Sănătate şi veac!

De-aice apoi se duce mai la deal pe rîu, şi aşa în trei locuri după olaltă bate de trei ori cîte trei metanii şi, pe cînd bate metaniile, repeţeşte cuvintele de mai sus şi ie *apă* cu cofiţa. După ce a făcut ea aceasta şi după ce şi-a umplut cofiţa cu *apă*, fără ca s-o fi observat cineva, se întoarce spre casă, dară şi acuma fără de-a vorbi cu alţii sau de a căuta îndărîpt, pentru că dacă ar vorbi cu cineva sau s-ar uita îndărîpt, toate operaţiunile sale n-ar mai avea nici o putere. Sosită acasă, începe a descînta *apa* din cofiţă c-o mătură de busuioc şi c-un ban de argint…" (Marian, *Descînt*., p. 91-2).

v. *Argint*. – *Ban*. – *Busuioc*. – *Dunăre*. – *Iele*.

14. O fiinţă mitologică de *apă* este şi S e t i l ă.

I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb* (*Conv. lit*., 1877, p. 187): „Măi, da al dracului onanie de om e şi acesta, zise Harap-Alb. Grozav burdăhan şi nesăţios gîtlej, de nu pot să-i potolească setea nici izvoarele pămîntului; mare ghiol de *apă* trebuie să fie în maţele lui! Se vede că acesta-i prăpădenia *apelor*, vestitul S e t i l ă fiul Secetei, născut în zodia răţelor şi împodobit cu darul suptului…"

v. *Setilă*. – *-ilă*.

15. O altă specie de fiinţe mitologice în legătură cu *apa* sînt p a p a r u d e l e, a treia joi după Paşti, cînd fete încununate cu bozi aleargă de la casă la casă invocînd ploile, iar stăpîna casei ia „o doniţă cu *apă* ş-o aruncă pe dînsele, udîndu-le de sus pînă jos" (Teodorescu, *Datine*, p. 129). De aci locuţiunea proverbială despre cei uşori la minte: „e ca paparuda, cu *apa*-n cap" (*Conv. lit*., 1874, p. 73).

16. Credinţa în „închiegarea apei" prin fermece e tot ce poate fi mai răspîndit în popor.

Basmul *Făt-Frumos cel rătăcit* (Ispirescu, *Legende*, p. 160): „Mai umblară ei ce umblară, şi la urma urmelor aflară despre un vrăjitor meşter care le închiega şi *apele*…" (cfr. *ibid*., p. 193).

Basmul *Coman vînătorul* (*Col. l. Tr*., 1882, p. 469): „era Baba Cloanţa, vrăjitoarea care închega şi *apele cu* farmecele sale…"

I. Creangă, *Amintiri din copilărie* (*Conv. lit*., 1881, p. 1): „Alunga nourii cei negri de pe deasupra satului nostru şi abătea grindina în alte părţi, înfigînd toporul în

pămînt afară dinaintea ușei; închega *apa* numai cu două picioare de vacă, de se încrucea lumea de mirare…”

17.„Cînd se scaldă copiii și li se bagă *apă* în urechi, iau două petricele și le pun la urechi, zicînd:

Melc, melc cotomelc,
Scoate *apă* din urechi
Că ți-oi da un ban vechi
Ș-o lingură de curechi
Ș-o palmă peste urechi…

apoi aruncă peste cap îndărît petricelele în *apă*, zicînd:

Frigurile mele
Pe cine-i în pele…”

(P. Olteanu, Hațeg)

v. *Cubelc*.

18.„La aghiasmă se zice *apa*-m a r e (N. Poppescu, Dolj, c. Piscu); uneori chiar simplu *apă*, bunăoară: „popa face *apă* pentru lehuză, în loc de sfințește” (P. Teodorescu, Iași, c. Miroslava).

19.În graiul boacetelor poporane „a s l o b o z i *apele* răposatului” însemnează „a da de pomană” (Burada, *Înmorm*., p. 150, 157). În Banat, la 22 mai, sîmbăta, se face această „slobozire a *apei* morților” (Mangiucă, *Calendar*, 1882).

20.*Apă* n e -n c e p u t ă, „ aqua virgo” la vechii romani, se cheamă *apa* de izvor sau de fîntînă adusă proaspetă și din care nu băuse încă neminea.

Alexandri, *Pastel XXVIII*:

„Româncuța mulțămește, suflă-ncet peste cofiță
Și cu *apa* n e - n c e p u t ă udă rumena-i guriță;
Iar drumețul după dînsa bea, fugarul își adapă
Și se jură că pe lume nu-i așa de dulce *apă*…”

Apa n e - n c e p u t ă ține un loc foarte însemnat în medicina poporană, în descîntece, în vrăji.

„Și la Nistru se ducea,
Apă rece aducea,
Apă rece n e - n c e p u t ă,
Pentru dragoste făcută…”

(Marian, *Bucov*. I, 87)

sau:

„Ori tu zaci de-o boală grea
Și nu-i nime pe-acolea
Să-ți dea *apă* din izvor
Și să-ți facă după dor?…”

(Pompiliu, *Sibii*, 45)

21. Într-o strînsă legătură cu *apa* n e - n c e p u t ă este așa numita s t i n g e - r e a c ă r b u n i l o r, „aqua lustralis" apaganismului latin.

„De ești slab de dorul meu,
S-aduc *apă* din părîu
Și cărbuni în ea să stîng,
Și la pept să mi te strîng,
Să te strîng, să te apuc,
Sănătate să-ți aduc…"

(Marian, *Buc*. I, 29)

„S t î n g e r e a c ă r b u n i l o r fiind, după credința poporului, vindecătoare ori și de ce boală grabnică, mai fiecare romîncă de la țară o știe și se folosește totdauna de dînsa cînd cere trebuința. Descîntătoarea, care vrea să stîngă cărbuni, aduce mai întîi *apă* n e - n c e p u t ă de la vreun izvor sau fîntînă sau și de la un rîu apropiat. Apoi toarnă puțină dintr-însa într-un păhar, ie nouă cărbuni aprinși și-i aruncă pe rînd în *apa* din păhar numărîndu-i de-a-ndărătelea, adică de la 9 pînă la 1, și rostind în taină cuvintele descîntecului. Dacă omul sau vita bolnavă e diocheată sau pocită, toți cărbunii aruncați în *apa* n e - n c e p u t ă s-așează sfîrîind pe fundul păharului; iar dacă omul sau vita bolnavă nu e diocheată sau pocită, atunci cărbunii stînși plutesc pe deasupra *apei*. După ce descîntătoarea a stîns cărbunii, dă să bea celui bolnav puțină *apă* descîntată, îi spală cu dînsa tîmplele și ici-colea corpul, toarnă puțină pe la țițînele ușelor, iar rămășita cu cărbuni cu tot o aruncă pe streșina casei" (Marian, *Descîntece*, p. 250).

v. *Cărbune*. – *Descîntec*.

22. Fărmecarea cu *apă* d i n t r e i f î n t î n i:

„Și cine l-a fermecat?
Mîndrulița lui din sat,
Cu trei maci din trei grădini,
Cu *apă* d i n t r e i f î n t î n i…"

23. *Apa* din unele rîuri sau păraie, după credința poporului, are o influință fatală asupra viitorului copiilor scăldați cu ea.

Balada muntenească *Blăstemul*:

„Taci, că te-am scăldat
Cu *apă* d e P r u t,
Să fii tot urît;
Cu *apă* de luncă,
Să fii tot de ducă…"

(G.D.T., *Poez. pop*., 438)

De aci vine locuțiunea proverbială: „în ce *apă* se scaldă sau s-o fi scăldînd cutare = ce fel de om este?"

24. Despre *apa* I o r d a n u l u i, care joacă un rol foarte însemnat în basme, în colinde, în descîntece,

v. *Iordan*. – *Apă-vie*.

IV. O b s e r v a ț i u n i   l i n g u i s t i c e.

1. Românul *apă* derivă d-a dreptul din latinul a c q u a (= ital. *aqua* = span. *agua* = provenț. *aigua* etc.), întocmai după cum „iapă” vine din „equa”. Trecerea lui *qu* în labială există și-n forma sardă logudoreză a b b a (= sardul nordic *eba*, sardul sudic *acqua*).

În dialectul istriano-român, alături cu forma *apă* se aude *oapă* (Miklosich), cu scăderea lui *a* la *oa* prin înriurirea lui *p*.

2. În vechile texturi române ne întimpină uneori reduplicarea lui *a*:

Psaltire Scheiană, circa 1550 (ms., în Acad. Rom., ps. XXII): „în *aapă* răposată sătură-me…”

Alteori reduplicarea lui *p*:

Text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 284): „eŭ adecâ vă botezŭ cu *appâ* (а́ппѫ)…”

3. Ca și generalitatea cuvintelor începătoare, cu *a*-, *apă* în vechiul grai își asociază mai adesea prepozițiunea î n t r u, în loc de î n.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XVI, p. 15: „porni turma toată deîn țărmure în mare și se afundarâ î n t r - *apâ*…”

Legenda Sf-tei Maria Egipteană, text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 348): „ĭară cineș de ei ducea-ș cu sine căte ceva hranâ care cum vrea, cela puținea păine, altul smochine, altŭ finiche, alții linte muĭatâ î n - t r - *apâ*…”

Act moldovenesc din 1636 (*A.I.R.* I, p. 93): „la sat la Romănești noao pămănturi în frunte cu pomi și î n t r - *apă* și cu tot venitul și cu vie…”

Moxa, 1620, p. 346: „nu era pre pâmântŭ nice o vitâ, nice î n t r - *apă*, nice în văzduh a zbura, și zise Dumnezeu *apelor* de fécerâ pești de tot félul, să le fie sufletul și hrana d e n t r - *apâ*, și d e n t r - *apă* eși rodulŭ paserilor ce zboarâ…”

Dosofteiu, 1680, ps. XVII: „luâ-mă d i n t r - *ape* multe…”, unde la Silvestru, 1651: „mâ scoase din *ape* multe…”, iar la Coresi, 1577: „luași-mâ de *ape* multe…”

4. Genitivo-dativul singular arhaic: *apeei*.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. X, p. 10: „mulți bolnavi, orbi, ologi, uscați, aștepta clătitulŭ *apeei*, îngerulŭ amu alŭ Domnului deștingea întru vrémĭa la lacŭ și clătiĭa-se *apa*, și cine deștingea dupâ clătitulŭ *apeei*, sănâtoșiĭa-se…”

5. În loc de „a t u r n a *apă*”, ne întimpină într-un fragment omiletic din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 439): „după acéĭa b â g ă *apâ* în spălâtoare și începu a spăla pičoarele ucenicilor…”

6. Pentru noțiunea de „puiser de l’eau”, pentru care graiul de astăzi nu mai are nici un termen, căci „a scoate *apă*” este o expresiune neproprie, românii ziceau altădată: a m e ș t e *apă*, literalmente: m i s c e r e aquam (*Cuv. d. bătr.* I, 292).

Glosar slavo-românesc, circa 1670 (ms. în Bibl. Soc. Arheol. din Moscva, f. 80 a): „Isaia proorocŭ izvor chiamă dumnezăeştile cărţi, că dintr-acéstea cei ci cred pre adevărŭ m e s c u *apa* cunoaşterii dumnezăeşti…”

7. Sunetul produs prin căderea unui ce în *apă* se reprezintă prin onomatopeea b î l d î b î c.

Jarnik, *Sprachliches*, p. 23: „B î l d î b î c, vom Fallen in's Wasser”.

A. Pann, *Prov*. I, 87:

„Şi securea cade b î l d î b î c în *apă*…”

8. Printr-o contracţiune foarte curioasă, strigătul sacagiilor este: *O-o!* (Baican, *Strigările precupeţilor*, p. 6), ceea ce presupune o formă *oapă*, ca în dialectul istriano-român.

9. Despre construcţiunea „a înghiţi l a *apă*” sau „a turna l a *apă*”, v. *La*.

10. Tulumbele de stîns foc se numeau în graiul vechi p u ş t e d e *apă*.

Neculce, *Letop*. II, p. 198: „atunce îndată avănd puşte de *apă* acei căzaci, leşi şi moldoveni, au stins focul…”

11. Despre un a p e d u c, cronicarul Mustea, *Letop*. III, p. 20, descriind meremetul bisericei Sf-lui Nicolae din Iaşi de către vodă Antonie Ruset, zice: „adus-au şi *ape* p r e o a l e pănă în zidul aceştii biserici…”

12. Deminutiv de la *apă* este a p ş o a r ă.

v. [2,3,4,5,6]*Apă*. – *Apă-vie*. – *Apărie*. – *Apările*. – *Ape*. *Apos*. – *Apoasa*. – *Apătos*. – *Apşoară*. – *Curcubeu*. – *Mesc*. – *Talaz*. – *Undă*. – *Val*…

[2]**ÀPĂ** (plur. *ape*), s.f.; rivière, fleuve. Întindere însemnată de a p ă curgătoare. O *apă* se cheamă aşa fiindcă are multă a p ă , dar totuşi deosebirea de sens între ambele e atît de mare, încît se pot privi ca două cuvinte despărţite; de exemplu „a bea a p ă din *apă*” la I.Văcărescu, p. 66:

„Rîuri, *ape* mari şi mici
Ce v-am trecut pîn-aici
Nu uitaţi cu ce nevoi
Am beut a p ă din voi…”

o bucată care, printr-o ciudată eroare, s-a publicat acum de curînd ca o doină poporană inedită din Moldova (*Conv. lit*., 1886, p. 184).

Uneori însă este cam anevoie a hotărî dacă e vorba de *apă* „rivière” sau de a p ă „eau”, bunăoară al doilea a p ă în balada *Inelul şi naframa*:

„Tu să-i spui că eu m-am dus
Pe malul *apei* în sus,
Şi că-n a p ă m-am zvîrlit
La copila ce-am iubit…”

 Dar nici o îndoială nu poate fi în pasage ca:

Ion din Sim-Pietru, *Alexandria*, 1620 (ms., în Acad. Rom., p. 13): „mergŭ 4 *ape* din raĭu: Tigărŭ și Efrath și Fisonŭ și Ghionŭ; să mergi pre Fisonŭ *apă* și eși-veri la lume…”

Pravila Moldov., 1646, f. 21: „carele va găsi pre marginĭa unii *ape* mari fiece lucru, ver mare, ver micŭ, carile va fi aruncatŭ a p a ca o plavie, acesta de nu-l va mărturisi, nu va avĭa nice o certare…”

Donici, *Vulturul și paingul*:

„Și *ape*: Bistrița, Moldova și Siret,
Pe șăsuri vesele se văd curgînd încet”

Doină din Bucovina:

„Cîte *ape* sînt pe lume,
Ca Suceava nu-s mai bune:
Nici nu-i rece, nici nu-i caldă,
Și-n ea mîndra mea se scaldă…”

(Marian, *Buc*. II, 83)

La bălți, lacuri, iazuri, ba nici la păraie trecătoare, nu se zice *apă*; ele au a p ă, dar nu sînt *ape*.

O trăsătură caracteristică a rîurilor fiind de a curge mereu, fără ca undele să se mai întoarcă vreodată, de aci mai multe locuțiuni proverbiale sau imagini poetice, precum:

Doina *Lume*, *lume*:

„C-așa-i lumea trecătoare,
De voinici amăgitoare,
Ca o *apă* curgătoare:
Unul naște ș-altul moare…”

(G.D.T., *Poez. pop*., 287)

Boacet din Hațeg:

„Să mergi cu soarele,
Iar nu cu *apele*,
Că soarele-i mergător
Și-napoi întorcător,
Dar *apele*-s mergătoare
Și-napoi ne-ntorcătoare…”

(Burada, *Înmorm*., p. 34, cfr. ib., 121)

Doină din Ardeal:

„Du-te, bade, duce-te-ai,
Cînd a sta *apa* să stai,
Ș-altă drăguță să n-ai…”

(*Conv. lit*., 1881, p. 229)

Pe la Făgăraș se aude blestemele: bată-te Dunărea! du-te cît Dunarea! du-te cît *apa* N i s t r u l u i" (A. Bunea, c. Vaidarecea); în Banat: „să te oprești unde se face *apa* sfredel!" (M. Dragalina, c. Borlova).

Alt blăstem: „Înturna-te-ai cu *apele!*" (R. Simu, Transilv., c. Orlat), adecă: să nu te mai întorci niciodată.

Cînd noaptea e foarte tăcută, se zice că: dorm și *apele*.

Balada *Șearpele*:

„Ei mi se sculau din zori,
După glas de cîntători,
Cînd dorm toate *apele*,
Cînd tac toate frunzele"

(G.D.T., *Poez. pop.*, 439)

Colindă muntenească:

„Unde vă cărați
Și de ce-mi umblați
Pe la miez de noapte,
Cu sudori de moarte,
Cînd dorm chiar și *ape*
Și firile toate…"

(*Ibid.*, 92)

Un cîntec duios – ca în legenda elenică a lui Orfeu – oprește pînă și cursul *apelor*.

Doină din Ardeal:

„Ș-așa-mi cîntă de cu jele
De stau *apele* de-a mere;
Ș-așa-mi cîntă de cu foc
De-mi stau *apele* pe loc…"

(Reteganu, *Poez. pop.*, 78)

Culmea nenorocirii este cînd nici moartea nu vrea să ia pe om, adecă atunci cînd, ca în doina din Ardeal:

„De săracă ce-s săracă,
Nice *apa* nu mă-nneacă;
De străină ce-s străină,
Nice *apa nu* mă mînă…"

(*Cărțile săteanului*, 1886, p. 15)

Vecinica frămîntare între *apă* și malurile ce o țin închisă a dat poeziei poporane cîteva admirabile imagini.

Boacet din Dobrogea:

„Bătută-s de gînduri,
Ca vîntul de dealuri,
Ca *apa* de maluri…"

(Burada, *Călăt.*, p. *265*)

sau o doină de peste Carpați:

„Vai de cela ce iubește:
Nici nu moare, nici trăiește,
Numai cît se năcăjește;
Se bate cu gîndurile
Ca *apa cu* malurile…”

(*Albina Carpaților*, 1879, p. 264)

După cum în București se zice:

„Dîmbovița *apă* d u l c e,
Cine bea, nu se mai duce…”

tot așa pentru mai toate rîurile românul are epitete analoage; bunăoară:

„Mureș, Mureș, *apă* l a t ă,
Ce vii așa turburată
Și cu sînge mestecată?…”

(Reteganu, *Poez. pop*, 95)

Balada *Iorgu Iorgovan*:

„Soro Cerno dragă,
Tu *apă* p r i b a g ă…”

(Burada, *Călăt.*, p. 149)

Apoi:

„Frunză verde de măslină,
Trecui Prutul, *apă* l i n ă,
Trecui în țară străină…”

sau:

„Foicică de sulfină,
Trecui Prutul, *apă* l i n ă…”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 285)

„Murăș, Murăș, *apă* l i n ă,
Cine te bea, se-nstrăină…”

(J.B., 201)

„Murăș, Murăș, *apă* l i n ă,
Treci-mă-n țară străină,
Să mă treci,
Să nu mă-neci…”

(Pompiliu, *Sibii*, 27)

„Jijioară, *apă*-a m a r ă,
Face-te-ai neagră cerneală…”

(*Conv. lit.*, 1886, p. 89)

„Bistrița, *apă* d e m u n t e!
Bistrița, șiroi de frunte!
Ce te făcuși Dunăre
Și te umflași tulbure?…”

(Alex., *Poez. pop.*[2], 255)

„Li-au durat sălaș
Un vecinic lăcaș,
Și-n el că mi i-au pus
Ș-apoi mi i-au dus
Peste Dunăre,
Apă t u l b u r e…”

(*Aurora română*, 1881, p. 14)

Din ploi sau din topirea zăpezei la munte rîurile se umflă, trecînd peste maluri. Aceasta se cheamă: *apele* c r e s c, *apele* sînt m a r i, *apele* vin m a r i.

Balada *M-rea Argeș*:

„*Apele* s ă c r e a s c ă,
Mîndra să-mi oprească,
S-o oprească-n vale,
S-o-ntoarcă din cale…”

Invocarea „scaloianului” în Ilfov:

„Ca să curgă ploile,
Ploile ca gîrlele,
Nopțile și zilele
Și cu săptămînile,
Ca s ă c r e a s c ă *apele*,
Să s-adape vitele”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 211)

Nicolae Costin, *Letop*. II, p. 123: „oamenii n-au căzut la robie, că mai de timpuriu au fugit de și-au scutit viața la codri și spre Focșeni, că într-acolo n-au lovit tătarii cu pradă, fiind *apele* m a r i…”

Nic. Muste, *Letop*. III, p. 78: „Tot într-acelaș an, în luna lui septemvrie, s-au pornit ploi grele, cît au venit *apele* m a r i afară din măsura lor…”

Pluralul ape poate să însemneze m a r e; biìrìăoară, o cătană română descriind Italia:

„Cît te uiți în lung și-n lat,
Nu mai vezi pămînt uscat,

Ci tot *ape* tulburele,
Umblînd corăbii pe ele…"

(J.B., 320)

Neşte rîuri mitologice ne apar în blăstemul: „Ducă-se pe *apa* sîmbetei şi a duminicei!" (D. Andriescu, Iaşi, c. Hermeziu).

Ape d u m i n i c e i, datorită creştinismului, duce la rai; *apa* s î m b e t e i, un rest evreiesc, merge la iad.

Basmul bucovinean *Pre-minte Solomon* (*Aurora română*, 1881, p. 8): „Spaima lor nu era proastă. Cum să se-ntoarcă iară pe pămînt"?! Dar şi dracii se uitară la dînşii chiorîş, fiindcă veniseră nepoftiţi, şi nici nu pe *apa* s î m b e t e i, ci pe o cale cu totul ne-ndătinată…"

v. *Duminică. – Sîmbătă.*

În fine:

„Poporul are credinţă că deacă pune la cîne, nume de *apă*, de ex. M u r ă ş, T i s a etc., atunci nu turbă" (T. Crişianu, Transilv., c. Cugieru).

v. [1]*Apă. – Rîu.*

[3]**APĂ** (plur. *ape*), s.f.; t. d'industr.: eau comme désignation de certains liquides ayant à peu près l'aspect ou la consistance de l'eau. O mulţime de leacuri, de cosmeticuri, de compoziţiuni casnice sau industriale, poartă numele de *apă*, deşi mai adesea a p a întră în ele într-o măsură foarte mică, uneori de loc.

Ion Ghica, *Scrisoarea IV*: „Cît pentru cucoana Duduca, de-o fi şi mai trăind, dar n-o mai cunoşti. Alifia vînătă cu care se ungea seara, albuşul de ou, abuzul de cărămidă arsă stropită cu *apă* d e s a l c î m şi *apă* d e p e l i n cu care-şi întindea peliţa, buretele muiat în *apă* d e c a s t r a v e ţ i cu care-şi scotea petele, dresul, sulimanul şi rumeneala cu care se văpsea, gogoşile de ristic etc., au tras largi şi adînci brazde pe obrajii ei…"

În tractatul de medicină populară de pe la finea secolului XVIII (ms. în Arh. Stat.) ne întimpină mereu: *apă* d e t r a n d a f i r, *apă* d e s o c, *apă* d e o r z, *apă* d e c i c o a r e etc.; de exemplu: „Cum se face *apa* d e t r a n d a f i r? Flori de trandafir albi, sau şi din roşii, le laşi de se veştejescu o zi şi o noapte după ce-i culegi, apoi pui florile în căzănel şi pui apă curată peste dînsele de undeşte şi le tragi cu rachiul de anason. Asemenea se face şi *apa* d e i z m ă, cînd este izma înflorită. Asemenea se face şi *apă* d e f l o a r e d e s o c…"

În acelaşi tractat: *apa* c r ă e s e i „eau de la reine de Hongrie, alcoolat de romarin".

Apa d e t r a n d a f i r avea un rost şi la nunţile boiereşti de al-dată.

Ion Ghica, *Scrisoarea III*: „În ajunul nunţii, cam după amiazi, porneau călţunăresele, tot cucoane alese dintre rudele cele mai frumoase ale ginerelui, în trăsuri înhămate cu armăsari de preţ. Întîia călţunărească întra la mireasă purtînd o căţie de argint cu flori suflate în aur, din care ieşea fum de udagaci şi de curse; ea mai purta şi o stropitoare din care arunca *apă* d e t r a n d a f i r, semnul curăţeniei…"

v. *Nuntă.*

Dosofteiu, *Liturgiar*, 1683, *Slujba antimisului*, f. 46 a: „Preuțiĭ punŭ antimisele pre svăntulŭ prestolŭ, și arhiereulŭ le ocropĭaște de treĭ ori cu *apă* d e f l o r i…”

Apă-t a r e „eau forte”.

Pe lîngă alte întrebuințări industriale, *apa*-t a r e servă și la văpsit, însă mai mult în orașe, rar prin sate.

S.F Marian, Cromat., p. 10: „Româncele din unele părți ale Bucovinei spun și cred că *apa*-t a r e ar fi spurcată, pentru că se cumpără de la orașe și se întrebuințează la b o i t, și b o i a l a nu e așa de bună și de primită la Dumnezeu cum sînt f l o - r i l e cari le fac ele singure…”

Bețivii, pentru ca să nu zică beuturei lor pe nume, fiind cam deochiat, botează v i n u l:

„Apă
D e s a p ă”.

Ispirescu, *Unchiaș sfătos*, p. 104: „Măscăriciul lui Bacus, tot rîzînd de unii și de alții, ajungea de se făcea și însuși de rîs, cînd se adăpa mai de prisos cu *apa* d e s a p ă…”

v. [1]*Apă*.

[4]ÀPĂ, s.f.; t. de choréogr. popul.: sorte de danse nuptiale. Se întrebuințează articulat: a juca *apa*. În alte localități se zice: a juca g ă l e a t a.

„Duminică, după sosirea mirelui cu toți ai săi la locuința miresei, pe cînd căruțele și călăreții se prefiră pe dinaintea casei, mireasa dinăuntru se uită printr-un inel, țiind un ochi închis, să-l vadă pe ginerică; aceasta cică să n-o doară ochii la bătrînețe. Apoi se joacă *apa*. Pentru aceasta se trimet doi băieți la gîrlă, însoțiți de un cobzar, și aduc de acolo a p ă. Vasul cu a p ă, împodobit c-o basma, un fir de roșu și busuoic, se pune la rădăcina bradului celui înfipt de sîmbătă seara, și flăcăi și fete fac horă împrejurul lui. După fiecare trei învîrtiri a horei, merge mireasa, care și ea se află jucînd alături cu nuna-mare, și varsă din vas de trei ori la rădăcina bradului; aceasta ca să fie începutul căsătoriei mînos și îmbielșugat. După aceea stolnicul, adecă flăcăul care stă în horă cu plosca sub brațul stîng și cu un păhar plin cu vin roșu în mîna dreaptă, îl întinde peste capul miresei către acela care se va brodi atunci în acel loc și care bea astfel pînă de trei ori. După ce s-a jucat *apa*, ginerica și nunul, cari pîn-atunci au stat pe afară, se apropie de ușa casei. Atunci mireasa apucă șomoiagul de busuioc cel legat la toarta vasului, îl moaie în a p ă și stropește de trei ori picioarele ginericăi și a celor ce sînt cu dînsul…”. (D. Pavelescu, Ialomița, c. Chioara).

Pe alocuri se duce la puț după a p ă însăși mireasa, întovărășită de un flăcău „care are și tată și mumă bună, nu vitrigi” și cu doi lăutari trimeși de la ginerică, luînd a p ă într-o căldare de aramă albă” (D. Ionescu, Ialomița, c. Mănucu).

Și-n districtul Brăilei se zice: a juca *apa* (I. Dan, c. Slujitori-Albotești), ca și-n Dobrogea (G. Eftușescu, Constanța, c. Ciobanu; A. Vasiliu, c. Mărleanu).

Rolul a p e i la nuntă, aducerea ei de la izvor de către cineva privit ca norocos și apoi spălarea cu ea a picioarelor, cele două trăsure foarte caracteristice, făcea parte

din ritul nupțial la vechii romani: „aqua petita de puro fonte per puerum felicissimum vel puellam quae interest nuptiis, de qua solebant nubentibus pedes lavari” (Serv., *Ad Aen*. IV). Fost-au la dînșii și danțul *apa?* Nu se știe. În orice caz, e interesant că-l joacă mireasa și nuna-mare, pe cînd nunul-mare și mirele stau afară; căci după antica credință italică, înregistrată de către Varrone (*De l. lat*. I, 61), a p a la nuntă reprezinta anume elementul femeiesc: „aqua femina”.

v. [1]*Apă*. – [2]*Găleată*. – *Danț*. – [3]*Brad*. – *Nuntă*.

[5]**ÀPĂ**, s.f.; t. de méd. popul.: 1. hydropisie; 2. phymatose, eaux aux jambes. Cu primul sens, se zice mai mult d r o p i c ă (= gr. υδρώπικας); cu sensul al doilea, *apă* este foarte răspîndit ca nume de boală la vite și la cai.

1. *apă* „hydropisie”.

Glosar slavo-românesc, circa 1670 (ms., în Bibl. Soc. Arheol. din Moscva, f. 51 a): „boala *apei*, z ă p r i t u l…”

„Are *apă*, se zice la cei bolnavi de d r o p i c ă” (I. Dan, Brăila, c. Slujitori-Albotești).

2. *apă* „eaux aux jambes”.

„*Apă* la cai și la boi este o umflătură a picioarelor de la genunchi în jos. Această *apă* provine din mîncarea de orz și popușoi, precum și din beutură de a p ă pe osteneală” (P. Hușianu, c. Sculeni).

Jipescu, *Opincaru*, p. 106: „…are *apă* la picioare și gurar la gingii,..”

Ibid., p.159: „…suie în car cîte un bou bolnav dă *apă*, or cotonogit dă piatră și cu ceafa prea roasă dă jug…”

In loc de „s-a îmbolnăvit de *apă*” se zice: „a l u a t…”

„— Da ci i-i boului, vere Gheorghi.

— Ia, o l u a t *apă* la un chicior” (C. Mironescu, Tutova, c. Ibăneștii).

v. [1]*Apă*. – *Zăprit*.

[6]**APĂ (PE-, P-),** t. de jeu enfantin. În jocul copilăresc numit a r m e a n, *apă* se cheamă întreaga linie circulară, trasă pe pămînt și-n mijlocul căriia se așează arșicele. „Fiecare ochește și se silește a lovi cu ichiul său arșicele din mijlocul armeanului. Cine lovește, și lovește bine ca să iasă arșicul lovit afară din armean de partea ceialaltă, acela este baciul cel nou la jocul următor. Cîte arșice ies, atîtea ia. Dacă vreun arșic nu iese de tot din armean, ci rămîne pe marginea armeanulni, se cheamă că a c ă z u t p e *apă*…” (Ispirescu, *Jucării*, p. 80).

v. [3]Armean.

APĂ-ALBĂ
APĂ-NEAGRĂ } t. de méd. – v. [3]*Albeață*.

APĂ-BOTEAZĂ. – v. *Bobotează*.

APĂ-MOARTĂ. – v. *Apă-vie*.

ÀPĂR (*apărat*, *apărare*), vb.; 1. défendre = soutenir, protéger, préserver; 2. défendre = prohiber, empécher, retenir. Primul sens este astăzi singur cunoscut în limba literară; sensul al doilea ne întimpină des în vechile texturi.

I. *Apăr* „soutenir".

Cu acest sens, cuvîntul e sinonim cu s p r i j i n e s c, o c r o t e s c, p ă z e s c. Sub forma activă, se construieşte totdauna cu complementul la acuzativ.

Psaltirea Scheiană, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.), XIX, 2:

„…şi diîn Sionu *apără*-te…"	„…et de Sion t u e a t u r te…"

Radu-vodă, 1612 (*A.I.R.* I, 1, p.119): „lu Efthemie de la sfănta mănăstire deîn Argheş, ca să fie volnicu cu cartea domnii-méle de să-ş *apere* braniştea ce ĭaste mai sus de mănăstire de cătră toţi oamenii, ori oroşani, ori rumăni, ori megiĭaşi, ori slujitori, oricene va fi, nimenilea să nu între în branişte…"

Moxa, 1620, p. 389: „uciserâ pre Mihail, că-lŭ aflară mahmurŭ de vinŭ la aşternutŭ, deci nu se putea *apâra*…"

Ibid., p..401: „căndŭ vorŭ veni turcii la noi, noi ne vom *apăra*…"

Pravila Moldov., 1646, f. 47: „cela ce să va *apăra* de vrăjmaşul său să nu-lŭ ucigâ, şi de-l va ncide elŭ pre dănsŭ, să nu aibâ nice o certare…"

Ibid., f. 63: „poate neştine să-şŭ străngâ priatelii, vecinii şi alţ streini cu arme, să-ş socotească şi să-şŭ *apere* bucatele, fărâ nice de o certare…"

Dosofteiu, 1673, *dedic*., p. 3: „pavăţa luĭ Dumnedzău, cu carĭa putem să ne s p r e j i n i m şi să ne *apărâm* de toate grăutăţăle…"

Ibid., f. 95 a:

„Că te-aĭ arătatu-te aspru şi aprins
De nĭ-aĭ adăpatu-ne cu vinurĭ de plîns,
Şi de teamă cine-ţ aŭ le-aĭ datu-le sâmn
De arc să să *apere* cu toĭag de lemn…"

Acelaşi, 1680, ps. LXXXVIII:

„…nu l-aĭ *apăratu*-l la războĭu…"	„…non es a u x i l i a t u s ei in bello…"

Miron Costin, *Letop*. I, p. 234: „*Apăratu*-s-au leşii oarece dentăiu, eară dacă s-au mai învglotit oastea, s-au răsipit cine încotro au putut…"

Nic. Muste, *Letop*. III, p.12: „Leşii neavănd veste de venirea turcului nici o gătire de oşti n-au făcut; nici macar cetatea Cameniţei cu niscai pedestrime să se *apere* de năvala turcului n-au întemeiat…"

Critil şi Andronius (Iaşi, 1794, p. 62), despre soldaţi: „ei fac războiu la vrăjmaşŭ, şi mai multă stricăciune la prieteni; ei ne *apără*, darŭ Dumnezeu să ne păzască de dînşii…"

Beldiman, *Tragod*., v. 317:

„Unii, după ce prin lacrimi nu se puteau *apăra*,
Cu dare de bani la urmă caii lor răscumpăra…”

Costachi Negruzzi, *Aprodul Purice*:

„Piste puțin se zărește și steagul pîrcălăbesc,
Încungiurat de vitejii ce-l *apără* și-l p ă z e s c:
Pe-nprejurul lui grămadă stau ca zid nerăzbătut,
Să puie pe dînsul mîna ungurul nici c-a putut…”

Reflexivul m ă *a p ă r*, ca și franțuzește „se défendre”, poate avea sensul de î n t i m p i n „objecter” sau m ă f e r e s c „se soustraire”.

Varlam, 1643, I, f. 310 b: „deaca dzise lui Petrŭ Domnulŭ să arunce mrejĭa în mare să venédze péște, îndatâ începu a să *apăra* dzicăndŭ: învățătorĭu, toatâ noaptea am trudit…”

Noul Testament, din 1648, *Paul*. *ad Hebr*. X, 38:

„…cine să va *apăra*, acela nu place inimieĭ méle…”	„…quod si s u b t r a x e r i t se, non placebit animae meae…”

Nic. Muste, *Letop*. III, p.13: „Boierii s-au apucat de Ștefan Petriceico ce era clucer mare, fiind bătrăn și boier de țară, numai să-l rădice domn; el *apărăndu*-se să nu fie și vrănd să fugă noaptea, ei l-au păzit să nu fugă…”

Enachi Cogălniceanu, *Letop*. III, p. 248: „eară au găsit cu cale (Teodor Calimah) ca să supere pe părintele mitropolitul ca doară va deslega văcăritul, arătîndu-i multe nevoi a țărei că n-are cu ce le rădica, fiind nevoi multe și banii eșia cu greu; ce văzînd că se *apără* tare mitropolitul, au început domnul a-i căuta cu față posomorîtă…”

Costachi Negruzzi, *Cîrlanii*, sc. 20:

„Miron: Nu-ți bate capul, cumetre, și hai la joc (îl ia de mînă și-l face să joace).

„Terinte (*apărîndu*-se): Lasă-mă, lasă-mă, lasă-mă bre…”

Proverb:

„Cu o mînă te *apără*,
Cu alta te dapără

= altera manu panem fert, altera lapidem ostentat” (*Lex*. *Bud*., 163).

Cînd bărbatul e sub papucul nevestei, se zice că ea îi dă o vărguță să se *apere* de mîță, ca și cînd ar fi un copil.

Costachi Stamati, *Muza* I, p. 345:

„Care pe a lor bărbați după ce îi nebunesc
Și de tot îi terfelesc,
Apoi îi pun în cotruță,
Dîndu-le și o vărguță
Să se *apere* de mîță…”

Ghicitoarea despre „rîmă”:

„Strigă gălgăuță
Din părăuță
S-o *aperi* de găini
Că de cîne nu-i teamă.”

(*Tribuna din Sibii*, 1885, p. 930)

De aci, ca locuțiune proverbială despre cei voinicoși dar fricoși, la I. Creangă, *Harap-Alb* (*Conv. lit*.,1877, p.173): „s-a împlinit vorba ceea: *apără*-mă de găini, că de cîni nu mă tem…”

Ca binecuvîntare poporană stereotipă, în baladele *Vidra*, *Păunașul codrilor* etc.:

Vin’ de-mi strînge brîul meu,
Apăra-te-ar Dumnezeu!…”

Exclamațiunea: „D o a m n e - *apără*” însemnează: „ferească Dumnezeu!”

Costachi Negruzzi, *Muza de la Burdujăni*, sc. 8: „Da ce fel de ibovnic îi aista? Nici te-o luat încă, și te-o pus la joc; știi că-i poznaș? Eu, de-aș fi femeie, nu l-aș lua, D o a m n e *apără!*…”

Aceeași exclamațiune se întrebuințează ca substantiv cu sensul de „drac”.

Basmul ardelenesc *Aflatul* (Retegan, *Cărțile săteanului*, 1886, p. 11): „De-i D o a m n e - *apără*, ne facem cruce și-l închinăm în stani și-n bolovani.”

II. *Apăr* „prohiber”.

Sinonim cu o p r e s c. Cere complementul la acuzativ, dar se poate construi și cu dativul.

Psalt. *Școianǎ*, circa 1550, XXXIV, 1:

„…*apară* ceia ce se luptă cu mere…”	„…i m p u g n a impugnantes me…”

Tot acolo, XXXIX, 10:

„…adecă cu rostul mieu nu *apăru*…”	„…ecce labia mea non p r o h i - b e b o…”

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.), în alăturare *cu Noul Testament* din 1648:

Act. Ap. XXIV, 23:

„și nece urul să nu *apăre* de ai lui…”	„…și nece pre unulŭ deîntr-aĭ lui lui să nu-l o p r e a s c â…”

Ib., XXVII, 43:

„ĭară sutașulŭ vrea se petreacă Pavelu și *apără* svétul loru…”	„..ĭarâ sutașulŭ vrăndŭ să-l scutească pre Pavelŭ, o p r i -i de sfatulŭ lorŭ…”

E foarte des la Radu din Mănicești, 1574 (ms. în British Museum, Harl. 6311 B): Math. III, 14:

„Ioanŭ amu *apără* lui și grăi…”	„Ioannes autem p r o h i b e b a t cum dicens…”

Luc. IX, 49:

„văzut-amŭ oarecinĭe de cu nu-mele tău gonindŭ dracii, și amu *apăratŭ* lui…”	„…vidimus quemdam in nomine tuo ejicientem daemonia, et p r o h i b u i - m u s eum…”

Ibid., 50:

„nu apărareți-lu, cine nu e cătră noi, cu noi ĭaste…”	„…nolite p r o h i b e r e, qui enim non est adversum vos, pro vobis est…”

Ib., XI, 52:

„înși-vă nu mérgeți, și cine arŭ mérge *apărați*-le…”	„…ipsi non introistis, et eos qui introibant p r o h i b u i s t i s…”

Ib., XVIII, 16:

„lăsați fečorii să vie cătră mine și nu *apărareți* lor…”	„…sinite pueros venire ad me, et nolite v e t a r e cos…”

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. V, p. 12: „draci și vrăjmași ceĭa ce ne învăluescŭ pre noi în toate zilele și ne scrăbescŭ și ne murguescŭ, și de légea și învățâtura Domnului ei ne *apârâ să* nu facemŭ…”

Ibid., quat. IX, p. 10: „căndŭ auzimŭ noi pre altulŭ clevetindŭ și hulindŭ, și nu-lŭ dereptâmŭ nici-lŭ *apărămŭ*, atunce și noi încâ ne învățămŭ spre rău…”

Legenda apostolilor Petru și Paul, sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 655): „zise Petru: pentru ce mâ *apârați* și n u mâ l ă s a ț i să întru…”

Legenda St-es Maria Egipteană (*Ibid.*, p. 367): „nevoii-mâ să mergŭ și eu, amărâta, ce căndŭ pășâi la pragulŭ ușâi besérecei, toți n e a p â r a ț i întrarâ, ĭarâ pre mine mâ *apârâ* oarece o târie dumnezeĭascâ și nu d é d e să întru…”

Tot acolo, p. 371: „nu era nimé să mâ înpiîngâ saŭ să mâ *apere* să nu întru în besérecâ…”

Ibid., p. 386: „el vru Zosima să se închine ei, ĭarâ ĭa-i *apârâ* strigăndŭ…”

La Arsenie din Bisericani, circa 1650 (ms., în Acad. Rom., p.108), versul din ps. XXXIX: „ecce labia mea non p r o h i b e b o” e tradus în două feluri:

„…ĭatâ cu ustnele méle nu *apărŭ*…”	„…ĭatâ cu ustnele méle nu o p r e - s c ŭ…”

Dosofteiu,1680, ps. XX: „vrearĭa budzelor luĭ n-aĭ *apărat* luĭ…”; unde la Silvestru, 1651: „pohta rostuluĭ luĭ n-aĭ o p r i t de la el…”

Ioan din Vinți, 1689, f. 148 b:.„ca păcatele méle să nu *apere* a veni aicĭa duhulŭ tău celŭ sfăntŭ…”

Cu sensul de o p r e s c, *apăr* se mai aude încă pe alocuri în popor, mai cu seamă în Oltenia.

Într-o deseriere a nunței țărănești din Vîlcea: „…se scoală nunul cu ginerele, merge în casă la mireasă și pune sobonul – care este o pînză roșie – în harcul lăutarului; acesta-l duce către mireasă zicînd: ceasu ăl bun să dea D-zeu! dar mireasa îl apără cu mîna; îl duce a doua oară și zice: noroc bun să dea D-zeu! mireasa însă iar îl d e p ă r t e a z ă cu mîna; îl duce lăutarul a treia oară zicînd: Sînta Troiță cea de o ființă și nedespărțită! și-l pune în capul miresei ca un fel de glugă…” (I. Stănescu, c. Recea).

De asemenea, în Moldova, G. Seulescu (*Arhiva Albinei*, 1847, p. 165) a auzit: „*Apără* boul încolo, nu-l lăsa la orz, a l u n g ă - l…”

Lexicon Budan: „*Apăr*, o p r e s c, arceo, prohibeo”.

III.D e r i v a ț i u n e a.

Cu sensul de „sprijinesc”, *apăr* se află atît în dialectul macedo-român (Dr. Obedenaru), precum și-n cel istrian (I. Maiorescu). N-are a face însă întru nemic cu macedo-românul „mă d o a p ă r u, innitor” (Miklosich, *Rumun. Untersuch*. II, 29), care reprezintă un prototip latin „de-operor”, pe cînd apăr este a d - p a r o.

Latinul claslc p a r a r e nu însemna niciodată altceva decît „gătesc”. „A găti” însă, a face ceva sau pe cineva „gata”, presupune o îngrijire ca să nu se strice, să rămînâ într-o stare bună, deoarăce ne-a costat o muncă oarecare sau o stăruință. De aci sinonimica lui p a r a r e cu sensul cel fundamental al lui „defendere”. Dar, fiindcă „defendo” are două înțelesuri, unul a tras după sine pe celalalt, astfel că-n latinitatea rustică p a r o a început a însemna pe „soutenir” și pe „prohiber” totodată. Amîndonă sensurile ne apar foarte bine în unele remarcabile compozițiuni romanice indicate de Diez (*Etym. Wtb*.^{2} I, 305). Așa italianul „p a r a -petto”, de unde francezul”parapet”, este literalmente „soutient-poitrine”, pe cînd p a r a -vento si p a - r a -pluie sînt, din contra, „prohibe-vent”, „prohibe-pluie”. În românul apăr (= a d + + p a r o) s-a păstrat pe deplin ambele accepțiuni ale prototipului latin rustic, cu accentul și cu vocalismul întocmai ca în înruditul c ŭ m p ă r = *comparo*, în care de asemenea noi am. moștenit sensul cel vulgar romanic, iar nu pe al latinității clasice.

v. *Cumpăr*. – *Opresc*.

APĂRÀIE (plur. *apărăi*), s.f.; beaucoup d’eau versée par terre. O interesantă fuziune poporană din a p ă și din pluralul p ă r a i e de la „părîu”, litaralmente „a face să se umple casa de păraie”.

I. Creangă, *Povești* I, p. 65: „…și toarnă el toată apa cea din fîntînă pe jăratec, pînă ce stinge focul de tot și se răcorește cuptioriul; ba încă face și-o *apăraie* prin casă, de s-a îndrăcit de ciudă hîrca de la bucătărie…”

 v. *Apă*. – *Părîu*.

APĂRÌE, s.f. collect.; beaucoup d'eau versée par terre. Derivat din a p a r, acest cuvînt însemnează literalmente a p ă scursă după sacale. Se ia totdauna în înțeles rău.

Creangă, *Punguța cu doi bani* (*Conv. lit.*, 1876, p. 403): „toarnă el toată apa cea din fîntînă pe jaratic, pînă ce stinge focul de tot și se răcorește cuptoriul; încă face ș-o *apărie* prin casă, de s-au îndrăcit de ciudă baba…"

Același, *Popa Duhu* (*Ibid.*, 1881, p. 313): „un lighean de lut cu ibric pentru spălat în mijlocul odăiei, *apărie* pe jos, gunoi și gîndaci fojgăind în toate părțile…"

v. *Apar.* – *-ărie*.

APĂRÀRE (plur. *apărări*), s.f.; l'infinitif d ' a p ă r pris comme substantif: 1. défense = soutien, protection; action de se soustraire à quelque chose; 2. défense = = prohibition, empêchement, obstacle. E sinonim cu a p ă r ă t u r ă, care e mai puțin întrebuințat.

I. *Apărare* „soutien".

O bogată sinonimică la mitropolitul Varlam, 1643, I, f. 57 b: „svănta cruce ĭaste a g ĭ u t o r ĭ u credinčoșilorŭ, putére slabilorŭ, i z b ă v i r e celora ce săntŭ în primejde, soție celorŭ vivorăți de. furtuni, l i n i ș t e celorŭ învâluiți, târie câlugârilorŭ, *apârare* mirénilorŭ…"

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 42): „toată putérea syloghizmului corbului să curma, și *apărarea* carea spre partea monarhiii sale făcea în deșert eșiia…"

Costachi Negruzzi, *Aprodul Purice*:

„Și trimite-le din ceruri un înger într-ajutor,
Căci se bat pentru scăparea ș-*apărarea* țării lor…"

Cu nuanța de f e r i r e:
Biblia, 1688, *Paul ad Hebr.* X, 39:

„Iară noi nu sântemŭ aĭ *apărăriĭ* spre peire…"	„Nos autem non sumus s u b t r a c t i o n i s filii in perditionem…"

II. *Apărare* „prohibition".

Glosar slavo-român, circa 1670 (ms., în Bibl. Soc. Arheologice din Moscva, f. 177 a): „*apărare*, p i ĭ a d e c ă".

Coresi, *Omiliar*, 1580, quat. XXXI, p. 16: „mulți avea de-lŭ o p r i ĭ a; elŭ toată *apărarea* birui și pré-eși…"

Ioan din Vinți, 1689, f. 174 a: „tu aĭ zis, biruitorĭule, cumŭ oricăte arŭ cére oarecine întru numele tău, făr de *apărare va* priĭmi…"

v. *Apăr.* – *Apărătură*.

[1]**APĂRÀT, -Ă**, le part. passé d ' a p ă r pris comme adjectif: 1. défendu = soutenu; 2. défendu = prohibé. În primul sens, care singur circulează astăzi, e sinonim cu o c r o t i t, s c u t i t, s p r i j i n i t; în sensul al doiloa, ca sinonim cu o p r i t sau î m p e d e c a t, a despărut din limbă, dar nu e rar în vechile texturi, bunăoară:

Goresi, *Omiliar*,1580, quat. XVII, p. 5: „de vrea fi avutŭ putére dracii și nu vrea fi *apărați* de Dumnezeu, mai mare rău fi-vrea făcutŭ noao…"

Legenda St-ei Maria Egipteană, sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 370): „să nu fiu *apâratâ* a vedea crucea întru carea se-au râstignit Hristos…"

Cantemir, *Divanul*, 1698, f. 32 b: „de vei afla și de va ceva plăcia, de tine, iubitule, n e o p r i t și *neapărat* îț iaste, și ce-ț va fi voia acéia ia și fă…"

Sub forma negativă, n e a p ă r a t a devenit adjectiv și adverb cu sensul de n e o p r i t, care nu se poate î m p e d e c a, „inévitable", „nécessaire".

Ca termen juridic, *apărat* însemnează „nesupus la vreo răspundere".

Pravila lui Caragea, 1818, p. 87: „De să va dovedi că bărbatul ce aduce pîră de preacurvie asupra nevestii sale i-au fost mijlocitoriu, nevasta să fie *apărată*".

v. *Apăr*. – *Neapărat*.

[2]APĂRÀT (PE), adv.; sur la défensive. Locuțiune foarte frumoasă, care ar trebui rechemată în limba literară.

Beldiman, *Tragod*., v. 1075:

„Zic că agiutor așteaptă, dar cît și cînd știut nu-i
Ar aduna Seraschieriul, deac-ar fi în mîna lui;
Ingrijirea lor îi mare, că se tem îi vederat;
Gătirea lor toată este ca să stea p e *apărat*…"

v. [1]*Apărat*.

[3]**APĂRÀT,** s.n.; t. d'agric.: pacage réservé. Se aude în Ardeal.

„*Apărat* se numește o pășiune o p r i t ă" (A. Bunea, Făgăraș, c. Vaidarecea).

v. [1]*Apărat*. – *Imaș*. – *Izlaz*.

[1]**APĂRĂTOARE**. – v. *Apărător*.

[2]**APĂRĂTOARE** (plur. *apărători*), s.f.; 1. éventail; 2. chasse-mouches, chasse-oiseaux.

Costinescu, *Vocab*. I, 53: „*Apărătoare*, orice lucru cu care cineva își face vînt spre a se răcori: *apărătoare* de alungat muștele, lucrată din coadă de cal".

Dicționar bănățean, ms. circa 1670 (*Col. l. Tr*., 1883, p. 423): „*Apărătore*. Flabellum".

Dosofteiu, 1680, ps. LXXVIII:

„Pusără Ierusalimul ca o *apărătoare* de poame…"	„Posuerunt Jerusalem in pomorum c u s t o d i a m…"

De la Vrancea, *Trubadurul*, p. 55: „Soarele și-a crăpat ochiul său strălucitor, și-a deschis la orizont *apărătoarea* sa năpraznică, roșie ca para focului, aurie ca clipirile aurului topit, violetă, albastră, și mărginită pe la mijlocul cerulni cu o jumătate de roată verzurie…"

Figurat, orice lucru în formă de „eventail” se poate zice *apărătoare*, bunăoară coada păunului sau a curcanului, mai ales însă o barbă plină frumos rătunjită.

Ion Ghica, *Scrisoarea I*: „Grigorie-vodă Ghica era un om mărunțel, barba potrivită î n *apărătoare* și cănită, mai mult roșie decît galbenă…”

v. *Apăr*. – *Apărător*. – *Barbă*.

[3]APĂRĂTOARE, s.f.; t. de botan.:1. Mentha pulegium, menthe pouliot, 2. Calamintha rotundifolia, sorte de Calament. Cu primul sens, *apărătoarea* mi-a fost adusă de soția mea de la Curtea-de-Argeș; cu sensul al doilea, mi s-a trimis de d-șoara Maria Radu-Mihai din Costești, tot în Argeș. Ambele specimene a fost definite de d. Dr. Grecescu. Și la Baronzi, în nomenclatura botanică (*Limba*, p. 127): „*Apărătoare*”, dar fără explicațiune.

„*Apărătoarea*, care crește în pămînt humos și gras, avînd flori turcheze, se întrebuințează de popor contra tifosului, fierbînd și înbăindu-se cu ea” (N. Panaitescu, Muscel, c. Băjești).

Țărancele din Muscel și Argeș asigură că *apărătoarea* e bună și pentru fermece de dragoste. De asemenea „se pune în scăldătoarea copiilor slăbănogi” (Maria Radu-Mihai). La Curtea-de-Argeș mi s-a spus că mai este și *apărătoare*-m a r e, avînd flori galbene, poate „sulfină” (Melilotus officin.), – nu știm.

„Mentha” și „calamintha” (literalmente „minta cea bună”) formează două genuri învecinate, pe cari poporul lesne le confundă. Ambele au floricele violete sau – după cum le zic muscelenii și argeșenii – t u r c h e z e (= ital. t u r c h i n o, franc. bleu t u r q u i n). Mai toate varietățile lor se întrebuințează în medicina poporană românească, uneori ca beutură, alteori pe din afară sau în baie, contra colicei, contra dizenteriei, contra holerei și a altor boale, pe cari le înșiră doctorii Szabo și Czihak, *Heil-und Nahrungsmittel welche die Ost-Romanen aus dem Pflanzenreiche gewinnen*, în *Flora*, 1863, p. 262, 263. Despre uzul lor analog în Occident vorbește Cazin, *Plantes médicinales*[3], p. 631–2.

De vreme ce nici una din aceste varietăți n-are forma de „éventail”, termenul *apărătoare* nu vine din înfățișarea buruienei, ci fiindcă ea a p ă r ă de cutare și cutare boală. Din aceeași cauză minta se cheamă italienește „erba buona” și „erba santa”, iar în credințele poporane germane din veacul de mijloc i se atribuiau bunătăți fabuloase nenumărate:

„Sed si qui vires, species et nomina Menthae
Ad plenum memorare potest, sciat ille, necesse est,
Aut quot Erythreo volitent in gurgite pisces,
Lemnius aut altum quot in aera Mulciber ire
Scintillas vastis videat fornacibus Aetnae…”

(Valafridus Strabo, ap. Gubern., *Myth. d. pl.* II, 227)

v. *Apăr*. – *Buruiană*. – *Ismă*. – *Mintă*. – *Polai*.

APĂRĂTOARE-MARE. – v. [3]*Apărătoare*.

APĂRĂTÒR, -OARE; adj. et subst.; défenseur, protecteur. Sinonim cu s p r i - j i n i t o r, s c u t i t o r, o c r o t i t o r.

Glosar slavo-român, circa 1670 (ms., în Bibl. Soc. Arheol. din Moscva, f. 129 a): „*Apărătorĭu*, cela ce a j u t ă cuivaș sau s ă l u p t ă”.

Psaltirea Șcheiană, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.), XVII, 31:

„…*apărătorĭu* ĭaste tuturoru upovăindu spr-insu…”	„…p r o t e c t o r est omnium sperantium in se…”

și tot așa la Coresi, 1577, dar la Silvestru, 1651: „s c u t ŭ”, iar la Dosofteiu, 1680: „s p r i j e n i t o r ĭ u”.

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 159): „nu pre atîta luptători, pre cît s c u t, c e t a t e și *apărători* le era…”

Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms. în Acad. Rom.), XXX:

„Tu mie-mi fi Dumnezeu s c u t i t o r
Și spre casa scăpărei *apârător*…”

Beldiman, *Trag.*, v. 931:

„Nemții se-ngrijesc eu toții, meșteri, daseăli, negustori;
Din rîvna lor cer să fie Iașului *apărători*,
Căci cei mai mulți aveau casă, dugheane, femei, copii:
Bărbăția lor nu iartă a vedea toate pustii…”

Ibsd., v. 565:

„La Curtea *apărătoare* să scrie le-au poruncit,
Agiutorul ei să ceie, dînd vrun sfirșit fericit…”

v. *Apăr.*

APĂRĂTÚRĂ (plur. *apărături*), s.f.;1. empêchement, obstacle; 2. fortification, fort; 3. noyen de défense en general;.4. bois taillis.

I. Coresi, *Omiliar*, 1580, quat. XXXII, p. 9: „mare *apărâturâ* de cătrâ spăsenie ĭaste boala bogâțiĭa, și mare vătâmâturâ vindecăriei grija ĭubiriei aurului…”

II. Ureche, *Letop.* I, p. 188: „înțelegănd Împărățiea atăte amestecături ce se făcea în țară, au socotit ca să slăbească țara din temelie, să nu se afle *apărături*, și au poruncit cine va risipi c e t ă ț i l e din Moldova, acelui va da domniea…”

III.*Dicționar bănățean*, ms. circa 1670 (*Col. l. Tr.*,1883, p. 423):

„*Apărătură*. Defensio”.

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, mart. 31 (f. 60 b): „cinstindu-l împăratulŭ pre sfăntulŭ și mulțămindu-ĭ, învăță de-ĭ fĭacerâ icona și o au pus în cămara sa ča împărătească, de *apărăturâ* a tot răulŭ…”

Ibid., oct. 16 (f. 68 b.): „*apărăturâ* de cătră toate primejdele si boale fără leac…”

IV. „Pădurea tăiată unde nu umblă oameni, se zice p o p r i t u r ă, *apărătură*…” (G. Maior, Tutova, c. Plopana).

v. *Apăr.* – *Braniște.* – *-ură.*

APĂRILE, s.f. plur. artic.; les eaux, tout ce qni est eau.

Dosofteiu, *Liturgiar*, 1683, *Molitve*, f. 48 b: „Și blagoslovĭaște-lŭ cum aĭ blagoslovitŭ fântâna luĭ Iacovŭ și scăldătorĭa lui Siluamŭ și paosul sfinților ŭ tăĭ apostoli, acela ce venișŭ în Cana Galileeĭ ș-aĭ blagoslovitŭ *apările* (ἀпѣрилє) și apa în vinŭ aĭ premenit…"

Cuvîntul presupune un singular *apare*, care poate fi infinitiv de la a p = a q u o, formă simplă corespunzătoare compusului „adap = adaquo"; mai curînd însă derivă d-a dreptul din a p ă prin sufixul -a r e (= lat. *-alis*), adecă *apare* = a q u a l e m.

v. *-are*.

[1]**APĂS** (*apăsat*, *apăsare*), vb.; peser, oppresser, opprimer, appesantir. Apăs exprimă literalmente noțiunea de o greutate atîrnată asupra sau peste ceva ori adausă la ceva: lat. a p p e n s u m, de unde verbul frecuentativ vulgar a p p e n s a r e, care însă în limbile romanice occidentale a căpătat numai sensul figurat de „a sta pe gînduri", „réfléchir", „être préoccupé", bunăoară într-un text provențal din veacul de mijloc: „don de sciencia fay home ben a p e s s a t et ben entenden" (Raynouard, v. *pendre*), ceea ce nu se prea potrivește cu românul a p ă s a t. *Apăs* e sinonim cu î n g r e - u e z, însă cu o nuanță distinctivă de înfundare sau străbatere înîntru, și e sinonim cu a s u p r e s c, dar totdauna printr-o greutate oarecare, astfel că întrunește în sine mai mult decît noțiunile de î n g r e u e z și a s u p r e s c. Se întrebuințează mai cu seamă ca î n g r e u i a r e sau a s u p r i r e morală, mai rar în sens material.

Lexicon Budan: „*Apăs* î n g i o s = deprimo; *apăs* î n a p o i = reprimo; apăs l a o l a l t ă = comprimo; *apăs* = trag cu greutate la cumpănă, de ex.: apasă doi ponți = duas libras pendit".

Balada *Ioviță*:

„Surul aprig și fudul,
Care scoate voinicul
De unde-l *apasă* g r e u l…"

(Marian, *Bucov*. I, 149)

Mitropolitul Varlam, 1.643, I, f. 222 b: „sămtŭ la nevod doaâ coarde; una diîn •osŭ grea, cu plumbi și cu heară, pentru să *apĭase* î n t r - a d ă n c ŭ să nu treacâ péștele…"

Mitropolitul Antim, *Predice*, p. 167: „zace și deasupra lui piatra grea, care este puterea obiceiului celui vîrtos, care obiceiu *apasă* și î n g r e u i a z ă sufletul lui atît, cît nu-l lasă să se scoale din groapa ticălășiei…"

I. Văcărescu, p. 259:

„Veniți, frați, să trăim bine,
Să trăim tot pentru noi!
Căci prea curînd vremea vine
Cea-ncărcată de nevoi,
Ne *apasă*, ne-n c o v o a i e
Cu mîna ei de ani g r e a…"

Gostachi Negruzzi, *Scrisoarea XIII*: „Încungiurată de șeapte copii ce plîng de foame, îmbrîneită de la ușa bogatului unde nu i se dete voie a înpărți nici fărmăturile cu cînii lui, ticăloșia o *apasă* sub g r e u l ei genuchi…”

Același, *O alergare de cai* II: „O g r e u t a t e îmi *apăsa* inima;. un nor ametitor veni și se puse pe ochii mei…”

Balada *Mihu Copilul*:

„Zeaoa nu mă-ndeasă,
Șaua nu m-*apasă*,
Frîul nu mă strînge,
Chinga nu mă frînge;
Dar ce mă *apasă*
Și-n drum nu mă lasă,
Că s-ațin pe-aici
Patruzeci și cinci,
Cincizeci fără cinci
De haiduci levinți…”

Grijile, gîndurile, nevoile ne *apasă*; rar se zice că ele ne î n g r e u e a z ă sau ne a s u p r e s c.

A. Pann, *Erotocrit* II, p. 145:

„Dar însă pe Erotocrit g r i j e mare-l apăsa,
Și frică nepovestită întrase-n inima sa…”

Același, *Prov*. II, 97:

„G r i j i l e vieții care îl *apasă*
La plăceri și chefuri rareori îl lasă…”

Același, *Moș-Albu* I, p. 83:

Dar sute de g î n d u r i voia-i *apăsa*…”

Cugetul poate să fie a p ă s a t el însuși prin ceva, ca la Gr. Alexandrescu, în Viața *cîmpenească*:

„Însă această minciună,
Deși îndestul de bună,
Apasă c u g e t u l meu…”

ori poate să *apese* el pe om, ca în balada *Voinicul bolnav*:

„Măi voinice, ce te doare?
Ești tu slab de supărare,
Ori ești slab de dorul meu,
Ori te-*apasă*-un c u g e t rău?..”

(Marian, *Bucov*. I, 27)

In poezia poporană, mai cu seamă des d o r u l *apasă*.
Doină din Ardeal:

„Cînd mă uit la sînu-i plin,
M-apucă dor și suspin;
Cînd văz păru-i de mătasă,
D o r u l ei tare m-*apasă*…”

(J.B., 31)

Balada *Flăcăul si murgul*:

„Murgule, căluțul meu,
Ce te-abați din drum mereu?
Ori ți-e greu trupșorul meu?
Ori te-*apasă* d o r u l greu?..”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 350)

Doina *Fata ardeleancă*:

„Cînd văd păru-i de mătasă,
Cumplit d o r u l mă *apasă*;
Cînd văd fața-i rumioară,
Dorul aprig mă omoară…”

(Alex., *Poez. pop.*[2], 301)

Doină-proverb din Ardeal:

„Cui îi dai coaje și sare,
Ala te roade mai tare;
Cui îi dai sare și pîne,
Ala te-*apasă* mai bine…”

(Abrud)

Apăs se construiește totdauna cu acuzativul. Uneori însă e mai nemerită construcțiunea cu a s u p r a, nu numai pentru amplitudinea frazei, ci mai ales pentru a da lui *apăs* o nuanță mai energică sau mai intensivă, bunăoară:

Alexandri, *Iașii în 1844*: „țăranii, carii, slavă Domnului! alcătuiesc cel mai mare număr, nu și-au părăsit niciodată obiceiurile, nici limba, nici portul, deși tristele întîmplări ce au trecut peste țară au *apăsat* mai mult a s u p r a lor…”

De asemenea se construiește cu p e s t e, mai cu seamă atunci cînd simplul acuzativ n-ar fi destul de înțeles; de exemplu la Costachi Negruzzi, *Potopul*:

„O, ce răcnete grozave! ce amară suspinare!
Dar Moartea, plutind pe valuri, glasul lor nu asculta:
Ea venea și p r e s t e dînșii *apăsînd* recele-i ghiare,
În noianul prăpădirii fără milă-i cufunda…”

unde nu s-ar înțelege: „*apăsîndu*-i recele-i ghiare”.

Tot acolo:

„Dumnezeule cumplite! de ce mîna-ți mînioasă
P r e s t e noi nenorociții cu urgie-ai *apăsat?*”

v. *Apeș*. – *Asupresc*. – [1,2]*Păs*.

[2]**APĂS** (plur. *apăsuri*), s.n.; oppression, accablement. Formațiune arcaică participială: a p p e n s u m. *Apăs* este mai energic decît sinonimul a p ă s a r e, dar mai trecător. În privința morfologică, între substantivul *apăs* și verbul a p ă s este același raport ca între p ă s „souci” (= pensum) și p ă s „soucier” (= penso).

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 256): „ca fiiul cătră părinte, de *apăsul* ce are să jeluiaște…”

Budai-Deleanu (*Dicț*., ms. în Muz. istor. din București) indică din mitropolitul Dosofteiu: „*apăsul* nevoiĭ = die zwingende Noth”.

v. [1]*Apăs*. – *Apăsare*. – *Apăsătură*.

APĂSÀRE (plur. *apăsări*), s.f.; l’infinitif d ’ a p ă s: action d’opprimer, d’accabler. Sinonim cu snbstantivul a p ă s, care exprimă o noțiune mai intensă, dar nu continuă, și cu a p ă s ă t u r ă, care e ceva mai puțin.

Gostachi Negruzzi, *O alergare de rai* III: „și ea, oborîtă supt, *apăsarea* soartei…”

v. [1,2]*Apăs*. – *Apăsătură*.

[1]**APĂSÀT, -Ă;** le part. passé d ’ a p ă s pris comme adjectif: 1. opprimé, accablé; 2. appesanti, grave, sévère, dur. Sinonim cu a s u p r i t și î n g r e u i a t, cari însă îl pot înlocui numai în primul sens, niciodată în cel de-al doilea.

I. *Apăsat* „accablé”: *apăsat* de datorii, de supărări etc.

Gr. Alexandrescu, *Candela*:

„Voi alerga la tine în dureri și necazuri,
De oameni și de soartă cînd voi fi *apăsat*…”

II. *Apăsat* „grave”: un mers *apăsat*, *un* glas *apăsat*, o privire *apăsată*.

Balada *Darie și mîndra sa*:

„Și dintr-înșii unul iată
Prin vorbire *apăsată*
Spre Darie se-ndreptează
Și astfel îi cuvintează…”

(Marian, *Buc*. I, 11)

I. Văcărescu, p. 21:

„Plăcute zberări de turme
Aerul îl umple tot:

Tauri grei p-ale lor urme
Apăsate mugiri scot…”

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 49. „Călcînd cu pas sigur și *apăsat*, venea văduva răposatului…”

v. [1]*Apăs*. – [2]*Apăsat*.

[2]APĂSÀT, adv.; le part. passé d ’ a p ă s pris adverbialement: gravement, durement. Se întrebuințează mai cu seamă despre mers și despre voce.

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 424): „Apăsat. Compresse. *Dure*”.

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 110: „Vreau să mergem – răspunse *apăsat* d-na Moroiu; – vreau, fiindcă vreau; trebuie să înțelegi odată…”

v. [1]*Apăsat*.

APĂSĂTÒR, -OARE, adj. et subst.; qui oppresse, qui accable, qui vexe. Ceva mai mult decît a s u p r i t o r.

Ca substantiv:

Gr. Alexandrescu, *Anul 1840*:

„Ce pasă bietei turme, în veci nenorocită,
Să știe de ce mînă va fi măcelărită,
Și dacă are unul sau mulți *apăsători?…*”

Ca adjectiv:

I. Creangă, *Harap-Alb* (*Conv. lit.*, 1877, p. 174): „Fiul craiului cel mai mic, făcîndu-se atnnci roș cum îi gotca, iese afară în grădină și începe a plînge în inima sa, lovit fiind în adîncul sufletului de *apăsătoarele* cuvinte ale părintelui său…”

v. [1]*Apăs*.

APĂSĂTÙRĂ (pl. *apăsături*), s.f.; oppression, pression; pressage, foulage. Sinonim cu a p ă s și a p ă s a r e, dar exprimînd gradul cel mai de jos al aceleiași noțiuni, și mai ales cu o nuanță materială.

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 424): „Apăsătură. Compressio. Pressura”.

v. *Apăsare*.

APĂ-TÀRE, s.f.; eau forte, acide azotique du commerce. – v. [3]*Apă*.

ÀPĂT (*apătat*, *apătare*), vb.; mouiller, saturer d’eau. –v. *Apătat*.

APĂTÀT, -Ă, adj.; mouillé d’eau. Ne întimpină sub forma negativă într-o colindă muntenească:

„Să dea-n mare
Ca o floare,

Să iasă-n vad
Ca un brad,
Cu cioltarul nesudat,
Cu calul n e a p ă t a t…”

asupra căriia d.G.D. Teodorescu (*Poez. pop.*, 72) observă: „Frumoasă și rară expresiune, derivată de la a p ă și însemnînd neudat, neatins de apă, neînmuiat”.

Apătat derivă nu din a p ă, ci dintr-un verb a p ă t, care corespunde unui prototip latin frecuentativ „aquato”, format din „aquo” prin participiul „aquatus”, întocmai ca „dato” din „do–datus”, „habito” din "habeo–habitus”, „vomito” din „vomo-vomitus” etc. Tot din a p ă t = *aquato*, vin a p ă t o s și a p ă t o ș e z, cari n-au a face d-a dreptul cu formele latine clasice: *aquaticus*, *aquate*, *aquatilis*, *aquator*.

v. *Apătos*.

APĂTÒS, -OASĂ, adj.; aqueux, plein d’eau. Sinonim cu a p o s, care însă se aude mai rar.

Dosofteiu, 1673, f. 132 a:

„Tu ai dat făntână *apătoasâ*
În pustie din pĭatrâ văртoasâ…”

Același, *Liturgiar*, 1684, *Molitve de ploe*, f. 119 b: „cu mila ta cerceteadzâ pomântul, și cu *apătoș* nuâri văzduhulŭ adăposteadzâ…”

Dicționar bănățean, ms., circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p..424):

„*Apătos*. Aquosus”.

„*Apătosă*. Aquosa”.

„La vin s l a b se zice *apătos*” (I. Floca, Transilv., c. Sina).

Între felurile de struguri din Prahova, Jipescu (*Opincaru*, p. 53) pune: „negru v î r t o s, negru *apătos*”, undo *apătos* e în opozițiune cu v î r t o s.

v. *Apătat*. – *Apătoșez*. – *Apos*.

APĂTOȘÀRE
APĂTOȘÀT } v. *Apătoșez*.

APĂTOȘÈZ (*apătoșat*, *apătoșare*), vb.; remplir d’ean, rendre aqueux. Derivă d-a dreptul din adjectivul a p ă t o s.

Dosofteiu, 1680, ps. LXXVII:

„De vrĭame č-au lovit piatră de cursără ape și părao undând *apătoșarâ*…”	„Poneže porazi kamenĭ i potekoša vody, i pototzi n a v o d n i š a s i e…”

unde la Silvestru, 1651: „și păraele s ă î m p l u r â d e a p e”.

La Arsenie din Bisericani, circa 1650 (ms., în Acad. Rom., p.182), același pasagiu: „și izvoarâle s e *apătoșarâ*…”

v. *Apătos*.

APĂ-VIE, s.f.; 1. t. de mythol. popul.: eau de jouvence; 2. eau de source; 3. eau forte. În primul sens, *apă-vie* este totdauna în antiteză cu a p ă - m o a r t ă; fn sensul al doilea, nu se mai întrebuințează decît deminutivul a p ă - v i o a r ă; în sensul al treilea, termenul obicinuit este a p ă - t a r e .

I. In basmuri, a p a - m o a r t ă unește și-ncheagă la un loc părțile cele trunchiate ale unui mort tăiat în bucăți, carele însă nu învie pînă ce nu-l stropește cineva cu *apă-vie*. Ambele aceste ape mitologice se găsesc între „munții ce se bat în capete" (Ispirescu, *Legende*, p. 126) sau „la apa Iordanului unde sînt două fîntîni" (*Ibid*., p. 330), astfel că dobîndirea lor este însoțită de cele mai mari greutăți sau primejdii.

v. *Arghir*.

II. Deja lătinește a q u a - v i v a însemna apă de izvor; franțuzește „eau vive = = aqua quae semper fluit" (Du Cange, v. *Aqua*). Dintre români, dialectul istrian a păstrat pînă astăzi: „*apă-viie* = fliessendes Wasser" (I. Maiorescu). În cel daco-român, cuvîntul nu știm dacă se mai aude undeva cu acest sens, deși s-a conservat pe alocuri expresiunea opusă: „a p ă - m o a r t ă = stehendes Wasser" (Sava Bărcianu). În loc de *apă-vie* s-a întrodus un derivat. Prin sufixul *-or*, din „viu" se face românește deminutivul „vior", întocmai ca din „tîrziu - tîrzior". De aci a p ă - v i o a r ă, literalmente „aqua vivula", cu sensul secundar de apă foarte limpede. Printr-o confuziune datorită identității fonetice, în loc de a p ă - v i o a r ă a început a se zice mai în urmă „apă c a v i o a r a", deși n-are a face întru nemic cu floanea „vioarei".

Doină din Moldova:

„Frunză vende lozioară,
Prutule, a p ă v i o a r ă ,
Face-te-ai neagră cerneală,
Stuhul tău o penișoară,
Ca să-mi scriu o hîrtioară…"

Doină de lîngă Năsăud:

„Părîuț apă vioară,
Face-te-ai neagră cerneală,
Să-mi cernesc eu portuțul
Că m-o urît drăguțul…"

(*Familia*, 1887, p. 224)

Basmul *Ciobănașul cel isteț* (Ispirescu, *Legende*, p. 244): „o fîntînâ de marmură albă ca laptele, și apa curgea pe de o sută de părți, limpede c a v i o a r a și rece ca gheața…"

„Apa limpede se zice c a g h i o a r a, fără a ști ce va să zică cuvîntul g h i o a r ă" (I. Floca, Transilv., c. Sina); „limpede c a v i o a r a" (R. Simu, c. Orlat).

Jipescu, *Opincaru*, p. 92: „Muntili cu ierbuța lui pufoasă, cu ale păduri chipoase, cu a p a c a g h i o a r a și cu airu lui sonbitor, te-n sufletiește…"

III. „*Apă-vie* se zice în Banat la a p ă - t a r e" (S. Liuba, c. Maidan).

v. *Apele-vii*.

APE, s.f. pl.; t. d'industr.: moine, reflets ondulés que présente une étoffe moirée ou un objet métalique. *Lexicon Budan*: „cu *ape*, se zice despre niscari materii sau țeseturi, undulatus, gewässert". Cuvîntul nu este la noi un germanism modern, ci e foarte poporan și ne întimpină deja în vechile texturi.

Inventariul Cotrocenilor, 1681 (ms. Arh. Stat.), f. 41: „sfită de tabin ghĭulghĭuli cu *ape*…", și mai jos, f. 42: „stiharŭ de tabin ghĭulghĭuli cu *ape*…" Pe lîngă stofe „cu ape" erau stofe „cu solzi", tot acolo, f. 41: „saraser galben de Veneția cu solzi" și „saraser albu de Veneția cu solzi".

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 73, descriind o sabie din secolul XVI: „o palǎ de taban cu *apele* negre pe tăiș și cu mîner de petre scumpe…"

Reduplicat: *ape-ape*, se întrebuințează cu multă elegantă despre undele părului.

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 108: „În fața unei oglinzi mari, cu pervazuri poleite, d-na Moroiu își peaptănă părul negru, azvîrlit pe spate, care undează, făcînd *ape-ape* la lumina a două feșnice cu trei ramuri…"

v. [1]*Apă*. – *Alesături*. – *Rîuri*. – *Undă*.

APELE-VII, n. pr. loc. f. plur.; village dans la Petite-Valachie. Nnmele unui sat în Romanați (Frunzescu).

A. Odobescu, *Anticuități în județul Romanați* (*Anal. Acad. Rom*., 1877, t. X, sect. 2, p. 189 sqq.): „Grație învățătorilor din satele apusane ale aceluiași ținut, situate cam pe răzorul județului Dolj., și anume a celor din Zănoaga, din comunele foarte alăturate, Cacaleții și Radomirul, iară mergînd tot mai în jos: din Dioști, din Marotin, din ambii Amărăști și din Ghizdăvești, în fine din *Apele-Vii*, aflăm în împrejmuirile răslățate ale acestei ultime localități, cu nume așa de caracteristic, o grupă de poziționi, însemnate prin taberele lor de măguri, prin urmele lor de cetăți, pe unde plugarul găsește pe tot minutul vase de lut, cărămizi, olane de apă, arme de metal și chiar monete din diferite epoce. Ce este acest șir de ruine antice în jurul comunei *Apele-Vii*…?"

Veche stațiune romană, satul romanațean *Apele-Vii* = a q u a e - v i v a e reprezintă prin numele său antiteza unei vestite stațiuni de la capătul opus al lumei latine: A q u a e - m o r t u a e, astăzi orășelul „Aigues-mortes" în Franța. În Italia două orașe din fostul regat neapolitan se cheamă A c q u a v i v a, de unde și o ilustră familie ducală.

v. *Antina*. – *Apă-vie*.

APELPISÈSC (*apelpisit*,, *apelpisire*), vb.; désespérer. Grecul ἀπελπίζω sau ἀπελπίζομαι. Deși substantivul a p e l p i s i e (=ἀπελπισία) ne întimpină deja la Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 164): „a p e l p i s i a de multe ori mari vrednicii lucriază…", totuși cuvîntul nu s-a întrodus în grai decît în epoca fanarioților. Circulează mai cu seamă adjectivul participial a p e l p i s i t „désespéré, extraordinaire, fameux, comme l'on en trouve peu" (Pontbriant).

Alexandri, *Hagi-Petcu*, act. II, sc. 6: „De-i face un pas mai mult, trag clopoțelul să vie slugile, și te leg butuc ca pe-un a p e l p i s i t…"

v. [1]*Grec*.

APELPISÌE
APELPISÌT } v. *Apelpisesc.*

APESTÈSC
APESTÌRE } v. *Pestesc.*
APESTÌT

APÈȘ (MOȘ.), n. pr. pers. m.; personnage légendaire: un vieux satyre, personnification d'un vieilllard très adonné aux femmes. Termen foarte poporan în Ilfov. Derivă din a p ă s „peser, oppresser, presser", astfel că sensul fundamental ar fi acela de „incubus", „ἐφιάλτης". Și-n vechea franceză incubul se numea a p p e - s a r t, italienește p e s a r v o l o, spaniolește p e s a d i l l a (Du Cange, v. *Apesator*). Între *Snoavele* lui Ispirescu, una este întitulată *Moș-Apeș*:

„— Și cu norocire! Trai bun și viață lungă să vă dea Dumnezeu.

Cu aceste vorbe de heretisire întîmpină pe Moș-*Apeș* un prieten vechi al său.

— Să dea Dumnezeu la toată lumea, și mie păcătosului, răspunse moșul.

— Mi-a părut bine cînd am auzit că iar te-ai însurat, Moș-*Apeș*. Știu cît este de rău să fie cineva singur în casă, îi mai zise prietenul.

— Am fost nevoit, moșul tatei, să mai iau încă o dată jugul, răspunse *Apeș*; femeia este trebuincioasă la casa omului.

— De asta așa este, deși însurătoarea are multe amaruri și multe găluști de înghițit. Dară de una nu mă domirese eu.

— De care?

— Iacă, cum d-ta, om cu destulă doxă la cap, trecut și prin. ciur și prin dîrmon, lovit cu capul și de pragul de sus și de cel de jos, și la vîrsta dumitale, cum d-ta, zic, te-ai lăsat să te muște șearpele de inimă și să faci greșeala d-a lua de muiere o fată mare?

— Ce era să fac, moșicule? că n-am găsit alta mai mică…"

v. [1,2]*Apăs*.

APIPĂIÈSC (*apipăit*, *apipăire*), vb.; toucher, palper, tâter. Puțin diferă prin sens de simplul p i p ă i e s c, din care e format prțin prepoziționalul *a* (= *ad*). Ne întîmpină des la Cantemir, *Ist. ierogdif.* (ms. în Acad. Rom.), bunăoară:

p. 75: „Dară mișeliia lumii aceștiia atîta cu vrémea lucrurile strămută, cît célia ce unii odată cu mînule le *apipăia*, cu pičoarele le călca și cu ochii le videa…"

p. 243: „Cine iaste îndrăznețul și obraznicul acesta, carile pieptul biruinții a *apipăi* și țițișoarele fiicăi méle de gurgue a suge nu s-au temut?…"

p. 288: „célea ce nu aud, zic că li-au văzut, și célea ce n-au văzut, zic că li-au *apipăit*…"

La mitropolitul Dosofteiu, *Paremiar*,1683, forma *achipăesc*,: f.16 b, *Genes*.11–12:

„…ĭaste fratele mieu flocosŭ, ĭară eu sântŭ nĭatedŭ, eândaĭ să nu mâ *ehipăĭască* părintele…"

„…est frater meus vir pilosus, ego autem vir laevis; ne forte a t t r e c t e t me pater…"

unde în *Biblia* din 1688: „cândai să nu mă p i p ă e tatul mieu…”
v. *Pispăiesc*. – *Aput*.

[1,2,3]**APLÈC** (*aplecat*, *aplecare*), vb.; 1. plier, incliner, pencher; 2. allaiter; 3. a *s e apleca* = avoir des nausées. Cuvîntul derivînd d-a dreptul din latinul a p p l i c o (= *ad-plico*), sensul fundamental este:

I. *a p l e c* „pencher”.

Sinonim cu î n c o v o i, dar cu o nuanță mai puțin violentă.
Basmul *Făt-Frumos cel rătăcit* (Ispirescu, *Legende*, *p*. 167): „să fi văzut cum a venit acel Făt-Frumos strein, cu părul de aur; ce mîndru era, cînd s-a *aplecat* în dreapta și în stînga la toți cei din biserică…”
Colinda *Plugul*:

„Grîulețul lui de vară
De departe că-nverzea,
Iar d-aproape-ngălbenea,
Față de copt își făcea;
El de pe cal s-*apleca*,
Două-trei fire smulgea…”

(G.D.T., *Poez. pop*., 142)

Balada *Chira*:

„Chiră, Chiralină,
Surioară bună,
Apleacă-ți capul
Să-mpușc Arapul…”

(*Ibid*., 651)

Balada *Martin cel mititel*:

„Cînd sufletul slobozea,
Lemnele se dărîma;
Cînd sufletul își trăgea,
Lemnele se *apleca*…”

(Vilpian, *Text*, p. 77)

Doină din Moldova:

„Astă noapte pe răcoare
Cînta o privighitoare,
Ș-așa-mi cîntă de frumos
De-mi,*apleacă* creanga-n jos…”

(*Conv. lit*., 1885, p. 456)

Vlahuță, *Nuvele*, p. 109: „Giustino s-*apleacă* de șale, și-ncetinel își pune muzica jos. Alăturea, tăcuți, s-așează amîndoi pe caldarîm…”

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 83: „și-i îndoi grumajii, și-l supuse, și-l *aplecă* la pămînt…”

II. *a p l e c* „allaiter”.

În unele texturi se adauge anume „la sîn”, ceea ce înlătură orice îndoială asupra filiațiunii cuvîntului din a d - p l i c o : „a p p l i q u e r au sein”.

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 145): „Noi i-am hrănit și i-am crescut, în brață i-am purtat și la s î n i-am *aplecat*…”

I. Văcărescu, p. 269:

„Patria, ce pre fiii săi
L a s î n *apleacă*, buni și răi…”

Pravila Moldov., 1646, f. 53, după ce vorbește despre pedeapsa părinților cari își înăbușesc pruncii din nesocotință, adauge: „ačasta să înțelége și spre mamce, carele *apleacâ* prunci mici…”

Noul Testament din 1648, Luc. XXIII, 29:

„…ferice de céle stérpe și zgăurele célé ce n-au născut, și țățele carele n-au *aplecat*…”	„…beatae steriles, et ventres qui non genuerunt, et ubera quae non l a c t a v e r u n t…”

Biblia din 1688, Genes. XXI, 7:

„…cine va povesti luĭ Avraam că *apleacă* pruncul Sarra…?”	„…quis annunciabit Abraham, quia l a c t a t puerum Sarra…?”

Cantemir,. *Divanul*, 1698, f. 18 b: „eu pre toți ca pre niște fii îi țiiu, ca pre niște prunci îi *aplec*, și ca pre niște cuconi îi grijescŭ…”

Colindă din Dobrogea:

„Bătînd vîntu-l legăna;
Căzînd ploaia, îl scălda;
Zînele mi-l *apleca*…”

(Burada, *Călăt.*, p. 50)

Despre vite, cu construcțiunea cea organică „applicare ad”:

„Măi Vlad, prinde oaia cea ruscă și *apleacă* mielul l a dînsa!” (V. Gătuleseu, Tecuci, c. Umbrărești).

Sinonimul a l ă p t e z este la români un neologism, care nu ne întimpină nicăiri în vechile texturi și-n graiul de la țară.

III. A s e *apleca* cuiva „avoir mal au coeur.

Se întrebuințează impersonal: mi s e *apleacă*, ți s-a *aplecat*, i s e va *apleca*.

Vlahuță, *Nuvele*, p. 75: „Îl durea capul. Poate că i se *aplecase*. Il frecară cu oțet pe mîni și pe vinele gîtului, și-i legară la frunte felii de cartofi…”

Poporul crede că indigestiunea produce î n c r e ț i r e a vinelor, mai ales la mîni și la gît; de aci urmează frecarea lor pentru ca să se î n d r e p t e z e. Astfel „mi s e *apleacă*” însemnează: mi se zgîrcesc, mi se încovoaie vinele; de unde apoi însuși numele poporan al acestei boale: a p l e c a t e, subînțelegîndu-se „vine”.

v. *Aplecare*. – *Aplecat*. – *Aplecate*.

APLECÀRE(plur. *aplecări*), s.f.; l'infinitif d ' a p l e c pris comme substantif: 1. action de plier; 2. penchant, disposition. Cuvîntul funcționează mai ales cu sensul al doilea, pe cînd pentru cel dentîi se întrebuințează mai mult simplul p l e c a r e.

I. Văcărescu, p. 43:

„Iubirea are graduri:
Iubiți din *aplecarea*
Simțirei de întîi
Pre Domnul ce ne tine…”

A. Odobescu, *Mihnea-vodă*, p. 36: „Vremea d-acum însă cerea ca s-ascunză asprele *aplecări* ale inimii sale…”

Cu același sens se poate zice a p l e c ă c i u n e.

Țichindeal, 1814, p. 117: „întru aceasta se văd prea-înțelepte osebiri ale neamului omenesc, că sînt oameni de chiline chiemări, spornici și au de tot feliul de a p l e - c ă c i u n i…”

Tot acolo, p. 323, cu sensul de p l e c ă c i u n e: „se apropie cu mare a p l e - c ă c i u n e și cu dulce căutătură a ochilor…”

v. *Aplec*.

[1,2]**APLECÀT, -Ă;** le part. passé d ' a p l e c pris comme adjectif: 1. allaité; 2. penché.

I. Pasagiul din ps. CXXX: „sicut a b l a c t a t u s super matrem suam”, la Arsenie din Bisericani, circa 1650 (ms. în Acad. Rom.), se traduce în două feluri: „ca un *aplecatŭ* la maică-sa” și „ca un ț ă r c a t ŭ la maică-sa”.

II. Boacet din Banat (*Cuv. d.* bătr. II, 712):

„Că-i vedea o salcă
Mare și înaltă,
Salcă *aplecată*
Și cu frunza lată…”

Țichindeal, 1814, p. 251: „slugă prea *aplecată* și u m i l i t ă, carele, cind venim la vreo nevoie, nu va nici să se clătească din loc…”

v. *Aplec*. – *Aplecate*.

APLECÀTE, s.f. plur.; t. de méd. popul.: soulévement de coeur, indigestion, nausées (Cihac). Din expresiunea întreagă: „vine a p l e c a t e” de la verbul „mi se a p l e a c ă vinele”, a rămas ca nume poporan al boalei numai calificativul *aplecate*,

întrebuințat apoi mai totdauna articulat: *aplecatele*. Se zice și *plecate* sau *plecatele*. Termen foarte răspîndit în toate provinciile daco-române.

„Un om cînd mănîncă mult și-i vine rău, se zice *aplecatele*…" (I. Negrescu, Dobrogea, c. Parachioi).

„Mîncînd omul peste măsură, încărcînd stomahul și apucîndu-l frigurile, se zice că: l-au a p u c a t *plecatele*…" (C. Decusară, Tecuci, c. Țigănești).

„Frigurile vin din *aplecate* și din osteneală" (Șerban Ioniță, Brăila, c. Slujitori-Albotești).

Descîntec de *aplecate*, după un manuscript din 1809 (G.D.T., *Poez. pop*., 362):

„Voi p l e c ă c i o a s e,
Mîncăcioase,
Să vă luați
Să vă duceți
La fata lui Rai-împărat" etc.

Într-un alt descîntec de *aplecate*:

„Voi p l e c ă c i o a s e,
Mîncăcioase,
Să vă luați
Să vă duceți
La fata lui Roșu-împărat…"
(*Lumina peutru toți*, 1886, p. 579)

„Baba Stanca, cînd descîntă pe un bolnav de *aplecate*, îl trage ne-ntrerupt la mîini și zice:

Aplecate din apă,
Din ceapă,
Din mămăligă,
Din vin,
Din rachiu,
Aplecate din 99 de legumi,
Voi urîcioaselor,
Voi băloaselor,
Să săriți,
Să răsăriți
Din băierele inimei,
Să vă duceți la fete de împărat,
Că v-adastă cu făclii aprinse,
Cu mesele puse,
Cu linguri de furat,
Cu pîini de cumpărat;
Ele vă știe a cinsti,

Ele vă știe a scoti:
NN. nu vă știe a cinsti,
Nu vă știe a scoti,
Ci vă știe a lepăda.
Să rămîie NN. curat,
Ca steaua din cer luminat
Și ca roua din cîmp…”

(F. Popescu, Romanați, c. Rusăneștii-de-Jos)

În popor se aude cu același sens și a p l e c ă t u r ă.

Descîntec „de apucătură și întîlnitură„:

„De 90 și 9 apucături,
De 90 și 9 întîlnituri,
De 90și 9 a p l e c ă t u r i,
De 90 și 9 deocheturi…”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 365)

Ca sinonim: c i u m e r n i ț ă. *Lexicon Budan*: „*Plecate*, c i u m e r n i ț ă sau o boală din ciumernită, morbus e nausea contractus”.

v. [3]*Aplec*. – *Aplecat*. – *Ciumerniță*. – *Greață*. – -ură.

APLECĂCIÙNE. – v. *Aplecare*.

[1]APLECĂTOARE. – v. *Aplecător*.

[2]APLECĂTOARE (plur. *aplecători*), s.f.: t. de bergerie: „brebis qui allaite, brebis privée de son agneau” (Gihac). Se aude și *plecătoare*.

Lexicon Budan: „*Aplecătoare* = lactans ovis; *plecătoare* = ovis lactans agnello destituta”.

Arsenie din Bisericani, circa 1650 (ms. în Acad. Rom.), ps. LXXVII:

„…și-l luo pr-insŭ de la turma cea de oi, și de la aptecâtors îl luo pr-insŭ…”	„…et assumpsit eum de gregibus ovium, de post f o e t a n t e s accepit eum…”

unde la Silvestru,1651: „și de la *aplecătoare* aduse-l pre elŭ”; la Dosofteiu, 1680: „de după f ă t ă t o a r e luatu-l-au pre însul”; la Coresi’ 1577: „de la m u l g ă - t o a r e luo elŭ”; în contextul slavic: доилицы”.

„Oile cu miei se zic *aplecători*” (D. Andriescu, Iași, c. Hermeziu; I. Teofănescu, Neamț, c. Gîrcina).

„Oile cu lapte, cînd le taie mieii, se cheamă *aplecători*…” (G. Nicolau, Neamț, c. Crăcăoanii).

„Oile suite în munte se despart în trei c i o p o a r ă, adecă: unul cuprinde m i e i, pe cari îi înțarcă o dată cu suirea în munte; al doilea, m i o a r e l e, între cari se cuprind tot felul de oi sterpe, berbecii și mieii din anul trecut; al treilea ciopor

cuprinde oile cu lapte, numite *plecători*, cari numai acestea vin la stînă de le mulg ciobanii de trei ori pe zi…” (G. Țuțuianu, Muscel, e. Valea-Mare).

v. [2]*A p lec*.

APLECĂTÒR, -OARE. adj. et subst.; qui penche, qui allaite. Cu primul sens se întrebuințează rar; cu sensul al doilea figurează numai la feminin.

Dosofteiu, *Paremiar*,1683, f. 33 b, *Exod*. II, 7:

„…vrĭa-veĭ să-țŭ chemŭ o femĭae *aplecătoare* din evreĭ, și-ț va a p l e c a cuconulŭ?…”	„…vis ut vocem tibi mulierem q u a e n u t r i a t ex Hebraeis, et l a c t a b i t tibi infantem?…”

v. *Aplec*. – [2]*Aplecătoare*.

APLECĂTÙRĂ (pl. *aplecături*), s.f.;1. courbure; 2. allaitement; 3. nausées. In primele două sensuri, e sinonim eu a p l e c a r e, dar cu o nuanță de micșurare; în sensul al treilea, e sinonim cu a p l e c a t e.

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr*., 1883, p. 424): „*Aplecătură*. Lactatio”.

v. *Aplecare*. – *Aplecate*. – *-ură*.

APLECÙȘ (pl. *aplecușuri*), s.n.; pente. Cuvînt format din a p l e c prin sufixul - u ș, ca în „urcuș”, „lunecuș” etc. și din care derivă apoi verbul a p l e c u ș e z.

v. *Aplecușat*.

APLECUȘÀT, -Ă; le part. passé d ’ a p l e c u ș e z: voûté, courbé, affaissé. Țichindeal, 1814, p. 9: „au umblat tot *aplecușat* sau g î r b o v”.

v. [1]*A p lec*.

APLECUȘÈZ. – v. *Aplecușat*.

APLÒS, adv.; simplement, naïvement. Grecul ἁπλῶς. A circulat în graiul orășenesc din epoca fanariotică; astăzi nu se mai aude.

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 66): „*aplos a* grăi de la maice și de la mamce ne deprindem…”

Ibid., p. 76: „Jigania aceasta, dobitoc cu patru pičoare nu iaste; pasire zburătoare nu iaste; cămilă nu iaste; struț *aplos* nu iaste; de aer nu iaste; de apă nu iaste…”

La Dionisie Eclesiarcul, *Cron*. (Papiu, *Monum*. II, p. 161), ne întimpină și substantivul a p l o t i t ă = ἁπλόης „simplicité”: „mă cuceresc celor ce vor ceti acest hronograf, să fie priimite céle ce sînt istorisite după a p l o t i t a mea…”

v. [1]*Grec*.

APLOTÌTĂ. – v. *Aplos*.

APOASA, s.f. art.; océan, mer, vaste étendue d'eau.

Dosofteiu, *Acatist*, 1673, f. 22: „*apoasa* o trecu-n vad ca pre uscat și de eghipteasca nevoae scăpândŭ…"

v. *Apos*.

APÒI, adv.; puis, ensuite, aprés, postérieurement. Adverb de urmare, mai ales în timp, uneori și-n spațiu, sinonim cu locuțiunile adverbiale: d u p ă a c e e a, m a i d e p a r t e, m a i î n c o l o, p e u r m ă. Numai prin prepozițíonalul a- (= a d) apoi se deosebește de formele romanice derivate din latinul p o s t : ital. *poi*, span. *pues*, portug. *poz*, provenț. *pois*, franc. *puis*, reto-rom. engadinez *pöia* (Carisch) etc. Și-n unele dialecte italiane totuși p o i își prepune pe a, de ex. în cel sicilian se aude a p p o i (Traina), în cel milanez a p ó s, în cel brescian a p ö s, în cel cremasc apùs (Biondelli) etc., astfel că se poate admite un prototip latin rustic a d - p o s t. La români forma simplă p o i persistă numai în compusul p o i -mîni „après-demain".

Pentru a-și da seamă de diferitele accepțiuni ale acestui adverb, el trebui studiat din trei puncturi de vedere:1. cînd se întrebuințează fără vreo prepozițiune; 2. întrînd într-o locuțiune adverbială compusă; 3. unindu-se cu prepozițiunea d e pentru a funcționa ca adjectiv.

I. *Apoi* f ă r ă p r e p o z i ț i u n e.

a) În corelațiunea: î n t î i –apoi…

Apoi este în antiteză cu î n t î i „d'abord, premièrement".

Locuțiune proverbială:

„Î n t î i să se gîndească
Și apoi să o croiaseă…"

(Pann, II, 144)

Moxa, 1620, p. 350: „cela ce ocăriĭa î n t ă ĭ u pre Dumnezeu, *apoi* fugiĭa ca unŭ epure să scape…"

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. IV, p. 1: „firea vremilor tréce frunza și florile: î n t ă i se arată frumoase, m a i *apoi* pierŭ…"

Mai adesea însă î n t î i este numai subînțeles.

Locuțiune proverbială: „Cîntă, ș-*apoi* ce-o da teiu și bradu!" (Jipescu, *Opinc*., p. 91) = „et puis vogue la galère!"

Balada *Soarele și luna*:

„Și prin rai încă-l purta,
Doară că l-ar încînta,
Apoi Domnul Dumnezeu
Cuvînta cu graiul său…"

Vasilie Lupul, 1639 (*A.I.R.* I, p. 94): „au fost mărgăndu apa Cracăului pre lăngă satul mănăstirii ce să chiamă satul Troița și ĭ-au fost matca cea bătrănă pre acolo, ĭară *apoi* s-au mutat Cracăul de ș-au făcut loc pre lăngă Călimani…"

Miron Costin, *Letop*. I, p. 241, vorbind despre cei doi boieri ucigași ai lui Gaspar-vodă: „Plătit-au *apoi* cu capetele sale această faptă, și Șeptelici și Goia…”

Este interesantă construcțiunea sintactică poporană „cînd a fost *apoi*”, în loc de simplul *apoi*.

Popa Dumitru, 1625 (Arh. Stat., *Doc. rom*. I, nr. 162): „ĭ-am fost văndut mai de înainte vréme loc deîn București de 12 prăvălii deîn ulița turcilor de la răscruce, iar c ă n d a u f o s t *apoi*, el ĭ-au luat Dima croitorĭul 1 loc de prăvălie diîn cele 12 locure…”

În fine, „p a s ă *apoi* d e ” este o locuțiune interjecțională: „pas moyen!”, „le moyen de…?”

A. Pann, *Prov*. II, 112:

„De vom lua și neveste,
P a s-*apoi* de mai trăiește
Or în lume pribegește!…”

b) În construcțiunea: *apoi – apoi*…

Reduplicat sau repetat mai de multe ori, apoi exprimă o gradațiune, care în limba poetică este cîteodată de o mare eleganță.

Balada *Mănăstirea Argeș*:

„Domnul se mira,
Ș-*apoi* îi mustra,
Ș-*apoi* se-ncrunta
Și-i amenința…”

Balada Toma Alimoș:

„*Apoi*, dragă, să-mi nechezi,
Apoi să te depărtezi
Și să mergi la cîmp, la noi,
Unde-am născut amîndoi…”

Doină din Ardeal:

„*Ș-apoi* lin, dorule, lin,
Că puica-i pe loc străin;
Ș-apoi rar, dorule, rar,
Că puica-i pe loc amar…”

(J.B., 127)

De o nespusă frumsețe plastică este mai cu seamă gradațiunea în balada *Novac și corbul*:

„Corbul vesel cronconea,
Inelu-n plisc îl punea,
Aripele-și întindea,
Și pe cer el se zărea

Î n t î i ca un porumbaș,
A poi ca un.lăstunaș,
A poi ca un bondăraș,
Și-n zare dăc-agiungea,
El din zare se ștergea…”

Și tot așa la Costachi Stamati, *Muza* I, p. 79:

„Se urca mereu în sus,
Pîr cînd s-au văzut pe ceriu:
Î n t î i ca niște porumbi,
Apoi ca niște lăstuni,
Apoi ca niște țințari,
Și *apoi* încet-încet
În nouri s-au mistuit…”

II. *A p o i* c u p r e p o z i ț i u n e.

a) Comparativul m a i *apoi*.

Ca și opusul î n t î i, *apoi* își prepune adesea pe m a i, și atunci nu mai însemnează „puis” ci „plus tard”.

Mitropolitul Varlam, 1646 (*A.I.R.* III, p. 226): „au zis Safta înaintea mării-sale că au dat-o (acea parte den sat den Zaharești) Dumitrașco Șeptelič la boala lui unii cucoane mai mici č-au făcut m a i *apoi* cu dănsa, ĭară Zlata, fata lui cea cu făméĭa cea dentăi, care ĭaste după Ștefan Murguleț, să n-aibă treabă…”

„M a i *apoi*”se asociază într-un mod proverbial cu „j o i” pentru a arăta o durată de timp foarte scurtă sau o mare nestatornicie.

Zicătoare:

„Uită de joi
Pînă m a i *apoi*”

sinonim cu: „Uită de la mînă pîn’la gură” (G.D. Teodorescu, *Prov.*, p. 88).

Alta: „Își păzește taina de joi pînă m a i *apoi*, tocmai ca o muiere” (*Conv. lit.*, 1874, p. 75).

Balada *Gheorghelaș*:

„Să trăiesc și eu din joi,
Să trăiesc pîn’ m a i *apoi*,
Că decît să haiducesc
Mai bine negustoresc…”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 595)

Plugușorul, după cum se cîntă în Dobrogea:

„*Apoi* grîu că i-a turnat
Și îndat-a măcinat

De cu joi
Pîn' m a i *apoi*..."

(Burada, *Călăt*., p. 35)

Alexandri, *Florin și Florica*, sc. II: „Da de cînd te-ai diprins, măi badeo? De gioi pîn' m a i *apoi*?..."

Dar de ce oare punctul de plecare este anume j o i, și nu o altă zi? Rima nu pare a fi singurul motiv. Vechii romani ziceau: „a J o v e principium" (Virg., *Aen*. III, 60). La noi „dies Jovis" începe atît posturile, precum și cununiile.

„Poporul crede că e bine să serbezi nouă j o i după Paști, că vei fi ferit de gheață sau peatră ca să nu strice bucatele" (Preut G. Talpalar, Tîrgu-Frumos).

„O nuntă țărănească pe aici ține chiolhanu de j o i și pînă j o i: opt zile..." (D. Pavelescu, Ialomița, c. Chioara).

v. *Joi*.

b) d-*apoi* – *apoi* d e...

Apoi își asociază pe d e, fie înainte: d-*apoi*, fie în urmă: *apoi* d e, rostit mai adesea: *apoi* d ă. În primul caz, este ceva mai puțin restrictiv decît „d a r *apoi*"; în cazul al doilea, exprimă o noțiune de fatalitate: „n-am ce face!", „fie cum o fi!" „qu'y faire!" (Pontbriant).

α) d-*apoi*:

Doină din Ardeal:

„Turturea de-i turturea
Și tot face-și voie rea;
D-*apoi* eu cum să nu-mi fac
Pentru unul ce mi-i drag!..."

(J.B., 214)

Alexandri, *Iorgu de la Sadagura*, act II, sc. I: „Și ce mulțămire am tras din toate aceste pitreceri ale Iașului? Nimic! D-*apoi* creditorii care-mi stau de strajă la ușă, cum se face ziuă, dă! parcă eu le-am zis să-mi facă credit...D-*apoi* Ițic zaraful, cărui sînt dator două sute de galbini..."

Deosebirea între „d-*apoi*" și „d a r *apoi*" se vede foarte bine în *Șoldan Viteazul*:

„D-*apoi* iar la sărbătoare,
La Paști, la Florii,
La clacă, la șăzătoare,
La cules de vii,
Cînd deodată-ncepea hora
Să ne fi văzut..."

„D a r *apoi* vorba ceea: ci că nu-i în toate zilele Paștele!..."

În construcțiunea inversă „*apoi* d a r", la Costachi Negruzzi, *Cum am învățat românește*:

„— Iartă-mă, părinte, eu nu pot ceti românește.

— Cum! *apoi* d a r ce înveți tu?..."

Românul d-*apoi*, care s-ar putea scrie și *dapoi*, căci așa se aude totdauna în grai, corespunde pe deplin prin compozițiune italianului d a p p o i și reto-romanului d a v o = lat. d e - a d - p o s t .

β) *apoi* d ă :

Alexandri, *Rusaliile*, sc. 12:

„Răzvrătescu: Cum ați pitrecut pîn' în ziua de astăzi? Bine, ori rău?

Veveriță: *Apoi* d ă, cucoane; cum o dat tîrgu și norocu…"

Același, *Florin și Florica*, sc. 3:

„Florin: Da cum m-ai socotit?

Colivescu: *Apoi* d ă; ce să-ți spun? Cînd te-am văzut torcînd, am chitit în gîndu meu că-i păcat de un voinic ca tine să fie de rîsu fetelor…"

I. Creangă, *Capra cu trei iezi* (*Conv. lit.*, 1875, p. 340):

„— Mai bucuros eram cînd m-ai fi chiemat la nuntă.

— Te cred, cumătre; d-*apoi* d ă, nu-i cum vrem noi, ci-i cum vre Cel de sus…

— Doamne, cumătre, doamne! zise capra suspinînd. De ce ți-e mai drag în lume, tocmai de aceea n-ai parte!

— *Apoi* d ă, cumătră, cînd ar ști omul ce ar păți, dinainte s-ar păzi. Nu-ți face și d-ta atîta inimă rea, că odată avem să mergem cu toții acolo.

— Asa este, cumătre, nu-i vorbă. Dar sărmanii găgălici, de cruzi s-au mai dus!

— *Apoi* d ă, cumătră, se vede că și lui Dumnezeu îi plac tot puișori…"

De fatalistul „*apoi* d ă" se deosebește „*apoi* n a", care însemnează o mirare ironică.

I. Creangă, *Moș Nichifor Coțcariul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 379):

„— Nu mai vine lupul, moș Nichifor?

— *Apoi*•n a; ești de tot poznașă și d-ta…"

c) În constrncțiunile: c ă *apoi*…; d e n u, *apoi*…

După „c ă", *apoi* exprimă mai totdauna a menințare.

Zilot, *Cron.*, p. 106:

„C-*apoi* își face
Singur peire,
Nu-i lecuire!…"

A. Pann, *Prov.* III, 115:

„Dar ia taci, dragă nevastă, să nu îți iasă cuvînt,
C-*apoi* ait! din lumea astă, cum vei spune, pierdut sînt…"

Mateiu Basarab,1649 (*A.I.R.* I, p.107): „tot omul să se ferească, mai mult adoara jalbă să nu maĭ vie, c ă *apoi cu* capul veț plăti…"

De asemenea în construcțiunea: d e n u, *apoi*…

Moxa, 1620, p. 401: „d e n u -m veți ajuta acmu, *apoi* voi vă veti căi…"

Balada *M-rea Argeș*:

„Iar d e n u, *apoi*
V-oi zidi pe voi,

V-oi zidi de vii
Chiar în temelii…"

d) Aglutinat: î n -*apoi* – d e -apoi – d e - î n -*apoi*…

Compusul î n -*apoi* a devenit un cuvînt deosebit: î n a p o i sau n a p o i, în opozițiune cu compusul î n a i n t e sau n a i n t e.

Proverb:

„La plăcinte
Î n a i n t e,
Și la război
Î n a p o i."

(*Conv. lit.*, 1877, p. 174)

Ion din Sim-Pietru, *Alexandria*,1620 (ms., în Acad. Rom., p.14): „de acolo întorse Alexandru n a p o i și merse 7 zile…"

Din cauza deplinei aglutinări, în texturile cu rotacism î n a p o i trece în î n - r a p o i.

Psaltire Șcheiană, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.), ps. IX: „căndu toarnă-se dracul mieu î n r a p o i…"

Codicele Voronețian, din aceeași epocă (ms., *ibid*., f. 953): „înputare dereptu înputare î n r a p o i…"

Din î n a p o i se formase în graiul vechi adverbul î n a p o i ș i, cu sufixul ca în „cruciș" „curmeziș" „pieziș" etc., de unde mai departe, prin analogie cu „aiurea" „pururea", „nicăirea", forma î n a p o i ș u r e a.

Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, f. 37 b (*Genes*. IX, 23), în alăturare cu *Biblia* din 1688:

„…și purčasără î n a p o i ș u r ĭ a cu fața…"	„…să dusără cu d o s u l înainte…"

unde în contextul grec: ὀπισθοφλνῶς.

De asemenea, în vechiul grai *apo*i și-a perdut individualitatea în substantivii plurali aglutinați: d e a p o i u r i, d e a p o a i e, d e n a p o i u r i.

Dosofteiu, *Paremiar*, f. 16 a (*Esai*, XLVIII, 20):

„…dațŭ vĭaste pânâ la d e a p o ĭ u - r i l e pământului…"	„…ἀναγγείλατε □ως ἐ σ χ ά τ ο υ τῆς γῆς…"

unde în *Biblia* din 1688: „vestiți pănă la m a r g i n e a pământului…"

Versetul: „ἀνάγων νεφ῝λας ἐξ ἐ σ χ ά τ ο υ τῆς γῆς" (ps. GXXXIV, 7), la Arsenie din Bisericani (ms. în Acad. Rom.), se traduce în două chipuri: „scoate nuori din d e a p o i l e lumiei; scoate nuori de la m a r g i n i l e lumiei…", unde la Coresi, 1577: „de la f r ă ș i t u l ŭ pământului".

Dosofteiu, 1680, ps. CXXXVIII:

„…și să mă sălășluescŭ în d e n a - p o ĭ u r i l e mării…"	„…καὶκατασκηνώσω εἰς τὰ ἔσχατα τῆς θαλάσσης…"

III. Adjectivul: de *apoi*.

Ca adjectiv, de *apoi* sau cel de *apoi*, în loc de comparativ și de superlativ are pe: cel mai de *apoi*.

Cugetări în oara morții, circa 1550 (*Cuv. d. bătr.* II,.449): „sărutați-mâ sărutare de *apoi*, că cu voi de acmu nu voĭu mai înbla…”

Noul Testament din 1648, *Apoc.* XXII, 13:

„Eu sănt alfa și omega, fnceputul și săvărșitul, cel dintăĭu și cel de *apoi*…”

„’Εγώ εἰμι τὸ Α καὶ τὸ Ω πρῶτος καὶ ἔσχατος, ἡ ἀρχὴ καὶτὸ τὲλοςί”

Ioan Crisostom, sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 530): „Cătrâ cel ce așa grăĭaște, noi să ne mirâmŭ de nebuniĭa lui céĭa mai de *apoi*…”

Este remarcabil femininul cea mai de *apoi* în funcțiune substantivală de: „la fin des fins”.

Cantemir, *Divanul*, 1698, f. 47 a (*Proverb.* XIV, 12):

„…ĭaste cale carea omului driaptă să pare, iară cea mai de *apoi* a ei duce la moarte…”

„…ἔστίν ὁϑὸς ἣ ϑακεῖ παρὰ ἀνϑρώποις ὀρϑὴ εἶναι, τά ϑέ τελευταῖα αὑτῆς ἔρχεται εἰς πυϑμένα ᾅδου…”

unde *în Biblia* din 1688: „ĭară svărșitul ei vine la fundul ĭaduluĭ…”

Antim, *Predice*, p. 192: „să se pedepsească cu de toate felurile de munci și de cazne, și la cea de *apoi* să-i taie capul…”

Întrebuințarea cea mai stereotipă a acestui adjectiv este în zicerea: vreme de *apoi*.

Prin vreme de *apoi* românul înțelege epoca de agonie a lumii, prevestită și descrisă într-un fel în *Apocalips* de către evangelistul Ioan, dar care în credințele deosebitelor popoare creștine a căpătat cîte o nuanță mitologică proprie, depărtîndu-se mai mult sau mai puțin de prototipul cel canonic.

Balada *Trei lebede*:

„Stați pe loc, că nu știți voi
Ce-am aflat și ce știm noi:
C-o veni vremea d-*apoi*
D-o fi anul ca luna,
Luna ca săptămîna,
Săptămîna ca ziua,
Și ziua ca ceasul scurt,
Iar ceasul ca un minut…”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 422)

„La vremea de *apoi*, poporul are credință că pe la toate vadurile vor fi mori și pe la toate răspintiile drumurilor vor fi crăciume…” (C. Gervescu, Neamț, c. Roznov).

„Oamenii de aici spun că așa au auzit din bătrîni: cînd vor fi crîșme pe la toate răspintiile, cînd moșnegii vor lua în căsătorie fete și flăcăii babe, și cînd se vor face arături împrejurul satului, atunci va fi v r e m e a d e *apoi*"(V. Florescu, Suceava, c. Ruginoasa).

O seamă de stele poartă în popor numele de C o m o a r ă, altele S f r e d e l u l; cînd Sfredelul va cădea drept în Comoară, atunci aurul și argintul se vor vărsa pe toată fața pămîntului și va fi v r e m e a d-*apoi*..." (C. Mateescu, Dobrogea, c. Cărjelari).

„Se zice că la v r e m e a d-*apoi* Dumnezeu are să facă altă lume cu nește oameni așa de mititei, încît or întoarce 12 cu drugi un ou de găină" (G. Gorescu, Iași, c. Șipotele).

Pentru alte epizoade din epopeia cea poporană românească a v r e m i i d e *apoi*,

v. *Antihîrț*. – *Căpcîn*. – [2]*Comoară*. – *Ilie*. – *Iov*. – *Pitic*. – *Stea*...

Ca sinonim cu v r e m e a d e *apoi*, circulează: ziua d e *apoi*, județul d e *apoi*, venirea d e *apoi*, lumea d e *apoi*, veacul d e apoi, veleatul, sfîrșitul veacului, coada veacului, vremea Pălmășoii...

Varlam, 1643, I, f. 81 b: „atunci va învie căndŭ vorŭ învie toți morții la d z u a d e *apoi*..."

Dosofteiu, 1673, f. 44 b: „pre uniĭ crĭaște, pre alțâĭ concenĭaște de pre lume, pănâ cînd va face și g ĭ u d e ț u l c e l d e -*apoi*..."

Un boacet din Dobrogea:

„Moartea rău te-au înșelat
Și în lacrimi ne-au lăsat!
La v e n i r e a c e a d e -*apoi*,
Atunci ne-om vedea și noi..."

(Burada, *Înmorm*., p. 127)

I. Creangă, *Harap-Alb* (*Conv. lit*., 1877, p. 179): „Ei *apoi!* zi că nu-i l u m e a d e -*apoi*? Să te ferească Dumnezeu, cînd prinde mămăliga coajă..."

Colindă din Moldova:

„— Mult stau, Doamne, și mă gîndesc
Să te-ntreb să îndrăznesc:
Cînd a fi v e a c u l d e -*apoi*?
Cînd s-a mîntui lumea cu noi:
Sfîrșenia pămîntului,
Întunecimea soarelul?
— Cu bun dreptul spune-voi
Cînd va fi v e a c u l d e -*apoi*:
Cînd a bate fiiu pe taică,
Cînd a bate fiica pe maică,
Frate mai mic pe cel mai mare,
Soră mai mică pe cea mai mare,

Atuncea-i sfîrșania pămîntului,
Potopul creștinului…"

(*Conv. lit.*, 1883, p. 289)

„Cînd se fac omoruri sau bătăi între neamuri, poporul zice: ne-a ajuns vremea d-*apoi*! ne-a ieșit veleatul! dacă se bate frații între ei ca orbii, ce să mai zicem? e sfîrșitul veacului!" (T. Poppescu, Buzău, c. Chiojdu-Bîsca).

„Coada veacului va fi perirea lumii" (G. Dobrin, Transilv., c. Voila).

„La vremea de *apoi* îi mai zic oamenii aici vremea Pălmășoii și coada veacului…" (T. Crișeanu, Transilv., c. Cugieru).

v. *Județ*. – *Lume*. – *Pălmășoaie*. – *Veac*. – *Veleat*…

Deja din primii secoli ai creștinismului, nu trecea un an fără ca oamenii să nu-și închipuiască apropiarea vremii de *apoi*, și tot așa crede orice popor pînă astăzi, de cîte ori i se pare a recunoaște în stricarea obiceielor și-n vîrtejul noutăților simptoamele cele apocaliptice ale sfîrșitului lumii.

Grama din Budești, circa 1600 (*Cuv. d. bătr*. I, p. 94): „și să ștei tot omul că nu săîntu datoriu nece unui om, fără de Raduluĭ Măînzuluĭ 8 costande, că acum ei vrémea de *apoei*…"

„Cînd se fac lucruri oprite de lege, cînd se arată semne în soare sau în lună, cînd des se întîmplă moarte năprasnică, ciumă, holeră, cataroi în oameni, în vite etc., atunci poporul zice: s-a apropiat vremea d-*apoi*…" (N. Coman, Buzău, c. Macsenu).

„Unii zic: parcă nu-i acum vremea d-*apoi?* toți se mănîncă, jidovii ne topesc, dările se îngreuie, și cînd ploauă, prea ploauă, iar cînd nu, de loc." (A. Vasiliu, Iași, c. Poieni).

„Cînd cineva are o judecată și o perde, zice că nu mai este nici o dreptate în lume: a venit vremea d-*apoi*; cînd cei tineri nu se sfiesc de cei bătrîni, se zice c-a perit rușinea în lume: a venit vremea d-*apoi*; cînd copiii nu se supun părinților, cînd se ceartă tatăl cu fiul său sau frate cu frate, se zice c-a venit vremea d-*apoi*; cînd un unchiaș văduv, de 60-70 ani, avînd copii căsătoriți, se însoară și ia o fată de 16-20 ani, se zice c-a venit vremea d-*apoi*; cînd bogații de ce au mai mult, de ce înșeală pe cei sărmani, luîndu-le și puținul lor cu feluri de mijloace, se zice c-a venit vremea d-*apoi*; cînd poporul vede prea mulți copii pe la toate casele, zice c-a venit vremea d-*apoi*, căci prea s-a înmulțit lumea și peste 10 sau 20 ani n-o să aibă ce mai mînca…" (G. Bădescu, Muscel, c. Slănic).

„Poporul, mai ales bătrînii, cînd văd cîte un lucru nou pe care nu-l pricep, îndată zic că: s-a apropiat vremea d-*apoi*, fiindcă a înviat dracul pe pămînt…" (I. Iordăchescu, Botoșani, c. Cristești).

„Prin vremea d-*apoi* poporul înțelege nu numai sfîrșitul lumii, dar și sfîrșitul fiecărui om; de aceea cînd este cineva fără teamă de Dumnezeu, i se zice: acum e mare și tare, dar va vedea el la vremea d-*apoi!*" (Preut C. Ionescu, Mehedinți, c. Șișeștii-de-Jos).

„Ca amenințare de răzbunare: las', c-o veni vremea d-*apoi!*" (I. Ionescu, Teleorman, c. Rîioasa).

Cu diferitele accepțiuni de mai sus, în poezia poporană:

„De-ar veni v r e m e a d-*apoi*
Să ne scăpăm de ciocoi!...”

(Suceava, c. Broșteni)

„A venit v r e m e a d-*apoi*
Să slujim iar la ciocoi!...”

(Dîmbovița, c. Pietroșița)

În districtul Sucevei (c. Tătărușii, N. Gavrilescu) poporul cîntă:

„Frunză verde baraboi!
Au venit v r e m e a d-*apoi*
S-alegem primari dintre noi
Să judece pe ciocoi...”

sau:

„Frunză verde baraboi!
Au venit v r e m e a d-*apoi*,
Căci ne tunde ca pe oi
Și ne mînă ca pe boi...”

Apoi întroducerea căilor ferate a dat naștere zicătorii:

„A venit v r e m e a d-*apoi*,
C-a iesit car fără boi...”

(G. Balaban, Putna, c. Pădureni)

Proverb apocaliptic:

„Ieșiți morți să întrăm noi,
Că e v r e m e a d e *apoi*...”

(Pann, III, 51)

IV. O b s e r v a ț i u n i l i n g u i s t i c e.

În popor se aude adesea *apăi* și chiar numai *păi*.

Jipescu, *Opincaru*, p. 25: „*Apăi* unde mi ți se sculă Domnu Tudor, mai acu șaizeci de ai fără doi...”

Același, p. 51: „*Apăi*, mă vericule, dacă vrei să te măriască și să te fericiască a lume, dă ce nu pui sărbătoarea scripcari, rumâni d-ăi vechi, să-nvețe pă băieți[i] și fetili satului la cîntări cu ghioara or cu cobza...?”

Basmul *Fata popii a cu stem* (*Revista literară*, 1885, p. 539):

„— Ce vrei, omule? îl întrebă ea.

— *Păi*, sărut mîna cocoană, sînt cu stăpînu-meu...”

De asemenea *poi*, nu ca formă simplă corespunzătoare italianului „poi”, ci ca o scurtare, la Hristachi Pitariul, *Istoria lui Mavroieni*, 1817 (*Buciumul*, 1863, p. 40):

„Vai, o! Țară Românească,
Vezi cin' să te stăpînească!
Un Dumitru Turnavit,
Care n-ai fi mai gîndit!
Poi să te fi dat d-oparte
Și să vezi ale lui fapte!…"

Forma *apoia*, *ca* în „î n a p o i a casei = derriére la maison" (Cihac), sau:

„Din *apoia* carului
Merge mama robului…"

(Reteganu, *Poez. pop.*, 37)

se întrebuințează numai cu genitivul și rezultă din aglutinarea genitivalului *a*, ca și-n: „din a i n t e a casei = din ainte a casei". La macedo-români însă forma *apoia*, d i *apoia*, d i p r e *apoia*, întrebuințată fără genitiv, pare a fi compusă cu emfaticul *-a* (v. [5]*A*), după cum crede și Miklosich, *Rumän. Unters*. II, p. 60.

v. *Ainte*. – [2]*Apoi*. – *După*. – *Napoi*.

[2]**APÒI**, adj.; dernier, -ére. După analogie cu î n t î i, care este adverb și mai ales adjectiv, adverbul *apoi* funcționează și el uneori în vechile texturi ca adjectiv, în loc de construcțiunea adjectivală obicinuită: c e l d e a p o i.

Legenda Sf. Nicolae, sec. XVII (*Cod. ms. miscel*. al Bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 135): „auzi Dumnedzău rugăcĭunea lorŭ și le déde rod la vréme Dumnedzeescul Necolae, și se slobozi diîn neplodire muma, și ĭară dupâ acéĭa trâi fârâ de coconi și altulŭ nu mai nâscu, ce acesta-i fu și î n t ă i și *apoi*…"

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XIV, p. 12: „mulți vor fi întâii *apoii*, și *apoii* întâii…"

Sub forma scurtată *poi*, în *Codicele Voronețian*, circa 1550 (ms., în Acad. Rom., p. 143), *Ep. Petr*. I, 20: „în *poĭul* anu = ἐπ' ἐσχάτων τῶν χρόνων" Tot acolo la feminin, p. 139, *Petr*. I, 5: „în vrémea céĭa *poĭa* = ἐν καιρῷ ἐ σ χ ά τ ω".

v. [1]*Apoi*.

APORÌE, s.f.; doute, incertitude, embarras. Grecul ἀπορία. Cuvîntul era destul de răspîndit în timpul fanarioților. Sinonim cu î n d o i a l ă, b ă n a t, î n c u r c ă t u r ă, c u m p ă n ă.

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 317): „precum cia multă vréme cu acest féliu de îngăiméle au trecut și spre toate răbdare neclătită am avut, așa și de acmu înainte încă puțină îngăduință să avem, ca o dzi puindu-ș, și acéstia *aporii* a-și deslega să poată…"

Hristache Pitariul, *Istoria lui Mavroieni*, 1817 (*Buciumul*, 1863, p. 28):

„Te uitai prin spătărie,
Rămîneai la *aporie*:
Vedeai săbii ferecate

Tot prin păreți spînzurate,
Mai pistoale, buzdugane,
Măsdrace și iatagane…
Apoi stai, te socoteai
Și-n rost nu puteai să-i dai…”

Filimon, *Ciocoii vechi*, p. 56: „Iată doi ani în cap de cînd te-am dat pe pricopseală la Postelnicul, și nu văz nici un spor de la tine; aceasta mă pune în mare *aporie*…”

Alexandri, *Hagi-Petcu*, act. I, sc. 3: „Ce se potrivește, b e i z a d e! de vreme ce vărul e v g h e n i e i -voastre v-au p r o s k a l i s i t, nu încape nici o *aporie*…”

v. [1]*Grec*.

APÒS, -OASĂ, adj.; aqueux. Lat. a q u o s u s. Mai puțin întrebuințat decît sinonimul a p ă t o s.

Basmul *Omul cu trei minți* (Sbiera, *Povești*, p. 226): „Călătorind sărmanul amù cît au călătorit, iată că sosește la un rîu mare și *apos* foarte, căci ploase mai nainte…”

v. *Apătos*. – *Apoasa*.

APOSCORACHÌNȚĂ, s.f.; renvoi injurieux, action de vilipender.

Dosofteiu,1673, ps. XXVI:

„Nu-ț ascunde, Doamne, fața prea cinstitâ,
Nu fugi de mine la vrĭame cumplitâ,
Ce-mĭ trimite, Doamne, a ta socotințâ,
Să nu duc d e l u n g u l *aposcorachințâ*…”

unde în textul original (ed. Bianu, p. 83) se alătură explicațiunea:

„Spun pentru corbul că deaca scoate puĭ, âĭ hrănĭaște pănă facŭ fulgi și-ĭ părăsĭaște, unde-s albĭ, că să-ndoĭaște pre corbițâ; atunci eĭ țâpâ că n-au hranâ, pănă facŭ panâ neagrâ, atuncĭa de-aciĭ să-ncrĭade corbul de-ĭ hrănĭaște; acĭaĭa ĭaste *aposcorachințâ*…”

Un cuvînt făurit de Dosofteiu din grecul ἀποσορακίζω, ἀποσκορακισμός. E sigur că n-a trăit o clipă măcar în gura poporului.

v. [1]*Grec*.

[1]**APÒSTOL** (plur. *apostoli*), s.m.; apôtre. Din gr. ἀπόστολος, paleosl. a p o s t o l ŭ, de unde apoi adjectivii a p o s t o l i c e s c = gr. ἀποστολικός și a p o s t o l e s c = paleosl. *apostolĭskŭ*, precum și substantivul a p o s t o l i e = gr. ἀποστολὴ. Cu grafica cirilică, se scria și românește scurtat, ca și-n paleoslavica: **а́плъ, а́пли**. Literalmente: „cel trimis cu o însărcinare”. Numele dat în specie celor doisprezece ucenici ai Mîntuitorului, cari însă, răspîndind doctrina evangelică ei înșii și prin învățăceii lor, formaseră vro șeaptezeci de *apostoli* de a doua mînă. Pentru a se deosebi unii de alții, numai cei doisprezeci se numeau în graiul vechi v ă r h o v n i c i (= paleoslav. *vrŭhovĭnikŭ*, κορυφαῖος) și se invocau în blăsteme îndată după arhangeli și după Ioan Botezătorul.

Act moldovenesc din 1678 (*A.I.R.* III, 252): „cine s-a ispiti peste scrisoare me să strice danie me, acela om să fie neertat de Domnul Dumnezeu și de Pricurată Fičoră Marie și de sfenții Voivozi îngerești și de Ioan Botezătoriul și de 12 v ă r h o v n i c i *Apostoli…*"

v. *Vărhovnic*.

Ca și ceilalți creștini, românii, prin *apostoli*, fără arătarea numelui, înțeleg mai cu seamă pe Sînții P e t r u și P a v e l; iar cînd e vorba de un singur *apostol*, atunci este anume cel dentîi din doi, cap al tuturor *apostolilor*.

La mitropolitul Varlam,1646, f. 90 b, în predica „la svenții *apostoli*" figurează în frunte următoarea imagine a lui P e t r u cu cheile și P a v e l cu cartea, executată de xilograful Ilie al mitropoliei din Iași:

Cu totul altfel însă își reprezintă pe *apostoli* mitologia poporană română, întemeiată în această privință pe o iconografie creștină mai veche decît cea bizantină și cea slavică:

„Poporul crede că sff. *apostoli* stau în lună, Petru de-a dreapta și Pavel de-a stînga" (T. Manoliu, Fălciu, c. Șișcani).

Această credință izvorăște imediat din următoarea reprezentațiune tipică a celor doi *apostoli* în vechile monumente religioase, începînd de prin secolul al IV-lea:

(Martigny, *Antiq. chrét.*, p. 537)

v. *Avel. – Cain*.

Pe alte monumente ale anticității creștine, cei doi *apostoli* sînt reprezintați în fața a două orașe, din cari ies t u r m e d e o i, puse sub paza lor (Martigny, *op.cit.*, 538). De aci, ei fiind patroni ai vitelor:

„La Sînții *Apostoli* Petru și Pavel toți sătenii cari au vite duc la biserică caș proaspăt, brînză, urdă, colarezi și păsat…" (T. Poppescu, Buzău, c. Chiojdu-Bîsca).

Lui Sîn-Petru însă, ca celui de căpetenie, îi este încredințată mai cu dinadinsul ocrotirea vitelor. Fără voia lui un lup n-ar putea să mănînce o oiță. Prin urmare, dacă lupii mănîncă vite, este că dînsul le dă voie. De aci, printr-o firească asociațiune de idei:

„Poporul zice că *Apostolul*, adecă sîntul Petru, în toate nopțile ursește lupilor vite de mîncare…" (T. Poppescu, c. Chiojdu-Bîsca).

„În 16 ianuariu, ziua *Apostolului* Petru, să nu se lucre, că e rău pentru lupi. Poporul zice: Sîn-Petru poartă lupii" (R. Simu, Transilv., c. Orlat).

„Frigurile vin mai cu seamă din mîncare de dulce în postul sfinților *Apostoli*…" (P. Diaconescu, Muscel, c. Godeni).

Despre Sîn-Petru și Sîn-Pavel aparte, și mai cu seamă despre călătoriile legendare ale celui dentîi pe pămînt și despre o călătorie apocrifă a celui al doilea la iad,

v. [1]*Andrei*. – *Petru*. – *Pavel*.

[2]APÒSTOL, n. pr. m.; 1. nom de baptême: Apostolus; 2. nom d'une ancienne famille noble de Moldavie.

1. Ca nume de botez, destul de obicinuit la români, ca și la serbi, la bulgari și la neogreci, *Apostol* e pus sub patronagiul zilei Sînților A p o s t o l i Petru și Pavel.

v. [1]*A postol* .

Neacșul ot Pitești, 1661 (Arh. Stat., *Doc. rom.* I, nr. 161): „frate mieu *Apostol* i Manolie și alții carei vor iscăli mai jos…"

Între boierii pribegiți la ruși cu Dimitrie Cantemir, unul se chema „*Apostol* Căpitan" (*Letop*. II, 36.4).

În Moldova, acest nume de botez era des în familia Catargiu: la 1641 mare-postelnic era *Apostol* Catargiu (V.A. Urechiă, *Miron Costin* I, p. 82); peste 40 de ani, *Apostol* Gatargiu era mare-comis (*Ibid*., 162).

Ca deminutiv din *Apostol*, este A p o s t o l a c h i sau numai P o s t o l a c h i.

Act moldovenesc din 1690 (*Cond. ms. Asachi*, în Arh. Stat., t. 2, p. 450): „Toadir fičoŕul luĭ P o s t o l a c h i părcălabul de Orheĭu…"

Un sat în Prahova se cheamă A p o s t o l a c h e (Frunzescu).

2. În Moldova exista și familie boierească *Apostol*.

Nic. Costin, *Letop*. II, p. 94: „După moartea lui Ilie Cantacuzino visternicul, stătuse visternic mare Gheorghiță *Apostol* păharnicul, pre carele îl avea Nicolai-vodă (Mavrocordat) aproape…”

În a doua jumătate din secolul XVII, un membru din această familie, Pavel *Apostol*, întrase în oștirea poloană și s-a deosebit atît de mult prin fapte vitejești, încît statul îi dărui drept răsplată mai multe sate în Ucraina. Fiul său Danilă *Apostol*, ajuns vestit prin luptele sale contra tătarilor și suezilor, rival al faimosului Mazepa, la vîrsta de 70 de ani a fost ales hatman de către căzacii zaporojeni, pe cari i-a cîrmuit apoi pînă la moarte, între 1727–34. După Engel (*Gesch. d. Ukraine*, p. 348), el a fost: „un demn urmaș al lui Chmielnicki, restabilind între căzaci liniște, dar fără a fi trădat vreodată libertățile lor”. Însuși rivalul său Mazepa se rostea despre *Apostol*, pe cînd acesta era încă numai colonel: „este un moldovean cărui oastea zaporojenilor îi datorează mult, ca și lui tată-său; e viteaz; toți îl cinstesc și-l iubesc” (Bantyš-Kamenskiĭ, *Ist. Maloĭ Rosii*, t. 3, nota 109). Hatmanul Danilă *Apostol a* avut doi fii, Petru și Pavel, ambii coloneli și dintre cari cel al doilea – după mărturia contimpuranului Weber – vorbea cu multă înlesnire lătinește, polonește, franțuzește, italienește, nemțește și rusește. Același Weber ne spune că familia *Apostol* se trăgea: "von dem vornehmen und alten Geschlechte der C a t a r r e n in der Moldau her, in welchem Fürstenthum seine Voreltern die grössten Bedienungen besessen haben” (ap. Engel, *op. cit.*, p. 339). În acest pasagiu „Catarren” este o învederată eroare de copie sau de tipar în loc de C a t a r z e u, adecă C a t a r g i u, singură familie boierească din Moldova care se începe cu C a t a r- și către care se poate aplica epitetul de „ilustră și veche” (vornehm und alt). În adevăr, după cum am văzut mai sus, în familia Gatargiu numele de botez *Apostol* era așa-zicînd stereotip. Neamul boieresc *Apostol* este dară o ramură din Catargiești, numită tot așa după cum o ramură din Boldurești și-a însușit numele de „Costachi”.

v. *Catargiu*.

[3]**APÒSTOL** (plur. *apostoli* sau *apostoluri*), s . m .ou n.; t. de théol.: les actes des Apôtres. Carte canonică, scrisă de St. Luca și care cuprinde o parte din faptele A p o s t o l i l o r după înălțarea Mîntuitorului. În Noul Testament urmează imediat după cele patru Evangelii, pe cari oarecum le continuă. Ca sinonim mai puțin întrebuințat se zicea și P r a x e u sau P r a x i e din grecul „Πράξεις (τῶν ἀποστολῶν)”.

Din cauza marei importanțe bisericești a acestei cărți, românii începuseră a o traduce deja de prin secolul XV. Cel mai vechi *Apostol* românesc manuscript este așa-numitul *Codice Voronețian*, scris cam între 1500–1550 (ed. Sbiera, Cernăuți, 1885), iar cea mai veche tipăritură e *Apostolul* de pe la 1570, din care unicul exemplar cunoscut se păstrează în Muzeul istoric din București (Tocilescu, *Rev*., t. 5, p. 29–57); ambele fără titlu. La 1683 s-a scos în București în edițiune separată: „*Apostolul* de pre orănduiala grecescului *Apostol*”.

Afară de vechi traduceri românești, între cari cată să nu uităm pe acelea din *Noul Testament* de la 1648 și din *Biblia* de la 1688, tot României aparține *Apostolul* tipărit

în -4 pe 268 foi slavonește „în capitala Tîrgoviște” (vŭ nastolnem grad Trŭgovišč) la 1547 și-n care se zice că:

„Ispisašese sie svĭatie i božestŭvnie knigi glagolemi Praxiĭ vŭ dni blagovernago i Bogomŭ chranimago i samodrŭžavnago Io Mirči voevode i gospodarŭ vŭsoi zemli Ugrovlachiiskoi i Podunaviĭu, synŭ velikago i prêdobrago Radula voevodi; temže ubo azŭ grêšni i mŭnše vŭ človcechŭ Dimtrie logofetŭ vŭnukže Božidarovŭ videvšeže umalenie svĭatych i božestŭvnich knigy vŭždelêchŭ troudolĭubŭzno, eliko vŭzmogochŭ oumom postignuti Bogou pospešŭstvuĭuščumi, sŭpisachŭ i sŭvrŭšych duše polŭznye knigy sie Praxi, eže oubo Duchom svĭatim apos-toly naučiše i propovêdaše i prosiaše vusêi vŭselenêi konce zemlŭnie; trou-dichse o semŭ i sŭ oučenikyi moimy Oprê i Petrŭ…”

„Scrisu-s-au aceste sfinte și d-zeiești cărți zise Praxii în zilele binecredinciosului și de D-zeu păzitului și auto-cratului Ion Mircea-voevod și domn a toată Țara Ungro-Vlahiei și pe Dunăre, fiiu al marelui și preabunului Radul-voevod; deci eu, păcătosul și cel mai mic între oameni, D i m i t r i e L o g o f ă t, nepot al lui Bojidar, văzînd înpu-ținarea sfintelor și d-zeieștilor cărți, mă apucai cu dragă muncă, întru cît îmi putu ajunge mintea, cu ajutorul lui D-zeu, de am scris și am isprăvit aceste sufletului folositoare cărți Praxia, pe cari prin Duhul Sfînt le-au învățat Apostolii și au pre-dicat și au făcut să lumineze lumii întregi pînă la marginile pămîntului; și am lucrat aceste cu ucenicii mei Oprea și Petru…”

Este o mare raritate bibliografică datorită tiparului românesc, pe care noi o cunoaștem după exemplarul din biblioteca națională serbă din Bielgrad; un altul, mai complet, se află în biblioteca publică din Petersburg (Karataevŭ, *Rospisĭ slav. knigŭ*, 1861, nr. 30). Dintre *Apostoluri* slavice, mai vechi decît acesta este numai cel din 1525, tipărit la Wilno de Francisc Skorina.

Atît ardelenii, precum și moldovenii, își aduceau Praxia din Țara Românească.

Zaconic din Bălgrad, 1679 (Cipariu, *Fragm*., 261): „o evanghelie rumănească și *apostol* rumănesc, carele le-au dat Șerban-vodă…”

Enachi Cogălniceanu, *Letop*. III, p.198: „Poroncit-au (Constantin Mavrocordat) de au adus și cărți pi-nțăles din Tara Rumănească, căci în Moldova nu se afla Evanghelii, *Apostoli* și Leturghii, dănd poroncă mitropolitul acele cărți să le cetească pi-nțăles pe la biserici…”

Ion Ghica, *Scrisoarea IV*: „cînd plecau la prăvălie, își trămiteau copiii la dascălul Chiosea, ca să nu ștrengărească pe uliță și ca să învețe să cananarchisească, să ție ison cîntăreților din strană, să citească *Apostolul*, să zică Tatăl-nostru și Crezul…”

v [1]*Apostol*.

APOSTOLÈSC s. APOSTOLICÈSC, -EASCĂ, adj.; apostolique. Tras de la a p o s - t o l i sau de felul cum erau a p o s t o l i i.

Omiliar de la Govora,1642, f.1 b: „creștinătăției noastre a sfintei beséreci *apostolească* a Răsăritului…”

Cantemir, *Divanul*, 1698, f..43 b: „cînd vom cunoaște și célia carile am cunoscut și am audzit dumnedzăești *apostolicești* și beséricești porunci…”

Zilot, *Cron.*, p. 91:

> „Călugăre! cînd te-ai suit pe scaun arhipăstoresc,
> Urmează ca să fi știut canonul *apostolicesc*…”

Și tot acolo în proză forma *apostolesc*: „multa învățătură, care la mulți se întîmplă vătămătoare de suflet, îl surpa și pe dînsul întru nebăgarea de seamă a dogmelor *apostolești*…”

v. [1]*Apostol.*

APOSTOLÈȘTE s. **APOSTOLICEȘTE**, adv.; apostoliquement. Așa cum făceau a p o s t o l i i.

Călătoria Maicei Domnului la iad, text circa 1550 (*Cuv. d. bătr.* II, 338): „n-au făcutu cumu-i îngerește și *apostolește*, dereptu ace să muncescu…”

Alexandri, *O primblare la munți*: „De două ceasuri de cînd ne primblam *apostolicește* prin dealuri și prin văi…” = „am umblat p e j o s”, imitat după locuțiunea scolastică: „per pedes A p o s t o l o r u m”.

v. *Apostolesc.*

APOSTOLÌE, s.f.; apostolat. Menirea a p o s t o l i l o r sau asemenea. Sarcina de a răspîndi Evangeliul și alte mari adevăruri.

Versetul: „καὶ τὴν ἐπισκοπὴν aÙtoà λάβοι ἕτερος” (Psalm CVIII, 8), la Arsenie din Bisericani, circa 1650 (ms. în Acad. Rom.), ne întimpină în trei versiuni: „și e p i s c o p i ĭ a lui să o ĭa altul; și c i n s t ĭ a lui…, și *apostoliĭa* lui…” La Coresi, 1577: „și p i s c u p i ĭ a”; la Silvestru, 1651: „și deregătoriĭa”.

v. [1]Apostol.

[1,2]**APRIÀT** s. **APRIIAT**, adj. et adv.; 1. clair, évident; 2. clairement, evidemment. Se aude rar în popor, și este de prisos din cauza prea multor sinonimi.

1. Ca adjectiv:

Lexicon Budan:„*Apriat* = c h i a r, l i m p e d e, l u m i n a t”.

Costachi Stamati, *Muza* I, p. 531:”*Apriat* = l ă m u r i t, p e î n ț e l e s, d e s l u ș i t”.

Țichindeal,1814, p. 420: „Lucrurile carele se pot tîlcui cu cuvinte *apriate* și î n ț e l é p t e, de ce treabă sînt aci sfezile, gîlcevile, anathema…?”

Apoi în locuțiunea: „*apriat* lucru = c’est une chose claire”.

2. Ca adverb:

Basmul *Pepelea* (Sbiera, *Povești*, p. 12): „Cine ți-au zis să tai tu toate oile? Nu ți-am spus eu *apriiat* că numai pe aceea s-o tai care s-a uita mai întîi la tine?”…

Orație de nuntă de pe la Brașov:

> „De vrei să știi *apriat*,
> Îți vom spune-adevărat…”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 180)

Apriat n-are a face cu latinul a p e r i o, nici cu o formă frecuentativă a p e r t o (Cihac), căci din participiile a p e r t u s și a p e r t a t u s fonetica românească nu îngăduie a trage nemic analog: din „apertus" ar fi ieșit la noi „aperit", ca din „coopertus" – „coperit"; din „apertatus" am avea „apertat", ca din „libertatus" – „iertat"; dar *apriat* nici într-un caz. *Apriat* este curat paleoslavicul прнꙗтъ „gratus" (Miklosich, *Lex*., 690), serbește p r i ĭ a t a n, cu prepozițională *a*-ca în „a-nevoie", „a-lene" și-n atîția alți adverbi. Sensul fundamental este dară „gratum acceptumque habendo", „plausiblement", „de façon à être agrée".

v. *Priesc*. – *Priincios*. – *Prieten*.

[1]**ÀPRIG** s. **ÀPRIC**, adj.; impétueux, violent, fougueux, irascible. Din latinul a p r i c u s „exposé au soleil; ce qui est exposé au soleil, est aussi chaud, vif" (Cihac). Singura pedecă contra acestei derivațiuni ar fi accentul, deoarăce lătinește e a p r ĭ c u s, adecă a p r ì c u s, de unde la noi ar trebui să fie *apric* sau *aprìg*. Este sigur însă că așa a și fost în graiul românesc cel primitiv, urcarea tonului pe silaba inițială fiind posterioară. În adevăr, numai prin tonicul *ì* (= lat. *ĭ*) se explică netrecerea lui *i* în *e* în àprig, căci netonicul *i* (= lat. *ĭ*) ne-ar fi dat pe à p r e g, ca in „àger = = àgĭlis", „fràged = fràcĭdus", „cuminec = communico" etc., pe cînd o asemenea formă nu ne întimpină nicăiri în texturi sau în gura poporului, ci totdauna cu *i*, și adesea cu conservarea lui *c*.

Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, II, f. 20 b, *Proverb*. XXI, 19:

„Mai bine să lăcueșli. în pustie, decât cu femĭae sfadnicâ și aprigâ…"	„Melius habitare in deserto quam cum muliere rixosa et linguosa et i r a c u n d a…"

Ibid., I, f. 34 b, *Prov*. XI, 25:

„Sufletele sântŭ blagoslovite toate cĭale prostatece, ĭară omulŭ *apricŭ* nu i-ĭ bun chipulŭ…"	„Anima benedicta omnis simplex, vir autem a n i m o s u s inhonestus est…"

unde în *Biblia* din 1688: „omul m â n i o s ŭ".

Același, *Synaxar*, 1683, dec. 3, f. 189 a: „Elliniĭ și necredinčoșiĭ să fĭacerâ a m a r i și *apricĭ*, c r u d z și n e m i l o s t i v i…"

Nic. Costin, *Letop*. II, p. 9: „…Ilie Sturzia, măcar că n-au avut fičori, n-au priimit nice domnie; ce boiarii poftindu-l, și văzind că-l trăgea čaușul, îndată s-au •urat că, de va fi el domnu, să știe bine că pre toți boiarii va pune supt sabie; ce boiarii auzind așia, îndatâ au și contenit, că au fost de a-l credearia, că au fost om *aprig*…"

Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms. în Acad. Rom.), XVII:

„Cu cel ales de-i umbla
Fiirea-ț nu se va schimba,
Iară cu îndărătnic
Fii-vei *apric* și s î l n i c…"

Beldiman, *Tragod.*, v. 1627:

„Oaste era îndestulă, peste douăzeci de mii;
Cinci de ianiceri ortale, cei mai *aprigi* și d e l i i…”

Costachi Conachi, *Poez.*, p. 220:

„Să îmbli, să vezi în lume orce lucru de plăcut;
Ai priveliști de primblare, ai tineri de întrecut;
Sau în scurt, uitînd năcazul ce-ți vine de la amor,
Să-ți petreci vremea cu gustul unui *aprig* vînător…”

Balada *Ioviță*:

„Și cum zise bătrînul,
Încălecat-au surul,
Surul *aprig* și fudul…”

(Marian, *Buc*. I, 149)

Doină din Ardeal:

„Cînd vezi fața-i rumeioară,
Un dor *aprig* te omoară;
Iar cînd trece și-ți zîmbește,
Cîmpu-n față-i înflorește…”

(*Familia*, 1884, p. 455)

A. Odobescu, *Pseudokyn.*, p. 9: „vulturii cei falnici cu late pene negre, precum și cei suri, al căror cioc ascuțit și *aprig* la p r a d ă răsare hidos din ale lor grumazuri jupuite și golașe…”

v. *Iute*. – *Inimos*.

[2]**ÀPRIG s. ÀPRIC**, adv.: impétueusement, vivement.

Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms. în Acad. Rom.), XXXVI:

„Păcătosul pre cel derept *apric* pîndéște
Și caută, și să-l omoare pre el gândéște…”

v. [1]*Aprig*.

APRIGÌME, s.f.; „véhémence impétuosité, brusquerie” (Cihac).

v. [1]*Aprig*. – *-ime*.

APRÌLIE s. **APRÌZ,** s.m.; Avril. A patra lună a anului. Formă cărturărească a cuvîntului, luată de la slavi (Априлій) sau de la greci (Ἀπρίλιος), pe cînd din latinul A p r i l i s d-a dreptul derivă forma poporană p r i e r, rostit uneori p r i e l sau p r i i l. Macedo-românește a p r i a r (Dr. Obedenaru). La istriano-români: a v r i - l u,. după forma venețiană.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. X, p. 12: „cincizeci de zile deîn Paști în luna lu prierŭ…"

Nic. Costin, *Letop*. II, p. 44: „au venit veste de la Țarigrad și cărți la boieri în zioa de staule Floriilor *april* 8…"

„La *aprilie* în 16, ielele se prind în horă ne-ncheiată și joacă pe verdeață; verdeața pe unde au jucat ielele se topește ca cum ar fi arsă de foc, apoi tîrziu tare răsare iarăși iarbă în acel loc, de o frumusețe rară, dar nemîncînd-o nici un dobitoc…" (A. Minculescu, Putna, c. Irești).

„La 22 *aprilie* se zice M î n i c ă t o a r e, cînd fermecătoarele umblă toată noaptea de iau laptele de la vaci și sporul roadelor de pe cîmp, precum și sporul omului" (A. Iliescu, Dîmbovița, c. Sărdanu).

Despre diferite credințe și datine poporane privitoare la *aprilie*,

v. *Georz. – Mătcălău. – Tudoruse…*

Obiceiul de a păcăli în ziua de 1 *aprilie*, „le poisson d'Avril", s-a întrodus la noi nu demult din Franța și s-a răspîndit numai pe-n orașe.

Donici, *Zi întîi aprili*:

„Nu știu zău, pe ce temeiuri
Zi întîi a lui *aprili*
S-au menit din obiceiuri
A fi zi de amăgiri…"

Cu toate astea, și pe la țară *aprilie* este privit ca î n ș e l ă t o r, ceea ce a dat naștere mai multor zicători țărănești, în cari cuvîntul p r i e r se pune în înrudire prin etimologie poporană cu p r i e s c.

„Despre p r i e r poporul zice: ori priește, ori despoaie" (V. Tomescu, Tecuci, c. Buda).

„P r i i l priește sau jupește" (G. Theodorescu, Galați, Mavromolu).

„P r i e r fără ploaie
Cheful românului moaie…"

(S. Mangiucă)

„Lui *april* i se zice t r a i s t ă - n b ă ț" (*S*. Velișcu, Iași, c. Bădeni) sau „luna lui t r a i s t ă în b ă ț" (G. Botez, e. Chișcăreni).

Istriano-românii au luat de la venețiani două zicători:

„A v r i l u nu te rescuperi; maĭu zalik cĭa…"	„Avril no te scoprir, Magio va adagio…"
„De a v r i l u dulci durmi…" (Miklosich)	„Avril dolce dormir…" (Boerio)

v. *Prier*.

APRÌND (*aprms*, *aprindere*), vb.; allumer, embraser, enflammer. Focul dentîi *aprinde*, după aceea a r d e. În *aprind* noțiunea fundamentală este „apuc a-", de-

rivînd din latinul a p p r e h e n d o, care în celelalte limbi romanice și-a luat cu totul o altă dezvoltare, însă cu aceeași noțiune fundamentală. Românul *aprind* și francezul a p p r e n d s reprezintă deopotrivă pe același prototip latin, dar la noi este „a p u c a arde”, la francezi „a p u c a ști”. Fără element prepozițional, se zice: „p r i n d e a arde”, înrudit cu francezul „p r e n d r e feu” și italianul „pr e n d e r fuoco, de unde se și explică nașterea ulterioară a lui *aprind* „allumer”, singurul sens cu care acest cuvînt s-a păstrat în toate dialectele române (cfr. Șaineanu, *Semasiologia*, p.181). Istriano-românul *prind* alături cu *aprind* este o formă scurtată. Macedo-românește se zice la participiu *aprimptu* sau *apresu* în loc de *aprins* (Dr. Obedenaru, *Dicț*., ms. în Acad. Rom.). Să se observe că și-n daco-româna *n* din *aprind* tindea spre disparițiune, trecînd în nazală vocală, de unde se și scria uneori prin ꙟ, nu prin н, bunăoară la Varlam, 1643, I, f. 286 b: „pierdŭ ucigașii aceĭa și cetatea lorŭ *apriînsâ* (апрꙟсѫ)…”

În graiul vechi, sinonim cu *aprind* era î n c i n d = lat. *incendo*, cu acea deosebire totuși că acesta din urmă exprimă mai mult un moment intermediar între *aprind* și a r d, precum și *aprind* constituă iarăși un moment intermediar între a ț î ț și î n c i n d . Este o frumoasă gradațiune: focul se a ț i ț ă, focul se *aprinde*, focul se î n c i n d e, focul a r d e. Distincțiunea însă între *aprind* și î n c i n d nu se prea păzește în vechile texturi.

Dosofteiu, 1680, ps. IX: „în măndriĭa necuratului să *aprinde* méserul”, unde la Coresi, 1577: „în trufa necuratului î n c i n d e -se mișelul”, iar lătinește: „dum superbit impius, i n c e n d i t u r pauper”.

Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms. în Acad. Rom.), XXXVIII:

„Și în gîndul meu,
De nespus băsău,
Foc se va î n c i n d e
Și se va *aprinde*…”

Silvestru, 1651, f. 279 a, *Deuteron*. XXXII, 22:

„Ca foc să va î n c i n g e de măniĭa mia, și va a r d e pănă dedesuptul ĭadu-luĭ, și va amistui pămăntul și rodul luĭ, și va *aprinde* temeliile munților…”

„Οτι πῦρ ἐ κ κ έ κ α υ τ α ι ἐκ τοῦ θυμοῦ μου, κ α υ θ ή σ ε τ α ι ἕως ᾅδου κάτω καταφάγεται γῆν καὶτὰ γεννήματα αὐτῆς, φ λ έ ξ ε ι θεμέλια ὀρέων…”

Predică din sec. XVII (*Cod. ms. mrscel*. al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p.198): „întrarâ în cuptorĭul de focŭ aprinsŭ de 7 ori, și nemica nu se spârearâ, nice se temurâ, pentru acéĭa nuorați furâ într-ănsulŭ, și nu se *aprinserâ*, nice a r s e r â …”

Biblia din 1688, *Malach*. IV, 1:

„Că ĭată zi vine a r z â n d ŭ ca unŭ cuporĭu, și va a r d e pre ei, și vor fi toț cei striini de félĭu și toți cei ce fac fără-de-legile trestie, și va *aprinde* pre ei zioa céĭa ce vine…”

„Διότι ἰδοὺ ἡμέρα ἔρχεται καιομένη ὡς κλίβανος, καὶφλέξει αὐτοὺς, καὶ ἔσουται πάντες οἱ ἀλλογενεῖς, καὶ πάντες οἱ ποιοῦντες ἄνομα καλάμη, καὶ ἀνάψει αὐτοὺς ἡ ἐρχομένη…”

Zilot, *Cron*., p. 6:

„O, ce groaznică văpaie numaidecît au *aprins!*
A r d e -i, Doamne milostive, în pîrîu de foc nestins…”

În înțeles propriu, *aprind* presupune totdauna f o c.

Cantemir, *Divanul*, 1698, f. 84 b: „păcatulŭ prilejŭ și pricină čarcâ, iară de-aciia a să lăți pre lesne îi iaste, și dintr-o scîntée să va *aprinde* foc…”

Doina țărancei:

„De cu zioa mătur casa,
Aprind focul, gătesc masa,
Aduc apă din fîntînă
Și furca n-o las din mînă…”

(Alex,, *Poez.* pop.[2], 308)

Figurat:

Varlam,1643, I, f.17 a: „pâcatulŭ ĭaste unŭ lucru nesâțiosŭ: nu-i soséște cu unulŭ sau cu doaâ, ce totdeauna să *aprinde* și a r d e tot mai spre multe râutâți să facâ…”

I. Văcărescu, p. 314:

„O flacără supțire
Îmi trece prin simțire
În ceasul ce te văz;
Ș-ndată mă coprinde
Un foc ce mă *aprinde*…”

Costache Conachi, p. 226:

„Ce furtună tulburată și odihnei surpătoare
Se rădică în simțirea unei biete muritoare,
Ș-a potolitelor focuri văpaia inimi *aprinde*…”

Într-o doină din Ardeal, printr-o admirabilă asociațiune de idei:

„Dragă mi-i lelița-n joc,
Cînd se leagănă c u f o c;
Unde-și pune piciorul,
Te *aprinde* mohorul…”

(*Familia*, 1886, p. 311)

Dar noțiunea f o c u l u i, fie directă, fie figurată, se șterge aproape de tot într-o mulțime de locuțiuni metaforice, precum: *aprind* mînia, *aprind* dragostea, *aprind* rîvna sau pofta, se *aprinde* setea, se *aprinde* sîngele, se *aprinde* fața etc.

Aprind m î n i a:

Zilot, *Cron*., *p*. 10:

„Că Dumnezeu *aprinzîndu*-și groaznică mînia sa,
Ne lăsa pentru păcate sudori grele a vărsa…”

sau tot acolo, p. 84, *aprind* g î l c e a v a: „Turcii pricepînd cum că prieteșugul rosilor este curat ficleșug, fiindcă-i vedea făcîndu-se stăpîni pe cetățile și locurile lor în vreme de pace, le stătură împotrivă a nu-i lăsa să meargă înainte, din care *se aprinse* gîlceava…"

Aprind d r a g o s t e a:

Varlam, 1643, I, f..42 a: „să nu sâ oprească nice dănăoarâ dragostĭa lui diîntru noi, ce pururĭa și totdeauna să sâ *aprindzâ și* să să înnoĭască…"

Antim, *Predice*, p. 9: „cine va fi acela carele va socoti acestea și nu se va *aprinde* cu totul de dragostea Mîntuitorului…?"

I. Văcărescu, p. 49:

„Răpind simțiri tinerești,
Îi fermeci și îi uimești,
Aprinzîndu-i cu amor,
Si de tine se omor…"

Doină din Ardeal:

„Ai! săracă mîndra mea,
Cu brîu roșu se-ncingea,
Inima mi-o *aprindea*…"

(J.B., 244)

Aprind r î v n a sau p o f t a:

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms. în Acad. Rom.), p. 253, despre porcarul care nu văzuse niciodată vreun oraș: „cum și ce ar putea fi cetatea ca să să înștiințéze cu pofta *aprinzindu-să*, rîmătorii în cîmp pustii lăsind, vîrtos purciasă…"

Beldiman, *Tragod.*, v. 29:

„După trecere de vreme de cîțiva ani, s-au turbat;
Rîvna între ei s-*aprinde* de slavă…"

Aprind s e t e a:

Legenda S-tei Maria Egipteană, sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. St. Nicolae din Brașov, p. 376): „acicea nice apâ n-am avutŭ să gustŭ, și foarte mâ *aprindea* și de apâ nu putea răbda…", unde *aprindea* este forma arcaică pentru prima persoană singulară a imperfectului.

Aprind s î n g e l e:

A. Odobescu, *Mihnea-vodă*, p. 32: „Atunci sîngele se *aprinse* într-însul și turbarea îi coprinse sufletul…"

Aprind f a ț a:

Costachi Negruzzi, *Au mai pățit-o și alții*: „defăimau din mult în mai mult petrecerile holteiei, a cărora însă aducere-aminte le *aprindea* fetele si-i făcea să rîză cu hohot…"

Balada *Codreanul*:

„Domnul fața-și *aprindea*,
Grecu-n beciuri s-ascundea…"

cu nota lui Alexandri: „adică i se cuprinse obrazul de roșața mîniei”.

În balada *Erculean* se descrie o fată atît de frumoasă:

„Cît o și zărește,
Soarele s-oprește,
Și fața-i s-*aprinde*,
Și raza-i se-ntinde
Ca un sărutat
Lung și înfocat…”

Aprind cu sensul de l u m i n e z:

A. Pann, *Erotocrit*, p. 114:

„Ci fața-i cea luminoasă îndată a-ngălbinit,
Și tot în acea minută iarăși la loc s-a roșit;
Nepovestita-i frumsețe tot fețe, fețe făcea,
Aci s-*aprindea* ca focul, și aci iar se stingea…”

Alexandri, *Cositul*:

„Faptul zilei se *aprinde* pe a dealurilor frunte
Ș-un rîu falnic de lumină se revarsă peste munte…”

Zilot, *Cron*., p. 75:

„Priveliște de foc pre munți se *aprinsese*:
Nici drumuri, nici cărări pustii nu rămăsese,
Toate pline de om, pline fără minciună,
Încît munții urlînd, părea că cerul tună…”

Conachi, p. 222:

„Atunci înplîntîndu-mi ochii în întuneric, pre mări,
Rog pe Dumnezeu s-*aprindă* a sale cerești cămări,
Ca să poți veni degrabă la locul cel însemnat
Unde, cu tovărășița, nopți întregi te-am așteptat…”

Aprind în zicători și locuțiuni proverbiale:

„Lumînarea se *aprinde* pentru cei ce văd, nu pentru cei orbi” (Pann, I, 150).

„Bine e și înaintea dracului a *aprinde* cînd și cînd cîte o lumină” (Țichindeal, 1814, p..47).

Neculce, *Letop*. II, p. 334: „sosind boierii la Țarigrad, au socotit vreme și au păscut prilejul, și cînd au eșit Împăratul la geamie, ei și-au *aprins* r o g o j i n i î n c a p și au dat arz la Împăratul, jăluind pre Nicolal-vodă (Mavrocordat)…”

v. *Arz*.

Același, p. 298, vorbind de spaima lui Duca-vodă cînd se văzu pîrît la Constantinopole, urmează: „se turbură tare și-și *aprinse* p o a l e l e d e t o a t e p ă r ț i l e; și ce strinsăse bani de la țară, nu apucă a dare pre la datornici, și începu a triimete bani la Poartă și la hanul…”

v. *Poală*.

„Dintr-o vorbă îți *aprinzi* p a i e î n c a p” (Pann, III, 9, 122).

I. Creangă, *Soacra cu trei nurori* (*Conv. lit*.,1875, p. 285): „Doamne, ce vorbă ți-a ieșit din gură!…Vrei să ne *aprindem* p a i e î n c a p? să ne zvîrlă baba pe drum?…”

Mai puțin românește este: „a-și *aprinde* p a i e p e c a p” (*Lumina pentru toți*, 1886, p. 304).

v. *Cap*.

Basmul *Orb-împărat* (*Tribuna din Sibii*, 1886, p. 401): „Într-o clipită ies afară trei fete nu cum să fie, ci tocmai ca trei bobocei de trandafir. Mare lucru să nu ți se *aprindă* c ă l c î i e l e!…”

Alexandri, *Crai-nou*, sc. 2: „Ei! se vede că i s-o *aprins* c ă l c î i l e după fata ispravnicului…”

Costachi Negruzzi, *Cîrlanii*, sc.1: „Ce spui? Dragostea! Nu cumva ți s-au *aprins* c ă l c î i l e după vro lelică?…”

I. Creangă, *Stan Pățitul* (*Conv. lit*.,1877, p. 29): „ba o strînge pe fată de mînă, ba o calcă pe picior, ba…cum e treaba flăcăilor. Și tropai, ropai, ropai! i s-au *aprins* lui Ipate al nostru c ă l c î i e l e…”

Macedo-românește se zice cu acest sens: „s-au *aprins* ficații”, de exemplu într-un cîntec poporan (Dr. Obedenaru, *Texturi*, ms., în Acad. Rom., p. 251):

„Cu muntrirea çi-nĭ fiçeș*ĭ*,
Hicatele înĭ le-*aprimseșĭ*…”

v. *Călcîi*. – *Ficat*.

Alexandri, *Șoldan viteazu*: „mă furnică prin inimă, mi s-*aprind* o c h i i ca doi jăratici…”

De toată frumusețea este metafora în balada *Toma Alimoș*:

„Murgul o c h i i -și *aprindea*,
Nechezea și răspundea…”

v. *Ard*. – *Ațiț*. – *Foc*. – *Prind*…

APRÌNDERE (plur. *aprinderi*), s.f.; l’infinitif d ’ a p r i n d pris comme substantif: action d’allumer, d’embraser, d’enflammer. Se întrebuințează mai mult în sens moral, pe cînd pentru cel fizic e mai potrivit sinonimul a p r i n s. Alți sinonimi: a p r i n z ă t u r ă și a p r i n s u r ă.

Cihac: „*aprindere* mare a sufletului = grande exaltation”.

Glosarul slavo-românesc, circa 1600 (*Cuv. d. bătr*. I, 285): „*aprindere*, î n - c i n d e r e”.

Zilot, *Cron*., p. 2: „fiind în vîrstă tînără de 18,19, 20 de ani, am simțit în inima mea o *aprindere* de dragoste către patrie-mi…”

Costachi Conachi, p. 258:

„Mintea în căile sale îi înțălept măsurată,
Iar iubirea cea de sine cu *aprinderea* zburată,

Căreia, spre înfrînare și spre un fel de oprire,
Mintea îi stă înpotrivă cu păsuită gîndire…”

Filimon, *Ciocoii vechi*, p. 61: „Și de ce să nu-i dau pe față această neagră vînzare? adaogă Dinul cu oarecare *aprindere* prefăcută…”

v. *Aprind*. – [1]*Aprins*.

APRINGIOARE, s. **APRINJOARE,** s.f. plur.; allumettes. Formă contrasă din a p r i n z ă t o a r e. Se întrebuințează în Ardeal (S. Bărcianu), alături cu sinonimii l e m n u ș e și p u c i o a s ă, la noi c h i b r i t u r i.

v. *Aprind*. – *Chibrit*.

[1]**APRÌNS, Ă-,** adj.; le participe passé d ' a p r i n d pris adjectivement: allumé, embrasé, enflammé. *Aprins* este ceva gata să a r z ă sau începînd a a r d e.

Cugetări în oara morții, circa 1550 (*Cuv. d. bătr*. II, 459): „unora le va fi fața ca lumina luniei, alții ca lumina dzileei, alții ca fierul *aprinsu* căndu sar scânteile dintru elu…”

Pravila de la Govora, 1640, f. 66 b: „cine mănie pre preotulŭ sau pre arhiereulŭ, vraciulŭ celŭ sufletescŭ, de mănia lui Dumnezeu vorŭ fi *apriînși*…”

Psaltirea Șcheiană, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.), XVII:

„…cuventele Domnului *aprense*…”	„…τα λόγια Κυρίου π ρ π υ ρ ω - μ έ ν α …”

În sens propriu, este *aprins* ceva de f o c, sau cel puțin se presupune f o c u l, ca la Costachi Conachi, p. 105:

„Ticălos sufletul meu,
Cît pătimește de rău!
Pătimește că-i *aprins*
De focul acel nestins!…”

Adesea însă noțiunea f o c u l u i se depărtează de tot, ca în zicerile figurate: sete *aprinsă*, goană *aprinsă*, *aprins de* rîvnă, față *aprinsă*, ba chiar la cai „nări *aprinse*”, cînd ies din ele aburi.

Dosofteiu, 1673, f. 65 a:

„În ce chip doriaște cerbul de fîntână
Cîndu-l strînge sĭatea de-l a r d e -n plămână,
Sufletul mĭeŭ, Doamne, așĭa te dorĭaște
Cu sĭate *aprinsâ*, de mă veștedzĭaște…”

Enachi Cogălniceanu, *Letop*. III, p. 269: „…gonindu-i toți din toate părțile, și nemaiavând unde fugi, au trecut dincoace în pământul turcului la Baltă, și, fiind *aprinși* gonașii Rusiei, s-au înșelat și ei și au trecut la Baltă…”

Beldiman, *Tragod.*, v. 241:

„Toți la brîu aveau pistoale, alții cu săbii încinși,
Cu toții de-a Eteriei rîvnă se vedeau *aprinși*…”

Gr. Alexandrescu, *O impresie*:

„Cînd caii, repezi, ageri, cu coame răsfirate,
Cu nările *aprinse*, cu gurile spumate,
Mușcînd cu neastîmpăr zăbala ce-i ținea…”

Colinda *Plugului*:

„Să vă fie casa casă,
Să vă fie masa masă,
Tot cu mesele întinse
Și cu fețele *aprinse*…”

(Alex., *Poez.* pop.[2], 391)

Cu poeticul *d* ca în dalb, ne întimpină în. colinda *Botezul*:

„Sînt tot mese-ntinse
Și făclii *daprinse*…”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 23)

Între culori este și *aprins*-galben = galben ca focul (Marian, *Cromatica*, p. 50).

O făină veche și stricată se zice *aprinsă*.

Alexandri, *Boieri și ciocoi*, act. II, se. 1: „600 de galbini de la jidanii pitari, pentru ca să li se învoiască a vinde mai scump jămle făcute cu făină *aprinsă*…”

v. *Aprind*. – [2,3]*Aprins*.

[2]APRÌNS, s.n.; le part. passe d’aprind pris substantivement: allumage, éclairage. Sinonim cu aprindere, dar care nu se întrebuințează niciodată în sens moral. E stereotip în locuțiunea adverbială: „pe la *aprinsul* luminărilor = lorsqu’on allume les chandelles, le soir” (Cihac).

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 424):

„*Aprins*. Incendium”.

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, oct. 26 (f. 87 b): „cu *aprinsulŭ* besĭaricĭĭ au scornitŭ nărodulŭ, ĭară cu stânsulŭ l-au îndesitŭ…”

Ion Ghica, *Scrisoarea XIV*: „Seara, în *aprinsul* lumînărilor, un car plin cu lupi tineri și bătrîni, cu vulpi și cu iepuri, venea cu vînătorii…”

v. *Aprind*. – [1,3]*Aprins*.

[3]APRÌNS, s.n.; t. de vétérin. popul.: fourbure, entérite couenneuse. Această grea boală, care face că dobitocul perde grăsimea și așa-zicînd se topește, de unde-i vine

numele francez poporan „gras-fondu”, se observă la cai și la boi. Se zice și a r s l a i n i m ă.

„*Aprins* este o boală la vite” (V. Trifă, Suceava, c. Mălini).

„Boala *aprinsul*, atît la cai precum și la vite cornute, vine din fugă mare sau din prea multă muncă; dobitocul începe a se usca pînă ce moare” (I. Corciovă, Tutova, c. Docani).

„Boala *aprins* la vite este a p r i n d e r e la plămîni” (T. Coate, Covurlui, c. Tîrgu-Berești).

Vinețki Avgi-bașa, *Cărtecică*, București, 1806, p. 68: „Cînd iaste calul a r s la i n e m ă, să iai rachiu slab una ocă și piperiu întreg sau pisat de – parale, și să-l amesteci, să-i torni calului în gît, dar mai înainte să-l învălești să să nădușască; ori să fărîmi șapte oao cu totul și prin țesală să-i torni pă gît…”

[1,2]*Aprins*.

APRINSÙRĂ, s.f.; inflammation, embrasement. Sinonim cu a p r i n z ă t u r ă și cu substantivul a p r i n s. Se aude peste Carpați (S. Bărcianu).

v. *Aprind*. – *-ură*.

APRINZĂTÒR, -OARE, subst. et adj.; 1. allumeur, éclaireur; 2. enflammant, échauffant, excitant; 3. inflammable. Cu primul sens, la Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, oct. 26 (f. 88 b): „Unŭ *aprindzătorĭu* de luminele svăntuluĭ, anume Onisiforŭ, să-m-vățasâ a fura făcliile…” Cu sensul al doilea, de ex.: scîntei *aprinzătoare*, sau figurat: dor *aprinzător*, privire *aprinzătoare* etc., se aude rar. Cu sensul al treilea, *în Lexiconul Budan*: „*aprinzător* = accendibilis, entzündbar, entzündlich”.

v. *Aprind*. – *Apringioare*. – *-tor*.

APRINZĂTÙRĂ, s.f.; „embrasement” (Cihac).

v. *Aprind*. – *Aprinsură*.

APRÎNGÒR s. **APRÎNJÒR**. – v. *A-prînz*.

A-PRÎNZ, adv. et subst.; avant-midi. Literalmente a d - p r a n d i u m, ca „amiazi = = ad-mediam-diem”. Poporul deosebește *aprînzul*-m a r e și *aprînzul*-m i c, acesta din urmă numindu-se și a p r î n j o r, formă contrasă din deminutivul a p r î n - z i ș o r.

„Părțile zilei sînt: zori, răsăritu soarelui, pre la prînzișor, pre la *aprînz*, în crucea-ameazi…” (R. Simu, Transilv., c. Orlat).

„Ciobanii împărțesc timpul așa: de cînd se lumină de ziuă și cam pînă pe la 7 ceasuri, îi zice a p r î n g i o r; de la 7 pînă la 9, *aprînz*…” (T. Bălănescu, Neamț, c. Bălțăteștii; A. Minculescu, Putna, c. Irești; N. Bănescu, Vaslui, c. Telejna).

Nic. Costin, *Letop*. II, p. 125: „cînd au fost pe *aprînzul* c e l m a r e, eată că au și sosit Bekir-aga…”

„Dimineața, cînd se ridică soarele ca de 3 prăjini la deal, se zice *aprînzul* c e l m i c, mai pe urmă este *aprînzul* c e l m a r e , apoi n ă m i a z…” (P. Căderea, Neamț, c. Bistricioara; G. Popescu, Suceava, c. Mălini; Gr. Gheorghiu, Botoșani, c. Călinești).

„Îndată după ce răsare soarele sau cînd îi rădicat de o suliță, zic că-i d e -*aprînzu* c e l m i c; apoi după ce se mai rădică hăt multișor, zic că-i d e -*aprînzu* c e l m a r e, cam pe la 9-10 oare” (G. Botez, Iași, c. Chișcăreni).

Descîntec bucovinean de „fapt”:

„De fapt închinat
În revărsat de zori:
De fapt închinat
Dimineață;
De aprins
De foc nestins
De *aprînzu* c e l m a r e…”

(Marian, *Descînt*., p. 118)

unde editorul pune din eroare: „a p r i n s u cel mare”.

„A p r î n j o r, timpul înainte de p r î n z , care este înainte de a m i a z i” (N. Sînzianu, Transilv., Hațeg).

v. *Amiazi*. – *Prînz*.

[1]**APROAPE**, adv.;1. prés, proche; 2. presque, à peu près, environ. În primul sens e sinonim cu l î n g ă, care însă presupune o învecinare nemijlocită, pe cînd *aproape* admite altceva la mijloc; de ex.: Petru este *aproape* de mine, dar nu e l î n g ă mine, căci între noi doi se află Ion. În sensul al doilea, e sinonim cu m a i -m a i: *aproape* gata = m a i -m a i gata = puțin lipsește ca să fie gata.

Aproape este lat. a d - p r o p e, vechi ital. a p r o v o, provenț. a p r o p, vechi franc. a p r u e f (Cihac), mai persistînd în unele dialecte italiene: milanez și brescian a p r ö f, piacentin a p r ö v etc. (Biondelli). Un text medio-latin: „vina colligenda ipsis ecclesiis a p r o p e situata vix possint recolligi” (Du Cange).

1. A n t i t e z a.

Aproape este în opozițiune cu d e p a r t e, fie în timp, fie mai ales în spațiu.

Proverb despre cei ce numai se arată a fi ceva: „de d e p a r t e calu-ți bate, de *aproape* ochi[i]-ți scoate” (Pann, II, 111).

Altul: de d e p a r t e trandafir, de *aproape* borș cu știr” (*Ibid*.).

Balada *Voichița*:

„Și la el cum ajungea,
D e p a r t e poclon făcea
Și de-*aproape*-ngenunchea…”

(Marian, *Bucov*. I, 35)

Balada *Gheorghiță*:

Du-te la domnii cei răi
Și-ți fă vro treabă cu ei;
De d e p a r t e -ngenunchează
Și de-*aproape* cuvintează…"

(Pompiliu, *Sibii*, 39)

Îndreptarea legii, 1652, p. 8: „în munca foculuĭ de veacŭ nu va sta d e p a r t e de aceĭa, ce *aproape*…"

2. *A p r o a p e* f ă r ă p r e p o z i ț i u n e.

Se întrebuințează rar.

O admirabilă locuțiune în *Balada lui Dumnezeu*:

„Departe gîndii,
Aproape grăii…"

(*Țara nouă*, 1886, p. 702)

„A avea pe cineva *aproape* = dans son intimité, dans sa familiarité".

Nicolae Costin, *Letop*. II, p. 94: „stătuse visternic mare Gheorghiță Apostol păharnicul, pre carele îl a v e a Nicolai-vodă *aproape*…"

La imperativ: „vino *aproape*!", „stăi mai *aproape*" ete.

Mai totdauna *aproape* își asociază prepozițiunile d e sau p e.

3. d e *a p r o a p e* „d e p r è s".

Avînd înainte pe d e , *aproape* poate să aibă două funcțiuni:

a) Să arate o direcțiune ca franțuzește în „de près": „n-am venit de departe, ci de *aproape*", d e corespunzînd aci lui d i n în: „am venit d i n apropiare".

Dosofteiu, 1673, f. 6 b:

„Strâmbiĭ nu laș să trăĭascâ
De-*aproape* să te prăvascâ…"

b) Cînd urmează după un nume, servă drept adjectiv: ceva d e *aproape* = = a p r o p i a t.

Act moldovenesc din 1662 (*A.I.R*. III, p. 244): „ĭaste și ĭa rudenie d e *aproape* lui Gavril hat…", pe cînd fără d e este un curat adverb, bunăoară la Moisi-vv. Movilă, 1634 (*A.I.R*. I, p. 72): „domniĭa mea săntu m a i *aproape* rudă lui Isac Balicăi hatmanului…"

Ca adjectiv, d e *aproape* își poate prepune articlul „cel":

Dosofteiu, 1673, f..40 a:

„Cu ceĭa ce nu țân •urămînt de pace
Cătră c e l d e -*aproape*, ce fac ce le place,
Dă-le, Doamne, plata precum eĭ lucreadzâ…"

Același, 1680, ps. XXVII: „cariĭ grăesc pace eu c e ĭ d e -*aproape* aĭ săĭ", unde la Silvestru,1651: „cu p r ĭ a t i n i ĭ săĭ" iar la Cresi, 1577: „cătrâ s o ț i i săi".

4. *aproape* de „près de".

Psaltirea Școeiană, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.), XXXIII: „*aproape* e Domnul de frămții cu înrema..."

Proverbul egoiștilor: „Cămașa e mai *aproape* de piele" (Pann, III, 109).

Locuțiune proverbială despre cei fricoși: „ca șoarecii cînd cînta jucînd hora: sus de mînă, jos de vînă, și mai *aproape* de gaură" (*Ibid.*, III, 53).

Moxa,1620, p. 400: „se văzu că e bâtrănŭ *și aproape* de moarte..."

Indreptarea legii,1654, p. 662: „carele va bate pre cineva cu curea sau cu nuĭa, ca să-lŭ facâ bunŭ pentru greșala luĭ, și-l va omoră, acela ĭaste întru uciderile céle fără de voe; ĭarâ cine va da la sfadâ bățŭ sau sabie sau cuțitŭ, și va lovi pre cineva în fiece locŭ și-l va omoră, acéĭa ĭaste *aproape* de uciderea de voe..."

Biblia Șerban-vodă,1688, *Paul*, *ad Hebr.* VIII,13:

„...ĭară ce să învechéște și înbătrânéște, *aproape* e de perire..."	„...quod autem antiquatur et senescit, prope interitum est..."

E mai cu seamă poporană construcțiunea lui „*aproape* de" cu supinul.

Moxa, p. 357: „era zimislitŭ în trupul maicâ-sa, și căndŭ fu *aproape* de născutŭ, ĭa muri..."

Constantin Brincoveanu, 1695 (*Cond.*, ms., în Arh. Stat., p. 119): „dă vréme ce și chiliile și păreții și îngrădișul mănăstirii, unele s-au surpat, altele era *aproape* de surpat..."

A. Pann, *Moș-Albu* I, 39:

„Mai vîrtos d-atîta vreme după cum nu m-a văzut,
Chiar și de tot să mă uite e *aproape* de crezut..."

Ca idiotism: „.*aproape* de mintea omului = ganz natürlich" (Dr. Polysu).

Zilot, *Cron.*, p. 73:

„Știi ce sună așa? *aproape* e de minte:
Aleargă care-ntîi să fugă mai nainte..."

5. pe *aproape* „pas loin".

Are un înțeles mai nehotărît decît simplul *aproape*.

Dosofteiu, 1673, f. 132 b:

„Și să-ț facâ numeluĭ ocarâ
Nebuniĭ ce-s pre-*aproape* de țarâ..."

I. Creangă, *Moș Nichifor Coțcariul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 382): „să n-ai nici o grijă, că știu eu o poiană în pădure, chiar alci pe *aproape*; să tragem acolo..."

Balada *Miorița*:

„Ca să mă-ngroape
Aice pe-*aproape*..."

Cu același sens: cam *aproape*.

Zilot, *Cron.*, p. 7:

„Iar cînd fu pe la dechemvre, c a m *aproape* de Crăciun,
Îndemnă dracul pe vodă spre alt gînd groaznic nebun…"

6. P a r t i c u l a r i t ă ț i.
a) „*aproapea* = *aproape* a" denaintea genitivului, în doina *Hasducul rănit*:

„Pe cel deal îndelungat
Suie ș-un car ferecat
C-un haiduc de el legat;
Iar *aproapea* carului
E mama haiducului…"

(*Alex.*, *Poez. pop.*[2], 315)

b) „D e d-*aproape*"prin analogie cu „d e departe", în balada *Corbea*:

„Tu, măicuță, să te duci
Și pe vodă să-l apuci,
D e d e p a r t e să-ngenuchi,
Mîna, poala să-i săruți,
De d-*aproape* să te rogi…"

(G.D.T., *Poez. pop.*, 519)

c) *Aproape* construit cu infinitivul, la Zilot, *Cron.*, p. 15: „luînd seama cu amăruntul, nu numai că dreptate sau semn al dreptății n-am văzut, ci încă mai vîrtos: potopul nedreptății acoperindu-o și *aproape* a î n e c a ticăloșii locuitorii ei…"

v. 2*Aproape*. – *Apropiu*. – *Departe*.

[2]APROAPE, s.m.; proche, prochain. Născut din adjectivalul d e a p r o a p e, acest cuvînt păstrează uneori pe d e , zicîndu-se d e *aproapele*. Se întrebuințează numai articulat. Fiecare om este *aproapele* pentru toți ceilalți oameni. *Aproapele* nu exprimă noțiunea locală de v e c i n, nici pe acea plastică de a s e m e n e, ci concepțiunea cu mult mai înaltă de strînsa solidaritate materială și morală a neamului omenesc.

Psaltirea Șcheiană, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.), XIV:

„…gĭură-se *aproapelui* său și nu se leapădă…"	„…jurat p r o x i m o suo et non decipit…"

Codicele Voronețian, din aceeași epocă (*ibid.*), *Iacob*, II, 8:

„…iubește *aproapele* tău ca tiînre însuți…"	„…diliges p r o x i m u m tuum sicut te ipsum…"

unde în *Biblia Șerban-vodă*, 1688, acuzativul cu prepozițiune: „pre *aproapele* tău", iar *în Noul Testament* din 1648 sinonimul puțin potrivit „p r i ĭ a t e n u l".

Zilot, *Cron.*, p. 2: „era faptele lui sfinte și pline de toată dragostea cătră *aproapele*…”

Pravila Moldov., 1646, p. 1: „să nu cumva îndrăznească a eși den hotarul de-*aproapelui* său…”, unde ar fi fost mai nemerit „v e c i n u l u i”.

Dosofteiu, 1680, ps. C:

„Pre cela ce clevetiĭa într-ascuns d e -*aproapele* său, pre-acesta-l goniĭam…”	„Detrahentem occulte p r o x i m o suo, hunc persequebar…”

Ibid., XI: „deșĭarte grăi careleș cătră d e *aproapele* său…”, unde în Coresi,1577: „deșertŭ grăi cineș cătrâ s o ț u l ŭ său…”

v.[1]*Aproape*. – *Apropiu*. – [2]*Asemene*. – *Soț*. – *Vecin*…

APRÒD (plur. *aprozi*), s.m.;1. page; 2. huissier. În primul sens, cu care ne-a venit din maghiarul a p r ó d, ne întimpină numai în vechile texturi, precum și-n *Dicționarul bănățean*, cirea 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 424): „*Aprod.* Ephoebus”, adecă: „ephebus, ἔφηβος, adolescent”. Nu figurează nicăiri „în vechii cronlcari cu însemnarea de viteaz” (L.M., *Gloss.*, 22).

Neculce, *Letop.* II, p. 199, vorbind despre epoca lui Ștefan cel Mare: „*aprozii* atunce nu era din oameni proști cum sănt acum, ce era tot feciori de boieri, și portul lor era îmbrăcați cu șarvanale cu cabanițe…”

Astfel de *aprod* era legendarul fundator al familiei Movilă, pe care-l cîntă Costachi Negruzzi în *Aprodul Purice*, adăugînd în notă că: „c o p i i i - d e - c a s ă și *aprozii* alcătuiau garda domnească; ei erau toți călări, purtau căciuli țurcănești cu pene, dulămi de catifea cu nasturi de argint”.

Gheorgachi Logofăt, *Letop.* III, p. 293: „în vechile vremi era doi v ă t a j i d e *aprozi*, unul se numia v ă t a v d e *aprozi* d e t î r g, și altul v ă t a v d e *aprozi* d e c u r t e. Și această breaslă a a p r o z i e i, la domnii cei vechi păn’la Radu-vodă s-au păzit răndueala cinstii lor, încă și la alți domni mai încoace, că au fost foarte cinstiți *aprozii*, și îmbla cu șarvanale, și la boierii cei mai de cinste *aprozii* îmbla cu poruncile domnești; și cînd mergea la casa boierilor, ori în ce cinste de boierie era acel boier, eșia înaintea lui și-l primia cu șlicul a-mînă, și băgîndu-l în casă, stănd boierul în picioare și cu *aprodul*, îi da poronca domnească, și punea pe *aprod* de șădea și apoi șădea boierul. Și *aprozii* aciia încă se făcea din oameni de cinste; cum și din neamul cel cinstit al Cantacuzinilor, cel dintîiu anume ce au venit în Moldova întîiu *aprod* au fost, și pe urmă s-au cinstit cu alte boierii, ajungînd păn’la starea cea mai de cinste a boieriilor. Iar de la o vreme încoace această breaslă s-au fost micșurat, încăpînd acum la această breaslă din oameni proști…”

La 1583, Simeon Movilă, în urmă domn în Moldova și-n Țara Românească, era numai *aprod* (*Cond. ms. Asachi*, în Arh. Stat., t. 1, f. 456 b).

Miron Costin, *Letop.* I, p. 257, vorbind despre Radu-vodă Mihnea: „*Aprozii* d e d i v a n mai de cinste nice la o domnie n-au fost; cu urșinice mulți și cu cabaniță cu jder și cu hulpi îmbrăcați; și ori la cine și la ce boierin mergea cu carte domnească, în picioare sta boierinul pănă ce cetia cartea…”

Același ne spune într-alt loc (*A.I.R.* I, 170) că: „marele postelnic judecă toată curtea domnească, pe *aprozi*, pe curteni și pe turci…”

Act muntenesc din 1649 (Arh. Stat., *Doc. Rom.* I, nr. 338): „fost-au mulți b o - ĭ a r i anume: Popescul căpitan ot Buzău, și Jipa spătar ot tam, i Ionașcu diaconul ot tam, i Vasilie ĭuzbașa ot tam, i Sache ĭuzbașa ot tam, i Zahariĭa logofăt ot Tră-goviște, i Mogoș *aprod* ot Buzău…”

Alexandri, *Cetatea Neamțului*, act I, sc. 2: „te-ndoiești poate de cuvîntul lui Fareaș? cel mai vrednic și mai voinic *aprod* a lui Cantimir vodă…”

Balada *Oprișanul*:

„Slugi, *aprozi*, copii de casă!
Voi dormiți și nu vă pasă
Soarele c-au răsărit
Și pe mine m-au trezit…”

și mai jos:

„Toți *aprozii* se trezea
Și lui vodă răspundea…”

După *Așezămîntul lui Grsgorie-vv. Ghica* din 1776 despre „Venitul boierilor Moldovei” (ed. Rășcan, p. 21, 32, 33), *aprozii*, ca și „copiii de casă” și „armășeii”, erau însărcinați a „împlmi banii” de la datornici particulari sau ai fiscului și „a aduce pentru pricini de giudecăți și pentru alte pricini”, după hotărîrea divanului sau din porunca lui vodă. Oboseala lor era calculată cu oara, avînd dreptul de a lua de la cei vinovați „de tot ceasul cîte 20 bani noi”, ceea ce se chema c i u b o t e sau t r e a - p ă d. În capul lor era un v ă t a v d e *aprozi* și un c e a u ș d e *aprozi*, fiecare avînd sub dînsul un număr de *aprozi* și cîte un i s p r a v n i c.

Duca-vodă,1682 (Arh. Stat., *Doc. Rom.* II, nr. 65): „de nu or veni după soroc, apoi vom trimite domniĭa mea un *aprod* di-i aduce, și vor da și č o b o t e…”

Constantin Brîncovan, 1695 (*Cond.*, ms., în Arh. Stat:, p. 69): „fiind Datco sluj dator unui negustor anume Dona vnuc Donie taleri 210 și neavănd banii să-i plă-tească și avănd strănsoare și puindu-l și la opreală la Alexandrache c e a u ș u l d e *aprozi*…”

Nic. Costin, *Letop.* II, p. 87, despre Nicolae Mavrocordat: „cărți de plinit cu a r m a ș i, cu c o p i i d i n c a s ă sau cu *aprozi* nu da, ce cărți pe la scaune la părcălabi să cheme față pe cutare cu turcul să stea să se ia sama, și ce ar fi drept pe zapis cu zi să-i plătească (creditorului turc), eară nu cu plineală sau cu închisoare…”

În *Condica de visterie* a lui Constantin Brîncovan, 1693 (ms. în Arh. Stat.), *aprozii* ne apar ca o b r e a s l ă, care contribuia la plata haraciului și a diferitelor „pocloane”, uneori mai mult, alteori mai puțin, după hotărîrea domniei.

Istoria *aprodului* se rezumă în următoarea scădere: dentîi el este „page”, „enfant noble”, copil de boier dat la curte pentru a d v o r i, în pace și-n război, pe lîngă fața domnului, deprinzîndu-se acolo cu lumea cea mare, în așteptare ca vrîsta să-i permită a fi b o i e r i t; ca semn de înaltă încredere, principele îl trimite cu porunci la unii

și la alții; de aci însă, mergînd uneori și după însărcinarea sfetnicilor princiari, *aprodul* începe a perde din însemnătate; în zădar se mai face cîtva timp o deosebire între „*aprozi* de curte” și „*aprozi* de tîrg” sau „*aprozi* de divan”, căci odată pe pripor, lucrul ajunge în curînd că orice fel de *aprod* devine un simplu „huissier”, o treaptă la care copiii de boieri și nici chiar de boiernași nu vor să se pogoare, ci se-ndeasă numai prostimea; de unde, în sfîrșit, astăzi acest nume se dă în genere la slugi de pe lîngă autorități, de pe la ministere, prefecture, tribunaluri etc.

v. *Armășel*. – *Cioboate*. – *Copil-de-casă*.

APROPIÀRE, s.f.; l’infin. d’apropiu pris comme substantif: rapprochement, proximité. *Apropiare* este în opozițiune cu depărtare.

Îndreptarea legii, 1654, p. 744: „Dragoste să chiamă o ĭubire și o *apropiare* a unuĭ lucru…”

I. Văcărescu, p. 19:

„Ea îi simte-ntîi puterea,
Și cu glas petrecător
Tuturor *apropierea*
Spune-a dulcelui amor…”

Beldiman, *Tragod*., v. 493:

„Codrii mari și ape multe, *apropiere* de munți,
Cît să nu-i pese nimică de-or fi dușmani cît de mulți…”

Se zice: cu *apropierea* și în *apropiere*.

A. Pann, *Prov*. I, 119:

„Deci bubosul strugur, ce-și avea șederea
Pe lîngă Crăiasa cu *apropierea*,
Pîrcălab să fie cinste avusese…”

Costinescu, *Vocab*. I, 59: „A avea un lucru în *apropiare* = a-l avea aproape”.

Dr. Polysu: „îmi vine cu *apropiare* = ich bin nahe, ich habe es nicht weit”.

v.[1]*Aproape*. – [2]*Apropiat*. – *Apropiu*.

[1]**APROPIÀT, -Ă**, adj.; le part. passé d’apropiu pris comme adjectif: 1. proche, approché, rapproché; 2. accessible, affable, aimable. În primul sens este *apropiat* ce nu e depărtat. Ceva mai puțin decît învecinat. În sensul al doilea, este *apropiat* acela care nu ne ține pe noi departe sau care nu ne respinge. Se zice și apropielnic.

Coresi, 1577, ps. LXXXVII:

„Delungat-ai de mine soțulŭ și apropiatulŭ…”	„Elongasti a me amicum et notos…”

Ibid., ps. XXXVII:

„…și *apropiĭații* miei de departe stăturâ…”	„…et q u i j u x t a me erant de longe steterunt…”

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, sept. 29, f. 35 a: „Și era darâ blândŭ, bunŭ cu toțŭ, *apropiĭatŭ* adecă; g r ă ĭ a ĭ l e s n e c u d â n s u l ŭ…”

v. *Apropiu*. – *Apropietor*.

²APROPIÀT, s.n.; le part. passé d ' a p r o p i u pris comme substantif: approche. Sinonim cu a p r o p i a r e. Se întrebuințează rar.

Miron Costin, *Letop*. I, p. 300: „Mult au stătut boierii, mai vărtos Iordachi visternicul cel mare, să nu pieie Ciogoleștii și Ștefan Sardariul; ce temăndu-se Vasilie-vodă ca după *apropietul* oștilor ungurești să nu facă și ei vreo zarvă în curte, i-au omorăt…”

v. ¹*Apropiat*.

APROPIÈLNIC s. **APROPIÈTNIC,-Ă**, adj.; „accesibile, affable” (Cihac).

„*Apropietnic* = freundlich, lieb, zugänglich" (Dr. Polysu).

v. ¹*Apropiat*. – *-nic*.

APROPIETÀR, s.m.; propriétaire. Neologismul p r o p r i e t a r a devenit foarte răspîndit pe la țară și pe-n mahalale sub această formă, *apropietar*, uăscută prin etimologie poporană din a p r o a p e.

Jipescu, *Opincaru*, p. 62: „purcei, faguri, limbi și tot ce ai mai bun pîntru *apropriitar*, arîndaș și grecului care te-au împrumutat o dată și le-ai plătit dă douo ori…”

APROPIETÒR,-OARE, adj.; „approchant, rapprochant” (Cihac). Coresi 1577, ps. LIV:

„…izbăvéște cu pace sufletulŭ mieu de *apropietorii* de mine…”	„…redimet in pace animam meam ab his qui a p p r o p i n q u a n t mihi…”

Dosofteiu, *Liturgiar*, 1674 (*Molitve*, f. 104 a): „cu totul a p r o p i a t tuturor greșiților, cu totul a p r o p i a t tuturor *apropiitorilor*…”

v. *Apropiu*.

APROPIÈZ. –v. *Apropiu*.

APROPÌME, s.f.; „proximité” (Cihac).

APRÒPIU (*apropiat*, *apropiare*), vb.; approcher. În opozițiune cu d e p ă r t e z. *Apropiu* nu este o formațiune românească din a p r o a p e, ci se trage d-a dreptul din latinul rustic a p p r o p i o în loc de clasicul „approximo” sau „appropinquo”, des în texturile medio-latine, bunăoară: „a p p r o p i a n s alligavit vulnera ejus” sau

„a p p r o p i a r e Deo desiderant" (Du Cange, *ad voc.*), de unde și provențalul a p r o p j a r, franc. a p p r o c h e r etc. (Cihac).

Locuțiunea proverbială a hoților: „Apropie-te crîng, d e p ă r t e a z ă -te cîmp!" (Pann, III, 52).

Diferitele construcțiuni ale lui *apropiu* sînt: cu acuzativul sau cu dativul în graiul arhaic, cu d e și alte prepozițiuni în limba obicinuită.

1. C u a c u z a t i v u l.

Ca lătinește: „ripam appropinquare".

Numai sub forma activă: *apropiu* ceva; și foarte rar.

Balada *Grue Grozovanul*:

„Un căluț cam pătrărel,
Ieșea-n vară cincărel,
Grue mi-l *apropiia*,
Mîna-n coamă că-i punea…"

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 232): „a visului izbîndire într-acesta chip Dumnădzău să o d e p ă r t é z e, iară ceia caré eu mai denainte am tîlcuit de izbîndire să o *apropiiaze*…"

Enachi Cogălniceanu, *Letop*. III, p. 265: „iar domnul, după ce *apropiesă* trei ani a domniei sale, aștepta din zi în zi ca să-i vie maziliea…"

2. C u d a t i v u l.

Ca lătinește: „finibus appropinquare".

Numai în graiul vechi și sub forma reflexivă.

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.), *Iacob* IV, 8:

„Apropiați-vă lu D u m n e d z e u, și apropiĭa-se-va v o a o…"	A p p r o p i n q u a t e D e o et a p p r o p i n q u a b i t v o b i s…"

și tot așa în *Praxia* cea tipărită circa 1570 (Muz. istor. din Bucur.); dar în *Noul Testament* din 1648: „*apropiĭați*-vâ c ă t r â Dumnezău și să va *apropiĭa* c ă t r ă voi", iar în *Bibdia Șerban-vodă* din 1688: „apropiați-vă la Dumnezău și să va *apropiĭa* c ă t r ă voi…"

Coresi, 1577, ps. LXXXVII:

„…și viața mea ĭ a d u l u i *apropie*-se…"	„…et vita mea inferno a p p r o p i n q u a v i t…"

Același, *Omiliar*, 1580, quatern. II, p. 1: „Cine se va *apropiĭa* D o m n u l u i, întru uîn duhŭ fi-va…".

Ibid., quatern. XXX, p. 6: „ne *apropiemŭ* mai vrătosŭ f r ă m s e ț i e i aceștii lumi nestătâtoare și putredâ, ĭarâ de a fericitei și a nesfrășitei viațâ nici uîn cuvântŭ nu facemŭ…"

Îndreptarea legii,1654, p.139: „Nu se-au opritŭ bărbatul și muĭarea deîn amestecarea trupului lorŭ fără numaĭ căndŭ vor să se *apropie* r u g i ĭ sfinteĭ pričaștenie…"

Dosofteiu, 1680, ps. LIV:

„Izbăvi-va cu pace sufletulŭ mieu de la cariĭ să *apropie* m i e...”	„Redimet in pace animam meam ab his qui a p p r o p i n q u a n t mihi...”

Același, *Sinaxar*, 1683, oct. 3, f. 41 b: „să măhniĭa făcândŭ voĭa rĭa, căce nu era cădzutŭ și *apropiindu*-li-să de multe ori să cadzâ...”

3. *Apropiu* d e.

Construcțiunea cea mai obicinuită.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XXXI, p.11: „zise lor să-lŭ aducâ cătrâ elŭ, *apropie*-se de elŭ, întrebâ elŭ, grâi...”

Moxa, 1620, p. 403: „și se *apropiarâ* turcii de zidul cetății..”

Miron Costin, *Letop*. I, p. 218: „Era într-o duminecă, cînd s-au *apropiet* oștile ungurești de Suceava...”

Dosofteiu, 1680, ps. XCIII:

„Ca să nu să apropie d e tine scaun de fără-lĭage...”	„Numquid a d h a e r e b i t tibi sedes iniquitatis...”

Enachi Cogălniceanu, *Letop*. III, p. 217: „cînd s-au *apropiet* d e Iași, i-au eșit toți boierii și caimacamii cu toate alaiurile înainte...”

Balada *Marcu si turcul*:

„Ien dă-mi vreme puțintel,
Ca să m-*apropiu* de el,
Să mă plec și să-l sărut,
Căci nu l-oi vedea mai mult...”

(Pompiliu, *Sibii*, 23)

„Cine se face turcă, șease săptămîni nu să *aprochie* îngerul de el...” (D. Pop, Făgăraș, c. Copăcel).

v. *Brezaie*.

„Se *apropie* d e z i o ă” = timpul înainte de revărsatul zorilor.

„A-nceput să cînte ciocîrlia; ai să-njugăm la plug, băiete, că s-a*prochie* d ă z i o ă...” (T. Theodorescu, Ialomița, c. Lupșeanu).

Zilot, *Cron*., p. 111: „cînd se *apropie* d e z i o, începînd a cînta cocoșii des și jigăniile temîndu-se să nu le apuce lumina zilei prin locuri primejdioase pentru dînsele, pe unde ele noaptea umblă de-și agonisesc hrană, fug de se ascund în vizuini...”

„Nu te poți *apropia* de ceva sau de cineva”, „nu te *apropii* d e ...”, se zice cînd e foarte greu a căpăta, mai ales cînd este prea scump sau prea puternic.

Dr. Polysu: „N-ai să te *apropii* de dînsul = man kann ihm nicht ankommen”.

Nic. Muste, *Letop*. III, p.11: „Earna mare era, că așași earna s-au făcut acea zarvă; ce de domn nu s-a u p u t u t *apropia* să-i facă vreun rău...”

Ion Ghica, *Scrisoarea XIII*: „De acea moșie nimeni nu s-a u p u t u t *apropia*, și a rămas și pînă în zioa de astăzi tot a orașului...”

„…m-am dus în târg sâ-nĭ cumpăr niște cojoace, unu nie și unu ficioru-nĭo, da nici n-o fost chip sâ mă lichesc, câ tălharii de jîdani ucigâ-i chetrile o scunchit tâte celia de ghieții oameni nici nu sâ mai pot *aprochiè*…” (Preot G. Grosu, Iași, c. Voinești).

4. *Apropiu* la.

Construcțiune obicinuită în dialectul macedo-român; rară la noi.

Locuțiune proverbială: „s-a *apropiat* funia la par = être aux extremités”.

I. Creangă, *Harap-Alb* (*Conv. lit.*, 1877, p. 185): „Se vede că mi s-a *apropiet* funia la par. Cine știe ce mi s-a mai întîmpla. Cu spînul tot am dus-o cum am dus-o cîne-cînește pînă acum; dar cu omul roș nu știu zău la cît mi-a sta capul…”

Codicele Voronețian, circa 1550, *Act. Ap.* XXVII, 27: „păru corabnicilorु că se *apropiară* la vrĭu-o margine”, unde si-n *Noul Testament* din 1648: „că să *apropie* la vrunŭ țănutŭ”.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quat. XXV, p. 1: „ca se *apropiè* amu, zice, la poarta cetâției…”

Moxa, 1620, p. 390: „Sandavarinŭ se *apropie* și la înpăratulŭ de-i zise: păzéște-te…”

Pravila de la Govora,1640, f.19 a: „să nu se cutéze a se *apropiĭa* la preoție…”

Șeapte taine,1644, f. 57 a: „cu inimâ înfrămtâ să *apropie* la acĭa strașnicâ și dumnedzăĭascâ tainâ…”

Dosofteiu, *Paremiar*,1683, f. 25 a (A 6-a gioia), *Proverb*. XXIII, 30:

„Nu vă înbătarețŭ în vinŭ, ce vă *apropiĭațu* la oameni direpțŭ…”	„Nolite inebriari in vinis, sed conversamini cum hominibus justis…”

Acelaşi, 1680, ps. CVI:

„…să *apropiarâ* pănâ la porțile morțiĭ…”	„…appropinquaverunt usque ad portas mortis…”

5. *Apropiu* cătră.

Psaltirea Șcheiană, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.), XXXI:

„…cătră elu nu *apropie*-se…”	„…ad eum non appropinquabunt…”

unde la Silvestru,1651: „nu se vorŭ *apropiĭa* de elŭ”.

Radu din Mănicești, 1574 (ms. în Brit. Museum, Harl. 6311 B), *Luc*. XV, 25:

„…ca vine, *apropie*-se cătră casă…”	„…quum veniret, et appropinquaret domui…”

unde în *Noul Testament* din Bălgrad, 1648: „venind să *apropie* de casă…”, ca și-n *Biblia* din 1688.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XIII, p. 1: „codrulŭ totŭ ardea cu focŭ, cu fulgere și cu tunete; cine se *apropiĭa* cătrâ codru, elŭ muriĭa…”

Omiliar de la Govora,1642, p.11: „măcarâ și nedestoinici săntŭ, ce fărâ témere cu îndrâznire să *apropie* c â t r â altarĭulŭ Domnului…”

Ibid., p. 92: „…s-au depărtat de toate bucuriile vécilor și c ă t r â atătea nevoĭ se *apropie*…”

Dosofteiu, 1680, ps. XXXIII:

„*Apropiĭațâ*-vâ c ă t r ă dânsul și luminațâ-vâ…”	„A c c e d i t e ad eum et illuminamini…”

6. *Apropiu* s p r e .

Coresi, 1577, ps. XXVI:

„…căndŭ *apropie*-se s p r e mine răii…”	„…dum a p p r o p i n q u a n t super me nocentes…”

la Dosofteiu,1680: „când să *apropiĭa* s u p r a mĭa făcătoriĭ de rău…”

Beldiman, *Tragod*., v. 2689:

„Toți privind în sus cu ochii, s p r e poartă s-*apropia*…”

7. *Apropiu* î n p r e a j m a.

Dosofteiu, 1680, ps. XXXVII:

„Priĭatiniĭ mĭeĭ și ceĭ de-aproape aĭ mĭeĭ în p r i j m a mia să *apropiĭarâ* și stăturâ…”	„Amici mei et proximi mei adversum me a p p r o p i n q u a v e r u n t et steterunt…”

Cantemir, *Ist. ierogl*., p. 572: „î n p r e a j m a locului *apropiindu*-se, de departe casa omului cu dégetul îi arătai…”

Pe lîngă *apropiu* se întrebuințează și forma amplificată *apropiez*. *Dicționar ms. bănățean*, circa 1670 (*Col. l.* Tr., 1883, p. 424):

„*Apropiedz*. Appropinquo”.

Dosofteiu,1680, ps. CXVIII:

„*Apropiĭadze*-se rugăcĭunĭa mĭa denaintĭa ta…”	„A p p r o p i n q u e t oratio mea in conspectu tuo…”

I. Văcărescu, p. 297:

„La dînșii astăzi fără sfială
În proastă haină m-înfățișez,
Podoabe bune cu ferbințeală
Să cer acuma m-*apropiez*…”

v. [1,2]*Aproape*. – *Depărtez*.

APROZÈL (plur. *aprozei*), s.m.; petit page. Deminutiv din a p r o d.

Colindă muntenească:

„Stă murgul legat,
Legat și-nfrînat;

Mult nu stă legat,
Că pe el mi-l scoate
Și frumos mi-l bate
Frumușel pe spate,
Și pe el mi-l țin
Patru *aprozei*,
Doi de dîrlogei,
Doi de dalbe scări…”

(G.D.T., *Poez*. pop., 56)

Într-o variantă:

„Patru *daprozei*…”

(Vulpian, *Text*, p. 39)

v. *Aprod*.

APROZÎE, s.f.; qualité de page ou d’huissier.
Gheorgachi Logofăt, *Letop*. III, p. 293: „această breaslă a *aproziei*…”
v. *Aprod*.

APRUĂR? Cuvîntul figurează fără explicațiune în *Dicționarul ms. bănățean* circa 1670 (*Col. l.* Tr.,1883, p. 424). Să fie oare p r i e r „Avril”? sau nu cumva mai curînd o formă pentru a m p r o o r?
v. *Amproor*.

APRÙMÙT (*aprumutat*, *aprumutare*), vb.; emprunter. Lat. a d - p r o m u t u o, formă arcaică pentru î m p r u m u t = *in-promutuo*.
Psaltirea Șcheiană, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.), XXXVI:

„*Aprumută* păcătosul și nu toarnă…”	„M u t u a t u r peccator, et non solvet…”

unde la Silvestru, 1651: „î n p r u m u t ĭa păcătosulŭ…”
v. *Împrumut*.

ÀPSIN. – v. *Hapsin*.

APȘOARĂ, s. f.; 1. un peu d’eau; 2. petite rivière, ruisseau. Deminutiv din a p ă prin sufixul compus u ș - o a r ă, adecă deminutiv secundar dintr-un deminutiv primar despărut a p u ș ă, de unde *apușoară* și apoi *apșoară*. Forma necontrasă *apușoară* se mai aude uneori în gura poporului. Așa într-un cîntec bănățean:

„Cu petricele
-n degețele,

Apușoară
-n gurișoară…”

(Vulpian, *Texturi*, p. 88)

sau într-o colindă din Dobrogea:

„Acolo sînt trei rîuri,
Trei părîuri:
Unu-i de vin,
Altu-i de mir,
Altul de *apușoară*
De cea limpegioară…”

(Burada, *Călăt*., p. 53)

Apșoară este, prin urmare, o formațiune curat românească, ca și „poamă – pomușă – pomușoară” sau „cap – căpuș – căpușor – căpșor”, și n-are a face cu vreun prototip latin „aquiciola” (Cihac).

I. Văcărescu, p. 8:

„Acolo am eu cășcioară
Pe un vîrf de delișor;
Curge-n vale o apșoară
Murmurînd încetișor…”

Dinu Golescu, *Călătoria*, 1826, p. 156: „Și cu acest mijloc umblă pre acea *apșoară*, ce nu este nici cît a patra parte din Dîmbovița, luntri negutețorești, încărcate ca un munte…”

Proverb:

„I-ai luat apșoara,
A stătut și moara.”

(Pann, I, 134)

Cuvîntul e des în poezia poporană.

Colinda *Toader Diaconul*:

„Mică chilioară
Pe mal de *apșoară*,
Chip de mănăstire
Și de pomenire…”

(G.D.T., *Poez. pop*., 35)

Balada *Șarpele*:

„Caii de frîu că-și luau,
La fîntînă că-i duceau,
Cu *apșoară*-i adăpau…”

(*Ibid*., 439)

Balada *Voinicul*:

„Și eu mi te-oi duce
La *apșoară* dulce…"

(*Ibid*., 687)

Balada *Soacra și nora*:

„Cu *apșoara* florilor
Tot din troaca boilor…"

(*Ibid*., 623)

v. *Apă*. – *-oară*. - *-uș*.

APTANGÌC (plur. *aptangicuri*), s.n.; t. de botan.: capucine. Tropaeolum majus. O formă pentru a l t î n g i c, cunoscută în Dobrogea (G. Țarălungă, Tulcea, c. Văcăreni).
v. *Altîngic*.

APÙC (*apucat*, *apucare*), vb.; saisir, empoigner, ravir, surprendre, atteindre, commencer, s'y prendre, s'acheminer, s'engager. Pe lîngă i a u, care este expresiunea cea mai generală, se grupează noțiunile mai mult sau mai puțin speciale de p r i n d, d o b î n d e s c, c a p ă t, r ă p e s c, î n h a ț etc., sinonimi cu *apuc*, dar de cari el se deosebește mai ales prin nuanța fundamentală de ceva neisprăvit, pe cînd în celelalte toate acțiunea ne apare ca terminată. Tocmai de aceea ele își pot prepune pe *apuc*, cînd noi voim să arătăm anume că este abia un început sau o parte din lucrare: *apuc* a l u a, *apuc* a p r i n d e, apuc a d o b î n d i și așa mai încolo; dar nu se poate zice: i a u a *apuca* sau p r i n d a *apuca*. De aci se dezvoaltă apoi o mulțime de sensuri secundare, prin cari *apuc* se tot depărtează din ce în ce de sinonimii săi și-si capătă pe deplin – nu *apucă* a c ă p ă t a – o individualitate bine definită. Într-unul și același pasagiu, *apuc* poate fi întrebuințat în trei sau mai multe sensuri diferite; bunăoară la Anton Pann, *Prov*. I, 62:

„Că în loc să se *apuce* de negoț sau meșteșug,
Ei, p-alți asemeni cu dînșii găsind, fac prieteșug
Și apuc prin mahalale împreună înhăitați,
Umblă, miroasă pe uliți, ca niște învierșunați:
Orce zboară, li se pare că îl vor putea mînca,
Întind felurite curse în mînă a-l *apuca*…"

Cunoaștem trei derivațiuni propuse pînă acum pentru *apuc*. Cea mai veche: „per metathesin a verbo o c c u p o" (*Lex. Bud*.) a fost susținută de Cihac prin următorul paralelism semasiologic ingenios: „spaima *apucă* inimele = pavor o c c u p a t animas; a se *apuca* de ceva = o c c u p a r e aliqua re;a *apuca* pren cineva = o c c u p a r e aliquem". A doua etimologie apropie pe *apuc* de termenul juridic teodosian a p o c h o din ἀποχὴ „encaisser" (Cipar). A treia, cea mai nouă și mai argumentată,

trage pe *apuc*, prin forma metatetică intermediară a u p u c = a u c u p, din latinul a u c u p o (Burlă). Lăsăm la o parte ipoteza de la mijloc. Din celelalte două, prima admite trecerea inițialului netonic *o* în *a* și totodată o metateză; cea a treia, corectă sub raportul vocalismului (*apuc*:: a u p u c = ascult:: ausculto), necesitează și ea totuși o metateză nejustificată pe tărîmul specific românesc, deoarăce din cele două exemple citate, unul – „ruguma" (= it. rugumare), lîngă „rumega" (= lat. rumigare) – este latin rustic, nu românesc, iar altul: „aștept = adspecto", chiar dacă ar fi sigur, nu cuprinde o metateză, ci numai o ecuațiune fonetică disimilativă, căci din „adspecto" se face românește „aspept", de unde „aștept" prin disimilațiunea „sp + p = = st + p". Noi respingem dară cîtetrele; și le respingem cu atît mai vîrtos, cu cît aceeași rădăcină ca în apuc ni se prezintă în latinul a p i s c o r. Așa la Plaut:

„Tace sis modo, sine me hominem. apisci…"

(*Epid*. V, 2, v.3)

este românește: „Rogu-te să taci pînă ce-l voi *apuca*!" Aceeași rădăcină se regăsește în sanscritul ā p (apāti, āpnoti) și zendicul a p (apāiti) „atteindre, obtenir acquérir; apoi în grecul ἃπτω, de ex.:"ἃπτεσϑαλ ἀνϑρώπου τινός = a p i s c i hominem".

Acum, fără a mai vorbi despre formele sanserită și zendică, să constatăm că latinul a p i s c o r, grecul ἃπτω și românul *apuc* se dezbină numai prin elementul sufixal. De unde însă vine al nostru -u c în *apuc?* Pe de o parte, *apuc* se află atît în dialectul daco-român, precum și-n cel macedo-român; pe de alta, sufixul verbal -u c n-are o existință proprie la români. Prin urmare, forma întreagă *apuc*, iar nu numai rădăcina a p , trebuie să se tragă dintr-un prototip italic. În adevăr, latinul a p i s c i derivă din simplul a p ĕ r e: „comprehendere antiqui vinculo a p ĕ r e dicebant" (Paul. Diac.) Din acest à p e r e se dezvoaltă o formă latină derivată a p ū c a r e, întocmai după cum din m à n d e r e vine m a n d ū c a r e și după cum din latinul vulgar b a t t ĕ r e s-a născut b a t t ū c a r e, de unde portugezul b a t u c a r, în cari -ū c- servă numai la întărirea noțiunii celei fundamentale. Raportul este matematicește exact:

a p ū c a r e : : a p ĕ r e = mandūcare:: mandĕre = battūcare:: battĕre.

Întrucît nu se poate rădica în această privință nici o obiecțiune fonetică sau morfologică, românul *apuc* reconstituă dară o vorbă italică rustică perdută a p ū c o, strîns înrudită cu clasicul a p i s c o r (ad-ipiscor, ind-ipiscor, red-ipiscor, ind-episci, ind-epto).

Diferitele sensuri ale lui *apuc*, mai mult sau mai puțin, se desfășură și se înlănțuiesc cam în următorul mod:

saisir = empoigner;
empoigner = ravir;
ravir= surprendre;
surprendre = atteindre;
atteindre = commencer;
commencer = s'y prendre;
s'y prendre = s'acheminer;
s'acheminer = s'engager.

I. *A p u c* „e m p o i g n e r”

Proverbi și locuțiuni proverbiale:

Despre cei fățarnici, și mai cu seamă despre femei ipocrite: „Zioa fuge de bivol, și noaptea *apucă* pe dracu de coarne” (Pann, III, 65).

Amenințare pentru cei șovăitori pe calea cea bună: „Cînd te-a scăpa Dumnezeu, dracul te și *apucă*”(R. Simu, Transilv., c. Orlat).

„Despre un om zgîrcit: la acela nu-i *apucă* șoarecele sfărmitura de pe masă” (R. Simu, Trans., c. Orlat).

Despre morți: „Ce *apucă* pămîntul, lesne se uită” (I. Călugăreanu, Tecuci, c. Movileni).

Din Iordachi Golescu (*Conv. lit.*, 1874, p. 71): „Ai *apucat* pisica de coadă, învîrtește-o să nu te zgîrie = pe vrăjmaș cînd îl supui, să te îngrijești de el”.

Proverb juridic: „Pînă nu *apuci* pe cel drept, cel strîmb nu iese” (Pann, II, 30).

Despre cei nenorocoși:

„Ce apucă,
Se usucă”.

(Hințescu)

Pentru francezul „ôte-toi de là que je m’y mette”:

„De ar muri socrul
Ca să-i *apuc* locul”.

(Pann, I, 103)

Cu același sens: „De ar muri moșul, să-i *apuc* toiagul” (*Ibid*.).

Doina *Floricica*:

„Din mînă dacă m-ai perde,
Cine o să te dezmierde?
Cin-o să-mi *apuce* l o c u l
Să-și fericească norocul?…”

(Alex., *Poez. pop.*[2], 278)

„A *apuca* cap de fune = trouver un point de départ”:

Cantemir, *Chron.* II, p.17, după ce citează un pasagiu din Iornandes, urmează: „de aice vor unii să *apuce* c a p d e f u n e ș i să arăte că acești ostrogothi rămași să fie lăcuit pre locurile Dakiei…”

Altă locuțiune arhaică: „*apucă* ca caia mațul” (Cantemir, *Chron.* II, p. 8) = „sans discernement”.

G.D. Teodorescu, *Proverbe*, p. 83: „Românul zice: pentru asta așì pune mîna-n foc! sau: nu pot să-mi pui mîna-n foc pentru dînsul! În Moldova se-ntrebuințează cu același înțeles expresiunea: *apuc* foc cu gura! iar în Muntenia: i a u foc în gură”.

În loc de „*apuc* cu gura”, în graiul vechi: „*apuc* cu rostul”, literalmente „cu ciocul”, „rostro”, ceea ce este mai potrivit.

Dosofteiu, 1680, ps. XLIX:

„…drep-ce tu povestești îndereptăriile mĭale și *apučŭ* lĭagĭa mĭa cu rostul tău…?”	„…quare tu enarras justitias meas, et a s s u m i s testamentum meum per os tuum…?”

unde la Coresi, 1577: „p r i i m e ș t i zisa mea”, iar la Silvestru, 1651: „ĭ a ĭ legătura mĭa”.

„A *apuca* pe-amînele = a se sili să ia care mai de care.”

I. Creangă, *Moș Nichifor Coțcariul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 375): „pe vremea aceea era bine să fii harabagiu în Tîrgul Neamțului, că te-*apucau* p e -a m î n e l e…”

„Cît *apucă* piciorul = în fuga mare.”

Alexandri, *Românii și poezia lor*: „Cui nu-i place să vadă alergînd pe un șes întins o poștă românească cu opt cai? Caii aleargă cît le *apucă* p i c i o r u l…”

În agonie, i se pune bolnavului o luminare în mînă. Așa fiind obiceiul, nu e bine să moară cineva fără luminare. De aci, în balada *Corbea*:

„Arnăuți că trimetea
Pe roșul a-ncăleca;
Dar cine-l încăleca,
La pămînt trîntit cădea:
Lumînare n-apuca”.

(G.D.T., *Poez. pop.*, 530)

„Cînd cineva se silește la mîncare, zice: *apuc* ce-oi *apuca*, și fug la treabă…” (I. Rugescu, Iași, c. Bădeni).

Între locuțiuni proverbiale, se mai aude în popor:

„Parcă a *apucat* pe D u m n e z e u de p i c i o r!” cînd arată cineva o bucurie necumpătată sau cînd se îngîmfă deodată, crezîndu-se prea mare, prea fericit etc.

„Te *apuc* d e c u v î n t” = să nu uiți ce spui; să te ții de vorbă.

„Îl *apuc* d e s c u r t” = stăruiesc să facă fără zăbavă sau fără șovăire.

„*Apuc* pe cineva d e o c h i” = vreu să-l fac a crede ceva ce nu este…

Îndreptarea legii, 1652, p. 256: „De va *apuca* ceneva călugărița cu de-a sila, sau slujnica de stăpănu-său, sau altâ muĭare dă vreunŭ omŭ, și se va arăta viața eĭ cea de întăĭ bună și curătâ, acela.40 de zile să se cérte…”

Dosofteiu, 1680, ps. LXX:

„…alergațŭ de-lŭ *apucaț*, *că* nu ĭaste cine-l izbăvi…”	„…persequimini et c o m p r e h e n d i t e eum, quia non est qui eripiat…”

unde la Coresi, 1577: „goniți și p r i n d e ț i elŭ”.

Dosofteiu, 1673, f. 13 b:

„Tupilâ s-*apuce* și să c ă p u ĭ a s c â,
Pre mișel să tragâ-n laț și să-l smerească…”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 220): „sabiia zavistiii mănunchiu nu are, și orcine a-mînă ar *apuca*-o, nerânit și nebetejit să rămîe nu poate…”

Nic. Muste, *Letop*. III, p.17: „…l-au îmbrăcat pre dănsul (Dimitrașco Cantacuzino) cu caftan de domniea țării în locul lui Petriceico-vodă, fiind Împărățiea la Oblucită, și i-au dat poroncă să strice toate cetățile de aice din țară, să nu le *apuce* leșii cu oști…"

Zilot, *Cron*., p. 31: „de mulți ani întrînd supt jugul birului și al supunerii, și nemai*apucînd* arme, cursul anilor și împilarea ce au avut în toată vremea i-au desbrăcat (pe romani) de mărimea inimei, care naște vitejia și îndrăzneala, și i-au îmbrăcat cu spaima și cu frica…"

Beldiman, *Tragod*., v. 139:

„Unuia îi zboară mîna, pe altul în cap lovesc,
Și pe altul unde-*apucă*; moartea cît pot prelungesc…"

A. Pann, *Erotocrit* II, p. 86:

„Însă amîndoi stătură pe cai ca niște voinici,
De care se îmbunară toți cîți privea, mari și mici:
Apucară alte suliți, și s-au repezit pe loc,
Căutînd să se loveaseă tot la primejdios loc…"

Balada *Mihu Copilul*:

„Codrul mi-l lăsați,
Giugul *apucați*,
Că nu sînteți voi,
Nu sînteți ca noi
Oameni de mîndrie,
Buni de vitejie…"

Figurat: „*apuc* zborul = prendre l'essor".

Gr. Alexandrescu, *Meditație*:

„Vara-și *apucă* zborul spre țărmuri depărtate,
Al toamnei dulce soare se pleacă la apus…"

„A *apuca* pe cineva pentru datorii, pentru bir, pentru pagube etc. = a-l trage la răspundere."

Dr. Polysu: „L-am *apucat* să-mi plătească = ich packte ihn an, mich zu bezahlen…"

Constantin Brîncovan, 1694 (*Cond*., ms., în Arh. Stat., p. 63): „aŭ fost *apucat* datornicii și pre jupăneasa Mara sora luĭ Mihai Drosul…"

Același, 1694 (*Ibid*., p. 89): „*apucăndu*-l Iorga Čaușul pentru acești bani ce scrie mai sus, ca să-i dea, și el neavănd banii să să plătească…"

A. Pann, *Prov*. III, 46:

„*Apucase* pe ciobanul
Paguba să-i împlinească…"

În acest sens, *apuc* se poate construi cu d e: *apuc* d e datorie, *apuc* d e chirie, *apuc* d e pagubă etc.

Cîntec din Moldova:

„Că te-a zări vrun panțir
Și te-a *apuca* d e bir
Și d e pozne ce-ai făcut
Din Vaslui și pînă-n Prut!…”

(Caranfil, *Valea Prutului*, 1)

„A *apuca* d o m n i a” sau „a *apuca* s c a u n u l” este a ajunge la tron prin mijloace piezișe.

Moxa,1620, p. 376: „dupâ Costantinŭ *apucâ* Martinŭ domniĭa…” *Ibid*., p. 391: „se râdicâ unu fečorŭ a lui Andronicŭ Duca de adunâ voinici și se ispiti să *apuce* domniĭa, ce mainte-lŭ *apucâ* arma și i se vărsâ săngele…”

Zilot. *Cron*., p. 116: „mișcările Porței și ale grecilor fanarioți, carii vîna demult a *apuca* și scaunul Țărei Românești cum *apucaseră* al Moldovei cu ani mai nainte…”

Din activul *apuc* „empoigner”, una și aceeași formă „a se *apuca*” funcționează în patru chipuri, pe cari nu trebuie să le confundăm: 1. ca verb reflexiv, de ex.: „m ă *apuc* de păr”; 2. ca verb reciproc: „ei s e *apucă* unul pe altul”; 3. ca verb deponent: „eu m ă *apuc* de cutare”;.4. ca verb pasiv: „el s e apucă = este sau poate fi prins”.

a) R e f l e x i v: „s’empoigner soi-même”.

Costachi Negruzzi, *Alexandru Lapușneanul* III: „Ah, ce foc simt că mă arde! – strigă bolnavul, *apucîndu*-se *cu* mînile de pîntece…”

b) R e c i p r o c: „s’empoigner l’un l’autre”.

Balada *Mihu Copilul*:

„Ianuș Ungurean
Mihul Moldovean,
De-o parte se duc,
La luptă s-*apuc*…”

Balada *Vidra*:

„Ei de brîie s-*apucară*
Și la luptă se luară,
Zi de vară
Pînă-n seară…”

Balada *Păunașul codrilor*:

„Ei de brîie s-*apucau*
Și la luptă se luau…”

Balada *Tudor*:

„Ei de brîie s-*apuca*
Și la luptă se-nclești a…”

(Marian, *Buc*. I, 166)

c) D e p o n e n t: „a se *apuca* de = empoigner, ne pas laisser tranquille”.

Pravila Moldov., 1646, f. 11: „de va avĭa neștine un dulău tare și dărz și va mănca pre toțŭ dulăii, și de s ă va *apuca* de vreunŭ dulău mai slabu și-l va birui…”

Nic. Muste, *Letop*. III, p. 13: „Boierii s-a u *apucat* de Ștefan Petriceico, ce era clucer mare, fiind bătrăn și boier de țară, numai să-l rădice domn…”

Enachi Cogălniceanu, *Letop*. III, p. 198: „Constantin-vodă în Moldova domnia cu pace, *apucăndu*-se de capul preoților să-i învețe carte…”

d) P a s i v: „se laisser empoigner”.

Văcărescu, p. 64:

„Cînd s-o *apuc*, zboară;
Cînd stau, se scoboară;
Nici va să se ducă,
Nici nu s e *apucă*…”

II. *A p u c* „r a v i r”.

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 424):

„*Apuc*. Rapio. Apprehendo”.

Despre oameni lacomi se zice: „*apucă* ca lupul” (D. Negoescu, Dîmbovița, c. Pietroșița).

„Iii! ala e, știi, ca lupul: umblă numai s-*apuce!*” (D. Georgescu, Ialomița, c. Coșereni).

Varlam, 1643, II, f. 45 a: „să ne oprimŭ ochii de-a prâvirea lucruri de curvie, urechile de-a ascultarea căntece lumești de ĭuboste, mănule de-a *apucarĭa* și de-a p r â d a r ĭ a…”

Îndreptarea legii, 1652, p. 360: „atunce-l *apucarâ* diavolii deîn mănile părinților luĭ și perirâ cu dinsulŭ…”

Dosofteiu, 1680, ps. CIII:

„…Țâncĭĭ leilor scâncindŭ să *apuce*…”	„Catuli leonum rugientes ut r a - p i a n t…”

unde la Coresi, 1577: „răcăiĭa să r ă p e a s c â …”

Arsenie din Bisericani, circa 1650 (ms. în Acad. Rom.), ps. LXXXI:

„…apucați pre cel méser și pre cel mișel diîn mănule păcâtosului…”	„…e r i p i t e pauperem et egenum de manu peccatoris…”

la Coresi, 1577: „l u a ț i méserulŭ și mișelul”; la Silvestru, 1651: „s c o a t e ț i surmanuluŭ și lipsitulŭ…”

Dosofteiu, 1673, f. 10 b:

„Dobitoc sălbatec de câmp și de luncâ,
Jigâniĭ sirĭape ce stricâ ș-*apucâ*…”

III.*A p u c* „s u r p r e n d r e”.

Cînd voim a apăsa asupra elementului de „ceva neașteptat”, se zice: apuc f ă r ă v e s t e.

Pravila Moldov., 1646, f. 89: „de va lua bărbatul pre muĭare numai cu voĭa sa, ce să dzice să o *apuce* fără de vĭaste cu arme sau și fără de arme…”

Cînd e vorba de a pre-ntimpina pe altcineva, se zice: *apuc* înainte, o expresiune care se întrebuințează mai adesea într-un alt sens, după cum vom vedea mai jos.

Biblia Lui Șerban-vodă, 1688, f. 625 (*Iudith*. VII, 17):

„Și s-au rădicat tabăra fiilorŭ lui Amonŭ și înpreună cu ei 5000 den fiii lui Asurŭ, și s-aŭ tăbărât în vale, și au *apucat* înainte apele și izvoarăle apelorŭ fiilorŭ lui Israilŭ…”

„Et promoverunt castra filiorum Ammon, et cum eis millia quinque filiorum Assur; et castrametati sunt in valle, et praeoccupaverunt aquas et fontes aquarum filiorum Israel…”

Mai obicinuit însă se întrebuințează simplul *apuc*.

A. Pann, *Prov*. I, 108:

„Și-n sat la zapciu se duce,
Grăbind din somn să-l *apuce*…”

Balada *Codreanul*:

„Vrun creștin de-l întîlneam,
Averile-i împărțeam:
Cu doi cai de-l *apucam*,
Unu-i dam, unu-i luam…”

I. Văcărescu, p. 198:

„Al nostru ceas și el sosește;
Oricum îl vom *apuca*,
Îndrăzneala izbutește
Cît cu minte vom umbla…”

Dosofteiu, *Liturgiar* 1674 (Molitve la pĭatdesĭat, f. 115 a): „carele nĭ-aĭ spodobit, pre nește păcătoșŭ, și la ačastâ dzâ să *apucăm* cu ispovédanie și cu rugâ fața sfințieĭ-tale…”

Șeapte taine, 1644, p. 17: „Pentru pruncul̆ŭ de să va prileji spre moarte, și va vrea preutul să-l botédze, și să va téme că nu-lŭ va *apuca* cu sufletŭ să-i ceteascâ molitvele…”

Deapre locuțiunea „*apuc* domnia”, care poate să însemneze: „surprendre le trône”, vezi mai sus.

Cu sensul de „surprendre”, *apuc* se întrebuințează mai ales în privința boalelor celor năpraznice și a tot felul de dureri sau suferințe.

A. Pann, *Prov*. III, 68:

„Te miri ce își fac nălucă
Și frigurile-i *apucă*…”

Ibid., I, 121:

„Ei mă venineazâ cu spirtosul duh,
Și pe loc m-*apucă* t u s e a cu năduh…”

Balada *Năruca*:

„Înghițea de două ori
Și-l *apuca* reci f i o r i…”

I. Creangă, *Capra cu trei iezi* (*Conv. lit*.,1875, p. 341): „Și bocește el, și bocește, pînă îl *apucă* l e ș i n…”

Tot așa despre factorii cei mitologici ai boalelor, de ex.: „îl *apucă* i e l e l e” sau: „îl *apucă* din i e l e”.

Alexandri, *Haimana*: „…am ajuns a fi nervos de cînd mă aflu în serviciul statului. Știi că mă *apucă* n ă b ă d ă i c e l e cînd văd un plic ministerial…”

Între blăsteme se aude: „să-l *apuce* R u s a l i i l e!” (G. Maior, Tutova, c. Plopana).

Tot așa, ba incă mai pe neașteptate, *apucă* pe om m o a r t e a.

Balada *Balaurul*:

„Sai, bădiță ortomane,
Că m-agiunge la ciolane!
Sai, bădiță, de mă scoate,
Că m-*apuc* f i o r i d e m o a r t e!…”

Psaltirea Șcheiană, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.), XVII:

„…*apucară*-me cursele morției…”	„…p r a e v e n e r u n t me laquei mortis…”

unde la Silvestru, 1651: „l u a r ă -mâ pre denainte”, iar la Dosofteiu,1680: „înainte mă s ă r g u i r â”, și numai în *Biblia lui Șerban-vodă*, 1688: „*apucatu*-m-aŭ”.

Moxa, 1620, p. 360: „zicĭa toți: pănâ nu vomŭ vedĭa fața înpăratului (Tit), să nu ne întoarcemŭ întristați și măhniți; ce-l *apucâ* moartĭa mainte de vréme, numai ce domni doi ai…”

În același mod ne *apucă* f r i c a, s p a i m a, g r o a z a, tot ce ne sperie.

Costachi Negruzzi, *Zoe* III: „Uneori un t r e m u r fioros o *apuca*, alteori rîdica frumoșii săi ochi spre cer și suspinînd își frîngea mîinele…”

A. Pann, *Prov*. III, 67:

„C-un cuvînt, e o nălucă:
S-o vezi, g r o a z ă te *apucă*…”

De la Vrancea *Sultănica*, p. 229: „și tot răcnea d-o *apucau* g r o a z e l e, mai ales cînd scrîșnea din dinți și învîrtea sabia…”

Balada *Doncilă*:

„Dar un p l î n s m-au *apucat*
Că pe fetele din sat
Grea argie au picat…”

Despre suferințe mai mărunte:

„Cînd mă uit la sînu-i plin,
M-*apucă* d o r și s u s p i n;
Cînd văz păru-i de mătasă,
Dorul ei tare m-apasă…”

(J.B., 31)

sau:

„Intru-n casă, o aud,
Și m-apucă d o r u l crud…”

(Alex., *Pocz. pop.*[2], 303)

Într-un sens glumeț:

Alexandri, *Florin și Florica*, sc. 1: „de cînd nu mai am pe nime în capu meu ca să mă silească la treabă, m-o *apucat* o s f î n t ă d e l e n e de mi se rup fălcile…”

Ca o necesitate fatală, cu voie sau fără voie, ne *apucă* s o m n u l.

Balada *Corbea*:

„De cînd, maică, am întrat,
Pic de vin n-am mai gustat,
S o m n nu m-a mai apucat…”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 508)

M î n i a fiind privită ca un fel de boală, cînd vedem pe cineva supărat, mai cu seamă fără temei, zicem cu ironie „l-a *apucat*!” sau: „iarăși îl *apucă*!” ori îl întrebăm în bătaie de joc: „cînd te-*apucă*, mult te ține?”

După boale, dureri, suferințe sau alte neajunsuri, o mare sferă în care se întrebuințează *apuc* „surprendre” sînt schimbările timpului; astfel se zice că: ne *apucă* z i u a; ne *apucă* n o a p t e a ete., mai ales însă atunci cînd ne temem de o asemenea a p u c a r e.

Balada *Chira Chiralina*:

„Marfa ce-o avem
În curți s-o băgăm,
Căci z i o a ne-*apucă*,
Potira ne-ncurcă…”

(Burada, *Dobrogea*, p. 110)

Doina *Decît ruda si vecinul*:

„Fie noaptea cît de mare,
Că tot mică mi se pare:
Trece-n grab ca o nălucă,
Z i o a -n brațe-i te *apucă*…”

(Alex., *Poez. pop.*[2], 356)

Zilot, *Cron.*, p. 33: „zăbovindu-se oareșice și *apucîndu*-i z i u a, i-au văzut unii-alții…”

Ibid., p. 111: „cînd se apropie de zio, începînd a cînta cocoșii des și jiganiile temîndu-se să nu le *apuce* l u m i n a z i l e i prin locuri primejdioase pentru dînsele, pe unde ele noaptea umblă de-și agonisesc hrană, fug de se ascund în vizuini…”

„Primăvara oamenii zic: hai la plug, că ne-a *apucat* c i o c î r l i a tot în sat” (P. Mihăescu, Brăila, c. Ceacîru).

Doina *Drum la deal*:

„Ostenit mereu de ducă,
N o a p t e a -n codri mă *apucă*…”

(Alex., *Poez. pop.*[2], 277)

Altă doină:

„N o a p t e a -n drum o *apuca*,
Ea mergea, calea-și perdea
Și-ntr-un rîu adînc cădea…”

(*Ibid.*, 49)

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 97: „Or fi călători și i-o *apucat* n o a p t e a pe drum…”

În Dolj, în loc de „ne *apucă* noaptea” se zice: „ne c o p r i n d e noaptea” (N. Guran, Craiova).

Balada *Darie și potira*:

„Căci pe mine mă vor duce,
S e a r a ca să nu m-*apuce*,
Sus la locul de pierzare,
Locul de spînzurătoare…”

(Marian, *Bucov*. I, 15)

Cantemir, *Ist. ieroglif.*, p. 253: „într-acia dzi pănă în sară călătorind, unde î n - t u n é r e c u l îl *apucă*, acolia popasul și masul își făcu…”

Nic. Muste, *Letop*. III, p. 54: „*apucăndu*-l v r e m e a acolo tăbărît, n-au cutezat să easă…”

Din *apuc* „surprendre” se desfășură de la sine-și *apuc* „atteindre”, ambele sensuri confundîndu-se uneori, de pildă:

Nic. Costin, *Letop*. II, p. 103: „cănd au sosit boierii la Țarigrad, n-au *apucat* pe vezirul acolo, fiind acmu eșit și purces la Odriiu…”

Balada *Blăstemul*:

„De mergea ce mai mergea,
Greu zăduf îl *apuca*,
Osteneala l-a j u n g e a
Și el, măre, se culca…”

(G.D.T., *Poez*. pop., 438)

IV. A p u c „atteindre”.

Sinonim cu a j u n g, dar numai în timp, anume la viitor sau la trecut, niciodată în spațiu. Se construiește cu relativul „de”, cu acuzativul, cu „pînă”, cu „din” sau „de la”.

1. Cu „de”:

Pravila Moldov., 1646, f. 15: „el va apuca mainte de toțŭ de va ținĭa acelŭ locŭ…”

Ibid., f. 92: „*apucâ* de le aflâ firĭa, și de-acĭĭa le scoate den minte…”

Miron Costin, *Letop.* I, p. 240: „Schindir-pașa tot cu acea năvălă au lovit la bașca cea den jos, și îndată au întrat enicerii în bașcă; sărit-au leșii de lăngă șanțuri și au *apucat* d e au scos o samă de pedestrime ce era în bașcă, eară mai mulți au perit…”

Nic. Costin, *Letop.* II, p. 13: „Leșii *apucase* d e pusese oaste de a lor prin cetăți: la Neamț, la Suceava…”

Ibid., p. 83: „Închisăse pe Rugină sulgerul și pe Ștefan Luca visternicul pentru banii năpăștilor în visterie; ce Rugină *apucasă* de grabă d e întorsăse oamenilor…”

Neculce, *Letop.* II, p. 267: „Deci el (Dediul spătar) într-o noapte au îmbătat pre siimeni, pe străjării ce-l păzia și s-au slobozit cu o frănghie pe o fereastră din turn pănă gios și au *apucat* d e au încălecat pre cal și cu doi feciori și au fugit…”

Același, p. 280: „(Constantin-vodă Duca) au trimes noaptea un steag de lipcani să ia pe Turculeț din măna oamenilor caimacamilor să-l ducă la Iași; iar pănă a mergere lipcanii, Turculeț au *apucat* de au scăpat…”

2. Cu acuzativul și cu „pînă”:

„Între juraminte: să n-*apuc* Paștele! să n-*apuc* Crăciunul!” (G. Poppescu, Ialomița, c. Broșteni-Noi); iar ca blăstem: „să nu *apuci*…”, să nu *apuce*…”

Cu același sens: „să n-*apuc* pînă la…”, după cum se zice: „să n-a j u n g pînă la…”

Dr. Polysu: „bolnavul n-*apucă* pînă mîine = der Kranke erlebt nicht die Nacht”, ceea ce și mai bine se exprimă prin acuzativ: „bolnavul n-*apucă* ziua de mîine”.

Tot noțiunea de „atteindre” este atunci cînd, vorbindu-se despre un om din trecut, de care nu mulți își mai aduc aminte, dar care ne fusese cunoscut întrucîtva, noi zicem: „l-am *apucat* încă”.

Jipescu, *Opincaru*, p. 58: „Taica, bietu – că voi nu l-ați *apucat* – iera rumân dă 88 dă ani fără doi…”

Ibid., p. 182: „Nevoia duce pă rumân mai mult cum nu vrea iel. Cum a fost și i să-ntîmplă răposatului Barbu Pisău – că parcă știi, or l-ai *apucat?* – țăran dă la munte, d-încolo…”

De asemenea se poate zice: am *apucat* un lucru, am *apucat* un obicei, am *apucat* un port, cînd e vorba despre ceva vechi, care nu se mai întrebuințează.

Miron Costin, *Letop.* I, p. 28: „chivere, care am *apucat* și eu și la boierii țării noastre…”

Pravila Moldov., 1646, f. 59: „cine va îngropa pre mortŭ ce va fi otrăvit, și nu va socoti toate lucrurile și obyčéele ce s-au *apucatŭ* într-acel locŭ de să fac, face prepusŭ cum să-l fie el otrâvitŭ…”

Proverb:

„Fiecare cum *apucă*,
Astfel trebuie s-o ducă…”

(Pann, I, 72)

A. Pann, *Prov*. II,12:

„…prea mult e răzgîiat:
El de vorbă nu se bate, ține ce a *apucat*…”

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 217: „…le spuneau cîte în lună și în soare: ba de turci, ba de tătari, ba de calmuci, ba de căpcăunii cu două guri, ba de muscali, ba de nemții cu coadă; mă rog, din cîte omul *apucă* și vede, aude și nu uită…”

Se zice mai ales: *apuc* d i n bătrîni etc., în graiul actual mai adesea: *apuc* d e l a…

3. Cu „din” și „de la”:

Act moldovenesc din 1656 (*A.I.R*. III, p. 233): „nič l-au țănut (acel sat) Stoĭan ușérĭul nič dănăoară, ce l-au *apucat* încă d e n părinții lor c-au fost domnescu pănă la Ștefan-vodă Tomșea…”

Altul din 1657 (*Ibid*., p. 238): „să caute acei oameni buni cu sufletele lor cum or ști cu dreptul de răndul acelui sat Mihalcĭul, a cui au fost, și cum au *apucat* ei d i n moșii lor și d i n părinții lor…”

Cantemir, *Chron*. I, p. 292: „pre malul Oltului să să fie văzînd niște temelii ca de cetate, cărora țăranii de pre acolo lăcuitori, d i n bătrînii lor *apucînd*, le zic Curțile lui Ler-împărat…”

Același, Ist. *ieroglif*., p. 25: „Povéstea Vidrii noi Brebii d i n moșii-strămoșii noștri așa am *apucat*-o, așa o mărturisim și așa o întărim…”

Neculce, *Letop*. II, p. 203, vorbind despre o tradițiune istorică: „letopisețul de aceasta nu scrie nemică, eară oamenii așa vorbesc că au *apucat* unii d i n t r u alții…”

De la Vrancea, Sultănica, p. 9: „Părul lins, cu unde albăstrui, îl poartă-n tîmple; așa a *apucat* d e l a mă-sa și mă-sa d e l a mă-sa; obicei adus de pe obîrșia Ialomiței…”

Cînd însă *apuc* se construiește cu o locuțiune infinitivală, noțiunea de „atteindre” se pleacă cătră acea de „commencer”, fără totuși ca trecerea să fie deplină.

De aci:

V. *A p u c* „commencer”.

Exprimă ceva mijlociu între î n c e p și a j u n g, astfel că adesea e aproape peste putință a deosebi nuanța cea hotărîtă.

A. Pann, *Prov*. II, 83:

„Ca două oauă cînd s-aleargă
Și a se ciocni *apucă*,
Un’ din ei o să se spargă
Și trebuie să se ducă…”

Ibid., III, 79:

„Văzînd dar ovreiul, stînd, se socoti
Cu înșelăciune dulap a-nvîrti;
Apucă și zice unui alt hamal:
Voinice…”

Jipescu, *Opincaru*, p. 27: „Uni[i] dulăi, măgulitori, lingàriți domnești, nici n-*apucă* să să crape bine dă ziuă și merg la domn cu zîmbietu prefăcut, cu ochi[i] plecați, cu trupu-mlădiiat către la pămînt, și-i toacă la urechie domnului cîte ale toate…”

Doina lui Petreanu:

„N-apucai să-mbuc o dată,
Ciocoiul îmi face plată
Și mă ie la schingiuit
Că nimic nu i-am cosit…”

(Alex., *Poez. pop.*[2], 259)

Moxa, 1620, p. 376: „domni numai unŭ anŭ și nu *apucâ* să facâ ceva ca să se cunoascâ…”

Pravila Moldov.,1646, f. 1: „de va fi *apucat* celalalt să fie sămănat pămăntul…”

Ibid., f. 37: „cela ce să va svătui să ucigâ pre vreun diregătorĭu de la vrun tărgŭ, și de nu va fi *apucatŭ* să facâ moarte, să nu să cérte ca cela ce suduĭaște domniĭa, ĭarâ numaĭ să i să tae capulŭ…”

Miron Costin, *Letop*. I, p. 257: „Au căutat Radul-vodă la boieri și le-au zis: au nu v-am spus că acest om de boierie nu este? Iară cătră dănsul au zis: eu, măre, încă pe boierie n-am *apucat* a-ți zice; și așa au zis armașului: iei gărbaciul! și au pus de i-au dat 300 de toiege…”

Act moldovenesc din 1680 (*A.I.R*. I, p. 140): „ne am învoit și ne am așăzat tot pre ačastă tocmală să ție dumnĭalui locul de la mine carele scrie mai sus, și eu să țiĭu locul acesta pre lăngă locul mieu, gĭumătate de locul Cĭutei ce-i dispre femeĭa lui Antimiĭa; și eu n-am fost *apucat* a face zapis ca să hie de credință…”

Constantin Brîncoveanu, 1695 (*Cond*., ms. în Arh. Stat., p. 177): „pentru că lui întămplăndu-i-se moarte degrab, n-au fost *apucat* să lase și să dea danii și mile…”

Neculce, *Letop*. II, p. 232: „(Antonie Rusăt) zidit-au și la mănăstirea Sfăntului Sava zidul împregiur, ce n-au *apucat* să-l istovească…”

Nic. Costin, *Letop*. II, p. 34: „Doamna Ducăi-vodă venise la Focșeni ca să meargă și ea la Domnești, ce n-au *apucat* a trece, că eată și au venit perirea…”

Nic. Muste, *Letop*. III, p. 8: „și acolo la Leva au bătut nemții pre turci și i-au răsipit, că n-au mai *apucat* să dea ajutor vezirului…”

Zilot, *Cron*., *p*. 25: „n-au *apucat* să-i căpătuiască pă toți…”

Ibid., *p*. 49: „s-au sfătuit cu ministrul fii-său Grigorie Beizadea și au luat sfat foarte – n-ar fi mai *apucat* să-l facă!…”

Caragea, *Pravila*, 1818, p. 5: „Orice lucru nu este al nimunui, acela să face al celui ce va *apuca* să-l ia înainte…”

Costachi Negruzzi, *Alexandru Lăpușneanul* III: „Puțini care scăpară cu viață, *apucînd* a sări peste ziduri…”

Același, *O alergare de cai* III: „m-am culcat, însă de abia *apucasem* a adormi, și un vis fantastic veni și-și puse asupră-mi nebrele sale aripi…”

A. Odobescu, *Mihnea-vodă*, p. 20: „abia *apucaseră* să ia în gură și s-amestece…”

I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb* (*Conv. lit.*, 1877, p. 185):

„Parcă dracul vrăjește, de n-*apuc* bine a scăpa din una și dau peste alta. Se vede că m-a născut mama într-un ceas rău…”

Doină oltenească:

„Frunză verde măr crețesc,
Stau în drum să mă gîndesc:
Ce s-*apuc*? ce să muncesc,
Pînea să-mi agonisesc?…”

(Alex., *Poez. pop.*², 285)

Sub forma reflexivă, *apuc* „commencer” capătă nuanța de „s’y prendre”, pe care uneori o are și sub forma aetivă, de ex. la A. Pann, *Prov*. III, 60:

„Dacă e așa, răspunse bărbatul ei, bine dar,
Apucă de te gătește, șterge-ți ăl cojoc murdar…”

unde însă poate să fie o disimilațiune sintactică pronominală, în loc de: „t e *apucă* de t e *gătește*”.

VI. Mă apuc „s’y prendre”.

În acest sens, alături cu noțiunile de a j u n g și de î n c e p, ba mai pe sus de ele, figurează noțiunea de î n c e r c, care exprimă căutarea sau găsirea unui mijloc de a face ceva.

Fabula lui Donici:

„Racu, broasca și o știucă
Într-o zi s-au *apucat*
De pe mal în iaz s-aducă
Un sac cu grîu încărcat…”

Proverb: „Cînd te apuci l a vro treabă, n-o lăsa fără ispravă” (Pann, II, 48).

„A se *apuca* d e s ă n ă t o a s a, uneori sub forma activă: „a *apuca s ă n ă t o a s* a”, însemnează, „a fugi”.

Dionisie Eclesiarh, *Cron*. (Papiu, *Monum*. II, p. 177): „Mavrogheni prin cercetare văzînd cum că nemții fără apestire vor să între în țară și ordii de oaste a mai face nu putea, că turcii se spăimîntase de popara nemților, s-au *apucat* d e s ă n ă t o a s a, măcar că-i era cam rușine, dar rușinea au dat-o într-o parte și au trecut Dunărea…”

Ibid., p. 179: „s-au *apucat* d e s ă n ă t o a s a l a f u g ă, nemaistînd de a se împotrivi cu război…”

Ibid., p. 213 (cfr. 206, 208): „văzînd nevoia, au eșit din cetate pe supt cumpăt cum au putut, și a u *apucat* s ă n ă t o a s a de au răsmat-o la cetatea Buda…"

Urechie, *Letop.* I, p. 120: „ei nefiind tocmiți de răsboiu, nemică de arme nu s-au *apucat*, ce de fugă…"

Ibid., p. 153: „(Albu-Sultan) s-au suit păn la Șerbanca, den sus de Ștefănești, și s-au *apucat* a prădare țeara…"

Ibid., p. 95: „și măcar că să află și de alții însemnate lucrurile Țărîi Moldovii, *apucatu*-m-am și eu a scriere începătura și adaosul, mai apoi și scăderea care să vede că au venit în zilele noastre…"

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 315): „la aciasta uleul cu ochii a clipi și din grumazi a adii î n c e p u, dulăii coada între pičoare și urechile pe spinare a-ș ciuli se *apucară*…"

Nic. Costin, *Letop.* II, p. 24: „această toată cheltueală s-au *apucat* Duca-vodă să o scoată tot din spinarea țării…"

Balada *Niță și Petru*:

„Turcul vesel s-*apuca*
Galbenii a număra,
Iar nevasta suspina…"

(Pompiliu, *Sibii*, 60)

A. Pann, III, 83:

„S-*apucară* să mănînce, vorbe vesele spuind,
Și cu înzîmbite fețe unii la alții privind…"

Ibid., I, 66:

„Dînd băiatul socoteala, ei pe loc s-au *apucat*
Și fieștecare mîna în buzunar au băgat…"

Mai adesea se construiește cu genitivalul „de".

Îndreptarea legii, 1652, p. 291: „De să va *apuca* neștine de vreo curăturâ striină părăsită, să fie mărăcinoasă și plină de pădure, de ačasta de vréme ce să va afla că ĭaste a altuĭ lucrătorĭu, atunce pentru truda ce va fi pusŭ acolo de o va fi curățitŭ, treĭ ani să se hrănească cu roada eĭ…"

A nu ști sau a nu avea d e c e s e *apuca* = manquer de ressources; a s e *apuca* d e a l e s a l e = revenir à ses propres affaires.

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 247: „avînd mare trebuință de bani ca să dee la Poartă pentru domnie, fiindcă din țară eșia banii cu greu, și încă nu putea cuprinde cu banii ce eșia nevoile țărei, și datoriea se înglotia, s e m i r a d e c e s e v a apuca…"

Nic. Costin, *Letop.* II, p. 27: „unii s-au făcut oameni răi și tălhari, de mare nevoe ce le era asupră, că n u m a i a v e a d e c e s e m a i *apuca*…"

Ibid., p. 32: „Duca-vodă de la Trotuș au tras la Domnești la casele soacră-sa a doamnei Dabijoaei, și s-au așezat acolo, și aștepta di zi în zi să meargă la Iași să s e *apuce* d e a l e l u i…"

A se *apuca* d e l u c r u în genere:

Cantemir, *Ist. ieroglif.*, p. 169: „Muștele dar, ca niște lighioi spurcate, mojicoase și în samă nebăgate, lasă-le să înble, iară n o i d e l u c r u l început *apucîndu-ne*, la sfîrșit a-l duce nevoitori să fim…”

A. Pann, *Prov.* I, 19:

„Nu-mi venea să șez în casă,
Nici d e l u c r u să m-*apuc*…”

Alexandri, *Scara mîței*, sc. 3: „Ei, de-acum, Mărinaș dragă, destulă vorbă, și mi te *apucă* d e l u c r u…”

Balada *Movila lui Burcel*:

„La tătari că mă dusei,
Un plug mare că prinsei,
Și c-un bou îl îngiugai
Și d e l u c r u m-*apucai*…”

A se *apuca* de vreo meserie anume:

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 285:

„Aceasta de nu le vine
Și vor să trăească bine,
Apuce-s’ de băcălie,
Că-i mai mare boierie…”

Costachi Negruzzi, *Aprodul Purice*:

„Plugariul cu hărnicie s-*apucase* de arat
Pămîntul ce era încă d-al său sînge rourat…”

Colinda *Plugul*:

„Și curînd s-a *apucat*
Cîmpul neted de arat
În lungiș
Și-n curmeziș;
S-a *apucat* într-o gioi
C-un plug cu doisprece boi…”

(Alex., *Poez. pop.*[2], 387)

A se apuca de război, de vrajbă, de dușmănie etc.:

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 58: „(Carol XII) se *apucasă* de răsboiu din casele de unde ședea el, să nu se dea turcilor să-l ducă la Țarigrad…”

Neculce, *Letop.* II, p. 321: „Șvezii au purces să se suie în vărvul dealului Cernăuților să se *apuce* d e b ă t a e, ce văzănd că este mulțime de oaste, nu s-au mai putut *apuca* d e b ă t a e…”

În *Pravida Moldov.*, 1646, f. 37: „ačastâ vrajbâ ce s-au *apucatŭ* cu acel omŭ domnescŭ, nu s-au *apucatŭ* de căndŭ au fostŭ cu slujbâ domneascâ, č-au fostŭ mai

de multŭ învrăjbiț, derept acéĭa l-au suduit…”, construcțiunea: „vrajbâ ce s-au *apucat* cu…” este un caz de atracțiune sintactică în loc de: „vrajbâ d e care s-au *apucat* cu…”

Tot așa în *Îndreptarea legii*,1652, p. 39: „acastâ vrajbâ ce s-au *apucat* cu acelŭ omŭ domnescŭ, nu s-au *apucatŭ* de căndŭ au fostŭ cu slujbâ domneascâ, č-au fostŭ maĭ demult învrăjbiți…”

A se *apuca* d e v o r b ă:

A. Pann, *Prov*. II, 8:

„Că ei dacă s-*apucară* de vorbă și de lung sfat,
De sluga lor își uitară că slujește nemîncat…”

Ca arhaism juridic, este interesantă locuțiunea: „a se putea *apuca* de lege ca să jure”, care ne întimpină foarte des în *Condica Logofeției* de sub Constantin Brîncoveanu (ms. în Arh. Stat.) cu sensul de „jusjurandum dare” sau „jurejurando stare”.

Iată cîteva pasage:

p. 94: „am dat domniĭa mea Radului Știrbéĭu légé țărăi cum să jure el înpreună cu frate-său Constandin vel clučer și cu vărusău Cernica biv vel armaș, de către boĭarinul domnii méle Șerban vel comis, că n-au luat nič un ban de la soacră-sa Ilinca vornicéasa pentru acastă moșie Negrénii; deč jurănd într-acestaș chip, el să-ș ție moșiĭa, și fiind ispravnic la jurămănt sluga domnii méle Haivaz vel portar, și după judecata domnii méle; ĭar Radul Știrbéĭu el nič cum nu s-a u p u t u t *apuca* d e l é g e c a s ă j u r e cu acești boĭari ce scriu mai sus…”

p. 203: „domniĭa mea vrănd ca să descoapere lucrul, să nu să facă acestor oameni înpresurare de rumănie, domniĭa mea am judecat cum să jure Oltat și nepotu-său Nistor cu 6 megiĭaș lăngă dănșii, cum nu săntu rumăni mănăstirii, ce săntu oameni slobozi megiĭaș și bărséni den Țara Ungurească; deč acești oameni nič cum nu s-a u p u t u t *apuca* d e l e g e c a s ă j u r e , ce rămăind ei de judecată…”

p. 246: „domniĭa mea am judecat înpreună cu toț boĭarii cei mari ai divanului domnii méle, cum să jure Mihail Săpunarĭul cu doi oameni lăngă dănsul străini, anume Stančul Bujor i Radul sin, în sfănta besérecă cu măinele pe sfănta evanghelie, cu sufletele lor, cum cănd au cumpărat Iane acéste vii n-au fost pren știrea lor, nič pren știrea rudeniilor lui, nič n-au știut pănă acum,.deč jurănd într-acestaș chip să aibă a întoarcerea lu Iane banii înapoi și să-ș ție ei viile, ĭar neputănd jura să-ș ție Iane viile cu bună pace, precum le-au cumpărat și după judecata domnii méle; ĭar Mihail cu rudeniile lui ei nič de cum nu s-a u p u t u t *apuca* d ă l é g e c a s ă j u r e , ce au rămas dă lége și dă judecată…”

În „m ă *apuc*” se apasă asupra omului însuși ca instrument de a face ceva: „*apuc* p e m i n e pentru a –”; înlăturîndu-se elementul reflexiv, avem în vedere mai ales ținta instrumentalității: „*apuc* d r u m u l cutare” sau „*apuc* s p r e ”. Ambele nuanțe sînt atît de apropiate, încît lesne se pot confunda, bunăoară în următoarea doină:

„Stau în codru și gîndesc,
Ce să fac ca să trăiesc?
Să m-*apuc* de plugărie,
Ori s-*apuc* în haiducie?…”

VII. *A p u c* „s'acheminer".

Prin francezul „s'acheminer" nu se traduce tocmai bine acest sens al românului *apuc*, care în fond este tranzitiv, ca în „prendre" cînd îi urmează „le chemin", „la direction", „la ligne" etc.

Poenar-Aaron-Hill: „P r e n d r e l e c h e m i n des écoliers = a *apuca* d r u m u l cel mai lung".

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 57: „Chiajna, în fruntea oștirei sale, *apucă* d r u m u l înapoi cătră București…"

Basmul *Tinerețe fără bătrînețe* (Ispireseu, *Legende*, p. 4): „și *apucînd* c a l e a către răsărit, s-a dus, s-a dus trei zile și trei nopți…"

A. Pann, *Moș-Albu* I, p. 66:

„…din voi fiecare cîte un d r u m *apucînd*
Și în trei părți ale lumii tot-d-odată toți plecînd…"

Balada *Voina*:

„Eu trebuie să mă duc,
C a l e lungă să *apuc*…"

(Pompiliu, *Sibii*, 76)

Enachi Cogălniceanu,.*Letop*. III, p. 229: „de ministrii măriei-tale nu săntem mulțămiți, căci n-*apucasă* d r u m bun…"

De aci, lăsînd „drumul" sau „calea" în subînțelegere, simplul *apuc* " însemnează „p r e n d r e telle direction".

Construit cu s p r e:

Zilot, *Cron*., p. 99: „iar vezirul cu Murahazi si beizade Dumitrașcu Moruz abia scăpînd, *apucară* spre Șumla…"

Pann, *Prov*. III, 108:

„Spre Giurgiu a *apucat*,
Și fugi! fugi! pogoară! urci!…"

Balada *Iordachi al Lupului*:

„Și de drum să ne cătăm,
Spre Bugeac să *apucăm*,
Pe hanul să-l rădicăm…"

Construit cu „î n", mai rar cu „l a":

Doină oltenească:'

„În noaptea Sîntei Mării
S-au vorbit vro trei copii
S-*apuce*-n codru de tei,
Să cerce de-s voinicei…"

(Alex., *Poez*. pop.[2], 289)

sau într-o doină haiducească:

„Și s-*apuc* î n codrul mare,
Pe cînd mugurul răsare…”

(*Ibid*., 312)

Balada *Holera*:

„Și pe cal încăleca,
Drumul la vale-*apuca*,
Apuca-n călătorie
Să facă negustorie…”

Nic. Muste, *Letop*. III, p. 16: „Ruptu-s-au și podul pre Nistru de năvală; cîți au *apucat* î n cela capăt de pod, aceia au hălăduit, fugind la Camenița…”

I. Văcărescu, p. 48:

„Cu totul m-am prăpădit,
Mințile mi s-au zmintit:
Ies din casă să mă duc,
Nu știu î n c o t r o s-*apuc*…”

I. Creangă, *Stan Pățitul* (*Conv. lit*., 1877, p. 21): „nu mai știa ce să facă și î n - c o t r o să *apuce*…”; și mai jos (p. 22): „a dat (dracul) poroncă tuturor slugilor sale ca s ă *apuce* care î n c o t r o a vedea cu ochii, și pretutindene, pe mare și pe uscat, să vîre vrajbă între oameni…”

Balada *Mierla și sturzul*:

„Eu de gura ta
Și de-a maică-ta,
Unde să mă duc?
Î n c o t r o s-*apuc*?…”

(Burada, *Dobrogea*, *p*. 129)

Apuc „s'acheminer”, fie cu acuzativul, fie în construcțiune prepozițională, e foarte des la cei vechi în descrieri topografice.

O hotărnicie moldovenească din 1644 (*A.I.R*. I, p. 87): „am început di la petrile-albe în stănca ča mare, și pogori suptu piscul în dreptul locului în matca părăului ce vine despre hărcul, și de acolo dreptu în groapa-mălaĭului ce ĭaste în dreptul guri valii Căcaci, și de acolo suptu margine în capu chičorului din mijloc lăngă mocirla Căcații într-o moviliță care ĭaste suptŭ gropa-boului alăture cu vale Căcacii, și acolo s-au făcut boor într-un •ugastru lăngă cel vechiŭ, și *apucă* chičorul din mijloc l a dealŭ în pădure pănă ĭasă în făntăna lui Vărlan, și din făntăna lui Vărlan în dreptul locului în făntăna Rogozăi, și din făntăna Rogozăi în lacul-porcului, și din lacul culmea dealului Bănilă pănă într-un ștejar unde am aflat boorul vechĭu, și de acolo tot culmea în •os păn-tr-un plop întru carele am aflat boorul vechĭu și păn în bălcul lui Balhic, și *apucă* chičorul din mijloc și pogoară în gura părăului-răchiții, și *apucă*

părăul î n • o s păn în mitoh și pănă în matea Almașului î n s u s și ĭasă în gura drumului…”

Grigorie Ghica,1753 (*Cond. ms. a Vieroșului*, 1780, în Arh. Stat., f. 221): „moșiĭa Căpățăneni despra Corbeni *apucă* d i n apa Argeșuluĭ spre apus pre vzruga din sus de cireș pen pietri pre lăngă sălașul popei, și apucă vălceaoa în sus…”

Act oltenesc din 1775 (*Cond. ms. a Govorei*, nr.1, în Arh. Stat., p. 334): „am mersu dreptu în nucul costeliv, care ĭaste în matca Orgovii-seci, și de aci dreptu în piĭatra care ĭaste (sic) să hotărăște 3 hotară, însă hotarul Siliștenilor i hotarul sfintei mănăstiri i hotarul Dedovița al dumnealui căpitan Mihai Ștucă, și din piĭatră au *apucat* matca api î n j o s pă lăngă drumul bătrăn pănă în gura Orgovii-seci…”

Construit cu p e:

Doina *Lena*:

„*Apucai* p e drum la vale
Ș-agiunsei pe Lena-n cale…”

(Alex., *Poez. pop.*[2], 237)

Balada *Inelul și năframa*:

„El pe cal a-ncălecat
Și p e drum au *apucat*…”

Balada *Vulcan*:

„Făcea mă-sa cum zicea,
În calic îl prefăcea,
El pe ulițe-*apuca*
Crîșmele de le cerca…”

Alexandri, *Boieri și ciocoi*, act. II, sc.17: „Dacă nu te-aș iubi, nu mi-ar păsa nicidecum să te văd *apucînd* p e cărări unde nu trebuie să calce piciorul unei fete…”

În descîntece:

„Și *apucai* p e c a l e
Pe c ă r a r e…”

v. *Descîntec*.

Apuc l u c r u l s p r e:

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 25): „mai multă sfadă și voroavă strînciunată s-ar fi scornit, și mai multă oeară s-ar fi lucrat, de n-ar fi fost Brébul l u c r u l cu un čas mai înainte s p r e descoperirea adevărului *apucat*…”

Apuc d-a l u n g:

Pann, *Prov*.II, 90:

„Eu vrînd să caut comoară
Și-n deșert să nu muncesc,
Cumpărai o moșioară,

Dorința să-mi izbîndesc,
Și o *apucai* d-a l u n g u l…”

În balada *Dolca*, ciobanul cătră cînele său:

„Înainte să *apuci*
Și la furi drept să mă duci,
Pe urmele oilor,
Prin pajiștea florilor!…
Dolca vesel se scula,
Cîmpul d e-a l u n g *apuca*.
Botul prin iarbă vîrînd,
Urmele tot mirosind…”

Apuc c î m p i i:

I. Creangă, *Arnintiri din copilărie* (*Conv. lit*., 1881, p.10): „dac-ai sta să faci voie rea de toate, zău ar trebui de la o vreme s-*apuci* c î m p i i…”

Cu același sens, *apuc* î n l u m e:

Cîntec din Ardeal:

„Cucul cîntă, mierla zice:
Nu-ți bea banii, măi voinice,
Că ți-i carul tot stricat,
Și plugul neferecat,
Și pămîntul nelucrat,
Iar tu-n l u m e - a i *apucat*!…”
(*Familia*, 1884, p. 601)

Apuc p e u ș ă:

Pann, *Prov*. I, 20:

„Sare îndată cu berea
Ș-*apucă* p e u ș - afară…”

Apuc a l t ă v o r b ă:

Hristachi Pitarul, *Istoria lui Mavroieni* (*Buciumul*, 1863, p. 28):

„Acum dar să mai lăsăm,
Ș-altă vorbă s-*apucăm*…”

Apuc î n a i n t e:

Neculce, *Letop*. II, p. 270: „mergănd veste la Poartă că au murit Cantemir-vodă, Brăncovanul-vodă, domnul muntenesc, au *apucat* î n a i n t e și au isprăvit domnia lui Constantin săn Duca-vodă celui bătrăn…”

Costachi Negruzzi, *Sobieski*: „au trimis pe loc pe Căpitanul Turculeț c-o strajă de călăreți, care, *apucînd* î n a i n t e, au scos toți oamenii de prin sate…”

Jipescu, *Opincaru*, p. 29: „Meseriiași streini au *apucat* î n ă i n t e la ai noștri, și uni[i] cîștigă și se rumenesc, alți[i] pierd și să-ngălbinesc…”

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XXVII, p. 14: „nu aşteptâ pre judele gloateei să răspunzâ, ce *apucâ* î n a i n t e de zise lui: nu te téme…”

I. Ruset, *Zgîrcitul*, de Molière (Buc.,1836), p.10: „de aceea *apucai* î n a i n t e, ca să nu te mai încerci să mă îndupleci…”

I. Creangă, *Capra cu trei iezi* (*Conv. lit.*,1875, p. 339):

„— Pot să am nădejde în voi?

— Să n-ai nici o grijă, mămucă, *apucară* c u g u r a î n a i n t e cei mai mari…”

Din *apuc* „prendre une direction” se desfăşură de la sine-şi m ă *apuc* „s’engager”, cînd direcţiunea se răsfrînge mai cu dinadinsul asupra celuia ce o ia.

VIII.Mă apuc „s’engager”.

Neculce, *Letop*. II, p. 258: „Cantemir-vodă n-au ţinut p a r o l a, cum s-a u *apucat* cănd l-au pus domn să omoare pre Iordachz Rusăt…”

Acelaşi, p. 363: „Mai cerşut-au turcii Azacul, şi s-au *apucat* moscalii să-l dee cu tot venitul şi hotarul lui…”

Ibid., p. 233: „pe Stolnicul Constantin îl credea Duca-vodă, că-i era cumnat şi s e *apuca* că va întoarce pe frate-său de la Udriiu înapoi, şi aşa au amăgit şi ei pe Duca-vodă…”

Ibid., p. 214: „Constantin Stolnicul s-au agiuns cu o slugă a lui Grigorie-vodă pre anume Ionaşcu Cap-de-ghindă şi l-au scos martur înaintea divanului împărătesc de au mărturisit cum că l-au omorit stăpănu-său Grigorie-vodă fără de nici o vină pre Constantin Postelnicul; deci Grigorie-vodă dacă au văzut că mărturiseşte aşa sluga lui, n-au avut ce mai răspunde, că se *apucasă* p e c a p înaintea divanului că-i este năpaste…”

Nic. Muste, *Letop*. II, p. 17: „…au venit domn ţării Dimitraşco Cantacuzino, ce au fost capichihae lui Petriceico-vodă la Poartă, *apucîndu*-se el să strice cetăţile ţării, să nu între leşii într-însele…”

Act moldovenesc din 1703 (*A.I.R*. III, p. 269): „Izvod de pre zapisul lui Toder Moţoc, cum s-au l e g a t să dea unchĭu-mieu lui Murguleţ părcălabul pentru vitele carile zice unchĭu-mieu c-au perit pentru pribegiĭa tătăne-mieu, să se ştie ce s-a u *apucat* Moţoc: că va da doi boi şi doaă vaci…”

Dialog ţărănesc din Moldova:

„— Ci mai faci cumătru Vasile? Tot rău?

— Tot, cumătre! Nu-i mergi spri ghini di feliu. Nu. A mai adus acù o babă, cari s-a *apucat* că l-a-ndrepta…” (C. Mironescu, Tutova, c. Ibăneşti).

Doina *Cucul*:

„Ba! în curte-ţi n-oi întra,
Slugă nu m-oi *apuca*,
Ci mai bine m-oi ţinè
Cu hrana ce mi-a plăcè…”

(Marian, *Bucov*. II, 75)

De aci: „m ă *apuc* cu cineva p r e r ă m a s, mă prind = paciscor, pactum ineo, pignore certo” (*Lex. Bud*.).

Un cîntec din Moldova:

„Iată mări cum ei beau,
R ă m ă ș a g că s-*apucau*:
Că celui ce s-a-mbăta,
Frumos cap i s-a tăia…”

(Caranfil, *Valea Prutului*, 34)

Costachi Negruzzi, *Cîrlanii*, sc. 4:

„Terinte: Te-nșeli, cumătre! Ba eu m-aș *apuca* că dacă cuconașul ar îmbla, Domnica…

„Miron: Domnica? E, cerce d-lui, și-i vide; mi ți l-a lua cu prăjina. Dar Voichița…ha, ha, ha.

„Terinte: Ha, ha, ha. Dacă ți-i așa povestea, p u n r ă m ă ș a g…”

IX. P a r t i c u l a z ț i t ă t i:

1. Este anevoie a clasa în vreuna din rubricile de mai sus pe *apuc* urmat de partitivul l a, bunăoară într-un cîntec satiric din Ardeal:

„Două rețe ș-un rățoi,
Să-mi *apur*. și eu l a boi;
Două rețe potcovite,
Să-mi apuc și eu l a vite…”

(*Tribuna din Sibii*, 1885, p. 270)

unde „*apuc* l a boi”, „*apuc* l a vite”, adecă „*apuc* l a avere”, însemnează: c a p ă t p u ț i n ceva.

În același sens, dar cu o nuanță morală, deja la Miron Costin, *Letop*. I, p. 269: „de atunci ceialanți boieri ce era închiși și cei ascunși mai au *apucat* l a suflete cu nădejde de viață…”, unde în alte manuscripte (ed. Urechiă, t. I, p. 527): „au *apucat* l a suflet” și „au *apucat* l a fire”.

Tot aci vine locuțiunea poporană: „lui îi apucă mîna la toate”, cînd cineva se pricepe în multe lucruri măcar cîte puțin.

2. Compusul a i n t e -*apuc* „prévenir” ne întimpină la Coresi, 1577, ps. LVIII:

„Dumnezeulŭ mieu, meserérea lui a i n t e -*apucâ*-mâ…”	„Deus meus, misericordia p r a e v e n i e t me…”

și aproape tot așa în *Psaltirea Șcheiană*, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.): „Dzeul mieu, meserérea lui a i n t e -*apucă*-me…”

Ibid., ps. LXXVI:

„…a i n t e -*apucarâ* strajâ…”	„…a n t i c i p a v e r u n t vigilias…”

3. *Apuc* pe cineva cu făgăduințe, cu lingușire, cu vorbe:

Varlam, 1643, f. 213 a: „cu cuvente bune *apuca*-i, și daruri mari le da, și domnii le •uruiĭa, pentru ca să sâ leapede de Hristos…”

4. Forma poetică *dapuc*, cu *d* ca în „dalb=alb”, într-o colindă din Ialomița:

„Maica de veste p r i n d e a,
Fiiu în brațe că-și l u a,
Cărăruia *dapuca*…”

(G.D.T., *Poez. pop*., 26)

v. *Ajung*. – *Capăt*. – *Iau*. – *Încep*. – *Încerc*. – *Înhaț*.– *Prind*. – *Răpesc*…

²APÙC. – v. *Hapuc*.

¹APUCÀRE (plur. *apucări*), s.f.; l'infinit. d ' a p u c pris comme substantif: action de saisir, d'empoigner, de ravir etc. „Fapta de a a p u c a, d-a lua, d-a prinde, d-a pune mîna; prindere de frig, de frică, de spaimă” (Costinescu). Substantivează toate sensurile verbului a p u c, dar circulă mai ales ca sinonim cu r ă p i r e, pe cînd subatantivii a p u c a t și a p u c ă t u r ă au căpătat nuanțe cu totul diferite.

Dosofteiu,1680, ps. LXI:

„Nu nedejdĭuireț pre strâmbătate,și spre *apucare* nu doriretŭ…”	„Nolite sperare super iniquitatem, et super r a p i n a s nolite concupiscere…”

unde la Coresi, 1577: „Nu upovăireți în nedereptate, și în r ă p i r e nu jeluiți…”

Varlam, 1643, I, f. 4 a: „întru inima vamâșului ĭubirĭa banilor petréce, lâcomiĭa, strămbâtatĭa *apucările*…”

Ibid., f. 274 b: „acolo vorŭ sta înaintea noastrâ râutâțile hiecâruĭa de noi, sta-vorŭ nemilostivirile noastre, vrâjmâșiile, *apucârile*, pradele…”

Antim, *Predice*, p. 84: „să ne ferim, din cît ne va fi putința, de curvie, de beție, de zavistie, de vănzări, de *apucări*, de năpăști și de alte multe ca acestea…”

v. ¹*Apuc*. – ²˒³*Apucat*. – ¹˒²*Apucătură*. – *Pradă*. – *Răpire*…

²APUCÀRE, s.f.; t. de vétér. popul.: phymatose, eaux aux jambes. Termen poporan mai obicinuit pentru această boală de vite și mai ales de cai este a p ă.

Vinețki Avgi-bașa, *Cărtecică*, București,1806, p. 68–70: „O h f a t, care să zice turcește arpalama, rumânéște: au luat a p ă la pičoare, sau din grăunțe s-au vătămat, de care fieșicare boală voi pune cu leacuri deosebite. Ačastă boală iaste de vînt, de bucate, de orz, din apă, din frig, din osteneală, de răceală…”; apoi mai jos: „O h v a t, a p ă la cal, adică *apucare*…”; mai încolo: „O h v a t de vînt, adică *apucare*…”

Termenul pare a fi o simplă traducere din polonul „ochwat”, care însemnează „saisissement”.

v. ⁵*Apă*.

¹APUCÀT, -Ă, adj.; le part. passé d ' a p u c pris comme adjectif: 1. saisi, empoigné, ravi etc.; 2. emporté, violent; 3. ayant pris froid. În primul sens, sinonim cu l u a t, p r i n s, c ă p ă t a t, î n h ă ț a t etc., adjectivînd toate înțelesurile verbului a p u c: *apucat* de pept, *apucat* de hoți, *apucat* de friguri, *apucat* din somn, *apucat*

la strîmtoare, *apucat* pe loc, *apucat* a-și ținea cuvîntul, și altele. Este interesant mai ales sensul al doilea, născut aproape prin aceeași trecere logică ca în francezul „emporté" și-n care cuvîntul devine sinonim cu i u t e, cu a p r i g, cu n ă b ă d ă i o s, cu p o r n i t.

O doină din Bucovina:

„Nu mi-i ciudă de bărbat,
Că oricît e de-*apucat*,
Tot se-ntoarce cîteodată
Ș-a sa dragoste-mi arată..."

(Marian, Buc. II, 18)

În sensnl al treilea, născut din cel dentîi prin subînțelegere „de frig", *apucat* e sinonim cu r ă c i t.

„De a răcit cineva la mijloc, zic că-i *apucat*" (Preut A. Paraschivescu, Muscel, c. Valea-Mare).

L.M.: „*apucat* = răcit, de copii".

v. [1]*Aprig*. – [1]*Apuc*. – [2,3]*Apucat*. – [3]*Apucătură*. – [1]*Iute*.

[2]**APUCÀT** (plur. *apucate*), s.n.; le part. passé d ' a p u c pris comme substantif: rapine, prise. Sinonim cu j a f și p r a d ă. Corespunde formațiunii participiale latine „raptus", de ex.: „ex r a p t o vivere = a trăi din *apucat*".

Urechia, *Letop*. I, p. 144: „Ștefan-vodă fiind ca un leu gata d e *apucat*, ce nu-l poate nime îmblănzi și lui odihna altuia îi părea cu pagubă..."

Cantemir, *Chron*. II, p. 184, despre cumani: „cu tălhușaguri și cu *apucatul* a trăi era obiciuiți..."

Locuțiunea „p e *apucate*" funcționează ca adverb cu sensul fundamental de „în pripă", către care se adaoge noțiunea de „împrăștiat": „fac p e *apucate* = mă pripesc fără șir a face multe".

„P r e *apucate* = raptim" (L.M.).

Basmul *Sînta Vinere* (Sbiera, *Povești*, p. 307): „De gobăi, de vacă, de grădină, de niște sămănături, de toate trebuia să grijască tot ea, așa cît mai că nu găsea timp să caute de copii și să-și facă și ceva de mîncat, da încă de măturat prin casă, de spălat blidele, de zolit cămeșile! Toate acestea le făcea numai p e *apucate*, cînd încăpea cu timpul..."

v. [1]*Apucat*. – [3]*Apucat*. – [1]*Apucătură*. – *Grabă*.

[3]**APUCÀT**, s.n.; t. de méd. popul.: mal caduc, haut-mal, douleurs convulsives des petits enfants. Altfel zis b o a l a - c o p i i l o r și r ă u l - c o p i i l o r, mai avînd o mulțime de alte numiri poporane, precum: d u c ă - s e p e p u s t i i, s g h i h u - i a l ă, a l t e - a l e a, n ă b ă d ă i, s t r o p ș i t u r ă, a - b o a l ă etc.*Apucat* se zice mai în specie cînd este vorba de prunci, dar e foarte potrivit și pentru e p i l e p - s i a în genere, căci termenul științific vine și el din grecul ἐπίληπτος „saisi, surpris, posédé par le diable", ceea ce corespunde pe deplin cu credința poporană română.

„Țăranii pun sub căpătîiul copilului mic, de la nașterea lui și pînă la șease săptămîni împlinite, o carte care se numește A v e s t i ț a, ca să nu se apropie dracul de el să-l a p u c e; căci epilepsia o numesc țăranii *apucat* sau r ă u l - c o p i i - l o r…" (Th. Theodorescu, Ialomița, c. Lupșeanu).

D.S.F. Marian (*Descîntece*, p. 199) descrie în următorul mod această boală: „…un feliu de cîrcei de stomah, cari frămîntă pre copii în nuntru și-i zgîrcesc uneori așa de tare, pînă ce-i fac ghiem și le duc picioarele la gură. Alteori copiii, ce sînt torturați de această boală, fac spume la gură, schimbă feliu de feliu de fețe, ba adeseori se schirnosesc, adică li se sucește vro mînă, vrun picior, se-ncrucișează, li se strîmbă fălcile, li se slăbesc toate nervele, și rămîn apoi, dacă se-ntîmplă să nu moară, astfeliu schimosiți pentru toată viața. Însă cei mai mulți copii nu pot petrece și scăpa de această boală uricioasă, ci mai degrabă mor. R ă u l c o p i i l o r îl capătă mai ales din spaimă mare și cînd zac mult de altă boală. În limba germană se numește această boală F r e i s e n. În mitricele morților am aflat că cei mai mulți preoți din Bucovina au înscris-o ș-o mai înscriu încă unii prin F r a s …"

G.D. Teodorescu (*Poez. pop.*, 362 sqq.): „*Apucatul* sau î n c l e ș t a t u l corespunde, la copiii mici, cu colicele. Cînd pruncul se zvîrcolește și plînsul îi este înăbușit de dureri, babele și moașele zic că: e a p u c a t de inimă sau de rînichi; de aceea îl scaldă în apă caldă și, trăgîndu-l pe corp cu unt proaspet, îi zic acest deseîntec:

Eu m-am sculat
Ș i am plecat
Pe cale
Pe cărare
Pe ulița mare
La rîul lui Iordan,
La fîntîna lui Bogdan etc.

După ce descîntecul se zice de trei ori în timpul scăldatului, copilul e oblojit cu foi de varză, înfășat în scutece calde și culcat ca să înădușească. Î n c l e ș t a t u l, afară de *apucat*, se mai cunoaște și sub numele de s t r î n s, s t r î n s u r ă, s t r î n s ă t u r ă, î n c l e ș t ă t u r ă..."

v. [1]*Apuc*. – [1,2]*Apucat*. – [2]*Apucătură*. – *Avestiță*. – *Boala-copiiLor*. – Fras…

APUCÀTE (PE-), adv.; „à bâtons rompus" (Cihac). – v. [2]*Apucat*.

APUCĂTÒR, -OARE, adj. et subst.; qui saisit, qui empoigne, qui ravit etc. „Acela care a p u c ă cu iuțeală, care înhață cu lăcomie, care ia ceva prin amăgire, care are obicei d-a lua ce nu este al său" (Costinescu). Sinonim cu j ă f u i t o r sau p r ă - d ă t o r . În antiteză cu d a r n i c. E mai cu seamă des ca epitet al lupului și al fiarelor sălbatece.

Varlam,1643, I, f.1 b (*Luc*. XVIII,11): „nu sâmtu ca alalți oameni *apucători*, nedirepți…", unde în *Noul Testarrtent* din 1648: „nu sănt ca alalți oameni j ă - h u i t o r i, nederepți…"

Ibid., f. 93 a: „avut-ai înpâraţi mulţi, Ierusalime! ce aceĭa au fostĭ râi şi nedirepţi, *apucâtori* şi p r â d â t o r i…”

Dosofteiu, *Liturgiar*,1674 (*Molitve de ploe*, f.119 a): „tu eşt milos, ĭară noĭ nemilostivi; tu eştŭ darnic ĭară noĭ *apucători*…”

Acelaşi, *Synaxar*, 1683, mart. 12, f. 30 b: „aceştĭa ce să •urâ şi să blastămâ cu strâmbulŭ, măzditoriĭ şi luâtoriĭ de mitâ şi *apucătoriĭ*, de-ş petrecŭ cu bişugŭ adunatŭ cu vicleşugŭ…”

Ioan Crisostom, text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al bis. Sf. Nicolae din Braşov, p. 502): „pâziţi-vâ de prooroci mincĭunoşi, carii vorŭ veni cătrâ voi întru înbrâcâminte de oi, ĭarâ deîn lâuntru săntŭ l u p i şi *apucâtori*…”

Nic. Muste, *Letop*. III, p. 18: „Tătarii sânt l u p i *apucători*, pradă, robesc, bat şi căznesc pre creştini…”

v. [1]*Apuc*.

[1]**APUCĂTÙRĂ** (plur. *apucături*), s.f.;1. rapine, pincée; 2. façon, manière de s’y prendre. În ambele accepţiuni se întrebuinţează mai cu seamă la plural. În sensul dentîi e ceva mai puţin decît substantivul a p u c a t.

Costinescu: „*Apucătură*, aceea cît se a p u c ă, cît se ia, cît se poate lua cu două sau trei degete”.

L.M.: „*Apucătură*, punerea mînilor, luarea în mîni, de ex.: cu o *apucătură* l-a aruncat în aer”.

1. *Apucătură* „rapine”:

Nic. Muste, *Letop*. III, p. 26: „După robiea Dncăi-vodă, venit-au domn ţărei Dimitraşco Cantacuzino cu a doua domnie; iar nimică n-au schimbat firea sa; şi iarăşi lăcomie, şi *apucături*, şi făcea strămbătăţi…”

Enachi Cogălniceanu, *Letop*. III, p. 240: „Ruşfeturi şi *apucături* nu se socotia căte lua toţi în toate părţile, sferturi şi dăjdi mari pe toate lunile, şi mai de multe ori îndoite, avănd pe la ţinuturi oameni greci…”

Jipescu, *Opincaru*, p. 108: „Cine nu lucrează nimic, şi cel ce trăieşte dîn jafuri, dîn jumuleli, dîn *apucături*, dîn înşelări, ala este trîntor…”

2. *Apucătură* „façon”.

L.M.: „nu-mi plac *apucăturile* lui.”

Cihac: „*apucături* bune, rele = bonne, mauvaise conduite.

I. Ruset, *Zgîrcitul* (Buc., 1836), p. 25.: „d-o mie de ori ţi-am zis, fătul meu, că *apucăturile* tale nu-mi plac de loc; prea mult te vîri pîntre coconaşi…”, unde la Molière: „je vous l’ai dit vingt fois, mon fils, toutes vos m a n i è r e s me déplaisent fort; vous donnez fnrieusement dans le marquis…”

Gr. Grădişteanu, *Domnu Pursoniac* (Buc., 1836), p. 7: „m-am uitat la dînsu o jumătate de ceas bună, ş-atît de bine i-am băgat de seamă *apucăturile*, încît acum îl cunosc, ca p-un ban rău, ce fel de om este…”; şi mai jos, p. 28: „oamenii cu duh se văd după *apucături*”; unde la Molière nu se află cuvîntul corespunzător.

v.[1]*Apuc*. – [2]*Apucat*.

[2]**APUCĂTÙRĂ**, s.f.; t. de méd. popul.: 1. crampes d'estomac, douleurs spasmodiques; 2. empoisonnement mercuriel. În primul sens, este un fel de c î r c e i și se confundă cu a p u c a t u l, deși acesta se aplică mai cu deosebire la prunci, nu la oameni mari; despre cazul al doilea, în care babele atribuie mercuriului luat în beutură bubele sau beșicele ce ies și se sparg pe corp,

v. *Argint-viu*.

1. *Apucătură* „crampes".

Se întrebuințează mai adesea în asociare cu terminul î n t î l n i t u r ă.

„De a răcit cineva la mijloc, zic că-i a p u c a t și-i descîntă de *apucătură* și î n t î l n i t u r ă, trăgîndu-l și cu untură de porc negru tăiat la Icnat..." (Preut A. Paraschivescu, Muscel, c. Valea-Mare).

v. *Ignat*. – *Porc*.

„Pentru *apucătură* se bea buruiana numită r ă t e z ă t u r ă , feartă cu apă ne-nceputǎ. *Apucătura* este cînd doare tare la stomah; iar cînd răcește cineva, zice că l-a apucat î n t î l n i t u r a..." (C. Decusară, Tecuci, c. Țigănești).

După un manuscript de Aron Prijbeanu (Tocilescu, *Rev*. II, t. 1, p. 385), „un descîntec de *apucătură* și î n t î l n i t u r ă":

„Trage baba pă bolnav pă spate cu apă, săpun sau oțet și untdelemn, și zice: Strigoaica a găsit ușa casii deschisă, fereastra destupată, focul stins; în dinți pă (cutare) l-a luat, sîngele-i a sorbit, la pămînt l-a trăntit, cu morții l-a socotit. Maica Domnului din cer a auzit, în brațe l-a luat, pă masă de argint l-a pus, cu basma de fir l-a șters, oscioarele i le-a dres, junghiul i l-a scos, sănătatea să-l pătrunză pîn-în os. Strigoaică Moroaică, desfă (cutăruia) de orice rău ai pus pă dînsul, că în piuă te-oiu pisa, în moară te-oiu măcina, în vînt te-oiu arunca, încît norii s-or mira. Desfă-l (pă cutare) de 99 *apucături*, de 99 î n t î l n i t u r i, de 99 aplecături, de 99 deocheturi, de 99 junghiuri, strîns cu ceas rău, tu a p u c a t u l e, tu î n t î l n i t u l e, colțatule, urîtule, grozavule, negritule, eși, du-te (de la cutare), din spatele lui, din pieptul lui, spinarea lui, rinichii lui, ficatul lui, inima lui, din zgîrciul nasului, din fața obrazului, că (cutare) nu vă poate purta, nu vă poate cina, adăpa și plimba. Eșiți! du-te preste prăpăstii și munți, la fata Craiului-înpărat, unde vă așteaptă cu mese întinse, făclii aprinse, acolo vă este cina, acolo vă e odihna, acolo vă potoliți, acolo să vă risipiți, să rămîe (cutare) luminat ca argintul cel curat; eu mă închin cu descîntecul Maica Precistă cu leacul..."

v. *Întîlnitură*. – *Rătezătură*.

2. *Apucătură* „empoisonnement mercuriel".

„L u m i n o s u l crește în păduri și fînețe, în forma cucutei, avînd flori albe măciulate ca floarea liliacului. Se vorbește de bătrîni că această plantă e folositoare pentru *apucătură*, adecă boală venită din argint-viu dat din dușmănie fntr-o băutură. Cînd bubele pe trup încep a sparge, se ia luminosul, se fierbe sîmbătă seara pînă a nu apune soarele, cu apă ne-nceputǎ și fără a vorbi cu nimene, apoi se pune la un loc curat, și a doua zi duminecă, pînă a nu răsări soarele, bolnavul se spală cu acea apă pe bube..." (N. Țărcuș, Covurlui, c. Piscu).

„Luminosul", la dr. Brîndză „luminoasa", mai numit „năpraznic", „curpen-de-pădure", „curpeniță" este „Clematis", mai ales „Clematis erecta" și „Clematis vitalba",

o plantă care deja în vechime se întrebuința pentru vindecarea a tot felul de bube sau beșici. „La vertu antipsorique de la clématite était connue des anciens; Pline, Dioscoride et Galien en ont parlé. Il est à regretter que les médecins aient laissé tomber dans l'oubli une plante aussi énergique…" (Cazin, *Plantes médicinales*[3], p. 330).

v. [1]*Apuc*. – [3]*Apucat*. – *Curpeniță*.

APÙI. – v. *Apun*.

APUITÒR. – v. *Apunător*.

APÙN s. **APÙI** (*apus*, *apunere*), vb.; se coucher (des astres), se fermer (des yeux); fig.: décliner, descendre; s o a r e -*apune*, le coucher du soleil. În privința soarelui, e sinonim cu a s f i n ț e s c și s c a p ă t; în antlteză cu r ă s a r. Lătinește a p - p o n o = a d p o n o însemnează „pun lîngă", de unde „culc = colloco". La macedo-români pînă astăzi: „să te *apunĭ* caplu a teu = pune-ți jos capul" (Șaineanu, *Semasiologia*, p. 181), adecă: „culcă capul". „Soarele *apune*" vrea să zică: „le soleil se couche". Dezvoltarea sensului e foarte ușoară, și totuși numai la români l-a căpătat a p p o n o, rel puțin ca verb, căci substantivul a p u s are paraleluri și-n celelalte limbi romanice.

Cantemir, *Divanul*, 1698, f. 4 b: „iarna va lipsi, și soarele nu va *apune*, căci noapte nu să va face…"

Costachi Conachi, p. 234:

„Eu iubesc și arz în pară la răsăritul de soare,
Și mă vaiet cînd *apune* că arz încă și mai tare…"

Costachi Negruzzi, *Melancolia*:

„Nu bag seamă că dasupră-mi vijelia se stîrnește,
Sau că soarele *apune*, ori că tunetul vuiește…"

O doină:

„Oliolio, soare rătund!
De-ai *apune* mai curînd…"

(Alex., *Poez. pop.*[2], 256)

Alta:

„Am o mîndră ca ș-o cruce,
Și la lucru n-o pot duce;
Dimineața-i rouă mare,
Și se udă pe picioare;
Cînd *apune* sfîntul soare,
Stau țînțarii să te-omoare…"

(J.B., 425)

A. Pann, *Erotocrit*, p. 27:

„Și cum se arată noaptea și l u m i n a au *apus*,
Iară ca și mai-nainte la același loc s-au dus…”

„Cînd cineva a murit, se zice: i-a *apus* s t e a u a” (Mironescu, Neamț, c. Frumoasa).

Cîntec macedo-român (Col. ms. Dr. Obedenaru):

„Ah, voi pulĭ asburătorĭ,
Çi asburațĭ pîn’ tu niorĭ,
Nihĭam să vă *apuneațĭ*…”

= Ô vous, oiseaux de haut vol, qui volez jusque dans les nuages, d e s c e n d e z un peu…”

O c h i i *apun* cînd se închid, prin asociațiune de idei între „lumina” ochiului și „lumina” stelelor.

Ioan din Vinți, 1689, f. 119 b: „Acumŭ toate mădulările trupeștĭ deșĭarte se arată, fiind moarte și nemișcate și toate netriabnice: mănule și pičoarele săntŭ legate, o c h i ĭ *apuseră* și audzulŭ asurdzi, limba cu tăcére să îngrădi…”

C. Conachi, p.155:

„Înalți Dumnezei!
Ce văd ochii mei
De clipesc ș-*apun*?
Sub chip omenesc
Un înger ceresc
Văd si se supun…”

Figurat la I. Văcărescu, p. 211:

„Mărirea tinereții
Eu simț c-o am răpus:
De tot lumina vietii
Acuma mi-a apus…”

La Beldiman, *Tragod*., v. 715:

„Venind, merg cu toți la curte, pun la cale, sfătuiesc,
Argimagzariul la Poartă să se facă rînduiesc,
Să arate starea țării și cele ce-au suferit
M i l a ei să nu *apuie*, c-apoi sînt toți de perit…”

Tot așa se poate zice că: bucuria *apune*, fericirea *apune*, însiși oamenii *apun* cînd se apropie moartea.

În sensul din urmă, ne întimpină forma reflexivă într-un text omiletic din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 644): „căutăndŭ îndârătŭ să vază pre derepții, de carii se înpartŭ, ce li s e v o r ŭ *apune* d e î n t r e o c h i și nu se vorŭ putea întoarce înapoi…”

O frumoasă icoană a vieței de la țară „cînd s o a r e l e *apune*”, la Boliac:

„Cînd s o a r e l e *apune* pe văi și pe colnice;
Cînd satul tot se umple de vaci și de junice;
Cînd sare vițelușii și ugerul e plin;
Cînd rumene copile, flăcăii numai zale,
Își rîd cu dinți de lapte, se trag de mîini din cale,
Își spun cîte o glumă, își iau mărul din sîn…”

Ca substantiv invariabil e foarte poporan compusul s o a r e *apune* „concher du soleil” în opozițiune cu s o a r e - r ă s a r e „lever du soleil”.

Un zapis de vînzare, 1690 (*Cond. ms. a Hurezului*, 1754, în Arh. Stat., f. 534 a): „vîndutu-ĭ-am dumnealui pivnița noastră de piĭeatră din Tîrgoviște cu tot locul cît să va alége și cu un loc de prăvălie alăturea cu pivnița, care loc mérge în lung din ulița cea mare spre s o a r e *apune* pînă în ulița caré mérge pre lîngă locul Hriziĭ Banul…”

Basmul *Pici ramură* (Stănceseu, *Basme*, p. 2): „a întrat vrăjmașul dinspre s o a - r e -*apune* și ne pustiește ogoarele…”

Alexandri, *Legenda ciocîrliei*:

„Seninul dulce-al zilei, rîvnind acea minune,
Din s o a r e l e - r ă s a r e și pîn’la s o a r e -*apune*,
Se-ntinde pe dasupră-i cu bolta lui rotundă,
Voind să-i fac-un templu în care s-o ascundă…”

unde articulatul s o a r e l e - r ă s a r e este o licență poetică.

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 45: „D-o fi fată, o s-alerge d-a-ncîtelea pe la s o a - r e - r ă s a r e pîn-o vedea pe dracu la s o a r e -*aprune*…”

„Vîntului de la a p u s i se zice s o a r e -*apune* și m u n t e a n u” (P. Michăescu, Brăila, c. Ceacîru).

La prima persoană *apun* sau. *apui* nu se aude mai niciodată, ceea ce se explică prin însuși sensul acestui verb; la subjunctiv însă și la participiu prezinte se rostește totdauna cu *n* muiat: *apuie*, *apuind*, nu: *apună*, *apunînd*.

Ioan Crisostom, text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al bis. Sf. Nic. din Braș., p. 524): „mâniĭați-vâ și nu greșireți, soarele să nu *apue* în măniĭa voastrâ…”

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, sept. 1 (f. 2 a): „Și bătându-sâ (Isus Navi) cu inoplemeniciĭ și soarele *apuindŭ*, avândŭ inemâ la războĭu s-au rugat luĭ Dumnedzău și dzâsâ să stĭa soarele, și îndatâ stătu și să opri soarele din calĭa sa să nu *apue*…”

Critil și Andronius (Iași, 1794), p. 15: „eu m-amŭ datŭ cu totul la privirea aceștii mulțimi de stele, din care unele era scînteioasă și altele strălucitoare; eu socotiemŭ, eu însemnamŭ a lorŭ mare deosebire, a lorŭ așăzare, a lorŭ mișcare și a lorŭ floare, unele răsărindŭ și altele *apuindŭ*…”

v. [1,2]*Apus*. – *Pun*.

APUNĂTÒR s. **APUITÒR, -OARE**, adj.; „descendant du soleil” (Cihac).

v. [1]*Apus*.

APÙNE (SOARE-). – v. *Apun*. – *Soare-apune*.

A-PÙRURE, adv.; toujonrs, en tout temps, continuellement. T o t d a u n a sau h o j m a. Din prepozițïonalul *a* (= *ad*) și din p u r u r e, de care nu se deosebește prin sens. Mai obicinuit își acață pe emfaticl -*a* (v. [5]*A*): *a-pururea*.

I. Văcărescu, p. 29:

„O, ce simțire! o, ce plăcere!
În noi s-aprinde foc ce nu piere;
Ș-aprins *a-pururea*-n noi să fie,
Jurăm p-altar de statornicie…"

Își mai prepune uneori pe d e: d e - *a-purure* sau d-*a-purure*.

Beldiman, *Tragod*., v. 3915:

„Dar de ei a se încrede niciodată nu putea,
De aceea-n îngrijire d e -*a-pururea* plutea…"

v. *Purure*.

[1]**APÙS**, **-Ă**; le part. passé d ' a p u n pris comme adjectif: couché (des astres), fig.: sur le déclin, disparu. Soarele *apus*. Lumină *apusă*. Stele *apuse*. Figurat: bucurie *apusă*; neamuri *apuse* în întunerecul veacurilor etc.

La negativ, *neapus* însemnează mai mult ceea ce nu poate să a p u i e sau nu a p u n e niciodată.

Varlam, 1643, I,f. 245 a: „Isus Hristos, direptul soare, lumina cea *neapusâ*, strâlucirea cĭa véčnicâ…"

Șeapte, *taine*, 1644, p. 127: „mĭargemŭ spre lumina cĭa *neapusâ* a dzilei mărirei lni Dumnedzău…"

Cu același sens: n e a p u i t o r.

Cantemir, *Divanul*,1698, f. 80 b: „lumina lumii în lumina credinții, adecă în soarele cel n e a p u i t o r i u a o preface…"

v. *Apun*. – [2]*Apus*.

[2]**APÙS** (plur. *apusuri* și *apuse*), s.n.;1. coucher (des astres); 2. occident, ouest; fig.: déclin. În primul sens, *apus* este dinamic, însemnînd treptata a p u n e r e a stelelor; în sensul al doilea e static, arătînd regiunea cerului unde stelele a p u n. În ambele serisuri e sinonim cu a s f i n ț i t, cu s o a r e - a p u n e, cu s c ă p ă t a t. Prin sens și prin partea radicală -*p o n*- coincidă cu ital. și portug. p o n e n t e, span. p o n i e n t e, provenț. p o n e n t (Cihac).

1. *Apus* „coucher".

Se zice mai adesea *apus* d e s o a r e, nearticulat, construindu-se cu s p r e, l a, p e l a.

Balada *Oaia năzdrăvană*:

„Și mi s-au vorbit,
Și mi s-au șoptit
La *apus* d e s o a r e
Să mi te omoare…”

(G.D.T., *Poez. pop*., 435)

Colindă muntenească:

„Spre *apus* d e s o a r e,
Cam pe drumul mare,
Trec
Și se petrec
Stoluri de voinici
Pe cai povîrnici…”

(*Ibid*., 91)

Balada Miorița:

„Ei se sfătuiră
Pe l-*apus* d e s o a r e
Ca să mi-l omoare…”

Figurat, la Costachi Conachi, p. 100:

„Amar nouă! ce durere ne arde și ne topește!
Noi murim, și lumea toată nimic nu ne folosește:
Nu-i scăpare…căei nădejdea de la noi este departe;
S-o-nchegat lumina vieței cu *apusul* cel de moarte!…”

Ibid., p. 224:

„Tu pătrunzi a mea simțire cu lumini ce în cer nu-s…
Tu ești Dumnezeu de viață, tu ești stea fără *apus*…”

Gr. Alexandrescu, *Mănăstirea Dealul*:

„Mărețul turn, trist martur l-al nostru trist a p u s…”

și tot acolo, mai jos, cu sensul direct:

„Așa în a mea rîvnă, pe locul părintesc,
Fiu al astor ruine, țărîna lor slăvesc;
Încă-mi aduc aminte de groaza ce simțeam,
Cînd la *apusul* z i l e i scheletul lor priveam…”

2. *Apus* „occident”.
Un boacet din Moldova:

„Ie-te după sfîntul soare,
Luminos și frumos tare,

Că-i nainte mergător
Și-napoi întorcător:
Merge de la răsărit
Și pînă la a s f i n ț i t,
Și de la *apus*
După ce s-a dus
Merge iar la răsărit…”

(Burada, *Înmormînt*., p. 121)

Rareori se zice în acest sens, printr-un fel de pleonasm poporan, „*apusul* s o a r e l u i”.

Inventariul Cotrocenidor, 1681 (ms. Arh. Stat.), f. 14: „și ĭară să hie svintii mănăstiri o moșie în muntele Bucécĭului, însă de cătră *apusul* s o a r e l u i toată partea jupănésii Caplii den Cocorăști…”

Apus este unul din cele patru puncturi cardinale.

Predică, text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel*. al bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 190): „date furâ noao patru eyagghelii, derep-ce săntŭ stlăpi acéste lumiei, că și lumea patru pârți avăndŭ: r â s â r i t u l ŭ, *apusul*, m i a z â n o a p t e, a m i a z â z i, pentru acéĭa se câdé și stlăpi a fi patru…”

Apus se pune obicinuit în antiteză cu r ă s ă r i t.

Balada *Soarele si luna*:

„Noi cît om trăi,
Nu ne-om întîlni:
Cînd eu merge-oi la *apus*,
Tu la r ă s ă r i t te-ai dus;
Cînd tu merge-i la *apus*,
Eu la r ă s ă r i t m-am dus…

(Burada, *Dobrogea*, p. 172)

Cirnilitura despre scrisoare: „Limbă dulce sau amară grăiește la r ă s ă r i t si s-aude la apus” (Alex., *Poez. pop*.², 393).

Proverb despre cine povestește fără șir: „Îmi vorbești una de la r ă s ă r i t și alta de la *apus*” (Pann, III, 131).

„R ă s ă r i t u l *și apusul*” = lumea întreagă.

Moxa, 1620, p. 351: „toți domnii pământului și toți vitéjii lumiei de la r ă s â r i t pănâ la *apus*…”

Varlam, 1643, I, f. 45 a: „într-un časŭ ĭaste de o datâ și în cerĭu și pre pâmăntŭ, și la r â s ă r i t ŭ și la *apusŭ*, și în toate laturile lumiei…”

În urma schismei lui Fotiu (858), religiunea creștină s-a despărțit în două mari secte: biserica R ă s ă r i t u l u i sau greacă și biserica *Apusului* sau latină.

Urechia, *Letop*. I, p. 106, vorbind despre Conciliul de la Florența: „în loc de împreunare, nici să auză de numele Papii și a bisericii *Apusului*…”

În *Psaltirea Șcheiană*, cirea 1550 (ms. în Acad. Rom.), XLIX, ne întimpină forma *appus*:

„…de răsăritul soarelui până la *appus* (а̂ппоүс)…”	„…a solis ortu usque ad o c c a s u m…”

În graiul vechi *apus* se întrebuințează și la plural: *apuse și apusuri*.

Coresi, 1577, ps. CII:

„…cătŭ stau răsâritele de *apuse*, deluîngat-au de noi fără-de-légile noastre…”	„…quantum distat ortus ab o c c i d e n t e, longe fecit a nobis iniquitates nostras…”

unde și-n toxtul grec e pluralul: „ἀνατολαὶ ἀπὸ δυσμῶν", ca și-n cel paleoslavic: „vŭstotzi ot z a p a d ŭ”. Însă la Silvestru, 1651, e singular: „cătu-ĭ de departe răsăritulŭ de *apusŭ*”.

Biblia Șerban-vodă,.1688, p. 460 (*Esai*. IX, 12):

„Siriĭa despre răsariturile soarelui și pre elini de la *apusurile* soarelui…”	„Συρίαν ἀφ’ ἡλίου ἀνατολῶν, καίτοὺ Ελληνας ἀφ’ ἡλίου δνσμῶν

Corbea, *Psaltirea*, circa 1700 (ms. în Acad. Rom.), LXVII:

„Ce lui preste *apusuri*, ce s-au suit, cale
Îi faceți și-l proslăviți și-n deal și în vale…”

v. [1]*Apus*. – *Asfințit*. – *Scăpătat*.

APUSEAN, -Ă, adj. et subst.; 1. „occidental, habitant de l’occident” (Cihac); 2. appartenant à l’église romaine. În opozițiune cu r ă s ă r i t e a n.

„Vîntului de meazizi se zice v î n t u l -m a r e și *apusanul*” (P. Pintea, Banat, c. Nevrincea).

v. [2]*Apus*.

APÙST (plur. *apusturi*), s.n.; t. de moulinage: écluse. Termen mai obicinuit este j i l i p; se zice și s t ă v i l a r.

„*Apust* la moară se numește o clădire din trei păreți de scînduri, doi laterali și unul în fața iezeturei unui iaz, mai adăugîndu-se o podeală făcută iarăși din scînduri. La păretele din fața iezeturei se așează 2–4 stavile, cari în timp ploios se rădică, căci altfel împlîndu-se iazul de apă s-ar strica iezetura, s-ar scurge toată apa și moara n-ar mai îmbla” (I. Solescu, Suceava, c. Lămășeni).

„*Apust* la moară este iezitura cea de lemn, care oprește apa cînd vrea, și-i dă drumul iarăși cînd vrea” (G. Bottez, Iași, c. Chișcăreni).

La prima vedere, *apust* ar părea a fi latinul a p p o s i t u m, iar prin urmare dublet etimologic cu a d ă p o s t (= *adpositum*), ceea ce s-ar potrivi sub raportul sensului și n-ar fi tocmai greu de susținut în privința fonetică. Totuși originea latină sau romanică trebui cu totul înlăturată. Moldovenii au luat cuvîntul de la poloni:

u p u s t „die Schleuse an einem Teiche”, din vechiul slavic u p u s t i t i „ dimittere”. Linde (v. *Upusci•*) aduce o mulțime de texturi poloane, din cari iată cel dentîi: „do zatrzymania wody w stawie albo wypuszczenia jej sa u p u s t y = pentru oprirea apei în iaz sau pentru scoaterea ei sînt *apusturile*”. De la poloni au primit această vorbă și rutenii: o p u s t „Schleuse” (Zelechowski, I, 574). Din polonul u p u s t vine românul *apust* prin disimilațiune vocalică.

v. *Jilip*. – *Lătoc*. – *Moară*…

APUȘOARĂ. – v. Apșoară.

APÙT (*apuțit*, *apuțire*), vb.; sentir bon ou mauvais, flairer. Sinonim cu a m i r o s. Format din p u t prin prepozițiunalul *a* = a d, ca în „apipăiesc” sau în „adulmec”. Arhaism.

Dicționarul bănățean, ms. circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 424):

„*Aput*. Olfacio”.

Coresi, 1577, ps. CXIII:

„Rostŭ aŭ și nu grăescŭ, ochi au și nu vădŭ, urechi au și nu audŭ, nasure au și nu *aputŭ*…”	„Os habent et non loquentur, oculos habent et non videbunt, aures habent et non audient, nares habent et non o d o r a b u n t...”

unde la Silvestru,1651: „nari au și nu m i r o s e s e ŭ”, iar la Dosofteiu, 1680: „nări au și nu vorŭ m i r o s i.

v. *Amiros*. – *Apipăiesc*. – *Apuțit*. – *Aulm*. – *Avăd*. – *Put*…

A-PUTÈRE-A-FI s. **A-PUTÈRELE-A-FI (DE-),** adv.; plus que suffisamment, dans toute la force du mot. Un moldovenism energic și frumos în loc de: „pe cît se poate mai mult”. Sub raportul morfologic se apropie de vechiul adjectiv „a-firea”.

Basmul *Pepelea* (Sbiera, *Povești*, p. 9): „…au început și mai cu gura și cu ocări asupra lui și a-l mustra cum de au fost el așa de nebun și de tont, și cum de el, om bătrîn și moșneag d e *-a-putere-a-fi*, și să-l cuprindă așa jocul cînd aude o turluitură de fluier!…”

A. Vlăhuță, *Nuvele*, p. 129: „Ai înnăucit, sărace, de tot. Cică ești om, copt d e *-a-puterele-a-hi*, și nu ți-ai prăsit un ban să-ți poți cîrpi o nevoie la o vreme grea…”

v. *A-fire*. – *Pot*.

APUȚINÈZ (*apuținat*, *apuținare*), vb.; diminuer, réduire, ammoindrir. Această formă, în loc de î m p u ț i n e z, ne întimpină numai la Budai-Deleanu (*Dicț*., ms. în Muz. istor. din București): „*apuținezu*, *apuținu*, vermindern, weniger machen”. Să fie oare poporană?

v. *Împuținez*. – *Puțin*.

 APUȚÌRE. – v. *Aput*.

[1]APUȚÌT, -Ă, le part. passé d ' a p u t pris comme adjectif: senti, flairé.
v. *Aput*. – [2]*Apuțit*.

[2]APUȚÌT, s.n.; le part. passé d ' a p u t pris comme substantif: odorat. Arhaism. Sinonim cu m i r o s.

Dicțiouar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 424):
„*Apuțitul*. Olfactus.
A p u ț i t u r ă. Olfactio”.

Coresi, *Omiliar*,1580, quatern. XXIV, p.11: „de-arâ fi tot trupulŭ ochĭu, unde arâ fi auzul? ĭarâ de-arâ fi totŭ auzŭ, unde ĭ-arâ fi *apuțitulŭ?*…”
v. *Aput*.

APUȚITÙRĂ. – v. [2]*Apuțit*.

[1]AR, (*arat*, *arare*), vb.; labourer. Latinul a r o, trecut de asemenea la italieni, spanioli, portugezi și provențali (Cihac). „A *ara*, a răsturna brazda cu plugul” (Costinescu). A lucra pămîntul pentru a-l face să rodească bucate. Treaba plugarului. Îndeletnicirea de căpetenie a oamenilor de la tară.

Miron Costin, *Letop*. I, p. 47: „tu *ară* pămăntul și păzește căsnicia, și alte meșterșuguri trebuitoare fă ca un. țăran…”

Pentru a se putea *ara* bine, pămîntul trebui să nu fie vîrtos.

Moxa, 1620, p. 403: „deci Craĭu (Sigismund) cu cătâ hvalâ venise, cu mai mare rușine se întoarse, că-șŭ pierdu voinicii cu totul și lăsâ oase de oameni cătŭ nu-și putea *ara* oamenii pre acei cămpi…”

După ce se *ară* pămîntul, apoi se g r ă p e a z ă și se aruncă s ă m n î n t ă.

Colinda *Plugușorul*:

„Și pămîntul măsurarăm,
Măsurarăm și-l *ararăm*:
Joile
Văile,
Mercurile
Gropile,
C-așa ne era locurile;
După ce-l *ararăm*,
Il g r ă p a r ă m
Și grîu curat s e m ă n a r ă m…”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 139)

Ar d e t o a m n ă, *ar* d e p r i m ă v a r ă, se zice după timpul anului cînd se *ară*.

Neculce, *Letop*. II, p. 456: „căzut-au o brumă mare de au stricat pînile cele mici, și stricase și pînile mari care era mai tărzie, că nu putuse oamenii *ara* d e t o a m n ă, fiind vremea oștirii, și d e p r i m ă v a r ă earăși nu putea să *are* de vreme, fiind boii slabi de earnă…”

Unealta cu care se *ară* este p l u g u l cu hălteiele lui.

Neculce, *Letop*. II, p. 200: „…(Ștefan cel Mare) mirăndu-se ce om este acela că *ară* duminica, îndată au trimes în toate părțile ca să-l găsească pre acel om să-l aducă la dănsul; și l-au aflat pre om în sus pre apa Vasluiului, cale de patru ceasuri, *arănd* la o movilă ce se chiamă acum movila lui Purcel, că pe acel om încă îl chiema Purcel. Și ducăndu-l pre acel om la Ștefan-vodă, l-au întrebat Ștefan-vodă: el au strigat așa tare? și de ce *ară* duminica? El au zis că au strigat el să aducă boii la plug, și *ară* duminica că este om sărac și într-alte zile n-au vrut frate-său să-i deie plugul…"

Balada *Movila lus Burcel*:

„Să-mi dea plugul ca să *ar*
Mi-a fost ruga în zadar…"

O doină:

„Alei, puico! dac-ai vrea,
Patru pluguri aș dura,
Țara-ntreagă aș *ara*!…"

(Alex., *Poez. pop.*[2], 243)

Cînd *ară* mulți deodată, plugurile se așează și înaintează în rînd, iar plugarii cîntă. *Cîntecul Jianului*:

„Văzui oamenii *arînd*
C u p l u g u r i l e î n r î n d,
Numai plugulețul meu
L-a-nțelenit Dumnezeu!…"

(G.D.T., *Poez. pop.*, 291)

Costcachi Negruzzi, *Doina nouă*:

„Boii mei cînd aud doină,
Ară țelină și moină,
Și îmi samăn cel ogor
Cîntînd doinele cu dor…"

A *ara* un cîmp pentru întîia dată se zice: a despica țelina.
Cîntecul Pandurilor din 1821 (G.D.T., *Poez. pop.*, 484):

„Uite, mergem să *arăm*,
Ț e l i n a s ă d e s p i c ă m,
Că avem să sămănăm;
Voi aveți să ne urmați
Și-nsutit să secerați…"

Proverb: „Orzul îl *ară* boii și-l mănîncă caii" (Pann, II, 87); sau: „boii *ară* orzul, și caii îl mănîncă" (Baronzi, *Limba*, p. 60).

I. Creangă, *Povestea unui om leneș* (*Conv. lit.*, 1878, p. 258): „Să-și puie cineva obrazul pentru unul ca tine și să te hrănească ca pe-un trîntor, mare minune-i și asta!

dar tot de noroc să se plîngă cineva. Bine a mai zis cine-a zis că: boii *ară* și caii mănîncă…”

Ghicitoarea despre „scrisoare”: „Gîsca *ară*, omul mînă” (*Țara nouă*, 1887, p. 162); negreșit, de pe cînd se scria cu pene, nu cu condeie.

„Cînd pămîntul este fraget, poporul zice: se *ară* c u m u -i c e n u ș a” (G. Băsoc, Tecuci, c. Homocea).

Infinitiv arhaic: „d e -a *ararea*”:

Paliia, 1582 (ap. Cipariu, *Anal.*, p. 81): „în șase dzile lucreadzâ, în a șaptea dzi tu rădzbunâ d e -a *ararea* și dĭ-a secerarea…”

v.[1,2,3] *Arat. – Arător. – Arătură. – Bou. – Brazdă. – Plug…*

[2]**-ÀR** s. **-ÀRIU, -ÀRĂ** (plur. *-ari* și-*are*); suffixe nominal correspondant au latin -a r i u s et -a r i u m. La vechii romani sufixul -a r i o - căpătase o mare răspîndire mai cu seamă în epoca imperială, dînd naștere unei mulțimi de substantivi, precum:

a) masculini de agenți: carbonarius, argentarius, ferrarius, carpentarius, cassidarius, coriarius, furnarius, lapidarius, lignarius, pectinarius, pecuarius, tabernacularius, tignarius etc., ca românește în: cărbunar, argintar, ferar, cizmar sau ciobotar, șelar, hornar, petrar, peptenar, păcurar, crîșmar, zidar, lemnar, meșteșugar, plugar, văcar, porcar, măcelar și altele, în cari agentul se numește după lucrul cu care se îndeletnicește, dar la feminin nu se face -ară, ci -ă r e a s ă: cărbunăreasă, argintăreasă etc., uneori -ă r i ț ă: văcăriță, crîșmăriță, lemnăriță;

b) neutri cu sens de încăperea unde se face sau se ține ceva: aerarium, aquarium, cellarium, columbarium, granarium, vestiarium, cibrium, armamentarium ete., ca românește în: grînar, porumbar, furnicar, acar, băligar, frunzar, degetar și altele, numite după cele cuprinse în acel loc și cari ar trebui să aibă totdauna pluralul în -are ca „grînare”, deși. poporul preferă a le trece la genul bărbătesc: furnicari, frunzari etc.

Pe lîngă acestea:

c) un mic număr de adjectivi: *primarius*, *secundarius*, *tertiarius*, *adversarius*, *contrarius* etc., ca românește în: (văr) *primar*, (cal) *pătrar* sau *cincar*, *sugar*, *fugar* și mai încă vro trei-patru, cu femininele lor în *-ară*: (vară) *primară*, (iapă) *cincară*…

Numirile de pomi ca *frăgar*, sau de pometuri ca *alunar*, aparțin rubricei *b*, fnsemnînd un ce c u f r a g i sau c u a l u n e; iar cuvîntul *armăsar* face parte din rubrica *c*, derivînd dintr-un adjectiv: „(cal) *armăsar* = (equus) *admissarius*.” De asemenea e de origine adjectivală *mădular* = lat. „medullaris” trecut la „medullarium”, precum si *amnar* = *ad-manuarium*.

Către rubricele *b* și *c* s-ar mai putea adăuga numirile lunelor ca *florar*, *cireșar*, *gerar*, *brumar*, adecă c u f l o r i sau c u c i r e ș e, g e r o s sau b r u m o s, dacă aci nu s-ar recunoaște mai curînd lucrarea de analogie a termenilor latini: „Januarius” și „Februarius”, de unde și *cărindar*, *făurar*, *măselar*.

În *țințar* nu este sufixul *-ar*, ci cuvîntul întreg e o reduplicare onomatopoetică = it. *zenzara*, *zanzara* = sp. *zenzalo* etc.; iar vorbele „ambar”, „cîntar”, „păhar”, „măgar” sînt împrumutate.

Poporul rostește deopotrivă *-ar* și *-ariu*, deși forma *-ariu* cea organică, predomnește în vechile texturi. În cuvinte ca *săbier*, *clucer*, *pivnicer*, *ușer* etc., *-er* din *-ar* se datorește acomodațiunii regresive a lui *a* cu *i*, sau cu *i*, cel cuprins în consoanele palatale.

Rornânul *-ar* corespunde italianului -a r o, -a r i o, -a j o și -i e r o, spaniolului -a r i o și -e r o, portugezului -a r i o și -e i r o, francezului -a i r e și -i e r, afară de unele abateri mai rare. Așa:

cărbunar = it. *carbonajo* = sp. *carbonero* = port. *carvoeiro* = fr. *charbonnier*;

grînar = it. *granaro*, *granajo* = sp. *granero* = fr. *grenier*;

primar = it. *primario*, *primajo*, *primiero* = sp. *primario*, *primero* = port. *primeiro* = fr. *primaire*, *premier*…

Sufixul *-ar* este unul din acelea prin cari se formează mereu cuvinte nouă, mai cu seamă însă la rubrica *a*.

v. *-areț*. – *-ariță*. – *-aș*. – *-ărească*. – *-ăriță*…

3AR; 3-e pers. sing. et plur. de l'optatif du verbe auxiliaire a m.

– v. 2*Am* [vol. I, p. 683-4].

ARÀ! – v. *Ăra!*

ARÀB. – v. 1*Arap*.

ARABÀ s. **HARABÀ** (plur. *arabale* s. *harabale*), s.f.; grand chariot, chariot turc.

v. *Harabà*.

ARABABÙRĂ, s.f.; sens dessus-dessous, pêle-mêle..Mai niciodată nu se aude *alababulă* (Cihac). Adesea se aspiră în *harababură*. Sinonim cu d - a - n d o a s e l e a, d - a - n d a r a t e l e a, a n o c a t o, a l a n d a l a, a n a p o d a, cari însă sînt numai adverbi, pe cînd *arababuară* funcționează mai totdauna ca substantiv. N-are a face cu turcul a l a k - b u l a k (Șaineanu), decît numai doară prin principiul comun onomatopoetic, prin care se întîlnește și mai bine cu venețianul a l a b a - b a l à, de ex.: „andar alababalà = vivere spensierato", „far a l a b a b a l à = fare alla sciamannata, „parlar a l a b a b a l à = favellare come i pappagalli" (Boerio).

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 6: „În cîrciumă e *arababură* mare. Firtiseală nepomenită ține Nea Nicola grecul, printre fruntași aleși după sprinceană, de ziua sa. O dată pe an e St. Niculae…"

„Despre modul cum întrebuințează poporul pe la noi cuvîntul *harababură*, iată două exemple:

1. În casa Ioanei ți-i mai mare dragul să întri, că vezi o mare curățenie și toate lucrușoarele așezate la locul lor; iar la vecina sa ai să găsești străchini, linguri, făină, slănină, aruncate pi pat, pi masă, pi vatră; printre blide, cîrpe; printre cîrpe, mămăligă; în scurt, o c u r a t ă *harababură*.

2. Ferice de Ion! cînd vorbește el, toți ai casei l-ascultă ca pi părintele duhovnic; iar l-alde Sava toți vorbesc odată, fără să bage-nsamă care e mai mare și care mai mic; ce să zic decît că la ii îi o c u r a t ă *harababură!*...” (E. Mironescu, Covurlui, c. Oancea)

v. *Anapoda*. – *Curat*.

ARABAGÌU s. **HARABAGÌU**, s.m.; charretier. –v. *Harabagiu*.

ARÀC s. **HARÀC**, **ARÀG** s. **HARÀG**,s.m.; échalas. – v. *Harac*.

ARÀCA-N-DE-MINE! interj.; exclamation féminine de détresse. Formă poporană în loc de s a r a c a - n - d e - m i n e.

Basmul *Pepelea* (Sbiera, *Povești*, p. 9): „*Araca*-n - d e -m i n e! și eu încă să joc? Mă socoți tu așa de proastă?...”

Basmul *Sînta Vinere* (*Ibid*., p. 309): „*Araca*-n - d e - m i n e, mătușică dragă! Nu știu ce să fie că s-au sculat mama din mormînt...”

v. [2]*Alde* [vol. I, p. 554]. – *Sărac*.

ARÀD, s.m.; t. de géogr.: Vieil-Arad, Neuf-Arad, Arad, ville roumaine. Un oraș din Crișiana, despărțit în două prin Murăș și legat printr-un pod. Are o cetate. Reședința unui vlădică românesc. Numele se menționează pentru prima oară în documente unguREști din secolul XIII, dar numai ca sat (Féjer). De unde vine? e anevoie a ști. Ar putea să fie A - R a d u, adecă satul lui R a d u sau unde șeade R a d u. Să observăm însă că și-n Dolj o măgură se cheamă A r a d e (Frunzescu). Numai de prin secolul XVI *Aradul* capătă o însemnătate oarecare istorică. Locuitorii de prin pregiur sînt într-o foarte mare parte români.

Doină din Banat:

„Sui, măicuță-n deal la cruce,
Să vezi domnii cum ne duce
Pe drumul *Aradului*
Cătană-mpăratului...”

(*Familia*, 1885, p. 511)

Într-un cîntec de pe la Mehadia (Vulpian, *Texurs*, p..41):

„Să bem noi vin de cel alb
Cu fetele din *Arad*!
Hai să bem vin de cel ros
Cu fetele din Lugoș...”

Din Ardeal:

„Cîți frăgari pe la *Arad*,
Atîtea gînduri mă bat...”

(J.B., 139)

Țichindeal, 1814, p. 372: „școală pentru cei ce vor de acuma înainte dascăli să fie la români, mlădițele vechilor romani, să se rădice, care în 3 noemvrie 1813 spre mîngăiare și bucurie și vecinica pomenire în *Aradul* v e c h i s-au început…”

ARÀDE. – v. *Arad*.

[1]**ARÀG** s. **HARÀG**. – v. *Harac*.

[2]**ARÀG** (plur. *araguri*), s.n.; t. de calligr.: jambage. „Unealtă de tras rigle spre a scrie drept” (Costinescu). Se zice și h a m b a c. Împrumut de la fanarioți, din neogrecul ἀ ρ ά δ α.

v. [1]*D*. – *Hambac*. – *Riglă*.

ARALÎC (plur. *aralîcuri*): s.n.; intervalle, espace, distance. „Mi-a făcut *aralîc* = il m-a fait place, j’ai réussi à passer” (Pontbriant).

„Dr. Polysu: „*Aralîc*, der Raum, Zwischenraum, Spielraum Platz”. Din turcul a r a l y k „intervalle, interstice” (Șaineanu). Nu se mai aude nicăiri (L.M., *Glos*., 24).

v. [1]*Turc*.

[2]**ARÀM**. – v. *Haram*.

ARÀM. – v. [1]*Aramă*.

ARÀMA, n. pr. loc. artic.; t. de géogr.: nom d’un village en Moldavie. Un sat în județul Iașilor (Frunzescu).

v. [2]*Aramă*.

[1]**ARÀMĂ** (plur. *arămi* și *arămuri*), s.f.; 1. cuivre; 2. ustensil en cuivre. Metal roșietec, mai puțin vîrtos decît ferul, care se poate topi, se mestecă cu alte metaluri, se lățește sub ciocan. Se întrebuințează pentru facerea g o l o g a n i l o r și a feluritelor unelte, mai ales vase.

Localitatea de unde altădată românii își procurau acest metal este B a - i a - d e - *Aramă* din Mehedinți.

„În Țara Românească – zice sub Mateiu Basarab arhidiaconul Paul de Alep – se află o frumoasă b a i e d e *aramă*, din care metalul se scoate ca o peatră neagră din nește puțuri foarte adînci, și apoi se prelucrează cu multă măiestrie…” (*A.I.R.* I, 1, p. 105).

„La noi peatra din care s-a scos *aramă* se zice r u d ă…” (I. Spineanu, Severin).

A perit industria, dar a mai rămas cîte ceva din terminologie.

Pe la finea secolului XVII B a i a - d e -*Aramă* mai trăia încă nu numai ca nume geografic.

Constantin Brîncovean, 1693 (*Cond*., ms., în Arh. Stat., p. 217), în „o carte a Costii neguțitorĭul de la B a ĭ a - d e -*Aramă*”, zice: „…cari moșie și rumăni au fost

zălojit Ĭachim spătărelul drept *aramă* oca 700 la Deadĭul Duca, și acei bani ce s-au dat pre *aramă* au fost ai Costii neguțitorĭul, și cănd au fost la zi, neputănd să dea arama, au fost dat toate zapisele de ačastă cumpărătoare la măna Costii…"

Românii nu făceau bani de aur, ci de argint, și mai cu seamă de *aramă*.

Nic. Muste, *Letop*. III, p. 10: „Pre acele vremuri era pace și țara întemeiată. Era bănărie în cetatea Sucevei, care era de la Dabija-vodă, și făcea șalăi de *aramă*, carii numai aice în țară îmbla, 4 șalăi la un ban bun…"

v. [2]*Ban*.

Bănuții de *aramă* se zicea uneori a r ă m i o a r e.

Legenda St-i Maria Egipteană, sec. XVII (*Cod. ms. miscel*. al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 373): „eștii deîn pritvorul besérecei și purceș répede; vâzu-mâ oarecine mergăndŭ și-m déde trei a r â m i o a r e, zise-mi: ține, a mea mumâ; eu le luai și cumpârai trei pite…"

Cu sens de „monetă nemaitrebuincioasă" în genere, la Gr. Alexandrescu, *Mănăstirea Dealului*:

„Și precum anticarul, la patima-i supus,
Culege veche-*aramă* ce nu mai are curs,
Așa în a mea rîvnă, pe locul părintesc,
Fiu al astor ruine, țărîna lor slăvesc…"

În industrie se fac fel de fel de lucruri atît din aramă, precum și din amestecul ei cu zinc, numit a l a m ă.

În balada *Radu Calonfirescu*, descrierea unui cort:

„Este-un cort mare, rotat,
Cu creștetul nărîmzat,
Cu țărușe de *aramă*
Cu cîrlige de a l a m ă…"

(G.D.T., *Poez. pop*., 477)

În vechile texturi, cîteodată *aramă* se confundă cu a c i o a i e sau bronz, pe cari și grecul le cuprindea sub singurul termen de χαλκάς.

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr*., 1883, p. 423): „*Aramă*. Aes. Cuprum".

Ioan din Vinți, 1689, f. 70 a: „Să așŭ grăi în limbile oamenilor și ale îngerilor și dragoste n-așŭ avea, fire-așŭ ca o *aramă* răsunătoare și ca unŭ clopotŭ nerăsunăndŭ…"

Și tot acolo, f. 194 a: „Manasie celŭ închis în *arame*…"

Dosofteiu, 1673, f. 23 b:

„La războĭ mĭ-aĭ datu-mĭ bunâ-nvățăturâ:
Brațe de *aramâ* la sâgetăturâ…"

unde în context: „ἔθον τόξον χ α λ κ ο ῦ ν τοὺς βραχίονάς μου = posuisti arcum a e r e u m brachia mea".

De asemenea, foarte poetic, *aramă* în loc de „clopot de a c i o a i e” la Costachi Negruzzi, *Melancolia*:

„Al *aramei* tristul sunet gîndul meu a deșteptat,
Spre locașul mîntuirii pașii mei a îndreptat…”

Vasele de *aramă*, și chiar cele metalice peste tot, poartă în popor numele de *aramă*, la îmmulțit *arămuri*, ca și în latinitatea medievală, bunăoară: „a r a m i n u m unum argenti album” (Du Cange).

Jipescu, *Opincaru*, p. 12: „întrară într-o pimniță cu ghin și acolea la fundu buți[i] să sfătuiră, mai vorbiră, mai ceogniră bărdacu, mai ulcica, mai *arama*, moi borcanu și garafa, și togma după cîtevan-chinări să-nvoiră…”

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 202, descriind o bejenie: „zgoznotul sec al roatelor fără șini, bălăngănitul *arămurilor* ca niște clopote dogite…”

Aur sau argint amestecat cu *aramă* se zice s p u r c a t.

Pravila Moldov., 1646, f. 41: „bani răi, dentru aurŭ și dentru argint s p u r c a t, saŭ prisne de *arame*, saŭ cum are fi…”

Lucrurile de *aramă* pot fi poleite cu aur sau cu argint, dar poleiala se șterge cu timpul, și atunci pe ici, pe colea începe a s e a r ă t a *arama*.

De aci, figurat, mai multe locuțiuni proverbiale despre *arama* ce se dă pe față la oameni.

Cihac: „a - ș i a r ă t a *arama* = lever le masque; i s-a c u n o s c u t *arama* = = on a connu son caractère”.

I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb* (*Conv. lit*., 1877, p. 178):

„—…na-ți o palmă, ca să ții minte ce ți-am spus. Băgat-ai în cap vorbele mele?

— Da, stăpîne – zise Harap-Alb, lăsînd ochii în jos; și ieșind pornește la grajdiu.

Cu asta a voit Spînul să-și a r a t e *arama* și să facă pe HarapAlb ca să-i ieie și mai mult frica…”

Alexandri, *Peatra din casă*, sc. 16:

„Leonil: Atunci ești o b r a z n i c?

Nicu: Poroncă?

Leonil: Vreu să zic că atunci î ț i a r ă ț i *arama*.

Nicu: Dar; atunci m ă d i z v ă l e s c…”

Proverb: „*arama* omului la beție s e a r a t ă” (Pann, I, 117).

P. Ispirescu, *Snoave*, p. 23: „…ca să nu i se d e a p e f a ț ă *arama*…”

Aceste locuțiuni n-au a face cu latinul „ducere aliquem ex aere” (Cihac), care nu însemnează altceva decît „simulacrum alicujus ex aere facere”.

„Între epitete de grîne: popușoiul c o p t c a *arama*…” (G. Popescu, Suceava, c. Mălini), cînd începe a fi roșietec.

În legendele poporane joacă un rol însemnat p o d u l d e *aramă*, alături cu alte poduri alegorice.

Sufletul mortului, în călătoria sa pe lumea ceialaltă, trece un pod de *aramă*:

„Nu mă mai judece nime
Om cu suflet ca și mine,

Că la podu de *aramă*
Sufletul meu va da seamă,
Și la podu de a r g i n t
Va fi tare socotit…"

(J.B., 175)

Balada *Craiul și soră-sa*:

„Eu atunce voi veni
Cînd tu din casă-i ieși
Și mie că-mi vei găti
Pod de-*aramă*
Peste vamă,
Pod de-a r g i n t
Peste pămînt…"

(Marian, *Bucov*. I, 153)

Într-o variantă ardelenească a aceleiași legende despre *Soarele și luna*:

„Pod de-*aramă*
Preste vamă,
Pod de f i e r
Pînă la cer,
Pod de-a r g i n t
Preste pămînt,
Pod de c e a r ă
Preste țară…"

(Reteganu, *Poez. pop*., 14)

Doină din Moldova:

„La podețul cel de p e a t r ă
Străinele-s fără tată;
La podețul cel de-*aramă*
Străinele-s fără mamă…"

(*Conv. lit*., 1886, p. 181)

Pentru c a l d e *aramă* din basmuri,
v. *Cal*.

Cuvîntul derivînd din latinul a e r a m e n, medieval a r a m e n (Du Cange), de unde și ital. r a m e, span. a r a m b r e, portug. a r a m e etc. (Cihac), forma cea organică este *arame*, care se și găsește adesea în vechile texturi.

Coresi, 1577, ps. XVII: „arcŭ de *arame*", unde și la Silvestru, 1651: "arculŭ de *arame*", dar la Dosofteiu, 1680: „arc de *aramâ*".

Predica circa 1600 (*Cuv. d. bătr*. II, 230): „și topindu-i în argintŭ și în aurŭ și în cĭuai și în *arame*…"

Popa Ion din Sim-Pietru, *Alexandria*, 1620 (ms., în Acad. Rom., p. 10): „cetate de *aramă*", dar tot acolo, p.11: „ĭeste raĭulŭ și ocolitŭ cu apă și ziditŭ cu *arame* și acoperitŭ cu focŭ…"

Pravila Moldov., 1646, f. 40: „aurulŭ cel curatŭ ce are fi să fie, ei-l spurcâ și améstecâ; argintulŭ așijdere, unulŭ améstecâ cu *arame*, altulŭ facŭ chĭar de *arame* și numai căce-l spoescŭ deasupra cu argintŭ…"

Noul Testament, 1648, *Apocal*. XVIII, 12: „tot vasulŭ de pil, și tot vasul de lemnu scumpu, și de *arame* și de fier și de marmur…"

Despre *arame* a se mai vedea la Cipar, *Principia*, p. 388.

Această formă se aude pînă astăzi în Banat:

„Acei ce lucră *aramea* se cheamă căldărași" (S. Liuba, Banat, c. Maidan).

Printr-un joc de cuvinte poporan între *aramă* și h a r a m „ maudit, de mauvais augure", în Muntenia țăranul zice la gologani „bani de *aram*".

Jipescu, *Opincaru*, p. 57: „ciocoiu-ncailea, bătu-l-ar stelili, îngroapă magmudele și nisfele d-ali noi și bani dă *aram* scoși dîn pielea mea…"

Ibid., p. 95: „fuge dîn pungă-n pungă banu dă *aram*…"

În inventariul mănăstirii Galata din 1588 (*Cuv. d. bătr*. I, 193 sqq.) ne întimpină o mare varietate de forme:

„doaâ tocure de *rame*…
svéșnice de *areme*…
médelnița de *arama*…
cruce de *arame*…"

v. [2]*Arămie*. – *Gologan*.

[2]**ARÀMĂ**, n.pr. m. Nume personal, după care apoi, prin patronimicul A r ă - m e s c u, s-au numit unele sate A r ă m e ș t i (Frunzescu, *Dicț. top*., 9).

v. [1]*Aramă*.

ARAMBÀȘĂ. – v. *Harambașă*.

ARAMÌN. – v. *Haramin*.

ARÀN. – v. *Colibă*.

ARÀNĂ. – v. *Hrană*.

ARÀNGHEL. - v. *Arhanghel*.

[1]**ARÀP** (plur. *arapi*), s.m.; t. de géogr.: 1. Arabe; 2. Négre; 3. rébus héraldique des Bassarabes; fig. homme noir ou basané. Se rostește și aspirat: *harap*. Cu sensul propriu de „om din A r a b i a" cuvîntul se află numai în cărți, unde însă se preferă forma mai corectă a r a b.

Neculce, *Letop*. II, p. 396: „se mărise numele acelui Mirveiz prea mult, cît și împărăția această a Țarigradului începuse a se îngriji de dănsul; că se închinase turcii și a r a b i i mai pre giumătate de slujia la dănsul…”

În graiul vechi, sinonim cu *arap* era s ă r ă c i n = „Saracenus”.

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, oct. 9 (f. 56 b): „elŭ nu o cunoscu pre dânsâ, că-ĭ era veștedzâtâ fața, și frămsĭațĭa eĭ topitâ de multâ nevoințâ, și-ț părĭa că-ĭ un s ă - r ă c i n ŭ ponegritâ…”; apoi la margine scolia: „*arapŭ*”.

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 423):

„*Arap*. Arabs.

A r ă p ă s c. Arabicus.

Țara A r ă p a s c ă. *Arabia*.”

În gura poporului, prin *arap* se înțelege totdauna n e g r u sau n e g r i t e a n; și tot așa este la vecinii noștri serbi și bulgari, ba și la turci.

Balada *Chira*:

„Un *arap* bogat,
Negru și buzat,
Cu solzi mari pe cap
Ca solzii de crap,
Și cu buze late
Roșii și umflate,
Și cu ochi holbați,
Și cu dinți smălțați…”

„*Harapii* sînt negri cum îi păcura” (D. Basilescu, Prahova, c. Drajna-de-Sus).

Proverb: „*Arapul*, de n-ar vedea pe tatăl său și pe moșul său negru, el s-ar omorî” (Pann, I, 135).

Pe la țară, mai ales la ciobani, se obicinuește a da numele de *Arap* la cînii cei negri.

„Între numi ciobănești de cîni: Dulău, Hoț, Brezoi, *Harap*…” (T. Dobrea, Covurlui, c. Rogojeni; I. Magheru, c. Cuca).

„Numiri cînești: Toroman, Dorozan, *Arap*, Urs…” (M. Țigău, Covurlui, c. Foltești).

„La un cîne negru se zice *Harap* sau C o r b e i” (A. Bărbulescu, Ialomița, c. Pribegii).

Din *arap*, la feminin se face a r a p c ă și a r ă p o a i c ă.

Varlam,1643, f. 51 b: „*Arapca* acéĭa ce pentru credința ei vendecâ Domnulŭ Hristos fata ei…”

Ibid., f. 306 a: „așea să rugâ *arapca* acéĭa cu inimă înfrămtă și plecată…”

Basmul *Fata cu pieze rele* (Ispirescu, *Legende*, p. 398): „Acolo ședea o a r ă - p o a i c ă bogată. Se rugă de slugile palatului ca s-o priimească. A r ă p o a i c a, care o văzuse de sus cînd întră pe poartă, porunci să o aducă…”

v. *Arapină*.

Printr-o reminiscință medievală despre vestita medicină a r a b ă, în credințele române *arapii* apar uneori ca mari doftori.

Basmul *Omul de peatră* (*Țăranul român*,1862, nr. 34); „A fost odată un împărat și o împărăteasă, amîndoi tineri și frumoși, dar nu făceau copii. Într-o zi veni la împăratul un *arap* buzat și-i zise: Să trăiești, luminate împărate! Am auzit că împărăteasa nu face copii, și am adus buruieni, pe care cum le-o bea, rămîne grea. Împăratul luă buruienile de la *arap* și porunci să-i dea cal împărătesc și un rînd de haine de aur ce-ți lua vederile de frumusețe, apoi chemă pe împărăteasa și-i dete buruienile să le fearbă și să le bea…”

În secolul XVII și mai denainte, bogătașii români își aduceau nu rareori n e g r i t e n i. Pe timpul lui Matei Basarab, călătorul Paul de Alep (*A.I.R.* I,1 p. 95) scrie: „Boierii au o mulțime de robi n e g r i t e n i cumpărați, pe cari poporul îi strigă: *arab! arab*!…”.

Dar cunoștința românilor cu acești *arapi* e cu mult mai veche și este în legătură cu un ciclu legendar interesant, pe care nu-l putem trece cu tăcerea.

În evul mediu elementele cele semnificative ale unui nume propriu jucau un rol foarte important. Ele dederă naștere în eraldică așa-numitelor rebusuri. „Rebus – zice Boutell – este o compozițiune eraldică făcînd aluziune la numele purtătorului stemei, sau la profesiunea acestuia, ori la calitățile sale personale, cari sînt descrise figurat: non verbis, sed r e b u s. Bunăoară: trei somi, anglezește salmon, sînt marca familiei Salmon; o lance plecată: shake-spear, specifică pe Shakespeare ete. În veacul de mijloc rebusurile erau forma cea favorită a limbagiului eraldic, din care ne-au mai rămas multe elegante și curioase specimene. Așa pe monumentul abatelui Ramrydge la St. Albans sînt sculptați o mulțime de berbeci: ram, purtînd fiecare pe gît cîte o zgardă cu inseripțiunea: rydge. Un frasin: ash, ieșind dintr-un butoi: tun, ne întîmpină la St. John’s în Cambridge pe monumentul unui Ashton. Asemeni aluziuni, asemeni rebusuri sînt, mai mult sau mai puțin, chiar esențiale în orice eraldică, căci altfeliu ea n-ar îndeplini scopul său de a fi o limbă simbolică” (*Heraldry historical*, Lond.,1864, p. 100). Tot așa rebusul familiei Basarabilor, adecă al Bas-a r a b i l o r, din cari s-a tras si dinastia Mușateștilor din Moldova, ba poate și Asanii din imperiul româno-bulgar, erau capete de *arapi*. Levin Hulsius a publicat în timpul lui Mihai cel Vlteaz stemele tuturor țerelor dintre Carpați și Balcan (*Chronologia*, 1597). Muntenia figurează acolo în următorul mod:

Marca Moldovei în Levin Hulsius se compune iarăși din capete n e g r e, însă nu trei, ci numai două, puse în vîrfuri a două crenge încrucișate, crengele sau ramurele în graiul simbolic al eraldicei denotînd derivațiune. Boliac (*Daco-romane*, nr. XXII) publică între celelalte, ca primitiva marcă a Munteniei, nu trei capete negre, cei doi *arapi* întregi, goli, fără legătură, întorși cu spatele unul către altul, brațul stîng al fiecărula fiind rădicat în sus, astfeliu că ambele se unesc încrucișîndu-se în nivelul capetelor, iară brațele drepte sînt lăsate în jos și picioarele au aerul de a danța. Boliac nu indică sorgintea din care a împrumutat această complicată variațiune a rebusului eraldic al Basarabilor; noi însă credem că a luat-o anume din Paul Ritter, un genealog serb din secolul trecut, carele nici acela nu citează fîntînele sale în cazul de față (*Stematografia*, Viena, 1741; cfr. Ivanfi, *A magyar birodalok*, Pest, 1869). Aiuri, în colecțiuni eraldice mai vechi, noi unii n-am putut-o găsi. Tot în Ritter și-n Boliac,

sub numele de stemă a imperiului româno-bulgar al Asanilor, se văd cele două capete negre așezate în vîrful crengelor, pe cari Levin Hulsius le acoardă Moldovei. Oricum ar fi, din acest rebus eraldic al Basarabilor s-a născut că:

1. În vechea poezie poporană epică a serbilor și mai ales a bulgarilor, după cum o constatase demult Bezsonov (Rybnikov, *Narodnyĭa byliny*, Moskva, 1862, p. CCCXXX sqq.), românii poartă numele de *arapi*;

2. Poporul român el însuși și-a plăsmuit legenda eponimică a lui N e g r u -vodă.

v. *Arăpesc*. – *Arăpilă*. – *Basaraba*. – *Negru-vodă*. – *Sărăcin*…

[2]**ARÀP** (plur. *Arăpești*), n. pr. pers.; ancienne famille noble de Moldavie. Strămoșul acestui neam putea să fi fost a r a p de viță sau numai a r a p, adecă „negru" prin boiul feței, nu se știe; în orice caz, *Arăpeștii* ne întimpină ca boieri deja de pe la începutul secolului XVII.

La singular se zicea totdauna articulat: *Arapul*.

La 1639 (*A.I.R.* I, 94), Vasilie-vodă Lupul trimite într-o cercetare judecătorească pe „Gheorghie *Arapul* biv slujĭar".

Act moldovenesc din 1665 (*A.I.R.* I, 80): „au trimis Dabijea-vod pre dumnealui pre Costantin Bantăș și pre Costantin *Arapul* să facem oameni de oaste…"

Într-un act din 1669 iscălește: „Alexa *Arapul* vornic" (*A.I.R.* I, 136).

La Cantemir, *Descr. Mold.*, ed. Acad., p.114, între familiile boierești: *Arapeștii*.

Antonie Vv. Rusăt, 1676 (ap. V.A. Urechia, *Miron Costin* I, p. 155): „și să socotiți să alegeți partea *Arapeștilor* despre Botești pre derese ce vor avea și precum or știe și oamenii buni…"

v. *Cerchez*. – [2]*Turcul*.

ARAP-ALB s. **HARAP-ALB**, n. pr. m.; t. de mythol. pop.: nom d'un héros légendaire. Un fiu de crai, fiind biruit prin viclenie de către dușmanul său și silit a-i deveni rob, capătă de la acesta numele antitetic de *Arap-Alb*, literalmente n e g r u - a l b. Acest basm, de minune povestit de I. Creangă în *Conv. lit.*,1877, este de aceeași natură cu basmul lui Aleodor și cu altele, în cari eroul învins se supune la o mulțime de încercări, scăpînd apoi prin ajutorul „metamorfozelor" și al „animalelor recunoscătoare".

v. [1]*Arap*. – *Aleodor*.

ARÀPCĂ. – v. [1]*Arap*.

ARAPÌNĂ s. **HARAPÌNĂ**, s.f.; Négresse comme sobriquet de Bohémien ou de Bohémienne. Fie din paleoslavicul sau serbo-bulgarul A r à p i n, la feminin A r à - p i n a; fie, mai curînd, format prin analogie sufixală cu „bașardină", „pațachină", „scorțotină" și alte asemeni epitete cu sens de femeie perdută, cu cari se împacă și sub raportul accentului; termenul *arapină* se dă numai la ț i g a n c ă, pe cînd la negresă se zice a r ă p o a i c ă, și se mai dă și la ț i g a n i.

Basmul *Cele trei rodii* (Ispirescu, Legende, p. 361), vorbindu-se cătră o ț i - g a n c ă: „Du-te la apă, *arapino*! ce tot spui astfel de fleacuri…?"

În basmul *Bălaurul* (*Ibid*., p. 204), fata de împărat, pe care cît p-aci era s-o ia de nevastă un ț i g a n, „lăcrămă și mulțumi lui Dumnezeu că a scăpat-o de slutenia pămîntului, de *harapina* spurcată…"

v. [1]*Arap*. – *Arăpușcă*. – *Bașardină*. – *-ìnă*.

ARÀPNIC. – v. *Harapnic*.

ARÀPUL. – v. [2]*Arap*.

[1]**ARÀR** (plur. *arari* și *araruri*), s.m. et n.; „bâcle, camelot" (Pontbriant). Și aspirat: *harar*.

Costinescu: „*Arar*, un fel de țol gros și rar, țesut din păr de capră, din care se face traiste pentru cai sau se acoper căruțe…"

Laurian-Maxim: „*Arariu*, țesetură de păr, cu care se fac corturi și se acopăr căruțe; coperiș de căruțe sau cară, făcut din asemenea țesătură…."

N-are a face cu adjectivul r a r, ci vine din turcul h a r a r „rapatelle, grand sac à grain" (Șaineanu).

Chiar cu acest sens:„s a c *arar*", ne intimpină la Dionisie Eclesiarcul, *Cron*. (Papiu, *Monum*. II, p.177): „Turcii se gătise să robească țara, și au venit un pașă mare cu oastea lui din adîncul țării turcești, și adusese s a c i *arari* plini cu ștreanguri și curele și lanțuri să lege robii…"

v. [1]*Turc*. – *Țol*.

[2]**ARÀR**, adv.; rarement. Din prepozițiionalul *a* și r a r: a d - r a r u m. În opozițiune cu a d e s. Formă mai poetică decît sinonimul cel amplificat a r a r e o r i și mai energică decît adjectivul adverbializat r a r.

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 9: „Fata Chivului e, de pildă, cum *arar* să mai află sub soare. Potrivită la nălțime, zmeadă, iute la fire ca lemnele ujujite. Chipul ei e, știi, parc-ar fi zugrăvit…"; dar mai jos, p. 10: „a r a r e o r i numai ce-o vezi cu cîte-o brîndușe-n păr, ori cu doi-trei didiței…"

v. *Arareori*. – *Ararul*. – [2]*Rar*.

ARÀRE (plur. *arări*), s.f.; l'infin. d ' a r pris comme substantif: action de labourer. Nu se întrebuințează mai niciodată, ci se înlocuiește prin a r a t și a r ă t u r ă.

v. [1]*Ar*. – [2]*Arat*.

ARÀREORI, adv.; rarement. Literalmente: a d - r a r a s - h o r a s. În opozițiune cu a d e s e o r i. Se zice și simplu: a r a r, iar în Banat se și articulează: a r a r u l.

Samuil Clain, *Învățături* (Blaj, 1784), p. 13: „cumŭ că tuturorŭ ĭaste rînduitŭ odată a muri, înșine vedemŭ, nu o dată au *arareori*, nu departe și la streini, ci a d é - s e o r i și în rudeniile noastre…”

I. Slavici, *Novele*, p. 44: „Din cînd în cînd, dar foarte *arareori*, Miron scotea din șerpar un fluieraș, pe care cînta cîte o doină plină de duioșie, încît oprea răsuflarea celor ce-l asculta. Din cînd în cînd, numai foarte *arareori*, scotea Miron fluierașul său; îl scotea însă totdeauna cînd Marta îl ruga…”

Doină din Ardeal:

„Să nu ne mai întîlnim,
Numai sîmbăta o dată,
Dumineca ziua toată,
Alte zile-*arareori*:
Într-una de nouă ori…”

(J.B., 62)

v. [2]*Arar*. – *Ararul*.

ARÀRIȚĂ. – v. *Arățele*. – *Plug*. – *Plugniță*. – *Rariță*.

ARÀRUL, adv.; rarement. Veche formă bănățeană pentru a r a r, opusă adverbului a d e s u l.

Dicționar, ms. circa 1670 (*Col. l. Tr.*,1883, p. 424): „*Ararul*. Raró”.

v. *Adesul*. – *Arar*.

ARÀS. – v. *Haras*.

[1]ARÀT, -Ă; le part. passé d ’ a r pris comme adjectif: labouré. Brăzdat cu plugul. Gata a fi sămănat.

„Pe la noi, cînd țelina e *arată* pentru prima oară, se cheamă p r o s i e; a doua oară,loc d e 2 b r a z d e; apoi d e 3 b r a z d e, de 4 etc.; în fine, l o c m o a - l e sau s l a b” (St. Dobrescu, Ialomița, c. Cosumbeștii).

Act moldovenesc din 1612 (*A.I.R.* I, 71): „mi-au dat un bou și o vacă cu vițăl și un cojoc dereptu un galbăn, și un sucman dereptu doi zloți, și un pămăntu *arat* și sămănat dereptu un galbăn…”

Doina *Ispită*:

„Auzi zile blăstemate!
Să-ți cîrpești viața, măi frate,
Tot cu lemne-ncruțișate,
Tot cu fiare-ncovăiate
Pe răzoarele *arate*!…”

(G.D.T., 291)

v. [1]*Ar*. – [2]*Arat*.

[2]**ARÀT**, s.n.; le part. passe d ' a r pris comme substantif: labourage, labour, action de labourer. Și lătinește se zice cu acest sens a r a t u s, de ex.: „a r a t u i insistere. Sinonim cu a r a r e și cu a r ă t u r ă, dintre cari însă cel dentîi nu se întrebuințează în grai, iar cellalt însemnează mai mult loc de lucrat decît lucrarea în sine-și.

Doină din Ardeal:

„Rojmalin de p-a r ă t u r ă,
Dulce-ai fost bade la gură;
Rojmalin de pe *arat*,
Dulce-ai fost la sărutat…"

(*Familia*, 1886, p. 503)

Ca simplu supin, în colinda *Plugul*:

„Și curînd s-a apucat
Cîmpul neted de *arat*
În lungiș
Și-n curmeziș;
S-a apucat într-o gioi
C-un plug cu doisprece boi…"

(Alex., *Poez. pop.*[2], 387)

sau la Costachi Negruzzi, *Aprodul Purice*:

„Plugarul cu hărnicie s-apucase de *arat*
P ă m î n t u l ce era încă d-al său sînge rourat…"

Ca substantiv, în loc de „*arat* pămîntul" se zice „*arat* al pămîntului" sau „*aratul* pămîntului".

„Pe aice *aratul* întîi se numește o g o r; *aratul* al doilea, î n t o r s, pe alocuri c h i r u i t; *aratul* al treilea, d e s ă m ă n a t…" (G. Dobrin, Făgăraș).

Doina *Ispită*:

„Să m-apuc iar de lopată
Și de sapa blăstemată,
De coarnele plugului,
De *aratul* grîului,
Prășitul porumbului…"

(G.D.T., 291)

Alexandri, *Plugurile*:

„Dar lumina amurgește, și plugarii cătră sat,
Haulind pe lîngă juguri, se întorc de la *arat*…"

C. Negruzzi, *Scrisoarea* XII: „Ce mai vremi acele! Cînd vinea primăvara și ieșeau oamenii la *arat*, dacă nu le ajungeau boi la plug, se duceau la unguri sau la leși și, luînd de acolo oameni, fie nemeși sau proști, șlehtici ori mojici, nu mai alegeau, îi înjugau și a r a u…"

D r i c al *aratului* se cheamă vremea cea mai potrivită pentru a r ă t u r ă.

„Cînd ies scărăbușii, e d r i c u l *aratului*; cu cît sînt mai mulți scărăbuși într-un an, cu atît va fi el mai mînos…" (*Albina Carpaților*, 1879, p. 27).

Ca locuțiune proverbială, pentru un timp nu prea îndelungat se zice: „din *arat* pînă-n c ă r a t", adecă: „cîte zile trec între *aratul* cîmpului și c ă r a t u l bucatelor de pe cîmp.

Doină din Ardeal:

„Tu, mîndruță, -așa ziceai,
Că nu este om pe lume
Pe noi să ne despreune;
Iată, omul s-a aflat,
Pe noi ne-a despreunat
Din *arat* pînă-n cărat!…"

(J.B., 255)

Alta:

„Să te bată, badeo, bată
Nouă boale dintr-odată,
Nouă boale
Ș-o lingoare
Din *arat*
Pînă-n cărat,
Din culesul cînepii
Pînă în ruptul cămășii!…"

(*Ibid*., 265)

v. [1]*Ar*. – [1]*Arat*. – *Arătură*.

[3]ARÀT, s.n.; charrue. Din lat. a r a t r u m. Cuvîntul s-a păstrat numai la macedo-români. La noi s-a înlocuit prin p l u g . Se mai recunoaște însă, poate, în unele locuțiuni ca: „mă duc la *arat* = mă duc la plug". Nu știm de unde a luat Cihac formele daco-române a r a t r u și chiar a r o t r u, pe cari nouă ne-a fost peste putință de a le găsi undeva în grai sau în texturi.

v. *Plug*.

ARÀVIA, s.f.; t. de géogr.: Arabie. Formă greacă întrodusă prin cărțile bisericești: Ἀ ρ α β ί α .

Coresi, 1577, ps. LXXI: „Înpărații *Araviei* și Sava darure aducea…"

Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms. în Acad. Rom.), LXXXVI:

„Tirul și cu alți
Din *Aravia* frați,
Aceștia din-nceput
Acolo s-au născut…"

Străbătînd în popor, *Aravia* s-a metamorfozat într-o țară mitică O r a v e a. Așa într-un basm ardelenesc din munții Abrudului despre *Orb-împărat* se pomenește: „apă vie, adusă tocmai din Țara O r ă v i i, unde o mai fi și aceea!...”

v. [1]*Arap*. – *Orave*.

ARAVOANĂ
ARAVONÈSC } v. *Arvună*. – *Arvunesc*.

A-RÀZNA, adv.; à l’écart. Se aude și forma simplă r a z n a, fără prepoziționalul *a*; ea diferă însă întrucîtva prin sens, însemnînd mai mult „çà et là” și întrebuințîndu-se mai ales în locuțiunea „a umbla r a z n a = courir çà et là”, pe cînd compusul *arazna* exprimă anume noțiunea de ceva singuratec sau despărțit de celelalte.

Ion Ghica, *Scrisoarea XXVI*, descriind pe poetul Grigorie Alexandrescu cînd învăța franțuzește la Vaillant: „Nu știu, mica deosebire de vîrstă, sau superioritatea ce credea că avem noi în limba ce venea să învețe și el, îl făcea să s e ț i e *arazna*. La sfîrșitul clasei, noi ieșeam grămadă și zgomotoși, pe cînd el se strecura binișor și-și lua drumul s i n g u r spre casă...”

Basmul lui Sf. Petru: „Umblară din colibă în colibă ca să-i primească și să găzduiască pînă dimineața, însă nu-i primiră nimeni. Văzură o casă m a i *arazna* d e sat, și traseră acolo...” (A. Iliescu, Dîmbovița, c. Sărdanu).

Cu prepoziționalul d e : *d-a razna*.

Balada *Badiul*:

„S-o iei, dragă, *d-a razna*:
Să iei tîrgul
Tot d-a lungul
Și uliți d-a curmezișul...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 543)

Din slav. r a z n o „seorsim, sparsim” (Miklosich).

v. *Razna*. – *Răznesc*. – *Răzleț*.

[1]ARĂ. – v. [2]*Am* (vol. I, p. 683–4).

?[2]ÀRĂ, s.f.; t. de théol. et mythol. popul.: fosse funéraire où l’on recevait le sang des victimes. „În vechime se numea astfel groapa în care se scurgea sîngele vitelor tăiate pentru comîndare”, zice d. Șaineanu (*Elem. turc.*, p.116), derivînd cuvîntul din turcul a r g, a r y k „fossé, fosse, conduit, canal”

Lambrior (*Conv. lit.*, 1875, p. 154): „Comîndarea se pregătește încă pe unele locuri în chipul următor. Înspre ziua înmormîntării se aduc în ogradă mai multe oi sau berbeci, mai cu samă negri, și după ce a răsărit soarele fac o groapă, și apoi, lipind luminările aprinse de coarnele dobitoacelor aduse, le întoarnă cătră apus și preutul le citește o rugăciune, pe urmă oamenii le taie pe marginea groapei ca să se scurgă sîngele într-însa. Groapa aceasta se numea din vechime *arăt*...”

Lambrior repetă aci aproape din cuvînt în cuvînt pe G. Seulescu (*Spicuitorul moldo-român*, 1841, oct.), care povestește lucrul tot așa, dar despre groapă zice: „numită din vechi *ară*".

Întrucît nu se vede că Lambrior va fi avut în această privință vreo altă fîntînă afară de Seulescu, forma *arăt* pare a fi o simplă scăpare de condei în loc de *ară*, pe care a reprodus-o apoi cu bună credință d. Burada (*Înmormînt*., p. 43) și după care s-a luat și d. Șaineanu. Seulescu însă, obîrșia tuturora de unde scos-a dînsul pe: „numită din vechi *ară*"? Totdauna tendențios în latinomania sa, el trebuie pururea controlat prin alte izvoare. În cazul de față, nemic nu întărește pe acel *ară*, prin care e aproape sigur că Seulescu s-a încercat de a furișa în limba română pe latinul a r a „altar pentru aducerea jertfelor". Pe același *ară* el l-a băgat și-n descîntece române acolo unde poporul zice „vatră", după cum a demonstrat-o d. S.F. Marian (*Descînt*., p. 287, 292). Pînă la probă contrară, noi credem dară că *ară* dempreună cu *arăt* sînt cuvinte române închipuite, deși am dori să nu fie așa. În orice caz însă, lăsînd la o parte pe *ară*, obiceiul în sine-și, adecă „groapa în care se scurgea sîngele vitelor tăiate pentru comîndare", este curat greco-italic și mai ales elenic: vechii greci numeau asemeni groape, cari serveau de altare pentru zei suterani, λάκκοι și βόθροι (Pauly, *Real-Encykl*., v. *Ara*).

v. *Comînd*.

ARĂDÌC. – v. *Rădic*.

ARĂDÙC. – v. *Răduc*.

ARĂMÀR, s. m.; „chaudronnier" (Cihac).

v. *Arămărie*.

ARĂMĂRÌE, s.f.; chaudronnerie. „Negoț cu a r a m ă; fabrică, lucrătorie de vase în a r a m ă; căldărărie; cantitate de scule, de vase în a r a m ă" (Costinescu). Format din a r ă m a r. Și italienește se zice „rameria" (Cihac).

După *Almanahul statului* pe 1837, p.124 sqq., se importa atunci în Țara Românească"*arămărie* lucrată și nelucrată" pentru 100–103 lei turcesti.

v. [1]*Aramă*. – *Arămar*.

ARĂMEASĂ (plur. *arămese*), s.f.; espèce de chaudron. Sinonim cu a r ă m i e. D. Șăineanu îmi atrage atențiunea asupra acestui cuvînt, întrebuințat de Filimon, *Ciocoii vechi*., p. 231: „aduc numaidecît o *arămeasă* de vin chihlibariu…"

v. [2]*Arămie*.

ARĂMÈSC (*arămit*, *arămire*), vb.; „cuivrer, doubler de cuivre" (Pontbriant). „*Arămesc*, leg, vărs sau ferec cu a r a m ă" (*L.B.*). Se zice și a r ă m e z, deși nu se aud. formele derivate a r ă m a t și a r ă m a r e.

v. [1]*Aramă*.

ARĂMÈȘTI, n. pr. m. pl.; t. de géogr.: nom de certains villages en Moldavie. Frunzescu indică două sate cu acest nume în județul Romanului și unul în al Bacăului. Derivă din numele personal A r a m ă.

v. [2]*Aramă*.

ARĂMÈZ. – v. *Arămesc*.

[1]**ARĂMÌE**. – v. *Arămiu*.

[2]**ARĂMÌE**, s.f.; grand chaudron en cuivre. Un fel de c ă l d a r e.

„*Arămie* este un vas de a r a m ă, mare ca de doi decalitri în capacitate. Ea se întrebuințează pentru fierberea apei de spălat rufe și mai cu osebire la fierberea văpselelor de negru, adecă la zeama ce se face din sovîrf, din coajă de mojdrean, iar în lipsă de coajă se amestecă un fel de corneți verzi cu foaia lată, și din izma broaștei. Cu acest negru se văpsesc cănuri, abale, ițari sau pîrpîți și alte scule de casă. Forma *arămiei* este cilindrică, avînd o toartă groasă tot de a r a m ă, prinsă de amîndouă părțile de niște urechi…” (P. Theodorescu, Ialomlța, c. Șocariciu).

v. [1]*Aramă*. – *Arămiu*.

ARĂMIOARĂ. – v. [1]*Aramă*.

ARĂMÌRE. – v. *Arămesc*.

ARĂMÌT, -Ă, adj.; cuivré, doublé de cuivre. „*Arămit*, legat, vărsat sau ferecat cu a r a m ă” (*L.B.*).

v. *Arămesc*.

ARĂMÌU, -ÌE, adj.; cuivré, couleur de cuivre. Din a r a m ă prin sufixul -i u, ca și-n „auriu”, „argintiu”, „vișiniu” etc.

A. Vlăhuță, *Nuvele*, p. 90: „Era o zi posomorîtă de pe la sfîrșitul lui septembre. Copacii *arămii* își întindeau crengile țepene, cu frunza rară și pălită…”

Din femininul *arămie* s-a format numele unui fel de căldare.

v. [1]*Aramă*. – [2]*Arămie*. – *-iu*.

ARĂMOASA, s.f. art.; t. de géogr.: nom d’un hameau en Moldavie. Sat în județul Bacăului, „lîngă care se află un pod de fer de 55 metri” (Frunzescu).

v. *Arămos*.

ARĂMÒS, -Ă, adj.; „cuivreux” (Cihac). „*Arămos*, care cuprinde în sine mai multă a r a m ă decît alt metal” (Costinescu).

v. [1]*Aramă*. – *Arămoasa*.

 ARĂMURI. – v. [1]*Aramă*.

ARĂNDÀȘ. – v. *Arendaș*.

ARĂNÈSC. – v. *Hrănesc*.

ARĂPACHI, n. pr. m. – v. *Calimah*.

ARĂPEASCA s. **ARĂCHEASCA**, s.f. art.; t. de choréogr. popul.: nom d'une danse de campagne. Se joacă pe-n satele românești din Dobrogea (N. Andriescu, c. Beilic).
v. *Armeneasca*. – *Arnăuțeasca*…

ARĂPÈSC, -EASCĂ' adj.; arabe, africain, nègre. Aspirat: *hărăpesc*. În graiul vechi se întrebuința și sinonimul s ă r ă c i n e s c.

Arsenie din Bisericani, circa 1650 (ms., în Acad. Rom., p. 17.4), ps. LXXIII, traduce pe slavicul „dalŭ esi togo brašno lĭudemŭ ethiopskomŭ" (ἔδωκας αὐτὸν βρῶμα λαοῖς τοῖς Αἰθίοψι) în două feluri: „și-l dedeș pre acela măîncare oamenilor s ă r â c i n e ș t i = și-l dedeș pre acela măîncare oamenilor *arâpești*…", unde la Coresi,1577: „dat-ai elŭ mâîncare oamenilorŭ de E t h i o p i".

Dscționar slavo-românesc circa 1670 (ms. în Bibl. Soc. Arheologice din Moscva, f. 89 b): „Casia ĭaste o ĭarbă în țara *hărăpească* ce se chiamă așa, care mirosésțe foarte frumos".

La români, ca și pe aiuri, au fost totdauna vestiți c a i i *arăpești*.

Balada *Sîrb-sărac*:

„Alalah, cai *arăpești*!
Alalah, cai tătărești!
Cum mișca copitele
Ca șoimii aripele!…"

Balada *Oprișanul*:

„Și mai are grajdiuri mari
Cu cincizeci de armăsari,
Giumătate *arăpești*
Și ceilalți moldovenești…"

Balada *Toma Dalimos*:

„Ședea calul ce ședea,
Dacă vedea și vedea,
Drumulețu-și apuca
Tocma-n țara *arăpească*,
Boieri să se pomenească…"

(Bălteanu, *Lumina*, 1886, p. 576)

În poezia poporană ne mai întimpină și g l o a n ț e *arăpești*, de cari se serveau haiducii.

Doină muntenească:

„Îmi da galbeni venetici
Ca să-mpart pe la voinici;
Îmi da gloanțe *arăpești*
Pentru poteri stăpînești…”

(G.D.T., *Poez. pop*., 272)

Prin *arăpesc* se înțelegea uneori ceva oriental în genere, ca și prin l ă t i n e s c ceva occidental.

Neculce, *Letop*. II, p. 462: „(Constantin Mavrocordat) au mai făcut școale de învățătură, lătinești și *arăpești*…”

v. [1]*Arap*. – *Arăpeasca*.

ARĂPÈȘTE, adv.; en arabe. Aspirat: *hărăpește*. În limba a r ă p e a s c ă sau după obiceiul a r ă p e s c.

Cantemir, *Ist*. *ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p.37): „elinéște πτὴνον, evreiaște hof, *arăpéște* tair, lătinéște volatilis să chiamă, carile în limba noastră s-ar zice zburătoare…”

v. *Arăpesc*.

ARĂPÌLĂ, s.m.; quelqu'un très noir, très basané. Din a r a p prin sufixul -i l ă.

Balada *Chira*:

„Alei, *Arăpilă*,
Alei, măi Buzilă!
Unde s-au aflat
Că s-a-mpreunat
Corbi cu turturele,
Serpi cu floricele!…”

În zilele noastre, unul din familia Goleștilor a fost cunoscut sub porecla de *Arăpilă*, pe cînd un alt Golescu, prin antiteză, se zicea A l b u l.

v. [1]*Arap*. – *-ilă*.

ARĂPÌME, s.f.; les Arabes, les Nègres, beaucoup de Nègres. Formă colectivală din a r a p.

Bolintineanu, *Ferentarul*:

„Roșiorul, mîndru și frumos ca crinul,
Cînd pe mal s-arată, tremură Vidinul
La vederea sa;
Face de se miră toată *arăpimea*,
Ienîceri, spahiii și arnăuțimea,
Și-i strigă: ura!…”

 v. [1]*Arap*. – *-ime*.

ARĂPOAICĂ. – v. [1]*Arap*. – *Arapină*.

ARĂPÙȘCĂ, n. pr. f.; t. de mythol. popul.: nom d'une fée. Format prin sufixul deminutival -u ș c ă, ca în „muierușcă", „femeiușcă" etc., *Arăpușcă* pare a însemna literalmente „petite Arabe" sau „petite Négresse"; dar în mitul ei nu este nemic n e g r u, astfel că acest nume trebui să fie rezultatul unei etimologii poporane în locul unei alte forme mai vechi, care va fi încetat de a se mai înțelege. Legenda cu această zînă a fost povestită de d. D. Stăncescu (*Revista literară*,1885, p. 360–62):

„Împărăția *Arăpușcăi*" era „spre soare-apune". De o frumsețe nespusă, dînsa este o f a t ă -p a s e r e, înarmată cu un minunat paloș. Oricine cuteza să meargă cu război asupră-i „înapoi nu s-a mai întors". În întreaga împărăție nu vedeai „decît cîmpii și iar cîmpii, pustii, goale; orașe, ori sate, ori oameni, neam!" Trei frati, feciori de împărat, s-au hotărît să-și încerce și ei norocul. Dentîi a plecat cel mai mare, a înaintat cu oastea pînă la palatul *Arăpuscăi*, acolo toți s-au îmbătat și „dacă adormiră, peste noapte iacă veni în zbor o fată frumoasă de înlemneai s-o fi văzut-o, și cînd veni, fâcu zgomot de se sculară ostașii, dar ea numai îi amenință cu paloșul ce ținea în mîna dreaptă, și toți rămaseră înlemniți în loc". Tot așa s-a întîmplat și fratelui celui mijlociu. Cel mai mic, după mai multe peripeții, izbutește a fura paloșul *Arăpușcăi*, în care-i sta toată puterea, și o ia de nevastă.

În această *Arăpușcă* f a t ă -p a s e r e, de la care feciorul de împărat fură paloșul, nu e tocmai greu de a recunoaște pe „Harpya", „῞Αρτυια", A r p u i a din mitologia greco-italică, cu fața de fată și cu trunchiul de pasere răpitoare. Lipsită de ghiara-i, ea rămîne o zînă.

Din A r p u e, prima formă a etimologiei poporane cată să fi fost A r e p u ș c ă, deminutiv de la a r e p ă = a r i p ă , ceea ce se potrivește cu natura cea zburătoare a acestei zîne, și numai în urmă din A r e p u ș c ă s-a făcut *Arăpușcă*.

v. [3]*Ală*. – *Alimori*. – *Ana*. – *Aripa-cîmpului*…

[1]**ARĂT**. – v. [2]*Ară*.

[2]**ARĂT** (*arătat*, *arătare*), vb.; faire voir, montrer; m ă *arăt*, apparaître. Sinonim mai cu samă cu i v e s c și v ă d e s c. S-a păstrat și la românii din Istria (I. Maiorescu); macedo-românii însă l-an perdut, înlocuindu-l prin s p u n e a r e (=exponere), de ex.: „s p u n é -ți fața = *arată*-ți fața" (Dr. Obedenaru, *Dicț*., ms. în Acad. Rom.). În toate formele de flexiune, vocala cea radicală trece în *ă* și *a*, afară de substantivul *aret* unda *e* se conservă intact și despre care vezi mai jos (§ IV), astfel că-n grai nu se aude niciodată: *areată*, să *arete*, *areți* etc., ci numai: *arată*, să *aräte*, *arăți*, iar uneori chiar: să *arate*, *arați*, *arat*.

În toate accepțiunile sale, *arăt* este în antiteză cu a s c u n d.

Gr. Alexandrescu, *Așteptarea*:

„Luna aci s-*arată*, aci iar se a s c u n d e:
Abia cîte o dată întunecul pătrunde…"

La Cihac (I, 82) se înșiră pentru *arăt* următoarele p a t r u s p r e z e c i semnificațiuni: „montrer, démontrer, signaler, faire voir, exprimer, marquer, indiquer, manifester, enseigner, exposer, déclarer, dénoncer, désigner, prouver”. În fapt, ele se reduc toate la „faire voir” ca sensul cel mai general, din care se desface apoi o nuanță reflexzivă: m ă *arăt* „apparaître”. Din nuanța cea activă vine substantivul verbal a r ă t a r e „indication”, iar din cea reflexivă: a r ă t a r e „vision”.

I. *Arăt* s u b f o r m a a c t i v ă.

Codicele Voronețian, circa 1550 (ed. Sbiera, p. 126):

Iacob. III, 13:

„Ciînre e prea mândru și meșteru întru voi se *arate* diîn buînră viață lucrul său…”	„Qui sapiens et disciplinatus inter vos? o s t e n d a t ex bona conversione operationem suam…”

Ib., II, 18:

„*arată*-mi crediînța ta…”	„…o s t e n d e mihi fidem tuam…”

Călătoria Maicei Domnului, text circa 1550 (*Cuv. d. bătr*. II, 350): „Blămu, pre-cistită, să-ți *arâtu* unŭ ĭazeru de focu, unde se muncescu gintulŭ ominescu ereștinescu…”

Act moldovenesc din 1610 (*A.I.R*. I, p. 22): „…preîntr-un uric de la Alexandru-vod ce ne-au *arâtat* și l-am luat…”

Dosofteiu, 1680, ps. LIX:

„*Arătaș* poporuluĭ tău aspre…”	„O s t e n d i s t i populo tuo dura…”

unde la Silvestru, 1651: „*arătat*-aĭ oamenilor tăĭ ĭuțime”. la Șerban-vodă, 1688: „arătat-aĭ noroduluĭ tău năsâlnice”; dar la Coresl, 1577: „i v i t -ai oamenilor tăi greu”.

Nic. Muste, *Letop*. III, p. 7: „dacă au mers boierii în Țarigrad și au eșit înaintea vezirului, îndată au întrebat vezirul: carele este Dabija vornicul? Și *arătăndu*-l ceilalți boieri,l-au îmbrăcat cu caftan de domnie…”

Balada *Feciorul și maică-sa*:

„Groapa cum pot să-i *arat*,
Că de trii ani ce-ai plecat,
Ploaie multă s-a vărsat
Și groapa s-o înfundat…”

și mai jos:

„Cum pot urma să-ți *arat*,
Că de trii ani ce-ai plecat,
Soarele mi-o strălucit
Și ploi calde au venit,

Locul tot au înverzit,
Cu iarbă s-au învălit…”

(Pompiliu, *Sibiu*, 53)

Balada *Bujor*:

„Frunză verde de negară,
Pe Bujor mi-l duc prin țeară
De-l *arată* ca pe-o feară!…”

În următoarele exemple, *arăt* se apropie prin sens de s p u n.

Moxa, 1620, p. 352: „să încépemŭ de acum *arâta* și de înpărâțiĭa rimlénilor de-ncepntul lorŭu…”, unde este de observat infinitivul fără *a*.

I. Văcărescu, p. 423:

„Ș-acele rele ce ne vin, boale și multe cîte
Ce orice limb-ai, osteni voind să le *aräte*…”

A. Odobescu, *Mihnea-vodă*, p. 35: „trămise pe Stoica, cu bogate daruri, în Vișegrad, la craiul Vladislav al Ungariei, ca să-i *arate* plîngerile sale împotriva boierilor țării…”

Doina *Trandafir*:

„Am ibovnic logofăt,
Pe nume să vi-l *arăt*:
Numele lui Trandafir,
Dușmanii mi-l pun la bir…”

(G.D.T., *Poez. pop*., 325)

Cu acest sens, e interesantă expresiunea: „*arăt* m u t e ș t e = spun fără cuvinte” în *Pravila Moldov*.,1646, f.122: „cela ce-ș va răde de altulŭ, *arătândŭ* mutéște, acela să va certa ca și cănd l-are fi suduitŭ și ocărătŭ cu cuvăntulŭ…”

Ca sinonim cu v ă d e s c sau – după cum se mai zicea altădată – o b l i c e s c:

Moxa,1620, p. 370: „mérserâ la dinsŭ acei eretici Manihei de vrea să-l scoațe den credința dereaptâ la eresŭ, de zicĭa că au chinuitŭ Hristos pre cruce cu trupul și cu dumnezeirĭa; el vru să le *arate* mencĭunile…”

Dosofteiu, *Acatist*, 1673, f. II: „bucură-te că pre filosofĭ nemăestri ĭ-*arătaș*, bucură-te că pre ceĭ de cuvinte necuvîntătorĭ ĭ-aĭ v ă d i t…”

Beldiman, *Tragod*., v. 107:

„La nouă ceasuri de ziuă, zvoană, șoaptă între toți,
Se vede că-i o pricină, dar să-ntrebi pe vreunul poți?
Căci și acei ce simțise și o b l i c i s e ceva
Nu-ndrăznea cuvînt să zică sau să arate cuiva…”

Același, v 59:

„Pe prințipul Ipsilante arhistratig îl numesc,
Îl smulg din sînul Rosiei și cu dînsul se unesc,

Se unesc că-l știu că este cu știință și isteț:
Mîna dreaptă îl *arată* în cîtu-i de îndrăzneț…”

Zilot, *Cron*., p. 6:

„Slavă ție, împărate! Cela ce din început
Rău în bine totdeauna prin rugi ni l-ai prefăcut.
Precum și aicea iarăși *arătași* minunea ta,
Că-i făcuși fără de voie angareaua a ierta…”

Costachi Conachi, p. 223:

„Să m-arunc făr' de sieală în apă în ciuda ta,
Ca să-ți *arat* că amoriul m-au putut înbărbăta…”

Biblia lui Ștefan-vodă, 1688, Esdr. II, 4:

„…pre mine Domnul luĭ Israilŭ, Domnul cel prea înnălțat, m-au *arătat* înpărat lumiĭ; și-m *arătă* mie să zidesc luĭ casă…”	„…me c o n s t i t u i t regem orbis terrarum Dominus Israel, Dominus excelsus; et s i g n i f i c a v i t mihi aedificare sibi Domum…”

II *Arăt* sub forma reflexivă.

Codicele Voronețian (ed. Sibera, p. 78), *Act. Ap*. XXXVI, 16:

„…spre ačasta *arătaĭu*-ți-me cum se te facu slugă și martoru…”	„…ad hoc enim a p p a r u i tibi, ut constituam te ministrum et testem…”

Coresi, *Omiliar*, 1580, qutern. IX, p. 16: „mainte amu *arâtâ*-s e Mariei la mormântŭ și alăltor mueri, de-aciĭa s e *arâtâ* lu Pătru…”

Dosofteiu, *Acatist*, 1673, f. 2: „*arățâ*-mi-te ca omul, dzâsâ neputreda fičoarâ…”

Neculce, *Letop*. III, p. 202: „i s-au *arătat* Maica Precistă în vis și i-au zis să meargă la Alexandru-vodă…”

Nic. Muste, *Letop*. III, p. 13: „Într-acest an, nepovestită minune s-au *arătat* în mănăstirea din gios de cetatea Hotinului…”

Beldiman, *Tragod*., v. 115:

„Ș-așa la un ceas de noapte, după ce a înoptat,
Feldmarșalul Eterrei cu convoi s-au *arătat*…”

Costachi Negruzzi, *Potopul*:

„Munții, măgurile nalte sta supt apă îngropate;
Undele spăimîntătoare peste ele s-arunca;
Numai a unei stînci ereștet prin talazele turbate,
Precum un uriaș strașnic, din adîncuri s-*arăta*…”

I. Văcărescu, p. 423:

„Că ne iubește Dumnezeu cu dragoste curată,
În toată vremea o vedem, în toate ni s-*arată*…”

Doina *Călătorul*:

Ochii-ți ard și-ți arde fața,
Ca garoafa dimineața,
Cînd de rouă-i încăreată
Și-n lumină se *arată*…„

(Alex., *Poez. pop.*[2], 46)

Reflexivul m ă *arăt* însoțit de adjectiv se reduce la sensul de „paraître”.

Fragment omiletic, sec. XVII (*Cod*. ms. *miscel. al bis*. Sf. Nicolae din Brașov, p. 276): „nu trupéște să înțelégeți légea, voi jidovilorŭ, ce sufletéște, că voi î n d â - r â t n i c i *arătatu*-vâ și șchĭupatŭ diĭn calea céĭa dereapta…”

Dosofteiu, *Acatist*, 1673, f. 42: „decât toț vă *arătat* mai f e r i c i ț…”, unde – ca și la Coresi mai sus – este de observat forma organică pentru a 2-a persoană plurală a perfectului: „vă *arătat*” în loc de forma analogică: „vă *arătarăți*”.

Amiras, *Letop*. III, p. 105: „(Nicolai Mavrocordat) în domniea dintăia s-au *arătat* s t r a ș n i c, că nu numai pe pămănteni nu-i credea, dară nici pe ai săi…”

Același, p. 113: „Într-această domnie Mihai-vodă (Racoviță) s-au *arătat* s c h i m - b a t din firea carea *arătasă* în domniea dintăiu…”

Enachi Cogălniceanu, *Letop*. III, p. 282:

„Și cu toate-mpodobită,
Acum te-*arăți* p r e a u r i t ă…”

A. Pann, *Moș-Albu* I, p. 76:

„Ca să nu s-*arate* m a i ț a n ț o ș i ceva,
Ci la fel cu dînsul fiind înbrăcați
Semăna la toate ca trei gemeni frați…”

Doină din Ardeal:

„Bade, trandafir frumos,
Vrut-ai să te-*arăți* d u i o s,
Dar te-ai *arătat* g h i m p o s,
Și din minte nu m-ai scos…”

(*Familia*, 1884, p. 516; cfr. Alex., *Poez. pop.*[2], 369)

Ca sinonim cu v ă d e s c:

Pravsla Moldov.,16.46, f. 7: „De vréme ce va •ura văcarĭulŭ cumŭ nu știe de perirĭa boului, nice de vătămătura lui, ĭarâ mai apoi să va v ă d i și să va *arăta*, cu doi sau cu trei marturi oameni de credințâ, cum au gĭurat strămbŭ, acestuĭa să i să tae limba…”

III.*A r ă t* î n p r o v e r b i ș i i d i o t i s m i.

„Arama omului la beție se *arată*” (Pann, I, 117).

„Zioa bună de dimineață se *arată*” (*Ibid*., I, 85).

„După ce s-a rupt carul, toți *arată* drumul cel bun” (*Țara nouă* 1887, p. 532).

A *arăta* spatele = montrer le talon” (Baronzi, *Limba*, p. 45), ceea ce se zice și: „a *arăta* călcîile = a se retrage, a fugi, a se trage dintr-un loc denaintea unei persoane” (Costinescu).

„Nu-ți mai *arăta* fasolea = nu mai rîde” (R. Simu, Transilv., c. Orlat).

Locuțiunea „v r e m e a *arată*”:

Neculce, *Letop*. II, p. 395: „Vremea viitoare va *arăta* cine va agiunge să trăească…”

A. Văcărescu, p. 21:

„Și d-om avea sănătate,
Vremea îți va *arăta*
Că te-am iubit cu dreptate,
Dar te rog nu mă uita…”

Arăt m i l ă, d a r, c i n s t e etc.

Dosofteiu, 1673, f. 73 a:

„M i l a să-ș *arate*
Cea de bunătate
Spre noi ticăloșiĭ,
Precum ne spun moșiĭ…”

Neculce, *Letop*. II, p. 326: „(Nicolae Mavrocordat) era foarte cunoscător la oameni, și la cei ce-l slujia bine *arăta* d a r…”

Același, II, p. 249: „(Dimitrașco Cantacuzino) boierilor celor mari le *arăta* d r a g o s t e și c i n s t e…”

Cantemir, *Divanul*, 1698, f. 7 b: „Fie-te-unde între oameni pasă, și ei – precum că bogat ești științdu-te – locul cel mai de susŭ și c a p u l m i a s i i îț vor *arăta*…”

„A *arăta* p r i c i n ă”, sinonim cu î m p u t „reprocher, incriminer”.

Neculce, *Letop*. II, p. 327: „pănă s-au mazilit Nicolai-vodă, tot la închisoare l-au ținut (pe Iordachi Rusăt), *arătîndu*-i p r i c i n ă că el au învățat pre turcii balgii de-l pîrescu la Poartă…”

„A *arăta* c u v î n t” sinonim cu d a u s a m ă „rendre raison de”.

Nic. Costin, *Letop*. II, p. 65: „*arătăndu*-le (oștenilor) mai nainte c u v î n t pentru sine, precum are poroncă de la împăratul să meargă cu oștile împotriva neprietenului…”

Ibid., p. 76: „Mihai-vodă îi îndrepta (pe șvezi) spre ținutul Sucevii, *arătăndu*-le c u v î n t să se ferească de margine pentru neprietenul lor Moscul…”

„A *arăta* c u s c r i s u l = faire l’inventaire”, la Enachi Cogălniceanu, *Letop*. III, p. 222: „stupi și arături și fănațe, care nu le putem *arăta* c u s c r i s u l…”

Ca verb neutru, „*arăt* l a f a ț ă = avoir une mine (bonne, mauvaise)”. „*Arată* bine la față” (*L.M.*). Tot așa: *arată* rău la față, *arată* nu știu cum la față…Se poate zice și simplu: *arată* bine; *arată* rău; *arăt* gras, *arăt* slab etc.

În fine, impersonalul „s-*arată* cuiva”:

„Vinerea sau sfînta vinere este o zi în care femeile se abțin de la multe lucruri, precum: peptenatul, măturatul în casă, facerea de leșie, spălatul rufelor, facerea de pîne, torsul, cusutul, căci cred că, lucrînd vrun lucru din acestea,l i s-*arată*, adecă femeia care lucră pățește ceva: o cuprinde vro boală, îi coace vrun deget, i s-aruncă a-buba etc." (G. Dobrin, Transilv., c. Voila).

Lexicon Budan: „mi s e *arată* bine = res mihi succedit, die Sache gelingt mir"; din contra: „mi s e *arată* rău."

IV. F i l i a ț i u n e a.

Românul *arăt* e peste putință să derive din latinul r e c t u m printr-o formă verbală a r r e c t o (Cihac, *Dict*. I, p. 82), căci de acolo s-ar fi făcut la noi „arept", întocmai ca „drept" din „directus", „pept" din „pectus", „înțelept" din „intellectus" etc. Nu există în limba română un singur exemplu de perderea lui *p* din grupul -*pt*- cînd acesta se trage din latinul -*ct*-, ci numai atunci cînd derivă chiar din latinul -*pt*-. Astfel din „directum" se face „drept" și de aci înainte *p* nu mai dispare; dar din „capto" se face „caut" și apoi „cat", cu treptata vocalizare și finala disparițiune a lui *p*. Rezultă dară că al nostru *arăt* poate să corespunză unui prototip latin a r r e p t o, niciodată însă unui a r r e c t o.

Sensul fundamental al cuvîntului este acela juridic de a v ă d i, a scoate la iveală pe un vinovat, a-l *arăta*. Astfel ne izbim de spaniolul r e p t a r și r e t a r „accuser, défier", provențalul r e p t a r „imputer, blâmer", portugezul r e p t a r și vechiul francez r e t e r.

Așa în poema lui Cid:

„R i e b t o -les los cuerpos por malos è por traydores…" (=*arăt* pe acești oameni ca răi și trădători).

La trubadurul provențal Bertrand de Bo•n:

„Qu'ieu la r e p t e e l'apelh
De trassio et d'anjan…"

(=că eu o *arăt* și o chem la judecată pentru trădare și înșelăciune).

Într-o cronică franceză (ap. Raynouard, *Lex*. V, p. 87): „les r e t a et les prist…" (=îi *arătă* și-i prinse).

Fonetica spanioală, portugeză și provențală nu preface niciodată pe latinul -*ct*- în -*pt*-, după cum îl preface fonetica românească. Este învederat dară că occidentalul r e p t a r e n-are a face întru nemic cu latinul r e c t a r e, cu care poate fi confundat numai doară printr-o greșeală de copist sau printr-o falsă etimologie. În texturile mediolatine ne întimpină mai totdauna forma cea corectă r e p t a r e sau r e t a r e, precum (Du Cange, ed. Carpent., V, p. 636):

„Salvo honore suo in hoc, quod r e t a r i non poterit de murtro, neque de proditione…"

„Si quis in Curia a seniore suo coram principe r e p t a t u s fuerit…"

„…nuntium qui ad r e p t a n d u m venerat…"

„Dicta Johanna dictum Petrum increpaverat seu reptabat…" (Du Cange, V, 715).

Se știe demult că latinul rustic r e p t o, de unde se trag formele spanioală, portugeză, provențală și veche franceză, ba încă și forma reto-romană r a v i d a r, este o contracțiune din r è p u t o. Diez, demonstrînd cel dentîi (*Etym. Wtb.*[2], I, 346) această origine, aduce interesante specimene de întrebuințarea cu același sens a formei pline r è p u t o, de ex.: „si quis alteri r e p u t a v e r i t quod scutum suum jactasset”. Românul *arăt* reprezintă dară un prototip compus a d r è p u t o, din care forma vulgară a r r è t o se găsește și-n latinitatea medievală, bunăoară: „A r r e - t a t i de crimine aliquo qualiterque magno et enormi…” (Du Cange, V, 637).

Vocala organică *e* și sensul cel fundamental panromanic al cuvîntului, ambele s-au păstrat la noi intacte într-un vechi termen ostășesc, asupra căruia aci ni se pare a fi locul cel mai potrivit de a trage băgarea de samă, căci printr-însul cele de mai sus capătă o deplină întărire.

La spanioli și la portugezi, alături cu verbul r e t a r „accuser” există substantivul r e t o „défi, menace”, care presupune un prototip latin vulgar r e p t u m. Din compusul a r r e p t u m vechea limbă română avea cu același înțeles vorba *aret* „défi, menace, attitude prise pour menacer ou défier l’ennemi”, peste care dăm nu o dată la cronicarii din Moldova și pe care astăzi o înlocuim prin nefericitul neologism d e m o n s t r a ț i u n e.

Să se observe că pasagele de mai jos din cronicari, după edițiunea d-lui Cogălniceanu, au fost colaționate de noi cu manuscriptele din Academia Română, după cari se făcuse acea edițiune, și pretutindeni am găsit: *arèt*, adecă cu *e* tonic deschis.

Nic. Costin, *Letop*. II, p. 121: „miercuri noaptea spre gioi au eșit din obuz cam pe furiș cu moscalii carii era d e *aretu* p e g i u r d î n s u l…”

Ibid., p. 127: „Haidar aga a hanului, pre carele apoi l-au lăsat p e n t r u *aretul* taberii, că tot încă nu se potolisă tătarii bine cu prada…”

Neculce, *Letop*. II, p. 223: „puternicul împărat ne-au trimis cu oaste la această cetate la Hotin cu puterea sa cea nebiruită, să ținem locul și cetatea aceasta și să purtăm de grijă, și d e *aret* să fim c e t ă ț i i Camenița, care este de curănd luată din norocită primblare a împăratului nostru ce s-au primblat pănă aice, ca să fim raialii Țării Moldovei, ce este supt ascultarea Împărăției, d e *aret* ș i d e a p ă - r a r e despre leși…”

Nic. Muste, *Letop*. III, p. 15: „Țărei Moldovii, raelei împărătești, șă fim d e *aret* d e s p r e n e p r i e t e n i i Împărăției…”

În toate aceste pasage, al nostru *aret* s-ar putea traduce foarte bine spaniolește și portugezește prin r e t o, căci pretutindenea este vorba anume de a amenința sau a desfide pe un dușman.

v. *Arătare*. – *Arătat*. – *Ivesc*. – *Spun*. – *Vădesc*…

ARĂTÀNIE (plur. *arătănii*) – v. -*enie*. – *Videnie*.

ARĂTÀRE (pl. *arătări*), s.f.; l’infinitif d ’ a r ă t pris comme substantif: action de faire voir: 1. indication, désignation, preuve; 2. vision, apparition, spectre; l a *arătare* = manifestement, évidemment. *Arătare* e sinonim cu î n f ă ț i ș a r e sau d a r e p e f a ț ă; înantiteză cu a s c u n s și cu t a i n ă.

Pravila Moldov.,1646, f. 104: „răpitorĭulŭ, pentru să fugâ de certarĭa vieții lui, va a r ă t a la •udețŭ cumŭ ačastâ mainte de răpitŭ au curvit cu altul și ĭaste curvâ; atunce •udețulŭ trebue să caute: de va fi fostŭ acĭa curvie la *arătare*, nu să va certa răpitorĭulŭ, ĭarâ de va fi pre a s c u n s ŭ și vecinii vor dzice că ĭaste muĭare bunâ, atunce răpitorĭulŭ îș va piĭarde viața...”

A. Pann, *Erotocrit*, t. I, p. 25:

„Pînă cînd astă oftare
Nu o s-o vei asculta?
Ce-n t a i n ă și *arătare*
Iese din inima mea...”

La vechii scriitori *arătare* se asociază uneori într-un mod sinonimic cu c h i p și mai ales cu s e m n, adecă cu ceea ce se manifestă.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. V, p. 1: „a lui viață Măntuitorĭul nostru pusu-o-au c h i p ŭ și *arâtare* vieței celora bunilor ce ascultâ pre elŭ...”

Nic. Muste, *Letop*. III, p. 13, vorbind cum: „au lăcrimat icoana Maicei Preacurate”, adaogă: „care adevărat au fost s e m n e și *arătare* de perirea a mulți creștini în Țara Leșească...„

Ureche, *Letop*. I, p. 137: „fiind leșii cuprinși de atăte nevoi, prinseră a grăire reu de craiul lor, întăiu cu taină, eară apoi în gura mare îl vinuia că au venit fără cale de i-au adus ca să-i pearză pre toți, și scotia toate s e m n e l e căte se făcură rele că au fost lor de *arătare* să fie conceniea lor...”

Neculce, *Letop*. II, p. 219: „Întru acest an (1672) făcutu-s-au și o minune mare, *arătare* la Hotin, într-o mănăstire mică ce este supt cetate au lăcrămat icoana Maicei Domnului, căt se resturna lacrimile pre chipul icoanei de le vedea toți oamenii, și pica într-o tipsie ce era pusă supt icoană, de era de mirare a privi *arătare* și s ă m n ca acela...”

Cînd derivă din activul a r ă t „montrer”, *arătare* însemnează „indication”; cînd însă din reflexivul m ă a r ă t „apparaître”, atunci are sensul de „vision”.

I. *A r ă t a r e* „indication”.

Sinonim cu v ă d i r e și i v e a l ă.

Îndreptarea legii, 1652, f.25 a: „de-l vor afurisi fărâ d e *arătarea* vineĭ luĭ, atunce să meargâ la altŭ arhiereu mai mare să-l ĭarte...”

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 38): „ispita lucrului mai adevărată poate fi decît toată socoteala minții, și argumenturile *arătării* d e f a ț ă mai tari sint decît toate chitélele...”

„A face *arătare*” „a veni la *arătare*” „a pune la *arătare*” însemnează „décrire” „exposer”.

Beldiman,„*Tragod*., v. 153:

„Mitropolitul, boierii și consolii se unesc,
La curte f a c *arătare* și cu toții mijlocesc...”

A. Pann, *Erotocrit*, p. 23:

„Dar să nu faci arătare,
Ce inimă e în muncă,
De se arde asa tare
Ș-astfel de văpăi aruncă…"

Zilot, *Cron*., p. 17: „să pociu veni la *arătare* pentru reaoa otcîrmuire ce au avut (țara) despre stăpînitori…"

Lexicon Budan: „Vin l a *arătare*, in conspectum prodeo, zum Vorschein kommen; pun l a *arătare*, conspectui expono, in's Licht setzen".

Adverbialul „l a *arătare*" e sinonim cu a i e v e a sau î n v e d e r a t, în antiteză cu p r e a s c u n s sau î n t r - a s c u n s.

Noul Testament din 1648, *Matth*. VI, 4: „celŭ ce véde î n t r - a s c u n s, acela va da ție l a *arătare*…"

Versetul din *Psaltire*, XLIX, 3: „Deus m a n i f e s t e veniet, la Coresi, 1577: „Domnulŭ a ĭ a v e a vine", la Dosofteiu, 1680: „Dumnedzău v e d e r a t veni-va", la Arsenie din Bisericani, circa 1650 (ms., în Acad. Rom., p. 126): „Domnul l a *arâtare* va veni", iar în *Biblia* lui Șerban-vodă, 1688: „Dumnezău î n t r u *arătare* va veni".

Varlam,1643, I, f. 40 b: „astâdzi maica noastrâ beséreca l a *arâtare* a r a t â mârturie fiilorŭ săi…"

Pravila Moldov., 1646, f. 154: „ce vorŭ face cu învățătura Domnului țărăi, de-are fi învățătura Domnului l a *arătare* să vadză toțŭ că ĭaste cu asuprealâ și cu mare năpaste, aceștĭa nice dănâoarâ nu să vor certa…"

Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms. în Acad. Rom.), LXXXIII:

„Al Dumnezeilor Domn, el l a *arătare*
În Sion va coborî cu mărire mare…"

II. *A r ă t a r e* „vision".

Sinonim cu n ă l u c ă sau n ă l u c i r e și v e d e n i e.Prin analogie cu acesta din urmă, se zice și a r ă t a n i e.

Varlam,1643, I, f.145 a: „și deaca sosirâ la groapâ, multe *arâtâri* vâdzurâ, că într-o datâ vâdzurâ doi îngeri ședzăndŭ în groapâ…"

Omiliarul de la Govora, 1642, p. 427: „de bucurie minunatâ se împlurâ, văzurâ *arătarea* îngeruluĭ și auzirâ de el c-au învis Domnul…"

Fragment omiletic, sec. XVII (*Cod. ms. miscel*. al bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 206): „cu toatâ firea auziĭa pre elŭ și-lŭ vedea cu trup, dereptŭ acéĭa nu zice v e d é r e ce văzu, ce se zice n â l u c â sau *arâtare*…"

Costachi Stamati, *Muza* I, p. 83:

„Iar inimosul Bogdan,
Buzduganul său luînd,
Răcnește fnfricoșat:

— Feriți în lături din drum,
Feriți, de sînteți osteni
Și de vreți ca să trăiți;
Iar de sînteți *arătări*,
Eu pe crucea mea vă giur
Să periți din calea me…”

În graiul țărănesc din districtul Sucevei: „Staciĭa-i o nălucâ șî sâ diosăghește di strîgoi, cindr-câ strîgoiu-i cu trup, da staciĭa-i numa o *aratari*…” (I. Bondescu, c. Giurgeștii).

„Iesmele sînt un fel de *arătări* sau n ă l u c i r i” (V. Dimitriu, Brăila, c. Filipești).

Arătare cu nuanța de „monstre”:

I. Creangă, *Povestea lui Harap-ALb* (*Conv*. lit.,1877, p.187): „iaca Harap-Alb vede altă m i n u n ă ț i e și mai mare: o *arătare* d e o m băuse apa de la 24 de iazuri și o gîrlă pe care umblau numai 500 de mori, și tot atunci striga în gura mare că se usucă de sete…”

Ibid., p. 190: „toți erau cu părul, cu barba și cu mustețele pline de promoroacă, de nu-i cunoșteai, oameni sînt, d r a c i sînt, ori alte *arătări*….”

Nic. Muste, *Letop*. III, p. 46: „(Mavrocordat) avea și sfetnic pe lăngă sine o *arătare* de grec anume Spandoni, un om urit, podăgrios…”

Arătare cu nuanța de „illusion”:

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XI, p.16: „nu cu trupeascâ jrătvâ, ce cu sufletească; și nu u m b r e e i și *arătarei*, ce adevărului…”, unde este de observat genitivo-dativul *arătarei*, nu *arătărei*.

v. *Arăt*.

ARĂTÀT, -Ă, adj.; le part. passé d ’ a r ă t pris comme adjectif: montré, indiqué, ostensible, prouvé, apparu. În antiteză cu a s c u n s, t ă i n u i t, d o s i t; sinonim cu v ă d i t, i v i t.

Îndreptarea legii, 1652, f. 155 a: „căndŭ va fi curviĭa d e f a ț â și *arătatâ*…”

Arătat c u d e g e t u l „montré au doigt”.

A. Pann, *Prov*. I, 111:

„De mic și mare în sat
E cu deștul *arătat*…”

Gr. Alexandrescu, *Lui A. Donici*:

„De ar fi o mulțumire să te vezi în tipar dat
Și pe uliți cîteodată cu degetul *arătat*,
S-auzi: ăsta e cutare!…”

Cu sensul latinului vulgar a r r e t a t u s, despre care vezi mai sus, într-un crisov de la Miron Barnovski, 1626 (în Acad. Rom.): „unul ca acela să hie *arătat* și cu temnița să fie certat…”

v. *Arăt*.

ARĂTĂTÒR,-OARE, adj. et subst.; qui montre, qui indique. „Acela care a r a t ă sau cu care se a r a t ă” (Costinescu).

D e g e t *arătător* = index (*L.M.*).

Lexicon Budan: „*Arătătoriu* la ceas, adecă m î n ă, gnomon horologii”.

Îndreptarea legii, 1652, f. 3 a: „Grăĭaște *arătătorĭulŭ* de cerĭure marele Vasilie: judecătorĭulŭ să nu se nalțe…”

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. IX, p. 15: „credința amu ĭaste chipulŭ nâdejdiei, și lucrurilor célea nevăzutelor *arâtâtoare*…”

v. *Arăt. – Deget. – Mînă.*

ARĂTĂTÙRĂ (plur. *arătături*), s.f.; apparition, vision, manifestation; monstre. Sinonim cu a r ă t a r e, dar cu un sens mai restrîns.

Dicționar bănățean, ms. circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 424): „*Arătătură*. Ostensio”.

Fragment omiletic, sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 205): „nu cu mintea văzut-au pre Domnul sau în *arâtâturâ*, ce cu toatâ firea era…”

Legenda Sf. Nicolae, sec. XVII (*Ib.*, p.138): „cine-arâ putea spune bunâtâțile lui, bdéniile și postul și rugăcĭunile? și multe *arătături* făcea-se de diînsul…”

La românii de peste Carpați se zice *arătătură* la copii născuți p o c i ț i: „*Arătătură*, monstrum, partus monstrosus” (*L.B.*).

v. *Arăt. – Arătare.*

ARĂTÒR,-OARE, adj. et subst.;1. laboureur, labourant; 2. labourable.

În primul sens e sinonim cu p l u g a r, care însă se aplică numai la oameni, pe cînd *arător* se zice și despre vite.

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*;1883, p. 423): „*Arător*. Arator”.

I. Văcărescu, p. 18:

„*Arătorul* ce silește
Boii săi cei grei la pas,
Cîntînd, spune ce dorește…”

Țichindeal, 1814, p. 187: „Vaca stearpă și boii arători…”

Figurat, la Cantemir, *Chron.* I, 151, vorbind despre un autor prost: „scriitoriu i-am zice au *arătoriu*, nu utem alége…”

Proverbial, la același, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 214): „cine cu lăcomie acul cosătoriului înghite, acela cu mare mișălie fierul *arătoriului* boréste…”

Cu sensul curat adjectival de „labourable”, *arător* se întrebuințează anume în zicerea l o c *arător*, l o c u r i *arătoare*, fiind sinonim cu a r ă t u r ă.

„Pămîntul ce se lucrează se zice l o c *arător*; cel rămas nearat un an sau doi, p î r l o g; dacă pîrlogul se învechește, ț e l i n ă…” (C. Ionescu, Dolj, c. Adunații-de-Geormane; T. Poppescu, Buzău, c. Chiojdu-Bîsca).

Leontie ieromonahul Tismenei, 1746 (ms. în Arh. Stat., *Doc. Rom.* II, nr. 3, p.17): „și acéste sate li-au datŭ cu viile și cu morile și cu locuri *arătoare* și cu livezi…”

v. *Ar. – Arătură.*

ARĂTÒS, -Ă, adj.; beau, imposant, majestueux. Cuvînt format din a r ă t prin sufixul -o s, întocmai ca „arzos” din „arz”. Sinonim cu f r u m o s, m î n d r u, d e - a - f i r e a, însă numai cînd e vorba de înfățișare, de exterior, de corp. Sinonim cu c h i p e ș sau c h i p o s, dar totodată și cu m ă r e ț sau f a l n i c.

Cantemir, *Chron*. I, p. XLVIII:

„…nu fără oarecare chip de cinsteș și *arătos* a zavistiei veșmînt…”	„…haud sine modestae ac s p e c i o - s a e cujusdam invidiae larva…”

Același, *Divanul*, 1698, pref., f. VI b: „f r u m o a s ă dară și *arătoasă* l a c h i p și m î n g ă i o a s ă la vidére poama morții…”

Același, *Ist. ierogLif*. (ms., în Acad. Rom., p. 48): „nu în c h i p u l *arătos*, nici în dobitocul căpăținos, ce în capul pedepsit și cu multe nevoi domirit crierii cei mulți sălășluesc…”

Ibid., p. 222: „ca soarele de luminos, ca luna de *arătos* și ca omătul de albičos iaste…”

Doină din Ardeal:

„Cum e bradul *arătos*,
Așa-i badea de frumos;
Cum e bradul nalt din munte,
Așa-i badea meu de frunte!…”

(J.B., 39)

Enachi Cogălniceanu, *Letop*. III, p. 193: „pre care (Alexandru Ghica) l-am văzut și noi: om d e f i r e și *arătos*….”

Balada *Meșterul Manole*:

„Mare-i și frumoasă,
M î n d r ă ș-*arătoasă*
Sfînta mănăstire,
Chip de pomenire…”

(G.D.T., *Poez. pop*., 408)

Colindă din Dobrogea:

„Face merele
’N toate verele,
Frumoase,
Arătoase;
Ce folos că le face,
Dacă nu se coace…?”

(Burada, *Călăt*., p. 89)

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 4: „De cîte ori n-o podideau lacrămile pe biata bătrînă, privind acareturile mari, *arătoase* și pline de sărăcie și de pustiu…”

v. *Arăt*. – *A-fire*. – *Chipeș*. – *Frumos*…

ARĂTÙRĂ (plur. *arături*), s.f., „labour, labourage, champ labouré” (Cihac). Sinonim cu substantivul a r a t, care însă privește mai mult la lucrarea de a a r a, pe cînd *arătură*, ca și l o c a r ă t o r, are în vedere mai cu seamă locul unde se a r ă, deși uneori se ia și în sens de muncă, bunăoară:

Pravila Moldov., 1646, f. 1: „să-ș piĭardză și sămănța și *arătura* și toatâ roada ce va face acel pămăntŭ č-au sămănat pre loc strein…”

Miron Costin, *Letop.* I, p. 44: „Toval au isvodit a face corturi, și toată agonisita căsarilor, cu *arătură* și cu dobitoc ce fac agonisită la case…”

Constantin Mavrocordat, 1744(*Cond. ms. a Vieroșului*, nr. 1, f. 25 a, în Arh. Stat.): „oamenii ce vor fi șăzători pe moșiile mănăstirii să aibă a clăcui 12 zile într-un an, la *arătură*, la coasă și la secere, să-ș dea și dijma moșii den toate bucatele după obiceiu…”

După anotimp, se zice *arătură* d e p r i m ă v a r ă și *arătură* d e t o a m n ă; după numărul anilor de cînd se trăsese cu plugul peste o țelină, *arătura* se cheamă d e o b r a z d ă, d e d o u ă b r a z d e, d e t r e i b r a z d e etc.

Ca p ă m î n t a r a t, sau d e a r a t, de deosebite feluri, *arătura* are o mulțime de sinonimi, despre cari

v. *Cirtă. – Curătură. – Holdă. – Lan. – Miriște. – Moină. – Morhoancă. – Ogor. – Pîrloagă. – Prosie. – Răsprosie. – Săpătură. – Țarină…*

Între acestea, termenul cel mai general este *arătură*.

Se zice și l o c d e *arătură*, anume însă cu înțeles de o întindere oarecare de cîmp.

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 222: „…întemeeți cu case și cu bucate peste samă de multe, și stupi, și *arături*, și fănețe…”

Cantemir, *Chron.* II, 346, într-o frumoasă grămădire de imposibilități: „corăbii în aer, stînci pre apă plutind, lei și zmei plugurile pre *arături* trăgînd, și altele ca aceste fosturi de chiteală, lucruri pre carile le zămisléște părerea, a arăta ne nevoim…” (cfr. Plaut., *Asinar.* I, 1, v. 86).

Țichindeal,1814, p.187: „văzînd pre doi bouleani în toate sările că vinea de la *arătură*, îi batjocorea…”

Doina *Dorul*:

„Puiculiță, floare-n gură!
Cînd te văd în bătătură,
Îmi uit plugu-n *arătură*,
Sapa-nfiptă-n c u r ă t u r ă…”

(Alex., *Poez. pop.*[2], 243)

Doina *Ispită*:

„Bată-l Dumnezeu să-l bată,
Cine-a scos drumul la baltă,
Cine-a scornit sapa lată,

Arătură și r ă z o a r e,
Seceris și cositoare!…."

(G.D.T., *Poez. pop.*, 291)

Act muntenesc din 1661 (ms. în Arh. Stat., *Doc. I Rom.*, nr. 313): „văndut-amu dumnealui 6 silești în sat în Săteni și o silește căte cu 6 l o c u r i d e *arătură*, trei în câmpul de sus și trei în cămpul de jos, fac preste tot l o c u r i d e *arătură* 36…"

Constantin Brîncoveanu, 1699 (*Cond.*, ms., în Arh. Stat., p. 246): „și ĭar să fie lui Ĭane și frătine-său lui Neagoe, fečorii Lupului din Mățăul-dă-Jos doao l o c u r i d e *arătură* în poiana Bradului în fundul Dăneștilor ot sud Mușcel, pentru că le-au cumpărat Neagoe cu frate-său Ĭane dă la Bunul sinŭ Călii dăn Dănești drept ug 5 pol (galbenĭ 5½) cu zapis dă la măna lor dă vănzare an 7187 (1679)…", de unde se vede că-n secolul XVII un l o c d e *arătură*, ca măsură de cîmp, costa ceva ca trei galbeni.

Cu un secol înainte, Mihnea-vodă, 1579 (*Cond. ms. a Hurezului*, nr. 1, în Arh. Stat., f. 460 b): „…după acéĭa au cumpărat însuș Marin un l o c d e *arătură* de la Stančĭul Jagleĭ drept 100 de aspri gata, și ĭară au cumpărat însuș Marin de la Dan fečorul Lucăi un l o c d e *arătură* la Stupinĭ drept 100 de aspri, și în Călinet alt l o c d e *arătură* drept 60 de aspri…"

v. [3]*Aspru*.

În poezia poporană, paserea *arăturilor* este c î r s t e i u l „roi des cailles", căruia în adevăr, ca și prepeliței, îi plac cîmpiile cu bucate.

Doina *Singur pe lume*:

„Frunză verde de anin!
Cine-i ca mine străin?
Numai mierla din păduri,
Cîrsteiul din *arături*…"

(G.D.T., *Poez. pop.*, 283)

dar în balada *Mierla și sturzul*:

„Ceartă-mi-se ceartă,
Vorbele-și înnoadă
Sturzul din păduri,
M i e r l a d-*arături*…"

(*Ibid.*, 457)

unde însă versul pare a fi stricat.

Într-o doină din Moldova se zice și către c u c u l:

„Cucule, pasere sură!
N-am grăit gură la gură
Să nu-mi cînți pe *arătură*,
Ci să-mi cînți la noi pe șură?…

(*Conv. lit.*, 1886, p. 180)

În unele cîntece poporane *arăturile* sînt puse în legătură și cu fermecele.

Doină din Ardeal:

„Că umblă măicuță-ta
Pe-*arături*, pe curături,
Să-mi strîngă fermecături,
Să mă fermece pe mine
Să mă las, bade, de tine…”

(*Tribuna de la Sibii*,1885, p. 182)

sau:

„Tot umblă prin *arătură*
Să-mi facă fermecătură,
În păhar îmi dă să beau
Ca pe tin’ să nu te iau…”

(*Ibid.*, 1886, p. 545)

O urare de Anul-nou:

„Cîte b r e z d e -n *arătură*,
Atîți boi pe bătătură;
Cîtă trestie pe casă,
Atîția galbeni pe masă…”

(*Țara nouă*, 1887, p. 552)

v. [1]*Ar.* – [2]*Arat.* – *Arător.*

ARĂȚÈL, s.m.; t. de botan. – v. *Atrățel.*

ARĂVÒN
ARĂVÒNĂ } v.*Arvună.*

ARĂVONISÈSC. – v. *Arvunesc.*

ARBÀLȚ. – v. *Orbalț.*

[1]**ARBĂNÀȘ,** s.m.; t. de géogr.: Albanais, Épirote. Sinonim cu a r n ă u t, care însă a căpătat mai multe înțelesuri, pe cînd *arbănaș* păstrează numai sensul etnic.

Moxa, 1620, p. 395: „suptŭ sabiĭa lui au plecatŭ srăbii, *arbânașii*, frăncii, iverii, cărăimanii…”

Miron Costin, *Letop.* I, p. 14: „Pir, craiul e p i r o ț i l o r, adecă a *arbănașilor*…”

Acelaşi, p. 54: „*Arbănașii* e p i r o ț i sînt. Așijdere de acolo au fost și Scanderbeg Castriot, răsipitorul puterii turcești. Și astăzi turcii dintru acel Epir fac ostași mai răsboznici…”

Neculce, *Letop*. II, p. 208: „Ghica-vodă, de neamul lui fiind *arbănaș*, copil tănăr, au purces de la casa lui la Țarigrad să-și găsească un stăpăn să slujeaseă, și cu dănsul s-au mai luat un copil de turc, ear sărac, din satul Chiupri…"

Ibid., p. 267: „Dediul Spătar *arbănașul*, închis în turnul clopotniței la Trii-Sfetițele…"

v. *Dediul*. – *Ghica*.

Forma *albănaș*, cu poeticul *d*: *dalbănaș*, ne întimpină într-o colindă din Dobrogea:

„Se certa el cu turcii,
Cu turcii și cu frîncii,
Să-i dea turcii vadurile
Și frîncii corăbiile;
S-a certat,
Le-a luat,
De cea parte le-a cărat,
În cea parte-n *dalbănași*,
La oamenii groși și grași…"

(Burada, *Călăt*., p. 80)

Pribegi din Epir au fost totdauna numeroși în România, și, prin cunoscuta lor energie pe de o parte, prin ușurința cu care se românizau pe de alta, ei lesne înaintau la cinste sau la avere. Deja la 1483, între boierii cei mari ai lui Vlad Țepeș era: „Vladul *Arbanas* Spatar" (Venelin, p.126).

Au fost la noi pînă și sate de *arbănași*.

Alexandru-vv. Iliaș, 1629 (*Cond. ms. a Govorei*, nr. I, p. 170): „să facă sat să fie slobozie să să străngă oameni striini, sărbĭ și *arbănașĭ* și unguréni și oameni fără bir și fără dajde…."

Grigorie-vv. Ghica,1662 (ms. în Arh. Stat., Doc. I, *Rom*., nr.135): „a faceré slobozie și a strănge oamini pre moșie Tutana Albota, însă oameni streini: greci, *arbănași*, sărbi, moldovéni și alți oameni carei vor fi fără bir și fără nevoi…"

Pentru mai multe texturi în astă privință,

v. *Slobozie*.

Din această cauză, *arbănaș* devenea adesea nume personal sau poreclă, ca și g r e c t u l, s ă r b u l, u n g u r e a n u l etc.

Act muntenesc din 1596 (*Cuv. d. bătr*. I, p. 66): „dat-am zapisul nostru în mănă l u i *Arbanaș* népotul Bărescului…"; și într-un alt act din același an (*ibid*., p. 72): „dat-am zapisul la măna *Arbănașului* nepotul Berescului…."

Constantin Brîncoveanu, 1694 (*Cond*., ms. în Arh. Stat., p. 86): „deč Dragomir căpitan înpreună cu alți slujitori de acolo, anume Jăpa căpitan ot Vernești, i Jăpa *Arbănașul*…"

Arbănaș, vechi *arbanas*, formă organică *albanas*, *albănaș*, este serbo-bulgarul a r b a n a s = ital. a l b a n e s e.

v. [1]*Arnăut*.

[2]ARBĂNÀȘ, n. pr. m. – v. [1]*Arbănaș*.

ARBÌR. – v. *Arbiu*.

ARBÌU s. **ARBÌR** (plur. *arbie*, *arbire*), s.n.; baguette de fusil, baguette de pistolet. Vărguța sau bețișorul cu care se-ncarcă un pistol sau o pușcă. După Cihac se zice și arghir; după Dr. Polysu, *alibiu*. Este turcul h a r b y, de unde și serbul a r b i ĭ a. Pe cînd în oștire *arbiul* e înlocuit astăzi prin nefericitul neologism „baghetă”, copiii în jocurile lor, făcînd „pușcoci” în loc de „pușcă”, păstrează și vor mai păstra mult timp pe *arbiu*.

P. Ispirescu, *Jocuri de copii*, p. 11: „Se pune în țeavă un glonț și se împinge cu *arbiul* pînă ajunge în capăt. Se pune apoi și celalalt glonț și, împingîndu-l cu *arbiul*, cînd acest al doilea glonț ajunge pe la jumătatea țevei, cel dintîi, carele este la gura țevei, sare și pocnește…”

În Transilvania *arbiul* de la pușcoci se cheamă r ă s t o c și c l i m p u ș.

v. [3]*Armășie*. – *Climpuș*.

ÀRBORE
ÀRBUR } v. [1,2,3]*Arbure*.

ARBORENCÙȚĂ. – v. [3]*Alba*.

[1]**ÀRBURE** (plur. *arburi*), s. m.; arbre. Lat. a r b o r e m = ital. *arbero*, *albero* = = span. *arbol* etc. Mare plantă cu trunchiul, cu ramure și rădăcină lemnoase.

A. Pann, *Prov*. I, 6:

> „Și nimic iar nu se poate ca să n-aibă vrun cusur:
> *Arburi*, plante, flori și oameni, astfel și acest răsur….”

A. Odobescu, Doamna *Chiajna*, p. 88: „…acolo s a l c i a pletoasă, s o c u l mirositor, a l u n i i mlădioși, a r ț a r i i cu pojghițe roșii, c a r p e n i i stufoși, s a l b a - m o a l e și t e i i cresc amestecați cu falnici j u g a s t r i, cu p l o p i nalți și subțiri, cu a n i n i ușurei, cu u l m i albicioși, cu s î n g e r i pestriți, cu c o r n i suclți și vîrtoși; printr-acel hățiș felurit de *arburi* ce se-ndeasă și se-m-pleticesc, merlele și pițigoii șuieră…”

Costachi Negruzzi, *Melancolia*:

> „Acea undă gemătoare, acel *arbure* jălind,
> Parcă sînt doi juni prieteni, ce al nostru chin privind
> Se îndur l-a noastre patimi, la a noastră grea durere,
> Și ne-aduc prin a lor freamăt o plăcută mingăiere…”

În graiul poporan, *arbure* astăzi rar se mai aude pe la noi.

„Numirea de *arbor* pe aici nu e cunoscută la popor, ci el numește totalitatea *arborilor* cu un cuvînt: l e m n e” (P. Munteanu, Banat, c. Vermeș).

Totuși *arbure*, departe de a fi un neologism, ne întimpină în mai toate texturile vechi, ca sinonim cu c o p a c i, p o m, l e m n.

Legenda lui Avram, ante 1600 (*Cuv. d. bătr.* II, p. 190): „mérseră cătrâ uîn *arbure* și închiră-se pără la pâmântu și grăi: sfăntŭ, sfăntŭ, sfăntŭ, grăĭaște; pravednicului Avram îĭ pârea că dereptu elu se închiră l e m n u l…”

Noul Testament din 1648, *Ep. Iud.* I,12:

„…*arburi* veșteziți fără de rod…”	„…a r b o r e s autumnales infructuosae…”

unde *în Biblia* lui Șerban-vodă, 1688: „c o p a c i de toamnă fără r o a d ă…”

Ibid., *Math.* III,10:

„Că ĭată săcurĭa ĭaste pusâ la rădicina *arburilor*, deč tot p o m u l ce nu face poame bune tae-sâ și în foc se aruncâ…”	„Jam enim securis ad radicem a r b o r u m posita est. Omnis enim a r b o r quae non facit fructum bonum, excidetur et in ignem mittetur…”

unde la Șerban-vodă: „și ĭată și săcurĭa zace la rădăcina c o p a c i l o r…”

Silvestru,1651, ps. XXXVI: „Văzuĭu nedireptulŭ înălțându-se și lățindu-se ca un *arbure* vérde…”

Ibid., ps. LXXIII: „rădicăndŭ săcurile sale susŭ ca întru unŭ *arbure*…”

Ibid., ps. CIII:

„Satură-sâ *arhurii* înnalți, chedrii Lyvanului…”	„Saturabuntur l i g n a campi, cedri Libani…”

unde la Coresi, 1577: „saturâ-se l é m n e l e cămpilor…”; la Dosofteiu, 1680: „sătura-s-or l ĭ a m n e l e câmpuluĭ…”

Sinonimica: *arbure* este termenul cel mai general, în care se cuprind copaci, pomi, lemne; c o p a c i este *arburele* sălbatec sau neroditor; p o m este *arburele* care dă poame; l e m n este *arburele* întrebuințat pentru felurite scopuri, la clădiri, la încălzire etc.

Deminutiv: a r b u r e l sau a r b u r a ș; colectiv: a r b u r e t; forme mai mult teoretice, cari nu se aud în grai.

Pe la Predeal, am auzit în gura poporului forma aspirată: *harbur*.

La macedo-români se zice *arbur* și *arbure*, bunăoară in ghicitoarea despre a n:

„Arbure mare
Frunzele-și le-are
Albe di ’nă parte,
Lăi di-alantă parte”.

(*Țara nouă*, 1887, p. 54)

Într-o maximă macedo-română: „bărbatlu easte *arburlu* și ficiorlu ugiaclu a casilei = bărbatul este s t ă l p al casei, iar feciorul – vatră” (M. Iutza, Crușova).

v. [1]*Copaci*.

[2]**ÀRBURE** (plur. *Arburești*), n. pr. m.; nom d’une très ancienne famille noble de Moldavie. Pe la jumătatea secolului XV *Arbureștii* erau deja boieri mari. Fiu al unui

pîrcălab de,Neamț, Luca *Arbure* devine unul din sfetnicii cei mai de încredere ai lui Ștefan cel Mare, păstrînd aceeași putere sub Bogdan cel Chior, care la moarte îi încredințează întreaga cîrmuire a țărei pe timpul minorității lui Ștefan cel Tînăr. Acesta este vestitul h a t m a n *Arbure*, devenit erou legendar al poeziei istorice române.

Costachi Negrnzzi, *Aprodul Purice*:

„Acolo se află iarăși al oștilor veteran,
Arbur hatmanul ce-n mînă poart-un groaznic buzdugan,
Pre care ca pre o mince de copil îl arunca,
Dar azi omul cel mai tare de abia l-ar rădica;
Altă armă el nu are, nici voiește a mai avea,
Căci îi place cînd pre dușman c-o izbire îl turtea…”

Costachi Stamati, *Sentinela*:

„Eu sînt *Arbore*, copile, hatman lui Ștefan cel Mare;
Am slujit sub a lui steaguri patruzeci de ani de rînd,
Și-n patruzeci de războaie crunte, dar biruitoare,
Văzui Eroul Moldovei pe vrăjmașii săi bătînd…”

Moartea acestui viteaz, ajuns la adînci bâtrînețe, a fost cumplită:

Urechia, *Letop*. I, p. 154-5: „(1523) în luna lui april în cetatea Hărlăului au tăiat Ștefan-vodă pre *Arbure* hatmanul, pre care zic să-l fie aflat în viclenie. Iar lucru adevărat nu se știe; numai atăta putem cunoaște că norocul fie-unde are zavistie, ales un om ca acela ce crescuse Ștefan-vodă pre palmele lui, avănd atăta credință, și în tinerețile lui Ștefan-vodă toată țeara ocărmuia, unde mulți vrăjmași i s-au aflat de cu multe cuvinte rele l-au îmbucat în urechile domnu-seu…” Mai jos: „Nu multă vreme într-acelaș an au tăiat Ștefan-vodă și pre feciorii lui *Arbure*, pre Toader și pre Nichita…”

La satul Solca-de-Jos în Bucovina se află pînă astăzi o bisericuță zidită de bătrinul *Arbure* la 1502, unde pe pârete se mai pot vedea portretul hatmanului, al nevestei sale Iuliana, apoi a patru băiați și o fată.

Nu toți *Arbureștii* au perit de urgia lui Ștefan cel Tînăr. Sub Petru Rareș, Mihu *Arbure* alunge și el hatman, dar trădează pe aceat domn la 1538 pentru a trece la protivnicul său Ștefan-vodă Lăcuatâ, pe care însă îl viclenește de asemenea.

Urechia, *Letop*. I, p. 167: „…urăndu-l (pe Ștefan-vodă Lăcustă) toată curtea și boierii, s-au vorovit o seamă de boieri den curtea lui, anume Găneștii și *Arbureștii*, și la așternutul lui unde odihnia l-au omorît în cetatea Sucevei…”

D. Wickenhauser a adunat cele mai multe izvoare despre familia *Arbure* în *Moldowa oder Beiträge zu einem Urkundenbuche* (Czernowitz, 1877, p.10 sqq., 213); ele totuși sînt departe de a fi complete.

La 1545, boierii „Gliga fiĭul lui *Arbure* și Ion Crasneș” au fugit din Moldova în Polonia cu două călugărițe (*A.I.R*. I, p. 35).

La 1628, numai doară se mai vorbea într-un mod legendar despre avuțiile de altădată ale *Arbureștilor*, cari „au înblat din mănă în mănă” (*Ibid*., I, 2, p. 6).

Treptat, acest mare neam ni se înfățișează scăzut la treapta de boierinași.

Pe la 1650 (*A.I.R.* I, p. 88), într-un act bucovinean subscrie pentre mai mulți răzași: Radu *Arbure*.

Într-un zapis de vînzare tot de acolo, 1698 (*A.I.R.* III, p. 264), la sfîrșit: „Și eu Nicolai *Arbure* steg(ar) am scris zapisul și pentru credința m-am iscălit. Az Sandul *Arbure* steg(ar) iscal…”

Ca o amintire despre *Arburești*, satul Solca-de-Jos în Bucovina se cheamă încă Arbure (Marian, *Biserica din Părhăuți*, p. 7–8).

Alături cu *Arbure*, o altă veche familie moldovenească, din care de asemenea a fost un hatman vestit în secolul XVI, purta numele sinonimic de Copaciu.

Este ciudat că d. I. Bogdan (*Vechile cronice*, p. 121, nota) confundă pe hatmanul Copaciu cu hatmanul *Arbure*, făcînd din amîndoi un singur personagiu. Tot la d. I. Bogdan (*ibid.*, p. 157, 207) ni se pare a fi greșită în Cronica lui Macarie lectura următorului pasagiu: „Михоуль великь оубо саномь родомь же Ꙗрбанась”, pe care-l traduce: „Mihul, boier mare, Arbănaș de neam. Era hatmanul Mihu *Arbure*, iar nicidecum Arbănaș.

v. [1]*Arbure*. – [2]*Copaci*.

[3]**ÀRBURE**, t. de géogr.: nom d’un village en Bucovine. – v. [3]*Alba*.– [2]*Arbure*.

ARBÙZ. – v. *Harbuz*.

ARBUZÈSC (PĂR-). – v. *Harbuzesc*. – *Prăsad*.

ARBUZÌCĂ. – v. *Harbuzică*.

[1]**ARC** (plur. *arce* și *arcuri*), s.n.; arc; ressort, cintre. Din lat. arcus = ital. arco = = franc. arc etc. (Cihac). În grai se aude uneori aspirat: *harc* (Tecuci, c. Ionășești; Vîlcea, c. Nisipi; Prahova, c. Mărgineni etc.).

Dosofteiu, 1680, ps. X: „că ĭată păcătoșiĭ încordarâ *arc*, gătarâ săgeți în tulbâ…”, unde la Coresi, 1577: „că adecâ păcâtoșii întinserâ *arculŭ*, gătirâ săgéte în cucură…”, la Silvestru, 1651: „că ĭaca nedirepții întinserâ *arcul*, gătirâ săgĭata sa în coardâ…”, iar lătinește: „quoniam ecce peccatores intenderunt arcum, paraverunt sagittas in pharetra…”

Arcul, pe care se întinde prin cele două capete o coardă sau care se încordează pentru a săgeta ori a trage din el la țintă sau în ceva cu o săgeată din cele ce se țin în tulbă sau cucură, este una din armele cele mai primitive, de demult părăsită de toate popoarele cît de puțin înaintate în cultură, dar altădată închipuind o parte foarte importantă dintr-o armură, mînuită nu numai de arcași, dar și de principi.

Varlam, 1643, I, f. 56 a: „nu le dâ platoșe, nice *arcŭ*, nice sabie, nice suliță, nice altâ nemicâ de armele vonicilorŭ pementești…”

Dosofteiu,1673, f. 9 b:

„Și de nu v-eț întoarce cătră pocăinţâ,
Are sâgeț a-mânâ scoase din tulbiţâ,
Arcul întins în coardâ, lancĭa strălucĭaște…”

sau *ibid*., f. 14 b:

„Că ĭatâ păgâniĭ încordarâ *arce*,
Pun sâgeț în tulbâ, să grijesc de lance,
Și vin pri-ntunĭarec cu *arce* pre-a-mânâ
Intru să sâgĭate pre cei fără vinâ…”

Urechia, *Letop* I, p. 190, despre Bogdan-vodă Lăpușneanul: „la călărie sprinten; cu sulița la halcà nu prea lesne avea potrivnic; a săgetare den *arc* tare, nu putea fi mai bine; numai ce era mai de treabă domniei îi lipsia: că nu cerca bătrănii la sfat…”

Nic. Costin, *Letop*. II, p. 62, despre Antioh-vodă Cantemir: „la primblări și la vănaturi cu șoimi și cu ogari pururea îmbla de se desfăta, și cu măncâri și băuturi, și al *arc* încă trăgea bine…”

Neculce, *Letop*. II, p. 201: „Petru-vodă Rareș fugănd pin tărg pin Peatră și, gonindu-l petrenii, l-au fost agiungănd un popă, și au tras Petru-vodă înapoi în popă cu *arcul* și l-au lovit cu săgeata în oblăncul selei….”

Cantemir, *Chron*. II, p. 231: „fiind la vînătoare, după ce au ucis un gligan sălbatic cu sabiia, apoi, tocmindu-ș si•ata în *arc* să sigéte, s-au julit puținel cu lancea la mînă…”

Arcul lui Ștefan cel Mare se păstra în mănăstirea Neamțului pînă pe la finea secolului XVII, cînd l-au răpit leșii și eăzacii (*Letop*. II, 19)

În Caucaz, cerchezii pînă astăzi se slujesc de *arc*.

Costachi Stamati, *Muza* I, p. 181:

„Atunci cerchezul anină de rădăcina vițoasă,
De crengele cornorate, a sale arme frumoasă:
Tulba cu săgeți și *arcul*, burca, sineța, arcanul,
Și apoi sare în apă, lăsîndu-și priponit calul…”
Arcul se făcea mai ales din lemn de c o r n.

O doină voinicească:

„Cornule, ce nu te-ndoi,
De-o creangă să te despoi
Să-mi fac prăjină de boi?
— Frățioare românaș!
Creangă lungă da-ți-o-aș,
Ca s-o faci *arc* de război…”

(*Alex*., *Poez. pop*.[2], 44)

În cîntece poporane *arcul nu* e rar:

„*Arcul* iute-aș încorda,

Aripa ț-aș săgeta
Și în brațe mi-ai cădea…”

(Pompiliu, *Sibii*, 19)

În colinde din Dobrogea au devenit stereotipe versurile:

„Luă *arcul* încordat
Cum e bun de săgetat,
Ș-o sicreată
De săgeată…”

(Burada, *Călăt*., p. 55, 86, 90)

Urație de nuntă:

„Strînse el ostași mulțime,
Tot voinici de călărime,
Și ageri cu măiestrie
La *arc* și vînătorie…”

(G.D.T., *Poez. pop*., 170)

Aducerea aminte despre *arc* se păstrează și-n poveștile poporului.

Basmul *Tinerețe fără bătrînețe* (Ispirescu, *Legende*, p. 3): „Ca să ajungi la dorința ta, trebuie să ceri de la tată-tău paloșul, sulița, *arcul*, tolba cu săgețile și hainele ce le purta el cînd era flăcău…”

Cînd *arcul* se întindea și săgeta, c o a r d a seotea un r ă s u n.

Moxa, 1620, p. 395: „sunetele armelorŭ și răsunulŭ coardelorŭ de *arcŭ* mai ĭubiĭa decâtŭ glasŭ de alăute…”

Acest r ă s u n se cheamă mai propriu z b î r n ă i r e.

Alexandri, *Sentinela română*:

„Zbor topoarele-aruncate,
Z b î r n î i *arcele*-ncordate,
Și săgețile la soare
Vijelesc vîjîitoare…”

Ca onomatopee a săgetării: trac!

Basmul *Lupul cel năzdrăvan* (Ispirescu, p. 74): „Scoase o săgeată din tolbă, o așeză la *arc* și, trac! trase o săgeată, și nu se făcu nici o mișcare; trac! mai trase una, și iarăși nemic…”

v. *Armă*. – *Coardă*. – [2]*Corn*. – *Cucură*. – *Săgeată*. – *Zbîrnăi*. – *Trac*! – *Tulbă*…

La plural, astăzi se întrebuințează mai mult forma *arcuri*, identică cu vechiul italian a r c o r a, pe cînd cealaltă formă, *arce*, aproape despărută din grai, corespunde italianului a r c h i.

Balada *Trei lebede*:

„Ei în tîrg au poposit
Și-n crucițele d-argint

Lebejoarele-au zărit,
Săgețile și-a-nțăglat,
Arcurile și-a-ncordat…"

(G.D.T., *Poez. pop.*, 421)

În graiul vechi ne întimpină mai adesea forma *arce*.

Coresi, 1577, ps. XXXVI: „întinserâ *arcele* să săgéte mișelulŭ și méserulŭ, să junghe derepții cu inema; armele lorŭ întrâ în inema lorŭ și *arcele* lorŭ frănserâ-se…"

Moxa, 1620, p. 375: „se lăuda (Hozroe) că va îngrădi cetatea cu sulițele, cu plavezele și cu *arcele*…"

Dosofteiu, 1673, f. 56 b:

„Scos-aŭ păcătoșiĭ sabie din teacâ,
Arcele li-s gata războĭul să facâ,
Să tae mișeiĭ, săraciĭ să •unghe,
Aŭ gînd să nu lase dirept nice unghe;
Sabiĭa acĭaĭa într-înș să va-nfige,
Coarda să va rumpe, *arcul* li s-o frînge…"

Locuțiunea proverbială: „are multe coarde la *arc*" însemnează „homme de ressource".

Ion Ghica, *Scrisoarea III*: „Cînd i se părea (lui Caragea) că punga nu i se umplea destul de repede, avea și alte coarde la *arc*. Scotea pe aga în tirg cu cîntarul și cu falanga; acesta prindea cu ocaua mică pe vreun brutar, pe vreun cîrcimar, pe vreun măcelar, îi trîntea cîte o sută de nuiele la tălpi sau îl țintuia de ureche în mijlocul pieței. Vodă era sigur că isnaful avea să alerge de la unul la altul ca să facă curamà.."

Orice formă încovăiată se poate numi *arc*.

Așa sînt *arcurile* la trăsurele cele de lux.

Jipescu, *Opincaru*, p. 69: „căruțe pă *harcuri* și dă țară…"

Așa sînt *arcurile* coastelor la om.

A. Vlăhuță, *Nuvele*, p. 76: „Avea dureri nesuferite în *arcurile* coastelor și arsuri pe șira spinării…"

Așa se zice *arcuri* la sprincene.

De la Vrancea, *Trubadurul*, p. 222: „…cu ochii albaștri migdalați, umezi, buni și limpezi, puși sub niște *arcuri* de sprincene supțiri și perdute în tîmplele ei albăstrii…"

Ibid., p. 184: „Apele să bat, rostogolesc bolovanii, umple vultorile și sar peste stîncile lustruite; șipotele țîșnesc și-și azvîrlă sulul apelor reci, ca niște *arcuri* de sticlă străvezie…"

Deși vărguța cea încovoiată cu care se trage pe coardele vioarei se numește mai propriu arcuș, totuși în popor se aude cu acest sens și simplul *arc*.

„Pre lautâ se trage cu *arcul*, care se smolește cu rășina" (S. Liuba, Banat, c. Maidan).

v. *Arcuș*.

La zidari, b o l ț i l e sînt *arcuri*; și cu același înțeles *arcuri* se zice și la b o a l t a cerului:

„Între celelalte înjurături, poporul de la noi înjură și de *arcurile* c e r u l u i" (P. Ciocîlteu, Dolj, c. Galiciuica).

Ca jucărie, *arcul* a rămas un fel de armă la copii. Băieții macedo-români, mai cu seamă, sînt meșteri a face și a întrebuința *arce*, cu cari vînează păsărele (M. Iutza, Crușova).

v. *Arcar*. – *Arcaș*. – *Arcos*. – *Arcuiesc*. – *Arculeț*…

[2]**ARC**. – v. *Arcuș*.

[1]**ÀRCA**, n. pr. m. pers.; Arcadius. Nume de botez altădată foarte întrebuințat la olteni. *Arca* e scurtat din A r c a d i e, ca „Costa" din „Constantin", „Proca" din „Procopie", „Sima" din „Simeon" etc.

Act oltenesc din 1591 (*Cuv. d. bătr*. I, p. 58): „Pitea ot Scoarța, Vintilă ot tam, Opriĭan al Mogăi ot tam, Dan Cĭurea ot tam, i Drăgan cu fiĭu-său *Arca* ot tam…"

Altul din 1624 (ms. în Arh. Stat., *Doc*. *Rom*. I, nr.176): „Seris-am noi Nicola și *Arca* acestŭ al nostru zapis svintie mănăstiri Tismenei…"

Mateiu Basarab, 1646, în sfitocul mănăstirii Tismana (ms. Arh. Stat., *Doc*. *Rom*. II, nr. 3, p. 10): „…au cumpărat acești maĭ sus numiți oameni din valĭa Peștișanilor de la fečoriĭ Opreĭ de la Lațco și de la Pătru, și de la Pătru fečorul *Arcăĭ*, dirept aspri gata 2200…"; și mai jos: „și ĭarăș au cumpărat popa Ionŭ și călugărul Vasilie de la fečoriĭ luĭ Mihăilă din Drăgoești de la *Arca* și de la Lazărŭ și de la Vălcul…"

Constantin Brîncoveanu, 1693 (*Cond*., ms., în Arh. Stat., p. 19), înșirînd pe mai mulți mehedințeni: „…Putnic ot Zăgaĭa i Răduțul săn Bălač ot Comănești i *Arca* ot Gărboveț…"

Din *Arca*, iar nu din a r c, vine numele satului A r c e ș t i în Romanați (Frunzescu).

„De la *Arca* forma intensivă este A r c a n, ca din „Iorgu" – „Iorgovan", din „Răduc" – „Răducan", din „Dumitru" – „Dumitran" etc. (v. [3]-an), de unde apoi numele muntelui A r c a n și al satului A r c a n i în Gorj, precum și al satului A r c a n în Buzău, cari n-au a face cu a r c a n „lacet".

Satul oltenesc A r c a n i i ne întimpină deja într-un crisov din 1429 (Venelin, p. 55).

v. [1]*Oltean*.

[2]**ARCÀ** (plur. *arcale*), s.f.; protecteur, soutien. Turcul a r k a „dos, appui" (Șaineanu). Cuvînt care, ca și derivatul a r c a l i u, se întrebuința numai în relațiunile românilor cu Poarta Otomană.

Miron Costin, *Letop*. I, pag. 278: „(Matei-vodă) dedesă știre și la *arcalele* sale, ce avea la Împărăție, de sila ce-i făcea Vasilie-vodă…"

În acest sens se zicea altădată: „taina le poartă *arcalele*", adică: secretul lor îl știu numai aceia în cari ei au încredere; o locuțiune pe care Seulescu (*Albina romậ-*

nească, 1844, nr. 40) căuta cu orice preț s-o înrudească cu latinul a r c a n u m „secret”.

v. *Arcaci*. – *Arcaliu*.

ARCÀCI, s.n.; vallée, terrain abrité. Cuvîntul se aude pe la ciobanii din Moldova.

„Tîrla la ciobani în timp de iarnă este la un l o c î n d o s i t cum e un *arcaci*, adecă v a l e…” (T. Dobrea, Covurlui, c. Rogojeni).

Este turcul a r k a č „versant ou. pied d’une montagne” (Barbier de Meynard, *Dsct*. *Suppl*. I, p. 37), din a r k a „ dos, appui”. Negreșit însă, cuvîntul n-a venit românilor de la osmanlii, cari n-au dat nemic graiului nostru ciobănesc, ci de la vreun popor turanic din veacul de mijloc, probabilmente de la cumani. În vocabularul cumanic din secolul XIV, a r k a însemnează „umăr” (Kuun, *Codex*, p.111). De aimintrea, această vorbă e proprie tuturor graiurilor turco-tătare (Vambéry, *Sprachstud*., p. 207, și *Etymol*. *Wtrb*., p.18).

v. *Aslam*.

ARCALÌU, adj.; puissant, bien soutenu, bien vu. Turcul a r k a l y „qui a le dos large” (Șaineanu). Cuvînt despărut din grai și care abia dacă a circulat vreodată în popor.

Enachi Cogălniceanu, *Letop*. III, p. 249: „…scriind și el această pricină la un i c i r l i u mare ce era *arcaliu*…”, adecă: la un „om de la curte” care era „puternic”.

v. [2]*Arca*.

ARCÀM. – v. *Alcam*.

[1]**ARCÀN** (plur. *arcane*), s.n.; lacs, lacet pour prendre les chevaux. Cuvînt tătăresc: a r k a n, trecut de asemenea la ruși și la poloni (Cihac). „Funie lungă cu o c h i la unul din căpătîie și cu care herghelegiul prinde calul din herghelie. Opritoare. Cursă” (Costinescu).

Altădată, la tătari mai cu deosebire, *arcanul* se întrebuința și ca armă de război.

Amiras, *Letop*. III, p. 118: „rîpa fiind mare și adîncă, nevoia lor era și mai mare, și numai ce le-au căutat a întra în rîpă, au căzut unul peste altul dănd cu cai cu tot, eară alții lăsănd caii au vrut să fugă pe gios, și nici așa n-au scăpat, și năvălind și tătarii i-au scos cu *arcanele* de gît mai pre toți…”

Costachi Stamati, *Muza* I, p. 181:

„Atunci cerchezul anină de rădăcina vițoasă,
De crengele cornorate, a sale arme frumoasă:
Tulba cu săgeți și arcul, burca, sineța, *arcanul*,
Și apoi sare în apă, lăsîndu-și priponit calul…”

La români, de asemenea, ostașul, mai cu seamă vînătorul, nu desprețuia *arcanul*.

Balada *Ștefăniță-vodă*:

„Mîni în zori să vă aflați
Toți călări și înarmați
Cu săgeți, cu buzdugane,
Și la brîie cu *arcane*,
Ca să mergem despre soare
Să facem o vînătoare…”

Balada *Ștefan-vodă și șoimul*:

„Că-s român cu patru mîni
Și am leacuri de păgîni:
De tătari am o săgeată,
De turci pala mea cea lată,
De litfeni un buzdugan
Și de unguri un *arcan*…”

Balada *Badiul*:

„Mîna-n pozunar băga,
Scul de mătase scotea,
Vița-n șease împletea,
Sfoara-n nouă că-ndoia,
Ca *arcanul* o-nnoda…”

(G.D.T., *Poez. pop*., 540)

Astăzi, afară de herghelegii, *arcanul* slujește mai cu deosebire hoților de cai.

„Spune, spune, barbă sură,
Căișorii cum se fură?
Cum se iau din bătătură
Pe negură și pe brumă?
— Cu o c h i u l *arcanului*
Prinzi muma juganului…”

(G.D.T., 299)

Balada *Fata cadiului*:

„Mînz de fugă sprintenel,
Ieșea-n vară pătrărel,
Mînz ce fuge ca șolcanul
De nu-l prinde nici *arcanul*…”

Balada *Juganii*:

„Dun *arcan* mi-și împletea;
Și de ce mi-l tot făcea?
Jumătate din tărsînă

Și din funie bătrînă,
Să ție la udătură;
Jumătate din negare
Și din vîrfuri de fuioare,
Să ție jugani mai tare…”

și mai jos:

„Și *arcanul* colăcea,
Cam cu dreapta mi-l ținea,
Cam cu stînga l-azvîrlea…”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 683-9)

v. *Cal. – Colăcesc. –* [1]*Tătar.*

[2]**ARCÀN.** – v. *Alcam.*

[3]**ARCÀN**. – v. *Arcanaua.*

[4]**ARCÀN.** – v. [2]*Arca.*

ARCANÀUA, s.f. artic. și **ARCÀNUL**, s.m. artic.; t. de choréogr. popul.: noms des deux danses villageoises d'un caractère martial. Ca nume, *arcanauă* este o simplă amplificare din a r c a n (v. *Agănău*), căci forma *arcaneaua*, întrebuințată în Ardeal, e femininul din a r c a n ă u, care la rîndul său e augmentativ din *arcan*. *Arcanul* și *arcanaua* sînt două h o r e foarte înrudite, cari s-au dezvoltat dintr-un singur prototip. Cuibul lor pare a fi în Moldova, de unde însă au străbătut la munteni și la ardeleni.

T. Burada, *Almanah muzical*, 1877, p. 63: „*Arcanaoa*. Țuțuienii, mai ales acei din Vrancea, joacă acest joc. El se execută de către mai mulți bărbați și femei și se aseamănă în săltări întrucîtva cu h o r a d e b r î u…”

„Între jocurile poporului de pe aici este și *arcanaua*” (N. Sandrovici, Dorohoi, c. Tîrnauca).

„Să jucăm moldovineasca de mînă, serbeasca de brîu, *arcanaoa* p e b ă t a - i e…” (Iconom G. Ionescu, Iași, c. Miroslava).

Jipescu, *Opincaru*, p. 52, înșirînd jocurile țărănești din Prahova: „călușari, șu-șu-șu, *arcanu*, țigăneasca, joiana, brăileanca…”

Următoarea descriere amărunțită a *arcanului* și a *arcanalei* o datorim d-lui Alex. Pop (Transilv., Năsăud, c. Sîn-Georz):

„În Bucovina, *arcanul* se joacă de feciori și fete. Se face o horă, ținîndu-se de mîni, dar fără a bănănăi cu ele. Mișcarea e de la stînga spre dreapta. La tactul muzicei încep cu piciorul drept trei pași înainte, aducînd corpul în direcția mișcării. Isprăvind pasul al treilea, se opresc pe piciorul drept un tact și fac un pas cu piciorul stîng spre piciorul drept, readucînd corpul în poziția de la început. Această mișcare se face continuu după tactul muzicei. Obicinuit cercul se află deschis, cu un v ă t a v în

frunte, care ține în mînă un băț, bătînd cu el tactul la unele figure ce le intercalează. După un interval oarecare, la isprăvitul unui tact, vătavul rădică bățul strigînd: u n u - n a i n t e! u n u - n a p o i! u n a b u n ă, ș i l a d r u m! Atunci se oprește șirul, face un pas cu piciorul stîng pe dinaintea piciorului drept și întoarce piciorul drept pe dinaintea celui stîng. Oprindu-se pe piciorul drept, aduce lîngă el piciorul stîng, și la ultimul tact bat cu toții deodată cu piciorul drept în pămînt. Apoi urmează ca la început, pînă cînd vătavul poruncește: d o i - n a i n t e, d o i - n a - p o i! t r i - n a i n t e, t r i - n a p o i! etc. – Un alt danț, numit *arcaneaua*, se joacă pe valea Șomeșului-Mare în comuna Sîn-Georz numai de feciori. În mișcări are multă asemănare cu *arcanul* din Bucovina, cu deosebire mai ales că nu merg în cerc regulat, ci după cum vrea să-i ducă v ă t a v u l. Mersul este tot trei pași înainte, însă fără ca piciorul stîng să-l miște în direcția celui drept și să vină cu fața cătră centru; ci unul după altul urmează tactul muzicei, și după trei pași balansează un tact pe piciorul drept și unul pe cel stîng. Jucătorul cel din urma șirului trebui să se ferească de vătav, căci acela, ajungîndu-l, îl lovește cu bățul; de multe ori se întîmplă că, ferindu-se, nu-și mai ține pașii regulat, ci fuge, și numai după încetarea amenințării re-ncepe. De mîni nu se lasă chiar dacă i-ar împedeca ceva în cursul jocului. Mișcări de pași regulați înainte și-napoi, ca la *arcanul* din Bucovina, la *arcaneaua* nu se fac…”

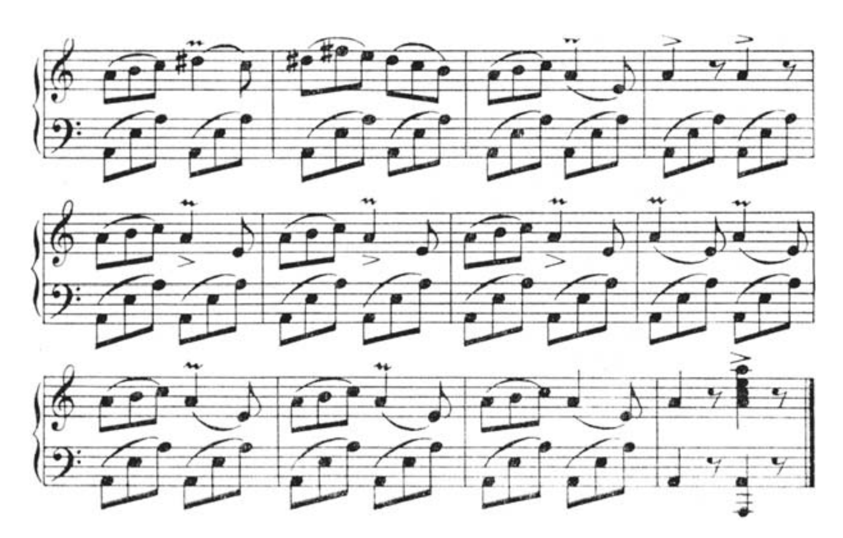
În descrierea de mai sus, trăsura cea caracteristică este b ă ț u l v ă t a v u l u i, de care trebui a se feri. La început, în loc de băț cată să fi fost un a r c a n, cu care vătavul se silea a prinde pe un jucător, de unde apoi vine însuși numele jocului.

v.[1] *Arcan*.

Jocul *arcan* există și la așa-numiții huțuli, românii cei rutenizați din Galiția, despre cari a se vedea cercetarea lui Kalužniacki la Miklosich, *Wanderungen d. Rumunen*, p. 49. Želechowski (*Ruthenischdeutsches Wtb*. I, 5): zice: „A r k a n, Art hucul. Tanz der Männer allein.”

D. Vulpian (*Hore*, nr. 1 și 9) a publicat două arii pentru *arcanul*. Noi reproducem de acolo pe cea culeasă de Mikuli în Bucovina, transcrisă destul de bine:

ARCANEAUA
ARCÀNUL } v. *Arcanaua*.

ARCÀR (pl. *arcari*), s.m.; fabricant d'arcs. Cel ce face a r c e, în deosebire de arcaș, care este cel ce poartă arc.

Nicolae Muste, *Letop*. III, p. 49, vorbind despre domnia lui Dimitrie Cantemir: „Atunce toți se făcuse oșteni, slugile lăsa pre boieri, argații lăsa pre stăpâni, și altă prostime mulți au mers de au luat bani și s-au scris la steaguri, mai mulți fără de arme, că nu avea de unde-și mai cumpăra, că și *arcarii* sfârșise a r c e l e…"

v.[1]*Arc*. – *-ar*. – *-aș*.

ARCÀȘ (pl. *arcași*), s.m.; archer. Cel ce poartă a r c, în deosebire de a r c a r, care este cel ce face a r c e. Cuvînt format ca: sulițaș, pușcaș, trîmbițaș etc.

Biblia Șerban-vodă, 1688, *Amos* II, 15:

„…și arcașulŭ nu va îngădui, și cel ĭute cu pičoarele lui nu va scăpa…"	„…et s a g i t t a r i u s non sustinebit, et velox pedibus suis salvari non poterit…"

Costachi Stamati, *Dorul de patrie*:

„Unde-s mocanii de munte
Ce purta prăștii și lănci,
Și sărea ca niște ciute
Peste șanțuri și pălănci?
Și a *arcașilor* ceată,
Ale cărora săgeată
Pătrundea fără de greși
Dușmanii cei mai aleși?…"

v.[1]*Arc* – *-ar*. – *-aș*.

ARCÀȚ, s.m.; t. de botan.: Acacia blanc, Robinia pseudo-acacia. Formă întrebuințată pe-n Ardeal în loc de a c a ț.

„La a c a ț se zice *arcaț*” (R. Simu, Transilv., c. Orlat).

v.[1]*Acaț*.

[1]**ARCÈR** (plur. *arcere*), s.n.; affiloir, pierre à rasoir. Sinonim cu c u t e și cu g r e s i e, iar cînd ascuțitoarea e metalică, se zice a m n a r. *Arcer*, c u t e și g r e s i e nu sînt tot un fel de peatră: cu g r e s i e se ascut coasele țăranilor; cu c u t e se ascut cuțitele; cu *arcer* se ascut bricele, adecă tăiușurile cele mai fine.

v. *Amnar* [vol. I, p. 755].

Costinescu: „*Arcer*, peatra pe care bărbierul ascute bricele”.

„Ion pădurariul mi-a istorisit că Mama-Pădurii și-au ascuțit dinții cu *arceriu*, adecă cute petrificată din a r ț a r i u, cînd era să se lupte ea cu Făt-Frumos. Din arțariu se fac gialăie sau rendele, coade de topor și de sapă etc., fiind foarte tare și alb; acest lemn se petrifică, după spusa țăranilor, făcîndu-se a r c e r i u pentru ascuțit bricele…”(Iconom G. Theodorescu, Galați, Mavromolu).

Arcèr n-are întru nemic a face cu latinul à c i e s (Cihac), ci vine din a c e r „érable” prin adjectivul a c è r n u m „d’érable”, „lucru din arțar”, astfel că nici măcar primul *r* nu este epentetic, fiind o simplă propaginațiune a tematicului *r*; accentul rămîne intact.

Cît pentru derivatul român din latinul a c i e s,

v. *Acioaie*.

Ca nume de localitate:

„A r c e r u, o frumoasă creastă de peatră în comuna Mănzălești, de partea stîngă a rîului Slănic…” (B. Iorgulescu, *Dicț. topogr. m*s. *al Buzăului*).

v. *Arțar*. – *Cute*. – *Gresie*.

[2]**ARCÈR**, t. de géogr. – v. [1]*Arcer*.

ARCHÌR s. **ARCHÌRIE**, n. pr. pers. m.; t. de litt. popul.: un personnage légendaire. Mare sfetnic la împăratul Sanagrip din țara Dorului, *Archir* nu avea copii, ci numai pe nepotul său Anadan, pe care-l învăță multă carte și-l puse în locul său la curtea împărătească. Anadan însă, lăcomind la avuția unchiului său, face pe împărat să osîndească la moarte pe *Archir*, care totuși izbutește a se ascunde. Tocmai atunci Faraon din Egipt cere de la Sanagrip nește lucruri atît de grele, încît numai înțelepciunea cea mai minunată ar fi putut să le dezlege. *Archir* se arată, biruiește pe Faraon și se face iarăși mare sfetnic pe lîngă Sanagrip; iar pe Anadan îl învață de astă dată nu prin carte, ci prin bătaie.

A nu se confunda *Archir* cu A r g h i r, eroul unei alte legende. Oarecine, înarmîndu-se cu patru semne de exclamațiune, m-a învinovățit pe mine că: „D. Hasdeu a identificat pe *Archirie* cu A r g h i r(!!!) din Arghir și Elena de Barac(!) și a tras de aci concluziuni despre basmul unguresc respectiv”. E cu totul neadevărat. În *Cuvente den bătrăni* (II, p. XXXVII), vorbind despre un manuscript cunoscut abia

după titlu: *Istoria lui Archirie*, eu pusei întrebarea: „Nu va fi fost cumva o primă încercare de a traduce românește cartea cea poporană ungurească?” În acest „nu cumva”, negreșit nici „identificare” nu este, nici „concluziuni” nu sînt. De aimintrea, d. Dr. Gaster (*Lit. popul*, *la români*, p. 104 sqq.) este acela care a studiat mai de aproape pe *Archir* și din studiul căruia rezultă că *Înțeleptul Archir și nepotul său Anadam*, o cărtecică poporană destul de răspîndită la români și la unii slavi, mai ales la ruși, își trage obîrșia, poate prin mijlocul unei redacțiuni bizantine, din ciclul arab al celor *1001 de nopți*, unde o regăsim sub titlul de: *Sinkarib și cei doi viziri ai lui* sau *Istoria înțeleptului Heykar*. D. Dr. Gaster cunoaște această cărticică numai într-un manuscript din 1784 și după edițiunea lui Anton Pann. Dar redacțiunea românească cea mai veche, întru cît se știe pînă acuma, se află într-un manuscript al Arhivelor Statului din București, făcută la 1704 de „Bucur grămăticul din Sămbăta-de-Sus” la un loc cu A l e x a n d r i a șí care se începe așa:

„Povéstia lui *Archirie* filosoful, cînd învăță pre nepotu-său Anadan carte. Adecă eu *Archirie* filosoful învățai pre nepotul mieu Anadan carte întru zilele lui Sanagrip înpărat din țara Dorului…”

Iată tot de acolo (p. 299) cimilitura despre a n:

„…ce iaste un copac cu 12 ramuri, și pre o ramură 4 cuiburi, și într-un cuibu 7 oao, unul negru, altul albu…?”

Ca nume de botez, într-un act moldovenesc din 1689 (*Cond. ms. Asaki*, t. I, f. 242 b, în Arh. Stat.): „au strănsu oameni buni megiĭași, pe Cinghir de Berhoești și *Archirie* săn Gligorie din Guzari și Andronache frate-său…”

v. *Alexandria* [vol. I, p. 600] – [1]*An*(p. 20). – [1]*Arghir*.

ARCHÌȘ. – v. *Archit*.

ARCHÌT (pl. *archiți*), s.m.; t. de botan.: Juniperus communis, génévrier, genièvre. Se zice și a r c h i ș (Dr. Brîndză). Sinonim cu i e n u p ă r, c e t i n ă, ș n e a p și mai ales cu b r ă d i ș o r, unde se vor descrie întrebuințările poporane ale acestui copăcel. *Archit* este învederat grecul ἄ ρ κ ε υ ϑ ο ς „genièvre” (Cihac). La Hesychius este forma cretană ἄ ρ γ ε τ ο ς. Împrumutul pare a fi foarte vechi. Cum să ne explicăm însă forma a r c h i ș, care prin guturală nu se desparte de prototipul grec, dar prin *ș* se apropie de rusul dialectic a r t î ș „juniperus sabina” (Budilovič, *Pervobytnye Slavĭane*, t. I, p. 126). Luat-o-au rușii de la români? Problemă.

v. *Aglică* [vol. I, p. 372]. – *Brădișor*. – [1]*Grec*.

ARCIÒR, s.m.; t. de botan. – v. *Arțar*.

ARCÒS, -OASĂ, adj.; courbé en arc, arqué. Sinonim cu a r c u i t, dar cu deosebirea că *arcos* însemnează o încovoiare firească, pe cînd a r c u i t se zice despre ceva încovoiat de mînă sau într-adins.

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Arh. Stat., p. 45): „…obiciuiți sint muritorii cu înălțimea statul, cu frîmséțe trupului și cu ghizdăviia féții ca cu un lucru prea mare

de la fire dăruit a să lăuda; și încă mai mult, între alții nu numai *arcoasă* sprîncénele-ș a-ș rîdica, ce și sfaturile preste cuviință a-ș da, și socoteala preste măsură a-ș rîdica…”

v. [1]*Arc*. – *-os*.

ARCUIÈSC (*arcuit*, *arcuire*), vb.; arquer, courber en arc. „A *arcui*, a încovoia. Această grindă începe a se *arcui*, începe a se lăsa, a-și da mijlocul” (Costinescu). Nu vine din latinul arcus (Cihac), ci este o formațiune românească din arc prin sufixul denominativ -uiesc, ca și „cercuiesc” din „cerc”.

v. [1]*Arc*. – *-uiesc*.

ARCUÌRE, s.f.; „cambrure, courbement”(Cihac).

v. *Arcuiesc*.

ARCUÌT, -Ă, adj.; le part. passé d'arcuiesc: courbé en arc, arqué. „*Arcuit*, cercuit, încovoiat, lăsat de mijloc” (Costinescu).

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 66: „niște lungi șiruri de clădiri cu tinde *arcuite* stau rezimate de acei nalți păreți…”

v. *Arcuiesc*. – *Arcos*.

ARCUITÙRĂ, s.f.; „courbure” (Cihac).

v. *Arcuit*. – *-ură*.

ARCULÈȚ (plur. *arculețe*), s.n.; petit arc, arc d'enfant. Deminutiv din arc. Un alt deminutiv este arcuș, care însă a căpătat un înțeles cu totul deosebit, întocmai ca francezul „archet”, deminutiv din „arc”, italianul „archetto” etc. Cihac mai pune deminutivii: arcuț, arcușor și arcușel.

Basmul *Copiii văduvului* (Ispirescu, *Legende*, p. 342): „o săgețică de cari punea el în *arculețul* lui…”

v. [1]*Arc*. – *Arcuș*. – *-uleț*.

ARCÙȘ (plur. *arcușe* s. *arcușuri*), s.n.; archet. Deminutiv din arc prin sufixul -uș ca în „căluș”, „lemnuș” etc.; formațiune curat românească, care n-are nevoie de un prototip latin „arcuceus” (Cihac). *Arcuș* este o vargă mlădioasă cu capete încovoiate, unite prin peri de cal, cu care se cîntă pe vioară sau pe un alt instrument cu coarde. Se zice deopotrivă bine: „a trage din *arcuș*” sau „a trage cu *arcușul*”.

Alexandri, *Istoria unui galben*: „El era Nedelcu, lăutariu vestit ce îți rupea inima cînd trăgea din *arcuș* un cîntic de jale…”

Ion Ghica, *Scrisoarea IX*: „Trăgea Dinică cu *arcușul* de te ardea la inimă, și cobzarul zicea din gură pe Alimoș; noi ascultam cu auzul și cu sufletul…”

Fie Nedelcu, fie Dinică, un lăutar nu se desparte de *arcușul* său.

Colinda *Vasilcăi*:

„Ciobotari cu-ntinsorile,
Lăutari cu *arcușele*,
Țigani cu baroasele…”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 135)

Cesar Boliac, *Idealul și pozitivul*:

„Cînd tremură în spasmuri *arcușul* pe vioară,
Cînd flaotul sloboade suspinuri ce-nfioară…”

O admirabilă descriere a unui lăutar cîntînd din gură cu acompaniamentul vioarei, la A. Pann, *Moș-Albu*:

„Vrun lăutar de se-ntîmplă să aducă cinevaș,
Nu-l pun la danțuri să cînte, după cum fac la oraș,
Ci îi cer ca să le cînte d-alde viteazul Mihai:
T r ă g î n d d i n *arcuș* o d a t ă, s ă z i c ă z e c e d i n g r a i...”

De asemenea, la De la Vrancea, *Sultănica*, p. 55: „lăutarul se prăpădea cu firea, trîntind capul și p-un umăr și pe celalt, să-și rupă *arcușul* cu păr negru și mai multe nu…”

Același, *Trubadurul*, p. 49: „…mîinile sale potriviră călușul. Luă *arcușul* din cui, deschise o cutioară mică, își frecă *arcușul* cu sacîz…”

În loc de deminutivul *arcuș*, se zice și a r c, iar în graiul poporan se aude uneori și aspirat: h a r c.

Într-o nuntă țărănească din Vîlcea: „…se scoală nunul cu ginerele, merge în casă la mireasă și pune sobonul – care este o pînză roșie – în *harcul* lăutarului; acesta-l duce către mireasă zicînd: ceasu ăl bun să dea D-zeu! dar mireasa îl apără cu mîna; îl duce a doua oară și zice: noroc bun să dea D-zeu! mireasa însă iar îl depărtează cu mîna; îl duce lăutarul a treia oară zicînd: Sînta Troiță cea de o ființă și nedespărțită! și-l pune în capul miresei ca un fel de glugă…”(I. Stănescu, c. Recea).

v. *Alăută* [vol. I, p. 490]. – [1]*Arc*. – *Arculeț*. – *Căluș*. – *Lăutar*. – *Sacîz*. – *Scăunuș*. – *Scripcă*. – *Vioară*. – *-uș*…

ARCUȘÈL
ARCUȘÒR
ARCÙȚ
} v. *Arculeț*.

ARD s. **ARZ** (*ars*, *ardere*), vb.; brûler, enflammer, être la proie des flammes, consumer par le feu; hâler, brouir; fig.: rosser, frapper; impers.: *arde* d e, *arde* a = il importe. Latinul a r d e o, de unde și ital. a r d e r e, span. și portug. a r d e r, provenț. și vechi franc. a r d r e, reto-rom. a r d e r etc. Cînd ceva se a p r i n d e, apoi *arde* pînă ce se m i s t u i e sau pînă ce – noțiune opusă – se s t i n g e. *Ard* funcționează deopotrivă ca verb activ: „flacăra îl *arde*” și ca verb neutru: „el *arde* în flacără”.

Despre raportul sinonimic între *ard* și î n c i n d sau *ard* și a p r i n d, vezi mai sus, la p. 172. Aci ne mărginim a da cîteva texturi complementare.

Dosofteiu, 1680, ps. LXXIII:

„*Arsără* cu foc sfințitorea ta...”	„I n c e n d e r u n t in igne sanctuarium tuum...”

unde la Coresi, 1577: „a p r i n s e r ă cu focŭ sfințirea ta”; la Silvestru, 1651: „d é - d e r â f o c ŭ în sfințiile tale”.

Doina *Foc la inimioară*:

„*Arde* focul și mă-n c i n g e,
Nimenea nu-l poate stinge...”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 322)

Neculce, *Letop.* II, p. 378: „a u d a t f o c caselor, și *arzănd* casele, așa l-au prins și pre craiul...”

Nicolae Muste, *Letop.* III, p. 14: „Volodiovski, starostele de Cameniță, văzănd că se închină toți cei din cetate, el au întrat în erbărie și au d a t f o c de s-au a p r i n s erbăriea, de au *ars* și el cu earba cea de pușcă...”

Figurat, în doina *Lelițele*:

„Dragă mi-e lelița-n gioc
Cînd se leagănă cu foc:
Unde-și pune piciorul,
Se a p r i n d e mohorul;
Unde-aruncă-un ochișor.
Arde sufletul de dor!...”

(Alex., *Poez. pop.*[2], 337)

Luat în înțeles material, *ard*, ca și sinonimii săi, se pune mai adesea în legătură cu l e m n.

Urechia, *Letop.* I, p. 188: „Alexandru-vodă, făcănd pre cuvăntul împăratului, au împlut cetățile de lemne și le-au a p r i n s de au *ars* și s-au risipit...”

Varlam, 1643, f. 99 b: „cumŭ nu ĭaste putință foculŭ să *ardzâ* fără de lémne, așĭa nu ĭaste putință să să spâsascâ neștine fârâ de lucrurile credinței sale...”

A. Pann, *Erotocrit* II, p. 119:

„Și ca un lemn uscat tocma, care, puindu-l pe foc,
Fără de întîrziere se și a p r i n d e pe loc
Și scoate flăcări mulțime, fără de a face fum,
Arde mereu, nu se stinge pînă-n sfîrșit nicidecum...”

Cînd însemnează „hâler”, *ard* e sinonim cu p ă l e s c.

Varlam, 1643, f. 56 b: „cumu-i un câlâtorĭu ce înblâ și câlâtoréște cale multâ, și-l *arde* soarele și-lŭ p â l é ș t e zâduvulŭ...”

În cronice, cînd e vorba de năvăliri dușmănești, *ard* se însoțește obicinuit cu p r a d.

Urechia, *Letop*. I, p. 140: „(mulțime de turci) s-au întors p r ă d ă n d țeara și *arzănd*…”

Cantemir, *Chron*. I, 147: „Laslău dară, luînd acel agiutoriu de tîlhari de la împăratul Rîmului trimiși, să fie purces cu dînșii asupra tătarîlor, carii acmu, în Țara Ungurească întrînd, *ardea* și p r ă d a tot ce le eșiia înnainte…”

În acest sens la Beldiman, *Tragod*., v. 555:

„Toată țara în călcare, în ce foc cumplit ardea,
Căci cu prilejul Eladii, tîlharii o p r ă p ă d e a…”

După ce a *ars* o clădire, un oraș, ceva mare sau întins, rămîne j ă r i ș t e.

Nicolae Costin, *Letop*. II, p. 65: „și așa au *ars* și tîrgul cu biserici cu tot, de au rămas j ă r i ș t e…”

În sens figurat, despre o mare suferință fizică sau morală se întrebuințează adesea în limba poetică asociațiunea: *arde* și f r i g e.

Hora țigănească, pe care vestitul poet rusesc Pușkin o intercalase în poema sa despre țigani:

„*Arde*-mă și f r i g e - mă!
De me-i pune
Pe cărbune,
Ibovnicul nu ți-oi spune…”

(Alex., *Poez. pop.*[2], 334)

Doină din Ardeal:

„Vai, vai, vai, inima mea,
Multu-i bună, multu-i rea,
Multu-i neagră ca tina;
Mult se *arde* și se f r i g e,
Și n-are gură să strige…”

(J.B., 213)

Zilot, *Cron*., p. 80:

„Tăia și spînzura fără milostivire,
Pe cei cari-i simțea în vreo rea pornire,
Din care se născu o frică și o groază
La toți ce-avea în gînd să f r i g ă și să *arză*…”

Cu același sens: *arde* și c o a c e.

Cîntec din Bucovina:

„Tu te duci, bade sărace,
Eu cu dorul tău ce-oi face?
Că mă *arde* și mă c o a c e!…”

(Marian, II, 56)

În blăstemele poporane, una din expresiunile cele mai obicinuite este „*ardă*...” și mai ales: „*ardă* f o c u l”

Doină din Ardeal:

„Pentr-o pușcă, *arz*-o focul,
Îmi lăsai casa și locul;
Pentr-o pușcă, *arz*-o para,
Îmi lăsai locul și țara...”

(J.B., 319)

Balada *Chiralina*:

„Ba! nu i-am uitat,
Că eu i-am lăsat
Pustia să-i bată,
Focul să nu-i *ardă*...”

(Marian, *Buc*. I, 25)

Balada *Vulcan*:

„Iar de nu-ți grăi cu drept,
Arde-v-ar dorul în pept!...”

Zilot, 6

„O, ce groaznică văpaie numaidecît au aprins;
Arde-i, Doamne milostive, în părîu de foc nestins!...”

În blăsteme, la a treia persoană, acuzativul se pune totdauna nearticulat și fără prepozițiune.

A. Pann, *Moș-Albu* II, p. 54:

„*Arză*-l focul b ă r b a t,
Cum mă bate turbat!
Mă pisează ca măr
Și mă zmulge de păr!...”

Balada *Nevasta*:

„*Ardă*-l focu b l ă s t ă m a t,
Că s-a dus și m-a lăsat!
Ardă-l focu t i c ă l o s,
Că mi-a fost necredincios!...”

(Marian, *Bucov*. *I*, 108)

Alexandri, *Rusaliile*, sc. XII:
„Răsvrătescu: Da nu te-ai mai dus azi?
Toader: Iaca mă duc...*Ard*-o focu v o r n i c i e!...Rămîi sănătoasă, nevastă...”
În asemeni cazuri, în loc de acuzativ se poate pune construcțiunea genitivală cu de.

O doină:

„*Arză*-l focul d e bărbat,
A venit aseară beat…"

(Alex., *Poez. pop.*[2], 361)

În blăsteme, la a doua persoană, vocativul se pune nearticulat.
Cîntecul plugarului:

„*Arde*-te-ar focul p ă m î n t
Și te-ar bate Domnul sfînt!…"

(Alex., *Poez. pop.*[2], 228)

Doina *Codrul*:

„*Arde*-mi-te-ai, c o d r i des!
Văd bine că s-au ales
Din tine să nu mai ies!…"

(*Ibid.*, 252)

Doină haiducească:

„*Arză*-te focul r ă c h i t ă,
Ce ești neagră și pîrlită?…"

(*Ibid.*, 312)

Cîntecul călugărului:

„*Ardă*-te focul pădure,
Ș-ai cădea sub o secure!…"

(*Ibid.*, 229)

Blăsteme cu forma proverbială:
Basmul *Vlad și Catrina* (*Tribuna din Sibii*, 1885, p. 810): „M-ai calicit, *arză*-te focul și stîngă vîntul!…"
„Am auzit nește hoți din Munții Apuseni ai Ardealului, cari umblă cu ciubere, înjurîndu-și caii: «Hi! *arză*-te focul lui Sîn-Medru!»" (R. Simu, Transilv., c. Orlat).
v. *Sîn-Medru*.
Ard în proverbi și idiotismi:
„Or la unul, or la trei, tot o lumînare *arde"* (Pann, III, 70).
„Satul *arde* și baba se chieptenă" (Gr. Păltineanu, Transilv., c. Țînțari).
„Pe lîngă lemnele uscate, *ard* și cele verzi" (Baronzi, *Limba*, *p*. 51).
„Lasă să *arză* și moara, numai șoarecii să moară" (Pann, III, 15).
Alți proverbi (Tocilescu, *Rev*. I, t. I, p. 232):
„*Arde* focul în paie ude."
„*Arde* lumînarea săracului, ca să socotească banii bogatului."

„*Arzînd* numai doi tăciuni,
Nu se pot face cărbuni…"

Proverb meteorologic:

„*Arde* soarele dulce,
Îarăși ploaie ne aduce…”

Cînd cineva este prea iute sau prea harnic, se zice: sub el *arde* l o c u l.
Costachi Stamati, *Muza* I, p. 64:

„Toți acești cai, iuți ca focul,
Ce sub dînșii *arde* l o c u l…”

A *arde* l a i n i m ă:
Ion Ghica, *Scrisoarea IX*: „Trăgea Dinică cu arcușul de te *ardea* la inimă…”
I n i m a *arde*:
Doină din Bucovina:

„Inimioara mi s-a stîns,
Puțuntică ce-a rămas
Ș-aceea de dor a *ars*…”

(Marian, II, 66)

Doină în graiul de la Neamț:

„Frundzî verdi trii aluni,
Cîti focuri *ard* pi lumi,
Nișĭ unu nu *ardi* ghini
Cum *ardi* inima-n mini,
Și nu *ardi* cum sî *ardi*,
Și *ardi* cu lunili
Di-nĭ răpuni dzîlili!…”

(I. Mironescu, c. Dobreni)

S u f l e t u l *arde*:
Balada *Codreanul*:

„Iar unde zăream grecul,
Mult îmi *ardea* sufletul
Pîn'ce-i retezam capul…”

cu același sens ca lătinește la Cesar, *Bell. Gall.* VI, 34: „Omnium a n i m i ad ulciscendum a r d e b a n t”.
Doină din Moldova:

„*Arde* sufletu-mi și geme,
Căci mă trec fără de vreme…”

(Alex., *Poez. pop.*[2], 232)

„*Ard* ochii; *arde* fața…”

„Ochi[i]-ți *ard* și-ți *arde* fața,
Ca garoafa dimineața,

Cînd de rouă-i încărcată
Și-n lumină se arată…"

(*Ibid.*, 46)

Și lătinește, dar cu un alt înțeles, la Tacit, *Ann*. XVI, 29: „quum per haec atque talia Marcellus, ut erat torvus et minax, voce, vultu, oculis ardesceret…"

În graiul familiar, *ard* se întrebuințează foarte des ca sinonim cu izbesc, lovesc, trîntesc.

Basmul bucovinean *Tovarășii șoarecului* (*Col. l. Tr*., 1871, nr. 3, p. 12): „Lupoaica de frică a dat să iasă afară, s-o tundă la fugă; calul însă de după ușă îi *arse* una cu picioarele de o lăți la pămînt…"

Satira poporană din Bucovina:

„Eu dau să fug pe fereastră,
El strigă: ian stăi nevastă!
Și-mi mai *arde* cîteva
Spatele de-mi răsuna!…"

(*Col. l. Tr*., 1883, p. 137)

Plugușorul, după cum se rostește în Basarabia:

„Că sîntem tocmai di pi la Dealu-Lung,
Undi trag fetili-n plug,
Și li mînă o babă bătrînă
Cu puha di lînă,
Cu svichiu di sîrmă;
Cînd li *ardea*,
Sînjili li cișnia…"

(*Familia*, 1885, p. 620)

De aceea, cînd e vorba de a pedepsi pe cineva nu cu bătaia, ci cu o adevărată ardere, se adauge: cu foc.

Amiras, *Letop*. III, p. 118: „pe un nepot a egumenului de Cașăn anume Dumitrașco și cu altul i-au legat la stălp de vii și i-au *ars* cu foc…"

Un idiotism interesant este: „*arde* cuiva de ceva = are trebuință".

A. Pann, *Prov*. III, 7:

„Inima-mi crapă de foc,
Și lui îi *arde* de joc…"

Același, *Moș-Albu* I, p. 10:

„Deși nu-mi *ardea* de cîntec, cum eram ostenit mult,
Dar cu voie, fără voie, trebuia ca să-l ascult…"

Basmul *Poveste țărănească* (Ispirescu, *Legende*, p. 262): „De milă, de silă, luă el și nițele merinde ce-i dase fata; dară lui nu-i *ardea* de mîncare…"

A.Vlăhuță, *Liniște*:

„Uf, ce anost! Cine-i ăsta? - într-un colț se-ntreabă două –
De, închipuiți, săracul!…de povești ne *arde* nouă?…”

Se poate zice și-n construcțiune cu infinitivul: îmi *arde* a j u c a, îmi *arde* a c î n t a, îmi *arde* a m î n c a, întocmai ca lătinește:

„Nescit, utro potius ruat, et r u e r e a r d e t utroque…”

(Ovid., *Met*. V, 166)

„…avidi c o n j u n g e r e dextras a r d e b a n t…”

(Virg., *Aen*. I, 514)

„A r d e t a b i r e fuga, dulcesque r e l i n q u e r e terras…”

(*Ibid*., IV, 281)

Vom mai adauge cîteva observațiuni fonetice și gramaticale.

La prima persoană singulară a indicativului prezinte, în loc de *ard* mai adesea se aude *arz*.

De asemenea, la a treia persoană a prezintelui subjunctiv mai totdauna se zice *arză* în loc de *ardă*.

Pravila Moldov., 1646, f. 13: „ceĭa ce vorŭ aprinde casa omuluĭ, sau arĭa cu păinĭa, sau arĭa cu fănulŭ, în pizmâ pentru să-ș răscumpere despre vreun vrâjŭmaș ce-i va fi făcut vreo răutate, pre unii ca aceĭa ca să-i *ardzâ* în focŭ…”

A. Văcărescu, p. 31:

„Cînd nu te văz, îngheț de frig;
Voi să te văz și să mă frig:
A ochilor tăi rază
Îmi place să mă *arză*…”

Cântecul lui Horia:

„Ungurean, mustață lungă!
Zis-am morții să te-ajungă,
Zis-am parăi să te *arză*,
Zis-am crucii să te pearză…”

(Alex., *Poez. Pop.*^{2}, 218)

În doina bucovineană:

„Așa-mi vine cîte-o diră
Să-mi fac casa toată țiră,
Să-i dau foc să *ardă* spuză,
Să mă sui la munți cu frunză…”

(Marian, II, 7)

forma *ardă* în loc de *arză* este mai mult eufonică, din cauza următorului „spuză”, pentru a înlătura grămădirea sonului *z*.

Ardè = *ardea*, la imperfect, ne întimpină uneori și-n vechile texturi.

Călătoria Maicei Domnului, circa 1550 (*Cuv. d. bătr*. II, 322): „era într-ânsă multu nărod, bărbați și mueri; unii *ardè* pănâ în brău, alții *ardè* pănâ în pieptu…”; sau mai jos (p. 334): „focu e ș i ĭ a din creștetulŭ loru și-i *ardè…*”

Infinitivul întreg „a *ardere*”, la Neculce, *Letop*. II, p. 263: „au început (Tiukel grof) a stricare și a *ardere* și a robire pre care nu vrea să se închine lui…”

Ibid., p. 393: „Sultanul au și slobozit tătarii în pradă a *ardere* și a prădare satele și a le robire…”

Construcțiunea chiasmatică: a u *ars* - *ars*-a u:

Neculce, *Letop*. II, p. 257: „Atunce a u *ars* leșii și tătarii multe curți boierești la țară și la Iași; *ars*-a u în Lungani, în Obrejeni, în Popi…”

Perfectul organic *arși* (= lat. a r s i), în loc de analogicul *arsèi*, se păstrează la macedo-români.

v. *Arzător*. – *Arzoi*. – *Arzuliu*. – *Ars*. – *Arșiță*. – *Foc*…

ARDĂOÀNI, t. de géogr. – v. *Ardeoani*.

ARDEAL, s.m.; t. de géogr.: Transylvanie. La vechii noștri scriitori, întregul pămînt lăcuit de români, antica D a c i e, se împarte în trei: *Ardeal* este tot ce nu se cuprinde în M o l d o v a și în M u n t e n i a sau în Ț a r a R o m â n e a s c ă; cătră *Ardeal*, fără a purta vreun nume deosebit, se adaugă Banatul și toate locurile românești din Ț a r a U n g u r e a s c ă; apoi *Ardealul* propriu-zis se împarte în Ț a r a B î r s e i, Ț a r a O l t u l u i, H a ț e g u l etc.

Miron Costin, *Letop*. I, p. 20: „…cu nume pre atunce țerilor acelora, unde este acmu Moldova și Țara Muntenească Dacia Inferior, adecă Dakia de Jos, iar *Ardealului* și părților celorlalte Dacia Superior, adecă de sus…”

Cantemir, *Chron*. I, 9: „Dakiia, în caré acmu să cuprinde Moldova, Munteniia, *Ardealul* și o parte de Ungaria…”

Ibid., p. 15: „mai vestiți sînt dakii, a cărora loc acmu îl țin moldovenii, muntenii, a r d e l e n i i și o parte de u n g u r e n i, carii sînt între Tisa și între *Ardeal…*”

Cronica Muntenească, 1689 (*Magaz. istor*. V, p. 101): „cerea să le dea o parte de loc a *Ardealului*, unde sînt cetățile acestea: Logoșul, Cavaran-Sebeș, Mehedia, Lipova…”

Fragment geografic din sec. XVII (Cipar, *Archiv*, p. 433): „*Ardealul* nu este țară foarte mare, și numai o parte ce se zice o laturi de ținut carea este despre partea Țăriei Ungurești…”

Nicolae Costin, *Letop*. II, p. 80: „să treacă în Țara *Ardealului* la Brașov…”

Axintie Uricarul, *Letop*. II, p. 153: „la Dorna pe Bistrița, unde se hotăresc câmpulungenii cu *Ardealul…*”

Amiras, *Letop*. III, p. 93: „Cantacuzino vel visternic și alții au fugit întâi la Hangul în munți și de acolo pre potici au trecut la Ardeal […]…”

Urechia, *Letop*. I, p. 121: „s-au dus (Ștefan cel Mare) la *Ardeal* și multă pradă și robie au făcut în Ț a r a S ă c u e a s c ă…”

Balada bănățeană *Fata popii Oprii*:

„Colo-n țară la Ardeal,
Țară mîndră, numai deal,
Un voinic se însurase;
Ce nevastă își luase?
Fata popii Oprii
Din Țara Moldovii…”

(Vulpian, *Texturi*, p. 52)

În Transilvania însă, în gura poporului, *Ardeal* are un sens cu mult mai restrîns. B î r s a sau regiunea Brașovului nu e *Ardeal*; regiunea Făgărașului sau Ț a r a O l t u l u i iarăși nu e *Ardeal*; de asemenea, nu e *Ardeal* H a ț e g u l; nici munții A b r u d u l u i; cu atît mai puțin u n g u r e n i i din Crișiana și b ă n ă ț e n i i. De aceea, în literatura poporană din Transilvania, prin *Ardeal* trebui să înțelegem totdauna numai centrul și laturea răsăriteană a țărei. M o ț i i din apus, mai cu seamă, nu numai că nu se privesc ca făcînd parte din *Ardeal*, dar încă își bat joc de a r d e l e n i, bunăoară:

„*Ardelean* cu guba sură,
Zua doarme, noaptea fură…”

(Abrud)

Balada *Nița Banului*:

„Eu sînt Nița Banului
Din Țara *Ardealului…”*

(Pompiliu, *Sibii*, 61)

Doină din Transilvania:

„Bate-mi vîntul dinspre deal,
Vine-mi dor de la *Ardeal*!…”

(J.B., 200)

Doina *Vrăbiuță*:

„Vrăbiuță de pe deal!
Zbori degrabă în *Ardeal*
Și te-ntoarce de îmi spune
Ori vești rele, ori vești bune:
Du-te, vezi dacă mai sînt
Frați de-ai mei pe-acest pămînt…”

(Alex., *Poez. Pop.*[2], 317)

Simeon Dascalul, ante 1700 (*Letop*. I, *Append*., p. 38): „*Ardealul* este și se chiamă mijlocul țerii, care multe cuprinde în toate părțile, în care stă și scaunul crăiei; iar pre la marginile ei sănt alte țeri mai mici, carele toate se țin de dănsa și subt

ascultarea ei sănt, întăi cumu-i M a r a m u r ă ș u l, despre Țeara Leșească, și Ț e a r a S e c u e a s c ă, despre Moldova, și Ț e a r a O l t u l u i, despre Țeara Muntenească, și Ț e a r a H a ț a g u l u i, Ț e a r a O a ș u l u i, și sănt și alte hotare multe carele toate ascultă de crăiea ungurească și s e ț i n d e *Ardeal*…”

Lăsăm la o parte derivațiunile cele latine și celtice ale cuvîntului (*Lexicon Budanum*, Möckesch, Dr. Marienescu, Vaillant etc.). Ele nu sînt serioase. *Ardeal* este din punct în punct maghiarul E r d é l y, care vine la rîndul său din e r d ö „silva”. După cum a noastră Țară Muntenească sau M u n t e n i e, „Alpina”, se zice în actele latine unguręști din veacul de mijloc „Transalpina”, tot așa în loc de „Silvania” s-a zis atunci „Trans-silvania”. Numele curat românesc, înainte de primirea termenului maghiar, cată să fi fost „Codrul”, pe care Ungurii, așezîndu-se în Pannonia, îl tălmăciră prin E r d é l y, iar românii apoi, uitînd originalul lor propriu, numele cel de baștină, s-au mulțumit a împrumuta traducerea. O parte din Transilvania se va fi numit C o d r u l; Moldova avusese și ea un ținut C o d r u l; în Țara Românească, C o d r u era județul Teleormanului; C o d r u l este o parte din Banat, ai căruia locuitori se zic c o d r e n i etc.

v. *Codru*.

ARDÈI (plur. *ardeiuri* și *ardei*), s.n. et m.; t. de botan.: Capsicum annuum, poivre rouge, piment annuel. Se mai zice p i p e r - r o ș sau p i p ă r u ș, c h i p ă r u ș, c h i p ă r u ș ă ; uneori p i p e r i u - t u r c e s c (Dr. Brîndză). Peste Carpați se aude a r d e i c ă și p i p a r c ă, iar *ardeiul* măcinat se numește p a p r i c ă (R. Simu, Transilv., c. Orlat). Plantă din familia solanaceelor, al căriia rod, cu fața roșie aprinsă, se întrebuințează în bucate și în leacuri. Din cauza culorii sale focoase și a gustului său foarte iute, astfel că pare a mușca limba sau a o a r d e, ea nemțește se cheamă „Beisbeere”, în dialecte franceze „poivre enragée”, iar românește cu o vorbă trasă din a r d. E de prisos a căuta pentru *ardei* vreun prototip latin. Din presupusul „ardivus” (Cihac) s-ar fi născut la noi „arziu”, întocmai ca din „tardivus” - „tîrziu”. Este o formațiune proprie românească din a r d, prin același sufix -e i ca în „curm-ei”, „crîmp-ei”, „alb-ei” etc.

„Soiurile *ardeiului*: gras, măceașă, nemțesc și răsucit” (D. Basilescu, Prahova, c. Drajna-de-Sus).

„Azi am poftă să mănînc nițică varză acră; da să hie, știi, colea, mai multă zeamă; să pui ș-un *ardei* d-aia iuți…” (Th. Theodorescu, Ialomița, c. Lupșeanu).

Despre oameni foarte vioi, mai ales despre copii neastîmpărați, se zice: „e iute ca *ardeiul”*, ceea ce ne amintește din Petroniu: „p i p e r, non homo”.

Poporul crede că *ardeiul* a fost întrodus la noi de către slavii de peste Dunăre, ca și piperul de către greci.

O colindă de la *Lazar*:

„Lăturile le-a vărsat
În calea voinicilor,
În p i p e r u l grecilor,
În *ardeiul* s ă r b i l o r,

În jimbla cocoanelor,
În franzela doamnelor,
În vinul boierilor…”

(G.D.T., *Poez. pop*., 204)

„*Ardei* u m p l u ț i” cu carne și cu orez este una din mîncările cele mai poporane, care, fiind foarte roșie; se zice și: r a c i de *ardei*” (I. Ionescu, Teleorman, c. Rîioasa; R. Mihaileanu, Mehedinți, c. Vînju-Mare).

La A. Pann, *Prov*. II, 143, zicătoarea despre fetele cari vor cu orice preț să se mărite mai curînd:

„A poftit l-*ardei* prăjit,
Și negustînd s-a stîrpit…”

În epoca fanarioților, *ardeiul* a ținut un loc destul de însemnat și pintre schingiuirile la cari era supus poporul.

Dionisie Eclesiarcul (Papiu, *Monum*. II, p. 193), vorbind despre isprăvile administrative sub vodă Hangerliu: „slujbașii închidea oameni și muieri prin coșeri și-i înneca cu fumuri de gunoi, și cu *ardei* îi a f u m a, și-i ținea închiși ziua și noaptea flămînzi să dea bani…”

v. *Pipăruș*.

ARDEIÀT, -Ă; le part. passé d ’ a r d e i e z pris comme adjectif: saupoudré de piment; fig.: emporté, violent. Costinescu: „*ardeiat* = p i p ă r a t, iuțit prin a r d e i; figurat: supărăcios, necăjicios, care se supără, se aprinde, se turbură lesne”.

v. *Ardei*.

ARDÈICĂ. – v. *Ardei*.

ARDEIÈZ (*ardeiat*, *ardeiare*), vb.; saupoudrer de piment. „A pipăra, a presăra cu a r d e i” (Costinescu). „A s e ardeia = se fâcher, se mettre en colère, s’irriter” (Pontbriant).

v. *Ardeiat*.

ARDELEAN,-Ă s. **-CĂ,** subst. et adj.; habitant de Transylvanie; Transilvain. Ca adjectiv, e sinonim cu a r d e l e n e s c. Ca substantiv, sinonim cu u n g u r e a n, însemnează pe locuitor al uneia din cele trei provincii mari ale Daciei, după cum locuitorii celorlalte două se cheamă m u n t e n i și m o l d o v e n i.

Urechia, *Letop*. I, p. 98: „Pre *ardeléni* (moldovenii) nu-i lăsa să odihnească, ce pururea le făcea nevoe, și cetăți multe le luase și le lipise cătră Țara Moldovii…”

Cantemir, *Chron*. I, 87: „neamul moldovénilor, munténilor, *ardelénilor*, carii cu toții cu un nume r o m â n i să cheamă…”

La feminin, se zice *ardeleană*, mai adesea însă *ardeleancă*.

O baladă de lîngă Sibii:

„La poalele muntelui,
În tîrguțul Graiului
Strigă Ana
ardeleana...”

(Pompiliu, 71)

Doină din Transilvania:

„Cîte fete ardelene,
Toate-s negre la sprîncene…”

(J.B., 28)

Altă:

„Cît e Țara Ungurească,
Cît e Țara Românească,
Nu e floare pămînteancă
Ca fetița *ardeleancă*...”

(Alex., *Poez. pop.*[2], 301)

Deminutivul bărbătesc este a r d e l e n a ș, cel femeiesc a r d e l e n c u ț ă, uneori a r d e l e n u ț ă.

Balada *Ana*:

„Foaie verde de sălcuță,
Săracă *ardelenuță*…”

(Pompiliu, 73)

Ca și a r a p u l, t u r c u l, c ă z a c u l, r u s u l etc., *ardeleanul se* aude foarte des în popor ca poreclă pentru românii veniți din Transilvania sau pentru pogorîtorii lor.

Act muntenesc din 1639 (*Cond. ms. a Govorei*, Arh. Stat., nr. I, p. 253): „și am scris eu popa Nicola *Ardeleanul*, care am fost scoțător de cărți la tiparele domnești…”

v. *Ardeal*. – *Ardelenesc*. – *Ungurean*.

ARDELEANA, t. de choréogr. popul. – v. *Ardeleneasca*.

[1]**ARDELEANUL**, n. pr. pers. m. – v. *Ardelean*.

[2]**ARDELEANUL**, t. de chorégr. popul. – v. *Ardeleneasca*

ARDELENÀȘ
ARDELEANĂ
ARDELEANCĂ
ARDELENCÙȚĂ
ARDELENÙȚĂ
} v. *Ardelean*.

ARDELENEASCA (adj. f. artic.) s. **ARDELEANUL** (subst. m. artic.) s. **ARDELEANA** (s.f. art.) s. **ARDELENÈȘTE** (adv.); t. de choréogr. popul.: la tarentelle roumaine. Acest danț țărănesc, poate cel mai interesant din întreaga coreografie românească, care e atît de avută, are în popor, după localități, o mulțime de numi, afară de cele patru forme de mai sus, derivate din A r d e a l. Cea mai bună descriere o datorim d-lui Al. Pop (Transilv., c. Sîn-Georz), și anume:

„*Ardeleana* e numele unui joc care mai are în Transilvania și alte numi particulare după ținuturi, ca: a b r u d e a n a, h a ț e g a n a, s o m e ș a n a etc.; în Banat l u g o j a n a; în Moldova și Bucovina îi zic: *ardeleana* sau *ardelenește*, în România *ardeleana*, *ardeleanca*, *ardelenește* și u n g u r e n e ș t e (la Rucăr). În multe localități însă, poporul îi zice acestui joc numai: d e m î n ă sau d e î n v î r t i t. Jocul *ardeleana*, sub orice nume ar fi, e același în fond orișiunde se joacă, cu deosebire mai ales în mișcarea făcută cu pașii: mai lini, mai vioi sau în sărituri. Danțul stă din două părți. Partea întîie e un fel de preumblare a unui bărbat cu o femeie, cîțiva pași înainte și cîțiva pași înapoi. Partea a doua e învîrtirea femeii în jurul bărbatului. Voi descrie cum se execută acest joc pe Valea Someșului-Mare, de la Năsăud în sus, anume în comuna Sîn-Georz. Se joacă de un bărbat și de o femeie. Bărbatul ține cu mîna dreaptă mîna dreaptă a femeii, întocmai cum se strîng mînile la salutare. Fata începe făcînd cinci pași înainte după tactul muzicei, al șeaselea tact îl împedecă întorcînd îndărăpt; și făcînd iarăși cinci pași, la al șeaselea tact iarăși împedecîndu-l se întoarce. Pașii făcuți înainte sînt mai lungi, mai vioi ca cei de la întoarcere. Fata repetă mereu această mișcare. Bărbatul, stînd în fața femeii, tot la două tacturi face un pas cu mult mai mic ca femeia, adecă face trei pași înainte și trei îndărăpt, așa că în joc se face un fel de înaintare în formă de cerc. Acestea sînt pașii regulați ai bărbatului și ai femeii. Bărbatul însă nu-i restrîns numai la această mișcare, care este foarte lină, ci poate să facă orice fel de mișcări vioi și chiar sărituri, ținînd totdauna samă de tact. Partea a doua, care este adevărată *ardelenească*, se începe cu p e s u b m î n ă sau p e s t e c a p sau o d ă p e s t e c a p, adecă bărbatul, ținînd femeia de mînă, o învîrte de două sau trei ori pe sub mîna lui, și, învîrtindu-se o dată și bărbatul, vin față în față, așa că umărul drept al bărbatului să se întîlnească cu umărul stîng al femeii. Bărbatul prinde cu mîna dreaptă femeia de subsuoară, femeia pune mîna dreaptă pe umărul stîng al bărbatului, iar mîna stîngă o așează pe brațul drept al bărbatului. Bărbatul cu mîna dreaptă poate să facă multe mișcări, bunăoară rădicînd-o în sus să pocnească din degete. Bărbatul, piciorul drept îl ține pe loc, iar piciorul stîng face cercuri în jurul piciorului drept. Femeia, stînd cît se poate de aproape de bărbat, pășește după tactul muzicei cît de iute în jurul lui. După isprăvirea unui tact sau două, se opresc foarte repede și se învîrt în sens contrar, schimbîndu-și mînile din poziția de mai nainte. Cu modul acesta continuă jocul numit d e î n v î r t i t cît voiesc. În cursul jocului bărbații obicinuiesc a striga după tactul muzicei într-un mod recitativ versuri poporane, fie lirice ori satirice sau cătănești. Despre bărbatul care recitează se zice că s t r i g ă, pe la Năsăud, pe la Bărbău c i m p o i e ș t e, pe alte locuri c h i u i e ș t e sau d e s c î n t ă etc. Pe unele locuri partea întîie o joacă bărbații singuri pînă ce-și aleg cîte o femeie. Un bărbat

poate să ia și două femei, și atunci zic că joacă b ă r b u n c sau b ă r b a n ț ă. În Bucovina am văzut jucînd numai partea a doua, și de multe ori numai de bărbați. Pe unele locuri partea întîie o joacă bărbații cu bîta fără de femei…”

Ca varianturi, cari nu sînt de loc în contradicțiune cu arătările d-lui Pop, ci tocmai le mai întăresc, iată cîteva:

„Jocul *ardeleneasca* se zice la noi și c i o b ă n a ș u. De multe ori joacă un singur om, cu un băț în mînă, cîntînd fel de fel de cîntece, de ex.:

Unde joacă doi mocani,
Parcă joacă doi curcani,
Hi! hi! hi!…”

(D. Georgescu, Ialomița, c. Coșereni)

„*Ardelenește* este un joc c i o b ă n e s c, aruncînd picioarele peste ciomag și strigînd fel de fel de vorbe…” (N. Isbășeanu, Muscel, c. Albești).

„La danțul numit *ardelenește* sau u n g u r e ș t e, se cîntă:

Ungurean cu suman scurt,
Nu ședea-n Moldova mult,
Și te du în țara ta
De-ți mănîncă slănina;
Că de cînd veniși la noi,
S-au scumpit brînza de oi,
Făina de păpușoi!
Ungurean c-o biată iapă
Toată vara cără ceapă;
Ungurean c-o biată mînză
Toată vara cără brînză…”

(V. Căderea, Neamț, c. Bistricioara)

În părțile Hațegului, *ardeleneasca* d e î n v î r t i t se cheamă t o b o ș a n c a, iar prin *ardeleana* se înțelege cea d e m î n ă.

„*Ardeleana* pe la noi și-n regiunea Crișurilor se joacă așa: Bărbatul stă în fața muierii și se prind de mîni; lîngă ei altă păreche, și altă, pînă se pun toți, cîți vreu să joace, într-un rînd oblu, sau - deacă-s mulți de nu încăp - se pun în cerc; apoi cu toții fac trei pași în dreapta mereu, trei în stînga mereu, repețindu-se această mișcare de trei ori; urmează trei s c u t u r a t e î n l o c, de aci trei pași d e - a s ă r i t a î n v î r v ă r i, adecă în vîrful degetelor, în dreapta; apoi tot așa în stînga; aceasta se repețește de mai multe ori, și jocul se re-ncepe din nou. T o b o ș a n c a o joacă poporul din comunele de la izvoarele Jiiului; e un fel de b ă t u t ă î n l o c, întreruptă prin învîrtiri în dreapta și-n stînga. *Ardeleana*, avînd multe variațiuni, e foarte răspîndită în Caransebeș, Lugoș, Beiuș, Orade etc.” (P. Olteanu, Hațeg).

Fără a vorbi despre Sulzer (*Gesh. d. transalp. Daciens* II, 414 sqq.)- care nu înțelesese de loc bogata coreografie românească - cel dentîi care atrase atențiunea asupra acestui danț poporan, atît de caracteristic, a fost bătrînul Asachi în *Gazeta de Moldavia*, 1851, nr. 15: „Românii noștri se disfătează cu acest danț, numit aice

ardelean, a căruia pasuri și melodie se asamănă cu danțul tarantela ca doi gemeni. Această descoperire merită luarea-aminte a arheologilor, căci vederat este că t a - r a n t e l a, danț național în Apulia și în Italia, împreună cu melodia sa nu s-au transportat acum între țăranii noștri de muzicanții și de danț-maistrii italieni, ci împreună cu limba și alte datini romane s-au adus în Dacia de coloniile ce au venit din Italia…"

Să se observe că și la italieni t a r a n t e l l a are mai multe varianturi: „una è la t a r a n t e l l a, e l'altra è la p a s t o r a l e; e l'una e l'altra viene variata da' suonatori secondo le cadenze…" (Boccone, ap. Tommaseo, v. *Tarantella*). Numele de „pastorale" ne amintește pe al nostru „ciobănașul".

D. Vulpian (*Jocuri de brîu*, nr. 2, 7, 11, 12, 15) a publicat mai multe arii poporane întitulate: *ardelenește* și *ardeleanca*, din cari însă numai aria de la Cîmpulung (nr. 11) și mai ales acea de la Moș Puiu din București (nr. 15) sînt bine reproduse. Această din urmă este aproape întocmai cu următoarea arie, publicată de G. Asachi *în Almanah de învățătură* (Iași, 1851):

v. *Agănău*. – *Horă*.

ARDELENÈSC, -EASCĂ, adj.; transilvain, provenant de Transylvanie, appartenant à la Transylvanie. Se zice și a r d e l e a n, dar mai rar sau mai cărturărește.

Doină haiducească:

„Veni-ar timpul să vie
Ca românul iar să-nvie
Și de hoți să mîntuiasă
Țara lui *ardelenească!*…”

(Alex., *Poez. pop.*[2], 311)

Doină din Transilvania:

„Cîtu-i Țara Românească,
Nu-i ca fat-*ardelenească…”*

(J.B., 31)

Altă:

„Cine joacă și nu strigă,
Face-i-s-ar gura strîmbă;
C-așa-i jocul românesc
Cu strigăt *ardelenesc*,
Cînd l-auz mă-nveselesc!…”

(*Ibid*., 359)

O baladă din Bucovina:

„Trei voinici *ardelenești*
Pe trei cai brașovenești,
Cu frîiele-mpărătești…”

(Marian, I, 171)

Femininul *ardelenească*, articulat: *ardeleneasca*, a devenit numele unuia din danțurile poporane române cele mai răspîndite.

„Jocul cel mai lățit în Ardeal este așa-numitul j o c r o m â n e s c, care în unele locuri (mai cu seamă dincoace de Olt, în Țara Oltului și în Țara Bîrsei) se numește și *ardeleneasca*. *Ardeleneasca* este unul din jocurile cele mai originale și mai pline de viață…” (J.B., 475).

v. *Ardeal*. – *Ardelean*. – *Ardeleneasca*.

[1]**ARDELÈNȘTE**, adv.; comme les Transylvains, à la transilvaine. Așa cum se face în A r d e a l sau cum fac a r d e l e n i i. Acest adverb a devenit un fel de substantiv invariabil în numele danțului poporan celui mai răspîndit, despre care

v. *Ardeleneasca*.

[2]**ARDELENÈȘTE**, t. de choréogr. popul. – v. [1]*Ardelenește*.

ARDEOÀNE s. **ARDIOÀIE**, s.f.; t. de viticulture: sorte de raisin. Cuvîntul se întrebuințează numai peste Carpați, mai în specie în Țara Hațegului.

„*Ardioaie* galbină și sură, un soi de struguri foarte dulci, cu boabele dese; se coace curund. M u n t e n e a s c a seamănă cu *ardioia* sură; numai boabele-s mai mărișoare, și dacă spargi boaba se împle gura de sămînță și suc; e foarte mustoasă" (N. Sînzian, Transilv., Hațeg).

„Vița *ardeoane* în centrul Ardealului se zice i o r d o v a n ă, la alții i o r - g o v a n ă, ungurește j á r g o v á n y; are coajă puțin roșietecă; distanța între noduri sau căpuși, din cari ies alugerii, e mai mică decît la alte soiuri de viță; frunza încă e mai mică, și e verde cu coadă cu tot; struguri face pînă la 25 și mai mulți, cu boambe sau boane dese, de mărime mijlocie, cari după ce se coc capătă culoare ruginie și gust dulce; sînt foarte căutați pentru mîncare, se păstrează peste iarnă și dau vinul cel mai dulce. Poporul are și următoarea fabulă despre *ardeoane*, prin care învață pe stăpîni a nutri bine pe argații lor, deacă vor ca și argații să lucre bine:

«Un popă și-a trămes sluga la săpat de vinĭe; preuteasa i-a dat merinde în traistă: pîne cu ceapă; sluga, ajungînd la vinĭe, a zis:

— Bună dimineața, *ardeoane*!

— Mulțumesc dumnitale, Ioane;

Ce ți-a dat preuteasa în straiță, Ioane?

— Pită cu ceapă, *ardeoane*.

— Culcă-te și dormi, Ioane.

Seara, trecînd popa p-acolo, văzu că vinĭa nu e săpată; deci a doua zi se duse și se ascunse în vinĭe; sluga venind, iar zise: bună dimineața *ardeoane* etc., și iar se culcă. Popa atunci spuse preutesei ce a zis *ardeoanea* cătră Ion. A treia zi îi dede preuteasa vinars la slugă, și-n traistă pîne cu slanină; sluga, ajungînd la vinĭe, zise:

— Bună dimineața, *ardeoane*!

— Mulțumesc dumnitale, Ioane;

Ce ți-a dat preuteasa în straiță, Ioane?

— Pită cu slaină, *ardeoane*.

— Pune-te pă lucru, Ioane!

Și astfel seara a fost vinĭa gata cu săpatul»" (P. Olteanu, Hațeg).

Este învederat că prototipul cuvîntului e maghiarul j á r g o v á n y, de unde dentîi formele ardelenești i o r g o v a n ă și i o r d o v a n ă, apoi *ardeoane*. Trecerile fonetice sînt analoage cu ale vorbei „altoană" din maghiarul „oltvány", adecă a- din o- și -on- din -vân-. Forma muiată *ardioaie* din *ardeoane* n-are trebuință de explicațiune.

v. *Strugur*. – [1]*Ungur*.

ARDEOÀNI, s.m. plur.; t. de geogr.; nom d'un village en Moldavie. Sat răzeșesc în ținutul Bacăului (Codrescu, *Buciumul*, 1875, p..40). Într-un act de la vodă Miron Barnovski, 1629 (*Cond. ms. Asachi*, t. I, p. 360, în Arh. Stat.): „ș-au pus zi înaintea domnii sale Ignat din *Ardăoani* cu călugării de Berzunțu…" Cuvîntul vine el din ă r d ă u (hîrdău) = serb. a r d o v = ung. h o r d o „baquet"?

v. *Hîrdău*.

ÀRDERE (plur. *arderi*), s.f.; l'infinitif d ' a r d pris comme substantif: action de brûler, brûlement, incendie. Se întrebuințează numai cu sensul cel material al verbului a r d, pe cînd în sensul moral se zice a p r i n d e r e sau f o c, f l a c ă r ă, v ă p a i e etc. Așa: „*arderea* casei", însă „a p r i n d e r e a inimei", „f o c u l iubirii", „f l a c ă r a patimelor", „v ă p a i a urei" și altele.

Urechia, *Letop*. I, p. 148: „să întoarcă Radul-vodă toată prada și *arderea* cătă făcusă în Țeara Moldovii la ținutul Putnii…"

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 40): „precum cineva pentru mîntuința a tot trupul și pentru paza vieții fier, foc și tăiarea a unui sau și a doaâ mădulare *ardere*, tăiare și de tot de la sine lepădaré, macar că cu mari chinuri și dureri, însă suffere și priiméște…"

Nic. Muste, *Letop*. III, p. 76: „ca săgeata au mers focul, căt n-au văzut nimene *ardere* așa în grabă…"

Zilot, *Cron*., p. 65:

„Dodată auzim veste adevărată
Că și alți cîrjalii, ca șease sute ceată,
În țară au trecut și fac răutăți multe,
Arderi de foc, robii, d-acestea mii și sute…"

v. *Ard*. – [1]*Ars*. – *Arsură*. – *Arșiță*. – *Foc*…

ARDÌC. – v. *Rădic*.

ARDIOAIE. – v. *Ardeoane*.

ARDÌȘTE. – v. [2]Arșiță.

[1]-ÀRE (plur. *-ări*), suffixe féminin nominal correspondant au latin -a l i s et -a r i s (-a l e, -a r e). În limba latină sufixul -a l i s, identic cu -a r i s, forma mai mulți adjectivi și prea puțini substantivi, ca: „sodalis", „canalis" etc.; în graiurile romanice însă a devenit covîrșitoare anume funcțiunea cea substantivală a acestui sufix (Diez, *Gramm*. II[3], 328). La români el formează numai un mic număr de substantivi, precum: *spinare* = (pars) *spinalis*, *cărare* = (via) *carralis*, *brățare* = (anulus) *brachialis*, *fățare* = *facialis*, *luminare* = *luminaris*, *căldare* = *caldaris*, *strămurare* = *stimularis*, *frigare* etc. În graiul vechi se zicea, tot așa, *fruntare* (= *frontalis*), la ceea ce se purta pe frunte, și focare (= *focalis*) la vatră, de ex.:

Noul Testament, 1648, f. 25: „toate faptele lorŭ le fac pentru ca să arate oamenilor, lărgindu-și *fruntările* lor și mărindu-șŭ marginile veșmintelor…"

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, oct. 24 (f. 8.4 b): „aprinsâ o *focare* mare și-ĭ aruncâ pre toțŭ de-ĭ arsâ…"

Ibid., apr. 19 (f. 89 a): „pune-lŭ pre dânsulŭ în grătarĭulŭ focării…"

Acest sufix s-a stărpit din grai mai cu samă prin ciocnire cu sufixul verbal infinitival -a r e, cu care s-a și confundat în unele cuvinte, bunăoară în *născare*, corespunzător occidentalului „natale”, sau în *vînzare* și *pierzare*.

v. [1]*-ai*. – *-arită*. – *Cărare*.

[2]-ÀRE (pl. *-ări*), suffixe verbal infinitival correspondant au latin -are. Laurian-Maxim: „*are*, ē r e, ĕ r e, i r e, terminațiunile infinitivului verbilor, trecute în substantivi cu imediata însemnare a verbului, precum: *purtare*, *umblare*, *mîncare* etc. Limba română e foarte copioasă în atari substantivi verbali și are o mare facilitate de a-și exprime ideile indicate prin verb în formă de substantiv, prin care întrece pe toate surorile sale de ginte latină.”

În conjugațiune, infinitivul perzînd în grai aproape cu desăvîrșire pe finalul -re, îl conservă astăzi numai cînd funcționează ca substantiv: „a mînca”, dar *mîncare* cu pluralul analogic *mîncări*, astfel că *-are* a devenit pe deplin un sufix nominal feminin.

v. [2]*-re*.

[3]ÀRE. – v. [1,2]*Am*.

[4]ARE. – v. [1]*Arie*.

ARÈCI, s.n.; licitation, adjudication. – v. *Hareci*.

ARECILUIÈSC. – v. *Hareciluiesc*.

ÀREF, n. pr. m. loc. – v. *Haref*.

ARÈL., s. m.; t. de botan.: Laserpitium latifolium, turbith des montagnes. După Alth (*Hauptbericht f. Bucovina*, 1862, p. 83) așa se cheamă această plantă la românii din Bucovina. Atîta știm. Nu cumva să fie mai curînd „A r u m latifolium”, de unde s-ar explica *arel* ca deminutiv din a r?

v. [2]*Aron*

ARENDÀRE. – v. *Arendez*..

ARENDÀȘ (plur. *arendași*), s.m.; fermier, tenancier. Se aude și forma *orendaș*. „Acela care ține, care are în a r e n d ă, în posesie, o moșie, un obiect oarecare” (Costinescu). Sinonimul c h i r i a ș se întrebuințează cînd e vorba de binale și de lucruri mișcătoare, pe cînd *arendaș* se aplică cu deosebire la acela ce ține un pămînt. Se zice și a r e n d a r sau o r e n d a r, mai ales în Moldova, însă cu sensul mai restrîns de acela care ține o cîrciumă de la țară. Forma a r e n d à t o r sau o r î n - d à t o r nu e poporană, precum nu e nici derivatul a r e n d a t o r i e „affermage”, ambele citate de Cihac după *Codica civilă a Moldovei*.

Caragea, *Legiuire*, 1818, p. 23: „C h i r i i a ș u l sau *arendașul* verice va zidi sau va preînoi la lucrul ce l-au închiriiat, fără știrea stăpînului, cheltuiala este a sa…"

A. Pann, *Prov*. I, 104:

„Puind pe săteni la clacă oarecare *arenda*ș,
S-a-ntîmplat în ei să fie și un leneș, nevoiaș,
Care de-l punea la sapă, adormea în mîini cu ea…"

Dinu Golescu, *Călătoria*, 1826, p. 96, descriind nevoile țăranului român: „și el neavînd să dea, ori o să-l bată, ori o să-l lége și o să-l ducă să-l vînză pentru un an, doi și mai mulți, sau la un boierenaș, sau la un *arendaș*, sau la oricine se va găsi, ca el să-i slujească acei ani…"

Față cu o asemenea situațiune socială, nu e de mirare cîntecul poporan:

„Frunză verde barlaboi!
La moară la Torontoi
Vine-un car cu patru boi
Încărcat cu păpușoi;
Dindărîtul carului
Arendașul satului,
L i p i t o a r e a d r a c u l u i!.."

Cesar Boliac își încheie pe *Sila* prin:

„Sufla în peptul mă-sei, ca doar s-o încălzească;
Îi căuta cojocul…dar unde să-l găsească?
Căci e la *arendaș*,
Dodată cu căldarea luat zălog în silă
Pe-o oarbă datorie…O, Doamne, fie-ți milă
De rob și de clăcaș!…"

La feminin se zice a r e n d ă ș o a i c ă sau a r e n d ă ș i ț ă = 1. nevasta *arendașului*; 2. femeia care ține un pămînt în a r e n d ă.

v. *Arendă*. – *Arendășesc*. – *Chiriaș*.

ARENDÀT. – v. *Arendez*.

ARÈNDĂ (plur. *arende* și *arenzi*), s. f.; ferme, bail; cabaret affermé. Se rostește și: *arîndă* sau *orîndă*. Deși cuvîntul vine din lat. a d - r e d d i t a, fără prepozițiune r e d d i t a, de unde italianul „rendita", spaniolul „renta", francezul „rente" etc., totuși românii l-au căpătat tîrziu prin slavi, la cari toți, ca împrumut din medio-latina, găsim a r e n d a, la unguri á r e n d a, la ruteni o r e n d a (Cihac). Sinonimul c h i r i e și-a restrîns sensul numai la ținerea binalelor sau a lucrurilor mișcătoare, pe cînd *arendă* se aplică în specie la pămînt, pe alocuri și la cîrciume de prin sate.

Caragea, *Legiuire*, 1818, p. 22: „Î n c h i r i e r e a sau *arenda* este tocmeală, și să zice cînd zidirea noastră sau rodurile și veniturile pămîntului nostru le dăm altuia cu cutare preț în cutare soroc ca să le stăpînească…"

Zilot, *Cron*., p. 89: „negutătorie a hoţomanilor greci, caţauni, cu carii, întovărăşindu-se cei de o săminţie cu dînşii egumeni, vînd *arendele* moşiilor mănăstireşti cu tocmeală necinstită…"

„Pe la noi, la crîşmă se zice *orîndă*" (T. Popescu, Iaşi, c. Tăuteşti; Preut I. Ionescu, Suceava, c. Preuteşti).

Doină din Bucovina:

„Frunză verde trei văzdoage!
Colo-n vale la priloage
Ţin *orînda* trei jidauce
Şi vînd vin de trei soroace…"

(Marian, II, 133)

Ca locuţiune proverbială, la Ţichindeal, 1814, p. 203: „a vorbi ca şi cînd ar fi luat în *arîndă* vorba…" adecă: fără a lăsa să vorbească şi alţii.

Despre epoca fanariotică se obicinuieşte a se zice că: grecii ţineau ţările române în *arendă* de la turci, stăpînind nu ca domni, ci ca a r e n d a ş i.

Costachi Negruzzi, *Scrisoarea XIX*: „Moldavia se făcu o *arendă* ce se vindea celui ce da mai mult…Un veac se mulse ţara de aceşti a r e n d a ş i!"

v. *Arendaş*. – *Besmăn*. – *Chirie*. – [1,2]*Orîndă*.

ARENDĂRÌT s. **ORÎNDĂRÌT,** s.n; „afforage" (Cihac). – v. *Arendă*.

ARENDĂŞÈSC,-EASCĂ, adj.; appartenant à un fermier, dépendant d'un fermier. Ceea ce este a unui a r e n d a ş sau se atinge de un a r e n d a ş.

Zilot, *Cron*., p. 110: „decît să între această adăogire în visterie, care nu mai are saţiu, mai vîrtos de cînd domnesc grecii, pungă arendăşească fiind acum, mai bine să rămîie tot în ţară, că nu e greşeală a avea românii acest folos, fireşte a lor fiind şi cu sîngele lor cîştigat…"

v. *Arendaş*.

ARENDĂŞÌE, s.f.; 1. état du fermier; 2. cour de la ferme, maison du fermier (Pontbriant, Dr. Polysu).

v. *Arendaş*.

ARENDĂŞÌŢĂ v. *Arendaş*.
ARENDĂŞOAICĂ

ARENDÈZ (*arendare*, *arendat*), vb.; affermer, donner ou prendre à ferme. Sinonim cu î n c h i r i e z, dar numai cînd e vorba de pămînt sau de cîrciume de la ţară. Se întrebuinţează şi forma a r e n d u i e s c (Costinescu).

v. *Arendă*.

ARENDUIÈSC. – v. *Arendez*.

ARÈNG. – v. *Hareng*. – *Clopot*,

ARÈNI, s. m. pl.; t. de geogr. – v. *Arieni*.

ÀREPĂ
AREAPĂ } v. *Aripă*.

¹ÀRET, s.n.; entourage, proximité de quelque chose. Se construiește mai totdauna cu prepozițiunea în. Sinonim cu p r e a j m ă. Se aude numai la românii de peste Carpați.

S. Mangiucă (*Familia*, 1884, p. 115): „*Aret*, cu tonul pe *a*, de la început, înseamnă în graiul bănățenesc: alentours, environs, Umgebung, Umgegend, de ex.: am văzut pe Petri ieri îmblînd în *aretul* casei tale; în *aretul* acesta nu am auzit să fie văzut cineva pe acel lotru; în *aretul* meu (persoanei mele) nu știu să se fie arătat omul acela despre care este vorba…"

Basmul *Azima îmblătoare* (Familia, 1883, p. 99): „Domnul nostru Isus Hristos și cu St. Petru tot pe pămînt erau. Odată merg la țară cam în *aretul* unde era fratele cel mai mare cu turma…"

„Șoarecii chițorani sînt aceia care îmblă în *aretul* apei" (D. Angeloni, Banat, Lugoș).

„A îmbla în *aretul* cuiva, de ex. fecior după fată" (R. Simu, Transilv., c. Orlat) = = a se învîrti pe lîngă cineva, a-i da tîrcoale.

Aret „entourage" n-are a face întru nemic cu a r ă t „montrer", cu care s-a încercat a-l înrudi *Lexiconul Budan*, derivîndu-l din latinul e r e c t e. De asemenea, nici cu latinul a r e a (Mangiucă), de unde vine al nostru „arie", nu se potrivește. Este un maghiarism, din è r r e ' t = e r r e - i t t, de unde ungurii au și o formă nazalizată e r r ŭ n t (Fogarasi), însemnînd „de ce côté-ci, dans cette direction-ci". „Trecerea inițialului *e*- în *a*- este ca în „Ardeal = Erdély", „argat = ἐργάτης", „arici = = ericius" etc. Accentul unguresc e conservat intact. Locuțiunea: „în *aretul* vîntului" (*L.B.*) vrea să zică: „du côté du vent" sau „dans la direction de vent". Budai-Deleanu (*Dicț*., ms. în Muz. istor. din Bucur.) accentează bine cuvîntul: *àretu*, și-l numește ardelenesc; dar voind cu orice preț a-l apropia măcar pe furiș de latinul r e c t e, el traduce expresiunea: „stare în *aretul* cuiva" prin: „gegen einem g e r a d e oder i n g e r a d e r Linie stehen", unde „gerade" e cu totul de prisos. Miklosich (*Rum. Lautl*., *Vocal*. II, p. 26), crezînd că cuvîntul se accentează pe *e* și că însemnează „contra, opposite", două aserțiuni deopotrivă greșite, îl pune în legătură cu verbul a r ă t a r e, pe care-l explică prin „gegenüberstellen".

v. Arăt, § IV.

²ARÈT, s.n.; t. milit.: défi, menace. – v. *Arăt*.

 ³ARÈT. – v. ¹*Arete*.

[1]**ARÈTE** (plur. *areți*), s. m.; bélier. Latinul arietem. Și românește poporul rostește pe alocuri *ariete*, uneori aspirat: *harete*. Cuvîntul se păstrează mai ales în Oltenia și peste Carpați. Îl au și românii din Istria, despre cari I. Maiorescu (*Itin.*, p. 85) zice: „*Arete și* ariete, plur. *areți*, berbecele nescobit, berbecele taur. Această distingere între *ariete* și berbece este uzitată și la oierii din munții dintre Ardeal și România munteană, și-n această din urmă de la Olt pînă la Argeș…”

În dialecte franceze se zice de asemenea aret, arét sau arët; italienește ariete (Rolland, *Faune populaire*, t. V, p. 116).

„*Arete*, *areți* se numesc berbecii cînd sînt deschiliniți de oi” (S. Liuba, Banat, c. Maidan).

„Cuvîntul *arete* se rostește pe la noi *arece*” (I. Bombăcilă, Banat, c. Teregova; M. Dragalina, c. Borlova).

„Berbecele nescobit se zice *arete*” (R. Michăileanu, Mehedinți, c. Vînju-Mare).

„*Harete* se zice la berbece de doi ani” (C. Drăghicescu, Mehedinți, c. Bistrița).

„Poporul nostru numește berbecul și *aret*, iară pre păstoriul lui arețariu” (I. Flocă, Transilv., c. Sina).

„*Arieți* se zice la berbeci de cînd se aleg dintre oi pînă cînd se lasă iară între oi la Sîn-Mihai, cu care ocaziune se face o turtă tare de făină de cucuruz ori de grîu și se dă cu ea printre oi; deacă cade turta cu fața în sus, atunci le merge bine la oi cînd vor făta; deacă cade cu fața în jos, atunci le merge rău; acea turtă se zice turtă de *arieți*” (P. Olteanu, Transilv., Hațeg).

Și-n Moldova *arete* ne întimpină adesea în vechile texturi.

Dosofteiu, 1680, ps. LXIV:

„Învăscurâ-să *arețiĭ* oilor și zăpodiile înmulțâ-vorŭ grâul….”	„Induti sunt arietes ovium, et valles abundabunt frumento…”

unde la Coresi, 1577: „înveștirâ-se berbecii oilorŭ…”

Același, ps. LXV:

„…rădica-voĭ țiĭe cu tămâie și *arețŭ*, rădica-voĭ țiĭe boĭ cu vătuĭ…”	„…offeram tibi cum incenso et arietibus, faciam tibi boves cum hircis…”

unde la Silvestru, 1651: „voĭu înnălța ție cu myrosenie de berbeci…”

Același, ps. CXIII:

„Munțiĭ, că vă gĭucat ca *arețŭ*…”	„Montes gestierunt velut arietes…”

Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, a 5-a marți, f. 7 a, *Genes*. XV, 9:

„…ĭa-mi o vacâ tretinâ și caprâ și a*rĭate* tretinŭ…”	„…accipe mihi juvencam trimam et capram trimam et arietem trimum…”

unde în *Biblia Șerban-vodă*, 1688: „și berbéce tretinŭ”; dar și acolo, *Genes*. XXXI, 10:

„…și fu când zămisliĭa oile, și văzu cu ochii prin somnu, și ĭată țapii și *areții*…”

„…et factum est, quando concipiebant oves in utero accipientes, et vidi oculis meis in somno: et ecce hirci et a r i e t e s…”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 197): „*Arételе* mai tîrziu vitejia ce făcusă cunoscînd, carea macar că din tîmplare fusése, însă îndată duhurile céle de *aréte* ce purta îș schimbă, și pănă în dzuă din o a e în jiganie și din *aréte* în lup să mută…”

Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms. în Acad. Rom.), ps. LXIV:

„Și *areții* oilor în îmbrăcăminte
S-au îmbrăcat și le-au fost de jucat aminte…”

De la moldoveni, pe *arete* l-au împrumutat rutenii din Galiția: „a r e t i ĭ, Widder” (Želechowski, I, 5).

v. [2,3]*Arete*. – *Berbece*. – *Alemesc* [vol. I, p. 574].

[2]**ARÈTE** s. **ARIÈTE**, s.m.; gros billot servant à enfoncer des pieux, sonnette. „*Ariéte*, o unealtă de bătut pari, pociumpii” (*L.B.*). Și franțuzește se zice „mouton” sau „bélier”, nemțește „Ramme” din „Ramm” etc., dar termenul român nu poate fi o traducere modernă, căci atunci - negreșit - în loc de arhaicul *arete*, întrebuințat foarte rar, s-ar fi zis cu vorba obicinuită „berbece” sau „cîrlan”, ci este o moștenire d-a dreptul din latinul a r i e t e m: „labat a r i e t e crebro janua”(Virg.).

v. [1]*Arete*.

[3]**ARÈTE,** s. m.; t. d’astron.: constellation zodiacale du Bélier. Una din cele douăsprezeci constelațiuni ale zodiacului, prin care soarele trece în aprile. Astăzi se zice B e r b e c e. Același cuvînt cu cel precedinte.

Cantemir, *Ist. ieroglif.*, p. 116: „Iară după ce soarele în zodia Racului să coboară, căci vîrful munților acelora supt zodia *Arételui să* află…”

v. [1]*Arete*.

[4]**ARÈTE.** – v. *Hărăț*.

-ÀREȚ, -ÀREȚĂ; suffixe nominal péjoratif. La cuvîntul *limbàreț* „bavard”, Cihac îi dă un prototip latin „linguarìcius” și-l alătură cu spaniolul „lenguaràz” și portugezul „lingoaràz” = „linguaràceus”; dar atunci ar fi cel mult „limbărèț”, iar nicidecum *limbàreț*. Tot așa în sinonimul *vorbàreț*. Sufixul compus românesc *-àreț* se înrudește cu cel spano-portugez -a r à z numai prin sufixul primar -a r. *Limbàreț*, *vorbàreț* derivă din „limbar”, „vorbar”, cu același sens ca în „flecar”. La vechii romani acela ce flecărea trebuia să plătească un fel de gloabă numită „linguarium”: „ecce ut doleat ut postea consideratius loquaris: quod dicere solemus, l i n g u a r i u m dabo” (Seneca, *Benef.* IV, 36). Apoi prin analogie putea să fi fost deja la romani „verbarium”. Cu adausul unui nou sufix, netonicul -e ț la români, tonicul -à z la spano-por-

tugezi, *limbàreț*, „lenguaràz” sau „lingoaraz” însemnează literalmente pe cei ce merită a fi globiți pentru flecărire. Luînd de la greci pe πεισμάταρης, românii l-au făcut *pizmătàreț*. Sufixul *-àreț* e latin prin elementul -a r, dar slavic prin netonicul -e ț, care este anume sufixul secundar bulgar -etz, ca în „nàšenetz”, „vàšenetz”, „hùbavetz”, „gòlemetz” etc. La feminin se zice *vorbàreță*, *limbàreță*, *pizmătàreță*, conservîndu-se sufixalul *-e-*.

v. [2]*-ar*. – *-ariță*. – *-ăreț*. – [2]*-eț*.

AREȚÀR, s.m.; t. pastor. – v. [1]*Arete*.

ARÈU. – v. *Ariu*.

ARGÀT (plur. *argați*), s.m.; valet, garçon qui travaille pour le compte d'un maître ou patron. Sinonim cu n ă i m i t; om tocmit cu plată pe un timp mai îndelungat pentru a ne ajuta la lucru sau pentru a munci în folosul nostru. Vine din grecul ἐργάτης „travailleur”. *Argat* se deosebește de s l u g ă, care poate să nu muncească, pe cînd el trebui să fie mereu la muncă. În graiul vechi, *argat* e în opozițiune cu s t ă p î n, iar „slugă” e în opozițiune cu „boier”. O slugă poate să fie bătrînă sau slabă; *argatul* e tînăr sau în puterea vîrstei și tare.

Cantemir, *Divanul*, 1698, f. 124 b: „Cine nemică bun lucriadzâ, rău a face să învață, precum lénеșulŭ n ă i m i t saŭ *argat* de vréme ce mai de cu vréme fînŭ bun nu strînge, în netrébnice erbi și în gréle stuhuri îi iaste a să duce…”, unde în contextul grecesc: „ὁ ὀκνηρὸς ἐ ρ γ ά τ η ς”.

Dosofteiu, *Paremiar*, 1683 (vecernie sîmbăta, f. 58 b), *Genes*. XXII, 3:

„…înșălâ asânulŭ său și luâ cu sine doĭ *argațŭ*…”	„…stravit asinam suam, assumpsit autem secum duos p u e r o s…”

unde la Șerban-vodă, 1688: „îș însămără măgarĭulŭ său și luo cu dânsulŭ doaâ s l u g i…”

Antim, *Predice*, p. 83: „Și de se va întămpla să-ți stea împotrivă s l u g a ta saŭ *argatul* teŭ, nu te mînii pre dînsul și-l bați?…”

A. Pann, *Prov*. III, 87:

„Nu ai să-mi faci nici o treabă, ci, de urît, să nu șezi,
Să-ngrijești de una, alta, de *argați* și s l u g i să vezi…”

Nic. Muste, *Letop*. III, p. 49: „Atunce toți se făcuse oșteni, s l u g i l e lăsa pre boieri, *argații* lăsa pre stăpăni…”

Balada *Bogatul și săracul*:

„Beau săracul și bogatul,
Beau s t ă p î n u l și *argatul*…”

Argatul nu are o casă a sa, ci este la casa altuia, de unde antiteză între *argat* și c ă s a ș:

Neculce, *Letop*. II, p. 25, vorbind despre o dare întrodusă de Duca-vodă: „s-au venit *argaților* carii luase hărtie de 2 lei, iar mai pe urmă la orănduele au dat căte 10 ughi; iar c ă s a ș i i carii luase hărtie în față de 2 ughi, iară la orîndueală au dat căte 16 ughi și mai bine…”

Basmul *Tei-Legănat* (*Tribuna* din Sibii, 1885, p. 22): „Pe vremile acelea,

Cînd împărații
Ședea la masă cu *argații*,

a fost un bărbat și o muiere…”

Pluralul *argați* își asociază adesea la vocativ pe c o p i i, ca epitet de familiaritate.

Balada *Șalga*:

„Hei! copii, copii *argați*!
Somnul dulce voi lăsați
Ș-un cal iute-mi înșeuați…”

Colinda *Plugul*:

„Aho, aho, copii *argați*,
Stați puțin și nu mînați!…”

(Alex., *Poez. pop.*[2], 387)

Argat în proverbi:

„Cine a făcut pe bogatul,
A făcut și pe *argatul*…”

(Pann, II, 139)

„*Argat* vrednic cine are, se cunoaște pe mîncare, că cînd mănîncă îi trosnesc fălcile” (*Ibid*., II, 48).

Alexandri, *Rusaliile*, sc. 13:

„Răsvrătescu: Îmi vine să mă prind *argat* la voi.

Susana: Pentru ce?

Răsvrătescu: Pentru vorba ceea:

Decît a bărbatului,
Mai bine-a *argatului*…”

În legătură cu acest proverb, într-o doină din Bucovina (Marian, II, 28):

„Dacă n-ai bărbat,
Eu ți-oi fi *argat*,
Și colea la zori
Merge-vom prin flori…”

și la sfîrșit:

„Tu-i uita de-oftat
Că nu ai bărbat,
Și eu că-s *argat*…”

În grai se aude uneori aspirat: *hargat*.

La feminin se zice *argată* sau *hargată*, nu la nevasta unui *argat*, căci în genere *argații* sînt holtei, ci la fete sau femei tocmite pentru munca cea grea a casei și pentru alergătură.

Basmul *Pepelea* (Sbiera, *Povești*, p. 15): „s-au sfătuit popa cu preuteasa ca a doua zi, cînd va merge Pepelea cu vacile la apă, să trimeată mai înăinte pe *hargata* care o mai avea ei, să se suie într-un copaci…"

v. *Năimit*. – *Slugă*. – *Stăpân*.

ARGÀTĂ, s.f.; journalière. – v. *Argat*.

ARGÀȚII, s.m. pl. artic.; nom propre de certains villages. În timpii înainte de Regulamentul Organic, cînd un boier avea lipsă de c l ă c a ș i pe moșia sa, el își tocmea cu plată a r g a ț i. De aci unele sate purtau numele de *Argații*-cutăruia. La Fotino (`Ιστ. τ. Δακίας III, passim) ne întimpină pintre satele muntenești: *Argații* p o s t e l n i c u l u i A n g h e l a c h i, *Argații* B o l d e s c u l u i, *Argații* c a - p i t a n u l u i P r e d e i D r ă g ă n e s c u l, *Argații* l u i ș e t r a r T e o d o r...

v. *Argat*. – *Adunuții*. – *Atîrnații*…

ARGĂLÎC. – v. *Argărlîc*.

ARGĂSÀR. – v. *Argăsărie*. – *Argăsitor*.

ARGĂSĂRÌE, s.f.; tannerie, atelier de tanneur, chamoiserie. Sinonim cu t ă b ă - c ă r i e. „*Argăsărie*, tăbăcire de pei de animale; locul unde se argăsesc pei de capră etc." (Costinescu). Derivă prin sufixul -ì e din a r g ă s a r „tanneur" (Pontbriant).

v. *Argăsesc*.

ARGĂSEALĂ (plur. *argăseli*), s.f.; 1. tan; 2. tannage. Sinonim cu d u b e a l ă și t ă b ă c i r e. Costinescu: „*Argăseală*, materia acră în care se a r g ă s e s c peile; fapta d-a a r g ă s i, d-a dubi peile". În sensul al doilea, e mai potrivit a r g ă s i r e.

Pentru a zice că oamenii cei răi, astăzi unul și mîini altul, ajung toți la pușcărie sau la spînzurătoare, românul are proverbul: „în putina cu *argăseală* se întîlnesc lupul și vulpea", sau: „la putină-n *argăseală*" (Pann, I, 69, 70).

Cuvîntul e foarte răspîndit și la românii de peste Carpați, dar sub forma: *arghiseală*.

L.B.: „*Arghiseală*, psilotrium, lixivium coriarium.

Dicționar ms. bănățean circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 424): „*Arghisală*".

v. *Argăsesc*.

ARGĂSÈSC (*argăsit*, *argăsire*), vb.; tanner, corroyer. „A *argăsi*, a d u b i, a face prin dubeală să se curățe părul după peile otărîte a se lucra" (Costinescu). „*A argăsi* pei de capre negre = chamoiser" (Pontbriant). Sinonim nu numai cu d u b e s c, dar

și cu t ă b ă c e s c”. Din grecul „ἀργάζω (aor. ἄργασα) travailler une chose, la polir et perfectionner; ἀργάζω τὰ τομάρια passer les cuirs, apprêter, corroyer les peaux” (Cihac). Cuvîntul e vechi la români, fiind cunoscut și peste Carpați, dar sub forma *arghisesc* (*L.B.*).

În tractatul de medicină casnică de pe la finea secolului trecut (ms. în Arh. Stat., f. 21) ne întimpină următoarele date asupra modului de a face:

„A r g ă s e l i.

Cum se *argăsescu* vulpile.

Vulpea, după ce o prinzi și o jupoi, poți să o sari pă piele, apoi o întinzi pe un crac de lemnu cu părul în sus de să usucă, și o aduci la cojocar; iar cojocarul, după ce o cumpără, o moaie cu apă caldă, și întorcăndu-o cu pielea în sus, o presară cu tărățe multe, și o pune la umbră de să usucă cu tărățele; apoi face a r g ă s e a l ă într-o putină, adică sare multă i tărățe și apă rece; și le moaie acolo cu părul în sus, în care șade doaă zile; apoi le întoarce cu pielea în sus și le ține trei zile; apoi le scoate și le cărnosește, adică le trage la coasă de scoate untura și carnea ce este pă piele; apoi le întinde la umbră spănzurate cu părul în sus, pănă să usucă părul; daca e bine cald, într-o zi să usucă, iar daca este vremea mai moinatecă, doaă zile. După aceia le întoarce cu pielea în sus, și iar le usucă la umbră, doaă-trei zile; apoi le scutură și le freacă și le croiește de le face blane.

Lupii asemenea se *argăsescu* ca și vulpile; numai fiindcă le este pielea mai groasă, ședu în a r g ă s e a l ă mai multe zile, și dasupra pui peste piei o scîndură și un pietroiu ca să să așaze pieile înlăuntru să să moaie, și n-are să le întoarcă pă piele sau pă păr, fiindcă pieile de lupu nu sănt făcute burduf, ci sănt spintecate la burtă ca pieile de oaie, și să usucă la soare după ce să cărnosescu, iar nu la umbră ca vulpile.

Pisicile întocmai să *argăsescu* ca și vulpile.

Cum să *argăsescu* nurcile:

Nurcile, după ce le aduce la cojocar, le moaie cu apă caldă și le spintecă pe lăngă picior, adică pe lăngă coaste, ca să poată alege pîntecele, gușa și cafaoa; apoi întăi le spală cu săpun, rachiu și cu apă caldă, pă piele și pă păr bine, pănă să cură unsoarea dintr-ănsele, și le limpezește de nu mai curge nici un noroiu dintr-ănsele, și așa moi fiind le cărnosește la coasă, după aceia face cofar, adică: pune apă într-o albie, și pune și ceva sare de să topește, i aluatu fărămăndu-l cu măinele în apă de să moaie de tot; însă aluat i bragă dooă oca i…de trei parale, amestecăndu-le de să face acestea toate groase, cu care le unge pă piele gros, și le spănzură la umbră de să usucă cu cofaru pă ele; apoi le freacă și le scutură, după aceia le croiește.

Jderii asemenea să *argăsescu* ca și nurcile.

Cum să *argăsescu* pieile dă mielu și de oaie” etc.

v. [1]*Grec*. – *Cofar*. – *Dubesc*. – *Putină*. – *Tăbăcesc*…

ARGĂSÌRE
ARGĂSÌT, -Ă } v. Argăsesc. – Argăseală.

ARGĂSITÒR, -OARE, subst. et adj.; tanneur, chamoiseur; tannant. Se întrebuințează mai ales ca substantiv, sinonim cu t a b a c. „*Argăsitor*, care a r g ă s e ș t e peile. *Argăsitor* de pei de căprioară" (Costinescu).

v. *Argăsesc*.

ARGĂSITÙRĂ, s.f.; „tannée" (Pontbriant).

v. *Argăsesc*. – *-ură*.

ARGĂȚÈL (plur. *argăței*), s.m.; petit valet, gentil valet ou palefrenier. Deminutiv din a r g a t prin sufixul -e l. Are o nuanță dezmierdătoare.

Rareori însemnează pe un a r g a t mic sau nu destul de tare, ca la I. Creangă, *Stan Pățitul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 31): „am tare multe trebi pe capul meu, și numai cu un *argățel* ce-l am de-abia le pot dovedi…"

Sensul mai obicinuit este, din contra, acela de un a r g a t foarte tînăr, dar puternic sau îndrăzneț.

Doina *Cucul*:

„De-ar fi cucul voinicel,
Mi l-aș prinde *argățel*…"

(Alex., *Poez. pop.*^{2}, 273)

Balada *Rada*:

„Iar un *argățel*,
Tînăr, voinicel,
Pe loc s-apuca
De se încerca,
Dunărea trecea
Și iar se-ntorcea…"

v. *Argat*,. – *-el*.

[1]**ARGĂȚÈSC, -EASCĂ,** adj.; appartanent au valet, à la valetaille. Ceva a a r g a t u l u i sau de a r g a t. Muncă *argățească*. Trai *argățesc*.

v. *Argat*.

[2]**ARGĂȚÈSC** (*argățit*, *argățire*), vb.; valeter, servir comme valet, comme palefrenier; fig.: travailler, se fatiguer sans profit. *Argățesc* la moară. Am *argățit* la stînă. Nu voi argăți pe la jidani.

A. Pann, *Prov.* II, 120:

„Ș-acasă dacă-l aduse,
Să-i *argățească* îl puse…"

Costinescu: „A *argăți*, a osteni, a lucra în folosul cuiva fără a fi răsplătit".

Basmul *12 fete de împărat* (Ispireascu, *Legende*, p. 231): „Stăpîne, pe mine mă bate gîndurile să mă duc în lume să-mi caut norocul. Destul am *argățit*…”
v. *Argat*.

ARGĂȚÌE, s.f.; valetage, domesticité, état de palefrenier ou de valet. „*Argăție*, slugărie, sarcina a r g a t u l u i” (Costinescu).
Alexandri, *Rusaliile*, sc. 13: „Care vra să zică, tocmala-i sfîrșită. Întru chiar acu-ndată în *argăție*…”
v. *Argat – -ìe*.

ARGĂȚÌME, s.f.; valetaille. Termen colectiv pentru mulțime de a r g a ț i.
Alexandri, *Plugurile*:

„Treptat cîmpul se umbrește sub a brazdelor desime;
El răsună-n mare zgomot de voioasa *argățime*…”

v. *Argat*. – *Argații*. – *Argățel*.

ARGĂȚÌRE
ARGĂȚÌT } v. *Argățesc*.

[I]ARGEÀ (plur. *argele*), s.f.; voûte souterraine, d'où: 1. en tisseranderie: *a*) souterrain où les femmes tissent, et puis: *b*) partie du métier qui sert de siège à la tisseuse; 2. en architecture, voûte en général, surtout: *a*) charpente qui soutient le toit, *b*) entrée d'une cave, *c*) partie voûtée d'une église, *d*) niche; 3. t. de batelier: *argele*, les deux pièces de bois servant à garantir les côtés d'une barque.

I. *a r g e a* î n ț e s ă t o r i e.

Numai cu acest sens cuvîntul a fost cunoscut pînă acum lexicografilor.
Laurian-Maxim: „*Argea*, groapă săpată în pămînt în formă pătrată și-n care vara țes muierile pînza, iar iarna se pun stupii…”
Costinescu: „*Argea*, bordei, temnic în pămînt, în care țărancele țes pînză, materii ce cer local umed…”
„În timpurile trecute, pe cînd cultura cînepei și a inului era în floare în județul nostru, femeia de la țară obicinuia a țese pînza de tort într-un mic bordeiaș săpat în formă de dreptunghi, în care se așeza războiul, iar sub război se făcea o groapă pătrată pentru potnogi. Acest b o r d e i a ș se numea *argea*. Umbra și umiditatea ce domneau în *argea* dădeau firelor de tort o duritate, care permitea ca pînza să se țeasă bine și des, fără a se rumpe vrun fir, cum s-ar fi întîmplat afară în aer uscat. Acum însă, cînd nu se mai fac pe la noi asemeni bordeiașe, prin *argea* se înțeleg cele două policioare, cari în sens transversal unesc extremitățile războiului și servă de scaun pentru femei cînd țese…” (A. Bărbulescu, Ialomița, c. Pribegii).
A. Pann, *Moș-Albu* II, p. 19:

„Apoi d-acolo la vale în drumul care mergea,
Văzu din sat o muiere țesînd aci-ntr-o *argea*,

Și copii mulțime spuză împrejuru-i guri făcînd,
Unii cereau «mamă, papa», alt pentru țiță plîngînd…”

Iordachi Golescu (*Conv. lit.*, 1874, p. 73) sfătuia femeilor: „Întîi furca, apoi *argeaoa*, și celelalte în urmă; nici una să nu-ți scape din mînă…”

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 12: „De harnică, harnică, n-are cum mai fi: unde pune mîna, Dumnezeu cu mila; sare din vîrful stogului și cade ca un fulg; în *argea* nu i se văd mîinile; cînd toarce, mănîncă caierul…”

Fetelor leneșe neplăcîndu-le țesutul, de aci zicătoarea pentru cei molateci:

„Nu te grăbi ca fata mare la *argea* și ca văduva la măritat” (Pann, *Prov*. III, 15).

Din aceeași pricină, într-un cîntec din Dobrogea:

„Soacră-mea, muiere rea,
Mă trimite la *argea*…”

(C. Hăldărescu, Constanța, c. Rasova)

Trimiterea cea silită a fetei la *argea* a mai dat naștere și unui joc copilăresc care se cheamă:

„La *argea*, c ă ț e a! Se iau de mînă mai mulți copii, formînd un cerc întins. Unul se face mumă și altul fată. Muma e cu un băț în mînă și silește pe fată la *argea*. Fata trece pintre copii etc.” (G. Popescu, Ialomița, c. Broșteni).

Argea fiind în cea mai strînsă asociațiune de idei cu f e t e, de aceea într-o mulțime de cîntece o găsim în legătură cu ștrengărie.

Doina *Barbul*:

„Iată Barbul că trecea
Pe la casa cu *argea*
Unde țese lelița;
Dar țesea ori nu țesea,
Că din gură tot cînta…”

(G.D,T., *Poez. pop.*, 329)

Cîntec din *Jocul păpușelor*:

„Măi căzace, căzăcele,
Ce cați noaptea prin *argele*?…”

(*Ibid.*, 129)

Balada *Soarele și luna*:

„Făr’ de mi-a găsit
Și mi-a nemerit
La nouă *argele*,
Nouă feciorele,
În prunduț de mare,
Pe unde răsare…”

și mai jos:

„Soare răsărea
Și soare-mi venea
La gură d-*argea*;
Cu dînsa vorbea,
Frumos c-o-ntreba…”

(*Ibid.*, 410)

v. [2]*Război*.

II. *a r g e a* î n a r h i t e c t u r ă.

Deja mai sus, în țesetorie, noi am văzut că sensul fundamental al *argelei* este cel arhitectonic: b o r d e i, „casula vel cella subterranea” (*L.M.*). *Argeaua* fiind o gaură în pămînt acoperită, cuvîntul capătă în arhitectură, pe lîngă înțelesul de ceva găurit, mai cu samă pe acela de boaltă sau de partea superioară cea încovoiată a unei clădiri.

„*Argea* se cheamă la un beci sau la o pivniță gura cea mare pe care se vîră bolo-boacele, și întrarea cea mică de prin dugheană. Se întreabă, de ex.: pe unde te duci în beci? prin *argea*?…” (D. Arghirescu, Covurlui, c. Moscu).

„*Argea* se numește tot materialul lemnos la clădirea unei case, afară de păreți, de ex.: costoroabele, grinzile, căpriorii și leațurile, toate acestea sînt *argea*. Tot așa la o șură sau alt acaret” (Dumbravă, Neamț, c. Uscații).

„*Argea* se zice scheletul unei case” (I. Reteganu, Transilv., c. Sîncel).

„La moară *argeaua* stă dasupra în capul amînarilor" (N. Vuga, Vaslui, c. Bo-dești).

„*Argea* însemnează la zidiri o formă cercurie boltită cu peatră; așa la case, la pivnițe etc.” (I. Basiliu, Iași, c. Gropnița).

În privința arhitecturei bisericești, iată trei vechi texturi foarte importante:

Dosofteiu, *Liturgiar*, 1683, f. 11 a: „și ĭase diaconulŭ din dvernițe la mijloculŭ *argĭaliĭ* cu sveșnice la ambonŭ…”

Ibid., f. 22 a: „de-aciĭ să-nchinâ amândoĭ, diaconulŭ în *argĭa* unde stă, popa în oltarĭu…”

Același, *Synaxar*, 1683, oct. 26 (f. 88 a): „cumŭ întrarâ în besĭarica svăntuluĭ la loculŭ ce să cheamâ trivolonŭ la-ntratulŭ în *argĭa* între ceĭ 2 stlăpi mare de Thessaliĭa ce stau spre apusŭ…”

Consultînd asupra acestor pasage pe I.P.S. Mitropolitul Primat Iosif, a binevoit a-mi răspunde că: „*argea* este boalta cea mare a bisericei de sub turlă, obicinuit la mijlocul bisericei”, mai adăugînd:

„În mănăstirea Neamțului și pînă astăzi locul din altar, destinat pentru stareț și care este o scobitură boltită în zidul despre meazizi al altarului, se numește: *argeaoa* starețului…”

III.*a r g e a* l a p l u t a ș i.

„Iată ce însemnează pe la noi cuvîntul *argea*: 1. La clădirea unei case, deasupra păreților în curmeziș se așează grinzile, costoroabele și alte legături, cari toate la un

loc se cheamă *argea*, iar deasupra *argelei* se așează apoi căpriorii, pe cari se bat leațurile, și pe leațuri dranița sau acoperișul. Se zice, de ex.: am rădicat *argeaua*, mai trebuie căpriorii, leațurile și apoi dranița. 2. Plutașii, cînd fac plute de dulapi, lătunoi sau scînduri, pe de laturi, adecă la stînga și la dreapta plutei, leagă strîns cîte o grindă numită *argea*. Aceste *argele* apără pluta de a nu se desface, cînd va fi izbită de valuri, de vrun pod sau țărm etc. Se zice, de ex.: am așezat *argelele* ca să întăresc pluta” (G. Constantiniu, Neamț, c. Doamna).

IV. D e r i v a ț i u n e a.

La turci djagatai se găsește cuvîntul a r • a „caisse, boîte” (Vambéry); același sens are și latinul a r c a; totuși nici „arca” cu „ar•a”, nici ambele n-au a face cu românul *argea*, în care sensul fundamental este anume acela de „locuință”. Necunoscînd acest sens fundamental, ci numai pe acela de „țesetorie”, Cihac (*Dict*. II, 636) trage pe *argea* din grecul ἀργαλοῖον (ἐργαλοῖον, ἐργαλεῖον) „outil, métier”, adecă „ἐργαλεῖον τοῦ ὑφάντι” „métier du tisserand”. Cihac ar mai fi putut adăoga că grecul ἀργαλειός „jugum textorium” (Passow, *Carmina*, p. 602) a trecut și la albanezi. Astfel, într-un cîntec albanez din Sicilia:

„Morè, bilĭe, ’nd-*argalî*…”
(Camarda, *Append*. al Gramm., p. 86)

[rom.]: „Bre fată, care șezi la război”.

Și totuși n-are a face cu românul *argea*.

Din grecul, ἐργαλεῖον prin forma latină vulgară „argalia” (Du Cange), care însemna „unealtă de curgere”, a rămas la moldoveni cuvîntul h ă r g ă i, după cum se cheamă pe la Covurlui, bunăoară, vasele peste tot: străchini, ceaunuri, racle, linguri etc.; dar dacă din a r g a l i a se naște la români „argaie”, ca din „minutalia”–„mănuntaie”, din „argaie” însă pînă la *argea* trecerea fonetică e foarte anevoie, fără a mai vorbi despre sensul cel fundamental de „locuință”. Etimologia turcă, cea latină și cea greacă din ἀργαλοῖου sînt deopotrivă fără temei.

Numai la munteni *arbea* se ia uneori cu înțeles de „métier du tisserand” ca sinonim cu r ă z b o i, și aceasta foarte rar chiar la munteni, accepțiunea cea mai răspîndită fiind acea de bordei unde se țese, un fel de cămară în pămînt în care se așează uneltele de țesut și-n care lucrează fetele: „*argea*, h u t t e, unde țărancele fac pînză” (Pontbriant). La ceilalți români noțiunea de *argea* e cu totul străină acelei de țesătură, măcar că și-n Moldova cuvîntul însemnează un fel de cămară sub pămînt, anume gura unei pivnițe. Ca o nuanță a aceluiași sens este *argea* „firidă”, „un loc găurit în părete”. Și fiindcă la o casă, iar la un bordei mai ales, tocmai boalta de sub acoperiș este ceea ce-i dă caracterul de locuință, de aci boalta în genere sau întreaga lemnărie de sub acoperiș primește, atît în Moldova precum și peste Carpați, numele de *argea*. Tot așa este și *argea* la o moară; iar prin analogie, ca un element de întărire, sînt și scîndurile numite *argele* la o plută.

Pe lîngă femininul *argea*, există și o formă masculină a r g e l, precum se numește o localitate în Bucovina și un munte în Muscel. În Banat, după *Dicționarul*

ms. lugoșean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 414), deminutivul a r g e l a ș însemnează o cocioabă: „a r g ĕ l a ș, „vile tectum". În fine, cu sensul precis de „casă", cuvîntul *argea* ne întimpină într-un prețios pasagiu la Dosofteiu, *Paremiar*, 1683 (noevrie 21, f. 14 a), *Jezechiel* XLIV, 4:

„…și mă băgâ pre calĭa ușiĭ svintelor ceiĭ de cătră séverŭ, înpotriva *argĭaliĭ*…"	„…et introduxit me per viam portae quae ad aquilonem, e regione d o m u s (τοῦ οἴχου)…"

unde în *Biblia* lui Șerban-vodă, 1688: „și mă băgă înlăuntru după calea porțiĭ ceĭ despre crivățŭ, în preajma c a s i ĭ…"

Tot aci vine în ghicitoarea poporană despre „lumînarea" următorul paralelism:

„Dobra grasa
umple c a s a"

sau:

„Mică, mititea,
Umple o d a i a cu ea…"

sau:

„Ana grasa
Umple c a s a…"

ceea ce într-un variant sună:

„Mică, mititică,
Umple *argeaua* cu ea…"

(Bulgărescu, *Ghicitori*, p. 20, 30, 31)

unde, neapărat, nu poate fi vorba de „métier du tisserand, ci numai despre o d a i e sau c a s ă.

v. *Ana*.

La 1874 (*Ist. crit.* II, p. 50) cunoșteam și eu pe *argea* numai cu înțelesul cel țesetoresc; și totuși deja de pe atunci mă izbise coincidința fonetică și logică a acestei vorbe cu arhaismul elenic ἄργιλλα. La 1880, Diefenbach, deși foarte înrîurit de Cihac, totuși observă și el: „*argea*, pl. *argele* Dunk, unterirdisches Frauenarbeitsgemach, entspricht merkwürdig dem uralten ἄργιλλα" (Völkerkunde Osteuropas, I, p. 259). Cu atît mai mult astăzi, cînd avem la îndemînă un material îndestulător, filiațiunea între *argea* și ἄργιλλα nu numai se verifică, dar totodată se poate preciza modalitatea înrudirii.

Grecește, însă numai în graiul cel mai vechi, ἄργιλλα însemna „locuință sub pămînt". Așa la Efor, cu trei secoli înainte de Crist: (Κιμμερίου) εν καταγείοις οἰκίαις οἰχεῖν, ἅς καλοῦσιν ἀργιλλας" (ap. Strab. 1. V, c. 4, § 5, ed. Didot). În vechea limbă macedoneană – fie ea dialect grecesc, fie dialect tracic – ἄργελλα se numea o cămară în care se făcea baie caldă: „ἄργελλα οἴκημα Μακεδονικὸν, ὅπερ ϑεραίνοντες λοὐονται" (Suidas, *ad voc.*). În sfîrșit, Ștefan Bizantinul (v."Αργιλοι)

ne spune că „în limba tracilor șoarecele se chema a r g i l”: ὑπὸ Θρᾳκων ὁ μῦς ἄργιλος καλεῖται”. Dacă ne aducem aminte că lătinește iepurele de casă se numește „cuniculus”, adecă gaură, fiindcă – zice Varrone (*De re rust.* I) – „face gaure sub pămînt”: „ab eo quod sub terra cuniculos ipsi facere soleant”; dacă ne mai amintim că numirile sanscrite ale șoarecelui *çušira* și *akhanaka*, derivă din *çuši* „gaură” și *khâni* „gaură”, atunci se lămurește de la sine-și pentru ce tracii numeau pe șoareci ᾶργιλος, adecă cu același cuvînt cu care se chema o gaură, o „locuință sub pămînt”.

Din greco-tracicul a r g i l l a sau a r g e l l a „locuință sub pămînt” se trage d-a dreptul românul *argeà* „locuință sub pămînt”, cu trecerea fonetică întocmai ca în „măseà = maxilla”, „vergeà = virgella” etc. Forma masculină a r g e l cu deminutivul a r g e l a ș se apropie, pe de altă parte, de tracicul ᾶργιλος.

v. [2]*Argea.* – *Bordei.* – [1]*Grec.*

[2]ARGEÀ, n.pr. loc. f.; certaines localités en Roumanie. Frunzescu indică satul *Argeaoa* în districtul Tecuci. De asemenea *Argeaua* în Putna (*Buciumul român*, t. I, p. 40). Într-o hotărnicie moldovenească din 1604 (Melchisedec, *Chron. Romanului* I, p. 229) se menționează în districtul Neamț trei puncturi topografice numite: *Argea*-de-Jos, *Argea*-de-Sus, *Argea*-de-Mijloc. La plural, un munte în Gorj se cheamă *Argele*. Pe lîngă acestea, un sat în Bucovina și un munte în Muscel se zice A r g e l.

v. [1]*Argea.*

ARGÈL. – v. [1,2] *Argea.*

ARGELÀR (plur. *argelari*), s.m.; propriétaire, gardien ou intendant de haras. Formă bănățenească pentru h e r g h e l e g i u (Șaineanu, *Elem. turc.*, nr. 663).

v. *Herghelegiu.*

ARGELÀȘ, s.n.; hutte. – v. [1]*Argea.*

ARGÈLE, n. pr. loc. f. plur. – v. [2]*Argea.*

ÀRGEȘ, n. pr. loc. m.: 1. rivière en Valachie; 2. ville située sur la rivière de ce nom; 3. district et arrondissement nommés d’après cette ville.

În cuvîntul *Argeș* finalul -eș nu e un sufix românesc ca în numirile locale „Bràteș”, „Còrneș”, Bùteș”, „Gùreș”, „Bàbeș”, „Gròteș”, „Spèdeș” etc., căci în acestea accentul este totdauna pe penultima și vocala *-e-* nu scade niciodată la *i*, pe cînd *Argeș* se aude foarte des *Argiș*, după cum se citește și pe vechiul sigil municipal al orașului, ba uneori chiar *Argìș* bunăoară într-o variantă a baladei despre Meșterul Manole:

„În sus pe *Argiș*,
Prin ăl cărpeniș,
Prin ăl aluniș…”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 460)

Cuvîntul dară întreg: *Argeș* sau *Argiș* sau *Argìș* cată să fie un împrumut dintr-o altă limbă. De unde însă? Este o întrebare la care nu se poate răspunde fără o cercetare foarte migăloasă.

Avem un rîu *Argeș* și avem un tîrg *Argeș*. Rîul *Argeș* izvorăște din muntele Albina, curge în lungime de peste 100.000 stînjeni și se varsă în Dunăre lîngă Oltenița. Pe malul acestui rîu, se află orășelul *Argeș*, numit mai adesea C u r t e a - d e - *Argeș*, avînd astăzi abia ceva peste 3.000 locuitori și după care s-a numit districtul *Argeș* cu vro 200.000 locuitori pe vro 900.000 de pogoane, compus din șeapte plăși, dintre cari una se cheamă și ea *Argeș*. Actuala reședință prefectorală a acestui district sînt Piteștii, orășelul *Argeș* fiind numai o reședință subprefectorală.

I. R î u l *A r g e ș*.

E vestit prin limpeziciunea apei sale și prin frumusețea malurilor. A fost totdauna plutitor pentru vase mici.

În balada *Staicul lui Vioară* se înșiră rîurile cu pește bun:

„Ialomița,
Dîmbovița,
Argeșul,
Teleajenul,
Tileormanul cu Vedea,
Toate apele,
Toate gîltavele…”

(*Țara nouă*, 1888, 632)

Balada *Mănăstirea Argeș*:

„Pe *Argeș* în jos,
Pe un mal frumos,
Negru-vodă trece
Cu tovarăși zece…”

și mai la vale:

„Mîndre ciobănaș
Din fluier doinaș!
Pe *Argeș* în sus
Cu turma te-ai dus,
Pe *Argeș* în jos
Cu turma ai fost…”

Doina *Săbărelul*:

„Frunză verde salbă moale!
Cît mi-e *Argeșul* de mare,
Haz ca Săbărelul n-are…”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 304)

Neculce, *Letop*. II, p. 260: „Șerban-vodă făcuse gătire mare de oști în Țara Muntenească, și făcuse căteva vase, șeice, la *Argeș*, cu zahere de sta gata să se scoboare pe Dunăre, și se agiunsăse cu toate capetele sirbimei pe de ceia parte de Dunăre…”

Rîul *Argeș* n-are a face cu anticul O r d e s s u s (Ὀρδησσός) din Herodot. Identificarea ambelor numi se întemeiază numai pe asemănarea lor, o asemănare însă de tot neorganică, fiindcă inițialul netonic O r - nu putea deveni A r-, ba nici dentalul -d e- nu avea pentru ce să treacă în guturalul -ge-. Numele antic cel sigur al rîului *Argeș* nu este O r d e s s u s, ci M a r i s c u s sau M a r i s c a; și iată probe:

Itinerarul lui Antonin, *Tabla Peutingeriană și Notitia Dignitatum*, cari în privința Daciei rezumă cunoștințele geografice ale romanilor în primii secoli ai creștinismului, înșiră în următorul mod de la apus spre răsărit o serie de localități danubiane din Mesia:

Antonin:	Tabla Peuting.:	Notitia Dignit.:
Appiaria.	Appiaris.	Appiaria.
Transmariscam.	*Transmarisca*.	*Transmarisca*.
Candidiana.	Nigrinianis.	Candidiana.
Teglicio.	Tegulicio.	Teglicio.
Dorostoro.	Durostero.	Durostoro.

Dorostoro, Durostero sau Durostoro, Dristor în monumente din evul mediu, este Silistria de astăzi. După *Itinerarul lui Antonin* între Transmarisca și Silistria se numărau 53.000 pași; după *Tabla Peutingeriană*, 49.000; luînd dar o cifră mijlocie între cele două, căpătăm ca ceva destul de pozitiv: 50.000, ceea ce, după calculii lui Canina, bazați pe anticele măsurători romane autentice de prin muzeele Italiei, corespunde cu vro 70 pînă la 75 chilometri (*L᾽architettura romana*, 1840, t. I, p. 102, 453).

Căutînd acum pe o mapă această distanță spre apus de Silistria, noi dăm peste puntul unde din partea României rîul *Argeș* se varsă în Dunăre.

La romani particula t r a n s la începutul unui nume local indica mai totdauna pozițiunea lîngă o gură de rîu sau față-n față; noi zicem mai totdauna, fiindcă au putut fi excepțiuni, deși Mannert nu le admite nicidecum, considerînd fenomenul ca o regulă generală: „syllaba Trans qua semper castella ultra flumen in barbarico posita signantur” (*Res Trajani*, 1793, p. 26). Deci *Transmarisca* însemnează: „în fața rîului *Marisca*”, întocmai precum *Transdierna* este: „în fața rîului Dierna”.

Iată de ce toți comentatorii, în unanimitate, au atribuit castelului Transmarisca locul Turtucaiului de astăzi, orășel pe țărmul bulgăresc al Dunării, avînd în față, pe malul românesc, gura *Argeșului*.

De aci urmează că acest rîu, cel puțin acolo unde se ciocnește cu Dunărea, se numea *Marisca*.

În adevăr, geograful Ravennat din secolul IX pune încă în Dacia: „fluvius M a - r i s c u s” (*Ravennatis Cosmogr*., ed. 1860, p. 179).

Argeș dară, ca nume al rîului, nu este antic. N-ar fi de mirare chiar să fie mai puțin vechi decît *Argeș* ca nume al tîrgului, după cum în Moldova numele rîului „Bîrlad” pare a fi mai nou decît numele tîrgului „Bîrlad”, a cărui istorie se urcă foarte

sus în veacul de mijloc. Și mai cu siguranță se poate zice că rîul Trotuș și-a căpătat numele de la orășelul Trotuș, iar rîul Teleorman s-a numit așa după districtul Teleorman. Dentîi se va fi zis: „râul *Argeșului*” și apoi numai *Argeș*, precum un afluinte al *Arbeșului* se zice „rîul Doamnei” și numai „Doamna”, iar un afluinte al Doamnei se zice „rîul Tîrgului” și numai „Tîrgul”.

v. Bîrlad.

II. O r ă ș u l *A r g e ș*.

În privința vechei importanțe istorice, dintre orașele Țărei Românești numai doară Severinul se poate făli de a întrece pe *Argeș*. Totuși vechimea acestuia nu se urcă la epoca romană. Monumente sau inscripțiuni romane pe aci nu se află. Este un tîrg cu totul din veacul de mijloc. La 1332 era în *Argeș* un episcop catolic, dominicanul Vitus „episcopus A r g e n s i s” (Benkö, *Milcovia* I, p. 222). La 1390, se menționează în registrele papei Bonifaciu IX: „Frater Franciscus de S. Leonardo Ordinis Carmelitorum Electus, Episcopus A r g i e n s i s in Valachia”, care era sub ascultarea arhiepiscopului de Kolocza în Ungaria (Fejér, *Cod. dipl.* X, 3, p. 107). Acel episcopat catolic deveni în urmă numai nominal, căci în locu-i s-a rădicat o mitropolie ortodoxă, care a ținut apoi pînă pe la începutul secolului XVI: era un mitropolit în *Argeș* pentru întreaga Muntenie, un alt mitropolit în Severin pentru părțile oltene.

v. *Severin. – Ungro-V lahie.*

Totodată *Argeșul* era scaun al domniei, de unde i-a și rămas numele de C u r t e a-d e-*Argeș*. Cele mai multe crisoave din secolul XV datează din *Argeș*. Și fiindcă alfabetul român cirilic nu avea încă pe atunci semnul џ pentru sonul • (dj), de aceea numele vechei reședințe princiare se scria cu г (gh).

În actul slavic de la Vlad-vv. Dracul din 1439 (*A.I.R.* I, p. 85) se zice la sfîrșit că: „s-a dat în *Arghiși*, dar s-a scris în Tîrgoviște (dana vŭ A r g i š ĭ u, pisana že vŭ Trŭgoviš•i)…”

În actul din 1524 de la Vladislav-vodă (*A.I.R.* I, 104) ni se spune că denaintea porții mănăstirii din *Arghiș* se afla o casă „de priimirea străinilor”.

Pînă tîrziu scrierea tradițională *Argheș* sau *Arghiș* ne întimpină chiar în acte scrise românește.

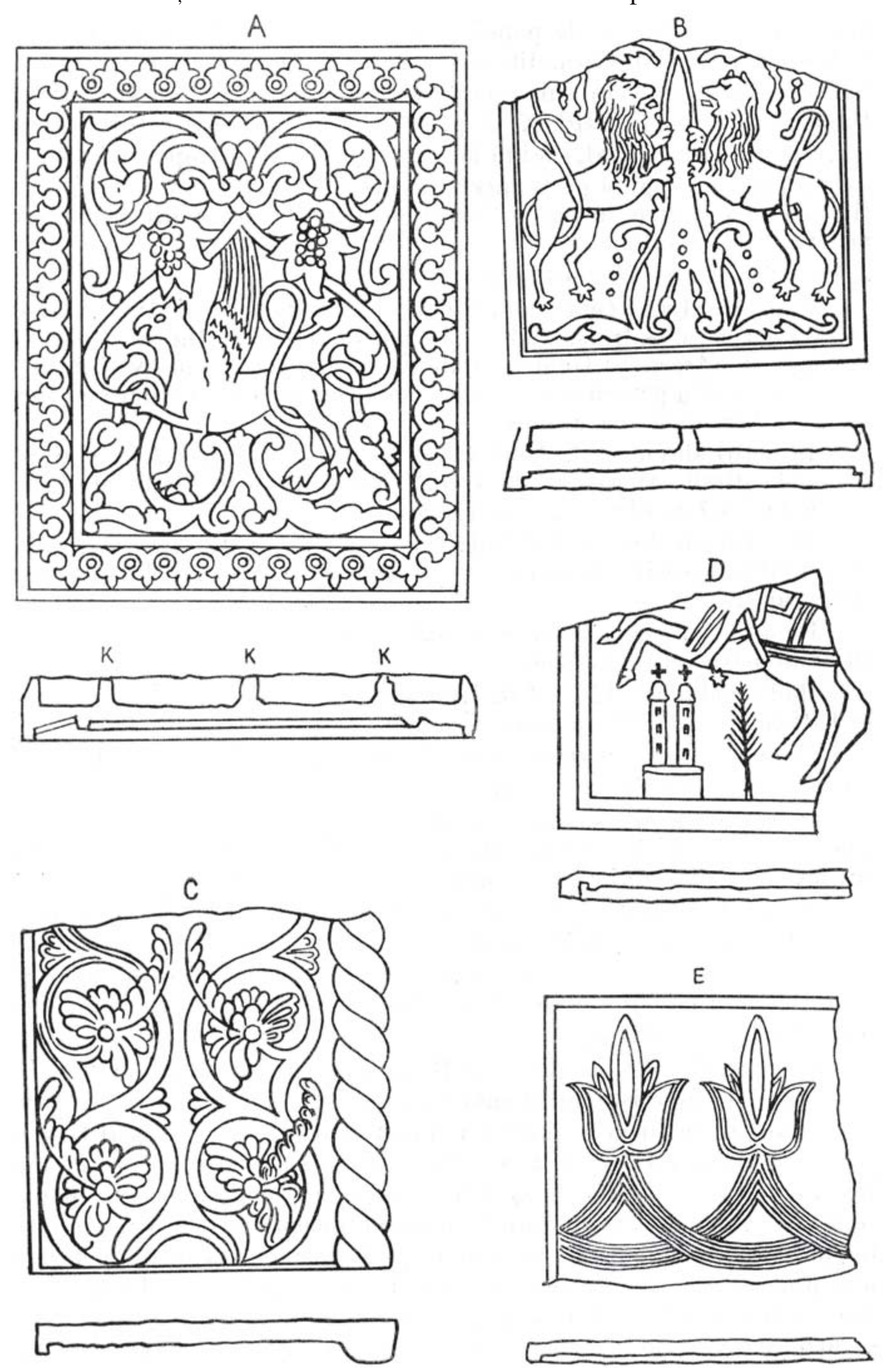
Radu-vodă la 1612 (*A.I.R.* I, p. 119) scrie: „părintelui egumenului lu Efthemie de la sfănta mănăstire deîn *Argheș…*”

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l.* Tr., 1883, p. 424): „*Argiș*. Oppidum in Valachia Transalpina”.

Orășenii din Argeș, pînă-n secolul XVI și mai încoace, erau foarte cunoscuți prin spiritul lor comercial. În vechile registre municipale din Brașov și mai ales din Sibii, publicate de curînd, figurează pe la 1500 o mulțime de negustori din *Argeș*, cari aduceau din Ardeal tot soiul de postavuri, șele, ferării, curele, căciule, furci, cuțite etc. și duceau într-acolo pești, mai cu samă crapi, ceară, piei de vulpe, de jder, de vidră, și apoi felurite lucruri din Orient: piper, stafide, covoare, catifele, bogăsie și altele.

Ceva după 1512 Neagoe-vodă Basarab a mutat cel întîi mitropolia din *Argeș* la Tîrgoviște, după cum era să se facă deja sub Radu cel Frumos. „Și așa se tocmi –

zice scriitorul contimpuran starețul Gavriil din Sînt-Agora (*A.I.R*. I, 2, p. 149) – și așa se tocmi ca de acum înainte niciodată în veci în *Argeș* să nu mai fie mitropolie, ci să fie mănăstire și arhimandrie”. De atunci încoace a început să scază însemnătatea

politică și economică a acestui oraș. Ceea ce n-a perdut însă *Argeșul* nici pînă astăzi este meșteșugul olăriei. Cronicarul săsesc Kraus (*Siebenb. Chronik*, ed. 1862, t. I, p. 55), sub anul 1619, vorbește cu multă socotință despre cărămizile sau olanele cele smăltate, albe, verzi, albastre și roșii, cari se lucrau în *Argeș* și se exportau de acolo în Transilvania. Cîteva foarte vechi din acele cărămizi, din timpul lui Neagoe sau și mai denainte, s-au publicat de d. Tocilescu (*Curtea-de-Argeș*, p. 36).

Vechea clădire a mitropoliei, Neagoe a prefăcut-o într-o strălucită mănăstire, pe care iată cum o descria pe atunci starețul Gavriil (*A.I.R.* I, 2, p. 148):

„Și sparse mitropolia din *Argeș* din temelia ei, și zidi în locul ei altă sfîntă biserică, cioplită și netezită și săpată cu flori, și a prins pe dinlăuntru toate petrele una cu alta, pe din dos cu scoabe de fer cu mare meșteșug, și a vărsat plumb de le-a întărit, și a făcut prin mijlocul tinzei bisericei 12 stîlpi înalți, tot de peatră cioplită și învîrtiți, foarte frumoși și minunați, cari închipuiesc 12 apostoli. Și în sfîntul oltar deasupra prestolului încă făcu un lucru minunat cu turlișoare vărsate, iar ferestrele oltarului și ale bisericei cele de pe dasupra și ale tinzei tot scobite și răzbătute prin peatră, cu mare meșteșug le făcu; și la mijloc o ocoli cu un brîu de peatră, împletit în trei vițe și cioplit cu flori și poleit, biserica cu oltarul dimpreună cu tinda închipuind sfînta și nedespărțita Troiță. Iar pe de supt strașina cea mai din jos împrejur a toată biserica, făcu ca o strașină tot de marmură albă cioplită cu flori, scobite și săpate foarte frumos; iar acoperemîntul tot de plumb amestecat cu cositor, și crucile pe turle tot poleite cu aur, și turlele tot cioplite cu flori, și unele făcute sucite, și împrejurul boltelor făcute steme de peatră cioplite cu meșteșug și poleite cu aur. Și făcu un cerdăcel dinaintea bisericei pe patru stîlpi de marmură pestriță, foarte minunat boltit și zugrăvit, și învălit și acela cu plumb. Și făcu scara bisericei tot de peatră scobită cu flori și cu 12 trepte semnînd 12 seminții ale lui Israil. Și pardosi toată biserica, tinda și oltarul, împreună și acel cerdăcel, cu marmură albă, și le împodobi pe dinlăuntru și pe din afară foarte frumos, și toate scobiturele petrelor pe din afară le văpsi cu lazur albastru, iar florile le polei cu aur. Și așa vom putea spune cu adevărat că nu este așa mare și sobornică ca Sionul, carele îl făcuse Solomon, nici ca Sfînta Sofia, care o făcu Iustinian împăratul, iar cu frumsețea este mai pe dasupra decît acelea…”

Neagoe Basarab n-a făcut altceva – după cum ne-o spune el însuși într-o inscripțiune slavică din a-dreapta întrării în biserică – decît a restaura într-un mod radical un templu mai vechi: „pe care domnia mea l-am aflat în C u r t e a - d e - *Argeș* zguduit și ne-ntărit (eže obrêtoh gospodstvo-mi vŭ Dvorŭ Argiš porušena i nepokrŭplena)”. Ar fi ciudat de a-și închipui cineva că domnul va fi dat jos o zidire care, deși învechită, totuși era încă destul de bună pentru a servi pînă în acel moment de catedrală a țărei. Într-un asemenea caz n-ar fi avut decît să-și rădice mănăstirea pe un loc slobod. Cuvintele baladei poporane:

„Un zid părăsit
Și neisprăvit,
Cînii cum îl văd
La el se răpăd,

Și latra-a pustiu,
Și url-a morțiu…”

(Alex., *Poez. pop.*[2], 186)

nu se potrivesc nici cu textul starețului Gavriil, nici cu însăși mărturisirea lui Neagoe.

Peste un secol și ceva, o a doua restaurațiune, mai puțin radicală, a făcut-o Matei Basarab, despre care iată cum vorbește Duca-vodă într-un hrisov din 1674 (*Condica ms. a Argeșului*, nr. I, f. 9, în Arh. Stat. din Buc.); „văzînd dumnealui răposatul Mateiu voevod sfînta mănăstire, veche de nesocotiți ani și stricată, cu multă cheltuială o au înnoit…”

Frumoasă era mănăstirea; dar călugării nu prea plăceau, se vede, orășenilor, și nici clerului mirean de acolo, ba nici sătenilor de pe-npregiur. La 1649 (*A.I.R.* I, p. 107) Matei Basarab scrie: „ție județu cu 12 prăgari, și voao tuturor orășaniloru și preuților și diĭaconilor deîn orașul domnii-méle deîn *Argeș*, și voao rumănilor mănăstirii den satul Flămănzești, cătră aceasta vă dau în știre domniĭa-mea pentru că am înțeles domnie-mea cum purtaț mănăstire dumnie-méle și călugării miei de val cu cuvinte grelé și relé cum nu se-r cădea, de-i măscăriț și le aruncaț năpăști că vă umblă cu fămiile, de faceț mănăstire și călugării de răs și de măscară…”

La 1793 mănăstirea a fost înălțată la episcopie. De aci însă – zice d. Tocilescu (*op. cit.*, p. 56) – „biserica lui Neagoe avu să sufere un șir de incendii și de stricăciuni, căci la 1838 un nou cutremur îi zgudui temeliile, mutînd multe petre din locul lor, pentru care fu restaurată de episcopul Ilarion (1828-1845); la 1866, arse seminariul; la 1867, aprile 23, casele, clopotnița și paraclisul; și în fine, în același an, decembre 2, un foc mistui întreg interiorul bisericei și împedecă de atunci de a se mai oficia într-însa serviciul divin”. În acest chip, la 1875, s-a început ultima restaurațiune, a patra sau a cincea.

Întrucît vodă Neagoe nu săvîrșise altceva decît o dregere, tot așa a făcut și regele Carol, ba poate chiar ceva mai mult, de vreme ce în catedrala metropolitană din *Argeș* de pe la 1512 se mai ținea bine-rău o liturgie, pe cînd biserica episcopală din 1868 era de tot părăsită. Dar cine oare să fi fost artistul cel restaurator din zilele lui Neagoe?

Nu vom dezbate aci ipoteza d-lui Odobescu despre faimosul „meșter Manole”; o lăsăm aceasta pentru un alt prilej, ca și întreaga baladă asupra mănăstirii de la *Argeș*, pentru care se află paraleluri la serbi, la albanezi, la neogreci, ba și la macedo-români (*Țara nouă*, 1887, p. 47). Vom constata numai că numele artistului, pe care l-a întrebuințat regele Carol, se știe; dar nu s-a descoperit încă pînă acuma înaintașul său din epoca cea veche.

v. *Manole*. – *Manea*.

Neagoe Basarab începuse lucrarea și a mers departe, dar n-o isprăvise pe deplin. O inscripțiune slavică din 1526 ne spune că el a murit, înainte de sfîrșitul operei sale: „nesŭvrŭšivŭ prêide kŭ vêčniim obitêlem”. A terminat-o ginerele său și urmașul pe tron, viteazul Radu de la Afumați. În acea inscripțiune se pomenește și un „Dobromir Zugravul”, care însă va fi zugrăvit, cel mult, chipurile cele de stil bizantin ale sfinților, dar la partea sculpturală nu s-a amestecat. Întrebarea dară: cine anume fost-a

sculptorul din epoca lui Neagoe, acela care „cioplise, netezite și săpase cu flori”, după expresiunea starețului Gavriil, și căruia-i aparțin minunatele „scobiture” de acolo, – este o întrebare nedezlegată.

Un lucru e aproape de mintea omului. Apucîndu-se a isprăvi cele începute și foarte înaintate de socru-său, Radu de la Afumați nu avea nici un cuvînt de a nu întrebuința pe aceiași meșteri, nu pe alți noui, și mai ales pe același artist decorator, căruia i se datoreau cele făcute deja mai denainte. Dacă dară norocul ne-ar sluji cumva a destăinui pe sculptorul lui Radu de la Afumați, noi am avea prin însăși aceasta pe sculptorul lui Neagoe-vodă.

În vechile socoteli municipale ale Brașovului, aflăm sub anul 1522, îndată după moartea lui Neagoe: „sculptori qui ecclesiam in Argis proportionare debebat”, adecă: „sculptorului fost însărcinat cu potrivirea bisericei din *Argeș*”. Să se bage de samă „debebat”, prin care se indică timpul trecut. Numele propriu aci lipsește. Îl găsim însă în aceleași socoteli sub anul 1523: „Todt Istwan vehenti V i t u m sculptorem et pictorem effigiare ecclesiam in Argis”, adică: „s-a dat atîta lui Ștefan Todt, care dusese în căruța lui pe V i t u s, sculptor și pictor al bisericei din *Argeș*”. Aci iarăși să se observe vorba „effigiare”, care în latinitatea medievală însemna mai cu samă cioplirea petrei.

Nu vom cerceta dacă acel „V i t u s sculptor et pictor” era italian V i t o sau german V e i t. Cei mai mulți sorți sînt anume pentru italienismul lui Vitus. Despre relațiunile lui Neagoe cu Germania noi nu știm nemic, pe cînd sînt de mult cunoscute legăturile sale cu Italia. La 1518 dogele venețian Leonardo Loredano a înălțat pe un ambasador al lui Neagoe la treapta de „cavaler-aurat”, „miles splendidus”. În diploma, dată cu acea ocaziune și care s-a publicat în *Acta Archivi Veneti* (Bielgrad, 1863), Loredano vorbește cu căldură despre prieteșugul său cu Neagoe: „suadente amicitia et benivolentia qua vehementer prosequimur ipsum dominum vaivodam”. Nu cumva Vito să fi fost venețian? și anume din numeroasa școală a celebrului Giacopo Sansovino, gloria Veneției din acea epocă și ai căruia învățăcei erau foarte căutați și se împrăștiau în Europa întreagă ca arhitecți decoratori? Calea cercetării e deschisă. În orice caz, numele „Vitus” fiind numai catolic și numai occidental, artistul nu putea fi nici grec, nici armean, nici ortodox în genere, și nu venea la noi de peste Dunăre, ci de peste Carpați. Prin urmare, dacă este ceva oriental în arhitectura și mai ales în arta decorativă de la *Argeș*, acest ceva aparține cu desăvîrșire construcțiunii primitive înainte de Neagoe. Italianul Vito sau neamțul Veit s-a mărginit a restaura, negreșit cu mult meșteșug și cu completarea combinativă a lipsurilor, dar totuși numai a restaura.

„Neagoe Basarab – zice d. A. Odobescu (*Scrieri*, t. II, p. 505) – întemeietorul mănăstirii de la *Argeș*, nu ne-a spus nicăieri, nici în inscripțiunile parietale ale bisericei sale, nici în cartea de povețe ce el a scris pentru învățătura fiului său Teodosie-voevod, cu ce oameni s-a servit spre a înălța așa minune artistică, în fundul munților românești. Adunat-a el lucrători greci din Constantinopol și din Anatolia, cari lucrase la marile moschee ale padișahilor musulmani? Culesu-i-a el și de mai departe, din ținuturile A r m e n i e i și ale Georgiei, unde crăișorii creștini ai locurilor clădeau

biserice croite și decorate cam în felul celei de la *Argeș*? Nimeni nu ne-a spus-o; nimeni acum nu ne-o va mai putea spune…”

Tot așa d. Tocilescu (*op. cit*., p. 15) observă despre această mănăstire: „Bisericele A r m e n i e i și Georgiei, Manglis, Samthawis, Gelath, Caben, Akhtala, Safara etc. etc., toate anterioare cu mai multe secole monumentului nostru, ne dau, dacă nu prototipul, dar cel puțin o mare parte din elementele necesare pentru a compune decorațiunea sa sculptată. Găsim aci același sistem de arcaturi, adesea întrebuințat pe fețele exterioare ale bisericelor citate mai sus, brîul sau ciubucul sculptat, aceleași împletiri și ornamente, aceleași rozace, și în fine, ceea ce-și are importanța sa, aceleași proporțiuni în înălțime, același spirit, același stil…”

Cine a fost arhitectul decorator sub Neagoe, ne-au spus-o socotelile municipale de la Brașov: „Vitus sculptor et pictor” (*Rechnungen*, Kronstadt, t. I, p. 460, 505). E și mai ușor a limpezi caracterul cel a r m e n e s c al minunatei biserice de la *Argeș*, adecă – după cum descrie Bayet (*L’art byzantin*, p. 284) arhitectura din Armenia – un fond bizantin, mînuit cu multă neatîrnare și îndrăzneală, așa că: „l’ornementation et les motifs géometriques qu’ils se plaisent à répéter rappellent bien plutôt le style persan et le style arabe”.

În veacul de mijloc multe cete de armeni au colonizat Peninsula Balcanică, dintre cari unul – vestitul prin vitejie Ioane Tzimiskes – izbutise chiar, pe la finea secolului X, a se urca pe scaunul împărătesc al Bizanței. Bulgaria era plină de armeni, cărora în mare parte li se datorează acolo nașterea sectei eretice a bogomililor (Jireček, *Gesch. d. Bulgaren*, p. 222). De peste Dunăre ei străbătuseră atunci pînă-n Transilvania, unde în apropiarea Țărei Românești, ba nu departe tocmai de *Argeș*, documentele menționează pe la 1355 pe un episcop armenesc de la Tălmaciu: „episcopus A r m e n o r u m de Tulmachy” (*Cuv. d. bătr*., t. II, p. 251).

Dar este ceva și mai lămurit. În Armenia, lîngă lacul Van, există un oraș foarte vechi numit *Argeș* (Արճէշ), rostindu-se cuvîntul întocmai ca românește, unde pe la începutul secolului XIV, sub papa Ioane XXII, era și un episcop: „Zacharias Argis” (Le Quien, *Oriens christianus*, t. I, p. 1448). Ce însemnează acest nume la armeni, nu se știe. Distinsul armenist d. profesor C. Patkanoff de la Petersburg îmi împărtășește într-o scrisoare: „Quant à la signification d’Ar•eš, ancienne ville aux bord du lac de Van, je ne trouve pas dans la langue arménienne existante aucune trace d’une étymologie satisfaisante”. În adevăr, în secolul II după Crist, lacul Van, lîngă care se află acel oraș, se numea deja A r g e ș, la Ptolemeu A r s i s s a (’Αρσίσσα), căci grecii numai printr-o sibilantă puteau să reprezinte sonurile palatale • (dj) și *š* (sh).

Deci:

a) întrucît românii n-au avut niciodată colonii în Armenia, pe cînd armenii le-au avut în România;

b) întrucît A r g e ș u l cel armenesc e fără alăturare mai vechi decît al nostru *Argeș*;

c) întrucît ființarea coloniilor armenești tocmai lîngă *Argeș* se constată în secolul XIII prin „episcopus A r m e n o r u m” de la Tălmaciu;

d) întrucît toate acestea la un loc cu identitatea perfectă a celor două numi, nu pot fi un simplu joc al întîmplării; rezultă că tîrgul *Argeș* din Carpați, cel de lîngă rîul *Argeș*, fusese colonizat în veacul de mijloc de către pribegi armeni din tîrgul A r g e ș cel de lîngă lacul A r g e ș.

La 1275, după o notiță contimpurană de cronicarul armenesc Smpad (*Hist. des Croisades*, *Doc. arm.*, 1869, t. 1, p. 608), mai multe localități de lîngă lacul Van, iar mai cu deosebire Ar•eš, fuseseră aproape dărîmate printr-un șir de cutremure, cari se repetară cu urgie în interval de un an întreg. Poate atunci, poate și-ntr-o epocă ceva mai veche, nici într-un caz însă mai nouă, o ceată de armeni pribegiseră de acolo și, ajunși pînă-n Carpați, au întemeiat aci, în memoria cuibului lor, un nou A r g e ș, dînd același nume rîului, după cum tot așa se chema în vechime și lacul Van. Clădind o biserică în stil armenesc și îmbrățișînd catolicismul, de nu vor fi fost catolici din trecut, acei armeni au căpătat de la papa un episcop: „episcopus Argensis”, care – strîmtorat de români – s-a mutat în urmă la Tălmaciu în Ardeal: „episcopus Armenorum de Tulmachy”; iar vechea biserică armenească, mereu învechită și re-noită, dar totuși păstrînd cu stăruință tiparul său arhitectonic și decorativ cel armenesc, a devenit mitropolie a Ungro-Vlahiei, apoi mănăstire, apoi episcopie.

Vechea marcă a tîrgului *Argeș*, așa cum o găsim de cînd cunoaștem pecețile sale municipale, nu de ieri sau alaltăieri, este v u l t u r u l. Iată-o după o pecete din 1629:

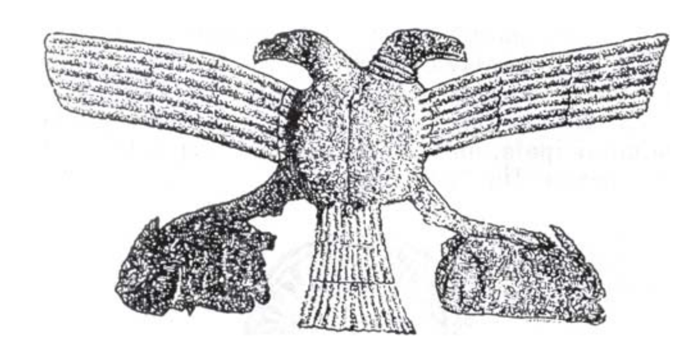
Iată-o iarăși după o pecete din 1665, păstrată ca și cealaltă în Arhivele Statului din București (*Doc. II Rom.*, nr. 53 și 54):

Această pecete înfățișează anume pe vulturul împărătesc, cu care România nu avusese a face de la căderea Constantinopolei și chiar cu mult mai denainte, de cînd adecă între Bizanța și între România s-au așezat la mijloc staturi și stătulețe serbe și bulgare. Negreșit, nu pe la 1600, nici la 1500, nici la 1400, își vor fi băgat tîrgoveții argeșeni pe acest vultur cu două capete în pecetea lor, și anume în pecetea cea municipală, nu cea bisericească. Din dată însă ce noi știm acuma că orașul *Argeș* fusese

colonizat cam în secolul XIII de un stol de armeni, plecați din A r g e ș u l cel de lîngă lacul Van și veniți în Muntenia prin imperiul bizantin, este de crezut că tocmai dînșii sînt aceia cari deduseră coloniei lor drept marcă pe acel vultur, lăsîndu-l apoi moștenire românilor, dempreună cu numele A r g e ș și dempreună cu măiastra biserică.

Să se ia bine aminte că armenii cei așezați în Muntenia, deși puteau să împrumute pe vulturul cel cu două capete de la bizantini, totuși ar fi fost nu mai puțin cu putință, ba poate chiar mai firește, ca dînșii să și-l aducă d-a dreptul din Armenia, căci în regiunea Tigrului și a Eufratului, precum demult arătaseră arheologii francezi, după cari apoi și d. A. Odobescu în studiul său despre „Tezaurul de la Novo-Cerkask", aquila bicefală e fără alăturare mai antică decît la greci. Nu Armenia o primise de la Bizanță, ci Bizanța a primit-o din Armenia. Iată vulturul cel armenesc cu două capete, din cea mai adîncă vechime, pe o stîncă de la Eyuk în Cappadocia:

Această obîrșie a vulturului argeșean încetează de a fi o ipoteză dacă vom recurge la luminile sigilografiei. Figurele de prin mărcile municipale, ca și de prin cele nobiliare, se nășteau în veacul de mijloc, mai ales prin așa-zisul „rebus eraldic" sau „armes parlantes" adică: numele unui lucru semănînd mai mult sau mai puțin cu numele unei localități sau familii, figura acelui lucru se lua drept marcă ereditară a familiei sau a localității.

v. [1]*Arap* (p. 236).

Despre pecețile municipale în specie s-a zis demult că: „mai obicinuit figurează pe ele lucrul al căruia nume se aseamănă cu numele orașului" (Heineccius, *De Sigillis*, 1702, p. 140).

Cîteva exemple;

Capitala Bavariei, München, are în marcă un călugăr = Mönch;

Berna, din Elveția, are în marcă un urs = Bär;

Magdeburgul are în marcă un castel = Burg și o fată = Magd;

Orașul Arnstadt are în marcă un vultur, fiindcă în vechiul dialect franconic vulturul se zicea „arn", cuvînt pe care astăzi locuitorii de acolo nu-l mai înțeleg, dar totuși vulturul rămîne și va rămînea pe pecetea municipală…

Dacă un popor, printr-un rebus eraldic tras din graiul său, alcătuiește marca unui oraș, această marcă poate să treacă apoi la un alt popor, care înlocuiește pe cel dentîi

și nu încetează de a o întrebuința în curs de veacuri, deși pentru dînsul ea nu mai are nici un înțeles.

Românește cuvîntul vultur, și orice alt cuvînt din nomenclatura păserească sau nepăserească, nu se aseamănă de loc cu *Argeș*. Armenește însă și numai armenește, vulturul este rebusul eraldic cel firesc al numelui *Argeș*, căci armenește și numai armenește vulturul se numește ar•iv արծիւ, deja la Hesychius: ἄρξιφος. ἀετόν, παρὰ Πέρσαις.

v. [1]*Armean*. – [2]*Tălmaciu*.

[1]ARGEȘEAN, -Ă s. **-CĂ,** adj. et subst.; habitant d'Argeș; appartenant à Argeș. Ca substantiv: Brătenii sînt *argeșeni* de viță. Am văzut un *argeșean* și o *argeșeancă*. Ca adjectiv, se zice mai mult argeșenesc: un port argeșenesc; olăria argeșenească; dar și *argeșean*, bunăoară:

Dionisie Eclesiarcul (Papiu, *Monum*. II, p. 164): „un Nazarie bragadir, și arhimandritul *argeșean* și cu egumenul vieroșean…”

Numai despre episcopii de la Argeș nu se zice nici *argeșean*, nici argeșenesc, ci argeșiu.

v. *Argeș*. – [2]*Argeșean*. – *Argeșiu*.

[2]ARGEȘEAN, n. pr. pers. m. Din substantivul argeșean „habitant d'Argeș” s-a născut porecla sau numele de familie *Argeșean*, mai ales articulat *Argeșeanul*, la feminin *Argeșeancă* sau *Argeșeanca*.

Constantin Brîncoveanu, 1695 (*Cond*., ms. în Arh. Stat., p. 201): „ačastă a lor parte de moșie fostu-o-au văndut Țuica cu frații lui Nica i *Argeșan* dintăi lui Tudor fečorul Radului comis Știrbéĭu…”

Colindă din Ialomița:

„Este vătaf *Argeșeanul*,
Și-mi are trei fete mari,
Cîteșitrii
Cu meserii:
Îmi împletesc pe izvoade,
Pe izvoade la năvoade,
La năvoade de mătase
Cu sfoară cu vița-n șease…”

(G.D.T., *Poez*. pop., 94)

v. [1]*Argeșean*.

ARGEȘEANUL. –v. [2]*Argeșean*.

ARGEȘÈL, n. pr. loc. m.; ruisseau affluent de Doamna, qui est affluent d'Argeș. Frunzescu: „*Argeșel*, părîu în județul Argeș, ce izvorăște din muntele Craiu și se varsă în rîul Doamna”.

Colindă muntenească:

„Să paști iarba cîmpului,
Să bei apa muntelui,
Luncile Muscelului,
Apa *Argeșelului*,
Ca să-ți crească coamă naltă,
Coamă naltă și învoaltă…”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 72)

v. *Argeș*. – *-el*.

ARGEȘENÈSC, -Ă adj. – v. [1]*Argeșean*.

ARGEȘÌU, adj.; évêque d ' A r g e ș. Precum episcopului de Buzău nu i se zice buzăuan, ci „Buzău”, tot așa, printr-o imitațiune nu tocmai potrivită, episcopului de Argeș, în loc de argeșean, i se dă epitetul de *argeșiu*, deși ar fi mai corect simplul A r g e ș.

În coada *Pravilei lui Caragea*, 1818, pag. 105: „Iosif *Argeșìu*. Costandie B u z ă u…”

Constantin Golescu, *Călătoria*, 1826, p. 193: „Episcopul nostru răpăosatul întru fericire Iosif *Argeșiu*, carele, după ce ș-au făcut închinăciunea către milostivul Dumnezeu, adormind nu s-au mai deșteptat…”

v. *Argeș*. – [1]*Argeșean*. – *-iu*.

ÀRGHEȘ. – v. *Argeș*.

ÀRGHEVIȚA, n. pr. loc. f. artic.; ancien village dans la Petite-Valachie.

Act din Mehedinți, 1599 (*Cuv. d. bătr.* I, 88): „să de svintei mănăstiri Tismenei ocine, anume Bistrița cătă va fi partea lor toată, și Ar*ghevița* jumătate, și Tăntava…”

v. *Erghevița*.

[1]**ARGHÌR,** 1. nom propre masculin: Argyre, Ἀ ρ γ ύ ρ ι ο ς; 2. t. de mythol. popul.: nom d'un heros légendaire.

Ca nume de botez, se zice *Arghir* sau *Arghirie*.

Act moldovenesc din 1689 (*Cond. Asachi*, t. I, f. 238 b, în Arh. Stat.): „Ion Huebanul și Marco și *Arghirie* și Enache Penișoară…”

Pe la 1820: „*Arghir* Cuza Spatar” (Urechia, Miron Costin, t. II, p. 535).

Este și o formă femeiască. Așa nevasta lui Radu-vodă Mihnea, 1612 (Venelin, *Gramaty*, p. 256), se chema A r g h i r a.

Ca termen mitologic, *Arghir* este un făt-frumos, care mult a suferit din dragoste pentru zîna Ileana și a căruia istorie în versuri, mereu retipărită, circulează la români ca una din cărțile poporane cele mai răspîndite, alături cu faimoasa *Alexandrie*.

Costachi Negruzzi, în *Cum am învățat românește*, zice că în biblioteca lui tată-său n-a lipsit: *Istoria lui A r g h i r și a pre frumoasei Elene*.

Ion Ghica, *Scrisoarea XIII*: „…deși nu înțelegeam prea bine povestirile lui *Arghir* cel frumos, dar l-am cetit de mai multe ori…"

Alexandri, *Nobila cerșitoare*, sc. 3: „Și eu mă duc să mă-mbrac, să mă fac f r u m o s c a *Arghir!…*"

Tot la *Arghir* face aluziune Gr. Alexandrescu, *Duhului meu*:

„Și viața ciudată a unui crai cu minte,
Care lăsă pe dracu fără încălțăminte…"

Prima edițiune românească a cărții despre *Arghir* este cea din Sibii la 1800. În prefață, Ioan Barac, „dascal normal în Brașov", mărturisește că a tradus-o din ungurește: „Mulți citesc istoria lui *Arghir* cea in limba ungurească scrisă". O analiză a lucrării lui Barac, vezi în *Cărtile săteanului român*, 1886, p. 19-23. Versificațiunea în multe locuri se apropie de a poeziei noastre poporane, ceea ce a concurs nu puțin la succesul cărții; de exemplu:

„Tînărul, dacă pornește,
Departe călătorește,
Singur numai cu o slugă
Merge dînd Domnului rugă.
O, *Arghire!* lungă cale,
Lungi necazurile tale!
Ia d-a lungul dealurile
Și numără jghiaburile…"

Ciudata idee de a vedea în acest romanț o aluziune la cucerirea Daciei de către Traian nu este românească, ci aparține chiar ungurilor. Poate tocmai ea va fi îndemnat pe „dascălul de la Brașov", din patriotism, a traduce cartea românește. În catalogul Széchenian originalul maghiar este indicat așa: „Argirus nevü Király-firul, es egy tündér Szüz-leanyról Historia. Sine loco et anno, in -9, fol. 16. Auctor est Albertus Gergei, qui ex Italico sermone in hungaricum traduxit. Fabella vero hac expressa esse dicitur subjugatae a Romanis Daciae historia" (*Catalogus Bibl. Széchenyi*, t. I, pars I, 1799, p. 35).

Pe la 1778, zicînd de asemenea că un Albert Gergej tradusese istoria lui „Argirus" din italienește și că prin ea se reprezintă cucerirea romană a Daciei, renumitul Benkö (*Transilvania* I, p. 16) adaugă că: „la țăranii unguri din Ardeal această carte este atît de căutată, ca și cînd ar fi ceva sacru…"

Cine va fi fost Albert Gergej și cînd va fi trăit, nu știm. În orice caz, traducerea lui *Arghir* „din italienește" este o farsă. Între cărțile italiene, vechi și nouă, în versuri și-n proză, nici un *Arghir* nu se află. Misteriosul Albert Gergej găsise originalul său mai aproape. Luînd un basm românesc, foarte poporan la frații noștri de peste Carpați, el l-a transformat într-o carte ungurească versificată, cării – pentru mai multă vază – i-a atribuit o origine italiană.

A susținea că basmul cel românesc l-am fi împrumutat oarecînd noi de la unguri e peste putință, căci dacă ungurii ar fi avut la ei acasă ceva asemenea în gura po-

porului, ar fi fost absurd din partea lui Albert Gergej de a zice tocmai poporului că a tradus din italienește ceea ce poporul cunoștea mai denainte ungurește; pe cînd, luînd basmul de la români și dîndu-l maghiarilor sub o altă formă, ca o noutate în limba lor, mistificațiunea cea italiană se explică de la sine-și.

Basmul românesc în cestiune, iată cum îl rezumă frații Schott (*Walach. Mährchen*, p. 355): „Un băiat, gonit de o mamă vitregă, nimerește într-o pădure la un uriaș, cu ajutorul căruia prinde o zînă, răpindu-i cununa în timpul scăldătorii. Fugînd dînsa, el pleacă după ea, apucă prin viclenie trei daruri minunate de la trei draci, cari se certau pentru posesiunea lor, și prin acele daruri izbutește a redobîndi pe iubita sa și se cunună amîndoi…"

Cele patru trăsure caracteristice: 1. prinderea zînei și perderea ei; 2. protecțiunea unui uriaș; 3. surprinderea a trei daruri minunate de la trei draci în ceartă; 4. regăsirea finală a zînei; acesta este fondul *Istoriei lui Arghir*, cătră care transformatorul ungur a mai adaus, poate, unele particularități specifice maghiare, de exemplu „Neagra cetate = Fekete-város", apoi grădina unde petrecea frumoasa zînă etc. (cfr. Wolf-Mannhardt, *Zeitschr. f. Mythol.* III, 312).

Ca tip, compus din două motive esențiale: 1. „prinderea zînei și perderea ei", 2. „regăsirea finală a zînei", motive complicate în fiecare subtip cu nește ingrediente secundare diferite, povestea noastră e cunoscută, fie ca basm, fie ca o carte poporană, în mai toate limbile. Nu altceva este faimoasa rapsodie sanscrită despre regele Purūravas și zîna Urvaçī. Nu altceva balada germană medievală despre ducele Frederic de Svabia și zîna Angelburg. Nu altceva vechea istorioară persiană despre amorul viteazului cu o zînă în romanțul Bahar-Danuș. Nu altceva poema franceză din secolul XIII despre Partenopex de Blois și zîna Melior. Nu altceva, în sfîrșit, pînă și la sălbaticii din Australia, legenda despre regele Tawhaki și zîna Tango-tango… Originalitatea subtipului românesc consistă în caracteristicul adaos la cele două motive esențiale a altor două subordinate: 1. „surprinderea a trei daruri minunate de la trei draci în ceartă și mai ales 2. „protecțiunea unui uriaș".

O înrudire foarte strînsă cu legenda lui *Arghir* ni se înfățișează, pînă și-n privința celor trei daruri, în basmul celtic din Bretania: *Le géant Calabardin* (*Revue d. trad. popul.*, t. 1, 1886, p. 62 sqq.).

D. dr. At. Marienescu a scris un tractat întreg pe 50 pagine (Pesta, 1872), în care ne asigură că *Arghir* este Apollo A r g i r o t o x o s. Unicul folos pe care-l tragem din monografia d-lui Marienescu este de a putea constata prin varianturile citate de d-sa cum că basmul nostru poporan, după ce devenise carte poporană ungurească și s-a rentors astfel la români schimbat la față, de aci poporul a început a confunda ambele forme, cea scrisă și cea nescrisă, dînd naștere unui al treilea tip, foarte amestecat.

În acest al treilea tip întră și următoarele legende sau credințe poporane, în cari s-a furișat numele lui *Arghir*:

„Ileana Cosînzana, numită și Lebăda Munților, căci stăpînea munții cari se băteau în capete și, unde era apă de întinerit, a făcut să sufere mult *Arghir* C r ă i ș o r u l, fiu de împărat" (N. Mereuță, Tutova, c. Mînzații).

„Bătrînii spun că în timpurile vechi un împărat anume *Arghir*, alții zic T r o i a n, a luat robi dintr-o țară depărtată și le-a adus în țara lui și că Dumnezeu i-a arătat drumul spre țara lui prin o mulțime de stele luminoase, cari poartă și pînă astăzi numele de d r u m u l - r o b i l o r; dar robii nu s-au mai întors în țara lor, fiindcă împăratul, îndată ce a trecut dincoace de Dunăre, a ars podul…” (D. Constantinescu, Dolj, c. Negoeștii).

v. *Archir*. – *Cosînzana*. – *Troian*.

[2]**ARGHÌR.** – v. *Arbiu*.

ARGHÌRA. – v. [1]*Arghir*.

ARGHIRII, n. pr. loc. m. plur. artic.: un village en Moldavie. Sat din districul Sucevei, menționat în indicele de pe la 1850 (*Buciumul român*, 1875, p. 41) ca: „moșie a d-sale medelniceresei Maria A r g h i r o e”.

v. [1]*Arghir*.

ARGHIRÒPULO, n. pr. pers. m.; famille noble phanariote.

v. [1]*Grec*.

ARGHISEALĂ. – v. *Argăseală*.

ARGHISÈSC. – v. *Argăsesc*.

ÀRGHIȘ. – v. *Argeș*.

ARGIMAGZÀR (plur. *argimagzaruri*), s.n.; plainte collective. Termen juridic sau mai bine politic din epoca fanarioților. Este turcul de origine arabă ’ a r z - i m a h - z a r „pétition signée par toutes les personnes présentes”. D. Șaineanu (*Elem. turc.*, p. 10) mai citează formele: *arzmagzar*, *arzumagzar*, *arzmahzar*.

Radu Greceanu (*Mag. ist.* II, p. 134): „După aceia Costandin-vodă, întorcîndu-se cu curtea domnească, împreună cu toții făcut-au sfat și socoteală și au trimis boiari la Poartă la împărăție, și anume pre Ghindea vel vornic, Alexandru vel clucer i Pîrvul Logofătul Cantacozino și Preda Brătășanul și alți boiari mulți cu *arzumagzaruri* d e l a t o a t ă ț a r a…”

Beldiman, *Tragod.*, v. 713:

„Mai trimet și din cei tineri pe cîțiva a îndemna,
Se supun, încep îndată în Iași a se aduna…
Venind, merg cu toți la curte, pun la cale, sfătuiesc,
Argimagzariul la Poartă să se facă rînduiesc…”

Ibid., v. 3447:

„Boierii din Bucovina scoposul lui înțeleg;
Ca să întîmpine răul, din ei pe unul aleg,

La Țarigrad să răzbată cu *argimagzariu* înscris;
Stavila se ridicase și drumul era deschis…”

v. *Arz.* – [1]*Turc.*

ARGÌNT (pl. *arginți* și *arginturi*), s. m. et n.; argent. Metal prețios de culoare albă, din care se fac bani și care se întrebuințează în industrie. Lat. a r g e n t u m, de unde derivate în toate limbile romanice (Cihac, I, 16).

În *Catastihul mănăstirii Galata* din 1588 (*Cuv. d. bătr.* I, 192, 194 etc.) ne întimpină forme: *arjintu*, *argintu*, (d’)*ârgintu*, *ar•untu*, (d’)*ergintu*.

Ca unul din cele două metaluri prețioase, *argint* se pune obicinuit în legătură cu aur.

Biblia lui Șerban-vodă, 1688, *Zach.* IX, 3:

„…căștigă *argintul* ca țărâna și adună a u r u l ŭ ca tina drumurilorŭ…”	„…thesaurizavit argentum ut humum, et congregavit aurum ut lutum viarum…”

„Dacă ploauă după o secetă mare, se zice că: au dat Dumnezeu a u r și *argint* pe pămînt…” (C. Rosescu, Neamț, c. Bistricioara).

Ca metalul prețios cel mai răspîndit, *argint* se ia adesea în înțeles de avuție în genere.

Maxima cu care Nicolae Muste, *Letop.* III, p. 82, își încheie cronica: „la puțintei se află acesta dar, ca să nu-i biruească pofta lăcomiei și iubirea *argintului*…”

Omiliar de la Govora, 1642, p. 131: „ĭarâ deaca dai tu pământului și diavolului avuția ta, o nemilostive ĭubitorĭule de *argint*, atunce și sufletul tău va rămânea acolo…”

Despre *argint* neamestecat sau încercat, se zice i s p i t i t, l ă m u r i t, p r i s - n e, c u r a t, s t r ă c u r a t, a r s…

Coresi, 1577, ps. XI:

„…cuvintele Domnului, cuvinte curate, *argint* a r s…”	„…eloquia Domini, eloquia casta, argentum igne examinatum.”

Același pasagiu la Dosofteiu, 1673, f. 16 a:

„Că cumu-ĭ *argintul* l ă m u r i t cu focul,
Ț-sînt sfinte cuvinte c u r a t e cu totul…”

Neculce, *Letop.* II, p. 198: „Zic călugării (de la Putna) să fi fost făcut (Ștefan cel Mare) și sfeșnicele cele mari și cele mici și policandre și hora tot p r i s n e d e *argint*, și pe urmă să le fi luat un domn și să fi făcut altele de spijă, care le am apucat și noi…”

Pravila Moldov., 1646, f. 41: „sau altŭ fĭalŭ de bani, să fie p r i s n e d e *argintŭ* c u r a t ŭ, și să fie de plinŭ și la cumpănâ…”

Între comparațiuni poporane se zice: „c u r a t ca *argintul*, alb ca *argintul*, curat ca *argintul* s t r e c u r a t” (D. Negoescu, Dîmbovița, c. Pietroșița; I. Stănescu, Teleorman, c. Odaia).

„Despre un porumb bun se zice: c u r a t ca *argintul* și uscat ca ferul” (I. Dan, Braila, c. Slujitorii-Albotești).

„Ți-am dat copilul c u r a t ca *argintul*, și tu-ți bați joc de el…” (G. Mușetescu, Muscel, c. Poenarii).

„Ibricele mele sînt c u r a t e ca *argintul*” (P. Mohor, Tutova, c. Puești).

Argintul amestecat se zice s p u r c a t sau m i n c i u n o s.

Îndreptarea Legii, 1652; f. 67 a: „Oricare zlătarĭu va mesteca aurulŭ sau *argintulŭ* cu alte lucruri fără știrea stăpânuluĭ, ce se zice de va s p u r c a lucrul și se va afla m i n c i n o s ŭ, cu altă cu nemica numaĭ cu capulŭ să plătească…”

A acoperi ceva cu *argint* se zice: a f e r e c a.

Neculce, *Letop*. II, p. 203: „au adus (Alexandru Lăpușneanul) și capul sfăntului Grigorie Bogoslov de stă pănă astăzi la sfănta mănăstire la Slatina, f e r e c a t c u *argint* și cu petre scumpe…”

Costachi Negruzzi, *Aprodul Purice*:

„Chingile, șeaoa lui, frîul, f e r e c a t e cu *argint*,
Arată cum că luate de la vrun mare leah sînt…”

Argintul aurit pe dasupra se zice s u f l a t c u a u r.

v. *Aur*. – [1]*Suflu*.

Despre lucruri de *argint* sau împodobite cu *argint*:

Nic. Muste, *Letop*. III, p. 12: „Dacă au descălecat împăratul sub sliban, i-au închinat daruri Duca-vodă cai turcești cu podoabe scumpe, lighean cu ibr ic de *argint* și alte daruri scumpe…”

Balada *Crăișorul*:

„Mîndruța din grai grăia:
Na, bade, năframa mea,
Năframa cea de mătasă
Pe margini c u *argint* t r a s ă;
Cînd *argintul* s-o topi,
Să știi, bade, c-oi muri…”

(*Tribuna de la Sibii*, 1885, p. 91)

Balada *Iordachi al Lupului*:

„Arnăuți cu șușanele,
Cu *argint* pe la oțele…”

Asemeni lucruri de *argint* se zic la plural *arginturi*.

Inventariul Cotrocenilor, 1681 (ms., Arh. Stat., f. 36): „*arginturile* ce am dat domnia-mea la svănta mănăstire” și urmează evangeliare ferecate, potiruri, cadelnițe, candele, cruci…

Act moldovenesc din 1661 (*A.I.R.* III, p. 240): „Cărăiman de-acii n-au mai întorsu banii lui Gorghiță și *arginturile* înnapoi…”

Nic. Muste, *Letop*. III, p. 18: „Cetatea Sucevii era plină de avere, *arginturi*, haine, odoare, bucate boierești și neguțitorești…”

Legenda Sf. Dimitrie, sec. XVII (*Cod. ms. miscel*. al bis. sf. Nicolae din Brașov, p. 128): „unde vorŭ fi acolo frămsețile inélelorŭ și mâriĭa aurului și sunetele *arginturilor*..."

Cînd e vorba însă de bani, nu se zice la plural *arginturi*,ci *arginți*.

Dosofteiu, 1680, ps. XIV: „*argințiĭ* săĭ nu-ĭ déde într-aslam…", unde la Silvestru, 1651: „b a n i ĭ săĭ nu-ĭ dâ în camătâ…"

Baladă din Ardeal:

„Mers-au părinți
Cu *arginți*
Să-l poată răscumpăra;
Domnii zic că nu l-or da…"

(Pompiliu, *Sibiu*, 82)

După mitologia poporană, sufletul mortului trece, între celelalte, printr-un p o d d e *argint*.

Doină din Ardeal:

„Nu mă mai judece nime
Om cu suflet ca și mine,
Că la podu de aramă
Sufletul meu va da seamă,
Și la podu de *argint*
Va fi tare socotit…"

(J.B., 175)

Din Bucovina:

„Și mie că-mi vei găti
Pod de-aramă
Peste vamă,
Pod de-*argint*
Peste pămînt…"

(Marian, I, 153)

Altceva este frumoasa locuțiune proverbială: „a-și așterne un p o d d e *argint*" = a ajunge la un scop prin bani sau prin mituire.

Cantemir, *Chron*. II, p. 389: „Grecii, științdu-ș puțînătatea, cu goana nu-i întisiia (pe latinii cari fugeau la corăbii), ca nu cumva nevoia să-i întoarcă în vitejie, ce mai vîrtos – cum să zice cuvîntul – p o d d e *argint*, pentru ca mai pre lesne în corăbii să sae, le așternea…"

v. *Pod*.

În colinde, se zice că pămîntul stă:

„Pe patru stîlpi de *argint*
Prea frumos împodobit…"

(Vrancea, c. Găurile)

Tot în colinde se pomenesc adesea cai și boi:

„Cu potcoave de *argint*
Ce bat bine la pămînt…”

sau:

„Cu potcoave de *argint*
Ce sînt spornici la fugit…”

(Ghibănescu, în *Anale literare*, 1888, p. 37 sq.)

În credințele poporane ne mai întimpină m o r i de aur și de *argint*.
Colindă muntenească:

„Nouă mori pe sub pămînt
Ș-alte nouă mori de vînt
Măcinînd aur ș-*argint*
Cu piscoaie pe fereastră
Să pice bănet în casă…”

(G.D.T., *Poez. pop*., 88)

F l o r i de *arginți*:

„Doi meri împletiți,
De vară-nfloriți,
De toamnă rodiți,
Cu flori mărgăriți,
Cu flori de *arginți*…”

(*Ibid*., 80)

M ă r d e *argint*:

„Frunză verde măr de-*argint*,
Cînd îmi vine mîndra-n gînd?
Primăvara la cosit…”

(Marian, *Buc*. II, 182)

F r u n z e d e *argint*:

Basmul *12 fete de împărat* (Ispirescu, *Legende*, p. 236): „Trecură printr-o pădure cu frunzele de *argint*, trecură prin alta cu foile de aur…”

P a s e r e d e *argint*:

„Fă-mă pasăre de-*argint*
Cu aripile de vînt,
    Ca să zbor
    Unde mi-i dor…”

(J.B., 124)

În *Păpărugă* sau invocațiunea ploii, în Banat se zice:

„Bumburel d-*argint*
Varsă pre pămînt:
Unde-i valea sacă
Grîu mult să se facă,
Unde-i valea plină
Și mai mult să vină."

(S. Liuba, c. Maidan)

Invocațiune cătră l u n ă n o u ă:

„Lună nouă,
Lună nouă,
Tari ca *argintul* ne-ai găsit,
Tari ca *argintul* să ne lași…"

(G.D.T., *Poez. pop.*, 190)

„Cînd vede cineva luna nouă pentru prima oară, se închină, apoi se lovește în frunte cu un ban de *argint* sau de care are, zicînd vorbele acestea:

Lună nouă, lună nouă,
Taie pîinea-n două,
Ție jumătate,
Mie-a treia parte…"

(*Țara nouă*, 1887, p. 100)

E mai cu seamă răspîndită credința poporană că numai *argintul* poate să împuște pe haiducii cei vestiți.

Balada *Codreanul*:

„Iar Leonti-arnăutul
Înghiți-l-ar pămîntul!
Nasturi de-*argint* că scotea
De-ncărca o șușanea
Și-n Codrean o slobozea…"

unde Alexandri adaugă în notă: „Poporul crede că sînt zale vrăjite pe care numai glonții de *argint* le poate străbate…"

Balada *Pintea*:

„De la noi puteți afla,
Că moartea Pintei va sta
Din trei fire de grîu sfînt
Și dintr-un plumb mic d-*argint*
Tare-n armă îndesat
Și la pieptu-i ațintat…"

(Reteganu, *Trandafiri*, p. 82)

Balada *Golea Haiducul*:

„Nu vă mai stricați iarba,
Că vă trebui undeva,
Căci pe mine
Nu m-atinge
Nici ferul,
Nici oțelul,
Numai singur *argintul*…”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 589)

Despre rolul *argintului* la sfîrșitul cel apocaliptic al lumii, v. *Antihîrț* (p. 91).

Cu poeticul *d* ca în „dalb”, într-o colindă:

„Cere mori pe sub pămînt
Care macină *dargint*;
Cu piscoaia pe fereastră
De pică *argintu*-n casă…”

(Vulpian, *Text*, p. 30)

v. *Aramă*. – *Aur*.

ARGINTÀR (plur. *argintari*), s.m.; argentier, orfèvre. Avea altădată ca sinonim pe z l ă t a r. Lat. a r g e n t a r i u s, cu derivate în toate graiurile romanice (Cihac). Meșterul care face sau care vinde tot felul de lucruri de a r g i n t.

Noul Testament din 1648, *Act. Ap*. XIX, 24:

„…un *argintarĭu*, anume Dimitrie, carele făcea beserici de argintŭ…”	„…Demetrius enim quidam a r g e n t a r i u s, faciens aedes argenteas…”

unde la Șerban-vodă, 1688: „Dimitrie z l ă t a r ĭ u”, iar în *Codicele Voronețian*, circa 1550 (ed. Sbiera, p. 9), compozițiunea: „a r g i n t u - t ă e t o r ĭ u”.

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, dec. 18 (f. 227 b): „avândŭ *argintarĭulŭ* acela o sorŭ războlitâ în dzăcare…”

Pitarul Hristache, *Istoria lui Mavroieni*, 1817 (*Buciumul*, 1863, p. 40):

„Croitorii, cojocarii
Și săracii *argintarii*,
Nu mai putea tot lucrînd:
Blane, celenchiuri făcînd…”

La feminin se zice argintăreasă.

v. *Argint*. – *Argintărie*. – [1]*Zlătar*.

ARGINTÀRIȚĂ, s.f.; t. de botan.: argentine, Potentilla anserina. Sinonim cu s c r i n t i t o a r e. Plantă din familia rozaceelor. Și-n celelalte dialecte romanice se cheamă a r g e n t i n e, a r j e n t i n a, a r g e n t i n a.

„*Argintarița* e o plantă mică cu foaie lată, foarte crestată pe margini; pe partea către soare, albă ca a r g i n t u l, cu peri foarte mici, iar pe cealaltă parte, verde deschisă cu perii mai mari. *Argintarița* e întrebuințată de unele femei la spălatul oalelor în cari pun lapte, pentru că smîntîna în oalele spălate astfel se face mai bună”… (M. Lupescu, Suceava, c. Bróșteni).

Afară de *argintariță*, se mai aud în popor formele a r g i n t i c ă (I. Nour, Bîrlad) și a r g i n t u r ă (S. Liuba, Banat, c. Maidan).

v. *Argint*. – *-ariță*. – *Scrintitoare*.

ARGINTÀRE
ARGINTÀT } v. *Argintuit*. – *Argințit*.

ARGINTĂREASĂ. – v. *Argintar*.

ARGINTĂRÌE (pl. *argintării*), s.f.; argenterie, vaisselle en argent, objets en argent. Sinonim cu pluralul a r g i n t u r i. Derivă din argintar prin sufixul -ì e.

Ion Ghica, *Scrisoarea XXII*: „am pus de a topit niște scule de aur și toată *argintăria* cîte le aveam lăsate de unii și alții amanet la mine; le-am făcut bulgări de aur și de a r g i n t…”

v. *Argintar*. – *Argint*. – *-ìe*.

ARGINTÈZ (*argintat*, *argintare*), vb.; argenter. Lat. a r g e n t a r e. În grai se întrebuințează mai adesea formele mai nouă: a r g i n ț e s c și a r g i n t u i e s c.

v. *Argințit*.

ARGINTÌCĂ, t. de botan. – v. *Argintariță*.

ARGINTÌU, -ÌE, adj.; argentin, ayant l’aspect de l’argent. Sinonim cu a r g i n t o s. Derivă din a r g i n t prin sufixul -ì u, întocmai ca „auriu” din „aur”.

Colindă din Dobrogea:

„Pe-un cal galben găngurel,
Găngurel și frumușel,
Cu scări dalbe *argintii*,
Cu frîu cu rastagalii…”

(Burada, *Călăt*., 79)

Doină din Ardeal:

„De m-aș face unde știu
Cuc la pene *argintiu*,
Aș gîndi să nu mai viu
Prin locul ăsta pustiu…”

(J.B., 145)

Costachi Negruzzi, *Aprodul Purice*:

„A sa barbă ca zăpada, a lui plete *argintii*,
Fața lui cea cuvioasă, ochii săi măreți și vii…”

Același, *Melancolia*:

„Luna galeșă ce-ncepe să se-nalțe cu trufie,
Arătîndu-și pintre neguri a sa frunte *argintie*…”

Alexandri, *Iarna*:

„Ziua ninge, noaptea ninge, dimineața ninge iară!
Cu o zale *argintie* se îmbracă mîndra țară…”

A. Odobescu, *Pseudokyn*., p. 34: „Blînda turturică a sosit, amețită de bucurie, aproape de soțul ei; ea s-a pus alături cu dînsul pe o cracă verde a stejarului; gungunind, ea își scutură aripele și-și încovoaie gușa *argintie*…”

v. *Argintos*.

ARGINTOAIA, n. pr. loc. f. artic.; nom de quelques localités dans la Petite-Valachie. Așa se cheamă două sate în Dolj și unul în Mehedinți (Frunzescu). La Fotino, în indicele satelor, în Dolj nu se află *Argintoaia*, ci numai în Mehedinți: Ἀρτζιντόγια (Ἰστ. τ. Δαχίας, III, p. 305). După această din urmă și-a luat numele familia boierească a A r g i n t o i e n i l o r. Sufixul -o a i a în *Argintoaia* se explică prin alte numiri de sate mehedințene, indicate la Bauer (*Mém. sur la Val*., 1778, p. 218 sqq.), precum: Stîngăcioaia, Lupoaia, Ghelmegioaia, Vlădoaia.

v. *Argintoianu*. – *-oaia*.

ARGINTOIÀNU, n. pr. pers. m.; nom d'une famille noble valaque. *Argintoienii* își datorează numele satului A r g i n t o a i a. Se rostește și *Argitoianu*, cu perderea nazalei. În texturi, totdauna cu articlul întreg: *Argitoianul*, *Argintoianul*. Această familie boierească ne întîmpină cam de prin secolul XVII.

Act oltenesc din 1697 (*Condica ms. a Govorei*, în Arh. Stat., p. 187):

„Să se știe boĭariĭ adevărătorĭ și judecătorĭ aĭ părinteluĭ Grigorie, egumenul de la sfănta mănăstire Coziĭa și aĭ părinteluĭ Paisie, egumenul de la sfănta mănăstire Govora, boĭariĭ anume: Dumitrașco căpitan *Argitoĭanul* i Vasilie căpitan ot Medvéjde…”

Altul din 1727 (*Cond. ms. a Horezului*, nr. I, în Arh. Stat., f. 329 b): „să chiemațĭ și pe părintele igumen Hurezean și pe dumnealuĭ Costandin *Argintoĭanul*…”

v. *Argintoaia*.

ARGINTÒS, -OASĂ, adj.; argentin, semblable à l'argent. Sinonim cu a r g i n t i u, către care se referă ca „auros” către „auriu”, „arămos” către „arămiu”.

I. Văcărescu, p. 111:

„De unde-aduci, zefire,
Suspinuri mîngăioase?

D-a lui Apollon lire
Par sunete-*argintoase!…*”

Bolintineanu, *Cea de pe urmă noapte a lui Mihai*:

„Luna varsă raze dulci și *argintoase*;
Austrul le suflă coamele pletoase;
Căpitanii toarnă prin păhare vin…”

v. *Argintiu*. – *Auros*.

ARGINTUIÈSC (*argintuit*, *argintuire*), vb.; argenter, couvrir d’une couche d’argent. A polei sau a fereca cu a r g i n t. Formațiune denominativă mai nouă prin sufixul verbal -u i e s c, în loc de a r g i n t e z sau a r g i n t e s c.
v. *Argintuit*.

ARGINTUIRE, s.f.; action d’argenter. – v. *Argintuiesc*.

ARGINTUÌT, -Ă, adj.; argenté. Poleit sau ferecat cu a r g i n t. Sinonim cu a r - g i n t a t sau a r g i n ț i t.
Gr. Alexandrescu, *Viața cîmpenească*:

„Și cînd lun-*argintuită*,
Albind iarba de pe vale,
Ieșea lină, ocolită
De stelele curții sale…”

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 170: „Cerul, scuturat, dă în limpede și acopere ca un coviltir *argintuit* rotunda arie a pămîntului…”
I. Slavici, *Novele*, p. 190: „…cînd luna nu se mai văzu decît în mărginile *argintuite* ale norului, el închise ochii…”
v. *Argint*. – *Argințit*.

ARGINTÙRĂ, t. de botan. – v. *Argintariță*.

ARGINTU-TĂIETOR. – v. *Argintar*.

ARGINTÙȚ, s.m.; boule d’argent, boulette d’argent. Deminutiv din a r g i n t, care ne întimpină în cîntece. Sinonim cu a r g i n ț e l.
Balada *Ioviță*:

„I-a dat încă ș-un biciuț
Carele-avea în vîrvuț
O litră de *argintuț…*”

(Marian, *Bucov*. I, 74)

v. *Argint*. – *Argințel*.

ARGINT-VIU, s.m.; mercure, vif-argent. Substanță metalică fluidă, de culoare a r g i n t i e. Deja lătinește a r g e n t u m v i v u m. Se articulează și se declină ca „an-nou": *argintul-viu*, *argintului-viu*.

Din cauza mobilității sale, *argint-viu* servă a caracteriza tot ce este zglobiu sau nestatornic.

Alexandri, *Iorgu de la Sadagura*, act. I, sc. 5: „Cînd ai ști cît îi de veselă Marghiolița, fiică-mea, că-i vine logodnicul?…parcă are *argint-viu* într-însa…Sare pin casă, frate, și gioacă drăgaica ca o nebună…"

„Despre un copil prea vioi se zice: iute ca *argintul-viu*" (A. Bociat, Banat, c. Clopotiva).

Balada *Sîrb-sărac*:

„El că-și are-un bidiviu
Cu sînge de *argint-viu*,
Un fugar neîntrecut
Care soare n-a văzut
De cînd mă-sa l-a făcut…"

De aci, prin simbolism, credința poporană că:

„*Argintul-viu* punîndu-se în temelia unei case, apoi acea casă nu trece multă vreme și se dăramă…" (Th. Coate, Covurlui, c. Berești).

„Poporul crede că *argintul-viu* are puterea de a sparge orice zidire, dacă-l băgăm într-însa…" (M. Simionescu, Vaslui, c. Delenii).

„Un iaz seacă dacă se aruncă în el *argint-viu* într-un rît de porc" (G. Enachi, Covurlui, c. Bălintești); după alții: „într-un cap de cal" (I. Poppa, Iași, c. Românești).

„Poporul crede că babele dau *argint-viu* la oamenii pe cari au vreo pică, și le sparge trupul; ba, dîndu-se *argintul-viu* în iazuri, le sacă și pe ele, de nu rămîne nici o picătură de apă" (Preut G. Palladi, Tutova, c. Șendrești).

„Poporul crede că cel ce poartă *argint-viu* nu se prind vrăjile și farmecele de el; iar celui ce i se dă să bea *argint-viu* menit și vrăjit, moare, fiindcă i se sparge măruntaiele în el…" (I. Folescu, Suceava, c. Borca).

„*Argintul-viu* îl dă o muiere la altă muiere ca să moară, ca apoi să poată trăi ea cu bărbatul moartei. Se poate da în mîncare, în vin, apă și altă beutură. Alții cred că: cine bea apă mai întîi din izvorul în care s-au spălat heli-frumoasă, adecă ielele, bea și *argintul-viu* lăsat de iele în apă, capătă boală și moare; deci trebuie să bea alt *argint-viu* din apotecă ca să se vindece de cel beut din izvor, cu care prilej se și descîntă…" (P. Olteanu, Transilv., Hațeg; cfr. Preut D. Nisipeanu, Vîlcea, c. Nisipii).

„Vrăjitoarea descîntă *argintul-viu* și-l trimite cui i se poruncește. *Argintul-viu* pleacă singur de la vrăjitoare, și, ajungînd în casa unde e hotărît, se risipește în coafe, în străchini, în așternuturi și-n toate lucrurile din casă. Cei din casă cîteodată îl văd, dar nu pot face nemic ca să-l depărteze. Din toți cei din casă nu se bolnăvește decît acela care e u r s i t de vrăjitoare. Bolnavul simte un fel de cîrceiuri în tot trupul și se umple de spuzeală dînd din ea un fel de apă. Aceasta nu se poate vindeca decît numai prin descîntece și fumuri. Se spune că mulți au văzut *argintul-viu* călătorind…" (M. Rădulescu, Ialomița, c. Gîrbovii; I. Bădescu, Muscel, c. Botenii).

„O fermecătoare u r s e ș t e pentru cineva cîteva dramuri de *argint-viu*, care pleacă singur rostogolindu-se pe pămînt pînă ajunge în casa aceluia, se lipește de el sau întră în el și-l slăbește din zi în zi pînă se usucă și moare. Dacă însă el prinde de veste, se duce la altă vrăjitoare, care-i u r s e ș t e, cum știe ea, nouă dramuri de *argint-viu*; îl pune să șează pe o găleată cu apă ne-ncepută, cu picioarele p-o mătură, și-i dă de trei ori cîte trei dramuri…” (Th. Theodorescu, Ialomița, c. Lupșeanu).

„*Argintul-viu* trimis prin fermec merge singur la locul hotărît, se aruncă în vasul cu apă, și apoi, bîndu-se, produce boala numită: i-a d a t *argint-viu*…” (S. Diamantescu, Dîmbovița, c. Petroaia; R. Michaileanu, Mehedinți, c. Vînju-Mare).

„Prin d a r e de *argint-viu* se înțelege cînd un dușman ia mercuriu și-l descîntă, trimițîndu-l la cutare ca să-l bea în apă, în vin, în rachiu, și atunci, după trei zile sau patru sau după cum îl menește, îi iese bube pe trup, albe și umplute cu un fel de apă veninoasă…” (Vrancea, c. Găurile).

„*Argintul-viu* se poate trimite la cineva de departe, întră în casă, se vîră în găleată sau în urcior, și, cînd bea apă acela la care este trimis, se bolnăvește și moare…” (I. Popescu, Dolj, c. Băilești; P. Michăescu, Brăila, c. Ceacîru).

„Boala u m f l ă t u r e i este privită în popor ca d a t *argint-viu* de vreo femeie” (C. Ghinescu, Teleorman, c. Malu).

„Dacă o femeie a răgușit, sau i s-a spuzit sau umflat corpul, atunci zice că i-a d a t *argintul-viu*, și aleargă la vrăjitoare ca să-i descînte…” (I. Popescu, Buzău, c. Mărăcineni).

„Cînd o muiere simte sau își nălucește că a luat *argintul-viu*, numaidecît se duce la vrăjitoare, carea, încălzind nește petre, le pune în o căldare cu apă, iară pre muierea cu *argintul-viu* o acopere cu o poneavă mare și o pune să stea cu gura căscată asupra căldării, atunci *argintul-viu* cade în căldare și vrăjitoarea i-l arată…” (Liviu Iancu, Banat, c. Visagu).

„Prin d a r e de *argint-giu* pe aici se înțelege sagnă de cal, care se dă de către vrăjitoare și sparge tot trupul…” (C. Rosescu, Neamț, c. Bistricioara).

v. *Cal. – Sagnă.*

Jipescu, *Opincaru*, p. 75: „Și cîți copii, cîte muieri și rumâni ca brazi[i], nu vă fîrșiți dă pă picioare, pîntru că v-a dat o babă *argintu-ghiu*, or cu bobi[i], or v-a pus în vase și dăscîntîndu-vă v-a spus că vi s-au scurtat zilili, ș-o credeți!…”

Ibid., p. 95: „Cum fuge *argintu-ghiu* dîn oală-n doniță, dîn doniță-n strachină, dîn strachină-n bărdac, cînd ți-l trimite vrăjitoarea, așa fuge dîn pungă-n pungă banu dă aram…”

v. [2]*Alta. – Babă. – Cuțit. – Dat. – Fapt.*

ARGINȚÈL, s.m.; boulette d’argent, morceau d’argent. Deminutiv din a r g i n t. Sinonim cu a r g i n t u ț, dar mult mai întrebuințat. Termen poetic, ca și corelativul a u r e l, cu care mai totdauna se pune în legătură.

Colindă din București:

„Porumb alb că mi s-alege,
Porumb alb cu gușa verde,

Cu penițe
Zugrăvite,
C-ochi în cap de petre scumpe,
Capu-i bate-n aurel,
Ciocu-i bate-n *argințel…*”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 39)

Colindă muntenească:

„Nalt e mărul pîn'la cer,
Cu coaja de *argințel*,
Cu mere de aurel…”

(*Ibid.*, 81)

Altă:

„Șeaua-i luce-n aurel,
Scările-i în *argințel*,
Iar biciul cu măciulie
Și frîul cu străgălie…”

(*Ibid.*, 20)

Doină din Ardeal:

„Și n-o scrie cu cerneală,
Că de-aceea-i multă-n țară;
O scrie cu *argințel*,
Că de-acela-i puțintel…”

(J.B., 117)

v. *Argint*. – *Argintuț*. – *Aurel*.

ARGINȚÈSC (*argințit*, *argințire*), vb.; argenter. – v. *Argintuiesc*. – *Argințit*.

ARGINȚÌRE. – v. *Argințesc*.

ARGINȚÌT, -Ă, adj.; argenté, couvert d'une couche d'argent. Sinonim cu a r g i n t a t și a r g i n t u i t. Se zice și *argintit*. Toate formele se pot întrebuința deopotrivă, deși cea mai corectă este a r g i n t a t.

Silvestru, 1651, ps. LXVII:

„…fi-veț ca aripile porumbuluĭ *argențite* și a căruĭa aripile sănt acoperite cu aurŭ galbenŭ…”	„…pennae columbae d e a r g e t a t a e, et posteriora dorsi ejus in viriditate auri….”

unde la Coresi, 1577: „arepile porumbuluĭ a r g i n t i t e”; la Dosofteiu, 1680: „aripi de porumbiță a r g i n t a t e”.

Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms. în Acad. Rom.):

„A porumbiței arepi sînt prea *argințite*,
Între umerele ei poleite ținte,
Cu străluciri de aur luminează foarte,
Cît prețul a socoti lesne nu se poate…”

unde la Dosofteiu, 1673, f. 105 b:

„Ce veĭ dormi-n casâ de ti-ĭ desfăta-te
’n sân de porumbițâ-ntr-aripĭ a r g i n t a t e…”

v. Argintuit.

ÀRGIȘ
ARGÌȘ } v. Argeș.

ÀRGIȘTE. – v. [2]*Arșiță*.

ARGITOIÀNU. – v. *Argintoianu*.

ARGÒS, adj.; t. ecclés; interdit, suspendu (d’un ecclésiastique). „Termen bisericesc: oprit de a oficia pentru cîtva timp în tot sau în parte, pus pentru un timp în neactivitate completă sau parțială” (*L.M.*). Din mgr. ἀ ρ γ ὸ ς = vgr. ἀ ε ρ γ ό ς: „κάμνω αργόν = interdire un prêtre” (Cihac).

Carte patriarcală din 1821 (*Uricar* V, p. 75): „dacă dupre oarecare chip vă veți aplica înprotiva obșteștii noastre făcătoare de bine puternică înpărăție, v ă a v e m *argoși* de toată arhierolucrare…”

Beldiman, *Tragod*., v. 621:

„*Argos* pe mitropolitul și pe episcopi făcea,
Dacă o așa pricină vor cerca a o tăcea…”

v. [1]*Grec*.

ARGOSÈSC (*argosit*, *argosire*), vb.; t. ecclés.: suspendre, interdire (un ecclésiastique). A opri pe un cleric de a funcționa, ca pedeapsă canonică.

Costachi Negruzzi, *Scrisoarea X*: „Patriarhul, sumețindu-se în acea poruncă, *argosi* pre mitropolitul Leon…”

v. *Argos*.

[1]**ARHÀNGHEL** s. **ARÀNGHEL** (plur. *arhangheli*, *arangheli*), s.m.; t. de théol.: archange. Gr. ἀρχάγγελος, paleoslav. архагґелъ. Cap peste î n g e r i. Sînt doi *arhangheli* mai mari: Mihail și Gavriil.

Varlam, 1643, I, f. 116 a: „Unde ĭaste Gavriilŭ *arhanghelŭ* ce mĭ-au dzis să mâ veselescŭ?…”

Teologia greacă îi numește și a r h i s t r a t i g i, de unde la români prin traducere epitetul de voivozi.

Constantin Brîncoveanu, 1696 (*Cond*., ms. în Arh. Stat., p. 152): „unde să prăznuĭaște sfăntul hram marele a r h i s t r a t i g Mihail”.

În *Legenda lui Avram*, text înainte de 1600 (*Cuv. d. bătr*. II, 189 sqq.), cuvîntul *arhagghelŭ* nu se articulează niciodată, după cum nu se articulează „Dumnezeu” și „vodă”: „deștinse *arhagghelŭ* suptu codru…”, „vădzurâ *arhagghelŭ*…”, „tremése Domnul *arhagghelŭ*…”

În mitologia creștină *arhanghelii* au căpătat rolul special de „genii psicopompi”, despre care vezi pe larg la Polites, Νεοελλεν. μυδολ., p. 302- 48.

„Poporul zice că lunea este a sfinților î n g e r i sau v o i v o z i și e bine să se postească, fiindcă, cînd moare omul, atuncea vin Sff. Mihail și Gavriil, cari iau sufletul, cu milă și blînzi, iar nu mînioși…” (Gr. Nicolau, Neamț, c. Crăcăoanii).

„*Hranghelii*, adecă *arhanghelii* sau S f i n ț i i V o i v o z i, 8 noembre, sînt păzitorii oamenilor de la naștere pînă la moarte…” (G. Theodorescu, Galați, Mavromolu).

„La *Arhanghel* merg finii la nănași cu colaci mici, după ce la Crăciun au fost cu colaci mari” (R. Simu, Transilvania, c. Orlat).

v. *Colac*.

„Ziua cînd se serbează Sfinții *Arhangheli* se zice *Hranghel*” (I. Chirvăsuță, Tecuci, c. Ionășești).

„Din cei doi *arhangheli*, M i h a i l are cheile raiului, iar G a v r i i l ține ciuma de păr” (I. Demetrescu, Brăila, c. Viziru).

Cel mai poporan a fost totdauna *arhanghelul* Mihail, care el se subînțelege totdauna cînd e vorba de *arhanghel* fără nume.

„…cinstitul *arhanghel*, care, precum bine știți, cît zici trei îți scoate scînteia cea de suflet din păcătosul de trup…” (*Foișoara din Sibii*, 1886, p. 11).

Jipescu, *Opincaru*, p. 66: „Numa cu ceapă, cu castravete și cu mămăligă goală, te duci iute pă copcă, prietene; te ia gaia fără timp, aghiuță, or sfîntu *aranghiel* ă l d ă c e r e s u f l e t u cînd e să moară rumânu. Dacă voiești să trăiești mulțumit, mănîncă țeapăn…”

„Descîntec de c e i r ă i, adecă cînd treapădă orșice vită: Ia borș și un cuțit; începe a-l învîrti în oala cu borș, bodogănind: luni dimineața sau marți au purces sf. v o i v o d *arhanghel* M i h a i l să are cîmpurile Erusalimului și a Garalimului, de spin și de mărăciune; îndată i-a ieșit înainte Precurata Fecioara Maria și I-a întrebat: Mihaile voivodul meu! eu știu unde mergi cu plugul aist de aur, cu boii de aur, cu jug de aur, cu răsteile de aur, cu plazul de aur, cu cotiga de aur, cu roatele de aur și cu toate de aur, ca să ari cîmpii Erusalimului și a Garalimului de spin și de mărăciune; dar eu te trimet mai întîi să mergi la gioiana, vita lui N.N. din satul N.N., să o ari în inima ei, în mațăle ei, în stomahul ei, în maiurile ei si în splina ei și în tot trupul ei, de la cap pînă la picioare, să o ari și să o curățești de cei răi cu potcitură, de cei răi cu întîlnitură, de cei răi pe didiochi, de cei răi cu pizmă, de cei răi din mîncare, de cei răi din răceală, de cei răi din băutură; și s-o ari pînă ce o vei face curată ca argintul și sănătoasă ca aurul” (I. Nuor, Bîrlad).

Într-un descîntec bucovinean de „ceas-rău”, adecă de epilepsie, se descrie:

„*Arhanghelul* Mihail
Cu cal negru pîntănog,
Cu nouă urși,
Cu nouă ogari,
Născuți,
Crescuți
În ziua de Sîn-Giorz făcuți,
Cu paloș de tun,
Cu sabie de fulger
Tăind,
Săpînd,
Ceas-rău căutînd.
Dar orcît o căutat,
Nicăiri nu l-o aflat
Decît numai în trupul lui N.
Aflatu-l-o,
Săpatu-l-o,
Tăiatu-l-o,
În cuptior de fier aruncatu-l-o,
Cu cociorvă de fier înturnatu-l-o,
Cu pilug de fier pisatu-l-o,
Din piuă de fier scosu-l-o,
În sită de fier aruncatu-l-o,
Cu dînsa cernutu-l-o,
Cu dînsa vînturatu-l-o…”

(Marian, *Descînt*., p. 79)

Într-un descîntec „de iele”:

„Ieșiți din mînă, trup, nas, picior;
Rădicați-vă și mergeți ușor;
Dați omului sănătate,
Că M i h a i l cu sabia de foc vă bate…”

(Tocil., *Rev*. II, t. I, p. 385)

De aci în popor o interesantă fuziune din *arhanghelul* Mihail și din vodă M i h a i c e l v i t e a z, amîndoi caracteristici prin săbiele lor cele grozave. Preutul Colceriu din satul Măhaci de lîngă Turda scrie:

„La noi pînă și pruncii au un cîntec de primăvară, în care zic:

Vino soare,
Pe răzoare,
Că ți-oi da o cingătoare!

Una mie,
Una ție,
Una popei Irimie;
Și un pai,
Și un mai,
Și s a b i a l u i M i h a i,
Capul turcului să-l tai!"

Acest „cîntec de primăvară" nu este însă propriu măhăcenilor. El se aude și pe aiuri în Transilvania. Un variant de lîngă Sibii sună în următorul mod:

Treci, ploaie trecătoare,
Că vine soarele
Și-ți taie picioarele,
Cu un mai,
Cu un pai,
Cu m ă c i u c a l u i M i h a i;
Sus pe cap,
După cap;
Curge sînge mohorît;
Dă-mi căciula
Să prind murga;
Murga a fugit,
Ploaia s-a risipit!..."

În Țara Românească acest cîntec a scăzut la un fel de parodie, în care ploaia este amenințată:

„C u c ă c i u l a l u i M i h a i,
Plină cu coji de mălai..."

(*Cuv. d. bătr.* II, p. 5)

O ingenioasă legendă, culeasă în Prahova (*Col. l. Tr.*, 1882, p. 522 sqq.):

„Se zice că sf. *arhanghel* Mihail trăia odată pe pămînt. P-atuncia era și el ca toți oamenii cu slăbiciunile lor. Cînd ajunse flăcăiandru, simți că-i tîcăie inima după o fetiță tînără, cu fața albă ca zăpada, cu obrajii rumeni ca cireașa, cu cosița neagră ca pana corbului și cu ochișorii ca mura cîmpului. Frumoasa fetiță nu se arătă nesimțitoare la ochii dulci ce-i făcea Mihai – așa se numea sf. *arhanghel* p-atuncia, pentru că nu era încă sfînt – și, ori de cîte ori îl vedea trecînd de vale, se făcea că nu-i apă în cofă și da fuga la fîntînă, unde Mihai mînca la faguri după gurița ei. Azi așa, mîine așa, o duseră ei cît o duseră, pînă ce dragostea lor începu să zbîrnîie pe la urechile sătenilor, și de! gurele rele, cînd n-au de lucru, scot fel de fel de vorbe. Mihai, ca să iasă din gura lumii, făcu ce făcu, că fata era mai bogată ca el, și o luă de nevastă pe Stăncuța, că așa se chema drăguța lui. Acuma el credea că are să fie cel mai fericit om din lume; dar omul una gîndește și alta nemerește: mierea Stăncuței de denaintea

nunței, după cununie se prefăcu în fiere otrăvită; din oiță blîndă ajunse scorpie afurisită. Bietul Mihai nu mai putea să-i mai între în voie: zicea el hăis, ea zicea cea; zicea cea, ea zicea hăis; zicea el tunsă, ea rasă; zicea el rasă, ea tunsă; ba rață, ba rățoi, și așa mai încolo. Cu toate astea el suferea tot fără să zică o singură vorbă: tăcea și-și vedea de treabă. Dumnezeu, văzînd marea lui răbdare, îl făcu sfînt și-l însărcină ca să ia sufletele oamenilor. Cu toată sfințenia lui, tot n-a putut să scape de răutatea nevestei. Ar fi vrut să-i ia sufletul, dar nu-i da voie Cel-de-Sus. O duse el cît o duse; dar dacă văzu și văzu, se sculă într-o zi de dimineață, luă zeghea la spinare, puse mămăligă în traistă și-și luă lumea în cap. Merse, merse zi de vară pînă-n seară și ajunse denaintea unui bordeiu, unde bătu în ușă. – Cine-i? întrebă un glas dinnăuntru. – Om bun, răspunse el d-afară. N-avu să aștepte mult, că ușa bordeiului se deschise și un biet muncitor îl pofti înăuntru și-l ospătă și-l găzdui. Omul era vesel, că nevasta îi făcuse un copilaș frumos ca un bujoraș. La masă, din una, din alta, ajunse vorba și la naș. Atunci sf. *arhanghel* ceru să-i boteze el copilul. Omul primi cu bucurie, mai cu samă după ce află că nașul e sfînt, pentru că sf. *arhanghel* îi spuse tot ce pățise și cum se făcuse sfînt. A doua zi merseră la biserică de botezară copilul și-i puseră numele Ionică. După ce se întoarseră acasă, întinseră masă mare, se puseră roată împrejur, băură și se ospătară pînă seara, pînă ce ieșiră stelele pe cer, cînd se duseră să se culce. Ca dar de botez, după obicei, sf. *arhanghel* îl făcu doftor, și-i dete o sticluță, zicîndu-i: Cînd te-o chema la vrun bolnav, să știi că eu sînt acolo mai dinainte. Cum vei întra în casă, să te uiți la mine; și dacă me-i vedea la capul bolnavului, să știi că nu-i scăpare; iar dacă me-i vedea la picioare, să-i dai trei picături din sticluță, și se face bine într-o clipeală. Cu meșteșugul ăsta de doftor, Ionică se vesti peste nouă mări și peste nouă țări, așa că vestea lui ajunse pînă la Crai-împărat, care zăcea de nouă ani și care chiemase pe toți vracii și toate babele din lume fără nici un folos. Auzind Crai-împărat de ăst doftor năzdrăvan, care spunea curat de la început de-i scăpare, ori nu, îl chemă și pe el. Cum ajunse acolo, împăratul îi zise: – Iacă, dacă me-i scăpa, îți dau jumătate din împărăția mea; iar de nu, unde-ți stă tălpile picioarelor, ți-o sta capul. Sărmanul Ionică o sfecli, pentru că văzuse pe nașusău stînd grecește la capul împăratului. Dar în primejdia în care s-afla, îi veni ceva în minte. S-apropie de sf. *arhanghel* și-i zice: Sfinte nașule, te caută nevasta; e la poartă…Sfîntul *arhanghel*, cum auzi de nevastă, o luă la sănătoasa, lăsînd în pace pe împărat, care se și făcu sănătos numaidecît, și Ionică se întoarse acasă încărcat de daruri…”

Între înjurăturele poporane „de cele sfinte” nu este uitat nici *arhanghelul*.

Despre lupta *arhanghelului* cu A r i p a - S a t a n e i,

v. *Avestița*. – *Avezuha*.

²ARHÀNGHEL s. **ARÀNGHEL,** s.m.; t. famil.: fouet. Am văzut în articlul precedinte că a r h a n g h e l u l, mai cu samă Mihail, poartă o minunată sabie cu care pedepsește pe cei răi. De aci: „*aranghel* se aplică în Muntenia biciului, căruia-i zic s f î n t u Aranghel” (Ispirescu, ap. Șaineanu, *Semasiol*., p. 115).

v. ¹*Arhanghel*.

ARHI-, préfixe construit avec des noms pour marquer un degré excessif. Grecul ἀρχί-, care – întrînd în cuvinte ca *arhiereu*, *arhidiacon*, *arhipăstor*, *arhistratig*, *arhimandrit* etc. – se poate adăuga prin analogie la numi pentru a le da noțiunea superlativă de p r e a - p r e a, bunăoară: *arhișiret* = șiret peste măsură.

v. [1]*Grec*.

ARHIDIÀCON, s.m, t. ecclés.: archidiaere. Gr. ἀρχιδιάκονος „primul diacon pe lîngă un episcop" (Costinescu).

v. *Diacon*.

ARHIEPISCÒP. – v. *Mitropolit*.

ARHIERĂȚÈSC (*arhierățit*, *arhierățire*), vb.; être évêque ou prélat.

Dosofteiu, *Synaxar*, febr. 25, f.76 b: „Acesta dintru svințŭ părintele nostru Ypatie, născutŭ la Chilichiĭa, și nevoindu-sâ cu podvigŭ în Galatiĭa, și *arhierățândŭ* în Gangra…"

O formațiune din a r h i e r e u foarte remarcabilă, căci nu s-a născut prin sufixul verbal -e s c, de unde ar fi „a arhieri", ci s-a compus prin alipirea finalului -ă ț e s c din verbul „a împărăți", în care -ă ț- se explică din -a t din „împărat". Astfel *arhierățesc* ni se înfățișează ca o curioasă fuziune din: a r h i e r(eu) + (împă)r ă ț e s c.

v. *Codoriște*.

ARHIERÈSC, -EASCĂ, adj.; episcopal, appartenant à un prélat. Ceva a a r h i e - r e u l u i.

Amiras, *Letop*. III, p. 149: „cu toți episcopii și preuții îmbrăcați, episcopii în veșminte *arhierești*…"

v. *Arhiereu*.

ARHIERÈU s. **ARHIRÈU,** s.m.; t. ecclés.; évêque, prélat. Sinonim cu v l ă d i c ă. Gr. ἀρχιερεὺς. Obicinuit se zice *arhiereu* la un episcop fără eparhie; dar, ca termen general, orice cleric mai sus de arhimandrit și pînă la patriarh este *arhiereu*. În cronice, *arhiereii* stau totdauna mai pe sus de toți boierii.

Nic. Costin, *Letop*. II, p. 52: „văzănd Costantin-vodă (Duca) aceste obiceiuri nu bune, au socotit cu *arhiereii* țării și cu tot sfatul său și au legat cu mare blăstem: și văcăritul și ceara cu miere să nu mai fie…"

Ion Canta, *Letop*. III, p. 182: „stringănd pe toți *arhiereii* și b o i e r i i țărei, i-au sfătuit să deslege dajdea văcăritului…"

Axinti Uricariul, *Letop*. III, p. 180: „au luat zapis iscălit de *arhierei* și de b o - i e r i…"

Ibid., 186: „cu blagoslovenia *arhiereilor* și cu sfatul tuturor b o i e r i l o r…"

În satira poporană *Paștele țiganilor*:

„Stanciul nostru paraleu,
Cel mai mare *arhireu*,

Noi țiganii ne rugăm
Și la genuchi îți cădem,
Să ne dai sfinția-ta
Un popă de undeva…”

și mai jos:

„Văzînd Stanciul paraleu,
Cel mai mare *arhireu*,
Că fii[i]-l iubesc mereu,
S-a așezat pe ilău
Ca să-l ierte Dumnezeu….”

(G.D,T., Poez. *pop*., 262)

v. *Arhipăstor*. – *Vlădică*.

ARHIERÌE, s.f.; t. ecclés.: fonction ou dignité de prélat. Sarcina sau vrednicia de a r h i e r e u.

Patriarhul Dositeiu către mitropolitul Atanasie din Ardeal (Cipariu, *Fragmente*, p. 243): „Trebue *arhieria*-ta se propoveduești cuvîntul lui Dumnezeu la sărbi și la ruși pre limba slovenească, iară la rumăni pre limba rumănească…”

v. *Arhiereu*.

ARHIMANDRÌE, s.f.; t. ecclés.: archimandritat, abbaye. Mănăstire avînd în capul ei un a r h i m a n d r i t. Vrednicia de a r h i m a n d r i t.

Omiliar de la Deal, 1644, p. 229: „derept ačasta cei sfinți și cinstiți bărbați înnaintea destoiniciei de episcupie și pentru preoție, pentru *arhimandrie*, fugirâ la pustie…”

Gavriil Starețul, circa 1525, copie mai nouă (A.I.R. I, 2, p. 149): „și așa se tocmi ca de acum înainte niciodată în veci în Argeș să nu mai fie mitropolie, ci să fie mănăstire și *arhimandrie*”.

v. *Arhimandrit*.

ARHIMANDRIT (pl. *arhimandriți*), s.m.; t. ecclés.: archimandrite, abbé, prieur. Ngr. ἀρχιμανδριτης. Sinonim cu e g u m e n și cu s t a r e ț, dar mai sus în ierarhie monacală. Fiecare mănăstire are un s t a r e ț sau e g u m e n; pe *arhimandrit* îl au numai mănăstirile cele mai însemnate. Mai sus de *arhimandrit* este a r h i e r e u l. La călugărițe sînt s t a r i ț e sau e g u m e n e s e, nu însă ceva corespunzător unui *arhimandrit*.

Urechie, *Letop*. I, p. 143: „În anul 7010 prestăvitu-s-au Paisie *arhimandritul* și e g u m e n u l mănăstirii Putnii….”

v. *Arhimandrie*.

ARHIPĂSTÒR (pl. *arhipăstori*), s.m.; t. ecclés.: prélat, prince de l’eglise. Formațiune românească din a r h i- și p ă s t o r, prin analogie cu „arhiereu” sau „arhiepiscop”.

Zilot, *Cron*., p. 89: „Care (Exarhul Gavriil) de fel fiind român, trăit aici în tinerețile sale, ucenic al vestitului Kesarie, episcopul Rîmnicului, nu fu rău pentru țară, căci se arăta *arhipăstor* vrednic și cu dorire de turma sa…”

Același, p. 91:

„Dacă erai neputincios
Și vreai al trupului folos,
Arhipăstor nu puteai fi,
Că nu e soarta-a te trufi,
Ci este pildă să te faci
Și celor neputincioși vraci…”

v. *Arhi-*, – *Păstor*

ARHIPĂSTORÈSC, -EASCĂ, adj.; épiscopal, appartenant à un prélat. Sinonim cu a r h i e r e s c.

Lilot, *Cron*., p. 91:

„Călugăre! cînd te-ai suit pe scaun arhipăstoresc,
Urmează ca să fi știut canonul apostolicesc…”

Același, p. 88: „dar avea patima iubirii de argint, și-l smintea foarte la orînduielile *arhipăstorești*…”

Costachi Negruzzi, *Scrisoarea X*: „să nu se mai încredințeze cîrma *arhipăstorească* la străini ierarhi…”

v. *Arhipăstor*.

ARHIPOAIE. – v. *-oaie*.

ARHISTRATÌG. – v. *Arhanghel*.

ÀRHON s. **ÀRHONDA,** s.m.; monsieur, seigneur. Din ngr. ἀ ρ χ ὀ ς, ἄ ρ χ ο ν τ α ς. Termen din epoca fanariotică. *Arhon* se punea denaintea numelui boieriei: *arhon* s p a t a r, *arhon* p o s t e l n i c; *arhonda* se întrebuința mai ales la vocativ.

Hristachi Pitarul, *Istoria lui Mavroieni*, 1817 (*Buciumul*, 1863, p. 40):

„Și care nu-ți trecea-n gînd,
Vedeai caftan îmbrăcînd;
Și dintr-un mojic plugar
L-auziai *arhon* ș e t r a r…”

Filimon, *Ciocoii vechi*, p. 261: „Asta este foarte lesne de făcut pentru un om ca dumneata, dar nu și pentru mine. – Dar de ce, *arhon*da?…”

Costachi Negruzzi, *Muza de la Burdujăni*, sc. 5: „Ai gînd să șezi mult, *arhon* șatrar?…”

v. *Arhontologhie*.

ÀRHONDA. – v. *Arhon*.

ARHONDÀR s. **ARHONTÀR,** s.m.; „pitancier d'un couvent" (Cihac); „celui qui, dans un monastère, reçoit les voyageurs et pourvoit à ce qui leur est nécessaire" (Pontbriant). Ngr. α ρ χ ο ν τ ά ρ η ς. În mănăstirile femeiești este o a r h o n - d ă r e a s ă sau a r h o n t ă r e a s ă.

v. *Arhondărie*.

ARHONDĂREASĂ s. **ARHONTĂREASĂ.** – v. *Arhondar*.

ARHONDĂRÌC s. **ARHONTĂRÌC.** – v. *Arhontărie*.

ARHONDĂRÌE s. **ARHONTĂRÌE**, s.f.; „pitancerie d'un couvent" (Cihac); „lieu réservé, dans les monastères, aux voyageurs" (Pontbriant). Ospătărie monăstirească. Se zicea și a r h o n d ă r i c sau a r h o n t ă r i c = ngr. ἀρχονταρίκι (Costinescu).

A. Odobescu, *Mihnea-vodă*, p. 28: „Merseră să se odihnească în chilia starețului, ce slujea de *arhontărie*..."

v. *Arhondar*.

ARHONTOLOGHÌE, s.f.; état de noblesse, degré nobiliaire. Din ngr. ἀ ρ χ ο ν - τ ο λ ο γ ί α. Termen fanariotic.

Hristachi Pitarul, *Istoria lui Mavroieni*, 1817 (*Buciumul*, 1863, p. 40):

„Alergînd care de care
Să ia caftanul mai mare,
Măturînd tot du prin casă
Și dînd pînă la cămașă,
Numai și numai să fie
În rînd l-*arhontologhie*:
Să nu rămîie mai jos
Decît un altul mai prost..."

Alexandri, *Boieri și ciocoi*, act. I, sc.7: „dumneata trăiești la moșie, unde ești stăpîn cît un domn și n-ai prilej, ca noi iști din oraș, a te tulbura de călcările ce se fac zilnic în *arhontologhie* și în drepturile noastre..."

Ion Ghica, *Scrisoarea XII*: „Lucram și luptam nu împins de setea de posturi bine plătite, sau de dorința de ranguri pe scara *arhontologhiei*..."

v. *Arhon*.

ÀRIA s. **ÀRIE,** n. pr. pers. m.; t. d'histoire: Arius, célèbre hérésiarque. Eresiarh din secolul IV, tăgăduind divinitatea lui Crist și afurisit prin Soborul din Niceia, dar a căruia doctrină a fost îmbrățișată mai tîrziu de goți și de longobarzi, *Aria* a fost privit totdauna de biserică, la români mai cu samă, întocmai ca vînzătorul Iuda și mai-mai cu însuși dracul.

Varlam, 1643, I, f. 189 a: „Doamne, cine ț-au ruptŭ veșmăntulŭ? Și râspunse de dzise: *Arie*, cela ce dzice că nu săntŭ Dumnedzeŭ adevâratŭ, acela mi l-au ruptŭ…”

Îndreptarea legii, 1652, p. 21: „Petru carele opri pre *Arie* Diaconulŭ și-l înprăștiè afarâ de totŭ de besérecâ…”

Ibid., p. 604: „cea ce s-au întărit la Nechea să fie deplinŭ, că au stricat spițele învățăturii *Arieĭ*, carele aducea de bărfiĭà pentru o ființâ a dumnezăiriĭ…”

Antim, *Predice*, p. 91: „(În Nicheia, Sf. Nicolae) aŭ înfruntat pre începătorul de eresuri pre *Aria* și, ca pre un mincinos și hulitor împotriva dreptății, l-aŭ lovit și cu palma preste obraz…”

În vechile crisoave, mai ales cele muntenești, *Aria* figurează foarte adesea în formula de blăstem.

Vlad-vv. Dracul, 1437 (Venelin, *Vlaho-bolg. gramaty*, p. 79), în traducere: „să fie ca Iuda și ca *Aria* și ca cei ce au zis: sîngele lui asupra noastră….”

De asemenea, la același, 1441 (ibid., p. 69): „să aibă parte cu I u d a și cu *Aria* și cu toți acei ce s-au lepădat de Dumnezeu…”

De asemenea, la Dan-vv., 1424 (*A.I.R.* I, 1, p. 20): „să aibă parte cu I u d a și cu *Aria* și cu toți acei ce s-au lepădat de Dumnezeu…”

Într-un manuscript moldovenesc din 1655 (Melchisedec, *Notițe istorice*, p. 67): „să aĭbă parte cu I u d a și cu de treĭ orĭ blestematul *Arie*…”

Într-un alt text, din 1717 (*ibid*., p. 123): „să n-aibă parte cu Hristos, ce cu I u d a și cu trecletul *Arie* și cu toți cei lepădați de Hristos…”

Ca sinonim cu d r a c u l:

Act moldovenesc din 1621 (A.I.R. III, p. 215): „ĭar care frați vor vrea să se amèstece într-acéle vii, carele mai sus scriem, să hie treclét și proclét și anaftima și n e g r u ca *Arii*…”

v. *Arieni*. – *Blăstem*.

ARIÀN (pl. *ariani* s. *arieni*), subst. et adj.; sectaire d'Arius, appartenant à la doctrine d'Arius. Ca adjectiv, se zice mai mult a r i e n e s c. Acela ce tăgăduiește, ca eresiarhul A r i a, divinitatea lui Crist.

Lexicon Budan: „*Arian* = cei de demult, adecă următorii lui A r i e; ceşti de acum, adecă unitarii, socinianii”.

Varlam, 1643, I, f. 40 b: „Domnul Hristos ĭaste Domnu adevâratŭ, nu-i dupâ darŭ fiĭu lui Dumnedzău, cumŭ dzicŭ *ariĭanii*, ce dupâ fire…”

Antim, *Predice*, p. 196: „Se turbura liniștea cea bisericească de dobitoceasca pornire a eresului a r i e n e s c, și pravoslavia credinței se lupta de valurile necredinței…”

v. *Aria*. – *Arieni*.

ARIÀȘ. – v. *Arieș*.

ARÌCE. – v. [1]*Arici* (p. 351).

ARICEALĂ, s.f.; t. de vétérin.: javart, arêtes. O boală de cai, numită și simplu a r i c i, iar după Cihac (I, 16) și a r i c i t u r ă.

Tractat de medicină populară din sec. XVIII (ms. în Arh. Stat.):

„*Ariceala* cailor. Cînd vreun cal este a r i c i t la picere de pișat și de murdalîc de la grajd, să iai o scîrnă de om în care să pui piper mult pisat și să-l oblojești că se tămăduește…”

v. [5]*Arici*. – *Aricesc*.

ARICÈL (plur. *aricei*), s.m.; petit hérisson, petit de hérisson. Deminutiv din a r i - c i. Pui de arici.

v. *Aricioaică*. – *Pui*.

ARICÈSC (*aricit*, *aricire*), vb. réflex.: gagner une des maladies nommées a r i c i.

v. [4-6]*Arici*. – *Aricealǎ*.

ARICÈSCU (plur. *Aricești*), n. pr. pers. m.; famille noble valaque. Literalmente: posteritatea lui A r i c i.

Constantin Brîncoveanu, 1694 (*Cond*., ms., în Arh. Stat., p. 51): „să să știe ce s-au ales și Iorgăi logofăt *Aricescul* cu megiĭașii den Dermănești partea lor de moșie de acolo ce să chiamă Dermăneasca stănjăni 120, și pren mijlocul moșii pre lăngă dumbravă pre drumu ales-au Iorgăi log cu megiĭașii ĭar stănjăni 120, și pre la capul moșii despre Prăoviță ĭar au ales Iorgăi log *Aricescul* cu megiĭașii stănjăni 128…”

v. [1]*Arici*. – *Aricești*.

ARICÈȘTI, n. pr. loc. m. plur.; certains villages roumains. Frunzescu (*Dicț. topogr*., p. 11) indică trei sate *Aricești* în Prahova. Literalmente, este plural din A r i c e s c u.

v. *Aricescu*.

ARICHÌȚĂ, s.f.; t. pastoral: petit-lait pressuré. Se aude în Oltenia. Sinonim cu j i n t i ț ă. Este deminutiv dintr-un a r i c h e sau a r e c h e, care ar putea să reprezinte un prototip latin a l i c u l a, deminutiv din a l i c a. Se știe că latinul „alica” însemna „bouillie de froment” sau „fromentée”, un fel de zeamă proastă (cfr. Pauly, *Real-Encycl*., *ad. voc*.), despre care Marțial, XIII, 6, zice:

„Nos alicam, mulsum poterit tibi mittere dives…”

„După ce păstorii storc caș în cupe, rămîne zer, pe care-l fierb și dasupra-i iese urdă, iar ceea ce rămîne în fundul căldării se numește *arichiță* (C. Stănescu, Dolj, c. Gogoș).

v. *Brînză*.

[1]**ARÌCI** (plur. *arici*), s.m.; t. de zool.: hérisson. Mic mamifer insectivor, acoperit în loc de peri cu țepușe lungi și tari. Lat. h e r i c i u s = ital. r i c c i o = span. e r i - z o etc. (Cihac). Pe alocuri se rostește aspirat: *harici* (Transilv., Făgăraș, c. Copăcel). La macedo-români *ariciu* și *aritzu* (ἀρίτζου).

Cînd își ascunde sub sine capul și picioarele, *ariciul* ne apare ca un mare ghem spinos, pe care nu poți pune mîna și de care se feresc animalele.

De aci:

Proverb: „*Ariciul* cu meșteșug se prinde și vrabia cu mei” (Pann, II, 125).

Locuțiune proverbială: „s-a făcut ghem ca *ariciul*” (Negoescu, Dîmbovița, c. Pietroșița).

Cu același sens:

„s-a z g u l i t c a un *arici*” (R. Simu, Transilv., c. Orlat);

„s-a s t î r c i t ca un *arici*” sau „s-a z g î r c i t”

Descîntec de „vătămătură”:

„Nu rage ca buhaii,
Nu necheza ca caii
Nu te z g î r c i ca *aricii*,
Nu te zbate ca chiticii…”

(*Albina Carpaților*, 1879, p. 326; Marian, *Descînt*., p. 254)

Basmul *Pici*, *ramură* (Stăncescu, *Basme*, p. 17): „Ia spune și tu, măi ciobănaș, o poveste. Ce stai s t î r c i t ca un *arici*, acolo?…”

„Parcă-i un *arici*, se zice despre cel sfiicios, care vorbește fără a se uita în ochii omului” (S. Stănescu, Dîmbovița, c. Bilciureștii).

Cînd *ariciul* pășește, încet și mîndru, nemic nu-l zugrăvește mai bine ca ghicitoarea poporană:

„Merge pașa pe ulițe
Cu trei mii de sulițe…”

(*Revista populară*, 1884, p. 45)

În Bucovina aceeași ghicitoare:

„Hanțul
Zbanțul
Cu o mie, de suliți”.

(Sbiera, *Povești*, p. 321)

Altă ghicitoare despre *arici*:

„Am un unchiaș mare
C-o sută d-araci în spinare…”

(G.D.T., *Poez. pop*., 217)

sau: „am un moș bătrîn și urcă aracii la deal” (Ispirescu, *Pilde*, p. 43).

Destul de apărat prin puternica-i armură, *ariciul* caută să se asigure și mai bine în cuibul ce-și sapă pintre buruieni sub pămînt, unde pare a fi atît de mulțumit cu al său și numai al său, încît proverbul zice:

„Te răsfață într-al tău
Ca *ariciu*-n cuibul său…”

(Pann, I, 136)

Țepușele *ariciului*, se cheamă g h i m p i, mai propriu însă a r i c e.

„Poporul crede că, dacă se împunge cineva cu g h i m p i i *ariciului*, carnea cea rănită coace de 9 ori pînă ce se vindecă” (N. Prițescu, Teleorman, c. Pîrlita).

În basme, matahala numită Mama-Pădurii se descrie în următorul mod: „ea avea numai un ochi, cît un talger, capul ca o căpiță, cozile ca măturoaiele, părul ca a r i c e l e, dinții ca secerele, degetele ca țepoaiele, unghiile ca coasele, picioarele ca rășchitoare…” (G. Teodorescu, Galați, Mavromolu).

Ariciul scoate un glas despre care se zice că p u f n e ș t e (G. Chisencu, Dobrogea, c. Satu-Nou; Dumbravă, Neamț, c. Uscații), ori f o r c ă i e ș t e (T. Ciobanu, Tutova, c. Fruntișenii; Fălciu, c. Iepurenii) sau f o r c o t e ș t e (Carare, Iași, c. Cucuteni). Tot așa se cheamă glasul viezurelui sau bursucului, cu care vechile texturi și poporul confundă uneori pe *arici*:

Glosar slavo-român, circa 1600 (*Cuv. d. bătr.* I, 310): „Хирогрил, v i e z u r e, *aric̆*”.

„*Ariciul* și v i e z u r e l e sînt piez rău” (I.D. Spineanu, Severin), – o credință poporană, care dintru-ntîi trebui să fi privit numai pe v i e z u r e, căci despre *arici* în parte se zice, din contra, că:

„*Ariciul* la o casă e cu noroc” (I. Neculau, Neamț, c. Serbenii).

Românii niciodată nu omoară pe *arici*, nu numai pentru că el stărpește unele insecte și prinde chiar șoareci, dar mai cu samă fiindcă joacă un mare rol în cosmogonia poporană. Deja la vechii greci *ariciul* era privit ca cel mai știutor din toate vietățile: πολλ᾽οῖδ᾽ ἀλώπηξ, ἀλλ᾽ ἐχῖνος ἐν μέγα (Gubernatis, *Zoolog. mythology* II, 11; cfr. Hahn, *Alban. Mährchen* II, 103), încît nu e de mirare dacă românul îi atribuie, cel puțin în parte, zidirea lumii.

„*Ariciul* a urzit pămîntul împreună cu D-zeu” (M. Ștefănescu, Teleorman, c. Traian).

„D-zeu a trimis pe *arici* d-a urzit pămîntul” (P. Dobrea, Muscel, c. Dîrmănești).

„*Ariciul* se zice că ar fi urzit pămîntul cu D-zeu” (I. Georgescu, Dolj, c. Bodăeștii).

„*Ariciul* a fost întrebat de D-zeu la facerea lumii, și pentru aceea e păcat să se omoare” (C. Dermonescu, Prahova, c. Filipești; G. Voiculescu, c. Mălăiești).

„Pe *arici* oamenii nu-l omoară, căci e de cînd cu urzirea pămîntului” (I. Radescu, Dîmbovița, c. Titu).

„Fiindcă *ariciul* a ajutat la urzirea pămîntului, este un păcat a-l bate sau a-l omorî, ca și pe un om” (P. Michăescu, Brăila, c. Ceacîru; I. Bujoescu, c. Tătaru).

P. Ispirescu, *Snoave*, p. 92: „Spun, măre, că Dumnezeu, după ce a urzit pămîntul cu *ariciul*, avu poftă să facă și oameni…”

Despre chipul acelei urziri a pămîntului, legenda se dezbină în mai multe varianturi.

„Poporul povestește despre *arici* că, atunci cînd a făcut Dumnezeu pămîntul, el a umblat cu un ghem și a urzit pînă unde trebuie să fie uscat și pînă unde trebuie să fie apă” (I. Popescu, Buzău, c. Mărăcineni).

„Se zice că *ariciul* dintru-ntîi mergea în picioare. Cînd însă, la urzirea pămîntului, el a învățat pe Dumnezeu să facă văi și munți, ca să nu fie pămîntul neted, atunci

Dumnezeu i-a dat *ariciului* să se poată face ghem, și la vale să se dea de-a roata" (Mironescu, Neamț, c. Frumoasa).

„Cînd a făcut Dumnezeu pămîntul, nu se pricepea cum să-l așeze ca să-i facă loc, căci pămîntul era mult grozav. Așa i-a zis albinei să se ducă la *arici* ca să-l întrebe pe el: ce este de făcut? Cînd a sosit albina la *arici*, i-a zis: Bună ziua, cumetre! *Ariciul* a răspuns: Mulțumim d-tale, cumătră! Da ce vînt a bătut?–Am venit să-ți cei un lucru. – Ce? – M-a trămis Dumnezeu să-mi spui cum să așeze pămîntul, că e mult grozav și nu se pricepe cum să-l puie. – Da bine, cumătră, eu un biet ghiem ce să știu?… Albina și-a luat ziua bună ș-a plecat. Rămas singur, *ariciul* zicea: Vezi! Parcă el nu știe să facă văi adînci și munți înalți!…Cînd a isprăvit *ariciul* vorba, albina zbărrr! dup-o floare de lubene, unde se pitise ca s-auză ce va zice, și s-a dus drept la Dumnezeu să-i spuie…" (D. Basilescu, Prahova, c. Drajna-de-Sus).

Jipescu, *Opincaru*, p. 117: „*ariciu* iera voinic, cu barba mare, cînd urzia Dumnezeu pămîntu, și chiemîndu-l să-i țiie doo ghiemuri, unu dă urzieală ș-altu dă bătătură, *ariciu* s-a-nhiorat dă fața Domnului, a scăpat un ghiem dîn mînă: din astă pricină pămîntu, dîn lat și șes cum iera să hiie, s-a scovîrdat și s-a prefăcut în mălușteanuri, văi, văgăuni, colnice, piscuri, munți, rîpi, mătci, și Dumnezeu s-a necăjit și l-a blestemat să rămîie ghiem, s-așa stă d-atunci…"

O paralelă a legendei cosmogonice de mai sus se găsește și la bulgari (Dragomanov, *Malorusskiĭa predaniĭa*, Kiev, 1876, p. 431); dar acolo personagele nu sînt Dumnezeu, albina și *ariciul*, ci Dumnezeu, albina și d r a c u l. Dracul este acela de la care albina află pe furiș și apoi destăinuiește lui Dumnezeu meșteșugul de a așeza pămîntul. *Ariciul* dară ține la noi locul demonului dintr-un mit dualistic despre zidirea lumii; un mit a cărui urmărire metodică ne-ar duce, poate, în Persia, urcîndune pînă-n epoca zoroastrismului. Rămîne a se cerceta.

Din legenda despre bătrînețea și priceperea *ariciului* s-au născut la noi unii idiotismi foarte caracteristici.

„Ăsta-i ca *ariciul* de cînd a urzit Dumnezeu pămîntul, – se zice de omul mic la stat, dar mare de vrîstă" (D. Georgescu, Ialomița, c. Coșereni).

Alexandri, *Concina*, sc. 2: „știi cu ce sameni de o oară de cînd te zbuciumi ca un oarecare fost orator la tribună? Cu un *arici* de 60 de ani, ce s-ar răstogoli și și-ar înfige ghimpii săi în toate încercările timpului de față…"

Basmul *Douăsprezece fete de împărat* (Ispirescu, *Legende*, p. 240): „Flăcăiandrul însă se furișă și de astă dată de întră în cămara fetelor ca să asculte la sfatul lor. Pare că-i spusese *ariciul* la ureche că are să se petreacă între ele ceva pentru dînsul…"

Basmul *Copiii văduvului* (*ibid*., p. 333): „A fost odată un om. El avea o fată și un băiat. Și rămîind văduv de muma copiilor, îl îndemnă *ariciul* să se însoare de a doua oară…"

În ultimele două pasage: „spusese *ariciul*" și „îndemnă *ariciul*" însemnează întocmai ca: spusese d r a c u l, îndemnă d r a c u l.

Dintr-un alt punct de vedere, înțelepciunea *ariciului* este lăudată chiar de Sfinții Părinți.

Antim, *Predice*, p. 119: „să facem cum face *ariciul*, că, după ce merge la vie, întîiu se satură el de struguri, și apoi scutură vița de cad broboanele jos, și se tăvălește pre dînsele de se înfig în ghimpii lui, și duce și puilor…”

Totuși Biserica numără pe *arici* între vietățile cele spurcate.

Pravila de la Govora, 1640, f.49: „cine va mănca lupŭ sau vulpe sau căine sau pisicâ sau *aricĭu* sau pâlșŭ sau nevăstuicâ sau véverițâ și ș-altele altele căte săntŭ necurate…”

Și-n medicina poporană, *ariciul* ține un loc destul de însemnat.

„Pielea de *arici* se pune pe botul vițeilor ca să nu sugă” (P. Olteanu, Hațeg).

„Deacă se tund ghimpii de pre *arici* și se dau la oi în sare, oile nu mai căpiază” (Același).

Între fermece este și unul: „fapt cu sînge și cu mațe de *arici*” (G.D.T., *Poez. pop*., 374).

Pe lîngă sensul său propriu zoologic și pe lîngă cel mitologic, *arici* a dat naștere la o numeroasă familie de cuvinte, despre cari a se vedea la locurile cuvenite, precum: a r i c i ca boală la om, a r i c i ca boală la cai și la vite, a r i c i ca boală la plante, de aci verbul a r i c e s c cu adjectivul a r i c i t, apoi a r i c i ca joc copilăresc și ca danț țărănesc etc. etc.

v. *Albină*. – [2,3,4…]*Arici*. – *Aricioaică*. – *Broască*. – *Bursuc*. – *Forcăiesc*. – *Mama-Pădurii*. – *Pământ*…

[2]**ARÌCI,** s.m.; t. de mythol. popul.: sorte de Démiurge, consulté par Dieu lors de la création du monde; intelligence créatrice.

v. [1]*Arici* (p. 351).

[3]**ARÌCI,** s.m.; t. de choréogr.: 1. jeu enfantin; 2. sorte de danse populaire, imitant les mouvements d'un hérisson.

A r i c i u l fiind simțitor la zingănitul metalului, care-l pune în mișcare ca și cînd ar danța, copiii iau un clește și un vătrai sau o tingire, le lovesc cu zgomot și cîntă:

„A r i c i, a r i c i,
Pogonici,
Du-te la moară
Și te-nsoară
Și ia fata lui Cicoară,
Cu cercei
De ghiocei,
Cu salbă de nouă lei
Și ia zestre
Nouă țeste
Ș-un ogar
După car…”

(G.D.T., *Proverbe*, p. 97)

unde d. Teodorescu explică foarte bine pe „Pogonici” prin: „care măsoară pogoanele”. Să adăugăm însă că acest epitet face aluziune anume la rolul cel cosmogonic al a r i c i u l u i, care – după credința poporului – umbla cu ghemul la urzirea pămîntului de către Dumnezeu.

v. [1]*Arici* (p. 351).

„În loc de „Cicoară”, în unele varianturi se zice:

„Și ia fata lui N e c o a r ă…”

(I. Teodorescu, Ialomita, c. Petroiu)

Din acest joc copilăresc de-a a r i c i u l (I. Maior, Tutova, c. Plopana) s-a născut între cei mari petrecerea numită *arici*, mai ales articulat, *ariciul*, cunoscută pe la țară în România întreagă.

„Între danțuri din popor este și *ariciul*” (I. Stănescu, Teleorman, c. Odaia; G. Ioachim, Covurlui, c. Tulucești; G. Alesandrescu, Vaslui, c. Tangujii; preut C.D. Gheucă, Iași, c. Galata).

Descrierea cea mai amănunțită a acestui danț țărănesc o avem din Oltenia:

„*Ariciul* se joacă în două feluri: 1. Flăcăii și fetele îl joacă în chip de horă. 2. La nunți, *ariciul* este un danț comic: danțuitorii, după ce prind pe chef, fac pe unul dintr-înșii a r i c i, care se întinde imitînd întogmai mișcările acelui animal, iar lăutarul cîntă aria și cuvintele, toți ceilalți privind și făcînd haz…” (I. Popescu, Dolj, c. Băilești).

Iată și aria oltenească a acestui danț:

Cuvintele acestei arii sînt:

„*Arici*, *arici* pogonici
Ce-ai cătat e-aici? } bis

Dracul te-a adus pe-aici,
Arici pogonici! } bis
Frunză verde sălcioară,
Arici pogonici } bis
Pleacă *ariciul* la moară,
Arici pogonici!” } bis

Apoi, cu același refren și cu aceeași repetițiune, urmează:

„Pleacă astăzi că se-nsoară
Și ia fata lui Cicoară;
Frunză verde trei oglici,
Cu plăntici de sfîrc de bici;
Frunză verde dedeței,
Cu cercei de ghiocei” – etc.

și se încheie cu:

„Frunză verde zărzăiel,
Ariciul e mititel,
Mor fetele după el,
Că e mic și giumbușel!”
(P.D. Ciocălteu, Dolj, c. Galiciuica)

Acest cîntec învederează pe deplin nașterea danțului poporan din jocul cel copilăresc.

În Moldova, o variantă coreografică foarte interesantă a *ariciului*, însoțită de aceeași arie, se cheamă ș u b e t (T. Speranță).

v. *Nazaret*. – *Șubet*.

[4]**ARÌCI,** s.m.; t. de méd.: 1. herpès, une espèce de dartre; 2. verrue, durillon. O boală de pele, care dă acesteia un aspect solzos.

Lex. Budan, 31: „*arici*, o sgrăbunță primejdioasă”.

La macedo-români, *arici* însemnează „neg” sau „negel”, care prin formă, în adevăr, se aseamănă cu un a r i c i.

De aci adjectivul a r i c i t „couvert de dartres” sau „couvert de verrues”.

v. [1,3]*Arici*. – *Aricit*.

[5]**ARÌCI,** s.m.; t. de vétérin.: mules, arêtes, queue de rat (des chevaux et des bêtes à cornes). Un fel de boală de picioare la cai și la vite. Sinonim cu a r i c e a l ă, cu acea deosebire însă că prin aceasta se înțelege boala în stare acută și care se vindecă, pe cînd *arici* e cronic, părul nemaicrescînd pe piciorul cel bolnav.

„*Ariciul* la cai vine din sudoare. Cînd calul asudă tare, stînd în loc, sudoarea curge pe picioare pînă la copită, acolo se strînge și, fiind foarte iute și sărată, întră prin pori împregiurul copitei, apoi se umflă piciorul la copită, pelea crapă și dă sînge, carnea se cangrenează. *Ariciul* la vite cornute se face la iia picioarelor și la pîntece, dentîi

ca o bolfușoară sau ca o nucă, apoi crește ca un pumn legat de piele numai printr-o grosime de un deget; se vindecă lesne. Cînd la vite cornute se face *arici* la copită ca la cai, e mai primejdios (G. Constantiniu, Neamț, c. Doamna).

„Cînd calul se rănește la picioare, se zice că are *arici*" (I. Demetriu, Vaslui, c. Mircești).

„*Ariciul* e o umflătură ce o fac boii ce umblă mult la cărăușie. Se face la cîte un picior" (M. Lupescu, Suceava, c. Broșteni).

„*Arici* la vite este un fel de zgaibă crescînd jos lîngă copită ca un burete" (S. Liuba, Banat, c. Maidan).

Să se observe că și germanii au în veterinăria lor cuvîntui „Igel" = a r i c i; ba și italienește aceeași boală la cai se cheamă „ricciolo", literalmente a r i c e l.

Un cal bolnav de *arici* este a r i c i t; o vită – a r i c i t ă; iar ca verb, calul sau vita s e a r i c e ș t e.

v. [1]*Arici*. – *Ariceală*. – *Aricit*.

[6]**ARÌCI,** s.m.; t. d'agron.: sorte de maladie végétale; rouille, surtout de la vigne. O boală a plantelor, numită încă t ă c i u n e și b u r e t e.

„*Arici* pe butuci de viie = der Brand an Reben" (Sava Bărcianu).

De aci apoi verbul: a s e a r i c i și adjectivul a r i c i t, cînd o plantă capătă această boală sau – altfel zicînd – se b u r e ț e ș t e.

G. Seulescu (*Arhiva Albinei*, *Suplem. la Gazetă*, nr. 4l, 1847): „Ciorlani, ciriteie, tufari se zice cînd arboreii mîncați de vite agiung a se a r e c i (cangrenà)".

v. [1]Arici. – [2]*Burete*. – [2]*Tăciune*.

[7]**ARÌCI,** s.m.; t. de botan.: Echinops, boulette. Nume de plantă, întrebuințat mai în specie la românii din Banat.

D.S. Mangiucă (*Botanica românească*, în *Familia*, 1874, p. 586) constată existința și explică originea acestei numiri:

„În 23 sept. 1874, fiind eu într-o comisiune ambulatorie de pădure în procesul urbarial al comunei Gherliște, și ajungînd comisiunea la punctul mai înalt în pădure la liveada numită Polumb, văzui în liveadă un loc plin de această plantă. Deci întrebai pe 6 locuitori din Gherliște, cari așteptau acolo, cum se cheamă acea plantă, la ce ei răspunseră: *Arici*, deoarăce este învelită ca un a r i c i și daca-i rupi coada nu știi unde-i este capul. De față au fost d. At. M. Marienescu, Ioan Popovici, Ivașcu parocul, apoi Pavel Lepa, judele comunal din Gherliște. La vreo două zîle după aceasta, venind înapoi la Oravița, am căutat în vorbariul etimologic botanic: ce însemnează grecește «echinops»? și spre mare surprindere a mea am aflat că «echin» înseamnă a r i c i și «ops» prospect, formă. Drept aceea numirea românească de *arici* a acestei plante trebuie să fie foarte veche și tradițională, deoarăce corespunde conceptului vechi grecesc, și nu poate fi numire de întîmplare…"

Să se noteze că și franțuzește această plantă se cheamă „tête h é r i s s o n n é e".

v. [1]*Arici*.

[8]**ARÌCI,** n. pr. m. loc. Numele unui sat în Rîmnic-Sărat, numit înainte P u ț u l - A r i - c i u l u i (Frunzescu).

v. [1]*Arici*.

[9]**ARÌCI,** n. pr. m. pers. – v. *Aricescu*.

ARICIOAICĂ, s.f., hérisson femelle. A r i c i de partea femeiască.

Aricioaica ocupă un loc foarte interesant în mitologia poporană română. Numai prin concursul ei se poate descoperi fabuloasa plantă numită iarba-fearelor (Eisenkraut, Ferraria), la atingerea căriia ferul se sfăramă în clipă.

„Iarba-fearelor, poporul îi mai zice a ferului, se crede a fi o buruiană ce se găsește printre alte ierburi și cu care se poate strica sau descuia orice încuietură; este de coloare roșie-argintie; spre a o găsi, trebuie a îngrădi bine cuibul unei *aricioaice* și a pune la gard un lacăt; venind ea și neputînd întra la pui, va alerga și va aduce acea iarbă, care se va găsi apoi la ușa îngrăditurei…” (T. Cioban, Tutova, com, Fruntișenii).

Deja Enăchiță Văcărescu (*Poez.*, 337) a descris această credință poporană foarte răspîndită:

„— Am să v-arăt o minune…
— Ce este minunea? spune!
— Vă rog, n-o luați drept glumă:
Trei a r i c e i fără mumă
I-am închis cu îngrijire,
Să n-aibă loc de ieșire:
Numai prin ușă se poate
Ei d-acolo a se scoate.
Lacătul nu se descuie
Nici cu cheie, nici cu cuie.
Aricioaica mîniată
A fiarălor iarbă cată,
În tot felul se muncește
Pîn-în sfîrșit o găsește,
Buruiana e micșoară,
Ca rubinul roșioară;
Deschide cum o aduce,
Își ia puii și se duce…”

„Se zice că iarba-fearelor se poate căpăta așa: să se prindă un pui de arici, să se bage sub o troacă, pe troacă să se pună o peatră mare; atunci vine m a m a a r i - c i u l u i, aduce iarba-fearelor la troacă, și troaca cu peatră cu tot sare de pre puiul ei, iarba apoi rămîne lîngă troacă…” (P. Olteanu, Hațeg).

Cu prea puține varianturi, legenda circulează tot așa în Covurlui (c. Foltești), în Tecuci (c. Corod), în Gorj (c. Polovragi), în Olt (c. Gura-Boulul), în Rîmnic-Sărat

(c. Tîmboiești), în Teleorman (c. Rîioasa), în Prahova (c. Mălăiești), în Brăila (c. Albotești) etc., precum și la românii de peste Carpați (Făgăraș, c. Vaidarecea, Copăcel etc.).

Fondul acestei credințe este de origine italică; dar la vechii romani nu aricioaica, ci g h e u n o a i a era aceea care descoperea iarba fearelor: „adactos cavernis eorum (picorum) a pastore cuneos, admota quadam ab his herba, elabi creditur vulgo" (Plin., *H.N.* X, 20).

La *aricioaică* în Banat se zice a r i c i o a n e (S. Liuba, c. Maidan).

v. [1]*Arici*. – *Iarba-fearelor*. – *-oaică*.

ARICÌRE, s.f.; „action de gagner le javart" (Cihac).

v. *Aricesc*. – *Aricealā*.

[1]ARICÌT, -Ă, adj.; 1. t. de méd.: dartreux; 2. t. de vétérin.: atteint d'arêtes ou de mules; 3. t. d'agron.: rouillé; 4. maigre, étiolé etc. Este participiul trecut din verbul a r i c e s c, reprezintînd toate sensurile cele patologice ale cuvîntului a r i c i. Astfel, un om bolnav de zgaibe este *aricit*, un cal bolnav la copită ori o vită este *aricit* sau *aricită*; o plantă bolnavă de tăciune e *aricită*; apoi în genere, ca expresiune a unei stări bolnăvicioasez orice ființă foarte slabă se poate zice *aricită*.

Dosofteiu, *Synax*., 1683, ghen. 18, despre St. Macarie din Alexandria: „să dusâ la pustie adâncâ de ședzu șĭase luni acolo, unde sântŭ țănțariĭ mare ca vĭespile, delŭ înpungĭa și-l potricălĭĭa de-aŭ scosŭ v â r c ĭ preste tot trupul; și după șĭase luni deaca ș-aŭ venit la chilie, numaĭ de pre graĭ să cunoștĭa, atâta era de schimosât și o r b ă l c i t preste tot trupul cât sămăna cu piĭalĭa piluluĭ, așĭa-ĭ era pelița *aricitâ*…"

Ibid., fevr. 16, despre St. Marutha: „și *aricitâ* țâța uniĭ femeĭ cu bunătăț, numaĭ cu sămnatul sfinteĭ cruč o aŭ tămăduit…"

Budai-Deleanu (*Dicț*., ms. în Muzeul istor. din Bucur.), citînd cuvîntul după Dosofteiu, fără însă a aduce vreun pasagiu, îl traduce greșit: „*aricit*, rauh, stachelig", adecă „aspru, ghimpos", ca și cînd s-ar trage d-a dreptul din numele animalului a r i c i, pe cînd cuvîntul însemnează z g ă i b o s.

„*Aricit* se zice la un cal sau bou ce are a r i c i, adecă o umflătură cu rană la închieturile de jos dinapoi a picioarelor, din șederea vitei într-un loc gunoios plin de apă" (P. Hușianu, c. Sculenii).

Balada *Jigmon-Crai*:

„Moțoi, Moțoiaș,
Domn din Făgăraș,
Cîine de oraș,
Săruta-mi-l-aș,
Pe-un cal *aricit*
De vine stîrcit,
Făcut pe fugit…"

(*Țara nouă*, 1887, p. 190)

„Un porc mic și *aricit*…” (R. Simu, Transilv., c. Orlat).

v. [4,5,6]*Arici*.

[2]**ARICÌT**, s.n.; t. de vétérin.: arêtes, mules. Participiul trecut din aricesc luat ca substantiv, în loc de ariceală.

v. *Ariceală*.

ARICITÙRĂ. – v. *Ariceală*.

ARIDÌC. – v. *Rădic*.

[1]**ÀRIE** s. **ÀRE** (plur. *arii* și *ării*), s.f.; 1. aire, grange, 2. toute surface plane. În primul sens, care este cel de căpetenie, e sinonim cu stodolă și harman: o împrejmuire înlăuntrul căriia se îmblătesc sau se trieră bucatele. Latinul ārea sau āria, de unde span. și portug. area, ital. aja, provenț. eira etc. (Cihac). Forma românească cea veche este *are*, articulat *area*, pe lîngă care ne întimpină însă și *arie*. Românii din Bihor rostesc pînă astăzi disilabic: *are* (*Conv. lit*., 1887, p. 1004).

Întinderea *ariei* se zice față sau fățar, uneori fățare avînd în mijloc un par.

Ion Ionescu, *Calendar*, 1845, p. 185: „Trieratul în Moldova se face în chipul următor: mai întîi se pregătește *ariia*, a căriia mărime se face de 6 stînjini în toate lăturile dinpregiur a parului bătut în mijloc, și aceasta pentru 4 cai, și de 9 stînjini pentru 8 cai. Fața *ariei* se cioplește sau prășește; după aceea, dacă pămîntul îi uscat, se cară apă și se udă, iar dacă-i moale, se așterne paie pe dînsa, se vîră caii și o bat bine pînă cînd rămîne netedă și vîrtoasă, căci așa numai se poate strînge sămînța curată, fără țărnă. După ce s-au bătut bine fața *ariei*, se mătură și apoi se pun de giur împregiurul parului din mijloc un rînd de snopi, depărtați de un pas de la par…”

Pravila de la Govora, 1640, f. 82 b: „Oarecine va arde o curte oarecaré, sau stogŭ cu arĭa, sau casâ, să ĭa certare în 8 aĭ…”

Pravila Moldov., 1646, f. 13: „ceĭa ce vorŭ aprinde casa omului sau arĭa cu păinĭa, sau arĭa cu fănulŭ, în pizmâ pentru să-șŭ răscumpere despre vreun vrâjŭmaș ce-i va fi făcut vreo răutate, pre unii ca aceĭa ca să-i ardzâ în focŭ…”

Dosofteiu, *Liturgiar*, 1683 (Slujba *antimisului*, f. 48 a): „Molitvâ la *arĭa* cĭa cu pâĭne. Domne Dumnedzăulŭ nostru, fântâna bunățățâlorŭ, cela ce poruncișŭ pământuluĭ să scoțâ rodâ, prin a ta milostivire și bunătate, blagoslovĭaște și mulțĭaște și *arĭa* ačasta și căratulŭ vipturilorŭ șerbilorŭ tăĭ; împle șurile lorŭ de totâ dulčața de rodâ…”

Biblia lui Șerban-vodă, 1688, *Os*. IX, I:

„…iubit-ai dări preste toată *ariĭa* grâuluĭ; *arie* și teascŭ n-au conoscut pre eĭ…”

„…dilexisti munera super omnem aream tritici; area et torcular non cognovit eos…”

dar tot acolo și forma *are*, *Matth*. III, 11:

„…căruĭa e lopata în mâna luĭ, și vă curăți area luĭ, și va aduna grâul lui în jitniță…”	„…cujus ventilabrum in manu sua, et permundabit a r e a m suam, et congregabit triticum suum in horreum…”

Ultimul pasagiu sună la Varlam, 1643, II, f. 89 a: „acela ce lopata lui ĭaste în măna lui, și va răni *area* sa, și va aduna grăulŭ său în jitnița sa…”

Și mai jos, f. 89 b, de două ori:

„…ca și într-o *are* grăulŭ cu pleavele…”

„…acmu încă ești î n t r - *are* înpreunâ cu grăulŭ…”

Ca și alți substantivi începători cu *a*-, cuvîntul *arie* își asociază mai cu preferință pe î n t r u în loc de î n; bunăoară:

Dosofteiu, *Paremiar*, 1683 (noevrie 8, f. 7 b): „Și Ghedeon, fiĭul luĭ Ioasŭ, mlătiĭa grâu î n t r - *are*…”

Colinda *Plugului*:

„Cu stînga pologea;
Din polog
Snop,
Din snop claie făcea,
Din claie
F a ț ă a l b ă de *arie*…”

(G.D.T., *Poez. pop*., 142)

Într-o variantă a acestei colinde:

„Unii secerau,
Unii snopi făceau,
Unii cară mocănești încărcau,
La *aria* d e a r a m ă cărau,
La *aria* d e a r a m ă
Cu s t î l p u l d e a r g i n t…”

(Ghibănescu, în *Analele lilerare*, 1888, p. 46)

Descîntec „de albeață”:

„La *aria* cu-mblătitori o duceți,
Ca-mblătitorii în grabă
Mii și fărîme s-o facă…”

(Marian, *Descînt*., p. 5)

„Niciodată oamenii nu se culcă pe *arie*, căci cred că pe ea joacă noaptea ielele, care pocesc oamenii” (Ilfov, în *Țara nouă*, 1887, p. 100).

La Iordachi Golescu (*Conv. lit*., 1874, p. 73): „Ca la *arie* cînd vîntură, paiele în vînt se duc, iar grîul jos rămîne” – o zicătoare cam revoluționară.

Alți proverbi:

„Orbul își caută acul în aria cu paiele, și surdul îl povățuiește unde sună” (Pann, II, 4).

„Decît în fața *ariei* mai bine în capul locului” (*ibid*., II, 144; III, 118), cu același sens ca italienește: „pagare insù l'aja = pagare immediatamente o sul luogo ov' è il creditore” (Tommaseo) – zicătoare de veche origine italică agricolă.

Lefile și veniturile 1776, ed. P. Rășcanu, p. 41: „Stogurile de fîn ce vor fi aproape de sat să le îngrădească, cum și stogurile ce vor fi departe de sat și se va fi obicinuit ca să se îngrădească iarăș dator să fie vornicul cu sătenii să puie să le îngrădească. Asemine să se urmeze și la *ariile* cu pîne ce vor fi aproape de sat. Iar de se va întîmpla stricăciune în țarină, în grădini, în fînațe și la *arii*…”

La plural, în grai se aude mai mult *ării*.

„Am fost azi cu cușca pă la *ăriile* sohățenilor ș-am prins vo 12 potîrnichi” (Th. Theodorescu, Ialomița, c. Lupșeanu).

Boieriei de j i t n i c e r din Moldova îi corespundea în Țara Românească boieria de c l u c e r za *arie* sau de *arie*, literalmente: acela care ține sub cheie *aria* = = j i t n i ț a.

Aceeași sinonimică ne întimpină în *Dicționarul slavo-românesc* circa 1670, de origine muntenească (ms. în Bibl. Soc. Arheol. din Moscva, f. 63 a): „j i t n i ț ă, *arie*.”

Constantin Brîncoveanu, *Condica de venituri și cheltuieli*, 1694, p. 30: „S-aŭ dat Raduluĭ vel c l u c e r z a *Arie* i luĭ Hasanache clucer pentru chieltueala fănuluĭ…”

Bauer, *Mém. sur la Val*., 1778, p. 60: „Le Vel K l o u t z i a r d'*Aria*. Il étoit autrefois inspecteur des magazins de foin et d'orge qu'il distribua aux Boyars et aux troupes. Il n'en existe plus aujourd'hui que le nom.”

Arie cu sens de suprafață netedă în genere:

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 170: „Cerul, scuturat, dă în limpede, și acopere, ca un coviltir argintuit, rotunda *arie* a pămîntului…”

A. Vlahuță, *Nuvele*, p. 101: „se uită în sus la crengile negre și fără nici o frunză ale marelui pom, și se așeză trudit sub strașina-i largă, prin care se cerneau mărunțel razele soarelui, presărînd *aria* umbrită cu boabe calde de lumină…”

v. [1]*Harman*. – *Fățar*. – *Felezuiesc*…

[2]**ÀRIE**, s.f.; t. d'astron. popul. – v. [2]*Harman*.

[3]**ÀRIE**, s.f.; t. de mus.: air, chanson. Curat românește: c î n t e c, fie ca muzică, fie ca vorbe. *Arie* e un italienism, întrodus în grai pe la începutul secolului. Îl are și *Lețiconul Budan*: „*Arie*, cîntare frumoasă și cu măiestrie”.

v. *Cîntec*. – *Zic*.

ARIENÈSC, -EASC, adj.; appartenant à la doctrine d'Arius.

v. *Arian*.

ARIÈNI s. **ARÈNI**, n. pr. loc. m. plur.; nom d'un endroit historique. O localitate foarte memorabilă, mai ales prin peirea lui Despot-vodă.

Urechie, *Letop*. I, p. 184: „Atunce Despot-vodă, dacă au văzut că l-au viclenit toți boierii și l-au părăsit toți slujitorii, și țeara s-au rădicat asupra lui, și nădejde de

ajutor de undeva de la prietinul seu Laski nu-i vine, așa văzănd perirea sosită asupra capulur seu, îmbrăcat domnește, au eșit a f a r ă d e n c e t a t e m a i s u s d e S u c e a v a l a *Areni*, unde era țeara adunată să se închine Tomșii…"

A doua oară *Arienii* se menționează în cronice pe la 1691:

Nic. Costin, *Letop*. II, p. 42: „în S u c e a v a au făcut (Ioan Sobiețki) ocop pe giur c a p i ș t e a a r m e n e a s c ă d e s p r e *Aréni*, și acolo și-au așezat oastea de au ținut tîrgul Suceava…"

Arienii dară, *Ariani* (арїани) după ms. nr. CCXXXVIII, p. 120 b, din Biblioteca Academiei Române, era ca un fel de mahala a Sucevei, vechea capitală a Moldovei, și anume despre partea unde se afla biserica a r m e n i l o r. Se știe că la români: „numele de armean a devenit sinonim cu *arian*, ca și cînd ei ar fi eretici a r i e n i" (Melchisedec, *Cr. Romanului* I, p. 33). Așa dară numele *Arieni* însemnează pe eretici de ai lui A r i a, A r i a n i.

v. *Aria*. – *Arian*. – *Armenesc*.

Astăzi această localitate nu mai există. Iată ce ne scrie d. S.F. Marian: „Numai amintirea s-a păstrat pînă astăzi în numirile *Areni* și P o d u l - *Arenilor*. *Areni* se numește o bucată de țarină în partea despre meazizi-apus a orașului Suceava, în nemijlocita apropiere a acestuia; iar P o d u l - *Arenilor* se numește un pod simplu de peatră, peste care merge drumul mare sau împărătesc spre Transilvania și peste care se trece totodată și-n țarina numită *Areni*. Pe țarina aceasta, care lung timp a fost imaș, cînd s-a arat, vor fi acuma vro 30–40 de ani de atunci, s-au aflat o mulțime de dărzi, frînturi de săbii și multe alte obiecte de război. Tot pe această țarină, și anume în partea despre oraș, se aflä și acum vro cîteva fîntîni, a căror zidire arată că sînt foarte vechi. La una este un stîlp mare de peatră, pe care e săpată marca Moldovei…"

v. [1]*Armean*. – *Suceava*.

ARIÈȘ, n. pr. m. loc.; t. de géogr.: Aranyos, rivière en Transylvanie. Rîu în Ardeal, care trece prin Turda și se varsă în Murăș. În năsipul lui se găsește aur, de unde-i vine numele unguresc Aranvos, literalmente „auros", iar de aci forma românească mai veche *Arenieș* și apoi, prin muiarea nazalei, *Arieș*.

Fragment geografic din sec. XVII (Cipariu, *Archiv*, p. 434):

„cură în jos o apă foarte frumoasă, care se cheamă *Arenia*ș și-i zic a p ă - p o - l i i t â…"

A. Odobescu, *Scrieri* III, p. 527: „Mai sus, pe apa *Arieșului* – carele, ieșind apoi din strîmtoarea munților, curge spre răsărit, pe lîngă Turda – mai sus pe *Arieș* se văd satele Câmpenii, Ponoarele, Scărișoara…"

v. [1]*Criș*. – *Olt*. – *Turda*.

ARÌETE. – v. [1,2]*Arete*.

ARIMBÀȘĂ. – v. *Harambașă*.

 ARÌN. – v. [1]*Anin*.

[1]**ARÌNĂ,** s.f.; petit bois, bosquet. O formațiune din arin „aune”, ca și cuvîntul ce urmează mai jos. Literalmente însemnează ariniș, de unde însă a trecut la un sens mai general. Se aude în Moldova.

„Pe la noi *arină*, ca și rediu și țiglă, se cheamă o pădure tînără sau nuielărie” (G. Voicu, Tecuci, c. Stănișești).

v. [2]*Arină*. – [1]*Anin*. – *Rediu*.

[2]**ARÌNĂ** (plur. *arine*), s.f.; t. de botan.: grain d’aune. Așa se cheamă, mai ales în Bucovina, bobițe de arin, cari se folosesc de către țărance la văpsirea sculurilor.

S.F. Marian, *Cromatica*, p. 45: „De multe ori însă întrebuințează, în loc de scoarță, *arine*, adecă bobițe de arin negru, căci *arinele*, după cum spun romåncele cele experte, dau o negreală cu mult mai bună. Destul atîta, că cu negreața aceasta, fie din *arine*, fie din scoarță de arin-negru și de prun amestecate cu calacan, negresc nu numai diferite lînețe, ci și mantale și sumane…”

v. [1]*Anin*. – [1]*Arină*.

[3]**ARÌNĂ,** s.f.; sable. Latinul arena, trecut de asemenea în spanioala, italiana, provențala. Sinonim cu năsip și cu prund, împrumutațe de la slavi.

Lețicon Budan: „*Arină* = prund, năsip, țirfă”.

Peste Carpați se aude uneori și sinonimul unguresc homoc.

Arină ne întimpină des în vechile texturi.

Psaltirea Șcheiană, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.), LXXII:

„…și ploa spr-inși ca pulbere pelițe, ca *arina* maireei…”	„…et pluit super eos sicut pulverem carnes, et sicut arenam marium…”

Tot așa la Dosofteiu, 1680, ps. LXXVII: „și ploâ preste dânșiĭ ca pulberĭa cărni și ca *arina* măriĭ…”, unde la Coresi, 1577: „ca năsipul măriei pasâri cu péne”, iar la Silvestru, 1651: „ca năsipul măriei pasări zburătoare…”

Dosofteiu, 1680, ps. CXXXVIII:

„Număra-ĭ-voĭu pre înșiĭ, și maĭ cu asuprâ decât *arina* înmulțâ-să-vor…”	„Dinumerabo eos et super arenem multiplicabuntur…”

Același, *Paremiar*, 1683, luni a 5-a, f. 5 b, *Genes*. XIII, 16:

„Și voi face sămânța ta ca *arìna* măriĭ; de poate cineva să numere *arìna* măriĭ, și sămânța ta va număra…”	„Et faciam semen tuum, sicut arenam terrae. Si potest aliquis dinumerare arenam terrae, et semen tuum dinumerabitur…”

unde în *Biblia* lui Șerban-vodă, 1688: „năsipul”

Același, 1673, f. 138 b:

„Cînd aŭ potprit marĭa ca-ntr-un foale,
De ĭ-aĭ trecut preste-*arìnâ* moale…”

Ibidem, f. 139 b:

„Ca *arìna* măriĭ sta de multe
Pasărĭ pre•urĭ tabără nezmulte,
De mîncarâ și să săturarâ
Și gingășitura nu-ș uĭtarâ…”

Într-un boacet din Basarabia:

„Unde mi te pornești?
Unde călătorești?
Pe drumuri de *anină*
Mergi în țară străină…”

(Burada, *Datine*, p. 129)

anină este învederat o formă asimilativă din *arină*, întocmai ca „cunună = coronam”, „senin = serenum” etc. În același mod, din *arină* „sable” vine adjectivul a r i n o s, asimilat uneori în a n i n o s, și verbul a r i n e z.

v. *Aninoasa*. – *Năsip*.

ARÌNDE. – v. [1]*Anin*.

ARINDEAUA, s.f. artic.; t. de choréogr. popul.: sorte de danse populaire valaque.

v. *Irindeaua*.

ARÌNE. – v. [1]*Anin*.

ARINÈT. – v. *Crină*.

ARINÈZ (*arinat*, *arinare*), vb.; sabler, sablonner. *Leț. Bud.*: „*arinez*, arena tero vel lavo”.

v. [3]*Arină*.

ARÌNG
ARÌNGĂ } v. *Hăring*.

[1]ARINÌȘ. - v. *Aniniș*.

[2]ARINÌȘ (pl. *arinișuri*), s.n.; désert, endroit sablonneux. Din a r i n ă „sable”, prin sufixul -i ș ca și-n sinonimii n ă s i p i ș și p r u n d i ș.

C. Negruzzi, *Scrisoarea XXIV*: „istoria lui Napoleon, a acestui uriaș ce a răsturnat fața lumii și pre care l-am urmat în *arinișurile* Egiptului și în troienele zăpezilor Rusiei…”

v. [3]*Arină*.

ARINOASA s. **ARIROASA**, n. pr. loc. f. artic. Tot una cu A n i n o a s a, formă adjectivală articulată din a r i n ă „sable", literalmente „la sablonneuse".

Ca nume de rîuleț:

Act moldovenesc din 1761 (*Cond. ms. a Doljeștilor*, nr. II, p. 296, în Arh. Stat.): „un vad de moară în fundul *Arinoasei*…"

Prin asimilațiune rotacistică *Ariroasa* ne întimpină deja la Bogdan-vodă, 1515 (*Cond. Doljeștilor*, nr. II, p. 388), în traducere veche:

„o bucată de locu din hotar Stănceștii între Bohonca și între *Ariroa*sa…"; și mai jos: „peste codru păn la *Ariroasa*, unde cade părău Bujorului la *Ariroasa*, deci în jos matca *Ariroasăi* unde să înpreună *Ariroasa* cu Bohonca…"

v. [1]*Aninoasa*. – [3]*Arină*. – *N*. – *R*.

ARINÒS, -OASĂ, adj.; sablonneux, sableux. P r u n d o s. N ă s i p o s.

v. *Aninoasa*. – [3]*Arină*. – *Arinoasa*.

ARIOARĂ, n. pr. loc. f.; une colline en Valachie. Ca deminutiv din a r i e, prin sufixul *-oară* = *-ola*, corespunde latinului a r e o l a.

„*Arioară* se cheamă o colină în comuna Beceni, acoperită cu fînețe și pădure" (B. Iorgulescu, *Dicț. topogr. ms. al distr. Buzău*).

v. [1]*Arie*.

ARIÒC. – v. *Uruioc*.

ARIÒR, s.m.; t. de botan.: épurge, Euphorbia. – v. *Alior*.

ARÌPA-CÎMPULUI, n. pr. m.; t. de mythol. popul.: héros légendaire, sorte d'Hercule. Într-un basm din Banat, foarte bine reprodus de d. A. Tuducescu (*Tribuna din Sibii*, 1885, nr. 218-28), zmeii furînd soarele, luna și stelele, le scapă de la ei fătul-logofăt *Aripa-Cîmpului*, după un lung șir de lupte, cari reamintesc cu atît mai mult anticul mit al lui Ercule, cu cît eroul, deși adesea ar putea să se odihnească și să-și primească răsplata vitejiei, totuși nu se oprește pînă a nu isprăvi întregul lanț al izbîndelor. Această legendă însă nu se întemeiază pe un prototip elenic, ci pe o redacțiune latină a mitului lui Ercule. Numele *Aripa-Cîmpului* însemnează pe protectorul agriculturei, după cum era Ercule numai la latini, niciodată la greci (Cox, *Myth. of the aryan nations* II, 56). Ceva mai mult, însuși numele curat italic al lui Ercule, Semo Sancus (semen, sancire), exprimă tocmai aceeași noțiune de „agri custos" ca și *Aripa-Cîmpului* (Bréal, *Hercule et Cacus*, în Mélanges, p. 48 sqq.).

v. *Ana*. – *Arăpușcă*. – *Idră*. – *Iorgovan*. – *-ilă*. – *Inima-pămîntului*…

ARÌPA-ÒILOR. – v. *Aripă*.

ARIPÀRE. – v. *Aripat*.

ARÌPA-SATÀNEI. – v. *Avestiță*.

ARIPÀT, -Ă, adj.; ailé. „Care are a r i p i” (Costinescu). Formațiune participială din a r i p e z, pe cînd din a r i p e s c se formează a r i p i t.

Mai de loc nu se aude în grai, fiind înlocuit prin compusul î n a r i p a t.

v. *Aripit*.

ARÌPĂ s. **ÀRIPĂ** (plur. *aripe*, *aripi*); s.f.; 1. aile; 2. nageoire (de poisson): 3 protection, abri; 4. flanc ou aile d’une armée; 5. aile d’une église; 6. volant d’un moulin; 7. garde-crotte. La plural se rostește mai obicinuit ăripi, pe alocuri *arichi* și chiar *aripchi*.

Ca sens fundamental, aripă este una din părțile corpului cele menite pentru zbor și cari sînt totdauna cel puțin două: *aripa* paserei; *aripa* liliacului; *aripa* fluturului; aripa muștei, a țînțarului etc.

Cu acest înțeles:

Doină din Ardeal:

„Fă-mă pasăre de-argint
Cu *aripile* de vînt,
Ca să zbor
Unde mi-i dor…”

(J.B., 124.)

„Care era mirele
Înălța umerile,
Ca șoimii *aripile*
Cînd îi bat vînturile…”

(St. Negoescu, Rîmnic-Sărat, c. Bogza)

Balada *Șoimul și f loarea fragului*:

„Cît am pus în gîndul meu
Pe-o *aripă* să te ieu…”

Balada *Todoriță și moșneagul*:

„Arcul iute-aș încorda,
Aripa ț-aș săgeta
Și în brațe mi-ai cădea…”

(Pompiliu, *Sibii*, 19)

A se înaripa sau a căpăta puterea de a zbura se zice: a face *aripi*.

Proverb: „Dacă f a c e puiul *aripi*, nu-l mai găsești la cuib” (Ispirescu, în Tocilescu, *Rev*., t. 5, p. 153).

De asemenea: a prinde la *aripi* (T. Codrescu, *Dialoguri*).

Pentru mișcarea *aripelor* se zice: a bate din *aripi*.

Balada *Corbac*:

„Iată, mări, că-ntr-un nor
El zărea un corbușor

Ce pe sus tot cronconea
Și din *aripi* tot b ă t e a…"

Cu același sens, dar mai puțin poporan: a v î n t u r a.

C. Conachi, p. 121:

„Nu pot ști cu hotărîre vremea cît am petrecut;
Dar orcît au fost de multă, o minută mi-au părut!
Atunci au sosit și somnul, cu ochii împovorați,
De o lene-adormitoare cu totul însărcinați:
Și, v î n t u r î n d din *aripă*, îndată am adormit…"

Prin asemănare de formă și de funcțiune, se cheamă *aripi* și membranele cele de înotare la pești.

Lex. Bud.: „*Aripă* = pinna, Flossfeder".

Termenul însă mai întrebuințat e deminutivul a r i p i o a r ă.

Paserea adăpostindu-și puii sub *aripele* sale, de aci sensul figurat de p r o - t e c ț i u n e.

Omiliarul de la Govora, 1642, p. 266: „de căte ori vruĭu să adun coconii tăi, cumu-ș adunâ o găinâ puii suptŭ *arepile* sale…"

Dosofteiu, 1673, f. 96 a:

„Petrecînd în casa ta-ntr-acoperemînt,
Supt sfînta ta *àripâ*, vĭațâ pre pămînt…"

Zilot, *Cron.*, p. 15: „Deci, fraților, fericesc pe aceia care le-au slujit norocul a lăcui în niște pămînturi ca acelea, umbrite supt *aripele* dreptei ocîrmuiri…"

C. Negruzzi, *O alergare de cai* III: „de abia apucasem a adormi, și un vis fantastic veni și-și puse asupră-mi negrele sale *aripi*…"

A. Odobescu, *Mihnea-vodă*, p. 10: „Îndură-te, doamne, de pămîntenii măriei-tale și le deschide *aripă* de apărare…"

O admirabilă imagine la Neagoe Basarab, circa 1515 (*A.I.R.* I, 2, p. 127): „lacrimele sînt *aripele* pocăinței…"

Nu mai puțin frumos la Cantemir, *Divanul lumii*, 1698, f. 60 a:

„norocul cu arìpi și fără pičoare iaste, de tot a zbura și de la om a să duce poate, iară de tot pre cineva a să pune și pre dănsul a lăcui nu poate…"

Alte locuțiuni metaforice:

„Zicătoare: calul e *aripa* omului" (I. Georgescu, Trans., Făgăraș, c. Scoreiu; P. Michăescu, Brăila, c. Ceacîru).

„Poporul zice că calul este *haripele* omului" (B. Țuțuianu, Muscel, c. Valea-Mare) – unde e de observat nu numai aspirațiunea, dar mai ales forma singulară masculină *aripe*.

Doină din Banat:

„Dragostea-i un lucru mare:
Ea zboară și *aripi* n-are…"

(S. Liuba, c. Maidan)

C. Conachi, p. 235:

„Abia somnul îmi închide genile cu lăcrămare,
Și amoriul mi s-arată cu *aripi* dizmerdătoare…”

Bolintineanu, *Moartea*:

„Boale furioase,
Boale gălbegioase,
Din *aripi* pleznind,
Ca iesme rînjind…”

În mitologia poporană:

„Zmeul este un șarpe mare cu *hăripi*…” (M. Rădulescu, Dîmbovița, c. Finta).

„Zmeii sînt cu *haripi*…” (D. Popescu, Dîmbovița, c. Băleni-Serbi).

„…despre balauri se spune că sînt un feliu de șerpi foarte mari cu *aripchi*…” (G. Baltă, Neamț, c. Bistricioara).

Ca și zmeii sau balaurii, tot așa și caii Feților-logofeți sînt mai totdauna cu *aripi*.

Basmul *Tinerețe fără bătrînețe* (Ispirescu, *Legende*, p. 3): „un cal gras, trupeș și c u p a t r u *aripi*…”

În iconografia creștină, îngerii și dracii sînt deopotnivă înzestrați cu *aripi*, fără cari – se vede – n-ar putea străbate văzduhul.

În graiul ostășesc – ca și lătinește: „alae exercitus” – se cheamă *aripi* cele două extremități, la dreapta și la stînga, a unei d r î m b e, adecă a unui corp de armată, al căruai centru se zicea altădată t e m e i.

Miron Costin, *Letop*. I, pag. 293: „D r ă m b a cea de oști, care era orănduită spre Suceava, au cuprins căt ține Soroca și ținutul Iașilor pănă în tărg în Iași, Hotinul, Dorohoiul, Hărlăul și Cernăuții pănă în cetatea Sucevii, t e m e i u l, iar *aripele* pănă în munte agiungea…”

Același, *Letop*. I, p. 312, vorbind despre bătălia de la Finta între Matei Basarab și Vasile Lupu: „den direapta au pus Curtea, ce se zice la dănșii Roșii, și altă oaste de țeară, și au pus o seamă de pedestrime siimeni, și acea *aripă* era împrotiva moldovenilor…”

Nic. Costin, *Letop*. II, p. 40: „(Cantemir-vodă) mare vitejie au arătat la acea *aripă* dincotro au dat el năvală asupra leșilor…”

I. Neculce, *Letop*. II, p. 288: „Nemții încă au sosit cu tabăra lor, și silia carii de carii oastea să apuce mai curănd la pod, și nu se bătea t e m e i u l oștilor, numai *aripile* se hărăția…”

Aripi există și-n arhitectura bisericească.

„*Aripa* bisericei = streașina de la cel mai de sus turn” (Costinescu).

„*Aripa* bisericei = pteroma” (Bobb).

La o moară, *aripă* este un termen tecnic, avînd în graiul poporan o mulțime de sinonimi: f o f e a z ă, c u p ă, l i m b ă, s ă g e a t ă…

„La o moară de vînt în g r i n d e i sînt așezate *aripele* pentru vînt, prin ajutorul cărora r o a t a - c u - c r î n g macină…” (C. Georgescu, Iași, c. Băiceni).

„...g r i n d e i u l stă cu un capăt pe un perete al morii și cu celalalt pe altul, prin care este scos afară ca de 6 palme, în care stau înfipte trei lemne lungi numite c o l u r i; iar în cele două capete a fiecărui col stau *aripile* morii; sînt mori și cu opt *aripi*...” (N. Bălăuț, Vaslui, c. Ivănești).

„La moară, în a m n a r e sînt băgate *arepile*, ce sînt țepenite prin nește i c u r i ce se numesc p e n e...” (R. Simu, Transilv., c. Orlat).

La descrierea unei mori pe apă: „roata din apă se face cu 10-12 c u p e sau *hăripi*, în cari izbește apa...” (I. Enăchiescu, Muscel, c. Mihăești).

„La o moară pe apă r o a t a din afară are 6 c r u c i și 6 c o l a c i; în tot colacul sînt așezate 6 *arichi*” (T. Crișianu, Transilv., c. Cugieru).

„La o moară, *aripile* ce se învîrt prin apă se cheamă și l i m b i” (N. Sînzian, Hațeg).

„La o moară *aripele* se cheamă și f o f e z e” (I. Prodănescu, Covurlui, c. Sivița).

„*Aripele* morii se cheamă c o l u r i sau f o f e z i” (N. Crivăț, Tecuci, c. Fundenii).

„La *aripele* morii se zice și s ă g e ț i” (I. Demetriu, Vaslui, c. Mircești).

Costinescu, *Vocab.* I, 67: „*Aripa* roții = f o f e a z ă de la roată în care bate apa”.

v. *Moară.*

Aripă este un termen tecnic și la căruță.

„Scîndurile cele care apără a nu sări glodul în căruță se cheamă *arichi*” (M. Rugescu, Iași, c. Bădeni).

Costinescu: „*Aripa* trăsurei = apărătoarea de dasupra roatelor, care apără de noroi”.

v. *Car.*

În vechile texturi e foarte deasă forma cu *e* în loc de *i*: arepă.

Psaltirea Șcheiană, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.):

Ps. XVI: „în coperemăntul *arepilorŭ* tale coaperi-me...”	„...in tegmine a l a r u m tuarum protege me...”
XVII: „zbură spre *àrepile* văntului...”	„...volavit super p e n n a s ventorum...”
LIV: „și ziș: cine da-mi-va *arepi* ca porumbilor...”	„...et dixi: quis dabit mihi p e n n a s sicut columbae...”
LVI: „și întru umbra *arepilor* tale nădăescu-me.”	„...et in umbra a l a r u m tuarum sperabo”.

Coresi, 1577, ps. GXXXVIII:

„Să luare *arepile* méle unéle mănecatŭ și întra-voĭu în fundulŭ măriei...”	„Si recipiam p e n n a s meas diluculo, et habitavero, in extremis maris...”

unde la Silvestru, 1651: „Să aș lua *àrepile* zorilorŭ și aș lăcui în marginiĭa mărieĭ...”

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. VI, p. 7: „rugâcĭunea treazvâ mai bune *àrepi* are decătŭ însușŭ văntulŭ; și mai ĭușoare *arepi* au acéstea și bunâtâți, că de acéste *arepi*

și dumnezeesculŭ Davidŭ prorocŭ rugà să i se dea lui, căndŭ grăiĭa: cine-mŭ va da *arepi* ca porumbilor și să zborŭ să răpausŭ…”

Moxa, 1620, p. 354: „unŭ vulturŭ bâtea cu *arepile* și aducĭa văntŭ…”

Ibid., p. 368: „văzu unŭ vulturŭ de supra lu Martianŭ de-șŭ tinsése *arepile* delŭ umbriĭa…”

Noul Testament, 1648, *Matth*. IV, 5:

„…luo sus pre el diavolul întru svânta cetate și-l puse pre elŭ spre *arepile* besérecii…”

„…assumpsit eum diabolus in sanctam civitatem et statuit eum super p i n n a c u l u m templi…”

grecește: ἐπὶ τὸ πτερύγιον.

Sf. Ioan Crisostom, text din secol. XVII (*Cod. ms. miscel.* al bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 573): „Cornilie bine rugăndu-se și pocâindu-se, milosteniĭa lui și eftiniĭa-i *arèpi* avurâ, cum zice: rugâcĭunile tale și milosteniĭa suirâ-se la ceri, ĭară de n-arâ fi avutŭ milosteniĭa *arèpi*, n-arâ fi zburatŭ la ceri…”

Către această formă cu *e* aparține și termenul ciobănese *areapă*:

„Cînd se pășunează oile și ciobanii voiesc a le întoarce, li se zice la marginea oilor: *areapă*…” (Preut I. Stănescu, Vîlcea, c. Recea).

„Locul îngrădit unde stau oile în timpul nopții, se zice *aripa*-o i l o r” (V. Popescu, Tecuci, c. Boghești).

Ajungînd acum la originea cuvîntului, nu ne vom opri cîtuși de puțin nici asupra derivațiunii sale din elenul ῥίπη „élan” (Rösler), nici asupra aceleia din maghiarul r ö p „vol” (Cihac). Această din urmă, mai cu samă, păcătuiește prin neștirea că *aripă* se află nu numai în dialectul daco-român, dar și-n cel macedo-român, cu care, ungurii niciodată n-au avut a face. Forma macedo-română este à r p i t ă (Dr. Obedenaru) sau a r à p i t ă (Miklosich), pe lîngă care se aude și *aripă*, la plural *arichi*, de exemplu pe la Crușova se zice: „fudzĭa canda ira om cu *arichĭ”* (M. Iuța). Aceeași formă cu -t ă o avuseseră și istriano-românii, de vreme ce dînșii, deși au perdut cuvîntul și l-au înlocuit prin slavicul „krilo”, totuși i-au adaus acestuia pe acel -t ă: k r e l u t ă (Miklosich). Etimologia cea corectă este dară aceea a *Lexiconului Budan*: din latinul ā l i p e s, ā l i p e d e m, cu sensul adjectival de „zburător”, „volant”, „rapide”. Din nominativul „alipes” vine forma *aripă*; din acuzativul „alipedem” se trage a r i p i t ă. Ambele forme se referă între ele ca francezul „pâtre” (= pastor) către „pasteur” (= pastorem). Trecerea lui *d* în *t* la macedo-români ne întimpină nu rar la finea cuvîntului, ca în „fraget = fraged” etc. Sub raportul tonului, forma *àripă* = = à l i p e s este mai organică decît *arìpă*, referindu-se de aimintrea una către alta ca „vùltur” către „vultùr”, „dùșman” către „dușmàn” etc.

v. *Aripioară*. – *Col*. – *Fofează*…

ARIPÈSC
ARIPÈZ } v. *Aripat*.

ARIPÌDĂ
ARIPIDÈSC } v. *Ripidă*.

ARIPIOARĂ (plur. *aripioare*), s.f.; 1. petite aile, ailette; 2. nageoire de poisson. Deminutiv din a r i p ă. Se întrebuințează totdauna cu o nuanță dezmierdătoare.

Balada *Șoimul și floarea fragului*:

„Sus, în vîrf de brăduleț,
S-a oprit un șoimuleț;
El se uită drept în soare,
Tot mișcînd din *aripioare*…”

Doină din Bucovina:

„Ian mai stăi, măi frătioare,
Pîn’ mi-or crește *aripioare*,
Aripioare de argint,
Să zburăm spre răsărit…”

(Marian, II, 126)

Ghicitoarea despre „fasole”:

„Alba păseruică
Pe arac se urcă;
N-are *aripioare*,
N-are nici picioare…”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 226)

C. Conachi, p. 120:

„Dar să nu te-nșeli să cauți la fetele ce-i vedea,
Căci te voi goni îndată de supt *aripioara* mea…”

Bolintineanu, *Un ostaș român*:

„Însă tu ai *aripioare*,
Poți te-ntoarce cînd vei vrea;
Iar eu plîng în închisoare
După dulce țara mea!…”

O urație de nuntă:

„Așa de frumușel,
Precum cîntă-un gîngurel
Într-on vîrf de păltinel:
Din guriță cîntă
Și din *arichioare* bate…”

(I. Iordăchescu, Botoșani, c. Cristeștii)

„*Aripioară* de pește = nageoire” (Costinescu).

v. *Aripă*.

ARIPÌT, -Ă adj.; ailé. Formă foarte rară pentru î n a r i p a t.

„Furnicele sînt de trei feluri: furnică mare, furnică neagră sau mică, și furnică *aripìtă*, care are a r i p i" (G. Dobrin, Trans., Făgăraș, c. Voila).

v. *Aripat*.

ARIROASA. – v. *Arinoasa*.

ARISTÀRH. – v. [1]*Grec*. – *Hrisoscoleu*.

-ÀRIȚĂ; suffixe féminin, servant à la formation de quelques noms de maladies et de plantes medicinales. Sufixul *-àriță* în *armuràriță*, *limbricàriță*, *guràriță*, *fălcàriță*, *argintàriță*, *limbàriță* etc., scăzut la *-àiță* în *șopîrlàiță* = *șopîrlàriță*, n-are a face cu sufixul –à r e ț în „vorbàreț" sau „pizmătàreț". Pe cînd acesta din urmă, după cum s-a arătat la locul său, e compus din unirea sufixelor -a r și -e ț, cel dentîi este o compozițiune din sufixul latin. -a r e (= *-aris*, *-alis*) și din slavicul -i ț ă. Ființarea una lîngă alta a formelor ca *armurare* și *armurariță* sau *gurare* și *gurariță* pune această derivațiune afară din orice îndoială. E interesantă stricta specializare logică, pe care a căpătat-o *-àriță* în grai, astfel că, pe dată ce se aude acest sufix, noi putem fi siguri că e vorba despre o boală sau despre o buruiană de leac. Mulțumită acestei specializări, poporul lesne formează cuvinte nouă foarte nemerite; bunăoară, noi am auzit *gîlcàriță*, format din „gîlcă" și *-àriță*, cu sens de „angină".

v.[1]*-are*. – *-areț*. – [3]*-iță*.

ARÌU s. **ARÈU,** s.m.; t. de botan.: épurge, Euphorbia. Același cuvînt cu a r i o r. Perderea finalului se explică prin aceea că în forma a r i o r poporul a luat pe -o r drept sufix deminutival ca în „frățior", „tîrzior" etc., închipuindu-și că pozitivul trebui să fie *ariu* sau *areu*.

„*Ariu* se zice la l a p t e l e - c î n e l u i" (P. Olteanu, Hațeg).

„L a p t e l e - c u c u l u i sau *ariu*" (D. Basilescu, Prahova, c. Drajna-de-Sus).

Forma *areu* se aude în Banat (S. Liuba, c. Maidan) și-n Oltenia (I. Vulcănescu, Dolj, c. Pelești).

v. *Alior*. – *-or*.

ARIÙG s. **ARIÙȘ, -Ă;** adj.; t. de botan.: sorte de pomme. Nu cunoaștem originea cuvîntului, care însă pare a fi ungurească. Se aude mai ales în Banat.

„Mărul *ariug* se coace mai de timpuriu" (Liviu Iancu, Banat, c. Visag).

„Un fel de meri se zice m ă r *ariuș"* (Pr. Avel Bociat, c. Clopotiva).

Cuvîntul e cunoscut și oltenilor sub forma feminină *ariușă*.

„Măr *ariușă* se cheamă acela care face mere de Sîm-Petru, acrișoare" (I.D. Spineanu, Severin).

v. *Măr*.

ARIÙȘ
ARIÙȘĂ } v. *Ariug*.

ARÎNDĂ. – v. *Arendă*.

A-RÎNDUL (DE-), adv.: l'un après l'autre, successivement, consécutivement. Locuțiune adverbială sinonimă cu în șir.

C. Conachi, p. 256:

„Zidit de stăpîn la toate, supus patemilor sale,
Cînd se bucură, cînd plînge, fără cuvînt, fără cale,
Pururea în ne-mpăcare cu-a sa slabă inimioară,
A făpturelor *de-a rîndul* este cinste și ocară…"

A. Pann, *Prov*. II, 144:

„Îți mulțămim, împărate, toți *d-a rîndul* îi zicea…"

Același, I, 89:

„Aci el dacă se duse,
A privi pe sus se puse
La toți copacii *d-a rîndul*…"

Altceva este construcțiunea poporană de-a rîndul urmată de un genitiv, care înlocuiește pe simplul de rîndul = de rostul, de treaba cutare.

Basmul *Pepelea* (Sbiera, *Poveșii*, p. 5): „După ce s-au așezat negutățorii bine și și-au grijit caii și căruțile, au făcut un foc mare sub copaciul acela și căuta de-a rîndul mîncării…"

v. [11,12]*A. – Rînd*.

ARM (pl. *armuri*), s.n., sau **ÀRMUR** și **ÀRMURE** (pl. *armuri*), s.m.; cuisse, jambe, cuissot, gigot, jointure. Lainul armus (ἁρμός). Forma *armure* sau *armur* ar putea să derive din deminutivul armulus (Cihac), mai probabil însă ea s-a născut tîrziu prin influința pluralului *armuri*, de unde graiul a făcut *armure* sau *armur* prin analogie cu „strugure-struguri", „mugur-muguri", „ciucure-ciucuri" etc. Sava Bărcianu stabilește o deosebire de nuanță logică între *arm* și *armure*: „*Arm*, der Schenkel; *armure*, der Schlägel". La Laurian-Maxim *arm* este: „încheietura brațului și a umărului, încheietura coapsei, coapsă". În *Lețiconul Budan*: „*Armur*, der Bug Vorderbug die Schulter".

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 313): „partia denapoi cu pîntecele în sus iaste rîdicată ca cum ar fi a leului, iară *armurile* și pičoarele denainte, cu piept cu tot, decît cum măsura trupului ar pofti mai sus sint rîdicate…"

Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, f. 48 b (*Ezech*. XXXVII, 7):

„…și adusâ oasele, osŭ cătră *àrmurele* său, și vădzuĭu, și adecâ preste dânsele vine și carne creștĭa…"	„…et accedebant ossa invicem ad juncturam suam, et vidi, et ecce super ea nervi et carnes oriebantur…"

Dionisie Eclesiarhul (Papiu, *Monum*. II, p. 222): „Spunea unii de acești calmuci că la drum dacă găsește ori cal, ori om căzut mort de războaie, taie pecini de carne

din *armurii* din napoi și le așterne supt șea în loc de ebîncă, stringînd tare cu chinga de se coleșește fiind el călare supt șea, apoi o lua și o mînca…”

„În Mehedinți c o a p s a se cheamă *arm*” (D. Cerbulescu, c. Cloșani).

„Pe la noi *arm* se mai zice numai la ș o l d u l sau piciorul de dinapoi al mielului: *arm* de miel” (G. Theodorescu, Galați, Mavromolu).

Doină:

„Cînd nălbește pînzele
Și ridică poalele
De se văd *armurile*,
Albe ca lebedele…”

(*Țara nouă*, 1887, p. 101)

v. *Coapsă*. – *Pulpă*. – *Șold*…

ARMÀDIE s. **ARMÀDE** (plur. *armadii*), s.f.; t. milit.: corps d’armée. Acest termen ostășesc a fost cunoscut oarecînd în Moldova ca și-n țara Românească, întrebuințîndu-se pînă astăzi în Banat și-n Ardeal. Este medio-latinul a r m a t a, dar trecut la noi abia în secolii din urmă prin mijlocirea formei maghiare a r m á d a, negreșit nu prin spaniolul a r m a d a, dar nici prin neogrecul ἀρμάδα (Cihac).

Nic. Costin, *Letop*. II, p. 67: „…au trecut toată a r m i a Moscului peste apa Vorscla, și pe de această parte ca o milă micâ de la *armadia* neprietenului au stătut…”, unde alături se întrebuințează cu același sens și a r m i e, formă luată de la poloni sau de la ruși.

Zilot, *Cron*., p. 92: „Într-aceasta murind comandirul Mihelson, se orîndui comandir prea învechitul în zile feldmareșalul Petru Prozorofschi, carele veni cu grab și, după ce se preumblă pe la toate *armadiile*, atît prin Țara Moldovei cît și prin Țara Rumânească, se întoarse la *armadia* cea mare din Moldova, ce era la Călăeni, împotriva cetăților Ismailul și Brăila…”

„La o t a b ă r ă se zice *armadie*” (S. Liuba, Banat, c. Maidan).

La moții din Ardeal (Frîncu-Candrea, p. 48): „*armade* = a r m a t ă”.

Altceva pare a fi cuvîntul în balada din Ardeal *Blăstemul fetei*:

„Strigă fata cea frumoasă
Dîn a r m a d e a uscăcioasă:
Nu-i voinic să se găsească
Pre ea să o celuiască…”

(Reteganu, *Trandafiri*, p. 30)

v. *Armă*. – *Armată*. – *Drîmbă*. – *Stol*. – *Tabără*…

[1]ARMÀN. – v. [1]*Armean*.

[2]ARMÀN. – v. *Harman*.

ARMÀRIU, s.n.; armoire. Forma poporană este a l m a r i u. În balada din Banat *Piperea harambașa*:

„Cu taleri și gălbinei
Rămași de la moșii mei,
Și-n *armariu* salbă frumoasă
Chiar de cînd eram mireasă…"

(Reteganu, *Trandafiri*, p. 47)

forma *armariu* ne temem să nu fie cumva o purificare din partea editorului pentru a apropia cuvîntul de latinul a r m a r i u m.

v. *Almariu*.

[1]**ARMÀȘ.** (plur. *armași*), s.m.; prévôt; gendarme. În vechea administrațiune românească, *armașii* vegheau asupra siguranței publice și aduceau la îndeplinire pedepsele hotărîte pentru cei vinovați. În fiecare județ se aflau *armași*, dar capul tuturora era m a r e l e *armaș* din scaunul domniei. Primii trei *armași*: cel mare, al doilea și al treilea, se numărau între boieri sau boierinași; sub dînșii apoi era ceata a r m ă - ș e i l o r.

Gheorgachi Logofăt, *Letop*. III, p. 297: „vel agă, vel armaș, vel ușer, 3-lea logofăt, apoi vătavul de aprozi; înaintea acestora vătavul de păhărnicei, vătavul de stolnicei, căpitanul de dărăbani, polcovnicul, 2-lea *armaș*, 2-lea ușer, 3-lea *armaș*, 3-lea ușer, izbaș de divan; înaintea izbașii ceaușii cu ciocanile lor a-mănă, după rănduеală; iar a r m ă ș ă i i, aprozii, copiii din casă cei mari și călărașii de Țarigrad stau la rănduеala lor…"

Urechie, *Letop*. I, p. 105: „*Armaș* m a r e, ispravnic și purtător de grijă pentru toți cei ce fac reu și cad la închisoarea țării, pen temniță, și pedepsitor tuturor acelora; și cei giudecați de moarte dați în măna lui să-i omoare…"

Nic. Costin, *Letop*. II, p. 5: „La bețiia lui (Dabija-vodă) pre mulți îi da la *armași* să-i spînzure; iară deaca să treziia, nimică nu știia, nice mai întreba; ce-i luasă sama și rändul toți, și deși orînduia ori pre cine la *armași* ori la închisoare, îi sloboziia, că știia că a doa zi nimică nu era…"

Mai jos, p. 25: „…te-ai măniat măria-ta pre mine, ai trimis un *armaș* să mă înnece în Bahluiu…"

Mai jos, p. 87: „(Nicolai Mavrocordat) cărți de plinit cu *armași*, cu c o p i i – d i n - c a s ă sau a p r o z i nu da, ce cărți pe la scaune la părcălabi…"

Miron Costin, *Letop*. I, p. 257: „(Radul-vodă) au și zis *armașului*: ici gărbaciul! și au pus de i-au dat 300 de toiege…"

Enachi Cogălniceanu, *Letop*. III, p. 216: „atuncea domnul au strigat pe *armaș* să-l iee să-l spănzure…"

Balada *Oprișanul*:

„*Armașul*, se bucura,
Ca o fiară s-arunca,

Pe-Oprișanu-l apuca,
Și pe scări îl îmbrîncea
Și la moarte mi-l ducea…”

Balada *Calapod Păharnicul*:

„Atunci Rezul, *armaș* mare,
A sărit drept în picioare,
Și-n picioare cum stătea
Astfeli din gură grăia…”

(Marian, *Bucov*. I, 61)

În *Glosarul slavo-românesc*, circa 1600 (*Cuv. d. bătr*. I, 268), *armaș* e pus ca sinonim cu g î d e și m ă c i u c a ș.

Cu acest sens în *Omilarul de la Govora*, 1642, p. 143: „aceĭ înpărat a Rimului, Neron, Domentian, Diocletian, Maxentie și alți *armași*, muncitori ĭuți a toatâ lumea…”

Document muntenesc din 1627 (*A.I.R*. I, 1, p. 14): „adecă eu Pană *armașul* d e î n T r ă g o v i ș t e și cu toată fămééĭa mea scriu și mărturisescu…”

Ca și franțuzește „gendarme”, *armaș* însemna dentîi în genere pe „om cu a r - m ă”, întocmai ca „pușcaș = om cu pușcă”, „sulițaș = om cu suliță”, „arcaș = om cu arc” etc. Cuvîntul n-are a face cu vreun, prototip latin a r m a c e u s (Cihac), ci derivă d-a dreptul din a r m ă prin sufixirl -a ș. Sensul primitiv se conservă bine pînă astăzi într-o colindă din Dobrogea:

„Și să împărțească
Lefi la lefegii,
Cai pe la spahii,
A r m e la *armași*,
Cai la călărași…”

(Burada, *Călăt*., p. 84)

Nevasta unui armaș se zicea a r m ă ș o a i e.

Ca și alți termeni vechi administrativi, *armaș* nu se mai aude în grai, păstrîndu-se numai – afară de numiri topice – în numele unui joc copilăresc foartc caracteristic și-n epitetul unui fel de vin din Moldova.

v. *Armă*. – [2,3]*Armaș*. – *Armășel*. – [1,2]*Armășie*…

[2]**ARMÀȘ** s. **D-A ARMAȘUL,** s.; sorte de jeu enfantin. Despre a r m a ș „prévôt” demult nu se mai aude în România; copiii însă îl păstrează și-l vor mai păstra ani îndelungați, întocmai cu caracterul său din vechea administrațiune a țărei.

„Între jocuri copilărești este și *armașul*” (I. Major, Tutova, c. Plopana).

„De-a *armașul* se joacă astfel: Se pun copiii rînd. Cel din capăt ia un arșic în mînă, adecă un ciolan dintre încheieturile de la picioarele dinapoi ale mielului, și-l aruncă în sus. De cade arșicul cu partea cea netedă de la partea cea îngustă, atunci cel ce l-a aruncat e domn; de cade cu cealaltă parte îngustă, care are o săpătură

firească în forma de *S*, e *armaș*; de cade cu partea cea lată, atunci pe cel ce a aruncat îl numesc tîlhar și el merge denaintea domnului și a *armașului* și-și ia pedeapsa de la *armaș* după placul domnului, adecă: lovituri la palmă, dulci, acre, chipărate, ferbinți, sărate, linse, sau din fundul iadului. Jocul urmează tot așa, schimbîndu-se rolurile după cum cade arșicul…” (Gr. Perianu, Tutova, c. Bogeștii).

G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 196: „Jocul d-a *armașul*. Copiii, surchidind un arșic după învoielile ce au, unul dintr-înșii este proclamat ca *armaș*, iar altul ca împărat. *Armașul*, cu o basmà răsucită, cu o curea sau cu o nuia, trage pe rînd celorlalți la palmă cîte i se ordonă. Dialogul lor e scurt, constînd din aceste întrebări:
Armașul: Cîte să-i dau, împărate?
Împăratul: Dă-i (atîtea) sărate!…”

O descriere pe larg a acestui joc se află la Ispirescu, *Jucării*, p. 84-87.

v. [1]*Armaș*. – [2]*Joc*.

[3]**ARMÀȘ,** adj.; t. de viniculture: sorte de vin, vin capiteux. O varietate de vin din podgoria Cotnarului poartă epitetul de *armaș*, cu sensul de bătăios sau hărțagaș, fiindcă lesne îmbată.

„Vin *armaș* de la Cotnar” (Sachelarie I. Thoma, Galați, Mavromolu).

„Din poamă-grasă iese vinul cel mai bun și tare numit *armaș*” (Preut G. Vrînceanu, Iași, c. Bivolar).

„În privința tăriei, cel mai bun este vinul *armaș* de Cotnar, făcut din poamă-grasă, de culoare galbenă și gros la mursă…” (V. Tanasachi, Iași, c. Bivolar).

v. [1]*Armaș*. – [2]*Armășie*. – *Vin*.

ARMÀT. – v. *Înarmat*.

[1]**ARMÀTĂ.** – v. *Oaste*.

[2]**ARMÀTĂ** s. **HARMÀTĂ** (plur. *armăți*, *hărmăți* sau *harmate*), s.f.; t. milit.: canon, bouche à feu. Sinonim cu tun. Cuvînt întrebuințat altădată în Moldova, ca împrumut din polonul harmata „canon”.

Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, Vecernia sîmbătă sara, f. 54 a (*Exod*. XIV, 6):

„…și înhămâ Faraonŭ *harmatele* sale și toț oamenii săĭ luâ cu sine…”	„…junxit igitur Pharao currus suos, et omnem populum suum eduxit secum…”

și mai jos:

„…toatâ călărimĭa și *harmatele* luĭ Faraonu…”	„…omnis equitatus et currus Pharaonis…”

ceea ce la f. 76 b se comentează: „telĭagele cĭale de herŭ cu *harmatâ*, cum era preatunce de eșiĭa la războĭ cotigâ pre 2 roate, coșulŭ de oțălŭ cu 2 caĭ, și din coș zvărliĭa cu fușturĭ ascuțâte vitĭajiĭ de trecĭa prin platoșe…”

În contextul grecesc este: „τὰ ἅρματα”.

Nic. Mustea, *Letop*. III, p. 53: „(Moscalii) au luat toată *armata*, adecă puștele turcilor…”

Același, p. 12: „Purces-au Împărăția și au venit în sus pe lăngă Prut cu oști și cu *armată*…”

În Bucovina cuvîntul se mai aude pînă astăzi:

„— Sîngele din ce-i făcut?
— Din pistol bine umplut,
Din pistol, din buzdugan
Învîrtit de moldovan,
Izbit în pept de dușman,
Din pistol și din *hărmăți*
Cum mi-i omoară pe toți…”

(Marian, II, 115)

v. *Pușcă*. – *Tun*.

ÀRMĂ (plur. *arme*), s.f.; arme. Este pluralul neutru latin arma, devenit singular feminin la români, ca și-n celelalte dialecte neolatine (Cihac). *Armă* e orice unealtă făcută într-adins pentru a putea lovi pe un protivnic, fie atacîndu-l, fie apărîndu-se: așa, pușcă, sabie, măciucă, lance, cuțit etc. sînt deopotrivă *armă*, dar scutul nu, căci nu lovește.

Silvestru, 1651, ps. XXXIV:

„Apucâ *armâ* și pavâțâ și te scoalâ întru agĭutorĭulŭ mieu…”	„Apprehende arma et scutum, et exsurge in adjutorium mihi…”

unde și la Coresi, 1577: „ĭa *armâ* și scut”; la Dosofteiu, 1680: „apucâ armâ și scut”.

Ghicitoare poporană despre *armă*: „Suflet n-are și suflet fură” (Baronzi, *Limba*, p. 214).

Urechia, *Letop*. I, p. 120: „nemică de *arme* nu s-au apucat, ce de fugă…”; iar mai jos, p. 131: „să nu nădăjduească de fugă, ci numai la *arme*…”

Într-un mod general, se poate cuprinde între *arme* nu numai uneltele de lovire, dar și orice ne ajută a ne apăra, în sens literal și chiar în cel figurat.

Moxa, 1620, p. 395: „pavețele, coifurele, segĭatele, sulițele, platoșele și toate *armele*”, unde scutul, cuirasa, chivera sînt și ele privite ca *arme*.

De asemenea la Varlam, 1642, I, f. 56 a: „ačasta ĭaste și arcŭ, ačasta ĭaste și suliţâ, ačasta ĭaste și coĭufŭ și platoșe și fiece *armâ*…”

Oricine avea de acestea era: om cu *arme*; iar cine știa să le întrebuințeze bine era: destoinic de *arme*.

Pravila Moldov., 1646, f. 30: „cela ce să va téme că-l vorŭ scoate dentr-o casâ sau dentr-o vie sau și altâ asémenĭa acestora, de-l vorŭ scoate fârâ voĭa lui, acesta poate să čarâ voe la gĭudețŭ să-i dĭa oameni cu *arme* să-l socoteascâ să nu-l scoațâ…”

Zilot, *Cron.*, p. 30: „Nu zic că rumânii nu sînt d e s t o i n i c i de *arme*, fiindcă, de voi zice așa, mă vădesc de mincinos istoriile cele vechi…”

Noțiunea de *arme* se însoțea foarte adesea cu acea de c a i, puterea unei oștiri stînd alătădată mai ales în călărime.

Cantemir, *Chron*. II, 298: „Tătarîi, sprinteni la *arme* și iuți la c a i…”

Balada *Holera*:

„Na-ți c a l u l și *armele*
De-mi lungește zilele…”

Mai totdauna *armele*, chiar cele de lemn, aveau și ceva fer.

Balada *Balaurul*:

„Cel balaur din păcate
Înghițise giumătate
Trup cu *arme* f e r e c a t e,
Trupușor de voinicel
Ce striga mereu din el…”

Balada *Toma Alimoș*:

„Închinare-aș armelor,
Armelor surorilor;
Dar și ele-s lemne seci,
L e m n e seci, o ț e l e reci!…”

Într-un sens figurat, armă este tot ce ne apără nu numai trupul, dar și sufletul: credința este o armă, faptele bune – *arme* etc.

Varlam, 1642, I, f. 32 b: „ruga și postul tare *armâ* ĭaste spre vrăjmașul…”

Ibid., f. 55 a: „crucĭa ĭaste *armâ* vonicilorŭ, că într-ănsâ nedejduindŭ întrâ în râzboiŭ și cu putérĭa eĭ batŭ și izbândescŭ…”

Omiliarul de la Govora, 1642, p. 140: „luarâ toate *armele* lui Dumnezeu: credința ca un s c u t, răbdarea ca un c o i f, graĭul lui Dumnezeu și libovul ca s p a t a…”

În sens literal strict, românul înțelegea prin *arme* pe acele purtate la brîu.

Balada *Blăstemul*:

„Trupul cu păcatele,
M i j l o c u l cu *armele*…”

Psaltirea Scheiană, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.), VII:

„Se nu vâ întoarsetu, *arma* sa ascuți…”	„…nisi conversi fueritis, g l a d i u m suum vibrabit…”

Varlam, 1642, I, f. 1 b: „să-ș gâtĭascâ *armele* și să le ascuțâ…”

Noul Testament, 1648, *Matth*. XXVI, 47:

„…și cu el mulțime multâ, cu *arme* și cu fuști…”	„…et cum eo turba multa cum g l a d i i s et fustibus…”

Pravila Moldov., 1646, f. 60: „va fi mărsŭ asupră-i cu *armele* g o a l e și cu soții multe…”

Act muntenesc din 1635 (*Col. l. Tr*., 1874, p. 216): „pre porunca nimuluilea nici pre îndemnarea cuiva vrăjmași nu-i vom fi, *armă* înpotriva feței cinstei coconilor șă credinčoșălor mării-sale nu vom s c o a t e, în țară-i cu *arme* vrăjmășaște nici noi, nici cei ce se vor ținea de noi nu vom mérge…”

Balada *Voina*:

„Toată fata cunoștea
Pe drăguțul ce iubea
Pe s c l i p e t u l *armelor*,
Pe bumbii doloamelor,
Pe schinteaua cailor…”

(Pompiliu, *Sibii*, 79)

Mitropolitul Dosofteiu din Ardeal, 1627 (*A.I.R*. I, 101): „Popa de va înbla cu *arme* și cu p u ș c ă, gloabă 12 florinți…”

Nic. Mustea, *Letop*. III, p. 70: „Domnul nu în deșert p o a r t ă *armă*…”

Nic. Costin, *Letop*. I, p. 89, explică d u e l u l prin: „să se lovească numai amăndoi den *arme*”.

Moxa, 1620, p. 383: „furâ biruiți atunce grecii și Nikyforŭ, și furâ măîncare s a b i e ĭ și hrănâ *armelorŭ*...” unde „sabie” și *armă* sînt sinonimi.

Rareori p u ș c a, pe care un adevărat voinic o desprețuia, era privită ca *armă*.

Cantemir, *Chron*. I, 208: „înpreună cu făcătorii și faptele tot într-un mormînt s-ar fi îngropat, de n-ar fi fost urmat îndată scrîșnetul condeelor după tunetul și trăsnetul *armelor*...”

Balada *Codreanul*:

„Arnăuții se izbea,
Armele de foc scotea
Și-n Codrean le slobozea…”

Un renume poporan deosebit aveau la noi „*armele* p e r s i e n e ș t i”.

Balada *Vîlcan*:

„Cazacliii îngrășați,
Negustorii încărcați
De postavuri ungurești,
De *arme* p e r s i e n e ș t i
Și de blăni lipovenești…”

(G.D.T., *Poez. pop*., 552)

Cu un sens general de o a s t e sau de p u t e r e a r m a t ă:

Moxa, 1620, p. 365: „se lepi (Iulianŭ) de dracul și rădicâ *arme* și războae spre Hristos…”

Neculce, *Letop*. II, p. 362: „(Vezirul) l-au trimes la înpăratul Moscului cu cuvănt de pace. Atunce au stătut de îmbe părțile *armele* de a se mai batere…”

Nic. Mustea, *Letop*. III, p. 53: „au dat năvală turcii și tătarii în *arma* o ș t e i moschicești…”

Zilot, *Cron*., p. 113: „și aceasta se urmează de cînd țara au perdut puterea *armelor*, rămîind ca o grădină fără gard…”

Ibid., p. 118: „Ce mai rău la un pămînt sau la o stăpînire decît să fie fără putere de *arme* ale ei și fără bogăție a caselor boierești?…”

Cu acest înțeles, orice ostaș era a r m a ș, cuvînt trecut apoi la o accepțiune mai restrînsă.

v. [1]*Armaș*.

ARMĂSÀR (plur. *armăsari*), s.m.; étalon. Cal nejugănit, ținut nu numai pentru prăsilă, dar și pentru frumsețe și îndrăzneală, fiind mai arătos la călărie și mai cu foc în luptă. Poporul rostește foarte des aspirat: *harmăsar*; uneori mijlociul *ă* se urcă la *a* prin asimilare cu ceilalți doi *a*: *armasar*, *harmasar*.

În *Glosarul slavo-românesc*, circa 1600 (*Cuv. d. bătr*. I, 303): „*armăsar* saŭ s t ă v a r”; un alt sinonim (*ibid*., 278): d u v a l m ă; ambii acești termeni însemnînd totodată pe „păzitor al hergheliei”.

Doină haiducească:

„Să deie ploaie cu soare
Ce îndeamnă la culcare,
Să adoarmă s t ă v a r i i
Să le fur *armasarii*…”

(Alex., *Poez. pop*.[2], 314)

Sinonimul cel mai interesant este a r m i g, despre care vezi la locul său.

Mai totdauna *armăsar* e însoțit de vreun epitet admirativ: frumos, falnic, ager etc.

Balada *Dobrișan*:

„Cu opt telegari,
F r u m o ș i *armăsari*,
Negri ca corbu
Și iuți ca focu…”

(Vulpian, *Texturi*, p. 44)

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 61): „În iape era și un *armăsariu* p r e a f r u m o s, carele, cu cît era la chip iscusit, încă mai mult era cu vitejești duhuri înpodobit…”

C. Negruzzi, *Aprodul Purice*:

„D-o parte boierinașii d-a lor slugi încungiurați,
Călări pe *armăsari* ageri și felurit îmbrăcați…”

Balada *Movila lui Burcel*:

„*Armăsarii* spumega,
Frîiele și le mușca…”

și tot acolo:

„Pîn-a n-agiunge plugar,
Aveam f a l n i c *harmăsar*…”

Cîntec din Măhaci, în Ardeal (*Cuv. d. bătr*. II, 4):

„De-ar da bunul Dumnezeu
Să mai văz la Mirăslău,
Hei! pe Mihai suvulcat
Pe *harmăsariu*-i t u r b a t…”

ceea ce ni se pare însă a fi de o croială cam cărturărească.

Armasarii cei mai căutați se aduceau la noi prin Turcia din Egipt sau M i s i r.

Dionisie Eclesiarhul (Papiu, *Monum*. II, p. 191): „Pasvandoglu au gătit un *armăsar* foarte bun de M i s i r…”

Balada *Oprișanul*:

„Dăruind chiar pe vizir
Cu-*armăsari* d e l a M i s i r…”

v. *Misir*.

Prin creșterea de *armasari* pămînteni erau cunoscuți mai ales mocanii.

Balada *Jianul*:

„El ia miei de la ciobani,
Armăsari de la mocani,
Fără plată, fără bani…”

În proverbi și idiotismi, *armăsar* ne întimpină foarte des, mai cu samă însă în antiteză cu m ă g a r:

„Tată avea armăsar,
Dar el a ieșit măgar.”

(Pann, I, 5)

„Ajunge din cal măgar
Și catîr din *armăsar*.”

(*Ibid*., III, 70)

„Nu ți-e necaz cînd te izbește un armăsar, ci cînd te trîntește un măgar” (*Ib*., III, 51).

„Din pricinele mici, mari gîlceve să scornesc, și ț i n ț a r u l s ă f a c e *armăsariu*” (Cantemir, *Ist. ieroglif*., p. 39).

„*Armăsarul* cînd îmbătrînește, ajunge la rîșniță” (Pann, II, 64).

„Zece mîrțogi pot duce pe un *armăsar*” (*Ibid*., III, 21).

„Măgarul se vinde tot în oborul *armăsarilor*” (*Ib*., II, 117).

„*Armăsariul* bun se vinde din grajdiu” (R. Simu, Transilv., c. Orlat).

„La rău aleargă cu *armăsarul*
Și la bine merge cu carul.”

(Pann, II, 21)

„La anul
Or *armăsarul*,
Or samarul.”

(*Ibid*., III, 117)

„Cuvîntul
E ca vîntul:
Nu se ajunge nici cu *armăsarul*,
Nici cu ogarul.”

(*Ibid*., I, 21)

„Fierbe oala cu *harmasar* însemnează: fierbe în clocot” (V. Gîțulescu, Tecuci, c. Umbrărești), negreșit prin aluziunea la neastîmpărul *armasarului*.

Tot de aci, figurat, *armăsar* se zice la „om desfrînat” (*L.M*.).

În basmuri:

Alexandri, *Boieri și ciocoi*, act. II, sc. 9: „Inima, fătul meu, îi ca un *armăsar* din poveste, cu coama de aur, cu ochii de foc, cu nările deschise, și care, cînd nechează răsună lumea…”

Între credințe poporane:

„Se zice că peste mormîntul unui strigoi e cu neputință a face să treacă un *armăsar* n e g r u ori un gînsac…” (C. Corbeanu, Olt, c. Alimănești).

v. *Gînsac*. – *Strigoi*.

Prin felurite asociațiuni de idei, unele părți de la car, de la moară și de la războiu de țesut poartă numele de *armăsar*, zicîndu-se uneori la deminutiv: a r m ă s ă r e l sau a r m ă s ă r a ș.

„La o căruță țărănească, *armasar* se cheamă cuiul care se bagă prin capătul p r o ț a p u l u i de prinde j u g u l…” (G. Voicu, Tecuci, c. Stănișești).

„La car, c ă t u ș a e cusută de p r o ț a p prin cîteva cuie mai mici și unul mai gros, aproape de jug, numit *hărmăsărel*” (G. Grigorescu, Suceava, c. Bogdănești; G. Sireteanu, Botoșani, c. Rănghilești; Gr. Nicolau, Neamț, c. Crăcăoani).

„*Harmasar* la moară este acela care sloboade sau îngreuează peatra morei, după cum cere trebuința: dasupra d u l a c h i l o r se pune patru t ă l p o a i e, din tălpoaie în sus se pune opt ursoaice, și prin ursoaice patru *harmasari*…” (D. Arghirescu, Covurlui, c. Moscu).

„La războı, *armăsariu* e sinonim cu s l o b o z i t o r” (G. Bechescu, Tecuci, c. Onceștii-Vechi).

Cuvîntul *armăsar* este învederat latinul (equus) a d m i s s a r i u s, literalmente „de prăsilă”, rostit deja în latinitatea medievală a r m e s s a r i u s (Cihac). Substantivul „equus” s-a perdut, ca și-n „fîntînă = (aqua) fontana”, „iarnă = (tempora) hiberna”, „albină = (musca) alvina” etc., substantivîndu-se adjectivul. Să se observe

însă că-n popor în unele localități *armăsar* rămîne pînă astăzi adjectiv, zicîndu-se: c a l *armăsar*.

„Ca să se știe deacă un om s-a făcut strigoi, se duce un cal *armăsar* și se trece peste mormînt; cînd calul nu vrea să treacă, dovadă că omul din acea groapă s-a făcut strigoi…” (Preut I. Stănescu, Vîlcea, c. Recea).

v. *Armig*. – *Cal*. – *Duvalmă*. – *Pelivan*. – *Stevar*. – *Telegar*…

ARMĂSĂRÀȘ
ARMĂSĂREL } v. Armăsar.

ARMĂȘÈL (plur. *armășei*), s.m.; t. d'admin.; agent de la prévôté, de la gendarmerie. Deminutiv din a r m a ș. Subaltern al unui armaș, după cum „comișel”, „vătășel”, „vornicel” etc. erau subalterni ai unui „comis”, „vătav”, „vornic”. În vechea administrațiune românească *armășel* se întrebuința într-un sens apropiat cu b ă n i ș o r, a p r o d, c o p i l - d i n - c a s ă.

Pravila Moldov., 1646, p. 154: „oamenii cei domnești, ce să dzice a r m a ș i i și *armășeii* și alțŭ ca dănșŭ, cândŭ vorŭ munci, cândŭ vorŭ spăndzura sau vorŭ tăĭa capul cuiva și altâ ce vorŭ face cu învățătura domnului țărăi, de-are fi învățătura domnului la arătare să vadză toțŭ că ĭaste cu asupreală și cu mare năpaste, aceștĭa nice dănâoarâ nu să vor certa…”

Tot așa în *Pravila Muntenească*, 1652, p. 372: „Oamenii cei domnești, ce să zice a r m a ș i i și *armășeii* și alții ca dinșii, căndŭ vorŭ munci, căndŭ vorŭ spănzura sau vorŭ tăĭa capulŭ cuiva și altele ce vorŭ face cu învățâtura domnuluĭ țărăĭ…”

Mateiu Basarab, 1649 (*A.I.R*. I, 107): „și voi potropopilor, și voi b ă n i ș o - r i l o r, și voi *armășăilor*, și voi toate slugile dumnie-méle carii veți fi și v o r - n i c e i, încă să aveț a vă feri de sfănta mănăstire și de călugări și de satulŭ mănăstirii de Flămănzești…”

În *Așezămîntul lui Grigorie*-vv. *Ghica*, 1776 (ed. Rășcanu, p. 35): „Tălharii ce se vor prinde de *armășei*, să-i aducă la temniță cu toate lucrurile ce se vor găsi asupra lor; iar lucrurile ce se vor afla la casele tălharilor, mișcătoare și nemișcătoare, prin marafetul ispravnicului de ținut, dîndu-se toate pe sama sătenilor cu izvod, unde se vor afla șezetori, să iea *armășelul* izvod iscălit de ispravnicul, să aducă la vel armaș. Și scoțindu-se tălharii la divan, după hotărîrea veliților boieri, împlinindu-se întăi paguba păgubașilor, atît din cele ce se vor găsi față și le vor cunoaște cu încredințare, cît și pentru cele prăpădite din averea lor; și după vinovăția tălharilor să se socotească și gloaba lui vel armaș, după cum vor hotărî veliții boieri ai divanului…”

Ca parte din oștire, *armășeii* formau o ceată sub porunca marelui armaș.

Amiras, *Letop*. III, p. 157: „*Armășeii*, a p r o z i i și alte r u f e t u r i, cineși cu steagul său…”

Nu știm de unde Costachi Negruzzi își închipuise că *armășeii* erau „sălbateci” și cu „barbe stufoase” în *Aprodul Purice*:

„Acolo spre răsuflarea oștilor a tăbărît
Și-n trei trupuri osebite oastea sa a împărțit:

Dărăbanii cel cu plete, toți sănețe lungi purtînd,
Armășeii cei sălbateci, barbe stufoase avînd,
Simenii cei iuți cu arce și cu măciuci în fălii,
Toți aceștiia pedestri, număr ca la șepte mii…”

v. [1]*Armaș*. – [1]*Armășie*. – *-el*.

[1]**ARMĂȘÈSC, -EASCĂ,** adj.; appartenant au prévôt, relatif à la prévôte.
v. [1]*Armaș*.

[2]**ARMĂȘÈSC** (*armășit*, *armășire*), vb.; vexer. Verb corespunzător substantivului a r m ă ș i e „vexation”, ambii derivați din a r m a ș „prévôt”, ca o trăsură caracteristică, rămasă numai în vechile texturi, despre asuprelele administrative de altădată.

Varlam, 1642, I, f. 274 b: „multe răutâți ĭ-au ertatŭ Dumnedzău, ĭarâ elŭ pentru puținŭ au d o s ă d i t ŭ ș-au *armâșitŭ*…”

Ibid., I, f. 264 b: „decăt trupurile mai râu *armâșéște* sufletele…”

v. [2]*Armășie*. – *Asupresc*. – *Dosădesc*. – *Năcăjesc*…

[3]**ARMĂȘÈSC** (*armășit*, *armășire*), vb.; élever au rang de prévôt. A face pe cineva a r m a ș.

Balada *Dobrișean*:

„Savai, Ghineo, a r m a ș mare,
De cînd eu te-am *armășit*,
Nici o slujbă n-ai plinit…”

(G.D.T., *Poez. pop*., 474)

v. [1]*Armaș*. – [3]*Boieresc*.

[1]**ARMĂȘÌE,** s.f.; t. d’admin.: prévôté, ressort du prévôt. Serviciul public în fruntea căruia se afla marele-a r m a ș.

Beldiman, *Tragod*., v. 375:

„Ia poruncă *armășia* herarii a aduna,
Și isprăvnicia curții lemnele a le lucra…”

În *Așezămîntul lui Grigorie Ghica*, 1776 (ed. Rășcanu, p. 19), se specifică în următorul mod veniturile *armășiei* din Moldova:

„Venitul *armășiei* cei mari. Pocloanele pe fieștecare an; înse pe giumătate la Sft. Gheorghie, și pe giumătate la Sft. Dimitrie.

Lei B.
20 – De la ispravnicul de armășei.
20 – De la condicariul temniței.
5 – De la vătaful temniței.
250 – De la 50 armășei cîte 5 lei unul.

25,60	De la 17 dărăbani a temniței cîte 1 pol leu unul.
27 –	De la 18 mehteri creștini cîte 1 pol leu unul.
10,60	De la 4 trămbaci, 1 surmaciu, un dobošer și un topciu, cîte 1 pol leu unul.
12 –	De la 12 masalagii cîte 1 leu.
370,20	

30 banii grosului de la cei ce se vor închide, cînd se vor slobozi.

Să mai iea vel armaș împlineala pe banii ce va împlini, după rînduiala ce se arată cu deosebit rost.

Să mai iea vel armaș întriiala din suma banilor ce vor lua armășeii, triapăd, după rîndueala ce se arată cu deosebit rost.

Să mai iea vel armaș gloabele de la tălhari, după rînduiala ce se arată cu deosebit rost.

Bez rînduita liafă."

v. [1]*Armaș*.

[2]**ARMĂȘÌE** (plur. *armășii*), s.f.; vexation. Mai puțin decît u c i d e r e și mai mult decît a s u p r e a l ă. Derivat din a r m a ș „prévôt", cuvîntul *armășie*, dispărut din grai, dar frumos, dovedește cît de sîlnică și nedreaptă trebuia să fi fost la noi administrațiunea de altădată.

Varlam, 1642, I, f. 228 b: „spre u c i d e r e și spre *armâșie*…"

Ibid., I, f. 273 b: „mai multe svade, mai multe zavistii, mai multe *armâșii* și mai multe a s u p r é l e fără de vine sămtŭ întru noi în creștini decăt în păgăni…"

Ibid., I, f. 265 a: „Oame creștine, căci nu te temi de acela vrăjmaș, și de *armâșia* lui nu te socotești…?"

Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, f. 133 b: „toatâ lumĭa va potoli și o va odihni de *armășiĭa* luĭ…"

v. [2]*Armășesc*.

ARMĂTÙRĂ (pl. *armături*), s.f.; 1. armement, équipement; 2. armoirie. Lat. a r m a t u r a. Cu primul înțeles nu e neologism, după cum s-ar părea la prima vedere.

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, nov. 30, f. 179 a: „după ce să-mbrăcarâ cu platoșile în toatâ *armătura*…"

I. Văcărescu, p. 85:

„Cornu-nbilșugării adu-ne îndată!
D-*armături*, de pavăzi, vino arzătoare;
Grasul, roditorul, albul pept ne-arată;
Suie caduceu-ți iar negoțu-n floare…"

Cu sens de „armes nobiliaires", cuvîntul ne întimpină la C. Negruzzi, *O alergare de cai* I: „Meleli primi vasul de argint, pe care era săpate *armăturile* Besarabiei. *Armăturile* aceste sînt: capul zimbrului" etc.

v. *Armă*. – *-tură*.

[1]**ARMEAN** (pl. *armeni*), s.m.; t. d'ethnogr.: Arménien. Poporul, mai ales în Moldova, rostește la singular: *arman*, cu aceeași trecere a lui *é* în *a* după labială, ca în „moldovan = moldovean", „fată = feată", „masă = measă" etc. La feminin se zice *armeancă* sau *armancă*, plural *armence*:

„*Armencele* mi-l privea,
Moldovencele-l plîngea,
Copilele mi-l bocea…"

(Marian, *Bucov*. I, 64)

La plural masculin se zicea altădată *armeani*:

Moxa, 1620, p. 381: „se lovirâ grecii cu *arménii* și-i biruirâ și prinserâ mulți *arméni*..."

În sens colectiv, cînd e vorba despre o localitate sau regiune unde sînt mulți *armeni*, se zice cu o nuanță oarecare de dispreț: A r m e n i m e, ca „Țigănime", „Jidovime", „Secuime".

Enachi Cogălniceanu, *Letop*. III, p. 191: „…atâta știm că s-au făcut un foc mare în Iași, începând din A r m e n i m e de lăngă biserica cea mare a lor…"

Din patria lor, A r m e n i a, expusă la necontenite lupte cu vecini mult mai puternici, mai ales cu persii, deja în veacul de mijloc cîrduri de *armeni* pribegiseră în regiunile orientale și sudice ale Europei, parte prin Rusia meridională, parte prin imperiul bizantin, îndeletnicindu-se mai pretutindeni cu negoțul. În Țara Românească, o colonie de *armeni*, veniți de peste Dunăre, au înființat cam în secolul XIII orașul Argeș. Mulți neguțitori *armeni* locuiau aci mai cu deosebire în apropiarea Transilvaniei, cu care întrețineau relațiuni comerciale. Mai numeroși însă au fost totdauna *armenii* în Moldova, străbătuți acolo pe la finea evului mediu de prin părțile Crimului. Lăsăm nedezlegată cestiunea dacă bisericele armenești din Iași și din Botoșani s-au fundat în secolul XIV ori mai tîrziu (Melchisedec). Sigur este că pe la 1418, sub Alexandru cel Bun, 3.000 de familii armenești, alungate din patrie printr-o invaziune persiană, se așezaseră în Moldova, distribuindu-se în orașele: Suceava, Hotin, Botoșani, Dorohoi, Vaslui, Galați și Iași (Pray, *Dissert*., 1775, p. 170; Wolf, *Beschr. d. Mold*. II, p. 60). Înseși fîntînele istorice ale *armenilor* ne arată între anii 1415–1445 un vlădică armenesc în Moldova, anume Avedic; iar peste un secol și jumătate acest episcopat eterodox avea în fruntea-i pe unul numit Ioan, a căruia reședință era în Suceava, adecă chiar în antica capitală a Moldovei (Baracz, *Žycia Ormian w Polsce*, Lwów, 1856, p. 55, 141). Tot acolo, pe la mijlocul secolului XVI, un *armean* edifică o mănăstire în numele sîntului Axentiu, în regiunea occidentală a orașului, unde se conserva pînă mai dăunăzi o peatră sepulcrală cu inscripțiunea: „aci zace Agopșa, fundatorul acestui lăcaș în anul 1551". Pe la 1600 *armeanul* Bogdan Donovac zidi iarăși în Suceava, în numele Preacuratei Fecioare Maria, o altă mănăstire, pe care o găsim în floare încă în 1707 (Baracz, *op. cit*., p. 5, 80). Se pare că și vechiul sat Areni, de lîngă Suceava, despre care vezi la locul său, a fost o colonie armenească. Pe la 1669, un misionar papal, Luigi Maria Pidou, a găsit în Moldova un episcopat armenesc, în capul căruia se afla un Isac și de la care depindeau urmă-

toarele circumscripțiuni eclesiastice: în Cetatea-Albă, Tighinea, Izmail, Galați, Siret, Hotin, Vaslui și Botoșani, cîte o biserică; în Suceava două biserice și o mănăstire; în Iași două biserice; peste tot vro douăzeci și trei preuți. (*Progressi della missione apostolica à gli Armeni di Polonia e Valachia*, ms. nr. 1366, italica 483, în Bibliot. Reg. din München). Să mai adăugăm biserica armenească din Roman, clădită de un Agopșa la 1609 (Melchisedec, *Chron. Romanului* I, p. 35).

Armenii aveau în Moldova nu numai o jurisdicțiune religioasă, dar în unele orașe, mai cu samă în Suceava și-n Botoșani, ei se bucurau pînă și de o administrațiune municipală proprie a lor, alăturea cu acea românească.

Deja la 1449, într-un act de la Alexandru-vodă ne întimpină: „Serkiz, cap municipal al *armenilor* din Suceava" (Ulianitzki, *Materialy dlia istorii*, Moskva, 1887, p. 76).

Peste doi secoli, într-un act din 1669 (*A.I.R.* I, 139): „Adecâ eu Chirila ș o l - t u z u l a r m e n e s c u d e t ă r g u d e S u č a v ă și cu fečorul mieu cu Drâghič, scriem și mârturisim cu cestu adevărat zapis al nostru, de nime nevoiți nice asupriți, ce de a noastrâ bunâ voe, am văndut a noastrâ direaptâ ocinâ și moșie o falce de vie la tărgu la Cotnarĭu în dealul Măndru, între viĭa lui Ivan p o t r o p o p u l a r m e n e s c u din •os și între viĭa lui Marco *Armanul* din sus, care falce de vie ne-au fost noaâ moșie de la moșii nostri…"

La 1610 (*A.I.R.* III, 209) între notabilii tîrgului Siret: „Olbeĭu *Arman* i Haceris *Arman* i Gričca i Agopșâ *Arman*…"

La 1670 (*A.I.R.* I, 1, p. 21): „Adecă noi tărgoveții rumăni și *arméni* de trăg de Botășeani mărturisim noi cu cĭastă scrisoare a noastră cum au venit un fecĭor a lui Gligorie Traistă, anume Apostol, inaintea dumisale lui Ghiorghiță, č-au fost logofăt, și-nnaintea dumisale lui Dumitrașco č-au fostu vistérnic, vornicii de Botășeani, și s-au întrebat cu fičorii lui Căldărușe, pentr-un loc de casă č-au fostu a lui Traistă, în mijlocul trăgului, zicănd fičorii lui Căldărușé c-au cumpărat tată-său, Căldărușe, acel loc de casă de la Gligorie Traistă, ĭar dumnealor vornicii de Botășeani, carii mai sus sămtu scriși, dumnealor ne-au poftit și ne-au întrebat, și pre bătrăni, și pre tineri, și pre rumăni, și pre *arméni*, carii dentru noi va mărturisi că-i văndut acel loc a lui Gligorie Traistă, ĭar noi toți trăgoveții și rumăni și *arméni* mărturisim…"

Despre *armenii* din Botoșani ne vorbește și cîntecul poporan:

„Ș-am văzut-o-n Cernăuți
Cu doisprece arnăuți,
Ș-am văzut-o-n Botoșeni
Primblîndu-se cu *armeni*…"

(Marian, *Bucov*. II, 224)

Într-un timp, cuvîntul *armean* ajunsese a fi sinonim cu n e g u ț i t o r.
Așa într-o doină din Ardeal:

„Bine-i stă mîndrei gătată
Cu veșminte de la șatră,

Dar mai bine i-ar ședea
De-ar fi țesute de ea.
Săracele șetrele
Cum mărită fetele!…
De n-ar fi *armean* cu șatră,
N-ai vedea fată gătată!…"

(J.B., 424)

unde editorii observă (p. 479) că: „neguțitorii cu șetre de pe la tîrguri sînt mai cu seamă *armeni* și evrei…"

Tot așa în doina *Voinicii Bucovei*:

„Iar cum a-nverzi pe-afară,
Om ieși la codru iară, în capătul lanului
În calea *armeanului*…"

(Alex., *Poez. pop.*[2], 316)

Oricum însă, fie din pricina unor obiceiuri religioase diverginți, fie din acea a traiului prea retras și ascuns, fie printr-o antipatie împrumutată deja de la bizantini, românii nu iubeau pe *armeni*.

S.F. Marian, *Ornitol.*, t. 2, p. 173: „Românii țin pre *armeni*, nu știu din ce cauză, de niște oameni spurcați, numindu-i, mai ales cînd sînt mînioși pe dînșii: A r i e spurcată. Din cauza aceasta nu prea vreau să împrumute mai nemică *armenilor*, nici să mănînce la o masă cu dînșii, temîndu-se ca să nu-i spurce. Mai cu seamă nu voiesc ei să le dea apă de băut din vreo cofă sau alt vas, crezînd că tot *armanul*, după ce a beut, spurcă pre români…"

E foarte caracteristic că la Arsenie din Bisericani circa 1650, (ms. în Acad. Rom.), versetul din psalmul XXXVI: „mai bine puținel direptului mai vrătos decăt nultâ bunâtate p ă c ă t o s u l u i" este comentat prin: „mai bine o bucățĭa păine mititĭa unui creștin mai vrătos decăt multâ avuție *armanului*", unde *armean* e pus ca sinonim cu, „păcătos", în antiteză cu „drept" și „creștin".

Pravila de la Govora, 1640, f. 50 a: „oarecine va mănca cu *arméni* sau cu p a v - l i c h é n i sau cu alți e r e t i c i orcarii, sau mai vărtosŭ cine va avea lĭubovŭ cu dinșii, acestuĭa-i grăĭaște légĭa lui Dumnezeu să se lase de acéstĭa…"

Tot acolo, f. 56, 57: „*Arménii* ceĭa ce-s de treĭ ori procléți…", și mai jos: „lepădații h a n d z i z a r i i ce sănt *arméni*…"

v. *Arțivur*. – *Capiște*.

Un vechi proverb moldovenesc quasi-juridic zice: „*Armeanul* plătește gloaba", adecă: în orice treabă *armeanul* este acela care poartă ponosul și primește pedeapsa.

„*Armenii* sînt cei mai rău priviți de săteni după jidani. Poporul crede că *armanul* este totdauna gata a te spurca, că urinează mai întîi în oală ș-apoi îți face în ea de mîncare. Este zicătoare populară:

Să mănînci la jidan
Și să dormi la *arman*…"

(C. Scheletti, Fălciu, c. Crasna)

Unele boale românul le botează a r m e n e ș t i, și la cățele îi place a da numele de *Armeancă*.

În descîntec de potcă: „p o t c ă de *armean*" (G.D.T., *Poez. pop*., 388).

„Între numiri de cîni este și *Armeancă*" (E. Pascal, Muscel, c. Nămăești).

„Dintre numirile cîinilor ciobănești: Labuș, Cioară, Floarea, Bălăceanu, Negrei, *Armeanca*…" (C. Negoescu, Rîmnic-Sărat, c. Bogza); și mai jos: G a r a b e t, numele cel armenesc al sîntului Ion Botezătorul.

Uneori însă numele de *Armeancă* se dedea și la femei.

În vechiul *Pomelnic* moldovenesc de la Bistrița (ms., în Acad. Rom. p. 65, 80): „**Костантїна. ꙗрмѣнка. Ранда. Иꙁань. ꙗрмѫнка. И чедь их…**"

Într-un act tîrgoviștean din 1640 (*A.I.R*. I, 24): „Adecă eu *Armenca* și cu fiiĭa mea Mușa scris-am acesta zapis…"

Mai adesea însă numele de *Armeancă* se dedea la țigance (*Cuv. d. bătr*. I, 239).

Inventariul Cotrocenilor, 1681 (ms. Arh. Stat.), f. 24: „Stoĭca țiganul cu țiganca lui Rada și cu 2 fečori anume Mircea i Neacșul și cu 2 féte Neaga i *Armeanca* și cu o sora lui anume Dragole…"

Catastihul mănăstirii Căldărășani, 1740 (ms., în Arh. Stat., p. 144): „Numele țiganilor…*Armeanca* cu doi nepoți".

Armeancă alăturea cu j i d a u c ă într-un cîntec poporan din Bucovina:

„Am zis, zău și pre-a mea lege,
Că de-acuma n-oi alege
Nici jidaucă, nici *armancă*,
Numai prisne moldovancă!…"

(Marian, II, 207)

Într-un altul din Moldova:

„Bea Costachi Roșcovan
Și cu frati-su Buzdugan,
Cu trii feti di jidan
Și cu doauâ di *arman*…"

(Canianu, *Poez. pop*., 233)

Din cauza urei poporane, *armenii* au fost nu o dată prigoniți în România.

Un principe moldovenesc cam smintit, Ștefan Rareș, zice cronicarul Urechie, *Letop*. I, p. 174: „pre *armeni*, pre unii de bună voie cu juruințe și cu daruri împlăndu-i, pre alții cu sila i-au botezat".

În 1564 teribila catastrofă a faimosului uzurpator al tronului moldovenesc, Iacob Basilic Despota, a provocat lacrime de milă din partea *armencelor* din Suceava: plebea, iritată printr-acest sentimentalism, a revărsat atunci măcel și insultă asupra nenorocitelor muieri (Sommer, *Vita Despotae*, 1587, p. 46).

De aci încolo un secol întreg *armenii* s-au ținut în liniște. Pe la 1671, domnind în Moldova crudul arnăut Duca, boierul Hîncu a rădicat steagul răscoalei contra nascîndului element fanariotic: *armenii* au luat partea cea mai activă în această

manifestațiune, și cei mai compromiși dintre dînșii, într-un număr foarte însemnat, au fost siliți apoi a fugi din țară (Engel, *Gesch. d. Moldau*, p. 276).

De cîte ori cruzimea domnilor sau urgia poporului îi gonea din Moldova, *armenii* își căutau un adăpost mai cu deosebire în Ardeal și-n Polonia.

În Transilvania familiile armenești cele mai importante, astăzi de tot maghia-rizate, poartă nește numi curat românești: P a t r u - b a n i, C a p - d e - b o u etc.

Pe de altă parte, profesorul I. Hanusz (*Sur la Langue des Arméniens polonais*, Cracovie, 1886) constată în graiul *armenilor* din Galiția o mulțime de cuvinte luate de la români, precum:

arutùr „champ, terre” = *arătură*;
ban „argent, monnaie” = *ban*;
berbèdž „bélier, mouton” = *berbece*;
bernăvàkh „culotte” = *bernevici*;
bolt „boutique” = *boltă*;
brad’”pinastre” = *brad*;
butùc „billot, bloc” = *butuc*;
čerb „cerf” = *cerb*;
dòmna „dame” = *doamnă*;
dzer „gelée” = *ger*;
džug „joug” = *jug*, *giug*;
džunk „taureau” = *junc*, *giunc*;
džuruìt „promesse” = *juruit*, *giuruit*;
fag „hêtre” = *fag*;
ferìt ilalù „se garder” = *ferit*;
furkulițằ „fourchette” = *furculiță*;
ghindà „gland” = *ghindă*;
grebìt ilalù „se hâter” = *grăbit*;
ĭepùr „lièvre” = *iepure*;
ĭuțĭ „vite” = *iute*;
kokoveĭkà „hibou” = *cucuvaie*;
komà „crinière” = *coamă*;
krangà „branche d’arbre” = *creangă*;
kumnàt „beau-frère” = *cumnat*;
kurtàn „palais” = *curte*, *curtean*;
kăràr „sentier” = *cărare*;
malàĭ „millet” = *mălai*;
mundzùl „poulain, bidet” = *mînzul*;
mățằ „chat” = *mîță*;
negustor „commerçant” = *negustor*;
nămà „seulement” = *numai*;
oprìt anelù „retenir” = *oprit*;
pintìn „éperon” = *pinten*;
počùm „tronc” = *pociumb*;

portà „porte” = *poartă*;
prund „caillou” = *prund*;
părăv „torrent” = *pârîu*;
păzìt anelù „avoir soin” = *păzit*;
samakìš „fromage” = *sămăchișă*;
scăpăràt anelù „battre du feu” = *scăpărat*;
suferìt anelù „tolérer” = *suferit*;
sulà „alêne” = *sulă*;
urìt „laid” = *urît*;
vestit „illustre” = *vestit*;
sgrăčit „avare” = *sgîrcit*; etc.

Vom termina prin indicarea unei coincidințe nominale, care n-ar avea nici o însemnătate dacă n-ar putea să arunce lumină asupra unei cestiuni istorice foarte importante. Se știe că macedo-românii își dau numele de a r m ă n i, prin metateză din „români”. Asemănarea acestei forme cu numele *armenilor* pare a fi dat naștere unei ciudate confuziuni. Cronicele armenești pretind că împăratul româno-bulgar Samuil ar fi fost de origine *armean* (Mateiu de Edessa, ap. Hilferding, *Gesch. d. Serben u. Bulgaren*, Bautzen, 1864, p. 61). Lucru cu neputință nu este, dar, pînă la o probă serioasă, e mai de crezut că n-a fost *armean*, ci a r m ă n.

v. *Argeș*. – *Arieni*. – *Armenesc*.

[2]**ARMEAN** s. **ARMÀN.** - v. *Harman*.

ARMEANCĂ. – v. [1]*Armean*.

ARMEANCIU, n. pr. pers. m. În vechiul *Pomelnic* al mănăstirii Bistrița din Moldova (ms., în Acad. Rom., p. 72) ne întimpină acest nume: **Ярмѣнчь**. –? –

ARMELÌN, s.m.; t. de comm.: hermine. Sinonim cu c a c o m. Cuvîntul ne întimpină numai la Budai-Deleanu (*Dicț*., ms. în Muz. istoric din Bucur.): „*Armelin*, Hermelin, eine Art Wiesel”. Vine d-a dreptul din italianul a r m e l l i n o.

v. *Cacom*.

ARMENDÌN. – v. *Arminden*.

ARMENEASCA, s.f. sing. artic.; t. de choréogr.: sorte de danse populaire. „Blănăreasca și *armeneasca* – zice d. T. Burada (*Almanah muzi*cal, 1877, p. 63) – am luat-o de la a r m e n i.” D-sa publică și muzica acestui danț, care totuși se pare a fi devenit poporan numai în Moldova.

v. [1]*Armean*. – *Arnăuțeasca*. – *Blănăreasca*. – *Căzăceasca* etc.

ARMENÈSC, -EASCĂ, adj.; arménien, appartenant à l’Arménien ou à l’Arménie. Țara *armenească*. Obicei *armenesc*. În Moldova se rostește mai adesea *arminesc*.

Alexandri, *Iașii în 1844*: „Iată acum o spițerie nemțască lipită de o tiutiungerie *arminească*...”

Nic. Muste, *Letop*. III, p. 27: „fiind cetatea Sucevei stricată, pus-au de au făcut șanț la biserica *arminească*, puind într-ănsul o samă de oaste să-i fie de pază…”

Sînt puține orașe, mai ales în Moldova, unde să nu fie sau să nu fi fost vreo stradă numită „ulița *armenească*”, locuită oarecînd de a r m e n i.

De aceea în poezia poporană ne întimpină adesea:

„Pe uliță mi-l ducea,
Pe uliță pardosită
Tot de Calapod făcută,
Pe ulița *armenească*
A r m e n c e l e să-l privească…”

(Marian, *Bucov*. I, 64)

„Pe ulița armenească
Este-o crîșmă-mpărătească…”

(*Ibid*., I, 172)

„Pe ulița armenească
Este-o șatră țigănească;
Da la șatră cine este?
Badea calu-și potcovește…”

(*Ib*., II, 190)

„Pe ulița armenească,
La o casă țigănească,
Voina calu-și potcovește…”

(Pompiliu, *Sibii*, 75)

La popor, cînd e vorba de ceva rău, nu e rar epitetul de *armenesc*.

Între bube din descîntece:

„Bubă *armenească*,
Bubă j i d o v e a s c ă,
Bubă ț i g ă n e a s c ă,
Bubă r o m â n e a s c ă...”

(G.D.T., *Poez. pop*., 359)

Balada *Stanislav*:

„Îi spală zăbunele
Și-i curăță armele
Tot de s o a i e *armenească*,
De untură tătărească,
De stropuri ienicerești
Și de sîngiuri păgînești…”

(*Ibid*., 574)

În sfîrșit, p u p ă z a, o pasere puturoasă, poartă în popor porecla ironică de: cuc *armenesc*.

S.F. Marian, *Ornitol.*, t. 2, p. 173: „(Pupăza) în rîs și batjocură se numește și cucul a r m e n i l o r sau cuc *armenesc*, deoarăce – după spusa celor mai mulți români – armenii zic că pupăza îndeamnă la deșteptare, la lucru și la joc strigînd: hophophop! hophophop! pe cînd cucul îndeamnă pre români la culcare strigînd ne-ncetat: „culcă-te! culcă-te!...”

v. *Cuc*. – *Pupăză*.

I. Creangă, *Amintiri din copilărie* (*Conv. lit.*, 1881, p. 8): „Mă trezește mama într-o dimineață din somn cu vai nevoie, zicîndu-mi: scoală, duglișule, înainte de răsăritul soarelui; iar vrei să te pupe c u c u l *arminesc* și să te spurce, ca să nu-ți meargă bine toată ziua?...” Și mai jos, p. 9: „Nu cumva ai pofti să-mi iei vițica pentr-un c u c *arminesc*?...”

v. [1]*Armean*.

ARMENÈȘTE, adv.; en arménien, à l'arménienne. A face ceva ca a r m e n i i sau în chipul a r m e n e s c.

v. *Armenesc*.

ARMENÌME. – v. [1]*Armean*.

ARMENÒPUL, n. pr. pers. m.; t. de législ.: Harménopoulos, manuel de droit byzantin.

Andronachi Donici, *Pravile*, 1814, predosl.: „Iaste și cartea de adunarea pravililor a judecătoriului Thessaliei Constantin *Armenopul*, pre caré o au alcătuit la anii de la Hs. 1145 în zilele înpăratului Emmanuil Comnino din céle de mai înainte alése așăzemînturi din pravile de către înpărații Leon și Constantin...”

Pravila Mateiu Basarab, 1652, p. 4: „Grăĭaște și *Armenopul*, că običaĭulŭ vechĭu în locŭ de lége se socotéște și să ține...”

Profesorul Linowski, într-o disertațiune despre legile locale din Basarabia (О мястныхъ Бессарабекихь законахъ, Odessa, 1842, p. 10), bănuiește că extractul din legile imperiale bizantine, pe care Alexandru-vodă cel Bun, după părerea lui Cantemir, îl va fi întrodus ca drept pozitiv în Moldova, nu era altceva decît *Armenopul*.

În Basarabia mai cu samă, după alipirea ei către Rusia, numele lui *Armenopul* devenise și a fost pînă mai în anii trecuți aproape sinonim cu p r a v i l ă, căci înșiși boierii moldoveni de acolo, fiind întrebați la 1818 de stăpînirea rusească, au răspuns că *Armenopul* pe prima linie este legea țărei, apoi „hrisovul sobornicesc” al lui Mavrocordat, și-n fine cartea lui Donici. De aceea la 1831 manualul lui *Armenopul* s-a și publicat rusește pentru întrebuințarea tribunalelor din Basarabia.

v. [1]*Grec*.

ARMÈZ (*armat*, *armare*), vb.; armer. Formă simplă, în locul căriia se întrebuințează obicinuit compusul î n a r m e z.

I. Văcărescu, p. 40:

„Creștinii și românii
Cu el s-*armează*…"

v. *Înarmez.*

ARMÌC. – v. *Armig.*

ÀRMIE (plur. *armii*), s.f.; armée. Sinonim cu o a s t e și cu neologismul a r m a t ă. Formă împrumutată de la ruși sau de la poloni.

Zilot, *Cron.*, p. 85: „și totdeodată veni și gheneral-an-șef Mihelson, ce era comandir peste toată *armia* rusească…"

v. *Armadie. – Oaste.*

ARMÌG s. **ARMÌC** (plur. *armigi*, *armici*), s.m.; étalon. Sinonim cu a r m ă s a r, cu care se întîlnește și prin inițialul a r m-, fără ca totuși, după cum vom vedea mai la vale, să fie cu putință a reduce ambele cuvinte la aceeași origine. Se întrebuințează foarte mult în părțile Banatului, mai rar în regiunea apuseană a Ardealului.

„*Armig* sau *harmig* se zice la a r m ă s a r i u" (S. Liuba, Banat, c. Maidan).

Balada *Călin*, din Banat:

„Cu soru-sa ce-mi lucra?
De doi *armigi* o lega,
În oraș o slobozea
Pîn *armigii* o-npărțea…"

(Vulpian, *Texturi*, p. 34)

Frîncu-Candrea, *Munții Apuseni*, p. 97: „*Armic*, armăsar. Cuvîntul *armic* se aude în valea Crișului-Alb."

Vorba *armig* e foarte interesantă. Prin sens și prin cele trei elemente constitutive *r-m-k-* (*g*) ea nu se poate despărți de polonul r u m a k „coursier, cheval de bataille", a cărui origine a rămas pînă acum o enigmă pentru slaviști, căci nu se regăsește nici într-unul din celelalte dialecte slavice. Se bănuiește numai că cuvîntul e de origine orientală (Matzenauer, *Cizi slova*, p. 298.) Litvanul r u m o k a s și leticul r u m m a k s sînt forme împrumutate de la poloni. În limba turcă orientală a r g a m a k însemnează „cheval de race" (Vambéry, *Sprachstud.*, 206), de unde și la ruși аргамакъ. Polonul r u m a k și românul *armig* cată să derive din alte două dialecte turanice; terminul însă, sub diferitele sale varianturi, este unul și același; și-n orice caz e foarte vechi atît la români precum și la poloni. Bănățenii vor fi moștenit pe al lor *armig* de la cumani, de la pecenegi sau chiar de la avari, căci cu tătarii propriu-ziși ei mai că n-au avut a face niciodată, iar de la turcii osmanlii nu puteau să-l capete.

v. *Cal. – At. – Behmet*…

ARMÌNDEN, s.m.; t. du calendrier popul.: 1. premier jour de Mai; 2. branche verte ou arbre entier que l'on place, le premier Mai, devant les maisons. În popor se mai

aud formele: *armendin* și *arminder*. Cuvîntul e răspîndit mai cu samă în Moldova, în Ardeal și-n Banat. Macedo-românii nu-l cunosc. *Armindenul* joacă un rol însemnat în credințele și datinele poporului.

„La 1 Mai se zice *armendin*" (I. Major, Tutova, c. Plopana).

„Florile de salcîm înfloresc pe la *arminden*" (E. Mironescu, Covurlui, c. Oancea).

„La *arminden* se aduce din pădure o prăjină cît se poate de mare, cu puține clence în vîrf, și se împlîntă dinaintea casei. Zicătoare plugărească: Dacă nu se samănă cucuruzul pînă la *arminden*, poți să bagi mestecăul mămăligei în foc…" (R. Simu, Transiv., c. Orlat).

„La *arminder*, oamenii frig un miel, se duc în pădure, la vie, sau și în grădină unde este iarba verde, se pun la umbra unui copaci și, mîncînd friptură de miel, beau vin-pelin, sau dacă nu este, atunci vin de cellalt puind în el pelin verde. Unii aduc cu ei și lăutari de le cîntă, petrec astfel pînă cătră sară, cînd se întorc în sat cîntînd și bînd, împodobindu-se pe la pălării cu flori de liliac, dacă a înflorit, și cu pelin verde. Din popor începe a dispărea și acest obicei. Cînd 1 mai cade într-o miercuri sau vineri, zi de sec, nimine din popor nu-l petrec, fiindcă nu mănîncă carne. Ciocoieșii însă de la țară îl petrec întotdauna…" (D. Alboteanu, Covurlui, c. Mastacani).

„La *arminden* pun la poartă un arbore nalt, cu frunze numai în vîrf, și-l lasă acolo pînă se face mai întîi pîne nouă; atunci face din el jiruitoriu de cuptoriu, cu restul arde cuptoriul. Acel arbore se zice *arminden*. Poporul povestește că, atunci cînd tăia Irod pruncii, a tăiat toată ziua pînă seara; unde a ajuns seara, a pus un arbore ca *armindenul*, semn ca să se știe pînă la ce casă a ajuns; dimineața însă la toate casele a aflat *arminden*, și așa a scăpat și Domnul Hristos" (P. Olteanu, Transilv., Hațeg; cfr. Frîncu-Candrea, *Munții Apuseni*, p. 130).

„Pe m ă r ț i ș o r de la 1 martie femeile și fetele îl poartă pînă la 1 mai, cînd atunci îl iau de la gît și cumpără pe el vin roșu, pe care trebuie numaidecît să-l bea pe iarbă verde, zicînd că în cursul verei nu le va pîrli soarele…" (C. Mironescu, Tutova, c. Ibănești).

Cîntec de 1 mai în Covurlui:

„Frunză verde de pelin!
Iată-ne la *armendin*:
Beu mesenii și mănîncă
Și de ciumă nu li-i frică…"

(G. Theodorescu, Galați, Mavromolu)

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 114: „Dați năvală și-i prindeți și mi-i legați colea cot la cot, ca să-i ducem poclon lui vodă, ca doi berbecei de *arminden*…"

Despre obiceiuri analoage la alte popoare, nu numai romanice, dar încă slavice, germanice și celtice, cari serbează de asemenea pe 1 mai prin veselie și prin purtarea unui arbore, a se vedea pe larg la Mannhardt, *Der Baumkultus* I, 162–189. Românii însă au unele particularități, cari le sînt proprii.

Etimologia cuvîntului este una din cele mai ușoare. La 1 mai se serbează sîntul I e r e m i a. Serbește I e r e m i ĭ e v - d a n, paleoslavic I e r e m i i n ŭ - d ĭ n ĭ

„ziua lui Ieremia”. De aci românește *arminden* din *erminden*, cu trecerea inițialului *er* în *ar*, ca în „arici”, „Ardeal” etc. Orice derivațiune latină, bunăoară ca acea din a l i m e n t a l e (*Lex. Bud.*), e fantastică; dar și mai ciudată e înrudirea cu germanul a l l m e n d e „silva communis”, propusă de Miklosich (*Beitr. z. Lautl. d. rumun. Dialekte*, *Conson.* I, p. 51).

v. *Ieremia*.

ARMÌNDER. – v. *Arminden*.

ARMÎNT (pl. *armînturi*), s.n.; troupeau de bétail, bétail. În *Dicționarul* lui Bobb.: „*Arment*, adunare de vite. De ce însă lipsește în *Lexiconul Budan?* Negreșit, e latinul a r m e n t u m, din care au rămas derivate în dialecte italiene; dar la români cuvîntul să fie oare undeva în gura poporului? Cihac admite ca poporan numai pluralul *armînturi* „bétail”.

v. *Turmă*.

ARMONÌC
ARMONÌCĂ } v. *Harmonică*.

ARMONÌE (plur. *armonii*), s.f.; 1. engrenage; 2. harmonie, accord. Ἁρμονία. Negreșit, neologism, dar vechi în limba literară. Noi l-am luat dentîi de la greci, cu înțelesul propriu de î n c h e i e t u r ă; apoi l-am primit a doua oară din italiana sau din franceza, cu sensul de p o t r i v e a l ă, însă mai ales muzicală sau poetică.

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, nov. 11, f. 119 a: „stricându-ĭ toate *armoniile* trupuluĭ și toate-n c h e e t u r i l e, âĭ arsărâ și pieptulŭ cu plase înfocate…”

I. Văcărescu, p. 512:

„Tu cînți ca melodia
De glas, susur, murmură;
Tu cînți ca *armonia*
De stele, de natură…”

C. Conachi, p. 242:

„Tu nu poți vedea, sărace, corzile nenumărate
A cărora *armonie* ține lumile-atîrnate,
Nici a ști cu ce mijloace, puterea ce margini n-are
Au așezat rînduiala crugurilor călătoare…”

Gr. Alexandrescu, *Mulțumirea*:

„De ochii tăi albaștri, de mica ta guriță,
În limba *armoniei* îți place să vorbesc…”

v. *Potriveală*. – *Rost*.

ÀRMUR. – v. *Arm*.

[1]**ARMURÀR** s. **ARMURÀRE** s. **ARMURÀRIȚĂ,** s.m. et f.; t. de vétérin.: sorte de maladie bovine: épaulure (Cihac). Cuvîntul derivă din a r m, sau mai bine din a r m u r, prin sufixe -a r, -a r e și -a r i ț ă, despre cari vezi la locul lor.

S.F. Marian (*Familia*, 1878, p. 485, 495): „Vitele bolnave de *armurare* se zice că hărcăiesc și se trîntesc pe jos. Pelea de pe spinarea lor e așa de-nfoiată, că atingîndo cu mîna foscăiește ca și cînd ar fi dezlipită de carne. *Armurarea* o vindecă românii prin un spin numit a r m u r a r i u, care se pisează dimpreună c-un hîrb de talger de marmură și cu care se ung apoi vitele bolnave pe spinare. Totodată se-nfierbîntă fundul unui ceaun și se freacă cu dînsul spinarea vitelor bolnave…"

„*Armurarița* se face cînd este vita ostenită și bea apă rece" (G. Popu, Trans., Făgăraș, c. Lisa).

„*Armurariu* este putrezirea piciorului drept sau stîng de dinapoi la o vită" (V. Hornescu, Iași, c. Băiceni).

„*Armurariu* se cheamă cînd i se paralizează vitei partea de dinapoi a corpului, mai ales la vite tinere…" (D. Andriescu, Iași, c. Hermeziu).

Floarea Copilul, 1788 (ms. în Arh. Stat.): „Cînd mor vitele de *armurariță*, să le dea marmură pisată cu tărâțe, că se scoală…"

„Cînd vita e bolnavă de *armurariu*, o înțeapă cu cuțitul în șira spinării la împreunarea picioarelor de dinapoi…" (C. Negoescu, Rîmnic-Sărat, c. Bogza).

„La *armurare*, adecă umflătură pe sub pele, se arde des cu tigaia unsă pusă pe foc și înfierbîntată, așa cît cu greu să poată vita suferi, și se încunjoară umflătura cu zmoală de car" (P. Pintea, Banat, c. Nevrincea).

„A opera *armurarița* la o vită, se zice: î i t a i e d e *armurariță*" (D. Negoescu, Dîmbovița, c. Pietroșița).

În Banat se cheamă *armurare* și o boală la porci (Preut A. Bociat, Banat, c. Clopotiva).

Pe alocuri se rostește aspirat: *harmurar* (Rîmnic-Sărat, c. Buda).

v. *Arm.* – [2]*Armurar.*

[2]**ARMURÀR,** s.m.; t. de botan.: Carduus marianus, Silybum, Chardon-Marie. Și-a căpătat numele de la boala de vite a r m u r a r, contra căriia îl întrebuințează poporul.

„Buruiana *armurariu* e bună de vite, cînd mor grabnic" (I. Nour, Bîrlad).

„*Armurariul* crește ca de un metru și 50 cm. Pe frunză are pete albe. La margini frunzele au spini. Se întrebuințează de săteni contra unei boale de vite numită a r m u r a r i u. De aci blăstemul: mînca-te-ar *armurariul!*" (M. Lupescu, Suceava, c. Broșteni).

„*Armurariu* este cu frunza lată, cărnoasă, ghimpoasă și pătată cu pete albe; se zice că această frunză, fiartă cu borș, vin sau apă, e bună pentru vindecarea vitelor de a r m u r a r i u, un fel de boală mortală, cu durere de șele și picioare și a căriia simptom, între altele, este că carnea vitei e pătată ca și frunza de *armurariu*" (N. Teodorescu, Iași, c. Sinești).

„*Armurariu*, fiert cu tărîță, se întrebuințează ca beutură la vitele ce sufăr de boala numită a r m u r a r i u " (G. Gheorghiu, Botoșani, c. Călinești).

v. [1]*Armurar.*

[1]**ARNĂUT** (plur. *arnăuți*), s.m.; t. d'ethnogr.: 1. Albanais; 2. soldat mercenaire, valet armé. În primul sens, care este cel propriu, e sinonim cu vechiul a r b ă n a ș; sensul al doilea s-a dezvoltat la noi, cam tot așa ca „Suisse = mercenaire" în Occident, prin aceea că arnăuții slujeau pe leafă ca ostași de pază pe lîngă domni și chiar pe lîngă boieri. Turcul a r n ā u d, a r n a u t, trecut de asemenea la serbi și bulgari.

Nic. Mustea, *Letop*. III, p. 45: (Nicolae Mavrocordat) luatu-și-au și oaste, sărbi, *arnăuți*, de i-au adus cu sine, și au venit nu ca un domn, ce ca un leu asupra tuturor…"

Zilot, *Cron*., p. 31: „nu cumva acești turci și *arnăuți*, într-ascuns uniți cu pazvangii, n-adastă vreme îndemănatică ca deodată să năvălească cu toții pe toate părțile să ne jefuiască, să ne robească…"

În sens de l e f e g i u, *arnăut* se zicea și se poate zice la om de orice neam.

Ion Ghica, *Scrisoarea VI*: „Sub denumirea de *arnăut* se înțelegea orice sărb, arvat, *arnăut*, bosniac, muntenegrean, bulgar sau grec, dacă se lega cu un brîu roșu sau cu un tarabolus, cealma la cap, fustanelă sau poturi, mintean și iminei roșii; își trîntea la brîu un sileaf cu un iatagan și două pistoale, și întra în serviciul curții domnești, al hătmăniei, spătăriei sau agiei, sau se suia cu ciubucul în mînă dindărîtul caleștei vreunui boier…"

Alexandri, *Surugiul*: „ticălosu! în loc să aibă milă, el pune pe *arnăutu* lui de-mi dă vro cîteva bice…"

Același, *Istoria unui galben*: „un g r e c, care fusese *arnăut* în vremea domnului Ioniță Sturza…"

Dionisie Eclesiarhul, *Cron*. (Papiu, *Monum*. II, 206): „numai *arnăuții*, ce le zic h o r v a ț i i, i-au oprit boierii și le-au dat lefi, să fie de paza orașului…"

În cîntece poporane se vorbește mai ales despre *arnăuții* din p o t i r ă, cari erau dușmanii cei mai înverșunați ai haiducilor, și chiar ai săteanului român în genere:

„Frunză verde plop stătut,
Auzit-ați c-a trecut
Potiră de *arnăuți*,
Cît frunza ș-iarba de mulți?…"

(Caranfil, *Valea Prutului*, 48)

Alta:

„Ș-am văzut-o-n Cernăuți
Cu doisprece *arnăuți*,
Ș-am văzut-o-n Botoșeni
Primblîndu-se cu armeni…"

(Marian, *Bucovina* II, 224)

Balada *Iordachi al Lupului*:

„*Arnăuți* cu șușanele,
Cu argint pe la oțele,
Lefegii și darabani
Cu-ai lor mîndri căpitani…"

E foarte nemerit la A. Vlăhuță, *Nuvele*, p. 181: „un om nalt, spătos, cu mînile mari și negre, cu nasul roș și cu mustăți lungi, u n c h i p d e *arnăut*, vecinic hursuz și-ncruntat…”

v. *Albănaș*. – *Arbănaș*. –[2]*Arnăut*. – *Arnăuțeasca*.

[2]**ARNĂÙT,** s.m.; t. d'agric.: variété de froment d'été. După Cihac (*Dict*. II, 544) *arnăut* însemnează „blé d'Albanie”. Laurian și Maxim observă de asemenea: „importat poate din părțile Albaniei”. După cum vom vedea mai jos, *arnăut* are a face, prin asociațiune de idei, numai cu aspectul unui *arnăut*, nicidecum însă cu Albania, de unde nu credem să ne fi venit vreodată vreun fel de grîu.

Colinda *Plugul*:

„Cît cu ochii cuprindea,
Brazdă neagră răsturna,
G r î u d e v a r ă semăna,
Grîu de vară
Făr' secară,
Arnăut de cel mai m a r e…”

(G.D.T., *Poez. pop*., 141)

unde cîntecul definește oarecum *arnăutul* ca „un fel de grîu mare de vară”. Tot așa, în antiteză cu „grîu mărunt”, cuvîntul ne întimpină în balada *Chira*:

„Descarc băcălii
Și-ncarc dimerlii,
Tot de g r î u m ă r u n t
Și de *arnăut*…”

În legătură cu „frunză verde”:

„Frunză verde de-*arnăut*
Nu mă da după urît…”

(Caranfil, *Valea Prutului*, 89)

unde forma corectă cată să fie:

„Nu mă da după un slut…”

Se zice și g r î u - *arnăut*, unde cuvîntul devine adjectiv.

„G r î u l *arnăut* e un fel de grîu cu boabe mari și albe, din care obicmuit se face coliva” (M. Ciocîlteu, Dolj, c. Plenița).

„*Arnăut* se zice la grîu cu spic negricios” (A. Bărbulescu, Ialomița, c. Pribegi).

„Grînele se numesc: grîu de Banat, g r î u r o ș u sau *arnăut*, grîu ghircă sau fără musteți” (G. Popoviciu, Neamț, c. Siliștea).

„Grîul *arnăut* se zice și c o l u s” (I. Nazare, Tecuci, c. Nicorești).

„Sînt două feluri de arnăut: *arnăut* cu pana albă și *arnăut* cu pana neagră, numit și c o l u s” (I. Ghibănescu, Fălciu, c. Bășești).

Numele de *arnăut* s-a dat acestui fel de grîu din cauza mustețelor lui sau a penelor, prin cari poporul l-a asemănat cu un a r n ă u t.

v. [1]*Arnăut. – Grîu.*

ARNĂUȚEASCA, s.f. sing. artic.; t. de choréogr.: sorte de danse populaire. „*Arnăuțeasca* – zice d. T. Burada (*Almanah muzical*, 1877, p. 64) – am luat-o de la a r - n ă u ț i i aduși de boierii noștri, ca feciori în coada caleștelor și neavînd alta a face decît a da ciubuc și cafe." Sulzer a vorbit deja în secolul trecut despre *arnăuțeasca*, pe care o jucau la noi lefegii a r n ă u ț i din garda beilor fanarioți (*Gesch. d. Dac.* II, p. 423). Arnăuții au despărut din țară, dar jocul lor, un fel de horă, a rămas în popor.

„*Arnăuțeasca* se joacă mai încet decît a l u n e l u l; se joacă tot în dreapta; se bate în loc cu piciorul stîng de trei ori și apoi cu cel drept în același loc, și se mișcă hora, ocolind o dată; de aci iar se bate, și tot astfel cît vor să țină jocul" (I. Preotescu, Olt, c. Rîjlețu-Vieroș).

Muzica acestui danț, după cum se aude în Moldova:

v. [1]*Arnăut. – Alunelul.*

ARNĂUȚÈL (plur. *arnăuței*), s.m.; petit Albanais. Deminutiv desprețuitor din a r n ă u t.

Balada *Iordachi al Lupului*:

„Apoi venea după ei
Ceată de *arnăuței*,
Lefegii și darabani
Cu-ai lor mîndri căpitani…"

v. [1]*Arnăut.*

ARNĂUȚÈSC, -EASCĂ, adj.; albanais, d'Albanie. Port *arnăuțesc*, țară *arnăuțească*.

Gheorgachi Logofătul, *Letop*. III, p. 315: „R o ș i i ce se făcuse iar pănă la 100 de oameni, carii se purta în haine roșii și în bărăți arnăuțești…"

Zilot, *Cron*., p. 99: „iar vezirul cu Murahazi și beizade Dumitrașcu Moruz abia scăpînd apucară spre Șumla, cum și Veli-pașa cu oaste *arnăuțească*, spre Șiștov, și de acolo spre patria lor Ianina…"

v. [1]*Arnăut*. – *Arnăuțeasca*.

ARNĂUȚÈȘTE, adv.; en albanais, à l'albanaise. Vorbesc *arnăuțește*; mă-mbrac *arnăuțește*.

v. *Arnăuțesc*.

ARNĂUȚÌME, s.f.; terme collectif pour dire: beaucoup d'Albanais. Mulți a r n ă u ț i, cu o nuanță oarecare de despreț.

Bolintineanu, *Ferentarul*:

„Roșiorul mîndru și frumos ca crinul,
Cînd pe mal s-arată tremură Vidinul
La vederea sa.
Face de se miră toată arăpimea,
Ieniceri, spahiii și *arnăuțimea*
Și-i strigă: ura!…"

Ion Ghica, *Scrisoarea VI*: „Ajungînd la Golești, lîngă Pitești, Tudor găsește pe Iordache și pe Farmache instalați acolo cu *arnăuțimea* lor…"

v. [1]*Arnăut*. – *-ime*.

ARNÈU (plur. *arneie*), s.n.; panier d'un coche. Cuvîntul se aude numai peste Carpați. Este ung. e r n y ö. Termenul cel mai răspîndit e c o ș.

„Dacă voim să nu ne ploaie ori ningă, punem la car c o v e r c ă sau *arneu*" (S. Liuba, Banat, c. Maidan).

v. *Coș*.

ÀRNIC. – v. *Harnic*.

ARNÌCĂ, s.f.; t. de botan.: Arnica, arnique. Sinonim cu p o t b e a l, care este un termen mai poporan. *Arnica* poartă la bănățeni și numele poetic de c a r u l - z î n e l o r (S. Mangiuca, *Col. l. Tr*., 1876, p. 358).

„A se lovi cu capul de *arnice*" este o locuțiune proverbială prin care se exprimă neplăcerile unei lungi călătorii.

„Eh, că destul te-ai chinuit tu pînă acum, luînd dealurile în pept și lovindu-te cu capul de *arnice*…" (*Tribuna din Sibiu* VII, 13).

v. *Carul-zînelor*. – *Potbeal*.

ARNÌCI, s.m.; t. d'industrie: fil de coton peint. „*Arnici* = bumbac văpsit roșu, albastru, verde etc." (Costinescu). „*Arnici* = fire de bumbac colorate, cu cari cos flori la cămeși, ștergare etc." (*L.M.*)

Urație de nuntă din Ardeal, descriind o năframă de nuntă pentru vornicei:

„Fie și de bumbac,
Nouă și d-alea ne plac;
Fie și de strămătură,
Om șterge caii la gură
Ș-om depăna după șură;
Fie și de *arnici*,
Numai să fie d-aici:
Să nu fie de prin vecini,
Să pățim niscai rușini..."

(G.D.T., *Poez. pop.*, 181)

Altă urație:

„Puteți da și de mătase
D-aveți inimi să vă lase;
Iar de nu, și d-*arnici* fie,
Cum veți avea omenie..."

(*Ibid.*, 172)

Altă:

„Șease păhare de vin;
Șease măhrame de in,
De cari se găsesc p-aici,
Cusute cu fluturi ș-*arnici*..."

(*Ibid.*, 175)

Balada *Soacra și nora*:

„C-am în beci pe supt gîrlici
Un căpăstru cu *arnici*..."

(*Ibid.*, 625)

Balada *Bîcul haiducul*:

„Mi-l lega tot cu mătase
Împletită-n cîte șease,
Mi-l lega tot cu *arnici*
Împletit în cîte cinci;
Și cînd bine mi-l lega,
Și cînd bine mi-l strîngea,
Ăl ceauș îi tot striga..."

(*Ibid.*, 607)

Ca nume personal, *Arniciu* ne întimpină într-un act din 1731 (*Cond. ms. a M-rii Hurezu*, în Arh. Stat., p. 675 b): „un țigan al sfintei mănăstiri Hurezul anume Șain feciorul lui A r n i c i u”.

Cuvîntul nu poate să derive din turcul a l „roșu” unit cu r i ș t e „bumbac” (Șaineanu, *Elem. turc.*, p. 116): dentîi, pentru că o asemenea unire n-a format un singur termen nici chiar la turci; al doilea, pentru că „roșu” nu este esențial în *arnici*; al treilea, pentru că de la turci l-ar fi luat și serbii sau bulgarii, la cari el totuși nu se află; al patrulea, pentru că din a l - r i ș t e nu e foneticește cu putință să iasă *arnici*. *Arnici* este un adjectiv substantivat cu sensul propriu de „provenant d'agneau”, „agnelin”. Din „lînă miță = laine agneline” s-a născut „miță = flocon, touffe de poils qui pendent en bas” (Cihac, II, 198); tot așa în *arnici* noțiunea fundamentală este ἀρνός „agneau”, neogrecul ἀρνί, în latina arhaică a r n a „agna” (Festus), de unde românește termenul despărut a r n sinonim cu „miel”, rămas – după cum vom vedea mai la vale – și-n numele topografic A r n o t ă.

v. *Arnotă. – -ici. – Șorici.*

ÀRNOTĂ, n. pr. f.; t. de géogr.: 1. montagne dans la Petite-Valachie; 2. couvent de religieux sur la montagne du même nom. Muntele *Arnotă* cu mănăstirea *Arnotă* se află în districtul Vîlcea d-a dreapta rîului Bistrița. Mănăstirea astăzi nu mai are călugări. A fost fondată de Mateiu Basarab. Legenda culeasă de d. Gr. Tocilescu (*Asupra cîtorva mănăstiri*, 1887, p. 53): „Mateiu-vodă ar fi căzut într-o crimă, pentru care trebuia să fie dus să se judece la Constantinopole. El, aflînd despre soarta ce-l aștepta, a fugit pe sub munți pînă ce a ajuns în acest loc; aci pe atunci era un lac mare și răchită multă. Mateiu s-a ascuns după răchită, așa că turcii ce-l urmăreau de aproape nu l-au mai putut găsi. După aceea el și-a adus martori și s-a îndreptat la Constantinopole de vina cu care era asuprit. În semn de recunoștință, vodă a hotărît să facă o monăstire pe locul acesta; a scurs lacul și l-a umplut cu bogșe (cărbuni), zidind altarul chiar pe locul unde dînsul scăpase.” Tot aci este mormîntul lui Mateiu Basarab, precum și al tatălui său, Danciul vornic.

Cuvîntul *Arnotă* este format prin același sufix -otă, care ne întimpină într-o mulțime de numi proprii românești foarte vechi, precum: *Càlotă*, *Ràcotă*, *Làiotă*, *Mèșotă*, *Albotă*, *Dragotă*, *Mìcotă*, *Bàșotă*, *Hîrgotă* etc.

În districtul Vîlcea, afară de *Arnotă*, alte trei numi de munți poartă același sufix: *Dòlotă*, *Brèotă și Bàlotă*. În „Calotă” și „Racotă” este învederat că acest sufix s-a acățat la „cal” și „rac”, iar în „Balotă” la „bală = fiară”. Tot așa în *Arnotă* partea radicală pare a fi un nume de animal: ἀρνός „miel”, latinul arhaic a r n u m, de unde românii cată să fi avut cu același sens pe a r n, din care ne-a rămas derivatul a r n i c i.

v. *Arnici. – Cozia. – -otă.*

A-ROATA (D-). – v. *A-rostogol. – Roată.*

AROMÀT (subst. n.) s. **AROMÀTĂ** s. **ARÒMĂ** (subst. f.); arome, parfum, épice. M i r o d e n i e s. m i r e a s m ă. Grecul ἄρωμα, ἀρώματα, de unde și paleoslavicul a r o m a t ŭ (Cihac). Neologism, însă vechi în limbă.

Noul Testament, 1648, *Luca* XXIV, I:

„…mérsărâ la mormănt, ducăndŭ *aromata* caré gătise…”	„…βαθέως ἤλθον ἐπὶ τὸ μνῆμα φέρουαι ἅ ἡτοίμασαν ἀρώματαί”

dar tot acolo, XXIII, 56, la masculin:

„…și înturnăndu-sâ gătirâ *aromat* și unsoare scumpâ…”	„…ὑποστρέψασαι δὲ ἡτοίμασαν ἀρώματα καὶ μύραί”

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 50): „stomahului destul încărcat, bucatele macar fie și cu *aromate*, nu cu mirosul acel frumos poftă, ce greață îi aduc…”

Ibid., p. 261: „Finicul în foc de *aromate* moară…”

Mineiul din Buzău, 1706, f. 32 b: „și *aromatele*, adecăte mirosélele cele scumpe…”

I. Văcărescu, p. 503:

> „Cu răsfirare din rai ieșită
> D-*arome* florile-ți mă năvălira;
> A ta icoană duios slăvită
> Puseră-n brațe-mi și m-adormiră…”

v. [1,2]*Miros*.

AROMEALĂ (plur. *aromeli*), s.f.; assoupissement, rêverie. Sinonim cu aromire, care însă exprimă acțiune, pe cînd *aromeală* arată stare.

Mineiul din Buzău, 1706, f. 9 a: „diavolul viindŭ la sfânta muceniță în *aromeală*, încă spânzurată pe cruce fiindŭ, îĭ da un păharŭ plinŭ de miĭare cu lapte…”

C. Stamati, *Muza* I, p. 257:

> „Și ele îndată cad în *aromeală*
> Și adorm curînd…”

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 80: „cu încetul fruntea-i obosită căzu pe a sa poală, trupu-i slăbit de-atîtea suferințe parcă se cufundă de sine-și; o piroteală a minții, o împăiejenire a ochilor începură a o coprinde, cînd deodată i se păru că aude, ca într-un vis mîngăietor, un glas depărtat ce cînta cu viers tînguios… Ancuța se trezi din *aromeală*”.

v. *Aromesc*. – *Aromire*.

AROMÈSC (*aromit*, *aromire*), vb.; s’endormir, s’assoupir, roupiller, sommeiller à demi, tomber en rêverie; assoupir, endormir, faire rêver. Costinescu: „a *aromi*, a miji de somn, a sta jumătate adormit”. Sinonim cu adorm, cu ațipesc, cu moțăiesc, cu pirotesc, cu mijesc, dar numai atunci cînd omul începe deja a visa, și anume un vis plăcut, de unde adesea se zice: „dulce *aromesc*” sau: „florile mă *aromesc*”. Ca și sinonimul adorm, funcționează și tranzitiv.

Balada *Brumărelul*:

„Vai de mine, ce pății!
Cum făcui de *aromii*:
Singură mă logodii;
Ce făcui de mă culcai:
Singură mă măritai…”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 451)

O colindă muntenească:

„Cerbul ce-mi făcea?
Sta și rumega,
Namiaza-și făcea,
Dulce *aromea*…”

(*Ibid.*, 65)

Balada *Oaia năzdrăvană*:

„La apus de soare
Să mi te omoare
Supt poale de munte,
Prin crînguri tăcute,
Oi cînd *aromesc*
Și cîini ostenesc…”

(*Ibid.*, 436)

Basmul *Fata din dafin*:

„Rosmarine,
Calofire,
Cum m-ai *aromit*
Și m-ai a d o r m i t?…”

(*Ib.*, 402)

Balada *Mitul*:

„Ici pe iarbă m-am lungit,
Florile m-au *aromit*
Și somn greu am adormit…”

(*Ib.*, 683)

Balada *Miul Cobiul*:

„Soare scăpăta,
Murgului păsa,
Voinic *aromea*,
Frîul că slăbea:

Pe cal a d o r m e a,
Greu somn că-l fura…”

și mai jos:

„Miul *aromea*,
Miul a d o r m e a,
Somnul că-l fura…”

(*Ibid*., 490, 495)

I. Văcărescu, p. 217:

„Colo-n vesela vălcea
De albețe strălucea,
Oițe prin flori păscînd,
Un ciobănaș fluierînd;
Turmulița-și îngriji,
Apoi dulce *aromi*…”

Sensul cel fundamental al cuvîntului apare mai ales bine în derivatele a r o - m e a l ă și a r o m i r e și-n tranzitivul *aromesc*, care la cronicarul Moxa, 1620, p. 347, însemnează anume „faire rêver”, „faire voir en rêve”: „(diavolul) se apropie de *aromi* pre strâmoașa de-i arâtâ poamele frumoase la vedére și dulci la gustare…”

Lăsăm la o parte, ca nediscutabilă, derivațiunea lui *aromesc* din m i j e s c printr-o formă intermediară a j m u r e s c (Cihac). Originea cuvîntului este greco-latină. Grecul ὅ ρ α μ α „vision” străbătuse deja în latinitate: „o r a m a, visio, somnium” (Ugutio). Du Cange (v. *Horama*) citează o mulțime de texturi din veacul de mijloc, în cari cuvîntul – mai cu samă sub forma o r o m a – nu poate să fie de proveniență greacă clasică, ci numai de acea latină vulgară; bunăoară:

„O r o m a per noctem cernebat rite supernum…”

sau:

„O r o m a gentilis, qua viderat ipse…”

sau: „Mater intempestae noctis quiete caeleste in somnis vidit h o r a m a…”

Aromesc este un denominativ din o r o m ă „vis”, sau mai bine dintr-o formă r o m ă, în care inițialul *o* se perduse la români prin conflict cu articlul nedefinit *o*, întocmai ca în „strachină = ostrachină = ὀστράκινη”. *Aromesc* se descompune astfel în r o m e s c și prepozițional*ul* *a* = *ad*. Este o vorbă curat grecească, dar întrată în graiul nostru pe calea latinității rustice.

v. *Aromez*. – *Adorm*. – *Ațipesc*.

AROMÈZ, vb.; s’assoupir, tomber en rêverie. O formă poporană foarte rară în loc de a r o m e s c.

Basmul *Hoțul împărat* (Ispirescu, *Legende*, p. 369, 370): „…se tolăniră fiecare pe ce avea, la umbră de copaci și la răcoare, ca să-și *aromeze* oarecum…”; dar tot acolo, mai jos: „un asemenea stăpîn, care nu-i dă răgaz cît ar *aromi* cineva…”

v. *Aromesc*.

AROMÌRE (pl. *aromiri*), s.f.; l'infinitif d ' a r o m e s c pris comme substantif: assoupissement, rêverie. Sinonim cu a r o m e a l ă. Ambele se pot întrebuința în limba noastră poetică în locul neologismului r e v e r i e.

I. Văcărescu, p. 21:

„Ajung ca în *aromire*;
De plăcere îmbătat
Cînd d'Amor cu o zîmbire
Ca din v i s sînt deșteptat…”

Același, p. 362:

„Prea sprintenă la picior,
Ce rîde cînd spui c-ai dor,
Jucă, se-nvîrti, sări,
Aromirea-o birui…”

Cesar Boliac, *Elena*:

„Cît mi-e superbă a ei uimire
Cînd îmi dă ruga-i de trandafir,
Cînd se-ncovoaie în *aromire*,
Cînd mă sărută, și-n zăpăcire
Rostește vorbe dusă-n delir…”

v. *Aromesc*. – *Aromeală*.

AROMIT, -Ă, part. passé d ' a r o m e s c pris comme adjectif: assoupi, endormi, tombé en rêverie. Sinonim cu a d o r m i t. Cu sensul de a m ă g i t ne întimpină la Moxa, 1620, p. 367: „acesta înpăratŭ (Teodosie cel Mic) fu *aromitŭ* de unŭ scopitŭ anume Hrisafie de-șŭ goni soru-sa de la dinsŭ Polheriĭa, că era omŭ hitleanŭ și rău…”

v. *Aromesc*. – *Aromitor*.

AROMITÒR, -OARE, adj. et subst.; assoupissant, ce qui assoupit, ce qui produit l'assoupissement, ce qui fait rêver. Sinonim cu a d o r m i t o r, dar cu o nuanță de adormire v i s ă t o a r e.

Moxa, 1620, p. 381: „atunce se apropiarâ d-insul nește *arumitori* hitleani și-l măglisirâ de-șŭ goni pre mumâ-sa…”

De la Vrancea, *Trubadurul*, p. 65: „Așa e; e atît de bine și de *aromitor* pe iarbă verde, la umbră deasă…”

v. *Aromesc*.

[1]**ARÒN,** n. pr. pers. m.; Aaron. Numele fratelui mai mare a lui Moise, trecut prin Biblie nu numai în calendar, dar și-n legendele popoarelor creștine.

Urație de nuntă:

„Să aveți bucuria lui *Aron* proorocul,
Cînd a luat toiag de 12 ani uscat în mînă
Și o înverzit neavînd rădăcină…”
(M. Busuioc, Suceava, c. Pașcani)

sau: „băltagul lui *Aron* proorocul, fiind uscat de 99 ani” (G. Gonstantiniu, Neamț, c. Doamna).

Ca nume de botez, *Aron* a fost înainte foarte răspîndit la români peste tot, și se întrebuințează pînă astăzi mult în Transilvania, de unde sînt: *Aron* Pumnul, *Aron* Florian, *Aron* Densușianu etc. Pe timpul lui Mihai Viteazul domnea în Moldova *Aron*-vodă, care se zicea fiu al lui Alexandru Lăpușneanu. Ca supranume, se chema *Aron* un rival al lui Ștefan cel Mare.

Urechia, *Letop*. I, p. 116: „Domnia lui Petru-vodă celui p o r e c l i t *Aron*…”

Fiind însă un nume evreiesc, poporul îl dă și la cîni:

„Între numiri de cîni este și *Aron*” (P. Sălăgianu, Neamț, c. Hangu).

„Unii, spre a rîde, pune cîinilor numi evreiești” (N. Ionescu, Covurlui, c. Măcișeni).

v. *Aron-vodă*. – *Cîne*. – *Moise*.

[2]**ARÒN.** – *v. Arumă*. – *Barba-lui-Aron*.

ARONEANU. – v. *Aron-vodă*.

ARÒN-VÒDĂ, s.m.; t. de géogr.: un couvent de religieux en Moldavie. O mănăstire din secolul XVI, lipsită de aimintrea de orice însemnătate.

Urechia, *Letop*. I, p. 209: „(A r o n - v o d ă) s-au apucat în anii 7102 (1594) de au zidit mănăstirea în țearina Iașilor carea se chiamă *Aron-vodă*, pre numele domnului ce au zidit, unde este hramul sfete Neculai”.

Ion Neculce, *Letop*. III, p. 389: „Mihai-vodă (Racoviță) nu știa de tătari nemică că au fost venit la *Aron-vodă*…”

Același, *Letop*. III, p. 256: „Atunce cănd au mers Suleiman-pașa cu Cantemir-vodă înaintea leșilor la Boian, venit-au și Șerban-vodă cu oaste din Țara Muntenească pănă în Iași, și au descălecat cu oastea la m ă n ă s t i r e a l u i A r o n - v o d ă…”

Satul din giurul acestei mănăstiri se zice A r o n e a n u (Frunzescu), negreșit presupunîndu-se „egumen”: mă duc la A r o n e a n u, viu de la A r o n e a n u.

v. [1]*Aron*.

A-ROSTOGÒL s. **A-ROSTOGÒLUL (D-),** adv.; à la culbute, à la renverse. Sinonim cu d - a r o a t a, d - a b e r b e l e a c u l, p e s t e c a p.

Doina *Busuioc*, din Banat:

„Fă-mă, Doamne,-un merișor,
La mîndra pe pieptul gol

Să mă dau *d-a rostogol…*”

(Vulpian, *Texturi*, p. 25)

Basmul lui Dumnezeu (Țara nouă, 1886, p. 702): „cînd pîinea se va da *d-a rostogolul* și se va face holdă de grîu verde, și ploasca asta se va vărsa și se va face viță verde, atunci să învieze…”

Alexandri, *Chirița în voiagiu*: „Cînd i-am tras un pumn, o făcut hîc și o căzut *de-a rostogolu* în celalalt colț a vagonului…”

v. [11]*A* [vol. I, p. 61]. – *Rostogol*.

ARPACÌCĂ s. **ARBACÌCĂ.** – v. *Harpacică*.

ARPÀDIA, n. pr. f.; localité en Valachie. „*Arpadie*, moșie nelocuită în județul Dolj” (Frunzescu).

v. *-adia*. – *Apadia*.

ARPĂCÀȘ (plur. *arpăcașuri*), s.n.; gruau d’orge, orge perlé, mondé. „Orz curățat de peliță care se pune în sorbituri” (*L.M.*). „Un fel de orz curățit de pojghiță din care se face ciorbă” (Costinescu). Ungurește á r p a k á s a, de unde au luat și serbii a r p a k a š a (Cihac).

v. *Cașă*.

ARPĂTÀC, n. pr. loc. m.; village en Transylvanie. Nume unguresc al unui sat din Ardeal, despre care cîntecul poporan zice:

„Fetele din *Arpătac*
Mereu pipă la tabac…”

(J.B., 452)

ARPUCE. – v. *Harpuce*.

[I]**ARS, -Ă,** adj.; part. passé d ’ a r d: brûlé, hâlé; figur. désolé, exaspéré. Lat. a r s u m. Trecut prin foc, nemicit prin foc, prea încălzit, prea fript, prea înnegrit de căldură: lemn *ars*, casă *arsă*, pîne *arsă*, față *arsă*, hîrtii *arse*.

Zilot, *Cron*., p. 52:

„O țară așa de mare, ca în clipă să o vezi
Pustie, *arsă*, p î r l i t ă, lucru tocmai să nu-l crezi!”

O baladă din Ardeal:

„Ș-o ținea maică-sa bine,
Fără milă și rușine,
Cu coji *arsă*
De pe masă,
Cu spălături de prin vasă…”

(Pompiliu, *Sibii*, 52)

În ghicitoarea despre „doniță și căldare”:

„– Scurto, groaso,
Und’ te duci?
— *Arso*-n fund,
De ce mă-ntrebi,
Căci unde mă duc,
Tot ție ți-aduc”.

(Bulgărescu, *Ghicitori*, 713)

Anton Pann (*Prov*. I, 174):

„Cu încetul îl răcește,
Ca f i e r u l *ars* cînd îl scot,
Și dragostea îl descrește
Pîn-o uraște de tot…”

Locuțiunea „a dat un f i e r *ars* î n i n i m ă” însemnează ceva foarte neplăcut, la care nu ne așteptam și care ne apucă nepregătiți.

C. Rasti, traducînd pe Molière, *Vicleniile lui Scapin* (Buc., 1836, p. 15), act. I, sc. 3:

„Iacinta: Ah! Octave, adevărat este ceea ce Silvestru a spus Nerinei, că taică-tău s-a întors din călătorie și că voiește să te însoare?

Octav: Așa, draga mea Iacintă, și să știi că această vestire ni-a dat un f i e r *ars* î n i n i m ă…”

Cu același sens, dar fără f i e r, la I. Creangă, *Soacra cu trei nurori* (*Conv. lit*., 1875, p. 385):

„— Da ce-i acolo? strigă baba înspăimîntată.

Nurorile atunci sar *arse* în picioare, și cele mari încep a tremura de frică…”

Expresiunea „ca fierul *ars”*, „ca un fier *ars*”, cînd e vorba de spaimă, este în legătură cu cunoscuta judecată din veacul de mijloc „prin fier *ars*", „ferri candentis judicium”, despre care a se vedea pe larg la Du Cange (*Gloss. med. Lat*., v. *Ferrum*).

Românii de peste Carpați zic la rachiu v i n-*ars*, prin traducere din germanul „Branntwein”.

În sens figurat, *ars* exprimă cu mai multă energie noțiunea de n e n o r o c i t.

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 163): „Lasă-mi, tiranule, pre unul! Cruță-mi, vrăjmașule, pre acest mai mic macar; nu mă lăsa așa de tot *arsă* și î n - f o c a t ă…”

I. Văcărescu, p. 333:

„E pe moșie-ți *arsa* pădure!
Dar ca norocul să ți se-ndure,
Șterge din minte-ți orce-ntristare,
În lupta vieții fii cu răbdare…”

unde „*arsa* pădure” însemnează nu numai pădure trecută prin foc, dar și nenorocoasă.

„*Arse* b ă t r î n e ț e” în balada *Moșneagul*:

„El din dalbe tinerețe
Pîn’la *arse* bătrînețe
Fiu dintr-însul n-a făcut…”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 616)

Cu acest sens, *ars* se mai întărește uneori prin pleonasticul *fript*.
Ars d e l ă c r i m i:

„De lacrimi n-aș băga seamă,
Că le șterg cu o năframă,
Dar mi-i milă de obraz,
Că rămîne f r i p t și *ars*…”

(J.B., *Trans.*, 151)

Ars d e s e t e:

„Frate-tău venind acasă,
Cu gura de sete *arsă*,
Apă rece tu nu-i da…”

(Pompiliu, *Sibii*, 57)

E foarte răspîndită mai ales expresiunea i n i m ă *arsă*. Enachi Cogălniceanu, *Letop*. III, p. 284:

„Și se scoală de la masă
Cu inima f r i p t ă, *arsă*…”

C. Conachi, p. 218:

„Cartea ce te învățasem, ah! cartea cea înfocată,
La care eu ucenița ți-am fost ție-ntăiaș dată,
Cetind-o…amare lacrămi pe obrazul meu se varsă,
Căci cetesc a tale stihuri cu inima de foc *arsă*…”

Doină din Ardeal:

„Cine-a zis doina pe rît,
Fost-a, Doamne, necăjit;
Care-a zis doina pe luncă,
Fost-a, Doamne, necăjită;
Cine-a scornit doina,
Arsă i-o fost inima
Ca și mie acuma!…”

(J.B., *Trans.*, 211)

Altă:

„Mîndra de-ar avea bărbat
Din vrun sat mai depărtat,

Dar mîndra s-a măritat
De la noi a treia casă
Și mi-i inimuța *arsă*....”

(*Ibid*., 99)

Altă:

„Și se duce și mă lasă,
Și de mine nici nu-i pasă
Că sînt cu inima *arsă*...”

(*Ibid*., 250)

Din Bucovina:

„Seleaca inima mea,
Mult e *arsă*, f r i p t ă ea!...”

(Marian, *Bucov*. II, 92)

Din Moldova:

„Inima-mi de dor e *arsă*,
Că bădica-i dus de-acasă...”

(Alex., *Poez. pop*.[2], 267)

Cînd nenorocirea e mică și trecătoare, în loc de *ars* se zice p î r l i t, adecă numai un început de ardere. De aceea e foarte nepotrivită gradațiunea la Pann (*Prov*. II, 156):

„Decît stă și se jelește:
Vai de ea nenorocita,
Arsa, fripta și pîrlita,
Că i-au fost triștile sparte
Și n-a avut de bărbat parte...”

unde p î r l i t a după „*arsa*, fripta” este o scădere.

v. *Ard*. – [2,3]*Ars*. – *Fript*. – *Pîrlit*.

[2]**ARS** (plur. *arse*), s.n.; brûlement, feu, flamme. Se întrebuințează rar. Mai mult sinonim cu f o c decît cu a r d e r e.

Legenda Mariei Egiptenei, sec. XVII (*Cod. ms. miscel*. al bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 379): „multâ nevoe avut-am de erni și de zâduh și de *arsulŭ* soarelui...”

Doină din Bucovina:

„De năcaz, mînca-l-ar *arsu*,
M-am topit de n-am rămasu;
De năcaz, mînca-l-ar f o c u,
Mi-am lăsat țara și locu...”

(Marian, *Bucov*. II, 87)

Substantivul *ars* e foarte obicinuit ca supin în construcțiunea: d e *ars* = „à brûler, de chauffage”.

Costachi Negruzzi, *Scrisoarea XXVI*: „Eu tot sînt un bătrîn singur, c-un picior în groapă, lemn uscat bun de *ars*…”

v. *Ardere*. – [1]*Ars*. – *Foc*.

[3]ARS, adv.; promptement, subitement. I u t e, c u r î n d, d e g r a b ă, dar cu nuanța de spaimă, ca cineva care fuge de foc, simțindu-se a r s. Se aude în popor, mai ales peste Carpați. Din texturi însă, îl găsim numai în *Dicționarul ms. bănățean*, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1884, p. 424):

„*Ars*. In momento. Confestim.”

Este de observat că adverbul românesc b u s t a, aproape sinonim cu *ars*, derivă și el din latinul „bustum = arsum”.

v. [1,2]*Ars*. – *Arsa*. – *Busta*.

ARSA (CU-), adv., t. de commerce: en gros, en bloc, à forfait. *Lexiconul Budan* pune ca sinonimi: „c u r i d i c a t a, c u g r o s u l”. Să mai adăugăm: c u g h i o-t u r a, c u r u p t a și c u t o p t a n u l. Se aude mai mult peste Carpați. A cumpăra c u *arsa*, a vinde c u *arsa*, este în opozițiune c u: cumpăra, a vinde c u b u c a t a. Etimologia propusă de Cihac (II, 723) din maghiarul: „á r s z a b á s taxe, taxation; le sens serait donc d’acheter ou de vendre en bloc a u p r i x d e t a-x a t i o n” se întemeiază pe o presupunere arbitrară, lipsită de orice analogie. Laurian și Maxim (*Gloss.*, 29) înșiră trei ipoteze, fără a se rosti pentru vreuna din ele, fiecare însă mai bună decît ipoteza lui Cihac, mai cu samă cea a treia: 1. un prototip latin a v e r s a, de unde francezul a v e r s e „pluie subite et abondante”; 2. grecul ἄρσις „rădicare”; 3. femininul din ars „cu însemnarea de a lua tot ca focul, a nu lăsa nemica”. În vînzarea sau cumpărarea c u *arsa* o noțiune fundamentală fiind aceea de „grabă”, căci nu se alege bun din rău, ci se ia toate laolaltă pe amestecate, noi credem că adverbul a r s „promptement, subitement”, a căruia vechime se constată tocmai la românii de peste Carpați, explică foarte bine originea acestei locuțiuni.

v. [3]*Ars*. – *Ghiotura*.

ÀRSE, s. pl. f.; t. de théol.: holocauste. Evreii aduceau lui Iehova victime, pe cari le ardeau de tot, de unde termenul grecesc ὁλόκαυστον, foarte des în *Vechiul Testament* și tradus românește prin *arse*.

Psaltirea Coresi, 1577, ps. XIX:

„…și toate *arsele* tale grase fie…”	„…et h o l o c a u s t u m tuum pinguefaciat…”

unde mitropolitul Dosofteiu, traducînd mai literalmente, pune: „și î n t r e g - d e - a r s jrătva ta grasâ fie…”

Coresi, ps. XXXIX: ’

„Toate *arsele* și de păcate nu cerșuși…”	„H o l o c a u s t u m et pro pec cato non postulasti…”

unde la Silvestru, 1651: „*arsele* și jărtvele pentru păcat nu pohtiș”, iar în *Biblia Șerban-vodă*, 1688: „a r d e r i - d e - t o t și pentru păcat n-aĭ cerșut”.

v. [1]*Ars*.

ARSENÌCĂ, s.f. sau **ARSENÌC,** s.m.; t. de botan.: Lychnide de Calcédoine ou Croix de Jérusalem, Lychnis chalcedonica. O frumoasă floare roșie din genul lychnide, ale cărui alte varietăți se numesc: l i p i c i o a s ă, f l o a r e a - c u c u l u i, c u r c u b e u, b a r b a - î m p ă r a t u l u i, f l o c o ș e l e, o p a i ț ă etc. Se cultivă în grădini. Numele de *arsenic* sau *arsenică*, ambele forme fiind deopotrivă întrebuințate, se aude mai ales în districtele Suceava și Neamț (G.I. Grigorescu, c. Bogdănești; V. Radovici, c. Lămășeni; P. Sălăgianu, c. Hangu), dar e cunoscut și-n Transilvania: F. Porcius, *Flora Năsăudului*, p. 89. Forma *arșinic* la Dr. Brîndză, *Prodromul*, p. 186, este o eroare de tipar în loc de *arsinic*.

Cuvîntul nu derivă din numele personal bărbătesc și femeiesc A r s e n i e sau A r s e n i a, foarte rar în România și din care, la feminin, nu se face deminutivul A r s e n i c ă, ci A r s i n c ă, bunăoară:

Jipescu, *Opincaru*, p. 131: „or pă cuscrulița Andriiana, or pă leica prioteasa, or pă logofeteasa *Arsinca*…”

Originea acestui termen botanic ni se pare a fi foarte veche. În mai multe limbi numele pentru floarea „lychnis chalcedonica” exprimă sau implică noțiunea de r o - ș u sau chiar de h a i n ă r o ș i e. Astfel nemțește ea se cheamă „K a r d i n a l s-blume”, englezește „r e d batchelors b u t t o n s”, italienește „s c a r l a t e a”. Ei bine, latinește a r s i n e u m sau a r s i n e a se numea o găteală de cap femeiască: „a r s i n e u m, ornamentum capitis mulieris” (Festus), și anume de culoare roșie: „vestis mulieris r u b e i c o l o r i s et a r d e n t i s” (Ugutio), iar în unele texturi această găteală se zice chiar a r s i n i c u m (Du Cange *ad voc*.), încît rămîne explicat pînă și sufixul. Ar fi bine ca arheologii să urmărească, pintre gătelele de cap cele femeiești la vechii romani, pe aceea care s-ar asemăna cu forma florii „lychnis chalcedonica”, o formă foarte caracteristică, aproape întocmai ca a crucii cavalerilor de Malta, dar cu cinci aripe.

v. *Barba-împăratului*.

ARSETÙRĂ (plur. *arseturi*), s.f.; „brûlement, brûlure” (Cihac). Cuvîntul e poporan, deși nu se prea găsește în texturi. Dr. Polysu, pe lîngă sensul de a r s u r ă, îi mai dă din gura poporului următoarele accepțiuni:

arsetură d e s o a r e, t. de méd.: „coup de soleil, siriasis”;

arsetură d e f e r „marque, stigmate”;

arseturi „ruines, place d’un édifice brûle”;

arsetură d e n o a p t e, t. de méd.: „bouton, échauboulure”.

În sensul din urmă se zice și a r s u r ă d e n o a p t e.

Arsetură este o formațiune românească analogică din a r s prin finalul -t u r ă luat drept sufix, pe cînd în numeroșii substantivi cu acest final, -*t*- aparține tulpinei participiale, sufixul fiind numai -u r ă.

v. [1]*Ars*. – *Arsură*. – *-etură*. – *-ură*.

ARSÌNCĂ, n. pr. fem. – v. *Arsenică*.

ARSÌT, -Ă, adj.; avare. „*Arsit* însemnează z g î r c i t, a v a r. (D. Resmeriță, Neamț, c. Vînători).

v. *Hîrsit*. – *Calic*.

ARSÎZ, adj.; „impudent, effronté, audacieux". Cuvîntul e dat ca r o m â n e s c de Cihac (II, 544), care însă nu citează nici un text. Negreșit, este turcul „'arsyz, impudent, éhonté", dar poporan la români, cari au o mulțime de sinonimi pentru noțiunea de o b r a z n i c, n e r u ș i n a t etc., el n-a fost niciodată. Numai afirmațiunea lui Cihac a indus în eroare pe Miklosich (*Türk. Elemente* I, 12) și pe d. Șaineanu (*Elem. turc.*, 10). Chiar dacă va fi figurînd în vreun text, care ne scapă din vedere, apoi numai doară ca o vorbă curat turcească, nu împrumutată, nu trecută în gura poporului.

v. [1]*Turc*.

ARSÒI. – v. *Arzoi*.

ARSÙRĂ (plur. *arsuri*), s.f.; brûlure, grande chaleur, hâle, brûlé. E adesea sinonim cu a r ș i ț ă, bunăoară:

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 35): „nici primejdia mersului, nici nevoia agiunsului, și așeași nici iuțimea și *arsura* focului, de la acel din fantazie născut și din crieri prefăcut aur îi poate opri…"

Mitropolitul Antim, *Predice*, p. 101: „norul de *arsura* și zăduful zilei i-aŭ umbrit…"

B. De la Vrancea, *Sultănica*, p. 221: „nici un pic de adiere nu astîmpără *arsura*…"

Mitropolitul Dosofteiu, *Psaltire*, 1673, f. 142 b, întrebuințează acest cuvînt în sens de f o c:

„Tineriĭ lor aŭ perit de-*arsurâ*
Și govile nejelite furâ,
Preuțâĭ de sabie perirâ
Și văduvile lor nu-ĭ jelirâ…"

dar tot dînsul îi dă și înțelesul de beștică ce iese pe trup prin pîrlire sau ardere. *Synaxar*, 1683, I, f. 215 a: „âl legarâ cu funi și-l trasărâ susŭ de-l părjolirâ de desuptŭ cu focŭ ce aprinsĭase •os; dĭ-aciĭa-ĭ turnarâ preste *arsùrĭ* slatinâ cu oțătŭ…"

Costinescu, *Vocab.* I, p. 70, dă cuvîntului *arsură* numai sensul de „brûlé": „Miros de ceea ce a ars. Aici miroasă a *arsură* = miroasă a ceva care a ars: il sent ici le brûlé."

Ca termen medical, *arsură* d e n o a p t e însemnează „échauboulure" (Dr. Polysu).

În poezia poporană *arsură* se întrebuințează mai totdauna ca sinonim cu foc în sens moral.

Balada *Tudorel*:

„Și, de vesel ce era,
Drept la beci năvală da
Să-și potoale *arsura*…"

și mai jos

„Toate buțile-ncerca;
Toate buțile-mi gusta
Să-și potoale *arsura*…"

(G.P.T., *Poez. pop*., 673)

O doină din București:

„Numai puica cu gura
Îi potoale *arsura*…"

(*Ibid*., 322)

Doina *Aolică*:

„Unde-i văz ochii ca mura,
Mă apucă-n pept *arsura*;
Unde-i văz fața ca crinul
Mi s-adaugă suspinul…"

(*Ibid*., 314)

Doina *Dragostele*:

„Dumnezeu să te ferească
De dragostea femeiască;
Are dor ș-are *arsuri*,
Junghiuri pe la-ncheieturi…"

(*Ibid*., 302)

B. De la Vrancea, *Sultănica*, p. 97: „Că unii doreau jeratic de bogăție, alții slavă prăpădul pămîntului, tinerețe fără bătrînețe, chef vecinic de nun mare și *arsură* la inimă de ginerică, fără sfîrșeală, cînd vede zestre bogată și odor de fată mare…"

La Costachi Negruzzi, *Toderică*: „dă-mi pară din copaciul care este la ușă, ca să-mi răcoresc *arsura* gîtlejului…", cuvîntul e luat ironic.

Arsură nu este o formațiune românească, ca a r s e t u r ă bunăoară, ci romanică, moștenită din latinitatea vulgară. Ea se află nu numai în italiana și-n provențala (Cihac), dar și-n vechea franceză, de ex. într-un act din 1379: „L'exposant si bouta ledit Guillemin qu'il chey ou feu, senz avoir pour ce aucune a r s e u r e ne bleceure" (Du Cange).

v. [1]*Ars*. – *Arsetură*. – *-ură*.

ARȘ „éclanche, cuisse, gigot de mouton", cuvînt necunoscut nouă, pe care Cihac îl înrudește cu a r t a n.

v. *Artan*.

ARȘEÀ s. **HARȘEÀ** (pl. *arșele*, *harșele*), s.f.; housse, chabraque, caparaçon. „Postav sau altă materie ornată cu cusături ce se pune pe șeaua calului” (Costinescu). Formă mai veche este *hașeà*.

Dionisie Eclesiarc, *Cron*. (Papiu, *Monum*. II, p. 189): „au luat armăsari împodobiți cu rafturi scumpe de argint și de aur, poleite, și cu *hașalele* de catifea cusute cu flori de sîrmă și cu ciucurași de aur împregiur...”

Este turcul hașa „housse” (Miklosich, *Türk. Elem*. I, p. 68), dar atît de românizat prin epenteticul *r* și prin perderea aspirațiunii în forma *arșea*, încît Laurian și Maxim (*Gloss*., 29) nu s-au sfiit a se întreba: „Să nu fie însuși românescul șea cu ar în loc de ad ca în *armăsar?*”

E turcesc și sinonimul cioltar.

v. *Arșeu*. – [1]*Turc*.

ARȘÈU s. **HARȘÈU,** s.n.; bêche. „Unealta de grădinărie făcută ca o lopată de fer, cu coadă de lemn și cu care se sapă pămîntul” (Costinescu). Hîrleț. Săpău. Tîrnăcop. Vine din maghiarul ásó (ášó), cu intercalarea lui *r* ca și-n „arșeà” din „așeà” sau „arșic” din „așic” (Cihac). Serbii au împrumutat același cuvînt d-a dreptul de la unguri sub forma ašov, iar prin mijlocirea românilor sub acea de aršov. La plural se zice *arșeauă* (R. Simu, Transilv., c. Orlat).

v. *Arșea*.

ARȘÌC (plur. *Arșice*), s.n.; jeu d’enfants: osselets. „*Arșic*, os de la încheietura piciorului mieilor, din care copiii fac un fel de joc” (Costinescu).

G.D. Teodorescu, *Poezii populare*, p. 188: „Jocurile în *arșice* (ἄστριχοι) cu numirile de sici (ἐξίτης) și bei (πρανές, pronum), jocurile în nuci (nucibus), cu degetele, d-a oarca etc. sînt toate moșteniri din epoce foarte depărtate, cu atît mai interesante, cu cît nu prin școli sau pe cale literară s-au transmis copiilor inculți ai țăranilor români, ci prin simpla lor practicare și prin succesiva inițiare la dînsele de generațiunile anterioare…”

Filimon, *Ciocoii vechi*, p. 139: „Băieții azvîrleau cu mingea și cu *arșicele*, iar fetițele cele mici se jucau d-a ascunsele sau d-a baba oarba, alergînd ca niște căprioare prin iarba cea verde și moale, spre a prinde fluturi sau a culege flori…”

Ion Ghica, *Scrisoarea XV*: „averea noastră în *arșice* se suia într-o vreme pînă la două mii, tot capre curățite în var și îngropate în pămînt în donițe….”

Ispirescu, *Jucării*, a descris pe larg toate jocurile copilărești cu *arșice*.

Deși grecii și romanii jucau cu *arșice*, deși o pînză a marelui pictor Polycletus, despre care vorbește bătrînul Pliniu, reprezinta pe arșicari: ἀστραγαλίζοντες, deși copiii la români – de sigur – cunoșteau acest joc înainte de venirea turcilor în Europa, totuși cuvîntul rămas în grai, după perderea celui vechi, e curat turcesc: ašyk „osselets, jeu d’osselets” (Șaineanu, *Elem. turc*., 10). În Moldova, pe unele locuri se zice chiar *așic* (T. Manoliu, Fălciu, c. Șișcani), fără intercalarea lui *r*. Nu-

mele cel vechi greco-latin al acestui joc la români poate să fi fost a s t r i c, a cărui asemănare cu *așic* sau *arșic*, explică înlesnirea cu care a fost înlocuit.

v. *Arșeu*. – *Copil*. – *Joc*.

ARȘICÀR, s.m.; joueur d'osselets. Laurian-Maxim: „*arșicar*, cui plac foarte a r - ș i c e l e, care are pasiunea jocului a r ș i c e l o r".

v. *Arșic*.

[1]**ARȘÌN** (pl. *arșini*), s.m.; aune russe. Un fel de c o t. Măsură de lungime, de origine turcă, dar întrodusă la noi prin ruși: аршинъ etc. (Cihac).

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 108): „Lumina capiștii în lung de 30 c o ț i era, în lat de 24 coți era, iară de înalt pănă supt poalele céle mai de gios, 55 de *arșini* să măsura..."

v. [2]*Arșin*. – [2]*Cot*.

[2]**ARȘÌN** (plur. *arșine*), s.n.; t. de filature: assemblage d'écheveaux. Laurian-Maxim, *Gloss*., 30: „*arșin*, un cert număr de jurubițe de tort, care, rădicat de pre rășchitor și răsucit în formă de spirală, se coace și astfel se prepară pentru țesut". Lungimea fiind o proprietate esențială a jurubițelor, cuvîntul este același cu a r ș i n „aune", dar venit la noi nu prin Rusia, ci de peste Dunăre. În adevăr, turcește a r š y n însemnează nu numai „aune", dar încă „dévidoir", de unde îl și derivă d. Șaineanu (*Elem. turc*., p. 10), adăogînd că la români un *arșin* cuprinde anume: „patruzeci jurubițe de tort".

v. [1]*Arșin*. – [2]*Război*.

ARȘÌNILOR (CODRII-), n. pr. m. pl.; t. de mythol. popul.: forêt fabuleuse.

Într-un descîntec bucovinean „de răul copiilor", ființele diabolice s a m c e sînt blăstemate:

„Voi vă strîngeți
Și vă duceți
În vîrvu munților
În c o d r i i *Arșinilor*
Unde fată mare
Cosițe nu-mpletește,
Cucoș negru nu cîntă,
Mîță neagră nu mneaună..."

D.S.F. Marian (*Descîntece*, p. 223) observă: „Sub codrii *Arșinilor* cred că e de-a se înțelege niște codri mitologici".

Nu cumva să fie „sylva H e r c y n i a" a vechilor romani? Pentru a ne explica pe inițialul *Ar*-, nu avem nevoie de a recurge la forma cea mai veche „τῶν ὀρῶν τῶν ᾿Α ρ κ υ ν ό ω ν" (Aristot., *Meteorol*. I, 13). Latinul h e r- trece regulat la români în *ar*-, ca în „ariciu = hericius", iar pe -c i- moldovenii îl rostesc ca -*și*-, astfel că,

sub raportul curat fonetic, *Arșin*- reprezintă exact pe H e r c y n-. Lătinește se zicea nu numai „sylva H e r c y n i a”, dar încă „saltus H e r c y n i u s” (Tac.), „jugum H e r c y n i u m” (Plin.) și simplu „H e r c y n i a”, încît numai H e r c y n i = *Arșini* rămînea inalterabil. Românește, după „codru”, ca și după „apă” nu se pune un nominativ, ci un genitiv: apa Dunării, codrul Tigheciului etc., așa că din *Arșini* = = H e r c y n i au trebuit să se facă „codrii *Arșinilor*”. Sub raportul morfologic dară, ca și sub cel fonetic, ecuivalența nu lasă nimic de dorit. Și mai puțin sub raportul semasiologic. Prin „sylva Hercynia” vechii romani înțelegeau o pădure imensă, despre care Juliu Cesar (*Bell. Gall.* VI, 24, 25) ne spune că puteai să călătorești prin ea 60 de zile, fără ca să afli de unde se începe; iar bătrînul Pliniu (XVI, 2) exclamă cu un fel de spaimă: „in eadem septentrionali plaga Hercyniae sylvae roborum vastitas intacta aevis et congenita mundo, prope immortali sorte miracula excedit”. Descîntecul moldovenesc a conservat dară memoria unui codru mai mult decît m i r a c u l o s, care se întipărise adînc în imaginațiunea vechilor romani.

v. *Samcă*.

[1]**ÀRȘIȚĂ** (plur. *arșițe*), s.f.; chaleur, braise, hâle, canicule. „Căldura zilelor de vară”, după explicațiunea lui Costinescu, care e foarte nemerită, căci acesta este sensul cel mai obicinuit al cuvîntului *arșiță*. Chiar cînd nu vine de la soare, *arșiță* totuși însemnează o temperatură foarte rădicată a aerului, a atmosferei, nu a unui alt lucru.

Miron Costin, *Letop*. I, p. 294: „arzănd tărgul, den para focului s-au aprins și mănăstirea; dece au căutat o samă de oameni, de *arșiță* și de groaza focului, a eșire pe o portiță…”

Aci *arșiță* a fost pricinuită de un incendiu; de aceea însă, cînd e vorba numai despre „căldura zilei de vară”, se poate adăuga „de soare”:

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 31): „precum *arșița* s o a r e l u i pelița mută din albă în niagră, așa pizma inimii mută gîndul din bun în rău…”

În acest sens, cu noțiunea *arșiței* se asociază adesea acea de s e c e t e.

Cantemir, *Divanul lumii*, 1698, f. 4 b: „și mai vărtosŭ acolo *arșiță* și s i a c e t ă nu va fi…”

Nicolae Mustea, *Letop*. III, p. 53: „Atunce s-au văzut moscalul înșălat de sfatul muntenilor și a lui Dimitrașco-vodă, ce l-au adus de la Nistru la Prut pe o s ă c e t ă și *arșiță* ca aceia…”

Costache Negruzzi, *Alexandru Lăpușneanu* II: „Ea în era tristă și tînjitoare, ca floare espusă arșiței s o a r e l u i…”

Alexandri, *Surugiul*: „și cu capu gol, pe arșița s o a r e l u i, am plecat…”

Același, *Baraganul*:

„Pustietatea goală sub *arșița* d e s o a r e
În patru părți a lumii se-ntinde-ngrozitoare…”

A. Odobescu, *Pseudokyn.*, p. 213: „S o a r e l e dogorea drept dasupra, și în *arșița* a m i a z u l u i pare că contenise orice adiere…”, unde se indică prin *arșiță* anume partea cea mai călduroasă a zilei.

Jipescu, *Opincaru*, p. 111: „nu stau ca voi, nu muncesc ca voi toată z i u l i c a d e v a r ă, cu ochi[i]-n arșiță…”

Deși cuvîntul e foarte răspîndit, totuși el nu se întrebuințează în toate regiunile și are în grai o mulțime de sinonimi.

Macedo-românii nu-l cunosc de loc, înlocuindu-l prin c ă r o r e, z ă b u h și z ă d u h (Dr. Obedenaru, *Dicț*., ms. în Acad. Rom.).

„*Arșiță* nu s-aude în popor, ci se zice: vai cum a r d e s o a r e l e…” (G. Dobrin, Transilv., Făgăraș, c. Bucium).

„La *arșiță* se zice f r i p t o a r e” (T. Crișianu, Trans., c. Cugieru).

„În loc de *arșiță* se zice p r i g o a r e” (V. Petrișor, Sibiu, c. Vestem).

„*Arșiță* este d o g o a r e a soarelui” (C. Dermonescu, Prahova, c. Măgureni).

Sinonimi oltenești cu *arșiță* sînt: z ă p u c (I. Georgescu, Dolj, c. Bodăești), c r e p ă t (N. Pretorianu, Dolj, c. Țînțăreni); b u h o a r e (R. Michaileanu, Mehedinți, c. Vînju-Mare).

În Moldova, și mai ales în Basarabia, se mai zice la *arșiță* s t r a p a ț:

C. Stamate, *Muza* I, p. 42: „Așa se năruiește și mănăstirea numită a Doamnei, a căriia păreți stau încă ca și cînd în pisma veacurilor, dar eu am găsit vitele mahalagiilor creștini adăpostindu-se într-însa de s t r a p a ț u l soarelui…”

Pluralul *arșițe* e rar.

I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb* (*Con*v. lit., 1877, p. 178): „Dumnezeu să ușureze păcatele celui cu fîntîna, că bun lucru a făcut. Pe *arșițele* ieste o răcoreală ca asta mult plătește!”

Cihac presupune pentru *arșiță* un prototip latin a r s ì c i a, paralel cu forma masculină din care derivă italianul a r s ì c c i o. Dar românește nu este *arșìță*, cu tonul pe *i*, ci numai cu tonul pe *a*: *àrșiță*. A admite o urcare a accentului nu se poate, deoarăce nu s-ar justifica prin analogie, cuvintele cu tonicul -ì ț ă fiind mult mai numeroase decît acelea cu netonicul -i ț ă. Apoi chiar dacă ne-am închipui o formă mai veche *arșìță*, sufixul -ì ț ă, ca totdauna, ar fi deminutival: fetiță, portiță etc.; noțiunea însă de *arșiță*, adecă de căldură foarte mare, este din contra augmentativă. Laurian și Maxim (*Gloss*., p. 30) au dreptate cînd zic: „*arșiță*, vorbă din rădăcina a r s curat romanică, dar cu sufix străin”.

Forma *arșiță* nu poate fi decît un rezultat al fenomenului numit în linguistică: fuziune a două teme. Mai nainte se întrebuința cu același sens numai cuvîntul a r - s u r ă, care și italienește însemnează „secetă” și „mare căldură”. Făcînd apoi cunoștință cu serbii și cu bulgarii, românii au dat peste termeni slavici cu sufixul netonic -i ț ă relativi anume la anotimpuri, precum „zìmitza = frig”, „pòleditza = ghiețuș”, „sùšița = uscăciune” etc. În acest mod din a r s u r ă, păstrîndu-se numai rădăcina, s-a format o vorbă nouă, à*rșiță*, în care accentul și finalul s-au luat pe de-ntregul de la sinonimul slavic s ù š i t z a.

În Transilvania, după cum vom vedea mai jos, à r ș i ț ă se numește un fel de țînțar, a cărui mușcătură e foarte dureroasă, adecă a r d e. Aci cuvîntul a rezultat iarăși dintr-o fuziune analogă între românul a r d și slavicul m ù š i t z a „țînțar”.

Exemplul cel mai interesant de asemeni fuziuni latino-slavice ne va întimpina mai la vale în cuvîntul a ș i j d e r e, format din românul a ș i și serbul (*tako*)*ždere*.

v. *Arsură*. – [2,3]*Arșiță*. – *Așijdere*.

[2]**ÀRȘIȚĂ** (plur. *arșițe*), s.f.; coteau; clairière. Această vorbă se aude în Moldova și-n Banat, cu o mică deosebire de sensuri, căci în ambele regiuni ea se referă deopotrivă la deal, și anume cînd e expus la a r ș i ț ă, de unde s-a și născut cuvîntul.

„*Arșiță* se zice la noi la coasta sterilă a unui deal" (S. Liuba, Banat, c. Maidan).

„…sihlă, smidă sau pădure picată, *arșiță* sau b î t c ă" (Pr. G. Popescu, Suceava, c. Mălini).

„*Arșiță* se numește un loc de fînaț, sau pășune în mijlocul unei păduri, pe un deal în fața soarelui. O pozițiune încîntătoare. Se zice și m u t a r e. Pe la noi sînt: *Arșița* Nemțișorului, *Arșița* lui Mîndrilă, *Arșița* Băieșescului etc." (Pr. Gavriil Pajure, Suceava, c. Mălini).

Tot de la a r d și cu un sens apropiat, în unele locuri de peste Carpați „se cheamă a r g i ș t e pe unde a ars pădurea" (I. German, Zarand).

v. [1,3]*Arșiță*. – *Bîtcă*.

[3]**ÀRȘIȚĂ** (plur. *arșițe*), s.f.; t. de zool.: sorte de cousin, moucheron, moustique. Insectă zburătoare din ordinea dipterelor. Cuvîntul se întrebuințează în Ardeal.

„Un fel de muscă, care mușcă pe om vara cînd se scaldă, se cheamă *arșiță*, și se zice proverbial despre o femeie rea: e rea ca o *arșiță*" (R. Simu, Transilv., c. Orlat).

v. [1]*Arșiță*. – *Mușiță*. – *Țînțar*.

ARȘTIOAGĂ. –v. *Babană*. – *Hîrștioagă*. – *Oaie*.

ARTÀN s. **HĂRTÀN** (plur. *artane*, *hărtane*), s.n.; lambeau de quelque chose; cuisse de volaille; grand morceau en général, grande portion de. Singura bună definițiune a acestui cuvînt au dat-o Laurian și Maxim (*Gloss*., 30): „*artan*, 1. bucată de carne, de veșmînt sau de altceva, care, deși ruptă, se ține încă de totul din care face parte; 2. picior de pasere; 3. în genere, bucată". Pentru Cihac, Dr. Polysu și Pontbriant, *artan* este numai „cuisse de volaille"; pentru Costinescu, „bucată mare de carne de animal"; chiar pentru d. Șăineanu (*Elem. turc*., p. 10): „bucată mare și crudă dintr-un animal, coapsă". Iată trei texturi despre întrebuințarea acestei vorbe:

Balada *Iancul mare*:

„Turcii din purcei mîncau,
De lege se lepădau:
Iancul sta de mi-i privea,
Cu *hartane*-i îmbiia…"

(G.D.T., *Poez. pop*., 482)

B. De la Vrancea, *Trubadurul*, p. 123: „ba cîte unul mai sprinten se repezea ca un șoim pînă sub zdrențele lui Zobie și-l înhăța de *hartanele* zăbunului…"

Ion Ghica, *Scrisoarea XIV*: „fetele ajutoare cinsteau pe vînători, dîndu-le împreună cu oala de vin și cîte un *hartan* de friptură, o bucată de pastramă, un codru de mămăligă…”

După unii, cuvîntul vine din grecul ἀρτάνη „lacet pour se pendre” (*L.M.*), după alții din turcul a r q a, â r d, â r t „partie postérieure d'une chose, d'un animal” (Cihac). D. Șaineanu dentîi aduce în legătură vorba turcească h a r t a n „restant, reste qui excède, dépasse”, dar mai în urmă (*Elem. turc.*, p. 122) renunță la această etimologie, zicînd că: „cuvîntul *artan* pare a fi rezultatul unei onomatopee din h a r t! care exprimă rupere s-au îmbucătățire”.

Să cercetăm.

„Alături cu *artan*, circulează cu același sens de „bucată” a r t ă u sau aspirat h ă r t ă u.

Ion Ghica, *Scrisoarea III*: „După zicătoarea românească: Turcul să plătească, Sultanul a dat lui Alexandru Basarabia și un bun *hîrtău* în Asia pe malul Mării-Negre…”

Sufixul -*ău*, ca și sufixul -*an*, sînt românește augmentative. Aceasta se poate constata mai lesne prin unii adjectivi: din „lung” – lungan și lungău, din „gol” – golan și golău, din „prost” – prostan și prostău etc. *Artan* și a r t ă u însemnează dară dopotrivă o bucată mare. Despărțindu-se sufixurile, rămîne în ambele cazuri tulpina a r t.

Din aceeași tulpină a r t, prin sufixul deminutival -i c sau -i g, se formează a r t i c sau a r t i g, care se aude la românii din Banat.

Simeon Mangiucă, *Cuvinte bănățenești* (*Familia* din Pesta, 1884, p. 79): „Cuvîntul *artig* înseamnă o parte dintr-un trup întreg, mai vîrtos cînd tai mielul, oaia etc. în patru părți și cumperi o parte, atunci se zice: am cumpărat un *artig* de carne; se zice: *artig* de dinainte și *artig* de dinapoi”.

E peste putință a nu recunoaște strînsa înrudire între cele trei forme *artan*, a r t ă u și a r t i g, ceea ce ne depărtează cu desăvîrșire de la orice etimologie greacă sau turcă.

D. Mangiucă crede că bănățeanul a r t i g vine din latinul a r t i c u l u s. Nu se poate. Din „articulus” noi am avea „artechi”, întocmai ca din „cauliculus” – „curechi”. În a r t i g sufixul e curat românesc. Dar dacă „articulus” nu explică nemic, totul se explică prin cuvîntul din care el însuși se trage: a r t u s „articulations, membres du corps, branches des arbres”. La Lucrețiu: „flecti per membra, per a r t u s”; la Ovidiu: „exanimes a r t u s et membra”; la Valeriu Maxim: „a r t u s et membra trucidatorum corporum” etc., ar putea cineva să zică că e vorba de *artane*. Din a r t u s, devenit românește a r t, se fac d-a dreptul prin sufixurile -a n, -ă u și -i c: *artan*, a r t ă u și a r t i c.

D. Șaineanu are dreptate de a grupa pe lîngă *artan* pe h ă r t ă n e s c „mettre en pièces”, pe h a r t a - p a r t a „mise en lambeaux” și pe derivatul de aci h ă r t ă p ă l e s c, citînd următoarele texturi:

Basmul *George cel Viteaz* (Ispirescu, *Legende*, p. 144, cfr. *ibid.*, p. 28): „hainele de pe dînsa se h ă r t ă n i s e r ă, se muceziseră și se putreziseră, rămîind mai goală…”

Basmul *Țugulea* (Ispirescu, *Legende*, 340):
„— Vedeți voi bușteanul ăla pîrlitu?
— Îl vedem.
— Să mi-l faceți h a r t a - p a r t a; să mi-l scuturați, să mi-l sfîșiați…”
Jipescu, *Opincaru*, p. 24: „văzut-ai că te h ă r t ă p ă l e s c toți: unu-ți ia un petic de pămînt, altu-ți ia graiu, altu te vinde…”

A r t ă n e s c, pe care Laurian și Maxim (*Gloss*., p. 30) îl traduc prin „lanio, lacero”, derivă d-a dreptul din *artan*, ca „ciomăgesc” din „ciomag” sau „bucățesc” din „bucată”. Deja în latinitatea vulgară, din a r t u s, întocmai cu aceeași tranzițiune de sens, se făcea verbul a r t u a r e „membratim lacerare, dividere” (Du Cange, *ad voc*.).

Cît privește adverbul a r t a - p a r t a, el nu e o reduplicațiune a unuia și aceluiași cuvînt, ci o compozițiune intensivă din două vorbe cu aproape același sens. Elementul al doilea este pleonasticul „parte”, modificat pentru asonanță cu elementul fundamental a r t a. „A face a r t a - p a r t a însemnează: „a face *artane*, adecă p ă r ț i dintr-un tot”. Sub raportul formei, adverbul a r t a este de același fel cu adverbul „busta”, rămas și el numai într-o locuțiune: „a da busta peste cineva sau peste ceva, stricînd sau vătămînd”. La vechii romani se zicea substantival „bustum” despre un om stricăcios sau vătămător, bunăoară la Cicerone: „Piso bustum rei publicae” sau „bustum legum omnium ac religionum”. În acest mod:
a r t a:: artum = busta:: bustum.

Ca și „busta”, adverbul a r t a este o fosilă din graiul legionarilor romani în Dacia.
v. *Busta*.

[2]**ARTÀN,** n. pr. m.; t. de géogr.: nom d’un village. Un sat în Gorj (Frunzescu).
v. [1]*Artan*.

ARTA-PÀRTA s. **HÀRTA-PÀRTA,** adv.; en pièces, en lambeaux.
v. [1]*Artan*. – *Busta*. – *Harta-parta*.

ARTĂNÈSC s. **HĂRTĂNESC** (*artănit*, *artănire*), vb.; m ttre en pièces, tronquer, déchirer.
v. [1]*Artan*. – *Hărtănesc*.

ARTĂPĂLÈSC s. **HĂRTĂPĂLÈSC.** – v. *Artan*. – *Hârtăpălesc*.

[1]**ARTÌC** s. **ARTÌG,** s.m.; pièce ou morceau de viande.
v. [1]*Artan*.

[2]**ARTÌC,** s.n.; t. de jurispr.; requête, plainte. Este un neologism, dar care ne întîmpină deja în vechile texturi ca o vorbă înțeleasă de popor în loc de slavicul j a l b ă. În latinitatea medievală: „a r t i c u l u s = libellus supplex expostulationis ad judicem” (Du Cange).

*Pravil*a Moldov., 1646, f. 129: „cela ce va da vreunŭ *articŭ* (арти́кь) la măna domniei și va scrie acolĭa hulă și ocară înprotiva cuiva, de vor fi acéle cuvinte adevărate și de fațâ nu să va certa, ĭarâ de nu vor fi adevărate să va certa ca unŭ suduitorĭu ce face sudalmâ mare…”

În *Dicționarul români-latin bănățean*, circa 1670 (*Col. l. Tr*., 1883, p. 424): „*Artic*. Articulus”.

v. *Pravilă*.

ARTÌCUL (plur. *articule*), s.n.; articulation; article de traité. Neologism cunoscut de vro două sute de ani, dar care nu pare a fi pătruns vreodată în gura poporului.

Cu sensul de „articulation”, la Cantemir, *Ist. ierogli f.* (ms., în Acad. Rom., p. 262): „limba bolborăsindu-i, balele mergîndu-i și gura aspumîndu-i, scîrșnetul glasului *articulul* și înțelégeria cuvîntului îi astupa…”

Cu sensul de „article de traité”, la Enachi Cogălniceanu, *Letop*. III, p. 281: „Vizirul au poftit pe feldmarșalul Romanțov, și iscălind el și toate ortalele toate *articulele* păcii…”

v. [2]*Artic*.

ARTIE. – v. *Hîrtie*.

ARTÌG. – v. *Artan*.

ARTIROSÈSC. – v. *Artîrdisesc*.

ARTÎRDISÈSC (*artîrdisit*, *artîrdisire*), vb.; t. de jurispr.: enchérir, surenchérir. A rădica la mezat prețul, a da mai mult decît altul. Din turcul arturmaq „enchérir”, arturîdji „enchérisseur” (Cihac), dar prin forma neogreacă ἀρτηρίζω (Miklosich). Românii, făcînd cunoștință cu această vorbă în epoca fanariotică, nu puteau nici măcar s-o rostească bine, de unde varietatea formelor: artorisesc, arturisesc, atîrdisesc, artirosesc (Cihac, Șaineanu, *L.M.*, Costinescu). Pontbriant și Dr. Polysu aduc și derivatele: arturisit „enchéri”, arturiseală „enchérissement”, arturisire „action d’enchérir”, arturisitor „enchérisseur” a cărora viață în limba românească cată să fi fost foarte efemeră.

v. [1]*Grec*. – [1]*Turc*. – *Cochii-Vechi*.

ARTOFÒR, s.n.; t. ecclés.: ciboire. „Vas sau tablă pe care stă pînea binecuvîntată” (*L.M.*). Grecul ἀρτοφόριον. Se întrebuința și forma neromânizată *artoforion*. Așa pe un chivot al mănăstirii Bistrița din Oltenia e scris: „Acestŭ sfântŭ *artoforion* ĭaste făcut de sfințiĭa-sa părintele arh. Costandie Peloponisintu – 1799” (Tocilescu, *Raporturi asupra cîtorva mănăstiri*, p. 48). Pe un vas al mănăstirii Tismana: „Acest *artoforion* ĭaste făcut de Daniil ierom. – 1761” (*Ibid*., p. 64).

v. *Artos*.

ARTOFÒRION. – v. *Artofor*.

ARTORISÈSC. – v. *Artîrdisesc*.

ÀRTOS, s.n.; t. ecclés.: pain consacré à la communion. Grecul ἄρτος „pain”. *Artos*, la plural *artosuri*, sînt: „pîni în număr de cinci, ce în ajunul zilei sale onomastice duce cineva la biserică în timpul vesperei, ca să le binecuvinteze preutul, și din cari apoi împărtășește atît pe preuți cît și pe toți ai casei sale” (*L.M.*). Cuvîntul se ia uneori drept a n a f o r ă sau viceversa.

B. De la Vrancea, *Sultănica*, p. 191: „Și din mîna popei, multă vreme, n-a luat nici colac, nici prescură, nici *artos*...”

E. Baican, *Obiceiuri la români* (Buc., 1884, p. 15): „liliac, șoarece zis prefăcut în pasere fără pene pentru că a mîncat *artos* în ziua de Paști...”

v. *Anaforă*. – *Litie*.

ARTURISÈSC. – v. *Artîrdisesc*.

[1]ARȚ. – v. *Arți*.

[2]ARȚ, ÀRȚĂ, adj.; terme d'invective. Cuvînt bănățenesc, întrebuințat numai ca ocară.

„Două muieri certîndu-se odată, una care se ținea că e superioară celeilalte începu a batjocuri pe cealaltă că e de neam mai de jos decît ea, și între altele îi zise:

„— Cine ești tu?
Arțo,
Șchiarțo,
Șoago,
Moago,
Surdo,
Știrbo!
— Pe cine ai tu?
Pe *arțu*,
Șchiarțu,
Șogu,
Mogu,
Surdu
Știrbu!...”

(S. Liuba, Banat, c. Maidan)

Bănățeanul *arț* și *arță* se pare a fi în legătură cu muntenescul a r ț o i și a r ț i r ă în ghicitoarea despre „cioară și porc”:

„A r ț i r a
Pîrțira
Încalecă
Pe a r ț o i

Pîrțoi,
Dar a r ț o i
Pîrțoi
Nu poate să încalece
Pe a r ț i r a
Pîrțira."

(Bulgărescu, *Ghicicori*, p. 12)

v. *Arțibur*.

ARȚÀG, s.n.; emportement, brusquerie, penchant à la colère; toupet(?). „Aplecare la mînie și răutate" (*L.M.*). Nu derivă din maghiarul h a r a g „colère" (Cihac), căci atunci ar rămînea ne-nțeles *ț*, ci este o formațiune românească din h a r ț „escarmouche" prin sufixul pejorativ -a g (v. -*Ag*).

E sinonim cu pîrțag, cu care se și asociază în proverbul: „*Arțagul* își găsește pîrțagul" (Pann, II, 95).

Alexandri, *Crai-nou*, sc. XI:

„Ispravnicul: Nu-mi umbla cu mîța-n sac, și-mi răspunde curat cum te-ntreb, c-apoi îți găsești Bacău cu mine.

Corbu: Cum îi vrea d-ta, cucoane; cică vorba ceea: *arțagu* își găsește pîrțagu..."

O imagine a *arțagului* la Anton Pann, *Prov*. I, 120:

„Într-aceste ș-alte, răsucind mustața,
Plin de nebunie, cu *arțag* în sine,
Se ardică-ndată..."

La același, *Moș-Albu* I, p. 9:

„De o fi, ziceam în sine-mi, vreun om bănuitor
Și cu *arțag* l a b e ț i e, bătăios, gîlcevitor..."

G. Baronzi, *Limba română*, p. 101, ne asigură că *arțag* se cheamă și „părul de la ceafă". Ar fi o remarcabilă analogie cu francezul t o u p e t.

v. *Arțăgos*. – *Harț*.

[1]**ARȚÀR** (plur. *arțari*), s.m.; t. de botan.: Acer platanoides, érable. Arbore înrudit cu p a l t e n, j u g a s t r u și g l a d e ș, din familia sapindaceelor (Dr. Brîndză).

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 88: „Rîul cu apele sale galbene curge pe o matcă de lut năcleios, ocolită cu un desiș de verdeață; acolo salcia pletoasă, socul mirositor, alunii mlădioși, *arțarii* cu pojghițe roșii, carpenii stufoși, salba-moale și teii cresc amestecați..."

„Ion pădurariul mi-a istorisit că Mama-Pădurii și-a ascuțit dinții cu a r c e r i u, adecă cute petrificată din *arțariu*, cînd era să se lupte ea cu Făt-Frumos. Din *arțariu* se fac gialăie sau rendele, coade de topor și de sapă etc., fiind foarte tare și alb; acest lemn se petrifică, după spusa țăranilor, făcîndu-se a r c e r i u pentru ascuțit bricele..." (Iconom G. Theodorescu, Galați, Mavromolu).

În Vîlcea (com. Zăvoenii și Nisipii) fetele mari se duc la un „hududoi”, adecă un părîiaș, fac peste el o puntecică din surcele de alun, *arțar* și scaiete, la capătul căriia pun un busuioc, și apoi recită invocînd fiecare pe „scrisul” ei:

„Tu, alun,
Să mi-l aduci ca pe-un nebun!
Tu, *harțar*,
Să mi-l aduci ca pe-un călușar!
Tu, scaiete,
Să mi-l aduci ca pe-un herete!…”

unde ne întimpină totodată forma aspirată: *harțar*.

Arțarul se întrebuințează și-n medicina poporană.

Florea Copil, *Carte de doftorii*, ms., 1788 (în Arh. Stat. din Buc.): „Pentru dor de inimă, flori de *arțar* să fiarbă cu apă ne-ncepută și să-i dea să bea seara și dimineața”.

În poezia poporană se întrebuințează mai ales deminutivul a r ț ă r a ș.

Din latinul a c e r este cu neputință a scoate pe românul *arțar* (Cihac), după cum a observat-o deja d. V. Burlă (*Studii filologice*, p. 137), care crede că *arțar* derivă dintr-o formă latină vulgară a r c e (= span. a r c e) prin sufixul -a r i u m. În adevăr, pe lîngă spaniolul a r c e, Diez mai indică forma catalană a r s (*Etym. Wtb*[2] I, 6), iar sufixul -a r i u m este unul din cele mai obicinuite în limbile romanice pentru a forma numiri de arbori.

Nu cumva din acest arce va fi deminutivul a r c i o r în cîntecul poporan din Moldova?

„Frunză verde a r c i o r,
Ori de mine nu ți-i dor?
Dor mi-e, puiule, de tine,
Dar de ce nu vii la mine?..”

(*Conv. lit.*, 1886, p. 619)

v. [2,3]*Arțar*. – *Arțăraș*. – *Jugastru*.

[2]**ARȚÀR** (plur. *arțari*), s.m.; t. d’industr. popul.: une partie du métier battant. O parte din războiul de țesut numită și j u g. Se face din lemnul a r ț a r, de unde-i vine și numele. Cuvîntul se întrebuințează mai ales în Oltenia, dar e cunoscut și peste Carpați.

„Uneltele de țesut se numesc: război, brîgle, spată, ițe, *arțari*, zatcă, scripeți…” (Pr. C. Ionescu, Mehedinți, c. Șișeștii-de-Jos; Pr. R. Popescu, Mehedinți, c. Isverna).

„La război de țesut, *arțar* se cheamă bățul care ține brîglele și ițele, fiind făcut din a r ț a r” (D. Cerbulescu, Mehedinți, c. Cloșani).

S.F. Marian (*Familia*, 1885, p. 352): „*Arțariul* sau g i u g u l e un drucușor supțirel și rotund sau și în patru muchi, care se pune de-a curmezișul laturilor denainte ale stativelui, iară la războiul din Banat se pune peste doi drucușori ce vin

deasupra stativelui prinși cu un capăt de picioarele denainte, iară cu celalalt capăt înțepenite pe două speteze, cari în Banat se numesc cocaie. De *arțariu* sau g i u g se prind nu numai vătalele prin mijlocul brățărilor sau betelor, ci și ițele…”

v. [1]Arțar. – [2]Război.

[3]ARȚÀR, s.n.; t. pastoral: sorte de bergerie. Cuvînt bănățenesc, sinonim cu s t î n ă.

„La ciobani s t î n ă se zice numai cînd e bine acoperită și mai lărguță; cînd e mică și acoperită cu scoarță și cetină se zice s c o r ț a r, iar dacă e ceva mai mare – arțar” (A. Bociat, Banat, c. Clopotiva).

Nu știm dacă derivă sau nu din a r ț a r „érable”. Bănuim mai curînd că nu. După analogia lui „scorțar” din „scoarță”, ar trebui să presupunem o tulpină a r ț sau a r ț ă, de unde ar veni acest arțar prin sufixul -a r i u m. Nu cumva să fie o contracțiune din a r e ț a r de la a r e t e „bélier”?

v. [1]Arete (p. 301). – Stînă.

ARȚĂGÀȘ, -ÀȘĂ, adj.; impétueux, agresseur, bourru, taquin, querelleur. Sinonim cu a r ț ă g o s, derivînd din a r ț a g prin sufixul –a ș. Se rostește mai mult aspirat: hărțăgaș. Deja la mitropolitul Dosofteiu, Paremiar, 1683, f. 31 a, Isaia XIII, 4: „Domnul Savaoth au poruncit a linbâ ghărțăgașe, venițŭ de la pământŭ de departe…”, unde grecește: ἐντέταλται ἔθνει ὁ π λ ο μ άχ ω, iar latinește: „mandavit genti b e l l i c o s a e...”

v. Arțag. – Arțăgos. – -aș. – Hărțăgaș.

ARȚĂGÒS, -OASĂ, adj.; impétueux, agresseur, bourru, taquin, querelleur. Mai întrebuințat decît sinonimul a r ț ă g a ș.

Balada *Toma Alimoș*:

„Stăpînul moșiilor
Și domnul cîmpiilor,
Manea slutul și urîtul,
Manea grosul ș-*arțagosul*…”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 582)

Balada *Iordachi al Lupului*:

„Oameni buni și credincioși
Ce-s la masă rușinoși,
Dar la luptă *hărțăgoși*…”

Cuvîntul are o mulțime de sinonimi.

Jipescu, *Opincaru*, p. 67: „Parcă iești luat din iele, or din dă vînt, cînd pășești. Cine stă flămînd, e nevoia rumânului, bolnav, *arțăgos*, p o r n i t l a r e l e, c î r c o t a ș și c î r t i t o r...”

I. Creangă, *Moș Nichifor Coțcariul* (*Conv. lit.*,1877, p. 376): „nu-i erau acum mai niciodată boii acasă, ba chiar se făcuse b u c l u c a ș, hărțâgos și de tot h a p s i n…”

A. Odobescu, *Pseudokyn.*, p. 172: „Neamul scriitorilor – totdeauna și pretutindeni mai *arțăgos*…”

v. *Arțag*. – *Arțăgaș*. – *Hărțăgos*.

ARȚĂRÀȘ (plur. *arțărași*), s.m.; petit érable. Deminutiv din a r ț a r, foarte des în poezia poporană.

Balada *Radu Șerban*:

„Frunză verde *arțăraș*,
Vino-ncoace, ciobănaș…”

mai jos:

„Frunză verde *arțăraș*,
Ia ascultă, flăcăiaș…”

(G.D. T., *Poez. pop.*, 478)

Doina *Iubitul*:

„Frunză verde *arțăraș*,
Eu iubesc un flăcăiaș,
Voinicel și tinerel,
Parcă-i tras printr-un inel…”

(*Ibid.*, 307)

Doina *Nașul și finul*:

„Foicică *arțăraș*,
Bată-te crucea de naș,
Cum naiba mă înșelași
Și cu cin’ mă cununași!…”

(*Ibid.*, 334)

Cîntec poporan din 1848:

„Foaie verde *arțăra*ș,
Spune-mi, spune-mi, băiețaș,
Unde-i drumul la oraș?…”

(*Ibid.*, 489)

Doină din Ardeal:

„Frunză verde *arțăraș*,
Ș-am avut un fecioraș;
Arțărașul s-a uscat,
Feciorașul m-a lăsat…”

(Vulpian, *Texturi*, p. 10)

Doină din Dobrogea:

„Foaie verde *arțăraș*,
Bată-te crucea de naș…”

(Burada, *Călăt*., p. 245)

v. [1]*Arțar*.

ARȚI s. **HARȚI,** s.m., pl.; t. ecclés.: semaine où il est permis de manger de la viande le Mercredi et le Vendredi. Pentru români, ca și pentru ceilalți de rit grecesc, este un păcat de a nu posti în toate miercurile și vinerile, afară de unele săptămîni cari poartă numele de *arți*. Se zice și la singular *arț*, însă rar. Foarte obicinuită esterostirea aspirată *harți* sau chiar *hărți*: „*hîrți*, certa tempora quibus orientali ecclesiac addicti absque dierum discrimine carnibus vescuntur” (*Lex. Bud.*). Pe alocuri poporul întrebuințează o formă feminină: *hîrțe* sau *hîrță* (D. Arghirescu, Covurlui, c. Moscu).

Pravila de la Govora, 1640, f. 34 a: „o săptămănâ întreagă după paști și altâ săptămănâ întreagâ dupâ rojdĭstvo și în *harții* d e c a r n e și a i b r ă n z e ĭ.”

Corbea, *Psaltirea*, ms. circa 1700, în Acad. Rom., ps. XCV:

„Cîntare noao voi cîntaț
Domnului și-l slăviț cu danț,
Si de laude-i faceț harț
Pururea în post și-n *arț*…”

Jipescu, *Opincaru*, p.152: „Or că partea boierească are dăprindere să tot dea pîn *arț*?…”

I. Creangă, *Amintiri din copilărie* (*Convorbiri lit.*, 1881, p. 458): „În săptămîna *hărții* sau c ă r n e l e a g a, moș Vasile, viind la Folticeni, între alte merinde aduse feciorului său și trei purcei grijiți gata…”

Laurian și Maxim (*Gloss*., p. 285) înrudesc pe *arți* cu h a r ț de unde a r ț a g. Cihac (II, 136) pune cuvîntul între elemente slavice, amestecîndu-l în același timp cu rusul h a r č ŭ „nourriture, dépense” și cu grecul ἀρτζιβούτζι. D. Șaineanu (*Elem. turc*., p. 52) se mărginește cu rusul h a r č ŭ, care este în adevăr de origine turanică. În fine, episcopul Melchisedec (*Chron. Roman*. I, p. 33) apropie pe arți numai de ἀρτζιβούτζι, adecă de a r ț i b u r, despre care vezi mai jos, și se pare că singur are dreptate.

v. *Artibur*. – *Harți*.

ARȚIBÙR, ARIȚIVÙR, ARȚIVÙRȚ, HAȚIBÙRIE, ARȚI-URȚI, s.m.; 1. t. ecclés.: certains jours d'abstinence ou de jeûne chez les Arméniens; 2. sobriquet des Arméniens, considérés comme hérétiques; 3. t. famil.: nom donné aux chiens. Ca nume de cîne se zice *arțibur* și la feminin *arțibură*. Numai cu acest sens și sub această formă cuvîntul a devenit poporan, cel puțin în Moldova. Cu celelalte două sensuri, sub diferite forme, el nu ne întimpină decît în texturi. În toate sensurile, această vorbă ne arată vechea nepriință a românilor pentru armeni.

v. Armeĭan.

„*Arțibur* sau *Arțiburǎ* este un nume ce se dǎ la c î i n e sau h a i t ǎ. Se povestește cǎ un arhiereu armean, rǎtǎcind printr-o pǎdure, avea cu dînsul un cîne cu numele de *Arțibur*, și numai cu ajutorul acelui cîne a putut sǎ iasǎ din pǎdure la lume, și de atunci armenii au fǎcut sfînt pe acel cîne.” (G. Cǎderea, Neamț, c. Buhalnița).

Pravila de la Govora, 1640, f. 56 b: „Armenii ceĭa ce-s de treĭ ori procléți spurcatŭ postŭ se postescŭ, de treĭ ori blǎstemați *arțivurii* proclétii…”

Ibid., f. 57 a: „ĭarâ lepâdații h a n d z i z a r i i ce sǎnt arméni postŭ facŭ atunce și jǎrtvâ într-acea sǎptǎmǎnâ în toatâ unuĭ c ǎ i n e oarecǎruĭa *arțivurții* armenii…”

Episcopul Melchisedec, *Chron. Romanului* I, p. 33: „Din certele religioase ce au urmat din anticitate între greci și armeni, între aceste douǎ națiuni s-au iscat și întǎrit o mare urǎ și antipatie, care nu o datǎ au ajuns la fanatism. Grecii au stîrnit asupra armenilor o mulțime de fabule calomnioase, și le-au rǎspîndit prin scrierile lor și pe la celelalte națiuni ortodoxe. Numele de armean a devenit sinonim cu arian, ca și cînd ei ar fi eretici ariani. Au nǎscocit cǎ ei s-ar fi închinînd unui cîne *Harțiburie*, care ar fi zugrǎvit în bisericele lor, pe care l-ar fi sǎrutînd spre ziua de Paști, seara, cînd se adunǎ ei de fac învierea; cǎ ar fi postind în onoarea lui sǎptǎmîna din carnavalul de iarnǎ carea la noi se numește h a r ț i (de la *Harțiburie*) sau cîrneleagǎ, pe carea în pofida lor ortodoxii ar fi dezlegînd-o toatǎ; cǎ armenii ar fi avînd cea mai plǎcutǎ desfǎtare de a spurca pe creștini ortodoxi prin mîncare, pentru care îi și poftesc la mesele lor. În limba românǎ am citit o carte tradusǎ din grecește, unde se spun o mulțime de fabule de aceste contra armenilor, între altele și istoria cînelui *Harțiburie*. Am gǎsit încǎ asemeni fabule într-un manuscris vechi român, tradus din limba slavoanǎ în anul 1668 de gramaticul Staico, servitor bisericei domnești din Tîrgoviște. Opera este îndreptatǎ contra jidovilor, latinilor, armenilor, luteranilor, calvinilor. Despre armeni, spune istoria cînelui *Arțiurți*…”

Numele curat armenesc al postului care se ține înainte de postul cel mare este a r a c a v o r k, ceea ce însemneazǎ „precursor” sau „premergǎtor”; un post instituit de sf. Grigorie, creștinǎtorul Armeniei. Amǎnunte asupra acestui post se pot vedea la Chudobaševŭ, Исторические Ламятники вероучения Армянской Церкви, Petersburg, 1847, p. 150, 207. Din a r a č a v o r k, grecii au fǎcut ἀρτζηβούριον, cuvînt despre care Du Cange (Gloss. med. Graecit., ad voc.) aduce o mulțime de texturi bizantine. Din ἀρτζηβούριον s-a nǎscut apoi la grecii moderni ἀρτζιβούτζι „l’antepenultima settimana dinanzi la quaresima di Pascha de’ Greci, nella quale mangiano essi carne ogni di” (Somavera, ap. Cihac, II, 136), de unde, cu multǎ probabilitate, derivǎ românul a r ț i.

v. *Arți*. – *Harțiburie*.

ARȚÌRǍ
ARȚÒI } v. [2]*Arț*.

ARÙMǍ, s.f.; t. de botan.: arum maculatum, gouet commun. Costinescu: „*Arumǎ* = = b a r b a - l u i - A r o n, p i c i o r u l v i ț e l u l u i, m ǎ r c e ț”. La Baronzi,

Limba română, p.128, ne întimpină pluralul: „*arumi*, gouets”. Alți sinonimi: r o - d u - p ă m î n t u l u i, u n g u r e a n c ă, c o c o ș o a i c ă (Dr. Brîndză). *Arumă* vine d-a dreptul din forma latină a r u m, pe lîngă care romanii aveau pe a r o n și pe a r o s, numai acesta din urmă de gen feminin.

v. *Barba-lui-Aron*.

ARUMEALĂ
ARUMÉSC } v. *Arom…*
ARUMITÒR

ARÙNC (*aruncat*, *aruncare*), vb.; jeter, lancer, rejeter, rebuter, objecter; m ă *arunc*, se précipiter, s'élancer, danser. Sensul primitiv al cuvîntului, curat plugăresc, este acela de a plivi, a smulge buruienile ce cresc pe o arătură sau într-o grădină: „éherber, sarcler”. Acest sens îl păstrează pînă astăzi italianul a r r o n c o. În latina vulgară a d r u n c o = everto, alieno (Du Cange).

Șaineanu, *Semasiol*., p. 159: „*arunc* derivă din latinul e r u n c a r e, cuvînt întrebuințat numai de scriitorii agronomi cu înțelesul de a plivi un cîmp de buruieni, a *arunca* b ă l ă r i i l e. Importanța extraordinară ce agricultura a avut și are în viața socială a poporului român a făcut să se generalizeze această expresiune agronomică, luînd locul clasicului *jacere*”.

Activul *arunc* e sinonim cu a z v î r l e s c sau z v î r l e s c, de care se deosebește prin mai puțină violență sau iuțeală; bunăoară la Ion Neculce, *Letop*. II, p. 313: „căt era Antioh-vodă de strașnic la mănie, că de multe ori la divan cu buzduganul a s v î r l i a în oamenii cei vinovați…”, unde ar fi fost mai puțin potrivit „*arunca*”.

Basmul *Prîslea cel voinic* (Ispirescu, *Legende*, p. 85): „Acum e timpul cînd (zmeul) are să vină la prînz, și are obicei de *aruncă* buzduganul cale de un conac și lovește în ușă, în masă, și se pune în cui: – Dară Prîslea luă buzduganul, îl a z v î r l i înapoi mai departe…”

Arunc este dară ceva mai puțin decît a z v î r l, dar ceva mai mult decît sinonimul l e a p ă d, care rareori exprimă o acțiune violentă.

Costache Negruzzi, *O alergare de cai* II: „prin ademenirile voastre o faceți deși calcă datoriile sale de femeie, uită virtutea, l e a p ă d ă cinstea ca să *s-arunce* în brațele voastre…”

La românii de peste Carpați, ca și sinonim cu *arunc* se întrebuințează ț i p:

„Cu cheile s-or jucat,
Mulți pruncuți
Nepricepuți;
Nu știu în foc le-au ț i p a t,
O-n apă le-au aruncat…”

(Pompiliu, *Sibiu*, 54)

Reflexivul m ă *arunc* e sinonim cu m ă r ă p e d.

Anton Pann, *Erotocrit*, p. 42:

„În toate părțile ca un vultur
Se r e p e z e a și se arunca…”

I. Activul *arunc*.

„A *arunca*, a azvîrli cu mîna sau într-alt chip, a lepăda, a depărta cu ură, cu asprime, a nu voi, a nu priimi, a părăsi cu despreț” (Costinescu).

Ion Neculce, *Letop*. II, p. 252: „noroadele tot îl suduia (pe Dimimitrașco Cantacuzino) și-l hătcăia și *arunca* cu petre și cu lemne după dănsul…”

Coste Băcioc, Iași, 1619 (*A.I.R*. I, 2, p. 6): „au văndut o prisacă cu pomi, și prenpregĭur prisecei loc în toate părțile căt va putea arunca un om cu un topor…”

Beldiman, *Tragod*., v. 1475:

„Fiu patriei se numește, învață pe patrioți,
Zice să-i dea ascultare, să saie la arme toți,
Jugul robiei s-*arunce*, îi vremea de deșteptat,
Căci strămoșii din mormînturi strigă toți neîncetat…”

Doină din Ardeal:

„Cînd vezi fața-i rumeioară,
Un dor aprig te omoară;
Iar cînd trece și-ți zîmbește,
Cîmpu-n față-i înflorește;
Și cînd ea se prinde-n joc,
Se tot leagănă-ntr-un loe
Și-n voinici *aruncă* foc…”

(*Familia*, 1884, p. 455; Alex.; *Poez*.[2], 301)

Zilot, *Cron*., p. 33: „cînd, ce să vază? o negură de pazvangii, ca niște hiare turbate, venea răcnind și *aruncînd* focuri…”

Același, p. 36: „Și cîteva zile neîncetat au *aruncat* tunuri asupră-i, și într-un trup ca acesta de zidire abia trei sau patru ghiulele au nemerit…”

Valurile apei *aruncă* o scîndură pe mal.

Pravila Moldov.,1646, f. 21 (cf. *Pravila Mateiu Basaraba*, p. 340): „carele va găsi pe marginĭa unii ape mari fiece lucru, ver mare, ver micu, carele va fi *aruncatŭ* apa ca o plavie, acesta de nu-l va mărturisi, nu va avĭa nice o certare…”

Cineva *aruncă* o mantà pe umeri, iar figurat se poate zice ca în doina *Cît o fi*:

„De te prind cu fată mare,
Ți-o *aruncă* în spinare…”

(G.D.T., *Poez. pop*., 315)

„I-a *aruncat* că este prea tînăr = il lui a objecté sa trop grande jeunesse” (Pontbriant).

II. Reflexivul m ă *arunc*.

Miron Costin, *Letop*. I, p. 313: „striga căzacii: ziceți-ne în vro parte, ori să mergem, ori să ne *aruncăm* în șanțuri dupre obiceiul nostru…”

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (m.s., în Acad. Rom.; p. 33): „Ciacalul, aceasta de la Vulpe audzind, dzisă: Eu după cuvîntul tău și în fundul mării a mă afunda, și în mijlocul focului a mă *arunca*, și nice cum vieții méle a cruța, nu mă voiu feri…”

Balada *Român Grue Grozovanul*:

„Iată Grue dă-napoi
Și s-*aruncă* printre voi
Ca un vînt învîforat
Într-un lan de grîu uscat…”

Balada *Inelul și năframa*:

„Vorba bine nu sfîrșea
Și de cale se gătea,
Pe-un cal ager s-*arunca*
Și la tabără pleca…”

Balada din Banat *Gruia lui Novac*:

„Și-și scotea un călușor,
Ca un mînz de sprinteior,
Care cure iepurește
Și s-*aruncă* o g ă r e ș t e…”

(*Col. l. Tr*., 1882, p.621)

A. Pann, *Prov*. I, 87:

„Pe loc se dezbracă, se *aruncă*-n baltă,
Negîndind nerodu c-o să pață ș-altă…”

Filimon, *Ciocoii vechi*, p. 81: „Apoi, lăsînd să iasă din adîncul peptului ei un suspin înfocat, se *aruncă* în brațele ciocoiului…”

I. Creangă, *Amintiri din copilărie* (*Conv. lit*., 1881, p.12): „Povestea cîntecului:

Fă-mă, Doamne, val de tei
Să m-*arunc* între femei…”

Legenda St-lui Nicolae, sec. XVII (*Cod. ms. miscel*. al bis. St. Nic. din Brașov, p.140): „fu în lipsâ mare de toate, cătŭ nu-i rămăsése nice hrană, nice haine; o, amarŭ! pănâ în căte se *aruncâ* meserâtatea!…”

Impersonal, la Zilot, *Cron*., p. 93: „Nu puțină ciudă căzu la toată armia rosească de o nenorocire ca aceasta, care mai mult s-*arunca* asupra relei otcîrmuiri a comandirilor, fiindcă nici la vreme au nemerit, nici cîte au trebuit să aibă gata, or nu le-au avut, sau le-au avut proaste…”

Doina *Domnica*:

„Paftaluțe și cordele
Numa-n flori și fluturele,
Ș-apoi să s-*arunce*-n joc
Ca un trandafir de foc…”

(Alex., *Poez. pop.*[2], 349)

Cîntec de danț din Bucovina:

„*Aruncă*-te, moș bătrîn,
Că la iarnă ți-oi da fîn;
Da de nu te-i *arunca*
Nice paie nu ți-oi da!…”

(Marian, II, 233)

La jocul ț u r c a sau c e r b u l, în regiunea Hațegului se cîntă:

„*Aruncă*-te, cerbule,
Că de nu te-i *arunca*
Turtă caldă nu-i mînca
De la (cutare) săraca!
Aruncă-te din călcînĭe
Ca moara din căpătînĭe!
Aruncă-te din cercei,
Ca moara din clopoței…”

(P. Olteanu, Hațeg)

III.I d i o t i s m i.

1. *arunc* n ă p a s t e.

Cantemir, *Chron.* II, 379: „și altă n ă p a s t e *aruncă* asupra lui Dragoș-vodă cu românii săi, nu mai nescărăndăvicioasă decît cea dintăi…”

Mateiu Basaraba,1649 (*A.I.R.* I, p.107): „de-i măscăriț și le *aruncaț* n ă p ă ș t i că vă unblă cu fămiile…”

În înțeles de asupriri fiscale:

Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 82: „nu las aice mainte a pomeni de pecetluiturile ce scosesă în țară Mihai-vodă, care s-au dat la tot omul ce eșisă la pecetluituri; eară pe urmă neputăndu-se stringe banii atăța căt să-și plinească lăcomiea cea nesație, eșisă poroncă la zlotași să *arunce* n ă p ă ș t i să se îmbrace toți banii după somele care eșisă din visterie…”

Cu același sens, la Zilot, p. 27: „cu amestecătura ce vrea să curgă să poată afla mijloacele lesnicioase a *arunca* pe țară b i r u r i mai multe…”

De asemenea la Duca-vodă, Iași, 1681 (*A.I.R.* III, p. 255): „domnii méle s-au jeluit cestu om anume Ghiorghie din sat Cudii, zicăndu Ghiorghie că lĭ-au fostu *aruncat* s ă f a c ă un car cu patru boi…”

 v. *Bir*. – [2]*Dare*. – *Năpaste*.

2. *arunc* s o r ț i.

Locuțiune biblică.

Silvestru, 1651, ps. XXI:

„…și pre veșmăntul mieu *aruncarâ*, sorți…”.	„…καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔ β α λ ο ν κλῆρον…”

unde în *Vulgata*: „miserunt s o r t e m”.

A. Pann, *Prov*. I, 66:

„Ce trebuie într-atîta să stăm și să ne sfădim?
Ci s-*aruncăm*, s o r ț i mai bine, și pe cine va cădea
Atuncea toți să se tragă și numai unul să dea…”

S.F. Marian, *Datine* (*Albina Carpaților*, 1879, p. 132): „Unii aleargă pe la babele vrăjitoare, ca acestea să le cate în cărți și în palmă, să le *arunce* b o b i i, iară alții se duc pe la zodieri…”

v. *Soarte*. – *Bob*.

3. *arunc* s ă m î n ț ă.

Termen agricol.

Pravila Moldov., 1646, f. I: „necum altă, ce nice s ă m ă n ț a č-aŭ *aruncat* acolĭa, nice acéĭa ca să nu aibâ voe să o ĭa…”

Doină din Bucovina:

„Mă suii pe cea costiță
Să-mi ar și eu o brăzdiță,
S-*arunc* puțină s ă m î n ț ă…”

(Marian, II, 42)

Cîntecul pandurilor de la 1821:

„Să trag brazda dracului
La ușa spurcatului,
O brăzduță d-ale sfinte
Să ție ciocoiul minte:
Să-ți *arunc* u n s ă m î n a t
Cu sîngele meu udat…”

(G.D.T., *Poez. pop*., 484)

Figurat, la Moxa,1620, p. 381: „noirâ pământul țelenitŭ și *aruîncarâ* s ă m ă n - ț a d e p r a v o s l a v i e…”

Cu totul în alt înțeles în *Pravila Vasilie Lupul*, f. 79: „muĭarĭa lui de să va împreuna trupéște cu altâ muĭare, cumu să dzice: una cu alta și să varsâ una la alta, ce să dzice *aruncâ* s ă m ă n ț a, pentru că ačasta ĭaste ca și sodomiĭa…”

v. *Sămînță*.

4. *arunc* o c h i i.

Zilot, *Cron.*, p. 6:

„Încotro *aruncai* o c h i i, alt nimic nu mai vedeai
Decît jelbi unul la altul cum ar face auzeai…"

Alecu Văcărescu, p. 26:

„O c h i i în ea cînd ți-i *arunci*,
De tot se-ntunecă atunci…"

I. Văcărescu, p. 237:

„Unde-arunci plini de dulceață
O c h i i dătâtori de viață,
Locul tot îl înviezi;
Prea urîtă e pustie,
Beznă, gheață, grozăvie,
Unde tu nu luminezi…"

Basmul *Tinerețe fără bâtrînețe* (Ispirescu, *Legende*, p. 3): „tocmai cînd era să iasă, își mai *aruncă* o c h i i o dată prin grajd, și, zărind într-un colț un cal răpciugos și bubos și slab, se duse și la dînsul…"

Doină din Bucovina:

„Și cum trec, și cum se duc,
Înapoi o c h i [i] - și *arunc*…"

(Marian, II, 40)

Doină din Banat:

„Unde-or fi oameni mai mulți,
La mine să nu te uiți;
Unde sînt mai puțintei,
S-*arunci* o c h i i pintre ei,
Să te uiți în ochii mei!…"

(Vulpian, *Texturi*, p. 104)

unde apare foarte bine deosebirea între „a se uita", acțiune intenționată sau prelungită, și între „a *arunca* o c h i i", acțiune fără precugetare sau momentană.

La deminutiv, într-o doină din Ardeal:

„Unde-și pune piciorul,
Se aprinde mohorul;
Unde-*arunc* u n o c h i ș o r,
Arde sufletul de dor…"

(*Familia*, 1884, p. 431)

În alt înțeles, o boală se *aruncă* p e o c h i, sau pe orice parte a corpului.

S.F. Marian (*Descîntece*, p. 7): „spune descîntătoarea că, deși albața se vindecă în decursul descîntării, totuși trebuie să se împlinească cele nouă zile menite pentru descîntare, căci, neîmplinindu-se, albața iarăși s e *aruncă* p e o c h i”.

v. *Ochi*. – [3]*Albeața* [vol. I, p. 513]:

5. *arunc* d i n c a p = o clătinare nervoasă a capului.

Ion Neculce, *Letop*. II, p. 348: „Împăratul (Petru I) era om mare, mai înalt decât toți oamenii, era nu gros, rătund la față și cam smad, oacheș, și cam *arunca* căte o dată d i n c a p fluturănd...”

v. *Cap*.

6. *arunc* p i z m ă, u r g i e, u r â, v r a j â etc., o locuțiune foarte deasă mai ales în cronica lui Moxa, 1620:

p. 347: „ĭară diavolul văzu viĭața lor într-atăta bine în raĭu ca îngerii, ce nu putu râbda, ce *aruîncâ* u r g i e spr-inșii cu pizmâ...”;

p. 353: *„aruncarâ* v r a j e și li se arătâ că cu bărbățiĭa nu vorŭ putea lua Troada, nice cu sabiĭa, numai cu hitleniĭa...”;

p. 356: „acestuĭa *aruncâ* p i z m â Tulie de-lŭ tăe, și pre fečorii, și-i strânse bunâtatĭa toatâ la dinsul...”;

p. 374: „veni măniĭa lu Dumnezeu spr-insul și-i *aruîncarâ* p i z m â toți...”;

p. 388: „deaciĭa *aruîncâ* p i z m â cu vrăjmâșie Varda pre părintele...”;

p. 394: „Foca *aruîncâ* u r g i e pre Țimishi pentru câ-l vădise oarecine cu niște cuvinte réle, deci-lŭ goni de la dinsŭ...”

A. Pann, *Erotocr*., p. 8:

„Că cu cît mai mult stăpînul pe sluga își va iubi,
Atît și u r ă *aruncă* asupra-i cînd va greși...”

Nicolae Mustea, *Letop*. III, p. 78: „dacă face un domn obiceiu măcar căt de rău, alții pre urma lui prea lesne fac pe obiceiul acela, fără de nici o îndoeală, *aruncănd* g r i j a sau p ă c a t u l asupra aceluia ce l-au scornit...”

v. *Grijă*. – *Păcat*. – *Pizmă*.

7. E ciudată locuțiunea „a *arunca* n ă d e j d e a”, la Zilot, p. 21: „Căpitan-pașă, întru care își a v e a a r u n c a t ă toată n ă d e j d e a sa...”; ea se găsește însă deja într-un text din secolul XVI, *Legenda St-ei Parasceve* (*Cod. ms. miscel*. al bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 72): „Așa amu cu totŭ sufletulŭ ruga-se, și toatâ n ă d é j d e a spre a lu Dumnezeu maicâ *aruîncâ*...” A *arunca* n ă d e j d e a s p r e sau î n t r u cineva, este a avea o speranță întemeiată, tare, neclintită.

v. *Nădejde*.

8. O expresiune poporană remarcabilă: *arunc* c ă r u n t e a ț ă = încep a avea peri albi.

„Am întrat făr’ de musteață
Ș-acum *arunc* c ă r u n t e a ț ă;
Am întrat pui de român,
Ș-am agiuns moșneag bătrîn...”

(Alex., *Poez. po p*., 251)

9. Cînd cineva seamănă prea mult cu vreunul din părinți sau din neamuri, se zice că: „s-a *aruncat* în p a r t e a cutăruia.

I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb* (*Conv. lit.*, 1877, p. 177): „îmi pare rău că n-am luat macar spînul cel de al doile cu mine. Dacă s-a *aruncat* în partea mîne-sa, ce-i vinovat el?…”

10.În basmuri: „a se *arunca* în slava cerului…” = „s’élancer au haut du ciel” (Julie Hasdeu, *Théâtre*, p. 344):

v. *Slavă*.

11.Melancolia sau ipocondria, numite în specie a r u n c a t sau a r u n c ă - t u r ă, sînt nește boale pe cari; după credința poporului, babele sau dușmanii le *aruncă* asupra omului:

„Frunză verde trei nuiele,
Mamă, suratele mele
Ș-aseară s-au socotit
Și aseară s-au vorbit,
Doi, mamă,-ntr-un corn de șură
Să-mi *arunce* f a p t și u r ă…”

(J.B., *Trans.*, p. 186)

v. [2]*Aruncat*. – *Aruncătură*.

12.P r o v e r b i:

„Fă-mă, mamă, cu noroc și mă *aruncă*-n gunoi…” (Pann, II, 133).

„Fă bine și-l *aruncă*-n drum” (*Ibid.*, II, 20).

„Binele de rău te scapă,
Să-l *arunci* chiar și în apă…”

(*Ibid.*, I, 72)

La copaciul fără poame nimenea nu *aruncă* peatră” (*Ibid.*, II, 126).

„Un nebun *aruncă* o peatră în gîrlă, și o mie înțelepți nu pot să o scoață” (*Ibid.*, III, 118).

„În hatîrul dumneavoastră
Iacă, m-*arunc* pe fereastră…”

(*Ibid.*, II, 151)

„O zicătoare foarte răspîndită la români: nu mai *arunca* moartea în țigani!” (R. Simu, Trans., c. Orlat), cînd cineva se prea îngîmfă, crezîndu-se mai ceva decît alții.

Jipescu, *Opincaru*, p. 149:

„— Mă Țîmboace, da ce zăboghiși în casă mai mult? Or te bătu muierea și mai întîrziași?…”

— Așa o hi, măi Dane! Mult te gîndiși? Poate că tu ai pățit așa lucru ș-acum *arunci* moartea în țigani!…”

v. *Țigan*.

IV. P a r t i c u l a r i t ă ț i f o n e t i c e.

Sonul *n* în *arunc* se rostea ca o vocală nazală. De aceea la macedo-români el a dispărut de tot, zicîndu-se *arucare* și chiar *arcare* (Dr. Obedenaru), iar în vechile texturi române se scrie adesea prin litera vocală. Așa, afară de unele citațiuni de mai sus:

Textul biblic oltenesc, circa 1560 (*Cuv. d. bătr.* I, p.11): „pre trupurele vostre céle morte eu le voĭu *aruînca* (ароу҆ка) ca pe idoli voștri…”

Fragment biblic din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 259): „să nu ne înșine *aruîncâmu* în nâpaste…” Și tot acolo, p. 294: „nice să ne *aruîncâmu* noi înșine în nevoi și în nâpâști…”

Moxa, 1620, p. 382: „și *aruîncâ* pre toți dăjdi gréle…”

Mitropolitul Varlam, 1642, I, f. 143a: „prinsârâ-l și-l *aruîncarâ* într-o groapâ…”

În limba poporană poetică, ne întimpină și forma *darunc*, cu eufonicul *d* ca în „dalb”, „daur” etc.

Colindă din Ialomița:

„Și cînd ochi[i]-și *darunca*,
Dinapoi maica venea…”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 26)

Balada *Toma Alimoș*:

„Ochi[i]-și negri darunca,
Peste cîmpuri se uita,
Și departe ce-mi zărea?…

(*Ibid.*, 582)

v.*Azvîrl*. – *Leapăd*. – ²*Țip*.

ARUNCÀRE (plur. *aruncări*), s.f.; l’infinitif d ’ a r u n c pris comme substantif: rejet, action de jeter, de lancer etc. „Azvîrlire, lepădare, nevrere, nepriimire a unui lucru, împingere de la sine” (Costinescu).

v. *Arunc*. – *Aruncătură*.

¹ARUNCÀT, -Ă, part. passé d ’ a r u n c pris comme adjectif: jeté, lancé etc. Exprimă ca adjectiv toate sensurile verbului a r u n c: azvîrlit, lepădat, respins.

v. *Arunc*.

²ARUNCÀT, part. passé d ’ a r u n c pris comme substantif:1. jet, rejet; 2. t. de méd. populaire: mélancolie, hypocondrie.

Ion Ionescu, *Bunul gospodar*, p. 36: „Sămănătorul trebuie, precum pe toate semințele cele mici, de asemine și pe trifoi să-l a r u n c e în două rînduri, mergînd cu *arurcatul* și întorcîndu-se tot pe un loc…”

Se întrebuințează adesea în construcțiunea supinală: „d e *aruncat* = de lepădat, ce poate sau cată a se a r u n c a, a se lepăda” (Costinescu).

Ca nume poporan de o boală, e sinonim cu a r u n c ă t u r ă.

Descîntec [de] „spălarea urei”, din Bucovina:

„Și să mă speli pe mine:
De ură,
De gură
Și de făcătură,
De dat,
De fapt
Și de *aruncat*…”

(*Col. l. Tr.*, 1882, p. 330)

v. *Arunc.* – *Aruncătură.*

ARUNCÀTE (PE-), adj.; en jetant, en lançant, désordonnément. Se zice și p e a z v î r l i t e. Fără șir, fără rînduială. N-am așezat lucrurile, ci le-am pus pe *aruncate*. Unul din adverbii în cari, ca în „pe sărite”, „pe neștiute”, „pe auzite”, prepozițiunea p e păstrează funcțiunea instrumentală a latinului p e r.

v. *Arunc.* – *Pe.*

ARUNCĂTÒR, -OARE, adj: et subst.: jetant, lançant. „Care a r u n c ă sau prin care se a r u n c ă, se azvîrle ceva” (Costinescu).

v. *Arunc.*

ARUNCĂTÙRĂ (plur. *aruncături*), s.f.; 1. jet, coup; 2. objection, reproche; 3. t. de paléogr.: lettre écrite au-dessus de la ligne; 4. t. de méd. popul.: mélancolie, hypocondrie.

1. *aruncătură* „jet, coup”:

I. Văcărescu, p. 535:

„Prin o *aruncătură*
A genelor frumoase…”

„*Aruncătură* d e o c h i = coup d’oeil, aperçu” (Pontbriant).

2. *aruncătură* „objection, reproche”:

Basmul *Pata Ciudei* (Sbiera, *Povești*, p. 63): „Da unde-i dară? îl întrebă ea scîrbindu-se și supărîndu-se iarăș foarte, făcîndu-i *aruncături* că el vrea s-o înșele…”

3. *aruncătură* „lettre écrite au-dessus de la ligne:

Ceea ce în paleografie se numește „litterae columnatae”.

Se întrebuința la români numai cît timp ei au scris cu cirilica.

Ion Ghica, *Scrisoarea IV*: „mai adăoga cîte un ucu-scurt pe ici, pe colea, sau cîte o *aruncătură*, două, pe deasupra, ca să fie slova mai ciocoiască…”

Același, *Scrisoarea XIII*: „numai în cîteva seri mă învățase să scriu românește; citeam slova cea mai ciocoiască și scriam cu trei *aruncături* pe dasupra…”

Cu cît manuscriptele românești sînt mai vechi, cu atîta *aruncăturile* sînt mai puține și mai rare. Apogeul lor este în secolul trecut și în prima jumătate a secolului

nostru, cînd unii ajunseră a scrie nu în două, ci în trei și patru caturi, iar iscăliturile se făceau printr-un fel de monogramă de litere suprapuse.

4. *aruncătură* „mélancolie, hypocondrie”:

În Bucovina descîntecul „de *aruncătură*” se începe cu:

„Ieșiți *aruncături*,
Ieșiți făcături,
Ieșiți țipături,
Ieșiți săgeți,
Ieșiți răutăți…”

D.S.F. Marian (*Descîntece*, p. 25) observă: „Dacă cineva cade într-o boală grea așa, că nicidecum nu-i vine a lucra, ci tot una stă supărat, sau îi vine dor numai de ducă, sau alte cugete rele îl cuprind, se crede că atare vrăjitoare sau vreun dușman oarecarele i-a a r u n c a t niște farmece în cale, și el de aceea s-a bolnăvit așa de rău; pentru că a călcat în *aruncăturile* aceste…”

În acest sens se zice și a r u n c a t.

v. *Arunc*. – [2]*Aruncat*.

A-RÙPTUL CAPULUI (D-A), adv.; la téte la premiére. Repezindu-se fără a căuta la pedeci, aruncîndu-se într-o primejdie fără preget sau fără socoteală.

Alexandri, *Surugiul*: „Drumu cotigea pe lîngă o prăpastie adîncă, plină de bolovani. Mișcă, băiete! să mi te duci de-a *ruptu capului!* Unde-am repezit caii la vale, unde-am cîrnit oiștea spre mal,

și-ntr-o clipală, cai, trăsură, surugiu, arnăut și ciocoi, eram cu toții stîlciți și uciși în fundu prăpastiei…”

v. *Rump*. – *Rupt*.

ÀRVA, t. de choréogr. popul:: nom d’une danse. Un joc al românilor din Dobrogea, pe care-l cunoaștem numai din nume.

„Între danțurile obicinuite pe aici în popor: sălcioara, brîul, oisa, mărunțica, valu, orindica, arva, rața…” (I. Diaconu, Dobrogea, c. Luncavița).

v. *Danț* – *Horă*. – *Joc*.

[1]**ARVÀT** (plur. *arvați*), n. pr. m. éthn.: Croate, Slave de Croatie. Din paleoslavicul H a r v a t ŭ, H r u v a t i n (Miklosich).

Nicolae Costin, *Letop*. I, p. 88: „văzând acei doi frați oștiri ațițate între neamul lor, vorovindu-se amîndoi s-au clătit den I l i r i c, țara *arvaților*, și den Dalmația…”

Se întrebuința cu același sens și forma mai puțin românizată h o r v a t.

v. *Șchiau*. – [2]*Arvat*. – *Horvat*.

[2]**ARVÀT,** n.pr. m. pers. Este numele etnic a r v a t „Croate”, devenit poreclă, întocmai ca R u s u, S î r b u, T u r c u și atîtea altele.

Sub Bogdan-vodă Lăpușneanul era la 1569 *Arvat* v e l - c o m i s (*Cond. Doljeștilor* II, p. 392, în Arh. Stat.).

Dumitru logofăt, București, 1629 (*Doc. Rom.* I, nr. 170, în Arh. Stat.): „loc de casă aicea în oraș în București derept 26 de galbeni și jumătate, care loc ĭaste între Dumitru Colécĭu croitor și între *Arvat* și între pimnița lu Siman județul…”

Un zapis de asemenea bucureștean din 1795 (*Ibid.*, nr. 325): „eu jupănul Defta neguțitorul den București, înpreună cu jupăneasa mea Ancuța fata lui *Arvat* spătar ot Izvor…”

Din acest nume personal *Arvat* s-a născut apoi numele topic A r v ă t e ș t i, după cum se cheamă, bunăoară, un sat în Mehedinți și o pădure în Romanați (Frunzescu).

v. [1]*Arvat*.

²ARVÀT. – v. *Avat*.

ÀRVĂ s. HÀRVĂ (plur. *arve*, *harve*), s.f.; t. d’agric.: vignoble situé au bas d’une colline ou dans la plaine. 0 viie care nu se află pe deal, ci pe loc șes. Cuvînt foarte remarcabil, care – fie cu sens de viie, fie cu acela de șes – trebui să fi fost altădată destul de răspîndit, după cum se vede din unele numiri proprii topice.

Aurelian, *Țara noastră*, p. 133: „viile de la poale sau de pe șes, *harvede*, după cum le zice în Prahova, se pot cumpăra și cu 300 lei pogonul…”

Tot în districtul Prahova, tocmai în regiunea cea vinicolă a podgoriei, se află și satul A r v a, iar în districtul Putnei se chema A r v a satul Capotanul-de-Jos, și același nume îl poartă acolo două rîulețe (Frunzescu).

Cihac (II, 723) trage cuvîntul din maghiarul á r v a, pe care-l traduce prin „orphelin, isolé”, și observă: „la plupart de vignobles étant sur les collines, ceux dans la plaine se trouvent i s o l é s”. Dentîi, ungurește á r v a nu înseamnează niciodată, „isolé”, ci numai „orphelin”, adecă un copil rămas fără părinți, și negreșit că noțiunea unei vii „fără părinți” e tot ce poate fi mai ciudat. Al doilea, fie pe șes, fie pe deal, acolo pe unde se află vii, ele formează totdauna o grupare, iar nu ne întimpină cîte una singuratecă. Al treilea, numele de A r v a dat rîulețelor dovedește că sensul fundamental al cuvîntului este v a l e în opozițiune cu d e a l.

v. *Vale*.

Arvă este tot ce poate fi mai romanic. Latinește a r v u m și a r v a se cheamă o cîmpie care poate fi lucrată, astfel încît să producă, fie grîu, fie vin. Varrone (*De re rust.*) zice anume: „majores nostri ex a r v o aeque magno, sed male consito, et minus multum et minus bonum faciebant v i n u m et frumentum”. Într-un text francez din 1326 ne întimpină a r v e cu un sens foarte apropiat: „La ruisselée qui est entre nos v i g n e s de Rousées et l’ a r v e Thomassin…”, unde femininul a r v e, adecă întocmai românul *arvă* din Prahova, înseamnează un fel de pămînt vinicol diferit de v i g n e = v i i e. Du Cange (ed. Carpent., VII, 39) explică pe vechiul francez a r v e prin: „place vague, propre à bâtir”. Oricum ar fi, este aceeași vorbă cu al nostru *arvă*.

v. *Harvă*. – *Viie*.

 ARVĂTÈȘTI. - v. ²*Arvat*.

ARVINTE, n. pr. masc.: 1. Laurent; 2. t. légendaire: une espèce de Jocrisse. Ca termen legendar, *Arvinte* reprezintă un tip de om poznaș.

Într-un vodevil, Alexandri a unit la un loc ambele personage comice poporane din Moldova: „*Arvinte* și Pepelea", cel dentîi ca moș al Măndicăi, cellalt ca pețitor:

„Pepelea: Mînca-l-ar zmeoaicele, ghiuj afurisit!…Și ce faci tu acolo singurică?

Măndica: Cos!

Pepelea: Rochița ta de nuntă?

Măndica: Ba!…antereu lui moș *Arvinte*…

Pepelea: Iar îl cîrpești?…De cînd te știu, alta nu faci…Mai deunăzi i-ai scos mînicile, ca să-i pui spete.

Măndica: Acum i-am scos spetele, ca să-i fac poale.

Pepelea: Ha! ha! ha!…0 s-ajungă vestit în țară antereu lui *Arvinte*, mînca-l-ar guzganii!…"

Acest personagiu, ajuns în adevăr,,vestit în țară", fusese creat de Donici prin fabula *Antereul lui Arvinte*:

„*Arvinte* coatele au ros la antereu,
Dar n-au stat mult să socotească,
Ci singur el mereu
Se puse să-l cîrpească,
Iar pentru petici de cîrpit
Din mîneci a tăiat ca o a patra parte,
Și antereu l-au gătit
Cu mînicile prea scurtate,
Încît oricarele vedea,
De el rîdea…"

Donici nu făcuse altceva decît a traduce, schimbînd numele „Trișcă" în *Arvinte*, o fabulă rusească de Kryloff, Тришкинъ кафтанъ:

„У Тришки налоктяхъ кафтанъ иророрался.
Что долго думать тутъ? Онъ за иглу иринялся,
По четверти обрязалъ рукавовъ,
Илокти заплатлъ. – Кафтанъ готовъ…"

Această fabulă a fost imitată franțuzește de Baronul de Stassart sub titlul *L'habit de Jocrisse* și italienește de Gioachino Ponto sub titlul *L'abito di Giocrisso*; dar numai la români *Arvinte* a reușit a deveni un tip poporan, căci se întemeiază pe cunoștința legendară anterioară a acestui nume.

În Transilvania prin „m o ș *Arvinte*" poporul înțelege pe un bătrîn cărui îi place a da sfaturi sau a judeca lumea. Astfel în basmul *Lupul cu cap de fier* (Reteganu, *Povești ardelenești* III, p. 28): „Spînul avea numai mînă de luat, dar nu și de dat, iar m o ș *Arvinte* zicea c-așa vor fi toți spînaticii pînă va peri lumea…"

Este și o zicătoare rimată:

„Bine zice m o ș Arvinte:
Vai de cap unde nu-i minte.”

(*Ibid*., V, 79)

Despre acest *m o ș Arvinte*, bănățenii au o poveste întreagă, care ne spune că era popă, care la bătrînețe „s-a tras în săcreții de munți unde și mușchiul se teme să crească”, fiind dezgustat de înșelăciunile lumii (*Ibid*., 79-85).

În munții Ardealului există o altă legendă, în care personagiul principal e tot popă, dar un om foarte neastîmpărat, astfel că vlădică l-a pedepsit să fie preut într-un sat de țigani:

„Prea-sfinția sa și-a pus în gînd pe vremea aceea să facă oameni din țiganii din Puradei, căci își zicea: și țiganii din Puradei sînt oi de ale mele, și pe ei trebuie să-i păstoresc, că am să dau samă lui D-zeu pentru ei. De aceea prea-sfinția sa, ca să poată căpăta popă în Puradei, care să fie păstor la turma de țigani, a hotărît să deie pe fiecare an cîte 200 florini aceluia care va sluji cu credință în Puradei. Și 200 florini pe vremea aceea erau bani, nu glumă! Și cu toate acestea nime nu se îmbulzea să fie popă în Puradei. Iar țiganii din Puradei era pe aci, pe aci să-și lepede lebea, ca să-și capete preot. Atunci tot prea-sfinția sa a pus ochiul pe părintele *Avrinte* și a hotărît ca să-l trimită popă în Puradei. Căci părintele *Avrinte*, ca om tînăr, neînsurat, învățat vrășmaș și pe față și pe dos, făcuse mai multe pozne, și nu era chip de a-l canoni. Ca în chip de cel mai strașnic canon a hotărît dară prea-sfinția sa să trimită pe părintele *Avrinte* popă în Puradei…” (*Tribuna din Sibiu*, 1885, nr. 138-143).

În acest mod, pentru a româniza fabula lui Kryloff, Donici a întrodus în ea un vechi tip legendar curat poporan, dacă nu tocmai de zgîrcit, în orce caz de un om mult pățit și ajuns comic prin pățaniile sale.

Din documente, un act moldovenesc din 1689 (*Condica Asachi*, în Arh. Stat., t. I, f. 238 b) menționează în districtul Fălciiului pe *Avrintie*, proprietar în satul Vitolteștii; iar un altul din 1659 (*ibid*., f. 527 a) vorbește despre „popa *Avrentie*”.

Forma *Avrinte*, care circulează alături cu *Arvinte*, ne duce la etimologia acestui nume. *Arvinte* este o metateză din *Avrinte*, înlesnită prin mulțimea cuvintelor începătoare cu *ar*-, față cu puținătatea celor cu *av*-. *Avrinte*, la rîndul său, corespunde unei forme literare *Avrentie*, întocmai ca „Terinte” lui „Terentie” sau „Axinte” lui „Axentie”.

Ion Neculcea, *Letop*., t. II, p. 297: „Duca-vodă, dacă auzi că șed Cantimireștii la casele lor cu pace, îndată se îmbrăcă cu cămeșă de ghiață, deci și trimise pe vlădica de Roman anume A v r e n t i e…”

Acest A v r e n t i e figurează sub anul 1701 în lista episcopilor din Roman ca L a v r e n t i e. Multe note biografice despre el se găsesc la episcopul Melchisedec, *Cron*. *Romanului* I, p. 314 sqq.

Prin urmare, A v r e n t i e este o formă românească din lat. L a u r e n t i u s sau mai bine din slav. Jiaвпєнтий căci latinul -t i u s s-ar fi asimilat la noi în *ț*, pe cînd slavicul тий trece în -t i e. Chiar perderea inițialului *l* în A v r e n t i e din L a v r e n t i e este de proveniență slavică. Arborul l a u r u s „dafin” se cheamă bohemește și polonește v a v r i n (wawrzyn), iar numele propriu Laurentius – polonește și bohemește *Wacvrzyniec*, *Wawrinec*, astfel că noi am făcut pe A v r e n -

t i e dintr-o formă slavică V a v r e n t i e cu perderea inițialului *v* prin disimilațiune cu al doilea *v*, pe cînd inițialul *d* denaintea lui *a* nici într-un caz nu se perde la români. O reacțiune însă pe deplin romanică contra slavicului A v r e n t i e este forma poporană *Arvinte*, românizată nu numai prin metateză, dar mai ales prin finalul - i n t e, ca și cînd ar veni dintr-un prototip curat latin *Arvens* (*Arventem*) după analogia lui *părinte = parentem*, *ferbinte = ferventem* etc.

Printr-o ciudată întîmplare, *Laurentie*, pe care biserica îl serbează la 10 august și care fusese ars de viu în Roma pe la anul 257, se poate a fi fost și el cam zgîrcit, deoarăce comunitatea creștină de acolo îl alesese de casier. Printr-o altă întîmplare nu mai puțin curioasă, acest sfînt a dat naștere și-n Franța la vro două locuțiuni proverbiale, dar de o altă natură: „étre sur le gril comme St. Laurent”, cînd se vede cineva pus la strîmtoare; iar cînd își recîștigă un loc pierdut:

„C est aujourd’hui la Saint-Laurent,
Qui perd sa place la reprend…”

v. *Arvune*. – *Antereu*. – *Terinte*.

ARVÎNT. – v. *Arvune*.

ARVOANĂ. – v. *Arvună*.

ARVÒN. – v. *Arvune*.

ARVÙNĂ (plur. *arvune*), s.f.; t. jurid.: 1. arrhes; 2. tout ce qu’on donne au fiancé ou à la fiancée avant les noces. În sensul dentîi, care este cel general: „preț dat la facerea unui contract de cumpărare înainte de primirea lucrului cumpărat, în semn de obligațiune pentru părțile contractante” (*L.M.*). Grecul ἀῤῥαβών, ἀῤῥαβῶνας (Cihac). Din cauza acestei derivațiuni, în vechile texturi nu sînt rare formele *arăvonă* și chiar *arăvon*.

Mitropolitul Varlam, 1642, II, f. 33 b: „mĭ-au dzisŭ sâ ducŭ grăulŭ în Mirlikiĭa, și ĭatâ că mĭ-au datŭ și 3 galbeni *arâvonâ*…”

Pravila Moldov., 1646, f. 3 (cf. Mateiu Basaraba, p. 291): „de să va tocmi vreun lucrător, și de va lua asupra sa să lucrédze o vie, și va lua și *arăvonâ* de la stăpân și va încépe a lucra…”

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, oct. 6 (f. 50 a): „dându-le și *arăvonulŭ* înpărățâeĭ cerĭuluĭ…”

Același, *Liturgiar*, 1683 (*Slujba marelui Vasilie*, f. 29 a): „a de fiĭu punere darŭ, *arăvonulŭ* de viitoarĭa moștenie, pârga văcuitelorŭ bunurĭ…”; dar tot acolo, mai jos (*Priceștenie*, f. 97 b): *„arăvonâ* vĭețiĭ ceiĭ viitoare…”

Mitropolitul Antim, *Predice*, p. 18: „taina aceasta de astăzi a schimbării lui Hristos închipuește și este ca un *aravon* acei măriri a împărăției ceriului…”

Forma românizată *arvună* ne întimpină deja în secolul XVII. *Pravila Mateiu Basaraba*, 1652, p. 142: „De să va logodi cineva și va fi muritŭ unulŭ deîntr-amândoĭ

sau bărbatulŭ sau muĭarea, atunce numaĭ ce să întoarce *arvuna* la partea caré e vie, ĭar nu îndoită…"

Noul Testament din Bălgrad, 1648, *Paul la Corint*. I, 22:

„Carele ne-au și sămnat pre noi și déde *arvuna* Duhuluĭ întru in inimile noastre…"	„Qui et signavit nos, et dedit p i g - n u s Spiritus cordibus nostris…"

dar la margine explică pe *arvună* prin z ă l o g ŭ.

Legiurea Caragea, 1818, p. 17: „De să va face vînzarea cu *arvună* și să va căi vînzătoriul, dă înapoi *arvuna*, și mai plătéște încă atîta…"

Ibid., p..42: „Cînd să va strica logodna, atunci *arvunele*, adecă darurile de la logodnă, să dau înapoi…"

A. Pann, *Prov*. I, 152:

„Cînd te tocmești, cere să-ți dea plată bună;
Nu lua în grabă pe nemic *arvună*…"

În sens comic:

„— Să-mi dai *arvună*.

— Gura mea *arvună*-i, răspunde cumpărătorul; dacă însă e un om cunoscut că nu se ține de cuvînt, atunci vînzătorul îi zice:

— Iată așa și așa în *arvună*-ți!" (R. Simu, Trans., c. Orlat)

v. [1]*Grec*.

ARVÙNE s. **ARVÙN** s. **ARVÔN** s. **ARVÎNT,** subst. m.; t. de botan.: Quercus pedunculata, Quercus robur, rouvre. Cu proteticul *d*, acest cuvînt nu e rar în colinde; fără *d* și sub forma *arvune*, îl cunoaștem în districtul Dîmbovița.

Colindă din Dobrogea:

„Prunduleț de mare,
Sub soare răsare
Un verde *darvînt*
Bătut tot de vînt;
Nu-i verde *darvînt*;
Nici bătut de vînt,
Ci-i un roș călin
Bătut de vînt lin…"

(Burada, *Călăt*., 65)

Și-ntr-o altă colindă tot de acolo:

„Prunduleț de mare,
Crescutu-mi-a tare
Aici pe pămînt
Un verde *darvînt*…"

(*Ibid*., 82)

Colindă din Ialomița:

„În prunduț de mare,
Sub zare de soare,
Născut-a,
Crescut-a
Dun verde *iarvant*
Ș-un roșu călin…”

(G.D.T., *Poez.* pop., 85)

Colindă din Teleorman:

„În schela mării,
În vadul sării,
Născut-a,
Crescut-a
Dun verde *darvun*,
Verde și frumos,
Sus frunza-i măruntă,
Jos umbra-i rătundă…”

(*Ibid.*, 84)

O colindă din Ialomița:

„Sub zare de soare
În ostrov de mare
Născut-a,
Crescut-a
Dun verde *darvon*,
Dun rumen călin…”

D.G.D. Teodorescu (*Poez. pop.*, 50), publicînd această din urmă colindă, observă în notă: „În alte variante *iarvant* și *darvant*, iar ca refren se zice: *darvunel* cu frunză verde. Este vorba despre sicomor, zis bulgărește явор, sau mai bine despre arțarul stufos, cu frunză lată ca de platan.”

Nu e nici sicomor, nici arțar, și nici cu bulgarul „iavor” comun tuturor slavilor, n-are a face.

În basmul despre Ileana Cosînzana, așa cum se povestește în Dîmbovița, cei trei feciori de împărat merg pe rînd „pînă deteră de un *arvune* mare al căruia vîrf se părea că ajunge la cer”: de acolo

se începea împărăția Ilenei. „*Arvune*, cu tonul pe *u*, însemnează un stejar secular” (G. Stănescu, Dîmbovița, c. Bilciurești).

În colinde, *arvînt* și *arvun* ni se înfățișează ca un arbore totdauna

„verde”, în antiteză cu „roșul călin”. În graiul țăranilor din Dîmbovița, *arvune* se aplică la stejar, caracteristic iarăși prin verdeața sa pînă și-n locuțiunea proverbială: „român verde ca stejarul”. Este anume g o r u n u l, numit și s l ă d u n (Dr. Brînd-

ză), de unde se explică prin analogie sufixul în *arvun*, astfel că, înlăturîndu-se docamdată finalul -u n ca analogic, rămîne tulpina a r v-. Nu mai vorbim despre inițialul *d* în formele cele poetice *darvun*, *darvînt*, *darvon*, care este numai eufonic, ca și-n „dalb", „daur", „darunc" etc., întrebuințate mereu în cîntece, niciodată în grai.

Să ne întrebăm acuma: de unde vine tulpina a r v- și forma cea organică *arvînt?*

Noi știm cu certitudine că din numele personal Laurentie românii au făcut Arvinte. În a r v - dară, prin aceeași tranzițiune fonetică, se poate ascunde l a u r u s. Din l a u r u s, o formațiune l a u r e n t u m = *arvînt* se constată prin numele vechiului oraș italic „Laurentum" și chiar prin amplificatul „Laurentius", analog cu „Terentius", care nici el nu se poate justifica fără o formă intermediară „terentum" (Corssen, *Aussprache*[2] I, 512). Pe de altă parte, un adjectiv latin vulgar l a u r i n u m = italianul „laurino", spaniolul „laurino" etc., a devenit la români a r v i n, ca substantiv, întocmai precum din adjectivul „alninum" s-a făcut la noi „anin", sau franțuzește „chéne" din adjectivul „quercinum". Trecerea ulterioară a lui a r v i n în *arvun*, mai înlesnită prin labialul *v*, se datorează, precum am arătat-o mai sus, analogiei celor doi sinonimi g o r u n și s l ă d u n, pe cari poporul îi rostește, de asemenea, g o r u n e și s l ă d u n e, după cum se zice și „anine" alături cu „anin" sau „căline", lîngă „călin".

După fonetica românească, inițialul *l* denaintea lui *a* nu dispare. Chiar din „laurum" noi avem pe „laur" ca nume foarte poporan al plantei Datura-stramonium. De unde-i dară disparițiunea lui *l* în *arvînt* și-n *arvun?* Vorbind despre cuvîntul „Arvinte", noi am văzut, înrîurirea slavică în perderea inițialului *l*. Aceeași înrîurire slavică ne întimpină, prin urmare, și-n perderea inițialului *l* în *arvînt* = l a u r e n t u m și-n *arvun* = l a u r i n u m. În adevăr, numele polon al dafinului s-a format și el din romanicul „laurinum", dar înlocuind pe *d* prin *v*: *wawrzyn* = *vavrin* „laurier"; tot așa la bohemi: w*awrjn*; iar unii slavi, din cauza disparițiunii lui *l*, au confundat pe dafin cu arțar, numit slavonește „ĭavor" (Linde, v. *Wawrzyn*; cfr. Matzenauer, *Cizi slova*, p. 238). Înrîuririi slavice se datorează și forma *iarvant*, cu proteticul *i*, pe care fonetica slavică îl acață mai totdauna la inițialul *a*-: *ĭablanĭ = ablanĭ*, *ĭagne = agne*, *ĭadŭ = adŭ*, *ĭazŭ = azŭ* etc.

Legionarii romani aduseră în Dacia o nomenclatură întreagă greco-italică a laurului: d a f i n (δάφνη), l a u r (laurum), l a u r î n t (laurentum) și l a u r i n (laurinum). Laurul însă, care le fusese atît de familiar în Italia, aci nu se afla nicăiri. Numirile lui au căutat să se transpoarte la alte plante, cu cari el înfățișa vro asociațiune de idei. Laurul din grădini sau cel importat din străinătate a păstrat numele de d a f i n, care însă a devenit totodată la olteni sinonim cu salcîm, negreșit din cauza mirosului florilor acestuia din urmă. Cuvîntul l a u r s-a pogorît la otrăvitoarea ciumăfaie „stramoine", care face pe om să aiureze, după cum aiurau în vechime pitonisele mîncînd frunze d-ale adevăratului laur (De Gubernatis, *Myth. d. plantes* II, 193). L a u r i n s-a zis stejarului celui verde. În fine, l a u r î n t a rămas, ca un termin botanic nedecis, numai în poezia poporană. În veacul de mijloc, influința fonetismului slavic asupra limbei române a făcut ca l a u r i n și l a u r î n t să pearză pe inițialul *l*, devenind apoi pe calea analogică: *arvun* și *arvînt*, pe

de o parte prin paralelism cu mulțimea cuvintelor române începătoare prin a r - față cu puținătatea celor cu a u -, pe de alta prin analogie cu sufixul -u n în sinonimii g o r u n și s l ă d u n.

v. *Afin*. – *Arvinte*. – *Aurel*. – *Dafin*. – *Gorun*. – *Laur*. – *Slădun*. – -un…

ARVUNÈL. - v. *Arvune*. – *A urel*.

ARVUNÈSC (*arvunit*, *arvunire*), vb.; donner des arrhes. A da a r v u n ă. Uneori se întrebuințează și forma *arvunez*. În vechile texturi însă găsim *aravonesc* și chiar mai grecește: *arăvonisesc*.

Dosofteiu, *Paremiar*, 1683 (a 7-ia miercurea, f. 3.4 b): „Astădzŭ acel vicleanŭ s-au strânsŭ săborŭ și asupra svinții tale deșĭarte să învăță̂; astădzŭ din voroavâ lațul Iuda și-l *aravonĭaște*, ĭară Caiafa fără de voe mărturisĭaște…”

I. Creangă, *Stan Pățitul* (*Conv*. *lit*:, 1877, p. 23): „Scaraoschi îl întreabă: — Ei copile, ce ispravă ai făcut? Cîte suflete mi-ai *arvonit?* Dă-ți solia! — Ia, mai nimica, stăpîne, răspunde dracul…”

Dosofteiu, *Liturgiar*, 1683 (*Molitve petdesĭat*, f. 114 a): „nedejdile noastre cĭale de îmviere și de neputreda vĭață̂ prin a ta nemințitâ făgadâ ni să *arăvonisescŭ*...”

A. Pann, *Prov*. I, 151: „*Arvunează* din vreme pe fericita muncă…”

v. *Arvună*.

ARVUNÎT, -Ă, part. passé d ’ a r v u n e s c pris comme adjectif: celui qui a reçu des arrhes. Cu sens de l o g o d n i c, acest cuvînt ne întimpină în *Fragmentul biblic* din sec. XVII (*Cod*. *ms*. *miscel*. al bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 34): „lui Iosifŭ ca *arvunitului* de pururea fétei și pâzitorĭu, înpreunâ și slujitorĭu curâției ei…”

v. *Arvunesc*.

ARZ (plur. *arzuri*), s.n.; rapport, mémoire, requéte, supplique, pétition collective. Se zicea și aspirat: *harz*. Cuvînt turcesc, acum despărut din grai, altădată însă foarte întrebuințat în relațiunile României cu Poarta Otomană, alături cu compusele ’ a r z-i m a h z a r și a r z-i h a l, cari luau la noi formele de: *arzmahzar*, *arzmagzar*, *arzumagzar*, *argimagzariu*, *arzuhal*, *arzihal*, *arzahal*, *arzoval*, *harzoval* etc. (Șaineanu, *Elem*. *turc*., p. 10). Sinonim cu p î r ă și j a l b ă.

Ion Neculee, *Letop*. II, p. 268: „au început a facere p î r ă și *harzuri* la Poartă, a pîrire pe munteni…”

Acelaşi, p. 314: „Mihai-vodă de la închisoare de la Țarigrad au făcut un *arz* de l-au dat la împăratul cu p î r ă pre Antioh-vodă…”

Acelaşi, p. 334: „sosind boierii la Țarigrad, au socotit vreme și au păscut prilejul, și cănd au eșit împăratul la geamie, ei și-au aprins rogojini în cap și au dat *arz* la împăratul, jăluind pre Nicolai-vodă ce le-au făcut…”

Obiceiul aprinderii rogojinelor în asemeni ocaziuni se generalizase la români chiar cînd nu aveau a face cu turcii, ci cu autoritățile țărei, și se pare că tocmai etimologia poporană de la a r z a înlesnit lui *arz* de a se răspîndi în grai.

Ion Ghica, *Scrisoarea XIII*: „s-au sculat tîrgoviștenii cu mic cu mare, ș-au venit la divan la București cu rogojini aprinse în cap și cu jalba în proțap...”

De cîte ori însă se întrebuința cuvîntul *arz*, era vorba anume de turci.

N. Muste, *Letop*. III, p. 41: „precum este deprinsă firea moldovenilor grabnică la lucruri nouă, numai căt li se părea cevași boierilor moldoveni spre domnul lor, se și ducea în pribegie în Țara Muntenească, la Brăncoveanul, domnul muntenesc, și se scula cu pîră asupra domnului lor, făcănd *arzuri* la Poarta turcească…”

Enachi Cogălniceanu, *Letop*. III, p. 216: „Atunce domnul au făcut un *arz* de la toată țara și de la turcii de loc…”

Același, p. 222: „și au găsit cu cale ca să facă *arz* de la toată țara cătră împăratul…„

Beldiman, *Tragod*., v. 649:

„La Brăila să se scrie și la Țarigrad un *arz*
Să ne scape de osîndă, să ne scoată din necaz…”

Mai puțin poporană era forma *arzuhal*.

Axinte Uricar, *Letop*. II, p. 181: „Murind dar acel Mubaegi Ahmet Aga, au dat *arzuhal* copiii lui la vezirul Ali Pașa…”

Enachi Cogălniceanu, p. 215: „spuind și halul lui ce i s-au tămplat, arătănd și ce venituri are domnul aice, l-au pus la cale ca să facă șeretlic, zicănd că ei îl vor ajutora la toate, făcănd un *arzaval* cătră împăratul Sultan Mehmet…”

Dionisie Eclesiarc, *Chron*. (Papiu, *Monum*. II, p. 199): „Iar vodă Moruz înștiințîndu-se că nu s-au putut a se schimba lucrul, fiind măestru au făcut altă meșteșugire, și puind de au făcut *harzoval*, adecă jalbă cătră împăratul…”

Și mai puțin poporan era *arzmahzar*, despre care a se vedea exemple la d. Șaineanu.

v. [2]*Artic*. – *Jalbă*. – *Pîră*.

ARZĂTÒR, -OARE, adj.; brûlant, qui brûle, enflammant ou enflammé, consumant ou combustif. Forma *arsător* (Cihac), adecă cu *s*, nu există nici în grai, nici în texturi. Ca și verbul ard, *arzător* poate fi luat în sens activ: cela ce arde pe alt, sau în sens neutru: cel ce arde el însuși. Așa, cu primul sens în *Omiliarul de la Govora*, 1642, p. 61: „se vor întoarce ĭazerele întru smoală și întru piatrâ *arzâtoare*…”, și tot acolo, p. 195, cu sensul al doilea: „însetoșezi de o picăturâ de apâ ca se răcești limba ta caré e *arzătoare* întru văpae…” Sensul activ însă e fără alăturare mai des.

Coresi, 1577, ps. VII: „săgétele sale *arzâtoare* féce”, unde la Dosofteiu, 1680: „săgéțile sale arzăndŭ le féce”; la Șerban-vodă, 1688: „celor ce ardŭ le-au făcut”, iar la Silvestru,1651: „cu fierbenteală…”

Ca reminiscință biblică, săgeți *arzătoare* ne întimpină nu rar la vechii scriitori.

Așa, Samuil Clain, *Învățături* (Blaj, 1784), p. 65: „De toate acéstea omulŭ celŭ dreptŭ, ca de niște săgeți *arzătoare*, trebue să se ferească…”

La A. Văcărescu, p. 70:

„Săgeți de foc arzătoare
Arunci din ochi cînd privești,

Rănești inimi simțitoare
Orîncotro te ivești…”

Dosofteiu, 1680, ps. CIII:

„…face pre îngeriĭ săĭ duhurĭ și slujitoriĭ săĭ foc *ardzătorĭu*…”	„…facit angelos suos spiritus, et ministros suos ignem f l a g r a n t e m…”

unde la Coresi: „și slugile sale p a r â de focŭ”.

Ioan din Vinți, 1689, f. 71 b: „trimite din cerĭu putérea lecuiriĭ tale și te atinge de trupulŭ robuluĭ tău și stănge într-ănsŭ para ča *ardzătoare*…”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 21): „…din scîntei scăpărătoare pară *ardzătoare* să face…”

Ibid., p. 167: „suspinele drépte ceriurile pătrund, și lacrămile obidite chentrul pămîntului potricălesc, și singele vărsat cărbune *arzătoriu* și foc p î r j o l i t o r i u să face…”

I. Văcărescu, p. 85:

„Cornu-nbilșugării adu-ne îndată!
D-armături, de păvăzi, vino *arzătoare*;
Grasul, roditorul, albul pept ne-arată,
Puie Caduceu-ți iar negoțu-n floare…”

Costachi Conachi, p. 96:

„Arde-mă, foc *arzătoriu*,
Dar vai mie, că nu moriu!
Rădic mîini, mă rog la cer,
Milă nu găsesc, și pier!…”

În descîntecul „soarelui”:

„Răsai soare,
Frățioare,
Cu 44 raze *arzătoare*;
Patruzeci ține-ți-le,
Patru mie dă-mi-le…”

(*Col. l. Tr.*, 1882, p. 344)

Balada *Soarele și luna*:

„Eu am plete strelucite,
Tu ai plete aurite;
Eu am fața *arzătoare*,
Tu, fața mîngîietoare…”

Doină din Ardeal:

„Codrule, codruțule,
Deschide-ți cărările,

Să-mi duci supărările;
Căci-acasă
Nu mă lasă
Dorul mîndrei *arzător*,
Ce mă face călător…”

(*Familia*, 1886, p. 275)

v. *Ard. – Arzoi. – Arzos. – Arzuliu.*

ARZMAHZÀR. – v. *Arz.*

[1]**ARZÒI, -OAIE,** adj.; ardent. Forma *arsoi*, ca la Cihac, nu se află nicăiri. *Arzoi* derivă din a r z prin același sufix -o i = o n ĭ u ca în „usturoi”, „urzoi”, „ascultoi”, „lucroi” și alți vechi adjectivi, din cari unii s-au substantivat. E sinonim cu a r - z ă t o r, dar fără a se aplica la a r d e r e materială, ci numai figurat la a p r i n - d e r e morală, la f o c u l unei patime, fie ură, fie iubire.

A. Odobescu, *Mihnea-vodă*, p. 6: „tatăl, om matur și vîrtos, avea scrise pe fața sa păroasă și posomorîtă și-n o c h i i săi *arzoi* și-n c r u n t a ț i strășnicia caracterului său…”

Costinescu (*Vocab*. I, 63) rău explică pe *arzoi* prin: „atrăgător, călduros, care atrage la sine într-un chip plăcut”.

v. *Ard. – Arzător. –* [2]*Arzoi. – Arzos. – Arzuliu. – Ascultoi. –* [2]*-oi.*

[2]**ARZÒI,** s.n.; t. culin.: sorte de gaude ou de polenta au lait. Același cuvînt cu cel precedinte, dar substantivat ca nume al unui fel de mîncare. Se aude numai peste Carpați.

„*Arzoi* se zice lapte c a l d care-l bagă preste mămăliga ce a rămas în ceaon, și apoi f e r b î n d le frămîntă bine împreună” (R. Simu, Transilv., c. Orlat).

v. [1]*Arzoi. – Usturoi.*

ARZÒP. – v. *Harzop. – Brînză.*

ARZÒS, -OASĂ, adj.; ardent. Sinonim cu a r z o i, dar aplicîndu-se numai la aspect, nu și la pornire sau căldură. E format din a r z prin sufixul -o s; ca și „arătos” din „arăt”.

A. Pann, *Erotocrit*, t. I, p. 23:

„Și de-ți va face-ntrebare:
De ce ai suflări *arzoase*?
Spune-i că ești o oftare
Unei inimi credincioase…”

Balada *Necola Neculcea* din Dobrogea:

Împregiur de vie
Să-mi sameni tu mie

Năramze frumoase,
Că sînt mai *arzoase*…”

(Burada, *Călăt.*, p. 135)

unde editorul explică în notă pe *arzoase* prin c ă u t a t e, ceea ce n-are sens, căci epitetul indică aci numai culoarea cea roșietecă, așa-zicînd f o c o a s ă, a unor portocale.

Balada *Soarele și luna*, tot de acolo:

„Masa tu să mi-o gătești
Și să o împodobești
Cu poame frumoase,
Cele mai *arzoase*…”

(*Ibid.*, p. 171)

În descîntecul „soarelui” cules de S.F. Marian (*Col. l. Tr.*, 1882, p. 344), versul:

„Soare luminos,
Cît ești de r ă z o s…”

trebui să fie în loc de:

„Cît ești de *arzos*…”

v. *Ard.* – *Arzoi.*

ARZUHÀL. - v. *Arz.*

ARZULÌU, -IE, adj.; chaleureux. Sinonim cu a r z o i, însă cu o nuanță deminutivală. Se întrebuințează în Moldova. Derivă din a r z prin duplul sufix deminutival *-ul-iu*.

I. Greangă, *Povestea lui Harap-Alb* (*Conv. lit.*, 1877, p. 186):

„…tu ești Gerilă? Așa-i că taci?…Tu trebuie să fii, pentru că și focul îngheață lîngă tine, de *arzuliu* ce ești!…”

v. *Ard.* – *-iu.*

ARZUMAGZÀR. – v. *Arz.*

AS-, pron. démonstr. f.: abréviation d ’ a s t ă, cette. O scurtare din a s t ă , întrebuințată în graiul poporan atît dencoace precum și dencolo de Carpați, dar numai în asociațiune cu unele denumiri de timp: n o a p t e, d i m i n e a ț ă, v a r ă, t o a m n ă etc., cari se încep printr-o consoană.

Jipescu, *Opincaru*, p. 56: „ghisai *as*-noapte un pustiu dă ghis urît, scuipați-vă-n sîn, și hiie dăparte d-ast loc…”

Doină din Moldova:

„Unde mi-aștern, nu mă culc;
Unde gîndesc, nu mă duc;

Că m-am dus *as*-vară-o dată,
Ș-am oftat o iarnă toată…"
(Elena Sevastos, *Cîntece*, p. 56)

Doină din Ardeal:

„Știi tu, bade, mai *as*-vară,
Amîndoi mîncam o pară;
D-acum, de-am avea cu sacul,
Nu ne-am da unul la altul…"
(*Familia*, 1884, p.203)

unde editorul pune: „azi-vară, ceea ce nu are nici un înțeles.

„Umblu dă *as*-dimineață dîpă primar și nu l-am găsit pe nicîiri, umbla-i-ar năjitu pîn cap să-i umble…" (Th. Theodorescu, Ialomița, c. Lupșeanu);

„*as*-noapte a întrat luchi[i]-n zăvadă ș-a mîncat vo trei oi,

cheatrăl-en gură și mărăcini în cale dă jigănii afurisite!" (*Ibid*.).

v. *Acest*. – *Ast*. – *Est*.

ASÀCHI. – v. [1]*Asan*.

[1]**ASÀLT** (plur. *asalturi*), s.n.; assaut, attaque de vive force. Este italianul a s s a l t o, prin care totuși nu se pot înlătura turcul i u r ă ș și slavicul n ă v a l ă, trei sinonimi deopotrivă folositori: o armată dă *asalt* unui loc întărit; un singur om poate da n ă v a l ă în orice grămadă de oameni armați sau nearmați; o oștire dă i u r ă ș asupra unei oștiri.

Enache Văcărescu, 1792 (Papiu, *Monum*. II, p. 252): „pînă a nu sosi înpăratul, Andrianopoli se luă de vezirul la *asaltul* sau i u r u ș cel dentîi…"; și mai jos (p. 264): „fu trebuință ca să ia întîi cetatea Asahului, care și făcăndu-o muhaserè, o luă cu *asalt…"*

Urmașul lui Enache, marele logofăt Ion Văcărescu, în *Grădinaru orb* (Buc.,1836), p.13, s-a încercat a întroduce și verbul „a a s a l t a":

„Tunul bombăind cînd zbiară
Și cînd trîmbița răcnește,
Atunci inima se umflă,
În piept arde, colcăiește;
Zece mii viteji pă ziduri
Cu mînie le a s a l t ă…
„O, ce viaț-atunci, ce viață!
Sufletul îl simț cum saltă…"

În Moldova, *asalt*, datează tot de pe la finea secolului trecut.

Enache Cogălniceanu, *Letop*. III, p. 278: „Moscalii într-această earnă se apucase să bată Benderul, și, fiind o mulțime de oaste turcească într-însul, n-au putut să-l eie

îndată, ci după multă întârziere despre toamnă, pe care l-au luat cu *asalt* și cu mare moarte de îmbe părțile…”

Costachi Negruzzi, *Sobieski și românii*: „*Asaltul* începu. Tunurile, așezate pe scaune de lemn, băteau necontenit cetatea…”; și același, *Muza de la Burdujăni*, sc. 4, ca un sens figurat: „Cupidon, care vrea să mă lovească prin întreite *asalturi*…”

v. *Iurăș*.

[2]**ASÀLT** (*asăltat*, *asăltare*), vb. – v. [1]*Asalt*.

ASÀMĂN. – v. *Aseamăn*.

[1]**ASAN,** n. pr. pers. m.; Hassan. Nume turcesc devenit la români aproape tot atît de stereotip pentru turci ca și „Ivan” pentru ruși.

În *Jocul păpușelor*, turcul cel omorît de muscal

„E *Asan*
Îl de an…”

și popa îi cîntă:

„*Asane*, *Asane*,
Bine-ți șeade mort în sane;
Asear-ai mîncat păsat
Ș-acum dracul te-a luat…”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 129-30)

Balada *Ion* din Ialomița:

„Dau călcîie să mă duc,
Să mă duc la Cîmpulung,
La grajdu lui *Asan* turc:
Să-i măsor grajdul de lung,
Să-mi aleg dun cal porumb…”

(Reteganul, *Cărțile săteanului*, 1886, p. 128)

Din această cauză, românii cei turciți sau crescuți pintre turci căpătau și ei ironica poreclă de *Asan* sau la deminutiv A s a n a c h i, ca boierul despre care vorbește Ion Ghica, *Scrisoarea VI*: „La Iași boierul H a s a n a c h e, care făcea parte din casa militară a lui Ioniță Sturza, a fost arestat de Kiuciuk-Ahmet-Aga și pus în spînzurătoare fără măcar a preveni pe domn, sub cuvînt că acel H a s a n a c h e, după ce creștin fiind se turcise, s-ar fi întors iar la religia creștinească, ca să scape de pedeapsa de care era amenințat pentru un omor ce săvîrșise asupra unui turc…”

Se pare că tot de felul ăsta a fost „*Asan* c ă m ă r a ș u l”, căruia Constantin Brîncoveanu (*Cond. Brîncovenească*, în *Arh. Stat.*, p.167-169) i-a întărit la 1696 cumpărătoarea mai multor locuri în București.

Numele de familie A s a c h i, ilustrat de George Asachi, inițiatorul culturei moderne în Moldova, nu poate fi decît un deminutiv din Asan. Ca două forme demi-

nutivale, A s a c h i se referă către A s a n a c h i în același fel ca „Costachi” către „Costandachi”, „Machi” către „Manolachi”, „Tachi” către „Matachi” și „Dumitrachi” etc.

v. *-achi*. – *Hasan*. – [1]*Turc*.

[2]**ASAN** s. **ASEAN,** n. pr. m.; nom d'une famille noble de Moldavie. Acest nume îl purtase cel dentîi marele întemeietor al imperiului româno-bulgar ceva înainte de 1190. Fiu-său Ioan și l-a adaos apoi ca poreclă. De aci dinastia întreagă a devenit cunoscută ca *Asani*, iar căzînd ea, așa s-a numit o posteritate cam îndoioasă, cel puțin nu pogorîtă d-a dreptul, ci numai prin alianță, și care a ajuns cu mult mai tîrziu pintre boierimea Moldovei.

Legenda S-tei Parasceve, sec. XVI (*Cod. ms. miscel.* al bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 75): „dulcele creștinŭ înpăratulŭ șchéilor Ioannŭ *Aseanŭ*, fačorulŭ înpăratului lu *Aseanŭ* cela bătrânulŭ…”

Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 114, începe în următorul mod lista familiilor boierești de pe atunci:

„Abazoestii,

Arburestii,

A s a n i, qui ab A s a n e Ioannis Valachorum apud Choniatem principis fratre originem ducunt…”

El revine asupra lucrului, vorbind despre întemeiarea imperiului româno-bulgar, în *Chron.* II, p. 250: „Capetele aceștii rădicări fost-au doi frați Peter și *Asan*; dintr-acest *Asan* sînt *Asanii* cari și astăzi sînt la noi în țară, măcar că cu multă vréme mai pre urmă au venit în Moldova…”

Cînd anume s-au stabilit *Asanii* în Moldova, nu știm. Singura mențiune documentală despre dînșii o aflăm în două acte pe cari d.A. Papadopol-Calimah le-a dăruit Academiei Române. Unul, din 1668, scris românește, se începe în următorul mod:

„Adecă noi Apostol Gologan și femeĭa mea Ana fata lui Iurco nepoata Nichitei și fĭčorul nostru Nchita, scriem și mărturisim cu acest zapis al nostru pentru un sat anume Lăturișénii la ținutul Tecučuluĭ, care sat au fost direaptă cumpărătură lui Enachi postelnicul și apoi l-au dat danie lui Enachi Cilibiul carele au fost fičor lui Constantin Cilibiul *Asani* unchiul dumisale lui Manoli șătrarul, iar Enachi Cilibiul au fost văr primar dumisale lui Manole șătrarul, apoi neavând cuconi după moartea lui au rămas la mâna frăține-sâ lui Curtu ĭarăș văr primar dumisale lui Manoli” etc,

Actul întreg s-a publicat în *Conv. lit.*,1887, p. 829-31, cu următoarea observațiune interesantă de d. Papadopol-Calimah: „Vasilie C i l i b i u l, pe care-l găsim la 1764 mare logofăt al Moldovei sub Grigorie Alexandru Ghica voevod (*Letop.* III, p. 261), era de familia sa *Asani*”.

Actul celalalt este un crisov de la Vasilie Lupul din 1650, slavonește, în care sînt menționați: „kyr A s a n a c h i” fiul lui „Constantin *Asani* C e l e b i”, apoi Iorga *Asani* și fiii săi Manoli și Constantin, proprietari în districtele Tecuci și Covurlui.

Despre Constantin *Asani* Cilibiul vorbește sub anul 1621 Miron Costin, *Letop.* I, p. 264: „așezasă în gândul seu Alexandru-vodă numai să omoare pre o samă de

boieri, ales pre Vasilie Lupul vornicul și pre Cehan vornicul și pre Savin hatmanul și pre Buhuș visternicul și pre Ureche spatariul. Costin era mazil la țeară; ce ori să-l tragă în partea sa Alexandru-vodă, ori alt gănd avea, ăl chemasără la curte și-i dară hătmăniea. Ce văzănd Costin lucrul îngroșet între domnie și între sfat de gănduri spurcate și foarte rele, și-au luat zioa bună pre căteva zile și au eșit la țeară. Iară celorlalți boieri toate găndurile lui Alexandru-vodă au descoperit Costantin *Aseani*, om de casa lui Alexandru-vodă…”

Este probabil că tocmai cu acest Alexandru-vodă, crescut grecește în Stambul, se va fi întrodus în Moldova neamul *Asanilor*.

Forma *Asani* reprezintă pe grecul Ασάνης. În adevăr, posteritatea vechilor *Asani* era grecizată deja în secolul XIV, cînd unul dintre ei, Alexie *Asan*, stăpînea pe la 1373 insula Thasos și s-a închinat venețianilor (Hopf, ap. Jireček, *Gesch. d. Bulg.*, p. 334).

Titlul de Cilibiu, care însoțește în actele de mai sus numele *Asani*, este și el semnificativ. Turcește „čelebi” înseamnează „maître, seigneur, noble”, aplicîndu-se mai în specie la neamurile grecești cele mai mari din Constantinopole. Cilibii erau Cantacuzinii, Rallii, Paleologii, Comnenii etc. Dintr-aceste familii constantinopolitane ajunseseră a face parte și *Asanii*. Se pare însă că-n linie bărbătească ei nu mai existau acolo pe la 1580, căci Martin Crusius (*Turco-graecia*, p. 497) zice: „De Asanibus, foeminae tantum superesse feruntur”. Linia bărbătească să fi trecut oare de pe atunci în Moldova? Și ciudat! poate tocmai din Moldova, adecă din medievala „Cumanie”, va fi plecat cu patru secoli înainte, precum vom vodea mai la vale, străbunul *Asan*, primul împărat al româno-bulgarilor.

Cum că frații *Asan* și Petru, fundatorii dinastiei lor, n-au fost bulgari, ci români, o constată nu numai unanimitatea scriitorilor bizantini și occidentali din acea epocă, Choniates, Villehardouin, Henri de Valenciennes etc., cari îi numesc într-una „Βλάχοι” sau „Blas”, nu „Βουλγάροι” sau „Bougres”, dar o spune pe față însuși fratele lor cel mai mic, devenit cel mai celebru, împăratul Ioanițiu, care se lăuda mereu că se pogoară „a sanguine Romano” (Theiner, *Monum. Slav. merid.*, t. I, p. 11, 15-17 etc.). Dar ce fel de nume e *Asan*, pe care l-a purtat unul din cei trei frați și l-a transmis apoi întregei posterități?

Cuvîntul n-are a face cu slavicul ꙗсьнъ „luminos, căci în

„ĭasĭnŭ” tonul cade totdauna pe prima silabă, pe cînd în *Asan* îl vedem totdauna pe a doua, oricum ne întimpină scris acest nume în monumente, adecă în texturi slavice; Асєнь, Асѣнь, Асань, și Асанъ, iar în cele grece și latine: ’Ασάν, ’Ασάνος, ’Ασάνης, Asan, Asanus, Assanus. Forma slavică cea mai veche, pe care o întrebuințau în acte și-n inscripțiuni însiși urmașii primului *Asan*, este Асѣнь = Aseani (cf. Rakovskii, *Několko rěči o Asěnĭu*, Bielgrad, 1860, passim). Forma neslavică *Asan* își manifestă fonetismul românesc atît prin trecerea lui *é* în *a*, întocmai ca în „sară = seară = lat. sera” sau „asamăn = aseamăn = lat. assimilo” etc., precum și prin finalul *-n* în loc de *-nz*, căci românește „Asani” înseamnează o pluralitate al căriia singular e *Asan*. De aci rezultă că grecii și occidentalii auziseră acest nume din gura românilor, nu a slavilor. În fond însă el nu este nici slavic, nici românesc.

În secolii XI-lea și XII-lea românii din Dacia Traiană, mai ales cei din Moldova și din partea răsăriteană a Munteniei, locuiau în vecinătatea cea mai strînsă și adesea chiar în amestec cu cumanii. De acolo s-a născut și întroducerea numilor cumanice printre români, mai ales cînd se întîmpla și căsătorii între ambele popoare. A s e a n i este un nume personal bărbătesc curat cumanic și numai cumanic, pe care în deșert îl va căuta cineva în orice altă limbă. Cronicarul rus Nestor are o mulțime de amărunte foarte prețioase despre cumani, numiți rusește polovți: „Kumani rekŭše Polovĭci” (*Chron. Nestoris*, ed. Miklosich, p. 145). Sub anul 1097 el ne spune că rușii au ucis 900 cumani și au robit pe doi principi ai lor, pe Sakze și pe A s e a n i, frate al lui Bagubars: „izbiša devĭatĭ sŭtŭ Polovĭcĭ i dva knĭazĭa ĭaša, Bagubarsova brata A s ě n i a (Асѣнıа) i Sakzĭa” (*ibid*., p. 153). Sub anul 1107, el ne spune că acest A s e a n i avea pe un fiu Aiepa, a căruia fiică s-a căsătorit cu un principe rusesc: „poĭa Vladimĕrŭ za Iurgĭa Aĭepinu dŭščerĭ A s ĕ n e v u vnuku” (*ib*., p. 180). Dacă însă fundatorul imperiului româno-bulgar purta un nume atît de cumanic, aceasta ne face a crede că el nu se născuse în preajma Balcanilor, unde nu locuiau cumanii, ci în preajma Carpaților, unde cumanii trăiau amestecați cu românii.

v. [2]*Arap* (p. 238). – *Armean* (p. 387). – *Aslam*. – *Basaraba*.

ASANÀCHI. – v. [1,2] = *Asan*.

ASARĂ. - v. *Aseară*.

ASAÙL (pl. *asauli*), s.m.; chef d’un détachement de Cosaques d’Ucraine. Cuvînt întrebuințat în texturi istorice din secolul XVII numai cînd e vorba de căzaci zaporojeni, fără a se fi împămîntenit la români.

Miron Costin, *Letop*. I, p. 296: „au șezut Timuș aicea în Iași cu *asaulii*, polcovnicii și atamanii săi…”

Cuvînt căzăcesc de origine turcă (Șaineanu, *Elem. turc*., p. 10).

v. *Căzac*.

ASĂUÈSC
ASĂUINȚĂ } v. *Alsău*.

ASCHÈR (pl. *ascheri*), s.m.; soldat turc. Ostaș turcesc în genere, fără deosebire de b a ș i - b u z u c, i e n i c e r, s p a h i u etc.

Zilot, *Cron*., p. 6:

„Și mai întîi sfătuiră să scoată o angarea
Pre boieri de toată starea și pre bresle foarte grea,
Pe mănăstiri și pe schituri, și văduvele să dea
Fieșicare după stare-i, că și lor li s-ar cădea,
Numind-o cum că este ajutor de cheltuieli,
Pentr-*ascherii* ce s-adună la Diiu, ș-alte rînduieli…”

Turc;ul 'a s k e r „militaire" (Șaineanu, *Elem. turc.*, p. 10).
v. [1]*Turc*.

ÀSCHIE. - v. *Așchie*.

ASCHITÀC (pl. *aschitaci*), s. et adj.; t. ecclés.: ascéte, ascétique. Călugărul care duce o viață cu totul retrasă, p u s n i c, s c h i m n i c, s e h a s t r u. Formațiune românească din grecul ἀ σ κ η τ ή ς, ἀ σ κ η τ ι κ ό ς. Ne întimpină la mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*,1683, pref.: „prepodobniciĭ părințiĭ noștri, bogonosniciĭ s ă - h a s t r i ĭ, *aschitaciĭ*, cariĭ ača mai zăbavnicâ și mai trudnicâ mâcenicie a științiĭ luptarâ, cariĭ petrecurâ în boboaâ și-n pieĭ de caprâ, lipsițŭ, scârbițŭ, pățâțŭ răŭ, prin pustiĭ rătăcindu-sâ și prinŭ munțŭ și vârtoape…"
v. [1]*Grec*. – *Sehastru*. –[2]-*ac*.

ASCRUMÀRE
ASCRUMÀT,-Ă } v. *Ascrumez*.

ASCRUMÈZ (*ascrumat*, *ascrumare*), vb.; réduire en cendres. A preface ceva în s c r u m.

Mitropolitul Dosofteiu, *Sinaxar*, 1683, noem. 6 (f. 110 a): „ș-au opărit de-au *ascrumatŭ* ș-au ars buruĭanele și toatâ verdeața…"
v. *Scrum*.

ASCÙLT (*ascultat*, *ascultare*), vb.; écouter, préter l'oreille; obéir, obtempérer, étre soumis à, dépendre de. T r a g c u u r e c h e a, de unde apoi: i a u a m i n t e, m ă î n v o i e s c, m ă s u p u n. Aceste două sensuri le-a avut și latinul a u - s c u l t o, trecut în toate limbile romanice: ital. *ascolto*, franc. *écouter*, vechi *escolter* etc. (Cihac).

Cine *ascultă* are drept scop de a a u z i; instrumente sînt u r e c h i l e; material este sonul sau g l a s u l care ajunge pînă la noi.

Costachi Negruzzi, *Melancolia*:

„S-*ascultăm*, ce se a u d e? Ce nou g l a s răsună oare?
A dumbrăvei cîntăreață gingașa priveghitoare
Prin accente iscusite rădiul tot au încîntat:
Ascultînd-o, simț că-n sînu-mi un nou ce s-a deșteptat…"

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 36) „fietecarele dintre noi cu cea stîngă numai, iară nu și cu cea dereaptă u r é c h e *ascultîndu*-l…"

I. Văcărescu, p. 389:

„Vremea nu perdeți, *ascultați*
Cît g l a s u l meu vă spune
Că este ceas să vă-ndemnați
Spre rugi, spre fapte bune…"

Costachi Conachi, p. 223:

„Stau cu luare aminte, *ascult* fără a sufla,
Cuprind ochii toată marea ca doar te-oi putea afla:
S u n ă ceva de departe, apa mișcă-se de pești,
Clatină-se trestioara… mi se pare că tu ești!…”

În cele două sensuri ale sale, *ascult* devine după împregiurări sinonim cu a u d, f a c v o i e, b a g î n s e a m ă, s l u j e s c, m ă p l e c etc.

Mitropolitul Dosofteiu, 1673, f. 8 b:

„Pizmașilor putĭarĭa să li să scurtĭadze
Și ceĭ făr de lĭage să nu-mĭ mai cutĭadze,
Că mĭ-au a u d z â t Domnul glasul de plînsoare
Și mĭ-au *ascultat* Domnul ruga la strînsoare…”

Mitropolitul Varlam, 1643, p. 40 a: „îngerii la slujbâ chemŭ, și de srăgŭ mâ *ascultâ* și v o ĭ a m ĭ a f a c ŭ…”

Pravila Mateiu Basaraba, 1652, p. 369: „Cade-se să *asculte* și să s e p l e c e boĭarenuluĭ și mai mareluĭ năroduluĭ…”

Ibid., p. 17: „nice păra lor să se *asculte*, nice î n s e a m ă s ă s e b a g e…”

Doina haiducului:

„Toată iarna te-am rugat
Să mă iei la tine-argat;
Vorba nu mi-ai *ascultat*:
Î n s e a m ă nu m-a i b ă g a t…”

(G.D.T,, *Poez. pop*., 289)

Dosofteiu, 1673, f. 25 b:

„Omenĭ și năroade ce nu-m sînt știute
Mie să-m s l u j a s c â și să mă *asculte*…”

Anton Pann, *Prov*. II, 58:

„Să-i fii s u p u s, cu dreptate să s l u j e ș t i și să-l *asculți*,
Ca și tu negustor mare s-ajungi după ani mai mulți…”

Sub raportul urechilor, *ascult* corespunde lui p r i v e s c sub raportul ochilor: *ascultăm* pentru a auzi și p r i v i m pentru a vedea.

Istoria lui Brîncoveanu, 1730 (*Conv. lit*., 1875, p. 329):

„Ia s-*asculți* și să p r i v e ș t i
De-acest domn mare bogat,
În ce chip i s-a-ntîmplat…”

Mai obicinuit, *ascult se* construiește cu acuzativul, ca și lătinește: a u s c u l - t a r e aliquem vel aliquid.

Legenda Duminicei,1690 (*Cuv. d. bătr*. II, p. 44): „cuvăntul îngerului meu n-ați *ascultatu* nece înțelésetu…”

Pravila Mateiu Basaraba, p 235: „căndu-șŭ va zice omulŭ mueriĭ: nu voĭu să mai mergi în cutare casâ sau în cutarea, ĭarâ ĭa va merge și nu-l va *asculta*, atunce de-ĭ va prinde în vreo casâ de acélea, să-ĭ ucigâ…”

Nicolae Mustea, *Letop*. III, p. 50: „iar cine nu va *asculta* această poroncă, ori boier, ori breslaș, și nu va merge în oaste, bine să știe că acela va rămâne vecin și podan în veci…”

Zilot, *Cron*., p. 3:

„Se înșeală ticălosul și *ascultă* acest sfat,
Și numai căci rodul gustă, se vede gol despuiat…”

A. Pann, *Prov*. II,.42:

„Un stăpîn, avînd oi multe
Ș-argați destizi să-l *asculte*…”

Balada *Codreanul*:

„Domnule, măria-ta,
Tu pe greci nu *asculta*!…”

Doină haiducească:

„Gura toți să mi-o *asculte*,
Mîndrele să mi-o sărute…”

(Alex., *Poez. pop*., 313)

Doină din Ardeal:

„Măi bădiță, pentru tine
Multe dau cu lemnu-n mine,
Multe dau și mulți mă-nfruntă,
Dar cine dracu-i *ascultă!*…”

(J.B., *Trans*., p. 59)

A *asculta* l i t u r g i a sau s î n t a s l u j b ă = „entendre la messe”.

Iorgachi Logofăt, *Letop*. III, p. 309: „Doamna încă merge de *ascultă* l i t u r - g h i a la biserica sa împreună cu toate giupănesele…”

Costachi Negruzzi, *Alexandru Lăpușneanu* III: „După ce a *ascultat* sf. s l u j b ă, s-a coborît din strană, s-a închinat pe la icoane…”

Balada *Codreanul*:

„Las să mă mărturisesc,
De moarte să mă gătesc,
Și s-*ascult* s l u j b a c e a m a r e
Din gura popii Macare…”

Foarte des se asociază cu d r a g, cînd *ascultăm* ceva plăcut.

Ion Neculce, *Letop*. II, p..419: „(lui Constantin Mavrocordat) minciunile îi era p r e a d r a g a le *asculta*, numai nu era prea grabnic a face rău…”

Balada *Mihu Copilul*:

„Iar ungurii mult
C u d r a g îl *ascult*…”

Balada *Soarele și luna*:

„Iar cînd Domnul cuvînta;
Lumile se deștepta
Și c u d r a g îl *asculta*,
Cerurile strelucea,
Norii din senin perea…”

Într-o propozițiune negativă, cînd voim a zice: „n-*ascult* pe nime sau pe nici unul sau nemic”, este mai energic de a pune subiectul fără prepozițiune și nearticulat, ca la Beldiman, *Tragod*., v. 9:

„Sate, orașe, ținuturi, mai toate pustii le vezi
Ș-un norod în îngrijire, atîta încît nu crezi:
Povățuitor nu crede, n-*ascultă* m î n g ă i t o r,
Aleargă neștiind unde, vor liman, cer agiutor…”

unde „n-*ascultă* m î n g ă i t o r însemnează: „pe nici un fel de mîngăitor.”

Absolut, fără indicarea subiectului:

Axinti Uricarul, *Letop*. II, p. 9.59: „unde este hatmanul, *ascultă* și oștile mai bine…”

Costachi Negruzzi, *Toderică*: „Domnul îi porunci să șeadă la masă, și trebui să *asculte*…”

Cu sens de „supunere”, *ascult* se construiește mai adesea cu prepozițiunea d e, corespunzînd latinului „a u s c u l t o alicui”.

Gavriil Movilă-vodă, 1619 (*Docum. Rom*. I, în Arh. Stat., nr.140): „ĭar voi să aveț a *asculta* d e călugări orce vă vor da învățătură și să aveț a da datul cum ĭaste légea rumănilor…”

Moxa, 1620, p. 365: „și-i certa tată-său să *asculte* d e dascalŭ…”

Mitropolitul Dosofteiu de Bălgrad,1627 (*A.I.R*. I, p.100): „cine nu va *asculta* d e preutul său, cumu-i va învăța légea lui Dumnezău să facă și de ce-l va opri să fie oprit, gloabă 50 de florinți…”

Pravila Moldov., 1646, f. 38 a: „Cela ce nu va *asculta* de-nvățătura gĭudețului, însâ nu de cuvăntulŭ lui, ce căndŭ va mănà pre o slugâ de-i va dzice, acesta să nu să cérte…”

Ibid., f. 88: „muĭarĭa căndŭ nu să va pleca nice va *asculta* d e besérică, căndu-i va dzice să margâ după bărbatu-șŭ…”

Ibid., f. 153: „de va *asculta* d e învățătura mai marelui său, va putĭa șuvăi și nu să va certa după pravile pentru greșala ce va fi făcutŭ pentru ascultare…”

Miron Costin, *Letop*. I, p. 16: „fiind neamul dachilor pre acele vremi călăreți buni, prăda țerile ce *asculta* d e împărățiea Rămului…”

Nicolae Costin, *Letop*. I, p. 123: „o samă de siimeni ce era, și cu arapul Buluc-bașa, *asculta* d e dînsul la ce le poroncia…”

Balada *Novac și corbul*:

„Fecioraș Gruiuțul meu!
Ascultă d e ce-ți zic eu,
Să nu cazi la vrun loc rău…”

În cîntece poporane din Ardeal:

„Dar birăul mai zicea:
N-*asculți* d e porunca mea?
Părăsește cuibul tău
Și te du cu Dumnezeu!…”

(Pompiliu, *Sibiu*, 35)

sau:

„D e mine n-ai *ascultat*,
Deci grea moarte ț-ai gătat…”

(*Ibid*., 66)

sau:

„Las’ să fie rău, nu bine,
Că n-am *ascultat* d e nime,
Ci-am făcut de capul meu
Și m-a bătut Dumnezeu!…”

(J.B., *Trans*., 218)

Costachi Negruzzi, *Sobieski și românii*: „– Mai bea o dușcă, băiete! zise un bătrîn, d e care se vedea că *ascultă* toți…”

Uneori *ascult* se construiește cu prepozițiunea l a: „a *asculta* l a cineva = a-l *asculta* cum vorbește, cum declamă, cum cîntă etc.” (Costinescu).

A. Pann, *Prov*. I, 55:

„Să-ți fac eu un lucru, *ascultă* l a mine,
Să trăiești cu dînsul încă și mai bine…”

Ibid., II, 103:

„Bătrînul, trăgînd din pipă și l a dînsul *ascultînd*…”

Jipescu, *Opincaru*, p. 30: „Măre, *ascultă* l a mine, că-s mai priceput nițel, parcă: nu iși din cuvințelu mieu niciodată…”

Balada *Nunul mare*:

„Foicică mărăcine,
Ascultați, boieri, l a mine
Să vă spui un cîntec bine…”

(G.D.T., *Poez. pop*., 653)

„ Altceva este *ascult* l a   u ș ă, lătinește „ad fores ausculto”, și cu același sens, dar fără „ușă”, în *Călătoria Maicei Domnului*, circa 1580 (*Cuv. d. bătr*. II, p. 326): „ceĭa ce-u *ascultatu* furișu l a vecinul seu și au purtat clevetele…”

Sub forma reflexivă, *ascult* se întrebuințează numai la a treia persoană.

Miron Costin, *Letop*. I, p. 230: „Numai Nistor Ureche n-au vrut să vie den Caminiță, și așa-i sfătuia și pre dănșii să nu meargă în Moldova, zicănd să lese să se mai vechească domnia lui Ștefan-vodă, că acum, fiind domnie noă, moldovenii sănt din hire pururea la domnie lacomi; ce nu s-au *ascultat* sfatul lui Ureche vornicul, cum mai multe în lume sfaturi bune la domni nu s e *ascultă*…”

Cantemir, *Ist. ieroglif*., p. 22: „Într-acesta chip și jiganiile acéstea într-atîta voe slobodă vădzîndu-să, cu toatele socotia că caré mai tare va putia striga, acéia învățătură s ă va *asculta*…”

Nicolae Muste, *Letop*. III, p. 75: „iară de la Împărăție i-au venit nume bun și laudă lui Mihai-vodă; și ori de ce scriea și jăluia la Împărăție, i s e *asculta* și isprăvia…”

În proverbi și-n idiotismi *ascult* e destul de rar.

„*Ascultă* cucul pînă îți cîntă” (Ispirescu, în Tocilescu, *Rev*. I, p. 234).

„*Ascultă* din zece vorbe și una a muierii” (Pann, *Prov*. I, 153).

Ascultă c î t *ascultă* = *ascultă* foarte mult.

Balada *Corbea*:

„Ștefan-vodă se scula,
Asculta c î t *asculta*
Și el, măre n-auzea
Copil din gură plîngînd….”

(G.D.T., *Poez. pop*., 531)

Păcăleală: „a *asculta* cățelul pămîntului” (Baronzi, *Limba română*, p. 86), în Moldova: „a *asculta* țîncul pămîntului, literalmente „écouter la marmotte”, însemnează „a dormi adînc”, „a dormi dus”, și chiar „a fi mort”. Se știe că țîncul doarme toată iarna fără a se deștepta, de unde și franțuzește se zice: „dormir comme une marmotte”, dar locuțiunea românească e mai metaforică.

În basmuri, povestitorul, cînd vrea să fie ascultat mai cu luareaminte, zice: „cine-a *asculta*, bine a învăța; cine-a dormi, bine s-a hodini; găină curtă, oua-s-ar în gura cui n-ascultă” (Reteganul, *Povești ardelenești* III, p. 15).

În cîntecele poporane, *ascult* ne întimpină uneori sub forma *dascult*, cu eufonicul *d* ca în „dalb”:

„Numai să mă *dascultați*…”

(Frîncu-Candrea, *Moții*, 196)

Din cauza desei sale întrebuințări, în vechile texturi *ascult* ne înfățișează nu o dată forme arhaice, mai ales la condițional.

 Radu din Mănicești, 1574 (*Ms. Harl*. 6311 B., British Mus.), *Matth*. XVIII, 15-17:

„…s ă te *ascultare*, afla-veri fratele tău; să nu tine *ascultare*, ĭa cu tine iară unul sau doi, că deîntre rosturele a doi sau a trei mărturii săntŭ totŭ graĭul; e s ă nu *ascultare* ei, spune la besérecă…” (cfr. Cipariu, *Principia*, *p*. 187).

„…si te a u d i e r i t, lucratus eris fratrem tuum. Si autem te non a u d i e r i t, adhibe tecum adhuc unum, vel duos, ut in ore duorum vel trium testium stet omne verbum. Quod si non a u d i e r i t eos, dic ecclesiae…”

Coresi, 1577, ps. LXXX:

„…să *ascultari* mine, să nu fie ție Dumnezeu nou, nece să te închini…”

„…si a u d i e r i s me, non erit in te Deus recens, neque adorabis…”

unde la Silvestru, 1651: „să mă veri *asculta* pre mine”, iar la Dosofteiu, 1680: „de mă veĭ asculta…”

În același psalm, la Coresi:

„…să v r e a oamenii miei *asculta* mine...”

„…si populus meus a u d i s s e t me…”

Legenda Duminicei,1600 (*Cuv*. *d*. *bătr*. II, p. 48): „scriptora sfăntă să nu o *ascultaret*…” = de nu o veți *asculta*.

Ibid., p..45: „nece o dzisă de-ale méle nu fécetu și nu le țiînrotu și nu le *ascultat*…” = nu *ascultarăți*.

Silvestru, 1651, ps. LXXX:

„O! de-au v r u t ŭ *asculta* oamenii mieĭ de mine, și Israilŭ s-au vrut îmbia în căile méle, îndegrabâ aș fi plecat pizmașii lui…”

„Si populus meus a u d i s s e t me, Israel si in viis meis ambulasset, in nihilo utique inimicos corum humiliassem…”

Infinitivul nescurtat:

Mitropolitul Varlam, 1643, II, f. 45 a: „să ne oprimŭ urechile de-a *ascultaré* căntece lumești de ĭuboste, mănule de-a apucaré…”

Cantemir, *Divanul lumii*, 1698, f.120 a: „Nice sintŭ de a să *ascultaria* ceia carii pentru a păcatelor învăluire blojorescŭ în neputință a fi…”

Inversiuni:

Călătoria Maicei Domnului, circa 1580 (*Cuv*..*d*. *bătr*. II, p. 358):„nu ĭaste om pre pămăntu cela ce mâ va chema, să nu-l eiz *ascultu*…”

Mitropolitul Dosofteiu, 1680, ps. LXXX:

„De-ar hi poporul mĭeu *ascultatumâ*…”

„Si populus méus a u d i s s e t me…”

Construcțiunea cu acuzativul personal fără p r e:

Apostol, circa 1570 (în Muz: istor. din București), p..49: „oarece vrem cére pre voĭa lui, *asculta*-va n o i…”

Radu din Mănicești, 1574, Marc. VI, 20: „știĭa-lŭ bărbatŭ dereptŭ și sfăntŭ, și păziĭa elŭ și *asculta* e l u…”

Coresi, 1577, ps. XXXIII:

„Veniți, fii, și *ascultați* m i n e...”	„Venite, filii, a u d i t e me...”

Sub raportul fonetic:

Legenda Duminicei, 1600 (Cuv. d. bătr. II, p. 46, 53) de două ori cu *o*: „nu *ascoltați...”*, „no va *ascolta...*” Tot așa în *Predica* din 1619 (*ibid*., p. 120): „frați dragi, ascoltați sfănta ievanghelie...”

v. *Ascultare. – Ascultător. – Ascultămînt. – Ascultoi. – Aud.*

ASCULTÀRE (pl. *ascultări*), s.f.; l'infinitif d ' a s c u l t pris comme substantif: action d écouter, audition, écoute, attention; action d'obéir, soumission, subordination; obédience monastique. Reprezintă ca substantiv diferitele sensuri ale verbului a s c u l t. E sinonim cu substantivul a s c u l t a t, cu a s c u l t ă t u r ă și cu vechiul a s c u l t ă m î n t, diferind numai prin nuanțe. Budai-Deleanu (*Dicț*., ms. în Muz. istor. din București) aduce și o formă a s c u l t ă c i u n e, pe care noi n-o găsim în texturi.

Mitropolitul Varlam, 1643, f. 232 a: „cu mai mare *ascultare* să vorŭ pleca vonicii cerești și te vor a s c u l t a...”

Pravila Moldov., 1646, f.153 a: „de va a s c u l t a de învățătura mai marelui său, va putĭa șuvăi și nu să va certa dupâ pravile pentru greșala ce va fi făcutŭ pentru ascultare...”

Nicolae Muste, *Letop*. III, p. 37: „Domnului precum nu i se cade a grăi lucruri ușoare, așa spre *ascultarea* celor ușoare să nu fie ușor...”

Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms. în Acad. Rom.), ps. XCI:

„Uréchia mea prea cu *ascultare*
Va auzi a lor rea lucrare...”

În graiul vechi se zicea: *ascultare* s p r e cineva = „obéissance à”.

Pravila Mateiu Basaraba, 1652, p. 369: *„ascultarea* care va face neștine s p r e domnulŭ țărăĭ sau s p r e stăpănulŭ carele i va sluji...”

Se obicinuiește mai ales expresiunea: a d a *ascultare* = ital. d a r e a s c o l t o.

Enachi Cogălniceanu., *Letop*. III, p. 197: „dar turcii, fiind în prepus, i-au d a t *ascultare...*”

Zilot, *Cron*., p. 35: „Și cu adevărat, din toți, chip, Nazirul se vedea cu sîrguință; dar ce folos! că nici el nu avea cu cine să facă treabă, fiindcă turcii prea puțină *ascultare* îi d a...”

Ibid., p. 42: „pe care pașă avîndu-l și chiar Pazvantoglu și la dragoste și la evlavie se vede că-i d a oareșicare ascultare...”

Ibid., p.19: „ei nici o *ascultare* nu-i d a, ci vrea să fie fieșicare în parte socotitor, poruncitor și hotărîtor...”

Caragia, *Legiuire*, 1818, p. 9: „De va da înscris răzașul că să leapădă, și în urmă să va căi și va vrea, ori el sau moștenitorii lui, să să facă tovaroș la helești, răspunzînd cheltuiala pă jumătate, să nu li să d e a *ascultare...*”

Beldiman, *Tragod*., v. 445:

„Sudori reci vărsa de moarte, să spuie nu avea cui,
Ca să-i d e a vro *ascultare*, din toți măcar unul nu-i…”

Locuțiunea: a s e r u g a d e *ascultare*.

Samuil Clain, *Învățături* (Blaj, 1784), p. 14: „Acéste doao, pănă ce pre scurt le voiŭ spune, mă rog de *ascultare*…”

În unire cu s u b, *ascultare* însemnează totdauna „autorité”.

Miron Costin, *Letop*. I, p. 258: „se dezbătuse Cantimireștii de s u p t *ascultarea* hanilor, și ședea cu oardele sale dincoace de Nistru…”

Nicolae Costin, *Letop*. II, pag. 26: „Blăstămat era boierul de pe atunce ce avea s u p t *ascultarea* lor breasla, cumu-i la vel-logofăt curtenii, la vel-vornic hînsarii, la hatman călărașii…”

Cantemir, *Chron*. II, p.118: „pe slavoni îi avea s u p t *ascultarea* sa de-i stăpîniia…”

Ibid., p. 301: „olaturile carile să ținea s u p t *ascultarea* latinilor…”

Ibid., p. 375: „i s-au închinat, dîndu-să s u p t *ascultarea* și poronca lui…”

Enachi Cogălniceanu, *Letop*. III, p. 276: „neavănd tătarii ce mai face, s-au închinat la moscali, rugăndu-se să le dee loc și să trăească s u p t *ascultarea* lor…”

Nic. Muste, *Letop*. III, p. 62: „Precum și acest domn Constantin Brăncovanul săracul, deapururea se silia să supuie pre domnii din Moldova să-i fie s u p t *ascultare*, adecă ce ar pofti ori de bine, ori de rău, să nu-i easă din cuvânt…”

Zilot, p.19: „fiind atîția pași dați s u p t *ascultarea* Căpitan-pașei, a cărora minți de ar fi fost cu putință să le aduni toate la un loc și cu a Căpitan-pașei împreună, o minte întreagă nu s-ar fi putut face…”

Pravila Moldov.,1646, f.103: „găsindu-să de putéĭa sa sau s u p t ŭ *ascultarĭa* părințilorŭ săi, o va créde gĭudețulŭ; ĭarâ de va fi în casa și suptŭ putéĭa bărbatului, atunce nu o va créde…”

Ibid., f.184 a: „Orcare cuconŭ ce va fi încâ nu de vrâstâ, ce să va găsi totŭ s u p - t ŭ *ascultarĭa* părințilorŭ…”

Moxa, 1620, p. 387: „pănâ fu s u p t ŭ *ascultarea* măne-sa, el era bunișorŭ…”

În terminologia bisericească, *ascultare* e sinonim cu p o s l u ș a n i e: „dat de *ascultare* = acela care este dat unui bătrîn spre a-i servi în casă, sau care s-a trimis cu o afacere d-ale cenobiului afară” (Costinescu).

Costachi Negruzzi, *Scrisoarea VII*: „Starețul îl rîndui s p r e *ascultare* la un bătrîn sehastru ce locuia afară de monastire în munte, unde el petrecu trei ani în cea mai mare cucerie și umilință…”

v. *Poslușnic*.

În *Codicele Voronețian*, circa 1550 (ed. Sbiera), *Acta Ap*. XXV, 23, *ascultare* ne întimpină cu sensul de „salle d’audience”:

„…și întrară întru *ascultare*…”	„…et introissent in a u d i t o r i u m”

unde și-n *Biblia Șerban-vodă*, 1688: „întrând la *ascultare*, dar în *Noul Testament* din 1648: „întrănd în p o l a t â…”

Ca formă arhaică a genitivo-dativului, se observă la Coresi, *Omiliar*, 1580, quat. XVIII, p. 14: „cu dragostea *ascultarei* nevoiĭa-se să biruĭască nevoĭa foameei…”

De asemenea în *Apostol*, circa 1570 (în Muz. istor. din București), p. 11: „ca fečorii *ascultariei*…”

v. *Ascult*. – *Ascultămînt*.

[1]**ASCULTÀT, -Ă;** part. passé d ’ a s c u l t pris comme adjectif: écouté, obéi. Cîntec *ascultat* din depărtare, fără ca să se a u z ă cuvintele. Sfat *ascultat*. Vorbe *ascultate*. Căpitani *ascultați* de ostașii lor.

v. *Ascult*.

[2]**ASCULTÀT** (pl. *ascultate*), s.n.; part. passé d ’ a s c u l t pris comme substantif: audition, écoute, soumission. Sinonim cu a s c u l t a r e, dar în graiul de astăzi funcționînd mai ales ca supin.

O colindă muntenească:

„D e -*ascultat* cin’ l-a s c u l t a?
Buna maică Precista
Și sfînta Dumineca…”

(G.D.T., *Poez. pop*., 44)

Alexandri, *Istoria unui galben*: „am așezat cutioara lîngă mine pe masă și, cu țigareta aprinsă, m-am pus p e *ascultat*…”

Coresi, *Omiliar*, 1580 (ap. Cipariu, *Principia*, p. 209): „nu foame de păine și de apâ, ce foame de *ascultatulŭ* cuvântului lu Dumnezeu…”

Mitropolitul Dosofteiu, *Sinaxar*, 1683, martie 11 (f. 27 b): „ș-au întăritu-șŭ inema și mintĭa cu chititulŭ dumnădzăeștilorŭ scripturi, prădândŭ tot cugetulŭ după *ascultatulŭ* lui Hristos…”

Ibid., mai 10 (f. 122 a): „urechile să-ț fie la *ascultatulŭ* sfintelorŭ cărț…”

v. *Ascult*.

ASCULTĂCIÙNE. - v. *Ascultare*.

ASCULTĂMÎNT, s.n.; obédience. Sinonim cu a s c u l t a r e. Corespunde întocmai italianului a s c o l t a m e n t o. Ne întimpină de două ori în *Codicele Voronețian*, circa 1550 (ed. Sbiera):

Ep. Petri, I, 2:

„…*ascultămăntul* și stropirea sängelui…”	„…o b e d i e n t i a m et adspersionem sanguinis…”

Ibid., 14:

„…ca fečorii *ascultămăntului*...”	„…quasi filii o b e d i e n t i a e…”

unde în amîndouă locurile *Noul Testament* din 1648 și *Biblia Șerban-vodă* din 1688 pun: a s c u l t a r e.

v. *Ascultare*. – *-mînt*.

ASCULTĂRÉȚ, -EAȚĂ. - v. *Ascultâtor*.

ASCULTĂTÒR, -OARE, s. et adj.; écouteur, écoutant, auditeur; soumis, obéissant; dépendant de, du ressort de. „Acela care a s c u l t ă fără a vorbi, cel ce pune urechea și a s c u l t ă vorbe oprite a se ști, supus, plecat" (Costinescu). Sinonim cu a s c u l t o i, despre care vezi la locul său. Budai-Deleanu (*Dicț*., ms. în Muz. istor. din București) are și o formă a s c u l t ă r e ț.

I. În sens fizic.

Biblia Șerban-vodă, 1688, *Ep. Iacobi* I, 23:

„…oricine ĭaste *ascultătorĭu* cuvântuluĭ, și nu făcătorĭu…"	„…quis a u d i t o r est verbi et non factor…"

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 48): „pre cît greu bucatele vărtoasă stomahului slab aduc, pre atîta nesuferire aduce și cuvîntul nealcătuit la uréchia bine *ascultătoare*…"

Ibid., p. 93: „Acéste doaâ vestite și nebiruite monarhii, o iubiții miei *ascultători*, late în hotare, bogate în comoare, dése în orașe…"

Mitropolitul Antim, *Predice*, p. 121: „A povesti lucruri minunate este dat oamenilor celor învățați, a îndulci cu vorba auzurile *ascultătorilor*…"

II. În sens moral.

Cantemir, *Divanul lumii*, 1698, f. 17 b: „Toate acélia ce înpotrivă și réle sintŭ, următoare, *ascultătoare* și bune să fac…", unde în contextul grecesc celor două „următoare, *ascultătoare*" corespunde numai ἀκόλουθα.

Ibid., f. 28 a: „pre mine stăpînŭ, pre tine slugă, pre mine poruncitoriu, pre tine *ascultătoriu* a fi au poruncit…"

Același, *Ist. ierogli* f., p. 22: „și așa cîți mai denainte era *ascultători*, atăția atuncia să făcură î n v ă ț ă t o r i…", unde *ascultător* se ia în înțeles de „disciple".

Zilot, *Cron*., p. 21: „au început a arunca vinuiri asupra celorlalți pași că n-au fost *ascultători* povățuirilor sale…"

Beldiman, *Tragod*., v. 973:

„Moldova cum că-i supusă, norodul *ascultător*,
Au înștiințat la Poartă cu chip încredințător…"

În acest înțeles graiul cel vechi cunoștea sinonimul a s c u l t o i.

III. În sens administrativ.

Miron Costin, *Letop*. I, p. 253: „de atunce sînt luați Renii cu căteva sate de sultan Osman, dat de țeară pre Dunăre *ascultător* c ă t r ă ocolul Galaților…"

Gheorghie Ștefan-vodă, 1656 (*A.I.R.* III, p. 230): „acel sat Mihalčul au fost sat domnescu *ascultător* c ă t r ă ocolul Cernăuților…”

v. *Ascult.* – *Ascultoi.*

ASCULTĂTÙRĂ (pl. *ascultături*), s.f.; audition, écoute. Se deosebește de sinonimii a s c u l t a r e, a s c u l t a t, a s c u l t ă m î n t, printr-o nuanță pejorativă.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quat. XXXII, p. 2: „de vămŭ desface ușile auzului, însâ nu ocărâlor și *ascultâturilor* spurcate, ce învățâturiei dumnezeĭascâ…”

Dicționar ms. bănățenesc circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 425): „*Ascultătură.* Auscultatio.”

v. *Ascult.* – *Ascultare.* – ²*Ascultat.* – -ură.

ASCULTÒI, -OAIE, adj.; attentif, docile, soumis, obéissant, obligeant. Sinonim cu a s c u l t ă t o r în sensul cel moral, neîntrebuințîndu-se niciodată în înțeles fizic, nici în cel administrativ. Cuvînt foarte frumos, despărut astăzi din grai, dar care nu e rar în vechile texturi moldovenești, și chiar la munteni. Se zicea: a f i *ascultoi* și a s t a *ascultoi.*

Budai-Deleanu, *Dicționar* ms. (în Muz. istor. din București): „*Ascultoi*, gehorsam, folgsam”.

Mitropolitul Varlam, 1643, f. 382 a: „Zachei mainte de ce învățâ credința a créde, stâtu de fu îndurat, fu *ascultoĭu*, fu milostiv…”

Ibid., *f.* 311 a, cuvîntul e repetat de trei ori: „…ĭatâ și peștii în mare pre dzisa lui stâturâ *ascultoi* și voĭa lui înplurâ; de-aci să cunoaștem și noi putérĭa lui și pre învățătura lui să stâm *ascultoi* carii nu simtem pești fărâ graĭu și fărâ mente, câ neau dzis unulŭ altuĭa să a•utâmŭ și unulŭ altuĭa să priimŭ; ĭatâ că apostolii la treabâ unul altuz a•utarâ și pre dzisa domnu-său stăturâ *ascultoi…*”

Pravila de la Govora, 1640, f. 128 a: „să fii *ascultoi* și înpăcătorĭu și întregŭ și toate cuvintele le grăĭaște cu smérenie…”

Mitropolitui Dosofteiu, *Sinaxar*, 1683, aprilie 27 (f. 99 b): „fiindŭ istețŭ la carte și s m e r i t ŭ și *ascultoĭ*, fu ĭubitŭ dascaluluĭ său…”

Ibid., 9 mai (f. 115 a): „boĭarii cetățâlorŭ siliĭa să să arate la-mpăratulŭ *ascultoĭ…*”

Același, *Paremiar*, 1683, f. 23 a (*Prov.* XXI, 28):

„Martorulŭ mincinosu peri-va, ĭară omulŭ *ascultoĭu* ferindu-sâ va grăi…”	„Testis falsus peribit, vir autem o b e d i e n s custoditus loquetur…”

Ibid., f. 37 a (*Ep. Ap. Petri* I, 2, 18):

„Slugile, fiț *ascultoĭ* întru totu stăpânilorŭ voștri…”	„Servi, s u b d i t i estote in omni timore dominis…”

Ibid., f. 38 b (*Prov.* XIII, 1):

„Fiĭulŭ cu minte bunâ *ascultoĭu* tatăluĭ…”	„…Filius astutus o b e d i e n s patri…”

Pe cînd *ascultoi* e „obediens, subditus", pe a s c u l t ă t o r mitropolitul Dosofteiu îl întrebuințează cu înțeles de „auditor", bunăoară *Parem*., f. 10 a (*Es*. III, 3):

„…și măestru tăslar mare și-nțălept a s c u l t ă t o r i u…"	„…et sapientem architectum et prudentem a u d i t o r e m …"

Alături cu *ascultoi*, ne întimpină la Dosofteiu nu o dată forma paralelă l u c r o i: *Parem*., f. 38 b (*Prov*. XIII, 1):

„În pohte ĭaste tot acel fără de lucru, iară mânule l u c r o i l o r ŭ la nevo-ință…"	„In desideriis est omnis otiosus, manus autem f o r t i u m in sedulilatate…"

Tot acolo, f. 20 (*Prov*. VI, 8):

„…te du la albină de te-mvață câtă-ĭ de l u c r o a e…"	„…vade ad apem, et disce quamodo o p e r a r i a est…"

De asemenea, forma u s t u n o i, *ibid*., f. 36 b (Job II; 7):

„…lovi pre Iovŭ cu zgaibâ u s t u n o a e de la picoare până la capŭ…"	„…pereussit Job ulcere m a l i g n o a pedibus usque ad caput…"

U s t u n o i este în fond același cuvînt cu u s t u r o i, pentru care Cihac (I, 303) admite un prototip latin u s t u l o n i u m. De aceeași formațiune este iarăși u r z o a i e „seuil" și s c h i m b o a i e: „la o cotiugă sau teleguță o parte se cheamă în Bucovina s c h i m b o a i e" (S.F. Marian, *Descîntece*, p. 58).

Același sufix -o i = lat. -o n i u m se cuprinde și-n cuvîntul a r z o i.

În toate cazurile ne întimpină următorul paralelism:

a r z o i – arzător,
s c h i m b o i – schimbător,
u r z o i – urzitor,
u s t u r o i – usturător,
l u c r o i – lucrător,
ascultoi – ascultător…

Pe cînd forma cu -t o r are totdauna un sens foarte general, acea cu -o i exprimă o restrîngere sau o specializare. În limba latină sufixul -o n i u s avea o funcțiune și mai specializătoare, întrebuințîndu-se mai ales la formațiunea numilor personale: *Pedonius*, *Scribonius*, *Favonius*, *Pomponius*, *Petronius*, *Trebonius*, *Mellonia*, *Populonia*, *Fessonia*, *Aquilonia* etc.

v. *Arzoi*. – *Ascult*. – *Ascultător*. – *-oi*.

ASCÙND (*ascuns*, *ascundere*), vb.; cacher, dissimuler. Latinul a b s c o n d o (= ital. *ascondere*, span. *esconder* etc.). „A *ascunde*, a p i t i, a p i t u l a, a face să nu se vază ceva" (Costinescu). De asemenea, a face să nu se auză, de unde poate să fie sinonim cu t a c, bunăoară în *Pravila Mateiu Basaraba*, 1652, p. 232: „Orcine va *ascunde* și va t ă c e a uciderea și moartea tătâne-său saŭ a fiĭu-său saŭ a mueriĭ luĭ…"

Omiliar de la Govora, 1642, p. 452: „darâ voĭ, balamuților, pentru ce rănjiț spre mine și-m porunciț să *ascunzu* cu t ă c é r é atăta putére a făcâtorĭului mieu de bine…?”

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, noem. 4 (f. 104 b):„nu *ascunde* nice t ă g ă d u i de ce te voĭu întreba…”

Ascund este în opozițiune cu v ă d e s c, a r ă t etc. Mitropolitul Varlam, 1643, II, f. 92 b: „nu mai putu să tacâ și să-ș *ascundză* răutâțile sale, cunoscăndŭ că preste puținâ vréme se vorŭ v â d i…”

Ibid., f. 49 a: „véstĭa lui nu să putu *ascunde*, ce eși aciișŭ pretĭutindirea…”

Ibid., f. 113 b: „fugirâ toți ucenicii lui și de frica jidovilor sâ *ascunsârâ*…”

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 34): „cu anevoe un gînd în doaâ inimi a să *ascunde* poate…”

I. Văcărescu, p. 122:

„Ce e sus, s-*ascunde*
Cine știe unde
Supt acea perdea,
Care n-o rădică
Zicînd că ni-e frică,
Nu-l putem vedea…”

Alexandri, *Sfîrșitul iernei*:

„Lumina e mai caldă și-n inimă pătrunde;
Prin rîpi adînci zăpada de soare se *ascunde*…”

Costachi Negruzzi, *O alergare de cai* III: „luna se *ascunsese*; cîteva stele pribege se iveau unde și unde pintre nori…”

Același, *Toderică*: „se duse să-și *ascundă* păcatele și ticăloșia…”

Doină din Ardeal:

„De urît te poți *ascunde*,
Dar de dragoste n-ai unde,
Că oriunde te-ai *ascunde*,
La inimă tot pătrunde…”

(J.B., *Trans*., 9)

Omiliar de la Govora, 1642, p. 41: „nice puținel nu am veselĭĭa ceștiĭ lumi, ce e în puținea vréme, ce pururea mâ *ascunzu* în pustii și măguri, întru vrătoape și întru propăsteniile pămăntului…”

Ibid., p. 190: „s-au sălășluit întru măguri, în peșteri și întru prăpăsteniile pământului, *ascundé-sâ* întru pustii ca să nu prăvascâ spre lume…”

A se *ascunde* î n g a u r ă se zice de vînat: s’enclotir. A se *ascunde* d u p ă b r a z d e, d u p ă g l o d u r i, se zice de potîrnichi: se motter” (Costinescu).

Proverbi:

„*Ascunde*-ți ciomagul de cîini, că mai rău te mușcă” (Ispirescu, în Tocilescu, *Rev*. I, p. 234).

„O să cauți în gaură de șearpe să te *ascunzi*" (Pann, *Prov*. III, 51).

„Sulița orșiunde nu se poate *ascunde*". (*Ibid*., I, 29).

Același proverb la Cantemir, *Chron*. II, p. 21: „vază acmu de să poate *ascunde* sulița în sac…"

Zilot; *Cron*., p. 16, proverb de origine biblică: „lumina în sfeșnic nu s-*ascunde*, nici cetatea dasupra muntelui…"

Proverb ardelenesc: „nu *ascunde* mîța, că i se văd unghiile" (Iosif H. Lita).

Proverb moldovenesc: „dracul se *ascunde* în barba popei (et in cunno mulieris)" (C.P. Scheletti, Fălciu, Crasna).

„A se *ascunde* după deget" (Baronzi, *Limba română*, p. 48), cînd cineva nu știe a se *ascunde*, astfel încît toți îl văd.

Arhaisme:

E des în vechile texturi perfectul organic *ascunș* în loc de analogicul *ascunsei*. Cipariu (*Principia*, p. 167-8) aduce ca exemple din Coresi (1577 și 1580), din Tordași (1581), din *Noul Testament de la Bălgrad* (1648), din *Psaltirea* lui Silvestru (1651) și chiar din *Biblia Șerban-vodă* (1688):

„dereptatea ta nu *ascunșŭ* întru inema mea…";

„întru inema mea *ascunșŭ* cuvintele tale…";

„dușu-mâ de *ascunșu* somulŭ tău în pâmântŭ…";

„merșŭ și *ascunșu* talantulŭ tău…";

„nu *ascunșŭ* mila ta…";

„întru inima mĭa *ascunșu* cuvăntul tău…";

„merșŭ și *ascunșŭ* la Efrat…"

În dialectul macedo-român e obicinuită numai această formă: *ascumșu* (Dr. Obedenaru).

Ca și italianul a s c o s i, *ascunș* vine din latinul vulgar a b s c o n s i în loc de clasicul „abscondi".

Coresi, 1577, ps. LIV:

„…și să vrea urătorĭulŭ mieu spre mine mare cuvânta, *ascunde*-m â - v r e a d-insŭ…"	„…et si is qui oderat, super me magna locutus fuisset, a b s c o n d i s s e m me utique ab eo…"

Infinitiv nescurtat:

Omiliar de la Govora, 1642, p. 73: „lacrămile acolo nu vor ajuta, a scăpa n-au unde, loc de a să *ascunderea* nu ĭaste…"

Ion Neculce, *Letop*. II, p. 272: „slujnicile din casă le bătea să spuie bani și odoare și haine mistuite și bucate ce avusese; și se aflară multe mistuite și ascunse pin țară pe la prieteni, după cum este obiceiul celui fugar a *ascundere*…"

Acuzativ personal fără p r e:

Pravila de la Govora, 1640, f. 104 a: „Oarecine *ascunde* tâlharĭu și-lŭ va pitula…"

În grai se rostește, deopotrivă: *ascund* și *ascunz*, *ascundă* și *ascunză*. La prima persoană, forma cu *z* e rară în vechile texturi, dar ne întimpină uneori în *Omiliarul*

de la Govora, 1642, și în *Biblia Șerban-vodă*, 1688, bunăoară p. 655: „și altuĭa, den ce am luat, avuțiĭa ei nu *ascunzŭ…*”

v. [1,2]*Ascuns*.

ASCÙNDERE (pl. *ascunderi*), s.f.; l'infinitif d'ascund pris comme substantif: action de cacher, de dissimuler. Tăinuire. Pitire. Pitulare.

Arsenie din Bisericani, circa 1650 (ms. în Acad. Rom.), ps. XLIII: „acela știe *ascunderĭa* inimiĭ…”

v. *Ascund*. – *Ascunsoare*.

[1]ASCÙNS, -Ă, adj.; part. passé d'ascund pris comme adjectif: caché, dissimulé. Pitit. Pitulat. Tainic. În gura poporului se aude cu același sens: săcret, săcreată.

Ascuns nu vine din clasicul latin „absconditum”, ci din vulgarul absconsum = ital. ascoso.

Udriște Năsturel, în prefața la *Omiliarul din Govora*, 1642: „ca un izvor *ascunsŭ* în pământul inimii noastre cel secetos și uscat de învățăturâ, cu ajutorĭul luĭ Dumnezeu și îndemnarea duhuluĭ aceluĭa scurmat-am cu tămpâ mintea mĭa și am scos acestŭ izvor de apâ dulce și pururea curătorĭu, adăpătoare de suflete omenești…”

Șiapte taine, 1644, p. 174: „cerceteadzâ toate lucrurile omului céle trupești și sufletești céle *ascunse* și nevădzute…”

Mitropolitul Varlam, 1643, f: 16 b: „locurile céle *ascunse* unde să facŭ curviile, uciderile, nedireptâțile…”

Ibid., f. 163 a: „și deaca vâdzu muĭarĭa acéĭa că-i arătâ vinile ei céle *ascunse* Domnulŭ nostru Is. Hs., credzu…”

Cantemir, *Chron*. I, p. 212: „minciuni cu voroava frumoasă *ascunse* și cu numele adevărului căptușite…”

Ibid., p. 328: „pizmâ *ascunsă* de demult în pîntece dospind…”

Nicolae Muste, Letop. III, p. 9: „vrând să prindă pre boierii muntenești la mănă, au șezut Grigorze-vodă *ascuns* în Țarigrad…”

I. Văcărescu, p. 501:

„Din dulci ochi fulger *ascuns*
Fără veste m-a pătruns!…”

Costachi Negruzzi, *Zoe* I: „potlogarii, de care gemea orașul, șezînd *ascunși* pintre rîsipuri, pîndeau pe nesocotitul pedestru care zăbovise a se întoarce acasă.…”

Locuțiune: „stă *ascuns* ca un liliac” (R. Simu, Trans., c. Orlat).

v. *Ascund*. – [2]*Ascuns*. – *Săcret*.

[2]ASCÙNS (pl. *ascunse*), s.n.; part. passé d'ascund pris comme substantif: état d'une chose cachée, secret, mystére: Taină. Sinonim cu ascundere, dar arătînd stare, nu acțiune.

Coresi, 1577, ps. XVI:

„…și cu *ascunsele* tale împlu-se zgăulŭ lorŭ…”	„…et de absconditis tuis adimpletus est venter eorum…”

Ps. XVIII:

„…de *ascunsele* méle curâțéștemâ…”	„…ab ocoultis meis munda me…”

Mitropolitul Dosofteiu, 1680, ps. XVIII:

„…că acela cunoaște *ascunsele* inemiĭ…”	„…ipse enim novit occulta cordis…”

Ibid., ps. LXIII:

„…întru să sâgĭate într-*ascunsurĭ* pre cel fără vinâ…”	„…ut sagittent in occultis immaculatum…”

Mitropolitul Varlam, 1643, f. 242 a: „Domnul Hs. cela ce ști și véde tainele și toate *ascunsele*...”

Ioan din Vinți, *Molitv*., 1689, f. 40 a: „Dumnedzăulŭ nostru, cela ce toate le cruți și de toate grijești, știĭ *ascunsele* omeneștĭ și ințălégerea tuturora o aĭ…”

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 23): „dreptul giudecător întăi pre sine de drept, apoi pre altul de strîmb giudecâ, și întăi *ascunsul* inimii sale de fățărnicie curățéște, apoi pre altul din nevoe âl izbăvéște…”

Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms. în Acad. Rom.), ps. XLIII:

„Că el *ascunsul* de inimi știe,
Cine ce au lucrat din pruncie…”

P. Ispirescu, *Snoave*[2], p. 47: „Ba că o fi una, ba că o fi alta. Aș! nu putea el ghici *ascunsul* vorbelor bătrînului…”

În unire cu diferite prepozițiuni, *ascuns* formează următoarele locuțiuni adverbiale:

1. pre ascuns, pe ascuns, p-ascuns.

În opozițiune cu aievea sau de față; sinonim cu pe furiș.

Act de la ostașii muntenești către George Rakotzi, 1635 (*Col. l. Tr.*, 1874, p. 216): „căte vom înțelége ori aiévea ori pre *ascunsu* înpotriva mării sale, coconilor și credinčoșălor, acélea de timpuriu i le vom ivi…”

Pravila Mateiu Basaraba, 1652, p. 62: „nice pre *ascunsŭ*, nice de fațâ să îndrăzneascâ…”

Pravila Moldov., 1646, f. 58: „cela ce va găta niște bucate sau băuturâ și le va găta pre furiș, ce să dzice pre *ascunsŭ*, face prepusŭ cum să dĭa altui cuiva să să otrâvascâ…”

Nicolae Costin, *Letop*. II, p.18: „Gheuca logofătul umbla și pentru sine, iar foarte pe *ascuns*, iar la aievea umbla pentru Duca-vodă…”

Nicolae Mustea, *Letop*. III, p. 35: „pre binele cel de obște deapururea îl răstoarnă nevoințele cele pre *ascuns*, și mai ales la turc…”

Enachi Cogălniceanu, *Letop*. III, p. 197: „au triimes p e *ascuns* om de au văzut cetatea cu ochii…”

Ibid., p. 217: „au răpezit p e *ascuns* de l-au luat de acolo și l-au dus la Neamț…”

Ibid., p. 271: „Atuncea beizadea au scris un arz la Împăratul pe *ascuns* și păria pe Neculachi…”

Caragia, *Legiuire*, 1818, p. 83: „Fur zicem celui ce fură, adecă ia p r e *ascuns*…”

Beldiman, *Tragod*., v. 785:

„Și pe Ban Ioan Tăutul i se dă într-ajutor,
Om bătrîn și cu știință, și în condei lucrător.
Îi grăbesc ca să purceagă, dar în t a i n ă, pe *ascuns*,
Să nu se dea Eteriei în cît de puțin prepus…”

A. Pann, *Prov*. II, 104:

„Astfel ea mergînd odată și-n oglindă căutînd,
Văzîndu-se-nțoțonată, o auz p-*ascuns* zicînd:
Ah! acum mă cunosc bine!…”

2. î n t r u *ascuns*, î n *ascuns*.

Coresi, 1577, ps. C:

„…ce cleveti î n *ascuns* soțulŭ său, acesta mânai…”	„…detrahentem s e c r e t o proximo suo, hunc persequebar…”

Legenda Sf-ei Parasceve, circa 1580 (*Cuv. d. bătr*. II, p. 145): „și ruga-se ei î n t r u *ascunsu* în tot časul…”

Moxa, 1620, p. 353: „avea Divsesŭ vrăjmâșie pre Palamid î n t r u *ascunsŭ* și-l părâ cătrâ înpăratul cu hitlenșug…”

Fragment biblic sec. XVII (*Cod. ms. miscel*. al bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 421): „întrebâ-l î n t r u *ascunsu* la uréche ca să nu fie arătatŭ f ă ț i ș ŭ…”

I. Văcărescu, p. 121:

„Zioa nu am pace,
Nôaptea n-am ce-mi face,
Rău mi-e î n t r-*ascuns*:
Unde cer dreptate,
Surda răutate
Nu-mi dă nici răspuns…”

A. Pann, *Prov*. I, 87:

„Vine oarecine î n *ascuns*, p e t a i n ă,
Și-l fură de-l lasă fără nici o haină…”

3 . p r e *ascuns*, p r i n t r -*ascuns*, p r i n *ascuns*.

Moxa, 1620, p. 386: „Theodora p r e *ascuns* ținea sfintele icoane…”; și mai jos, pe aceeași pagină: „pănâ atunce cinstiĭa p r e n t r - *ascunsŭ* sfintele icoane…”

Zilot, *Cron.*, p. 25: „iar pe de altă parte, p r i n t r -*ascuns* n-au zabovit a meșteșugi năravul dobîndirii de bani…”

Doină oltenească:

„Toți se uită ca la urs
Și fac sfaturi p r i n *ascuns*
Să ne facă vrun neajuns…”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 318)

4 . p e s u b *ascuns*.

Doină din Ardeal:

„Vai de mine, ce-am ajuns!
Să iubesc p e s u b *ascuns*…”

(J.B., *Trans.*, 81)

„Celui ce face vreun rău p e s u b *ascuns*, poporul îi zice că mușcă d e - a - f u - r a t a ca cînele…” (M. Juica, Trans., c. Srediștea-Mică).

Este interesant de a găsi într-unul din cele mai vechi texturi românești forma *auscuns*, care reproduce întocmai pe latinul a b s c o n s u m.

Cugetări în oara morții, text circa 1550 (*Cuv. d. bătr*: II, p. 455): „toate *ascunsurile* se vor i v i ” ; dar tot acolo de două ori (p. 456): „toate *auscunsurile* înaintea feței salĭa…” și (p. 458): „întru *auscuns* hitleni ați fostu…?”

În loc de „î n *ascuns*”, în Munții Apuseni ai Ardealului se zice: „Să vorbim î n s ă c r e t” (*Foișoara din Sibii*; 1886, p. 5).

v. *Ascund*. – *Ascandere*. – [1]*Ascuns*. – *Săcret*.

[3]**ASCÙNS**, adv.; sécrétemént, en cachétte. Din cauza locuțiunilor adverbiale: p e a s c u n s, î n a s c u n s, p e s u b a s c u n s etc., simplul *ascuns* funcționează foarte rar ca adverb.

Zilot, *Cron.*, p. 30:

„Vai de tine, ticăloasă țară, la ce ai ajuns!
Acum ți-a sosit peirea, și te tînguiesc *ascuns*…”

v. [1,2]*Ascuns*.

ASCÙNSĂ, s.f.; état d’une chose cachée, secret, mystére. Sinonim cu masculinul *ascuns*, dar întrebuințat foarte rar.

Coresi, *Omiliar*, 1580 (ap. Cipariu, *Principia*, p. 212): „și *ascunsa* acelora a tuturora descoperi-se-va lucrulŭ lor și cuvintele a mijlocŭ…”

v. *Ascund*. – [2]*Ascuns*.

ASCÙNSELE (DE-A), s. indécl.; jeu enfantin: colin-maillard, clignemusette. După regiuni, acest joc copilăresc are o mulțime de sinonimi: a j u m i t u l, m i j o a r - c ă, m i j o a t c ă, d e -a m i j a, d-a c u c u l, j u m e t c ă, p i t u l i c i c ă etc. Se zice și: d e - a a s c u n s u l sau d-a v-a ț i - a s c u n s.

v. *Ajumitul*.

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 225: „…băieții o tuliră d-a lungul viei, strigînd în goana lor:

— Cine vrea d-a «puia-gaia» să-i adune cu tigaia?

— Cine vrea d-a «v-ați *ascunselea»*?

— Cine d-a «hîra» care taie vina?

— Cine” etc.

A. Vlăhuță, *Nuvele*, p. 51: „o porneau de vale, peste părîu, în luncă, și se jucau *de-a ascunsele* prin tufiș. Sara se întorceau obosiți…”

Filimon, *Ciocoii vechi*, p. 139; „Băieții azvîrleau cu mingea și cu arșicele, iar fetele cele mici se jucau *d-a ascunsele* sau d-a baba-oarba, alergînd ca niște căprioare prin iarba cea verde și moale spre a prinde fluturi sau a culege flori…”

D.G.D. Teodorescu (*Poez. pop*., p. 187) observă: „unele din jocurile copiilor români sînt pînă astăzi o reproducere neschimbată a celor ce se practicau de copiii greco-itali cu 20-25 secoli în urmă. Monumentele figurate, obiectele de artă și scriitorii vechimii ne sînt marturi neîndoioși despre adevărul acesta. Iată spre exemplu, cum se exprirnă Pollux despre ἀποδιδρασκίνδα, care nu era altceva decît jocul nostru *d-a ascunsele* sau „d-a v-ați ascuns”: Unul dintre cei ce se joacă se așează în mijlocul tovarășilor și, de la sine, își închide ochii, afară numai dacă vrun altul n-ar fi însărcinat să i-i țină închiși. Jucătorii o iau la fuga (ἀποδιδράσκουσι) și se răsipesc. Atunci cel care e s t e (de rînd, care s e f a c e), deschizînd ochii, începe să-i caute, iar dînșii trebui să-și dea toate silințele ca să ajungă înainte de dînsul la locul hotărît (εἰς τὸν τόπον τὸν ἐκεῖνον)…”

La acest joc, copiii rostesc o mulțime de recitative, unele obicinuite într-un loc și altele în altul, din cari o samă răsfrînâ într-un mod foarte curios diferitele epoce din istoria românilor: epoca fanariotică, epoca slavică, epoca tătărească etc.

Așa recitativul:

O pi | sec na | sec na | pi
kes tin | boli | na co | sti
tzan găr | man găr
na caf | to
ti af | to be
len gher | buf!…

este o scîlciare din grecește:

«ὁποῖος ἔκλασε νά πιεῖ
καὶ σ’τὴν Πῴλι ν’ἀκουσθῇ…»

Tot la greci se referă recitativul:

„Trîntii una, trîntii două,
trîntii, vere, pîn’ la nouă:
trîntii fata grecului
pe malul Petrecului.

Veni grecul mînios
cu cuțitul ruginos:
— Dă-mi, Voico, cheițele
să-mi descui lădițele,
să-mi scot cununițele,
să-mi cunun fetițele!
— Vai de mine, nu-s la mine,
ci-s la popa din Popești
sus în casele domnești;
unde fată vacele,
unde ouă rațele…"

Următorul recitativ pare a se referi la italieni:

„Ieși, fetiță,
la portiță,
că te-așteaptă T a l i o n,
Talion, fecior de domn,
cu tichie
de frînghie,
cu pană
de ciocîrlie,
cu căruța Radului,
cu cai[i]-mpăratului,
cu biciul cumnatului
în mijlocul satului.
Dorobanț, banț,
clanț!"

E nu mai puțin interesant numele propriu T i b i ș cu femininul T i b i ș o a r a:

„Musca mare treiera,
a mai mică vîntura
două mere,
două pere,
două fuse daurele.
Mă dusei la Măgurele
cu rochița d-aurele.
Bou-n cinci,
bou-n cinci
după casa lui Tibiș:
Tibișoara,
Roșcodana".

Înrîurirea slavică este învederată în recitativul:

„Ije, ije,
(mije, mije)

panimatca,
coțobeica,
cuțitele Domnului,
sabia curcanului,
limbirici,
custurici,
cioc,
boc,
treci la loc!”

unde „ije, ije” este paleoslavicul иже, iar „panimatca” e polonul „pani matka”.

În fine, tătarii ne întimpină în recitativul:

„Cine s-o uita
Să-i sară ochii
În putina cu boghii,
Din par în par
Pîn’la ușa lui T ă t a r…”

v. [11]*A*. [vol. I, p. 61]. – [2]*Armaș*. – *Codomelc*. – [2]*Joc*.

ASCUNSOARE (pl. *ascunsori*), s.f.; cachette, guet-apens, affut. Locul unde cineva stă a s c u n s pentru a nu fi văzut sau pentru a năvăli pe furiș asupra cuiva.

Bibia Șerban-vodă, 1688, *Jes. Nave* VIII, 9:

„Și i-au trimisŭ pre ei Iisusŭ, și au mersu la *ascunsoare*…”	„Et misit eos Jesus, et iverunt ad i n s i d i a s…”

Cînd însă se a s c u n d e cineva sau ceva numai pentru a fi mai în pază, atunci se zice mai bine a s c u n z ă t o a r e.

I. Ruset, traducînd pe Moliére (*Zgîrcitul*, Buc., 1836), p. 21: „nu e mai puțină grijă iar de a nemeri în toată casa o a s c u n z ă t o a r e sigură, căci pentru mine sipeturile îmi sînt bănuite, casele de fier n-au nici o credință…”

I. Creangă; *Anecdotă* (*Conv. lit.*, 1883, p. 114): „moș Ion Roată, fiind țăran, cum v-am spus, deși se-nvrednicise a fi acum pintre boieri, nu avea a s c u n z ă t o r i în sufletul său…”

Costinescu, *Vocab*. I, 73: „A s c u n z ă t o a r e, colț ascuns mai puțin văzut = = recoin”.

v. *Ascund*. – -oare.

ASCÙNSUL. – v. *Ascunsele*.

ASCUNSÙRĂ (pl. *ascunsuri*) sau **ASCUNZĂTURĂ**(pl. *ascunzături*), s.f.; état de celui qui se tapit, qui évite d’étre vu. Cuvînt rar întrebuințat, fie sub o formă, fie sub cealaltă.

 [1]**ASCUNZĂTOARE,** adj. f. – v. *Ascunzător*.

[2]**ASCUNZĂTOARE,** s.f. – v. *Ascunsoare*.

ASCUNZĂTÒR,-OARE, s. et adj.; celui ou celle qui cache, qui dissimule. Care a s c u n d e, făcînd nevăzut sau neauzit. Se întrebuințează cu multă eleganță în poezia poporană.

Balada *Toma Alimoș*:

„Închina-voi codrilor,
Ulmilor și fagilor,
Brazilor, paltinilor,
Că-mi sînt mie frățiori,
De pòteri *ascunzători*…”

(G.D.T., *Poez. pop*., 582)

Balada bănățeană *Gruia lui Novac*:

„Să ne luăm pept la pept,
Ar fi doară mai dirept;
Săbiile-s înșelătoare,
De vieți răpunătoare,
De tării *ascunzătoare*…”

(*Col. l. Tr*., 1882, p. 622)

ASCUNZĂTÙRĂ. – v. *Ascunsură*.

ASCUNZÌȘ (plur. *ascunzișuri*); s.n.; cachette. Sinonim cu a s c u n s o a r e.

Basmul *Fata de împărat cu stea în frunte* (*Convorbiri literare* XX, 404): „Colo tîrziu, mai către miezul nopții, ieși și fata lui

Verde-împărat cu îngăduința mai marelui curții împărătești, și în *ascunzișul* ei de mai-nainte se îmbrăcă cu haina cea minunată de diamant….”

v. *Ascunsoare*. – *-iș*.

ASCÙT (*ascuțit*; *ascuțire*), vb.; aiguiser, affiler, rendre tranchant. Se zice deopotrivă: *ascut* și *ascuț*, *ascută* și *ascuță*. Se aude chiar *ascuțesc*, iar la infinitiv: a *ascute*, alături cu: a *ascuți*. „A face o armă, o unealtă de fer sau de lemn să taie, să înțepe; a da la tocilă” (Costinescu). Se întrebuințează foarte des despre ceea ce împunge, înțeapă sau pătrunde, într-un sens figurat: pană satirică, limbă mușcătoare, voce supțire pătrunzătoare etc.

Mitropolitul Varlam, 1643, f. 1 b: „să-ș gâtĭască armele și să le *ascuțâ*…”

Cantemir, *Chron*. II, p. 239: „precum înpărații asupra lor sabiia, așea scriitorii condeiul își *ascut*…”

Mitropolitul Dosofteiu, 1680, ps. CXXXIX:

„*Ascuțâră* limba lor ca de șĭarpe…”	„A c u e r u n t linguam suam sicut serpentis…”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad: Rom., p. 157): „Toată jigania cumplită colții âș tociia, și toată pasirea rumpătoare pintinii âș *ascuțiia*; cucoarele cu bučunele bučuma, lebedele cîntecul cel de pe urmă a morții cînta…”

Balada *Rusalin*:

„De ce *ascuți* la cuțit
Mie tare mi-e urît!…”

(Reteganu, *Trandafiri*, p. 25)

Cîntec poporan despre *Muierea rea*:

„Mă judecă cum îi place,
Traiul cu oțet mi-l face,
Strigă și-și *ascute* glasul
De s-aude în tot ceasul…”

(Marian, *Bucov*. II, 77)

A-și *ascuți* picioarele = a rumpe la fugă, a fugi iute.

O poveste din Ardeal: „Olarii se duc și iau galbinii, lasă calabalicul Catrinei pînă la cel din urmă cratiț schiop, își *ascut* picioarele și du-te! Pasă-mi-te, n-aveau poftă să deie față cu Vlad…” (*Tribuna din Sibii*, 1885, p. 810).

Inima se *ascute* = se agerește, se face mai îndrăzneață.

Urechea, *Letop*. I, p. 124: „Ștefan-vodă avînd inimă aprinsă spre lucruri vitejești, îi părea că un an ce n-au avut treabă de războae, câ are multă pagubă, socotind că și inimile voinicilor în războaie trăind se *ascut*….”

Același, p. 114: „Crezând leșii acela cuvânt, au lăsat să hie pre îngăduința lui, și s-au întors; iar Bogdan-vodă se *ascuția* ca să-i poată vîna unde ar pute; ce simțind aceste oamenii lui Alexandru-vodâ, au spus leșilor să nu se încrează, ce să se păzească; iară leșii, fiind de înșălăciune cuprinși, nu băgară în samă…”

Bănățenește, a se *ascuți* către cineva înseamnă a-l amenința (S. Liuba, c. Maidan).

Lexicon Budan, 34: „Îmi *ascuț* dinții spre ceva = aștept ceva cu mare poftă”.

Derivațiunea lui *ascut* din latinul acuo sau chiar din acutum, ca și aceea a vorbei „cuțit” din „culter” (Cihac, I, 18, 72) sînt neşte imposibilități fonetice. Mai bună ar fi etimologia din ex-acutum (*Lex. Bud.*), care cel puțin explică pe *s*; dar și de acolo s-ar fi născut românește „săcut”, nu *ascut*. După cum „cuțit” se trage de la „cute = lat. cotem”, adecă o unealtă trecută prin cute, tot așa de acolo vine și *ascut* – o derivațiune indicată deja de d. Șaineanu (*Dicț. româno-german*, p. 25). Ambele presupun un prototip latin vulgar: cotio (cotitum, cotire), de unde *ascut* prin forma ex-cotio sau ad-ex-cotio. Sensul fundamental al lui *ascut* este acela de a da o armă sau o unealtă pe cute.

Cantemir, *Ist. ieroglif.*, p. 122: „cuțitul pre cute să *ascute* și în simceoa briciului întorcîndu-sâ, părul peste simțire despică…”

Dosofteiu, 1673, f. 84 a:

„Ca dintr-un brič ascuțât pre cute,
Fač viclešug și-nșelăčiunĭ multe…”

Expresiunile ca: „a se *ascuți* prin războaie”, „a se *ascuți* cătră cineva”, „limbă a s c u ț i t ă”, „răspuns a s c u ț i t” etc. se pot alătura cu figura ciceroniană: „iracundiam fortitudinis quasi c o t e m esse dicebant”.

v. *Ascuțit*. – *Cuțit*. – *Cute*.

ASCUTEALĂ. – v. *Ascuțitură*.

ASCÙȚ
ASCUȚÈSC } v. *Ascut*.

ASCUȚÌRE (pl. *ascuțiri*), l'infinitif d ' a s c u t pris comme substantif: action d'aiguiser, d'affiler, d'affuter, aiguisement. Sinonim cu a s c u ț i t u r ă (Costinescu), care însă nu se ia în sens figurat, pe cînd *ascuțire* se întrebuințează mai adesea despre minte.

Cantemir, *Divanul lumii*, 1698, pref., f. IX: „îngeriasca isteciune și a m i n ț i i *ascuțire*…”

I. Văcărescu, p. 293:

„În el năravuri îndreptați,
Dați *ascuțiri* la minte;
Podoabe limbei voastre dați
Cu românești cuvinte…”

v. *Ascut*. – *Ascuțitură*.

ASCUȚÌȘ. – v. ²*Ascuțit*.

¹ASCUȚÌT, -Ă, part. passé d ' a s c u t pris comme adjectif: aiguisé, affilé, tranchant, fin. T ă i o s. Î n ț e p ă t o r. P ă t r u n z ă t o r. Cînd e *ascuțit* numai vîrful unui lucru, se zice s î m c e l o s sau s î m c e l a t.

Mitropolitul Dosofteiu, 1673, f. 21 b:

„Mĭ-am păzât drumul pre căĭ vărtoase,
Petrĭ-*ascuțâte* și s â m c e l o a s e…”

Ion Neculce, *Letop*. II, p. 370: „paloșe s i m c e l a t e în vărf, de amăndoă părțile *ascuțite*...”

Moxa, 1620, p. 371: „o, pizmâ! de începutŭ vrăjmașe, fiarâ cumplitâ, tălharĭu, scorpie veninoasâ, șarpe mușcâtorĭu, segeatâ fărâ fierŭ, sulițâ *ascuțitâ*, viațâ fărâ pace, cătŭ rău faci și căți muncești!…”

Dosofteiu, 1680, ps. XLIV:

„…sâgețăle tale-s *ascuțâte*…”	„…sagittae tuae a c u t a e…”

Coresi, 1577, ps. LI:

„…ca bricĭu *ascuțitŭ* fapt-ai înșelâcĭune…”	„…sicut novacula a c u t a fecisti dolum…”

Șiapte taine, 1644, p. 102: „spatâ de îmbe părțile *ascuțitâ*…"
Dosofteiu, 1680, ps. LVI:

„Fiiĭ oamenilor, dințiĭ lor arme și sâgeț, și limba lor paloș *ascuțât*…"	„Filii hominum, dentes eorum arma et sagittae, et lingua eorum gladius a c u - t u s…"

Mitropolitul Varlam, 1643, f. 117 a: „sabiĭa cĭa di înbe parțile *ascuțitâ*…"
Mitropolitul Antim, *Predice*, p. 4: „fulgerînd nu zic cu fulgerele săbiilor celor *ascuțite*, ci numai cu strălucirile unei vieți bune…"
Nicolae Muste, *Letop*. III, p. 50: „Și s-au scris la steaguri mai mulți fără de arme, că nu avea de unde-și mai cumpăra, că și arcarii sfărșise arcele, săgețile și săhăidacele ce au avut în dughenile lor, ce făcea sulițe din crengi *ascuțite* și părlite la vărf…"
Costachi Conachi, p. 100:

„Ah! amarnică durere, despărțirea de amor!
Ce-o să mă fac? vai de mine! nu pot scăpa, ș-oi să mor!…
Din inimă nici că-mi iese ghimpul acel *ascuțit*,
Ce mă giunghe, mă rănește și-mi dă morți fără sfîrșit!…"

Cantemir, *Chron*. II, p 335: „condeile mai *ascuțite* decît sulele și mai lungi decît sulițele…"
Același, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 165): „și *ascuțiți* colții dulăului îndată toate oșčoarele îi zdrumicară, și toate mățișoarele îi deșirară…"
O satiră poporană din Bucovina:

„Sluta e acuma-n casă,
Așezată după masă,
Cu dinții de chilimbari
Ascuțiți ca nește pari,
Și la față
Ca o rață…".

(*Col. l. Tr*., 1871, p. 43)

Moxa, 1620, p. 372: „cela ce avea cerbice țapănâ și trufâ ĭute și cu limbâ *ascuțitâ*, elu se mue ca boul de jug…"
Eustratie Logofătul, 1632 (*Col. l. Tr*. III, p. 216): „limba cĭa mai supțire și mai *ascuțitâ* de toate limbile ce să dzice elenească…"
„Are limbă *ascuțită* = il a la langue bien pendue" (Th. Codrescu, *Dialoguri*, p. 213).
A. Pann, *Prov*: II, 95:

„O văduvă-n vîrstă, bătrînă, zbîrcită,
Cu doi dinți în gură, barba *ascuțită*,
Nas cît pătlăgeaoa, la vorbă-nțepată,
Cu ochii ceacîră, gura lăbărțată…"

Cantemir, *Ist. ieroglif.*, p. 36: „vîntul vivorît sau aerul tare clătit, tocmit și frumos viersul muzicăi alcătuit, de la cît de *ascuțitele* la audzire urechi abătîndu-l, neaudzit âl face…"

Ibid., p. 150: „toată pasirea iute la zburat, toată jigania répede la alergat, și toată dihania *ascuțită* la adulmecat, pururia gata și fără préget să fie…"

Balada *Soacra și nora*:

„Iată, măre, se-ntîmpla
Că prin codri s-auzea
Tropot mare și pripit,
Chiot lung și *ascuțit*…"

(G.D.T„ *Poez. pop.*, 624)

Răspuns *ascuțit*:

Mitropolitul Varlam, 1643, f. 305: „acel rǎspunsŭ *ascuțit* a Domnului ce-i răspunsâ că nu-i bine să ĭa păinea cuconilorŭ și să o dea căinilorŭ…"

Minte *ascuțită*, *ascuțit* la minte:

Cantemir, *Divanul lumii*, 1698, f. 22 a: „frumoasă, întreagă, și decît simciaoa briciului mai *ascuțită* și mai iute minte…"

Legenda Sf-lui Nicolae, sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 136): „el avea mintea *ascuțitâ* și în puținâ vréme multâ învățăturâ învățâ…"

Cantemir, *Chron.* II, p. 261: „Asan, om *ascuțit* la minte și în lucrurile grele foarte isteț…" și mai jos, p. 281: „om foarte viteaz și *ascuțit* la minte, ori la ce își punea gîndul…"

Același, *Ist. ieroglif.*, p. 46: „Nime în lume atîta de *ascuțit* la minte și iute la giudecată a afla să poate, carile în toată alégerea negreșit și nesmintit să fie…"

Urechia, *Letop.* I, p. 190: „au adus pre Ion-vodă, care era la minte *ascuțit* și la cuvănt gata, și se vedea a hire harnic nu numai de domniea acestei țeri, ce și altor țeri să hie cap și mai mare…"

Nicolae Costin, *Letop.* I, p. 48: „fiind *ascuțit* la minte Deucalion, au socotit pămîntul a fi mumă-sa…"

P. Ispirescu, *Snoave*², p. 89: „băiatul învățase carte pînă din sus de brîu, și dascălii îl lăudau că este *ascuțit* la minte…"

Omiliar de la Govora, 1642, p. 272: „arată-te înnaltŭ întru viața bunătâților și *ascuțit* întru ustenéle și întru nevoințe sufletești…"

Ibid., p. 57: „cu diavolii și cu mai marele lor cu Veezevul, care e mai înfricoșat de toate făpturile, *ascuțit* și mai iute…"

Cantemir, *Chron.* II, p. 111: „Calvisie și Petavie, *ascuțiți* a anilor istoricești sămăluitori…"

v. *Ager.* – *Ascut.* – *²Ascuțit.* – *Isteț.*

²ASCUȚÌT (pl. *ascuțite* sau *ascuțituri*), s.n.; part. passé d'ascut pris comme substantif: tranchant, taillant, fil, pointe, piquant. Sinonim cu ascuțiș și cu tăiș.

Legenda Sf-lui Nicolae, sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al bis. Sf. Nic. din Brașov, p.155): „sfântul apucâ spata și o lepâdâ jos, și nemic nu se temu de *ascuțitul* spétei…”

Tot acolo, o predică, p.198: „închiserâ gura leilorŭ, stinserâ târiĭa focului scâparâ de *ascuțitulŭ* spétei…”

Biblia Șerban-vodă, 1688, p. 903: „maĭ tăiosŭ decât toată sabiĭa cu doao *ascuțite*…”

O maximă d-ale vornicului Iordachi Golescu (*Conv. lit.*, 1874, p. 73): „Limba muierii, cuțit cu două ascuțituri…”

Costachi Negruzzi, *Aprodul Purice*:

„După aceasta se-ntoarce și acest fel le grăi:
Ostași! Voi știți foarte bine că spre a ne birui
Alți mai însemnători dușmani în zădar s-au ispitit,
Ce a săbiilor noastre ei cercară *ascuțit*…”

Balada *Toma Alimoș*:

„Ia mai stai ca să-ți vorbesc,
Pagubele să-ți plătesc:
Pagubele c u t ă i s u l,
Faptele cu a s c u ț i ș u l…”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 584)

v. [1]*Ascuțit*. – *Simcea*. – *Tăiș*.

[3]ASCUȚÌT, adv.; d'une maniére tranchante ou piquante, finement. A judeca *ascuțit*. A vorbi *ascuțit*. A răspunde *ascuțit*.

v. [1]*Ascuțit*.

ASCUȚITOARE (pl. *ascuțitori*), s.f.; pierre à aiguiser, queux. Sinonim cu c u t e și cu t o c i l ă.

v. *Cute*.

ASCUȚITÒR, -OARE, s. et adj.; celui ou celle qui aiguise, qui affile etc., émouleur. Care a s c u t e, mai ales *ascuțitorul* de cuțite.

v. *Ascut*.

ASCUȚITÙRĂ (pl. *ascuțituri*), s.f.; aiguisement. Sinonim cu a s c u ț i r e. Cu același sens se zice și a s c u t e a l ă (*Lex. Bud.*).

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 5): „la s i m c e a groasă ca aceasta, prea aspră piatră, multă și îndelungată *ascuțitură* să-i fie trebuit am socotit…”

v. *Ascuțire*.

ASEAMĂN (*asemănat*, *asemănare*), vb.; comparer, égaler, rendre semblable, trouver semblable, assimiler. Latinul a s s i m i l o, trecut și-n limbile romanice occidentale, în cari însă el s-a confundat cu a s s i m u l o, de unde în francezul a s s e m b l e r

sau în italianul a s s e m b r a r e s-a păstrat chiar înțelesul latinului s i m u l, ceea ce la români nu s-a întîmplat. Alăturea cu *aseamăn* circulează în grai *asemenez*. Poporul rostește mai obicinuit: asamăn, asamănă.

Dinu Golescu, *Călătoria*, 1826, *pref.*: „cum puteam, ochi avînd să nu văz, văzînd să nu iau aminte, luînd aminte să nu *aseamăn*, *asemănînd* să nu judec…”

Costachi Negruzzi, *Aprodul Purice*:

„Iată că umblînd haiducii peste un moșneag au dat,
Gîrbovit de bătrînețǎ, într-un toiag răzemat;
A sa barbă ca zăpada, a lui plete argintii,
Fața lui cea cuvioasă, ochii săi măreți și vii,
Îl *aseamănă* că este îngerul ocrotitor
Al acelor pustii sate, sau duhul tînguitor…”

Aseamăn se întrebuințează mai ales sub forma reflexivă, construindu-se cu dativul sau cu prepozițiunea c u.

Cu dativul:

Silvestru, 1651, ps. CI:

„*Asămănaĭu*-mâ pelicanuluĭ pustieĭ…”	„S i m i l i s f a c t u s s u m pelicano qui habitat in solitudine…”

Mitropolitul Dosofteiu, 1680, ps. XXXIX:

„…nu-ĭ cine să să *asĭamene* ție…”	„…non est qui s i m i l i s sit tibi…”

Ibidem, ps. XLVIII:

„…s-au adaos dobitoacelor celor fără minte și s-au *asămănat* lor…”	„…comparatus est jumentis insipientibus, et s i m i l i s factus est illis…”

Mitropolitul Varlam, 1643, I, f. 15 a: „să *asamânâ* omulŭ porcilorŭ…”

Ibid., f. 226 a: „a nimicâ altâ nu să *asamânâ* isprâvile noastre într-ačastâ lume numai fumului…”

Ibid., f. 361 a: „acastâ lume să *asamănâ* unii sâri, că dzua lucrâtorii lucreadzâ și rabdâ nâduvulŭ și gerulŭ, ĭarâ deaca vine sara, atunce ei să odihnescŭ…”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p.170): „pizma îndelungată calului siriap și nedomolit să *asamănă*, carile ca pe cel de pe dînsul să lépede, întăi pe sine de mal să surupă…”

Cu prepozițiunea c u:

Moxa, 1620, p. 361: „acesta (Traianŭ) încă zicĭa: cade-se înpăratului a se *asămâna* c u răbdarĭa lui Dumnezeu…”

Pravila Moldov., 1646, f.156: „somnulŭ să *asamănâ* c u moartĭa…”; și mai jos, f. 157: „dragostĭa să *asamănâ* c u bețiĭa…”

Cantemir, *Divanul lumii*, 1698, f. 8 a: „au *asameni*-te c u ceialalți oameni? căci ca tine cine iaste?…”

Nicolae Muste, *Letop*. III, p. 34: „se *asămăna* c u Edicula ce este la Țarigrad; și cum acei ce încap la turci de-i închid la Edicula nu mai au nădejde de vieață, așa și aice în țară la noi era acel turn a bisericei curței domnești...”

Construcțiunea cu dativul și cu prepozițiunea c u ne întimpină uneori în aceeași frază, ca un mijloc de varietate sintactică.

Biblia Șerban-vodă, 1688, p. 454, *Cantic*. VII, 7:

„Ačasta e mărimea ta: *asămănași*-te finicului și țâțele tale cu strugurii...”	„Haec magnitudo tua: s i m i l i s facta es palmae, et ubera tua botris...”

unde lătinește se construiește numai cu dativul: „palmae”, „botris”, ca și în contextul grec: „τῷ φοίνικι”, „τοῖς βότρυσιν”.

Ca verb neutru, *aseamăn* funcționează în loc de s e a m ă n.

„Lupul *aseamănă* tare cînelui – în care sens se zice și simplu: lupul s e a m ă n ă cu cînele” (*L.M.*).

Donici, *Antereul lui Arvinte*:

„Că antereul lui era acum prea scurt
Și nu *asămăna* nici cu un bun mintean...”

Enachi Cogălniceanu, *Letop*. III, p. 281: „Pănă aice am însemnat aceste căte arată, care și noi multe cu ochii nu le-am văzut, dar după auzul unora și altora carii *asămăna* că le-au văzut cu ochii lor...”

Cu același sens, dar reflexiv, la Zilot, *Cron*., p. 5:

„Să zic că nu vrea mîndria, ci vrea blînd a se purta?
Aceasta prea peste fire, că domn nu s-*asemăna*...”

unde: „domn nu s-*asemăna*” este pentru: „nu s e m ă n a a domn”.

Forma *asemenez*:

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, sept. 11 (f. 14 a): „împărățâĭa cerĭuluĭ să *asâmeneadzâ* cu dzĭace fĭate...”

Costachi Conachi, p. 221:

„Tu singur ești tot în lume... Leandre, de-ai aduna
Toată dragostea, tot focul ce sîmte inima ta,
Nu vei putea niciodată să mi te *aseminezi*...”

Dicționarul bănățean ms. circa 1670 (*Col. l. Tr*., 1883, p. 425): „*Asemenedz*. Comparo. Similo.”

La Ioan Viski din Hațeg, 1697 (*Transilvania*, 1875, p. 152), ne întimpină scurtatul *asemez*.

Predica din 1619 (*Cuv. d. bătr*. II, p. 120): „nu vă *asemărareți* loru...”, înfățișează rotacismul și totodată pe arhaicul imperativ negativ.

v. [1,2]*Asemene*. – *Asemănare*. – [1]*Seamăn*. – *Răduc*.

506 **ASEAN.** – v. [2]*Asan*.

ASEARĂ, adv.; hier soir. Din s e a r ă cu prepoziționalul *a* = *ad*. Însemnează: s e a r a de ieri, în opozițiune cu a l a l t ă s e a r ă „avant-hier soir" și cu a s t ă - s e a - r ă sau d e s e a r ă sau mai bine a s t a r ă „ce soir", pe cînd d e c u s e a r ă indică numai începutul unei acțiuni într-o seară oarecare, „depuis le soir", bunăoară în proverbul:

„D e c u s e a r ă a plecat
Și în tindă s-a culcat."

(Pann, I, 82)

Cugetări în oara morții, circa 1550 (*Cuv. d. bătr*. II, p. 449): „plăngeți dupâ mine, fraților și soții miei și gintul și cunoscuții mei, că pănâ *aseră* a l a l t a s e a r â cu voi grâiĭa, și de năprasnâ-mi vine și-mi sosi časul de mortĭa…"

Anton Pann, *Prov*. I, 118:

„De făceam *aseară* ca tine și eu,
Nu era să-mi fie a s t ă z i așa greu…"

Doină moldovenească:

„Arză-l focul de bărbat!
A venit *aseară* beat
Și de mine s-a legat!…"

(Alex., *Poez. pop*.², 361)

Altă:

„*Asară* ș-a l a l t ă s a r ă
M-am culcat pe prisp-afară
Pe-o pernuță de bumbac,
Ca să-mi pui mîna sub cap
Si să mă-ntrebi de ce zac…"

(Elena Sevastos, *Cînt. moldov*., 149)

Cîntec din Ardeal:

„*Asară* fusei fecioară,
Miazănoapte nevestioară…"

(Pompiliu, *Sibiu*, 28)

v. *Astară*. – *De cu seară*.

ASELGHICÈSC, -EASCĂ, adj.; luxurieux, débauché, déréglé. D e s f r î n a t.

Mitropolitul Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, f. 16 a (*Ep. Petri* I, IV, 3):

„…petrecând în necurățâĭ *aselghicești* pohte, vinăriĭ, mâncaturĭ…"	„…ambulaverunt in l u x u r i i s, desideriis, vinolentiis, comessationibus…"

iar în contextul grecesc: „ἐ ν ἀ σ ε λ γ ε ί α ι ς",

v. *Aselghie*.

ASELGHICIÙNE (pl. *aselghiciuni*), s.f.; luxure, debauche, libertinage. O românizare a grecului a s e l g h i e.

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, fevr.19 (f. 320 b): „(împărățândŭ Iulianŭ), elliniĭ ce era într-o hire cu dânsul, nu numai făcând pângărite *aselghicĭuni* cu dânsul să gătiĭa pre eiș zâgnĭată foculuĭ vĭačnicŭ ce încâ siliĭa și pre creștini să facâ lucru spurcatŭ ca acela…”

v. *Aselghie*.

ASELGHÌE, s.f.; luxure, débauche, libertinage. Grecul ἀ σ έ λ γ ε ι α χ, întrodus la români în secolul XVII. D e s f r î u.

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, oct. 8 (f. 53 a): „mă temŭ că de oĭ zăbăvi cu svântulŭ botedzŭ, să nu mâ sminteascâ ĭarăș înpiedecătorĭulŭ să mă ducâ la *aselghiĭa* cĭa dintâĭ…”; iar la margine ca scolie: c u r v i ĭ a.

v. *Aselghicesc*. – *Aselghiciune*.

ASEMĂNÀRE (pl. *asemănări*), s.f.; l'infin. d ' a s e a m ă n pris comme substantif: ressemblanee, similitude, comparaison, conformité. Reprezintă ca substantiv toate sensurile verbului a s e a m ă n. Sinonim cu a s e m ă n ă t u r ă.

Ioan din Vinți, *Molitvenic*, 1689, f. 114 a: „Pre c h i p u l ŭ tăŭ și pre *asămănare* zidit-aĭ dintăĭu pre omŭ…”

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 267): „sympathia fiica *asămănării* iaste și den dragoste să naște…”

Samuil Clain, *Învățături* (Blaj, 1784), p. 70: „Așa iaste și viiața noastră, tot cu frică, totŭ cu grije, să nu să păgubească, să nu-i vină perire dincoace sau dincolo, să nu cadă într-acesta sau într-acela păcatŭ, să nu să biruiască de rău, să sécere sămințăle faptelorŭ sale celorŭ bune. 0 *asămănare* voi spune, ca mai luminatŭ să puteți aceasta cunoaște. Au fostŭ unŭ orașĭu mare” etc.

Alecu Văcărescu, p. 41:

„Văzînd astfel de răbdare
Făr' d-avea *asemănare*,
Și să miră cum nu pier…”

Costachi Stamati, *Muza* I, p. 346:

„Filosofii greci au zis că trei rele sînt
Pe acest pămînt:
Femeia rea, focul și mare,
Care rele
Între ele
Au mare *asemănare*…”

Costachi Negruzzi, *O alergare de cai* IV: „Adevărat, nu e nici o *asemănare* între voi amîndoi; capul tău e de poet și al lui de oștean…”

În Munții Apuseni ai Ardealului se zice „p o t r o z, *asemenință* = a s e m ă - n a r e” (*Foișoara din Sibii*, 1886, p. 5).

v. *Aseamăn*. – *Răducere*.

ASEMĂNÀT, -Ă, adj.; le part. passé d ’ a s e a m ă n pris comme adjectif: ressemblant, comparé, conforme. Care se a s e a m ă n ă cu ceva sau cu cineva. Nu se zice mai niciodată, fiind înlocuit prin a s e m e n e.

v. *Aseamăn*. – *Asemănător*. – *Asemuit*.

ASEMĂNĂTÒR, -OARE, adj. et s.; ressemblant, conforme, qui ressemble, qui fait ressembler. Cuvînt foarte rar întrebuințat.

Antim, *Predice*, p.199: „să căștigăm darul teŭ, pentru cări acesta însuși avînd numele teŭ se face *asămănător* desevărșit bunătăților tale…”

v. [1,2]*Asemene*. – *Aseamăn*.

ASEMĂNĂTÙRĂ (pl. *asemănături*), s.f.; ressemblance, similitude etc. Sinonim cu a s e m ă n a r e.

v. *Asemănare*.

ASÈME, – v. [1]*Asemene*.

[1]ASÈMENE, adj.; égal, pareil, semblable. „*Asemene* = o b l u, n e t e d, u n u c a ș i a l t u” (*Lex.Bud.*). Din latinul a s s i m i l e m = a d - s i m i l e m, cu trecerea lui *l* în *n* (cfr. Miklosich, *Lautl*., *Consonantismus* I, p. 51), o trecere care se află și la francezi în burguinionul s e m n a i = s i m i l a r e (Littré, v. *sembler*). În graiul rotacistic al moților: *asemerea* (Frîncu-Candrea, *Românii din Munții Apuseni*, p. 85). Moldovenii rostesc mai mult *asemine* și *asămine*. Din cauza invariabilității sale la gen și la număr, *asemene* își asociază foarte des în grai, ca și cînd ar fi un adverb, pe emfaticul -*a*: *asemenea*.

În fabula lui Donici *Bărbatul cu trei femei*, cuvîntul ne întimpină de patru ori:

„Un om posnaș au fost schimbat
Vro trei femei cu cununii,
    Fiind tustrele încă vii.
Dar acolo era un aspru împărat,
La care cum au mers *asemine* știință,
Au și găsit de cuviință:
    Ca pentru așa faptă
    Pe om să-l de subt judecată;
Iar spre mai aspră înfrînare
Judecătorilor au pus el înainte
    Să fie cu luare-aminte
Și să închipuiască pedeapsa cea mai mare
Unei *asemine* de pildă ră urmare,

Că la de împotrivă, el hotărît era
Pe toți a-i spînzura.
(*Asămine* un împărat
Nici pe la noi n-ar fi stricat.)
Judecătorii văd că nu-i de șuguit;
Să hotărească drept ei mult s-au sirguit;
Și numai Dumnezeu de sus i-au luminat,
Căci socotința lor aceasta au urmat:
«Ca omului să de femeile tustrele,
Îndatorindu-se de a trăi cu ele».
Norodul însă s-au mierat
Pentru *asemine* prea slabă hotărîre…"

unde este mai cu seamă remarcabilă inversiunea curat poporană: *„asemene* u n împărat" = „u n *asemene…*"

Constantin Brîncoveanu, 1695 (*Cond. Brîncovenească*, în Arh. Stat., p. 101): „săvărșăndu-se toată zidirea mănăstirii (Hurezul) și cu céle ce înprejurul ei sănt, și dănd laudă lui Dumnezeu cu bucurie multă, nevoitu-ne-am iarăș cu *asemene* osărdie de am împodobit sfănta casă…"

Axentie Uricar, *Letop*. II, p. 174: „Această carte și altele *asemine* scriea la Nicolai-vodă…"

Asemene se construiește obicinuit cu dativul: *asemene* c u i, sau cu prepozițiunea c u: *asemene* c u ce.

Cugetări în oara morții, circa 1550 (*Cuv. d. bătr*. II, p. 467): „aceĭa-s fiii lu Dumnedzeu și *asĭamene* c u îngerii…"

Pravila Moldov., 1646, f. 21: „svrédelŭ sau toporŭ sau fune sau alte multe *asémenĭa* a c e s t o r a…"

Pravila Mateiu Basaraba, 1652, p. 247: „de să va fi și smintit elŭ singurŭ cu multe lucruri fărâ de ispravă, cu măncări, băuturi și altele *asémene* a c e s t o r a, ucigătorĭulŭ totŭ se va certa ca unŭ vinovatŭ…"

Silvestru, 1651, ps. CXIII:

„*Asémenĭa* să le fie l o r carii fac pre eĭ, și toț ceĭa ce să nădăjduesc întru ei…"	„S i m i l e s illis fiant qui faciunt ea, et omnes qui confidunt in eis…"

Axentie Uricar, *Letop*. II, p. 145: „au mers cu fermanul ce se scosăse de la Împărăție, ca unde vor găsi moldoveni robiți să fie volnici a-i lua; scos-au și de la hanul iarlăc *asemine* c u fermanul împărătesc…"

A. Văcărescu, p. 22:

„Fireasca ta frumușețe
Nu se află-n alte fețe;
Tu ești ună între toate,
Asemene-ț i nu se poate…"

 Uneori se zice d e *asemene* sau d-*asemene*, fără a trece în adverb.

Mitropolitul Dosofteiu, 1680, ps. LXX:

„…Dumnedzăule, cine-ĭ dĭ-*asĭamene* ție…?”	„…Deus, quis s i m i l i s tibi…?”

Ibid., ps. CXXXIV:

„De-*asĭamenĭa* lor facă-sâ cariĭ îĭ facŭ pre înșiĭ…”	„S i m i l e s illis fiant qui faciunt ea…”

Dar această asociațiune cu d e ne întimpină numai în sens adjectival, pe cînd verbul e totdauna fără d e -, bunăoară *ibid*., ps. LXXXVIII:

„Că cine întru nuor să să a s ĭ a m e n e Domnuluĭ, să să facâ *de-asĭamenĭa* cu Domnulŭ…?”	„Quoniam quis in nubibus a e q u a b i t u r Domino, et qui s i m i l i s erit Domino…?”

În *Liturgiar*, 1683 (*Slujba marelui Vasilie*, f. 29 a), Dosofteiu nu se sfiește chiar de a reduplica pe d e: „Cela ce ĭaste icoanâ bunătățâĭ tale, pecĭate de d e -*asĭamenĭa* în sineșŭ arătând pre tine tatăl…”

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 23): „Iubirea dară cătră cel șie d e *asémenea* va să arăte neiubirea cătră cel șie nu *de-asémenea*…”

În gura poporului și-n vechile texturi *asemene* sau amplificatul *asemenea* este invariabil la gen și la număr. În literatura modernă însă, prin analogie cu alți adjectivi în -*e*, se pune la plural *asemeni*. Ambele forme sînt deopotrivă bune.

Zilot, *Cron*., p. 6:

„Se aflară și d-aicea *asemenea* rîvnitori
Și cu dînsul împreună pe o cale călători…”

A. Pann, *Prov*. I, 62:

„…în loc să se apuce de negoț sau meșteșug,
Ei, p-alți *asemeni* cu dînșii găsind, fac prieteșug…”

A f a c e *asemene* c u p ă m î n t u l = a dărîma de tot o cetate, o întărire, o casă, „raser”.

Enachi Cogălniceanu, *Letop*. III, p. 195: „casele agăi Enachi, ce era în Iași făptură de Țarigrad lăngă Bărnovskie, le au făcut *asemenea* c u p ă m î n t u l…”

La Ioan Viski din Hațeg, 1697 (Transilvania, 1875, p.152) se aflâ o formă scurtată *aseme*, și tot acolo verbul a s e m e z în loc de a s e m e n e z. Această scurtare este pe deplin analogă cu forma n i m e lîngă n i m e n e sau p r e t u t i n d e lîngă p r e t u t i n d e n e.

Fără prepozițiunalul *a*-, s e m e n e, sau mai bine s e m e n, nu însemnează „semblable”, ci „prochain, du méme genre”: s e m e n i i mei pot să nu fie *asemenea* mie. Omul alb și omul negru, cel bun și cel rău, sînt s e m e n i, dar nu sînt *asemenea*.

v. ²*Asemene*.

[2]**ASÈMENE** s. **D-ASÈMENE,** adv.; pareillement, également, semblablement, de méme, de la méme maniére. Materialmente este același cuvînt cu adjectivul a s e - m e n e. Mai adesea își asociază în grai pe emfaticul -*a*: *asemenea*. Sinonim cu a ș i j d e r e „t o t a ș a, c u a c e l a ș i c h i p, c u a c e e a ș i m ă s u r ă, d o p o t r i v ă” (Costinescu). În opozițiune cu a i m i n t r e.

Cugetări în oara morții, circa 1550 (*Cuv. d. bătr*. II, p. 449): „stau înpărații cu voinicii, mișeii cu bogații, bătrănii cu tinerii, și toți *asemene* vor sta…”; *Ibid*., p. 454: „bogații și mișeii, și vor sta toți *asemenele*…”, unde e foarte interesantă forma amplificată *asemenele*, cu –l e prin analogie ca în opusul „aimintrele”.

Mitropolitul Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, f. 82 a: „eștĭ d e -a- t o c m a și de-*asĭamenĭa* și într-un scaunŭ cu părintele…”

Șiapte taine, 1644, p. 310: „a doo ĭaste *asémenĭa* aceștiĭa a•unul, a treĭa ĭarășŭ tot î n t r -u n c h i p ŭ a•unul de la bogoĭavlenie…”

Deosebirea de sens între *asemene* și î n t r - u n c h i p se vede bine în următorul text:

Omiliar de la Govora, 1642, p. 26: „într-un chip le dărui lor suflet înțelept și fără moarte, și î n t r - u n c h i p *asémenea* le déde toată častâ lume văzutâ și ce e întru ĭa; și *asémenĭa* e lor un cerĭu acoperemănt, soarele și luna o luminare e întru casa lor și pămăntul li e masâ; și ploaĭa *asémenea* li se varsâ celor direpți și celor păcătoș…”

Moldovenește se rostește mai ales *asemine* sau *asămine*.

Nicolae Costin, *Letop*. II, p. 122: „de pre la alte mănăstiri ce au mai rămas oameni neprădați și nejecuiți, după eșitul tătarilor n-au mai întărziat cu șederea, temăndu-se să nu pață *asemine*…”

Nicolae Muste, *Letop*. III, p. 22: „Carii n-avea să dea, îi lega la pușce, și-i ungea cu miere ca să-i mănănce muștele, și nu numai boierilor făcea această strimbătate, ce și giupăneselor lor *asemine*...”

Același, p. 30: „Venit-au Antioh Cantemir-vodă la scaunul domniei Moldovei, om tănăr ca de 24 ani, silitor spre bună chiverniseala țării, și se nevoia ca să se facă *asemine* următor tătăni-său la dreptate…”

Axentie Uricar, *Letop*. II, p. 149: „s-au spăimăntat și au plecat fuga, *asemine* au făcut și alte capete…”

Cînd se alăturează două lucruri, *asemene* se construiește deopotrivă bine cu c a și cu c u.

Amiras, *Letop*. III, p.103: „au luat și de la boieri, și de la mănăstiri, și de la toate breslele desătine *asămine* ca de la țărani…„; iar mai jos, p. 150: „dănd desătina *aseminea* c u țaranii…”

Sensul lui *asemene* se întărește prin t o t.

Gheorgachi Logofăt, *Letop*. III, p. 305: „La Sfăntul Vasilie, la Sfăntul Botez și la Sfintele Paști t o t *asemene* se păzia rănduealа meselor domnești…”

Forma *asămine* se aude și-n Ardeal:

„Toți îmi pleacă la bătaie
Între sunet de cimpoaie,

Cîte șas-alăturea,
Cîte patru-*asăminea*…”

(Pompiliu, *Sibii*, 77)

v. [1]*Asemene*. – *Așijdere*.

ASEMENÈZ. – v. *Aseamăn*.

ASEMENÌNȚĂ. – v. *Asemănare*.

ASEMÈZ. – v. *Aseamăn*.

ASEMUIÈSC (*asemuit*, *asemuire*), vb.; assimiler, comparer. Sinonim cu a s e a - m ă n, după analogie cu care s-a și format din s e m u i e s c, singur întrebuințat în vechile texturi.

Glosar circa 1600 (*Cuv. d. bătr*. I, 301): „S e m u e s c, aleg cu cugetul, judec, socotesc”.

Omiliar de la Govora, 1642, p. 97: „ĭaste soarele luminâ în făpturile céle văzute, și veselie în toate neamurile, și cunoaștere și s e m u i r e celora ce-s într-însul….”

S e m u i e s c însemna dentîi numai „examiner”, derivînd din „samă = lat. examen”; el s-a confundat apoi cu s e a m ă n, bunăoară în expresiunea: „te s e - m u i e s c cu cutare = te a s e m ă n e z cu cutare”, iar mai mult încă prin forma amplificată *asemuiesc*, devenită chiar sinonim cu a s e a m ă n.

Zilot, *Cron*., p. 56:

„Dar hoții fiind mulți și îndîrjiți prea foarte,
Nimic nu s-au sfiit că poate fi și moarte,
Ci tare-au năvălit asupră-le, săracii:
Nici unul n-a rămas, pre toți i-au perdut dracii,
Și hiare să le zic, aspide veninate,
Că nu s-*asemuiesc* cu oamenii la fapte…”

Dinu Goleseu, *Călătoria*, 1826, p. 77, vorbind despre Belvedere din Viena: „Alte odăi cu mulțime de organe în multe feliuri din vremea cea veche, ce iar nu se *asemuiesc* cu ceale de acum, decît numai buciumul și fluierașul ciobanului…”

A. Odobescu, *Pseudokyn*., p. 33: „…Poetul nu află, în puternica lui închipuire, alte imagini mai potrivite spre a descrie pe acei nenorociți, decît a-i *asemui* cînd cu șire de melancolici cocori, cînd cu stoluri zăpăcite de grauri…”

În epoca fanariotică se întrodusese cu același sens forma *asemăluiesc*, citată de Cihac (II, 525), cu o lnngire anormală întocmai ca în „prețăluiesc” în loc de „prețuiesc”.

Despre fuziunea lui a s e a m ă n cu s a m ă și despre raportul ambilor către ungurescul s z á m, a se vedea studiul men în *Columna lui Traian*, 1883, p. 22-30.

v. *Aseamăn*. – *Semuiesc*. – *-luiesc*.

ASEMUÌRE (pl. *asemuiri*), s.f.; l'infin. d'asemuiesc pris comme substantif: ressemblance, similitude. Sinonim cu asemănare și cu asemănătură.

Zilot, *Cron.*, p. 53:

„Vedeți ceastă cădere
A țării și durere
A sufletului meu;
Pentru a ei peire
Ce n-are-*asemuire*
Cu cît am cetit eu…"

v. *Asemuiesc*. – *Semuire*.

ASEMUÌT, -Ă, adj.; part. passé d'asemuiesc pris comme adjectif: pareil, semblable. Sinonim cu asemănat și mai ales cu asemene.

B. De la Vrancea, *Sultănica*, p. 107: „Norii posomorîți burnițau peste toată mahalaua, înecînd casele într-o atmosferă grea, fumurie și împufată, *asemuită* cu aburii ce plutesc alene pe dasupra bălților…"

v. *Asemuiesc*. – *Semuit*.

ÀSEN. – v. *Asin*.

ASFINȚÈSC (*asfințit*, *asfințire*), vb.; se coucher (du soleil, de la lune, des astres). Sinonim cu apun sau scapăt. Se întrebuințează numai la a treia persoană, și mai ales cînd e vorba despre soare.

Balada dobrogeană *Mihnea-vodă*:

„Pîn' era soare-n chindie
Rămase tătari o mie;
Nici soarele n-*asfințea*,
Și tătarii se sfîrșea…"

(Burada, *Călăt.*, p. 210)

Alexandri (*Poez. pop.*², 12): „balaurii sînt totdauna învinși de către Feți-Frumoși și tăieți în multe bucăți, carile cearcă a se împreuna pănă ce *asfințește* soarele…"

La Bolintineanu, *Cerbul*, în loc de „soare" se pune zi:

„Cerbulețe, mai privește
Soarele ce pere-n nori,
Căci cu zioa ce-*asînțește*
În lungi doruri ai să mori…"

Despre lună, Costachi Stamati, *Muza* I, p. 107:

„Dar el nici că s-a trezit,
Și luna a *asfințit*…"

Ibid., p. 256:

„L u n a *asfințește*, frații adormiră
Toți pe la chilii…”

Despre stele:

„Poporul zice că stelele *asfințesc* dimineața și răsar seara” (T. Constantinescu, Brăila, c. Latinu).

E ciudat că Cihac (II, 338) desparte pe *asfințesc* atît de s f î n t = slav. свѧтъ (polon. *swiety*, litv. *sventas*, gotic *svinths*), precum și de s î n t = lat. *sanctus*, derivîndu-l din slavicul свѣтъ „lumină”. Dentîi a s f i n ț i r e este tocmai dispariţiunea luminei, adecă nelumină. Al doilea, nazala în românul *asfințesc* e organică, iar în slavicul s v ĕ t ŭ nazală nu există. Este pe deplin o etimologie ca „lucus a non lucendo”!

Legătura lui *asfințesc* cu s f î n t sau cu s î n t e mai pe sus de orice îndoială serioasă. Cuvîntul însemnează literalmente: „a d s a n c t o s abeo” sau „a d s a n c t u m abeo” „se sanctifier”, devenir saint”. D. Șaineanu (*Semasiologia*, p. 36), vorbind despre epitetul poporan „s f î n t u l soare”, „s f î n t a lună”, observă foarte bine: „Acest epitet explică în același timp și pe verbul s f i n ț e s c, *asfințesc* în sens de a apune despre soare sau lună. Într-o doină ardeleană (Jarnik-Bîrseanu, 15):

«Și de dragul dumitale
Știe chiar și s f î n t u l s o a r e,
Că la tine cînd privește,
Stă și nu mai *asfințește*».

În balada *Inelul și năframa* (Alexandri, p. 21):

«Și pe dînsul l-a zidit
În altar la r ă s ă r i t,
Pe ea-n tindă l-a s f i n ț i t».

Această scăpătare sau moarte aparentă a soarelui, această s f i n ț i r e, o exprimă albanezii prin «perănduem» (din *perăndi* «zeu» = lat. «imperantem»), literal «a împărăți»: «diλe perendóne» = «sol occidit», ca și neogrecul βασιλέυω «a apune», literal «a domni». V. Miklosich, *Alb. Forsch*. II, 32”.

Între terminologia română și între cea romanică ne întimpină, negreșit, o strînsă înrudire semasiologică. Neogrecul „ἐβασίλευσεν ὁ ἥλιος = a *asfințit* soarele”, „τὸ βασίλεμα τοῦ ἡλίου = a s f i n ț i r e a soarelui”, „ὁ βασιλεμένος ἥλιος = soarele a s f i n ț i t” corespunde mai cu samă cu locuțiunea românească poporană: „soarele e î n s c a u n cînd apune” (Preut G. Rarinca, Tecuci, c. Torcești). Dar nu numai o strînsă înrudire, ci o aproape identitate se cuprinde între albanezul „soarele se d u m n e z e i e ș t e” și românul „soarele *asfințește*”, în cari ambele ni se înfățișează „apusul” ca o regiune unde locuiește zeul cu sfinții. În albenezul p e r n d i se ascunde mai curînd latinul „parentem” decît „imperantem”. Noțiunea de „imperans”

se exprimă albanește prin „zot”, și numai se asociază, iar nu se identifică, cu acea de „deus”; „zoti Perndia”, ca la noi „Dumne-zeu = Dominus-Deus”. Apoi precum românește se zice la occident – a s f i n ț i t, tot așa albanește occidentul se cheamă p e r n d o n, de ex.: „ku vete? tek perndon” = încotro te duci? spre a s f i n ț i t (Hahn). În scurt, terminul albanez și cel românesc se întîlnesc în toate accepțiunile lor. Noțiunea de sanctitatea occidentului era la noi atît de înrădăcinată, încît popa Grigorie din Măhaciu, circa 1600 (*Cuv. d. bătr.* II, p. 201 sqq.), traducînd o legendă slavică despre Avraam, și-a permis a adăuga în ea de la sine că îngerii locuiesc „la apusul soarelui”. Ideea e cu totul necreștină. La creștini Răsăritul este regiunea cea sfîntă, iar Apusul numai în anticitatea elenică era privit ca sfînt (cfr. Vinet, *Paradis profanes*, în *Revue de* Paris, 1856, 15 janv.; Welcker, *Kleine Schriften*, 1845, t. 2: *Die homerischen Phaeaken*; etc.). *Asfințesc*, slavizat dintr-o formă anterioară a s î n - ț e s c, este la români, ca și „diλe perăndone” la albanezi, un rest paganic din acea epocă precreștină, cînd la Apus erau „οἱΜάκαρες”, Hesperidele, Elysiul, Atlantida, în Omer, în Esiod, în Platone…

v. *Soare*. – *Sînt*. – *Sfînt*. – [2]*Sfințesc*. – *Războn*.

ASFINȚÌRE, s.f.; coucher des astres. Sinonim cu a p u s sau a p u n e r e și cu a s f i n ț i t.

Costachi Conachi, p. 218:

„De-abia zorile lucește, și doresc de *asfințire*,
Pentru că, și zi și noapte, inima mea-i în clătire…

v. *Asfințesc*. – *Asfințit*.

[1]**ASFINȚÌT, -Ă,** adj.; part. passé d ' a s f i n ț e s c pris comme adjectif: couché (des astres). A p u s. S c ă p ă t a t. Soarele *asfințit*, luna *asfințită*, stele *asfințite*.

v. *Asfințesc*. – [2]*Asfințit*.

[2]**ASFINȚÌT,** s.m.; part. passé d ' a s f i n ț e s c pris comme substantif: 1. coucher des astres; 2. ouest, couchant, occident. A p u s. S o a r e - a p u n e. S c ă p ă t a t. Partea cerului unde asfințește soarele și partea zilei cînd a s f i n ț e ș t e. În opozițiune cu r ă s ă r i t.

Un boacet din Moldova:

„Merge de la răsărit
Și pînă la *asfințit*...”

(Burada, *Înmormînt*., p. 121)

Costachi Negruzzi, *Aprodul Purice*:

„Soarele-acum cu mărire se pleca cătr-*asfințit*,
Luminînd cîmpul acela de cadavre coperit…”

I. Creangă, *Danilă Prepeleac* (*Conv. lit*., 1876, p..458): „Atunci dracul se crăcește c-un picior la *asfințit* și cu unul la r ă s ă r i t…”

Cîntec din Moldova:

„Cine-mi stă și tăbărește,
Cine-mi stă de poposește
La movili între hotare
Pre la *asfințit* de soare?…”

(Caranfil, *Valea Prutului*, 50)

A. Vlăhnță, *Nuvele*, p. 126: „așteptîndu-și cu liniște, ca pe-un *asfințit* de soare, ceasul de vecinică odihnă…”

Ibid., p.179: „În zarea *asfințitului* străjuiesc codrii arămii, și din văzduh se lasă o liniște grea, posomorîtă și rece…”

În loc de „soarele a s f i n ț e ș t e” se zice adesea: „soarele d ă î n *asfințit*”.

P. Ispirescu, *Legende*, p. 34:. „Cînd se trezi bine din cugetările lui, văzu că soarele d ă î n *asfințit*…”

Același, *Snoave*, p. 51: „Soarele d ă d u s e î n *asfințit*, cînd un călător ajunsese într-un sat…”

O credință poporană:

„Dacă cineva calcă pe razele răspîndite pe pămînt de soare cînd e la *asfințit*, se îmbolnăvește de picioare, nu poate merge și se zice că-i bolnav d e d î n s e l e…” (Pr. G. Grosu, Iași, c. Voinești).

Ca indicațiune a părții zilei, *asfințit* se confundă cu a m u r g și chiar cu c h i n d i e.

„Pe aice la c h i n d i e se zice *asînțitul* s o a r e l u i…” (I. Thoma, Galați, Mavromol).

În Ardeal, pe-alocuri se aude la feminin: s f i n ț i t ă, iar ca verb „a s f î n t a”.

„Apă de scaldă să nu se iaie niciodată din rîu, fîntînă etc. după s f i n ț î t a soarelui” (R. Simu, Trans., c. Orlat).

„În decurs de un an să nu s f i n t ă soarele preste hainele copilului, căci capătă spaimă” (Ibid.).

v. *Asfințesc*. – *Asfințire*. – *Achindie*. – *Apus*. – *Amurg*.

ASÌGUR (*asigurat*, *asigurare*), vb.; assurer, garantir. Î n c r e d i n ț e z. Întreaga familie a acestui cuvînt: s i g u r, s i g u r i p s e s c etc., s-a întrodus la români în epoca fanariotică sau cu puțin mai-nainte, fără a fi străbătut peste Carpați, astfel că în *Lexiconul Budan* nu se găsește nici unul. Neogrecul σἰγουρος, împrumutat de la italieni, ne-a înzestrat cu toate aceste formațiuni, ca și pe sărbi cu s i g u r a n sau s i g u r n o s t. Cihac dară are dreptate cînd pune pe s i g u r între elementele neogrece (*Dict*. II, 698), după ce dentîi (I, 254) îl pusese pintre cele latine. Din latinul s e c ù r u s (ital. *sicùro*, span. *segùro*, franc. sûr etc.) ar fi ieșit românește s ă c u r, cel mult s e g u r, niciodată s i g u r. Oricum însă, cuvîntul a rămas și va rămînea în grai, nu numai pentru că e trebuincios, dar și pentru că a reușit a se româniza pe deplin, mai ales în formele prefixale sau sufixale ca *asigur*, s i g u r a n ț ă etc.

v. *Sigur*.

ASIGURÀRE
ASIGURÀT } v. *Asigur.*

A-SÌLA (CU D-), adv.; par force, par contrainte, forcément, à contre coeur. Cînd nu se face ceva de bună voie, ci prin s i l ă.

Pravila Moldov., 1646, f. 65: „nu ĭaste nime datorĭu cu d e-*a sila* să-l facă să facâ ačasta…"

Miron Costin, *Letop.* I, p. 349: „Ștefăniță-vodă aice ca un om tănăr, nevrănd soră-sa Rucsanda să vie pre scrisorile tătîni-său și a lui în țeară den Rașcov, care tîrg au fost dat Hmil după moartea lui Timuș feciorului său, trimis-au oaste asupra Rașcovului să-l bată și să iee pre soră-sa pre doamna Rucsandra c u d e -*a sila*…"

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, oct. 5 (f. 46 a): „mă adusărâ la o râpâ adâncâ, de o zvărliturâ de largâ și adâncâ pănă la tartarŭ, și mă trăgĭa c u d e -*a sâla* la acĭa râpâ să m-arunce…"

Caragia, *Legiuire*, 1818, p. 93: „să să tragă c u d e -*a sila* la judecată…"

Înainte de a fi luat de la slavi pe s i l ă, românii cată să fi avut un alt adverb cu același sens, de care se pare că s-a și păstrat o urmă peste Carpați: în Biharia, în loc de c u d e -*a sila*, se zice „c u d e -a t ă r i a" (M. Pompiliu, *Conv. lit.*, 1887, p. 1019), unde toate elementele constitutive sînt latine.

v. *Silă. – Tărie.*

ASIMȚÈSC (*asimțit*, *asimțire*), vb.; réfléchir, méditer. Nu vine pe dentregul din latinul a s s e n t i o, ci s-a format deja pe tărîmul românesc din s e n t i o cu intensivul *a-* (= *ad*), pentru a exprime o concentrațiune a sufletului sau a spiritului, cam ceea ce Bossuet zicea: „Réfléchir, c'est recevoir, au-dessus des mouvements corporels et au-dessus méme des sensations, une lumiére qui nous rend capables de chercher la vérité jusque dans sa source". Așa, cel puțin, înțelegem noi pe *asimțesc* în următorul pasagiu din mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, nov. 3 (f.100 b): „închidzându-sâ într-un bordeĭașŭ, au înplut 60 de aĭ, nice vădzutŭ de nime, nice grăit cu nime, ce întru sine *asâmțândŭ* si pre Dumnedzău chitindŭ…"

Cuvîntul e foarte frumos.

v. *Simțesc.*

ÀSIN (pl. *asini*), s.m.; t. de zool.; âne. Dobitoc de genul calului, cu urechi lungi. Măgar. Din latinul a s i n u s (ital. *asino*, span. *asno*, fr. *âne* etc.). Este o curioasă scăpare din vedere că Cihac a uitat de a pune pe *asin* între elementele latine ale limbei române, deși n-a uitat pe m ă g a r pintre cele slavice. Cuvîntul nu e un neologism, ci o moștenire poporană directă din latina, cu conservarea sonului *s* între vocale, fără a-l trece în *z*, întocmai ca în „casă". În vechile texturi sinonimul m ă g a r nu se găsește de loc, pe cînd *asin* e foarte des.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quat. VII, p. 11, 15: „ĭatâ înpăratulŭ tău vine, șade spre mânzișorŭ de *asinŭ*…"

Mitropolitul Varlam, 1643, I, f. 88 b: „ĭatâ înpâratulŭ tău vine călare pre *asinŭ*…"

Ibid., f. 354 b: „carele de voi nu-ș dezleagâ boul sâu sau *asinulŭ* de la ĭasle și-l duce de-lŭ adapâ…„

Uneori cuvîntul se scrie *asen* și *asăn*, după cum cată să se fi rostit în graiul poporului.

Cugetări în oara morții, circa 1550 (*Cuv. d. bătr.* II, p. 470): „alții voru fi negri ca însuș diavolul, alții vor fi ca peile aspideei, alții ca pieĭale *asenului*, alții ca fumul…"

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, sept. 24 (f. 26 b): „odânâoarâ ĭarăș mĭarsâ în pădure a lĭamne cu *asânulŭ*; și aducând lĭamne, ursulŭ veni și lovește *asânulŭ*…"

Același, *Paremiar*, 1683, f.1 a: „cunoscu boulŭ pe cine l-au agonisitŭ și *asânulŭ* ĭaslĭa domnuluĭ său…"

Pentru a exprime mai bine sonul lui *i* în *asin*, intermediar între *e* și *ă*, Silvestru (1651, ps. CIII) îl scrie prin *y*:

„Carele adapâ toate fierile cămpilorŭ și stămpărâ sétĭa *asynuluĭ* (асѵнꙋлꙋ́й) sălbatecŭ…"	„Potabunt omnes bestiae agri, suscipient o n a g r i in sitim suam…"

Asinul sălbatec sau onagrul purta la români un nume specific: c o l u n, împrumutat probabilmente de la tătari, căci pînă astăzi acest animal se cheamă k u l a n nu numai la turci, dar și-n Persia, la calmuci, kirghizi, buchari etc. (Nemnich, *ad voc.*). De asemenea turanic este c a t î r „mulet".

Despre glasul *asinului* nu se zice în același fel, deși termenul cel mai obicinuit pare a fi z b i e r ă t.

Ieromonahul Macarie (*Lexicon*, ms. din 1778, în Bibl. Centrală din București, v. *glasŭ*), într-un foarte interesant registru: „Deosebirea glasurilor celor jivinelnice", zice: „a *asînului* r ă g i r e a, r ă g i t u r a, z b i e r a r e a".

„…calul rînchează, *asinul* r a g e, oaia și capra zbiară…"(D. Receanu, Banat, Lugoș).

„…*asinul* urlă" (D. Păscuț., Trans., c. Făget).

La feminin se zice a s i n ă „ânesse".

v. *Asină*. – *Colun*. – *Catîr*. – *Rag*. – *Zbier*.

ASINÀȘ. – v. *Asinel*.

ÀSINĂ, s.f.; ânesse, bourrique. Măgar parte femeiască. M ă g ă r i ț ă sau m ă - g ă r o a i c ă.

Biblia Șerban-vodă, 1688, *Matth.* XXI, 7:

„Adusără *asina* și mânzul…"	„Et adduxerunt a s i n a m et pullum…"

Mitropolitul Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, f. 58 b: „și dzâsâ Avraamŭ argațâlorŭ săĭ: ședețŭ aciĭ cu *asâna*, ĭară eu și cuconulŭ om trĭace pănă ciĭa…"

Ibid., f. 47 a: „Și era dobitoacele luĭ: oĭ patrusprĭace miĭ, cămile șĭase miĭ, părechi de boĭ o mie, *asâne* de prăsturâ o mie…"

„*Ibid*., f. 60 a: „trimite-mi pre unulŭ din fičori și o *asână*…”
v. *Asin*. – *Măgăriță*.

ASINÈL (pl. *asinei*), s.m.; petit âne. Deminutiv din a s i n, ca și a s i n a ș, ambii citați de ieromonahul Macarie (*Lexicon*, ms. din 1778, în Bibl. Centrală din București).
v. *Asin*.

ASLÀM (plur. *aslamuri*), s.n.; t. jurid.: usure. C a m ă t ă. D o b î n d ă. Un arhaism moldovenesc, despărut din grai, dar prețios din punctul de vedere istoric.
Psaltirea Scheiană, circa 1550 (ed. Bianu, p. 37), XIV:

„…argintul său nu déde într-*aslamŭ*…”	„…pecuniam suam non dedit ad u s u r a m…”

Același pasagiu la mitropolitul Dosofteiu, 1680: „arginții săĭ nu-ĭ déde într-*aslam*, unde în contextul slavic: „srebra svoego ne dastŭ v ŭ l i c h v ă”, iar la Coresi, 1577, și la Silvestru, 1651: „c a m ă t ă”.
La Arsenie din Bisericani, circa 1650 (ms. în Acad. Rom.), cuvîntul ne întimpină de trei ori:

Ps. LIV: „Nu se mai înpuținează din calĭa ei *aslamul* și înșelâcĭunĭa…”	„…Non deficit de plateis ejus u s u r a et dolus…”
Ps. LXXI: „de *aslamuri* și de nedereptâți va izbâvi…”	„…ex u s u r a et iniquitate redimet…”
Ps. CXVIII: „pleacâ inima mĭa întru mărturiile tale, ĭarâ nu într-*aslam*…”	„…inclina cor meum in testimonia tua et non in a v a r i t i a m…”

Mitropolitul Varlam, 1643, *Matth*. XXV, 27:

„…și déc-am venit eu, aș lua al mieu cu *aslam*…”	„…et veniens ego, recepissem utique quod meum est cum u s u r a…”

unde în *Noul Testament* din 1648: „c u d o b ă n d â”.
Ibid., I, f. 16 b: „holdele diavolului săntŭ locurile céle ascunse, unde să facŭ curviile, uciderile, nedireptâțile, *aslamurile*, asuprélele…”
Cuvîntul ne mai întimpină în secolul XVIII într-un act de la Mihai-vodă Racoviță din 20 mai 1721 (Doc. 75, pact XV, *A.R. Mold*., în Acad. Rom.): „deci Turcul, văzindu că nu i să dau banii, au apucat pe dumnialui pe Costantin spatar, și dându-i strănsoare, au căutat dumnialui de au luat bani de la alți neguțitori cu *aslam* de s-au măntuit…”
După cum d o b î n d ă ne vine de la slavi, iar c a m ă t ă de la bizantini, tot așa pe *aslam* românii l-au căpătat de la cumani. În *Dicționarul cumano-latin* din secolul XIV (*Codex Cumanicus*, ed. Kuun, p,. 85, 101):
„a s t e l a n, usura;

a s t l a n c i, revenditor".

Radicala a s „gagner", și chiar tulpina a s t „gain, avantage", există în mai multe dialecte turanice (cfr. Vambéry, *Etym. Wtb. d. turko-tat. Spr.*, p. 19); dar cuvîntul a s t l a n „usure" nu se află nici în dialectul turc osmanli, nici în cel uigur, nici în cel djagataic, ci numai și numai la cumani.

Despre consecințele curat istorice ale acestei etimologii, a se vedea notița mea *Ueber die türkischen Elemente* (*Berichte* des *Orientalisten Congresses*, Wien,1889, p. 90). Aci voi apăsa asupra următoarelor două puncturi:

1. Pînă la probă contrarie, *aslam* aparținînd numai graiului din Moldova, fără a i se găsi vreo urmă în Ardeal sau la munteni, rezultă că *Psaltirea Șcheiană*, mai veche decît cea coresiană, a fost scrisă de un moldovean.

2. Dispariițiunea cumanilor de pe țărmii Dunării fiind anterioară secolului XIV, urmează că cu mult înainte de 1350, adecă înainte de data descălecării maramurășenilor lui Bogdan-vodă, Moldova era locuită deja de români.

v. *Accé*. – [2]*Asan*. – *Coman*. – *Camătă*.

[1]**ASLÀN,** s.m.; t. de zool.: lion. Leu. Turcul a r s l a n, vulgar a s l a n, trecut la bulgari, la serbi, la albanezi, și care s-a încercat a se întroduce și la români. La Pitarul Hristachi, *Istoria lui Mavrogheni*, 1817 (Buciumul, 1863, v. 35):

„Deci iarăși luarăm veste
De răsmirița ce este,
Și văzurăm ca un *aslan*
Pă Mavrogheni în divan,
Începînd a se găti
Războiul a-l întocmi…"

v. [2]*Aslan*.

[2]**ASLÀN** (pl. *Aslanești*), n. pr. pers. m.; nom de certaines familles nobles moldaves et valaques. Din turcul a s l a n „lion" s-a născut, atît la români precum și la popoarele de peste Dunăre, numele personal *Aslan*.

În actul muntenese din 1629 (*Doc. Rom.* I, nr. 205, în Arh. Stat.), între mai mulți boieri iscălește g r e c e ș t e și *„Aslan* vornic", iar pe pecetea lui sînt doi l e i în picioare, între cari un arbore, și dasupra literele latine: A.V.

În cronica muntenească, acest *Aslan*, dentîi unul din oamenii grecitului Leon-vodă, a fugit la 1630 cu Mateiu Basaraba și cu alți „boiari de preste Olt" la Hațeg, apoi s-a împăcat cu domnuul și a fost numit mare ban al Craiovei (Cipariu, *Arh. p. filol.*, p.17,19).

În Moldova ne întimpină *Aslan* mare postelnic sub Petru-vodă cel Șchiop la 1576 (*Cond. ms. Asachi*, în Arh. Stat., t. I, f. 675b), probabilmente grec ca și cel de mai sus; iar mai tîrziu, sub Nicolae Mavrocordat, între boieri figurează Iordache *Aslan* al doilea spătar, proprietar în districtul Botoșani (*Ibid.*, f. 508 a).

A fost în Moldova și o familie armenească *Aslan*, care s-a boierit la 1810 și a dobîndit apoi nobilitatea austriacă în Bucovina (Baracz, *Zywoty Ormian w Polsce*, p. 32).

Pe lîngă *Aslan*, mai exista în Moldova și a rămas, pare-se, în Basarabia o altă familie grecească boierită purtînd porecla sinonimică L e o n (= Λέων), din care unul ținuse în căsătorie pe o nepoată a lui Duca-vodă (*A.I.R.* I, 1, p. 84).

De aimintrea, ca supranume se întrebuința la noi și vorba curat românească L e u; bunăoară, între răzași sau moșneni din timpul lui Alexandru Lăpușneanul, într-un crisov din 1554 (*A.I.R.* I, 1, p. 67): Stan i Badĭul i Dobre i Ion L e u l… ”

v. *Aslana*. – [2]*Ceaur – Leon*. – [1]*Leu*.

[3]**ASLÀN** (pl. *aslane*), s.n.; variété de cerises. „Aslan, Kirschenart” (Șaineanu). Baronzi, *Limba română*, p. 93: „Numiri de cireșe: negre-dulci; negre-amare; albe-rumeioare; drăgănele; *aslan*-roșii; *aslan*-negre…” Cată să fie un cuvînt turcesc.

v. [1]*Aslan*.

ASLÀNA, n. pr. pers. f.; Léonie. O formă femeiască din turcul a s l a n „lion”. În *Pomelnicul de la Bistrița*, 44 (ms. în Acad. Rom), între membrii vechii familii boierești din Moldova Ganguru: „Ivanŭ Gangurŭ i Mariĭa, *Aslana*, Parasca…” Textul fiind dintr-o epocă anterioară înrîuririi turcești propriu-zise între români, bănuim că este un nume cumanic.

v.[1]*Aslan*.

ASMÀN (pl. *asmani*), s.m.; t. pastoral: bélier châtré, mouton. Se rostește și aspirat: *hasman*. B e r b e c s c o p i t. B e r b e c b ă t u t. B e r b e c î n t o r s.

„Berbeci se zice numai la cei cari nu sînt întorși; la cei întorși se zice *hasmani*” (Tutovanu, Covurlui, c. Fărtănești).

„…b e r b e c, dacă se lasă de rudă; iar dacă i se scoate sămînța – *asman*” (St. Voinea, Dobrogea, c. Somova).

Cuvîntul ne e cunoscut numai din Covurlui și din Dobrogea. Aceasta ne face a presupune o origine turcească, poate chiar din aceeași tulpină cu „asma” care însemnează „viță t ă i a t ă”, „vigne c h â t r é e”. Dacă se va constata însă că turcesc nu este, atunci s-ar putea apropia de latinul vulgar s e m u s „châtré, mutilé” (Du Cange), conservat și-n dialectele italiane. Din s e m , prin analogie sufixală cu „cîrlan”, „țurcan” etc., s-ar naște s ă m a n, de unde apoi *asman*. Deocamdată este o pură ipoteză.

v. *Asmă*.

ASMAȚÙC
ASMAȚÙI } v. *Hațmațuchi*.

ÀSMĂ, s.f.; t. de vinic.: sorte de vigne. Din turcul a s m a „treille, vigne”. Cuvîntul se aude peste Olt. „Via pusă din nou ia numirea de s a d; aceea care are viță mare se zice h a l î n g ă; cînd se prășește înainte de a înflori se zice că t ă r ș e ș t e l a c h i t ă; vița tăiată la doi muguri se zice c ă p r u c i; aceea care o lasă pe rod se zice

c e p; cînd o taie de tot, se zice că de acolo iasă o viță numită *asmă*” (R. Michaileanu, Mehedinți, c. Vînju-Mare).

v. [1]*Turc.* – [2]*Viță.*

ASMONÌE sau **ASONÌE,** s.f.; t. de botan.: Jasmin. O variantă poporană poetică din i a s m i n, numele obicinuit al unei mirositoare flori de grădină, pentru care toate limbile europee au adoptat termenul arab i â s m i n, mai mult sau mai puțin modificat, astfel că italienește, bunăoară, el a agiuns g e l s i m o și g e l s o m i n o, iar în vechea franceză g e n s e m i l. Numele românesc ordinar este i a s o m i e = = neogr. ἰ α σ ο υ μ ί sau ι α σ ο υ μ ί (Cihac), în care însă a perit *n* din i a s - m i n, conservat în *asmonie*.

Un cîntec de nuntă din Basarabia:

„El cu mîna flori adună
Mărioarei de cunună,
De cunună de-*asmonie*
S-o pornească-n cununie,
Cunună de mintă creață
Să i-o slobozim pe față,
Cunună de bărbănoc
În două cu busuioc…”

(*Aurora română*, 1882, p. 53)

Doină din Ardeal:

„Frunzuliță asonie,
Mai în jos de Orăștie
Vin doi frați din cătănie…”

(*Țara nouă*, 1887, p. 126)

v. *Iasmin*.

ASMÙȚ (*asmuțat*, *asmuțare*), vb.; exciter des chiens; fig.: pousser quelqu’un à une mauvaise action. A ațița cînii. A îndemna la vrajbă. A întărîta. A stîrni. *Asmuț* circulează, fără vreo deosebire de sens, la un loc cu formele *amuț* și *sumuț*. *Amuț* e numai de prima conjugațiune; *asmuț* și *sumuț* se întrebuințează și la a patra: *asmuțesc*, *sumuțesc*. Noțiunea fundamentală este „exciter des chiens”, celelalte noțiuni sînt secundare. Cihac (Dict. II, 352) trage cîtetrele forme din paleoslavicul съмѧтѫ, съмѧштѫ „troubler”, rusul смущатв смутитв. O asemenea derivațiune, pe care nici sensul n-o justifică, nici fonetica, este curioasă mai cu samă cînd o etimologie bună, singură mai pre sus de vreo objecțiune, a fost propusă deja la 1825 în *Lexiconul Budan*: „*amuț* = a d et m u t i o”. Tot așa *sumuț* este s u b - m u t i o, iar *asmuț*, contras din *asumuț*, este a d - s u b - m u t i o. Această derivațiune e atît de clară, încît n-ar avea trebuință de a fi demonstrată, dacă pretinsul slavism al lui *asmuț* nu s-ar fi furișat pînă și la d. Șaineanu (*Dicț. rom.-germ.*, v. *sumuț*). Lătinește m u t i o „marmotter, murmurer” însemna dentîi „gronder com-

me un chien", de unde apoi a trecut la orice glăsuire ne-nțeleasă, neisprăvită sau inarticulată, însă răutăcioasă ca mîrîirea cînelui: „m u t i r e, quod proprium est canum, cum incipiunt irritari" (Vossius, *Etymologicon*, ed. 1664, v. *Mutus*). În dialectul macedo-român s-a păstrat simplul m u ț = m u t i o cu sensul de acel son pe care-l produc buzele cînd cineva trage din pipă sau cînd pruncul suge, bunăoară în *Cînticlu a unui bărbat linivos* (Dr. Obedenaru, ms. în Acad. Rom.):

„Cu cicioarile tu cinușe,
Ni-nșit nafoar di ușe;
Cu cibuca-n gură, m u ț ă
Ca ñĭaclu çi suge țîță..."

adecă: „Șezînd cu picioarele în cenușă, nu iese afară din casă; cu ciubucul în gură, m u ț ă ca copilașul cînd suge țîță". Dialectul daco-român, afară de românii din Sălagiu, cari zic curat m u ț (*Tribuna din Sibiu*, 1890, nr. 93), a perdut pe simplul m u ț, dar a păstrat pe compusele *amuț*, *sumuț* și *asmuț*, cu sensul cel primitiv al latinului m u t i o.

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 57): „în grabă afară eșind, și încă mai tare pre dulău *amuțind* și îmbărbătînd, atîta cît căută lupului a da dos..."

Pravila Moldov., 1646, f. 11: „de va avĭa neștine un dulău tare și dărz și va mănca pre toțŭ dulăii, și de să va apuca de vreunŭ dulău mai slabŭ și-l va birui, și stăpânu-său va sta de va prăvi și nu-i va despărți, ce încă-i va *amuța* de-l va simeți, și de-l va vătăma pri cel slabŭ sau de-l va și omoră, ca să plătească toată paguba celuĭa cu dulăulŭ, și să-i dĭa și dzéce toĭage..."

Doină din Ardeal:

„Aseară pe vremea cinii
Cînd treceam gardul cu spinii,
M-*amuțas*, mîndră, cu cînii;
M-*amuțai* și nici prea tare:
Cam știai că cine sare;
M-*amuțai* și nice prea:
Cam știai cine trecea..."

(J.B., *Trans.*, 390)

Balada *Costea Gialatul* din Banat:

„Apoi Costea ce lucra?
Odată că șuiera,
Cînii rău că *amuța*,
După feciori se lua,
Vinele că le rupea..."

(Vulpian, *Texturi*, p. 32)

Anton Pann, *Prov.* III, 36:

„Zicînd asfel, ieși-ndată, strigă sâ vie Grivei,
Ii arătă pe streinul cel lungit în patul ei,

Și *sumuțîndu*-l asupra-i, și el iar cum îl zări,
Îl făcu-n grab' să nu știe ușa cum a nemeri…"

Basmul *Paserea măiastră* (Ispirescu, *Legende*, p. 302): „Ei, în loc să facă ca tine, să priimească cu dragoste rugăciunea mea, *asmuțară* ogarii după mine…"

Colinda cerbului:

„Pe cerb că-ntîlnea,
Arcul că-ntindea,
Șoimi că trimetea,
Copoi c-*asmuțea*
Și mi-l săgeta…"

(G.D.T., *Poez. pop.*, 66)

În balada *Vîlcan*, sluga după ce-și leagă pe stăpînul sâu pentru a-l da turcilor:

„Unde bine mi-l lega,
Într-o fugă se ducea
Și pe turci îi *asmuțea*…"

(*Ibid.*, 554)

Se aude în grai și forma *azmuț* sau *azmuțesc*.

B. De la Vrancea, *Sultănica*, p. 218: „La Igant, cînd zăpada cădea de două palme, porcii înjunghieți *azmuțeau* cîinii caselor și guițau de se cutremura pămîntul…"

Figurat, *ibid.*, p. 14: „Își *azmuțea* gîndul, îl gonea din muche în muche, de p-un plai p-altul…"

Același, *Trubadurul*, p. 122: „copiii de pe drumuri își făcură din ochi, *azmuțindu-se* asupra gușatului…"

Conservarea latinului m u t i o cu sensul cel primitiv de „canum irritamen" în cele trei forme românești compuse *amuț*, *sumuț* și *asmuț* e cu atît mai interesantă, cu cît mai toate graiurile romanice și-au făurit pentru această noțiune cîte un termen propriu mai nou. Frantuzește, de exemplu, se zice după dialecte: *aguicher*, *haler*, *hisser*, *acagner*, *assiler*, *anksi*, *énehyé*, *jaquillâ* etc. (Roland, *Faune popul.*); în Provența: *acagna*, *acussa*, *atissa*, *assuta*, *abourra*, *abouta* (Azaïs, *Idiomes languedociens*). Numai interjecțiunea normandă: „a m o u é e, cri pour lancer un chien sur quelqu'un" (*Mém. de la Soc. de Lingusstique* III, p. 376) înfățișează o asemănare cu *amuț*, dar poate să fie de o altă origine.

v. *Sumuț*.

ASMUȚÈSC. – v. *Asmuț*.

ASMUȚITÒR, -OARE, s. et adj.; celui òu celle qui excite, qui pousse à quelque chose. Cine a s m u t e sau a s m u ț e ș t e. Cuvînt rar întrebuințat, dar foarte nemerit în colinda muntenească:

„Cîteșitrei sînt vînători,
De șoimei *asmuțitori*…”

(G.D.T·, *Poez. pop*., 62)

v. *Asmuț*.

ASÒG (*asogare*, *asogat*), vb.; broyer, pétrir, macquer. M e l i ț e z, f r ă m î n t (pîine), f r e c m ă r u n t. Cuvîntul se găsește în dicționarul episcopului Bobb (1822). E foarte remarcabil. Ca mai toți verbii români cu inițialul *a*-, e compus prin prepozițiunea a d. Rămîne dară a se urmări numai s o g. Precum din latinul „sambucum” s-a făcut „*soc*”, prin vocalizarea labialelor și prin contracțiune, tot așa, prin contracțiune și prin vocalizarea labialelor, s o g derivă din latinul s u b i g o: „subigo farinam” la Catone, „subigo panem ex ovis aut lacte” la Pliniu.

v. *Melițez*.

ASOGÀRE
ASOGÀT } v. *Asog*.

ASONÌE. – v. *Asmonie*.

ASPÈNCHI, s.m.; t. de botan.: doradille, Asplenium. Numele românesc obicinuit pentru varietățile genului aspleniu este s p i n a r e a l u p u l u i (Dr. Brîndză). Termenul *aspenchi* se află la Sava Bărcianu. Este învederat o scîlciare poporană din a s p l e n i u m, remarcabilă mai ales prin finalul -c h i, care reprezintă sufixul latin deminutival -c u l u m. Numele francez „doradille” e de asemenea deminutival.

v. *Ferigă*.

ASPÌC, s.m.; t. de botan.: lavande, Lavandula. Numele latin vulgar al acestei plante a fost s p i c a (Vegetius), mai bine s p i c u s sau s p i c u m ca într-un text medieval: „sertum rubentium rosarum, fulcitum floribus s p i c i” (Du Cange, *ad. voc*.). De aci, prin același prepozițional *a*, la români *aspic*, în vechea franceză a s - p i c, în provențala: „a s p i c, lavande en épi” (Barthés, *Gloss. botanique languedocien*, p. 51). Italienește: s p i b o. N-are a face cu neologismul francez culinar „aspic = gelée”.

v. *Alivant*. – *Spic*.

[1]**ASPÌDĂ** (pl. *aspide*), s.f.; t. de zool.: aspic. Un fel de v i p e r e. Aproape sinonim cu n ă p î r c ă. Neogrecul ἀσπίδα, paleoslavic аспила din vgr. ἀσπίς. Ca și „vasilisc”, *aspida* s-a întrodus la români prin Biblie, devenind însă un cuvînt de tot poporan, mai ales ca epitet de o ființă veninoasă sau foarte rea, căci ca termen curat zoologic nu e tocmai precis. În Moldova poporul rostește *aschidă*.

Cugetări în oara morții, circa 1550 (*Cuv. d. bătr*. II, p. 470): „alții voru fi negri ca însuș diavolul, alții vor fi ca peile *aspideei*…”, unde – ca și mai jos, la Moxa – este de observat genitivul orbanic *aspideei*.

Coresi, 1577, ps. LVII:

„Mănia lorŭ dupâ chipulŭ zmeului; ca *aspida* surdâ ce astupâ urechile sale…”	„Furor illis secundum similitudinem serpentis, sicut a s p i d i s surdae, et obturantis aures suas…”

Acelaşi, *Omiliar*, 1580, quatern. XXVI, p. 1: „nu înţelegutulŭ auzului nostru să-lŭ astupămŭ, ca şi *aspida* ce-şŭ astupâ auzulŭ urechilor sale, ce cuvântulŭ lu Dumnezeu cu înţelesŭ să-lŭ auzimŭ…”

Moxa, 1620, p. 379: „elu se făgâdui, puĭul *aspideei* nepoţilorŭ n â p r ă c e e i…”

Mitropolitul Varlam, 1643, II, p.2: „şi aflâ unŭ puţŭ pustiĭu, fârâ de apâ, şi într-acela puţŭ era ş e r p i şi *aspide* şi s c o r p i i de lâcuĭa într-ănsŭ….”

Viaţa lui Nifon, text din sec. XVII (ed.1888, p. 58): „să dezbrăcă lupul de pielia oei şi-ş astupă urechile ca *aspida* şi ca v a s i l i s c u l, iar arcul şi-l încordă şi găti săgeţi…”

Corbea, *Psaltirea*, circa 1700 (ms. în Acad. Rom.), ps. XC:

„Pre *aspidă* şi pre v a s i l i s c ŭ,
Vei încăleca şi-i lovi în piscŭ…”

Mitropolitul Antim, *Predice*, p. 176: „limba *aspidei*, gura ş e r p i l o r cu care toată ziua clevetim, batjocurim, ocărîm…”

Cu sensul vechi grecesc de „scut”, cuvîntul ne întimpină la Anton Pann, *Erotocrit* II p. 69:

„Rîdic săbiile goale, în *aspide* se lovesc,
Încep să se războiască, să se taie se silesc…”

În *Psaltirea* ms. a lui Ioan Viski din Haţeg, 1697 (ap. Bianu, *Ps. lui Dosofteiu*, p. XLVII), se întrebuinţează forma nominativală *aspis*;

„Pre leu fără nici o frică
Şi pre *aspis* vei umbla…”

v. *Năpîrcă*. – *Şearpe*. – *Vasilisc*.

[2]**ASPÌDĂ** (pl. *aspide*), s.f.; t. d’archéol.: bouclier rond. v. [1]*Aspidă*.

ASPIS. – v. [1]*Aspidă*.

ÀSPRA, n. pr. pers. f.; Aspra, Sévère. La vechii romani exista numele propriu bărbătesc A s p e r. La români, numele propriu femeiesc *Aspra* pare a fi fost destul de răspîndit, deşi nu figurează în calendarul creştin.

Act din 1689 (*Cond. ms. a Hurezului*, 1754, în Arh. Stat., I, f. 218 a): „Tănasie Păuşăscul înpreună cu maĭcă-mea Martha monahiĭa şi cu jupăneasa mea *Aspra*…”; şi iscălit: „*Aspra* Păuşasca”.

Act din 1696 (*Cond. Brîncovenească*, în Arh. Stat., p.168): „Mihuluĭ Pitar încă ĭ-au fostu acestu locu de cumpărătoare de la Zamfir și de la feméĭa lui *Aspra*, fečoriĭ luĭ Statie Bulucbașa…”

v. [1]*Aspru*.

ASPREALĂ (pl. *aspreli*), s.f.;1. „âpreté, rudesse, dureté, rigueur, inclémence, sévérité” (Cihac); 2. amidon. În sensul dentîi, e sinonim cu a s p r i m e, care este mult mai întrebuințat. În sensul al doilea, indicat în *Lexiconul Budan*, e sinonim aproape necunoscut cu s c r o b e a l ă.

v. [1]*Aspru*. – *-eală*. – *Năspreală*. – *Scrobeală*.

ASPRÈSC (*asprit*, *asprire*), vb.; rendre âpre, endurcir. „A se *aspri* = devenir âpre, rude; a se *aspri* la cineva = brusquer, rudoyer quelqu'un” (Cihac). *Lexiconul Budan* mai aduce o întrebuințare neutră: *„aspresc* = îngheț puțin, modice congello”. Cînd e vorba de licuide, mai ales de vin, se zice n ă s p r e s c, n ă s p r i t, n ă s p r i r e, cu prepozițional ul i n- ca și-n italianul i n a s p r i r e.

v. *Năspresc*.

ASPRÌE, s.f.; âpreté. O formă pe care numai Cihac o citează, ca sinonim cu a s p r i m e.

v. *Asprime*.

ASPRÌME (pl. *asprimi*), s.f.; âpreté, dureté, rudesse. Sub raportul fizic, însușirea lucrurilor a s p r e la pipăit sau la gust; sub raportul moral, s t r ă ș n i c i e, n e n d u r a r e etc., dar totdauna mai mult ca formă decît ca fond.

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms. în Acad. Rom.), p. 246: „într-această *asprime* și n e î n d u p l e c a r e…”

Beldiman, *Tragod*., v. 725:

„Cătră greci cam cu *asprime* încep a se arăta,
Însă cu iconomie de tot a nu-i întărta…”

Costachi Negruzzi, *Alexandru Lăpușneanul* III: „am arătat *asprime* cătră mulți, m-am arătat c u m p l i t, r ă u, vărsînd sîngele multora…”

Alexandri, *Tunetul*:

„Văzduhul bubuiește!…Pămîntul desmorțit
Cu mii și mii de glasuri semnalului răspunde
Și de *asprimea* iernei simțindu-se ferit,
De-o nouă-ntinerire ferice se pătrunde…”

A. Odobescu, *PseudoKyn*., p. 84: „Sălbătecia și gravitatea subiectelor reclamă oarecare *asprime* în mînuirea daltei…”

v.[1]*Aspru*.

 ASPRÌRE. – v. *Aspresc*. – *Năsprire*.

ASPRIȘOARĂ, s.f.; t. de botan.:1. Asperugo (Cihac); 2. Asperula (Șaineanu). Doctorul Brîndză, autoritatea cea mai competinte, nu cunoaște aspri,soară în terminologia botanică poporană. Se pare a fi o simplă adaptațiune modernă.

v. [2]*Lipicioasă*.

[1]**ASPRIȘÒR, -OARĂ,** adj.; un peu âpre, un peu rude, duret. Deminutiv din a s p r u.

v. [1]*Aspru*. – *-șor*.

[2]**ASPRIȘÒR** (plur. *asprișori*), s.m.; petite monnaie, sou. Deminutiv din numele monetei a s p r u, despre care a se vedea mai jos. E curios de a mai găsi pe *asprișor* în poezia poporană, pe cînd a s p r u a despărut demult din grai. Sinonim cu b ă n i ș o r.

Balada *Bălăceanu și Brîncoveanu*:

„Stau tătari și turci tăiați,
Ca și snopii secerați:
Lesne, lesne de tăiat,
Anevoie de scurmat
La chisele cu parale,
Cine foc le bagă-n samă:
Asprișor dă-l măruntel,
Știi ca roua pe pămînt…”

(*Lumina pentru toți*, 1887, p. 71)

Într-o colindă de Crăciun din Transilvania: „S-a sculat jupînul gazdă de o lună, de o săptămînă, cu un dar mîndru, cu vreo doi-trei *asprișori*, dar nouă nu ni se par vreo doi-trei *asprișori*, ci o comoară împărătească de unde a dat Dumnezeu să-i împlineaseă…” (D. Pop, Făgăraș, c. Copăcel).

v. [4]*Aspru*. – [2]*Ban*. – [2]*Bănișor*.

ASPRITÒR, -OARE, adj. et. s.; „rendant âpre, dur, rude, aplaneur, aplaigneur” (Cihac). Care a s p r e ș t e.

v. *Aspresc*. – *Năspritor*.

ASPRÌU, -IE, adj.; un peu âpre. Formă citată de Cihac. Noi n-o cunoaștem nici din grai, nici din texturi, deși e cu putință; dar în orice caz nu derivă dintr-un prototip latin a s p r i v u s, ci este formată simplu prin analogie cu „acriu”.

v. *Acriu*. – *Aspru*.

[1]**ÀSPRU, -Ă,** adj..; âpre, dur, raboteux, rude, bourru, sévère. „Care nu este neted, dulce la pipăit; strașnic, iute, fără blîndeță” (Costinescu). Sub raportul moral, *aspru* se referă totdauna la formă; astfel poate să fie cineva *aspru* fără a fi crud sau cumplit, după cum poate fi cumplit sau crud fără a fi aspru: în primul caz este o bunătate de fond ascunsă sub o formă răutăcioasă, în cazul al doilea este un fond rău ascuns sub

o formă îmbunătoare. Sub raportul fizic, *aspru* este ceea ce ne î n g l o d e ș t e, ne z g î r i e, ne î n c o l ț e ș t e, ne s u p ă r ă cînd îl atingem. Din latinul a s p e r = = ital. a s p r o = span. a s p e r o etc.

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, fevr. 19 (f. 320 a): „furâ amândoĭ împroșcațŭ cu pietri și târâițŭ prin locuri *aspre*…"

Ibid., mai 13 (f.127 a): „încâ de tânăr âș zmăcina și-ș trudiĭa pre sine cu postulŭ și cu nelipsita rugâ și *asprâ* petrĭacere…"

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms. în Acad. Rom.), p. 46: *„aspru* lucru iaste pentru céle șie cunoscute dreaptă giudecată a face…"

Ibid., p. 52: „Inima mia, o priiatinilor, spre cia cît de gria poruncă și *aspră* slujbă a monarhiilor noastre pururia gata și bucuroasă au fost și iaste…"

Dionisie Eclesiarc, *Cron*. (Papiu, *Monum*. II, p.184): „(Alexandru Moruzi) se vedea iscusit la trebile țerei, adecă a domniei socotință, că era străcurînd țînțarul și înghițind cămila, era și cam s t r a j n i c, și aspru cu boierii…"

Costachi Negruzzi, *Toderică*: „cu un glas pe caré voia să-l arăte *aspru*, deși se cunoștea că-i este milă…"

Același, *Scrisoarea XVII*: „e moale și netedă, nu *aspră* și c i o t o r o a s ă…"

Balada *Radu Calonfirescu*:

„Șeade un bătrîn vestit,
Cu chip *aspru* și smolit…"

(G.D.T., *Poez. pop*., 478)

Costachi Conachi, p. 96:

„Rădic mîini, mă rog la cer,
Milă nu găsesc, și pier!…
Aspre-s toate și de plîns,
Ochii lumina și-au stîns!…"

Donici, *Bărbatul cu trei femei*:

„Dar acolo era un *aspru* împărat
La care cum au mers asemine știință,
Au și găsit de cuviință:
Ca pentru așa faptă
Pe om să-l de subt judecată;
Iar spre mai *aspră* înfrînare
Judecătorilor au pus el înainte
Să fie cu luare-aminte…"

Alexandri, *Gerul*:

„Gerul *aspru* și s ă l b a t e c strînge-n brațe-i cu jălire
Neagra luncă de pe vale care zace-n amorțire…"

 Cuvîntul *aspru* are o accepțiune proprie în graiul ciobanilor:

„Berbeci *aspri* se zic cei negri pîrli de felul oilor țurcăne, ca berbeci de prăsilă sau de rudă din cari ies miei negri, creți mărunt, cu părul sau lîna răsucită ca bobul de grîu, din ale cărora piei sau hărșii se fac căciule. Se mai zice berbeci *aspri* și oi *aspre* la oricare are lînă groasă în fir și sfîșioasă” (I. Vișaianu, Muscel; c. Mățău).

Uneori *aspru* se asociază cu noțiunea de acru și de amar.

La vin acru se zice *aspru* (Fălciu, pl. Crasna).

„Vinul cam acru se zice *aspru*” (I. Floca, Transilv., c. Sina).

Cantemir, *Ist. ieroglif.*, p. 145: „toată moartea din fire *aspră* și amară iaste…”

Jipescu, *Opincaru*, p. 20: „în timpuri *aspre*, dă nevoie și dă amaruri…”

v.[2],[3] *Aspru*.

[2]**ÀSPRU,** (pl. *aspre*), s.n.; *aspérité*. Sinonim cu asprime și cu aspreală. Prin prepozițiunea cu formează o locuțiune adverbială: cu aspru = durement.

Mitropolitul Dosofteiu, 1680, ps. LIX:

„Arătaș poporului tău *aspre*, adăpași-ne cu vin de ovilire…”	„Ostendisti populo tuo dura, potasti nos vino compunctionis…”

Același, *Synaxar*, 1683, oct. 11 (f. 60 a): „și furâ trimișŭ acești prea-nțăleptŭ de la patriarhulŭ Ierusalimuluĭ la-mpăratulŭ Theofilŭ Iconoborețulŭ cu *aspru*, cariĭ stândŭ naintĭa luĭ de fațâ, âl înfruntarâ…”

v. [1]*Aspru*.

[3]**ÀSPRU,** adv.; âprement, durement, sévèrement. Cu asprime sau cu aspru.

Balada *Vulcan*:

„Ochi[i]-n sînge-și încrunta
Ș-apoi *aspru* cuvînta:
Alelei, fecior de lele!
Vînzător zilelor mele!…”

v. [2]*Aspru*.

[4]**ÀSPRU** (pl. *aspri*), s.m.; t. de numism.: aspre, petite monnaie d’argent. Moneta numită *aspru* circula la români înainte de căderea Constantinopolei. Astfel, bunăoară, într-un crisov slavon de la Radu-vodă din 1471 noi citim că One și neamul său au cumpărat patru delnițe de pămînt drept 1000 aspri. Publicînd acel crisov, Venelin (*Vlacho-bolgarskiĭa gramaty*, p. 95 sqq.) face o disertațiune întreagă despre *aspri*, dentîi ca monetă bizantină: τὰ ἄσπρα „les blancs”, apoi ca monetă turcească. Lăsăm la o parte valoarea după timpi a *asprului* peste Dunăre. La români, în secolul XVII, 12 *aspri* făceau un „florin de argint sau „2 potronici de argint” și corespundeau cu plata normală a unei zile de muncă, după cum rezultă din următoarele două texturi, unul muntenesc și cellalt moldovenesc:

Moxa, 1620, p. 370: „să dea birŭ la anul unŭ florintŭ de argintŭ, cum se zice 12 *aspri*…”

Vasile Lupul, *Pravila*, 1646, f. 6: „Ceĭa ce vorŭ fura plugŭ sau herŭ de plugŭ sau •ugŭ, și de să vorŭ găsi, să socotească din ce dzi s-au furatŭ pănâ în ce dzi s-au găsitŭ, dece să plătească pre toatâ dzua căte 12 *aspri* carii facŭ 2 potronici de argint, sau cătŭ să va da unui omŭ ce 1ucreadzâ pre dzi…"

În *Noul Testament* din Bălgrad, 1648, *Mat*. XVII, 27:

„…vei afla un s t a t i r ŭ; acela ĭa și-l dâ lorŭ derept mine și derept tine…"	„…invenies s t a t e r e m; illum sumens, da eis pro me et te…"

la cuvîntul s t a t i r se pune la margine tălmăcirea: „b a n sau *asprŭ*", ceea ce arată că în Ardeal cuvîntul luase un sens general de „monnaie".

Acolo unde valoarea *asprilor* nu poate fi hotărîtă, este cînd se vindea în șerbie o familie întreagă de români, cu copii mai mulți sau mai puțini și cu avere mai mare sau mai mică, ceea ce făcea ea prețurile să fie foarte variate. Iată cîteva exemple:

Act muntenesc din 1629 (*Doc. Rom*. I, nr. 204, în Arh. Stat.): „Adecă noi Ignat și Stancĭul și Neagoe și Stan deîn Siliștoară scris-am noi acesta al nostru zapis să fie de mare credință la măna jupan Neculei Vist, ca să se știe cum am venit noi toț de ne-amu văndut cu fečorii noștri și cu toate ocinele noastre să fim rumăni dumnealui, și am luat eu Ignat și cu fečorii miei preste toată ocina mea 2700 *aspri*, și eu Stancĭul cu fečorii miei și cu toată ocina mea luoat-am 2700 *aspri*, și eu Neagoe s sinove 1600 *aspri*, și eu Stan cu fečorii miei cu toată ocina mea *aspri* 1600, de ne-am văndut de a noastră bună voe…"

Document din 1610 (*A.I.R*. I, 1, p. 8): „sintu detorĭu jupănuluĭ Mihaĭu *aspri* 7700, și i sintu detorĭu de multă vréme de sintu la 8 ani de căndu i sintu detorĭu acești aspri, și mi-au pus zi de multé ori, ĭar acmu ĭar m-amu rugat de mi-au pus zua la sveti Dimitrie să-i plătescu *aspri* la zi; ĭar să nu-i voĭu putea plăti *aspri* la zi, ĭar eu să-i fiu rumănu cu fečorii mei…"

Astfel prețul unei familii de români varia în prima jumătate a secolului XVII între 1500 pînă la 8000 aspri. În aceeași epocă, la 1606, boierul Cernică (Venelin, *op. cit*., p. 252) își cumpăra patru țigani, și anume pe Stroe drept 1500 *aspri*, pe Dumitru 1000 aspri, pe Iova 1700 *aspri* și pe Oancea 1000 *aspri*. Între români și țigani – cam mică deosebire!

E foarte interesantă următoarea cercetare a lui Littré (*Dict. I*, 21) despre dupla origine a cuvîntului *aspru*: „En grec moderne, σπρος signifie blanc; et en effet l ' a s p r e est une monnaie d'argent, et c'est ainsi que chez nous une piéce blanche s'est nommée un blanc. Cette monnaie est en usage chez les Turcs; mais le mot n'est pas turc; car on le trouve dans Alexis Comnéne bien longtemps avant l'établissement des Ottomans, διὰ τραχέων ἄ σ π ρ ω ν νομισμάτων, exiger le payement en monnaie non usée. Cette phrase explique en méme temps l'origine du mot a s p r e. En effet les Latins nommaient n u m m u s a s p e r une monnaie âpre, c'est-à-dire non usée par le frottement, en d'autres termes, fraîchement frappée. On a là une des plus curieuses mutations de sens qu'une langue pursse offrir. A s p e r n u m m u s signifie en latin une monnaie qui sort de la fabrique; le mot a s p e r passe dans le grec avec le sens de monnaie, puis il prend le sens spécial de monnaie d'argent; et

comme l'argent est blanc, il arrive à exprimer la blancheur, de sorte que, par une déduction qu'on suit nettement, a s p e r devient synonyme de blanc."

Cazul e mai cu samă curios în limba română, unde adjectivul latin a s p e r s-a păstrat intact în gura poporului, întîlnindu-se apoi d-odată cu același a s p e r numismatizat de către bizantini, fără ca să mai fi fost cu putință de a recunoaște că este una și aceeași vorbă!

După ce cuvîntul a despărut demult din grai și din sistema noastră monetară, el trăiește pînă astăzi în poezia poporană sub forma deminutivală a s p r i ș o r „petite monnaie", dar numai în poezia poporană.

v. [1]*Aspru*. – [2]*Asprișor*. – [2]*Ban*. – *Florint*. – *Lețcaie*. – [2]*Leu*. – *Potronic*…

ASPÙM (*aspumat*, *aspumare*), vb.; écumer, se couvrir d'écume. Din s p u m (= lat. *spumo*) cu prepozițiónalul *a* (= *ad*). Sinonim cu s p u m e g. Cihac a uitat acest cuvînt între derivatele din s p u m ă (I, 261), deși îl are *Lexiconul Budan*: „*Aspum*. S p u m".

Noul Testament din 1648, *Marc*. IX, 17, 19:

„…aspumâ și scrășnéște cu dinții lui și să veștejéște…"	„…s p u m a t et stridet dentibus et arescit…"
„…și căzu la pămănt, tăvăliĭa-se *aspumănd*…"	„…elisus in terram, volutabatur s p u m a n s…"

Ibid., *Epist*. *Jud*. I, 13:

„Valurile măriei groaznici, *aspumăndu-ș* necurățiile lor…"	„Fluctus feri maris, d e s p u m a n t e s suas confusionés…"

Cantemir, *Ist*. *ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 262): „…cu o falcă în cer și cu alta în pămînt, la șoim alergă, către carile ochii întorcînd, fața în divuri în chipuri, voroava amestecînd, limba bolborăsindu-i, balele mergîndu-i și gura *aspumîndu*-i…"

v. *Aspumat*. – *Spum*. – *Spumă*. – *Spumeg*…

ASPUMÀRE (pl. *aspumări*), s.f.; l'infin. d'a s p u m pris comme substantif: action d'écumer, de mousser. *Lexicon Budan*: „*Aspumare*. Spumatio. Exspumatio."

v. *Aspum*.

ASPUMÀT, -Ă, adj.; le part. passé d ' a s p u m pris comme adjectif: corrvert d'écume, écumant. S p u m e g a t și s p u m e g ă t o r.

Cugetări în oara morții, circa 1550 (*Cuv*. *d*. *bătr*. II, p. 470): „alții *aspumați*, alții voru fi gunoiți, alții cu toatâ spurucăčĭune diîn talpe pănâ în capu…"

Cantemir, *Ist*. *ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 218): „cu fălcile căscate, cu buzile lăsate și cu balele *aspumate*, cuvinte cu stropi, și stropi cu cuvinte amestecate…"

v. *Aspum*.

AST, ÀSTĂ; pron. démonstr.: ce, cet (cette). Formă contrasă din a c e s t, de care nu se deosebește mai de loc prin funcțiune, decît numai că *ast*, niciodată a c e s t,

întră în cuvinte compuse: *astăzi*, *astfel*, *astară* etc., sau în locuțiuni aglutinate ca: *astă*-dată, *astă*-noapte și altele, mai scurtîndu-se uneori forma feminină în a s - : a s - noapte, a s -vară, a s toamnă. Cîteodată *ast* pare a avea o mai puțină demonstrativitate decît a c e s t, apropiindu-se mai mult de caraeterul unui simplu articol, bunăoară la I. Creangă, *Capra cu trei iezi* (*Conv. lit.*, 1875, p. 340): „ia să mai odihnesc o leacă *aste* bătrînețe!…", unde „*aste* bătrînețe" însemnează: „bătrînețile". În orice caz, pentru varietatea stilului, *ast* și a c e s t se pot întrebuința unul lîngă altul, înlăturîndu-se o repetițiune monotonă.

Zilot, *Cron.*, p. 77:

„Ferească Dumnezeu, *ast* rău să nu mai fie
La noi, nici la dușmani a c e s t fel de urgie!…"

Costachi Negruzzi, *Scrisoarea* VI: „Sub biserica *astă* nouă sînt catacombele mînăstirii, în cari se pun oasele morților cînd le dezgroapă din umedul lor locaș ca să deie locul lor altor morți mai proaspeți. A c e a s t ă hrubă e boltită…"

Masculinul *ast* nu-și acață niciodată pe emfaticul -*a*, care se asociază numai cu forma ă s t: „omul ă s t a", nu: „omul *asta*". De aceea este o licență, de nu va fi cumva o eroare de tipar, la A. Odobescu, *Mihnea-vodă*, p. 8: „Mîna mea s-a muiat; nu mai poate ridica buzduganul *asta*, vechiul meu tovaroș…", unde trebui să se zică: „buzduganul ă s t a".

Emfaticul -*a* se acață însă la femininul *astă*.

I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb* (*Conv. lit.*, 1877, p. 190): „Parcă nu faceți a bine, de nu vă mai astîmpără dracul nici la vremea asta…"

Negreșit că emfaticul -*a* se adauge numai atunci cînd pronumele se pune după substantiv, expres sau presupus, căci altfel funcționează totdauna simplul *astă*.

A.. Pann, *Prov.* I, 93:

„Ieri de muream, Doamne bune,
Nu vedeam *astă* minune!…"

La plural: *ași*, *aste*. Cazurile oblice: *astui*, *aștii*, *astor*.

Act moldovenesc din 1683 (*A.I.R.* III, p. 257): „Și eu Auvram m-am prălăjit la plata *astui* zapis…"

A. Pann, *Erotocrit*, p. 119:

„Așa iar și-ntre doi tineri Amorul cînd mijlocește,
Din desfătările sale ca să guste îi silește,
Încep să-i priceapă taina și meșteșugirea toată,
Și-n urmă să-i simță dorul și rana cea-nveninată:
Alerg cu mare plăcere asupra *aștii* pricine,
Și urmează cu-ndrăzneală, ca niște învățați bine…"

Același, *Prov.* I, 121:

„*Ași* protivnici dară n-au de tine păs…"

Costachi Conachi, p. 227:

„Marmurilor fără suflet, pietrilor nesimțitoare,
Ce sînteți razem la plînsul *astor* slujnice fecioare…"

Costachi Negruzzi, *Melancolia*:

„Cu respect și duioșie mă închin *astui* mormînt…"

Același, *Scrisoarea IV*: „omul se simte cît e de mic înaintea marei puteri a lui Dumnezeu, înaintea *astor* oase mucede ce au avut odinioară carne și sînge ca noi…"

Ca și mai toate cuvintele cu inițialul *a*-, în poezia poporană *ast* își poate prepune pe *d*.

Colindă din Muscel (N. Isbășanu, c. Albești):

„Leroroi sara,
Dastă sară
Mi-este-o sară mare…"

v. *Acest*. – *Astară*. – *Astăzi*. – *Astfel*. – [1]*D*…

[1]ÀSTA. – v. *Ast*.

[2]ÀSTA; ça, ceci, „nom général de chose" (Littré). O contracțiune din a c e a s t a, întrebuințată mai cu preferință în proverbi și-n locuțiuni stereotipe sau familiare.

A. Pann, *Prov*. I, 168: „Și cînd o pate, începe să-i zică: Și *asta* e cercel la ureche! sau: Oi ținea-o ș-*asta* minte…"

Doina *Nevasta bolnavă*:

„*Asta*-i lumea, ard-o focul!
Cînd chitești să cerci norocul
Nici că-n lume-i afli locul…"

(Alex., *Poez. pop.*[2], 390)

Cîntec din Ardeal:

„Du-te, cîne,
Măi calvine!
C-*asta* nu-i cu direptate
Să se ie un sor eu frate…"

(Pompiliu, *Sibiu*, 32)

Balada *Doncilă*:

„Ba, ferească Dumnezeu!
Nu-i *asta*, drăguțul meu…"

În locuțiunea „u n a c a *asta*" se adaugă la noțiunea cea obicinuită de asta o nuanță de mirare sau de necaz.

Alexandri, *Cinel-cinel*, sc. 13:

„Graur: Am mîncat la masă cu cucoane?…I! mămulica me, căci n-am știut u n a c a *asta!*

Florica: Și ce făceai?

Graur: Ce făceam?…Le sărutam pe toate…”

În graiul poporan neutrul *asta* se ia uneori ca feminin, bunăoară la I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb* (*Conv. lit.*, 1877, p.176): „Omul bun n-are noroc; *asta*-i ș t i u t ă, rogu-te să nu-ți fie cu supărare…”, unde obicinuit se zice: „*asta*-i ș t i u t…”

Asta e în opozițiune cu a l t a „pas ceci”.

Balada *Golea Haiducul*:

„Voinici, stați
De nu mai dați,
Pe mine nu mă stricați,
Că *asta* nu e a l t a,
Ci este greșeala mea
Și blestemul maică-mea…”

(G,D.T,, *Poez. pop.*, 589)

Balada *Oprișanul*:

„Nu mi-e ciudă d e *asta*,
Cît mi-e ciudă de a l t a…”

Asta-i *asta* = „c’est bien comme cela, la chose est ainsi”.

A. Pann, *Prov*. III, 156: „*Asta* e *asta!* stau să-i pice potcoavele, și tot cere să mai trăiască…”

Asta se poate construi cu partitivul d e, ca în chiuitura din Ardeal:

„Părinte, popia ta!
Fă și cu mine ceva,
Numai nu mă cununa,
Că nu-mi place d e *asta!*”

(Familia, 1887, p. 187)

unde „d e *asta”* însemnează u n a c a *asta”*.

Altceva este construcțiunea genitivală cu d e, ca în proverbul:

„Multe-am tras
Și nu m-am ras
Nici d e *asta* nu m-oi tunde.”

(R, Simu, Trans., c. Orlat)

v. *Aceasta. – Aiasta. – Ast.*

ASTÀR, s.n.; t. de comm.: étamine, toile commune, doublure. Din turcul ā s t ā r „toile grossière qui sert de doublure” (Șaineanu), de unde și neogrecul ἀστάρι, serbul *astar* etc. (Cihac). „Căptușeală de pînză ce se pune pe dosul unei haine” (Costinescu).

Gheorgachi Logofăt, *Letop*. III, p. 321: „i se gătia un cal domnesc îmbrăcat peste tot cu *astar* alb…”

Nartul orașului Iașii, 1792 (Codrescu, *Uricar* IV, p.134): „Un antereu femeesc de alăge manițe cu adaos de *astariu*. Un antereu femeesc de alăge cu matasă tij cu adaos de *astariu*…”

De aci și verbul a s t ă r e s c „doubler”: „a a s t ă r i, a pune *astar* pe o haină, a o căptuși cu *astar*” (Costinescu).

v. [1] *Turc*.

ASTÀRĂ, adv.; ce soir. Sinonim cu d e s e a r ă. O contracțiune din a s t ă - s e a - r ă, întrebuințată mai ales peste Carpați, dar cunoscută și de dincoace.

Dicționar ms. bănățean circa 1670 (*Col. l. Tr.*,1883, p. 425): *„Astară*. Hoc sero”.

Țichindeal, *Fabule*, 1814, p.121: „cel fără obraz și gros la pele, și ceea ce e datoriu și poate și trebuie să dea, el îndepartă a s t ă z i până *astară*, de m î n e până poimîne, și așa mînă tot mai departe…”

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, iun. 6 (f. 148 b): „și déca să dusâ la curțâle sale, porunci egumeneĭ să-ĭ trimiță pre Mariĭa *astarâ*, ĭară egumena să măhni…”

Doină din Ardeal:

„Țucu-ți, lele, ochii tăi
Seara, încuind vițeі;
Țucu-ți, lele, gurița
Astară, cînd t-ei culca!…”

(J.B., *Trans*., 392)

Astară, alături cu a s t ă - s e a r ă, se întrebuințează și-n dialectul istriano-român (I. Maiorescu, *Itin*., p. 85; Miklosich, *Rum. Unters*. I, p. 19), ceea ce dovedește vechimea acestei forme.

v. *Seară*. – *Aseară*. – *Deseară*.

ASTÀU (*stătut*, *astare*), vb.; étre présent, comparaître devant une autorité. Latinul a s t o, a s t i t i. E foarte întrebuințat în toate scrierile mitropolitului Dosofteiu, mai ales însă cu sensul de a se î n f â ț i ș a denaintea unui judecător. Vom cita numai o parte din texturi dosofteiane:

1680, ps. XXXV:

„…*astătu* la toatâ calĭa nu bunâ, și de răutate nu s-au urât…”	„…a s t i t i t omni viae non bonae, malitiam autem non odivit…”

unde la Coresi, 1577: „p r i s t ă n i în toatâ calea rea”, la Silvestru, 1651: „s t â lăngâ cale nu bunâ”, la Șerban-vodă, 1688: „a p r o a p e s t ă t u lângă toată calea nu bună…”

1680, ps. CVIII:

„Că *astătu* na-direapta mișeluluĭ…”	„Quia a d s t i t i t a dextris pauperis…”

unde la Coresi: „că s t ă t u de-a dereapta méserului”, la Silvestru: „că s t ă dĭ-a direpta surumanului”, în *Biblia Șerban-vodă*: „căci s t ă t u den direapta săracului…”

1680, ps. XLIV:

„*Astătu* înpărăteasa na-direapta ta…”	„A s t i t i t regina a dextris tuis…”

unde la Șerban-vodă: „î n a i n t e s t ă t u… ”

Synaxar, 1683, mai 5 (f. 109 b): „în cetatĭa Calliniculŭ unde era Numerianŭ împăratŭ sosândŭ, și-naintĭa fĭații luĭ *astăndŭ* și pre Hs. Dumnedzău mărturisindŭ…”

Ibid., oct. 2.4 (f. 85 a): „îngerulŭ Domnuluĭ i să arătâ de-i dzâsâ: cuteadzâ, fata lui Dumnedzău, că ță să cade să *astaĭ* naintĭa Ighemonoului…”

Ibid., fevr. 3: „și décâ *astătu* la •udeț și fu întrebat, spusâ vederat, și numele său și credința și meșterșugul…”

Ibid., mart.11 (f. 28 b): „și ĭarăș părându-ĭ, *astăturâ* la •udețŭ…”

Ibid., mart. 14 (f. 37 a): „dĭ-aciĭa âș băgarâ mânule în câtuș și *astăturâ* naintĭa luĭ Urvanŭ ighemonulŭ…”

La gerundiu, Dosofteiu întrebuințează deopotrivă formele *astând* și *astătând*.

Synaxar, 1683, mai 6 (f.110 b): „Acesta era în dzâlele lui Lichinie și Savinŭ ighemonulŭ, naintĭa căruĭa *astătândŭ*, fu bătut cu vine de bou…”

Ibid. (f.111 a): „l-au aruncatŭ în temnițâ, unde *astătândŭ-i* îngeriĭ l-au pusu-lŭ sănătosŭ…”

Ibid., mart. 19 (f. 46 a): „deci mărgândŭ svântulŭ la Nicomidiĭa și *astătândŭ* naintĭa aceluĭ domn și-ntrebându-lŭ să dĭa răspunsŭ, âĭ dzâsâ…”

Ibid., mart. 28 (f. 57 b): „ĭară dimineațâ *astătândŭ* naintĭa tiranului, le dzâsâ…”

Ibid., mart. 17 (f. 42 a): „acĭastĭa audzândŭ cariĭ era *astându*, să cutremurarâ…”

Din *astau* s-a format și a rămas la ardeleni verbul a s t ă v e s c, despre care vezi mai jos.

v. *Astătut*. – *Stau*.

ASTĂRÈSC. – v. *Astar*.

ASTĂTÙT, -Ă, adj.; part. passé d ’ a s t a u: comparu devant, une autorité. Î n - f ă ț i ș a t.

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, oct. 12 (f. 61 b): „călugărițâ depreunâ cu alte fĭate într-o mănăstire, și pârâtâ la Ighemonul și *astătutâ* naintĭa lui, într-o legăturâ de her legatâ, o bătu…”

v. *Astau*.

ASTĂVÈSC (*astăvit*, *astăvire*), vb.; tarder, retarder, rester longtemps quelque part. Cuvînt întrebuințat peste Carpați, dar numai sub forma reflexivă. *Lexiconul Budan* aduce locuțiunile: „Mă *astăvesc* = s t a u, s î n t, z ă b o v e s c; puțin se *astăvește* pe acasă = parum moratur domi”; și derivă cuvîntul din latinul s t o, a d s t o. Din a d s t o se trage verbul a s t a u, despre care a se vedea mai sus. Din a s t a u s-a

format *astăvesc* prin analogie cu sinonimul z ă b ă v e s c, astfel că finalul -ă v e s c, adecă -ă v-, se datorează înrîuririi slavice.

v. *Astau*. – *Zăbovesc*.

ÀSTĂZI, adv.; aujourd'hui. Ziua în care sîntem, între i e r i și m î i n e. Prin extensiune, se zice uneori și despre vremea în care trăim, cuprinsă între t r e c u t și v i i t o r. În primul sens: *astăzi* e luni; în sensul al doilea: *astăzi* oamenii nu cred nemic fără dovadă.

În graiul vechi se mai auzea încă trisilabic: *a-stă-zi*, circulînd însă în același timp disilabicul *a-stăzi*.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quat. V, p. 10: „dă-mi tu mie *astăzi*, ĭarâ lu Dumnezeu i veri da m â i n e…"

Ioan Crisostom, text din sec. XVII (*Cod. ms. misc.* al bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 459): *„Astâzi* era cu noi, iarâ m ă i n e se duce de la noi acolo; *astâzi* cela ce ne ĭubiĭa pre noi, ĭarâ d e m â n e a ț ă petrecemu-lŭ cu jale; *astăzi* în viĭaţâ, ĭarâ m ă i n e în groapâ; *astăzi* putérnici, m ă i n e fără putére; *astâzi* cu bune mirosele ungăndu-se, ĭarâ d e m ă n e a ț â înpuțindu-se; *astâzi* hrâniîndu-se acicea, ĭară m ă i n e acolo plăîngândŭ…„

Deja în secolul XVII, finalul *i* sau *ĭ* din *astăzi* începuse a dispare; trecînd în *ŭ*.

Moxa, 1620, p. 389: „jucași bine *astăzŭ* și vrătejiși bine calul…" Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, nov. 11 (f. 118 a): „Un om de-ahirĭa cu alțŭ 2 înșŭ țâindu-mâ și sprejinindŭ au venitŭ totŭ cu mine e r i și *astădzŭ* pre mare pănâ aicĭa…"

E remarcabilă forma substantivală plurală *astăzile* la Coresi, *Omiliar*, 1580, quat. XXXIV, p. 9: „să nu cu lénea și cu negrija să rămânemŭ, *astăzile* de pururea cu înșelâcĭune petrecându-le, ĭarâ d e m â n e ț i l e de-acĭa începâturile lucrurilor ĭarâ părâsindu-le…"

Urmînd după un nume și prepunîndu-și pe d e, *astăzi* funcționează ca adjectiv: „hodiernus".

Cantemir, *Chron.* I, 9.4: „Românii ceşti de *astăzi* în Dachia sînt tot aceia romani pre carii Ulpie Traian i-au adus atuncea…"

În popor e foarte obicinuit pleonasticul zi d e *astăzi*, care se deosebește de simplul *astăzi* numai prin mai multă energie.

Mitropolitul Varlam, 1643, f. 36 b: „ĭarâ strâluci dulce primâvarâ și liniște mare într-ačastâ d z i d e *astâdzi*…"

Șiapte taine, 1644, p.117: „Taina preoției ĭaste le•uitâ de la Hs. spre apostoli și pănă în d z u a d e *astădzi*…"

Cînd nu urmează după un nume, d e *astăzi* însemnează „à partir d'aujourd'hui".

Act moldovenesc din 1682 (*A.I.R.* III, p. 258): „să dea Ursul Murguleț acești bani toți de *astăzi* din 26 de zile a lui Iĭul în patru săptămâni…"

La mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, apr. 1 (f. 67 b): „să nu mutăm vrĭamĭa pocăințiĭ, zăbăvindu-ne în păcatŭ d e *astădzŭ* d e m â ĭ n e, că nu știm pănâ mâine a•unge-vomŭ…", locuțiunea „d e *astăzi* d e m î i n e" exprimă foarte energic ideea de trăgănare: de *astăzi* pînă mîine și de mîine pînă mai încolo.

Cînd sîntem însă nesiguri dacă ceva se va întîmpla tocmai *astăzi*, zicem: *astăzi*-m î i n e, ca în colinda muntenească:

„*Astăzi*-m î i n e,
Nunta-mi vine…”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 83)

Cînd *astăzi* și m î i n e nu sînt aglutinați, devenind oarecum un singur cuvînt, ci ambele elemente sînt despărțite, atunci locuțiunea indică o continuitate de timp, o neîntrerumpere între *astăzi* și m î i n e, bunăoară în doina Domnica:

„*Astăzi* bură, m î i n e bură
La Domnica-n bătătură…”

(Alex., *Poez. pop.* ², 349)

sau într-o doină muntenească:

„*Astăzi* beu și m î n e beu,
Mă mir bani de unde ieu…”

(Vulpian, *Texturi*, p. 9)

Zicerea „p î n ă *astăzi*” exprimă raportul trecutului către actualitate.

Nicolae Muste, *Letop*. III, p. 11: „Numai de poveste au rămas d e a t u n c e a întru pomenirea oamenilor numele Hănceștilor aice în țară p ă n ă *astăzi*…”

Ion Neculce, *Letop*. II, p. 235: „la Alexandru Buhuș nemică nu i s-au ales de casa lui și de feciorii lui, care se vede și p ă n ă *astăzi*…”

Proverb: „I-a cîntat cucul *astăzi* = îi merge bine” (Pann, II, 68).

v. *Cuc*.

Disilabicul *astăzi* este identic prin sens cu monosilabicul *azi*; în privința etimologică însă, sînt două vorbe deosebite, *astăzi* fiind format din a s t ă și z i, pe cînd *azi* reprezintă pe *a-zi* = a d - d i e m. Macedo-românii posedă de asemenea ambele forme: *astazu* și *ază*.

A. Pann, *Prov*. I, 32:

„De *azi* înainte nu-mi suna-n urechi
Ca să-mi cîștig pîine din cîrpituri vechi…”

Basmul *Pici ramură* (D. Stăncescu, *Basme*, p. 16): „…și nucul creștea, creștea mereu. *Azi* așa, mîine așa, se făcuse cogeamite pom…”

Proverb: „Cine fură *azi* un ac, mîine fură un gînsac” (Pann, I, 68).

v. [12]*A* [vol. I, p. 65]. – *Ast*. – *Zi*. – *Ieri*. – *Mîine*.

ÀSTFEL s. **ASTFÈL, ÀSFEL** s. **ASFÈL,** subst., adj. et adv.; 1. telle sorte, telle espéce; 2. de telle sorte, de telle espéce, tel; 3. ainsi, tellement, donc. În toate sensurile sale, *astfel* este în opozițiune cu a l t f e l. Aglutinat din a s t și f e l fără ca elementele cele constitutive să fie destul de fuzionate, *astfel* e substantiv cînd predomnește elementul f e l, și se accentează atunci *astfèl*; e adjectiv cînd elementul

a s t predomnește, accentîndu-se *àstfel*; cînd nu predomnește nici unul, e adverb și se poate accenta în ambele moduri.

Astfel, ca și a l t f e l, este o compozițiune curat românească foarte poporană, dar de o origine destul de nouă. Vechile texturi n-o înfățișează. În *Vieața lui Nifon* bunăoară, din secolul XVI, noi citim (ed. Erbiceanu, p. 12): „a ș a ș i î n t r - a c e s - t a c h i p s-au arătat și sfinția-lui cu nevoință…”, unde în locul celor doi sinonimi ar fi fost de ajuns un singur *astfel*. Din cauza noutății relative a cuvîntului, de unde și lipsa de fuziune, ambele elemente, a s t și f e l, nu numai se pot despărți, dar cel dentîi se poate chiar înlocui prin forma lungă a c e s t, de exemplu la Costachi Negruzzi, *Aprodul Purice*:

„După aceasta se-ntoarce, și a c e s t f e l le grăi:
Ostași!…”

Ca substantiv, *ast fel* nu e rar la Anton Pann, de pildă:

„…Dragă nevestică! o taină să-ți spui aș vrea,
Dar mult mă sfiese de frică că n-o vei putea ținea…
Răspunse ea: vai de mine! de *ast fel mă* socotești?…”

(Prov. III, 114)

unde d e *ast fel* însemnează: „d e f e l u l a c e s t a. Tot așa „î n *ast fel* = î n f e l u l a c e s t a”:

„Ghicitorul nostru gura și-a deschis
Și cătră-mpăratul î n *ast fel* a zis…”

(*Ibid*., I, 46)

sau:

„Chemă să vie la sine pe fiul său cel iubit
Și cu cuvinte puține î n *ast fel* l-a sfătuit…”

(*Ibid*., III, 112)

Ca adjectiv:

P. Ispirescu, *Legende*, p. 2: „Dar bine, fiule, de unde pot eu să-ți dau u n *astfel* d e lucru nemaiauzit?…”, unde s-ar putea zice tot așa de bine: „o *astfel* de treabă”, genul lui *astfel* concordîndu-se cu substantivul care-i urmează.

Doină din Ardeal:

„De la inimă fierbinte
Zicînd *astfel* d e cuvinte:
Alelele, Doamne sfinte!…”

(J.B., *Trans*., p. 125)

Ca adjectiv, *astfel* se pune și mai românește după substantiv, de exemplu:

„O bătrînă *astfel* cum mă vezi pe mine…”

(Pann, *Prov*. I, 54)

Întrebuințarea adverbială este cea mai deasă.
Gr. Alexandrescu, *Meditație*:

„*Astfel* un vis ți-arată o iubită ființă;
Astfel cu bucurie voiești s-o-mbrățișezi,
Dar *astfel*, umbra-nșală zadarnica-ți silință:
Acum din mîini îți scapă, acum iarăși o vezi…”

Cesar Boliac, *Nădejdea*:

„Mîine și iar mîine, și de mîine-mîine:
Astăzi e durerea, mîine fericirea;
Astfel crede-acela care n-are pîine,
Astfel și bogatul…”

Balada *Mănăstirea Argeș*:

„Apoi se scula
Ș-astfel cuvînta…”

Balada *Cucul și turturica*:

„Iar cînd te-oi zări,
Astfel ți-oi grăi:
Sfîntă iconică,
Fă-te păserică…”

v. *Ast*. – *Altfel*. – *Așa*…

[1]**ASTÎMPĂR** (*astîmpărat*, *astîmpărare*), vb.; tempérer, calmer, modérer, apaiser, adoucir, tranquilliser. A l i n, l i n i ș t e s c, p o t o l e s c, c u m p ă t, î m b l î n - z e s c, d o m o l e s c, în opozițiune cu t u r b u r, a ț î ț, î n t ă r î t etc. Noțiunea fundamentală a lui *astîmpăr* este de a face să înceteze o stare anormală, de a reduce lucrurile la norma peste care ele au pășit într-un mod trecător. Cuvîntul nu vine de-a dreptul din latinul a t t e m p e r o (Cihac), ci din românul s t î m p ă r (= lat. *ex-tempero*) prin prepoziționalul *a* (= *ad*). Inițialul a s- reprezintă pe a d - e x ca și-n „ascut” etc.

Enachi Cogălniceanu, *Letop*. III, p. 257: „acela ce se amestecă în trebile Porței este frănc, iar nu frăncoaică, care nu numai aice se amestecă, ce și pin țară face amestecătură pentre boieri, și scrie la ei, arătând și suretul pitacului, spuind că se aflâ pe lângă Constantin-vodă și aceste vor fi cu învățătura lui, căci nu se *astămpără*…”

Zilot, *Cron*., p. 26: „Deci cu aceasta s-au *astîmpărat* furtunele țărei, au mai a l i n a t durerile creștinilor…”

Doină din Ardeal:

„Ș-un sîn alb de fată mare,
Să-l săruți cu desmerdare,
Să-ți *astîmperi* dorul mare…”

(*Familia*, 1886, p. 177)

Costachi Negruzzi, *Cîrlanii*, sc. 12:

„Vochița: *Astîmpără-te*, cuconașule. Ce ar zice bărbatul meu dacă te-a videa?

Lionescu: Dă-l încolo pe bărbatul tău…”

I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb* (*Conv. lit.*, 1877, p. 181): „trebuie să știi, nepoate, că unii oameni ăs mai al dracului decît dracul; nu se *astîmpără* nici în ruptul capului; macar că au pățit multe, tot cearcă…”

Același, Moș *Nichifor Coțcariul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 375): „De ce nu vă *astîmpărați* în mănăstire și să vă căutați de suflet, macar în săptămîna patimelor?…”

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 221: „nici un pic de adiere nu *astîmpără* arsura…”

Între „termenii tecnici cari se uzitează mai tare de cătră româncele sătene în decursul colorării”, S.F. Marian în *Cromatica poporului*, p. 52, pune: *„Astîmpăr* = = r ă c o r e s c, r ă c e s c”.

Astîmpăr nu se deosebește de loc prin sens de simpul s t î m p ă r.

Costachi Stamati, Muza I, p. 317:

„Vino de-mi închide ochii ce ne-ncetat priveghează;
Vino de s t î m p ă r ă chinul întristatului meu gînd…”

La moții din Ardeal (Frîncu și Candrea, *Rotacismul*, p. 58): „a se o g o i = a se *astîmpăra*, de ex. o g o i-te zo tu = *astîmpără*-te zău tu, dă-mi bună pace”.

v. *Stîmpăr*. – ²*Astîmpăr*. – *Ogoiesc*. – *Turbur*…

²ASTÎMPĂR, s.n.; calme, répit, repos, trêve. R ă g a z. O d i h n ă. P a c e. Se întrebuințează mai ales în expresiunea: „a nu avea *astîmpăr* = n'avoir ni paix ni tréve, ne pas rester tranquille”.

Povestea *Cîtea-n varză* (*Col. l. Tr.*, 1882, p. 124): „Nevasta lui toată zioa muncea și *astîmpăr* nu mai avea. Spuza aia de copii o fâcea de multe ori să nu știe unde-i stă capul de lucru…”

Basmul *Petrea Făt-Frumos* din Bucovina (Sbiera, *Povești*, p. 37): „s-au apucat să zică niște cîntece de joc cu atîta foc, cît te ridica în sus și nu-ți da nici un *astîmpăr*…”

Tot de acolo, *Ion Săracul* (*Ibid.*, p. 157): „După ce au zărit-o și boieriul, s-au minunat foarte de chipul ei, și îndată i s-au și pus la inimă, cît nu mai avea *astîmpăr* nicăiri. Dragostea îl înghimpase urît!…”

I. Văcărescu, p. 421:

„Trupul oricînd slăbănogind, *astîmpăr* nu găsește,
Atunci cu cel prea dulce somn tăria-i dăruiește
Tu, milostive Dumnezeu!…”

Același, p. 40:

„Din ceasu-n care te-am văzut
Nu am o d i h n ă nici minut,
Și nicăiri nu găsesc loc
Să dau *astîmpăr* l-așa foc…”

A. Văcărescu, p. 48:

„Arz, mă frig în mare foc,
N-am *astîmpăr* l a u n l o c...”

Același, p. 59:

„Amîndoi ard într-un foc,
N-au *astîmpăr* l a u n l o c...”

Ghicitoarea despre „ceasornic”: „Am o casă mică, de tot mititică, cu pitici, cu firfirici, ziua cîntă, noaptea cîntă, n-are de loc *astîmpăr*” (Bulgărescu, *Ghicitori*, p. 10).

v. [1]*Astîmpăr*.

ASTÎMPĂRÀRE. – v. [1]*Astîmpăr*.

ASTÎMPĂRÀT, -Ă, adj.; le part. passé d ’ a s t î m p ă r pris comme adjectif: calme, tranquille, calmé, tranquillisé, modéré. L i n i ș t i t, p o t o l i t, după ce fusese t u r b u r a t.

Beldiman, *Tragod.*, v. 2843:

„Întru acest curs de vreme, ienicerii supărați,
Căci ei n-aveau cînd să șează într-un loc *astîmpărați*,
Încep vederat să fugă, rînduri-rînduri se pornesc:
Deacă vrun război nu este, zic că nu mai zăbovesc...”

A. Pann, *Erotocrit* II, pag. 74:

„Iată dar acela care mai-nainte cu puțin
Sufla ne-ncetat mînie ș-umplea pe toți de venin,
Acuma în lac de sînge zace pre pămînt lungit,
Cu gura astîmpărată și cu trupul amorțit...”

Se întrebuințează mult mai des negativul n e a s t î m p ă r a t „turbulent”.

v.[1,2]*Astîmpăr*. – *Neastîmpărat*.

ASTÎMPĂRĂTÒR. – v. *Stîmpărător*.

ASTÎMPĂRĂTÙRĂ. – v. *Stîmpărătură*.

A-STÎNGA. – v.[12]*A* [vol. I, p. 65]. – *Stîng*.

[1]ASTRAHÀN, t. de géogr. – v. [2]*Astrahan*.

[2]ASTRAHÀN, s.m.; t. de comm.: astracan, peau d’agneau de qualité supérieure. Guler de *astrahan*, căciulă de *astrahan*. *Astrahan* se zice la blană de miel neagră sau sură și încrețită, foarte fină, pe cînd cea obicinuită sau proastă se cheamă h ă r ș i e.

De la Vrancea, *Trubadurul*, p. 72: „Era brună, cu părul lustruit și creț ca o piele de *astrahan*, cu ochii mici și pătrunzători…”

Astrahanul se aduce din Rusia, unde sînt renumite turmele de la A s t r a h a n, provincie și oraș de lîngă Marea-Caspică.

Ion Neculce, *Letop*. II, p. 422: „oardele cele ce sănt supt ascultarea Moscului, ce sînt la Cazan și la A s t r a h a n, a le pune hani și bei…”

v. [1]*Blană*. – *Hărșie*.

-ÀSTRĂ. – v. *-astru*.

ASTRĂGÀCI, s.m.; t. de cordonnerie: espèce d’ustensile de cordonnier. În cizmăria cea groasă se numea altădată *astrăgaci* o unealtă de lemn cu care se î n t o r c e a pe față cizma, după ce se cosea mai întîi pe dos. Termenul este învederat unguresc, din e s z t e r g á z n i „tourner”.

I. Creangă, *Amintiri din copilărie* (*Conv. lit*., 1882, p. 449): „Iară gazda, robotind zi și noapte, se proslăvea pe cuptor între șanuri, calupuri, *astrăgaci*, bedreag, dichici… și tot ce trebuie unui ciubotar.”

v. *Cizmă*. – [1] *Ungur*.

ASTRĂINÀRE. – v. *Astrăinez.*

ASTRĂINÀT, -Ă, adj.; le part. passé d ’ a s t r ă i n e z: aliéné, éloigné. Arcaism pentru î n s t r ă i n a t sau s t r ă i n a t.

În *Psaltirea Șcheiană* din Moldova, 1550 (ed. Bianu, p. 176), Ps. LVII:

„*Astriirați* (= *astriinați*) fură păcătoșii diu zgău…”	„A l i e n a t i sunt peccatores a vulva…”

Apostol, circa 1570 (în Muz. istor. din București, p. 53): „așa e amu *astriinatŭ* a fi deîn dédevărŭ…”

v. *Astrăinez.*

ASTRĂINĂTÒR
ASTRĂINĂTÙRĂ } v. *Astrăinez.*

ASTRĂINÈZ (*astrăinat*, *astrăinare*), vb.; aliéner, éloigner. Din s t r ă i n e z prin prepozițional ul *a-* (= *ad*). Sinonim cu î n s t r ă i n e z sau s t r ă i n e z.

Dicționar ms. bănățean circa 1670 (*Col. l. Tr*., 1883, p. 425):

„*Astrienĕdz*. Abalieno.

A s t r i e n ă t o r. Abalienator.

A s t r i e n ă t u r ă. Abalienatio.”

Mitropolitul Varlam, 1643, f. 283 b: „ĭară voi, nemulțâmitorilor, diînsulŭ vă lepădatŭ, și câdzutŭ diîn darul lui, și de înpârâțiĭa ceriului vă *astrăinat*…”, unde

astrăinat este forma arcaică pentru a doua persoană plurală a perfeetului simplu în loc de *astrăinarăți*.

v. *Astrăinat*. – *Înstrăinez*. – *Străin*.

ASTRÎNG (*astrîns*, *astrîngere*), vb.; ramasser, réunir ce qui est épars, recuellir çà et là ce qui est à terre. Nu vine d-a dreptul din latinul a s t r i n g o, ci este o formațiune românească din s t r î n g cu prepozițional ul *a* (= *ad*). S t r î n g, a d u n.

„*Astrîng* = adun ceva de pe jos" (S. Liuba, Banat, c. Maidan).

Balada *Haram-bașa* din Banat:

„El feciori mi-și *astrîngea*
Și de codru s-apuca..."

(Vulpian, *Texturi*)

Balada *Stoinicel Viteazul* din Ardeal:

„Și mai fluiera o dată
Să vină și a lui ceată
Ce-i prin codru-mprăștiată;
Apoi deaca s-*astrîngea*,
Stoinicel porunci dedea..."

(Reteganu, *Trandafiri*, p. 55)

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, mart. 3 (p.5): „ducându-sâ preutul cu Evdochiĭa la casa ei, *astrânsâ* toatâ bogata ei bogățâe și o au dat pre mâna luĭ..."

A a s t r î n g e „astreindre, contraindre, obliger, forcer" (Pontbriant) este un neologism.

v. *Strîng*.

-ASTRU, -ASTRĂ, suffixe nominal ayant une portée minorative ou atténuante. Sufixul latin -a s t r u m, -a s t r a m era un fel de deminutiv, care arăta o asemănare nedeplină sau scăzută; așa p i n a s t e r din p i n u s, s a l i c a s t r u m din s a l i x, m e n t a s t r u m din m e n t a, o l e a s t e r din o l e a, p a l l i a s t r u m din p a l l i u m, p a t r a s t e r din p a t e r etc. În limbile romanice occidcntale a covîrșit nuanța cea pejorativă a sensului: g i o v a n a s t r o sau g a r z o n a s t r o „tînăr prost", m e d i c a s t r o „medic prost", p o e t a s t r o și altele, fără a se perde totuși nuanța cea numai deminutivală: p o l l a s t r o „cocoșel", p o r c a s t r o „purcel", spaniolește: c o c h a s t r o, c a m a s t r o „pătuleț" etc. La români sufixul -*astru* s-a păstrat în foarte puține cuvinte, dar – ca și-n latina – el nu este niciodată pejorativ; așa: f i i a s t r u = lat. *filiaster* (ital. *figliastro*, sp. *hijastro*, fr. *fillâtre*), a l b a s t r u din „alb" ca italianul „biancastro" din „bianco" sau francezul „blanchâtre" din „blanc". E foarte interesant termenul botanic j u g a s t r u, pe care Cihac (II, 510) îl trage din maghiarul j u h a r „érable", adăugînd totuși el însuși: „la terminaison -*astru* (lat. a s t e r) joint au mot magyar est assez curieuse". „Assez curieuse" este aci tocmai etimologia din ungurește. Unul din

numile greco-italice ale carpenului este z y g h i a (ζυγία): „carpinus, quod est minima ignis et terreni mixtione, aëris autem et humoris summa continetur temperatura, non est fragilis, sed habet utilissimam tractabilitatem; itaque Graeci, quod ex ea materia j u g a jumentis comparant, quod apud eos juga ζυγὰ, vocitantur, item et eam ζυγίαν appellant" (Vitruv., II, 9). Astfel j u g a s t r u nu e și nu poate fi altceva decît j u g-a s t e r = ζυγ-a s t e r (jugum = ζυγόν); adecă: apropiat de carpen, ca și carpen. Sufixul *-astru* a existat cu certitudine și la daci, la cari dovleacul sau bostanul se numea t u t a s t r a: κολοκυνθίς Ρωμαῖοι κουκούρβιτα σιλβάτικα, Δακοὶ τουτάστρα (Dioscor.). Partea radicală „tut-" se apropie de numele paleoslavic al acestei plante, „tyky", derivat din „tyti" a crește în volum, a se îngrășa sau a se îngroșa, de unde substantivul „tukŭ" grăsime, toate din radicala ario-europee t u, reduplicat t u t -, conservată în sanscrita și-n Vede cu sensul de creștere. Literalmente dacicul t u t a s t r a, înrudit numai prin partea-i radicală cu slavicul *tyky* (ung. *tök*, bulg. *tikvă*, la noi *tidvă*, *tivgă*) însemnează un fruct „grăscior" sau „groscior", descompunîndu-se în t u t și sufixul *-astru*, care funcționează, prin urmare, întocmai ca romanicul *-astru* în „sordastro = surzișor", „verdastro = verzișor" etc. Același sufix ne întimpină în numele topic V ă d a s t r a din Romanați, o localitate mlăștinoasă în care se descopăr mereu anticități romane și ante-romane (cfr. A. Odobescu, în *Analele Acad*. Rom.,1877, t. X, secț. II, p. 188). Partea radicală a cuvîntului nu este slavicul вочa „apă", căci slavii nu cunosc sufixul *-astru*, ci este tracicul β έ δ υ „apă" (De Lagarde, *Gesamm*. *Abhandl*., p. 285), de unde, cu același sufix ca în ιτουτάστρα, rezultă β ε δ ά σ τ ρ α, literalmente „apșoară". Să adăugăm în treacăt că-n al nostru s ă h a s t r u nu se cuprinde sufixul *-astru*, după cum credea Diez (*Gramm*.[3] II, p. 391), această vorbă fiind un împrumut din grecul ἡσυχαστής (Cihac); este de observat însă, în orice caz, intercalarea lui *r* în „săhastru" în loc de „săhastu". La moții din Ardeal (Frîncu și (Candrea, *Rotacismul*, p. 58) pînă și din ă s t a se face h ă s t r a.

v. *Albastru*. – *Buiestru*. – *Jugastru*. – *Secastru*. – *Vădastra*….

ASTRÙC (*astrucat*, *astrucare*) vb.; 1. enterrer, ensevelir; 2. couvrir; 3. coucher par terre. În primul sens, sinonim cu î n g r o p și î n m o r m î n t e z; în al doilea, cu a c o p ă r; în al treilea, cu c u l c. Cuvîntul e foarte des în vechile texturi.

Mitropolitul Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, f. 26 b (*Genes*. L, 2):

„Și porunci Iosifŭ slugilor sale čoclilorŭ ceĭa ce-ngroapâ să-n g r o a p e pre tatălŭ luĭ, și-l *astrucară* čocliĭ pre Izrailŭ…"	„Et praecepit Joseph servis suis sepultoribus, ut s e p e l i r e n t patrem ejus; et s e p e l i e r u n t sepultores ipsum Israel…"

unde în *Biblia Șerban-vodă*, 1688: „și î n g r o p a r ă îngropătoriĭ pe Israil…"

Biblia Șerban-vodă, *Jes*. *Nav*. XXIV, 32:

„Și oasele lui Iosif le-au scos fiii lui Israilŭ de la Eghypet și le-au *astrucat* pre ĭale la Sichima…"	„Et ossa Joseph extulerunt filii Israel de Egypto, et ccrt pre iale d e f o d e r u n t in Sicimis…"

Despre moartea lui Petru Rareș, varianturile cronicei lui Urechea (*Letop*. I, p. 172) sună:

„…l-au *astrucat* în mînăstirea Pobrata…”	„…l-au î n g r o p a t în mănăstirea Pobrota…”

Miron Costin, *Letop*. I, p. 269: „…l-au *astrucat* (pre Barnovski-vodă) în Patriarșie întru aceiași noapte, apoi de acolo spune să-i fie dus oasele în țeară Vasilie-vodă…”

Nicolae Costin, *Letop*. II, p. 44: „Dumitrașco-vodă, după ce l-au domnit boierii și țara, au *astrucat* pre tată-seu cu mare cinste în gropnița ce și-au fost gătit răposatul Antonie Ruset…”

Cantemir, *Chron*. I, 254: „iară oasele lui, puindu-le în raclă de aur, le-au dus la Roma și le-au *astrucat* supt stîlpul carele era de dînsul zidit…”

Același, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 59): „pre tălharul la mînă va băga și în groapa morții de viu îl va *astruca*…”

Figurat, la mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, ghen. 6: „Și să botedzâ Hs., deci toată firĭa apelor o svinți, și tot păcatul oamenilorŭ *astrucândŭ* în șipinile Iordanuluĭ, îndată să sui de la apâ…”

Cuvîntul circulează pînă astăzi în popor, deși a devenit din ce în ce mai rar.

Povestea *Pepelea* din Bucovina (Sbiera, *Povești*, p. 14): „Și ca să nu aibă cheltuială multă cu înmormîntăciunile, li-au juruit popa că va î n g r o p a fiecăruia copiii degeaba, și așa au avut ce *astruca* o săptămînă întreagă…”

Tot de acolo, basmul *Doi Feți-Logofeți* (*Ibid*., p. 110): „…i-au *astrucat* în ogradă de dinaintea curții, unul de-o parte și altul de ceialaltă parte de prag…”

Sensul mai răspîndit însă este acela de a c o p ă r.

Cîntec poporan din Moldova:

„Mare tainiță să-mi faci,
Cu dinții de brîu să mă iai
Și-n tainiță să mă dai,
Că frunza s-a scutura;
Pe mine m-a *astruca*…”

(Caranfil, *Valea Prutului*, 27)

De asemenea în Banat:

„După ce s-a *astrucat* c u p ă m î n t mortul, toți se spală pe mîni cu apa mortului peste groapă…”

„Mama-Pădurii este vîlva codrului. Ea e o muiere care pre o ureche se culcă și cu altă se *astrucă* = s e a c o p e r e…”

„Mălaiul se coace și în cerine de pămînt, unde se *astrucă* c u s p u d z ă…” (S. Liuba, Banat, c. Maidan).

În Oltenia:

„A acoperi casa se zice a *astruca*, a s t r u c a r e, iar acoperișul - a s t r u c u ș” (Pr. C. Ionescu, Mehedinți, c. Șișeștii-de-Jos; D. Cerbulescu, c. Cloșani).

Sensul de a c o p ă r este singurul pe care ni-l dă și *Dicționarul ms. bănățean* circa 1670 (*Col. l. Tr*.,1883, p. 425):

„*Astruc*. Tego.

A s t r u c ă t o r e. Tegumentum."

Prin asociațiune de idei între c u l c u s și m o r m î n t:

„Sînt unele vorbe prin cari ciobanii se deosebesc de săteni, de ex.: *astrucă*-te să te cotroșesc = c u l c ă - t e să te învălesc" (M. Neculau, Dobrogea, c. Garvan).

Prin alte două asociațiuni de idei, una cu a r u n c: „a arunca un cadavru", alta cu a s t u p: „a astupa o groapă", poporul a modificat pe *astruc* în *astrunc* și-n *astrup*.

Balada *Doamna Ileana* din Ilfov:

„După ce Vartici murea,
Jos din țeapă îl dedea…
Pe Vartici că-l *astrunca*…"

(*Țara nouă*, 1887, p.94)

Forma *astrup* ne întimpină în *Psaltirea Hațegană*, ms., a lui Ioan Viski (*Transilvania*, 1875, p. 152).

În fine, pe lîngă *astruc* în graiul vechi se auzea și *astroc*.

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, mai 8 (f. 113 a): „și când fu sâ să pristăvascâ de la trup, sosând la adânc bătrânĭațe, că era lăngâ o sutâ de aĭ, âl întrebarâ uciniciĭ luĭ unde și cum să cade să-l *astroce*…"

Ibid., oct. 8 (f. 54 b): „să adunarâ de la Ierusalimŭ și de la Ierihon și de la Iordanŭ și din toate hotarâle cu multâ smerenie dumnedzăĭascâ să *astroce* svintele eĭ moștiĭ…"

De unde vine cuvîntul *astruc?*

Cată să ne oprim puțin asupra derivațiunii propuse de Cihac (II, 3) din paleoslavicul s ŭ k r y t i abscondere, occultare: „*astruca* serait alors pour a s c r u t a, le *a* est simplement prépositif". Pentru a dobîndi o formă intermediară a s c r u t, de unde printr-o metateză să iasă *astruc*, Cihac aleargă la infinitivul slavic s ŭ - k r y t i, pe cînd desinința slavică infinitivală-t i nu trece la români niciodată, dar niciodată, ci se înlocuiește totdauna prin desinința românească infinitivală -r e: *blagosloviti = blagoslovire*, *bolêti = bolire*, *brazdati = brăzdare*, *kaĭati = căire*, *črŭniti = cernire*, *čitati = citire*, *klatiti = clătire*, *Kroiti = croire*, *dosaditi = dosădire* etc. etc., aceste exemple fiind luate chiar din lista elementelor slavo-române de Cihac. Prin urmare, paleoslavicul s ŭ k r y t i putea să devină la români a s c r i r e, cu prezintele a s c r e s c, întocmai ca: *ocărîre*, *ocăresc = okarĭati*; *zărire*, *zăresc = zrêti*; *pîrîre*, *pîresc = prêti* și altele. Este o absolută imposibilitate ca acel s ŭ k r y t i, în care -*t*- nu aparține tulpinei cuvîntului, să se fi prefăcut vreodată într-un verb românesc a s c r u t!

Etimologia din latinul o b s t r u o, propusă de Bobb, de *Lexiconul Budan*, de Laurian și Maxim, e mai bună, adecă se apropie de adevăr prin elementul s t r u-, după cum vom vedea îndată.

În *astruc* noțiunea fundamentală e acea de l e s p e d e. „A lespezi" este a acoperi cu o lespede, de unde apoi:

1. a acoperi cu orice, a acoperi în genere;
2. a acoperi cu pămînt, a înmormînta;

3. a întinde ca pe un mort, a culca.

Noțiunea cea fundamentală de „lespede” s-a păstrat intactă în germanul E s - t r i c h, vechi german a s t r i c h „pavé, plancher carrelé”, care însă nu e german de origine, ci împrumutat din latina vulgară. Diefenbach îl deriva din a s s e r „solive, planche”, iar Diez din e m p l a s t r u m „emplâtre”, – prima etimologie lăsînd fără explicațiune pe *-t-*, iar cealaltă necesitînd vro două afereze preliminare, grele de admis. Negreșit, italianul l a s t r i c o cu varianturile sale l a s t r o și l a s t r a însemnează „pavé, plancher carrelé” în, tocmai ca germanul a s t r i c h; dar inițialul *l* de ce oare să fie aci organic? de ce mai curînd să nu reprezinte numai articlul aglutinat din „l ’ a s t r o”, întocmai ca în exemplul citat de însuși Diez (*Et. Wtb.*[2] II, 39): „lampone = l’ampone”, și-n mai multe alte cuvinte italiene (cfr. Caix, *Studj di etim.*, p. 194 - 5)? În adevăr, fără *l* noi găsim:

vechiul francez a s t r e, a i s t r e, astăzi â t r e, „proprement le bas d’une cheminée garni de carreaux” (Scheler);

neapolitanul à s t r i c o „terrasse, pavé” (Basilio Puoti);

sicilianul „à s t r a c u = terrazza”, „a s t r a c a t u = suolo o pavimento di terrazzo o di luogo scoperto” (Ant. Traina);

vechi milanez „a s t r e g a r e, à s t r e g o = lastricare, lastricato” (Biondelli);

reto-romanul a s t e r „pavé”, conservat astăzi numai în unele localități, bunăoară la Filisur (Otto Carisch, *Wtb.*, Nachtrag);

medio-latinul „à s t r a c u m vel à s t r o c u m est pavimentum domus” (Du Cange).

Cuvîntul, aflîndu-se la români și-n dialectele neolatine occidentale totodată, cu același sens fundamental de lespede, este învederat că el aparținuse deja latinității vulgare. Este anevoie însă deocamdată a reconstitui prototipul latin comun, căci variantul românesc prezintă sufixul tonic -ū c o-, pe cînd varianturile occidentale au pe netonicul -i c o-, -a c o-, sau numai -o. E cu putință să fi circulat deopotrivă în latina rustică varianturile nominale à s t r u m, à s t r i c u m, à s t r a c u m și a s t r u c u m, toate derivate prin prepozițiunea a d din rădăcina s t a r (s t r a, s t r u) „étendre”, de unde cu sensul apropiat de „amas, monceau”: s t r u e s, s t r u i x, s t r u c t u s.

Considerînd forma românească aparte, i-am putea admite un prototip latin a b - s t r u c o, în loc de a d s t r u c o. La Tertullian, *adv. Marc.* 4, 27, se citește: „…negat lucernam a b s t r u e n d a m, sed confirmat super candelabrum proponendam”, unde a b s t r u o însemnează „a ascunde” (v. Wölflin, *Arch. f. lat. Lexik.* VI, 568). Precum din *apo*, *batuo*, *mando* s-au făcut *apuco*, *battuco*, *manduco* (v. la cuvîntul *Apuc*), tot așa din a b s t r u o s-a putut face a b s t r u c o, apoi a s t r u c o cu perderea lui *b* ca în *ascund* = *abscondo*. De la *a ascunde* mortul pînă la *a îngropa* nu e o mare depărtare.

v. *Astrucare*. – *Astrucat*.

ASTRUCÀRE (pl. *astrucări*), s.f.; l’infin. d ’ a s t r u c pris comme substantif: action d’enterrer, d’ensevelir, sépulture. Î n m o r m î n t a r e, î n g r o p a r e.

Biblia Șerban-vodă, 1688, *Maccab*. II, IV, 49:

„…pentru care lucru și Tiriii, scârbindu-se de răutate, céle către *astrucarea* lor cu mare cuviință au dat…”	„…quamobrem Tyrii quoque in malefactum indignati, quae ad sepulturam corum pertinebant magnifice suppeditaverunt.”

Nicolae Costin, *Letop*. II, p. 81: „după *astrucarea* tătîne-seu lui Alexandru, au purces și Nicolai-vodă din Țarigrad…”

v. *Astruc*. – [2]*Astrucat*.

[1]ASTRUCÀT, -Ă, adj.; le part. passé d’astruc pris comme adjectif: enterré, enseveli. Îngropat. Înmormîntat.

v. *Astruc*. – [2]*Astrucat*.

[2]ASTRUCÀT, s.n.; le part. passé d’astruc pris comme substantif: ensevelissement, enterrement, inhumation. Sinonim cu astrucare.

Miron Costin, *Letop*. I, p. 29: „Vechiu obiceiu și la rămleni, de zicea trămbițe înaintea oaselor, cum mărturisește Ovidius, adecă cănta trămbițe jalelor astrucării; și aceasta la cei mari și de cinste oameni se făcea, precum și astăzi în aceste țeri la *astrucatul* domnilor…”

Ibid., p. 269: „A triia zi după *astrucatul* lui Barnovski-vodă, într-o seară trecuse împăratul Sultan Murat pe acea vreme peste Boaz în ceia parte la Scudar la primblare, și au întrebat pre vizirul: așezat-au domn la Moldova în locul ghiaurului ce au perit?…”

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, apr. 18 (f. 88 b): „dĭadeșŭ cinstitulŭ sufletŭ la Dumnedzău, și mulțŭ îndrăcițŭ și bolnavi să iștélirâ la *astrucatul* ei…”

v. *Astruc*. – *Astrucare*.

ASTRUCĂTOARE
ASTRUCÙȘ
ASTRÙNC
ASTRÙP
} v. *Astruc*.

ASTÙP (*astupat*, *astupare*), vb.; boucher, fermer, obstruer, remblayer. Sinonim cu închid, acopăr, umplu dar numai atunci cînd este o deschizătură. „Din latinul stupa avem românește stupă (cîlți), de unde verbul a *astupa*, a închide o gaură, a acoperi o spărtură, literalmente a umple sau acoperi cu cîlți” (Șaineanu, *Semasiologia*, p. 87). Francezul étouper, vechi spaniol estopar (Cihac). În texturi medio-latine: „in viis publicis astopatis” (Du Gange, v. *Astopatus*).

Biblia Șerban-vodă, 1688, *Paul. ad Rom*. III,19:

„…ca toată gura să să astupe…”	„…ut omne os obstruatur…”

Ion Neculce, *Letop*. II, p. 232: „au adus și apă pre oale pănă în zidul acestei biserici, care pre urmă cu vreme s-au *astupat*, netocmindu-o nime…”

Cantemir, *Chron*. II, 261: „apele începusă a îngheța, și omeții nu numai cîmpii acoperiia și văile umplea, ce încă și ușile caselor cu troianii astupa…”

Balada *Miul Cobiul*:

„Doi-trei să-mi plecați,
Drum să-i *astupați*,
Calea să-i tăiați…”

(G.D.T., *Poez. pop*., 493)

Jipescu, *Opincaru*, p. 30: „Și cîte bunuri, cîte neajunsuri, cîte găuri n-ai *astupa* cu bani[i] din păstrare!…”

Locuțiune proverbială din Ardeal: „N-am adunat fîn nici cît să *astup* un clopot” (R. Simu, Trans., c. Orlat).

A-și *astupa* u r e c h i l e = a nu voi să auză.

A. Pann, *Erotocrit*, p. 57:

„Dadaco! că-s amăgită, știu, nu o tăgăduiesc,
Nici n-am vrednice cuvinte să mă dezvinovățesc;
Cînd am auzit chitara și acel prea nostim glas,
Nu socoteam niciodată c-oi ajunge l-acest pas,
De știam c-o să alunec, urechile-mi *astupam*
Și mă făceam ca o surdă de nu le mai ascultam…”

E mai cu samă familiară locuțiunea: a *astupa* g u r a cuiva = a împedeca să vorbească.

Țichindeal, *Fabule*, 1814, p. 248: „De mult iaste zis că cine va *astupa* g u r a la toată lumea? Aceasta nu e cu putință…”

Vornicul Iordachi Golescu (*Conv. lit*., 1874, p. 69): „Gura omului numai pămîntul o *astupă*, adică omul numai după ce moare nu mai poate grăi de rău.”

Jipescu, *Opincaru*, p.113: „Gura lumi[i], vorba ăluia, nici pămîntu n-o *astupă*, dar rumânu!…”

Alexandri, *Boieri și ciocoi*, act. IV, sc. 8:

„Hîrzobeanu: Lența mea au priimit o creștere care o va opri totdeauna de-a se abate din calea bunei cuviințe, și care o pune mai presus de toate bănuielele.

Tarsița: Nu mă-ndoiesc, Iorgule… dar… știi… gura lumii numai pămîntul o *astupă*…”

Mitropolitul Varlam, 1643, f. 252 a: „pentr-acĭa Domnul Hs. de bunâ voe să duse la pustie, ca să *astupe* g u r a ereticilorŭ a lui Marchiĭanŭ ș-a lui Maniheĭu č-au învățatŭ că cu nâlucire s-au întrupatŭ Hs…”

Cantemir, *Chron*. II, 328: „băsnuitorii g u r a să-ș *astupe*…”

Ion Neculce, *Letop*. II, p. 276: „(Brăncovanul) au luat și trei sute de pungi de bani cu dănsul, și agiungănd la Împăratul, cu acei bani au *astupat* g u r i l e tuturor cine ce cerea…”

Proverb la Jipescu, *Opincaru*, p. 150: „fămeia are nouă guri, și să i le *astupi* pă toate, tot nu să îndăstulează…”

Alt proverb:

„De te latră vreun cîine,
Astupă-i gura cu pîine…"

(Pann, II, 20)

A *astupa* g l a s u l sau v o r b a = a face să nu se auză.

A. Pann, *Moș Albu* I, p. 6:

„Deci, cînd simții mai aproape scîrțiitura de car,
Începui să strig din groapă cu rîcnet ca un văcar;
Dar de alt necaz acuma fierea în mine crăpa,
Că zgomotul cel de cară de tot g l a s u-mi *astupa*…"

Cantemir, *Ist. ieroglif.*, p. 36: „mare scrîșnetul roatelor *astupă* v o r o a v a cărăușilor…"

De aci: a *astupa* v e s t e a, p o v e s t e a, h u l a etc.

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 270: „îndemnasă și Neculachi ca să facă oștire, ca să se *astupe* p o v e s t e a veștilor din Țara Leșască…"

Același, p. 235: „făcând tuturor boierilor venituri și lefi îndestule, și rădicături, și alte daruri ce era pe ascuns, ca să rămăe boierii mulțămiți de domnul și de greci, ca să *astupe* h u l a ce luasă…"

Nicolae Muste, *Letop.* III, p. 37: „(Domnul țerei) de pregiur sine giambașii și îmbunătorii să-i isgonească, că unii ca acei cu răutatea vieței lor orașul vor turbura, și cu îmbunăturile sale v e s t e a și n u m e l e Domnului vor *astupa*…"

A *astupa* o c h i i cuiva = a face să nu vază.

Țichindeal, *Fabule*, p. 121: „nu-și înplinesc datoriile sale, ci numai gîndesc cu minciuni să *astupe* o c h i i altora…"

Cantemir, *Ist. ieroglif.*, p. 27: „lăcomia *astupîndu-i* ochii, după pești fără sine alergînd, în loc de vînat el să vînează…"

Tot așa, fără o c h i, a *astupa* ceva anume ca să nu se vază.

Ion Neculce, *Letop.* II, p. 279: „găndind că-și va *astupa* g r e ș a l a lui ce făcusă…"

Cantemir, *Chron.* I, 75: „tălharii, socotind ca să-ș *astupe* f a p t e l e lor céle réle, după ce au prins pe Remus, l-au dus la Amilie…"

Astup în sensul cel mai general, ca să nu se auză, să nu se vază, să nu se bage în samă, ne întimpină în proverbul:

„Zestrea toate le *astupă*,
Ea și pe dracu îl pupă…"

(Pann, *Prov.* II, 9.28)

Astup este în antiteză nu numai cu d e s t u p, dar și cu d e s c h i d, bunăoară la Moxa, 1620, p. 364: *„astupâ* capiștile unde purta ellinii sfara dracului și le sfărși toatâ spurcăčĭunĭa lorŭ, și d e s c h i s e besérecile creștinești…"

Astup ca sinonim cu s t r i c.

Miron Costin, *Letop*. I, p. 29: „cu vreme îndelungată, ce s t r i c ă și *astupă* vestite împărății, crăii și domnii…”

E curioasă forma *austup*, ca și cînd cuvîntul ar deriva din a b-, la Corbea, *Psaltirea* circa 1700 (ms. în Acad. Rom., ps. LXII):

„Căce el au *austupat*
Gura celor cu păcat,
Ce grăesc nedereptăți
Prin orașe și cetăți…”

v. *Stupă*. – *Destup*.

ASTUPÀRE, s.f.; l’infin. d ’ a s t u p pris comme substantif: action de boucher. *„Astuparea* luminei unui tun = enclouage; *astuparea* unei găuri cu pămînt = comblement, remblayage; *astuparea* crăpăturilor unei corăbii = calfatage; *astuparea* găurilor unei uși, unei ferestre = calfeutrage; *astuparea* unui drum = barrage, encombrement, embarras; *astuparea* unei țevi = engorgement” (Pontbriant). În toate aceste exemple, *astupare* indică continuitatea acțiunii, căci, din dată ce acțiunea este isprăvită, se întrebuințează mai potrivit substantivul a s t u p a t, care indică stare: „a s t u p a t u l drumului a costat atîta”, „a s t u p a t u l țevei a împedecat curgerea apei” etc. Cînd e vorba însă de ceva mic, neînsemnat, nebăgat în samă, atunci se zice a s t u p ă t u r ă: „cu o a s t u p ă t u r ă sau două nu scapi de șoareci”.

v. *Astup*. – ²*Astupat*.

¹ASTUPÀT, -Ă, adj.; le part. passé d ’ a s t u p pris comme adjectif: bouché.

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 36): „unde urechile adevărului sînt *astupate*, acolo toate hrizmurile se par basne…”

Același, *Chron*. II, 66: „cea de demult și de la mulți părăsită cale a cerca și urmele cele *astupate* și pierdute a adulmăca și a le descoperi, ne vom nevoi…”

Se întrebuințează adesea supinal: d e *astupat* ceva.

Alexandri, *Scara mîței*, sc. 3:

„Magdian (dîndu-i punga): Na cu ce să-ți a s t u p i ochii și d-acum înainte…
Marin: De *astupat* ochii mi-ai dat…dar de *astupat* gura?
Magdian: Cu adevărat…uitasem!…poftim și pentru gură…(îi dă încă o pungă).”

v. *Astup*. – ²*Astupat*.

²ASTUPÀT, s.n.; le part. passé d ’ a s t u p pris comme substantif: obstruction, remblayage. Sinonim cu a s t u p a r e și cu a s t u p ă t u r ă.

v. *Astupare*. – ²*Astupat*.

ASTUPĂTOARE (pl. *astupători*), s.f.; „bouchon, tampon, couvercle” (Cihac). *„Astupătoare de* foc = étouffoir” (Pontbriant). Sinonim cu a s t u p u ș, care e mai întrebuințat.

v. *Astup*. – *-oare*.

ASTUPĂTÒR, -OARE, adj.; ce qui bouche, obstrue, engorge, obstructif.
v. *Astup*.

ASTUPĂTÙRĂ (pl. *astupături*), s.f.; engorgement, obstruction. Cihac aduce ca sinonim pe a s t u p e a l ă, o formă posibilă, dar pe care noi n-o cunoaștem.
v. *Astupare*.

ASTUPEALĂ. – v. *Astupătură*.

ASTUPÙȘ, s.m.; bouchon, tauzpon, étoupillon. „Dop de lemn, mototol de cîrpe, cocoloș de hîrtie cu care se a s t u p ă ceva" (Costinescu).
v. *Astup* – *Astupătoare*. – *-uș*.

[1]**ASÙD** (*asudat*, *asudare*), vb.; suer, transpirer, suinter; fig. se fatiguer. Sinonim cu n ă d u ș e s c, iar în sens figurat cu o b o s e s c, o s t e n e s c, m ă t r u d e s c. Din lat. a s s u d o (= a d-s u d o). Limbile romanice occidentale cunosc numai forma simplă s u d o (ital. *sudare*, span. *sudar*, franc. *suer* etc.).

În sens direct:

„Este o credință în popor, să nu ieie femeile sare în mînă, că le *asudă* cînd cos." (R. Simu, Trans., c. Orlat).

Beldiman, *Tragod*., v. 101:

„Din bal postelnicul Rizul precum era *asudat*,
Au mers de au dat de știre, pe Ipsilant au chemat…"

În sens figurat:

A Pann, *Prov*. II, 155:

„Că banul, cum vedem bine,
Asudăm pînă ne vine…"

Mitropolitul Antim, *Predice* (ed. Bianu, p. 192): „să osteniască cu călătorie pe jos, să *asude*, să flămînziască și să însetoșeze…"

Cantemir, *Chron*. I, p. XXI: „puțin să se fie o s t e n i t, puțin să fie *asudat* să vede…"

I. Văcărescu, p. 351:

„Voi carii sînteți îmboldiți
Spre-a artelor cultură,
Și *asudați* și vă t r u d i ț i
Muncind literatură!…"

Balada *Tudorel*:

„Pîine, sare c-am mîncat
Și cu toti am *asudat*…"

(G.D.T., *Poez. pop*., 679)

Negruzzi, *Scrisoarea XXV*: n-or *asuda* ca tatăl lor să-și scoată pînea din pămînt…”

Adesea asud se pune în legătură cu noțiunea de s p a i m ă.

Legenda St-i Maria Egipteană, text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 357): „atunce mai în mare f r i c â câzui, și mâ puș cu fata la pâmântŭ și m â *asuda* foarte…”, unde *asuda* este prima persoană singulară arhaică a imperfectului.

Samuil Clain, *Învățături* (Blaj, 1784), p. 4: „iară cîndŭ i s-au apropiatŭ ceasulŭ morții, au începutŭ a *asuda* și a se î n f r i c a, și mare necazu a avea…”

A. Pann, *Erotocrit* II, p. 153:

„De s-a speriat calu,-mi pare,
Eu nu m-am î n f r i c o ș a t,
Că puterea-mi văz în stare
Și încă n-am *asudat*…”

Alexandri, *Boieri și ciocoi*, act. IV, sc. 10: „Din mare primejdie m-au scăpat duduca…Am *asudat*…”

A *asuda* de suferință sau de dor, în doina din Ardeal:

„Dorul arde și pătrunde
La inimă mi s-ascunde,
Asudă și se topește
Inima care iubește…”

(*Tribuna din Sibii*, 1885, p. 182)

Proverbial se zice: „nici limba nu-i *asudă* (Baronzi, *Limba română*, p. 47), cînd acuză cineva ironic de leneș pe un om muncitor. De asemenea: „a-i *asuda* urechea pentru ceva” (*ibid*., p. 40), cînd așteaptă cu nerăbdare o veste.

Alexandri, *Hagi-Petcu*, act. I, sc. 6:

„Verdulescu: Iar te ia în trii parale, Peteule.

Petcu: Să-i fie de bine! Petcu n-*asudă* nici de patru parale…” Proverb la C. Negruzzi, *Scrisoarea XII*: „Nebunul n-*asudă* nici la deal, nici la vale”.

Metaforic, *asud* se întrebuințează și despre bucate cînd aburează.

A. Vlăhuță, *Nuvele*, p.11: „Scrobul cu smîntînă, ce mai forfotește încetișor pe lîngă buza tigăii, umple încăperea c-un miros plăcut, și aburii se ridică molatici în tavan de pe mămăliga ce *asudă* pe fund…”

O frumoasă aliterațiune la Cantemir, *Chron*. I, p. 81: „Este altul atocma acestuia lunatec pre nume Mayenburg, carile *asudă* și a s p u m ă să zică precum limba ellineaseă este din limba șfezască abătută…”

Tranzitiv „a *asuda* pe cineva însemnează: a-l face să *asude*.

Ureche, *Letop*. I, p. 98: „…cu turcii, carii să vedea că ca o negură toată lumea acoperiia, războae minunate făcea (moldovenii); de multe ori i-au și biruit; mai apoi, de i-au și supus supt •ugul lor, de căteva ori i-au *asudat* rocoșindu-se, și nu fără multă moarte…”

 v. [2]*Asud*. – *Sudoare*.

²ASÙD s.n.; transpiration, sueur. Cihac aduce forma plurală *asuduri*. Sinonim cu s u d o a r e și cu n ă d u ș e a l ă.

Doina *Barbul*:

„Vine Barbul de la plug
Cu doisprece boi la jug,
Cu trupul plin de *asud*
Și cămașa numa-n lud…"

(G.D.T., *Poez. pop.*, 329)

v. ¹*Asud*.

ASUDÀRE, s.f.; l'infin. d' a s u d pris comme substantif: sueur, action de suer, de transpirer. Se întrebuințează numai pentru a indica o acțiune continuă; cînd e vorba de rezultatul acestei acțiuni, se zice a s u d, a s u d a t, a s u d e a l ă, a s u d ă t u r ă.

v. ¹*Asud*.

¹ASUDÀT, -Ă, adj.; le part. passé d ' a s u d pris comme adjectif: suant, transpirant, en sueur, fig. fatigué. N ă d u ș i t; figurat: o b o s i t, o s t e n i t, t r u d i t.

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 79): „macar că tu la trup mai chipeș, și la stat mai înalt ești, dară eu și de vîrstă mai bătrîn, și de pedépse mai dosedit și mai ispitit, și de căi mai multe și mai departe și de țări mai streine și mai late, mai *asudat* și mai z b u c i u m a t sînt…"

Beldiman, *Tragod.*, v. 2527:

„Vedeai magazionerii, *asudați* și mult scîrbiți,
Strigînd cum că nu-i făină și ei toți sînt prăpădiți…"

Costachi Negruzzi, *Sobieski și românii*: „Cu cîteva ceasuri mai-nainte sosise încă un tînăr plăieș, a cărui cal *asudat* păștea înșelat troscotul ce creștea pe lîngă ziduri…"

În graiul poporan poetic ne întimpină forma *dasudat*, nu proteticul *d* ca în „dalb":

Colindă muntenească:

„Ce ți-e calul *dasudat*
Și șoimeii feșteliți,
Ogăreii ciopîrțiți
Și dulăii n ă d u ș i ț i?…"

(G.D.T., *Poez. pop.*, 70)

Supinal: *de asudat*, se zice mai ales despre leacuri cari provoacă sudoare: „prafuri d e *asudat*" (*L.B.*).

v. ¹*Asud*. – ²*Asudat*.

²ASUDÀT, s.n.: le part passé d ' a s u d pris comme substantif: „transpiration, sueur" (Cihac). Se întrebuințează mai rar decît sinonimul a s u d.

v. ²*Asud*.

ASUDĂTOR, -OARE, adj.; sudorifique, qui fait suer. O formă care se înlocuiește mai totdauna prin supinalul d e a s u d a t.

v. ²*Asudat*.

ASUDĂTÙRĂ
ASUDEALĂ } v. *Asudare*.

ASUDUL-CALULUI, t. de botan.: Ononis spinosa, arrête-boeuf. După Dr. Brîndză, această plantă se mai numește s u d o a r e a - c a l u l u i, o s u l - i e p u r e l u i, d ă r m o t i n și s ă l ă ș i t o a r e. *Lexiconul Budan* îi zice nu numai *asudul-calului*, dar și a s u d u l - c a p u l u i. În medicină „ononis spinosa" se întrebuințează ca aperitiv și mai ales ca diuretic, dar nu ca sudorific, încît din acest punct de vedere numele de a s u d nu se justifică. El nu se justifică, de asemenea, prin nomenclatura botanică corespunzătoare din alte limbi, în care noțiunea de „sudoare" nu ne întimpină nicăiri. Noi credem dară că a s u d- este aci o simplă etimologie poporană dintr-un alt termen, care va fi rămas prea izolat în grai. O trăsură caracteristică a semiarbustului „ononis-spinosa" este s p i n o z i t a t e a rămurelelor sale, al cărora vîrf e foarte ascuțit. De aci, afară de termenul tecnic, s-au născut numele rusesc „iglišnik", polonește „iglika", ungurește „iglitze" = „igliță", apoi în dialecte germane: „Stachelkraut" și „Katzensperre", în portugeza „unha gata", spaniolește „gatillo" etc. (Nemnich). Un spin sau un vîrf ascuțit în genere se zicea lătinește s u d i s. Nu cumva *asudul-calului* va fi o transformațiune posterioară dintr-o formă primitivă s u d e a - c a l u l u i? Cît se atinge de epitetul „calului", el figurează tot așa de bine ca acela al măgarului în „ononis" de la ὄνος, ca acela al boului în numele german „Ochsenkraut", ca acela al vulpii în numele polon „lisi ogón" și așa mai încolo. Noțiunea de „cal" este în cazul de față atît de puțin esențială, încît poporul a înlocuit-o prin „cap" în variantul a s u d u l - c a p u l u i.

v. *Dărmotin*.

ASUDUL-CAPULUI. - v. *Asudul-calului*.

ASÙN. – v. *Sun*.

ASUNĂTOARE. – v. *Sunătoare*. – *Unt*.

ASUPRA. – v. *Asupră*.

ASUPRA-VIN (*asupra-venit*, *asupra-venire*), vb.: survenir. O compozițiune din a s u p r ă și v i n, pe care o găsim la mitropolitul Dosofteiu, Paremiar, 1683 (Vineri a 3-a săptămînă în post, f. 31 b): „cerĭul s-a clăti și pământulŭ s-a legăna din urdzăturile sale pentru mânĭĭa urgieĭ Domnuluĭ Savaoftŭ, în dzua acĭaĭa în carĭa va *asupra-venĭ* mânĭĭa lui…"; dar tot acolo (Joi a. 4-a, f.1 a): „volburâ purtatâ de va s u p r â v e n i…"

v. *Asupră*. – *Supră*.

ASÙPRĂ s. **ASÙPRA,** prép., adv. et subst.;1. sur, à l'égard de, concernant; 2. dessus; 3. usure, surplus. Prin prepoziționalul *a* (= *ad*) din latinul s u p r a (= ital. *sopra*, *sovra*, span. și portug. *sobre*, prov. *sobre*, franc. vechi *seure* etc.). În graiul vechi se întrebuința și forma simplă s u p r ă, bunăoară la mitropolitul Dosofteiu, 1680, ps. XXVI:

„…când să apropiĭa s u p r a mĭa făcătoriĭ de rău…"

„…dum appropinquant s u p e r me nocentes…"

Asupră exprimă noțiunea de „sus", fiind în opozițiune cu „supt", care exprimă noțiunea de „jos". Și-n latina exista aceeași antiteză între s u p r a și s u b t u s, bunăoară: „Romani s u p r a terram operibus, s u b t u s Macedones cuniculis oppugnabant" (T. Liv.). Ca adverb, asupră e sinonim cu s u s; ca prepozițiune, e sinonim cu p e și mai ales p e s t e; ca substantiv, cu p r i s o s, c a m ă t ă, d o b î n d ă.

Astăzi, forma organică *asupră* circulează numai într-un mod excepțional, precum vom vedea mai la vale; în vechile texturi însă ea este cea obicinuită, deși uneori ne întimpină și acolo alăturea: cu ea forma mai nouă *asupra*, de exemplu:

Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, *Esaias* II, 12 sqq.:

„Că dzua Domnuluĭ Savaoft vine *asupra* tot ocarniculŭ și trufașulŭ, și *asupra* a totŭ suitulŭ și înnălțatulŭ, și corogi-să-vorŭ; și *asupra* de totŭ chedrulŭ Liva-nuluĭ celŭ înaltŭ și preanălțatŭ și *asupra* d e totŭ muntele nalt, și *asuprâ* d e totŭ turnulŭ naltŭ, și *asuprâ* d e totŭ zidĭul naltŭ, și *asuprâ* d e totŭ părĭatele nalt, și *asuprâ* de toatâ corabiĭa măriĭ, și *asuprâ* d e totŭ chipul de frâmsétâ de șaĭce…"

„Dies enim Domini Sabaotli s u p e r omnem contumeliosum et superbum, et s u p e r omnem excelsum et sublimem, et humiliabuntur. Et s u p e r omnem cedrum Libani exoclsarum et sublimium, et s u p e r omnem arborem glandis Basan. Et s u p e r omnem excelsum montem, et s u p e r omnem collem excelsum, et s u p e r omnem turrim excelsam, et s u p e r omnem murum excelsum, et s u p e r omne navigium maris, et s u p e r omnem aspectum pulchritudinis navium…"

unde în *Biblia Serhan-vodă*, 1688, pretutindeni p r e s t e: „p r e s t e tot dosăditorĭulŭ și mândrul, și p r e s t e tot înnălțatul etc."

În latina, s u p r a și s u p e r sînt foarte apropiați prin sens, dar nu se confundă niciodată. În limbile romanice ambii s-au fuzionat, astfel că la spanioli, la italieni, la provențali, a despărut s u p e r înlocuindu-se prin s u p r a, iar la francezi a despărut s u p r a (vechi s e u r e) înlocuindu-se prin s u p e r (actual s u r). La români s-au contopit numai sensurile ambilor în *asupră*, dar și s u p e r a rămas totodată sub forma s p r e, care însă, scăzută la simplă prepozițiune, a căpătat astăzi accepțiunea de „pour, vers", după ce în graiul vechi mai însemna încă adesea „sur", de exemplu la Dosofteiu, 1680, ps.XCI: „Și căută ochĭul mĭeu *asupra* pizmașilor mieĭ și *asupra* celorŭ ce să scoalâ s u p r a mĭa…", unde la Coresi, 1577: „cautâ ochĭulŭ mieu s p r e dracii miei și se sculară-se s p r e mine…"

I–II. *Asupră* ca adverb și ca prepozițiune.

Funcțiunea curat adverbială a lui *asupră* se învederează mai ales în vechea locuțiune: „a fi cuiva *asupră*”, *„a* veni *asupră”* sau „a cădea *asupră*” = „tomber dessus, courir sus”.

Act muntenesc din 1622 (*A.I.R.*I, I, p. 128): „fără acești bani ce sănt mai sus scriși, am mai luat eu Dumitru Țiganul ughĭ 6 de m-am plătit de un turcu de ce miĭ-a căzut *asupră*…”

Miron Costin, *Letop*. I, p. 238: „cît au prins de veste Gaspar-vodă că vine Skimni aga, au și scornit că-i vin leșii asupră…”

Același, p. 300: „au văzut Vasilie-vodă toată cumpăna ce-i venia *asupră*…”

Nic. Muste, *Letop*. III, p. 45: „toți aștepta din cias în cias ce urgie le-ar veni *asupră*…”

Nic. Costin, *Letop*. II, p. 27: „și-au părăsit părinții și frații, de acele năcazuri, de s-au dus printr-alte țeri, și unii s-au făcut oameni răi și tălhari, de mare nevoe ce le era *asupră*, că nu mai avea de ce se mai apuca…”

Tot în vechile texturi ne întimpină comparativul m a i *asupră* și superlativul asupră d e t o t.

Dosofteiu, 1680, ps. XXX:

„M a ĭ *asuprâ* d e c â t toț pizmașiĭ mieĭ mă fečŭ ocarâ…”	„S u p e r omnes inimicos meos factus sum opprobrium…”

O predică circa 1600 (*Cuv. d. bătr*. II, 225): „ceĭa ce au ĭubitŭ Dumnezeu *asuprâ* d e t o t ŭ, că porâncitele lu Dumnezeu tare le-au ținutŭ…”

Tot ca adverb, *asupră* d e a c e e a însemna „par-dessus, en outre”.

Fragment oltenesc circa 1560 (*Cuv. d. bătr*. I, 8): „semănătura vostră o vor mâînca vrăjimașii voștri: *asupră* d e a c é â, v o i ŭ întorce fața mea în aleanul vostru și veți hi bâtuți…”

În graiul actual, pentru a funcționa ca adverb, *asupră* își prepune d e sau dupla prepozițiune p e d e.

Zilot, *Cron*., p. 96: „să nu mă lăudați, căci lumina în sfeșnic nu s-ascunde, nici cetatea *dasupra* muntelui…”

Gr. Alexandrescu, *Meditație*:

„Puțin mai înainte un monument s-arată;
Să-l privim… Dar ce semne de cinste pe el sînt?
Negreșit, cei dintr-însul slăviți au fost odată:
Azi slava stă *dasupra*, și omul în pămînt…”

A. Pann, *Prov*. III, 28: „Dreptatea iese ca untdelemnul *dasupra* apei…”

Ibid., I, 147: „Asta e p e *dasupra* ca fuiorul popei…”, zice omul care a răbdat multe și mai dă iarăși peste năcazuri.

În *Psaltirea Șcheiană*, circa 1550 (ed. Bianu, p.19), ps. VIII: „se luo mare cuviințâ a ta p r e asuprâ d e ceriu…”, unde la Coresi, 1577: „se luo mare frămséțea ta mai s u s ŭ de ceriu…”

În basmul *Tinerețe fără bătrînețe* (Ispirescu, *Legende*, p. 6): „Scorpia, cu o falcă în cer și cu alta în pămînt, și vărsînd flacări, se apropia ca vîntul de iute; iară calul se urcă repede ca săgeata pînă cam *dasupra* ei și se lăsă *asupra* ei cam pe de o parte…”, primul *asupra* e adverb, cel al doilea prepozițiune.

Doină din Ardeal:

„Pe *deasupra* ochilor
Trasă-i pana corbilor,
Pe din jos de ochișori
Rumeorii obrăjori…”

(J.B., *Trans*., 136)

„Despre oameni ușurei se zice: are mintea *deasupra* capului” (R. Simu, Trans., c. Orlat).

Între *deasupra* și p e deasupra este o fină deosebire de sens, care nu se observă totdauna. Mai întîi, p e *deasupra* arată un contact mai strîns între două lucruri. Așa la Costachi Negruzzi, *Zoe* II: „se îmbrăcă cu dulama lui stacojie cusută numai fir, se încinse p e *deasupra* șalului cu o curea lată coperită cu ținte aurite…”; dar în *Aprodul Purice*:

„Dasupra lor o movilă cu mărire-au înălțat,
Ca să fie totdauna monument nestrămutat…”

Afară de aceasta, numai p e *deasupra* însemnează „en outre, par dessus le marché”.

Doină din Ardeal:

„— Da de cină ce-mi vei da?
— Castraveți ca iedera,
P e *deasupra* gurița
Să-ți dereagă inima…”

(J.B., 74)

Alta:

„Marișcuță de la vamă,
Taie-un pui și ne fă zeamă;
Cîndu-i trece pe la noi
Pentru unu ți-om da doi,
P e *deasupra* buze moi…”

(*Ibid*., 395)

Reduplicatul d e *deasupra* e adjectiv.

Dosofteiu, 1680, ps. CI: „și ca un îmbrăcământ d e *deasupra* vei învăli pre înș…”

Ca prepozițiune, *asupră* se construiește cu genitivul și cu posesivul, de la cari își aglutinează articlul prepozitiv *a*, devenind *asupra* = *asupră–a* = *asupr-a*. Acest -*a* nu este amplificativ ca în adverbii a*cuma*, *atuncea* etc., căci amplificativul -*a* nu se acață niciodată la prepozițiuni. Cînd cuvîntul dară funcționează adverbial, el ar

trebui să fie totdauna *asupră*, ca în cele mai vechi texturi, iar nu *asupra* după cum s-a făcut prin generalizarea formei prepoziționale, o generalizare ajutată, negreșit, de analogia adverbilor cu amplificativul -a.

Asupră cu genitivul:

Moxa, 1620, p. 404: „se sculâ Temermeanŭ, domnul tătârăscŭ, de rădicâ oști *asupra* lu Baĭazitŭ…"

Mitropolitul Varlam, 1643, f.164 a: „pâcatul lui Adam și a Evvei, strămoșii noștri, care pâcatŭ biruiĭa *asupra* hiecârui omŭ di-începutulŭ lumiei…."

Șiapte taine, 1644, p. 31: „De să va prileji pruncului să fie bolnavŭ spre moarte și vorŭ chema preotul să-l botédze, ĭarâ elŭ nu va mérge de sărgŭ, ce să va leni, și va muri pruncul nebotedzatŭ, acest pâcat ĭaste *asupra* preotului…"

Ion Neculee, *Letop*. II, p. 238: „(Duca-vodă) de cum era rău de felul lui, încă și mai rău s-au făcut și mai groznic *asupra* boierimei și *asupra* țării…"

Doina haiducului:

„Pus-am cruce satului
Și coadă baltacului,
Că am gîndul dracului
Asuprca bogatului…."

(G.D.T., *Poez. Pop*., 289)

„A s t a *asupra* cuiva" însemna în graiul vechi „dépendre de, être du ressort de".

Pravila Moldov., 1646, f. 78 a: „și ačasta stâ *asupra* giudețului să să isprăvascâ, de vor fi mărturiile bune sau de nu vor fi…"

La mitropolitul Dosofteiu, 1680, ps. LXI:

„Până când vețŭ stărui *asupră* d e om?…"	„Quousque apponitis s u p e r hominem…"

„*asupră* d e om" este în loc de „*asupra* omului".

Asupră cu posesivul:

Pravila Moldov., 1646, f.7: „un văcarŭ de va lua *asupra* s a un bou să-l pascâ…"

Dosofteiu, 1673, f. 9 a:

„*Asupra* m ĭ a pizmașiĭ mâniĭa să-ș âmple…"

A. Văcărescu, p. 21:

„Pentru toat-a mea iubire
Ce o am *asupra* ta,
Nu cer altă răsplătire,
Ci te rog nu mă uita…"

Costachi Negruzzi, *Cîrlanii*, sc. 19:

„— Lasă-mă! mi-i drag bărbatul,
Eu lui i-am jurat credință.
— Ieu *asupra* mea păcatul
De-a-nșela așa ființă…"

Cînd se construiește cu posesivul enclitic, care n-are pe genitiv, ci numai pe dativ, adecă fără articol prepozitiv *a*, atunci *asupră* se conservă intact, fără a deveni *asupra*.

Pravila Moldov., 1646, f. 47: „de-l va ucide într-altâ datâ, iarâ nu într-acela časŭ căndŭ veniĭa *asupră*-ĭ, atunce ca să aibâ certare ca și un ucigătorĭu....”

Cantemir, *Chron*. II, p. 130: „urgiia lui Dumnezeu *asupră*-ș și a toată împărățiia pornind, el (Iraclie) cu grea boală de idropică au murit...”

Axinte Uricarul, *Letop*. II, p.158: „lua tot ce găsia la dănșii și-i ducea goli și desculți, numai cîte cu un sucman rău *asupră*-le...”

Pravila Caragea, 1818, p. 78: „are voe să facă pîră *asupră*-i...”

Este dară o greșeală sau o scăpare din vedere la A. Pann, *Prov*. III, 36:

„Zicînd astfel, ieși-ndată, strigă să vie Grivei,
Îi arătă pe străinul cel lungit în patul ei,
Și sumuțîndu-l *asupra*-i, și el iar cum îl zări,
Îl făcu-n grab’ să nu știe ușa cum a nemeri....”

unde trebuia: „sumuțîndu-l *asupră*-i”.

La mitropolitul Dosofteiu, 1673, f. 59 a:

„Răutatĭa toatâ *asupre*-mĭ să strînge,
De suspini, de ghaĭpăt inema să stinge....”

e în forma *asupre* rezultă din acomodațiunea vocalică cu *i* din „mi”.

III. *Asupră* ca substantiv.

Coresi, 1577, ps. LTV:

„...și nu scăzu de calea lui *asupra* și înșelâcĭuni...”	„...et non defecit de plateis ejus u s u r a et dolus...”

În locuțiunea „c u *asupră*”, „m a i c u *asupră*”, *asupră* e tot așa de substantival ca și „milă” în „cu milă”, „mai cu milă”, sau „prisos” în „cu prisos” „mai cu prisos”.

Omiliar de la Govora, 1642, p. 73: „și încă nu numai acéstea va vedea atunce, și și m a i c u *asuprâ* de acéstea mai înfricoșate...”

Dosofteiu, 1680, ps. CXXXVIII:

„Număra-ĭ-voĭu pre înșii și m a ĭ c u *asuprâ* d e c â t arina înmnlțâsâ-vor...”	„Dinumerabo eos et s u p e r arenam multiplicabuntur...”

unde la Coresi, 1577: „și m a i v r ă t o s d e năsipulŭ înmulți-se-vorŭ”.

Același, Paremiar, 1683, p. 63 a (*Daniel* III, 22):

„...drepce eă cuvântul înpăratuluĭ s-au întărit, și cuptorĭulŭ s-au înfierbântat c u *asuprâ*...”	„...quia verbum regis urgebat, et fornax succensa erat n i m i s...”

în contextul grecesc: ἐκ περισσοῦ, ceea ce *Biblia Șerban-vodă*, 1688. traduce prin: „p r e a d e p r i s o s i t”.

Acelaşi, 1673, f. 27 a:

„Pentr-acĭaĭa şerbul tău le ţâne,
Păzându-le întregĭ cum să vine,
Pentru să ĭa c u *asuprâ* platâ
Din mila ta cea nemăsuratâ…"

Ibid., f. 83 b: „Fiind războae dĭase prin multe prilejĭuri în dzâlele luĭ David, una pentru că era multe cetăţ nedobîndite, alta pentru sîngele luĭ Urie ce-au răscumpărat Dumnedzăŭ de pre casa luĭ David c u *asuprâ…*"

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 66: „întărzierea certării, Dumnezeu c u *asupră* o plineşte…"

Cantemir, *Chron.* I, p. 62: „socoti că, precum prada ţărilor sale, aşea moartea tătîne-său, de la elladéni îş va putea răscumpăra şi m a i c u *asupră…*"

Ibid., II, p. 252: „Peter şi Asan, după ce aşea înfruntaţi şi ruşinaţi la ai săi s-au întors, cocînd în inimă c u m a i *asupră* să-şi răscumpere, au început a-i smomi ca să-i întoarcă să fie cu dînşii într-o minte…"

Filimon, *Ciocoii vechi*, p. 258: „Dar bine, cum au fugit ei fără să-şi priimească simbriile? – E, e! Cocoane, dumneata să trăieşti, şi le-au priimit, ba încă m a i c u *asupra…*"

v. *Supra. – Asupresc. – Asuprit.*

ASUPRĂ-LUARE, s.f.; avidité, cupidité. Cuvînt format din a s u p r ă şi l u a r e, care ne întimpină în *Codicele Voroneţian*, circa 1550 (ed. Sbiera, p.172), *Petri Ep.* II, II, 3:

„Şi cu *asuprăluarea* cu mencĭuroase cuvente voi vă vor scuînpăra…"	„Et in a v a r i t i a fictis verbis negotiabuntur…"

unde în *Noul Testament* din 1648: „şi pentru h l ă p i e…", iar în *Biblia lui Şerban-vodă*, 1688: „şi cu l ă c o m i e…"

v. *Asupră. – Asupră-vin. – Luare.*

ASUPREALĂ (plur. *asuprele*, *asupreli*), s.f.; oppression, vexation. Sensul propriu cată să fi fost acela al vechiului substantiv a s u p r ă „usure", un sens care se mai păstrează în unele texturi şi pe care-l regăsim şi-n derivatul a s u p r i t.

Siapte taine, 1644, p. 154, explică cuvîntul c a m ă t ă prin „dobăndă cu *asupreală"*.

Mitropolitul Varlam., 1643, f. 383 a: „întăi să pârăsascâ nedireptâţile, măzdele, a p u c â r i l e, *asuprélele*, c a m a t n i c i i l l e, răutâţile…", unde *asupreală* figurează între „apucare" şi „cămătnicie".

Pravila Moldov., 1646, f. 26: „orcare vameş va fi pricinâ ca să nu treacă negoţătorii cu negoţŭ pre la vreo scalâ, făcându-le multă *asuprealâ* şi luîndu-le maĭ multŭ de cumŭ au fostŭ obicéĭulŭ, acesta ĭaste datorĭu toatâ *asupreala* şi paguba ce vor fi păgubitŭ neguţătorii pentru dănsŭ, totŭ să să socotească şi să plătească la visterie…"

Și precum se zicea: „c u a s u p r ă”, se zicea și „c u *asupreală*”:

Pravila Moldov., 1646, f. 152: „unŭ •udecătorĭu de la unŭ trăgŭ, ce să dzice un diregâtorĭu, nu ĭaste datorĭŭ să asculte pre domnulŭ țărăi să muncească sau să spăndzure pre neștine, cunoscăndŭ elŭ că nu-i vinovatŭ și ĭaste lucru cu *asupreală* acéia muncâ sau acéia moarte; ce mai bine-i ĭaste lui să-ș lase scaunulŭ cel de •udețŭ ce ține decâtŭ să să pléce învățâturii domnu-său cĭa cu *asupreală*…”

De aci *asupreală* s-a luat ca antitează cu d r e p t a t e.

Pravila Moldov., 1646, f. 153: „ĭaste datorĭu acesta să cercetédze: tocmala acéĭa d i r ĭ a p t ă -i au cu *asupreală*...”

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 23): „și așa într-îmbe părțile mai mult fățărnicie decît omenie, sau mai mult *asupreală* decît d r e a p t ă socoteală s-ar face…”

Fiind în opozițiune cu d r e p t a t e, *asupreală* devine sinonim:

cu s t r ă m b ă t a t e:

Moxa, 1620, p. 371: „ei avea *asupreală* multă și s t r ă m b â t â ț i gréle și măntuiri réle de cătrâ o samâ de boĭari…”

Mitropolitul Varlam, 1643, f. 226 b: „Pentr-acea să cade a tot omul creștin să-ș ferĭască ochĭul menței sale de găndurile păcatelor, de lăcomii și de apucări cu nedireptul, de s t r ă î n b ă t ă ț i și de *asupréle*...”

cu n e v o i e:

Document moldovenesc din 1627 (*A.I.R*. I, 1, p.14): „nu-i lăsați în pace, ce multă n e v o e le faceți și *asupreală* de nu pot odihni mișeii de răutatĭa voastră…”

Nic. Muste, *Letop*. III, p. 24: „Venit-au veste Ducăi-vodă precum să fi venit la Iași din Țara Leșască Petriceico-vodă cu oaste și cu cățiva boieri, carii se afla acolo pribegi de multe n e v o i și *asuprelele* Ducăi-vodă…”

Același, p. 39: „împlînd nemții cetățile lor cu oșteni, multe *asuprele* și n e v o i le făcea boierilor, nemeșilor și tuturor…”

cu n ă p a s t e:

Pravila Moldov., 1646, f. 62: „s-au făcutŭ *asupreală*, ce să dzice au cădzutŭ n ă p a s t e...”

cu d o d e i a l ă:

Cantemir, *Divanul lumii*, 1698, f. 77 a: „Adu-ț dară aminte că cîte blăstămății, cîte nevrednicii, cîte bezeisnicii, cîte nevoi, cîte greutăț, cîte *asupréle* și d o d - e i a l e sintŭ, toate în lume sintŭ…”

cu n ă d u ș e a l ă, literalmente „suffocation:

Cantemir, *Ist. ierogli* f., p..41: „din zavistie înponcișeare, din înponcișeare n ă - d u ș e a l ă și *asupreală*, din *asupreală* gînduri de șuvăială și cuvinte de răzsuflare să scornesc…”

Ibid., p.167:,;a multora multă *asupreală* și mare î n ă d u ș a l ă să face…”

cu a r m ă ș i e în înțeles de „violence”:

Mitropolitul Varlam, 1643, f. 273 b: „mai multe a r m ă ș i i și mai multe *asupréle* fără de vine sămtŭ întru noi în creștini decât în pâgâni…”

cu î m p r e s u r a r e:

Pravila Moldov., 1646, f. 38: „oamenii cei domneștĭ încâ de să vor prileji să fie zlobivi și vor face *asupréle* și vor î n p r e s u r a săracii fără de știrĭa domniei, pre unii ca aceștĭa cini-i va sudui, nu să va certa…”

v. *Asupra.* – *-eală.*

ASUPRÈLNIC, -Ă,, adj.; „oppressif” (Cihac). Cuvînt format din a s u p r e a l ă prin sufixul -n i c, întocmai ca „îndoielnic” din „îndoială” și altele. Dispare din grai, înlocuindu-se mai totdauna prin sinonimul a s u p r i t o r.

v. *Asupritor.* – -nic.

ASUPRÈSC (*asuprit*, *asuprire*), vb.; opprimer, oppresser, violenter, s’imposer à. Literalmente, a se pune a s u p r a. Cantemir, *Chron.* I, p. 102: „căzînd ei a s u p r a lor și *asuprindu*-i…” „A a p ă s a, a n e d r e p t ă ț i, a cere de la cei slabi ceea ce nu pot da sau împlini, a pune altuia greutăți, sarcine„ (Costineseu). A n ă - p ă s t u i, a d o s ă d i, a î n g r e u n a.

Biblia Șerban-vodă, 1688, p. 910 (*Ep. Jacob.* II, 6):

„…au nu bogații *asupresc* pre voi?…”	„…nonne divites p e r p o t e n - t i a m o p p r i m u n t vos?…”

în contextul grecesc: καταδυναστεύουσιν.

Mitropolitul Varlam, 1643, f.4 a: „numai pentru să dobăndeascâ și să străngâ multŭ, n â p â s t u e s c u și *asuprescŭ* lumĭa…”

Ibid., f. 27 b: „cei mai proști, pre carii de multe ori ĭ-au d o s ă d i t ŭ și ĭ-au *asuprit…*”

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 22: „fără de zăbavă au început a face iarăși ca și în zilele lui trecute, adică a î n g r e u n a țara cu nesăturarea ce avea și a *asupri* pre boieri…”

Cuvîntul se întrebuința mai cu deosebire în privința dărilor fiscale.

Moxa, 1620, p. 362: „așa era viața acestui înpăratŭ bunŭ, că pre săraci cu birurile nu-i *asuprĭa…*”

Ibid., p. 383: „blândŭ și linŭ, véselŭ, răbduriŭ, nelacomŭ, nice se bucura de scandala altuia, nice se grăbĭa cu moartea cuiva, nice *asuprĭa* pre săraci cu birurile…”

Ibid., p. 350: „se adunarâ toți Izrailii de-lŭ rugarâ să le ĭușuréze măncâturile ce-i *asuprise* Solomonŭ…”

Ioan Canta, *Letop.* III, p.178: „Alte obiceiuri rele ce era mai înainte să nu fie, nici spurcatul și stingerea norodului acel cu nume urit, văcărit, numai grecilor drag foarte, să nu fie, nici pogonărit, nici conița, nici adaoșagul, nici jacuri de ciocoi să nu ămble prin oameni *asuprindu*-i…”

În sens moral, *asupresc* se ia ca sinonim cu p î r ă s c.

Mitropolitul Varlam, 1643, II, f. 48 b: „pre nime nu *asuprireți*, pre nime nu p ă r ă r e ț i…”, unde este de observat forma arcaicâ a imperativului negativ.

Samuil Clain, *Învățături* (Blaj, 1784), p. 3: „dracii în totŭ chipulŭ să silescŭ cumŭ să aducă pre omŭ la desnădăjduire, îi aruncă toate păcatele, îlŭ p î r ă s c ŭ și în totŭ chipulŭ îlŭ *asuprescu…*”

În sfîrșit, *asupresc* însemnează a f a c e s i l ă, în sens material ca și în cel moral. E foarte frumos la Cantemir, *Ist. ierogdif.* (ms., în Acad. Rom., p. 5): „nu iușoare pricini sînt, carile spre Hieroglifica aceasta Istorie condeiul a-mi slobozi tare m-au *asuprit*...” „Același, *Chron.* II, p. 24: „după cîteva războae mai iușurele, au *asuprit* pe Athanaric să dea fuga...”

v. *Asupră. – Asuprit. – Apăs.*

ASUPRICIÙNE (pl. *asupriciuni*), s.f.; vexation. A s u p r i r e, a s u p r e a l ă, a s u p r i t u r ă. Unii dau cu același sens forma a s u p r i n ț ă (Dr. Polysu), pe care noi n-o cunoaștem.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. V, p. 8: „ale trupului *asupricĭuni* și cametele și mândriĭa ceștii lumi și pohta ei, cade-i-se să le lase...”

v. *Asupră. – Asupritură. – -ciune.*

ASUPRÌNȚĂ. – v. *Asupriciune.*

ASUPRÌRE (plur. *asupriri*), s.f.; l’infin. d ’ a s u p r e s c pris comme substantif: vexation. Sinonim cu a s u p r e a l ă și a s u p r i c i u n e, cu a p ă s a r e, n ă - p ă s t u i r e etc.

Beldiman, *Tragod.*, v. 2215:

„*Asupriri* și urmări rele cu totul a conteni,
A dezbrăca mai mult țara nime a nu îndrăzni...”

Gr. Alexandrescu, *Așteptarea*:

„Un drum fără primejdii, cărări nesemănate
De *asupriri* nedrepte, de curse ficlenești...”

unde însă epitetul de „nedrept” e de prisos, orice *asuprire* fiind „nedreap- tă”.

Costachi Negruzzi, *Alexandru Lăpușneanul* I: „țara geme sub *asuprirea* Tomșei...”

v. *Asupră. – Asupreală. – Apăsare.*

ASUPRÌT, -Ă, adj. et subst.; le part. passé d ’ a s u p r e s c pris comme nom: opprimé; excessif, surchargé. A p ă s a t, n ă p ă s t u i t, s i l i t, n e d r e p t ă - ț i t, î m p r e s u r a t, j i g n i t.

Pravila Moldov., 1646, f. 65.: „macarŭ ca are fiecine voe să a•utoreascâ pre cel *asupritŭ* și, unde va vedĭa că staŭ cu războĭu asupra lui, să-i scoațâ capulŭ și să-l măntuĭascâ den moarte, ĭarâ acestŭ lucru nu ĭaste nemărui datâ cu vreo silâ cumŭ să fie datorĭu să facâ...”

Nic. Costin, *Letop.* II, p. 98: „se învitasă oamenii cei cu strîmbrătăți *asupriți* de apuca unul pre altul, strigănd: haide la divan!...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 25:

„Un norod *asuprit* foarte, dar falnic, nestîmpărat,
Îngîmfat c-avea odată stăpînire și-mpărat...”

Costachi Negruzzi, *Scrisoarea XXI*: „Uneori, cînd poporul se simțea *asuprit* și j i g n i t în drepturile sale, se auzea sunetul clopotului de dandana…”

Cuvîntul ne întimpină foarte des în vechile acte juridice ca antiteză cu „volontaire, n u d e b u n ă v o i e.

Act moldovenesc din 1591 (*A.I.R.* I, I, p. 105): „de a lui bună voe, de nime n e v o i t nici *asuprit*, au văndut a lui direaptă ocinâ și moșie…”

Altul din 1672 (*A.I.R.* I, I, p. 80): „de a noastră bună voe, de nime s i l i ț i, nici *asupriți*, am văndut a noastră dreaptă ocină…”

Într-un alt act, din 1665 (*ibid.*, p. 95), aceeași noțiune se exprimă prin: „de nime s i l i ț i, nici î n p r e s u r a ț i, nici n ă p ă s t u i ț i…”

Cu sensul de „excessif”:

Dionisie Eclesiarhul, *Chron.* (Papiu, *Monum.* II, p. 164): „și da turcii banii cu dobînzi *asuprite*, de întrecea pină la un an sau doi dobînda pe capete…”

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XXXIX, p. 8: „să fugimŭ amu de beție și de mâîncare *asuprită*…”

Cu sensul de „surchargé”:

C. Conachi, p.142:

„Sufletul de trup departe, pe năsălii răstignită,
Încă cu ceva podoabe de-ale lumii *asuprită*,
Fața ta pare că rîde, liniștită de păcate…”
Nu rar se întrebuințează ca substantiv.

Dosofteiu, 1680, ps. CXLV:

„…carele păzĭaște adevărătatĭa în veacŭ, care face gĭudeț *asupriților…*”	„…qui custodit veritatem in saeculum, facit judicium injuriam p a t i e n t i b u s…”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 127): „la *asupriți* și neputincioși blăstămul, ca la prădători scutul, sigeata, fierul și focul, iaste…”

Jipescu, *Opincaru*, p. 127: „*Asupritu* pătimiește multe, da nu moare iute ca asupritoru…”

v. *Asupră. – Asupresc.*

ASUPRITÒR, -OARE, s. et adj.; oppresseur, tyran; oppressif, vexatoire. „Acela care a s u p r e ș t e, care nedreptățește, care apasă pe cei mai slabi, pe cei mai mici” (Costinescu). Sinonim cu a p ă s ă t o r, n ă p ă s t u i t o r etc.

Mitropolitul Varlam, 1643, f. 4 a: „vamâșulŭ ĭaste *asupritorĭu* și l u p u în oile céle cuvântâtoare…”

Același, f. 383 a: „lacomii, apucătorii, *asupritorii*, măzdarii, prâdătorii…”

Pravila Moldov., 1646, f. 66: „bătându-sâ ei amăndoi, va cunoaște cel asuprit căl va ucide *asupritorĭul…*”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 232): „nu fietecui iaste dat jăratic a mînca, nici fietecui de lucruri aspre și gréle a să apuca să cade, ales cînd pricina *asupritoare* lipsiaște…”

Beldiman, *Tragod.*, v. 2087:

„Cerescule împărate, uită-te din cer și vezi,
Tu ești cumpăna dreptății, tu poți să le îndreptezi;
Privește toată năpastea unui neam înviforat,
Care, împilat de dușmani, se află prea supărat;
Nu lăsa să bîntuiască niște răi *asupritori...*”

v. *Asuprelnic. – Asupresc. – Apăsător.*

ASUPRITÙRĂ (plur. *asuprituri*), s.f.; vexation, contrainte, chicane.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XXIX, p. 14: „bețiĭa și cămătniciĭa și *asupritura* și toate alalte păcate...”

Mitropolitul Dosofteiu, 1683, ghen. 19: „că de *asupritura* trudeĭ călugăreștĭ ce să a s u p r i ĭ a nice părul nu-ĭ putĭa crĭaște...”

Legenda Sf-tului Dimitrie, text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel. al* bis. Sf. Nic. din Brașov, p.127): „în tlăhării și în furtișagure și în multe *asuprituri* ce-am a s u - p r i t fârâ de dereptate pre alții...”

v. *Asupră. – Asupriciune. – -tură.*

A -SÙRDA (D-), adv.; en vain, inutilement, sans résultat. D e g e a b a. Î n z a - d a r. D e-a f e t e a. Negreșit, acest adverb s-ar putea explica la nevoie prin s u r d. Surdul nu aude, deci nu înțelege, deci îi vorbești d e g e a b a. Ni se pare însă mai potrivit de a vedea în *a-surda* numai o etimologie poporană din s u r d a, o simplă adaptare, pe cînd originea cea adevărată a cuvîntului ar trebui căutată în adverbul latin a b s u r d e „hors de propos”, de unde se desfășură d-a dreptul, fără nici o dificultate, noțiunea de „sans résultat”. Din s u r d s-ar fi născut mai curînd un adverb cu sensul de „pe ascuns”, „ca să nu se auză”, italienește „alla sorda”, franțuzește „à la sourdine”. Cihac se mărginește de a aduce locuțiunea: „a v o r b i de-a *surda* = parler en vain, en l’air”, căci numai doară prin „vorbire” se justifică pînă la un punct derivațiunea din s u r d; în faptă însă, *d-asurda*, ca și latinește a b s u r d e, n-are nici o legătură strînsă cu „vorbire”, ci însemnează în genere d e g e a b a: „*de-a surda*, vergeblich, vergebens, umsonst, vergebliehe Mühe” (Dr. Polysu). Vom adăoga în treacăt că, după cum al nostru *a-surda* seamănă cu s u r d, dar nu credem că se înrudește cu el, tot așa latinul „absurdus” seamănă cu „surdus”, de unde îl și deriva filologia cea trecută, dar este în realitate o vorbă cu totul de o altă origine (cfr. Corssen, *Aussprache*² I, 488; Littré, v. *Absurde*).

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 82: „Dar cît era de mare și de vestit, orcît îi colindase vestea pîn’ la scăldătoarea soarelui, pînă unde pămîntul e drob și piftie, *d-a surda* erau toate: iacă, nu putea să-i adoarmă un junghi ce-i tăia inima...”

Ibid., p. 241: „ce ne folosește nouă, niște bătrîni, singuri cuci, atîta bogăție ce-o grămădim d e g e a b a și *d-a surda...*”

v. *Surda.*

ASURZÈSC (*asurzit*, *asurzire*), vb.; devenir sourd, s'assourdir; rendre sourd, assourdir. Se întrebuințează mai ales ca verb neutru: a p e r d e a u z u l. *Asurzire* este pentru u r e c h e ceea ce-i orbire pentru ochi sau amuțire pentru limbă. Din a d și s u r d u s, italienește a s s o r d e s c o și a s s o r d o, de asemenea ca neutru și ca activ.

Ioan din Vinți, 1689, f. 119 b: „mănele și pičoarele săntŭ legate, ochiĭ apuserâ și a u d z u l ŭ *asurdzi*…"

Mitropolitul Dosofteiu, 1673:

„*Asurdzâĭu* ca surdul de gâlceavâ multâ…"

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 127): „limba vicleană și mincinoasă să amuțască, și uréchia de lingușituri primitoare să asurzască…"

Alexandri, *Istoria unui galbin*:

„Gîlcevi și vorbe și strigare
Amestecate cu cîntare,
Și sunetul de ferării
Asurdă locul în cîmpii…"

unde *asurd*, în loc de *asurzesc*, este o licență poetică, la care Alexandri face mai bine că nu recurge în *Cucoana Chirița*:

„Biciul pocnește
De te-*asurzește*,
Și caii poștei alerg la pas…"

Lexicon Budan: „*Asurzesc* pre alt, adecă îl fac surd, surdum reddo". M-a *asurzit* cu vorbele lui. Nu ne mai *asurziți* cu atîtea secături!" (*L.M.*).

v. *Surd*. – *Surzesc*.

ASURZÌRE
ASURZÌT, -Ă. } v. *Asurzesc*.

[1]**AȘ** vb. auxil.; Ire pers. sing. de l'optatif ou du conditionnel d ' a m. Etimologia auxiliarului *aș* noi am stabilit-o într-un alt loc, precum și dupla-i construcțiune, la prezinte și la trecut: *aș* face, facere-*aș*, *aș* fi făcut, fire-*aș* făcut [v. vol. I, pag. 681-684]. Aci vom reveni asupra acesteia din urmă numai întru cît ea ne ajută a explica ciudata formă istriano-română *raș*.

Construcțiunea inversă: (facere)-*aș*, (fire)-*aș*, este mult mai rară decît cea directă: *aș*- (face), *aș*- (fi), nu numai în graiul de astăzi, dar și-n vechile texturi. Așa, bunăoară, la Ioan din Vinți, 1689, f. 70: „Să *așŭ* grăi în limbile oamenilor și ale îngerilor și dragoste *n-așŭ* avea, f i r e-*așŭ* ca o aramâ răsunătoare și ca unŭ clopotŭ nerăsunăndŭ; și să *așŭ* avĭa proorocie și să *așŭ* cunoaște toate taĭnele și toatâ înțelepcĭunĭa, și să *așŭ* avea toatâ credința cătŭ să počŭ și munțiĭ muta, ĭarâ dragoste n-*așŭ* avea, nemică nu săntŭ; și de *așu* înpărți surumanilor toatâ avuțiia rnia,s,i *să așu da*

trupulu mieu spre ardere, și dragoste n-*așŭ* avea, nici unŭ folosŭ…”, ne întimpină un singur caz de construcțiune inversă la 9 cazuri de cea directă.

Doină din Ardeal:

„De-aș mai fi o dată june,
Ș t i r e -*aș* pana cum se pune,
C-aș pune-o după ureche
Ș-*aș* merge seara la fete.

De-aș mai fi o dată fată,
Ș t i r e –*aș* pana cum se poartă,
C-aș purta-o în cosiță
Ș-aș da seara la guriță…”

(J.B., *Trans*., 396)

Oricum însă ar fi astăzi și-n trecutul cel literar nu prea vechi al limbei române, e sigur că în epoca de formațiune a graiului nostru construcțiunea inversă a auxiliarului a m în genere era cea mai deasă, căci așa a fost în totalitatea dialectelor romanice, de unde s-au și aglutinat în Occident formele cele sintetice ale conjugațiunii. Un„dirai”, un „farô” etc. nu s-ar fi putut naște, dacă construcțiunea cea obicinuită n-ar fi fost „dire ai”, „fare ho” = „dicere habeo”, „facere hahe”. Cu alte cuvinte, construcțiunea f i r e -*aș*, ș t i r e -*aș*, z i c e r e -*aș*, f a c e r e -*aș* cată să fi fost, pînă tîrziu în veacul de mijloc, mai răspîndită decît construcțiunea *aș* f i, *aș* ș t i, *aș* z i c e, *aș* f a c e.

O trăsură caracteristică a construcțiunii inverse f a c e r e -*aș* este conservarea infinitivului întreg, pe cînd infinitivul se scurtează în construcțiunea cea directă *aș* f a c e, ba se scurtează și-n cea inversă atunci cînd pronumele îl desparte de auxiliar: f a c e - m - *aș*.

„În pădure duce-m-*aș*,
Frunză verde rupere-*aș*,
Pe genuche pune-o-*aș*,
Slovă neagră scriere-*aș*,
La mîndra trimite-o-*aș*…”

(J.B., 130)

Poporul judecă limba după auz, nu după scris. În forme ca f i r e -*aș*, f a c e r e -*aș*, z i c e r e -*aș*, alături cu *aș* f i, *aș* f a c e, *aș* z i c e, urechea desparte silabic: fi-*reaș*, face-*reaș*, zice-*reaș*. De aci, în loc de *aș*, s-a născut în dialectul istriano-român forma *raș*, trecută de la construcțiunea inversă la cea directă. Fraza istriano-română: „n-am punĭava cu ce me *raș* copri, ni stramasu pre carle *raș* zacé” (Miklosich, *Rumun*. *Untersuch*. I, p. 42; cfr. *Lautl*., *Lautgruppen*, p. 10) se transcrie daco-românește: „n-am plapumă cu care m-aș acoperi, nici saltea pe care *aș* zace” = = „nici saltea pe care zacere-*aș*”.

Ilustrul Ascoli, care atrăsese cel întîi atențiunea asupra acestei forme istriano-române (*Stud*. *crit*. I, 1861, p. 66), îi dă o altă explicațiune. EI crede că *raș* ar rezulta

din fuziunea lui v r e a cu *aș*, fuziune ocursă numai la prima persoană singulară, pe cînd la celelalte persoane ar fi numai v r e a cu perderea lui *v*. În acest mod condiționalul istriano-român:

raș ave
r a i ave
r a ave
r a m ave
r a ț ave
r a ave

ar fi, după Ascoli:

v r e r e -*aș* ave
v r a i ave
v r a ave
v r a m ave etc.

Ei bine, chiar în această ipoteză prima persoană singulară *raș* ar rezulta, ca și-n explicațiunea noastră de mai sus, din construcțiunea inversă v r e-reaș. Noi credem însă că nu numai prima persoană singulară, dar și celelalte s-au născut din aceeași construcțiune inversă, cu sau fără verbul v r e r e, adecă cu orice verb, și anume:

raș ave = ave-*reaș* (= avere-*aș*)
rai ave = ave-reai (= avere-ai)
ra ave = ave-rear (= avere-ar)
ram ave = ave-ream (= avere-am)
raț ave = ave-reaț (= avere-ați)
ra ave = ave-rear (= avere-ar)

v. ²*Am*.

²-ÀȘ, -ÀȘĂ, suffixe indiquant la profession, l'occupation, le penchant d'une personne. Acest sufix n-are a face cu deminutivalul –a ș , despre care a se vedea mai jos. Funcțiunea lui se poate judeca după cuvinte ca: *arc-aș*, *suliț-aș*, *arm-aș*, *ost-aș*, *ucig-aș*, *pung-aș*, *nunt-aș*, *pătim-aș*, *pizm-aș*, *păguba-aș*, *slujb-aș*, *pozn-aș*, *vrăjm-aș*, *părt-aș*, *rînd-aș*, *vîsl-aș*, *luntr-aș*, *urm-aș*, *clăc-aș*, *frunt-aș*, *călăr-aș*, *cămăr-aș*, *băi-aș*, *plăi-aș*, *cos-aș*, *cîrcot-aș*, *bucluc-aș*, *mărgin-aș*, *căs-aș* și atîtea altele. Prin acest sufix, care se acață deopotrivă bine la tulpine verbale și la cele nominale, românul nu încetează de a forma vorbe nouă. Astfel în timpul ultimului război cu turcii, oștenii noștri au numit c e r c e t a ș i pe cei trimiși la recunoștință. Într-un act moldovenesc din 1675 (*Cond. ms. Asaki*, în Arh. Stat., t. I, p. 201): „scriem domnĭa-mea la toț slujitorii carii veț umbla cu toate slujbele domnii-méle aice în tărgul Iașii, la z l o t a ș i și la l e o a ș i și la t ă l e r a ș i și la g ă l b e n a ș i…" Într-un alt act din aceeași epocă (*ibid*., p. 364): „să-ș ĭa toțĭ banii de la v ă n z a ș i…"

E peste putință a admite, cu Diez și cu Cihac, derivațiunea lui *-aș* din latinul -a c e u s, căci pe de o parte, sub raportul fonetic, e fără exemplu trecerea lui *ă* în *s* în totalitatea limbei române, iar pe de alta, sub raportul semasiologic, romanicul -a c e u s este augmentativ și pejorativ, bunăoară „grandaccio”, „poveraccio”, „pagliaccio” etc., încît nu corespunde de loc lui *-aș*. E nu mai puțin inadmisibilă derivațiunea din sufixul -à s (citește: *aș*), atît de des la unguri, dar cu totul diferit prin funcțiune. Drept dovadă, iată toate cuvintele ungurești cu finalul –a ș trecute la români:

aldămaș = áldomás
aldaș = áldás
imaș = nyomás
lăcaș = lakás
răntaș = rántás
sălaș = szállás
văcălaș = vákolás
văgaș = vágás
vălătaș = vallatás
papistaș = pápistás
uriaș = óriás.

Din aceste 11 vorbe, numai ultimele două se referă la persoane, prezintînd o analogie cu formațiunile române în *-aș*; ș-apoi „papistaș” e un termen bisericesc aproape fără circulațiune în grai, iar „uriaș” se rostește mai adesea „urieș”, printr-o obicinuită acomodațiune de vocale *-ia-* = *-ie-*, care schimbă pe *-aș* în *-eș*. Ipoteza derivațiunii ungurești trebui dară cu desăvîrșire înlăturată.

La slavi sufixul *-aș* ne întimpină numai în dialectele meridionale: bulgar, serb și sloven. La ruși în subdialecte, la ruteni, la poloni și la bohemi, Miklosich (*Vergl. Stammbildungsl.*, § 180) n-a găsit decît numai doară cîte un cuvînt cu *-aș*, care și acela e dubios sau poate fi împrumutat. La slavii meridionali însă, mai cu samă la serbi, noi vedem: *brazdaș* „bos arator dexter” = românește b r ă z d a ș, *pletkaș* „doli machinator” = c î r c o t a ș, b u c l u c a ș, p i z m a ș, *rabotaș* și *robiĭaș* „operarius” = c l ă c a ș, *bogataș* = b o g ă t a ș, *stražaș* „tabellarius” și *kolibaș* „servus publicus” = s l u j b a ș, *galiĭaș* „nauta” = v î s l a ș sau l u n t r a ș, *lakrdiĭaș* „jocosus” = p o z n a ș, *tamburaș* „qui cithara canit” și *gaĭdaș* „utricularius” = c e t e r a ș, *kalaș* „homo nihili” și *ličinaș* „nequam” = p u n g a ș, *plemenitaș* „nobili genere natus”, *velikaș* „magnas”, *ikraș* „piscis ovis gravida”, apoi un șir de termeni pentru noțiunea de „flecar”: *blebetaș*, *prtiĭaș*, *sprdaș*, *čegrtaș* etc. (Daničic, *Osnove srpskoga jezika*, p. 358).

În toate aceste și asemeni cuvinte, sufixul slavo-meridional -a š este atonic la nominativ: *bràzdaš*, *plétkaš* etc., dar în cazuri oblice se accentează: *brazdàša*, *pletkàša*. Să se observe că și la români sufixul *-aș* este uneori atonic, de exemplu în vorba t r ù f a ș = t r u f à ș. Sufixul *-aș* e aproape sinonim cu sufixul -a r = lat. *-arius*. Astfel în Ardeal se zice c e t e r a ș în loc de al nostru l ă u t a r, și nici pe noi

nemic nu ne-ar împedeca de a întrebuința forma l ă u t a ș, pe care o și găsim la Silvestru, 1651, ps. LXVII:

„…înnainte mergĭa căntătorii, dupâ acéĭa l ă u t a ș ĭ…”	„…praevenerunt principes conjuncti p s a l l e n t i b u s…”

P u n g a ș nu diferă prin funcțiune sufixală de p o t l o g a r sau c o ț c a r, v î s l a ș sau l u n t r a ș de c o r ă b i a r sau ș a i c a r. Al nostru a r c a ș corespundé romanicului a r c u a r i u s „ archer”. Tot așa c ă m ă r a ș = lat. c a m e r a r i u s. Pe cînd de la „arc” se face a r c a ș, de la „săgeată” se face „săgetar”. Negreșit însă, ambele sufixuri circulînd în grai, în unele cazuri ele s-au putut diferenția printr-o nuanță de sens; în cronice, de exemplu, a r c a ș însemnează „celui qui emploie l’arc”, iar a r c a r „celui qui fabrique des arcs”; dar această diferențiare e de tot sporadică și fără consecință.

Și la serbi, de asemenea, se confundă prin funcțiune sufixurile -a š și -a r. Lîngă *ličinaš* „nequam” circulează *ličinar*; lîngă *rabotaš* – rabotar. La „cartofor” se zice deopotrivă *kartaš* și *kartar*. Românului „telegar„ răspunde serbul „taliigaš”.

Se știe că la slavi sufixul -a r este de o origine străină. După Miklosich, ei l-au împrumutat de la germani, cari, la rîndul lor, îl luaseră de la romani (*Stammbildungsl.*, p. 88: „nicht ursprünglich slavisch, sondern wahrscheinlich deutsch, das seinerseits aus dem lat. stammt: arius”). Slavii de pe Peninsula Balcanică nu aveau însă nevoie și nici nu puteau să-l împrumute de la germani, pe cît timp aveau a face d-a dreptul cu latinii, pe cari îi găsiseră pretutindenea în imperiul bizantin. Dar atunci, cu atît mai vîrtos, de ce oare să nu fi luat ei de la aceiași latini orientali, adecă de la români, sufixul *-aș*, care reprezintă pe -a s i u s, forma arcaică a lui -a r i u s?

În latina propriu-zisă consoana *s* între vocale a trecut aproape fără excepțiune în *r*. Astfel sufixul -a s i u s a scăpat numai în vorba a m a s i u s, pe cînd în celelalte el a devenit -a r i u s. În vechile inscripțiuni, mai ales acelea din Italia sudică, ne mai întimpină numi proprii personale și topice ca: *Variasius*, *Apellasius*, *Pinasius*, *Domasius*, *Velasius*, *Rotasius*, *Caelasia*, *Multasia*, *Vitrasius*, *Vicasius*, *Murrasius*, *Equasius*, *Taurassus*, *Caprasia*, *Vespasia* etc. (cfr. Mommsen, *I. R.*, Neap., *Ind. nom.*), dintre cari unele, de exemplu *Rotasius* = *Rotarius* și *Equasius* = *Equarius*, corespund pe deplin formelor române *rotaș* și *călăraș*. În loc de acestea, în latinitatea clasică noi nu mai vedem decît pe -a r i u s. Nu însă toate dialectele italice s-au supus pe aceeași scară acestui rotacism. În dialectul oscic, de pildă, primitivul *s* între vocale se păstra în maioritatea cazurilor, adesea și-n dialectul umbric. De la „dicito” oscii formaseră pentru un fel de slujbaș termenul „deget-a s i u s” (Mommsen, *Unterital. Dialekte*, p. 254). Cu același sufix, la osci și la umbri: *verehasius*, *fluusasius*, *purasius*, *plenasius*, *urnasius* etc. (Aufrecht-Kirchhoff, *Umbr. Sprachdenkm.* I, p. 163). În acest chip, pe lîngă noul. -a r i u s se mai auzea pe ici, pe colea, învechitul -a s i u s; și fiindcă graiul românesc nu s-a născut dintr-un singur dialect italic, ci din diferitele dialecte italice și extraitalice ale legionarilor, nu e de mirare de a întîlni în el pe *-aș* = a s i u s, alături cu -a r = a r i u s, după cum întîlnim pe latinul propriu „care = qualis”, alăturea nu cu „catru = quatuor” ci cu „patru = petor” din dialectul oscic.

De almintrelea, bifurcarea unui singur sufix în două lesne se poate constata deja în latinitatea vulgară prin derivatele ambelor forme în dialectele romanice; de exemplu, din „musculus" s-a făcut la noi „mușchi", dar din „masculus" –„mascur", italienește „muscolo" și „maschio", franțuzește „muscle" și „mâle", spaniolește „muscolo" și „masclo", astfel că ramura latină orientală și ramura latină occidentală au bifurcat fiecare același sufix *-culus*, însă fiecare l-a bifurcat după o normă diversă. Între amîndouă ramurile, luată fiecare peste tot, divergințele sînt atît de numeroase și atît de caracteristice, încît n-ar fi de mirare dacă forma sufixală -a s i u s ar fi rămas numai la români; este important totuși de a-i căuta urme și-n Occident, unde studiul sufixelor în genere a înaintat prea puțin de la Diez încoace.

v. *-ar*. – [3]*-aș*.

[3]**-ÀȘ, -ÀȘĂ,** suffixe nominal diminutif. Menit a micșura noțiunea cuprinsă în tulpina cuvîntului, mai adesea arătînd numai o micime materială sau reală, uneori însă într-un mod dezmierdător și cîteodată în cel desprețuitor, sufixul *-aș* este unul din cele mai obicinuite în limba română, acățîndu-se aproape totdauna la substantivi masculini, printr-o rară excepțiune la adjectivi și la genul feminin. Așa: *copil-aș*, *înger-aș*, *cuțit-aș*, *nour-aș*, *păun-aș*, *fluier-aș*, *scăun-aș*, *ciobăn-aș*, *român-aș*, *țigăn-aș*, *gălben-aș*, *iepur-aș*, *doftor-aș*, *negustor-aș* etc., apoi *drăgăl-aș* și *drăgăl-așă*, unde adjectivul a fost mai întîi sufixat prin -u l.

D. Quintescu (*De deminutivis*, p. 47) a demonstrat foarte bine imposibilitatea fonetică a derivațiunii lui -aș din latinul -a c e u s, dar s-a încercat în zadar și n-a reușit a găsi acestui sufix o origine slavică, căci la slavi nici un sufix deminutival –a ș, ba nici –u ș sau –i ș, nu există. În adevăr, în unele cuvinte el pare a se auzi la prima vedere în sufixațiunea cea compusă, bunăoară în rusul *rubașka* = *rub*-a ș*-ka* „cămeșuță" sau în serbul *mekașan* = *mek*-a ș*-an* „molicel", dar și aci sonul *ș* reprezintă pe un *ch* (*x*) viu în grai: *rubașka* este un deminutiv din *rubacha* prin sufixul *-k-*, nu prin *-ș-*, iar alături cu *mekașan* circulează forma cea organică *mekahan*. Slavic dară sufixul nostru *–aș* nu poate fi. La albanezi aflăm două vorbe: *dĭallĭ*-o ș „copilaș" din *dĭallĭe* „copil" și *trim*-o ș „voinicel" din *trim* „voinic" (Hahn, *Alb*. *Stud*., *Gramm*., p. 41), în cari poate că este sufixul –a ș, poate că nu este, iar dacă este, poate să fie împrumutat tocmai de la români, în orice caz nu ne luminează.

Sufixul *–aș* nu e izolat în limba română, ci-i într-o strînsă legătură cu alte două forme foarte înrudite: -u ș și -i ș. Nu este nici o deosebire de funcțiune între: *copil-aș*, *cuțit-aș*, *păun-aș* etc. și: *cercel*-u ș, *miel*-u ș, *picior*-u ș (macedo-românește *cicior*-u ș), *vițel*-u ș, sau chiar cu aceeași tulpină: *inel*-a ș și *inel*-u ș. Pe de altă parte, dacă -i ș a perdut în generalitatea cazurilor menirea sa curat deminutivală, el totuși a păstrat-o în compozițiune cu alte sufixe, de exemplu: *mor*-i ș*-că*, *fet*-i ș*-cană*, *domn*-i ș*-or*, macedo-românește *gul*-i ș*-an* = *gol-aș*, *căl*-i ș*-oară* = *drum*-u ș*-or* etc.; ba s-ar putea zice că și-n „petriș", „cărpeniș", „frunziș", „aluniș" etc. sensul cel fundamental este acela de o colectivitate relativamente mică. Avem dară același sufix sub o formă triplă: *-aș*, -u ș, -i ș, întocmai ca trinitatea sufixală de asemenea de-

minutivală -a c, -u c, -i c, ceea ce ne dirige, în cazul de față, ca și-n celalalt, spre o derivațiune latină.

Unul din sufixele cele mai caracteristice la greci era deminutivalul -ίσκος: παιδίσκος, παιδίσκη, στεφανίσκος, μαζίσκη, ἀμφορίσκος, σκελίσχος, μελίσκιον, πινακίσκος, ʼΑνδρίσκος etc. Se crede că romanii împrumutaseră acest sufix de la greci (Gust. Mueller, *De l. lat. deminutivis*, p. 3). De ce însă în „lentiscus”, în „marisca”, în „scutriscum”, să nu fie un sufix deminutival -i s c u s tot atît de latin ca sufixul deminutival -u s c u s în „asinusca”, în „labrusca”, în „molluscum”, și ca sufixul deminutival -a s c u s în „verbascum, a căror latinitate e mai pe sus de orice îndoială? După cum latina avea sufixul deminutival triplu: *-acus*, *-ucus*, *-icus*, tot așa cată să fi avut sufixul deminutival triplu: -i s c u s, -u s c u s, -a s c u s; și din dată ce -a s c u s și -u s c u s sînt constatate, nu mai putem bănui latinitatea numai pentru -i s c u s. Să observăm că vorbele latine: *lentiscus* „fistic”, *mariscus* „trestie”, *verbascum* „luminărică”, *scutriscum* „blidișor”, *labrusca* „viță sălbatică”, *asinusca* „viță măruntă”, *atrusca* „viță neagră”, *palusca* „un fel de smochină”, *vopiscus* sau *popiscus* „copil geamăn rămas în viață” etc., vin toate din acel grai latin țărănesc, ale cărui urme sînt atît de puține în latinitatea cea clasică.

Vechimea sufixurilor -i s c u s, -u s c u s, -a s c u s se mai demonstrează pe pămîntul italic prin nomenclatura topică și etnică. Numele cel arhaic al orașului Trebula în regiunea sabinilor era *Mutusca*, iar omul de acolo se numea *mutuscus*: „Trebuleni qui cognominantur Mutusci” (Plin.). Un alt oraș, chiar din Lațiu, se zicea *Polusca* (T. Liv.). Însuși cuvîntul „Etruscus” are același sufix -u s c u s, prin care derivă din umbricul *etro-* „străin”, ca și cînd am zice: „străinaș”. Pentru Ligur de asemenea se întrebuința forma „Liguscus”, iar sufixul -i s c u s ne apare în numele poporului: *Baliscus*. Numai prin acest sufix -a s c u s, în fine, se explică în italiana numirile ca „Bergamasco” = locuitor din Bergamo, „Cremasco” = locuitor din Cremona, „Comasco” = locuitor din Como etc., și numele vechiului oraș „Cherasco”. Mai pe scurt, existința triplului sufix curat latin -a s c u s, -i s c u s, -u s c u s este necontestabilă. Plecînd de aci, noi trebui să admitem sufixurile amplificate -a s c e u s, -u s c e u s, -i s c e u s, după norma sufixurilor amplificate -a c e u s, -u c e u s, -i c e u s; și atunci cestiunea care ne preocupă se rezolvă de la sine-și. După cum din latinul „fascia” s-a născut la români „fașă” sau din „ostium” (vulgar „oscium”) - „ușă”, tot așa din -a s c e u s, -u s c e u s, -i s c e u s s-au format cele trei sufixuri ale noastre *-aș*, -u ș, -i ș.

Sufixul deminutival *-aș* se acață și la numi personale: *„Dumitr-aș*, *Ion-aș*, *Ili-aș*, *Gheorghi-aș* etc., mai mult cu sens dezmierdător” (Stefurea, *Conv. lit.*, 1877, p. 217). După *-i-*, *aș* se rostește *-eș*: *Ili-eș*, *Gheorghi-eș*, *Andri-eș*, *Mati*-eș…

Doină din Moldova:

„Măi bădiță *Grigora*ș,
Vin la noi să-ți dau salaș…”

(Sevatos, *Cîntece moldov.*, 171)

Alta:

„Cine trece pe la vie?
Ghiorghieș cu pălărie,
Cu cordica vișinie...”

(*Ibid*., 179)

În nomenclatura personală cătră -*aș* se mai adaugă deminutivalul -c u (= lat. -c u s), formîndu-se sufixul compus –a ș c u, rostit mai obicinuit –a ș c o: *Dumitrașcu*, *Ionașcu*, *Toderașcu*, *Grigorașcu*, *Petrașcu*,, *Vasilașcu*, *Lupașcu*, *Vidrașcu*, *Iurașcu* etc.

Act moldovenesc din 1631 (*A.I.R*. I, 1, p. 71): *„Pâtrașco* Bașotă biv-logofăt, i *Pătrașco* Cĭolpan biv jitničar, i Gheorghie Bașotă biv-vistiĭarnic, *i Iurașco* Bașotă biv-dvornic...”

Altul din același an (*Ibid*., p. 106): „înaintea lui *Iurașco* Bașotă și denaintea lui *Dumitrașco* Buhuș și înaintea lui Tăutului logofătului și *Dumitrașco* Solomon...”

Altul din 1665 (*Ib*., p. 80): „popa *Ionașco* și *Toderașco* Hărco și alți orășéni...”

Altul din 1740 (*Cond. Asaki*, în Arh. Stat., t. I, p. 519): „încăpând în măna unui tălhariu anume *Ilașco* Orheianul...”

Tatăl lui Mihai Viteazul, *Petrașcu* cel Bun, își dă acest nume el însuși în crisoavele sale, bunăoară la 1556 (Venelin, *Vlaho-bolgarskiĭa gramaty*, p.169): „Bozieĭu milostiĭu Io *Petrașco* Voivoda i Gospodinŭ...”

În crisovul lui Alexandru-vodă Lăpușneanul din 1559 (*Ibid*., p. 172) se menționează cei patru fii domnești: „sinove gospodstva-mi *Ionașco* i Bogdana i Michaila i Pătru...”

Ion-vodă cel Cumplit (1572-74) e cunoscut în cronicele muntenești (Laurian-Bălcescu, *Magaz. istor*. IV, p. 275) numai ca „*Ionașco*-vodă.”

Urechea, *Letop*. I, p. 206: „În anul 7100, Aron-vodă domnind și atîte răutăți și belituri făcând, n-au mai putut suferi țara, ce s-au rădicat orheiianii și sorocenii cu un damnișor ce-i zicea Ionașco...”

În cronica lui Miron Costin, *Letop*. I, p. 228: celebrul mitropolit Petru Movilă este *Pătrașcu*, iar un frate al lui *Mihăilaș*...

La macedo-români (Dr. Obedenar, *Dicț*., ms., t. II, în Acad. Rom.) se găsește *Tașcu* ca deminutiv din „Anastasie”, adecă o prescurtare din *Anastașcu*, apoi *Nașcu* = *Atanașcu*, de asemenea *Gligorașcu*, dar totodată formele onomastice: *Nicuruș* și *Culuș* = Nicolae, *Pitruș* = Petru, *Chiacușa* = Chiriaca, *Marușa* și *Marușca* = Maria, *Tuduruș* = Toader, și numele necalendaristic *Babușcu*, cari toate arată că, după cum sufixul simplu -*aș* are forme înrudite -i ș și -u ș, tot așa și sufixului compus –a ș c u îi corespund formele înrudite –i s c u și –u ș c u.

În adevăr, cînd alăturăm numele insectului *rădașcă* „escarbot” cu *morișcă* „petit moulin” sau *biciușcă* „petit fouet”, constatăm fără greutate că sufixele *–așcu*, *-ișcu* și *-ușcu* sînt în fond unul și același sufix compus, din ale căruia forme -*așcu* s-a specializat la noi în nomenclatura personală, devenind atît de rar, atît de excepțional

în cuvinte comune, încît eu nu-mi aduc aminte la daco-români decît pe *rădașcă* sau *rudașcă*, iar la macedo-români pe *mulĭerașcu* „homme effeminé”, un fel de om *muierușcă*.

La prima vedere s-ar părea că românul –a ș c u (*-ișcu*, *-ușcu*) ar putea să se tragă d-a dreptul din latinul -a s c u s (*-iscus*, *-uscus*), de vreme ce din latinul „labrusca” s-a născut al nostru „lăurușcă” sau „rourușcă”. Nu așa însă este în faptă. Latinul *-sc-* se păstrează la români intact dinaintea vocalelor dure: *nascŭ*, *pascŭ*, *mascur*, *ustur* etc. Forma „lăurușcă” sau „rourușcă” trebuia să fi fost dentîi „lăuruscă”, adecă cu *-sc-*, și numai prin analogie cu deminutivii femeiești în „-ușcă” s-a operat mai tîrziu trecerea lui *s* în *ș*. Ca termen botanic izolat, latinul „labrusca” a suferit schimbări fonetice analogice și-n limba italiană, în care îl găsim sub forme de tot inorganice: „abròstino, labròstino, abròstolo, ambròstolo, averùsto, averùstio, raverùsto” (Caix, *Etimologia italiana e romanza*, p. 47). Deci al nostru –a ș c u (*-ișcu*, *-ușcu*) nu derivă imediat din latinul -a s c u s (*-iscus*, *-uscus*), ci se formează deja pe terenul românesc prin acățarea lui -c u cătră –a ș.

Sufixul compus –a ș c u este prea în legătură cu *-aș*, -i ș, -u ș de o parte, cu –i ș c u și –u ș c u de alta, pentru ca să fie permis de a-l înstrăina de această grupă derivată din cele două sufixe latine deopotrivă deminutivale: -s c e o- și -c o-. Prin urmare, de cîte ori noi îl vom găsi într-un nume personal la slavi, cată să fie sau o formațiune independinte din sufixele proprii slavice *-chĭ* (*-chŭ*) și *-kŭ*, de exemplu din „Abraham” –!браха și apoi!брашко = *Abrachĭ* + *-kŭ* (Moroškinŭ, *Slavĭanskiĭ imenoslovŭ*, p. 1), sau un împrumut de la români, în ambele cazuri ceva atît de sporadic încît în onomasticul serbesc publicat de Venelin (*op. cit*., p. 341-351) nu se află un singur –a ș c u, pe cînd în cel românesc publicat tot de dînsul ne întimpină: *Grigorașco*, *Dumitrașco*, *Ionașco*, *Ivașco*, *Petrașco* și *Tudorașco*.

În urma cercetărilor lui Kalužnzacki mai cu deosebire (ap. Miklosich, *Wanderungen der Rumunen*, Wien, 1879) migrațiunile medievale ale românilor în părțile Poloniei și în Rusia sudică au devenit un fapt istoric nemaicontroversabil, precum și existința de pe atunci a elementelor românești la slavii de la nord. În Galiția mai cu samă ne întimpină pe de o parte o mulțime de vechi sate românești, iar pe de alta, mai mulți români ajunși la demnități și la boierie. Astfel, între alții, starostele de Premislia din 1372 numit A n d r e i a ș c o (Andreaszko starosta przemyski), a cărui origine încurcă pe d. Breiter (*Wladyslaw ksiaze Opolski*, Lwow, 1889, p. 103), nu putea să fi fost decît român.

Registrul armatei căzăcești în 1649 (Реесма Войѓка Запорожскаго, Moscva, 1875) este plin de români, cari își făceau așa-zicînd o școală militară printre căzaci. Nu e de mirare dară că ne întimpină acolo o mulțime de numi personale cu sufixul –a ș c u : *Fedorașco* (p. 101, 160), *Dumitrașco* (p.165, 169), *Petrașco* (p.165, 176), *Romașco* (p. 169), *Ionașco* (p. 336) etc., cari nu sînt de loc căzăcești. Dintre acestea, este mai ales interesantă forma R o m a ș c u.

Încă o particularitate interesantă. Precum din „fată” prin sufixele combinate –i ș-c u-a n s-a format „fetișcană”, tot așa locuitorul orașului Roman se numește r o m a ș c a n, adecă r o m a n a ș c a n, prin combinarea sufixelor –a ș - c u - a n.

Este învederat că dintru-ntîi cată să fi existat forma deminutivală R o m a n a ș c u pentru numele personal „Roman” al fundatorului orașului; această formă însă ni s-a păstrat astăzi prescurtată numai în derivatul R o m a ș c a n.

v. – *-iș*. – *-uș*. – *-ișcu*. – *-ușcu*.

[4]**AȘ!** interj.; bah! à d’autres! par exemple! Exclamațiune de îndoială, de neîncredere, de tăgăduire, unită cu mirarea de a auzi sau de a vedea ceva.

A. Pann, *Moș Albu* I, p. 56:

„Deci scurgînd ei la pahare și verzi-uscate-ndrugînd,
Găsind prilej și boierul făcu-ntrebare zicînd:
«Ce este întîi iubit,
Și-n urmă e neprivit?»
— E! *aș!* îi răspunse unul, asta e cireașa chiar…”

Același, *Prov*. I, 1:

„…Jupîne! Voi frați sînteți poate?
Că vă văz prea bine semănînd la toate…
Tovarășu-i zise, cu scîrbă într-însul:
Aș! n-aș mai vrea, frate…”

Ibid., III, 55:

„Ce? te-ai speriat, bărbățele?…Răspunse el: *Aș!* nimic,
Nu se prea sperie lesne o inimă de voinic…”

Basmul *George cel viteaz* (Ispirescu, *Legende*, p. 135): „Pustnicul o văzu, începu s-o mîngîie: capra tati! capra tati! voind să puie mîna pe dînsa. Dar *aș!* unde e pomana aia?…”

Basmul *Făt-Frumos cel rătăcit* (*ibid*., p.160): „Cercetară în dreapta și-n stînga ca să afle niscaiva leacuri care să le desfacă făcutul sterpiciunii lor; dară *aș!* parcă întîlnea tot surzi și muți…”

Basmul *Poveste țărănească* (*ibid*., p. 255): „Mai se întoarse în dreapta, mai la stînga; *aș!* în loc să iasă la lumină, el se rătăcea și mai mult…”

Alexandri, *Rusaliile*, sc. 22:

„Susana: Să vă spun eu, oameni buni. Dumnealor o vrut să vă vindece de spaima Rusaliilor.

Toți: *Aș!*

Răzvrătescu: Ghidi, șirată!…”

B. De la Vrancea, *Sultănica*, p. 237: „Ei *aș*! ți-ai trăit traiul, ți-ai păpat mălaiul…”

Albanește a s este o particulă de negațiune, care a dat naștere substantivului a š i e „negazione, negamento” și verbului a š i e n „negare, dir di no” (Rossi da Montalto). Hahn o identifică cu neogrecul ἄς, care însă este numai optativ, niciodată negativ, pe cînd albanezul a s nu e niciodată optativ, ci numai negativ, întocmai ca românul *aș*. Gustav Meyer (*Etym. Wtb. d. albanes. Spr*., p. 17) trage pe acest a s din

combinațiunea particulei *a* „sau” cu particula *s* „nu”, ceea ce constituă o imposibilitate morfologică, deoarăce albanește, după cum însuși Gustav Meyer (*ibid*., p. 376) o constată, particula negativă *s* se combină totdauna cu începutul unui cuvînt, niciodată cu sfîrșitul. În scurt, originea albanezului a s, ca și acea a românului *aș*, precum și raportul de filiațiune între ambele, rămîn docamdată enigme.

Din exclamațiunea compusă „du-te! *aș!*” = „va! allons donc!” se contrage: t e - a ș, adecă t e -*aș*, care e foarte des la Ispirescu, bunăoară:

Un basm mitologic (*Col. l. Tr*., 1882, p. 307): „Unde să se mai apropie lupii de vacele lor! Unde să mai dea boala în vite! t e -*aș*! ferit-a sfîntulețul!…”

Cum au perdut sașii pe sfinții lor (*Cod. l. Tr*., 1822, p.159): „Apoi întră iarăși binișor și se culcă. Și credeți că mi-a dormit? T e -*aș*! ferit-a Dumnezeu! Toată noaptea n-a închis ochișorii…”

Cîtea-n varză (*Col. l. Tr*., 1882, p.127): „Serbul rămase cu buzele umflate; dădu el să caute niscaiva rămășițe de azimioară; t e –*aș*! nu mai găsi nici neam de turtă…”

v. *Dec*.

AȘÀ, adv.; ainsi, comme ça, de la sorte, or, oui, si, tellement. Adverbul *așa*, chiar fără a vorbi aci de adjectivul a ș a, are în grai atîtea nuanțe de sens, încît le poate schimba de trei-patru ori într-un dialog de o minută.

Într-un vodevil de Costachi Negruzzi (*Cîrlanii*, sc. XII):

„Lionescu: Ești *așa* de frumușică, *așa* de bunișoară, că…

Vochița: Da las’, las’. Dumneavoastră cuconașii *așă* sînteți deprinși a zice la toate…

Lionescu: Vin, Vochiță, să șidem pe laița asta.

Vochița: *Așa!* Da ce a zice de mine lumea? Bărbatul meu a face un calabalîc…

Lionescu: N-ai nici o grijă, drăguță.

Vochița: Da-i ședea binișor, *așa*-i?…”

În această conversațiune: *așa* de frumușică = „si mignonne”; *așă* sînteți deprinși = „vous étes habitués de la sorte”; apoi exclamațiunea: *așa!* = „ah! vraiment oui!”; în fine, întrebarea „*așa*-i? = n’est-ce pas?”

I. C o r e l a ț i u n e a c u a l ț i a d v e r b i.

a) c u m - *așa*.

Pravila Moldov., 1646, f. 40: „cum ĭaste maĭ cu direptate, * așĭa* să fie…”

Doină din Ardeal:

„Cum e bradul arătos,
Așa-i badea de frumos;
Cum e bradul nalt din munte,
Așa-i badea meu de frunte!…”

(J.B., *Transilv*., 39)

În proverburi (Pann, II, 35, 101; III, 71):

„Cum are naș copilașul,
Așa are naș și nașul…”

„Cum îți vei așterne, *așa* vei dormi.”

Același proverb la Țichindeal, *Fabule*, 1814, p. 426: „cum își va așterne cineva, *așa* va zăcea; cum va sămăna, *așa* va și săcera; și cum va săra, *așa* va mînca”.

Cu inversiunea: *așa* – c u m sau *așa* – c a.

Niculae Costin, *Letop*. II, 36: „27 de petre roșii, *așa* de late și de groase într-un chip, cumu-i această figură ce scrie aice…”

Neculcea, *ibid*., II, 441, despre amicia turcilor: „*așa* țin și ei preteșugul ca lupul cu oaia și ca cînele vinerea…”

Tot aci vine corelațiunea mai puțin elegantă: p r e c u m – *așa*, sau: d u p ă c u m – *așa*, sau chiar: c a c u m – *așa*.

Cantemir, *Chron*. I, 102: „precum singur cîntă, *așea* singur gioacă, iară pre alții la horă și danțul său nici au tras, nici a trage poate…”

Badea Bălăceanul, 1679 (*A.I.R*. I, 1, p. 61): „precum îi veți tocmi și-i așăza, *așa* să le faceți și scrisori la mănile lor de înpăcăčune…”

Neculcea, *Letop*. II, 353, vorbind despre ruși: „ca cum ar lua oarecine cîrpa unei femei din cap, *așa* ținea ei că or lua și or bate puterea Împărăției Turcești…”

În basmul cu Făt-Frumos: „după cum zisese bătrînul, *așa* se și întîmplă…” s-a tradus în macedo-româna: „după cum avea zisu aușlu, *ași* să feace” (Petrescu, *Mostre* I, 11).

Cu inversiunea: *așa* – p r e c u m.

Neculcea, II, 312: „și *așa* au ținut de bine această pace, precum țin cînii vinerile…”

b) *așa* – c î t :

Această corelațiune ne întîmpină mai ales în vechea literatură.

Portretul lui Mateiu Basarab la Miron Costin, *Letop*. I, 326: „nemăndru, blănd, dirept om de țară, harnic la răsboaie, *așa* neînfrănt și nespăimat, cît poți să-l semeni cu mari și vestiți oșteni a lumii…”

Moxa, 1620, p. 402: „*așa* de se vrăsa sănge multŭ, cătŭ era văile crunte…”

II. *A ș a* d e – .

Cînd *așa* stă denaintea unui alt adverb sau a unui adjectiv, îi urmează generalmente partitivul *de*, ca în pasagiul de mai sus din C. Negruzzi: „*așa* de frumușică, *așa* de bunișoară…”

Basmul *Cele douăsprezeci fete* (Ispirescu, *Legende*, p. 233): „Fata băgă de seamă aceasta, însă crezu că flăcăul este rușinos și d-aia se face *așa* de roșu…”

Se poate însă și fără *de*, adesea mai bine, și în orice caz mai energic; bunăoară în proverbul: „Cine ți-a scos ochii? – Frate-meu. – D-aceea ți-a scos *așa* adînc…” (Pann, *Prov*. III, 28).

Neculcea, II, 348, povestind un prînz pe care-l dete în Iași Cantemir lui Petru cel Mare, zice că împăratul și ceilalți muscali: „se ospăta și se veselia prea frumos cu vin de Cotnar și lăuda vinul foarte, și încă mai bine le plăcea vinul cel cu pelin, și mult se mira cum spre partea lor nu se face vin cu pelin *așa* bun…”

Doina *Oltul*:

„Oltule, cîine spurcat,
Ce vii *așa* turburat?…"

(G.D.T., *Poez. pop*., 320)

III.*A ș a* „oui, ainsi, c'est ainsi".

a) a f i r m a ț i u n e s i m p l ă.

Document moldovenesc din 1642 (*A.I.R*. I, 1, p. 24): „*așa* mărturisim noi cu trupul și cu sufletul înaintea lui Dumnăzău și înaintea mării-tale…"

Document muntenesc din 1622 (*A.I.R*. I, 1, p. 31): „au întrebatu pe orecineva din oameni: a cui este moșiĭa pe acelu vîrfu frumosu? le-au spusu cinevaș că este a nostră moștenilor Brănești; dumnealor auzindu *așa* au venitu la noi și ne-au întrebatu…"

Basmul *Aleodor împărat* (Ispirescu, *Legende*, p. 45):

„— Să facem legătura.
— *Așa*?
— *Așa*.
Se puseră și făcură legătura…"

A. Pann, *Prov*. I, 101:

„— Ce mă porți din pom în pom
Ca căscat din om în om?
— Dar ce? o întrebă el,
Căscatul umblă astfel?
Zise ea: – Dar au nu știi?
Geaba dar ești între vii!
El privind-o a răspuns:
— *Așa*, bine că mi-ai spus…"

Cu o nuanță ironică la Gr. Alexandrescu, *Mulțumirea*:

„*Așa!* Îmi trimiți daruri, iubită copiliță
Abia ești de o palmă, și vrei să te slăvesc…"

Tot de aci se ține locuțiunea „*așa* să știi".

Costache Negruzzi, *Cîrlanii*, sc. 4:

„Miron: Pentru mine? Mări ce spui?
Terinte: *Așa* s-o știi, pentru tine, sărmane omule…"

Ion din St. Petru, 1620 (ms., în Acad. Rom., p.11): „*așa* să știți, că Dumnezăi voștri căți aveți, elinești și ai Indiei și ai persilor, toți sămtŭ în ĭadŭ…"

Tot aci în legătură cu imperativul „fie!":

„Împăratul zise: fie și *așa* cum zici…"

(Pann, *Prov*. II, 128)

C. Negruzzi, *Cîrlanii*, sc. 13:

„Lionescu: Ce te mînii? Ei bine, să-ți dau înapoi sărutarea ce ți-am luat-o.

Domnica: Ba mă rog.
Lionescu: Fie ș-*așa*, dacă vrei…”
Doină:

„Oricum fie, *așa* fie,
Ești frumoasă și-mi placi mie!…”

(Alex., *Poez. pop.*², 368)

Apoi locuțiunile: *așa* a fost să fie… *așa*-ți trebuie!… *așa*! na!… uite *așa*!…

Afirmativul „v e z i *așa*” exprimă mulțumirea de a vedea realizîndu-se o dorință sau o prevedere.

Doină olteneaseă:

„Ți-o fi dor, surato, dor,
Ți-o fi dor de-un puișor?
— V e z i *așa*, surato fa!…”

(Vulpian, *Texturi*, p. 104)

În limba veche, ca și la țăranii de astăzi, „a afirma” se exprimă prin: zice că este *așa*, iar „a nega” – că nu-i *așa*.

Pravila Moldov., 1646, f. 84: „mai adevărate sămtŭ mărturiile carile dzăcŭ că ĭaste *așĭa*, decătŭ ceĭa ce dzăcŭ că nu-i *așĭa*…”

b) a f i r m a ț i u n e r e p e ț i t ă:

Balada *Vidra*:

„— *Așa* este, Vidro fa?
— *Așa*-i, Stoiene, *așa*!
Am zis-o și-nc-o mai zic
Că mi-e drag cine-i voinic
De se luptă făr-a cere
Agiutor de la muiere…”

Simeon Movilă-vodă, 1602 (*Cuv. d. bătr*. I, 116): „*așa* vă grăescu, și mai mult să nu-i învăluiț pre călugări, *așa* vă grăescu…”

Silvestru, 1651, ps. LXIX:

„Să se întoarne îndegrab rușinându-se carii zic mie *așa*, *așa*…”	„Avertantur statim erubescentes qui dicunt mihi E u g e, e u g e…”

iar la margine ca scolie: „bine e, bine e.”

Repețitul așa exprimă noțiunea de „c h i a r *așa*”; dar pentru mai multă energie se poate întrebuința și după c h i a r.

Costachi Stamati, *Ciubăr-vodă* (*Muza* I, p. 106):

„Că ceea ce eu v-am spus
C h i a r *așa* au fost, au fost…”

și mai jos (p. 124):

„C h i a r *așa*, *așa* au fost…”

În loc de repețitul *așa – așa* se poate zice: m a i *așa*, însă numai cu o nuanță ironică.

Alexandri, *Florin* și *Florica*, sc. 2:

„Florica: Mai frumoasă viață unde se dă?

Colivescu: Nu-i *așa*?

Florica: Mai *așa*…”

Cînd e vorba de o acțiune continuă, afirmațiunea nu se exprimă prin repețirea lui *așa*, ci prin t o t *așa*.

Miron Costin, *Letop*. I, 231: „Domniea lui Ștefan-vodă Tomșea precum s-au început în vărsări de sănge, tot *așa* au ținut…”

Afară de repețirea energică *așa–așa*, există o repețire comică: *așa* ș i *așa* „tellement quellement”, pe care o au de asemenea latinii din occident: span. a s i a s i, ital. c o s i c o s i, sicil. a c c u s s i a c c u s s i etc. Mai este apoi o repețire și mai comică, cînd vorbește cineva despre discursul altuia, zicînd: „și a spus *așa* și *așa* și *așa*…”

Ceva analog la Neculcea, II, 330, în reproducerea sfaturilor ce le da turcilor un svezian în privința războiului cu rușii: „el *așa* socotește, să gătească vezirul patru sute de tunuri, și *așa* cu acele tunuri, slobozind o dată și de două ori și de trei ori, ar pute rumpe obuzul moschicesc, să-l spargă să facă drumuri pintr-însul lovind acele multe tunuri, și *așa* cu acel meșteșug poate să biruească…”

Tot de felul acesta la Alexandri, *Gură-cască*: „Timpurile sînt grele, politica Europei *așa* și *așa*…Trebuie dar ca adevărații patrioți să chibzuie…”

Basmul *Făt-Frumos* (Ispirescu, *Legende*, p. 166): „Ce rău ai făcut de n-ai venit și tu la biserică, că a venit un tînăr îmbrăcat *așa* și *așa*, a făcut *așa* și *așa*, și numaidecît a plecat de au rămas toți cu ochii după el…”

Mai menționăm aci locuțiunea: azi *așa*, mîine *așa*.

Basmul *Copiii văduvului* (Ispirescu, *Legende*, p. 337): „Azi *așa*, mîine *așa*, trecea zilele ca păcatele de iute…”

Cîntec muntenesc:

„Azi *așa* și mîini *așa*,
Vestea de el se ducea
Din Chiajna pînă-n Giulești,
Din Rudeni la București…”

(G.D.T., *Poez. pop*., 298)

„În Banat se zice: t i r i *așa* t i r i *așa*, în loc de: ori *așa* ori *așa*; se mai zice și: n i *așa* n i *așa*, pentru: o dată *așa*, o dată *așa*” (S. Liuba, c. Maidan).

v. *Ni*. – *Tiri*.

c) a f i r m a ț i u n e c o n c l u s i v ă.

Ca ultimul grad de afirmațiune, este *așa* d a r sau *așa* d a r ă „ergo, c’est ainsi done…”

Pann, *Prov*. II, 91:

„Munca pe om niciodată nu-l lasă a flămînzi,
Cînd cu firea-nbărbătată noaptea o va face zi,
Așadar d-aci-nainte să nu ședem lenevoși…”

Un grad mai slab de aceeași noțiune se exprimă prin ș i *așa* „itaque”:

Neculcea, II, 288: „ș i *așa*, sosind temeiul nemților, i-au luat pre turcii pre toți de grumazi…”

La interogativ: *așa?* sau: *așa* d a r ă? însemnează „eh bien?”, provocînd oarecum o concluziune de la cel întrebat.

Tot într-un mod conclusiv, dar ironic, se întrebuințează *așa* în loc de interjecțiunea „*aș*!”, care este de o altă origine și despre care s-a vorbit la locul său.

Alexandri, *Barbu Lăutarul*: „Cînd se întîmpla de se îndrăgea vreun cuconaș de o cuconiță și vrea să-i spuie aleanu sufletului, socotiți că-i scria răvășele franțuzești ca în ziua de astăzi?…*Așa*!…Mă punea pe mine de cîntam nopți întregi pe supt ferestrele ei…”

IV. *A ș a* „a d e o, a d e o q u e”.

Pus la începutul propozițiunii, cu sens de „atît de mult”, *așa* este foarte energic, mai ales în poezie.

Doină din Bucovina:

„*Așa*-mi vine cîteodată
Să dau cu capul de peatră.
Așa-mi vine uneori
Să beau otravă să mor…”

(Marian, II, 184)

Doină din Ardeal:

„*Așa*-mi vine cîteodată
Să mă sui la munți cu peatră,
Să-mi fac ochișorii roată,
Să mă uit în lumea toată.
Așa-mi vine uneori
Să mă sui la munți cu flori,
Să mă uit pe la surori,
Doară-mi văd batăr una
Și-mi mai stîmpăr inima.
Așa-mi vine uneori
Să mă sui la munți cu flori,
Să mă jeluiesc la nori,
Să-mi mai treacă de plînsori!”

(J.B., *Trans*., 201)

Nu mai puțin energic este *așa* în aceeași pozițiune, dar preces de ș i ca latinește în „atque adeo”:

„Ș-*așa* cîntă de duios
De se lasă frunza jos,

Ș-*așa* cîntă cu durere
De mai toată frunza pere…”

(Marian, *Buc*. II, 10)

sau:

„Cîntă puiul cucului
În mijlocul codrului!
Ș-*așa* cîntă de cu dor,
Frunzele în vînt că zbor;
Ș-*așa* cîntă de cu jale,
De pică frunza pe cale;
Ș-*așa* cîntă de duios,
De pică frunzele jos!”

(J.B., *Trans*., 220)

Cîteodată aceeași vigoare prezintă *așa* pus la sfîrșit.
Doină din Moldova:

„De me-i bate cu gardul,
Tot m-oi iubi cu altul!
Așa-mi cere sufletul,
Așa-mi este umbletul…”

(Alex., *Poez. pop.*², 334)

V. *A ș a* n u m a i.

Însoțit cu n u m a i, fie după sau înainte, *așa* capătă înțelesul de „cu ușurință”.

„Lumea mea cea frumușea
Se petrece num-*așa*;
Lumea mea cea frumușică
Se petrece-ntr-o nimică…”

(J.B., *Trans*., 218)

unde n u m a i *așa* se comentează prin „într-o nemică”.

Pravila Moldov., 1646, f. 42: „nu va putĭa nime să cérce pre locŭ

strein pentru se găsească comoară fără de voĭa stăpânului acelui locŭ; ĭară de va cerca și de va găsi fără svatulŭ stăpânului celuĭa cu locul, *așĭa* numai den capul lui, nu va rămânĭa să fie a lui…”

Ibid., f. 66: „*așĭa* numai într-o pizmă va vrĭa să-l ucigă…”

Gheorghe Ștefan-vv. 1656 (*A.I.R*. III, 230): „Domniĭa mea și cu tot svatul nostru n-am crezut nice pre unii *așea* grăind numai cu gurile…”

În basmul *Voinicul cel cu cartea* (Ispirescu, ed. I, p. 108): „Dară ce credeți, că arapii mi-l lăsară numai *așa* cu una-două? nici să vă gîndiți!…”

În basmul *Poveste țărănească* (*ib*., 257): „cel ce a făcut o asemenea vitejie, nu crez să se fi culcat pe urechea aia și să fi stat numai *așa* cu degetul în gură…”

Cu același sens se întrebuințează în vechile texturi construcțiunea așa f i e ș - t e c u m.

Pravila Moldov., 1646, p. 4: „De nu va lucra pămăntul bine cumu să cade, ce va sămăna *așĭa* f i e ș ŭ t e c u m ŭ, acesta să nu ĭa nemicâ den roada ce va face acelŭ pămăntŭ…”

Lîngă n u m a i *așa* sau *așa* f i e ș t e c u m se alătură c a m *așa* „à peu prés”, „pas tout-à-fait”.

În basmul *Cele douăsprezeci fete* (Ispir., 239):

„— Care va să zică, tu te-ai ținut dnpă noi și știi unde mergem noi noaptea?

— Cam *așa*, măria-ta…”

VI. I a c-*a ș a*.

Exclamațiune față cu o întîmplare neprévăzută și ciudată, dar nu de o mare importanță, ceva ca în franceza „en voici d'une autre!”, i a c -*așa*, literalmente „ecce sic”, și-a dobîndit în poezia poporană din Transilvania un loc special tocmai în capul unor doine de această natură.

Cîntecul unuia căruia-i place mai mult mama decît fata:

„Foaie verde iac-*așa*,
Dragu mi-i de dumneata,
Dar mai drag de maică-ta…”

(J.B., *Trans*., 374)

sau:

Frunză verde iac-*așa*,
Temnița-i numai colea:
Ce lucru poate să fie
Să mă bage în nobie!…”

(*Ib*., 101)

sau:

„Foaie verde iac-*așa*,
Poruncit-a bădița
Pe-un spic verde de secară
Să mă duc, că el se-nsoară…”

(*Ibid*., 98)

În loc de „iac-*așa!*” se întrebuințează uneori, cu o mică nuanță de sens, exclamațiunea „ian *așa!*”, care ar fi lătinește „en sic”.

Plîngerea unui recrut la Alexandri, *Șoldan*: „cît ți-i ziulica Domnului de mare, mă țin la soare, ca pe un cocostîrc, ian *așa!* numai într-un picior…”

VII. *A ș a* î n j u r ă m i n t e.

Acest *așa*, bogat deja la vechii romani: „ita me di ament!”, „ita sim felix!”, „ita valeas!” etc., e nu mai puțin răspîndit la români:

așa să-mi ajute Dumnezeu!

așa să am parte de…!
zău că-i *așa!*
așa zău! etc.

În *Călătoria Maicei Domnului la iad*, text de pe la 1550 (*Cuv. d. bătr*. II, 326), între cei pedepsiți vedem și pe: „aceĭa su ceĭa ce-u •uratu pré cinstita eruce și dzicu: așa mi a•ute Dumnezău și sila cruciei!…”

Între celelalte, e foarte interesant jurămîntul „*așa* să trăiesc” sau „*așa* să trăiești”, deja la romani: „ita vivam!”, „ita vivas!”

În basmul *Porcul cel fermecat* (Ispir., 54): „*Așa* să trăiești, bătrînico, ia spune-mi d-a minune ce are bărbatu-meu…?”

Alexandri, *Rusaliile*, sc. 4:

„— *Așa* să trăiești?
— *Așa* să trăiesc!
— Că tu mă iubești?
— Că eu te iubesc!
— Și, zău nu glumești?
— Și, zău, de glumesc!
— *Așa* să trăiești?
— *Așa* să trăiesc!”

Jurămîntul „*așa* să trăiesc” e foarte obicinuit și la macedo-români: „*ași* si banezu!” (Bojadschi, 124).

VIII. *Așa* de danț.

Nu există mai nici o horă țărănească pe care să n-o însoțească corul zgomotoaselor *așa*. În Transilvania, mai ales, prin *așa* se încheie aproape toate strigătele de danț:

„Place-mi mie d-a juca
Cu drăguța altuia,
Că să uită pe sub gene
Și de mine că și-o teme!
Așa, copile!…”

(.J.B., *Trans*., 360)

sau:

„Dragele mele nepoate,
Nu vă pot juca pe toate;
Faceți bine și iertați
Că pe rînd toate jucați!
Așa, măi!…”

(*Ibid*., 363)

sau:

„Mîndră maic-am mai avut!
Copil mîndru m-a făcut:
M-a băiat cu flori de munte
Toți gura să mi-o asculte,
Mîndrele să mi-o sărute,
Hop *așa*, măi!…”

(*Ibid*.)

sau:

„Pentru tine, mîndră hăi!
Mi-a perit iarba-ntre văi
Și bucatele-n hotară
Nouă clăi și nouă cară,
Nouă cară de secară
Și nouă de grîu de vară!
Așa zău, copile!…”

(*Ib*., 369)

În „țurca” sau „cerbul”, astfel cum se joacă în ajunul Crăciunului în unele locuri din Ardeal, unul din strigăte este (P. Olteanu, Hațeg):

„*Așa* joacă calul meu,
Cîndu-i dau cîte-un jisdău!
Așa joacă iapa mea,
Cîndu-i dau cîte-o nuia!…”

În fine, printr-un tradițional *așa* se isprăvește mai totdauna basmul românesc:

„Iar eu încălecai pe-o șea
Și vă spusei dumneavoastre *așa*”

o formulă pe care Julia Hasdeu (*Théâtre*, p. 369) a dat-o franțuzește:

„Je montai en selle
Et vous contai cette kyrielle”.

În unele locuri (Ispirescu, 182):

„Și m-am suit pe-o șea
Și am spus-o *așa*;
M-am suit pe o roată
Și am spus-o toată!”

IX. F i l i a ț i u n i   i s t o r i c o - f i l o l o g i c e:

a) Dialectul daco-român:

O formă *ași* s-a conservat numai în compusele a ș i ș i și a ș i j d e r e, pe cari vezi-le la locul lor. Formele existinți sînt: *așa* sau *așia*, *așă* sau *așe*, uneori *șa*, *șă* sau *șe*, și poeticul *dașa* cu un ἅπαξ λεγόμενον *dașare*.

Forma *așe* adesea la Pompiliu, *Sibiu*, 19, 21, 23:

„Nici *așé* n-ai avea pace,
Că eu un pescar m-aș face…?"

„Jura badea și nu pré,
Că știa c-a fost *așé*…"

„Alei slugă, fătul meu,
De ce muști tu *așé* rău…?"

Dintre cei vechi, *așe* nu e rar la Dosofteiu, de ex. 1672, f. 163:

„Ca otava ce să tréce
De soare și de vînt réce:
De demineață-ĭ cu floare,
Sara-ĭ véștedâ de soare,
A doa dzâ să usucâ
Ca-n cuptorĭu cînd o aruncâ,
Așe cu lesne ne arde
Urgiea ta și ne scade…"

„La noi în Banat se zice adesea *așe* pentru *așa*" (D. Receanu, c. Bucova).

Forma *așă* rezultă mai adesea din acumodațiune cu scurtatul „ĭ = este", astfel că „*așă*-i" circulează în aceeași frază cu „*așa* este". I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb* (*Conv*. *lit*., 1877, p.173): „Ei, dragul tatei, *așă*-i că s-a împlinit vorba ceea…?"

Ibid:, p.182: „— Ei, Harap-Alb, *așă*-i că iar te-a ajuns nevoia de mine? — *Așa* este, măicuță…"

Ibid., p. 183: „— Ei, Harap-Alb, zise Sfînta Duminică, *așă*-i că am scos-o la capăt și asta? — *Așa*, cu ajutorul lui Dumnezeu…"

Alexandri, *Arvinte și Pepelea*, sc.10: „*așă*-i c-am pățit-o? Care vra să zică, am casă și nu-s stăpîn într-însa…*Așă*-i că mi-o întors șurubu pușchiu cel de Pepelea?…"

„Forma *șa*, care se întrebuințează în expresiunea « *șa* și *șa* », lipsește în dicționarul d-lui Cihac." (Burlă, *Studii filol*., 86.)

Basmul ardelenesc *Orb-împărat* (*Tribuna din Sibii*, 1886, nr. 101): „Trece un an, și feciorul cel mai mare nu mai vine, nici *șa*, nici *șa*…"

Basmul *Pepelea*, din Bucovina (Sbiera, *Povești*, p. 22): „– Mi se pare că ne-am înșălat amîndoi! – Ba ș a ș *așa*-i! răspunse celalalt…", unde „ba ș a ș *așa*" reprezintă pe: „ba *șa* și *așa*".

Forma cu proteticul *d* ca în *dalb*:

„Calapod îi răspundea:
Dacă e treaba *dașa*…"

(Marian, *Bucov*. I, 63)

sau:

„— Măi femeie! tu-mi cînți mie?
Ba! bărbate, nu-ți cînt ție,
Dașa merge cîntecul,
Bată-te-ntunericul!”

(*Ibid*., II, 206)

Doină din Ardeal:

„*Dașa*-i, Doamne,-ntre străini
Ca mlădița între spini:
Suflă vîntul ș-o clătește,
De toți spinii mi-o lovește!…”

(J.B., *Trans*., 195)

Într-o notiță versificată, scrisă de mînă în secolul XVII pe scoarța *Omiliarului* coresian din 1580, canonicul Cipariu (*Organul*, 1848, nr. 62) citește:

„Poruncit-o ferimanu,
Feriman di-npărăție
Să lipsească vodă din domnie;
Dunde în masă n(e)pusă
El în mînă ș-o luară
Și dîncepu da cetire,
Lacrămile-l podidiră;
Iar ce doamnă de Stăncuți,
E din graiu *dașa* îĭ grăire:
Nu găndi, doamne, nimica,
Vom dari vuîn blid de galbeni,
Și va f(i), doamne, *dașare*…”

unde vedem alături cu proteticul *d* în d u n d e, d i n c e p u și d a c e t i r e, nu numai forma *dașa*, dar încă o formă *dașare*, cu același inorganic *-re* ca la Jarnik-Bîrsan, p. 335:

„Frunză verde și frunzare,
Măi bădiță *Ionare*” etc.

Să observăm însă că-n unele cazuri *d* din *dașa* poate fi conjuncționalul d a scurtat din „dar, dară”, ca în unele exemple de mai sus; iar în altele este învederat prepozitionalul d e, bunăoară:

Pravila de la Govora, 1640, f. 13: „Episcopulŭ ce va fi negrijnicŭ de bisérică și se va măhni de rugăcĭune și popii nu-i va învăța d e *așa*, ce și acélea le va lăsa…”

I. Creangă, *Povestea* lui *Harap-Alb* (*Conv. lit*., 1877, p. 176): „fiindcă a venit vorba d e -*așa*, îți spun ca la un frate…”; și mai jos, p. 177: „Dacă ți-i vorba d e-*așa*, ai să-ți rupi ciochinele umblînd…”

Jipescu, *Opincaru*, p. 79: „Lumi[i] nici pîn gînd îi trece că omului cu mintea plăsmuitoare îi ie felu d-*așa*, adecă cela ce cugetă nalt, copt și mare, ie tîrzior la vorbă…”

Tot acolo, p.134: „Iacă, vere, rău și rău, nu să poate m a i d-*așa*…”

Mai adăugăm că în vechile texturi rustice ne întimpină *așa* scris la sfîrșit cu duplul *aa*: „*așaa* amu aflatu cu alé nooastré suflété…”, dar tot acolo, mai jos: „*așa* amu aflatu…” (Tudor Logofăt, Muscel, circa 1580, *Cuv. d. bătr.* I, 38). În alte texturi finalul *a* din *așa* se fuzionează cu inițialul din verbul auxiliar: „*așau* fost = *așa* au fost…” (Gherghi, Tîrgoviște, 1602, *Cuv. d. bătr.* I, 22), după cum se fuzionează mai totdauna în viul grai.

Doină din Banat:

„*Aș*-au zis frunza de fag,
Să iubești cu cin' ți-i drag:
Aș-au zis frunza de prun;
Să iubesc și să nu spun;
Aș-au zis frunza de nuc,
Să iubesc și să mă duc…”

(S. Liuba, c. Maidan)

b) Dialectul macedo-român:

S-a conservat forma primitivă *ași*, alături cu *așițe*, adecă *așice*, cu *-ce* întocmai ca în *atunce*, *aice* etc. La românii din Epir și Tesalia se aude o formă și mai veche: *acși*, *acșiți*, *acșice*. Confruntarea acestor diferite forme, v. la Miklosich (*Rum. Untersuch.* I, 62).

c) Dialectul istriano-român:

Forma primitivă *ași* s-a perdut, conservîndu-se numai *așa*, afară de adjectivul a ș a v a „tel”, în care finalul -v a este o imitațiune după sinonimul slavic t a k o v ŭ „tel” din t a k o „comme ça”.

Din cele două etimologii ale lui *așa*, una din lat. *aeque-sic*, propusă de Diez și susținută de Cihac, cealaltă din lat. *eccum-sic*, preferită de Flecchia, cari ambele explică pe *c* în macedo-românul *acși*, în ital. *cosi*, sau *cusi*, sicil. *accussi*, vechi provențal *acsi*, brescian *icsi* și altele, numai derivațiunea din *eccum-sic* ne satisface pe deplin. Ca sens, *eccum-sic* se justifică prin românul „iac-așa”; ca formă, trecerea lui *ecc-* în *ac-* ne întimpină de asemenea în *acel*, *acest*, *acolo* etc., cari ne apar tot cu *ac-* în limbile romanice occidentale, pe cînd latinul *aegue* n-a dat naștere nicăiri la o formațiune analoagă. Cu perderea lui *c* prin asimilațiune, românului *așa* sau *ași* corespunde span. *asi* catal. *assi*, portug. *assin* etc. Prin nazalizare, s-au format lombardul *insci* vechi span. *ansi*, franc. *ainsi*, în privința cărora etimologia lui Ménage, Littré și Brachet de la o formă latină separată *in-sic* „mot-à-mot en ainsi” este inadmisibilă, ca una ce nesocotește celelalte paraleluri romanice. În macedo-românul *acșice*, cea mai completă din toate formele neolatine, se răsfrînge un prototip latin arhaic: *eccum-sice*, cu „sice” pentru „sic” ca la Plaut. La reto-romani, ca și la noi, există o formă cu *-a* și o altă cu *-i*, punîndu-se *așì* denaintea unui adjectiv sau adverb:

„aschì bein, aschì mal etc., dar *așà*, cînd stă deosebit sau cînd vine după un verb: „far aschià, dir aschià…” (Carigiet, *Raetorom. Wtb.*, 1882, p. 15).

Finalul -*a* în *așa* = reto-rom. a s c h i a n-are a face cu emfaticul *a* din *acum-a*, *atunci-a*, *aiuri-a* etc. (v. [5]A), care nu e niciodată tonic și este specific românesc, ci rezultă din diftongirea scurtului *i* în latinul s i c, după cum s-a diftongit scurtul *i* și în „abia” din lat. *vix*. Deși nu latine clasice, totuși cele trei forme române *acși*, *ași* și *așa* sînt dară romanice generale. Lîngă *eccum-sic*, literalmente „iac-așa”, comun tuturor neolatinilor, atît în ramura occidentală cum și-n cea orientală, latina rustică mai avea un „alterum-sic”, mai puțin răspîndit și numai la Apus, de unde franc. *aussi*, vechi *altressi*, literalmente „încă o dată așa”, de ex. în *Chanson de Roland*, v. 3329:

„Altresi blanches cume neif sur gelée…”

v. *Așiși*. – *Așijdere*. – *Și*. – *Cum*. – *Cît*. – *Atît*…

²AȘÀ, adj.; tel. Conservînd forma sa adverbială, *așa* funcționează adesea ca un curat adjectiv. De patru ori în proverbul: „la *așa* barbă, *așa* răsătură; la *așa* cap, *așa* chiulaf” (Pann, II, 52) „telle barbe, telle rasade; telle tête, tel bonnet”. Uneori numai din totalitatea frazei se poate înțelege dacă *așa* este adverb sau dacă-i adjectiv. În exclamațiunea: „*așa* te voi, băiete, el este adverb, cînd îl punem în legătură cu „voi”: „ita volo te esse”, iar în legătură cu „te” este adjectiv: „talem te esse volo”. Apoi este adjectiv în fraza: „*așa* ceva nu-mi vine să cred, atare lucru nu-mi vine să cred, unde c e v a figurează ca substantiv” (Laurian-Massim, v. *asia*).

Balada *Român Grue Grozovanul*:

„Dar colo, cît colo-n fund,
Iat-un negru cam rătund,
Care soare n-au văzut
De cînd mă-sa l-au făcut;
La el Grue se ducea,
Mîna-n coamă că-i punea,
Din loc nici că mi-l clintea:
Așa cal îi trebuia…”

Basmul *Zîna zînelor* (Ispirescu, *Legende*, p. 213): „le lăsa gura apă la toți după o *așa* bucățică…„

Cînd adjectivul *așa* „tel” e pus în corelațiune cu c u m , atunci și acest din urmă încetează de a fi adverb, adjectivîndu-se cu sensul de „quel”.

Balada *Bogdan*:

„Cum era și nuntașul,
Așa-i da și postavul…”

Cu sens adjectival, *așa* a devenit tipic într-o mulțime de locuțiuni ca: *așa* e povestea, *așa* e treaba, *așa* e gioaca, *așa* e vorba etc.

Alexandri, *Cinel-cinel*, sc. 13 (cfr. *Arvinte și Pepelea*, sc. 4):
„Graur: Dacă aș vra să te sărut, nici că te-aș mai întreba.
Florica: Ba zău!
Graur: Dec! nu cumva te-ai fasoli poate?
Florica: Mai știi?
Graur: E, e, e! Nu mă face, că eu acuș cerc.
Florica: Ian cearcă, să vezi.
Graur: *Așa* ți-i povestea fa? Apoi așteaptă (se repede s-o sărute)…"
Doină din Ardeal:

„Vecină, mîndruț-aleasă,
De bădițu meu te lasă!…
Să știi tu, vecină, bine
C-așa-i povestea cu mine:
Să bolesc la pat o lună,
Cum mă scol, ți-l iau din mînă,
Și să zac chiar patru ai,
Cum mă scol, bădișor n-ai!"

(J.B., *Trans*., 273)

sau:

„Acum deacă-i treaba-*așa*,
Spune-i, dragă, maică-ta
Să-ngrădească ulița
Tot cu in și cu pelin,
Să nu ne mai întîlnim…"

(*Ibid*., 61)

În fine, legat cu noțiunea destinului:

„Nu plînge, iubita mea,
Că scrisa noastră-i *așa!*…"

(*Ibid*., 147)

Alexandri, în notă la *Miorița*: „…întîmplările lumii îl găsesc (pe român) totdauna pregătit a primi lovirile lor, căci el se întărește în credința mîngăietoare că: *așa* i-au fost scris! *așa* i-au fost zodia! *așa* i-au fost să fie! etc."

„Ursita o numește poporul și «dată» zicînd: *așa* i-a fost ursita! sau: *așa* i-a fost data!" (N. Sînzian, Hațeg).

O locuțiune tipică din colinde: „*așa*-i legea din bătrîni = telle est l'ancienne coutume".

Colindă din Dobrogea:

„Meargă calul cel de dar
Alături pe lîngă car,
Și rădvan lîngă rădvan,

C-*așa*-i l e g e a d i n b ă t r î n i,
Din bătrîni, din oameni buni…”

(Burada, *Călăt.*, p. 61)

La adjectiv, ca și la adverb, *așa* se gradează.

Doina *Puișorul meu*:

„De-i lua una frumoasă
Dumnezeu să-ți facă casă
De copii și de nevastă;
De-i lua din mai urîte,
Dumnezeu să nu-ți ajute;
De-i lua-o m a i *așa*,
Să nu ai parte de ea…”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 328)

Adjectivul reduplicat „*așa* ș-*așa*” însemnează „médiocre”: cutare e un scriitor *așa* ș-*așa*, un artist *așa* ș-*așa* etc.

Alexandri, *Iorgu de la Sadagura*, act. I, sc. 7: „*Așa* ș-*așa*, nici prea prea, nici foarte foarte…”

v. [1]*Așa. – Asemenea. – Atare.*

AȘÀȘI. – v. *Așiși.*

AȘĂ. – v. [1,2]*Așa.*

AȘĂȘI. – v. *Așiși.*

AȘĂU (plur. *așauă*), s.n.; t. d’agric.: hoyau, houe. Maghiarul á s ó. Cuvînt întrebuințat la românii de peste Carpați ca sinonim cu h î r l e ț.

Povățuire cătră economia de cîmp, Buda, 1806, p. 118: „hîrlețul (*așăul*) iaste o lopată de fer ascuțită la vîrv și cu tăiș făcută pe de laturi, sau o lopată de lemn cu fer ascuțit în capăt, cu carea se sapă pămîntul…”

v. *Hîrleț. – Ungur.*

[1]**AȘCĂ** (plur. *așce*), s.f.; t. milit.: bassinet d’une arme à feu. Poienar– Aaron–Hill: „Bassinet, *așcă*, t i g a i e la armele de foc”. Se rostește și aspirat: „*Hașcă*, t i - g a i e la pușcă sau pistol” (*Lex. Bud.*). Pe de o parte, cuvîntul nu poate fi vechi, deoarăce se referă numai la o armă inventată în timpii moderni; pe de alta, el are toată aparința unui deminutiv prescurtat. Sinonim mai răspîndit este t i g a i e, care cuprinde același sens de unealtă scobită sau goală înlăuntru, pe care-l găsim în francezul „bassinet”, în germanul „Zündpfanne, Pfanne”, în englezul „pan”.

v. *Pușcă. – Tigaie.*

[2]**-ÀȘCĂ.** – v. *-așcu.*

ÀȘCHE s. **ÀȘCHIE**; (plur. *așchi*, *așchii* și *ășchii*), s.f.; éclat de bois, copeau, cale, esquille. „Bucată, fâșie, țandără luată în lungul lemnului sau dintr-un os” (Costinescu). Din latinul a s t u l a, de unde *așche* întocmai ca „veche” din „vetula”, provențalul a s c l a (Cihac), sicilianul a s c a, a s c h i „pezetto che nello spacar il legno si vien a spiccare” (Traina). Din forma organică disilabică *așche* se face deminutivul a ș c h i ț ă; din forma lungită trisilabică *așchie*, care se rapoartă către cealaltă ca „unghie” către „unghe” sau „funie” către „fune”, se face deminutivul *așchiuță*. E sinonim cu s u r c e a și ț a n d ă r ă, cari însă pot să nu fie lungi și subțiri, pe cînd în *așche* lungimea și subțirimea formează elemente esențiale.

Zicătoare: „Copaciul mare dintr-o *așchie* nu se taie” (Pann, III, 18), a căriia filiațiune greco-latină e urmărită de d. G.D. Teodorescu în studiul său despre proverbi.

Alt proverb: *„Așchia* nu sare departe de butuc” (Ios. Lita, Transilv.); mai obicinuit: „s u r c e a u a nu sare…”

Costachi Stamati, *Muza* I, p. 118:

„Iar măsdracele s-au rupt,
În *așchii* s-au țăndurit,
Dintre care cîteva
Pîn’ la soare au ajuns…”

A. Pann, *Prov*. I, 92:

„Taie pînă nu mai poate,
Așchii peste *așchii* scoate…”

Jipescu, *Opincaru*, p. 153: „Unde conăcesc ei, acolo scot crăcanili, scapără, fac și ațîță focu supt ele cu gătéje, cu ogrinji, cu surcele, cu *așchii* și cu ce găsesc…”

E nu mai puțin întrebuințat pluralul *ășchii*.

A. Odobescu, *Pseudokyn*., p. 195: „să-mi adun în mînunchi notițele, răsipite aci ca *ășchiile* și ca surcelele ce se-mprăștie fără folos cînd, cu o teslă rău mînuită, o calfă de dulgher stîngaci ciopîrtește bîrna…”

P. Ispirescu, *Snoave*, ed. 2, p. 52: „Pînă atunci călătorul adunase niște rascote, surcele și *ășchii* de lemne ce putea afla prin bătătură, și ațîțase un focșor bunicel, puind și crăcanele…”

Se aude pe alocuri și aspirat: *hașchie*, *hășchii*.

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 205: „coada biciului i s-a spart în *hașchii* și sar din ea puzderii…”; și tot acolo, p. 208: „în gură avea *hășchii* din scîndura dricului…”

Pluralul coreet *așchi* din *așche* se mai găsește la mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1682, oct. 31 (f. 97 a): „strujindŭ pre svântul cu acĭale brânč au mănușŭ de herŭ cu unghile ascuțâte, sărindŭ *așchĭ* de carnĭa svântuluĭ…”

v. *Așchiez*. – *Surcea*. – *Țandără*.

AȘCHIÈSC. – v. *Așchiez*.

AȘCHIÈZ (*așchiiat*, *așchiiare*), vb.; briser ou tailler en éclats. „A *așchia*, a ț ă n - d â r i, a lua șuvițe, fâșii lungi din ceva solid, a reduce în a ș c h i i” (Costinescu).

„Lemnarul taie lemnele; bărdașul le *așchiește* ș-apoi le cioplește, le rătează, le scobește…” (R. Simu, Transilv., c. Orlat).

v. *Așche*.

AȘCHÌȚĂ (pl. *așchițe*,), s.f.; petit éclat de bois, petit copeau. Deminutiv din a ș - c h e. S u r c i c ă. Ț ă n d ă r i c ă.

Doină din Banat:

„— Dar cine l-a fărmecat?
— Două fete din alt sat.
— Da cu ce l-au fărmecat?
— Cu *așchiță* din portiță,
Cu pulbere din uliță,
Cu ghiorghini din trei grădini,
Cu apă din trei fîntîni…”

(S. Liuba, Banat, c. Maidan)

iar într-o doină din Ardeal:

„Cu otravă
Din Suceavă,
Cu *așchiță*
Din portiță,
Cu păr galben din cosițâ…”

(*Familia*, 1886, p. 43)

v. *Așche*. – *Așchiuță*.

AȘCHIÙȚĂ (pl. *așchiuțe*), s.f.; petit éclat de bois, petit copeau. Deminutiv din a ș c h i e.

Ghicitoarea bucovineană despre „sîtă” (Sbiera, *Povești*, p. 320):

„*Așchiuță* din pădure, mihohò din cîmp, și liop-liop în casă, ce-i aceea?”

v. *Așche*. – *Așchiță*.

-ÀȘCU. – v. [3]*-aș*.

AȘÈ. – v. [1,2]*Așa*.

AȘÈZ (*așezat*, *așezare*), vb.; asseoir, placer, ranger, fixer, établir, instituer, installer, apaiser, tranquilliser, convenir, stipuler, fiancer. Raportul logic între *așez* și ș e z e întocmai ca latinește între s e d e r e și s e d a r e. Noțiunea „*șez*” este cea fundamentală în *așez*, indicînd însă anume o lucrare tranzitivă sau mai bine cauzativă prelungită: *așez* însemnează „fac să ș e a z ă altul pentru mult timp sau într-un chip trainic”; iar reflexivul m ă *așez*: „fac pe mine însumi a ș e d e a într-un chip trainic sau pentru mult timp”.

Act moldovenesc circa 1650 (*A.I.R.* III, p. 220): „au fugit de-au înblat hrănindu-să pren țară, și apoi au venit cu fečorii săi și s-au *așezat* de ș e a d e cu fečorii săi pre partea fételor Gligorcii…"

Enachi Cogălniceanu, *Letop*. III, p. 198: „după mergerea la Țarigrad, (Grigorie-vodă) s-au așezat cu ș e d e r e a la Kuru-Cișmé…"

I. Văcărescu, p. 40:

„Plec grabnic cînd voiesc să ș e z,
Cînd voi să plec, atunci m-*așez*…"

În acest sens m ă *așez* este în antiteză cu î m b l u, bunăoară tot la Văcărescu, p. 59:

„U m b l ă uimiți, nu s-*așază*,
Tot doresc ca să se vază…"

De aci noțiunea de *așez* se asociază obicinuit cu acea de s c a u n ca unealtă de ședere, mai ales cînd e vorba de tron: „a se *așeza* în scaun" sau „pe scaun" sau chiar „la scaun".

Zilot, *Cron*., p. 6:

„Că cum s-*așează* în scaun, alt nimic nu-ngrijui
Decît: oare cum ar face țara rău a jefui?…"

A. Odobescu, *Mihnea-vodă*, p. 11: „Basarabii, cari mai erau și bani moșteni ai Craiovei, voiau să *așeze* pentru vecie neamul lor pe scaunul domnesc…"

Nicolae Costin, *Letop*. II, p. 6: „s-au *așezat*, cu domnie î n scaun…", iar la p. 11: „au luat el domnia și s-au *așezat* l a scaun…", de asemenea, p. 18: „s-au *așezat* Duca-vodă l a scaun…"; p. 40:„s-au *așezat* Cantemir-vodă l a scaunul țării…" etc.

De alminterea, cel puțin în graiul de astăzi, *așez* l a însemnează l î n g ă, iar cînd sînt mai mulți cari se *așează* în mai multe puncturi nu departe unul de altul, atunci se zice: p e l a –; cînd însă toți se *așează* în giurul unui singur punct: p e l î n g ă.

Costachi Negruzzi, *Toderică*: „Unii acum se și *așezau* l a o masă de joc…"

Același, *Sobieski și românii*: „*Așezați*-vă toți p e l a metereze. Să nu zică leahul c-a întrat într-o cetate românească ca într-o țarină pustie…"

Același, *Marșul lui Dragoș*:

„Vitejii se *așează*
P e l î n g-un mare foc,
Și Dragos ospetează
Cu dînșii, la un loc…"

De la *așez* î n s c a u n se trece d-a dreptul la noțiunea generală de *așez* p e u n l o c, pe o întindere mai mare sau mai mică.

Mitropolitul Dosofteiu, 1680, ps. LXVII:

„Dumnedzău *așiadzâ* pre cei într-un gândŭ…"	„Deus i n h a b i t a r e f a c i t unius moris…"

unde la Silvestru, 1651: „Dumnezău-ĭ carele s ă l ă ș l u ĭ a ș t e…”

Act moldovenesc din 1675 (*A.I.R.* III, p. 250): „de căndu au eșit din locul lor de unde lăcuĭa, au mărsu acolea la acea ocină de s-au *așăzat*…”

Cantemir, *Chron.* II, p. 9: „Gotthii, după ce aŭ eșit despre părțile Mărei-Baltică, aŭ venit și s-aŭ *așezat* pre locurile carile staŭ pre marginile Mării-Negre…”

Ibid., II, p. 39: „(Traian) tot neamul lor (dachilor) din Dachia au scos, și pre romanii săi în locul lor aŭ *așezat*…”

La acelaşi, II, p. 46: „multe crăii de varvari acmu să întemeiasă, și altele începuse a să d e s c ă l e c a și a să *așeza*…”, *așez* e pus în legătură cu d e s c a l e c, ca și cînd am zice: „s-a dat jos de pe cal și a șezut”.

De asemenea la Costachi Negruzzi, *Scrisoarea XXIX*: „unde a d e s c ă l e c a t și s-a *așezat* fiecare după plac și voie…”

Este interesantă tot la Cantemir, *Chron.* II, p. 284: „cîți a ŭ f o s t *așezatu*-s ă pre acele locuri, le-aŭ dat voe și slobozenie să-ș ție cineși locurile…”, metateza sintactică curat poporană: „au fost *așezatu*-s e” în loc de: „s-au fost *așezat*”.

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 195: „îmblănd din loc în loc, pe la Umbrărești, pe la Turcești și pe la Șărbănești, mai pe urmă și la Brăval, și de acolo la Galați, *așăzăndu*-se acolo cu toată urdiea…”

Vom reproduce în întreg un interesant text biografic necunoscut, în care, pe lîngă „m ă *așez* în cetate”, adecă cu sensul de mai sus, ne mai întimpină o nouă nuanță: „m ă *așez* în școală”, ca latinește „assido in schola” (Cic.), nu „assideo”. În traducerea de pe slavonește a unni crisov de la Mateiu Basarab din 1646, tălmaciul din 1746 zice (Arh. Statului din Bucur., *Doc. Rom.* II, nr. 3, p. 18): „Eu gréșnîi Leontie Ieromonahul Tisménii și dascalul domnesc, carele sînt de niam rumân muntian, oltian din județul Mehedinților, născut în orașul carele să numéște Baia-de-Aramă, și de mică vărstă m-am călugărit aici în Sfînta Laură Tismana, apoi dorind de sfînta învățătură m-am înstrăinat în Țara Sărbiască și *așăzîndu*-mă în școala pria-sfințitului mitropolit kyr Moysei Petrovici al Bălgradului sărbescŭ, am învățat grammatica sloveniască la dascalul Maxim filosoful și moscalul, fiind dumnealui trimis de Petru cel Mare înpăratul Moscului prin rugăciunia și céreria mai sus-numitului mitropolit ca să fie dascal sărbilor, apoi din dumnezeiasca socotință m-am dus la Țara Nemțască la înpărătiasca cetate a Beciului, apoi mergînd în Țara Moscului m-ariz *așăzat* în vestita cetate Chievul și învățăndu-mă pre limba latiniască prin toate școalele înpărătești de rînd, m-am nevoit ani 11…”

De la „*așez* p e u n l o c” venim la „*așez* l a o t r e a b ă”, la o funcțiune, la o însărcinare.

Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 55: „au *așezat* pre Ioan Buhuș logofătul c a i m a c a n…”

Nicolae Muste, *Letop.* III, p. 15: „Atunce Petriceico-vodă și cu Grigorie-vodă s-au sfătuit să se închine la leși, să stea cu toții să bată pre turci, să nu se *așeze* p a ș ă în cetatea Hotinului…”

Prin legătura sa cu ș e z, *așez* are un sens fundamental curat personal: *așez* p e c i n e v a, de unde se dezvoaltă apoi într-un mod metaforic aplicarea la orice l u c r u,

pe care nu numai îl punem într-un loc, dar mai ales într-o pozițiune hotărîtă, așa cum trebuie să stea acolo, nu orișicum: „ranger, arranger”.

Alexandri, *Florin și Florica*, sc. 1:

„Florica: Ce faci tu acolo de azi-dimineață, ca un lăstun?

Florin: *Așez* f î n u în podu șurii…”

Aci nu este o simplă aruncare a fînului în pod, ci o punere a lui astfel ca să încapă, să fie la îndemînă de luat etc. Pozițiunea intenționată precisă apare și mai bine în doina:

„Mă fac broască la pămînt,
Îmi *așez* d u r d a spre vînt,
Și mi-i iau la căutare
De la cap pîn’ la picioare,
Și chitesc și socotesc
Pe unde să mi-i lovesc…”

(Alex., *Poez. pop.*², 260)

Costachi Negruzzi, *Cum am învățat românește*: „În vremea aceasta, dascălul își *așezase* o c h i l a r i i pe tronul lor, pare că privesc încă acei ochilari țuguieți pe nasul lui uriaș, ca un turc călare p-un harmăsar roib…”

Printr-o altă metaforă, un lucru s-*așează*, cînd se lasă în jos, ca și cînd s-ar *așeza* o persoană; astfel se poate zice că s-*așează* apa după ce a clocotit, pămîntul aruncat peste o groapă etc.

„Dragi ne sîntem amîndoi,
Este-un deal mare-ntre noi!
M-oi ruga la Precista
Și dealul s-o *așeza*
Ș-apoi, dragă, ne-om lua!…”

(J.B., *Trans*., 60)

E mai ales obicinuită expresiunea: vinul s-*așează*, vinul s-a *așezat*, cînd s-a limpezit sau începe a se limpezi.

Prin noțiunea generală de l u c r u, „res”, *așez* a trecut apoi la sensul de punere în rînduială sau limpezirea unei situațiuni anevoioase: a scoate o afacere din încurcătură, a liniști, a împăca. Se zice deopotrivă și: *așez* t r e a b a sau t r e b i l e.

Nicolae Costin, *Letop*. II, p. 35: „(Duca-vodă) își *așezase* l u c r u l despre craiul cu răscumpărarea, ca să dea 180 pungi de bani…”

Cantemir, *Chron*. II, p. 270: „Împăratul dară Alexie, fiind el să treacă spre Anadol ca să *așeze* l u c r u r i l e dintr-acéia parte, aŭ trimes hatman cu oștile asupra vlahilor pe Alexie Aspiatis…”

Același, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 147): „după multe și nenumărate de tîmplări și zbuciumări, prețul dîndu-și și, precum li să păria, lucrurile *aședzîndu-ș*, și oarecum după voia lor t o c m i n d u-ș, de la cei șeapte voevodzi ertare își luară și la locurile sale să să ducă să sculară…”

Ion Neculce, *Letop*. II, p. 291: „tămplatu-s-au multă zăbavă acolo la Nistru, până s-au așezat aceste trebi…”

Nic. Muste, *Letop*. III, p. 24: „să meargă în Țara Muntenească, unde era și doamnă-sa, până s-or așeza tulburările în țară…”

Așez g î n d u r i l e, într-o doină din Ardeal:

„Alelele, Doamne sfinte,
Doamne sfinte și părinte!
Mai *așează*-mi gîndurile
Să-mi isprăvesc rîndurile…”

(J.B., *Trans*., 125)

În acest sens, *așez* e sinonim cu l i n i ș t e s c, p o t o l e s c, a s t î m p ă r.

A. Pann, *Erotocrit* II, p. 132:

„Nici el nu s-a rănit, însă foarte amețit era,
Și, sculîndu-se, îndată să se lupte iar cerea.
Dar toți dacă începură să zică că nu-i iertat,
S-a cam *așezat* atuncea și d-al său scop s-a lăsat…”

Miron Costin, *Letop*. I, p. 16: „(Traian) întâi au *așezat* înpărăția în ce era stricată și veniturile ei, apoi îndată s-au apucat de oaste…”

Cînd era vorba de a face să înceteze anume un război, se zicea în graiul vechi: a *așeza* p a c e sau p u n t u r i l e păcii; apoi, în aceeași sferă de idei: a *așeza* uricele, cînd se certau particulari pentru hotare; a *așeza* posturile, cînd creștinii erau în nedumerire etc.

Nicolae Costin, *Letop*. II, p. 15: „s-au *așezat* pace cu leșii, carea s-au ținut până la vremea Beciului…”

Cantemir, *Ist. ier*., p. 143: „Deci îndată-și uricele și privileghiile liliacului, vrînd-nevrînd, după vechile lui pravile și voe, înoind *aședzară*…”

Ion Neculce, *Letop*. II, p. 197: „cănd s-au bătut la Răsboeni, atuncea s-au *așezat* turcii cu Ștefan-vodă și le-au dat hotar și olat Bugeacul, și au făcut pace…”; dar mai jos, p. 199: „Cănd au *așezat* pace Ștefan-vodă cel Bun cu leșii…”

Nic. Muste, *Letop*. III, p. 20: „toți grecii au această eresă de ocăresc pre cei ce au tocmit și au *așezat* sfinte posturi să le ție creștinii…”

E frumoasă vechea expresiune: „*așez* c u v î n t u l” = „faire le pacte”, la Amiras, *Letop*. III, p. 145: „și au *așezat* cuvăntul să fie așa, și au zis domnul că după ce va face scrisoare va chiema pe boieri de le va arăta…”

De aci, *așez* devine sinonim cu t o c m e s c și chiar cu mă î n v o i e s c, aproape fără nici o deosebire de înțeles, mai cu samă în vechiul grai juridic.

Act muntenesc din 1679 (*A.I.R.* I, 1, p. 61): „și deca va fi precum zice Necula, să-și ție Necula locul cu bună pace, ĭar de va fi precum zice Calea, să-i întoarcă banii Neculii înapoi, și precum veți îi veți t o c m i și-i veți *așăza*, așa să le faceți și scrisori…”

Act moldovenesc din 1680 (*A.I.R.* I, 1, p. 140): „deč acmu și cu Ionașco ginerele Cĭutii ne am î n v o i t și ne am *așăzat* tot pre ačastă t o c m a l ă să ție dumnĭaluĭ locul de la mine…"

Altul din 1699 (*A.I.R.* III, p. 265): „de a nostră bună voe nĭ-am î n v o i t și ne-m a ș e z a t pentru parte den zestre ce mi se vine mie den tote moșiile…"

Altul din 1703 (*A.I.R.* III, p. 268): „așea ne-am *așăzat*, și ačastă t o c m a l ă am făcut dinaintea a boĭari și a fečori di boĭari…"

Nicolae Costin, *Letop*. II, p. 83: „cu mare chizeșie au eșit (Luca visternicnl din închisoare) de s-au *așezat* să plătească oamenilor ce le luasă…."

Ion Neculce, *Letop*. II, p. 299: „Venit-au atunce Iusuf pașa sarascherul înprotiva acelui sultan la Smil, și au șezut cîteva săptămăni acolo cu metereze pînă i s-au strins oaste, și trimisese și la Constantin Duca-vodă să meargă și el la oaste, și au purces din Iași de au mers numai pînă la Bărnova, și s-au întors eară, că s-au *așezat* sarascherul cu tătarii…"

Caragea, *Legiuire*, 1818, p. 9: „Cîți răzași avînd locuri în care să pot face heleșteie cu zăgazuri vor vrea să facă heleșteu, să să *așaze* între dînșii pentru chieltuiala ce vor face de-a valma…"

În fine, plecînd de la sensul general de t o c m e s c, *așez* a căpătat o accepțiune așa-zicînd tecnică în terminologia poporană a nuntei.

„Mai întîi se duce un singur om de spune tatălui fetei că cutare flăcău vrea să ia în căsătorie pe fiia sa, întrebîndu-l deacă primește aceasta, și deacă tatălui place flăcăul și familia lui, zice să vină în cutare seară să *așeze*, adecă să facă l o g o d n a" (D. Michailescu, Prahova, c. Scăeni).

„În loc de l o g o d n ă se zice în popor: a *așezat*…" (I. Popescu, Teleorman, c. Tufeni).

„În popor, cînd pleacă să caute mireasa, se zice că se duce în pețit; cînd l o g o d e s c, se zice că *așează*" (R. Michaileanu, Mehedinți, c. Vînju-Mare).

Tot așa se zice în județul Brăilei (I. Ștefan, c. Zărneștii-Călnău; Pr. C. Stănescu, c. Găvănești); în Dolj (I. Georgescu, c. Bodăești); în Ialomița (D. Georgescu, c. Coșereni); și pe aiuri; iar ca substantiv se întrebuințează a ș e z ă m î n t, a ș e z a r e, a ș e z a t.

În Moldova cuvîntul *așez* însemnează nu tocmai „logodnă", ci o înțelegere anterioară. „La căsătorie, cînd un tînăr a mers la o fată, se zice că merge de vorbește; după ce a vorbit, se duce de se *așează*; după ce s-a *așezat*, croiește cămăși; după croială, logodna…" (I. Poppa, Iași, c. Românești).

Această accepțiune a lui *așez* ne întimpină deja în vechile texturi.

Miron Costin, *Letop*. I, p. 295: „Numai ce i-au căutat lui Vasilie-vodă a *așezare* atunci și logodna fetei sale Ruxandra după Timuș…", unde este de observat și infinitivul nescurtat.

Ion Neculce, *Letop*. II, p. 271: „(Mihai spatarul) s-au dus la Țarigrad de au *așezat* logodna cu fiica Brăncovanului-vodă anume domnița Maria cu Constantin-vodă feciorul Ducăi…"

Enachi Cogălniceanu, *Letop*. III, p. 252: „au găsit pe fiica lui Bezede Alexandru Mavrocordat și au *așezat* v o r b a cu părinții ei, luându-o cu toată zăstrea ei și cu blagoslovenia părinților…”

Etimologia cuvîntului *așez* nu e atît de ușoară precum s-ar părea a fi la prima vedere. Deși sensul fundamental este acela de ș e d e r e, totuși derivațiunea de la verbul ș e d prin prepozițiunalul *a* (= a d) nu e cu putință, deoarăce în loc de *așează*, *așeză*, *așezat*, *așezare* etc. ar fi atunci: a ș e a d e, a ș e z u, a ș e z u t, a ș e d e r e, ceea ce nu se găsește nicăiri. Pe de altă parte, cuvîntul nu se poate trage d-a dreptul nici din latinul a s s i d è r e, de care diferă cu totul și prin sens, nici din a s s ì - d e r e, cu care altfel se împacă sub raportul logic; nu se poate, căci din latinul s e - d e r e limba română conservă pe *d* în flexiune și-n forme duple: „șed” lîngă „șez”, „șeadă” lîngă „șează”, „ședere”, pe cînd în *așez* nu apare niciodată *d*, ci numai *z*. Infinitivul substantivat *așezare* s-ar putea alătura, ce-i dreptul, cu infinitivii substantivați „crezare” și „vînzare”; dar să nu se uite că aceste forme ca și, „născare”, n-au făcut să dispară din grai nici măcar pe infinitivii organici „credere”, „vindere”, „naștere”, necum să schimbe forma verbului peste tot; iar prin urmare nici trecerea din a doua conjugațiune în cea dentîi nu e aci admisibilă. În sfîrșit, nu înțelegem de loc prin ce fel de proces fonetic se-ncearcă Cihac (I, 273) a identifica pe românul *așezare* cu italianul s e d a r e, spaniolul a s e n t a r, provențalul a s e s t a r și altele, recurgînd la o ecuațiune imposibilă: *za* = *da* = *nta* = *sta*. Singura etimologie temeinică a lui *așez* este acea din latinul rustic s e d i u m „scaun”, de unde italianul s e d i o sau s e g g i o , franc. s i è g e, românește substantivul perdut ș e z, întocmai ca din „medium” – „miez”. Din „miez”, prin prepozițiunea „pre”, românii formaseră verbul „premiez, premiezat, premiezare” cu sensul de „jumătățire”, bunăoară în *Psaltirea Șcheiană*, circa 1550 (ed. Bianu, p. 330), Ps. CI:

„…în p r e m i e d z a r e dzilelor méle, în gintulŭ gintului anii tăi…”	„…in d i m i d i o dierum meorum, in generatione generationum anni tui…”

unde și la Coresi, 1577: „în p r e m i e z a r e zilelor méle, în neamulŭ neamului…”, iar la Silvestru, 1651: „în m i j l o c u l ŭ zilelor méle…” Tot așa, prin prepozițunea *a* (= ad) s-a format românește *așez*, *așezat*, *așezare* din latinul rustic s e d i u m „scaun”, devenit românește ș e z, substantiv despărut apoi prin omonimie cu verbul ș e z. Literalmente a *așeza* vrea să zică: a î n s c a u n a, de unde și sensul cel fundamental al cuvîntului.

v. *Așezare*. –[1,2]*Așezat*. – *Așezămînt*. – *Șez*.

AȘEZÀRE (pl. *așezări*), s.f.; l'infinitif d ' a ș e z pris comme substantif: résidence, repos, tranquillité, pacte. Între cei trei sinonimi, a ș e z ă m î n t, a ș e z a t și a ș e z a r e, este o deosebire mai cu samă de gradul de trainicie cuprins în noțiunea fiecăruia: a ș e z ă m î n t exprimă treapta cea mai statornică, ceva făcut pentru totdauna sau pretins a fi așa, pe cînd a ș e z a t și a ș e z a r e, două forme verbale, însemnează cel întîi o stare supusă la schimbări, cel al doilea o acțiune neisprăvită sau care urmează înainte. În pasagiul din Ion Canta, *Letop*. III, p. 184, ne întimpină

în același timp *așezare*, și a ș e z a t: „(Ioan Teodor) întămplîndu-se în acele vremi tulburare între tătarii bugegeni și nohaii cu hanul, ca cela ce era ispitit la trebi mari n-au lipsit din trebile acele, adecă a *așezării* tătarilor, a hotarului celor 2 ceasuri în curmeziș, eară în lung 32 ceasuri ce s-au dat ședere tătarilor, la a ș e z a t u l ușurului și a alămului ca să plătească tătarii, cum și la alte trebi…"

În textul de mai sus, „*așezarea* tătarilor" s-a făcut pe locuințe unde li „s-a dat ș e d e r e". Acest element material de „ședere" se păstrează în noțiunea de *așezare* mai mult decît în acea de a ș e z ă m î n t și de a ș e z a t, astfel că o putem urmări în toate întrebuințările cuvîntului, începînd de la sensul de „résidence".

Beldiman, *Tragod.*, v. 1039:

„Fără a mai perde vreme, au purces și din Băcău,
Făcînd plan, îndreptînd drumul ca să treacă prin Hîrlău,
Ținta sa fiind Flămînzii, *așezarea* ce avea,
Favorita sa moșie pe care mult o slăvea…„

Costachi Negruzzi, *Scrisoarea I*: „Drumul de ce merge se face mai vesel și mai pitoresc. Culmile aste îmbrăcate cu rădiuri umbroase; satele aste cu *așezările* mîndre; munți azurii…"

Aceeași nuanță de „ședere" străbate și atunci cînd *așezare* e sinonim cu o d i h n ă. Doină din Ardeal:

„„Și n-am cină cu-*așezare*
Nici o d i h n ă la mîncare…"

(*Familia*, 1886, p, 43)

Mitropolitul Dosofteiu, 1673, f. 66 a:

„Valurile nalte și spume de mare
Âmblâ preste tine și n-au *aședzare*…"

La f. 50 b:

„Și ferice-ĭ de limba ce are
Pre Dumnedzăŭ Domn c u *aședzare*…"

e vorba de un Dumnezeu care ș e a d e totdauna în sînul poporului celui ales.

Ibidem, f. 25 b:

„Ce mĭ-aĭ dat vărtute și izbîndâ mare
Pre năroade multe mĭ-aĭ dat *aședzare*…"

Ibid., f. 101 a:

„Că svinția ta estĭ *aședzare*
Pre uscat tuturor și pre mare…"

Ib., f. 108 b:

„Că ție să cade bunâ cuvîntare
De-a ta-mpărățâe ce-ĭ cu *aședzare*…"

Nicolae Muste, *Letop*. III, p. 51: „cerșind și el (Dimitrie Cantemir) de la împăratul să-i facă *așezare* ca să fie domn neschimbat…”, adecă să ș e a z ă pe tron fără grije de a fi înlocuit.

Cantemir, *Divanul lumii*, 1698, f. 30 a: „nice bine sau bunătate, nice o d i h n ă sau *aședzare*…”; iar la f. 5 a, ca antiteză: „răscoală și n e a ș e d z a r e”.

Nicolae Costin, *Letop*. II, p. 42: „au făcut preoților t e s t a m e n t d e *așezare* și cu mare blăstăm legat, ca să fie din dările țării preoții aleși de altă țară…”

În fine, *așezare* se cheamă la nunta românească un act care precede logodnei și uneori chiar o înlocuiește.

S. Fl. Marian, *Nunta la români*, p. 135: „Dacă tinerii sînt din unul și același sat, atunci părinții fetei nu se mai duc p e v e d e r e, căci n-au trebuință de aceasta, deoarăce ei știu de mai-nainte prea bine ce purtare are viitorul lor ginere și cam ce fel de avere poate să capete de la părinții săi. Prin urmare, *așezarea* se face așași în aceeași zi, cînd au venit părinții feciorului de-au pețit formal pre fată. Dacă însă tinerii nu sînt din același sat, atunci *așezarea* urmează totdauna după p e v e d e r e. În cazul prim se face *așezarea* de regulă la părinții fetei, iar în cazul al doilea la părinții feciorului. *Așezarea*, numită altmintrelea și l e g ă t u r ă, î n v o i a l ă, t o c m e a l ă, însemnează punerea în cale și conțelegerea părinților din amîndouă părțile asupra tuturor obiectelor ce se prind și se leagă că vor da aceștia ca zestre tinerilor ce au să se căsătorească. Deci, după ce s-au închinat vro cîteva pahare de băutură în sănătatea părinților, a tinerilor și a oaspeților adunați, îndată urmează și *așezarea*…”

Această operațiune poartă însă mai adesea numele de a ș e z a t sau a ș e - z ă m î n t.

v. *Așezămînt*. – *Neașezare*.

[1]**AȘEZÀT, -Ă**, adj.; part. passé d ' a ș e z pris comme adjectif: placé, assis, établi, ordonné, rangé etc. Se întrebuințează ca adjectiv în toate sensurile verbului a ș e z: cărți *așezate* în rafturi, oameni *așezați* lîngă o masă, sat *așezat* pe deal etc.

Mitropolitul Dosofteiu, 1673, f. 35 b:

„Că ți-ĭ, Doamne, mila de pre-atunce
Aședzatâ s p r e toț cu gînd dulce…”

În cronice, *așezat* se întrebuințează mai ales despre o domnie îndelungată și liniștită, ca sinonim cu î n t e m e i a t.

Ion Neculce, *Letop*. II, p. 215: „Dabija-vodă aice în țară domnind cu pace și cu d o m n i e *așăzată*, cu țară î n t e m e i a t ă, era om bun…”

Nicolae Muste, *Letop*. III, p. 13: „(Duca-vodă) era domn *așezat* și î n t e m e - i a t, și harnic de domnie pre acele vremi…”

Ibid., p. 9: „Dabija-vodă, domnind cu pace, cu domnie *așezată* și cu țară î n t e - m e i a t ă, era om bun și blănd…”

O altă veche locuțiune: *așezat* l a m i n t e „tête bien equilibrée”.

Ion Neculce, *Letop*. II, p. 282: „(Antioh-vodă) era om tănăr ca de doăzeci de ani, om mare la trup, cinsteș, chipeș, l a m i n t e *așezat*, judecător drept…”

Același, p. 251: „cunoștea Gavriliță pe feciorii lui că nu sănt toți *așezați* l a m i n t e, ce o samă sănt și cam zlobivi…”, unde „zlobiv” este o formă veche pentru z g l o b i u, antiteză cu „*așezat* l a m i n t e”.

v. *Așez*. – *Domnie*. – *Minte*. – *Neașezat*. – *Zglobiu*.

²**AȘEZÀT** (pl. *așezaturi*), s.n.; part. passé d ’ a ș e z pris comme substantif: établissement, arrangement, accord.

v. *Așezare*. – *Așezămînt*.

AȘEZĂMÎNT (plur. *așezămînturi* și *așezăminte*), s.n.; établissement, arrangement, pacte, accord, fiançailles. S-a format din a ș e z prin sufixul -m î n t (= lat. *-mentum*), de care se servesc românii chiar astăzi la plăsmuirea nouălor cuvinte, de ex. *legămînt*, *învățămînt* etc. Noțiunea fundamentală de ș e d e r e dispare aproape de tot în *așezămînt*, înlocuindu-se prin acea derivată, de statornicie, de nemișcare, de neclintire. O mai regăsin numai doară în sensul de „établissement pour habiter”, destul de rar, bunăoară:

Cantemir, *Chron*. I, p. 174: „de la *așezămîntul* romanilor în Dachia pănă la acest Avrelian a trecut la mijloc 167 de ani…”

Ibid., II, p. 42: „începătura și purcederea și *așezămîntul* cel mai de pre urmă a acestui neam…”

Amiras, *Letop*. III, p. 169: „orănduindu-se din locul Moldovei numai 32 ceasuri de-a lungul și 2 ceasuri de-a curmeziș pentru *așezămîntul* și l ă c u i n ț a lor a nohailor…”

Cu sensul de „assiduité”, cuvîntul ne întîmpinâ într-o locuțiune foarte frumoasă, dar excepțională, în doina ardelenească:

„Năcazul și voia rea
S-au pus pe inima mea,
Și s - a u p u s c u -*așezămînt*
Pînă m-or băga-n pămînt…”

(J.B., *Trans*., 215)

Sensul de căpetenie al cuvîntului, cel mai în circulațiune, este acela de „arrangement”, „pacte”, „accord”.

Ion Neculce, *Letop*. II, p. 287: „trimisăse Antioh-vodă de poftia la craiul Avgust pentru *așezămîntul* domniei și a țării cum va fi, după ce a birui pre turci…”

Constantin Brîncoveanu (*Cond*., ms., în Arh. Stat., p. 140): „după cum dovedéște și cartĭa boĭarilor ce sănt mai sus ziși, de s o c o t e a l ă și de *așăzămănt*…”

Ibidem, p. 224: „ș-au făcut *așezămănt* cu boĭarinul domnii méle Cornĭa vel paharnic pentru acĭastă moșie…”

Ion Canta, *Letop*. III, p. 184: „*Așezămăntul* p ă c i i cu nemții și alte trebi prin mănele lui au trecut…”

Zilot, *Cron*., p. 82: „Domnul începu a oblădui țara cu bune începături: pre boierii cinstindu-i și înlesnindu-i, pre săraci dorindu-i și miluindu-i; *așezămînt* făcu în toată țara de se cumpără toate breslele la darea dăjdiilor după stare și putere…”

Un act moldovenesc din 1781 (Arh. Stat., *Doc. Rom.* II, nr. 4, p. 10): „și s-au învoit schitul cu răzeșii și răzeșii cu schitul, și s-au făcut *așezămînt* c u z a p i s și la o parte și la alta…”

Caragea, *Legiuire*, 1818, p. 12, în capitolul despre „Tocmeli”: „În *așăzămînturi*, verice să va tocmi, ori în scris, sau nescris, de nu va fi înpotriva pravilelor, prinde loc de pravilă…” *Ibid.*, p. 16: „de să va hotărî cu *așăzămînt* cum să vă căpuiască, atunci să să urméze după *așăzămînt* și l e g ă t u r ă”. *Ibid.*, p. 45: „După cum tata sau muma sau moșul, înzestrînd o fată, să vor a ș ă z a cu ginerele pentru zestre, acel *așăzămînt* rămîne nestrămutat, adecă: de să vor a ș ă z a ca murind muerea fără moștenitoriu să moștenească bărbatul toată zestrea” etc.

În ultimul text este deja vorba de *așezămînt* d e n u n t ă, sensul devenit cel mai cunoscut în popor.

„După ce un june sau flăcău a văzut o fată de mai multe ori în locuri de petrecere, hanuri, hori, clăci, nunți etc. și dacă-i este plăcută, el trimete pe unul din vecini sau rude cu o ploscă băutură, țuică, rachiu sau altceva, la părinții sau epitropii ei; și dacă și el este plăcut fetei sau junei, cei din casă beau acea ploscă, poftindu-i a veni pentru vorbirea zestrei și *așezămîntul* n u n ț i i; după aceasta vine junele, părinții, cîteva rude sau vecini, se ajung din zestre, p u n *așezămînt* d e n u n t ă și petrec cu toții…” (St. Istratescu, Dîmbovița, c. Cobia).

Într-o doină din Ardeal, *așezămînt* se întrebuințează cu acest sens fără nici o lămurire, ca și cînd n-ar avea nici un alt înțeles:

„Cine strică dragostele,
Mînce-i grîul pasările
Și să n-aibă pîne-n masă
Și nici sănătate-n casă!
Cine desparte doi dulci,
Ducă-i corbii carnea-n nuci;
Cine desparte doi dragi,
Ducă-i corbii carnea-n fagi;
Cine face orz din grîu,
Șează-n sînge pănă-n brîu,
Să-l mînce vermii de viu!
Șează-n sînge pînă-n barbă,
Mînce-l viermii de ispravă!
Șează-n sînge pînă-n piept,
Să-l mînce viermii de tăt!
Cine strică-*așezămînt*,
N-aibă țarnă pe mormînt!…”

(J.B., *Trans.*, 281)

Așezămîntul d e n u n t ă mai poartă în graiul poporului numele de a ș e z a t.

„A ș e z a t u l este un chip de l o g o d n ă, pentru ca să poată întra în cheltuieli; cînd au a ș e z a t, sînt învoiți din zestre și din toate…” (C. Corbeanu, Olt, c. Alimănești).

„Cuvintele privitoare la căsătorie: trimisu = pețitu, așezatu = logoditu, mire = ginerică…” (St. Negoescu, Rîmnic-Sărat, c. Bogza).

„Logodnă la țară se zice așezat” (P. Poppescu, Buzău, c. Chiojdu-Bîsca; N. Vasilescu, Muscel, c. Glîmbocel; I. Georgescu, Dolj, c. Gubancea).

„Așezat este atunci cînd se duc de vorbesc părinții ginerelui; ține loc de logodnă…” (I. Pretorianu, Dolj, c. Poiana-de-Sus).

„În fine, verbul așez avînd, între altele, sensul de „tempérer”, Cantemir exprimă cu multă îndrăzneală noțiunea de „température” prin *așezămîntul* aerului, în *Chron*. I, p. 224: „de lucrurile carile în vremile stăpînitorilor din descălecatul Țării Moldovei cel vechiŭ pînă la vremile noastre s-or fi tîmplat, de starea și pusul locului ei, de *așezămîntul* aerului, bișugul pămîntului, ocolitul hotarălor și altele…”, ceea ce el însuși în *Descriptio Moldaviae* numește: „aëris temperies”.

v. *Așezare*. – *Credință*. – *Logodnă*. – *Merinzi*. – *Nuntă*. – *-mînt*.

AȘEZĂTÒR, -OARE, s. et adj.; celui ou celle qui établit, qui arrange, qui concilie, qui pacifie.

Ureche, *Letop*. I, p. 173: „și firea și fața îl lăuda a fire blănd, milostiv și *așezător*…”

v. *Așez*. – [1]*Așezat*.

AȘEZĂTÙRĂ (pl. *așezături*), s.f.; lieu bas. Loc așezat. „De către popor se numește *așezătură* orice loc mai jos ca altul dinpregiurul lui, numit acesta grind; la *așezătură* se mai zice și japcă, iar dacă este tare jos și apos – ploșniță” (St. Negoescu, Rîmnic-Sărat, c. Bogza).

v. *Așez*. – *Japcă*. – *-tură*.

AȘÌJDERE
AȘÌJDEREA } v. *Așișdere*.
AȘÌJDERILE

AȘÌȘDERE s. **AȘÌJDERE**, adv.; de même, pareillement. De asemene, tot așa. În texturi și-n grai circulează deopotrivă formele *așișdere* și *așijdere*, astăzi mai adesea cu amplificativul *-a*: *așișderea*, *așijderea*.

Moxa, 1620, p. 381: „așa e și maica Mariĭa, *așișderĭa* și alte mueri…”

Doina *Cheala*:

„Chealo, nu te legăna
Că rochița nu-i a ta,
Cămeșuța iar așa
Și scurteic-*așijderea*…”

(G.D.T., *Poez. pop*., p. 337)

Biblia Șerban-vodă, 1688, p. 860, *Paul. ad Rom*. VIII, 26:

„Așijderea și Duhul împreună ajutoréște slăbicĭunilor noastre…”

„Similiter autem et Spiritus adjuvat infirmitatem nostram…”

Nicolae Costin, *Letop*. II, p. 6: „*așișderea* iarăși nice înpăratul neștiind că iaste socoteala cu sfatul vizirului…”; dar la p. 7: „iară părîtul *așijderea* de iznoavă dacă zicea…”

A. Pann, *Moș Albu* I, p. 51:

„Căci precum de mici crescîndu-i i-au ferit de foc, de vînt,
De soare, de frig, de apă și de alte cîte sînt.
Așijderea-i feresc iarăși și după ce se măresc
Să nu cază în vro cursă, precum mulți se poticnesc…”

Fără amplificativul -*a*, *așișdere* sau *așijdere* e foarte des în vechile texturi.

Grigorie din Măhaciu, 1607 (*Cuv. d. bătr*. II, p. 107): „*așișdere* și pâharŭ luo dupâ cinâ și blagoslovi…”

Act muntenesc din 1636 (*A.I.R*. I, p. 16): „și om văndut eu Stancĭul de a mea bună voe și cu știre a toate rudeniile méle și cu știre tuturor vecinilor miei și deîn jos și deîn sus; *așișdere* și dumnelui ou cumpărat de a dumnelui bună voe…”

Mitropolitul Varlam, 1643, I, p. 73 a: „știu ce mă va tămpina de la dănși, ce bat•ocuri și ce ocârŭ și ce munci, mai apoi și moarte rrĭa și cumplitâ, *așijdere* dupâ acea înpărăție și slavâ…”

Șiapte taine, 1644, p. 82: „nice să le priceștĭuĭască cu svănta pričaștenie, numai la moarte atunce să le cuminece; *așijdere* și masle încă numai la moarte să le slujascâ…”

Act moldovenesc din 1699 (*A.I.R*. III, p. 266): „am dat danie dumisale nepotului mieu Lupașco Murgulețu rohmistrul parte me ce să va alege în Zahareșțe și în Slaviceni, *așișdere* și într-alte locuri…”

Moldovenește se rostește mai mult *așijdîre*, o formă scăzută care ne întimpină deja într-un act din 1615 (*A.I.R*. I, p. 128): „și dumneaei *așijdire* au mărturisit înnaintĭa nostră…”

E și mai interesantă, tot în zapise moldovenești, forma *așijderile*, cu un -l e acățat prin analogie cu „al doile”, „almintrele”, „aiurile” etc.

Act din 1610 (*A.I.R*. I, p. 22): „pre acolea pre unde au mârsu acei oameni bătrâni și noi *așijderile* și cu mulți boĭari…”; dar tot acolo, între iscălituri: „și mulți boĭari și slugi domnești *așijdere* mârturisim…”

Altul din 1650 (*A.I.R*. I, p. 95): „am văndut părintelui lui Iosip dript 25 de lei bani gata; *așijderile* și de 7 meri ce sintu pre lăngă hălășteu am dat căte un leu pre măr…”

Altul din 1660 (*A.I.R*. I, p. 108): „*așijderile* și doâ sălașe de țigani…”

Încă ceva.

În *Pravila Moldov*., 1646, f. 18: „carele va fura haine de la feredeu, *așijŭdère* (**ȃшижьдéрє**) să se cĭarte ca și acesta ce-i mai sus scrie…”, forma *așijŭdère* e curioasă prin accentuațiune și prin vocala irațională care desparte cuvîntul după a ș i j-. E și mai curios la Moxa, 1620, v. 364: „Maxentie luase Rymul, Sevirŭ altâ lature, Maximianŭ alta, *așișjderĭa* (**ашиждєрѧ**) Galerie…”, unde ne apare un fel de compromis între cele două forme în circulațiune: *așișdere* și *așijdere* (cfr. *Cuv. d. bătr*. II, 218, 240; Weigand, *Olympo-Walachen*, p. 44).

Așișdere derivă învederat din a ș i ș i; însă de unde oare să vină nu numai trecerea lui *ș* în *j* în variantul *așijdere*, dar mai ales finalul -d e r e? Cihac (I, p. 275) descompune cuvîntul în a e q u e - s i c - s i c - d e - i t e r u m. Lăsăm la o parte că în a ș i- nu este nici un „aeque", ci „eccum" (v. [1]*Așa*). Ne întebăm numai: în ce mod latinul „de-iterum", contras cel mult în „ditero", ar fi putut deveni românește -d e r e? ș-apoi cum un asemenea -d e r e s-a conservat exclusiv în *așijdere*? După însuși Cihac (I, p. 166) din latinul „iterum" s-a născut românul „iară". Să admitem docamdată că așa este; dar tocmai atunci trebuia să se capete un a ș i ș d e a r ă, nu un *așìșdere*.

Atît trecerea lui *ș* în *j* precum și finalul -d e r e se datoresc înrîuririi slavice, și anume celei serbești. Serbește „de même, pareillement" se zice „takoždere", adecă „tacojdere", din paleoslavicul такоѡждеже „eodem modo", al căruia ultim *ž* între două vocale devine *r* după un rotacism propriu foneticei serbești (Miklosich, *Gramm*. I, p. 336). Slavismul dară, și în specie serbismul lui *takoždere* e sigur, iar forma românească *așijdere* nu este decît o imitațiune, o imitațiune însă foarte importantă din punctul de vedere istoric, deoarăce ea s-a putut naște la români în veacul de mijloc numai în vecinătatea elementului serbesc, prin urmare în Oltenia și în Banat, nu pe aiuri.

v. [1]*Așa*. – *Așiși*.

AȘIȘDEREA. – *Așișdere*.

AȘÌȘI, AȘAȘI, AȘĂȘI, adv.; comme cela, tout d'un coup. Derivă din a ș i sau a ș a prin intensivul -ș i, care joacă în morfologia română întocmai rolul latinului -que. Forma a ș i se mai regăsește în vechile texturi, bunăoară în *Pravila de la Govora*, 1640, f. 67 b: „cine grăĭaște de aceasta că cela ce mănăncâ carne nu ĭaste destoinic a sfintei priceștanii, cine grăiaște a ș i, anatema…" Prin sens, *așiși* este a ș a, dar totdauna cu noțiunea de răpeziciune, astfel că uneori devine pe deplin sinonim cu î n d a t ă. Formele *așiși*, *așași* și *așăși* ne întimpină deopotrivă, în aceeași epocă și chiar la aceiași scriitori.

Dicționar româno-latin din Banat, circa 1670 (*Col. l. Tr*., 1883, p. 425): „*Așiși*. S t a t i m. C o n f e s t i m".

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. VI, p. 13: „n-arâ fi judecatâ dereaptâ ačasta de-așŭ da eu voao *așașŭ* darulŭ și cinstea…"

Text omiletic din sec. XVI (*Cod. ms. miscel*. al bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 361): „Filipŭ, deaca auzi acestŭ cuvântŭ, *așașŭ* purcése, nu zise elŭ să mergŭ mainte acasâ să-mŭ lasŭ casa și fămeĭa cu seamâ bunâ saŭ cu tocmealâ bunâ, ce numaĭ cătŭ zise lui Hs. vino după mine, *așașŭ* porcése, nu cugetâ elŭ nemicâ…"

Legenda Sf. Parasceve, text din sec. XVI (*ibid*., p. 69): „și a ș a amu rădicâ-se ĭa spre fire și *așașŭ* de înfrâmsețâ ĭa sufletulŭ, cătŭ și spre ĭa înplu-se cuvântul prorocului…, unde însă *așașŭ* poate să fie a ș a ș i e, adecă: „a ș a de-șĭ înfrâmsețâ sufletul" textul întreg fiind plin de asemeni metateze sintactice.

Basmul *Fata Ciudei* (Sbiera, *Povești*, p. 62): „Dacă vrei ca să nu mai aibi grijă de zmeu, după ce ți-i lua soția din mîna lui, apoi să nu ți-o iai *așaș* îndată, măcar că

ai putea fără frică, ci mai întîi te du pînă acolo...”, unde *așași* se mai completează prin î n d a t ă, care este aci aproape pleonastic.

Cîteodată *așiși* exprimă nu numai repeziciunea, dar și ușurința cu care se face ceva neașteptat sau nepregătit.

Pravila Moldov., 1646, f. 42: „oricine va putĭa și de va vrĭa să cĭarce pre locul lui și pre hotarulŭ lui, sau de să va nemeri *așĭaș* f i e ș t e c u m ŭ să să tămple, să găsească vreo comoarâ, să chĭamâ să fie a lui...”

Nicolae Costin, *Letop*. II, p. 19: „au trimis (Duca-vodă) ca să-i cuprindă pe toți să-i prindă, ce unora le-au făcut Dumnezeu cale de au scăpat în Țara Ungurească, Mihai biv-vel-spătar scăpase *așiși* din rădvan ducăndu-l la Cucorești – țiindu-i giupăneasa lui poala tămbariului despre partea ce era paznici...”

Nicolae Muste, *Letop*. III, p. 9: „au prins pe boierii muntenești și-i dederă pre măna lui Grigorie-vodă: pre Mihaiu și pre Iordachi Cantacuzinești feciorii lui Constantin Postelnicul. Numai Șerban Logofătul au scăpat: *așăși* din gloată denaintea vezirului nu l-au văzut nime ce s-au făcut...”

La Cantemir *așași* are obicinuit înțelesul de c h i a r „et même”, o nuanță logică a înțelesului de î n d a t ă.

Iată patru pasage din *Chronic*:

I, p. XLII: „Aravia fericită, pietroasă și cea pustie, nefericirea și pustietatea carea armele turcești i-aŭ mestit nu numai aŭ gustat-o, ce *așeaș* până la beție și amețeală aŭ sorbit-o...”, unde la p. LXV însuși Cantemir se exprimă latinește: „sed e t i a m ebrietatem usque crapulamque exhausit.”

II, p. 62: „și nu Mano, ci *așeaș* nici Lado loc n-are în limbă ca aceasta țigănească...”

II, p. 277: „lovind orașele de pe-npregiurul Misenii și a Ciorbii, și de năprasnă rău prădîndu-le, *așeaș* de tot le-au prăpădit...”

II, p. 361: „Avut-am noi, încă la Țarigrad fiind, Hronicul muntenesc, și *așeaș* cu sîngură mîna lui Șerban Logofătul pe proastă limba grecească scris...”

La Ion Neculce *așași* ni se înfățișează cu înțelesul de c u a t î t m a i v î r t o s „à fortiori”, derivat d-a dreptul din sensul fundamental a ș a - ș i „itaque”, adecă mai mult decît simplul a ș a.

Neculce, *Letop*. II, p. 330: „Moscalii pedestrimea este prea tare, mai tare decît toate neamurile la războiu, că stau ca un zid nemișcat; că de n-au putut șvezii să-i bată și să-i spargă, dar alte neamuri *așăși* n-au nici o putere să-i spargă...”

Același, p. 410: „Perit-au atunce multe vite a lăcuitorilor, iar a bejenarilor *așași* au perit mai de tot, fiind ei niște oameni neașezați...”

Foarte des, mai ales în graiul actual, *așiși* însemnează numai: a s t f e l î n d a t ă, f ă r ă î n t î r z i a r e.

Nicolae Costin, *Letop*. II, p. 53: „și pe Giaun Mărzea l-au luat cu tot o•acul lui, și pre toți i-au gonit fără drum prin stuh, și *așăși* i-au trecut peste Nistru...”

Axinti Uricarul, *Letop*. II, p. 155: „au dat poroncă să se strîngă toate oștile că va să oștească împrotiva moscalilor, și *așași* și singur Împăratul au purces în luna lui noemvrie din Țarigrad și au mers la Udriu...”

Alexandri, *Rusaliile*, sc. 13:

„Susana: Știi una? Aștept pe soră-mea în astă-noapte. Îmbracă-te femeiește și vină; de te-o întîlni cineva, a crede că-i Ileana.

Răzvrătescu: Minunată idee! *Așăși* chiar mă duc să-mi pun catrință…”

Același, *Cinel-cinel*, sc.16: „Nu vă rămîne decît să vă măritați cu țărani. Ș-*așași* am poruncit să vie preotul din sat ca să facă chiar acum nunta…”

Același, *Crai-nou*, sc. 2: „Știi ce, Dochiță? hai să-i ascundem noi doi…*așîș* să nu-i găsască nici dracu…”

Să se observe că în cele trei pasage de mai sus Alexandri scrie *așăși*, *așași* și *așîș*, deși nu există în ele nici o deosebire de sens.

După cum a ș a se scurtează la popor în ș a, de asemenea din *așași* se face *șaș*.

Basmul *Tei-legănat* (Sbiera, *Povești*, p. 81): „El au înghițit-o *șaș* deodată, și cere să-i mai deie…”

Basmul *Capra cu iezii* (*ibid*., p. 204): „Ursul *șaș* îl apucă și-l crompoțește, apoi sare iute și după ceilalți…”

v. *Așa*. – *Așișdere*. – *-și*.

AȘTEAMĂT, adv.; soudain, subitement, à la sourdine, furtivement. Acest cuvînt ne întimpină de trei ori în poeziile poporane culese de d. G.D. Teodorescu, și anume:

Balada *Vîlcan*, din Teleorman (p. 554):

„Turcii, unde-l auzea,
Planul măre că-și schimba:
Așteamăt s-apropia,
Semn lui Nedea că-i făcea,
Pungi de bani îi arăta…”

Balada *Stanislav Viteazul*, din Brăila (p. 566):

„Grecul, banii cînd vedea,
Mințile din cap pierdea,
Cu ochii la ei era
Și măre se-ndupleca,
Pe Stanislav îl lăsa,
După ceauș se ducea
Și *așteamătul* călca…”

unde urmează a se ceti: „și *așteamăt* îl călca”.

În fine, balada *Ilincuța Sandului*, tot din Brăila (p. 637):

„Foicică ș-o lalea!
Cînd Ilinca ajungea,
Turci *așteamăt* se vedea;
Sanduleasa de-i simțea,
Nici o clipă nu perdea,

Pe Ilinca ascundea
Și-nainte-le ieșea…"

În condițiunile în cari ni se prezintă acest adverb, fără varianturi fonetice și numai din regiunea de lîngă Dunăre, e foarte anevoie a se rosti cineva asupra originii lui. Cuvintele cu finalul netonic *-ăt*, *-ĕt*, *-et* (= *-itum*, *-ito*) sînt generalmente de o proveniență latină: *geamăt*, *suflet*, *muget*, *umblet* etc., deși acest sufix se poate acăța și la tulpine străine, ca în: *trăsnet*, *pocnet* și altele. Astfel, din „tem = timeo" noi am format substantivul t e a m ă t „crainte, appréhension". Noțiunea „cu t e a m ă t" corespunde destul de bine sensului lui *așteamăt* „furtivement = craintivement"; dar cum oare să ne explicăm pe inițialul a ș-? Ni se mai prezintă o altă etimologie. Inițialul a ș t e-, după fonetica noastră, poate fi în loc de a ș c h e-, deoarăce în gura poporului se aude „aștie" pentru „așchie". În acest caz, forma corectă a cuvîntului ar fi a ș c h e a m ă t sau mai bine a ș c h i a m ă t , al căruia -c h i a m ă t ar reprezinta exact pe latinul c l a m- „furtivement", întocmai ca în „chiar = clarus"; dar totuși rămîne de explicat a ș-, peste care nu putem trece cu ușurință.

v. *-ăt*. – *Teamăt*. – *Furiș*.

AȘTEAPTĂ (SFÎNTUL-). – v. *Aștept*.

AȘTÈPT (*așteptat*, *așteptare*), vb.; attendre, patienter, espérer. A sta pînă ce vine cineva sau se întîmplă ceva, privind într-acolo cu ochii sau cu gîndul: latinul a d - s p e c t o, formă poporană pentru clasicul e x s p e c t o. Al nostru *aștept* nu s-a format pe tărîmul românesc din a ș t e p t, ci deja în latinitatea rustică trebuia să fi existat o formă asimilativă a d s t e c t o alături cu a d s p e c t o, de vreme ce în dialectul sicilian se zice deopotrivă a s t i t t a r și a s p i t t a r (Traina, *Vocab*., p. 95). Și-n dialectul friulan se aude a s t i t t a, ca și-n cel tarentin (W. Meyer-Lübke, *Gramm. d. langues romanes* I, p. 425).

Ca verb activ, *aștept* se construiește cu acuzativul, prin sau fără p e; ca verb reflexiv, m ă *aștept* se construiește cu l a, d e l a, p î n ă l a; în ambele cazuri, se poate construi cu subjunctivul. „*Așteaptă*-mă că vin îndată; *aștept* să-mi răspunzi la scrisoarea ce i-am trimis; *aștept* înviarea morților; *așteptăm* Paștile cu bucurie; ce mai *așteptați*? ce bine poți *aștepta* de la atari oameni? la acestea nu m-am *așteptat*" (*L.M.*).

Legenda Sf-tului Nicolae, sec. XVII (*Cod. ms. miscel*. al bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 154): „toatâ cetatea plănge și de-abiīa te *așteaptâ*…"

Mitropolitul Varlam, 1643, f. 24 a: „să-l foarte cu deadinsŭ *așteptâmŭ* și foarte să ne témemŭ și să ne grijimŭ, că fără de greș va veni…"

Pravila lui Mateiu Basarab,1652, p. 127: „să nu *așteptăm* să ne fie păcatele neertate, că deaca vomŭ muri, nu se vor erta cu prescurile…„

Nicolae Costin, *Letop*. II, p. 77: „cum i-au dat știre, n-au mai *așteptat*, sfînta liturghie, ce au mers de grab la curte…"

Nicolae Muste, *Letop*. III, p. 35: „nime n-au dosit, ce toți au *așteptat*, luăndu-i cu bine Bogdan hatmanul, și știind și pre Antioh-vodă earăși domn de țeară, toți l-au *așteptat* pănă au venit…"

A. Văcărescu, p. 65:

„Să văz drumul d-a mă duce
La iubita mea cea dulce,
Carea tristă și deșteaptă
Cu dor mare mă *așteaptă*…"

Beldiman, *Tragod*., v. 293:

„Grecii acești mult cu minte, acești adînci și isteți,
Urmări, fapte de aceste, puteai de la ei s-*aștepți*?"

Costachi Negruzzi, *O alergare de cai* II: „în vîrstă de treizeci și cinci ani, *așteaptă* și dorește moartea ca o fericire…"

Balada *Vulcan*:

„Mergi acum la tine-acasă
Și-ți ia haine de mireasă
Și m-*așteaptă* bucuroasă…"

Sensul *aștept* = e x s p e c t o este cel mai obicinuit.

Coresi, 1577, ps. LXVIII:

„Împutare *așteaptâ* sufletulŭ mieu și pănâtate…"	„Opprobrium e x s p e c t a v i t anima mea et miseriam…"

Noul Testament, 1648, Luca I, 21:

„Și era oamenii *așteptăndŭ* pre Zacharia…„	„Et erat plebs e x s p e c t a n s Zachariam…"

Cantemir, *Chron*. I, p. XXVIII, LVII, scriind în două limbi:

„Gratum imo favitissimum haberemus, nos neque fortunam huius campi tentasse, neque legitimi certaminis coronam e x s p e c t a s s e..."	„Plăcut, și încă cu fericire ne-ar fi fost, nici norocul acestui cîmp să fim ispitit, nici cununa acei după pravilă lupte să fim *așteptat*…"

Cu acest sens, de e x s p e c t o, *aștept* exprimă în sfera sa noțiunea cea mai generală: *aștept* cu frică, *aștept* cu speranță, *aștept* cu sfială, *aștept* cu îndrăzneală, *aștept* mult, *aștept* puțin etc., astfel că, din cauza acestei generalități a lui *aștept*, sinonimul mai specializat a d ă s t, care însemnează anume o așteptare nerăbdătoare sau de scurtă durată, circulează foarte rar, la unii scriitori de loc. Oriunde e vorba de răbdare, a d ă s t nu se poate întrebuința, ci numai a ș t e p t.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. IV, p. 8: „acestŭ bolnavŭ n-au făcutŭ așa, ce și preîn tărgŭ trecu, și toate alalte căte zisemŭ r ă b d a t - a u , și *aștepta* pentru credința ce avea cătrâ Hristos…"

Mitropolitul Dosofteiu, 1673, f. 40 a:

„M-oĭ îmbărbăta-mâ ș-oĭ pune r ă b d a r e,
Așteptînd pre Domnul cu inemâ tare…"

Costachi Conachi, p. 222:

„Atunci înplîntîndu-mi ochii în întuneric, pre mări,
Rog pe Dumnezeu s-aprind-a sale cerești cămări,
Ca să poți veni degrabă la locul cel însemnat,
Unde cu tovărășița n o p ț i î n t r e g i te-am *așteptat*…”

Gr. Alexandrescu, *Cimitirul*:

„Vicleanul își dezbracă aici ipocrizia;
Acel căit se-mpacă cu ceru-ntarîtat;
Aici fapta cea bună viseazâ vecinicia
Ș-*așteaptă* n e - n c e t a t.
Și omul care crede, și omul ce *așteaptă*,
D-o sfîntă mîngăiere î n v e c i e însoțit;
Pacea va fi cu dînsul; el va lua răsplată,
Căci a nădejduit…”

Cu acest sens, *aștept* devine chiar sinonim cu r ă b d, corespunzînd latinului „sustineo”, grecului ὑπομένω.

Silvestru, 1651, ps. LV:

„…să ascundŭ și păzescŭ urmele méle, cănd *aștepta* sufletul mieu…”	«…τὴν πτέρναν μου φυλάξουσι, καθάπερ ὑ π έ μ ε ι ν α τῇ ψυκῇ μου…»

la Coresi, 1577: „r ă b d a sufletulŭ mieu.

Mitropolitul Dosofteiu, 1680, ps. XXXII:

„…iară sufletul nostru *așteaptâ* pre Domnul…”	«…ἡ ψυχὴ ἡμῶν ὑ π ο μ έ ν ε ι τῷ Κυρίῳ…»

tot așa la Silvestru, 1651, iar la Coresi, 1577, fără prepozițiune: „sufletulŭ nostru *așteaptâ* Domnulŭ”.

Dosofteiu, 1680, ps. LXVIII:

„Și *așteptat*-am pre care cu mine să ducâ tângă, și nu era…”	«Καίὑπέμεινα συλλυπούμενον, καὶ οὐχ ὑπυρξε…»

la Silvestru: „și *așteptatĭu* pre cine-l va maĭ durĭa”; la Coresi: „și *așteptai* cine cu mine va scrăbi…”

De aci legătura lui *aștept* cu m u l t sau d e m u l t, cari nu se leagă bine cu sinonimul a d ă s t.

Nicolae Muste, *Letop*. III, p. 67: „bine ați venit, că de mult vă *așteptam*, dragii noștri!…”

Mitropolitul Varlam, 1643, I, f. 19 b: „cazi cătrâ mila lui, că demultŭ te *aștaptâ*…”

Același, f. 21 b: „ne-au *așteptat* în multâ vréme ca să ne pocăim…”

La Varlam, *ibid*., f. 99 a, a *aștepta* este un semn de l e n e, de p ă r ă s i r e, de lipsa energiei: „ce te pârâsești, pâcătoase? ce te lenești? ce *aștepți*?…”, unde ar fi peste putință a întrebuința pe a d ă s t.

Elementul r ă b d ă r i i reiese nu mai puțin lămurit în următoarele pasage:

Zilot, *Cron.*, p. 115: „Brîncoveanul înțelese înșelăciunea Cantacozinului; dar ce să facă atunci la așa ceasuri primejdioase? fără decît sta încremenit, *așteptînd* ce va aduce întîmplarea…”

Ion Neculce, *Letop.* II, p. 199: „au răspuns sehastrul să *aștepte* Ștefan-vodă afară pănă și-a isprăvi ruga…”

Nicolae Costin., *Letop.* II, p. 160: „se roagă să mai *aștepte* pănă le va veni răspuns…”

Ibid., p. 7: „mă rog, doamne, să să pue acesta om la o închisoare, sau să-mi plătească acum, că nu-l pociu *aștepta*…”, adecă: am r ă b d a t destul.

Cantemir, *Chron.* II, p. 361: „ne-au căutat a m u t a v r e m e a, și a *aștepta* pănă cînd ne va veni la mînă…” = „il a bien fallu a j o u r n e r et p a t i e n t e r jusqu'à…”

De aceea, nu e tocmai corect în *Psaltirea lui Corbea*, 1700 (ms. în Acad. Rom.):

„Și nu vor avea cum a sta,
A r ă b d a ș-a a d ă s t a…”

unde după „răbda trebuia să fie: „*aștepta*”.

R ă b d a r e, ca o trăsură caracteristică a lui *aștept*, se exprimă într-un mod așa-zicînd plastic, se personifică de către popor în „sfîntul *Așteaptă*”.

„A plăti la s î n t u *Așteaptă* = envoyer aux calendes grecques” (Baronzi, *Limba română*, p. 47, 85).

„S-a face treaba la s f î n t u l *Așteaptă*” (*Foișoara din Sibiu*, 1886, p. 9).

I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb* (*Conv. Lit.*, 1877, p. 174): „Cum văd eu, frate-meu se poate culca pe o ureche din partea voastră; la s f î n t u l *Așteaptă* s-a împlini dorința lui…”

Lungimea răbdării în *aștept*, se descrie prin: „din ceas în ceas”, „din zi în zi”, „din an în an”.

Ion Neculce, *Letop.* II, p. 323: „au mers la Iași dărji și sumeți, *așteptînd* din ceas în ceas să le vie cărți de la Antioh-vodă…”

Același, *Letop.* II, p. 318: „(Mihai Racoviță) sta acolo, din ceas în ceas *aștepta* să apuce domnia…”

Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 29: „căți și mai rămăsesă, *aștepta* din ceas în ceas să ia care încotro va putea…”

Același, *Letop.* II, p. 139: „nădăjduind în mila lui Dumnezeu și *așteptănd* din zi în zi să i se scoată domnia Moldovii…”

În proverbi și-n idiotismi:

„*Așteaptă* îmbucătura să i-o dea mură în gură” (A. Pann, I, 106).

„Marfă gata bani *așteaptă*” (*Ibid.*, II, 87).

„Toate fonfoloagele își *aștept* noroacele” (*Ib.*, II, 117), unde pluralul *aștept* în loc de *așteaptă* este o licență.

„*Așteaptă* ca mortul colacul” (P. Ispirescu, în Tocil. *Rev.*, 1882, t. I, p. 234).

„*Aștept* în tot vacul
Ca mortul colacul”.

(*Ibid*.)

„*Așteaptă* ca porcul muchea toporului” (*Ib*.).
„E rău cînd *aștepți* la mîna altuia” (*Ib*.).
Ghicitoare ardelenească despre „spin”:

„Ce stă în călecică
Și *așteaptă* cărnecică?”

(*Tribuna din Sibiu*, 1885, p. 919)

Variantul muntenesc:

„Ciuta mare
Șeade-n cale
Și *așteaptă*
Carne moale.”

(Bulgărescu, 17)

Repețirea lui *aștept* pentru a-i da mai multă energie prezintă în grai diferite nuanțe foarte interesante, despre cari se poate judeca după următorii specimeni:

Basmul *Fata săracului* (Ispirescu, *Legende*, p. 180): „Țăranii *așteptară* c e m a i *așteptară* și, dacă văzură că cucoana nu le face nici o judecată, întrebară…”

Balada *Șalga*:

„Iară Șalga-i urmărea
Și din gur-așa răcnea:
Ian *așteapt-așteapt-așteaptă*,
Să luptăm la luptă dreaptă…”

Balada *Ioniță* din Bucovina:

„Ieși, Firuță, la fîntînă,
La fîntîna din grădină
Lîng-o tufă de sulcină
Că te-*aștept* făr’ de hodină;
La fîntîna cea de sus,
Că te-*aștept* cu dor nespus:
Ieși, Firuță, la zăplaz,
Că te-aștept cu dor și haz…”

(Marian, *Buc*. I, 45)

Doina *Bobocel*:

„— Du-te, puiule, mă lasă,
Că zorile se revarsă
Și te-*așteaptă* mă-t-acasă.

— Frunză verde de năut!
Să m-*aștepte* cît de mult,
D-aicea nu mă mai duc,
Că e bine-n așternut;
Să m-*aștepte* cît o vrea,
Nu plec de la dumneata…”

(G.D.T., *Poez. pop*., 308)

Doină din Ardeal:

„Du-ți, bade, dorul cu tine,
Nu-l lăsa de-alău cu mine,
Că eu am de secerat –
Dor *așteaptă* sărutat,
Și eu am de făcut fîn –
Dor *așteaptă* strîns la sîn…”

(*Familia*, 1883, p. 215)

Cihac (I, 19) aduce locuțiunea: „nu mă *așteptam* la aceasta = ital. questo non me l’aspettava”. În popor se zice obicinuit: nu mă *așteptam* la u n a c a a c e a s t a.

Urechia, *Letop*. I, p. 154: „mulți dintre dînși se ispitia să apuce domnia, ales pribegii carii de mult *aștepta* una ca aceasta…”

Ion Neculce, *Letop*. II, p. 201: „de mult *așteptam* eu una ca aceasta să-mi vie…”

O frumoasă expresiune: „*aștept* milă și cinste”, la Nicolae Muste, *Letop*: III, p. 31: „*așteptănd* (Antioh-vodă) m i l ă și c i n s t e de cătră Împărăție pentru slujba ce s-au făcut la deșertarea Cameniței, că nu era puțină slujbă, în loc de milă l-au mazilit…”

Ca particularitate fonetică, este în unele texturi forma *aștaptă* în loc de *așteaptă*.

Codicele Voronețian, circa 1550 (ed. Sbiera, p. 62): „*aștapă* îmvieerea cea ce va se fie morțiloru…”

Ion din St. Petru, 1620, 13 (ms. în Acad. Rom.): „te întorce înapoi la lumé, că te *aștaptă* înpărăție…”

Mitropolitul Varlam, 1643, f. 122 a: „raĭulŭ te *aștaptâ*, hrana cĭa dulce te tăînpină…”

Mitropolitul Dosofteiu, *Liturgiar*, 1683, f. 46 a: „stau naintĭa fĭații slăviĭ-tale de-ș *aștaptâ* acĭa de la tine bogatâ milâ…”

O altă particularitate este *aștepta*-vrem și *aștepta*-văm în loc de *aștepta*-vom.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XXXVII, p. 8: „Ioannŭ auzi în legâturâ lucrulŭ lu Hs., tremise doi ucenici ai lui, zise lui: tu ești cela ce e să vie, au altulŭ *aștepta*-v r e m ŭ?…”; iar mai jos, p. 10: „tu ești cela ce va să vie, au altulŭ v ă m ŭ *aștepta*?..”

v. *Acept*. – *Adăst*. – *Îngăduiesc*. – *Răbd*.

AȘTEPTÀRE (pl. *așteptări*), s.f.; l’infin. d ’ a ș t e p t pris comme substantif: attente, expectative. Acțiunea de a a ș t e p t a pe cineva sau de a se *aștepta* la ceva.

Costachi Conachi, p. 222:

„Mă lași, crudule, în focul *așteptării* în zadar
Cu năluciri să trec noaptea și ziua cu plîns amar…”

Gr. Alexandrescu, *Umbra lui Mircea*:

„Dar a nopții neagră mantă peste dealuri se lățește;
La apus se adun norii, se întind ca un veșmînt;
Peste unde și-n tărie întunerecul domnește;
Tot e groază și tăcere…umbra întră în mormînt.
Lumea e în *așteptare*…”

În *așteptare*, ca și-n verbul „aștept”, predomnește elementul r ă b d ă r i i.
A. Pann, *Erotocrit* II, p. 31:

„Cela ce în *așteptare*
Va avea multă r ă b d a r e,
El cu vreme dobîndește
Aceea care dorește…”

Silvestru, 1651, ps. LXX:

„Că tu ești *așteptarĭa* mĭa, Doamne, Dumnezău nădĭajdĭa mĭa…”	„Quonium tu es p a t i e n t i a mea, Domine: Domine, spes mea…”

unde la Coresi, 1577: „tu ești r â b d a r e a mea; la Dosofteiu,1680, de asemenea; iar în *Biblia Șerban-vodă*, 1688: „tu ești î n g ă d u i n ț a mea”.

Omiliarul de la Govora, 1642, p. 455: „jrătva pentru păcate nu se maĭ aflâ, ci o *așteptare* înfricoșatâ a judecâțieĭ lui Dumnezeu…”

Mitropolitul Varlam, 1643, I, f. 21 b: „ĭarâ noi ne-am răsŭ și ne-amŭ bâtut •ocŭ de î n g ă d u i n ț a lui și de *așteptarĭa*…”

Acelaşi, f. 258: „ne aratâ s ă r ă b d â m ŭ și noi la rugâ mult și cu *așteptare* să ne rugâmŭ…”

Cantemir, *Chron*. II, p. 299: „mînă de agiutoriu întinzînd și binele, carele peste n e d e j d e a și *așteptarea* lor era, făcîndu-le…”

v. *Aștept*. – [2]*Așteptat*.

[1]AȘTEPTÀT, -Ă, adj.; le part. passé d ’ a ș t e p t pris comme adjectif: attendu, expecté, désiré. Ce trebui să vină, ce se a ș t e a p t ă, fie cu plăcere sau speranță, fie de nevoie sau cu temere, dar mai ales cu răbdare.

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 57): „Deč sosind cia mie pentru frica, iară lupului pentru foamia mult d o r i t a și *așteptata* sară; amîndoi înpreună purcésăm…”

Acelaşi, *Chron*. II, p. 188: „să venim la cel mai de pre urmă și cetitoriului român mai *așteptat* cuvînt…”

I. Văcărescu, p. 320:

„Numai sufletul ce spaima
N-o cunoaște nicidecum,
Talaz, tunet, foc, nici trăsnet
Nu-l fac s-abată din drum,
Arătînd că *așteptate*
Toate de la dînsul sînt…”

Costachi Negruzzi, *Au mai pățit-o și alții*: „…scapă în hudița unei mahalale, ajunge la o căsuță cunoscută unde era *așteptat*, își lasă galoșii la scară, întrâ obosit și trudit, și vede că-i aduc dulceți. O, ce bun obicei!…”

v. *Aștept*. – [2]*Așteptat*. – *Așteptate*.

[2]**AȘTEPTÀT**, s.n.; le part. passé d ’ a ș t e p t pris comme substantif. Frumos sinonim cu a ș t e p t a r e, cu a ș t e p t ă c i u n e și cu a ș t e p t ă t u r ă (Cihac), dintre cari primul exprimă numai acțiunea, al doilea este o formațiune teoretică neîntrebuințată, iar de cel al treilea ne putem servi numai cînd așteptăm ceva mărunt cu supărare sau cu despreț.

Mitropolitul Dosofteiu, *Liturgiar*, 1683, f. 39 b: „adă-țŭ aminte de noĭ păcătoșiĭ și netrĭabniciĭ șerbiĭ tăĭ, cândŭ strigămŭ noĭ pre svântul și închinatulŭ numele tău, și nu ne rușina pre noĭ de cătră *așteptatulŭ* miliĭ tale…”

v. *Așteptare*. – [1]*Așteptat*.

AȘTEPTÀTE (PE-), adv.; en attente. A ș t e p t î n d mereu, întruna, fără preget.

Doina *Zis-au badea*:

„Unde ești, bădiță frate,
De mă lași p e *așteptate*?
— Taci, lelițo, c-am venit
De cum luna s-a ivit…”

(Alex., *Poez. pop.*[2], 360)

Se întrebuințează mai mult negativul: „p e n e a ș t e p t a t e”.

v. *Aștept*. – *Așteptat*. – *Neașteptate*.

AȘTEPTĂCIÙNE. – v. [2]*Așteptat*.

AȘTEPTĂTOR, -OARE, adj. et subst.; attendant. Care a ș t e a p t ă. Cuvînt aproape neîntrebuințat.

Nicolae Costin, *Letop*. II, p. 108: „vom fi *așteptători* de răspuns…”

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, sept. 3, f. 5 b: „și mărturisiĭa cu-ndrăznire cuvântulŭ Domnului Hs. și încâ și *așteptătorĭa* bucurie a svințilorii la împărățâĭa cerĭurilor…”

v. *Aștept*.

AȘTEPTĂTÙRĂ. – v. [2]*Așteptat*.

AȘTÈRN (*așternut*, *așternere*), vb.; étendre, longer, déployer, paver; faire le lit, le coucher. „A prepara un așternut; a *așterne* patul = a pune pe pat veșmintele necesare spre a putea dormi pe dînsul; a *așterne* masa = a adorna masa cu cele necesare spre a putea mînca; a *așterne* vitelor = a face așternut vitelor; a *așterne* pe cineva la pămînt = a-l arunca la pămînt…” (Laurian-Massim). Din latinul a s t e r n o = a d - s t e r n o.

Întrebuințarea cea mai obicinuită: *aștern* d e c u l c a t.

Beldiman, *Tragod*., v. 235:

„Franzelă, pui de găină, ciorbă să-i dea de mîncat,
Și noaptea două saltele să-i *aștearnă* de culcat…”

Aștern d r u m u l = îl acopăr cu covoare, cu flori etc.

Mitropolitul Varlam, 1643, I, f. 91 b: „unii *așternea* veșmentele sale de câlca priînse asinul lu Hs., alții tâĭa frundzâ de punĭa pre cale pre unde mergĭa…”

Gheorgachi, *Letop*. III, p. 314: „Și tot într-această zi eșind domnul din biserică, toate rufeturile *aștern* pe gios de la ușa bisericii și pînă la ușa spătăriei năfrămile lor…”

Bolintineanu, *Mihai revenind de la Dunăre*:

„…iară luna plină
Le *așterne* drumul cu flori de lumină”.

Aștern c u p e a t r ă = pardosesc.

Enachi Cogălniceanu, *Letop*. III, p. 234: „s-au mutat în curtea domnească, căci se isprăvisă tot salamlăcul și-l *așternusă* frumos, iar partea haremului au rămas nefăcută…”

Aștern p e h î r t i e = scriu (*L.M.*). În același sens la A. Odobescu, *Pseudokyn*., p. 17: „N-am să *aștern* aci tot ce ar trebui să se afle în acea monografie…”

Figurat la Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 24): „În inima ta aceasta ascuns avînd, ca cu o voroavă vicleană și cu un obraz ce nu știe a să rușina, doao vicleșuguri să poți *așterne* și cu doao răutăți să te poți acoperi…”

Reflexivul m ă *aștern* = mă întind, mă lungesc.

A. Pann, *Prov*. II, 53:

„Un copaci bătrîn căzuse
De un mare groaznic vînt,
Și precum se *așternuse*
Cu-ntregimea-i la pămînt,
S-afundase într-o baltă…”

Cu un alt înțeles: „mă *aștern* undeva, adecă mă așez” (*Lex. Bud*.).

Cu un al treilea înțeles: m ă *aștern* d e t o t = „se prosterner”, în *Biblia Șerban-vodă*, 1688, *Judith* VII, 22:

„…ne-au vândut pre noĭ Dumnezău în mânile lor, ca să ne *așternem* de tot înnaintea lor cu séte și cu peire mare…”	„…vendidit nos Deus in manus eorum, ut prosternamur coram eis in siti et perditione magna…”

Dar întrebuințările cele mai frumoase ale lui *aștern* ne întimpină în acele metafore poetice poporane, din cari s-au inspirat pînă acum numai vro doi-trei din scriitorii noștri.

„Calul se *așterne* drumului” sau „se *așterne* iepurește”, cînd aleargă în toată fuga, astfel că ți se pare că atinge cu pîntecele pămîntul.

Balada *Toma Alimoș*:

„Alelei, murguleț mic!
Alei, murgul meu voinic!
Așterne-te drumului
Ca și iarba cîmpului
La suflarea vîntului!…
Murgul mic se *așternea*…”

unde Alexandri (p. 76) observă cu drept cuvînt: „icoana vie și admirabilă de fuga calului”.

O baladă din Ardeal:

„Șaua pe cal o punea
Și pe cal turbat sărea,
Și s-*așternea* drumului
Ca și pana vîntului…”

(Pompiliu, *Sibiu*, 32)

Doină din Ardeal:

„Calcă, murgule, lupește
Și te-*așterne* iepurește,
Că zăresc prin bătătură
Mîndra cu miere pe gură…”

(*Familia*, 1884, p. 455)

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 201: „Cît te-ai șterge la ochi, și ceata, care *așternuse* pîntecele cailor la pămînt, sosi în fața mulțimii…”

A *așterne* mort pe cineva = a-l omorî trîntindu-l jos în tot lungul lui.

Balada *Corbea*:

„Roșul nimic nu făcea,
Făr’ de numai c-aștepta
Călărețul cînd sărea,
Ș-atunci bine că-i venea,
Numa-n salturi se umfla
Și departe-l azvîrlea,

Fierea-ntr-însul cătrănea,
M o r t pe jos îl *așternea*…”

(G.D.T., *Poez. pop*., 523)

Aștern o plîngere dreaptă sau nedreaptă = mă jeluiesc, arăt temeiurile mele la judecată.

Balada *Dobrișean*:

„Măre, trei moșnegi bătrîni
Cu barbele pîn' la brîni,
Cu căciuli la subțioare,
Cu vîslele la spinare,
Unul e din Burdușani,
Altul e de la Cegani,
Al treilea din Lupșan,
Și pîrăsc pe Dobrișean
Naintea lui Mihnea-vodă;
Și din gură ce-i spunea?
P î r a cum își *așternea*?”

(G.D.T., *Poez. pop*., 473)

Cu un sens apropiat: m ă *aștern* p e v o r b ă = lungesc cu vorba, mă apuc a vorbi mult.

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 236: „Sub castani oamenii s-au *așternut* p e v o r b ă. Numai moș Doroftei judecă cel din urmă clondir și-l stoarce picătură cu picătură…”

În frumoasa traducere de pe „*Bourgeois gentilhomme* publicată de Heliade la 1835, p. 75 (act. IV, sc. 4): „La dracu! veni și ea din nenorocire aci! Mă *așternusem* să zic o mie de lucruri frumoase, și niciodată nu m-am simțit cu mai mult duh…”

În poveștile lui I. Creangă se întrebuințează cu multă dibăcie: m-*aștern* p e m î n c a t e ș i p e b ă u t e, m-*aștern* p e s o m n, m-*aștern* p e g î n d u r i, bunăoară:

Capra cu trei iezi (*Conv. lit*., 1875, p. 344): „Și auzind caprele din vecinătate de una ca aceasta, tare le-au mai părut bine! Și s-au aruncat cu toatele la priveghiere, și unde nu s-au *așternut* p e m î n c a t e ș i p e b ă u t e, veselindu-se împreună…”

Moș Nichifor Coțcarul (*Conv. lit*., 1877, p. 882): „Da fii mai cu inimă oleacă! Ori dacă ești așa de fricoasă, apoi sui în căruță și t e -*așterne* p e s o m n, că noaptea-i numa un ceas, acuma se face ziua…”

Dănilă Prepeleac (*Conv. lit*., 1876, p. 454): „Apoi cu mare greu hartoiește carul într-o parte, îl oprește în loc, se pune pe proțap și s e *așterne* p e g î n d u r i…”

De asemenea se nemerește bine *aștern* la A. Vlahuță; de exemplu:

Nuvele, p. 9: „Acolo sta (mama Ilinca), în picioare, pe prispă, neclintită, *așternîndu*-și p r i v i r e a dornică și nerăbdătoare, p e dunga vînătă a drumului…”

Nuvele, p. 32: „…dar gîndurile i se încîlceau, ș-atunci își ridica mînios capul și se *așternea* mai îndărătnic p e c i t i r e, înfingîndu-și ochii mari și necăjiți pe slove…”

Nuvele, p. 91: „Harnic, s-ar fi *așternut* p e m u n c ă, ar fi tăiat ogorul strămoșesc…”

Colinda *Plugul*, despre făină:

„Și cernea, mări, cernea,
Ninsoarea se *așternea*…”
(Alex., *Poez. pop.*[2], 390)

Proverb: „cum îți vei *așterne*, așa vei dormi” (A. Pann, II, 21, 101; III, 71); mai complet la Țichindeal, *Fabule*, 1814, p. 426: „cum își va *așterne* cineva, așa va zăcea; cum va sămăna, așa va și săcera; și cum va săra, așa va mînca”.

Cantemir, *Chron*. II, p. 389: „Grecii, științdu-ș puțînătatea, cu goana nu-i întisiia (pre latini), ca nu cumva nevoia să-i întoarcă în vitejie, ce mai vîrtos, cum să zice cuvîntul, p o d d e a r g i n t, pentru ca mai pre lesne în corăbii să sae, le *așternea*…”

v. [1,2]*Așternut*.

AȘTERNĂTÒR, -OARE, adj. et substant.; „étendant etc.” (Cihac). Care a ș t e r n e, sau care se poate a ș t e r n e. Cuvînt aproape ne-ntrebuințat.

v. *Aștern*. – *-tor*.

AȘTERNĂTÙRĂ, s.f.; „action d’étendre” (Cihac). Sinonim cu a ș t e r n e r e. Nu se aude mai de loc.

v. *Aștern*. – *-tură*.

AȘTÈRNERE, s.f.; l’infin. d ’ a ș t e r n: action d’étendre, de déployer, développement de quelque chose. Fapta de a î n t i n d e, a d e s f ă ș u r a. Substantiv necesar, deoarăce așternut a căpătat un alt înțeles. „*Așternerea* socotelelor = bilan, balance; *așternerea* cu năsip = sablage; *așternerea* cu iarba verde = gazonnage” (Pontbriant).

Cantemir, *Chron*. II, p. 68: „cei vechi scriitori, carii lucrurile mai marilor săi în minte aducăndu-ș cu slove a le însămna și celor mai pre urmă viitori, ca pre o materie gata în palmă-le puind, spre tocmirea, orînduiala și *așternerea* lor a-i îndemna și a-i învăța au început…”

v. *Aștern*. – [2]*Așternut*.

[1]**AȘTERNÙT,-Ă**, le part. passé d ’ a ș t e r n pris comme adjectif: recouvert, étendu par dessus. Drum *așternut* cu peatră, sau peatră *așternută* pe drum. Odaie *așternută* cu scoarțe, sau scoarțe *așternute* în odaie.

Noul Testament, 1648, Marc. XIV, 15:

„Atuncĭ acela voao va arăta unŭ cerdacŭ mare *așternut*, gătat: acolo gătițŭ noao paștile…”

„Et ipse vobis demonstrabit coenaculum grande, s t r a t u m; et illic parate nobis…”

Mitropolitul Varlam, 1643, I, f. 131 a: „celora ce să trudescŭ pentru Dumnedzău, sămt p a t u r i de odihnâ véčnicâ cu luminâ *așternute*…”

Doină din Moldova:

„Colo jos pe prundurele
Este-un pat de scîndurele;
Da pe p a t ce-i *așternut*?
Iarbă verde de pe Prut…”

(Sevastos, *Cînt. moldov.*, 138)

I. Creangă, *Povestea porcului* (*Scrieri* I, p. 73): „un bordei ca vai de el, niște țoale rupte, *așternute* pe lăiți, și atîta era tot…”

Ghicitoarea ardelenească despre „holde”:

„De-aici pînă la munte
Tot p a t u r i *așternute*…”

(*Tribuna din Sibii*, 1885, p. 918)

Cu întrebuințarea supinală: d e *așternut*, p e n t r u *așternut*.

Pravila de la Govora, 1640, p. 75 a: „se cade totŭ creștenului, muerii și bărbatului, 2 p a t u r i să aĭbâ de *așternut* lorŭ, și de ei-ș să se culce dumineca și într-alte zile sfinte…”

A. Pann, *Moș Albu* I, p. 67:

„Și urmă zicînd: covorul e vrednic și de mai mult,
Că nu e, cum ți se pare, numai pentru *așternut*,
Ci este un covor magic sau descîntat și vrăjit…”

v. *Aștern*. – [2]*Așternut*.

[2]**AȘTERNÙT** (plur. *așternuturi*), s.n.; le part. passé d ' a ș t e r n pris comme substantif: couche, litière, accessoires du lit. Prin deasa asociațiune între *așternut* și p a t, ambele noțiuni se confundă uneori, iar în graiul vechi se mai amestecă cu ele cuvîntul s t r a t.

Silvestru, 1651, ps. CXXXI:

„Să voĭŭ întra în sălașulŭ caseĭ méle, au să voiŭ sui spre *așternutulŭ* patuluĭ mieu…”	„Si introiero in tabernaculum domus meae, si ascendero super l e c t u m strati mei…”

unde la Coresi, 1577: „să întrare în satulŭ caseei méle, sau suire în p a t u l ŭ stratului mieu…”

Moxa, 1620, p. 394: „(Foca) purta desupra căftanŭ de aurŭ, ĭarâ pre lăîngâ piĭale cămașe de lânâ; și *așternutul* lui era de olovirne, elŭ se culca josŭ pre rogojinâ…”

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, dec. 16 (f. 223 b): „nu lipsiĭa nice dânâoară cu fața măhnițĭa în taĭnâ și cu lacrămi udându-ș așternutul ce era luminatŭ cu scumpe s t r a t u r ĭ și o d ĭ a l u r i scumpe…”

Cu toate astea, e o mare deosebire între *așternut*, p a t și s t r a t: p a t u l este o unealtă făcută într-adins pentru odihnire, dintr-un material trainic, fie lemn, fie metal sau altceva; s t r a t, născut din participiul latin „stratum”, de la „sterno”, iar

prin urmare etimologicește înrudit cu *așternut*, a căpătat totuși în grai nește aplicațiuni foarte depărtate: strat de oțet, strat de legume, strat de porci etc., asupra cărora noi vom reveni explicîndu-le la locul cuvenit: *așternut*, în fine, însemnează: 1) cu sensul cel mai restrîns, ca termen tecnic, un fel de țesetură țărănească pentru pat; 2) cu sens mai puțin restrîns, tot ce se obicinuiește pentru a acoperi patul; 3) cu sens mai întins, patul cu tot ce-l acopere; 4) cu sens și mai general, tot ce se întinde pentru odihna sau dormirea omului.

„Deosebitele feluri de țeseturi țărănești sînt: velința ori scoarța este în 2 ițe și în 2 foi, țesute drept și des, urzeala rară de ață groasă; *așternutul*, în 4 ițe, țesut în ochiuri și în vergi, urzeala de lînă văpsită; căpătîiul ori perina mare este ca și *așternutul*, însă toarsă supțire; macatul în 4 ori 5 ițe" etc. (C. Corbeanu, Olt, c. Alimănești; I. Ionescu, Teleorman, c. Călmățuiu; pr. G. Teodorescu, Galați, Mavromol).

Balada *Radu*:

„Blană lungă, moale,
Cu samur în poale,
Și un *așternut*
Cu aur țesut..."

Balada *Brumărelul*:

„Într-o verde grădiniță
Șeade-o dalbă copiliță
Pe-*așternut* de calonfiri,
La umbră de trandafiri..."

Urechia, *Letop*. I, p. 167: „s-au vorovit o seamă de boieri den curtea lui (Ștefan-vv. Lăcustă), anume Găneștii și Arbureștii, și la *așternutul* lui unde odihnia l-au omorît în cetatea Sucevii..."

Moxa, 1620, p. 389: „se rădicarâ într-acĭa noapte de uciserâ pre Mihail, că-l aflarâ mahmurŭ de vinŭ la *așternutŭ*..."

Pravila Moldov., 1646, f. 52: „căndu să va tămpla, ori bărbatŭ, ori fămeae, de-ș vor înpresura cuconulŭ lăngă sine într-*așternutŭ*, pentru nesocotința lor, neavăndŭ grijă cumu se cade de pruncul lor, să să cérte..."

Miron Costin, *Letop*. I, p. 227: „dinsă-de-noapte într-*așternut* încă fiind Mihai-vodă, au venit doi căpitani..."

Cantemir, *Chron*. II, p. 215: „După trecerea acestuia, Zoi, a mulți Sampsoni Dalida, îndată și la scaunul împărătesc și la *așternutul* ei bărbat de treabă pe Constantin Mononah alegînd..."

Ion Neculce, *Letop*. II, p. 317: „au prins și pre Ilie Cantacuzino cel tare și mare, perifan, numai cu cămașa, desculț și fără izmene, că se tămplasă de nu știea nimică și dormia în *așternut*..."

Mitropolitul Dosofteiu, 1673, f. 141a:

„Muște câneștĭ le-au trimis să-l pișce
Și-ntr-*așternut* broaște să le mișce..."

Beldiman, *Tragod*., v. 125:

„Jăcuiesc, pradă, omoară, mărfurile împărțesc,
Și cu cît privesc folosul, cu atîta se iuțesc.
Cine să se-mpotrivească? căci, săracii, amețiți,
Fiind toți în *așternuturi* și întru somn adînciți…”

Doina *Ilenuța de la Peatra*:

„De ți-i bărbatul urît,
Ia țărnă de la mormînt
Și-i presare-n *așternut*
Să se scoale surd și mut…”

(Alex., *Poez. pop*.[2], 333)

Într-un mod excepțional, *așternut* se ia cu sens de c o v o r la mitropolitul Varlam, 1643, I, f. 296 a: „voĭu pune vrăjmașii tâi *așternutŭ* pičoarelor tale…”
v. *Aștern*. – *Culcuș*. – *Pat*. – *Strat*.

[1]**AT** s. **HAT** (plur. *ați*, *hați*), s.m.; cheval entier, étalon, coursier. Turcul ā t, pe care, afară de români, l-au împrumutat și slavii de peste Dunăre (Șaineanu, *Elem. turc*., p. 11).

Enachi Cogălniceanu, *Letop*. III, p. 227: „au venit la Iași Casimaga de s-au împreunat cu domnul, căruia mare prieteșug i-au arătat domnul, și el așijderea, trăgănd și un *at* domnului peșchiși…”, unde editorul pune în parentezi: „c a l d e ș e a”.

Același, p. 218: „și vrănd (domnul) să se sărute cu Agasi de pe c a i, s-au tulburat *ații* lor, și sculăndu-se *ații* în doă picioare, au lunecat, c a l u l domnului…”

Balada *Mogoș vornicul*, din Dobrogea:

„Văd pe Stanca
Mogoșanca
În carîtă zugrăvită,
Cu postav verde-nvălită.
Împregiur stăteau legați
Șepte puișori de *hați*
Să-i dea Stanca pe la frați
Și Mogoș pe la cumnați;
La carîtă-s înhămați
Doi c a i vineți porumbați…”

(Burada, p. 161)

Balada *Ghimiș*:

„Că aci, la Calafat,
Mai este un pui de *hat*
Tot de dumneata-nvățat…”

(*Țara nouă*, 1885, p. 574)

Balada *Aguș*, din Vîlcea:

„Aguș nici un lucru n-are
Cu trei *hate* la coșare
Puși de la Vinerea-mare
Pe grăunțe și pe sare…"

(G.D.T., *Poez. pop.*, 611)

unde *hate* pare a fi o eroare în loc de *hați*, căci tot acolo, mai jos (p. 613):

„— Ia, Agușe, dumneata,
Nu ți-e *hatul* de vînzare
Să-ți dau galbeni și parale?
— Nu-mi e *hatul* de vînzare
Să-mi dai galbeni și parale,
Mi-e *hatul* de dăruială…"

Balada *Stoian*, așa cum o cîntă românii din Serbia:

„Stoian tot așa făcea:
Mult, puțin ce căpăta,
Tot pe el și pe-*at* punea
Și la raia da să bea…"

(Picot, *Roumains de Serbie*, p. 45)

v. *Armasar*. – *Atoaică*. – *Cal*.

[2]**-ÀT, -ÀTĂ**; suffixe participial servant à former des adjectifs et quelquefois des substantifs. Elementul sufixal *t* este atît de răspîndit și atît de diferențiat, la noi ca și în toate limbile, încît ne vom mărgini aci numai cu una din variantele celui participial, sau mai bine supinal, pe care graiul românesc l-a moștenit d-a dreptul din latina sub patru forme: -*t* (rup-t = rup-tum), -*at* (cînt-at = cant-atum),-*it* (auz-it = = aud-itum), -*ut* (băt-ut = batt-utum), fără să mai vorbim despre cazuri foarte dese cînd -*t* trece în *s*, ca în „uns" lîngă „unt = unctum" sau în „ales", macedo-românește „alept = electum". Pe lîngă unele vorbe cu -*at* rămase încă din latina, precum: „bărbat = barbatus", „ficat = ficatum", „cumnat = cognatus", „păcat = peccatum", și pe lîngă formarea regulată prin -*at* a tuturor participiilor sau supinelor de prima conjugațiune: *stricat*, *uitat*, *lăudat*, *rugat*, *măsurat*, *cumpărat* și așa mai încolo, întrebuințate mai obicinuit ca adjectivi, iar cîteodată de tot substantival, bunăoară: *vînat*, *oftat*, *vărsat*, *judecată*; pe lîngă aceste două categorii, românii se servesc de -*at*, cum făceau și vechii romani, la plăsmuirea unor substantivi sau adjectivi din tulpine curat nominale: *bubat*, *cîrnat*, *fîrtat*, *buzat*, *moțat*, *surată*, din: *bubă*, *carne*, *frate*, *buză*, *moț*, *soră*.

Ca sufix primar, -*at*, își poate asocia sufixe secundare, și atunci sau își conservă tonul, ca în -à t e c = lat. -*àticus*, sau îl perde devenind -*ăt*-, uneori chiar -*ăț*- și -*ăci*-: bărb-*at* – bărb-*ăt*-esc– bărb-*ăț*-ie, stric-*at* – stric-*ăt*-or – stric-*ăci*-os, măsur-*at* –

măsur-*ăt*-oare, cîrn-*at* – cîrn-*ăț*-ar – cîrn-*ăț*-ăr-ie – cîrn-*ăci*-or, sur-*ată* – sur-*ăț*-ică. Un derivat foarte interesant al sufixului -*at* este -*aț*, despre care a se vedea la locul său.

N-am avea nevoie de a adăuga că în vorbele: *macat*, *bogat*, *epistat*, *argat*, *armată* etc. nu este sufixul românesc -*at*, ele fiind împrumutate pe de-ntregul din alte limbi.

v. – -*t*. – -*it*. – -*ut*. – -*atec*. – -*aț*. – *Pre*.

[3]**AT**, vb.; frapper. Scurtare curat poporană din b a t, întrebuințată numai înjurînd, la imperativ. „Poporul blastămă: bată-te sfînta cruce, bată-te Dumnezeu etc. În loc de „bată-te" adesea se rostește: *ată*-t e, de ex.: *ată*-t e Dumnezeu, calicule!" (T. Popescu, Buzău, c. Chiojdu-Bîsca).

v. [1]*Bat*. – [2]*Ut*. – *Aracan*.

[1]**ATÀC** (plur. *atacuri*), s.n.; attaque, assaut. N ă v a l ă. Italianui a t t a c c o, francezul a t t a q u e, întrodus în literatura română în epoca fanariotică.

Beldiman, *Tragod*., v. 3021:

„Și ei aveau a lor verme ce-i rodea neîncetat;
Aceasta cred că pe dînșii mai mult i-au îmbărbătat,
Căci în cîteva *atacuri* ce afară au făcut,
Sînt încredințat prea bine că turcilor n-au plăcut…"

În graiul așa-zicînd mitocănesc sau de mahala, pe care au început a-l fotografia unii scriitori, *atac* însemnează „insulte, offense, affront". Așa la Caragiale, *O noapte furtunoasă*, act. I, sc. I: „Vai de mine! jupîn Dumitrache, adică, gîndești că am vrut ca să-ți fac un *atac*?…"

v. [2]*Atac*. – *Asalt*. – *Năvală*.

[2]**ATÀC** (*atacat*, *atacare*), vb.; attaquer. Galicism întrat în literatură sub fanarioți.

Costachi Negruzzi, *O alergare de cai* II: „Simțirea nenorocirii lui, mustrarea cugetului, pomenirea păcatului său i-au *atacat* sănătatea, și în vîrstă de 35 ani așteaptă și dorește moartea ca o fericire…"

v. [1]*Atac*.

[3]**ATÀC** s.n.; chambre à coucher. Forma mai obicinuită este i e t a c sau i a t a c = = turc. y a t a k „couchette".

Ianache Văcărescu, 1794 (Papiu, *Monum*. II, p. 300): „La avgust 2 s-au făcut mare sfat la *atacul* prea înaltului vezir, la care sfat am fost chemat și eu…"

v. *Iatac*.

[4]**ATÀC (MĂ-)**, vb.; t. de méd. popul.: devenir phthisique. M ă o f t i c e z. C a p ă t o f t i c ă. Se zice totdauna reflexiv: m-am *atacat*, s-a *atacat*, și mai ales adjectival: sînt a t a c a t, e a t a c a t. Cuvîntul nu se aude pe la țară, ci numai în orașe, fiind – credem noi – o tîrzie formațiune prin etimologie poporană din o f t i c a t, sau mai bine din e t i c a t = franc. *étique* (gr. ἑκτικός). Adjectivul a t a c a t o dată

plăsmuit, se va fi născut apoi analogicește verbul: mă *atac*, și chiar substantivul atac „phthisie”, ba încă la Dr. Polysu: „*atac* de apoplexie = Schlagflussanfall, *atac* de friguri = Fieberanfall”.

v. *Oftică*.

[5]**ATÀC**, s.n.; t. de méd. popul.: phthisie. – v. [4]*Atac*.

[1]**ATACÀT, -Ă**, adj.; attaqué, insulté, affronté. – v. [2]*Atac*.

[2]**ATACÀT, Ă**, adj.; phthisique, poitrinaire. – v. [4]*Atac*.

ATÀE. – v. *Hatae*.

ATAGÀN. – v. *Iatagan*.

ATAMÀN. (pl. *atamani*), s.n.; chef des Cosaques. Termen căzăcesc, rămas numai în cronice.

Miron Costin, *Letop*. I, 296: „cîte trebuia la o nuntă domnească, nimică n-au lipsit, și, după cîteva săptămîni ce au șezut Timuș, aicea în Iași cu asaulii, polcovnicii și *atamanii* săi…”

v. *Asaul*.

ATÀRE, pron. indéterm.; quidam, un tel, certain. Triplet etimologic cu acătare și cutare, toate derivate din latinul vulgar eccu-talem, de unde și italianul cotale alături cu spaniolul atal. În macedo-româna s-a mai păstrat urma guturalei, zicîndu-se *ahtare*. La Costachi Stamati, *Muza* I, p. 526, *atare* este explicat prin așa fel. La Țichindeal, *Fabule*, 1814, p. 347, ne întimpină și pluralul *atari*: „Nici a oamenilor celor ce nu știu carte dezvinovățiia nu are loc, carii fură și alte blăstămății fac zicînd că Dumnezeu le va ierta, că nu știu carte…Dar dacă *atarii* zic că din neștiință fură, pentru ce nu fură zioa și înaintea oamenilor?…”

Acest cuvînt,e foarte des în Palia din 1582 (ap. Cipariu, *Analecte*, p. 67-71), *Exod*. XXI, XXII, unde el funcționează mai mult ca un articol indefinit, căruia nu-i corespunde nemic, în context:

„Să *atare* bărbați unulŭ cu alaltŭ se vorŭ sfădi, și unulŭ va lovi pre alaltŭ…”	„Si autem, jurgati fuerint duo viri, et percusserint proximum…”
„Să *atare* bărbați se vorŭ sfădi, și va vătâma vrunulŭ dentre ei muĭare târoasă…”	„Sin autem rixentur duo viri, et percusserint mulierem in utero habentem…”
„Să va înpunge boul pre *atare* bărbat au muĭare…”	„Sin autem cornu percusserit, taurus virum aut mulierem…”
„Să neștine *atare* groapâ deșchide au sapâ groapâ…”	„Si quis autem aperuerit lacum aut exciderit lacum…”

„Să *atare* bou înpunge-va pre boul altui om…”	„Sin autem cornu percusserit alicujus taurus taurum proximi…”
„Să neștine da-ș-va banii la priĭatniculŭ său a ținea sau *atare* vase…”	„Si quis dederit proximo argentum aut vasa…”
„Să neștine va cére de la vecinulŭ său *atare* dobitocŭ, și acela se va vătâma sau va muri…”	„Si quis vero petierit a proximo (quodcumque pecus), et contritum vel mortuum fuerit…”
„Să neștine va amăgi *atare* vergurâ, caré încâ n-arâ fi obrocitâ…”	„Si quis autem deceperit virginem non desponsatam…”

E mai cu deosebire interesant următorul pasagiu, în care *atare* figurează lîngă c u t a r e: „Să neștine pre altulŭ va vădi pentru *atare* lucru strâmbŭ, săva bou fie, săva asinŭ, săva oae, săva veșmânt, săva ce acéĭa ce au peritŭ, și acesta va dzice cum la c u t a r e l e ĭaste, amândurorŭ légĭa înaintea dzeilorŭ să meargâ…”, din care rezultă că *atare* este mai nedeterminat decît c u t a r e.

v. [3]*Ac*. – *Acătare*. – *Atît*. – *Cutare*.

ATĂGÎRȚ s. **ATĂGÎRȚEZ** (*atărgîțat*, *atăgîrțare*), vb.; suspendre, attacher. Sinonim cu a t î r n. A c ă ț ceva de sus în jos. S p î n z u r un lucru. Cuvînt poporan uitat în vocabulare. Derivă prin prepoziționalul *a* (= *ad*) din t ă g î r ț ă „traistă în care călătorii pe jos pun merinde sau necesarele unelte la o meserie oarecare” (Costinescu).

P. Ispirescu, *Zicători* (Tocil., *Rev*., 1884, t. I, p. 151):

„Toată vara la ogor
Și iarna cu t ă g î r ț a la obor”.

Tăgîrța fiind atîrnată la umăr sau pe spate, de aci formațiunea unui verb cu sensul general de atîrnare.

v. *Atăgîrțat*. – *Atîrn*. – *Tăgîrță*.

ATĂGÎRȚÀRE, s.f.; l’infin. d ’ a t ă g î r ț pris comme substantif: action de suspendre. A c ă ț a r e de sus in jos.

v. *Atăgîrț*. – *Atăgîrțat*.

ATĂGÎRȚAT, -Ă, adj.; le part. passé d ’ a t ă g î r ț pris comme adjectif: suspendu. A t î r n a t. A c ă ț a t de sus în jos.

Jipescu, *Opincaru*, p. 132: „Că Dumnezeu are douo scări cu cîte un cap vărît în pămînt și cu altu *atăgîrțate* d-al șaptilea cer, și pă una suie pă rumân, iar p-alta-i dă drumu dă vale…”

v. *Atăgîrț*.

ATĂTÎND, adv.; encore autant. Î n c ă p e a t î t. Un arcaism prețios, care ne întimpină în *Palia* din 1582, *Exod*. XVI, 5:

„…a șasea dzi ĭarâ gătească-se cum de doa ori *atătând* să aducâ lăutru de cum într-alte dzile adunase…"

„…erit in die sexto, et parabunt quodcumque intulerint: et erit duplum quod colligerint per diem in die…"

Canonicul Cipar (*Analecte*, p. 65) explică pe acest *atătînd* prin „a l t e r o t a n t u m"; dar: 1) latinul „alter" devine românește „alt", fără a perde vreodată pe *l*; 2) latinul „tantum", chiar dacă ar conserva pe *n*, totuși n-ar preface pe *t* în *d*. Ș-apoi de ce oare să alergăm la a l t e r o t a n t u m, de tot imposibil sub raportul fonetic, pe cînd latina ne dă cu același sens adverbul t a n t u n d e m, de unde se naște românește d-a dreptul t ă t î n d? Simplul a t î t, după cum am văzut la locul său, reprezintînd pe e c c u - t a n t u m, compusul *atătînd* este e c c u - t a n t u n d e m.

v. *Atît*. – *Tînd*.

-ÀTEC, -ÀTECĂ, suffixe servant à former des adjectifs, rarement des substantifs, dont le sens est généralement un peu péjoratif. Derivă din latinul -à t i c u s, sufix compus din participialul -a t - și deminutivalul -i c -, exprimînd o noțiune mai mult sau mai puțin pejorativă, astfel că „volaticus" este mai rău decît „volatilis" sau „volucer", „silvaticus" mai rău decît „silvestris", „fanaticus", „lunaticus" etc. Românește *-atec* rareori se acață la tulpine nelatine, bunăoară: p r o s t a t e c, p o z n a t e c, p ă l ă v a t e c, s p î n a t e c. Mai totdauna cuvîntul e luat întreg din lătinește, sau cel puțin sufixul *-atec* se asociază cu elemente latine nominale: s ă l b a t e c, l u n a t e c, u m b r a t e c, m o l a t e c, v î n t u r a t e c, t o m n a t e c, v ă r a t e c, i e r n a t e c, b ă t r î n a t e c, s u r d a t e c, r o ș i a t e c, n e b u n a t e c, f l u t u r a t e c sau f l u ș t u r a t e c, m u i e r a t e c, î n d e m î n a t e c etc. Sufix adjectival, numai prin excepțiune *-atec* formează uneori substantivi, de ex. i e r n a t e c, care presupune însă pe latinul neutru -à t i c u m: „hibernaticum = fr. Hivernage"; iar de aci, prin analogie, dintr-o tulpină slavică: j e r a t e c. O formațiune de asemenea analogică este b u r a t e c în loc de „broatec = brotăcel", ca și cînd s-ar trage din „bură", pe cînd în realitate cuvîntul „brotac" este înrudit cu vechiul grec βάτραχος.

Două vorbe cu sufixul *-atec* merită o deosebită atențiune.

Moldovenește s t r u l u b a t e c sau s t u r l u b a t e c, alături cu formele „strulubat" sau „sturlubat", însemnează „écervelé". Cihac (II, p. 377) îl trage din paleoslavicul „strêla = săgeată", fără a-și da osteneala de a explica sufixul. Este învederat că acest sufix s-a acățat la s t u r l u b prin analogie cu s ă l b a t e c sau cu n e b u n a t e c, cuvinte avînd un înțeles apropiat de s t r u l u b a t e c. Dar tulpina vorbei să fie oare „strêla = săgeată"? Mai întîi, sub raportul sensului, ce are a face s t u r l u b a t e c cu noțiunea de „săgeată"? Un „săgetatec" ar însemna pe cineva iute, energic, mergînd drept la țintă, iar nicidecum pe un om neastîmpărat. Apoi, sub raportul morfologic, românul nu putea asocia pe *-atec* cu vorba slavică „strêla", deoarăce această vorbă n-a trecut de loc în limba, românească. În fine sub raportul fonetic, din „strêla" ar trebui să fie „strălatec"; ce să facem dară cu elementul constitutiv *-b-*, care figurează în toate variantele cuvîntului? S t u r l u b a t e c, cu metateza lui *l* ca în „culbec" din vechiul „cubelc", nu este decît t u l b u r a t e c.

În latina vulgară aceeași noțiune se exprima prin „turbaticus” (Du Cange), acățîndu-se sufixul -a t i c u s la „turbo”. Din amplificatul „turbulo”, de unde al nostru „tulbur” și francezul „trouble”, trebuia să rezulte prin aceeași sufixațiune adjectivul „turbulaticus”. Lîngă „turbo” exista o formă mai energică „exturbo”; prin urmare, lîngă „turbulo” – „exturbulo”, iar de aci – e x t u r b u l a t i c u s, românește s t u l - b u r a t e c. Varianturile s t r u l u b a t sau s t u r l u b a t în loc de s t u l b u - r a t vin apoi din forma participială e x t u r b u l a t u s.

Este și mai interesantă vorba z ă n a t e c. Cihac (II, p. 713) o traduce prin „lunatique” și o trage din grecul σεληνιακός, de unde oricine vede că s-ar fi putut naște „seleneac”, fie „seneleac”, fie „seiac”, dar numai z ă n a t e c nu. În privința sensului, z ă n a t e c nu este tocmai „lunatec”, deoarăce chiar în proverbul din Anton Pann (II, 142) citat de Cihac:

„E nebună, lunatică,
Umblă ca o z ă n a t i c ă…”

se stabilește o deosebire de nuanță între „z ă n a t e c” – „nebun” –„lunatec”, o nuanță pe care Pann o mai lămurește prin următoarele două versuri:

„De rea, cîmpii nu o-ncap,
Își ia poalele în cap…”

Nuanța proprie lui z ă n a t e c reiese și mai bine din cellalt pasagiu din Anton Pann (*Moș Albu* II, p. 38), citat trunchiat de către Cihac, dar care în întregime sună așa:

„Dacă amîndoi sînt iarăși z ă n a t e c i, năbădăioși,
Se bat apoi ca nebunii și trăiesc tot mînioși…”

De aci se vede că un z ă n a t e c n-are conștiință de ce face, ca și lunatecul, dar pe cînd acesta din urmă e liniștit, cel dentîi ne apare, din contra, năbădăios, zurbagiu, bătăuș. Ei bine, acest z ă n a t e c este pe de-ntregul, din punct în punct, latinul d i a n a t i c u s, nu teoreticește restabilit, ci existinte într-un text foarte prețios, o predică a episcopului italian Maxim din secolul V, și anume: „Cum maturius vigilaveris et videris saucium vino rusticum, scire debes quoniam, sicut dicunt, aut D i a n a t i c u s aut aruspex est; insanum enim numen insanum solet habere pontificem: talis enim sacerdos parat se vino ad plagas Deae suae, ut dum est ebrius, poenam suam miser iste non sentiat. – Nam ut paulisper describamus habitum vatis hujusce, est ei adulterinis criniculis hirsutum caput, nuda habens pectora, pallio crura semicincta, et more gladiatorum paratus ad pugnam ferrum gestat in manibus, nisi quod gladiatore pejor est, quia ille adversus alterum dimicare cogitur, iste contra se pugnare compellitur” (Muratori, *Anecd. Lat.* IV, p. 99-100). Z ă n a t e c dară, adecă d i a n a t i c u s, era la vechii romani un individ care, pretinzînd a serba pe zeița Diana, se schimonosea la față, se despoia la pele și, îmbătîndu-se, învîrtea în mînă o armă și se lovea pe sine însuși. Păstrarea acestui termen mitologic la români, și poate numai la români din toate popoarele neolatine, este de o mare însemnătate.

v. – *-at*. – *-ic*. – *Cosîngeană*. – *Sînziană*.

A-TÌMP, adv.; à temps, juste à temps, au moment opportun. T o c m a i l a t i m p, nu înainte și nu mai tîrziu.

Mitropolitul Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, f. 23 a (*Esai*. VIII, 22):

„…și nu va răspunde cela ce-ĭ în strâmtoare pănâ *a-timpŭ*…”	„…et non deficiet qui in angustia fuerit usque a d t e m p u s…”

Peste Carpați, anume la moți, cuvîntul se întrebuințează pînă astăzi, dar cu sensul concretizat de anul viitor.

Frîncu-Candrea, *Munții Apuseni*, p. 124: „O fată mare din ținutul moților, dacă voiește să știe că se va mărita în cursul anului sau peste unul ori doi ani, merge la cotețul rîmătorilor și zice cu glas tare: hui estimp; hui *a-timp*; hui d i n c o l o de *a-timp*…”

v. [12]*A* [vol. I, p. 65]. – *Estimp*. – *Timp*.

ATÌNG (*atins*, *atingere*), vb.; atteindre, toucher. Latinul a t t i n g o, trecut în mai toate limbile romanice (Cihac). A j u n g pînă la ceva, astfel că-l p i p ă i e s c în treacăt sau îl l o v e s c încetișor, îl m i ș c puțin. Noțiunea fundamentală este acea de a j u n g, de unde se dezvoltă apoi celelalte. P i p ă i e s c, l o v e s c, m i ș c sînt sinonimi cu *ating* numai întru cît acțiunea cuprinsă în acești verbi este foarte ușoară, abia simțită, aproape imaterială. Se întrebuințează sub forma activă și sub cea reflexivă, uneori fără deosebire de nuanță logică, ci numai de construcțiune: *ating* lucrul cutare, m ă *ating* d e lucrul cutare. Așa, bunăoară, pasagiul din *Psaltire*, CIV: „nolite t a n g e r e christos meos” este tradus la:

Silvestru 1651:	Dosofteiu, 1680:
„N u *atingereți* p r e unșii mieĭ…”	„Nu v â *atingereț* d e *hristoșiĭ* mieĭ…”

I. A c t i v u l *a t i n g*.

α) în sfera materială.

Gheorgachi Logofătul, *Letop*. III, p. 299: „apoi întinde și domnul măna la cupă, și *atingănd* degetele sale de o parte de păne ce este în cupă, le *atinge* de buzele sale…”

Ating c u v î r f u l c o n d e i u l u i, la Cantemir, *Chron*. II, p. 199: „măcar cu vîrful condeiului, precum se zice, a *atinge*…”

Ibid., II, p. 362: „vom adaoge și altele, carile din cîțva scriitori străini avem culése, carile istoricii noștri cei mai vechi nici cu vîrful condeiului nu le-au *atins* și pănă astăz a lor noștri staŭ îngropate și neștiute…”

A n u *atinge* p ă m î n t u l, cînd calul fuge în goană mare.

I. Văcărescu, p. 336:

„Na bacșiș! îl bat pe spete;
Iute! să te văz, băiete!
Mînați! s-ajungem ca vîntul!
Nici să *atingeți* pămîntul…”

Balada *Corbea*:

„Pinteni roșului că da,
Sălta roșul și zbura,
Mai iute ca pasărea,
Tot ca vîntul și ca gîndul
Fără s-*atingă* pămîntul…”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 531)

Balada *Toma Alimoș*:

„Pînă Toma se ținea,
Murgul măre și zbura,
Și zbura tocmai ca vîntul
Fără s-*atingă* pămîntul…”

(*Ibid.*, 583)

Locuțiunea: „te *atinge* c u b u m b a c” (Pann, III, 63) = „persifler légèrement, taquiner”.

Jurămînt poporan ironic:

„Să nu *ating* luna
Cu mîna,
Nici soarele
Cu picioarele!”

(*L.M.*)

Vrancea, *Sultănica*, p. 239: „pe cînd vă nășteați voi, eu însuram flăcăi, măritam fete, beam o butie, luam o casă în spinare, *atingeam* cerul cu deștul…”

β) în sfera morală.

Cantemir, *Chron*. I, p. 13: „unii dintre cești mai noi scriitori, mintea celor mai vechi a *atinge* poate fi neputînd, într-alt chip au socotit…”

Același, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 27): „și iată că dintr-adunările voastre vrînd-nevrînd îmi caută a lipsi; însă oarece, ce rădăcina adevărului *atinge*, a grăi nu voiu părăsi…”

I. Văcărescu, p. 15:

„Apoi doru-i venea-n minte,
Ea de jale se spărgea;
Nevorbind spunea cuvinte
Ce simțirea *atingea*…”

Proverb:

„Cu vorbe îmbolditoare
Îl *atinge* unde-l doare.”

(Pann, I, 5)

Balada *Bogatul și săracul*:

„Dar săracul nu tăcea,
Cu cuvîntul îl tăia,
Cu vorba că-l *atingea*…”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 297)

Balada *Corbea*:

„Ștefan-vodă-nțelegea
Unde baba-l *atingea*,
Și-n gura mare-i zicea:
— Babă slabă și-nfocată,
Dar la minte înțeleaptă…”

(*Ibid.*, 519)

II. R e f l e x i v u l m ă *a t i n g*.

α) în sfera materială.

Construcțiunea cea obicinuită cere prepozițiunea d e.

Predica circa 1600 (*Cuv. d. bătr*. II, p. 228): „acolo varece veri simți și varece veri auzi, totu ți-e urâtŭ și de totu te îngrozești, și varece veri *atinge* sau se va *atinge* de tine, de toate te vatămi…”

Mitropolitul Varlam, 1643, I, f. 119 a: „o, vai de mene, dulce Isuse! cum mâ voĭu *atinge* de trupulŭ tâu cel neputredŭ!…”

Pravila Moldov., 1646, f. 67 a: „Ranele unele sămtŭ de moarte, carile și de nevoe sămtŭ îndemnâtoare spre moarte, mai vrătos acéste rane ce să *atingŭ* de inimâ sau de crierii capului…”

Mitropolitul Dosofteiu, 1673, f. 6 b:

„Urât-aĭ pre toț fălоșiĭ,
Și veĭ piĭarde mincinoșiĭ
Și de om ce varsâ sînge
Ți-ĭ greațâ a te *atinge*…”

Nic. Muste, *Letop*. III, p. 47: „scria Dimitrașco-vodă să nu se *atingă* nime de Nicolai-vodă nici de oamenii lui…”

Costachi Negruzzi, *Scrisoarea VIII*: „Mitropolitul lăsase să-i apuce mîna mahinalicește, dar abia rumenele buzișoare a fetiței se *atinseră* de mîna astă veștedă și zbîrcită, el o trase ca și cînd s-ar fi *atins* de un fer roșu…”

A. Pann, *Prov*. I, 140:

„Joile pîn’ la Rusalii eu nu m-am *atins* de fus
Și la Circovii Marinii mîna pe nimic n-am pus,
Cum și alte ca aceste…”

Ghicitoarea despre „corabie”:

„Am un lucru mare,
Suflet n-are,

Suflet duce,
De pămînt nu s-*atinge*…”

(Bulgărescu, *Ghicitori*, p. 5)

Rareori m ă *ating* se construiește cu l a și chiar cu c ă t r ă.

Moxa, 1620, p. 346: „și se *atinse* ziditorĭul c ă t r â coastele lui și luo osŭ de-i féce soțŭ…”

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, mart. 7, f. 23 a: „dzâsă părintele către Pavel: ședz la masâ, și ĭa aminte să nu te *atingi* l a bucate…”

Absolut, în locuțiunea poporană rimată: „Nu te *atinge* că te frige” (Ios. Lita, Transilv.).

β) în sfera morală.

A s e *atinge* d e = „ne pas laisser quelqu’un ou quelque chose tranquille”, „attenter à”.

Ion Neculce, *Letop*. II, p. 230: „toate crăiile căte sănt creștinești au scris cărți la împăratul turcesc și la vezirul, să dea pace leșilor să nu se mai *atingă* de dănșii, că apoi ei cu toții se vor scula asupra lor…”

Același, p. 332: „scriea Dimitrașco-vodă la caimacami să nu se *atingă* nime de cinstea lui Nicolai-vodă…”

Mateiu Basaraba, *Pravila*, 1652, I, p. 257: „toate felĭurile de greșale cu căte se *atinge* omul de besérică, toate acélea să chiamă ierosylii…”

Beldiman, *Tragod*., v. 157:

„După ce averea toată și armele le-au luat,
A s-*atinge* de viață, îi cruzime, îi păcat…”

A s e *atinge* d e = „concerner”.

Omiliarul de la Govora, 1642, p. 454: „că iute e și rău păcatul și foarte cumplit, că vătămarea lui se *atinge* și de suflet și de trup…”

Mitropolitul Varlam, 1643, I, f. 310: „iatâ apostolii o noapte întreagâ vănarâ și nemicâ nu prinserâ, ĭarâ îndatâ deaca ascultarâ cuvăntulŭ Domnului aruncarâ mreajĭa și multŭ péste prinserâ; *atinge*-sâ ačasta ispravă de cuvăntulŭ Domnului ce dzice: cercați mainte înpârâțiĭa lui Dumnedzău, ĭarâ acéstea toate să vorŭ da voaâ, adecâ și hrana și agonisita…”

Pravila Moldov., 1646, p. 130: „de-l va fi suduitŭ pre robŭ pentru vina lui și nu să va *atinge* nemicâ de stăpân, atunce nu să va certa nice unul, nice altul; dupâ voĭa gĭudețului stă acest lucru să legĭuĭascâ acĭa sudalmâ a robului: oare *atinge*-să de stăpănu-său, au nu să *atinge*…”

Doinici, *Gînștile*:

„Dar unde de cîștig sau pagubă s-*atinge*,
Nu numai gînștele, și omenirea plînge…”

„A s e *atinge* = „se sentir blessé, froissé”.

Zilot, *Cron*., p. 111: „simțise (Caragea) că Poarta are socoteală a-l perde, și pentru căci jefuise țara foarte, dar mai mult căci după arătarea faptelor sale fiind întrebat, silit au fost de au arătat Rosiei prin socoteală toată luarea din țară, cum și la darea la

obrazele Țarigradului, care dare fiind adevărată și înțelegîndu-se ticaloasa țară ca o masă de hrăpire a tuturor, nu puțin s-au *atins* acele obraze…”

Sub raportul fonetic, este de observat că *n* în *ating* se rostea ca o vocală nazală, deoarăce în vechile texturi se află uneori reprezintat prin ꙟ.

Legenda St-i Maria Egipteană, sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al bis. St. Nic. din Brașov, p. 390): „nu se cuteza apropiĭa să se *atiîngâ* (атиꙟгѫ) de trupulŭ ei…”

Se pare iarăși că palatalul *-ge* în *atinge* nu se deosebea mult de *-ce*, căci în *Cuvîntul St. Ioan Crisostom*, text din sec. XVII (*Cod. ms.* din Brașov, p. 478): „acumu-lŭ privâscŭ ca un striinŭ, și acela ce-l foarte ĭubiĭa, acum nu mâ nice poč *atince* (атинчє) de elŭ…”, și tot acolo, mai jos, p. 508: „eșiți diîn mijloculŭ lorŭ, și cătrâ necuratulŭ nu vâ *atingeți*…”

v. [1,2]*Atins*.

ATINGĂTÒR,-OARE, adj.; „touchant, concernant, piquant, mordant” (Cihac). Care atinge, adecă: 1. se lovește încet de ceva sau de cineva; 2. „mișcă inima, moaie, apleacă, înduplecă cătră milă; 3. mișcă, înțeapă prin vorbe” (Costinescu); 4. are ceva în vedere, drept scop sau obiect. În primul sens și-n cel al patrulea cuvîntul e poporan; în celelalte două pare a fi o imitațiune modernă după francezul „touchant”; în orice caz, se aude rar în grai.

v. *Ating*. – *-tor*.

ATINGĂTÙRĂ. – v. *Atinsură*.

ATÌNGERE, s.f.; l’infin. d’ating pris comme substantif: action de toucher, frôlement. „*Atingere*, fapta d-a atinge, lovire, izbire = atteinte; *atingere*, pipăire = attouchement” (Costinescu). Sinonim cu substantivul atins, care e mai energic, și cu atingătură sau atinsătură sau atinsură, cari exprimă o durată mai scurtă.

v. *Ating*. – [2]*Atins*.

ATINGÌC (plur. *atingicuri*); s.n.; t. de botan.: capucine, Tropaeolum majus. Floare de grădină, al cării nume mai corect este altîngic. Forma *atingic* ne-o dă d. Datculescu în *Tratat de horticultură*, Rîmnic-Sărat, 1882, p. 77.

v. *Altîngic*.

ATINGÌME, s.f.; atouchement, contact. La Costachi Conachi, p. 250:

„De la simțirile noastre o mai multă gingășime,
Adecă la pipăială o nespusă *atingime*.”

v. [2]*Atins*. – *Atinsură*.

[1]**ATÌNS, -Ă**, adj.; le part. passé d’ating pris comme adjectif; atteint, touché. Se întrebuințează în toate sensurile verbului ating: „mînă *atinsă*, scop *atins*, lucruri *atinse*” (*L.M.*).

Doină:

„Ca stejarul înfrunzit
Cînd de brumă e *atins*
Sau de mare foc cuprins…"

(Alex., *Poez. pop.*^{2}, 244)

v. *Ating*. – ^{2}*Atins*.

^{2}**ATÌNS**, s.n:; le part. passé d ' a t i n g pris comme substantif: contact, attouchement. Sinonim cu a t i n g e r e, a t i n s ă t u r ă, a t i n s u r ă.

Doina *Fratele răzleț*:

„De dor mare nesfîrșit
Fața lor s-a vestejit,
Ca frunza stejarului
De-*atinsul* brumarului…"

(*Ibid*., 379)

v. *Atingere*. – *Atinsură*.

ATINSÙRĂ, s.f.; contact, attouchement. Formă mai arhaică decît a t i n g ă t u r ă (Dr. Polysu) și a t i n s ă t u r ă (Cihac). Această din urmă totuși se găsește și-n *Dicționarul ms. bănățean* circa 1670 (*Col. l. Tr*., 1883, p. 425): „A t i n s ă t u r ă. Attactus".

Mitropolitul Varlam, 1643, f. 320 a: „pre călătorie č-au călâtorit și pre *atinsurâ* ce s-au a t i n s ŭ de pat, omŭ deplinŭ să aratâ, ĭarâ pre cuvăntŭ și pre čudesâ Dumnedzău deplinŭ să mărturiséște…"

v. *Ating*. – *Atingere*.

ATÎRDISESC. – v. *Artîrdisesc*.

ATÎRN (*atîrnat*, *atîrnare*), vb.; 1. appendre, suspendre; 2. dépendre, résulter; 3. hésiter. În primul sens, care este cel fundamental, *atîrn* e sinonim cu a c ă ț, dar cu acea deosebire esențială că acățare poate să fie în linie orizontală, pe cînd *atîrn* însemnează totdauna a face ca ceva să fie de sus în jos; ș-apoi această sinonimică încape numai atunci cînd *atîrn* funcționează ca verb activ, bunăoară:

P. Ispirescu, *Snoave*, p. 52: „Ceru dară călătorul o căldare cu apă și sare, și o *atîrnă* de crăcani. Mai ceru și o tigăiță, și o așeză și pe dînsa pe foc…"

O doină haiducească:

„În tine de cînd intrai,
Numai o creangă tăiai
Armele de-mi *atîrnai*…"

(Alex., *Poez. pop.*^{2}, 263)

În aceste exemple, în loc de *atîrn* s-ar fi putut zice tot așa de bine: a c ă ț, ba încă și a n i n sau î n ț i n, dacă acțiunea e molatecă. Din dată însă ce *atîrn* nu e activ, ci neutru, el nu mai este sinonim decît cu neutrul s p î n z u r.

I. Văcărescu, p. 332:

„P-obraz lăsate cărunte plete
Ca șerpi *atîrnă* încovoiete,
Neagră la față din ochi sclipește,
Nu se aude ce mormăiește…"

Costache Negruzzi, *Zoe* IV: „Înainte mergeau suitariii călări cu-nalte căciuli flocoase, la care *atîrna* cîte o lungă coadă de vulpe…"

I. Creangă, *Moș Nichifor Coțcariul* (*Conv*. *lit*., 1877, p. 374): „De inima căruței *atîrnau* păcornița cu feleștiocul și posteuca, care se izbeau una de alta cînd mergea căruța…"

Vrancea, *Trubadurul*, p. 122: „Capul, greu și mare, i se clătina pe umeri; obrajii scofîlciți *atîrnau* în jos…"

Această sinonimică între *atîrn* și s p î n z u r trece apoi din sfera cea curat materială, ca în exemplele de mai sus, la acea morală: „dépendre".

Caragea, *Legiuire*, 1818, p. 2: „chivernisirea averii lor și faptele lor s p î n z u r ă de puterea părinților lor…", unde în loc de s p î n z u r ar fi fost mai la locul său *atîrn*: *atîrn* d e, *atîrn* l a, *atîrn* d e l a, *atîrn* î n, *atîrn* d i n.

Țichindeal, *Fabule*, 1814, p. 62: „numai d i n t r-un obicéi *atîrnă* acéia, căci barba cînd o tai nici o durere nu se simte…"

Costachi Negruzzi, *Scrisoarea VIII*: „Apropie-te, fiică, zise Sfîntul, și mărturisește adevărul în cuget curat și cu mîna pe inimă, pentru că d e l a asta *atîrnă* soarta ta de față și viitoare…"

Beldiman, *Tragod*., v. 401:

„Să venim la trebuința cea de bani care avea,
În care isprava toată *atîrna* și priivea…"

Jipescu, *Opincaru*, p. 33: „ștergi-te bine la ochi[i]-ți împăienjeniți, cată-n juru tău și nu mai *atîrna* la mîna și la voia altuia…"

Ibid., p. 97: „Nu te uita la faptili lumi[i], l a ce *atîrnă* gîndu omului; tu ascultă numai la ce-ți zice cugetarea în orce, și dacă te sfătuie înțelepciunea dreaptă la vrun lucru, fă-l…"

Sensul de „*atîrn* = r ă s a r, u r m e z, provenio", pe care-l dă *Lexiconul Budan* (p. 40), nu se constată nicăiri în texturi, dar se poate explica prin „résulter de = = dépendre de".

Proverbi:

„Sita cînd e nouă, n-ai unde s-o *atîrni* (Baronzi, *Limba română*, p. 53).

„N-o să o *atîrni* cercel la ureche, nici n-o să o scoți în tîrg de vînzare, ci să iei nevastă de potriva ta" (Pann, II, 151).

„Pune-ți nădejdea în Domnul
Decît s-*atîrni* la tot omul…”

(*Ibid.*, II, 46)

Ghicitoarea despre „plosca”: „Am o fată mare, și o *atîrn* de plete în cui” (Bulgărescu, *Ghic.*, p. 9).

Alta despre „lacătul”: „Am o cutie cu un cîrlig, și d-acasă cînd plec, la ușă o *atîrn*” (*Ibid.*, p. 11).

Ca obicei poporan: „Cînd cineva are vrun mînz frumos, îi *atîrnă* de gît o lingură, iar de coadă un fir roșu, ca să nu se deoache” (Ilfov; Stoicescu, în *Țara nouă*, 1887, p. 413).

Întrebuințat absolut, *atîrn* nu mai e sinonim nici cu a c ă ț sau a n i n, nici cu s p î n z u r, ci însemnează „être en suspension”, a nu ști cineva ce să facă, încotro s-apuce, care drum s-aleagă, a fi nehotărît, a sta la îndoială. Cu acest sens limba română nu are nici un alt verb mai nemerit, căci m ă c l e t i n sau ș o v ă i e s c cuprinde o nuanță mult mai materială. Ceva mai aproape este m ă n e d o m e r e s c.

Jipescu, *Opincaru*, p. 26: „Dă la Tudor ne-am dășteptat, dar tot mai *atîrnăm*, mai m o ț ă i m cîteodată…”

Ibid., p. 38: „La sculare, nevestili și fetili n-*atîrnă*, sînt mai ghioi ca flăcăi[i]…”

Ibid., p. 83: „Săteni și orășani, nu mai horcăiți cu atîta poftă; nu mai *atîrnați* să vă dea toate mură-n gură stăpînirea…”

Mai puțin energic, se poate întrebuința cu același sens forma reflexivă: m ă *atîrn*.

Zilot, *Cron.*; p. 42: „Vodă, văzînd că nici Hasan-pașa nu poate isprăvi împăciuirea cu Pazvantoglu, ci merge lucrul tot împerecheat, a socotit – se vede lucrul – mai bine să lipsească de domnie și să scape de aceste învăluieli și împerecheri, care puteau să-i aducă vreun rău mare, mai vîrtos că vedea și cheltuielile domniei mari și nu-i mai rămăsese mijloc de agonisita banilor; că poate de era aceasta, tot se mai *atîrna* cevași…”

Ibid., p. 101: „și fiindcă se înștiință și turcul de aceasta, schimbă socoteala păcii cu Rusia și începu a se *atîrna*, nădăjduind că Rusia de temerea războiului Franței nu numai nu va cere de la dînsul Dunărea hotar, ci încă îi va mai da cevași și să încheie pacea…”

Cînd însă nu este o trăgăneală curat morală, ci mai mult fizică, atunci nu se întrebuințează absolutul *atîrn* sau reflexivul m ă a t î r n, ci impersonalul *atîrnă*: mă *atîrnă*, îl *atîrnă*, unde se subînțelege „greutatea”.

A. Pann, *Prov*. I, 118:

„Culcîndu-se astfel și dormind ceva,
A doua zi capul grozav îi urla;
Îi părea mai mare de cum era-ntîi
Și-l trăgea să-l puie iar pe căpătîi;
Îl punea, și geaba, orcum nu-i trecea,
Îl *atîrna*, parcă locul nu-i plăcea…”

În *Panegiricul lui Ștefan cel Mare*, sec. XVIII (Cogăln., *Arh. Rom.*, p. 556), „greutatea” nu se subînțelege, ci se exprimă: „puterea mea slăbește, amorțește cu totul, g r e u t a t e a mă *atîrnă*…”

Laurian și Maxim (*Gloss.*, 30) zic: „din a r t a n e probabil că vine și a r t ă n a r e sau *atîrnare*, verb care prin flexiunea sa simplă: *atîrn*, și nu a t î r n e z, pendere, suspendere, denoată o mare vechime”. Tot dînșii într-un alt loc (*Dicț*. I, p. 98) identifică pe *atîrn* cu grecul ἀρτάειν, ἀρτάνη, „pendre, lacet”. Cihac (II, 476), pe de altă parte, trage pe *atîrn* din maghiarul á t é r n i „étendre sur, atteindre, aller jusqu'à”. Prima etimologie e mai bună decît cea a doua, căci ea lasă lui *atîrn* cel puțin sensul său fundamental de „a fi de sus în jos”, pe cînd cuvîntul unguresc exprimă o pozițiune orizontală. Oricum însă, *atîrn* nu e nici grecesc, nici maghiar, dar nici cu latinul a t t i n e o (Pontbriant) sau cu italianul a t t o r n i a r e (*Lex. Bud.*) n-are a face, ci este o formațiune curat românească din elemente latine. După cum sinonimul a t ă g î r ț derivă prin prepoziționalul *a*- (= *ad*) din „tăgîrță = traistă pentru merinde” întocmai așa *atîrn*, prin același *a*-, vine din t î r n ă „coș pentru merinde”, traistă sau coș cari deopotrivă s p î n z u r ă pe spate sau pe umăr, de unde și tranzițiunea sensurilor.

La Anton Pann, *Prov*. II, 66:

„Acum vrînd să-și spele obiala la rîu,
Ia și putineiul, îl leagă c-un brîu,
Îl *atîrnă*-n u m ă r…”

sau (III, 121):

„Se ducea, și drumul parcă tot mereu i se lungea,
Ca cînd cineva d e s p a t e - i se *atîrna* și-l trăgea…”

Nici *Lexiconul Budan*, nici Laurian și Maxim, nici Cihac, nici d. Pontbriant n-au cunoscut vorba curat țărănească: t î r n ă, deși ea este destul de răspîndită în Moldova ca și în Muntenia.

„T î r n ă se cheamă un fel de coș de forma ovală” (D. Negoescu, Dîmbovița, c. Pietroșița).

„Pentru ducerea bucatelor în cîmp se întrebuințează coșuri, t î r n e, disagi și copăi” (C. Nicolescu, Muscel, c. Văleni).

„La coșulețul făcut pentru a căra popușoii științi i se zice t î r n ă” (V. Popa, Covurluiu, c. Slobozia-Conache).

Deja un învățător sătesc a dibuit înrudirea lui *atîrn* cu t î r n ă în următoarea interesantă comunicațiune:

„T î r n a se mai numește de popor uneori paner și alte ori coș. Ea este făcută din nuiele de alun sau de răchită. Unele t î r n e sînt făcute din așchii sau șuvițe de lemn de tei, împletite de oameni cari se ocupă mai numai cu asemenea meserie. Numirea de t î r n ă pare a fi în legătură cu vorba *atîrnă*, deoarăce tot ce se pune în acest fel de coș stă a t î r n a t, adeseaori numai d-o singură nuia încovrigată ca un cerc numită coadă. Băieții de la precupeți pun în t î r n ă mere, pere etc., după

aceea agață tîrna cu coada de capetele crestate ale cobiliței și pleacă prin oraș. La culesul prunelor, merelor, nucilor, porumbului etc. se întrebuințează t î r n a, în care se adună și cu care se cară din grădină acasă. Fiind ușoară și cuprinzînd mult, t î r n a servește la rădicatul porumbului de jos în pod sau în pătule zise și porumbare…" (D. Basilescu, Prahova, c. Drajina-de-Sus).

Cu același sens t î r n ă în balada *Corbea*:

„Și-și avea Corbea, și-avea
O căță cu nume Dulfa,
De bătrînă ce era,
Păr pe dînsa nu avea;
Avea culcuș într-o t î r n ă
Și-nvălișul dintr-o lînă."

(*Biblioteca Familiei*, anul I-iu, p. 396)

Atîrn dară s-a născut din t î r n ă. De unde să fie însă aceasta din urmă?

Cu perderea normală a lui *b* între vocale (*hiberna* = *iarnă*, *cubitus* = *cot*, *caballus* = *cal*, *sambucus* = *soc*, *iert* = *liberto*, *tăun* = *tabanus* etc.), românul t î r n ă reprezintă din punct în punct pe latinul t a b e r n a, negreșit nu cu sensul de „cabaret", ci cu acela de „ce qui contient des provisions". Să se observe că sufixul latin compus -e r n a exprimă în cele mai multe cazuri noțiunea de „réceptacle"; astfel un vas se numea „nassiterna", peșteră – „caverna", lampă – „lucerna" sau „laterna", basin – „cisterna", apoi romanicul „giberna" – patrontaș; să nu uităm de asemenea pe mediolatinul „zaberna", un sipet sau o raclă, ceea ce se zicea și „taberna", bunăoară într-un text: „novo linteolo ea (ossa) involvit, – hospitium venit, in una suarum t a b e r n a r u m collocavit" (Du Cange, ed. Carpent., v. *Zaberna*). T î r n ă = = t a b e r n a, ca și „merindă = merenda", se pare a fi la români o moștenire anume din graiul particular ostășesc al legionarilor romani, la cari t a b e r n a era cortul în care mîncau, de unde apoi petrecerea împreună – „contubernium", tovarăși – „contubernales". Pe drum t a b e r n a = t î r n ă înlocuia pentru ostașul roman pe „taberna = cort". O analogie logică perfectă ni se prezintă în graiul căzacilor zaporojeni, la cari cuvîntulv „kosz" (= românul „coș") însemna nu numai t î r n ă, dar și corturile ostășești, adecă t a b e r n a; în dialectul ruten modern: „Кiш = 1. Korb, 2. Feldlager" (Zelechowski, *Wtb*. I, p. 347).

v. *Atăgîrț*.

ATÎRNÀRE (plur. *atîrnări*), s.f.; l'infin. d ' a t î r n pris comme substantif: 1. action de suspendre; 2. dépendance, soumission. În primul sens, ca și sinonimii a c ă ț a r e, a n i n a r e, a t ă g î r ț a r e, *atîrnare* exprimă mai mult acțiunea de a a t î r n a ceva; în sensul al doilea, el se substantivează pe deplin, ca și negativul mai întrebuințat: n e a t î r n a r e „indépendance".

„Acest om își lasă toate lucrurile în *atîrnare* = cet homme laisse toutes ses affaires en suspension", sau „en souffrance", după cum traduce Pontbriant.

Costachi Negruzzi, *Scrisoarea XXV*: „Zici că vrei pre feciorul cel mare să-l înveți mai multe limbi și să-l faci logofăt sau advocat. Știi ce o să iasă dintr-asta? Ai să-ți

osîndești copilul la o vecinică *atîrnare*; să șadă într-o odaie cu pana în mînă, unde a să tînjească ca o floare scoasă din locul ce-i priia…”

v. *Atîrn*.

ATÎRNÀT, -Ă, adj.; le part. passé d ’ a t î r n pris comme adjectif: 1. suspendu; 2. dépendant. Sinonimica între *atîrnat* = „de sus în jos” și a c ă ț a t – „orizontal sau de jos în sus” e foarte bine nemerită la Alexandri, *Boieri și ciocoi*, act. I, sc. 9: „ciocoi în doi peri, giumătate a c ă ț a t de protipenda prin măritișul unei mătuși a lui c-un boier mare, și giumătate *atîrnat* în gios de rudele lui de starea a doua…”

Costachi Negruzzi, *Melancolia*:

„Lîngă el o mîndră salce cu lungi ramuri *atîrnate*
Își împlîntă-ntr-a lui ape cosițele-i răsfirate…”

Același, *Scrisoarea VI*: „soarele sparge norii, ploaia stă *atîrnată* în aer făr-a cuteza să cază…”

A. Odobescu, *Mihnea-vodă*, p. 6: „unii purtînd pe umeri dobitoacele ucise, *atîrnate* pe bîrne, alții ducînd cîinii de zgarde…”

Cîntec din Moldova:

„Sub răchita cea plecată
Preste apă *atîrnată*,
Pre marginea Prutului
În dreapta bechetului
Șede Manea adormit…”

(Caranfil, *Valea Prutului*, 12)

Jipescu, *Opincaru*, p. 116: „ie nemerit lucru, hinu mieu și dragu neni[i], a nu socoti sfînt p-ăl dă ține *atîrnate* în casă o sută dă icoane și șapte cruceoaie!…”

v. *Atîrn*. – *Atîrnați*.

ATÎRNAȚI, s.m.pl.; t. topique: nom propre de plusieurs villages en Roumanie. În *Dicționarul topografic* al lui Frunzescu sînt înșirate vro 15 localități cu acest nume, în districtele Teleorman, Brăila, Dîmbovița, Dolj, Buzău, Mehedinți, Ilfov, Ialomița, Prahova. Neapărat, *Atîrnați* nu poate fi decît pluralul de la adjectivul a t î r n a t; dar ce să însemneze el ca nume topic? Să fie oare că locuitorii din acele sate a t î r n a u oarecînd de o altă localitate, sat sau tîrg? Să fie oare că satele așa numite sînt așezate pe costișul unui deal, ca și cînd ar fi *atîrnate* de sus în jos? Să fie oare o poreclă satirică a locuitorilor cu sensul de „leneși” sau „nedomeriți”…Numai o cercetare amănunțită va putea da un răspuns mulțămitor.

v. *Atîrn*. – *Atîrnat*.

ATÎRNĂTOARE, s.f.; t. pastor.: endroit où les bergers font sécher leurs habits. „*Atîrnătoare* se cheamă la ciobani locul unde ei își a t î r n ă hainele și obielele ude să se zvînte…” (D. Negoescu, Dîmbovița, c. Pietroșița).

„Mînzările ciobanii nu le mîn în strungă după ce le mulg, ci le dă pe hătașuri pînă la locul de culcare ce se cheamă *atîrnătoare* și care este departe de stînă mai bine de un kilometru. Rămîn în *atîrnătoare*, adecă în locul de culcare ca un ceas, apoi pleacă cu mînzările în porneală, vătaful înainte cîntînd din fluier sau din bucium, iar ceilalți le mîn după urmă pe poalele muntelui pînă la strungă…" (Pr. G. Brebu, Prahova, c. Brebu).

„Z ă v o a d ă sau *atîrnătoare*, unde atîrnă ciobanii obielele și celelalte haine spre a le zvînta" (G. Secăreanu, Dîmbovița, c. Runcul).

v. *Atîrn*. – *Zăvoadă*.

ATÎRNĂTÒR, -OARE, adj.; pendant, suspendu. Cine sau ce a t î r n ă. Cuvînt de prisos, deoarăce nu prea diferă prin sens de a t î r n a t.

v. *Atîrnat*. – *Atîrnătoare*.

ATÎRNĂTÙRĂ, s.f.; quelque chose qui est suspendue, qui traîne. Sinonim cu a t î r n a r e (Dr. Polysu), dar aplicîndu-se numai în sfera materială și cu un sens mult mai substantival. Astfeliu lingura pe care, ca un fel de amuletă, o atîrnă țăranii de gîtul mînzului nu este a t î r n a r e, ci *atîrnătură*.

v. *Atîrn*. – *Atîrnare*.

[1]ATÎT, adv. și adj.; tant, autant, en telle quantité. O deosebire riguroasă între adverbul *atît* și adjectivul *atît* e și mai anevoioasă românește de cum era lătinește aceea dintre adverbul „tantum" și adjectivul „tantus", mai ales cînd acesta din urmă se punea la neutru. De aceea nu este de mirare dacă Laurian și Maxim, a cărora definițiune o reproducem aci întreagă, amestecă la un loc ambele funcțiuni, făcînd pe *atît* numai adjectiv: „Adjectivul acesta cantitativ admite și sufixul *a* (v. [5]*A*), atît în singular: *atîta*, cît și în plural: *atîția*, *atîtea*, *atîtora*; și e de însemnat că admite aceasta chiar și cînd substantivul urmează imediat, însă numai în nominativ: *atîția* oameni, *atîtea* muieri, nu și în genitiv, unde se zice numai: *atîtor* oameni, *atîtor* muieri. Vorba aceasta răspunde la interogativul c î t și se construie în același mod: c î t pămînt ai? *atîta*; c î t ă apă curge pe rîu? *atîta*; c î ț i oameni sînt în casă? *atîția*; c î t e vite aveți? *atîtea*; c î t o r oameni ați făcut bine? *atîtora*; de c î t e ori ați jurat? de *atîte* ori; c î t de mare e numărul militarilor înarmați? *atît* de mare; cu c î t vă îndestulați? cu *atîta*; la c î ț i ați putut face bine? la *atîția*; *atît* noi c î t și voi perdem timpul în deșert…" Oricît de greu însă ar fi de a despărți funcțiunea adverbială a lui *atît* de cea adjectivală, în unele cazuri totuși cea dentîi este prea învederată, bunăoară în ultimul din exemplele aduse de Laurian și Maxim: „*atît* noi c î t și voi…", unde *atît*, ca și corelativul c î t, nu pot fi decît adverbi. Din punctul de vedede specific românesc, se poate zice că *atît* este mai mult adverb decît adjectiv, sau că este chiar un adverb care cîteodată se adjectivează, căci emfaticul -*a* nu se acață la noi niciodată la adjectivii propriu-ziși, ci numai la adverbi și la elemente pronominale. Această lămurire fiind dată din capul locului, vom putea urmări mai jos pe *atît* în ambele sale funcțiuni împreunate; rămîne subînțeles, neapărat, că el este un curat adverb de cîte ori ne apare ca nedeclinabil.

Răspunzînd la întrebarea c î t, *atît* devine uneori sinonim cu a ș a, care funcționează și el ca adverb și ca adjectiv totodată.

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, sept. 6, f. 9 a: „a ș ĭ a - ĭ era portulŭ, *atâta*-ĭ era sculele, ĭară mâncarĭa sâmbăta și dumeneca nafora numaĭ…”

În corelațiunea *atît* – c î t, ambii se pot întrebuința singuri, sau își asociază diferite prepozițiuni: c u, p r e, î n t r u.

Întrebuințare neprepozițională:

Proverbi (Ispirescu, în Tocil., *Rev*., 1882, t. I, p. 235):

„*Atîta* pagubă cît și dobîndă.”

„*Atît* făina cît și aluatul, tot cu împrumutare.”

Alexandri, *Rusaliile*, sc. 11:

„Răzvrătescu: Nu?…se vede că nu știi cine sînt și ce pot eu?

Galuscus: D-ta?…ești domnul Răzvrătescu; *atîta* t o t ș i l a d a - n p o d…”

Blăstem poporan: „Cîți peri în podu palmei, *atîta* blagă în casa lui!” (Pr. Ioch. Iliescu, Vîlcea, c. Recea).

Exclamațiunea: „*atîta* e de mine! = actum est de me!” (*Lex. Bud*.).

Idiotismul: „*atîta* îi e după vînat, după joc etc. = die Jagd, der Tanz ist sein Leben” (Dr. Polysu).

Descîntec „de viermi” din Ialomița:

„Cîți popi în rai,
Atîți viermi în bubă…”

(E. Bălteanu, *Lumina*, 1886, p. 377)

Urare cu plugul:

„Cîte paie sus pe casă
Atîția galbeni pe masă;
Cîți cărbuni în cel cuptori,
Atîți mîndri gonitori;
Cîte fire în manta,
Atîte vaci a făta…”

(Alex., *Poez. pop*.[2], 403)

Atît fără prepozițiune poate să răspundă lui c î t cu prepozițiune, și viceversa.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. IV, p. 5: „c u c ă t ŭ omulŭ deîn nafarâ boléște și e în neputințe, *atâta* elŭ deîn lăuntru se înnoĭaște și se vindecâ de păcate…”

Cantemir, *Chron*. I, p. XXXVI: „nu *atîta* copilăréște p r e c î t blăstămățéște…”

Costachi Negruzzi, *Scrisoarea XXVI*: „Jicniceriul Simeon Durac e un bătrîn p r e *atît* de vesel c î t și nesupărăcios…”

Întrebuințare prepozițională:

Mitropolitul Varlam, 1643, I, f. 31: „cu c ă t u - i mai mare și mai înnaltâ destoniciĭa lui Dumnedzău de neputința omului, cu *atăta* ĭaste mai greu a plâti…”

Miron Costin, *Letop*. I, v. 296: „munții cei înalți și malurile cele înalte, cănd se năruesc de vro parte, p r e c ă t sănt mai nalți, p r e *atăta* și durăt fac mai mare când se pornesc…”

Constantin Brîncovean (*Cond*., ms. în Arh. Stat., p. 231): „și p r e c î t vor jura ei că are boĭarinul domnii-méle Radu Golescu vel comis moșie acolo, p r e *atîta* să ție…”

Beldiman, *Tragod*., v. 125:

„Jăcuiesc, pradă, omoară, mărfurile împărțesc,
Și cu cît privesc folosul, cu *atîta* se iuțesc…”

Costachi Negruzzi, *Toderică*: „Focul îndată s-a aprins și a împlut de pară și de fum î n t r - *atîta* cuptorul, î n c î t Morții îi venea să-și deie duhul…”

Alexandri, *Istoria unui galben*: „C u c î t giubeaoa e mai ferfelită, c u *atît* țiganul e mai fudul…”

În loc de c î t, *atît* poate fi pus în corelațiune cu d e: „*atît* – d e”, sau cu c ă: „*atît* – c ă”, bunăoară:

Ureche, *Letop*. I, p. 106: „*atăta* urăciune stătu între amăndoă bisericile d e nu se potŭ vedére cu dragoste, ce una pre alta hulésște și defaimă…”

Balada *Mihu Copilul*:

„Un cîntec duios,
Atît de frumos,
Munții că răsun,
Șoimii se adun,
Codrii se trezesc,
Frunzele șoptesc…”

Exprimînd totdauna o noțiune cantitativă, fie ca adverb, fie ca adjectiv, *atît* însemnează, ca latinul „tantus” sau „tantum”, uneori p r e a m u l t, alteori p r e a p u ț i n.

Cu sensul de p r e a m u l t:

Mitropolitul Varlam, 1643, I, f. 18 b: „de ĭaste *atăta* bucurie numai de un pâcâtosŭ ce să pocâĭaște, darâ căndŭ s-are pocâi mulți c e bucurie vâ pare c-are face…”

Mitropolitul Dosofteiu, 1673, f. 68 b:

„Ni-ĭ obrazul negru de-*atâta* ocarâ
Ce ne bate-n fațâ den dzâ pănă-n sarâ…”

Zilot, *Cron*., p. 4:

„Adame, dar nu-ți ajunse un rai d-*atîta* rod plin?
Nu-ți ajunse, o făptură, numai tu a-i fi stăpîn?…”

Gr. Alexandrescu, *Buchetul*:

„O singură frunză acum mai plutește;
Ea plînge *atîția* tovarăși de flori;
Străină, uitată, de ce mai trăiește?…”

Cu acest sens de p r e a m u l t, *atît* e foarte des în jurăminte poporane: *atîta* rău, *atîta* bine etc.

Jipescu, *Opincaru*, p. 31: „Fă, cuscruleț, cum te-ndemnai eu, și dă ți-o hi rău așa, *atîta* rău să-mi cază pă casa mea, pă mine or pă odrasla mea, na!…"

„C u *atît* m a i v î r t o s = d'autant plus".

Mitropolitul Dosofteiu, 1673, f. 96 b: „cu cât să mulțĭaște iscușeniĭa, c u *atâta* m a ĭ v ă r t o s să ne nevoim cu ruga și cu bunătățâle…"

Cu același sens de p r e a m u l t, figurează *atît* în idiotismul: „*atîta* a m a r d e" sau „*atîta* m a r d e".

Vrancea, *Sultănica*, p. 92: „Ești prima făptură pe care-mi mai răsuflai chinul din mine, d-*atîta* m a r' de vreme…"

I. Creangă, *Povestea porcului* (*Scrieri* I, p. 94): „Și în sfîrșit, după *atîta* a m a r de trudă și primejdii, cu mare ce au izbutit să ajungă la gura unei peșteri. Aici călătoarea s-a suit iarăși pe aripile ciocîrlanului, din care abia mai putea fîlfăi, și el și-a dat drumul cu dînsa pe-o altă lume, unde era un rai și nu altă ceva. – Iaca Mănăstirea de Tămîie! zise ciocîrlanul. Acolea se află Făt-Frumos, pe care-l cauți tu de *atît* a m a r de vreme…"

O altă construcțiune cu același înțeles la Ureche, *Letop*. I, p. 96: „de multe ori omul însuși céle ce véde cu ochii săi nu poate să le pue pe rănd, și multe zmintéște, și au spune mai multe, au mai puține; dar céle de demult și răsuflate de *atăta* v r é - m i d e ani!…"

v. [5]*Amar*.

E interesant un alt idiotism: „*atîta* om = f o a r t e m u l ț i o a m e n i", la Ion Neculce, *Letop*. II, p. 379: „Hatmanul, văzănd că se apucă de gălceavă, au și rădicat ținutul Hotinului și a Cernăuților și i-au strins pe toți la un loc; iar leșii, văzănd că s-au strins *atăta* o m, căzut-au cu rugăminte la Hatmanul…"

v. *Omet*.

Pentru a exprime noțiunea nu de o mulțime grămădită la un loc, ci de un lung șir urmînd unul după altul, se întrebuințează pluralul reduplicat: „*atîți* și *atîți*" sau „*atîte* și *atîte*".

Cantemir, *Chron*. II, p. 38: „așea de la sine a *atîțea* și a *atîțea* scriitori credință lepădînd…"

Țichindeal, *Fabule*, 1814, p. 18: „baba Brîndușe, vrăjitoarea cea bătrînă, precum și baba Fruga, vestita descîntătoare, spunea *atîtea* ș i *atîtea* moduri de spaime, c î t cutremur mare te lovea cînd le ascultai…"

Același, p. 367: „Nu te ținea așa măreață cu cîntarea ta, au zis prăsăroiul cătră priveghitoare, căci eu pot ție arăta *atîța* ș i *atîța* carii și pre mine toată zioa cu așa bucurie mă ascultă ca și pre tine…"

Samuil Clain, *Învățături* (Blaj, 1784, p. 13): „Auzimŭ și cetimŭ de patriiarșii cei din légea véche, că au trăit *atîța* și *atîța* ani…"

Altceva este repetițiunea anaforică: *atît* – *atît*, care poate să însemneze și m u l t și p u ț i n, după împrejurări; de exemplu m u l t, la Samuil Clain, p. 7: „*atîta* s-au ostenitŭ, *atîta* s-au muncitŭ, *atîtea* nevoi au răbdatŭ…", dar p u ț i n, la Costachi Negruzzi, *Scrisoarea XIII*: „Îl întrebai de unde este? Nu știu, răspundea; știu numai că mama cînd m-a lăut mi-a zis: Niță, dragul meu! să cumperi lumînărele și să le împarți pe la bisericele. *Atîta* știu, *atîta* fac…"

Cu sensul de p r e a p u ț i n:

I. Creangă, *Povestea porcului* (*Scrieri* I, p. 73): „un bordei ca vai de el, niște țoale rupte, așternute pe lăiți, și *atîta* era tot…”

Proverb:

„*Atît* de treabă este,
Numai jujeu îi lipsește”.

(Tocil., *Rev*., 1882, p. 235)

Balada *Codreanul*:

„Alelei, tîlhari păgîni!
Cum o să vă dau la cîni,
Că de-*atîta* sînteți buni!…”

Cu acest sens însă, *atît* se construiește mai bine cu elemente cari determină puținătatea: *atîta* n u m a i, d e c î t *atîta*.

Costachi Negruzzi, *Scrisoarea XXII*: „*Atîta* n u m a i că marfa lui e marfă ce nu aduce pagubă; ce nu se vinde, se mănîncă…”

Costachi Stamati, *Muza* I, p. 103:

„Și nici eu să spui nu pot
Cît de frumoasă era,
D e c î t *atîta* vă zic
Că ai ei galbeni zulufi
Pe la tîmple împletiți
În cosițe măruntel
Cu găitane de fir,
Era…”

v. *Decît*. – *Numai*.

În locuțiunea poporană: „a se mulțumi p e *atît*”, „a se lăsa p e *atît*”, sau „a se lăsa c u *atît*”, *atît* însemnează: mult, dar nu de ajuns.

Zilot, *Cron*., p. 113: „priimiți fiind de la Mateiu-vodă încoace, mai vîrtos neamul Cantacuzinilor, pentru milostivire a se chivernisi aici, încă și rudindu-se cu românii, ei nu s-au mulțumit c u *atîta*, ci au rîvnit și la scaunul domniei…”

Plugușorul din Dobrogea:

„Ist domn bun,
Vasile jupîn,
C u *atît* nu se lăsa,
Și degrabă apuca
În sat la Cegai
Ș-aduse opt cai…”

mai jos:

„C u -*atîta* nu se lăsa,
Ci la turmă se ducea,

Nouă saci luă vărgați
De la nouă turme fapți…”

(Burada, *Călăt.*, p., 32)

Balada *Soacra și nora*:

„Bine măre c-o-ngrijea,
Bine măre c-o hrănea:
Cu cojițe de mălai
Uscate de nouă ai,
Cu apșoara ploilor
Tot din troaca boilor;
Dar p-*atît* nu se lăsa,
Ci din gur-o tot certa…”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 623)

Balada *Doicilă*:

„Satul măre i-a tot dat
De prînzit și de cinat
Nouă cuptoare de pîini,
Nouă buți pline cu vin
Și bătlage cu rachiu
Ca să aibă ăl deliu,
Deliul Tătarului
Din fundul Buceagului.
Dar p-*atît* nu se lăsa,
Ce fată pe drum vedea,
Cu privirea mi-o ochea…”

(*Ibid.*, 578)

Balada *Gheorghelaș*:

„Dar p-*atît* nu te-ai lăsat
Pînă nu m-ai însurat
Cu-o nepoată ce mi-ai dat…
. . . .
Nici p-*atît* nu te-ai lăsat,
Și cînd fuse la-nsurat,
Atunci tu m-ai cununat…
. . . .
Nici p-*atît* nu te lăsai,
Bănișorii că-mi luai,
Cu mireasa că-mi plecai…”

(*Ib.*, 598)

 v. *Cu.* – *Las.* – *Pe.*

Ca particularitate fonetică, vom menționa forma *atiția* și *atite* la mitropolitul Varlam, 1643, I, f. 320 b: „așea și pre acestŭ cucon înaintĭa a *atitĭa* nâroze învise-lŭ…”, sau tot acolo, f. 25 a: „*atițea* ai fu viĭa acéĭa nice tâĭatâ, nice săpatâ…” De asemenea la mitropolitul Dosofteiu, *Liturgiar*, 1683, f. 97 a: „cine m-ar scula, pre un într-*atitĭa* rĭale ca acĭastĭa și-ntr-*atitĭa* cădzut păcate?…”; și mai jos, f. 118 b: „darâ noĭ, într-*atitĭa* ce sântem dăruiț, ca neȘte pizmaș ne pusăm…”

Atît nu vine din latinul a d - t a n t u m, după cum se crede generalmente, ci din rusticul e c c u - t a n t u m, de unde și italianul c o t a n t o. E curios că și Miklosich (*Lautl*. I, p. 22) admite derivațiunea din a d - t a n t u m, deși cunoaște formele guturale macedoromâne: *ahît*, *ahîta*, *ahtîntu*, *ahtînți*, în cari a h- se explică numai prin e c c u-. În *atît*, e c c u- s-a redus la *a*- întocmai ca în „așa = eccu-sic”, în „atare = cutare = eccu-talem”, în „aist = acest = ecc-istum” etc. Pe cînd românul *atît* = *ahtînt* se trage din e c c u - t a n t u m, francezul „autant” vine din „aliud-tantum”, iar italianul „altrettanto” din „alterum-tantum”, trei formațiuni deopotrivă latine vulgare.

v. [3]*Ac*. – *Acătare*. – *Atătînd*. – *Atîtică*. – *Atîtuț*.

[2]**ATÎT**, s.n.; quantum, somme déterminée. Românește nu se poate zice „un c î t”, ci numai „un *atît*”, cînd e vorba de o cîtime hotărîtă de bani sau de alte lucruri.

Caragea, *Legiuire*, 1818, p. 31: „Dobîndă să zice un *atît* ce după tocmeală dă datornicul împrumutătoriului său…”

Ibid., p. 37: „Tovărășiia iaste un feliu de obștire și să zice cînd doi inși sau mai mulți, tocmindu-se, vor pune toți cîte *atît*, cu care să negutătoresc împreună…”

v. *Atît*. – *Cîtime*.

ATÎTA. – v. *Atît*.

ATÎTÌCA. – v. *Atîtică*.

ATÎTÌCĂ, adv. et adj.; tantet, tantinet, aussi peu. Daminutiv din a t î t prin sufixul -ic. Își acață mai totdauna pe emfaticul -*a*: *atîtica*.

Ca adjectiv: „erai numai *atîtica*, nu mai mare, cînd te-am cunoscut întîia dată”.

Alexandri, *Peatra din casă*, sc. 10: „Parcă nu-mi vine a crede că-i ea, cucoană Zamfiră. Dintr-*atîtica*, s-a făcut coșcogea fătoi!…”

Ca adverb, la Caragiale, *O noapte furtunoasă*, act. II, sc. 1: „cum m-a făcut Dumnezeu pe mine, nu-i trec muierii nici *atîtica* din al meu…”

v. *Atît*. – *Atîtuț*. – *-ic*.

ATÎTÙȚ, adv. et adj.; tantet, tantinet, aussi peu. Sinonim cu a t î t i c ă. Derivă din a t î t prin sufixul deminutival -u ț, fără a avea nici o trebuință de un prototip latin t a n t u c e u m (Cihac). Se întrebuințează mai adesea cu emfaticul -a: *atîtuța*. *Lexicon Budan*: „*atătuț* sau *atătuța*, so klein, so wenig, so winzig”.

v. *Atît*. – *Atîtică*. – *-uț*.

ATÎTÙȚA. – v. *Atîtuț*.

ATLANGÌC. – v. *Altîngic*. – *Atingic*.

ATLÀS. – v. *Atlaz*.

ATLÀZ (plur. *atlazuri* și *atlaze*), s.n.; t. de comm.: satin. O stofă de mătasă fină și lucie. La români cuvîntul nu vine din turcul a t h l a s, ci din grecul bizantin ἀ τ - λ ά ζ ι, de unde finalul -*z*, niciodată *s*, în vechile texturi.

După un crisov muntenesc din 1572 (*Cond. ms. a Vieroșului*, p. 228 b, în Arh. Stat.), pentru o moșie s-a plătit, pe lîngă bani: „un caftan de *atlazu* și un conteș de urșinic încă din zilele răposatului Basarab-voevod cel bătrăn…"

În *Catastihul mănăstirii Galata* din 1588 (*Cuv. d. bătr*. I, p.198 sq.) se menționează: *atlaz* m u ș c h i, *atlaz* a l b a s t r u, *atlaz* r o ș u, *atlaz* n e g r u…"

Inventariul Cotrocenilor, 1681 (ms. în Arh. Stat.), passim, menționează o mulțime de feluri de atlaz întrebuințate la „odăjdii" bisericești: „*atlaz* vérde", „*atlaz* roșu", „*atlaz* durenghi cu flori mărunte cu vérde, cu roșu, cu albu", „*atlaz* ghiulghiuli cu flori albe și verzi", „*atlaz* albastru taratli", „*atlaz* cărmăz", „*atlaz* nărămzat", „*atlaz* mohorăt lucru de Veneția", „*atlaz* albu", „*atlaz* cemeni" etc.

Gheorgachi Logofătul, *Letop*. III, p. 315: „Fost-au obiceiu vechiu mai-nainte, de zioa Paștilor, la toți boierii de la vel-logofăt pănă la vel-comis, avea dar de la domn căte un postav mahut si căte un *atlaz* f l o r e n t i n…"

La 1705, la nunta Despei Căzăneascăi (*Cond. ms. a Hurezului*, nr. 1, p. 477, în Arh. Stat.) s-a plătit 12½ taleri pentru o „sucnă de *atlaz* galbenă cu sponce de argint poleite".

La plural se zicea deopotrivă *atlaze* și *atlazuri*.

Ion Neculce, *Letop*. II, p. 219: „s-au întins cîteva bucăți de *atlazuri* și de t ă f ț i pre îmbe părțile de uliță pe unde mergea Împăratul…"

Axinti Uricarul, *Letop*. II, p. 177: „dăruindu-le cai, sau postave, *atlaze* și alte daruri…"

În graiul poporan, ca și-n vechile texturi, se zice *atlaz*, nu *atlas*, rimînd totdauna cu „necaz".

Balada *Mogoș vornicul*, din Dobrogea:

„Ia pe Mogoș vornicul
Călare pe galbenul
Cu zăbunaș de *atlaz*;
Mor boierii de necaz…"

(Burada, *Călăt*., 157)

Doina *Toată lumea*:

„Cu scurteica de cutnie,
Place multora și mie,

Cu scurteica de *atlaz*,
Face multora-n necaz…”

(G.D.T., *Poez. pop.*, 314)

O rostire și mai poporană este *aclaz*, grupul consonantic *tl* fiind antipatic foneticei române.

Doină din Moldova:

„De iubit ea mă iubește,
Cu dragoste mă-nvălește
Cu oghialul de *aclaz*
Mor dușmanii de necaz…”

(Sevastos, *Cînt. moldov.*, 151)

v. *Taftă*.

ATMIȘCÈ, s.f.; t. de comm.: sorte de fourrure. Cunoaștem cuvîntul numai dintr-un act muntenesc din 1620 (*A.I.R.* I, 1, p. 139): „ĭ-amu datu un cal murgu cu șa turcească cu grana și cu frău, și o dulamă cabaniță cu guler cu vulpi de *atmișcele* roșiu…” Pare a fi un termen turcesc.

v. [1]*Turc*.

ATÒC, n. pr. pers. m. Într-un crisov moldovenesc din 1433 (*A.I.R.* I, 1, p. 81) se menționează boierul „Jurja *Atoc*”. Acest nume pare a fi deminutiv dintr-un At. Orice derivațiune ar fi prea ipotetică.

v. *-oc*.

A-TÒCMA, adv. et adj.; 1. au juste, tout juste, exactement; 2. parfaitement égal. Diferă de t o c m a numai prin prepozițiomalul *a* (= *ad*). Se întrebuințează în vechile texturi în loc de î n t o c m a, împreună cu derivatele a t o c m e s c sau a t o c - m e z „ajuster, accomoder, organiser”, a t o c m a r e sau a t o c m i r e „ajustement, arrangement”, a t o c m a t sau a t o c m i t „ajusté, arrangé”. Își prepune adesea pe d e: d e - *atocma*, fără vreo schimbare de sens. Se construiește obicinuit prin c u.

Miron Costin, *Letop.* I, p. 311, mirîndu-se de victoria lui Mateiu Basarab asupra căzacilor lui Timuș, raționează: „Cine ar putea să crează în socoteală să se înfrîngă oaste căzăcească cu tabără de oaste cum esto oastea muntenească? Nu să defaim; ce ori pedestrașul, ori călărețul vei socoti, și nu vei afla să hie de protiva sinețașului căzăcesc. Ce vei zice: fost-au acolo sirbi, unguri și leși, nu numai munteni. Așa este: leși au fost puțini; ce are hi făcut ei numai de are hi fost tocmală în oastea căzăcească pre obiceiul lor? Siimenii sirbi sau unguri nu-i aleg den munteni, nici sănt siimenii sirbi sau unguri *atocma* c u focul căzacilor…” = „parfaitement égaux à l’artillerie des Cosaques”.

Mitropolitul Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, Na văznesenie canon, f. 81 a: „ședzŭ de-a direapta părinteluĭ tău căce eștŭ d e - *atocma* și d e - a s ĭ a m e n ĭ a și într-un scaunŭ cu părintele…”

Acelaşi, *Synaxar*, 1683, oct. 10, f. 60 b: „I-au aruncat în temniţâ, ĭară pre svăntulŭ Theofanŭ, păţându-lŭ d ĭ - *atocma*, l-au trimis în Thesalonic la-nchisoare…”

Ibid., oct. 22, f. 77 a: „părintele nostru şi d e - *atocma* c u apostoliĭ Averchie…”

Acelaşi, 1673, f. 9 a:

„Viaţa-n pâmînt să-m calce *atocma* c u pravul
Şi slava să-m defaĭme precum li-ĭ năravul…”

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 24): „gîlciava lungă *atocma* iaste cu boala hronică…”

Ibid., p. 106: „pre dinluntru cu var şi cu prav de cărămidă şi sfărmături de piatră şi de marmore amestecate împlut era; şi tot locul înluntru pre aţă de-*atocma* a t o c - m a t era…”

Nic. Muste, *Letop*. III, p. 62: „acest domn Constantin Brăncovanul, săracul, de-a pururea se silia să supuie pre domnii din Moldova să-i fie supt ascultare, adecă ce ar pofti, ori de bine ori de rău, să nu-i easă din cuvănt; ce cu greu poate să se facă aceasta, avănd amăndoi aceşti domni ţări osăbite şi stăpănirea lor de *atocma*…”

v. *Aidoma*. – *Tocma*.

ATOCMÀRE
ATOCMÀT
ATOCMÈSC
ATOCMÈZ
ATOCMÌRE
ATOCMÌT
} v. *Atocma*.

ATRĂŢÈL (plur. *atrăţei*), s.m.; t. de botan.: Cynoglossum off., cynoglosse. Cihac (II, 477) mai aduce ca poporane formele *arăţel*, *otrăţel* şi *otăţel*, cărora le mai dă sensul de „Borago off.”, „Anchusa off.”, derivînd cuvîntul din maghiarul a t r a c é l, cu acelaşi înţeles, iar pe acesta din bohemul j i t r o c e l „Plantago major”. În *Dicţionarul Budan* sînt formele: *arăţel* şi *otrăţel* cu sinonimica: l i m b a - c î - n e l u i şi b o r a n ţ ă; la Laurian-Maxim: *arăţel*, *otăţel* şi *otrăţel*; la Dr. Polysu: *arăţel* şi *otrăţel*.

v. *Boranţă*.

ATÙNCE s. **ATÙNCI**, adv.; alors, pour lors. Se zice mai ades *atuncea*, cu amplificativul -*a* (v. [5]*A*), macedo-româneşte *atumcia*. Este latinul a d - t u n c sau mai bine a d - t u n c c e. Corespondinţa cu italianul a d u n q u e, provenţalul a d o n x, vechiul francez a d u n c (Cihac) e dubioasă din cauza lui $t = d$ şi a lui „-que”.

Coresi, 1577, ps. XVIII:

„Să nu mâ învăĭncure, *atunce* nevinovatŭ voĭu fi…”	„Si mei non fuerint dominati, t u n c immaculatus ero…”

Mitropolitul Dosofteiu, 1680, ps. XCII:

„Gata-ĭ scaunul tău de-*atuncĭa*…”	„Parata sedes tua ex-t u n c…”

Ca adverb de timp, *atunci* răspunde la întrebarea: c î n d?

Act moldovenesc din 1650 (*A.I.R.* I, 1, p. 79): „cănd vor goni péște cu nâvodul sau cu mreaja de vreo treabâ, *atunce* să fie cu știrea tuturor…”

Dosofteiu, 1673, f. 3 b:

„C î n d urgiĭa luĭ cea mare
Va arde fără-ncetare,
Atunce va fi ferice
De ceĭa ce nu pun price…”

Cîntec de nuntă:

„C î n d va da lapte din peatră,
Atunci m-oi mai face fată…”

(Marian, *Nunta*, p. 713)

Atunci este nu numai adverb de timp, dar și adverb condițional, corelativ lui d a c ă sau d e.

Mitropolitul Varlam, 1643, I, f. 97 a: „c ă n d ŭ să desparte sufletul nostru de trupŭ, *atunci* moare trupulŭ; așĭa și sufletulŭ d e să va despârți de Dumnedzău pentru fapte réle, *atunci* va muri cu moartĭa cĭa de véci…”

Dosofteiu, 1673, f. 27 b:

„Că d e nu mĭ-ar putia să-mĭ învince,
Atuncĭ aș fi în bunâ ferice
Ș-*atuncĭ* aș fi curățât de toate
De greșĭale cĭalĭa ce-s de moarte,
Ș-ar fi *atuncĭ* cu bine priĭmite
A rostuluĭ mĭeu, Doamne, cuvinte…”

Gr. Alexandrescu, *Inima mea e tristă*:

„D a c a din întîmplare
Vei nemeri o floare
Ce poartă un scump nume, ce-i zic: Nu-mă-uita,
Atunci, *atunci* gîndește
De mine că-ți vorbește…”

Ca adverb de timp, *atunci* poate să privească la trecut sau la viitor, la ce a f o s t *atunci* sau la ce va fi *atunci*, niciodată însă la prezinte, și astfel el se află în opozițiune cu a c u m.

Moxa, 1620, p. 356: „puserâ nume beséreciei Capitol, și de *atunce* pănâ a c u m noi chemâm besérecile latinești românéște capiște…”

Enachi Cogălniceanu, *Letop*. III, p. 198: „mai poroncind domnul (Constantin Mavrocordat) mitropolitului și episcopilor să facă tipografie fieștecare la eparhiea

lui ca să se tipărească cărți pi-nțăles, și așa s-au apucat de au făcut stampă, și d e *atunci* și p ă n - a c u m lucrează acea pomenire în pămîntul Moldovei…"

Zilot, *Cron*., p. 112:

„Cine să latre?
Cei ce împarte
Cu lupii turma
Ș-*atunci*, ș-a c u m a…"

Asociindu-și diferite prepozițiuni, *atunci* formează locuțiuni adverbiale:

p î n ă *atunci* „jusqu'alors";

p e *atunci* „dans ce temps-là";

d e *atunci* „depuis lors";

d e p e *atunci* „depuis ce temps-là".

Act muntenesc din 1683 (*A.I.R.* I, p. 62): „ĭ-am pus viile zălog p ă n ă *atuncea* la zi…"

Balada *Toma Alimoș*:

„Ce-ai văzut, om mai vedea,
Ce-am făcut, om judeca,
P î n -*atuncia*, măi fărtate,
Dă-ți mînia la o parte
Și bea ici pe jumătate…"

(G.D.T., *Poez. pop*., 583)

Costachi Negruzzi, *Scrisoarea X*: „Pe *atunce*, mitropolitul Antonie întîmplîndu-se a pribegi în Rusia, Patriarhia, făr-a mai aștepta alegerea, numi d-a dreptul la scaun pe arhiereul grec Nechifor…"

În privința locuțiunilor d e *atunci* și d e p r e *atunci* cată să observăm că ele sînt nu numai adverbiale, dar pot fi și adjectivale.

Adverbial:

Ion Neculce, *Letop*: II, p. 213: „au scornit și el (Dabija-vodă) acest obiceiu rău de vii de pogonul de vie căte un leu să dee, care de *atunce* s-au tras multă vreme la mulți domni…"

Ibid., p. 259: „scotea (Constantin-vv. Cantemir) mulțime de orănduele pe țară, și pe mazili dăjdi grele, și pe breslași greutate de s-au stins d e *atunce*, că era breslași mulți în țară…"

Act moldovenesc din 1656 (*A.I.R.* III, p. 250): „acel sat Mihălčul l-au fost cumpărat Gavril Moțocel moșul vistiĭarnicului Pelin și al de Gherman de la Ilea vamășul, și zapis č-aŭ fost d e p r e *atuncea* au perit…"

Dosofteiu, 1673, f. 35 b:

„Că ți-ĭ, Doamne, mila d e p r e - *atunce*
Aședzatâ spre toț cu gînd dulce…"

Dar d e *atunci* funcționează de tot adjectival, de exemplu în *Cuvîntul St-lui Ioan Crisostom*, text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al bis. St. Nic. din Brașov, p. 515):

„ce multâ depârtare vâzŭ de cătrâ acei pâstori ce-au fostŭ *atunce* de ceștea ce săntŭ a c u m, nicĭ săntŭ aceștea d e a c u m ŭ ca ceĭa d e *atunce*…”, unde „ceĭa d e *atunce*” însemnează „les homme d'alors”, nu „depuis lors”. De asemenea se poate zice: „cei d e p e *atunci*” = „les hommes de ce temps-là”, nu „depuis ce temps-là”.

T o t *atunci* se traduce prin „en méme temps, à la fois”, sau mai bine „alors même”.

Nic. Costin, *Letop*. II, p. 101: „Așijderea t o t *atuncea* și de la Crîm s-au sculat Devlet Gherei Han…”

În loc de t o t *atunci* se poate întrebuința mai energic adverbul compus a t u n c e ș i.

„Un idiotism foarte interesant este: „*atunci* ș i n i c i *atunci*”, prin care poporul exprimă o hotărîre nestrămutată fatalistă de a nu se supune chiar unei forțe majore.

Doină din Ardeal:

„Spune, bade, maică-ta
Că noi *atunci* ne-om lăsa
Cînd ea va ști număra
Penele de pe doi cuci,
Iarba de pe nouă lunci,
Poate-*atunci* ș i n i c i *atunci*!…”

(*Tribuna din Sibiu*, 1885, p. 182)

Doină din Bucovina:

„Doar *atunci* m-oi lecui,
Tocm-*atunci* m-oi doftori,
Cînd mi-i-aduce ghețișoară
'n mez de vară;
Doar atunci
Ș i n i c i *atunci*!…”

(Marian, *Buc*. II, 154)

Balada *Soarele și luna*:

„Und' s-a auzit
Și s-a pomenit
Să ia sor pe frate
Și frate pe sor?
De mi-i arăta,
Atunci te-oi lua,
Atunci, n i c i *atunci*!…”

(G.D.T., *Poez. pop*., 411)

Cîntecul *Fată de birău*:

„Bico, te-oi lua
Eu cînd oi vedea

Lupul cu cimpoi
Cioban după oi,
Atunci, nici *atunci*!…”

(*Ibid*., 333)

urmînd așa înainte ca refren. Noi credem însă că în acest cîntec, ca și în balada de mai sus, d. G.D. Teodorescu a supres din considerațiuni metrice pe „și”, căci poporul nu zice: „*atunci*, nici *atunci*”, ci totdauna: „*atunci* și nici *atunci*”.

I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb* (*Conv. lit*., 1877, p. 183): „rămînere-aș păgubaș de dînsul să rămîn, și să-l văd cînd mi-oi vedea ceafa, *atunci* și nici *atunci*, că tare mi-i negru înaintea ochilor…”

Alexandri, *Gură-cască*: „Deie Dumnezeu ca să ies mincinos, însă pînă *atunci* și nici *atunci* nime nu mi-a scoate din minte că orizonul politic e posomorît…”

Vrancea, *Sultănica*, p. 177:

„— Cînd vei lăsa focului viața de haiducie, viață de azi pînă mîine?

— Cînd iataganele ruginite de la căpătîiul tatei s-or schimba din văzduh în iatagane de aur; cînd din busuiocul de pe mormîntul lui vor răsări dafini și naramzi; cînd codrii or înfrunzi iarna ca și vara, vara ca și iarna; *atunci* și nici *atunci*!…”

O particularitate curat fonetică:

În *Legenda S-tei Vineri*, circa 1580 (*Cuv. d. bătr*. II, 147 sq.), alături cu *atunci* ne întimpină: *atuînci* (атȣꙟчи), *atoînce* (атоꙟче), *atoînci* (атоꙟчи), forme grafice dovedind că *n* se rostea ca o vocală nazală, din cauza căriia pe de o parte vocala labială ce-i precede șovăia între *u* și *o*, iar pe de alta putea să se vocalizeze de tot elementul nazal, ca în fragmentul argeșean din 1626 (*ibid*., p. 243): *atoce* (аточе).

v. *Acum*. – *Atuncești*. – *Cînd*.

ATÙNCEA
ATÙNCI } v. *Atunce*.
ATÙNCIA

ATÙNCEȘI, adv.; en même temps, à la fois, alors même. Adverb compus din atunce și din intensivul și (= lat. *sic*), ca și-n „același”, „acoloși” „acumași” etc. E mai energic decît locuțiunea sinonimică, tot atunce.

Ureche, *Letop*. I, p. 148: „Și curănd *atuncești* tămplăndu-se moartea lui Craiu Jicmond, n-au plinit făgăduința…”

Ibid., p. 159: „Atunce semn mare s-au arătat pe cer și au stătut multă vreme, și *atunce*și au trecut leșii Nistrul…”

Ibid., p. 191: „(Ion-vodă) *atuncești* în ziua de Paști au tăiat pré Ionașco Zbierea, și multe cazne făcea…”

Moxa, 1620, p. 367: „pre bietulŭ Pavlinŭ i tăe capul *atuncești*, ĭarâ pre înpărâteasa o goni…”

Același, p. 374: „deaca stătu Foca înpăratŭ și dobăndi scaunul și steagulŭ, *atuncești* treméserâ de prinserâ pre Mavrichie…”

Pravila Moldov., 1646, f. 33: „căndu să va fura nescui ceva, să strige cu glas mare și să facă gălčavă să să cutremure toțŭ, *atuncešŭ* într-acelŭ časŭ cănduŭ vor fura…”

v. *Atunce*. – *-și*.

-ÀȚ, suffixe formant certains substantifs tirés des participes en -a t. Sufixul *-aț* în f î n a ț, g ă i n a ț, v i n a ț, c î r n a ț, n-are a face cu latinul -a c e u s, de unde-l trag Diez, Cihac și alții (cfr. Ștefurea, *Conv. lit*., 1877, p. 217). Deja *Lexiconul Budan* a înțeles foarte bine că acest *-aț* vine din lat. -a t u s, probabilmente printr-o formă adjectivală intermediară -à t e u s. Astfel *fînaț* „prairie” nu este „fenaceum”, ci „fenateum”, de la „fenatum = fenum secatum et siccatum” (Du Cange, v. *Fenare*); *găinaț* „fiente de poules” nu este „gallinaceum”, ci „gallinateum”, de la un verb „gallinare”,”a găinà”, de unde și medio-latinul „gallinatus = pullus gallinaceus”; *vinaț* „produit de la vigne” nu este „vinaceum”, ci „vinateum”, de la latinul rustic „vinata = vinea”. Cît privește pe *cîrnaț*, forma primitivă c î r n a t = c a r n a t u m circulează în grai pînă astăzi, avînd ca plural c î r n a ț i, după analogia căruia s-a format apoi singularul c î r n a ț: dîndu-i-se ca plural c î r n a ț u r i. Dacă *cîrnaț* ar fi vechi în limbă, el ar avea un plural „cîrnațe”, după cum este: „fînaț – fînațe”, „găinaț – găinațe”, „vinaț – vinațe”.

v. [2]*-at*. – *-uț*. – *-eț*.

A-ȚÀMPURA (D-). – v. *Țampură*.

AȚAPÒC. – v. *Oțapoc*.

AȚĂ (plur. *ațe*), s.f.; „fil, filet, filament, fibre, ligne” (Cihac). În grai, și la plural se rostește *ață*. Latinul a c i a, cu aceeași tranzițiune fonetică *ci = ț*, ca în „facies = = față” sau „glacies = gheață”. Italienește a c c i a. Sinonim cu f i r, uneori chiar cu s f o a r ă, dar cu acea deosebire că sensul fundamental al *ației* este de a servi la cusut, de unde legătura-i cu a c, deja la vechii romani: „a c u s a c i a sque” (Titinius, ap. Nonium).

Costachi Negruzzi, *Cum am învățat românește*: „De unde au luat Adam și Eva a c și *ață* de au cusut frunzele de smochin?…”

Balada *Corbea*:

„Năpîrci ca u n d r e l e l e
S-au făcut ca grinzile,
Iar șerpii ca *ațele*
Acum sînt ca buțile…”

(G.D.T., *Poez. pop*., 533)

De aimintrea, la orice t o r t r ă s u c i t se poate zice *ață*, bunăoară: „leagă cu *ața* coarnele boului, a măsura locul cu *ața*, adecă cu f u n e a” (*L.M.*).

Ureche, *Letop*. I, p. 175: „(boierii) au tăiat *ațele* cortului asupra lui Ștefan-vodă, și acolo cu multe rane pătrunzăndu-l l-au omorît…”

La țărani se cheamă *ațe* legăturile de la opinci.

„Locuitorii de la munte poartă opinci, adesea și femeile. Opincile se leagă de picior cu nește *ață* făcute de păr din coadă sau coamă de cal negru sau păr de capră neagră, pe care răsucindu-l țăranii îl împletesc și acestea se chiamă *ațâ* n e g r e la opinci. Părul negru este privit în părțile despre munte ca cel mai frumos și la femei…" (I. Solescu, Suceava, c. Lămășeni).

„La ciobani *ața* cu care-și leagă opincile se zice t ă r s î n ă" (I. Rugescu, Iași, c. Bădeni).

Balada *Ion*:

„Mă dădui din deal în luncă
Să-mi leg *ața* la opincă,
Să-mi tai și de o măciucă…"

(Reteganu, *Cărțile săteanului*, 1886, p. 128)

Doină din Ardeal:

„Nu mă călca pe picior,
Că eu știu de ce ți-i dor;
Nu mă călca pe obiele,
Că eu știu de ce ți-i jele;
Nu mă călca pe opinci,
Că eu știu ce vrei să zici;
Și nu mă călca pe *ață*,
Că eu te cunosc pe față,
Pe ochi și pe buzișoare,
La inimă ce te doare…"

(*Tribuna din Sibiu*, 1886, p. 177)

Ața m ă m ă l i g e i:

„La mîncare mămăliga sau măliguța se taie cu o *ață* de cînepă" (I. Rugescu, Iași, c. Bădeni).

De aci vine în *Hora vinului*:

„Băgai mîna-n punga chingei,
Găsii *ața* mămăligei;
Băgai mîna-n buzunare,
Găsii cremene ș-amnare…"

(G.D.T., *Poez. pop.*, 333)

„*Ața* c u ț i t u l u i = firul de oțel care se desface de pe ascuțitul cuțitului prin continua ascuțire" (*L.M.*).

În mai multe obiceiuri poporane *ața* joacă un rol important, de exemplu:

„Pentru friguri se descîntă și se face 9 noduri pe o *ață*, pe care bolnavul o poartă apoi la gît" (Al. Stoenescu, Ialomița, c. Perieții).

„Femeia care vrea să nu se atingă lupul de vitele sale leagă un ac cu *ață* de mănușa doniței și-l poartă atîrnat în doniță cît vrea…" (*Țara nouă*, 1887, p. 192).

„Unii zic că vîrcolacii se suie la lună sau la soare pe *ața* ce s-a sucit într-o zi de duminică, iar alții cred că pe *ața* ce se toarce noaptea la lună” (G. Sireteanu, Botoșani, c. Rănghilești).

„Cînd cineva are judecată cu altul, își face o *ață* de cînepă de vară și, după ce a descîntat-o, se-ncinge cu ea peste mijloc, la genunche, la gleznele picioarelor, la mîni, la coate și la gît, aceasta spre a se putea uimi judecătorii de a-l pedepsi și a se pune lucrul la uitare…” (Pr. I. Călugăreanu, Tecuci, c. Movileni).

v. *Bobotează*.

În proverbi:

„A zburat puiul cu *ața*
Tocmai cînd era dulceața…”

cu varianta:

„A zburat puiul cu t e i u l
Tocmai cînd era temeiul…”

(Tocilescu, *Rev*. I, p. 233)

Despre un om flămînzit: „Nici *ață* n-am tras prin gură de aseară pîn-acum” (Pann, *Prov*. I, 22).

Despre îmbrăcăminte sărăcăcioasă sau jerpelită: „Din călcîie pîn’ la cap, haina lui mai mult *ață* decît față” (*Ibid*., I, 133).

„Mai mult *ață* decît față se vedea în al ei port,
De cînepă, in și lînă și de tot felul de tort…”

(*Ibid*., I, 137)

Despre năcazurile vieței: „Trăiește viață cîrpită cu *ață*” (*Ib*., I, 155); sau:

„Noroc și viață
Legată cu *ață*…”

(Baican, *Vorbe bune*, p. 9)

La românii de peste Carpați: „el e cu șerpar de *ață* = sărac” (R. Simu, Transilv., c. Orlat).

„A se ținea într-un fir de *ață* sau într-o *ață*”, o locuțiune proverbială despre ceea ce abia se ține.

„Necăjita lui viață
Se ține-ntr-un fir de *ață*…”

(Pann, I, 132)

„Dar a omului viață, după cum singur spuneai,
Se ține-ntr-un fir de *ață* și se rupe gînd cînd n-ai…”

(*Ibid*., II, 89)

Vrancea, *Sultănica*, p. 36: „viața ce abia se mai ține într-o *ață*…”

Ion Creangă, *Stan Pățitul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 24): „un ciofligar de-alde tine, dar acela era o leacă mai chipos și altfel îmbrăcat:

Cu antereu de canavață,
Ce se ține numa-n *ață*,
Și cu nădragi de anglie
Petece pe ei o mie…”

Un fir de *ață* însemnează în genere ceva foarte mic sau foarte puțin.
A. Pann, *Prov*. III, 96:

„Nu sta să ne dai povață,
Că nici cît un fir de *ață*
Nu-ți dăm prin gură să tragi…”

Același, II, 11:

„Cînd va fi-mpărat, să știe și închisoarea cum e,
Iar nu pentr-un fir de *ață* or d-altceva vinovat,
Să-l ție pe toată viața în pușcărie băgat…”

Idiotismul: din fir pînă-n *ață* = cu toate amănuntele oricît de mici.
Pann, II, 96:

„În scurt, nu ajunge omului viață
Ca să-i spuie toate d i n f i r p î n ă - n *ață*…”

Același, II, 142:

„Și îi povestiră d i n f i r p î n ă - n *ață*
Pentru ce veniră ei de dimineață…”

Vrancea, *Sultănica*, p. 141: „mestecă pesmeți de Brașov, urmărindu-și fiecare gîndurile și planurile, cari ar fi putut izbuti, d i n f i r p î n ă - n *ață*, fără cutare greșeală, cutare lăcomie…”

v. *A-fir-a-păr*.

În graiul vechi: „pînă într-un cap de *ață*, pînă la un cap de *ață* = fără a lăsa nemic”.

Nic. Costin, *Letop*. II, p. 56: „au încărcat și bucate și vinul și grîul p ă n ă î n - t r - u n c a p d e *ață*, de au lăsat numai peatră seacă…”

Ion Neculce, *ibid.*, p. 210: „i-au plătit lucrurile toate acele de la senatori ce-i luasă p ă n ă l a u n c a p d e *ață*…”

Același, p. 229: „măncat-au tot, și păne și dobitoc, și au jăcuit tot p ă n ă l a u n c a p d e *ață*…”

Cu același sens se zicea altădată: „pînă la un cap de a c”.

v. [1]*Ac* [vol. I, p. 110].

E foarte interesantă locuțiunea poporană: „t r a g e *ața* l a…”, prin care se exprimă o forță maioră, o necesitate fatală.

A. Pann, *Prov*. I, 57:

„Pesemne p ă c a t u l și *ața* îi trage
Amîndoi viața în nevoi să-și bage…"

Basmul *Șearpele moșului* (D. Stăncescu, *Basme*, p. 50): „…n-aveau copii neam. Se tot gîndeau ei să ia vrunu de suflet, dar nu-i prea t r ă g e a *ața*, că de! alta e copilul tău ș-alta e ăl de suflet…"

Basmul *Poveste țărănească* (Ispirescu, *Legende*, p. 260): „era să uit a vă spune că în curtea Zmeoaicei era de jur împrejur pari înfipți în pămînt, și în fiecare par cîte un cap de om din cei ce îi t r ă g e a *ața* l a m o a r t e și-i împingeau păcatele să-i calce hotarele…"

Basmul *Cei trei frați* (*ibid*., p. 280): „Gazda se sili în toate chipurile să-l oprească de la această otărîre a sa. Fu peste putință. Îl t r ă g e a *ața* l a r e l e…"

Scapin de Molière, trad. de C. Rasti (1836, p. 76): „Cînd este să-i vie omului la cap, parcă-l t r a g e *ața*…"

Ghicitoarea despre „pepenele":

„*Ațe*-ntinse,
Gheme strînse".

(Ispirescu, *Ghicitori*, p. 25)

C a p e *ață* = drept, fără cotitură."

Cantemir, *Ist*. *ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 105): „pre malurile gîrlei, tot féliul de pomăt roditoriu și tot copaciul frunzos și umbros, di-a rîndul, ca cum pre *ață* di-a dreptul, și unul de altul di-a departe ca cum cu pirghélul ar fi fost puși, frumos odrăsliia…"

De aci *ață* se întrebuințează adverbial, fără nici o prepozițiune, cu sensul de „en ligne droite".

Basmul *Tămîia dracului* (Reteganu, *Povești ardelenești* II, p. 65):

„Și merge dracul cel mai isteț *ață* la mănăstirea sfîntului părinte, ș-acolo se dă peste cap și se face o fată frumoasă…"

Basmul *Arvinte* (*ibid*., V, p. 83): „buna mea muiere prinde a plînge și merge *ață* la curte…"

În fine, ca termen topic, *ațe* se zicea la păraie mici, „un fil d'eau".

Crisov moldovenesc de la Alexandru-vodă din 1630 (*Doc*. *Rom*. II, nr. 1, p. 1, 3, în Arh. Stat.): „părăul Bicazului în sus pănă în gura Jidanuluĭ, de ci Jidanul în sus pănă în gura Bistriĭ, și iară Bicazul în sus pănă în obărșiile *Aților*, și toate *Ațăle*, și de acolo pănă la muntele lungu…" Apoi în crisovul de la Moise Movilă din 1631 se repetă: pînă la obărșiĭale *Ațelor* și *Ațele* toate…"

v. *Bumbăcel*. – *Fir*. – *Sfoară*. – *Nojiță*. – *Tărsînă*…

[2]**AȚĂ**, adv.; directement, tout droit.

v. [1]*Ață*.

[3]**AȚĂ**, s.f.; fil d'eau. – v. [1]*Ață*.

AȚEGÀN, s.m.; t. de météor. popul.: vent du nord-est, bise. Aproape sinonim cu c r i v ă ț. Termen propriu românilor de peste Olt pînă-n Banat, fie sub forma *ațegan*, fie aspirat: h ă ț ă g a n.

„H ă ț ă g a n u l = vîntul de la nord" (M. Dragalina, Banat, c. Borlova).

„Vîntul mare = cel de la apus; *ațegan* = cel de la răsărit" (Pr. R. Popescu, Mehedinți, c. Isverna).

Este învederat că *ațegan* însemnează „vînt care vine din H a ț e g", adecă din partea Transilvaniei, spre nord-răsărit de Oltenia și de Banat, iar numele topic H a - ț e g, la rîndul său, este un cuvînt întrebuințat pînă astăzi în munții Țărei Românești cu sens de „pădurice":

„Cuvinte pentru locuri acoperite de arbori sălbateci: codru, pădure, h a ț e g, rediu, zăvoi. H a ț e g vrea să zică pădure măruntă, tînără, tufiș, lăstar des" (N. Panaitescu, Muscel, c. Băjești).

Prin urmare, h à ț e g diferă numai prin sufix de h ă ț ì ș „buisson, taillis", despre a cărora derivațiune din tulpina h a ț a se vedea la locul său.

v. *Crivăț*. – *Hațeg*. – *Hățiș*.

AȚEGÀNĂ. – v. *Hățăgană*.

[1]**AȚÌCĂ**, s.f.; fil fin. Deminutiv din a ț ă și sinonim cu a ț i ș o a r ă.

v. *Ațișoară*. – *Tiriplic*.

[2]**AȚÌCĂ**, s.f.; t. de comm.: sorte de toiles. Un fel de pînză subțire, făcută numai din *ață* ca urzeală și ca bătătură.

v. [1]*Ațică*.

[3]**AȚÌCĂ**, s.f.; t. de choréogr. popul.: une sorte de danse villageoise. Acest joc țărănesc e propriu județelor Prahova și Buzău. Noi îl cunoaștem din satele Cislău, Pătărlagi, Măruntiș, Benga, Brebu, Mălăești, Provița, Pietroasa, Nehoiu, Viperești, Cîndești, Gherghița, Udrești etc.

Jipescu, *Opincaru*, p. 51, înșirînd danțurile țărănești: „ca-la-Breaza, doi-dă-mînă, sultănica, *ațica*, ardilineasca…"

„*Ațica* se joacă în chipul următor: Flăcăul ia de mînă o fată, se opresc fața-n față, fac trei mișcări din mîni: una la dreapta, una la stînga și alta iar la dreapta, apoi pornesc înainte făcînd trei pași spre dreapta, se întorc la locul de unde au plecat, fac alți trei pași spre stînga, se întorc iarăși etc. Părechi pot fi una sau mai multe. Cînd joacă numai flăcăi, mai rar, atunci ei se prind de mîini sau și cu mîinile pe umeri, oricît de mulți, ca și la sîrba sau brîul, făcînd apoi aceleași mișcări. Sătenii țin foarte mult la *ațica*." Această notiță o datorim d-lui profesor B. Iorgulescu din Buzău, împreună cu notațiunea de mai jos după jocul lăutarilor, cari cîntă întocmai așa, cu lipsa de patru tacte în partea III:

Ca termen coreografic, ațica să fie oare un deminutiv din a ț ă? Ar fi anevoie a găsi vreo analogie între o a ț ă și între mișcările acestui joc. Să fie oare un nume personal, bunăoară ca la danțul „Sultănica”? E mai probabil; însă ce fel de nume? La serbi A ț a e deminutiv din „Alexie” (Karadžič, v. Аца), de unde ar fi A ț i c ă , ca „Costică” din „Costa”, „Petrică” din „Petru” etc., sau ca la femei, „Mițică” din „Miță”. Oricum, ar rămînea totuși a se cerceta originea logică a acestei denumiri.

v. *Brîul*. – *Sultănică*.

AȚIGÀN. – v. *Țigan*.

[1]AȚÌN (*aținut*, *aținere*), vb.; guetter, être aux aguets. Din latinul a t t i n e o cu sensul de a ținea strîns sau de aproape, ca la Plaut: „ante oculos a t t i n e s = *ații* denaintea ochilor”. Locuțiunea tipică, din care derivă celelalte accepțiuni, este: *ațin* c a l e a cuiva, de unde apoi reflexiv: m ă *ațin* î n c a l e. În balada *Miul Cobiul* se întrebuințează chiar „ț i n calea” ca sinonim cu „m ă *ațin*”:

„Și p-aici s-*ațin*,
Calea că mi-ți ț i n
Patruzeci și cinci,
Cincizeci fără cinci
De voinici levinți…”

(G.D.T., *Poez. pop*., 491)

Doină din Moldova:

„Calea mîndrei *aținui*
O florică de-i cerui:
Cerui floarea sînului,
Ea-mi dă floarea crinului;
Cerui floarea din guriță,
Ea-mi dă floarea garofiță…”

(Alex. *Poez. pop*.[2], 237)

Alta:

„Aș veni și n-am cu cine,
Dușmanul c a l e a-mi *aține*,
Și-ntre noi un deal ș-o vale
Strică dragostile tale…”

(*Conv. lit.*; 1886, p. 619)

Alexandri, *Surugiul*:

„Iar cînd un dușman c a l e a-mi *aține*;
Îi dezmierd fața cu șfichiu de foc…”

Același, *Boieri și ciocoi*, act. I, sc.10: „Domnule Radu, trezește-te că vine dușmanul… să-i *aținem* c a l e a…”

A. Vlăhuță, *Nuvele*, p. 129: „Tu, om să sfărîmi petrele-n palmă; în loc să te-apuci de-o treabă, *ații* c a l e a celei fete și-ți prăpădești ziua pe fleacuri…”

În loc de „*ațin* calea” se zice mai puțin energic: m ă *ațin* la drumuri, la potici; sau numai: m ă *ațin*.

Alexandri, *Concertul în luncă*:

„Frățiori și romănițe, care se *ațin* la drumuri,
Clopoței și măzărele îmbătate de parfumuri…”

Doina *Iubirile*:

„Iubirile care-s mari
Stau la drumuri ca tîlhari,
Iubirile care-s mici
Se *ațin* pe la potici…”

(Alex., *Poez. pop.*[2], 304)

Balada *Mihu Copilul*:

„Dar ce mă apasă
Și-n drum nu mă lasă,
Că s-*ațin* pe-aici
Patruzeci și cinci
Cincizeci fără cinci
De haiduci levinți…”

„*Ațin*’te! unul din strigătele vînătorești” (Pr. P. Dobrea, Prahova, c. Dîrmănești).

„Termeni vînătorești: se duce la pîndă, se *aține*, face pătul…” (Gr. Bantaș, Iași, c. Stînca).

I. Creangă, *Danilă Prepeleac* (*Conv. lit.*, 1876, p. 457): „Acela-i copilul meu cel mai mic. *Aține*-te! Și cînd l-oi trezi din somn, să te iei după el…”

Alexandri, *Cetatea Neamțului*, act. II, sc. 4: „*Ațineți*-vă, fraților, că acu-i greul! Sobiețki însuși o rădicat steagul crăiesc…”

Figurat, se poate zice: mă *ațin* la foloase, la cîștig, la petreceri etc.

Jipescu, *Opincaru*, p. 103: „Streinu va-ntîi să hiie-mpămîntenit cu zisa aleșilor țări[i], și pă urmă să s-*ațiie* la drepturi…”

v. *Țin*.

[2]AȚÌN (*aținat*, *aținare*), vb.; suspendre, attacher. Diferă numai prin prepoziționalul *a* (= *ad*) de „î n ț i n = aliquid leviter adfigo, etwas dicht anfüngen”, pe care *Lexiconul Budan* îl trage din latinul i n - t e n e o, de unde însă el nu poate veni, căci ar da în flexiune pe „înținut, înținere”, iar nu pe „ințìnat, înținare”. *Ațin*, ca și sinonimul î n ț i n, derivă din prototipuri a d - t e n a r e, i n - t e n a r e, de la latinul t e n u s „corde, cordage”, de unde și medio-latinul t e n a „vittarum extremitas d e p e n - d e n s” (Du Cange), însemnînd, prin urmare, a anina ceva de o cordeluță sau sforicică. Sava Barcianu aduce numai participiul trecut *aținat* „hängend”, pe care-l găsim și-n doina din Ardeal:

„Trandafir verde-*aținat*,
Asară te-am așteptat
Tot cu foc și cu lumină
Și cu dor de la inimă…”

(R. Simu, c. Orlat)

Laurian și Maxim (*Gloss*., 31) au confundat pe *ațin* cu h î ț î n „secouer”.

v. *Înțin*.

AȚINÀRE
AȚINÀT } v. [2]*Ațin*.

AȚINÈRE, s.f.; l’infin. d ’ a ț i n pris comme substantif: 1. action d’être aux aguets; 2. vigilance, persistance. În prima accepțiune, reproduce sensul fundamental al verbului: *aținerea* drumului; accepțiunea a doua, foarte nemerită, ne întimpină la Nic. Costin, *Letop*. II, p. 107: „noi, cineși din partea sa, cu sfîntă *aținere* făgăduim…”

v. [1]*Ațin*.

AȚINTÀRE. – v. *Ațintez*.

AȚINTÀT, -Ă, adj.; le part. passé d ’ a ț i n t e z pris comme adjectif: fixé. Îndreptat spre o ț i n t ă.

Balada *Pintea viteazul*:

„Din mine puteți afla
Că moartea mea că va sta
Din trei fire de grîu sfînt,
Dintr-un plumb micuț d-argint

Bine-n armă îndesat
Și la peptu-mi *ațintat*…”

(Reteganu, *Trandafiri*, p. 81)

v. *Ațintez*. – *Ațintit*.

AȚINTÈSC (*ațintit*, *ațintire*), vb.; fixer, pointer, viser. Sinonim cu ț i n t e s c, din care derivă prin prepoziționalul *a* (= *ad*).

Basmul *Cei trei frați* (Ispirescu, *Legende*, p. 283): „Apoi ochii tuturor se *ațintiră* la măiastra, și mărturisiră că așa frumusețe de muiere nici c-au mai văzut…”

Jipescu, *Opincaru*, p. 92: „Șăzînd lungit, într-un răsărit dă soare, pă iarba muntelui Gămăliea – mai iera trei zile, pare-mi-să, pîn'la la Sîn-Pietru – auzii buciumu păstoresc. Sunetu lui mi-*ațintiră* și urechia și inima…”

v. *Ațintez*. – *Ațintit*. – *Țintă*. – *Țintesc*.

AȚINTÈZ (*ațintat*, *ațintare*), vb.; fixer, pointer, viser. O variantă a lui a ț i n t e s c.

Gr. Alexandrescu, *La Drăgășani*:

„Și ochi[i]-mi s-*ațintară* pe semnul mîntuinței
Ce singur se înalță în locul de suspin…”

Același, *Barca*:

„Din rătăcita-mi barcă, ce-o las la întîmplare,
Ochii mei către ceruri uimit îi *ațintez*…”

I. Văcărescu, p. 105:

„Ochilor, *ațintați*
În cer icoana sfîntă!…”

v. *Ațintesc*. – *Ațintat*.

AȚINTÌRE. – v. *Ațintesc*.

AȚINTÌT, -Ă, adj.; le part. passé d ' a ț i n t e s c pris comme adjectif: fixé. O variantă a lui a ț i n t a t.

Filimon, *Ciocoii vechi*, p. 14: „Junele, a cărui atențiune era *ațintită* la cea mai mică mișcare ce se petrecea, auzi și el acest zgomot…”

A. Odobescu, *Pseudokyn.*, p. 7: „Și eu am văzut cîrdurile de dropii, cutrierînd, cu pas măsurat și cu capul *ațintit* la pază, acele șesuri fără margine…”

I. Slavici, *Novele*, p. 182: „O clipită privirea lui rămase *ațintită* asupra Ilenei…”

v. *Ațintesc*. – *Ațintat*.

AȚIPEALĂ (plur. *ațipeli*), s.f.; assoupissement. Înțepenire după m o ț ă i a l ă și înainte de a d o r m i r e. Sinonim cu a ț i p i r e, dar cu o nuanță mai substantivală.

Jipescu, *Opincaru*, p. 103: „cînd te trezești că ai drepturi, scoală din *ațipeală*…” v. *Ațipesc*. – *-eală*.

AȚIPÈSC (*ațipit*, *ațipire*), vb.; s'assoupir. Sinonim cu a d o r m și m o ț ă i e s c, dar exprimînd o fază intermediară; cînd cineva *ațipește*, nu mai m o ț ă i e ș t e, dar poate să *ațipească* fără a fi încă a d o r m i t. Este un început de a d o r m i r e, caracterizat mai ales prin nemișcare, și un sfîrșit de m o ț ă i r e, în care omul se mai leagănă sau dă din cap. Cihac (II, 3) trage pe ațipesc din slavicul s ŭ p a t i, z a s y - p a t i, z a s i p i t i „dormir, s'endormir”; o etimologie în care sensurile se-mpacă, însă numai sensurile. Sub raportul fonetic, slavicul z a s i p ì - e peste putință să devină la români *ațipi*-, căci pe de o parte noi conservăm totdauna în cuvintele împrumutate de la slavi pe prepozițonalul „za”: *zăbavă*, *zălog*, *zămislesc*, *zavistie*, *zăvod* etc., iar pe de alta, fie împrumutul de orice natură, un *s* între vocale nu se preface în *ț*, cel puțin cînd nu se învecinează cu o consoană dentală pentru ca tranzițiunea să fie justificată printr-o acomodațiune. Mai întîi, *a*- în *ațipesc* este prepozițonalul *a* = a d, ca și-n „adorm” sau în „aromesc”; restul, *-țipesc*, este latinul s t u p e s c o, incoativ de la s t u p e o. S t u p e o, s t u p e s c o exprimă tocmai noțiunea de a cădea în nemișcare ca în *ațipesc*, de unde la Cicerone (*Acc*. V, 36): „cum hic s e m i s o m n u s s t u p e r e t”, iar într-un text mediolatin (Du Cange, ed. Carpent. VI, 398): „suspensis sensuum exteriorum actibus ac s t u p i t o c o r - p o r e quasi lapis reddebatur immobilis”. Vocala în latinul s t u p (e o) = gr. στύφ(ω) era acea vocală nehotărîtă între *i* și *u* pentru care împăratul Claudiu voia să născocească o literă specială; de aceea în „stupeo” și „stipo” radicala este aceeași (cfr. Corssen, *Ausspr*.² I, 505), iar în latina vulgară circulau deopotrivă „stippa” și „stuppa”, „stipare” și”stupare” (Du Cange). În scurt, românul *ațipesc* este latinul a d - s t i p e s c o sau a s t i p e s c o.

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1681, noevr. 4 (f. 106 a): „ș-am *ațăpitŭ* puțânelŭ de am d o r m i t suptŭ umbrâ de um pomŭ…”

Vrancea, *Sultănica*, p. 128: „Șeful de masă tresări ca un om care *ațipind* pe scaun m o ț ă i e și se izbește cu barba de pept…”, unde *ațipire* nu este încă deplină, deoarăce mai urmează m o ț ă i r e.

Același raport ne întimpină mai jos între *ațipesc* și c l i p e s c sau c l i p o - c e s c, adecă mai mișc din ochi.

Balada *Drăguța înșelată*:

„Maica tot lucra,
Mereu se-nvîrtea,
Toate le făcea,
Iar fiica ședea
Cu ochii c l i p i n d,
În somn *ațipind*…”

(G.D.T., *Poez. pop*., 661)

Basmul *Fata Ciudei* (Sbiera, *Povești*, p. 60): „Tot nu se da somnului, tot se-mbărbăta; dară mai pe urmă au fost biruit de fire și au *ațipit* puțin. Cum au c l i p o c i t, au slăbit căpăstrul din mînă…”

În Banat, îmi scrie d. S. Liuba din Maidan că pe lîngă *ațipesc* se întrebuințează în loc de m o ț ă i e s c verbul c u c ă i e s c, neapărat de la „cuc = amețit” (Marian, *Ornit*. I, p. 47).

După fiecare deșteptare din somn, urmează o nouă *ațipire* înainte de a d o r m i r e.

I. Creangă, *Ivan Turbincă* (*Scrieri* I, p. 302): „Ce-ar mai fi și cutremurile ieste, zise Ivan, mai făcînd cîteva cruci pînă la pămînt, și apoi iară se culcă. Dară cînd să *ațipească*, deodată se aud prin casă o mulțime de glasuri…”

Doină din Ardeal:

„— Trandafir de pe fereastră,
Nevastă, dragă nevastă,
Scoală, mulge vacile,
Că răsare soarele!
— Foaie verde de dudău,
Măi bărbate, dragul meu,
Lasă să mai *ațipesc*,
Că minteni le țîrcotesc!

(J.B., *Trans*., 456)

Basmul *Pici ramură* (Stăncescu, *Basme*, p. 15): „Noaptea nu *ațipi* nici cît dai într-un amnar…”

„O formă gerundială curat poporană, *ațipindă* în loc de *ațipind*, la Jipescu, *Opincaru*, p. 38: „Colindători[i] dă trimiși pleacă la alți săteni, îi scoală și pă ei, ș-apăi se-ntorc iară la hăi dîntîi care li să par mai codelnici și-i dășteaptă d-or hi *ațipindă*…”

v. *Adorm*. – *Aromesc*. – *Cucăiesc*. – *Moțăiesc*. – *Somn*…

AȚIPÌRE
AȚIPÌT, -Ă } v. *Ațipesc*. – *Ațipeală*.

AȚIȘOARĂ (plur. *ați*șoare), s.f.; petit fil, filet. Deminutiv din a ț ă. Sinonim cu a ț i c ă.

Țichindeal, *Fabule*, 1814, p. 156: „Copii! Iată ceuca céia ce gîndea a fi mai mare decît un vultur. – Aceștea legîndu-o cu *ațișoare* de picior, o hrănea și se juca cu ea…”

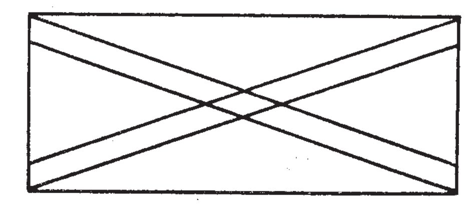
Același, p. 261: „capul mieu numai cît într-o *ațișoară* atîrnă…”

v. *Ață*. – *Ațișoarele*. – *-iș*. – *-oară*.

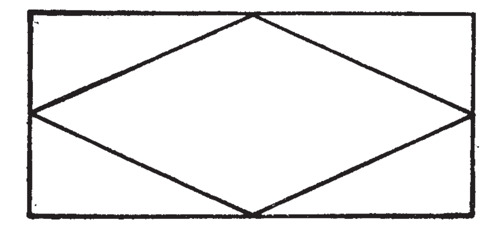
AȚIȘOARELE, s.f. pl. artic.; sorte de jeu enfantin. Copiii iau cîte doi o a ț ă lungă și, întinzînd-o legată la capete printre degetele amînduror mînilor, îi dau diferite figure geometrice, numite: o g l i n d ă, m a s ă, c r u c e etc.; bunăoară: o g l i n d a sau a p a:

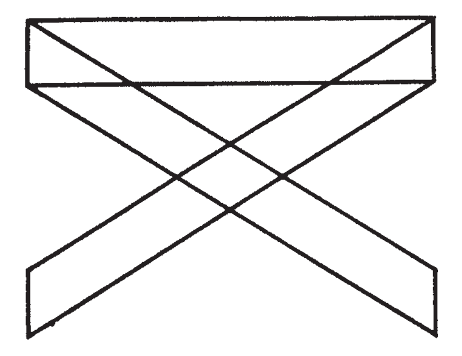
c r u c e a:

m a s a:

s c r î n c i o b u l:

v. *Ațișoară*. – *Copil*.

AȚÌȚ (*ațițat*, *ațițare*), vb.; attiser, exciter, stimuler, susciter. „A *ațița*, a a p r i n d e focul; a î n t ă r î t a, a r ă s c u l a, a î n t e ț i, a î m b o l d i, a s u m u ț a" (Costinescu). „*Ațițare* = a a p r i n d e focul, de aci în genere a aprinde, a deștepta, a înflăcăra" (*L.M.*). În privința focului, *ațiț* este aceea ce-i s c o r n e s c în privința vîntului, de unde și apropiarea între ambele cuvinte.

Dionisie Eclesiarcul, *Chron*. (Papiu, *Monum*. II, p. 168): „răsmirița aceasta a doua într-acestași chip s-au s c o r n i t și s-au *ațițat*…"

A face f o c materialmente, a sufla pentru ca să se aprinză mai bine, este sensul fundamental al lui *ațiț*.

Moxa, 1620, p. 354: „veni unŭ lupŭ deîn pădure și purta gâtejii de bâga în f o - c ŭ, iarâ unŭ vulturŭ bâtea cu arepile și aducĭa văntŭ de-lŭ *ațița*…”

O maximă d-ale vornicului Iordachi Golescu (*Conv. lit.*, 1874, p. 74): „Cum vîntul *ațiță* f o c u l, așa vorba *ațiță* vrajba”.

Basmul *Poveste țărănească* (Ispirescu, *Legende*, p. 254): „De mai ținea lupta numai cît ai *ațița* un f o c, s-ar fi muiat și cine știe ce se întîmpla…”

I. Creangă, *Capra cu trei iezi* (*Conv. lit.*, 1875, p. 342): „Și așa zicind, pune poalele-n brîu, își suflecă mînicele, *ațîță* f o c u l și s-apucă de făcut bucate…”

A. Pann, *Prov*. II, 153:

„Cu o mînă îi dă țîță,
Cu alta focul *ațîță*…”

Proverb: „Dintr-o scînteie se *ațîță* focul” (Pann, II, 93).

Locuțiunea proverbială: „îmi *ațiț* paie în cap = îmi fac nevoie” (*Lex. Bud.*); mai obicinuit: „îmi a p r i n d paie în cap”.

De la foc, *ațiț* se îndrumează spre alte accepțiuni trecînd mai întîi prin asociațiunea de idei cu f e r b i n t e, a p r i n s, î n f l ă c ă r a t etc.

Cantemir, *Chron*. I, p. 241: „care lucru pre cît inima lui Traian aŭ înpuns, pre atîta, î n f i e r b î n t î n d - o, spre izbîndire și răscumpărare au *ațițat*-o…”

A. Pann, *Moș Albu* I, p. 39:

„Căci, dacă se stinge dorul cel a p r i n s din căpătîi,
Niciodată nu se poate să s-*ațîțe* ca întîi…”

Același, Prov. III, 85: „Plosca-l *ațîță* mai tare de se făcu numai f o c…”

Ațiț v r a j b ă:

Nic. Muste, *Letop*. III, p. 41: „iară Ilie Cantacuzino acolo au rămas, *ațițăndu*-se vrajbă între domnul muntenesc și între Mihai-vodă…”

Beldiman, *Tragod*., v. 1493:

„Vrajbă între ei s-*ațîță*, cad întru nemulțumire,
Care de care să ieie a țărei ocîrmuire…”

Ațiț z a r v ă sau z o r b a l î c:

Cantemir, *Chron*. I, p. 61: „mare pîrjol de zarvă și nepotolită gîlceavă s-au *ațițat* între greci…”

Același, II, p. 38: „pricinele zarvelor, carele spre apus ca un pojar nestîns și nepotolit să *ațița* și să lățiia…”

Nic. Muste, *Letop*. III, p. 64: „mare zarvă s-au *ațițat* în țară, îmmulțindu-se tălharii…”; și mai jos, p. 70: „de cîte ori zarve ca aceste s-au *ațițat* asupra vreunui domn, tot de risipa țerei au fost…”

Nic. Costin, *Letop*. II, p. 57: „cînd au sosit Costantin-vodă la Udriiu, eată că s-au *ațițat* și zorbalîc întru împărăția turcească…”

Același, p. 76: „dentr-aceea s-au *ațițat* și alte răutăți de s-au stricat și pacea între turci și între moscali…”

Ațiț n e v o i, a m e s t e c ă t u r i, p i z m e:

Ureche, *Letop*. I, p. 161: „unul cu altul cerca sfat ce vor putea face, ca să poată hălădui de atâte nevoi ce s-au *ațițat* în țeară…”

Același, p. 106: „atâta zavistie au *ațițat*, că în loc de înpreunare nici să auză de numele Papii…”

Ațiț b o a l ă:

Enachi Cogălniceanu, *Letop*. III, p. 192: „începu a se auzi pe unile locuri de ciumă, care nu dă puțină spaimă la tot norodul, nefiind deprinși acei lăcuitori cu de aceste feliuri de boale, care boală au întrat și în earnă pi-ncet, iar de primăvară s-au *ațițat* foarte tare…”

I. Văcărescu, p. 71:

„Fiori grele-nspăimîntate
Dai din buze cînd zîmbești,
Ațiți j u n g h i u r i necurmate,
Robești, fermeci, minți uimești…”

Ațiț s p r e:

Axinte Uricarul, *Letop*. II, p. 171: „(Carol XII) earăși făcând amestecături, au *ațițat* pre împăratul turcesc s p r e oștire împotriva moscalilor…”

Foarte rar se întrebuințează *ațiț* cînd e vorba de ceva bun sau plăcut, bunăoară:

A. Pann, *Prov*. II, 136:

„Mergînd ea, găsește în plîns pe copila,
Și privind la dînaa, i s-*ațîță* m i l a…”

Alexandri, *Românii și poezia lor*: „Ele (horele) *ațîță* v e s e l i a jocului și adeseori, dezvălind tainele inimelor, slujesc de misterioasă coînțelegere între acei ce se iubesc…”

Gr. Alexandrescu, *Viața cîmpenească*:

„„Ca cercul acel supțire
Ce-*ațiță* din întîmplare
Pe-o undă nemișcătoare
Un vînt cu lină suflare…”

Cuvîntul *ațiț* e învederat latin, dar nu se găsește în latinitatea clasică. Gröber (*Arch. f. lat. Lexikogr*., t. I, p. 244) construiește o formă latină vulgară a t t i t i a r e, de unde span. *attizar*, vechi-franc. *atisier*, nou-francez *attiser*, prov. *atisar*, catal. *atiar*, portug. *atisar*, retorom. *s-tizzar*, ital. *attizzare* și al nostru *ațiț*.

v. *Aprind*. – *Foc*.

AȚIȚÀRE (plur. *ațițări*), s.f.; l’infin. d ’ a ț i ț pris comme substantif: action d’attiser, d’exciter. Suflare în foc ca să se aprinză mai tare, iar figurat: îndemnare la o faptă, mai ales rea: la dușmănie, la război etc. Cu un sens mai substantival se zice a ț i ț ă t u r ă.

v. *Ațiț*.

AȚIȚÀT, -Ă, adj.; le part. passé d ' a ț i ț pris comme adjectif: attisé, excité. Foc *ațițat* de copii. Flacără *ațițată* de vînt. Figurat: om *ațițat* de alții la o faptă rea. Război *ațițat*. Vrajbă *ațițată*.

Nic. Costin., *Letop*. I, p. 88: „văzänd acei doi frați oștiri *ațițate* între neamul lor, vorovindu-se amîndoi s-au clătit den Iliric…”

v. *Ațiț*.

AȚIȚĂTÒR, -OARE, adj. et subst.; attisant, excitant, instigateur. Cineva sau ceva care a ț i ț ă, fie foc, fie vreo faptă rea.

Ureche, *Letop*. I, p. 132: „au prins Ștefan-vodă pre Radul-vodă, carele au fost *ațițător* de păgăni asupra creștinilor…”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 67): „mîniei *ațițitoriu* să să arate…”

v. *Ațiț*.

AȚIȚĂTÙRĂ (pl. *ațițăture*), s.f.; „attisement, excitation, instigation” (Cihac).

v. *Ațițare*.

[1]**AU** s. **AU**, conj.; 1. ou; 2. est-ce que? Ambele sensuri sînt bine deosebite de Laurian și Maxim: „*Au*, conjuncțiune în locul căriia acum e mai mult în uz compusul s a u: *au* noi *au* voi = s a u noi, s a u voi; interogativul *au*, care se pune la începutul întrebării spre a-i da mai multă putere: *Au* nu știți că trăim într-un stat constituțional? *Au* doară tu ești domn în țară? *Au* doară ați uitat ce v-am spus atît de clar și limpede?…” În ambele sensuri, *au* este latinul a u t, care de asemenea se întrebuința foarte des în propozițiuni interogative; în limba valonă a u, francezul și portugezul o u, italianul o și o d, span. o, u, provenț. o, o z. Numai la români această conjuncțiune a dezvoltat pe deplin sensul interogativ, astfel că s-a specializat prin el față cu sinonimii s a u și o r i = vechiul v e r i, și s-a apropiat de o a r e = vechiul v a r e. Între interogativul *au* și între interogativul o a r e există totuși o nuanță de sens, cel dentîi întrebuințîndu-se numai atunci cînd întrebătorul știe bine ceea ce întreabă și se miră oarecum că nu o știe cel întrebat.

Conjuncțiunea alternativă *au*:

Ion din St. Petru, 1620, 15 (ms. în Acad. Rom.): „să luați totŭ ce veți găsi în peștere: *au* lemne, *au* ose, *au* piĭatră, *au* ce-ți va păre, totŭ să luați…”

Pravila Moldov., 1646, f. 112: „ačasta stâ pre gĭudețŭ să răspundzâ ce să dzice numărulŭ și căt va fi dzéstrĭa, multŭ *au* puținŭ…”

Ibid., f. 52: „orcare fečorŭ s a u slugâ s a u fie cine va fi, de va ști și va cunoaște că vorŭ să ucigâ pre cineva, *au* cu otravă, *au* cu armă, *au* fie cu ce fĭal de moarte…”, unde *au* alternează cu s a u.

Act muntenesc din 1679 (*A.I.R*. III, p. 253): „să aibă a-ș strănge pre ai lui oameni cari sintu rumăni den Moldova verunde ĭ-ar afla în țeara domnii-méle, *au* în sat domnescu, v e r i boerescu, *au* călugărescu, v e l (sic) prin slobozii, *au* la oraș, *au* veriunde ĭ-ar afla…”, unde *au* alternează cu v e r i.

Nic. Costin, *Letop*. II, p.11: După cum sănt faptele oamenilor într-această lume, *au* bune, *au* rele…”

Inventariul Cotrocenilor, 1681 (ms. Arh. Stat.), f. 28: „să hie svintii mănăstiri den toată vama orașului dă la Flocĭ, însă a treĭa parte den ce s-arŭ aduna, *au* den vama péștelui, *au* den vama altor bucate ce se vor vende, *au* den judecăți, *au* den prăzi, *au* veri den ce…"

Fragment omiletic din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al bis. sf. Nic. din Brașov, p. 271): „diîn ce vom avea, să dâm și să-ĭ ajutâm, *au* bânișorŭ, *au* păine, *au* hăinișoare, *au* încălțîmintu, macarŭ unŭ pâharŭ de apâ…"

Alt text (*ibid.*, p. 687): „cine ĭaste acela de acolo? înpâratŭ *au* săracŭ, bogat *au* méserŭ, dereptŭ *au* păcâtos, *au* cine ĭaste?…"

Compusul *au*-u n d e în loc de o r i u n d e în *Noul Testament* din Bălgrad, 1648, *Marc.* XIV, l4:

„Și *au*-u n d e va întra, zicețŭ stăpănului caseĭ…"	„Et q u o c u n q u e introerit, dicite domino domus…"

În loc de negativul „s a u b a" vechiul grai obicinuiește mai mult: „*au* b a".

Șiapte taine, 1644, p. 15: „va fi lucrulŭ cu prepusŭ, oare botedzați sămtŭ, *au* b a…"

Pravila Modov., 1646, f. 87: „stâ pre sama gĭudețului să gĭudece acel lucru și acĭa vinâ de carĭa să téme muĭarĭa, poate să fie de chizeșie, *au* b a…"

Cantemir, *Divanul lumii*, 1698, f. 38 b: „Acmu dară să socotim, oare acești 40 de ani viețuitu-i-am deplin, *au* b a?…"

Prin *au* b a noi trecem deja la funcțiunea cea curat interogativă a lui *au*, o funcțiune în care el corespunde latinului n o n n e sau n u m q u i d, construindu-se mai ales cu n u sau d o a r ă: *au* n u, *au* d o a r ă.

Silvestru, 1651, ps. LIII:

„…*au* n u e ascunsu Davidŭ la noĭ?…"	„…n o n n e ecce David absconditus est apud nos?…"

Mitropolitul Dosofteiu, 1680, ps. LXI:

„De *au* n u luĭ Dumnedzău supleca-să-va sufletulŭ mĭeu?…"	„N o n n e Deo subjecta erit anima mea?…"

Biblia Șerban-vodă, 1688, Paul. ad Hebr. I, 14:

„*Au* n u toți sântŭ slujitoare duhure…?"	„N o n n e omnes sunt administratorii spiritus…?"

Silvestru, 1651, ps. LXXVI:

„*Au* pănâ în véč mă va lepăda Dumnedzău? și nu va maĭ vrĭa să-m fie cu bine? *Au* d o a r â s-au sfărșit pănâ în veacŭ mila luĭ? *au* sfârșitu-s-au cuvăntulŭ luĭ den neamŭ în neamŭ? *Au* uĭtatu-s-au Dumnedzău dĭ-amiluirĭa? *au* închis-au întru mănia sa milele sale?…"	„N u m q u i d in saecula projiciet Dominus, et non apponet ut beneplaceat ei adhuc? A u t in finem abscidet misericordiam a generatione et generatione? A u t obliviscetur misereri Deus, a u t continebit in ira miserationes suas…?"

Dosofteiu, 1680, ps. XLIX:

„*Au* d o a r â mănânc carne de taur, și *au* d o a r â sânge de țapŭ bĭau?…”	„N u m q u i d manducabo carnes taurorum, a u t sanguinem hircorum potabo…?”

unde la Silvestru, 1651: „*au* d o a r â voĭu mânca carnĭa taurilorŭ? *au* voĭu bea săngele țapilor?”, iar la Coresi, 1577: „*au* d o a r â mănâîncŭ carne de juncŭ, sau sănge de țapŭ beau?”

Pravila Moldov., 1646, f. 19: „le-au făcut totŭ într-un locŭ suptŭ oblastiĭa unuĭ domnŭ și gŭdețŭ, *au* d o a r â și aĭuri într-altŭ locŭ? sau fost-au certatŭ pentru acéstĭa, *au* d o a r â n-au fostŭ certatŭ?…”

Ioan din Vinți, 1689, f. 70 a: „*Au* toți-s apostoli? *au* toți-s prooroci? *au* toți-s învățători? *au* toți-s putérnici? *au* d o a r â au toți darure de vindecare? *au* d o a r â toți grăescŭ în limbi? *au* d o a r â toți răspundŭ?…”

Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms. în Acad. Rom), ps. LIX:

„*Au* n u tu, Doamne, carele pre noi
Ne-ai lepădat de la tine în nevoi?…”

Anton Pann, *Prov*. I, 101:

„Ce mă porți din pom în pom,
Ca căscat din om în om?
— Dar ce? o întrebă el,
Căscatul umblă asfel?
Zise ea: dar *au* nu știi?
Geaba dar ești între vii…”

Doina *Aolică*:

„Aolică, Dodo, fa!
Au tu mi-ai făcut ceva
De nu te mai pot uita?…”

Doină din Ardeal:

„Cucule, pasăre sură!
Ce tot cînți la noi pe șură?
Au ți-i foame, *au* ți-i sete
Au ți-i dor de codrul verde?…”

(J.B., *Trans*., 122)

Printr-o obicinuită contracțiune, poporul rostește uneori, mai ales peste Carpați, *o* în loc de *au*; bunăoară într-un cîntec din Transilvania:

„Cu cheile s-or jucat
Mulți pruncuți
Nepricepuți;

Nu știu în foc le-au țipat,
O-n apă le-au aruncat…”

(Pompiliu, *Sibiu*, 54)

sau:

„Spune-mi ce moarte dorești?
Cum vrei să te chinuiești?
Te-oi tăia, te-oi împușca,
O-n sabie te-oi lua?…”

(*Ibid.*, 66)

v. *Oare. – Ori. – Sau.*

[2]**AU** s. **AU**, interj.; bah! Interjecțiune de mirare unită cu nepăsare, cînd se întîmplă adică ceva neobicinuit, dar care nu ne prea tulbură. La Plaut și la Terențiu e deasă această interjecțiune sub forma a u și h a u.

Ion Ghica, *Scrisoarea XXIII*: „în loc de Timotei cu trăsura vine Vintilă, sărind într-un picior, zicîndu-i rîzînd: *Au*! Dumneata să trăiești, că pe Timotei l-a mîncaaa…t Moș Martin, și nu mai striga degeaba…”

Basmul *Găitan de aur* din Banat (Picot, *Dialectes roumains*, p. 34):

„*Au*! dar tăt te prinsei odată!…”	„Ah! je t'ai pourtant pris une fois!…”

v. [2]*Ai! – U!*

[3]**AU** s. **AU**, adv.; oui – da, certainement. Cuvînt foarte remarcabil, pe care noi îl cunoaștem deocamdată numai din Dobrogea: „Țăranii de aici întrebuințează cuvîntul *au* în loc de d a; bunăoară îl întrebi: ai făcut cutare lucru? el răspunde: *au*…” (I. Alexandrescu, Constanța, c. Aliman).

Latinește a u- sau a u t- are același înțeles afirmativ în verbul a u t u m o „zic da”, opus verbului n e g u m o „zic nu”. Românul țărănesc *au* să fie oare o rămășiță din acel a u t u m o, după cum tot la țărani se zice a u în loc de a u d = *audio*?

v. [4]*Au. –* [5]*Ai?*

[4]**AÙ**, interj.; hé! O scurtare din a u d și din a u z i, foarte răspîndită la țărani. Uneori se aude aspirat: *hau*.

„Ciobanii de aice zic: *hau* m u, în loc de: a u d mă…” (Pr. I. Manoilescu, Vaslui, c. Bereasa).

La românii din Biharia: „*aù*, *aù* = a u z i, a u z i!” (*Conv. lit.*, 1887, p. 1004).

„*Aù*! = abrev. din a u z i! Aproape exclusiv pentru a u z i.” (V. Vaida, *Dialect sălăgian*, în *Tribuna din Sibiu*, 1890, nr. 85).

v. *Aud.*

[1]**AÙĂ** s. **ÀUĂ**, s.f.; t. de botan.: 1. raisin en général, Uva; 2. variété de raisin. S t r u g u r, moldovenește p o a m ă, fructul viței de vie, ciorchinul cu boabele lui.

Text macedo-român (Dr. Obedenaru, *Texte*, ed. Bianu, p. 143):

„Frunză-le verzi iea-și le avea,
Aua laie-și o făcea;
Di *aua* vhinlu çi s'făcea,
Amar ca piloni̯-lu-și era…"

(Elle avait des feuilles vertes, elle produisait du r a i s i n noir; le vin qu'on faisait avec ce r a i s i n était amer comme l'absinthe.)

La macedo-românii *aùă*, totdauna cu tonul pe *u*; la daco-români tonul pe inițialul *a* preface pe *u* în *o*, deja în *Palia din Orăștia*, de la 1581, *Genes*. XLIX, II:

„La-va în vin veșmăntul său și în sângele *aoiei* tămbari̯ulŭ său…"	„Lavabit in vino stolam suam et in sanguine u v a e amictum suum…"

Forma nearticulată *auo* în loc de *auă* ne întimpină în *Psaltirea Șcheiană*, circa 1550 (ed. Bianu, 492), ca și la Coresi, 1577 (ed. Hasdeu, 412): „și sănge de *auo* bea vinŭ…"

Noul Testament din Bălgrad, 1648, *Apocal*. XIV, 18:

„Slobozi sécerea ta cea ascuțitâ, și culége strugurii viei pământului, că s-au copt *aua*…"	„Mitte falcem tuam acutam, et vindemia botros vineae terrae, quoniam maturae sunt u v a e ejus…"

unde la margine, ca scolie, cuvîntul nemafiind pe atunci prea obicinuit, se pune lîngă *aua* – p o a m a. Este foarte remarcabil că-n acest pasagiu se face o deosebire între s t r u g u r și *auă*: s t r u g u r corespunde latinului „botrus", în contextul grecesc βότρυς, iar *auă* lui „uva", grecește σταφυλή.

În *Glosarul slavo-românesc*, circa 1600 (*Cuv. d. bătr*. I, p. 268), cuvîntul se găsește de două ori:

„Гроздь, *aua*, s t r u g u r u l;
Грезновеніе, s t r u g u r i i, *aua*…"

Dispărînd din grai ca termen general pentru toate varietățile de strugur, *auă* s-a păstrat totuși în unele regiuni ale României, anume pe lîngă Olt, cu sensul specializat de o singură varietate, un fel de strugur alb mărunțel, care se apropie de varietatea numită b e r b e c e l și pe alocuri se identifică cu ea.

„Numiri de struguri: c o r b, g o r g a n, c o a r n ă albă și neagră, r a z a c h i e, b e r b e c e l, v u l p e, v î n ă t ă, s ă i n ă, c î i n e a s c ă, b r a g h i n ă, *auă*…" (C. Bărbulescu, Dolj, c. Calopăr).

„*Aua*, sau cum îi mai zice și b e r b e c e l, este un strugure cu boabele mărunte și dese, deosebit de c o a r n ă, de t ă m î i o a s ă, de c o r b u, de c r ă c ă n a t ă, de r o ș i o a r ă…" (C. Popescu, Teleorman, c. Cioara).

„Strugurele numit *aua* se aseamănă cu cel a l b, cu deosebire că boabele sînt mai mici și mult mai des așezate pe ciorchin…" (I. Comănescu, Teleorman, c. Voivoda).

Românul *auă* este învederat latinul u v a, conservat de asemenea la italieni, la spanioli etc. În forma macedo-română *aùă*, inițialul *a*- ar putea să fie protetic, întoc-

mai ca în „aùmbră” în loc de „umbră”; această explicațiune însă nu ajunge față cu forma daco-română *àuă*, pentru care noi am propus deja în *Cuv. d. bătr.* I, 268, următoarea desfășurare fonetică: 1. din u v a - *oaă*, cu *oa* = *uv* ca în ploaie = pluvia; 2. din *oaă* - *oauă*, cu epenteticul *u* ca în *rouă*, *ziuă* etc.; 3. din *oauă* - *auă* cu afereză ca în *strachină* din *ostrachină* (= ὀστράκινα).

v. [2]*Berbecel*. – *Strugur*.

[2]AUĂ. – v. *Aumează*.

-ÀUĂ
-ÀUCĂ } v. *-ău*.

ÀUBĂ, s.f.; enclos, clos, cour. Cuvînt țărănesc din Moldova, cules de G. Seulescu: „*aubă* = o g r a d ă” (*Arhiva Albinei*, 1847, *Suplem.*, nr. 41). Este o rămășiță din epoca năvălirii mongolilor, sau poate de la cumani, căci în dialectul turco-oriental o b a, vechi a u b a, însemnează „tente, foyer domestique” (Vámbéry, *Cagat. Sprachstud.*, p. 215).

v. *Cocioabă*.

AÙD s. **AÙZ** (*auzit*, *auzire*), vb.; entendre, ouïr. A simți sonurile, a primi întipăriri prin organul urechilor: *aud* bine, *aud* rău, *aud* de aproape, *aud* de departe, nu *aud*, abia *aud*, aș vrea să *auz*. În flexiune, se rostește deopotrivă *aud* și *auz*, să *audă* și să *auză*, ca și „văd” și „văz”,; „să vadă” și „să vază”; dar niciodată noi n-am întimpinat în grai sau în texturi formele *audere*, *audem*, *audeți*, după cum pretinde Costinescu, ci numai: *auzire*, *auzim*, *auziți*. Lătinește a u d i o, a u d i r e, ital. u d i r e, provenț. a u z i r, franc. o u ï r etc. (Cihac).

Constrcțiunea regulată a lui *aud* este cu acuzativul: *aud* pe cineva, *aud* ceva; în vechile texturi ne întimpină însă într-un mod de tot excepțional *aud* cu dativul, ca latinește în „audio dicto”.

Gr. Alexandrescu, *Drăgășani*:

„Din vreme-n vreme numai de dincolo de dealuri
Părea c-*auz* un s u n e t, un u e t depărtat,
Ca g l a s u l unei ape ce-neacă-ale ei valuri…”

Balada *Mihu Copilul*:

„Ian stați s-ascultați
Ș-armele apucați,
Că eu cam *auz*
Un g l a s de cobuz…”

Balada *Miorița*:

„Ca să mă îngroape
Aice pe-aproape

În strunga de oi,
Să fiu tot cu voi,
În dosul stînii
Să-mi *aud* c î n i i…"

Doina *Femeia temută*:

„Frunză verde de agude!
S t r i g la puica, nu m-*aude*,
Și de-*aude*, ea s-ascunde,
Ba s-ascunde, nu-mi răspunde…"

(Alex., *Poez. pop.*[2], 343)

Doină din Banat:

„*Auzi* tu, mîndro, n-*auzi*?
Ori n-ai gură să-mi răspunzi,
Cum te strigă neica-n frunzi?…"

(Vulpian, *Texturi*, p. 49)

Zilot, *Cron.*, p. 33: „și fiindcă orașul Craiovei cade cam pe coastă, de unde se vede pe lunca Jiilui în partea despre care venea pazvangiii, *auzindu*-se din Craiova un c h i l o m a n de p u ș t i și de s t r i g ă r i, s-au uitat din orășeni…"

Silvestru, 1651, ps. XXVI: „*auzi*, Doamne, g l a s u l mieu ce s t r i g! milu-ĭaște-mâ și *auzi*-mâ pre mine!…"

C. Negruzzi, *Scrisoarea XIII*: „Fi! nu-i frumos, domnule; și ca să te pedepsesc, n-o să te sărut trei zile. *Auzitu-m-ai*?…"

Impersonal: „se *aude* = le b r u i t court" (Cihac).

Deși orice *auzire* presupune u r e c h i, totuși pentru mai multă energie se poate zice pleonastic: „*aud* cu urechile mele", ca și: „văd cu ochii mei".

Ion Neculce, *Letop*. II, p. 239: „uritu-l-au toți pe Duca-vodă și se ruga toți lui Dumnezeu să-i mîntuească din mănele lui, și-l blăstăma de la mic p ă n ă la mare de *auzia* slugile lui c u u r e c h i l e…"

Ca funcțiuni ale organelor celor mai însemnate, cari sînt așa-zicînd ca două porți ale înțelegerii, *aud* și v ă d se însoțesc foarte des în grai, fie afirmativ: „am v ă z u t ș-am *auzit*", fie negativ: „n-am v ă z u t, n-am *auzit*", arătîndu-se prin această însoțire o certitudine mai deplină că noi știm ceva bine sau că nu știm de loc.

Balada *Oprișanul*:

„Dar unde s-au pomenit,
S-au v ă z u t și *auzit*
Două săbii într-o teacă,
Doi domni în țară săracă…"

Aud se referă către a s c u l t întocmai ca „văd" către „privesc" sau „mă uit"; adecă *aud* este o facultate organică, a cării întrebuințare voită devine a s c u l t, astfel că se poate zice: „te *aud*, dar nu vreau să te a s c u l t", căci urechile cele sănătoase

primesc sonul vrînd-nevrînd, însă prin voință eu pot să mi le astup sau să-mi îndreptez luarea aminte într-o altă parte. A s c u l t a r e implică *auzire*, nu viceversa.

Mitropolitul Dosofteiu, 1680, ps. LIII:

„Dumnedzău, audzŭ făgada mĭa, a s c u l t â graĭurile rostuluĭ mĭeu…”	„Deus, e x a u d i orationem meam a u r i b u s p e r c i p e verba oris mei…”

grecește: εἰσάκουσον, ἐνώτισαι; la Silvestru, 1651: „*auzi*, ĭ a a m i n t e…”

Același, 1673, f. 8 b:

„Că mĭ-au *audzât* Domnul glasul de plînsoare
Și mi-au a s c u l t a t Domnul ruga la strînsoare…”

Prin *auzire*, ca și prin v e d e r e, omul află, de unde *aud* adesea se și întrebuințează în loc de a f l u.

Călătoria Maicei Domnului la iad, circa 1550 (*Cuv. d. bătr.* II, 320): „n-ați *audzitu* că printru numele meu munci-se-va totu cela ce nu va crede…”

Doină din Dobrogea:

„De cînd mama m-a făcut,
Ibovnică n-am avut,
Dar aseară într-o ciudă,
Fetele să mă *audă*,
Numai trei am căpătat,
Numai trei am sărutat…”

(Burada, *Călăt.*, 254)

În proverbi și locuțiuni proverbiale:

Despre ingratitudine: „Fă bine să-ți *auzi* rău” (Pann, II, 86).

Despre experiență: „Mult trăiești, multe *auzi*; mult umbli, multe v e z i” (*Ibid.*, II, 4).

Despre indiscrețiune:

„Găina cînd va oua,
Aude o mahala…”

(*Ibid.*, I, 162)

Caracteristica surdului:

„Cînd este luna veche,
Nu *auz* d-o ureche;
Cînd este luna nouă,
Nu *auz* d-amîndouă…”

(*Ibid.*, II, 146)

Cu același sens: „Strigă de la munte ca să-l *auză*, și de la Dunăre ca să-i răspunză” (*Ib.*, I, 94).

Despre bătaie:

Basmul *Aleodor împărat* (Ispirescu, *Legende*, p. 47): „…ea nu se putu opri, ci îl sărută. Aleodor, cum se deșteptă, îi trase o palmă de *auzi* cîinii în Giurgiu. Ea plînse…”

Basmul *Poveste țărănească* (*Ibid*., p. 262): „Zmeul trase fetei și de astă dată o calcavură de auzi cîinii în Giurgiu…”

În loc de „cîinii în Giurgiu” se zice uneori „cocoșii”:

„Cînd ți-oi trage o palmă, *auzi* c o c o ș i i în G i u r g i u” (T. Poppescu, Buzău, c. Chiojdu-Bîsca).

Cu același sens:

„Te bat de *auzi* toaca în cer” (R. Simu, Trans., c. Orlat).

Aceeași locuțiune proverbială amplificată:

Jipescu, *Opincaru*, p. 30: „Bei uniori pînă-ți trăsnesc urechili, pînă-ți lași zălog căciula și zechia, pîn-*auzi* ș i c î i n i [i] - n c e r ș i t o a c a l a s f î n t u I l i e…”

v. *Giurgiu*. – *Ilie*.

„*Aude* în gură, ca cucul” (Tocil., *Rev*. I, 235), sau: „*Auzi* tot în gură – despre cel ce nu te-nțelege” (R. Simu, Trans., c. Orlat).

În ghicitori:

Despre „tunet”:

„Ce sună dintre hotară
Și s-*aude*-a noua țară?”

(*Tribuna din Sibiu*, 1885, p. 930)

Despre „clopot”:

„Bate toba-ntre hotară
Ți s-*aude*-ntr-altă țară…”

(*Țara nouă*, 1887, p. 159)

Variantă:

„Rage Buga-ntre hotară
De s-*aude*-n a noua țară.”

(Sbiera, *Povești*, 320)

sau:

„Sunai frîul în curte
Ș-*auzi* murgul din munte.”

(Ispirescu, *Ghicitori*, p. 25)

Aud în urări și blăsteme poporane:

„S-*auzim* de bine!” (Baican, *Vorbe bune*, p. 1).

„Să v-*auză* D-zeu! – Să v-*auză* sfîntul! – Să v-*auză* cel de sus!” (*Ibid*., p. 6).

Jipescu, *Opincaru*, p. 144:

„— Opincili să se rupă, stăpînu să trăiască!

— Să te-*auză* sfîntu Ilie, logofete!…”

Ion Creangă, *Moș Nichifor Coțcariul* (*Conv. lit*., 1877, p. 378):

„— Să te-*audă* Dumnezeu, să am băieți, moș Nichifor!

— Asemene și eu gonitori, giupîneșică, că de băieți nu mai trag nădejde…”

Între blăstemuri poporane: „n-ai mai *auzi* cucul cîntînd!” (R. Simu, Trans., c. Orlat).

Aud se întrebuințează foarte des în interjecțiuni de mirare sau de necaz, mai obicinuit reduplicat:

„ia *auzi* colo! = da sieh’ einmal her!” (Dr. Polysu).

Pann, *Prov*. III, 114:

„*Auzi*! *auzi*! vicleșuguri!
Să nu știu eu ce lucrez!
Ia vezi cu ce meșteșuguri
Va să mă facă să crez!…”

Același, III, 107:

„— Să mă bată Dumnezeu
D-oi fi furat calul eu,
Calul zău e vinovat,
El pe mine m-a furat…
— *Auzi*, *auzi* cal mișel!…”

Ibid., I, 26:

„Ea, cum îl *aude*, luînd furca sare
Și-l încarcă bine cu ea pe spinare,
Strigînd: *auzi* vorbă! *auzi* fleac o dată!
Tocma un ca tine de min’ joc să-și bată?…”

C. Negruzzi, *Cîrlanii*, sc. 6: „*Auzi*, nătărăii! pentru că mi-e drag să șăd la vorbă, hop! li se nazare nu știu ce…”

Ibid., sc. 17: „A, țolina, *auzi* ce-mi face! Las c-oi dobzăla-o eu…”

Alexandri, *Rămășagul*, sc. 4:

„Tinca: Pare-mi-se, dragă Smărăndiță, că ți-am înțeles planul.

Smărăndița: Dacă l-ai înțeles, cu atît mai bine, pentru că n-oi fi silită să ți-l tălmăcesc.

Tinca: *Auzi*, șirata, cum s-ascunde de mine!…”

Alți idiotismi:

Vrancea, *Sultănica*, p. 6: „Apoi, cînd se mai muia jocul, n u m a i c e - i *auzeai* pe toți, care mai de care: – Hai să ne fie de bine!…”

Ibid., p. 11: „Unii mai împelițați n u m a i c e - i *auzi*: sări, cutăriță!…”

O formulă în descîntece:

„Nime nu l-a văzut,
Nime nu l-a *auzit*…”
A *auzi* d e n u m e:

Doină din Ardeal:

„Prăpădi-te-ai, badeo,-n lume,
Să nu-ți mai *auz* d e n u m e…”

(R. Simu, c. Orlat)

Alta:

„C-am și eu o fiică-n lume
Și nu-i mai *auz* d e n u m e…”

(J.B., *Trans*., 171)

O orație de nuntă:

„*Auzind* d e n u m e l e dumitale,
Că ești negustoriță mare,
S-a bucurat foarte tare…”

(S.F. Marian, *Nunta*, p. 333)

Nic. Muste, *Letop*. III, p. 56: „nu era bucuros nici d e n u m e să-i *auză*…”
A *auzi* d i n b ă t r î n i = prin tradițiune strămoșească.
Doină din Moldova:

„*Auzise* din bătrîni
Că-i rea pînea prin străini,
Auzi, dar n-a crezut,
Pîn' ce singur a văzut…”

(*Conv*. *lit*., 1886, p. 444)

Doină din Bucovina:

„Frunză verde trei măslini
Am *auzit* din bătrîni
Că-i rău, frate, prin străini;
Am *auzit*, n-am crezut,
M-am dus singur ș-am văzut…”

(Marian, II, 89)

Ion Neculce, *Letop*. II, p. 197: „Ștefan-vodă cel Bun multe războae au bătut; și așa se *aude* d i n o a m e n i v e c h i ș i b ă t r ă n i că căte războae au bătut, atăte mănăstiri cu biserici au făcut…”

Cantemir, *Chron*. I, 332: „d i n p o m e n i r e a m o ș i l o r s t r ă m o - ș i l o r *auzim*, precum unde acum este Oblucița, căriia turcii îi zic Isaccea, să fie chemat Vadul Dunării…”

Poporul crezînd că lupul nu *aude* bine, îi dă epitetul de „N-*aude*", bunăoară în basmul *Copiii văduvului* (Ispirescu, *Legende*, p. 338):

„Uuu! N-*aude*,
Na-vede,
Na-greul-pămîntului
Și ușorul-vîntului,
Cățelușii mei,
Că vă piere stăpînul…"

cîntecul prin care băiatul vînător își cheamă fiarele ce-i slujea: lupul, vulpea, ursul și iepurele.

La Bolintineanu:

„O! N-*aude*! o Na-vede,
Na-greul-pămîntului!…
Hiarele prin crînguri verde
Vin cu zborul vîntului…"

În opozițiune cu lupul, vulpea *aude* foarte bine, de unde locuțiunea proverbială: „*aude* ca o vulpe" (R. Simu, Trans., c. Orlat).

v. *Cățeluș*. – *Lup*. – *Na!* – *Vulpe*.

Forme arhaice:

Legenda Duminicei, 1600 (*Cuv. d. bătr*. II, 49): „și-m voĭu întoarce fața de către voi să nu audzu plăîngerile voastre…"

Dosofteiu, 1680, ps. XXV: „s-*audzu* glasul laudiĭ sale…", unde disilabic la Coresi, 1577: „să *auzŭ* glasulŭ", dar iarăși trisilabic în *Psaltirea Șcheiană*, circa 1550 (ed. Bianu): „se *audzu*".

Doină din Ardeal:

„Ies afară, văzu-o,
Întru-n cas', *auzu*-o…"

(J.B., *Trans*., 99)

Trisilabicul *auzi* alături cu disilabicul *auzĭ*, în care finalul *ĭ* ajunge chiar a dispare.

Mitropolitul Dosofteiu, 1680, ps. XLIV:

„*Audzŭ*, fiĭcâ, și vedzŭ…"	„A u d i, filia, et vide…"

la Silvestru, 1651: „*auzi*, fie…"

Întregul *u* final la gerundiu în actul muntenesc din 1622 (*A.I.R*. I, p. 31): „dumnealor *auzindu* așa, au venitu la noi și ne-au întrebatu: moșilor, a dumneavostră este moșiĭa pe acel vărfu la Vălcani? noi amu spusu că este a nostră; dumnealor au zisu: nu ne veți vinde noo acel vărfu ca să facemu o sfăntă mănăstire? dar noi, *auzindu* că va să facă mănăstire, ne amu adunatu…"

Formele subjunctivale *auze* și *auză*:

Mitropolitul Dosofteiu, 1680, f. 191 a: „Ia aminte, cerĭule, și voĭu grăi, și *audze* pământul graĭurile rostuluĭ mĭeu…”; dar la același, 1673, f. 26 b:

„Să s-*audzâ* la toț preste țarâ,
Să-nțăleagâ marginĭa de-afarâ…”

Psaltirea Școiană, ps. XXXIII: „se *audzâ* blăndzii și se veselească…”

Imperfectul *auziiam*, *auziiai*:

Dosofteiu, 1680, ps. XXXVII: „eu ca surdul n-*audzâĭam*…”

Ibid., ps. XCVIII:

„Doamne Dumnedzăul nostru, tu le *audziĭaĭ* lor…”	„Domine Deus noster, tu exaudiebas eos…”

unde la Silvestru, 1651: „tu-ĭ ascultaĭ pre eĭ…”

Prima persoană plurală a perfeetului organic *auzim* = audivimus în loc de analogicul *auzirăm*:

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. VI, p. 16: „După acéĭa amu acéstea toate le *auzimŭ* și le văzumŭ…”

Silvestru, 1651, ps. LXXVII:

„Carele *auzim* și le cunoscum, și părinții noștri le spuserâ noao…”	„Qauanta audivimus et cognovimus ea, et patres nostri narraverunt nobis…”

la Dosofteiu, 1680: „Câte *audzâm* și le cunoscum pre ĭale…”

Dar alături cu *auzim* ne întimpină tot acolo și forma *auzisem*, ps. XLVII:

„Precum *audzâsăm*, așĭa și vădzum…”	„Sicut audivimus, ita et vidimus…”

la Silvestru, 1651: „cum amŭ *auzitŭ*, așa amŭ și văzutŭ…”

Forma organică *auzit* în loc de analogicul *auzirăți*:

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XII, p. 5: „spușu voao și nu *auzitŭ*…” = „spusei vouă și nu *auzirăți*”.

Ibid., quatern. XXII, p. 4: „să socotimŭ cineșŭ de noișŭ înfrămsețarea sufletuluișŭ său, că *auzitŭ* amu, bărbaților și muerilor, și tinerii și bătrânii, că nu ĭaste de trebuințâ noao veșmintele trupului în multe chipure și de multŭ prețŭ…”

Condiționalul vrea *auzi* = ar fi *auzit*:

Silvestru, 1651, ps. LXV:

„Spre strămbătate s-am vrut căuta întru inima mĭa, nu m-au vrut *auzi* pre mine Domnul…”	„Iniquitatem si aspexi in corde meo, non exaudiat Dominus…”

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, ghen. 19: „acesta fericitŭ de vrĭa *audzâ* cândva pre cineva făcut vrun lucru de nevoințâ postničascâ, răvniĭa de făcĭa și elŭ…”

v. [2]*Voi*.

Construcțiunea reduplicată la Dosofteiu, 1680, p. 155 a: „Căile mĭale spusu-le-amŭ și m ĭ - a ĭ *audzitu*-m ĭ…”, unde să se observe totodată, ca și într-un alt pasagiu de mai sus, construcțiunea lui *aud* cu dativul în loc de obicinuitul acuzativ.

Infinitivul nescurtat, *ibid*., ps. CII:

„…de-a *audziriĭa* glasuluĭ cuvintelor luĭ…”	„…a d a u d i e n d a m vocem sermonum ejus…”

la Silvestru, 1651: „a s c u l t ă n d glasulŭ…”

V o i a v e a a *auzi*, la Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XVIII, p. 3: „de vămŭ fi rădicați cu pocaanie și cu ispovédanie și ne vămŭ aduce cătrâ Hristos, atunce avea-vămŭ a *auzi* glasulŭ cela dulcele…”

Acuzativul personal fără p r e:

Psaltirea Șcheiană, XXXIII: „adecă méserul chiemă și Domnul *audzi* e l ŭ…”

Forma poetică *dauz* ne întimpină foarte des în doinele din Ardeal:

„*Dauzit*-am o minciună,
Că Mureșu-i apă bună:
Cîți beau, toți se împreună…”

(J.B., 62)

„*Dauzi*, mîndră, ori n-auzi,
Ori n-ai gură să răspunzi?..”

(*Ibid*., 75)

„*Dauzit*-am și știu bine
Că n-oi muri pe perine,
Ci-oi muri în țări străine…”

(*Ibid*., 194)

„*Dauziți*, feciori cu țundră,
Mîndră-i lumea cu ce-i mîndră,
Mîndră-i lumea cu feciori
Ca grădina cu bujori…”

(*Ibid*., 400)

„Dați din gură, măi feciori,
Nu ședeți ca-n șezători!
Dauzi, măi!”

(*Ibid*.)

„Alelei, măi părințele,
Dauzi cuvintele mele…”

(*Ibid*., 487)

Despre forma aspirată *hauz*, v. ^{4}*Au*.

AUGUST. – v. *Gustar*. – *Măselar*.

AUGUSTÌN, n. pr. m.; Augustin. A u g u s t i n u s. E curios de a găsi acest nume de sfînt din calendarul catolic în descîntecul „de măiestre” din Bucovina, care se începe cu:

„Sfinte Augustine
Și tu, sfinte Trifoane…”

(Marian, *Descînt.*, 327)

Se știe că-n biserica greacă marele Augustin, una din luminele cele mai strălucitoare ale creștinismului, este privit numai ca „fericit”, nu ca „sfînt”.

AUIALĂ (plur. *auieli*), s.f.; bourdonnement, retentissement. R ă s u n e t. Sinonim cu u e t, cînd este vorba însă de un zgomot mai prelungit.

Vrancea, *Trubadurul*, p. 261: „După ce m-am odihnit pe treptele pridvorului, cu capul în mîini, cu ochii închiși și surd la *auiala* întinsă a satului, m-am sculat…”

v. *Auiesc.*, *-ială.*

AUIÈSC (*auit*, *auire*), vb.; bourdonner, retentir. R ă s u n. Sinonim cu u i e s c, din care s-a și format prin prepozițíonalul *a* (= *ad*) pentru a da noțiunii fundamentale un sens mai intensiv: *auiesc* = u i e s c p r e l u n g i t.

Vrancea, *Sultănica*, p. 267: „Și acea liniște adîncă, întinsă peste toată mahalaua, *aui* de țipetele copiilor cînd zăriră primul liliac care gonea, cotiș, d-a lungul ulițelor…”

v. *Auială. – Huiesc. – Uiesc. – Vuiesc. – U!*

AUÌRE
AUÌT } v. *Auiesc.*

ÀULEO. – v. *Aoleo.*

AULERÒM. – v. *Aler. – Ler.*

AÙLM s. **AULMÈZ** (*aulmat*, *aulmare*), vb.; flairer, dépister. Același cuvînt cu a d u l m e c sau a d u r m e c, de care se deosebește numai prin lipsa sufixului verbal deminutival -e c, căci inițialul *a-* sau *ad-* este în ambele forme aceeași prepozițiune latină a d.

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, 23 oct.: „Și venindŭ svăntulŭ spre noĭ ne *aulmâ* de departe și cădzu la pământ…”

v. *Adulmec. – Olm. –* [2]*Ulm.*

AÙLMEC
AULMÈZ } v. *Aulm.*

A-ÙMĂR (D-), adv.; sur l'épaule, à l'épaule. P e u m ă r sau î n l u n g u l u m ă r u l u i. Literal: a d h u m e r u m.

Basmul *Trifon hăbăucul* (Reteganu, *Povești ardelenești* I, p. 5):

„Mergînd mai departe, se-ntîlnește cu alt om, care avea un băț mare d e-*a-umăr* și o cîrjă mică în mînă…”

Fără prepozițiunea d e:

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. V, p. 12: „să mérgemŭ dupâ Hristos domnulŭ nostru și crucea lui *a-umârŭ* să luom…”

Se poate zice și înmulțit: *d-a-umere*.

Alexandri, *O primblare la munți*: „cum îi rîdea ochii cînd mă zărea pe deal, întorcîndu-mă acasă cu vînatul d e-*a-umere*…”

v. [12]*A. – Umăr*.

AUMEAZĂ, vb. impers.; poindre (du jour). C r a p ă d e z i. M i j e ș t e.

Cunoaștem acest cuvînt numai din G. Seulescu, ap. Marian, *Descîntece*, p. 298: „îndatinează românii din Moldova a împărți noaptea, și anume: a) de cu sară, b) ciniori, c) cîntători, d) dalbe-zori, care se cheamă și a u ă. Iacă de unde este cuvîntul *aumeze*ște = începe a se arăta pe jumătate aua.” Apoi într-un farmec de dragoste, tot după G. Seulescu, reprodus de d. G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 376:

„Duminecă dimineața
Cînd ziua se *aumează*
M-am sculat
Ș-am plecat…”

Aumezește diferă numai prin prepozițiunalul *a* (= a d) de forma moldovenească cea obicinuită u m i z e ș t e sau o m i z e ș t e, bunăoară: „Cînd se u m i z e a de ziuă”, la Costachi Negruzzi (*Păcatele tinerețelor*, p. 277) = „quand le jour commençait à poindre”. U m i z e s c, pe de altă parte, este strîns înrudit cu m i j e s c: „m i j e ș t e de zi”. Prin urmare, *aumezește* sau *aumează* n-are a face cu a u ă „aurore”. Dar această vorbă a u ă „aurore” există ea oare adevărat în graiul poporan? Iată o întrebare la care nu cutezăm a răspunde. Este greu a bănui că Seulescu a născocit-o pe de-ntregul. Urmează a se cerceta.

v. *Mijesc. – Omizesc*.

AUMEZÈSC. – v. *Aumează*.

A-ÙNA (D-), adv.; 1. pour un chacun, pour chaque partie d’un tout; 2. soudain, immédiatement. În ambele sensuri reprezintă un prototip latin a d - u n a m, din care se trage atît spaniolul a u n a „ensemble”, precum și al nostru compus t o t d a - u n a „toujours”. Variațiunile logice se explică lesne prin cele două aspecturi ale noțiunii u n a, care pe de o parte însemnează o separațiune din mai multe, iar pe de alta – cu totul din contra – o întrunire a mai multora.

În primul sens, perdut din grai, cuvîntul ne întimpină în *Pravila Moldov.*, 1646, f. 25: „să dĭa drep-ce au luatŭ acĭa vamâ *de-a-una* patru la visterie…”

În sensul al doilea, cuvîntul se aude mai ales în Bucovina.

S.F. Marian, *Descîntece*, p. 66: „Cum au început vitele a se bolnăvi, *deauna* trebuie a le descînta…” și mai jos, p. 86: „cel perit (scrofule învechite) cum începe a se ivi și a se dezvolta, *deauna* și nasul începe a se buboti, a se cătăli și a putrezi…”

v. *Totdauna*. – *Una*.

A-ÙNEORI. – v. *Uneori*.

ÀUR, s.n.; or. Latinul a u r u m, trecut în toate dialectele romanice. „Metal nobil, solid, foarte maleabil, de coloare galbină, de unde și monetele de *aur* s-au numit galbini; *aurul* este de 19 $\frac{1}{3}$ ori mai greu decît apa sub același volum, prin urmare cel mai greu dintre toate metalele (afară de platina, care e de 20 $\frac{4}{5}$ mai grea decît apa, și de 2 ori mai grea decît argintul, a cărui greutate specifică e numai de 10 $\frac{2}{5}$). *Aurul* se află în peatră, în pămînt și în apă, în stare nativă. În Dacia superioară se află mult *aur* din timpurile cele mai antice. În timpurile moderne s-a descoperit foarte mult *aur* în America și în Australia. Acum *aurul* în comerciu e de 15 ori mai scump decît argintul, însă cu înmulțirea actuală poate să scadă la același preț. De *aur* se fac monete și diverse obiecte: coroane de *aur*, vase de *aur*, statue de *aur* etc.” (*L.M.*)

Mitropolitul Varlam, *Omiliar*, 1643, I, f. 226 a: „în lâcomiĭa avuției *aurului* și argintului, satelorŭ și a vecinilor…”

În minele din Transilvania: „*aur* s l o b o d = masiv” (Frîncu-Candrea, *Munții Apuseni*, p. 41).

Aurul poate să fie c u r a t sau a m e s t e c a t. Un fel de amestec se numește „*aur* l e ș e s c ŭ” în *Catastihul mînăstirii Galata* din 1588 (*Cuv. d. bătr*. I, 204).

Pravila Moldov., 1646, f. 41: „macar dĭ-are face neștine bani cât de buni, galbeni p r i s n e d e *aurŭ* c u r a t ŭ, sau taleri, saŭ altŭ fialŭ de bani…”

Ghicitoarea despre „soarele”:

„Bumb de *aur*
Pe o pele de taur.”

(Reteganu, *Cărțile săteanului*, 1882, p. 32)

Baladă din Ardeal:

„Și vînt cald au legănat
Pomul cu flori încărcat,
Ș-au căzut un șerpe rău,
Ș-au intrat în sînul meu:
Cu coarnele de *aur*…”

(Pompiliu, *Sibiu*, 44)

Tot de acolo:

„În grădină
La stupină
O fîntînă se găsește,

Iar pe fundul ei trăiește
Șerpe laur, bălaur,
Cu solzuții de *aur*
Și din gură
Pară-i cură…"

(*Ibid.*, 57)

Basmul *Împăratul împetrit* (Sbiera, *Povești*, p. 152): „Într-un timp de noapte iată că au sosit o mulțime de draci – cruce de *aur* în casă! – cu zicători feli de feli, și au început împrejurul lui a zice și a cînta…"

„Cruce de *aur* în casă!" este o exclamațiune poporană stereotipă de cîte ori se pomenește numele „necuratului", pe care-l împedecă de a se apropia.

Basmul *Cele trei rodii* (Ispirescu, *Legende*, p. 361): „fata se făcu o păsărică cu totul și cu totul de *aur* și începu a zbura…"

„Poporul zice că *aurul* este ochiul dracului, pe care i l-a scos sf. Ilie plesnind cu biciul, și de atunci a rămas pe pămînt" (Pr. A. Bădescu, Prahova, c. Mărgineni).

C. Negruzzi, *Au mai pățit-o și alții*: „În acest al nostru veac de *aur*, *aurul*, e boier mare, frumos și învățat…"

Aur ca monetă și ca sinonim cu avuție:

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XXXI, p. 8: „cine e ținutŭ și legatŭ *aurului* și robéște lui și e prinsŭ de bogâție, nu se va spăsi…"

O predică a lui Ioan Crisostom, text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 565): „ca unŭ mârgâritari în tinâ îngrupatŭ, ca un *aur* în balegi aruncatŭ, ca o floare a credințeei de mârâcini înpresuratâ…"

Moxa, 1620, p. 369: „fu mai tare și mai putérnicŭ *aurul* decâtŭ mulțimea oștilorŭ, că poate sparge cetăți și a răsipi ziduri, *aurul* poate birui războĭul, poate piĭarde toate bărbâțiile, că e segĭatâ lucie și se înfige lesne la inimâ de omŭ".

Acelaşi, p. 382: „boeriile nu le da voinicilorŭ pentru slujbe, ce le vindea pre *aurŭ*…"

Ibidem: „cu năravŭ rău, ĭubitorĭu la *aurŭ*, închisŭ la cuvinte…"

Metaforic, în aplicațiune mai ales la grîu:

„Grîu frumos ca *aurul*, om tare ca ferul, vas curat ca argintul" (P. Olteanu, Hațeg); sau: „grîul curat ca *aurul* și roșu ca jarul" (N. Sînzian, Hațeg; D. Păscușiu, Făget); pe aiuri: „fete mîndre ca *aurul*" (P. Pintea, Banat, c. Nevrincea).

„Frumos ca *aurul*, curat ca *aurul*, galben ca *aurul*" (D. Negoescu, Dîmbovița, c. Pietroșița).

„După o secetă mare, dacă ploauă, se zice: a dat Dumnezeu *aur* și argint pe pămînt" (G. Rosescu, Neamț, c. Bistricioara).

Ioan Crisostom se traduce românește prin: „Ioan cela cu rostul de *aur*" (*Cod. ms. miscel.* al bis. sf. Nic. din Brașov, p. 436; Ioan din Vinți, 1689, f. 86 a).

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 92): „cu bună samă, zilele de fier în veacul de *aur* vor să să priminească, și toată calia grunzăroasă și ciulinoasă în nétedă și bătută să să istovască…"

„Cînd cineva are un copil ce-l iubește mai mult ca alții, zice: are mama un boț de *aur*” (N. Habar, Vaslui, Negreștii).

A auri un lucru se zice: a întrauri, a polei cu *aurul*, a sufla cu *aurul*, a vărsa, a îmbrăca, a țese, a trage, a fereca…

Ion Neculce, *Letop*. II, p. 197: „așa au fost făcut mănăstirea de frumoasă, tot cu *aur* poliită, zugravala mai mult *aur* decât zugrăvală…”

Ion din St. Petru, 1620 (ms. în Acad. Rom., p. 14): „Alexandru stătu cu oștile acolo și zidi stălpŭ de piĭatră și-l polei cu *aurŭ*…”

Balada *Mihul Copilul*:

„La masă de peatră
În patru crăpată,
Cu sîrmă legată,
Cu slove săpată,
Cu slove de carte
Cu *aur* suflate…”

Tot acolo:

„Nici unul nu poate
Să rădice-n spate
Armele culcate
Cu-*aur* îmbrăcate,
Cu fer ferecate…”

Altceva este locuțiunea adverbială: îmbrăcat *aur* sau îmbrăcat numai *aur*, bunăoară în doina *Dina și boierul*:

„La coșarul dărîmat
Stă boierul răzămat,
Numai *aur* îmbrăcat…”

(G.D.T., *Poez. pop*., 326)

A. Odobescu, *Mihnea-vodă*, p. 13: „încălecă pe un armăsar cu harșa de fir și cu zăbale suflate cu *aur*…”

Balada *Zmeul și fata*:

„Și cinzeci
De berbeci
Cu cozile pe telegi,
Cu unghile cîrligate,
Cu coarnele belciugate,
Toate cu *aur* vărsate,
Cu lînele slobozite
Cu *aur* întraurite…”

(Marian, *Bucov*. I, 114)

Balada *Rada*:

„Blană lungă, moale,
Cu samur în poale,
Și un așternut
Cu *aur* ț e s u t…”

Balada *Inelul și năframa*:

„Na-ți naframa de mătasă,
Pe margini cu *aur* t r a s ă;
Aurul cînd s-a topi,
Să știi, frate, c-oi muri…”

Inventariul Cotrocenilor, 1681 (ms. Arh. Stat.), f. 36: „cruce f e r e c a t ă c u *auru*, cu zmalțu, cu robinuri féțele…”

Forma poetică *daur* nu e rară în colinde, mai ales în Ardeal, de pildă:

„Tot săpîn și îngropîn,
Găsi viță de *daur*
Și se-nvăță bun faur
De mi-ș lucra la *daur*;
Și zo el mi-ș mai făcea
La cel frate plugărel
Tot un pluguț de *daur*,
Încătro cu plug pornea
Toate coastele răsturna…”

(Frîncu-Candrea, *Munții-Apuseni*, p. 188)

v. *Aurar*. – *Aurel*. – *Auresc*. – *Aurit*. – *Auriu*. – *Aramă*. – *Argint*. – *Anticrist*. – *Cosinzeana*. – *Făt-Frumos*. – [1]*Suflu*…

[1]**AURÀR** (pl. *aurari*), s.m.;1. orfèvre; 2. orpailleur. În primul sens, *aurar* e sinonim cu a r g i n t a r, iar în graiul vechi z l ă t a r; în sensul al doilea, se zicea altădată și r u d a r: țigani r u d a r i sau țigani a u r a r i „qui ont seuls le droit de chercher l’or dans les rivières et dans le sable des montagnes, et en paient chacun à la princesse pour ses épingles trois ou quatre drames, c’est-à-dire $3/400$ ou $4/400$ d’une oca qui vaut tantôt deux livres et demi, tantôt trois livres…” (Cogălniceanu, *Esquisse sur les Cigains*, p. 12). Acești țigani scoteau aur mai ales din Olt, Motru, Lotru, Argeș, Dîmbovița etc. „*Aurar*, lucrător de obiecte de aur, faur de aur; cel ce scoate aur din mine, cel ce culege aur din rîuri” (*L.M.*). În Ardeal, acei ce scot aur din munți nu se cheamă *aurari*, ci b ă i a ș i; ei sînt români, ba încă cei mai frumoși și mai voinici dintre moți. Cuvîntul, negreșit, este latinul a u r a r i u s, dar s-a putut forma d-a dreptul de către români din a u r prin sufixul -a r.

v. *Auraș*. – *Argintar*. – [2]*Băiaș*. – *Rudar*. – *Țigan*. – [2]*Zlătar*…

[2]**AURÁR** (pl. *aurare*), s.n.; voile en lames d'or porté par la fiancée le jour de noces. Cuvînt foarte frumos în loc de p e t e a l ă, care însă ne întimpină numai la Arsenie din Bisericani, circa 1650 (ms., în Acad. Rom., p. 157).

v. *Aur.* – *-ar.*

AURÀȘ, terme enfantin d'une signification indécise. Într-un cîntec copilăresc:

„Auraș,
Păcuraș,
Scoate apă din urechi
Că ți-oi da parale vechi,
Și ți-oi spăla cofele
Și ți-oi bate dobele!..."

(*Conv. lit.*, 1881, p. 12)

Auraș „care scoate apă din urechi" este din partea copiilor o parodie din a u r a r „care scoate aur din rîuri", după cum în același cîntec „păcuraș" figurează în loc de „păcurar".

v. [1]*Aurar.* – *Copil.*

AURÀT, -Ă, adj.; doré. O formă participială în loc de a u r i t, ca și cînd ar deriva dintr-un verb a u r e z.

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, oct. 5 (f. 46 b): „case de aur cu jilțuri *aurate*..."

AURÀTĂ, s.f.; t. de botan.: Leucanthemum Tournef. Nume dat de Dr. Brîndză (*Prodrom*, p. 284) ca sinonim cu r o m o n i ț ă - m a r e, r o m a n, o c h i u l - b o - u l u i, m ă r g ă r i t ă. Să fie oare poporan?

v. *Romoniță.*

AURĂ (pl. *aure*), s.f.; zéphyr, brise. „*Aură*, vînt lin, suflare lină, aer, vînt" (*L.M.*). Nu e cuvînt poporan, și prin urmare nu vine din latinul a u r a = v. gr. αὔρα, ci este italianul a u r a, întrodus în poezia română literară pe la finea secolului trecut.

I. Văcărescu, p. 116:

„Plîng nimfe, junii, plîng grațioare,
Plîng aure, z e f i r i, și orice floare..."

Ibid., p. 512:

„Tu cînți și ca lumina,
Ca fulgerul, ca tunet,
Cînți d-*aure*, z e f i r i lina
Suflare și răsunet..."

La Bolintineanu sub forma de *aurea*, bunăoară în *Timpul*:

„Cosița lor saltă sub *aurea* dulce
Și flacăra lunei pe brîul lor luce…”

Sinonim curat poporan cu b o a r e, dar mai eufonic, *aură* ar trebui să rămînă ca termen poetic.

v. *Boare*.

AURĂRÌE, s.f.; „objets, marchandises en or” (Cihac). „*Aurărie* = a r g i n t ă r i i, tot felul de scule de aur sau de argint” (Costinescu).

Vrancea, *Sultănica*, p. 246: „Peste porți, mai dincolo de ele, stă palatul Vinerei, numai în *aurărie* și diamanticale…”

v. *Aur*. – *Aurar*.

[1]**AURÈL**, s.m.; t. poétique: or. Deminutiv din a u r, care – ca și a r g i n ț e l – ne întîmpină numai în poezia poporană.

Colindă muntenească:

„Pe-un cal galben grăngorel
Șeaua-i luce-n *aurel*,
Scările-i în a r g i n ț e l…”

(G.D.T., *Poez. pop*., 20)

Alta:

„La un cap de masă
Mi-este-un jețurel
Dres de *aurel*…”

(*Ibid*., 23)

Alta:

„Porumb alb cu gușa verde,
Cu penițe zugrăvite,
C-ochi în cap de petre scumpe:
Capu-i bate-n *aurel*,
Ciocu-i bate-n argințel…”

(*Ibid*., 39)

Alta:

„Nalt e mărul pîn la cer,
Cu coaja de argințel,
Cu mere de *aurel*.”

(*Ibid*., 81)

Doină din Moldova:

„Este-un mîndru stejărel
Cu frunza de *aurel*,
Cu coaja de arginţel."

(Elena Sevastos, *Cînt*., p. 166)

Colindă de peste Nistru:

„Sus mai sus la capul mesei
Stă un scaun d-*aurel*,
Dar pe scaun d-*aurel*
Şede Dumnezeu cel sfînt,
Sfînt în cer şi pe pămînt…"

(*Conv. lit*., 1883, p. 289)

v. *Arginţel*. – *Aur*. – [2]*Aurel*. – *Auriu*. – *-el*.

[2]**AURÈL**, adj. m.; t. poétique: d'or, en or, doré. Ca şi substantivul a u r e l, de aceeaşi formaţiune, se află numai în cîntecele poporane, mai ales în colinde.

Colindă din Dobrogea:

„Fir de măr *aurel*,
Mîndru şi frumuşel,
Face merele
'N toate verele…"

(Burada, *Călăt*., 89)

Să nu uităm însă că în privinţa plantelor cuvîntul *aurel*, fie ca adjectiv, fie ca substantiv, poate să fie numai o etimologie poporană din a u r, derivînd în realitate din l a u r u s: „frunză de l a u r e l, „măr l a u r e l" etc.

S.F. Marian, *Cromatica*, p. 50, pune ca sinonimi între numiri poporane de culori:
aurel = aurellus,
a u r i c = auricus,
a u r i u = aurivus.
v. [1]*Aurel*. – [3]*Aurel*.

[3]**AURÈL** (plur. *aurei*), s.m.; t. de vitic.: 1. sorte de raisin; 2. sorte de vin. Pare a fi sinonim cu a u ă, din care poate şi derivă, fie printr-o formaţiune analogică după *rourică*, *rouros* etc. din *rouă*, fie prin etimologie poporană din a u r, culoarea strugurului *aurel* fiind puţin gălbuie.

„*Aurei* se zice la struguri[i] cei albi-galbeni cu boabele puţin eliptice" (P. Ciocîlteu, Dolj, c. Galiciuica).

„*Aurei* sînt strugurii cei albi cu boabe mărunţele" (N. Michăiescu, Dolj, c. Dobridor).

„*Aurel* este un strugure alb şi cu boabele mărunte; vinul scos din acest strugure ia numele de vin *aurel*" (I. Negreţ, Dolj, c. Risipiţi).

Jipescu, *Opincaru*, p. 53, înșirînd felurile de struguri: „voiculeasă, sască, romostin, olog, *aurel*, berbecel vînăt…”

v. [2]*Auă*. – *Strugur*.

AURÈSC (*aurit*, *aurire*), vb.; dorer. „A *auri* = a polei cu aur, a sufla, a acoperi cu aur” (Costinescu).

v. *Aur*. – *Poleiesc*.

AURÌC. – v. [2]*Aurel*. – *Aurică*.

[1]**AURÌCĂ**, s. et adj. f.; t. poétique: charmante, gentille. Alexandri, *Românii și poezia lor*: „la răspunsul copilei, voinicelul, cetind în inima ei, se înduioșează și, în exaltarea dragostei lui, îi dă numirile cele mai dezmierdătoare:

Aurică, drăgulică,
Nici n-ai grijă, nici n-ai frică…

Cuvîntul *aurică* cuprinde ideea de frumusețe, de preț mare, de raritate, de lucire și de toate calitățile a u r u l u i. Voinicelul nostru, căruia negreșit aurul i se părea un metal foarte rar, nu putea dar găsi un termen mai bogat, mai original și mai potrivit cu iubita lui, ce avea cosița gălbioară…”

v. [2]*Aurel*.

[2]**AURÌCĂ**, s.f.; t. de botan.: Primula Auricula, auricule. „*Aurică* = oreille d’ours” (Baronzi, *Limba română*, p. 128). N-are a face cu a u r, ci este un neologism de grădinărie. În Transilvania se zice și a u r i c u l ă (*L.B.*)

[1]**AURÌE**, s.f.; t. de vitic.: sorte de raisin. Între numiri de struguri la Baronzi, *Limba română*, p. 94: „Gîmză. Braghină. *Aurie*-Mohamet. Țîța-caprei…”

v. [3]*Aurel*. – *Auriu*.

[2]**AURIE**. – v. *Auriu*.

AURÌRE. – v. *Auresc*.

AURÌT,-Ă, adj.; le part. passé d ’ a u r e s c pris comme adjectif: doré. P o l e i t c u a u r. S u f l a t c u a u r.

C. Negruzzi, *Scrisoarea VI*: „slujbașii mănăstirii, îmbrăcați în *aurite* veșminte, cu cîntări, tămîieri și făclii, plecară ca să însoțească rămășițele sfîntului bărbat…”

Basmul *Broasca țestoasă* (Ispirescu, *Legende*, p. 38): „Apa ciuruia din țeve *aurite* și o lua cu năstrape și cu căușe de a u r…”

Doină din Moldova:

„Bate vîntul, viscolește,
Dorul tău mă prăpădește:

Casa ta-i descoperită,
Mie-mi pare *aurită*…”

(Elena Sevastos, *Cîntece*, p. 48)

Balada *Oprișanul*:

„Mihnea-vodă adormit
Dormea pe-un pat *aurit*
În cămară-ntunecată
Tot cu șaluri îmbrăcată…”

Aurit să ia și-n loc de a u r i u, adecă avînd culoarea a u r u l u i.
Balada *Erculean*:

„O dalbă de fată
Albă, goală toată,
Vie și frumoasă,
Dulce, răcoroasă,
Cu păr *aurit*
Pe umeri leit…”

I. Văcăreseu, p. 255:

„Să răzbesc spre *auritul*
Mult ferice răsăritul,
Prin cereasca acea poartă
L-a lumii mai bună soartă…”

Într-un sens ironic „între ocări: fi-ți-ar gura *aurită* ca cuibul de pupăză” (T. Poppescu, Buzău, c. Chiojdu-Bîsca).
Aurit cu înțeles de d o r i t, a l e s, „exquis”:
Donici, *Lupul și cucul*:

„În Arcadia ferice
Este codru de trăit,
Unde *aurita* vreme
Împărătește deplin…”

Alexandri, *Serile la Mircești*:

„Afară plouă, ninge! afară-i vijelie,
Și crivățul aleargă pe cîmpul înnegrit;
Iar eu, retras în pace, aștept din cer să vie
O zînă drăgălașă cu glasul *aurit*…”

A. Pann, *Prov*. II, 130:

„Fie măcar aurit,
Nu-l voi, nu-mi este dorit…”

Se zice și î n a u r i t sau î n t r a u r i t.

Doina *Puiul posomorît*:

„Am avut un pui iubit,
Ca trandafiru-nflorit,
Ca un măr *înaurit*…”

(Marian, *Buc*. II, 21)

Balada *Zmeul și fata*:

„Cu lînele slobozite
Cu aur *întraurite*…”

(*Ibid*., I, 114)

v. *Aur*. – *Auresc*.

AURÌU, -E, adj.; doré, blond. Nu de a u r, ci semănînd cu a u r u l, avînd culoarea galbenă și lucitoare a a u r u l u i.

A. Odobescu, *Pseudokyn*., 145: „Un fior îți trece prin vine cînd vezi într-un tabel al lui Rubens pe un cavaler numid sfîșiat de creștet și de umeri de către un leu puternic care i-a sărit în circă și s-a stîrcit pe șoldul armăsarului negru ce se rădică îngrozit pe picioarele-i de dindărît. Feara *aurie* mușcă din umerii călărețului…”

Doină din Moldova:

„Vin la neica la izvoare
Să culegem lăcrimioare:
Tii să-mi pui în pălărie,
Eu în gîță *aurie*…”

(Elena Sevastos, *Cîntece*, p. 51)

Cu poeticul *d* în doina *Fetițele*:

„Și paralele-am băut
Cu fetele după gît,
Gălbinașii *daurii*
Cu fetițele din Jii…”

(G.D.T., *Poez. pop*., 307)

v. *Aur*. – 2*Aurel*.

AURÒS, -[OAS]Ă, adj.; aurifère, contenant de l’or.

Bolintineanu, *Cozia*:

„Noaptea trece lină. Stelele voioase
Scutură în aer coamele-*auroase*…”

v. *Aur*. – *-os*.

AUSCÙNS. – v. [2]*Ascuns*

ÀUSTRU, s.n.; vent du midi, vent du sud-ouest. Latinește auster, italienește și spaniolește austro. Francezul auster este un neologism. *Austru* se rostește trisilabic, uneori chiar *aostru*. Cuvîntul ne întimpină des în vechile texturi și este viu în graiul poporului, dar nu totdauna cu sensul primitiv de vînt de meazizi, ci mai mult cu acela de vînt de apus.

Codicele Voronețian, circa 1550 (ed. Sbiera), *Act. Ap*., XXVII, 13:

„Suflă *austrul*…”	„Adspirante autem austro…”

în *Noul Testament* din 1648: „suflând *austru*”, în *Biblia Șerban-vodă*, din 1688: „bătând *austrul*”.

Ibid., XXVIII, 13:

„…după o dzi suflă *austru*…”	„…post unum diem flante austro…”

în *Noul Testament*: „suflând *aostru*, cu *o*; dar tot acolo, *Luc*. XII, 55:

„Și cănd suflâ *austru*, ziceț: zăduh va fi…”	„Et qqum austrum flantem, dicitis: quia aestus erit…”

Silvestru, 1651, ps. LXXVII:

„Scorni *austru* den ceřu și aduse cu putéřa sa *austru*…”	„Transtulit austrum (νότον) de coelo, et induxit in virtute sua africum (λίβα).

iar la margine, ca scolie: „văntul de la răsărit”; la Dosofteiu, 1680: „rădicâ *austrul* de pre ceřu și adusâ cu putérea sa vântul livei”; la Coresi, 1577: „rădicâ *austru* deîn ceřu și aduse cu vrătutea sa crivățŭ…” Același pasagiu în *Psaltirea* cea versificată, 1673:

„Rădicat-au despre-*austru* vînturĭ
De le-au adus crăsteiĭ cu crădurĭ,
Că slobodzâ-n putĭarea sa livâ,
Vînt ce nu-ĭ stâ nemicâ-n protivâ…”

Mitropolitul Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, f. 73 b, *Zachar*. XIV, 10:

„…și pustiřa de la Gavaa pănâ la Remvonŭ și spre *austru* de Ierusalim…”	„…et desertum a Gabee usque Remmon ad austrum Jerusalem…”

de asemenea în *Biblia Șerban-vodă*, 1688: „despre *austrul* Ierusalimului”.

C. Negruzzi, *Princesei Vogoride*:

„Afară este vicol, *austrul* vîjîiește
Și zguduie coliba sărmanului lipsit,
El tremură și geme, suspină și hulește
Palatul de alături ce-l vede strălucit…”

Bolintineanu, *Cea de pe urmă noapte*:

„Luna varsă raze dulci și argintoase,
Austrul le suflă coamele pletoase…"

„Vîntul de meazizi se numește și *austru*, iar cel de meazinoapte crivăț" (I. Crișianu, Transilv., c. Ohaba).

„Vîntul de la răsărit se numește secuiul sau crivățul, cel de la meazizi *austru*, cel de la apus murășan" (Gr. Păltineanu, Trans., c. Țînțari).

„Vînturilor li-s date numirile după orașul dinspre care vine, de ex. brașoveanul, sibianul; iar cel de la sud se numește *austru*" (A. Crișianu, Trans., c. Mărgineni).

„Vîntul ce bate de la meazizi se numește *austrul*, care este cald; iarna, bătînd acest vînt, se topește zăpada" (G. Popu, Trans., c. Lisa; C. Oană, Rîmnic-Sărat, c. Corbu; P. Anghelescu, R. Sărat, c. Jirlău; C. Corbeanu, Olt, c. Alimănești; M. Rădulescu, Ialomița, c. Gîrbovii).

„Deosebitele vînturi cunoscute de popor: munteanu = nord, crivățu = nord-est, *austru* = nord-vest…Cînd bate *austrul* vara, usucă tot, iar cînd bate iarna este ger tare" (C. Theodorescu, Ialomița, c. Dudeștii).

„Vîntul de la apus se zice *austru* sau t r a i s t ă - g o a l ă" (N. Vasilescu, Muscel, c. Glîmbocel).

v. *Trăistar*.

Tot ca vînt de apus se ia *austrul* în Prahova (D. Mihăilescu, c. Scăeni), în Dîmbovița (St. Negoescu, c. Raciu), în Putna (A. Minculescu, c. Irești), în Olt (N. Constantin, c. Vața) etc.

De asemenea în Dobrogea: „v î n t u l a l b sau de meazizi, *austrul* sau de apus" (N. Ludovic, c. Niculițel).

v. *Băltăgan*. – *Băltăreț*. – *Crivăț*. – [2]*Muntean*. – *Istrița*.

AÙȘ (pl. *auși*), s.m.; aïeul, grand-père, vieillard. Laurian-Massim, *Glosariu*: „*Auș* și a i u ș, vorbă cunoscută sub cea dentîi formă la macedo-români, iară sub cea de a doua și la olteni, înseamnă:1. bătrîn, moș în genere; 2. tatăl tatălui". În județul Olt se aude nu a i u ș, ci chiar *auș*, întocmai ca la macedo-români, dar numai cu sensul de „moșneag". Vine din a u = lat. a v u s prin sufixul deminutival -u ș, adecă întocmai același sufix ca în „mătușă". Latina avea și o formă a u s în loc de a v u s (Fabretti, *Gloss*., 228).

v. [5]*Aia*. – *Aușel*. – *-uș*.

AUȘÈL, s.m.; t. de zool.: regulus cristatus, charleton. Marian, *Ornit*. I, 326: „Cea mai mică dintre toate păserelele cîte provin în Europa, și totodată una dintre cele mai frumușele este *aușelul*, numit în Bucovina t a r t a l a c. *Aușelul* e de nouăzeci și șease milimetri în lungime, de o sută cincizeci și patru în lățime, de patruzeci și opt în lungimea aripelor și de treizeci și opt în lungimea cozii. El e pe deasupra măsliniu, pe tîmple și laturile grumazului castaniu; marginile frunții și o trăsătură deasupra ochilor sînt deschise, zăbelele și cercul ochilor albii; vîrful capului galben, părțile

inferioare ale corpului galben-aprinse și pe de lături ruginiu-castanii. Penele aripelor și a cozii castanii-închise și pe margini măslinii-deschise. Ochii castanii-întunecați; rostul negru, picioarele castanii. *Aușelul* e răspîndit mai preste toată Europa. El petrece vara prin păduri, iară primăvara și toamna se arată și prin grădini. Nutrețul *aușelului* sînt diferiți cărăbuși, muște și alte insecte mici…”

Etimologicește, *aușel* este deminutiv din a u ș „moșneag”, și prin urmare însemnează „moșneguț”. Celelalte graiuri neolatine au preferit sensul nu tocmai depărtat de „împărătuț”: regulus, roitelet, petit empereur, realino; grecește βασιλίσκος (Rolland, *Faune* II, 301).

v. *Auș*. – *-el*. – *Tartalac*.

AUȘÒI
AUȘÒNIU } v. [2]*Bănat*.

[1]AÙZ. – v. *Aud*.

[2]AÙZ (plur. *auzuri*), s.n.; audition, ouïe. O scurtare curat românească din substantivul a u z i t = lat. a u d i t u s, după care prin analogie s-a format și substantivul v ă z, care – orice ar zice Cihac n-are a face cu latinul „visus”, de unde vine numai al nostru „vis”.

Format din a u z i t, care ca substantiv aproape a dispărut din grai, după cum vom arăta la locul său, *auz* reprezintă ambele sensuri ale latinului a u d i t u s, adecă pe de o parte însuși simțul al căruia organ e urechea: „aures acerrimi auditus” (Plin.), pe de alta – metonimic rezultatul sau efectul acelui simț: „dignior auditu” (Lucan.). În sensul al doilea, *auz* devine sinonim cu a u z i r e.

C. Negruzzi, *Scrisoarea XII*: „încă tot nu sîntem lipsiți de simțul *auzului*, și prin urmare ne place a a s c u l t a povești frumoase din vremile trecute…”

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XXIV, p. 11: „de-arâ fi totŭ trupulŭ ochĭu, unde arâ fi *auzulŭ*, iarâ de-arâ fi totŭ *auzŭ*, unde ĭ-arâ fi apuțitulŭ…”

Cantemir, *Chron*. I, p. 175: „nici mai mult ar fi trebuit cu une cuvinte fără temeiu ca acéste *auzul* cetitoriului să supărăm…”

Locuțiune proverbială: „Are văz de lup și *auz* de vulpe” (Tocil., *Rev*. I, 233).

Mitropolitul Dosofteiu, 1680, p. CXI:

„…de *audzul* cel rău nu să va tĭame…”	„…ab a u d i t i o n e mala non timebit…”

unde la Silvestru, 1651: „de v é s t ĭ a rrĭa nu să va téme…”

Biblia Șerban-vodă, 1688, *Paul. ad Rom*. X, 17:

„…credința e den *auz*, ĭară *auzul* pren graĭul luĭ Dumnezeu…”	„…fides ex a u d i t u, a u d i t u s autem er verbum Christi…”

Mitropolitul Antim, *Predice*, p. 3: „ca pre niște pești, cu mreaja dumnezeească au prins mulțimea, și au vînat *auzurile* noroadelor, și au înduplecat inimele tiranilor…”

Idiotismul: i a u *auzul* = asurzesc, fac să amețească de zgomot.

Ion Ghica, *Scrisoarea XXIV*: „clopotele mari și mici sunau la o sută de biserici de luau *auzul*, urla orașul de vuiet…"

Ion Creangă, *Moș Nichifor Coțcariul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 375): „avea o biciușcă de cele de cînepă, împletită de mîna lui și cu șfichiul de mătasă, cu care pocnea de-ți lua *auzul*…"

Același, *Amintiri din copilărie* (*Conv. lit.*, 1881, p. 3): „stropșitul de Ion, cu talanca de la oi, cu cleștele și cu vătraiul, face o hodorogeală și un taraboi de-ți ia *auzul*…"

Auz se construiește cu l a și cu î n sau î n t r u. Următoarele exemple vor lămuri deosebirea între cele două construcțiuni.

Balada *Mihu Copilul*:

„Un mîndru cîntic,
Cîntic de voinic,
Ș-un glas de cobuz
Dulce l a *auz*…"

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 111: „Un ne-ncetat susur de tainică trădare îi șoptea l a *auz*…"

Enachi Cogălniceanu, *Letop*. III, p. 215: „Și aducăndu-l, au început domnul a se giudeca cu el la cadiu, î n *auzul* tuturor…"

Dionisie Eclesiarcul, *Cron*. (Papiu, *Tezaur* II, p. 203): „și fiind împăratul de față, au poruncit să se citească jalba Valahiei î n *auzul* tuturor, și după ce au citit-o au întrebat împăratul pe soli…"

Alexandri, *Cetatea Neamțului*, act. II, sc. 3: „Nu mă sfiesc acu, în agiunul morții, s-o mărturisesc î n *auzul* oamenilor…"

Logofătul Gheorgachi, *Letop*. III, p. 320: „o cetește î n t r-*auzul* tuturor…"

C. Negruzzi, *Cum am învățat românește*: „Ba nu ne înțelegem nicidecum, am strigat ieșind din amețeala ce mă cuprinsese î n t r u *auzul* barbarelor numiri a buchilor lui, nu ne înțelegem!…"

v. *Aud*. – [2]*Văz*.

AUZÌRE (plur. *auziri*), s.f.; l'infin. d ' a u d: action d'ouïr, d'entendre, ouïe en général. Sinonim cu substantivul a u z, cătră care se rapoartă ca „vedere" cătră „văz".

Mitropolitul Varlam, *Omiliar*, 1643, f. 231 b: „dracii diîn oameni gonéște, bolnavii tămâduïaște, surdzilorŭ *audzire* le dâ, muților grâire…"

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms. în Acad. Rom.), p. 36: „vîntul vivorît sau aerul tare clătit, tocmit și frumos viersul muzicăi alcătuit, de la cît de ascuțitele la *auzire* urechi abătîndu-l, neauzit îl face…"

Samuil Clain, *Învățături* (Blaj, 1784), p. 84: „O, părintele mieu iubite, îmi opriră limba, îmi legară picioarele, îmi ținură mînile, îmi împedecară vedérea și mă făcură fără de *auzire*…"

Caragia, *Legiuire*, 1818, p. 98: „Martorii martorilor nu să socotesc de martori, iară la prigonirile de stăpînire sau de hotară priimim și mărturiia după *auzire*…”

Zilot, *Cron.*, p. 4:

„Care dup-a mea știință le voi arăta curat;
Din vedere ș-*auzire*, precum m-am îndatorat…”

Același, p. 101: „*auzirea* numelui lui Cutuzof în urechile turcilor era foarte înfricoșată, și pentru aceea nici nădăjduia cu înlesnire a mai putea aduna oștiri…”

I. Văcărescu, p. 527:

„Ce *auziri* dodată!
Ce tainic glas ascult!
Simț ceasul c-o să bată
Ce-l așteptam demult…”

Costachi Conachi, p. 220:

„Departe cu *auzirea* de jelnic suspinul meu,
Nu crezi inimei ce arde de para dorului tău…”

Donici, *Bărbatul cu trei femei*:

„Dar n-au trecut nici patru zile,
Și s-au împrăștiet pin țară *auzire*
Că cel cu trei femei bărbat
De rău lor s-au spînzurat…”

v. *Aud*. – [2]*Auz*.

[1]**AUZÌT, -Ă**; le part. passé d ’ a u d pris comme adjectif: entendu, ouï, appris. Ajuns la știre prin organul urechilor; aflat prin simțul auzului.

Ion Neculce, *Letop*. II, p. 197: „O samă de cuvinte ce sănt *auzite* din om în om, de oameni vechi și bătrăni…”

Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms. în Acad. Rom.), ps. CXLII:

„Demineața, mila-ți fă *auzită* mie,
Că spre tine nădéjdia mi-am pus din pruncie…”

Negativul comparativ *nemaiauzit* însemnează ceva cu totul afară din cale, „monstrueux, excessif, exorbitant”, de ex.: „asemenea cruzimi sînt un lucru *nemaiauzit* în țara noastră”.

v. [2]*Auzit*. – *Văzut*.

[2]**AUZÌT** (plur. *auzite*), s.n.; ouïe, audition. Sinonim cu a u z și cu a u z i r e. Se întrebuințează rar. Nu vine din participiul trecut românesc a u z i t, ci d-a dreptul din substantivul latin a u d i t u s.

Coresi, 1577, ps. XVII:

„întru *auzitulŭ* urechiei auzirâmâ…”	„in a u d i t u auris obedivit mihi…”

Ion Neculce, *Letop*. II, p. 195: „am scris de pe niște isvoade ce am aflat la unii la alții și din *auzitele* celor bătrăni boieri…”

Ca locuțiune adverbială: d i n *auzite*, p e *auzite*, „par ouï-dire”, „auditu accipere”.

Alexandri, *Neculae Bălcescu*: „Românii se cunoșteau împreună mai mult din *auzite*, sub nume de moldoveni și munteni…”

C. Negruzzi, *Scrisoarea XII*: „Fă cunoștință cu fata, n-o lua numai pe *auzite*, pentru că nu se mănîncă tot ce zboară, și se-ntîmplă de departe trandafir și de aproape borș cu știr…”

Ca supin: d e *auzit*.

Mitropolitul Varlam, *Omiliar*, 1643, f. 298 b: „cine are urechi de *audzitŭ* ca să a u d z ă…”

v. ²*Auz*.

AUZÌTE (PE-, DIN-), adv. – v. ²*Auzit*.

AUZITÒR, -OARE, s. et adj.; auditeur, auditrice, celui ou celle qui entend, qui ouït. Cel ce a u d e. *Auzitor* poate fi cineva și fără voie, în treacăt, a s c u l t ă t o r numai atunci cînd stăruiește a auzi: aceeași deosebire ca între „văzător” și „privitor”.

Caragia, *Legiuire*, 1818, p. 95: „Toate diețile, de nu vor fi scrise de tot de însuși cei ce le fac, să să iscălească de cei ce le fac și să să adeveréze cu trei martori singuri văzători sau singuri *auzitori*…”

Cantemir, *Chron*. I, p. 121: „(ei) au scris tot pre o vréme cu lucrurile ce să făcea și singuri marturi privitori, iar nu *auzitori* au fost…”

Biblia Șerban-vodă, 1688, *Paralip*. II, VI, 40:

„…fie ochii tăi deșchiș și urechile tale *auzitoare* la umilința locului acestuĭa…”	„…sint, quaeso, oculi tui aperti, et aures tuae e x a u d i e n t e s ad orationem loci hujus…”

I. Văcărescu, p. 354:

„Tot a u z e a m c-aci Nichifor cuvîntează,
P-aleșii dregători grozav anatemează:
Așa-l văzui! ca leu trăsnind fără blîndețe,
Oase-azvîrlind de morți l-*auzitori* în fețe…”

v. *Aud*. – *-or*. – *Văzător*.

AVÀD. – v. *Avat*.

AVAÈT (plur. *avaeturi*), s.n.; redevance, taxe. Cuvînt turcesc, din arabul ’a w a ï d „revenus” (Șaineanu), întrodus la noi în epoca fanarioților. „*Avaet*, taxă pusă pe un

lucru ori parte dintr-un lucru, taxă la o pădure, taxă la un pod etc.” (Costinescu). D a r e sau d a j d i e într-un sens mai restrîns.

E. Cogălniceanu, *Letop*. III, p. 250: „iară peste trei zile luăndu-și gelatul *avaetul* lui după obiceiu, au dat trupul de l-au îngropat la Hasikioi…”, unde se înțelege anume taxa pe care în Turcia rudele unui descapitat o plăteau calăului pentru a putea lua cadavrul.

Așezămîntul lui Grigorie Ghica din 1776 (ed. Rășcanu, p.12): „*Avaetul* caftanelor ce îmbracă domnul pe boieri: de la vel log. pănă la vel post. cîte 100 lei, de la vel spat. pănă la vel stol. cîte 80 lei…”

Ibid., p. 28: „Venitul lui vel cahvegiu: de toată cahfeneaoa și de tot tahmisul, ce s-ar afla atît în orașul Iașului cît și la celelalte tărguri de pe la ținuturi, să iea *avaetul* seu, după tocmeala ce se va putea așeza…”

Beldiman, *Tragod*., v. 3351:

„Beșlegii pe la ținuturi, vai mie, ce nu lucrau
După ce beșlegăritul de aice-l cumpărau!…
Dar *avaeturi* și gloate cît în fine nu s-au dat!
Acest fel de osîndire, Moldova n-au mai răbdat!…”

v. *Dajdie*. – [2]*Dare*. – [1]*Turc*.

AVALEÀ. – v. *Havalea*.

AVALÌM, interj.; bravo! O curioasă transformațiune poporană din turcul a f e r i m, în următorul cîntec din Covurluiu (Iconom G. Theodorescu, Galați, Mavromol):

„Frunză verde d-alior,
Oliolio viteaz Tudor
Că mulți îți mai mor de dor!
Avalim Tudor viteaz,
Mulți îți mai mor de năcaz!…”

v. *Aferim*.

AVÀLMA. (D-), adv.; en bloc, tout ensemble, tout à la fois, par indivis, pêle-mêle. Din prepozițiunalul *a* (= lat. a d) și v a l m ă. La românii de peste Carpați funcționează și simplul v a l m a, atît ca adverb: „cu gloata, acervatim, haufenweise”, precum și ca substantiv: „v a l m a, acervus, cumulus, caterva, globus, der Haufe, Schwall, die Menge” (*Lex. Budan*).

Nic. Costin, *Letop*. II, p. 26: „Așijderea (Duca-vodă) și pe preoți încă-i închidea *deavalma* cu mirenii la grosuri…”

Ion Neculce, *Letop*. II, p. 299: „pe tătari au început a-i călca și a-i pune de a lucra la cetate *deavalma* cu creștinii…”

Caragea, *Legiuire*, 1818, p. 9 etc.: „pentru cheltuiala ce vor face *deavalma* și pentru stăpînirea cea *deavalma*…”; „Cel dintre vecini zid cînd să va întemeia pe locul

și al unuia și al altuia vecin, e *deavalma*…”; „cînd să dă în chirie,sau în arendă lucrul lor cel *deavalma*…”

Alexandri, *Statu-Palmă*:

> „Unde vede-o stîncă-naltă, el o macină cu palma.
> Bolovanii sub picioare-i dau d-a dura, dau *davalma*,
> Și cu peatra măcinată și cu petrele-aruncate
> El iezește, bate, umflă rîurile tulburate…”

C. Negruzzi, *Aprodul Purice*:

> „În zădar și ofițerii, și Hroiot, oștean vestit,
> Ca să-i mai îmbărbăteze, *davalma* p i n t r e soldați
> Se luptă; nu văd, n-ascultă husarii înspăimîntați…”

unde e de observat construcțiunea „*davalma* p i n t r e”, în loc de obicinuitul „*davalma* c u”.

Ion Creangă, *Moș Nichifor Coțcarul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 375): „la deal moș Nichifor se da pe jos și trăgea *deavalma* cu iepele…”

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 219: „În ziua de azi bătrînii s-au dus dupe tărîmul ăsta; casele vechi, nespoite, dărîmate, fără garduri, mărturisesc că sărăcia s-a încuibat în locul bilșugului d-odinioară. Azi tot e *davalma*, căci toate sînt *davalma* cînd bietul creștin nu mai are ce ocroti…”

„Hai *davalma*, adecă toți cu grămada din toate părțile” (S. Liuba, Banat, c. Maidan).

Se aude în popor și fără prepozițional d e.

I. Slavici, *Novele*, p. 194: „Iacă să spuie Mitrea, el știe mai bine cine este Bujor. Vro șase ani de zile el singur a purtat gospodăria noastră, și așa gospodărie nu era în sat. Acuma, de cînd s-a dus el de la noi, toate merg *avalma*…”

Forma arhaică necontrasă *avaloma* ne întimpină totdauna la mitropolitul Dosofteiu, bunăoară:

Paremiar, 1683, f. 133 a: „mare strigare, suspinĭ, boacete nestâmpărate de la toț oamenií *deavaloma*…”

Synaxar,1683, oct. 22, f. 77 b: „și să fíace obeștnic praznicŭ cu *deavaloma*, mulțămindŭ lui Dumnedzău și proslăvindŭ…”

Ibid., fevr. 25, f. 87 b: „lăcuitoriĭ orașuluĭ Gangrelorŭ să strănsără acolo, plângândŭ *deavaloma*…”

Ibid., nov. 23, f. 145 a: „toț într-o voe și c u *deavaloma* gĭudeț âl suirâ în scaun ca un destoĭnic…”

Aceeași formă o vedem în verbul derivat a v ă l o m e s c la Cantemir, *Chron.* II, p. 185: „unii cu alții d e a v ă l o m i n d u - s e…”

De asemenea la Sava Barcianu, *Gramm.*, 1858, p. 234: d e *avaloma*.

Cihac (II, 446) propune o etimologie slavică, cu care se unește și d. Șăineanu (*Dict. rom-germ.*, 29), dar care, deși foarte ingenioasă, totuși se risipește prin cercetare critică. El crede că *avalma* vine din locuțiunea rusească „v a l o m ŭ *valitĭ*, en foule, en masse (*de valŭ* vague, *valitĭ* rouler)”, identică cu bohemul w a l e m „en

foule, en masse, impétueusement”. Mai întîi, rusește un adverb separat v a l o m ŭ nu există, ci numai substantivul „valŭ”, al căruia ablativ singular v a l ò m ŭ (cu accentul pe *o*, nu pe *a* ca în românul *avàloma*) nu funcționează adverbial decît în acea locuțiune „v a l o m ŭ valiti”, de care se acață Cihac și care nu este altceva decît o așa-numită „figura etymologica”, foarte deasă în greaca, în latina, în ebraica, în araba, în mai toate graiurile, întocmai ca și cînd am zice bunăoară latinește „unda undare”, „terra tremet tremitu” etc. A despărți dintr-o asemenea excepțională locuțiune pe ablativul cel neseparabil de acolo, împrumutîndu-l apoi unei limbi străine ca un adverb foarte răspîndit, este o procedere cît se poate de ciudată. Bohemul w a l e m, pe de altă parte, e același ablativ, a căruia întrebuințare adverbială este însă mai deasă decît a rusului v a l o m ŭ și care nu s-a aglutinat într-o singură frază, ci se poate construi cu diferiți verbi. Dar chiar dacă bohemii ar fi învecinați cu românii, tot încă al nostru *avaloma* nu s-ar fi putut naște din al lor w a l e m, care ca adverb exprimă totdauna o noțiune de violență, o noțiune cuprinsă și la ruși în v a l o m ŭ, pe cînd nuanța de violență e cu desăvîrșire străină românului *avaloma*. În fine, pentru ca să fie cu putință a se trage al nostru *avaloma* de la slavi, ar trebui neapărat să se tragă tot de acolo ceilalți doi adverbi de o formațiune pe deplin identică: a i d o m a și h o j o m a, contras în h o j m a. În cîtetrele, după cum noi am văzut deja mai sus [vol. I, p. 409], figurează același sufix superlativ -o m ă, înrudit cu arhaicul latin –u m u s în „minumus”, „infumus”, „decumus” etc., astfel că însemnarea cîtortrele este:

aidoma = d’une ressemblance p a r f a i t e,
hojoma = t r é s fréquemment,
avaloma = t o u t - à - f a i t ensemble.

Departe de a fi luat pe *avaloma* de la slavi, românii l-au împrumutat ei unui dialect slavic învecinat, și l-au împrumutat anume cu prepozițonalul *a*- (= lat. a d), al căruia românism nu poate fi tăgăduit nici chiar de către Cihac. Cercetările lui Miklosich și ale profesorului Kalužniacki (Mikl., *Wanderungen d. Rumunen*, p. 11 sqq.) au dovedit de demult însemnatul număr de elemente românești la rutenii din Galiția și din Ucraina. Le-a scăpat însă din vedere adverbul *avaloma*, pe care – sub forma a v u l ò m și cu același înțeles de „en bloc, tout ensemble, tout à la fois, par indivis, pêle-mêle” – l-a găsit la ruteni Piskunov (*Slovnik*, ap. Želechowski, *Ruthenisch-deutsches Wtb*. I, 2).

Al nostru *avalma* a mai fost împrumutat de către slavi sub o altă formă, asupra căriia ne vom opri o clipă, cazul fiind foarte interesant.

În glosarul român de pe la 1600 se afla cuvîntul d u v a l m ă cu sensul de „étalon” (*Cuv. d. bătr*. I, 279). Pînă astăzi la Ocnele din Munatenia anume la Telega, d u v a l m însemnează „palefreninier”, „argat însărcinat cu îngrijirea cailor” (Aurelian, *Țara noastră*, p. 155). Sensul fundamental este acela de „turmaș” sau „herghelias”, „celui qui marche au-devant du troupeau, qui est en tête du haras”. De aceea și polonește un singur cuvînt „stadnik”, de la „stado” = turmă, însemnează deopotrivă „étalon” și „conducteur de chevaux”. În acest chip, d u v a l m ă se descompune în d e - v a l m ă adecă „de turmă”, „gregarius”, cu trecerea fonetică a inițialului d e- în d u- denaintea labialei, întocmai ca în „dumic = demic” sau „dupre = depre”.

Miklosich (*Lex. palaeosl.*, 154), găsind în două texturi paleoslavice cuvîntul d v a l - m a, дваlма, o dată cu sensul de „dresseur de chevaux” și cealaltă cu acela de „palefrenier”, observă că vorba e obscură, „vox obscura”, căci în adevăr nemic într-însa nu e slavic, și nici într-un dialect slavon, nici într-unul, ea nu ne întimpină, astfel că slavizarea-i de către Cihac (II, 722) contra lui Miklosich este o curată glumă. Se știe că-n veacul de mijloc comerciul european al cailor din România era atît de răspîndit, încît la toți slavii și chiar la germanii pînă-n Scandinavia caii scopiți se cheamă pînă astăzi „români”: „wallach”, „volochŭ”, după cum franțuzește ei se cheamă „unguri”: „hongre”, fiindcă acolo se aduceau din Ungaria sau prin Ungaria. Asupra acestui fapt istorico-linguistic foarte prețios eu atrăsei atențiunea Congresului Orientaliștilor din Viena în ședința din 28 septembre 1886 (*Berichte*, Wien,1889, p. 70-71). Așadară, afară de analiza linguistică, și pe calea istorică se explică de la sine străbaterea pe atunci la slavi a cuvîntului românesc d u v a l m ă, poate și a altor termeni privitori la creșterea cailor. Acest d u v a l m ă, adecă d e - v a l m ă, este important încă dintr-un alt punct de vedere: el confirmă că deja în evul-mediu adverbul nostru avalma „ensemble”, „gregatim”, sub forma neprepozițională v a l m ă, însemna substantival „troupeau”, „un ensemble de bêtes”, „grex”, după cum însemnează pînă astăzi peste Carpați v a l m ă „caterva, Haufe”. (*Lex. Bud.*).

Sensul cel fundamental al lui *avaloma* este acela de grămadă, de mulțime unită, fără nici o nuanță de violență. Partea radicală a cuvîntului nu e de loc înrudită cu slavicul v a l ŭ „undă”, ci cu latinul v a l l u s, v a l l u m, care însemna nu numai un șir de pari grămădiți unul lîngă altul, dar încă o grămadă de alte lucruri înșirate strîns laolaltă, de exemplu: v a l l i pectinis (Ovid.), v a l l u m aristarum (Cic.), v a l l u m pilorum (*id.*) etc. *Avaloma* s-ar fi putut zice latinește foarte bine v a l - l a t i m: „comme une palissade, comme une haie, comme une rangée de…”

Întrucît elementul sufixal -o m a este înrudit cu latinul -u m o-, dar totuși elementul radical „hoj-” în „hojoma” e peste putință de a fi latin, și nici formațiunea totală a celor trei adverbi românești cu -o m a nu prezintă vreo analogie latină, este învederat că originea vorbelor noastre *avaloma*, a i d o m a și h o j o m a trebui căutată nu în latina, ci într-o altă limbă ario-europee, o limbă foarte apropiată de grupul italic și cu care de aproape să fi avut a face românii, prin urmare în limba tracică cea dispărută a dacilor.

Fost-a oare *avaloma*, adecă neprepoziționalul v a l o m a sau v a l m a, și la tracii de peste Dunăre? Astăzi macedo-românii și albanezii nu-l au. Există însă o urmă foarte prețioasă, asupra căriia ne vom opri o clipă. Într-un glosar bizantin din secolul XV, scris de George Hermonymos, d. Decharme (*Annuaire de l’Assoc. des études grecques*, t. 7, 1873, p. 100 sqq.) a găsit mai multe vorbe provinciale și cîteva pe cari bizantinii le luaseră din alte limbi, bunăoară: καρναμοῦζα (= ital. cornemusa), λονμάκα (= ital. lumaca), προβίζω (= lat. provisio) etc. Între acestea este și: „Β α λ μ ά ς – ἱπποκόμος. Agaso.”

D. Decharme adaugă: „Mot dont je ne trouve pas d’explication satisfaisante”. Și-i era cam greu să găsească o asemenea explicațiune, de vreme ce acest Β α λ - μ ά ς „palefrenier” este fără cea mai mică îndoială al nostru d u v a l m ă „palefrenier” de mai sus, dar dezbrăcat de prepoziționalul românesc d u-.

v. *Valmă*. – *Deavălmaș*. – *Deavălmășie*. – *Vălmășag*. – *Vălmășeală*…

AVÀLOMA. – v. *Avalma*.

[1]**AVÀN** s. **HAVÀN** (pl. *avanuri*, *havanuri*), s.n.;1. t. milit.: mortier, pièce d'artillerie pour lancer des bombes; 2. mortier, comme ustensile domestique. În ambele sensuri, cuvîntul este turcul h a v a n „mortier"; cu sensul de t u n, a despărut din grai; cu sensul de p i u l i ț ă, se aude în părțile de jos ale Moldovei.

Istoria oștirei, 1715 (Cogăln., *Arh.*[2] II, p. 63): „s-au dat poroncă la Topci-bașa ca să sue balghemezurile și *havanurile* de combarale, ca să împroaște cetatea de noapte…" *Ibid.*, p. 83: „locul pe unde să poate sui tunurile și *havanurile*…" (cfr. Șaineanu; *Elem. turc.*, 53).

„*Avan* este un vas de alamă sau chiar și de spijă sau de tuciu, cu care se servesc bucătarii la pisarea semințelor ce dau gust bun la bucate, avînd *avanul* un mic pilug sau bătoiu cu care pisează. Mai este *avan* și de marmură groasă sau chiar de peatră, avînd pilugul de lemn, cu care pisează carnea tocănată pe fund, ca să poată trece printr-un ciur de sîrmă spre a fi carnea ușoară la mistuit, pelițele și vinele cele mici din carne rămînînd prin pisare în strecurătoare. Se mai cheamă și p i u l i ț ă (Gr. Perian, Tutova, c. Bogești).

v. *Piuliță*. – *Tun*. – [1]*Turc*.

[2]**AVÀN,-Ă**, adj.; méchant, arrogant, cruel, terrible, impitoyable. „*Avan*, aprig, amarnic, rău, strașnic; măreț, orgolios, mîndru" (Costinescu). Cuvînt vechi și foarte poporan.

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, apr. 27, f. 100 a: „l-au probrăzâtŭ pre acel t i r a n ŭ, făcându-lŭ b e z b o j n i c ŭ și *avanŭ* și alte multe mustrări…

Ca poreclă, *avan* figurează într-un act de la Constantin Brîncoveanu, 1697 (*Cond. brîncovenească*, ms. în Arh. Stat. din Buc., p. 224): „pentru că această moșie din Juguréni fost-au a lui Matei biv vel vist. fečorul lu Pătru slujer *Avanul* – păn'în zilele răposatului unchiului domnii-méle Șerban-voevod…"

Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms., în Acad. Rom., ps: LI):

„Pre limba cea nespus vicleană,
Pîngărită și *avană*…"

Costachi Stamati, *Muza* I, p. 116,117:

„Iar ca să-l poți omorî,
Tot drept în pept să izbești,
Unde *avanul* de han
Poartă baier fărmecat…"

și mai jos:

„Și iată că-ntimpină
Pe *avanul* han viind
Singur între doi mîrzaci…"

Alexandri, *Chirița în Iași*, act. III, sc. 9: „Mai stăi, că doar' nu dau tătarii…să-mi ieu măcar ziua bună de la prietini…măi!…că avan mai ești…"

Același, *Creditorii*, sc. 2: „Scapă-mă că mor!…Sufletul meu arde…arde mai *avan* decît focul cel mare din Sărărie…", unde *avan* este întrebuințat ca adverb: „cruellement, terriblement".

Același, *Sentinela română*:

„Iată oardele *avane*,
Iată limbile dușmane…"

I. Creangă, *Ivan Turbinca* (*Scrieri* I, p. 315): „Doamne, Moartea întreabă ce mai poronciți? Și să nu vă supărați, dar tare-i n e a s t î m p ă r a t ă și *avană*, drept să vă spun; șede ca pe spini și vrea numaidecît să-i dați răspuns…"

În glosarul lui Stamati, p. 530, *avan* rău se tălmăcește prin „scumpul, zgîrcit", confundîndu-se cu neologismul „avar". Aceeași confuziune ne întimpină la Cihac (II, 637), care o susține prin citațiunea din Alexandri: „iată Leiba cel *avan*", unde însă – în canțoneta *Surugiul* – nu e de loc vorbă despre a v a r i ț i a lui Leiba, ci se ia în bătaie de joc s t r ă ș n i c i a evreului, după cum se vede din pasagiul luat în totalitate, iar nu bucățit:

„Iată Leiba cel *avan*
Care poartă h a r ț a g a n!
Iată Leiba cel din cușcă
Care poartă la drum p u ș c ă,
Și cînd vede un român
Armele-și ascunde-n sîn…"

Niciodată, cu desăvîrșire niciodată, *avan* nu însemnează românește a v a r; dar nici c a l o m n i a t o r, ba nici a s u p r i t o r în înțeles fiscal, ci numai doară în privința cruzimii, a brutalității, a aroganței, a barbariei. Etimologia din latinul a v a - r u s e peste putință, atît prin deosebirea sensurilor, precum și sub raportul fonetic, căci latinul v între doi a trebuia să dispară, iar latinul *-ar-* se păstrează la români totdauna intact și nu poate să treacă în *-an-*. De asemenea e peste putință, din mai multe puncturi de vedere, etimologia cea susținută de mai toți (Cihac, Laurian-Maxim, Șaineanu etc.) din neogrecul ἀβάνης „calomniateur", care el însuși nu e decît arabul h a w w ā n „traître".

Chiar dacă s-ar potrivi sensurile ambelor cuvinte, ceea ce nu este, totuși înrudirea lor nu s-ar putea admite. Din texturile de mai sus: Dosofteiu, Brîncoveanu, Corbea, noi am văzut că *avan* e nu numai anterior la noi epocei fanariotice, dar încă s-a întrebuințat deopotrivă în Moldova, Muntenia și Transilvania. Dacă această vorbă ar fi dară de origine greacă, după cum este „drum", „argat", „condei" etc., adecă dintre cele puține grecești cari sînt răspîndite în întreaga Dacie Traiană, atunci românii cată s-o fi împrumutat în epoca bizantină; ei bine! în epoca bizantină grecii nu aveau încă ei înșiși pe ἀβάνης, și prin urmare nu puteau să-l dea românilor.

De unde dară vine al nostru *avan*?

Singurul sens al acestei vorbe fiind; „cruel, impitoyable, terrible", o vom alătura cu serbul G a v a n, cu bohemul h a w a n și cu albanezul g a v n, fiecare rămas pînă acum o enigmă.

Serbește G a v a n este o personificațiune legendară a unui om foarte bogat, dar crud și nemilos: „pored svega prevelikoga bogastva bio vrlo tvrd i nemilostiv" (Karadži•, *ad voc*.). La serbi dară s-a păstrat din cuvîntul comun numai o așchie mitică, pe care slaviștii nici nu s-au încercat măcar s-o explice.

Bohemește h a w a n sau h a b a n (ambele forme circulează deopotrivă) însemnează: 1. eretic, adecă om fără Dumnezeu, „bezbojnic", după expresiunea mitropolitului Dosofteiu; 2. om nalt și puternic, un fel de uriaș, „weliky a silny člowěk" (Jungmann); iar „hawansky nož", „cuțit a v ă n e s c", vrea să zică „satîr", „hachoir, couteau de boucher". Etimologiile propuse de către slaviști pentru această vorbă: unii de la germanul „Hafen = oală", alții de la numele sectei anabaptiștilor, alții de la cuvîntul țigănesc „habanos = o minge" (ap. Jungmann, *Slownjk* I, p. 643), sînt cîtetrele prea copilărești pentru a putea fi discutate.

În fine, la albanezi g a v n à r, adecă g a v n cu sufixul secundar -ar, însemnează „stolz, hochmütig, orgueilleux", iar g a v n i „orgueil, Hochmut". Gustav Meyer (*Vergl. Wtb*., 122) îl trage din neogrecul χαῦνος, care însă exprimă tocmai noțiunea diametral opusă de „molîu" sau „leneș".

Prin sens, românul *avan* corespunde pe deplin serbului G a v a n, albanezului g a v n și bohemului h a w a n, și le corespunde nu mai puțin sub raportul fonetic, de vreme ce perderea inițialului *h* denaintea vocalei este la noi un fenomen foarte obicinuit, precum este si viceversa adaosul lui *h* denaintea unei vocale inițiale, așa că *avan* nu se deosebește de *havan*.

Înrudirea celor patru cuvinte, adecă urcarea lor la un prototip comun, se pare a fi sigură; dar se naște acum întrebarea: cine de la cine? și anume: care este rolul formei celei românești între celelalte?

Finalul -a n în *avan* n-a trecut în –î n ca în „păgîn = paganus", „bătrîn = veteranus", „jupîn = župan" etc., fiindcă, prin asimilațiune regresivă, l-a apărat contra scăderii silaba precedente, al cării inițial *a* nu putea să scază. Mai este ceva: sensul lui *avan* exprimînd aceeași noțiune augmentativă sau intensivă ca în „năzdrăvan", „șoiman", „grosolan" etc., finalul -a n s-a păstrat în el prin protecțiunea sufixului -a n = -*ann* din acestea din urmă (v. ^{3}-*an*).

Mai rămîne de lămurit încă o particularitate fonetică.

În cuvinte vechi și poporane, primitivul *v* între două vocale în silaba tonică tinzînd neapărat la români să dispară sau să se vocalizeze, ca în „cal = caval (caballus)", „soc = savuc (sambucus)", „tăun = tavan (tabanus)" etc., *avan* trebuia să devină „an" sau „aun". Urmează dară că *v* în *avan* nu este primitiv, ci derivat. Între altele, el poate să derive dintr-o guturală, ca în „movilă = paleosl. могила". În acest caz, prototipul lui *avan* = *havan* va fi h a g a n. Și așa și este.

H a g a n, la bizantini χαγάνος, în cronicele medievale latine *chaganus*, *cappanus*, *caganus*, în limbile turanice *khahan* (cfr. Zeuss, *Deutschen u. Nachbarstämme*, p. 729), era titlul acelor groaznici năvălitori de viță tătărească, cari în veacul de mijloc, începînd de la epoca hunică și pînă la cea mongolică, înspăimîntaseră în curs de secoli Europa, și mai ales întreaga regiune orientală a continentului nostru.

 La români în specie, după cum mai tîrziu „han-tătar", adecă „le khan des Tartares",

a devenit pînă și-n fundul Ardealului sinonim cu „dracul”, astfel că „du-te la han-tătar” însemnează „du-te la dracul” și „omul lui han-tătar = omul naibei” (*Lex. Budan.*, p. 254), tot așa dintr-o epocă mult mai veche *avan* = *havan* = h a g a n căpătase înțelesul de „tyran”.

De aci rezultă că la serbi G a v a n, la albanezi g a v n și la bohemi h a v a n sînt de proveninţă românească.

D. Bugnariu (*Gazeta Transilvaniei*, 1887, nr. 268) ne spune că la românii din regiunea Năsăudului a v a m, a v ă n i t însemnează „om sărac, mișel”. Prin sens, la prima vedere se are a fi ceva cu totul opus lui *avan* „tyran”, și totuși este același cuvînt. Sensul de „mișel”, „misérable” are două nuanțe deosebite și chiar contrare, una de simpatie și cea altă de antipatie. De la *avan* „rău”, năsăudenii au trecut la *avan* „nenorocit”, schimbînd apoi pe finalul *-n* în *-m* ca în bucium, tărîm etc. (v. [2]*Avramă*), dar conservîndu-l în derivatul a v ă n i t, format după analogia adjectivilor participiali, deși un verb *avănesc* nu există.

v. *Căpcăun*. – *Han-tătar*.

[3]**AVÀN**, adv.; cruellement, terriblement. – v. [2]*Avan*.

AVÀT, s.m.,; t. de zool.: Pleuronectes Rhombus, carrelet. Un fel de pește de mare, care se pescuiește și la gura unor rîuri mari. Din același gen este așa numitul p e ș t e - ț i g ă n e s c. Despre acest pește în părțile Moldovei a scris colonelul rus Meier,?писаниеОчаковскія земли, Petersb., 1794, p. 161, 199. În Dobrogea se zice *avat* sau *avad*; de asemenea în Covurlui, în Tecuciu, în Brăila; în Ialomița „*arvat* sau s t o i c e ț” (C. Theodorescu, c. Dudești), pe lîngă care se aude și augmentativul a v ă ț o i (c. Pioa-Petrii); în Tutova (c. Epurenii, c. Ireștii, c. Blageștii), în Fălciu (c. Dodeștii), în Iași (c. Prisecani, c. Buciumi, c. Bosia), în Neamț (c. Negrești, c. Dobrești) predomnește forma *haut* sau *haot*, care este cea originală, adecă numele turcesc al acestui pește: h a u t.

„*Avat* se aseamănă cu mreana, crește pînă la greutatea de 2 chilograme, are multe oase, pînă și pe-n carne, mici ca nește ace. Dacă-l scoate din apă, îndată și moare și-n cîteva ceasuri se și strică din cauza grăsimii. Sărat nu se face. Pescarii, dacă-l prind, îl leagă de urechi cu sfoară și-l anină de luntre ca să se tîrăie pe-n apă și să trăiască pînă la finea pescuitului. Se găsește rar. Gura îi este mică, înarmată cu dinți mici, și se hrănește cu peștișori. Primăvara, cînd vin apele mari și se revarsă din Prut pe gîrle, el se găsește la gura gîrlei: șeade la pîndă cu capul la suprafața apei și vînează peștișorii ce trec din Prut pe gîrle” (D. Alboteanu, Covurlui, c. Mastacani).

„*Haut* este un pește ce seamănă cu mreana. Coloarea albicioasă argintie, mărimea pînă la 3 ocă, mai lat decît mreana, solzii mici și gura mai mare și mai puțin cărnoasă decît a mrenei. Se găsește rar pe-n Prut” (P. Hușianu, Sculeni).

v. [1]*Turc*.

ÀVĂ (pl. *ave*), s.f.; t. de pêcherie: rets; filet, panneau. Cuvînt turcesc, întrebuințat în Dobrogea. „Peștele se prinde cu undița, cu cotețe de stuf, ostrețe, plase, *ave*. *Avele*

au și marafet cu nește plumburi de se lasă la fund…” (St. Voinea, Dobrogea, c. Somova).

v. *Pescărie*. – [1]*Turc*.

AVĂLMÀȘ. – v. *Deavălmaș*.

AVĂLMĂȘIE. – v. *Deavălmășie*.

AVĂȚÒI. – v. *Avat*.

AVECÈRNE s. **AVECÈRNIE**, s.f.; t. ecclés.: vêpres. Sinonim cu c h i n d i i. Obicinuit se zice v e c e r n i e, din paleoslavioul *večerĭnja* „officium vespertinum, cuvînt trecut și la unguri: *vecsernye* (Cihac). Forma *avecerne*, cu prepozițiionalul *a* (= lat. a d), se aude în Transilvania, după cum și la noi se zice „achindie” în loc de „chindie”.

„Timpul înainte de asfințitul soarelui se cheamă: la *avecernie* (G. Dobrin, Trans., Făgăraș).

„*Avecerne* este timpul între oarele 4-5 postmeridiane” (A. Bunea, Trans., Făgăraș).

v. *Vecernie*. – *Achindie*.

A-VEDÈRE, adv.; en face, ouvertement, franchement. P e f a ț ă sau f ă ț i ș, fără a se ascunde. Un adverb foarte frumos, pe care-l găsim la mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, f. 135 a (mai 18): „Amfianŭ mărturisind *a-vedĭare* și cu îndrăznire pe Dumnulŭ nostru Is. Hs. Dumnedzău, bătut fu…”

v. *Vedere*. – *Fățiș*.

AVÈL, n. pr. m.; 1. Abel, personnaje biblique; 2. homme de la lune, personnage mythique. După Biblie, *Avel* a fost al doilea fiu al lui Adam, ucis din invidie de către fratele său Cain.

Între cărțile foarte gustate la noi pe la începutul secolului, era și *Moartea lui Avel*, faimoasa poemă de Gessner (C. Negruzzi, *Cum am învățat românește*).

Mitologia poporană română a făcut din *Avel* și din Cain două figure, pe cari le vede în lună. Această legendă există deopotrivă în Moldova, în Muntenia și-n Ardeal, pe cînd o altă legendă mai puțin răspîndită crede că cele două figure sînt apostolii Petru și Pavel.

v. [1]*Apostol*.

D. Gaster (*Lit. populară*, p. 299) ne spune că poporul român „vede în lună sau un cioban cu oile, sau, după o altă credință, omul din lună este Sf. Gheorghe cu balaurul” – dar nu ne arată de unde anume, de la cine sau măcar din ce parte a României a auzit aceste legende, cari, prin urmare, rămîn deocamdată îndoioase.

v. *Cîne*.

„În lună sînt doi frați. Cel mic a omorît pe cel mare și acuma îl poartă în spinare, ținîndu-i o căldărușă la nas în care curge sînge” (N. Călinescu, Brăila).

„În lună șeade *Avel* cu capul spart de Cain, care-l ține plecat peste un ciubăr ca să i se scurgă sîngele” (I. Bondescu, Suceava, c. Giugeștii; I. Dumbravă, Neamț, c. Războienii).

În lună e Cain și *Avel*. Cain a tăiat capul lui *Avel* și din grumazii acestuia picură sînge într-o căldare. Cînd căldarea va fi lină, atunci vor pica din ea trei picure pe pămînt, pămîntul se va aprinde și va arde cu tot de pe el: vremea de apoi” (A. Deganu, Trans., c. Vețel).

„Vîrcolacii se zice că sînt cîinii lui Dumnezeu, cari vor să mănînce luna, unde se află Cain și *Avel*.” (C. Melinte, Covurlui, c. Gănești).

Legenda despre *Avel* și Cain în lună se află și la ruteni, vecini cu moldovenii (Dragomanovŭ,;алорусския предания, Kiev, 1876, p. 94), dar schimbată: Cain ține pe *Avel* înfipt în furcă. Există ea oare și la alți slavi?

O legendă foarte apropiată e răspîndită în Italia întreagă pînă la capătul Siciliei (*Archivio per le tradiziori popolari* I, 296), și ne întimpină deja la Dante, *Parad*. II, v. 17–19 (cfr. *Inf*. XX, v. 42–44):

„…che sono i segni bui
di questo corpo, che laggiuso in terra
fan di Cain favoleggiare altrui…”

unde comentatorul Landino observă: „cioè la luna, nella quale i volgari vedendo una certa ombra, credono che sia Caino, c’habbia in spalla una forcata di pruni”, după alții: „una forcata di spine”. După o veche legendă scandinavă, conservată pînă astăzi în Svezia și care se apropie iarăși foarte mult de cea românească, anume prin aceea că sînt două figure și un ciubăr, pe lună sînt doi frați Bil și Hiuki purtînd pe umerii lor un ciubăr cu apă (Grimm, *Deutsche Myth*., ^{3}I, 679). În Anglia, din timpii lui Chaucer și ai lui Shakespeare circula legenda despre omul din lună, urmat de un cîne și – ca la italieni – purtînd o povară cu spini:

„Stephano: I was the man in the moon, when time was.
Caliban: I have seen the in her, and I do adore thee;
My mistress showed me thee, thy dog, and bush…”

(*Tempest* II, sc. 2)

Provențalii cred că acel om din lună cară nu spini, ci lemne, și că e anume s-tul Bernard, pedepsit de Dumnezeu pentru că lucrase într-o zi de duminică (*Revue des traditions* III, 512). În Picardia: „lorsque la lune est pleine et que le temps est clair, on peut voir la tête de Judas Iscariote, pendu là en punition de sa perfidie” (*Romania* VIII, 254). La unguri se află în lună doi copii de țigani, după alții un frate și o soră, după alții David și sfînta Cecilia, după alții Adam (*Ethnolog. Mitheilungen aus Ungarn* I).

Legenda românească ni se prezintă ca ceva intermediar între cea italiană și între cea scandinavă, ambele astăzi cele mai vechi în Europa; dar cît se atinge de filiațiunea între cîtetrele, noi ne vom încerca a o stabili într-un alt loc. Deocamdată amintim

numai că pe cei doi oameni în lună îi constată deja în mitologia elenică Ahrens, *Götternamen*, în *Benfey's Orient u. Occident* II, 43.

v. *Cain*. – [1]*Lună*. – *Vîrcolac*.

AVÈLA, s.f. art.; type de femme acariâtre, mégère. Cuvînt care se aude numai în Moldova. „*Avela* este numirea ce se dă femeilor răutăcioase, cîrtitoare, și mai ales bune de gură: tu ești *Avela* care a înălbit pe dracul! e liștav *Avela*! sau: e curat *Avela*! sau: *Avela* în picioare! Auzit prin județul Iași și Botoșani, în Tîrgul Hîrlău, satul Deleni, Tîrgul-Frumos. *Avela* are ca sinonim: s c o r p i e, cu deosebire că s c o r - p i e se poate zice și unei fete și chiar unei fetișoare, pe cînd numele *Avela* au dreptul să-l poarte numai femeile măritate, și mai ales cele cari au fost măritate" (Th. Speranția).

Cuvîntul e luat de la ruteni, cari sînt nu numai învecinați cu Moldova, dar și foarte răspîndiți în partea-i cea apropiată de Bucovina. Rutenește Ĭ a v e d a, sinonim cu „vidmina", vrea să zică un monstru, o ființă infernală (Želechowski, *Wtb*., *ad voc*.). Sub raportul fonetic trecerea inițialului slavic *ia*- în *a*- nu înfățișează nici o greutate, deoarăce acel *ia*- la însiși slavii se confundă cu *a*-: *adŭ* = *ĭadŭ*, *avorŭ* = *ĭavorŭ*, *agnĭ* = = *ĭagnĭ* etc., românește „agud = slav. ŭagodŭ". De ce însă *d* din Ĭ a v e d a = A v e - d a a trecut românește la *l* în *Avela*? Înlocuirea dentalei prin licuidă în: *cîșlig* = *cîștig*, *coraslă* = *corastă*, *breaslă* = *breastă* (slav. *bratstvo*) etc., prezintă o analogie fonetică prea depărtată. E cu putință ca etimologia poporană să fi prefăcut pe A v e d a în *Avela* anume ca o formă feminină la *Avel*. Fără a cunoaște istoria lui Socrat și a Xantippei, poporului îi place a da sfinților neveste foarte rele (v. [1]*Arhanghel*, p. 342). Astfel bietului *Avel*, după ce avusese pe un Cain de frate, legenda românească îi va mai fi pus în spinare și pe infernala *Avelă*.

v. *Scorpie*.

[1]**ÀVER** s. **AVĂR**, n. pr. pers. m. Acest nume s-a păstrat în patronimicul topic A v e - r e ș t i, plural din patronimicul personal A v e r e s c u = fiul lui A v ă r. Frunzescu, *Dict. top*., 13, arată trei sate numite *Averești*, unul în Fălciu, altul în Neamț, cel al treilea în Roman, toate în Moldova. Dar ce fel de nume să fie a v ă r sau a v e r? Din latinul „stabilis" românii formară vechiul adjectiv „stavăr" sau „staver", pe care-l mai întrebuințează încă mitropolitul Dosofteiu. O analogie perfectă:

stabilis: *stavăr*:: h a b i l i s: *avăr*

pe lîngă care se mai poate aduce și „ager = agilis", ne urcă dară pentru *avăr*, un adjectiv românesc dispărut din grai, la prototipul latin h a b i l i s cu sensul de „isteț, îndemînatec".

v. *Stavăr*.

[2]**ÀVER, -Ă**, adj.; habile. – v. [1]*Aver*.

AVÈRE (plur. *averi*), s.f.; l'infin. d ' a m pris comme substantif: avoir, tout ce qu'on possède. Mult-puțin cît a r e cineva. Avere se deosebește de a v u ț i e, care

însenemază numai *avere* m u l t ă, nu și p u ț i n ă. Un cort rupt și cîteva unelte sînt *averea* țiganului, nu a v u ț i a țiganului, decît numai doară într-un sens ironic. Dar se poate zice deopotrivă bine: *averea* țiganului și *averea* împăratului, una foarte mică, cealaltă foarte mare. Francezul a v o i r, italianul a v e r e, spaniolul h a b e r etc., au același înțeles de tot general.

Cînd nu e foarte mică, ci îndestulătoare, *avere* se poate lua ca sinonim cu s t a - r e. La românii de peste Carpați se întrebuințează cu același sens i o s a g = ung *jószág*.

Doină din Ardeal:

„Toți voinicii trag acasă
La copii și la boreasă,
La copii și la i o s a g,
La neveste mai cu drag,
La copii și la *avere*,
Tot mai cu drag la muiere…”

(Reteganu, *Trandafiri*, p. 40)

Beldiman, *Tragod*., v. 1239:

„Îi rușine, le zic nemții, cu tîlhari a fi uniți,
Oameni ce-i socotea țara credincioși și ispitiți.
S t a r e a lor, *averea* toată, era de pe la boieri,
Cu leafă și daruri multe, ce au luat pînă ieri…”

Doină din Moldova:

„Însoară-te, ie-ți muiere,
Fără s t a r e, făr’ de-*avere*,
Că *averea*-i trecătoare,
Dar urîta nu mai moare…”

(Elena Sevastos, *Cîntece*, 165)

Mitropolitul Dosofteiu întrebuințează sinonimic *avere* și f i i n ț ă în *Synaxar*, 1683, f. 75 b. (oct. 20): „au înpărțât toatâ f i i n ț a lor la săraču…”, iar la margine, ca scolie: „*avĭarĭa*”.

Moxa, 1620, p. 372: „ĭ-au luatŭ toatâ *avérĭa* pentru nice o vinâ…”

Nic. Costin, *Letop*. I, p. 69: „Averea craiului *Dekeval* încă au aflat-o Traian împărat aproape de apa ce se chiamă Sargheția…”

Caragea, *Legiuire*, 1818, p. 48: „Toată *averea* mișcătoare și nemișcătoare, cîte are muierea afară din zestre ei, exoprică să zice…”

Cu sens de *avere* n e m i ș c ă t o a r e, la A. Pann, *Prov*. I,.49:

„…întîmplarea ne-a făcut bogați:
Cu bani, cu *avere* și destui argați…”

Cu sens de b a n i, la A. Odobescu, *Mihnea-vodă*, 1860, p. 20: „*Averea* adimenește pe om ș-apoi îl scîrbește…”

De asemenea într-o doină din Bucovina:

„Nu vă uitați la avere,
Că-n ea n-aflați mîngîiere,
Că averea trece dealul
Și tu rămîi cu amarul!…”

(Marian, *Buc*., II, 71)

A se umple de *avere* = a se îmbogăți, a se înavuți.

Ion Neculce, *Letop*. II, p. 231: „au spart săcriile și lăzile unora și altora, carii au fost pus acolo, și multe lucruri scumpe și odoare au luat de s-au umplut de *avere*…”

Cu prepozițiunea la: lacom la *avere*, a se bucura la *avere*.

Nic. Costin, *Letop*. II, p. 39: „(Cantemir bătrînul) ertător și nelacom la *avere* și îndurător…”

Doină din Ardeal:

„Mă-nsurai să iau muiere,
Mă bucurai la *avere*,
Lăcomit-am, lăcomit…”

(J.B., *Trans*., 181)

În cîntecele haiducești, se preferă pluralul *averi*.

Balada *Jianul*:

„Și pîndește la strîmtori
De despoaie negustori,
Și tot prinde la boieri
De-i curăță de *averi*…”

Balada *Codreanul*:

„Vrun creștin de-l întîlneam,
Averile-i împărțeam:
Cu doi cai de-l apucam,
Unu-i dam, unu-i luam…”

În aceleași cîntece, pluralul *averi* se ia figurat în înțeles de „force, vigueur”.

Balada *Vidra*:

„Vin' de-mi strînge brîul meu,
Apăra-te-ar Dumnezeu,
Că-mi slăbesc puterile,
Mi se duc *averile*!…”

Balada *Păunașul codrilor*:

„Că-mi slăbesc puterile,
Mi se duc *averile*…”

unde Alexandri observă într-o notă: „pentru sufletele viteze p u t e r e a e cea mai scumpă *avere*…”

v. [1]*Am*. – *Avuție*. – [2]*Stare*.

AVERÈȘTI, n. pr. top. pl. – v. [1]*Aver*.

AVESTÌȚĂ, s.f.; t. de myth. popul.: Médée, démon femelle qui étrangle les petits enfants. Un fel de s t r i g o a i e, de care au groază mai cu seamă femeile însărcinate.

G.D. Teodorescu, *Poez. pop*., 292: „În Muntenia, *Avestița* sau A r i p a - S a t a n e i e un spirit rău, care omoară pruncii în pîntecele mamelor sau îndată după naștere…”

„Țăranii pun sub căpătîiul copilului, de la nașterea lui și pînă la șease săptămîni împlinite, o carte care se numește *Avestița*, ca să nu se apropie dracul de el să-l apuce, căci epilepsia ei o numesc apucat sau răul copiilor” (Th. Theodorescu, Ialomița, c. Lupșeanu).

Acea carte nu este altceva decît următorul descîntec:

„Eu, sfîntul Iosif, pogorîndu-mă din muntele Sionului, întîmpinai pe *Avestița*, A r i p a - S a t a n e i, care avea părul capului ei pînă în călcîie și ochii ca de foc, și din gura ei ieșea pară de foc, și unghiile ei era ca secerile și foarte grozavă la chip, și depărtîndu-mă de la dînsa văzui unde o întîlni Arhanghelul Mihail, zicîndu-i: stăi, diavole! și îndată stătu; și iarăși îi zise acela: de unde vii, necurato? și unde mergi? și cum îți este numele tău? iar ea răspunse zicînd: eu sînt *Avestița*, Aripa-Satanei, am auzit de preacurata Fecioară, care e fata lui Achim și Anei, cum că naște pe Hristos Mesia, și merg cu ale mele meșteșuguri mari ca să smintesc nașterea ei; iar Arhanghelul auzind o apucă de părul capului și o bătu peste tot trupul ei cu bătaie de foc, și o împunse cu paloșul în coastă, și iară îi zise: spune, diavole, cum te faci tu și întri în casele oamenilor de le smintești femeile și le omori copiii? iar ea răspunse cu glas mare ca să mai înceteze d-a o mai bate, că le va spune toate anume, și începu să zică: Eu mă fac pitună, muscă, pisică, ogar, găină, capră, femeie, grăunte de meiu, și întru în casele oamenilor de le smintesc femeile și le omor copiii; și mai tare mă apropiu de care este fată de căpetenie din celelalte femei, – și am nouăsprezece numi: cel dîntîi *Avestița*, al 2-lea Avaruza, al 3-lea Brano, al 4-lea Pabirano, al 5-lea Zaea, al 6-lea Liba, al 7-lea Muza, al 8-lea Dezano, al 9-lea Nazarana, al 10-lea Petia, al 11-lea Grobina, al 12-lea Frango, al 13-lea Labra, al 14-lea Cadachia, al 15-lea Năfruța, al 16-lea Necorînda, al 17-lea Grăbina, al 18-lea Zuza, al 19-lea Zira de Zano; și iată-ți dau acest zapis, muncitorule, carele muncești numele meu, ca să fiu lepădată de trei mile de loc și să nu mă pociu apropia de puterea acestui zapis. Și-l dete în mîna marelui Arhanghel Mihail. Arhanghelul zise: îți poruncesc ca de acum înainte să nu te mai apropii de robul lui Dumnezeu în veacul veacului, ci să te duci în ghena focului nestins, că acolo e locul tău în veci, amin.”

Despre paralelurile slavice, grecești și altele ale acestui descîntec, în care e foarte caracteristică pestrița nomenclatură a *Avestiței*, am scris pe larg eu (*Cuv. d. bătr*. II, 277, 717) și profesorul A. Wesselofsky (Разыскания, 1883, VI, p. 50 sqq.). În ciclul

acestor descîntece se amestecă la un loc mai multe elemente mitice eterogene, dintre cari pe noi ne interesează aci numai unul: *Avestița*, A r i p a - S a t a n e i. El nu poate fi înțeles, dacă nu-l vom cerceta deosebit, în sine, căutînd a lămuri ceea ce constituă propria lui individualitate.

Avestița, care în Moldova se zice și V e s t i ț a, este din punct în punct slavicul вѣщница, v ĭ e ș t i ț a „magicienne”, de la paleoslavicul v ĭ e ș t ĭ „expérimenté, instruit” (Miklosich). Numai la serbi și la bohemi, mai ales la „valachi sau românii cei slavizați din Moravia, V ĭ e ș t i ț a ne apare cu sensul pe care-l are la noi *Avestița*, deși amalgamat și acolo cu unele motive din alte mituri.

Despre V ĭ e ș t i ț a la serbi ne spune Karadži• (*Lex.*, *ad voc.*): „După credința poporului, v ĭ e ș t i ț ă se cheamă o femeie înzestrată cu un spirit diabolic, care în somn iese din ea, se preface în fluture, în găină sau în curcă, și zboară pe la case, mîncînd oameni și mai ales pe prunci: cînd găsește un om dormind, îl lovește cu o vărguță în țîța stîngă, îi scoate inima și o mănîncă, apoi pelea se închide iar la loc. Unii din cei mîncați astfel mor pe dată, alții mai trăiesc atîta cît timp le ursise dînsa cînd mînca inima, și-n urmă mor de asemenea prin felul de moarte ursit de dînsa. V i e ș t i ț e l e mănîncă pe oameni mai ales în posturi și nu mănîncă usturoi, de aceea mulți la zile mari de post se ung cu usturoi pe pept, pe tălpi și subsuori…”

La românii din Moravia, V i e ș t i ț a fură copiii nou-născuți și-n locul lor pune nește pociture. Ea are puterea, ca și la noi și la serbi, de a se metamorfoza în orice animal (Kulda, *Morawské povêsti*, Praha, 1874, t. 2, p. 263).

Ceea ce este dară esențial la *Avestița*, nu e nici mulțimea numilor ei, nici lupta contra lui Arhanghel Mihail sau contra sfîntului cutare și cutare, ci este întrunirea următoarelor elemente constitutive:

1. Știința magică, de unde însuși numele v i e ș t i ț a;
2. Zborul, de unde epitetul „A r i p a - Satanei”;
3. Patima de a omorî sau a prăpădi pe prunci.

A susține, ca d. Gaster (*Literatura populară*, p. 396; *Anuar pentru israeliți*, an. IV, p. 73-79), că prototipul *Avestiței* se află în mitul evreiesc talmudic despre acea „Lilith” care omoară pe copii, care are multe numi și pe care o bate prorocul Ilie, este a întemeia o încheiare totală pe o comparațiune foarte necompletă. Pentru *Avestița* mulțimea numilor și lupta sînt nește ingrediente secundare. Cît se atinge de caracterul de „omorîtoare de prunci”, apoi printr-însul, luat singur, atît *Avestița* precum și Lilith fac parte dintr-o categorie foarte răspîndită de credințe poporane, despre care se poate vedea la dr. Ploss (*Das Kind*, Leipzig, 1884, t. l, p. 111 sqq.): Perșii aveau pe zîna Aal, litvanii pe Laume, scoțianii pe „Queen Mab” etc. Oare toate aceate „omorîtoare de prunci” se datorează neapărat unui singur prototip, fie el evreiesc sau altul?

Prin cele trei elemente constitutive de căpetenie, mitul despre *Avestița* sau V i e ș t i ț a slavo-română se apropie mai mult de figura mitică elenică a fiicei infernalei Hecate, acea M e d e i a, Μήδεια, care:

1. era femeia cea mai știutoare în magie, φαρμακιστάτη γυναικῶν (Suidas);
2. zbura prin aer dusă de zmei, o adevăra „aripă a Satanei”;

3. omorî nu numai pe fratele său și pe rivalele sale, dar mai ales pe propriii săi copii.

Asemănarea între ambele mituri e atît de mare, încît deja un vechi scriitor bohem, citat de Jungmann (*Slownik česko-němcky* I, 80) traduce pe M e d e i a prin *Avestiță* „W ĕ š t i c e”.

Noi ne mărginim a da o indicațiune, pe care o lăsăm s-o urmărească alții.

v. *Avezuhă*. – *Strigoi*. – *Samcă*.

AVEZÙHĂ, s.f.; t. de myth. popul.: sorte de démon femelle. Este unul din numile pe cari și le dă A v e s t i ț a în descîntecele române, unde același nume ne mai întîmpină sub formele *Aveziha* și *Avizoia* (*Cuv. d. bătr.* II, 281). Într-un descîntec neogrec corespunzător, publicat de Allatius (ap. Wesselofsky, Разыскания, 1883, V I, p. 94), acest nume are forma: βυζοῦ. De unde să fie?

v. *Avestiță*.

AVGÌU (pl. *avgii*), s.m.; t. milit.: chasseur. Turcul a w • y „chasseur” (Șăineanu, *El. turc.*, 69), întrebuințat la români pe la finea secolului XVII.

Nic. Costin, *Letop.* II, p. 38: „odăile siimenilor și ale *avgiilor*, nește slujitori de a lui (Dumitrașco-vodă Cantacuzino), ce le pusesă el acest nume, țiindu-i mai de credință…”

v. [1]*Turc*.

AVÌDOMA. – v. *Aidoma*. – *Avalma*.

AVILÌȚĂ, s.f.; t. de botan.: nom d’une plante. Nu știm ce fel de plantă să fie, dacă nu cumva însuși cuvîntul va fi reprodus greșit.

Balada *Macovei* din Prahova:

„Foaie verde d-*aviliță*,
Cine urcă la Istriță?
Săvai căpitan Ghiorghiță…”

(Vulpian, *Texturi*, p. 80)

A-VÎNÀT, adv.; à la chasse. Adverb format din *a* (= lat. a d) și v î n a t, după analogia lui a c a s ă etc., ne întimpină nu o dată la mitropolitul Dosofteiu, de exemplu în *Synaxar*, 1683, f. 22 b (sept. 20): „dânăoarâ eșindŭ *a-vânatŭ*, vădzu un cerbŭ și începu a-l lua în goanâ…”; *Ibid.*, f. 90 a (oct. 27): „eși-mpăratulŭ *a-vânatŭ*, și deaca-ncepurâ a vâna, alalțiĭ toțŭ alerga, ĭară pre-mpăratulŭ l-au lovitŭ nevedĭare…”

v. [12]*A*. – *Vînat*.

AVÎNĂTÙRĂ, s.f.; aventure. Să fie oare un vechi cuvînt adevărat poporan din *a* (= a d) și v î n ă t u r ă = lat. „venatura” la Plaut? sau nu cumva este numai o dibace plăsmuire poporană modernă din a v e n t u r ă?

Balada *Stanciu* din Moldova:

„Dragu-mi-i la băutură
Cu voinici de-*avînătură*,
Und' nu fulgeră, nici tună,
Colo-n vale la strîmtoane
Unde trec munteni cu sare…"

(Elena Sevastos, *Cîntece*, 298)

AVÎNT (pl. *avînturi*), s.n.; élan. Cuvînt foarte frumos, dar nou, format din verbul a v î n t, care numai el este poporan.

Alexandni, *Legenda ciocîrliei*:

„M-oi duce mult departe c-un repede *avînt*,
Departe unde cerul se lasă pe pămînt…"

v.[2]*Avînt*.

[2]**AVÎNT** (*avîntat*, *avîntare*), vb.; lancer. A da v î n t, a azvîrli ceva sau pe cineva iute și departe. Corespunde unui prototip latin a d - v e n t a r e, paralel cu „zvînt" din „ex-ventare". Cihac (I, 316) îl alătură numai în spaniolul și portugezul reflexiv a v e n t a r s e; dar de ce nu mai bine d-a dreptul cu activul a v e n t a r „pousser, emporter (en parlant du vent)"? A avînta este a împinge cu putere sau cu furia v î n - t u l u i. Din elementele latine constitutive a d și v e n t u m, românii și spaniolii au putut să formeze cei doi verbi îndeosebi prin aceeași asociațiune de idei.

„A *avînta*, a înainta, a împinge înainte, a întinde înainte; a spori, a folosi; a merge, a trece înainte", zice Costinescu, care se gîndește mereu la francezul „avancer", de unde și dă ea exemple: „aceasta nu-mi *avîntă* nemic = cela ne m ' a v a n c e guère" sau „timpul, ziua se *avîntă* = le temps, le jour, la saison s ' a v a n c e", locuțiuni închipuite, cari nu se află nicăiri în grai sau în texturi.

Basmul *Mintă-creață* din Bucovina (Sbiera, *Povești*, p. 103): „Sucnă-murgă iarăși se opintește, se smulge repede și mînios înhață pe Zmeu, îl *avîntă* în sus, ș-apoi îl izbește în pămînt…"

Cîntecul lui Ștefan-vodă:

„Iar pe leși cu chica tare
Îi *avîntă*-n spînzurare
Și-i îngiugă ca să are!…"

(Alex., *Poez. pop.*[2], 173)

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, 1860, p. 82: „Cîteva voinicești lovituri de lopată *avîntară* micul vas departe de coastă…"

Sub forma reflexivă, m ă *avînt* „s'élancer".

Balada *Gheorghieș* din Bucovina:

„Ghiorghe-n față se roșește
Ș-apoi mi se-ngălbinește

Și pe murgu-i se *avîntă*…"

(Marian, *Buc*. I, 19)

Tot de acolo, balada *Voinicul bolnav*:

„Și copila mi s-*avîntă*
Și-l cuprinde și mi-i cîntă…"

(*Ibid*., I, 29)

Cîntecul *Țăranul și ciocoiul*, iarăși din Bucovina (*Col. l. Tr*., 1882, p. 153):

„Iar ciocoiul satului
Cu năravul dracului,
Știind rîndul calului
Nu-și lasă năravul lui,
Pune-o mînă pe oblînc,
Alt-o bagă-n sîn adînc
Și scoate-un bici plumbuit,
Plumbuit, răsplumbuit,
Ș-*avîntîndu*-l într-o parte
Trage la țăran pe spate,
Trage una, trage două,
Trage mereu pîn' la nouă.
Iar țăranul satului,
Știind rîndul carului
Bagă mîna pe sub scoarță
Și scoate-o măciucă groasă,
Groasă, groasă, ciotoroasă,
Ș-*avîntînd*-o într-o parte
Trage la ciocoi pe spate…"

v. *Vînt*. – *zvînt*.

AVLÌE (pl. *avlii*), s.f.; cour, enclos. Din turcul a w l y = gr. αὐλή (Șăineanu). Cuvînt care se aude numai în părțile Banatului.

„În Banat *avlie* = c u r t e, o g r a d ă" (G. Trailă, Timișoara; M. Juică, c. Srediștea-Mică).

„*Avlie* sau o b o r" (S. Liuba, c. Maidan).

„*Avlie* = v o r e ț = c u r t e, se zice și o c o l" (Liviu Iancu Banat, c. Visag).

Balada *Nunta lui Neagu-vodă* din Banat:

„Porțile le deschidea,
Nunta-n *avlie* tuna,
În biserică întra
Și frumos se cununa…"

(Vulpian, *Texturi*, p. 84)

v. *Curte*. – [1]*Turc*.

AVRÀD, interj.; espèce de juron. O înjurătură scurtată din *avradîna* și care, în epoca fanariotică, se întrebuința obicinuit în însoțire cu o altă înjurătură: a n a s î n a. *Avradîna* este acuzativul turc a v r e t î n î „uxorem tuam”, „uxorem suam”, iar *anasîna* e turcul anasînî, „matrem tuam”, „matrem suam”. Întrebuințate numai în orașe, aceste înjurături n-au străbătut în graiul poporului, și nici la românii din Ardeal.

Pitarul Hristache, *Istoria lui Mavroghene*, 1817 (*Buciumul*, 1863, p. 36):

„Mă cutremur cînd gîndesc
La acel fursalt turcesc
Și la acel căpătîi
Ce-l avea turcii întîi;
Atît-avea semeție
De nimeni nu vrea să știe:
De *avrad* și d - a n a s î n a
Pe-atunci se-ngroșase gluma.”

v. [1]*Turc*. – *Anasîni*.

AVRADINA. – v. *Avrad*.

[1]AVRÀM, n.pr. m.; 1. personnage biblique, Abraham; 2. nom de baptême et nom de famille; 3. nom donné aux chiens et aux boucs.

I. P e r s o n a g i u b i b l i c.

Numele vestitului A b r a h a m, ’Αβραὰμ din Biblie, în vechea limbă literară se scria obicinuit *Avraam*.

Nic. Costin, *Letop*. I, p. 52: „*Avraam*, tatăl și începătura a toți jidovii…”

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, f. 58 a (oct. 9):

„Luĭ *Avraamŭ* ĭ-aŭ datu-ĭ Dumnedzău pre lume
Și-n ceriu de să slăvĭaște cinstitul lui nume…”

În secolul XVI circula pintre români un apocrif de origine bizantină despre moartea lui *Avram* (*Cuv. d. bătr*. II, 181 sqq.).

În graiul poporan, *Avram* figurează adesea în cîntecele și-n obiceiele de o natură religioasă, cîteodată în legătură cu A d a m.

Descîntec de deochiul vitelor:

„Vacile le du pe cărarea lui A d a m
La pășunea lui *Avram*
Și la apa lui I o r d a n…”

(Iancu Nour, Bîrlad)

Balada *Soarele și Luna* din Dobrogea:

„Ș-apoi se urca
Și se înălța

Pîn’la moș A d a m
Străbun lui *Avram*…”

(Burada, *Călăt*., 169)

„Moș *Avram*” însemnează „un bon vieillard”.

Basmul *Busuioc și Măgheran* (*Familia*, 1883, p. 170): „dacă nimereau ei pe la oameni de-alde m o ș *Avram*, mai făceau și cîte un pic de chef…”

„Pomana se zice și cumînd, și se minește: partea cea mai mare mortului, cu vorbele: să fie de pomană lui N. (ca mortul să aibă de mîncare și-n lumea cealaltă); apoi o părticică lui *Avram*; alta la doi îngeri, cari poartă sufletul mortului; alta la 4 stîlpi, cari țin cerul și pămîntul; alta la a 9-a zi de cînd a murit mortul, a 9-a zi care va fi; alta la 7 mărțișoare; alta la 7 sîmbecioare; apoi la a 3-a zi, o parte lui D-zeu și Sf. Aranghel etc.” (S. Liuba, Banat, c. Maidan).

Expresiunea biblică. „s î n u l l u i *Avram*”,”sinus Abrahae”, „κόλπος ’Αβραάμ” (*Luc*. XVI, 22), a devenit și la români poporană, ca și la celelalte popoare creștine, în înțeles de p a r a d i s sau f e r i c i r e d u p ă m o a r t e.

„Cînd moare vreun om, se zice: l-au luat D-zeu, l-au iertat D-zeu, l-au atrîns Maica Domnului au mers î n s î n u l l u i *Avram*…” (I. Poppa, Iași, c. Românești).

Mai originală este locuțiunea poporană: i - a l u a t *Avram* s p o r i u l”, care însemnează: „a perit, s-a prăpădit, a rămas ca și mort”.

Basmul *Baba și țiganul* (*Contimporanul* II, p. 848): „Cînd s-a văzut afară, gîndea că a scăpat din iad. Mai nici a vorbi nu putea: îi luase *Avram* sporiul…”

Calendarul basmelor, 1883, p. 17: „Să-i zbori capul numai c-o lovitură, că de unde nu, ți-a luat *Avram* sporul…”

Ispirescu, *Uncheșul sfătos*, p. 53: „Nici una din muierile ce căzură în mîinile voinicilor nu mai scăpa cu viața. Unii le tîrau de coade ca pe niște otrepe. Alții le snopeau și mi ți le striveau sub genunchi ca pe niște alte alea; iară pe altele, pe unde mi le ajungea, p-acolo le lua *Avram* sporul…”

II. N u m e p e r s o n a l.

Nu era altădată rar la români, fie ca nume de botez, fie ca nume de familie.

Inventariul Cotrocenilor, 1681 (ms., Arh. Stat., f. 11): „și rumănii încă să se știe pre nume: *Avram* cu 2 fečori…”

Act moldovenesc din 1580 (*A.I.R*. III, p. 198): „Gavril sin *Avram* ot Străoani”.

Pintre țigani, într-un act moldovenesc din 1572 (*A.I.R*. I, 133): „*Avram* și femeia A v r a m i ĭ a”.

Act moldovenesc din 1610 (*A.I.R*. I, I, p. 23): „Ionașco *Avram* č-au fost staroste”.

Într-un altul din 1683 (*A.I.R*. III, p. 257): „eu Ion *Auvram*…”

Totuși numele *Avram* caracteriza mai cu deosebire pe evrei.

În *Condica Vistieriei* din 1693 (ed. Aricescu, p. 632) ne întimpină la un loc doi *Avrami* cămătari de-ai lui Brîncoveanu:

„1383½ tal. s-au dat lui *Avram* Iacov în datoria lui, însă din capete tal. 1000 și dobînda tal. 383½.

787½ tal. s-au dat lui *Avram* Alfarin în datoria lui…”

Ca nume evreiesc, *Avram* a devenit apoi la români:

III. N u m e d e d o b i t o c.

„Între numiri de capre: Solomon, Ițic, *Avram*, Irmoghin; între numiri de cîni: Grivei, Ursu, Lupu, Roman, Căuș, Tulpan, *Avram*…” (P. Căderea, Neamț, c. Gura Bistricioarei).

v. *Adam*. – [1]*Jidov*.

[2]**AVRÀM**, s.m.; t. de botan.: sorte de prunier. Se aude mai ales în Moldova. „Prunul se mai zice și perj, și e de mai multe feluri: perj adevărat, perj alb, perj *avram*, goldan, curcuduș și porumbrel” (I. Vasiliu, Vaslui, c. Țibănești; cfr. G. Nicolau, Neamț, c. Cracaoani; Pr. N. Sandovici, Dorohoi, c. Tîrnava).

Fructul se cheamă a v r a m ă.

„A v r a m e sînt un soi de perje, cari se fac de mărimea unui măr viesc și sînt rătunde, la culoare unele sînt roșii și rămîn așa pînă ce se trec, iar altele sînt albe” (V. Hornescu, Iași, c. Băiceni).

„A v r a m e l e sînt mari și gustoase” (V. Lohan, Iași, c. Buciumi).

De unde să fie cuvîntul?

„Negreșit, nemțește un fel de mere se cheamă „ale lui A v r a m”, „Abrahamsapfel” (Nemnich), și tot așa pentru prune s-ar fi putut naște la moldoveni numele *Avram*, iarăși după A v r a m; împregiurarea însă că:

a) o altă varietate de pruni, foarte apropiată de *avrami*, se numește g o l d a n i, ceea ce se pare că se trage d-a dreptul din germanul „Gold = aur”;

b) brădinarii nemți cată să se fi întrodus cam de multișor în România;

c) finalul -a n, mai ales în cuvinte străine, poate să treacă la români în -a m (*Cuv. d. bătr*. I, p. 133, 219).

Noi credem că *avram* nu este aci decît a u r a n, un termen destul de modern, format de către horticultorii moldoveni prin analogie cu g o l d a n.

v. *Goldan*. – [3]*Șoldan*. – *Avrămeasă*.

AVRÀMĂ (plur. *avrame*), s.f.; t. de botan: prune de Chypre. – v. [2]*Avram*.

AVRĂMEASĂ s. **AVRĂMEASCĂ**, s.f.; 1. t. de botan.: gratiole, Gratiola offic.; 2. t. de mythol. popul.: une espèce de fée. Afară de poezia poporană, rareori se zice în grai numai *avrămeasă* sau *avrămească*, ci mai totdauna printr-un nume compus: *avrămeasă* (*avrămească*)-c î r s t i n e a s ă (c r i s t i n e a s c ă) sau *avrămeasă*-și-c î r s t i n e a s ă.

„Buruiana *avrămească*-și-c r i s t i n e a s c ă, cu o singură rădăcină, *avrămeasca* face floare albă pe-mprejur și în mijloc galbenă, iar c r i s t i n e a s c a nu înflorește de fel” (N. Ludovic, Dobrogea, Tulcea, c. Niculițel).

Este dară greșită despărțirea ambilor termini *avrămeasă* și c î r s t i n e a s ă la Jipescu, *Opincaru*, p. 74, prin alte buruieni de leac: „*avrămeasă*, t ă t i n e a s ă, vetricea, c î r s t i n e a s ă…”

S. Mangiucă, în studiul său despre *Însemnătatea botanicei românești* (*Familia*, 1874, nr. 44, p. 524-525), povestește:

„Vrînd-nevrînd caută să începem cu *avrămeasca*-c r e s t e n e a s a și floare-albastră, apoi cu odolean, leuștean și vitrinic, căci toate aceste plante formează laolaltă o categorie. Cele trei dentîi sînt totodată și zîne (eroine de soare), iară cele trei din urmă sînt totodată și zei (eroi de soare), despre cari ne-a păstrat poporul nostru următoarele mîndre și clasice credințe:

Avrămeasa-și-c r e s t e n e a s a (gratiola offic., lat., gebräuchliches Gnadenkraut, germ.) cresc laolaltă, două sau mai multe ramuri din aceeași rădăcină (la un loc sau una-două palme îndepărtate), unele ramuri înfloresc și altele nu, adecă sînt sterpe. Ramurile sterpe se numesc c r e s t e n e a s ă, cele înfloritoare *avrămeasă*.

Elena Dălboceanu, muiere știutoare din Oravița-Montană, împreună cu toate muierile știutoare din Oravița și pregiur, spun cum că după credința poporului român *avrămeasa*, crestăneasa și odolean formează o treime, și sînt picate din Ele, din zînele milostive (miluite, îndurate, cari sînt identice cu «Eumenidele» grece și «Grațiile» vechilor romani) și pentru aceea sînt ierburi tare lecuitoare și ajutătoare. Odolean este bărbat între *avrămeasă* și crestănească și el le ține laolaltă.

Tot Elena Dălboceanu și alte muieri știutoare spun cum că și pînă astăzi se vaită și plîng zînele milostive preste *avrămeasă* și crestănească, că le-au răpit împărăția din lume.

Am reușit a descoperi de la Stana Dobrescu și Iovana Milutin, muieri bătrîne și știutoare din Sasca, cum că Zaria Milutin, nepotul cestei din urmă, mort deja înainte, de vreo 15 ani, fiind încă sub cameră, dar și sub societatea c.r. de drum de fer de stat, codrean, spre a păzi livezile din dealurile Saschei de către Cărbunariu (Kohldorf), într-o noapte, ducîndu-se la acele livezi spre a le păzi, a văzut cum au venit zînele cete și iară cete de Iele, toate albe luciu îmbrăcate, zburînd în aer, și involbîndu-se ca nourii în treacăt peste el (carele, văzînd acest miracul, a căzut cu fața la pămînt), au cîntat următoarele versuri:

De n-ar fi avrămeasa
Cresteneasa
Și floare-albastră,
N-ar fi în lume cruce de nevastă,
Și atunci toată lumea ar fi a noastră.

Și de n-ar fi odolean,
Leuștean
Și vitrinic,
N-ar mai fi în lume cruce de voinic.

Respectivele muieri știutoare spun cum că fie-iertatul Zaria Milutin și mai multe a spus ce a auzit cîntînd de la zîne, dar dînsele le-au uitat.

Se vede cum că *avrămeasa*, cresteneasa și floarea-albastră (Iris germanica, die blaue Schwertlilie, numită românește și stîngenița vînătă) sînt 3 eroine cerești de lumină parte femeiască, apoi odolean (Valeriana officinalis, der gebräuchliche Bal-

drian), leuștean (Levisticum officinale, ligusticum, gebräuchlicher Liebstöckel) și vitrinic (Doronicum, Gemswurz) sînt trei eroi de soare (de lumină, Lichthelden) parte bărbătească.

Din cele de pînă aci se vede apriat cum că *avrămeasa* și cresteneasa nu sînt numai ierburi, ci sînt nește zîne în felul lor, și aceasta se dovedește și din aceea cum că muierile descîntătoare din Ciclova: Balaione Covrig și altele, cînd pun cinstele (sacrificiile) pe lîngă celelalte 7 zîne, cheamă întru ajutor și pe *avrămeasa*, cresteneasa și pe Ilie Cociașul. Apoi cînd se descîntă de bubele dulci (Vierzicher), atunci se zice iară:

Avrămeasa, crestăneasa,
Frumoasă masă pune-se
Și la ospăț toate bubele cheamă-se,
Numai pe bubele dulci nu le chemase,
Aceste tare se mîniase,
Și de necaz de tot se uscase.

Apoi descîntătoarea cu degetul cel mare trage cruce peste bubele dulci din cap, zicînd: să se uște bubele! și ducîndu-se la coșul (hornul) casei asemenea trage cruce zicînd tot acele cuvinte.

Drept aceste este documentat cum că *avrămeasa* și cresteneasa sînt zîne, și ca toate zînele, ca și Mama-Pădurii etc., au ierburi consacrate, menite lor, cari poartă numele lor și cari ierburi sînt foarte lecuitoare și scutitoare de rele.

Avrămeasa și crestineasa ferte se beau pentru durere de inimă (stomac stricat) și pentru tuse etc. Apoi cînd se întîmplă multe morți

și nenorociri în casă, cînd copiii se sperie din somn etc., atunci se afumă casa cu ele întru așa mare credință: cum că ajută mai mult decît rugăciunile (moliftele) popei. Aceste plante după credința poporului constrîng spre dragoste, și sînt puternice dezvoltătoare de dragoste pentru oamenii căror se descîntă și cari le poartă în sîn la sine. Ele cresc la Sfinița numai pe o coastă în apropierea drumului de lîngă Dunăre, față de satul Milanovaț, părăsit pe insula Dunării, unde se vede încă biserica. Țigăncele de la Ciclova-Montană, călătorind cu măgari la sate îndepărtate, pentru cîștigul lor, cumpără aceste plante uscate (se culeg de muierile de la Sfinița în sîmbăta Rusalelor, căci după credința poporului atunci culese sînt cu leac) și le vînd pentru grîu, cucuruz și lînă etc. peste sute de sate, pînă cătră Lugoș, căci aceste plante sînt foarte căutate, pentru credința cea tare a poporului în ele, socotindu-le de ierburi sînte. (Autorul acestui tratat călătorind, însoțit de d. Mihai Fometescu, chiar pentru aceste plante, de la Oravița pînă la Sfinița în 8 iuliu 1874, cu mîna sa proprie le-a cules și a adus plantate în două oale spre creștere și studiare).

În urmă, din toate aceste deducem cum că *avrămeasa* reprezintă religiunea lui A v r a m (Moise, Testamentul vechi), cresteneasa religiunea lui Christos (Crest al autorilor vechi romani), și odolean reprezintă pe însuși Christos (valerianus), și toate trei formînd laolaltă o treime, odolean este bărbat între cele două și le ține laolaltă…”

Lăsînd la o parte teoria mitologică cea foarte îndoioasă a lui Mangiucă, atragem atențiunea numai asupra credințelor poporane culese de folcloristul bănățean.

Avrămeasa ne întimpină des în capul cîntecelor.

Doina *Femeia cu minte*:

„Frunzuliță *avrămeasă*,
Am muiere scurtă, groasă,
Aoleo ce păcătoasă!…”

(G.D.T., *Poez. pop*., 272)

Doina *Ducă*:

„Foaie verde *avrămeasă*,
Inimioara nu mă lasă
Să-ți zic „rămîi sănătoasă!…”

(*Ibid*., 279)

Doina *Dragostele*:

„Foicică *avrămeasă*,
Dumnezeu să te ferească
De dragoste muierească!…”

(*Ibid*., 302)

unde rima ne spune că trebui pusă forma *avrămeascč*.

Doină oltenească:

„Foaie verde *avrămeasă*,
Au plecat olteni la coasă,
Ș-au rămas oltencele
Să-și păzească casele…”

(Vulpian, *Texturi*, p. 11)

Doină din Bucovina:

„Frunză verde *avrămeasă*,
M-a cătat moartea pe-acaaă,
Eu la crîșmă după masă…”

(*Contimporanul*, 1884, p. 533)

Alta tot de acolo:

„Foaie verde *avrămeasă*,
Pentru dragostile noastre
A crescut un pom pe coastă…”

(*Ibid*.)

Doină din Moldova:

„Frunză verde *avrămasca*,
Ce mi-i drag pe lumea asta?
Numai calul și nevasta…”

(Elena Sevastoas, *Cîntece*, 150)

Alta:

„Frunză verde *avrămască*,
Cui îi dor să-mbătrînească,
Meargă-n străini să trăiască…”

(*Ibid*., 216)

În descîntecul de „lipitura și zburătorul”, adecă de s u c c u b și de i n c u b, scăldîndu-se cu următoarele 9 buruieni:

„*Avrămeasă*,
cristineasă,
drăgan,
leuștean
și odolean,
mătrăgună,
sînge-de-nouă-frați,
iarba-ciutei
și muma-pădurii.
Cum se sparge tîrgul
așa să se spargă faptul,
și lipitura
și zburătorul…”

(G.D.T., *Poez. pop*., 379)

Apoi în descîntecul de „mușcătură de șearpe” se menționează „leac din *avrămeasă*” (*Ibid*., 393).

„*Avrămeasa*, t ă t ă n e a s a și z b u r ă t o a r e a se întrebuințează pentru om sau vita pocită din iele sau dînsele” (I. Aldoiu, Muscel, c. Voinești).

„T ă t ă n e a s a, *avrămeasa* și c ă r s t ă n e a s a, numite și i e r b u r i d i n i e l e, plante cu cari vrăjitoarele scaldă, pe cei ce cred că sînt pociți din sfîntele ce umblă prin aer cu ciumpoi, toaca și clopote înainte de cîntatul cocoșului” (R. Michaileanu, Mehedinți, c. Vînju-Mare).

Cînd e bolnav cineva de sperietură, se afumă cu *avrămască* și c r i t i e n e a s c ă” (C. Decusară, Tecuci, c. Țigănești).

„Iarba *avrămească* se întrebuințează pentru vătămătură” (I. Petrescu, Botoșani, c. Brătenii).

„*Avrămeasă*, buruiană ce crește în livede, ca de 2 centimetri, cu foi împregiurul trunchiului, bună pentru afumat la toate boalele” (M. Ciocîlteu, Dolj, c. Plenița).

„*Avrămeasa*-c ă r s t i n e a s a, aceasta se culege înaintea Rusaliilor de afumă femeile copiii cu ele cînd sînt bolnavi” (G. Poppescu, Olt, c. Viișoara-Mărunței).

La monahul Porfirie, 1839 (ap. Tocilescu, *Rev*., an. II, vol. 3, p. 387): „Babele și bobarii învață pe oameni să poarte usturoi trei căței în pungă, curea, brîu, ca să nu-i bîntuiască ielele. O buruiană rădăcină de odolean, rădăcină *avrămeasă*-c ă r s t i n e a s ă, asemenea să poarte, că nu pot a se apropia de ei măiestrele, pe care zic

minciunoasele vrăjitoare că le-au auzit cîntînd în răspîntii aceste vorbe: De n-ar fi *avrămeasă*-c ă r s t i n e a s ă, ar fi toată lumea a noastră!…”

Din cele de mai sus rezultă cu deplină siguranță că:

1. Termenul botanic *avrămeasă* sau *avrămească*, ba și cel compus cu c ă r - s t i n e a s ă, este deopotrivă răspîndit la toți românii, în Moldova, în Muntenia și peste Carpați;

2. Pretutindenea la români această plantă e privită nu numai ca o buruiană de leac, dar ca sfîntă și chiar ca un fel de zînă, ca o ființă mitologică.

În unele părți din Moldova, alături cu *avrămască*-c r î s t i n e a s c ă se mai menționează și o plantă oarecare a d a m a s c ă (V. Ionescu, Vaslui, c. Dănești). De aci însă nu urmează, după cum crede d. Mangiucă, că acești termeni se trag d-a dreptul din numile A v r a m, C r i s t, A d a m, ci se poate ca ei să se fi născut din alți termeni eterogeni prin așa-zisa etimologie poporană (Volksetymologie), după cum, bunăoară, din „mandragora” francezii au făcut „main-de-gloire” și pe zîna „Maglore”, cari totuși n-au a face geneticește nici cu „main” nici cu „gloire”.

Cum că *avrămeasa* este „Gratiola off.”, nu poate fi nici o îndoială, deși unii mă asigură că e „Ajuga Laxmanni”, adecă „barba-boierului”. Avrămeasa se mai zice în popor v e n i n a r i ț ă și m i l o s t i v ă, numele cest din urmă fiind o învederată traducere din „gratiola”, ca și germanul „Gnadenkraut”. Dar după cum românii lîngă „milostiva” au pe avrămeasa, tot așa germanii lîngă „Gnadenkraut” au pe A u r i n și A u r i a n (Grimm), iar bulgărește aceeași plantă se numește „div-a v r a n”, adecă „a v r a n sălbatec” (Bogorov). A u r i n, A u r i a n, a v r a n și a v r a m în *avrămeasă* este unul și același termen botanic, care n-are nemic a împărți cu biblicul patriarc A v r a m, ci ne duce drept la latinul a u r u m, de unde trebuia să fi fost în latinitatea rustică adjectivul a u r i n a prin analogie cu a r g e n t i n a și c u p r i n a. În adevăr, în provențala ne întimpină a u r i n „qui est d ’ o r, doré”, bunăoară într-un vechi text la Raynouard (*Lex.* II, 144): „a u r i n, que es en achi com a fuoc or = qui est ainsi que l’or au feu”. Frunzele grațiolei – ne spune Cazin – sînt verzi g ă l b u i (vert jaunâtre), iar florile albe g ă l b u i (blanc jaunâtre), astfel că epitetul a u r i n a se potriveste cu această plantă. Dintr-o cauză analoagă, planta „Potentilla anserina” s-a numit franțuzește „argentine” și spaniolește „arjentina”. Din latina rustică, termenul botanic a u r i n a a trecut pe de o parte prin împrumut la germani, ca și numirile mai multor altor plante, în cari de asemenea femininul a devenit masculin, de exemplu „valeriana = Baldrian”, „gentiana = Enzian” etc., iar pe de altă parte, prin moștenire, el a rămas la români, de la cari l-au împrumutat apoi bulgarii. Din prototipul a u r i n a s-a născut la noi dentîi o formă amplificată a u - r ă n e a s ă, după cum din numele plantei „tatină” s-a făcut „tătănească”, iar pe urmă *avrămeasă* și *avrămească* prin etimologie poporană de la A v r a m. Este de observat că bulgarii împrumutară pe a u r i n a de la români într-o epocă anterioară prefacerii în *avrămeasă*.

Latinește sufixul -i n o putea să fie tonic și netonic. Deși în latina clasică el este netonic în „cùprinus”, totuși în cea rustică putea să fi fost și tonic, căci altfel nu s-ar explica provențalul „aurin” și francezul „argentin”. Sînt dară deopotrivă cu putință

ambele prototipuri latine: a u r ì n a și à u r i n a. La români cată să fi fost cel mai corect: à u r i n a, adecă a u r e n ă sau chiar a u r ă n ă, întocmai ca „gàlbenă” și „gàlbănă” din latinul „gàlbina”, fiindcă numai din acest prototip se desfășură, fără nici o pedecă, atît *avrămeasa* precum și bulgarul a v r a n. Vom vedea însă mai jos că în Italia au fost ambele prototipuri latine: à u r i n a și a u r ì n a.

Cellat termen latin botanic: „Gratiola”, de asemenea rustic, căci în latinitatea clasică el nu ne întimpină de loc, este un deminutiv din „Gratia”, care însemna „ἡ Χάρις”, „zînă”, „fée”, astfel că s-ar putea traduce românește prin „zînișoară” și ne arată că rolul cel feeric al *avrămesei* își are începutul deja în legendele mitologice ale vechilor romani.

Latinul rustic a u r i n a, adecă à u r i n a și a u r ì n a, afară de români s-a mai păstrat și în limba sardă, prețiosul dialect intermediar între italiana și între spanioala; dar acolo numai cu sensul cel mitologic, nu și cu cel botanic. În sarda, d i s à u r a corespunde italianului „dis-grazia”, adecă à u r a = „gratia”. Acest à u r a, rămas deosebit ca substantiv feminin și care este o scurtare din à u r i n a, a trecut la înțelesul de „spirito maligno”, drăcoaică, zînă rea, și alăturea cu el, avînd același sens, există la sarzi a v r ì n a = a u r ì n a, de unde apoi verbul a v r i n a r e „cogliere cattivo spirito”, a se îndrăci, a fi pocit de iele. Neștiind ce să facă cu aceste à u r a, a v r ì n a, a v r i n a r e, filologul sard Spano (*Vocab. sardo*, p. 100, 102) le identifică cu italianul „paura (= lat. pavorem)” dar totodată zice că sînt „voce greca”, fără a ne spune totuși care anume. Sarzii au și pe „paura”, însă numai cu sensul cel obicinuit de „frică”, și la însuși Spano, în partea cea italiano-sardă a vocabularului său (p. 311), „paura” se traduce în toate dialectele sarde – cel logodorez, cel meridional și cel nordic – prin „paura” și prin metateticul „parua”, nicidecum prin a u r a sau a v r i n a, ceea ce dovedește că acestora din urmă Spano le-a adaos într-un mod arbitrar sensul de „paura” pentru hatîrul etimologiei.

v. *Cărstănească*. – [2]*Milostivă*. – *Tătănească*.

A-VRÈMI, adv.; de temps en temps, par intervalles. Frumos adverb, care ne întimpină la Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. II, p. 2: „multâ trudâ și ustenealâ au, ĭarâ dulceațâ puținâ și *a-vremi*…”

v. *A*. – *Vreme*.

AVRÈNTIE. – v. *Arvinte*.

AVRÌC s. **AVRÌG**, n. pr. m. top.; nom d’une terre en Transylvanie. Acest mare sat curat românesc din regiunea Sibiului se cheamă săsește F r e k, ungurește F e l - l e k, și se bănuia altădată, fără nici o umbră de probă, cum că goții ar fi avut aci un templu în onoarea zeiței germane F r e y a (Windisch, *Geogr. d. Siebenb.*, 1790, p. 234). Întrucît din slavicul „Lavrentie (= Laurentius)” românii au făcut „Avrente”, *Avric* ni se pare a nu fi altceva decît o românizare a formei slavice deminutivale a aceluiași nume: L a v r i k (Moroškin, Славянский имеђословъ, p. 109). La ruteni l a v r i k se cheamă și „melcul” (Želechowski, *Wtb*. I, 395). Importanța

istorică a acestei localități este numai doară că acolo s-a născut vestitul Lazăr, dascălul lui Heliade și căruia – cu drept sau cu nedrept – i se atribuie întemeiarea școalei românești în Muntenia după epoca fanariotică.

Const. Golescu, *Însemnare a călătoriei*, 1826, p. 16: „*Avric*. Aceasta este moșiia a baronului Brukental, carele are o grădină din céle dintîi ce am văzut, întru care are seturi foarte frumoase, scări de piatră mari pe acele seturi, havuzuri cu șadrivanuri, apă curgătoare care curge prin multe locuri ale grădinii, din care fac și un frumos cataract" etc.

v. *Arvinte*.

AVRÌG. – v. *Avric*.

AVRÌL. – v. *Prier*.

[1]**AVÙT,-Ă**, adj.; le part. passé d'am pris comme adjectif: 1. riche, opulent; 2. copieux, abondant. Acela care a r e mult. B o g a t. Cihac (I, 11) aduce cu același sens pe compusul î n a v u t și pe a v u t o r, două cuvinte necunoscute nouă.

Balada *Constantin Brîncovanul*:

„Că de mult ce ești *avut*,
Bani de aur ai bătut…"

Proverb la Jipescu, *Opincaru*, p. 141: „tot grasu e frumos și tot *avutu* – cinstit."

Cu sensul de „copieux", la A. Pann, *Erotocrit*, p. 50:

„Fiul meu! din ce pricină ești atît de întristat?
Ce ai? ce te chinuiește într-atît de te-ai uscat?
Văz că te-ai lăsat cu totul de *avutele* plimbări,
Ai părăsit vînătoarea, nu mai mergi la adunări…"

v. [2]*Avut*.

[2]**AVÙT** (plur. *avuturi*), s.n.; le part. passé d'am pris comme substantif: avoir, bien, fortune. Sinonim cu substantivul a v e r e, nu cu a v u ț i e.

Biblia Șerban-vodă, 1688 (*Genes*. XIII, 6):

„…și nu-i încăpea pre dânșii pămâtulŭ a lăcui într-un locŭ, pentru că era *avuturile* lorŭ multe…"	„…et non capiebat eos terra, ut habitarent simul, quoniam erat s u b s t a n t i a eorum multa…"

Caragea, *Legiuire*, 1818, p. 44: „Murind tatăl și rămîind fată neînzestrată și *avut* părintesc, datoriu iaste fratele să o înzestreze din acest *avut*…Încă și cînd nu va rămînea nici un *avut*, datoriu iaste și atunci fratele să o înzestreze dintr-ale sale…"

Zilot, *Cron*., p. 30: „încît temîndu-se să nu pață cum au pățit Tîrgul-Jiului, au început atît boierii cît și din neguțători a se răspîndi cu familiile și *avutul* lor…"

Ibid., p. 71:

„Acum ce mai întîi să facem, ticăloșii,
La rău ce n-au pățit nici moșii, nici strămoșii?
De mărfuri, de copii, d-*avuturi*, de viață,
De oricare gîndim, inima ne îngheață…”

I. Văcărescu, p. 333:

„Să-ți fie milă! să-ți faci pomană!
Cu o săracă, cu o sîrmană,
Cării nădejdea și tot *avutul*
E ajutorul ce-i dă cerșutul…”

Doină oltenească:

„Tot *avutul* din bordei
Mi-e pe vatră un cotei
Ș-un tăciune stins de tei
Și cenușă-ntr-un olei…”

(Alex., *Poez. pop.*[2], 285)

v. [1]*Avut*. – *Avere*.

AVUTÒR, -OARE. – v. [1]*Avut*.

AVUȚÈSC (*avuțit*, *avuțire*), vb.; enrichir. Formă poporană, care circulează alături cu compusul î n a v u ț e s c.

Jipescu, *Opincaru*, p. 82; „Jidovu, care, în adevăru lucrului, în nici o țară n-are mai nici o îndatorire, dar drepturi cîte vrei păste tot, e-nțeles că se poate lesne *avuți*…”

Participiul a v u ț i t ne întimpină în loc de î n a v u ț i t cu sensul de „riche” la Costache Stamati, *Muza* I, p.344:

„Pe acele mînioase
Și tonoase,
Fie cît de a v u ț i t e și frumoase,
Care pe a lor bărbați după ce-i înnebunesc
Și de tot îi terfelesc,
Apoi îi pun în cotruță,
Dîndu-le și o vărguță…”

v. [1]*Avut*. – *Avuție*.

AVUȚÌE (plur. *avuție* s. *avuții*), s.f.; richesse. B o g ă ț i e. În graiul vechi se zicea cu același sens b u n ă t a t e.

Moxa, 1620, p. 358: „numaĭ ce bea și mânca cu alăute și cu măscornicii, și mulți cu *avuție* ucise fărâ de vinâ de le lua b u n ă t a t ĭ a…”

Avuție însemnează în genere o avere mare.

Ureche, *Letop*. I, p. 192: „(Ion-vodă) băgat-au în foc de viu pre Vlădica Gheorghie de au ars, dăndu-i vină de sodomie, auzind că are *avuție*…"

Șiapte taine, 1644, p. 78: „dup-acea să sculâ acestŭ boĭarinŭ și-șŭ înpărți toatâ *avuțiĭa* preoților…"

Pravila Moldov., 1646, f. 28 b: „De vréme ce Petrŭ, ce să dzice, ș-au lăsatŭ *avuțiĭa* lui Pavelŭ să să hrănească cătăva vréme și atuncĭa să o moșnenească Ioan, oare acestŭ Ioanŭ numai singurŭ cu voĭa sa și fără voĭa gĭudețului va scoate afarâ pre Pavelŭ dentr-acea a v ĭ a r e?…"

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, dec. 4, f. 192 b: „în ce chipŭ dorescŭ bogătașiĭ să aibâ cuconi pre urmâ la *avuțâĭa* lorŭ, așĭa și filosofiĭ la dăscăllĭa lorŭ dorescŭ să lase ucenicĭ pre urmâ…"

Nic. Costin, *Letop*. II, p. 29: „au început a omorî pașii și a le lua *avuția*…"

Același, p. 77: „*Avuția* lui au rămas la măna cui n-au găndit…"

Nic. Muste, *Letop*. III, p. 13: „au dat ce au avut pănă cănd n-au găsit ce mai lua de la dănsul din *avuția* cea multă…"

A. Odobescu, *Mihnea-vodă*, 1860, p. 20: „Ei! spuneți acuma, boiari d-voastră, nu-i așa că *avuțiile*-s amăgitoare?…"

Construcțiuni prepoziționale cu d e, l a și p r e:

Nic. Costin, *Letop*. II, p. 120: „Au întrat moscalii în cetate de s-au î m p l u t d e *avuție*…"

Ibid., p. 21: „(Duca-vodă) l a c o m l a *avuție* și el și doamna sa…"

Moxa, 1620, p. 372: „așa ĭaste cine are minte slobodâ și nu e ĭ u b i t o r ŭ l a *avuție*…"; și tot acolo: „inimâ lacomâ și ĭ u b i t o a r e l a *avuție*…"

Ibid., p. 385: „nu avea l ă c o m i e p r e *avuție*…"

v. *Am*. – [2]*Avut*. – *-ie*.

AVUȚÌT, -Ă. – v. *Avuțesc*.

[1]**AZ**, t. d'ancienne chancellerie: moi, je. Paleoslavicul азъ „ego", pe care unii, în vechile zapise, chiar fără a ști o vorbă slavonește, îl întrebuințau în loc de e u. Așa într-un act moldovenesc din 1677 (*A.I.R.* III, 251) se citesc următoarele iscălituri:

„*Az* Ștefan Vulpe armaș m-am tămplat.
Az Costin Zota iscal.
Az Ion V(ătav) iscal.
Az Ursul Dočul m-am tămplat, iscal.
Și am scris eu Radul Logofetul…"

v. *Eu*.

[2]**AZ**. – v. *Haz*.

AZÀC s. **AZÀP**, t. de géogr.: Azov. Oraș pe rîul Don, în apropiare de Marea de Azov, care aparținuse tătarilor, apoi turcilor, trecînd în sfîrșit la ruși în 1774. Turcește A z a k. Se menționează nu o dată în cronicele românești.

Sub raportul fonetic e foarte interesantă forma *Azap*, în loc de *Azac*.

Ion Neculce, *Letop*. II, p. 250: „Moscalii încă bătuse la acea vreme cetatea *Azacul* și era să meargă și la Crăm…”

Nic. Costin, *Letop*. II, p. 119: „să dea (turcii muscalilor) și cetatea *Azapul*, și să surpe și cetatea cea nouă ce-i la hotar despre Crîm…”

O colonie de *Azap* întemeiase într-o epocă destul de depărtată un sat în Basarabia, în regiunea Lăpușnei, numit A z ă p e n i, despre care vorbește un crisov din 1552 (Melchisedec, *Cr. Romanului* I, p. 187).

v. *C*.

AZÀȘ. – v. *Hazaș*.

AZBÙCHE, s.f.; alphabet, abécédaire. A z ŭ - b u k i, numile primelor două litere din alfabetul paleoslavic. Cu sens de alfabet, ca și forma a z b u c o a v n ă (Cihac), acest cuvînt s-a întrebuințat la noi pînă la înlocuirea proaspătă încă a serierii cirilice prin cea latină.

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, f. 123 b (mai 11): „(Meftodiĭ) deprinsâ limba sloveneascâ și slovele *azbukilorŭ* fĭace cu fratele său cu svăntulŭ Kirilŭ”.

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms. în Acad. Rom.), p. 6: „Deci fietecare cuvînt străin și neînțeles, orunde înainte ț-ar eși după rîndul *azbukelor*, și după numărul fețelor, la scară îl ciarcă…”

Alexandri, *Iorgu de La Sadagura*, act I, sc 7: „Ian mai spune-ne ceva de Iorgu… ce-o mai făcut el pe-acolo pin țara neamțului?… ce-o mai învățat?… trebuie să fie acu plin de *azbuchi*, ca un stup…”

v. *Az*. – *Alfavită*. – *Buche*.

AZBUCOAVNĂ. – v. *Azbuche*.

A-ZÈCE (artic. *a-zecea*), s.f. sing.; dîme. Alături cu d e j m ă (= lat. *decima*), graiul vechi întrebuința ca substantiv cu același sens pe ordinalul feminin curat românesc *a zece*.

Varlam, 1643, I, f. 5 (*Luc*. XVIII, 12): „postescu-mă de doaâ ori într-o sâptămână și dau *a dzécĭa* (аѕѣчѧ) diîn toate câtŭ agonisescu…”

Evangeliarul transilvan din 1648, f. 295, de cinci ori într-un singur pasagiu:

Paul. Evr. VII: „Iarâ căutați căt aŭ fost de mare acesta, căruĭa-ĭ déde și *a zécĭa* din dobăndâ Avraamŭ patriarhulŭ. Iarâ aceĭa carii-s din fiĭ luĭ Levie și slujescu în prouție au poruncâ să ĭa *a zécĭa* de la oameni dupâ lége, ce să zice de la frații lorŭ, săva că era și ei eșiți denŭ trupulŭ luĭ Avraamŭ. Iarâ acela a căruĭa rudenie nu sâ numărâ între ei, luo *a zécĭa* de la Avraam

Intuemini autem quantus sit hic, cui et d e c i m a s dedit de praecipuis Abraham patriarcha. Et quidem de filiis Levi sacerdotium accipientes, mandatum habent *decimas* sumere a populo secundum legem, id est a fratribus suis, quanquam et ipsi exierint de lumbis Abrahae. Cujus autem generatio non annumeratur in eis, d e c i m a s sumpsit ab Abraham, et

și pre cela carele avea făgăduință blagoslovi-lŭ…Și aicĭa oamenii muritori ĭau *a zécĭa*, ĭarâ acolo acela despre carele-ĭ mărturisit că-ĭ viu. Și ca să grăescu așĭa, întru Avraamŭ îĭ zečuit și Levie, carele ĭa *a zécea*…”	hunc qui habebat repromissiones benedixit…Et hic quidem decimas morientes homines accipiunt: ibi autem contestatur quia vivit. Et (ut ita dictum sit) per Abraham et Levi, qui decimas accepit decimatus est…”

Act moldovenesc din 1639 (*A.I.R*. I, 94): „și *a zécea* de an încă să dea troițénii, daca le veri alége locul…”

Omiliarul muntenesc din 1642, p. 4: „înflați cu trufie, fariseii era deprinși să se laude de a sale bune lucrure înaintea nărodului, de multă rugăciune și post de ce făcia milostenie și da *a zĭacĭa*, ĭarâ a ocârâ pre pâcătoși ei era mai întâĭu…”

Ibid., p. 42: „pămăntul den rodurile sale vă dâ *a zĭacea*, ĭarâ marĭa dentru adăncul său dajde-ți aduce ție…”

Uneori cu prepozițiunea de, bunăoară într-un text din secolul XVII (*A.I.R*. I, 48): „au ținut tot călugării acel loc ș-au luat de *a zĭacĭa* de pre acel loc…”

„Substantivul *a zece* „dîme” specifică o dare normală, o îndatorire statornică de a plăti cuiva, fie către stat, fie către o persoană juridică sau un individ, în bani sau în natură, o sumă proporționată, mai cu seamă unul la zece, cîteodată mai încărcat, dintr-un venit total supus unei asemeni obligațiuni. Altceva este construcțiunea „a zecea parte = la dixième partie”, de ex. la Caragea, *Legiuire*, 1818, p. 19: „vînzătoriul să piiarză a zecea parte din preț” unde e ceva cu totul, accidental și de o cuantitate precisă.

Mai puțin elegant și chiar nu destul de corect este sinonimul zeciuială, care însemnează mai mult o acțiune trecătoare decît o normă constantă, deși în vechile texturi corespunde uneori latinului „decima”, de ex.:

Biblia Șerban-vodă, 1688, f. 9 a:

Genes. XIV, 20: „și-ĭ déde luĭ zecĭuĭală den toate…”	„…et, dedit, ei decimam de omnibus…”

v. *Dijmă*. – *Desetină*. – *Zece*. – *Zeciuială*.

AZI. – v. [12]*A* [vol. I, p. 65). – *Astăzi*.

ÀZIM. – v. *Azimă*.

ÀZIMĂ, s.f.; 1. t. ecclés.:pain azyme, hostie; 2. Pain non fermenté, fouace; 3. doux, non fermenté (en parlant du chou). Grecul ἄζγμος, trecut mai în toate limbile europeene. În sensul al doilea, care e cel mai poporan, este sinonim cu turtă și cu pogace.

Deși *z* în *azimă* nu derivă din *d*, moldovenii și bănățenii rostesc *adimă* = *adzimă*.

Palia din 1582 (ap. Cipariu, *Anal*., 73), *Exod*. XXIII, 15:

„Sărbâtoarĭa *adzimelorŭ* să o țineți. În șapte dzile să măncați päine *adzimâ*…”	Festum azymorum servate facere. Septem diebus edetis azyma…”

Mitropolitul Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, iulie 20, f. 21 b (Regn. l. III, XIX, 6):

„…și adecâ la căpătâĭul său *adzâmâ* de alac și určorŭ cu apâ…”	„…et ecce ad caput ejus sub cineritius siligineus et lecythus aquae…”

în contextul grec: ἐγκρυφίας (ἄρτος).

Nic. Muste, *Letop*. III, p. 134: „au spus (evreii) de ce treabă le este săngele, zicănd că la nașterea copiilor lor le ung ochii copiilor cu de acel sănge, și mai ung și pragurile ușilor și pun în *azimele* lor ce fac la sărbătorile Paștilor…”

Vrancea, *Sultănica*, p. 222: „mănîncă din același castron, sorb cu aceeași lingură, rup din aceeași *azimă*, din aceeași turtă caldă…”

În graiul poporan *azimă* se scurtează adesea în *azmă*, sau chiar se aude *asmă*.

„*Azmă* poporul din localitate zice la pîinea nedospită, turtă coaptă în spuză, și în genere la orice mîncare neacrită, dar mai cu seamă la varză crudă, neacrită, cum se ia din grădină, gătită cu carne sau altfel, de ex. țărancele zic: astăzi am gătit varză *azmă* cu carne, sau varză *azmă* cu oțet (salată)” adecă: varză neacrită. Varză *azmă* mai zice și la varză acră, însă negătită, adecă cum o scoate din putină, o toacă mărunt și o mănîncă astfel cu zeama ei” (I. Poppescu, Dolj, c. Băilești).

În dicționare și la Cihac ne întimpină adjectivul masculin azim, pe care noi nu l-am găsit nici în grai, nici în texturi, ci numai forma feminină. Uneori se zice *azimă* și la plural, ca și cînd ar fi un adjectiv nedeclinabil, bunăoară: „scoverzi dospite, scoverzi *azmă*” (R. Simu, Trans., c. Orlat).

Despre *azima* de la nunțile poporane vorbește S.F. Marian, *Nunta*, p. 431: „Mireasa, după ce se suie în car să plece la biserică ca să se cunune, se uită spre răsărit și zice: «un porumbel și o porumbiță», adică ca să facă numai un băiet și o fată; apoi începe a plînge, ca să aibă noroc la semînat de cînepă; iar nuna îi pune pe cap o *azimă* și pe *azimă* sare și un pahar cu vin, rupe după aceea din *azimă* și dă puțină miresei să mănînce, restul din *azimă* îl rupe în mai multe bucăți și le aruncă în cele patru părți, vinul rămas, de asemenea. Cînd aruncă pre cest din urmă zice: n-arunc *azimă* și vin, ci sărăcia. Din *azima* aruncată este bine să mănînce fetele mari, căci se vor mărita curînd…”

Azimă umblătoare este subiectul, sau mai bine finalul unui admirabil basm românesc din Banat (*Familia*, 1883, p. 97-100), în care ne apar trei frați, primii doi răi, cel mai mic bun; cînd cei dentîi doi sărăcesc, pedepsiți de Dumnezeu pentru răutatea lor, cel mai mic se-ncearcă a-i ajuta pe rînd pe amîndoi și nu poate, căci *azima* umblătoare se-ntoarce la omul cel bun:

„— Tu nevastă, fă o *azimă* de făină de cea mai albă, cernută prin sita cea deasă, pune în mijlocul ei toți galbenii din punga ceea, și de socoți mai pune vro doi, să o dăm de merinde la bietul frate-mio, îi va prinde bine pe cale și acasă.

Muierea se-nvoiește prea bucuroasă; da nu mai face o *azimă* de grîu curat cernută prin sita cea deasă, da nu o umple cu galbini, da nu o coace chiar după cum se înțelesese cu bărbatu-so, de gîndeai ca să o mănînci cu ochii.

O pun în traistă la fratele ce era gata de cale, dar ce să vezi? a doua zi *azima* fu iarăși la luntrașul pe masă, care scoase galbinii din ea precum i-au și băgat. Iată însă cum îi veni iarăși în mînă:

Frate-so cel mijlociu o dete la un plugar pe o bucată de mălai, că i se părea prea grea în traistă, și văzînd-o atît de grea cugeta că nu-i coaptă bine. Plugarul, avînd și el frică că n-o fi coaptă, de aceea-i așa grea, o dase la țiganul să-i ascuță fierele plugului pentru ca, zicînd că bani n-are de unde-i da. Țiganul avea de trecut Dunărea să-și aducă cărbuni, și neavînd nici el bani, apoi știind că luntrașul e om de omenie, nu face mult din bani, îi duse luntrașului *azima*, care numai cu o zi mai-nainte fu coaptă în cuptorul lui.

P-atunci se vede că rămînea binele numai la cei vrednici de el; oare și azi e tot așa?"

v. [1,2]*Azimioară*. – *Turtă*. – [2]*Burcă*.

[1]**AZIMIOARĂ**, s.f.; petite fouace. Deminutiv din a z i m ă. Se contrage uneori în *azmioară*. T u r t i ș o a r ă. Sub această formă, cuvîntul a perdut orice sens bisericesc și e foarte des în poezia poporană.

Ispirescu, basmul *Cîtea-n varză* (*Col. l. Tr.*, 1882, p. 127):

„— Babo! babușcă! Scoal' de-mi dă ceva de mîncare, că mă sfîrșesc de tot.

— Ce să-ți dau, omule? ce să-ți dau acum la miezul nopții?

— Scoal' și fă barim o *azimioară*, că iată sînt pocîltit de tot…"

A. Pann, *Moș Albu* I, p. 14:

„Mai dibuind pe alături, dau și peste un vas plin,
De o *azimioară* caldă și de o ploscă cu vin…"

Doină muntenească:

„A plecat neica la țară
Și nu mi-a spus de aseară
Ca să-i fac o *azimioară*,
S-o d o s p e s c la țîțișoară
Și s-o c o c la inimioară…"

(G.D.T., *Poez. pop.*, 317)

Balada *Tudorel*:

„Și coșare mătura,
Făioară c-aduna,
D-o *azmioară*
Că-i făcea…"

(*Ibid.*, 670)

Balada *Cucul și turturica*:

„Dă-mi tu bună pace,
Că, zău, m-oi preface
Azimioară-n vatră
Cu lacrimi udată
Și de foc uscată…"

Doină din Bucovina:

„Toarnă grîu, toarnă săcară,
Ca să facă *azimioară…*”

(Marian, *Buc*. II, 129)

v. *Azimă.*

²AZIMIOARĂ, s.f.; t. de botan.: sorte de champignon ou agaric comestible.

„*Azimioară* este un fel de burete sau ciupercă, deosebită de bureții numiți: hribi, chitărci, bureți iuți, pînișoare, ghebe, călugărași, zbîrciogi etc.” (S. Constantiniu, Neamț, c. Doamna).

v. ²*Burete*. – ¹*Azimioară.*

AZLU. – v. *Mazîl.*

AZMÀN. – v. *Asman.*

ÀZMĂ. – v. *Azimă.*

AZMIOARĂ. – v. ¹*Azimioară.*

AZÙGA, n. pr. top. f.; un village en Valachie. La 1862 Frunzescu, *Dict. top*., 14, zicea: „*Azuga*, munte în județul Prahova, plaiul Prahova; fînețele sale produc cașcaval foarte bun”. Astăzi, pe lîngă brînzeturi, în *Azuga* este o fabrică de sticlării și o fabrică de postavuri, în giurul cărora, pe lîngă ciobanii de mai-nainte, se-ndeasă o mulțime de meșteșugari. *Azuga*, aspirat *Hazuga*, este un nume curat unguresc. Deja în secolul XIII–XV exista în părțile neromânești ale Ungariei localități numite H a z u g a și H o z u g a (Fejér, *Cod. diplom*. IV, 3, 454; VII, 3, 146; X, 6, 271).

v. ¹*Ungur.*

AZVÎRL s. **AZVÎRLÈSC** (*azvîrlit*, *azvîrlire*), vb.; jeter, lancer. Sinonim cu l e a p ă d și mai ales cu a r u n c, dar însemnînd o mai multă răpeziciune și violență. Violența și răpeziciunea sînt trăsurile cele caracteristice ale acțiunii de a *azvlîrli*, cuvîntul derivînd din paleoslavicul v r ŭ l ŭ „véhément”, h r ŭ l ŭ „rapide”, de unde apoi serbul v r l j a t i „lancer”, bulgarul f ă r l i t i etc., către cari românul a adaos dentîi pe *s*- prin analogie cu verbii ca „storc = extorqueo”, „smulg = exmulgeo” și altele, iar pe urmă a mai acățat pe *a* (= lat. *ad*) prin analogie cu sinonimul „arunc”. Forma fără *a*: z v î r l, z v î r l e s c, circulează însă în același timp cu amplificatul *azvîrl*, *azvîrlesc*, uneori chiar în același text, bunăoară la Creangă, *Punguța cu doi bani*, 1876, 403: „zice unei babe de la bucătărie să ia cucoșul, să-l *azvîrle* într-un cuptor…Boierul văzînd că n-are ce-i mai face, i-*azvîrle* punguța…”; dar pe aceeași pagină, de trei ori fără *a*: „ia-l de pe capul meu și-l z v î r l e în cireada boilor…; ia cucoșul și-l z v î r l e în haznaua cu banii…; Vezeteul iarăși ia cucoșul

și-l z v î r l e în cireadă…” Sub raportul sensului, între *azvîrl* și *zvîrl* nu este nici o deosebire. Distincțiunea stabilită de Laurian-Massim (*Gloss*., p. 31) e cu totul imaginară.

Deși de conjugațiunea a patra, totuși la prezinte *azvîrlesc* se scurtează mai adesea în *azvîrl* tocmai pentru a da cuvîntului mai multă energie oarecum onomatopoetică. La a treia persoană se aude în gura poporului deopotrivă: la singular *azvîrle* și *azvîrlește*, la plural *azvîrlă* și *azvîrlesc*.

Doina *Nevasta harnică*:

„Pînă un copil să sugă
Se *azvîrle* ca vîrlugă
Și rîșnește tot în fugă…”

(Alex., *Poez. pop.*[2], 353)

Colinda *Plugarul*:

„Unde sînt fete nebune
Ce *azvîrlă* cu alune
Și se leagă de feciori
Ca albinele de flori…”

(*Ibid*., 391)

Colindă muntenească:

„Rupe-și cîte-un măr
Și-n sus l-*azvîrlește*,
’n palmă-l sprijinește…”

(G.D.T., *Poez. pop*., 79)

Deosebirea și mai ales gradațiunea între *azvîrl*, a r u n c și l e a p ă d se învederează bine prin următorul pasagiu dm Costachi Negruzzi, *O alergare de cai* II: „prin ademenirile voastre o faceți de-și calcă datoriile sale de femeie, uită virtutea, l e a p ă d ă cinstea ca să s-a r u n c e în brațele voastre, și apoi spre răsplata tuturor acestor jertfe o *azvîrliți* cu despreț…”

Azvîrlire d i n   d e s p r e ț ne apare și la Anton Pann, *Prov*. II, 79:

„C-o mînă țiind chimirul, alta cu galbeni umplea,
Și privindu-i cîte unul în mare îi *azvîrlea*…”

De asemenea la Odobescu, *Mihnea-vodă*, p. 47: „Trupurile lor, trunchete și tîrîte prin țărina uliței, le *azvîrli*, ca stîrvuri, afară din cetate…”

Mai obicinuit însă *azvîrle* cineva din m î n i e sau f u r i e, și chiar în exemplele de mai sus însuși disprețul e cu n ă c a z.

A. Pann. *Moș Albu* II, p. 9:

„Rațele auzind glasu-i și zburînd toate pe loc,
El luînd o zburătură *azvîrle* necăjit foc…”

Același, *Prov*. I, 87:

„Nu-i venea în minte că o să mai pață;
Azvîrli securea să dea într-o rață…"

Costachi Negruzzi, *Alexandru Lăpușneanul* IV: „căuta o armă pe lîngă el, dar negăsind decît potcapul, îl *azvîrli* cu mînie în capul unui călugăr…"

Cîntec poporan:

„Capra-n deal, capra-i în vale,
Nici că vrea să-mi steie-n cale
Azvîrlii măciuca-n sete,
Capra peste cap se dete…"

(Alex., *Poez. pop*.^{2}, 265)

I. Văcărescu, p. 8:

„Cînd cu mreji amăgitoare
Vii prindeam păsări din zbor;
Cînd prin țevi fulgerătoare,
Cu plumb le-*azvîrleam* omor…"

Ion Neculce, *Letop*. II, p. 313: „cît era Antioh-vodă de strașnic la mănie, că de multe ori la divan cu buzduganul *asvărlia* în oamenii cei vinovați…"

Descîntec de diochi:

„Fugi diochi
Dintre ochi
Că te-agiunge-o vacă neagră
Cu coarnele să te spargă,
Să te-*azvîrle* peste mare…"

(Alex., *Poez. pop*.^{2}, 10)

Reflexiv: a se *azvîrli*.

I. Creangă, *Moș Nichifor Coțcariul* (*Conv. lit*., 1877, p. 378): „Iară moș Nichifor se *azvîrle* pe capră, dă bici iepelor și lasă pe giupînul Ștrul și cu ai săi cu lacrimile pe obraz…"

În balada *Codreanul*, cînd banditul își vede calul:

„Pe el iute s-*azvîrlea*,
Pintre glonțuri viu trecea…"

Colindă din Dobrogea:

„Picioru-n scară punea
Și pe cal se *azvîrlea*…"

(Burada, *Călăt*., p. 86)

 v. *Arunc*. – *Zvîrl*.

AZVÎRLÌRE, s.f.; l'infinitif d ' a z v î r l pris comme substantif: action de lancer, de se lancer.

v. *Azvîrl*.

AZVÎRLÌT, -Ă, adj.; le part. passé d ' a z v î r l pris comme adjectif: lancé. A r u n c a t, dar cu multă răpeziciune sau violență.

A. Pann, *Erotocrit*, t. 2, p. 114:

„Iși strîng sulițile tare, a se lovi se întrec,
Ș-alături pe lîngă tîmple sulițele își petrec;
Azvîrlite fiind tare, să facă rău n-au putut,
Ci întregi cu zgomot mare jos pre pămînt au căzut…"

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 76: „Turcii își arătau măiestria lor în josul Geridului, nimerind țelul cu sulița *azvîrlită* din fuga cailor…"

Jipescu, *Opincaru*, p. 125: „Numai c-un codru a r u n c a t în traista săracului nu să plătește omu mare dă datoriie. Numa cu cîte o lege *azvîrlită* în dăsaga uitări[i], nu să cheamă c-avem capete strălucite…"

v. *Azvîrl*. – *Azvîrlită*.

AZVÎRLITA (D-A), adv.; à la lancée. Copiii cînd a z v î r l ă unul într-altul cu mingea, cu fructe etc., se lovesc *d-a azvîrlita*.

v. *Azvîrlit*.

AZVÎRLÌTĂ, s.f.; petite distance, espace que parcourt un projectile. Depărtare cît poate să ajungă o peatră sau altă unealtă a z v î r l i t ă.

I. Slavici, *Novele*, p. 115: „Nu era departe casa bătrînului. Numai aci, în apropierea oborului, două *azvîrlite* de la Calea Moșilor, în dreapta…"

v. *Azvîrl*. – *Arunc*.

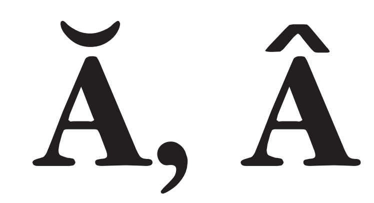
AZVÎRLITÒR, -OARE. – v. *Zvîrlitor*.

AZVÎRLITÙRĂ (plur. *azvîrlituri*), s.f.; lançade, ruade. A r u n c ă t u r ă cu multă răpeziciune sau violență.

A. Pann, *Erotocrit*, t. 2, p. 156:

„Sosiră dar, zic, numiții, amîndoi ca niște lei,
Și se loviră în suliți cu mare ură-ntre ei.
Nespusă-nsălbătăcire și necaz înfricoșat,
Într-o parte și într-altă dodată s-au arătat.
Azvîrlitura lui Protim atît de tare a mers,
Încît din coif zugrăveala lui Erotocrit s-a șters…"

v. *Azvîrl*. – *Aruncătură*.

Ă, Â, lettre et voyelle. Ca litere, aceste două vocale erau reprezintate în grafica română cirilică prin ъ = *ă* și ѫ = *â*. Ca sonuri, ele sînt vocale obscure, a cărora deosebire e cu atît mai anevoie de limpezit, cu cît în vechile texturi, în cărți și-n zapise din toate provinciile daco-române, ambele mereu se confundă și foarte adesea se întrebuințează una în loc de alta.

I. *Ă*, *â*, ca l i t e r e.

Cel dentîi român carele s-a încercat într-un mod conștient a aplica limbei românești grafica latină, marele logofăt moldovenesc Luca Stroici (ap. Sarnicki, *Statuta y Metrica*, Kraków,1594, p. 1224), scria:

parintele = пъринтеле
swinçaske = свницѣскѫ
ke = къ
inpereçia = ꙟпьрѫціѧ
pemintu = пъмѫнт
penia = пьниѣ sau пѫниѣ
lesem = лъсѫмь

Contextul cirilic l-am pus după *Omiliarul coresian* din 1580, contimpurean cu lucrarea lui Stroici. Prin urmare, atît pentru ъ precum și pentru ѫ ne întimpină deopotrivă transcripțiunea latină cu *e*; pentru ѫ însă vedem o dată *i*, iar pentru ъ iarăși o dată *a*, ceea ce dovedește că Stroici simțea deosebirea între ambele sonuri, dar nu putea să nimerească o literă latină potrivită pentru fiecare din ele.

Anonimul lugoșean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 419 sqq.) transcrie pretutindenea pe ъ și ѫ prin *e*, fie simplu, fie cu o virgulă dasupra: *mèr vèratec*, *mèr kènyèsk*, *mèr de sfènt Pietru*, *mèr vèrgat*, *prèndzesk*, *papè* etc.

Cam tot așa scria ceilalți doi bănățeni, Ștefan Fogarasi din 1647 și Haliciu din 1674 (*Cuv. d. bătr*. II, 726; *Col. l. Tr.*, 1883, p. 413), transcriind pe ъ și ѫ, ba pînă și pe inițialul ꙟ, prin același *e*: *kent szenetate*, *asteptem*, *rugem*, *en Tatel*, *szvent* etc.

În același mod scria la 1679 transilvăneanul Ion Viski (*Foaia Transilvania*, 1875, p. 143 sqq.): *leudà*, *redikà*, *kentà*, *kend*, *ket*, *pekure*, *va remene*, *gendeszk*, *ameresk* etc.

Domnița Ilinca, nepoata lui Mihai-Viteazul, al cării autograf a se vedea mai sus [vol. I, p. 46], scria la 1660: „Pâtrasko Vodâ”, întrebuințînd cea dentîi, întru cît știm noi, pentru vocala obscură pe *a* cu accentul circumflex.

Nu mai vorbim despre transcrierea grafică latino-românâ din secolul XVIII și mai încoace, constatînd numai că pe toți transcriitorii îi încurca quasi-identitatea ambelor sonuri.

Întru cît se atinge de dialectul macedo-român, apoi transcripțiunea lui cea cu litere grecești de către Kavalliotis (1770) și de către Daniel (1802) nu ne dă pentru vocala obscură decît semnul ᾳ; μᾳνᾳ = mînă, βᾳρτοσου = vîrtos, γκρᾳνου = grîu, ματζᾳρε = mazăre etc.

II. *Ă*, *â*, ca sonuri.

1. Fiziologia vocalei obscure.

Totalitatea materialului fonetic al limbei omenești se grupează în trei treunghiuri: vocalic, consonantic și consono-vocalic. Treunghiul vocalic cuprinde trei vocale fundamentale, din cari se desfășură apoi toate celelalte secundare:

Treunghiul consonantic cuprinde tipul gutural, tipul dental și tipul labial:

În fine, treunghiul consono-vocalic cuprinde tipul labial, tipul licuid și tipul lingual:

Afară din fiecare din aceste treunghiuri rămîne cîte un son obscur, confuz, rău determinat, și anume: peste treunghiul vocalic *ă*, peste treunghiul consonantic *h* și peste treunghiul consono-vocalic *n*, cari astfel formează la un loc al patrulea treunghi suplementar:

Este interesant că aceste trei sonuri confuze se află împreunate într-o interjecțiune comună aproape tuturor popoarelor: *hăn* sau *hăm*, la francezi *heim* sau *hein*, la ger-

mani *hm*, la bohemi și la poloni *hum*, la vechii romani *hem*, în sanscrita *hum* etc.; o interjecțiune pe care Tylor o găsește în America la caraibi ca *hun*, și-n Africa la yorubi ca *huγγ*·

Plecînd de la această sistemă generală antropologică a materialului fonetic (cfr. studiul meu *Clasificațiunea sonurilor*, în *Col. l. Tr.*, 1882, p. 193 sqq.), ni se lămurește de la sine-și fiziologia vocalei obscure în limba română. Cele trei sonuri obscure din al patrulea treunghi putînd lesne să se amestece unul cu altul, de vreme ce cîtetrele sînt deopotrivă confuze, vocala cea obscură ni se prezintă sub trei forme:

1. neamestecată, adecă numai vocalică: ъ în „păcat”;
2. guturalizată prin amestec cu *h*: ъ în „*ă*la = hăla” sau ѫ lîngă un *r*: „r*î*mă”, „c*î*rd” etc., acest *r* (ῥ) cuprinzînd în sine un element gutural;
3. nazalizată prin amestec cu *n*: ѫ în „c*î*ne” sau în „g*î*nd”, ꙟ în „*î*nger”.

În grafica românească vocala obscură cea neamestecată se reprezintă totdauna prin semnul *ă* (ъ); cea nazalizată, prinsemnele *â* (ѫ) sau *î* (ꙟ); cea guturalizată, prin unul din cele două semne *ă* și *â*.

Fiziologicește dară nu sînt la noi numai două vocale obscure, ci trei: simplă, guturală și nazală; ba s-ar mai putea deosebi o nuanță nazalo-guturală, atunci cînd *â* e pus între *r* și *n* ca în „cur*î*nd”.

Guturalul *â* este în limba română un fenomen numai fiziologic. Nazalul *â* și simplul *ă* mai au încă, pe dasupra, o mare însemnătate istorică.

2. Istoria sonului ѫ.

Molnar (*Walach. Sprachl.*, 1788) scrie: *èndemāēnatek*, *èndèrèpnik*, *ènkāētinel*, *sèptèmāēnè* etc., adecă pentru ъ și pentru inițialul ꙟ pune deopotrivă pe *e* cu virgula dasupra, iar pentru ѫ pe *ae* cu o lungă trăsură dasupra; el observă totuși (pag. 4–5) că ѫ și ꙟ sînt vocale nazale: „ganz durch die Nase, stark durch die Nase ausgesprochen”, pe cînd ъ nu e decît un fel de *e* neisprăvit sau neîntărit prin accent, ca în germanul „Wucherer, Wucherei”, astfel că ar fi fost logic ca Molnar să scrie numai pe ъ prin *e*, iar pe ꙟ și pe ѫ prin *āē*.

Despre inițialul ꙟ = *î* noi vom avea a vorbi pe larg la locul său. El este o vocală nazală atît de scurtă sau atît de slabă, încît la macedoromâni se suprimă cu desăvîrșire în grai: *ngropu* = *îngrop*, *nvețu* = *învăț*, *nchĭadicu* = *împedec* etc., iar la daco-români se elide după o altă vocală: *mă-ngrop*, *te-nvăț*, *vă-mpedec*. Vocala cea medială ѫ = = *â*, care e și finală după cum vom vedea îndată, este din contra mai lungă sau mai tare decît ъ = *ă*. Dar să fie ea oare în adevăr nazală? Iată cestiunea cea importantă; și mai ales: să fie ea oare în adevâr nazală acolo unde *n* nu se aude de loc, ca în „*cît* = = qu*an*tum” și „atî*t* = t*an*tum”?

Înlăturăm din discuțiune *Codicele Voronețian*, și *Psaltirea Scheiană*, două texturi de pe la 1550, poate și mai vechi, scrise cam în aceeași epocă și-n aceeași regiune daco-română, probabil în partea apuseană a Transilvaniei. Ambele aceste monumente linguistice cunosc litera ѫ, negreșit din manuscrise românești anterioare, dar o întrebuințează abia de două-trei ori prin scăpare din vedere, astfel că se poate zice că ele n-o întrebuințează de loc, adecă nu cunosc însuși sonul: se vede că în graiul

din acea regiune ѫ ajunsese deja a se contopi cu ъ. *Codicede Voronețian* și *Psaltirea Școeiană* au pentru vocala obscură peste tot, afară de cele două-trei excepțiuni, numai litera ъ: блъидꙋ, кънидꙋ, кътꙋ, пъмъитꙋ, съниѥ, кꙋвънтꙋ, мъинъ etc. Lipsa lui ѫ în aceste două texturi este, neapărat, o particularitate d i a l e c t a l ă interesantă, dar nu atinge întru nemic nici vechimea, nici răspîndirea, nici natura acestui son în aproape totalitatea limbei române.

Înlăturînd dară *Codicele Voronețian* și *Psaltirea Școeiană*, noi găsim pe ѫ întrebuințat într-un mod mai mult sau mai puțin sistematic în toate texturile românești – moldovene, muntene, ardelene și bănățene – din cari s-au reprodus extracte în *Crestomația* lui Cipariu. Dar ceea ce mai cu samă ne uimește în toate aceste texturi este că întrebuințarea cea mai tipică a lui ѫ e tocmai la sfîrșitul unui cuvînt, adecă acolo unde noi, după rostirea cea obicinuită de astăzi, nu ne putem închipui o vocală nazală. Așa la Coresi, din 1570–80, în *Palia* din 1582, în *Noul Testament* din 1648, în *Psaltirea* din 1651, apoi la mitropoliții Varlam și Dosofteiu, la logofătul Eustratie etc. ne întimpină: *a*) la numi: лимъѫ, сбънтѫ, бесѣрекѫ, тоатѫ, бꙋнѫ, демѫнѣцѫ, ꙗабѫ, съмѫнцѫ, микѫ, фънтънѫ…; *b*) la verbi: съ стрнгѫ, съ вазѫ, съ факѫ, кїамѫ, збоарѫ, сꙋфлѫ, мънѫнкѫ, ласѫ, рꙋшинарѫ, кꙋноскꙋрѫ, въѕꙋрѫ…Fost-a oare vreun timp cînd se va fi rostit cu o vocală nazală finalul din „limb*ă*” sau din „văzur*ă*”?

În veacul de mijloc, cînd românii au primit alfabetul cirilic, în paleoslavica ѫ se rostea ca o vocală curat nazală, anume ca *on* în francezul „bon”. Despre această nazalitate a lui ѫ la vechii slavi nu poate fi nici o umbră de îndoială: vezi grămada de probe la Miklosich, *Vergl*. *Lautl*. I, 42–56. Una din acele numeroase probe este că înșiși românii în toate cuvintele paleoslavice cele cu ѫ, pe cîte le-au împrumutat, păstrează sonul nazal, de exemplu: *răspîntie* = распѫтніє, *tîngui* = тѫга, *tîmp* = = тѫпъ, *luncă* = лѫка, *muncă* = мѫка, *poroncă* = порѫка, *oblînc* = облѫкъ, *crîng* = = крѫгъ etc. Este învederat dară că-n texturile române din epoca întroducerii alfabetului cirilic semnul ѫ nu putea să reprezinte altceva decît o vocală nazală. Dar atunci cum să ne explicăm лимбѫ = *limbon* sau въѕꙋрѧ = *văzuron*?

Se știe că în dialectele neolatine forma nominală singulară derivă aproape totdauna din acuzativul latin, foarte rar din nominativ. Astfel al nostru „limbѧ”, „casѧ”, „iarbѧ”, „bunà” se trag din latinul „lingu*am*”, „cas*am*”, „herb*am*”, „bon*am*”, nu din „lingua”. Deja lătinește finalul *m* al acuzativului încetase în gura poporului de a fi o consoană, devenind o simplă rezonanță nazală a vocalei ce-i precede; dar la prima declinațiune această rezonanță trebuia să se mănțină mai cu deosebire foarte mult timp, căci în celelalte declinațiuni acuzativul fără *m* nu putea să se confunde cu nominativul, pe cînd între „lingua” și „linguam”, „casa” și „casam” etc. diferința materială între cele două cazuri consistă numai în nazală. Românii dară apucaseră de la romani pe „bunu = bonum” sau pe „dinte = dentem” fără nici o vocală nazală, însă pe „limbѫ (limb*on*) = linguam” sau pe „bunѫ (bun*on*) = bonam” cu o rezonanță nazală destul de simțită încă în grai în epoca primirii de către străbunii noștri a alfabetului cirilic, adecă în secolii X–XI, și care rezonanță s-a conservat multe veacuri în urmă pînă să înceapă ѫ a se confunda cu ъ.

La verbi, pe de altă parte, formele ca „poartѫ = pórt*on*”, „purtarѫ = „purtar*on*”, „umblѫ = umbl*on*”, „umblarѫ = umblar*on*” etc., adecă nu numai totdauna a treia pesoană plurală din trecut, ci adesea și a treia persoană plurală din prezinte, se explică prin nazala din latinul: port*an*t, portaver*un*t, ambul*an*t, ambulaver*un*t.

Mulțimea formelor nominale cu ѫ = *am* și deasa circulațiune în grai a formelor verbale cu -ѫ = *an*t (*un*t) a exercitat apoi o acțiune analogică propaginativă asupra limbei românești întregi, nazalizînd și acolo unde fenomenul n-are nici o rațiune etimologică: „chiamѫ = clamat” lîngă „chiamѫ = clam*an*t”, „fărѫ = foras”, „iarѫ = = vero” etc. În unele texturi din secolii XVI și XVII, prin lucrarea acestei analogii, o lucrare dentîi cu totul fonetică, în urmă însă poate numai grafică, nu se află aproape nici o vorbă cu finalul -ъ (*ă*), ci numai cu ѫ (*â*).

Așadară sonul nazal ѫ este la noi de origine latină nu numai în vorbe ca „blînd”, „cînd”, „lăudînd”, „cîne”, „pîne” etc., dar și acolo unde astăzi el nu se mai aude la români aproape nicăirea, deși-l constată vechile texturi, adecă la finea numilor, a verbilor și a celorlalte categorii gramaticale.

Este ceva asemănat cu păstrarea la vechii greci α finalului a în cuvintele sau formele în cari după acest α urma într-o epocă preistorică o nazală, de exemplu: ἑπτά = lat. *septem*, πόδα = lat. *pedem*, dar πέντε = lat. *quinque*. Acolo, ca și la noi, nazala primitivă a despărut, dar a despărut lăsînd o adîncă urmă asupra vocalismului.

În cele zise mai sus noi presupunem că finalul ѫ a perit cu desăvîrșire din limba românească. A perit, da; cu desăvîrșire, nu. În graiul țărănesc din Moldova el mai trăiește într-o mulțime de localități.

„La toate cuvintele de genul femeiesc *ă* de la fine se aude ca *â*: *iapâ*, *fatâ*, *masâ*, *casâ* etc., întocmai cu acelaşi son ca în: *mîncare* sau *sînge*” (Iași, c. Voinești, c. Tomești).

„Poporul pe aci rostește *â* final în loc de *ă* din limba literară; el pronunță: *masâ*, *ladâ*, *casâ*, *greblâ*, *sapâ*, *sarâ*, *arâ*, *samînâ*, *rabdâ*, *rablâ* etc., în loc de: *masă*, *ca-să*…” (S. Teodorescu, Iași, c. Miroslava).

„De multe ori se aude: *tatâ*, *mamâ*, *fatâ*, *iapâ*, *iadâ*, *lînâ*, în loc de: *tată*, *mamă*…” (B. Brăilă, Iași, c. Galata).

„La noi nu se rostește *ă* la finea cuvintelor, ci *â*: *masâ*, *cobzâ*, *casâ*, *fatâ*…” (V. Florescu, Suceava, c. Ruginoasa).

„În vorbe ca: *mâțâ*, *lânâ*, *gâscâ*, *rândunicâ*, *vânâ* etc. este întocmai același fel de *â*” (I. Constantiniu, Neamț, c. Doamna).

„Se zice totdauna: *sarâ*, *fatâ*, *masâ*, *panâ*, *lînâ*, iar nu: *fată* etc…” (Gr. Stupca, Neamț, c. Taslău).

Un țăran din munții Neamțului sau ai Sucevei nu se va împedeca dară și nu se va mira cîtuși de puțin de a citi pe finalul nazal *â* de 9 ori în următorul pasagiu de 27 cuvinte din *Cazania* mitropolitului Varlam (f. 139):

…кȣмпърѫ пъинѕѫ ми лȣѫ трȣпȣлъ де пре крȣче шил ꙟвъли кȣ пъинѕа шил пȣсѫ ꙟ гроапѫ че ера тъꙗтѫ ꙟ пꙗтрѫ ши ръитȣиѫ ѡ пꙗтрѫ маре десȣпра…

3. I s t o r i a   s o n u l u i   ъ.

Trăsura cea caracteristică a sonului ъ = *ă* în fonetica românească nu este de a fi o vocală obscură, ci anume aceea de a înlocui pe vocala clară *a* de cîte ori aceasta

din urmă perde accentul. Fiziologicește acest *ă* nu se deosebește de același son la fel de fel de neamuri, dar se deosebește pe deplin prin rolul său morfologic. Din *bárbă–bărbát*, din *bărbát–bărbăție*, ceva analog nu se află nici la ruși, nici la tătari sau cine mai știe la cine, pe unde va fi lesne orișicui de a găsi același son ca produs brut al vocalizațiunii.

Fiziologicește acest *ă* se referă la noi către *a* întocmai ca *ĭ* (englezul *y*) către *i*, și *ŭ* (englezul *w*) către *u*. De aceea și transcripțiunea latină a lui ъ prin *ă* este tot ce poate fi mai potrivit. Dar pe cînd *ĭ* întunecat din *i* și *ŭ* întunecat din *u* devin adevărate consoane, avînd trebuință în rostire de razemul unui alt son: *ied*, *tei*, *bou*, *ă* cel întunecat din *a* rămîne totuși vocală, deși o vocală aproape nearticulată, o jumătate-vocală, un rudiment de silabă.

Natura fiziologică a lui *ă* ne explică pentru ce românii l-au reprezintat anume prin cirilicul ъ, vocala slavică cea mai slabă, care tocmai de aceea niciodată nu s-a întrebuintat la începutul cuvîntului, la mijloc servea mai mult pentru a înlesni rostirea unui grup de consoane puțin asociabile, despărtindu-le una de alta ceva ca „șva" în grafica evreiască, iar la sfîrșitul vorbelor a despărut de demult din toate dialectele neoslavice, astfel că rușii numai o scriu prin tradițiune, dar n-o rostesc de loc, și chiar se-ncearcă deja a n-o mai scrie degeaba. La protoslavi ъ era o slăbire din *u*, paralelă cu ь cel slăbit din *i*, căci fonetica lor specifică nu cunoștea nici o slăbire din *a*, așa că fiziologicește slavicul ъ, corespunde românului *ă* numai într-un mod aproximativ. Treunghiul nostru vocalic se deosebește de cel slavic prin aceea că noi avem cîte o întunecare pentru fiecare din cele trei vocale fundamentale. O particularitate caracteristică a acestui treunghi este apoi că numai întunecarea din *a* rămîne vocală, și deci: din dată ce o altă vocală, fie fundamentală, fie secundară, se întunecă fără a trece în consoană, în acest caz, de altmintrelea rar, ea trebuie să devină tot *ă*.

În sistema noastră vocalică, orice întunecare scade la *ă*, iar orice întărire se urcă la *a*, și anume: *o* devine *oa*, *e* devine *ea*. Despre *oa* și *ea* noi vom avea a vorbi la locul lor; aci observăm numai că, precum întărirea se datorește la noi pe prima linie accentării: *dormìre – doàrmă*, *perìre – peàră*, tot așa pe prima linie întunecarea, adecă trecerea la *ă*, se datorește perderii accentului. Numai *a* cel inițial se păstrează și cînd este neaccentat: *amar – amărît – amărăciune*.

Întunecarea lui *a* la *ă* prin perderea accentului este un fenomen organic primordial în limba românească după toate dialectele și subdialectele ei. Orice excepțiune se explică prin cauze subsidiare. Așa, bunăoară, dacă moldoveanul zice „*barbàt*" în loc de „b*ă*rbat", este lucrarea de asimilațiune regresivă din partea lui *a* din silaba învecinată: din latinul „barbatus" se face românește dentîi d-a dreptul „b*ă*rbat", și numai în urmă, excepțional, întunecatul *ă* redevine *a*, întocmai precum din latinul „g*e*na" se face românește dentîi d-a dreptul „g*ea*nă", și numai în urmă, excepțional, *ea* din pluralul „g*ea*ne" redevine *e*: „g*e*ne", prin asimilațiune regresivă cu *e* din silaba învecinată. Întunecarea lui *a* în *ă*, ca și întărirea lui *o* în *oa* și a lui *e* în *ea*, sînt trei fenomene așezate în însăși temelia vocalismului românesc. Întru cît dară aceste trei fenomene organice primordiale nu ne întimpină nicăiri în limba latină, și totuși cîtetrele trebui neapărat să fi existat la noi în însăși epoca de formațiune a graiului,

ele sînt și nu pot a nu fi decît o moștenire din substratul cel dacic al naționalității traco-latine.

În acest mod noi nu ne sfiim a afirma că în fonetica românească nazalul *â* = ѫ e latin, iar mobilul ъ = *ă* este dacic.

4. ѫ sau ъ prin acomodațiune.

În „p*ă*rți” sau „p*â*rți” din „p*a*rte”, „căld*ă*ri” sau „căld*â*ri” din „căld*a*re”, „judec*â*ți” din „judec*a*tă”, „băt*â*i” din „băt*a*ie” etc., există o vocală obscură accentată, pe care vechile texturi și viul grai îl exprimă cînd prin *ă*, cînd prin *â*, dar care istoricește n-are a face nici cu organicul ѫ, nici cu organicul ъ, ci este un simplu rezultat de acomodațiune, și anume: *ĭ* în „căldări” sau în „părți” fiind un son întunecat din *i*, prin această însușire de a fi întunecat, el nu se împacă cu vecinătatea lui *a*, ci tinde a-l întuneca la *ă*, ambele sonuri devenind astfel acomodate prin o deopotrivă întunecare. Întrucît *i* nu se întunecă la *ĭ*, nici *a* nu se întunecă la *ă*. În acest chip se explică în vechile texturi formele cele culese de Cipariu (*Principia*, p. 363): карцниле, карци, парцниле, парци, prin aceea că „carți” și „parți” se rosteau disilabic cu finalul *i* întreg: car-ți, par-ți. Cît privește celelalte exemple citate de Cipariu: америницареи, вѹмъидари, мѫикари etc., ele sînt fiecare cîte un ἅπαξ λεγόμενον, ceva atît de sporadic încît trebuiesc mai bine lăsate deocamdată la o parte. Legea acomodațiunii

a : *i* : : *ă* : *ĭ*

este un fenomen foarte asemănat cu așa-numitul „Ablaut” la germani: „Männer” din „Mann” și-n principiu se înrudește chiar cu ceea ce se cheamă „armonie vocalică”, la celți și-n limbile turanice. O asemenea acomodațiune poate să atingă într-un mod excepțional pînă și pe inițialul *a*, care de altmintrelea totdauna se conservă: poporul, de exemplu, rostește adesea „*ă*ripi” sau „*â*ripi” în loc de „aripi”, prin acțiunea finalului *i* peste silabă.

Un altfel de fenomen, numai provincial, este trecerea lui *i* în *â* după *s*, *z* și *ț*. În vechile texturi moldovenești, mai ales la mitropolitul Dosofteiu, ne întimpină mereu сѫнгѹр = *singur*, ѕѫле = *zile*, ѕѫче = *zice*, цѫе = *ție*, ꙟпъръцѫе = *împărăție* etc., și tot așa rostesc moldovenii pînă astăzi: *sângur*, *dzâle*, *dzâce*, *împărățâe*. Se știe că fonograful, cînd se întoarce invers, descompune pe *ț* în *t* + *s* și pe • în *d* + *s*. Întunecarea lui *i* la *â* în exemplele de mai sus se datorează dară elementului fonic *s*. Despre acest fenomen v. *Z*.

Ca sonuri inițiale, *ă* și *â* sînt la noi de o raritate extremă și se confundă mai totdauna între ele; este însă foarte des sonul *î* = ꙟ, despre care vom vorbi la locul său.

v. *Î*. – *H*. – *N*. – *R*.

²Â, sorte de pause quand on cherche en esprit le mot qu’on veut dire. Acest *â*, generalmente reduplicat sau triplicat, se aude uneori chiar din gura oratorilor, cînd caută un cuvînt și nu-l găsesc iute. El însemnează acea căutare și, prin urmare, este un element lexic. Există foneticește în toate limbile, deși nu toate au un semn deosebit pentru vocala obscură.

Țichindeal, *Fabule*, 1814, p. 212: „Doi oameni călătorea în soție, și unul dintr-înșii au aflat un topor și au început a se lăuda pre sine zicînd: am aflat o săcure sau topor. Celalalt au zis: dar, frate, de vréme ce călătorim amîndoi înpreună, trăbuie să zici aflarăm, iară nu aflai. *–â*, *â*, *â*, ba, acela nu va să știe de acéia…"

ĂĂ! interj.; exclamation d'appel. Cînd țăranii cheamă pe mai mulți, iar nu pe unul, strigarea *ăă*! înlocuiește pe „mă!"

Jipescu, *Opincaru*, p. 43: „*Ăă*! ia viniți, viniți încoa! zise Costandin…"

v. *Mă*!

-ĂIÈSC (*-ăit*, *-ăire*), suffixe servant à former des verbes pour exprimer une action diminutive et fréquentative à la fois. După cum sufixul -u i e s c în vorbe ca „legiuiesc" se deosebește numai prin elementul *-u-* de verbii obicinuiți în -e s c, și totuși capătă prin acest *-u-* o funcțiune specială de a forma verbi denominativi, în același mod sufixul *-ăiesc*, deosebindu-se iarăși de simplul -e s c numai prin elementul *-ă-*, are restrînsa specialitate de a forma verbi cu un sens deminutivo-frecuentativ, mai ales de la nește tulpine curat onomatopoetice. Ambele aceste sufixe verbale: -u i e s c și *-ăiesc* sînt de o foarte mare însemnătate în morfologia specifică românească.

v. *-uiesc*.

Vom înșira aci numai o mică parte din verbii în *-ăiesc*, anume din cei mai siguri și cei mai răspîndiți totodată:

bălălăiesc sau *bănănăiesc* „balancer, brimbaler".

behăiesc „bêler".

bîlbăiesc „balbutier".

bîzăiesc „bourdonner".

blehăiesc „japper, clabauder".

bombăiesc sau *bombănesc* „bourdonner, grogner".

boncăiesc „beugler".

borfăiesc „dévaliser, filouter".

cîrăiesc, *cîrcăiesc*, *chiorăiesc*, *ghiorăiesc*, toate însemnînd „grouiller, gronder".

chelălăiesc sau *schilălăiesc* „glapir".

cîrțăiesc sau *scîrțăiesc* „grincer, crisser, craqueter".

chițăiesc „crier comme une souris".

covițăiesc „crier comme un pourceau".

ciofăiesc și *clefăiesc* „faire du bruit avec la bouche en mangeant".

ciorovăiesc „disputer pour des riens".

cloncăiesc sau *cloncănesc* „glousser".

cotrobăiesc „fureter".

dănănăiesc „trainer en chantant".

dîrdăiesc „tremblotter".

fițăiesc „remuer la queue, dandiner".

filfăiesc „voltiger, flotter".

fîsăiesc „ronfler”.
fleorcăiesc sau *fleoncănesc* „habler, jaser”.
forăiesc sau *sforăiesc* „ronfler, haleter”.
gîgăiesc „caqueter, crier comme une oie”.
gîlgăiesc „glougotter”.
gîsăiesc „siffler comme une oie”.
gîfăiesc „haleter, panteler”.
grohăiesc sau grohănesc „grogner”.
hămăiesc „japper, clabauder”.
horcăiesc „râler, ronfler”.
hupăiesc „sautiller”.
lehăiesc „jaser, jaboter”.
leopăiesc „patauger, laper”.
leorbăiesc „bavarder, caqueter”.
măcăcăiesc „crier comme une chèvre, chevroter”.
măcăiesc „crier comme un canard”.
miorlăiesc „miauler”.
miorcăiesc „geindre, coasser”.
mormăiesc „marmotter, marmonner”.
moțăiesc „tomber de sommeil”.
ocăcăiesc „coasser”.
pîlpăiesc „flamber, crépiter”.
pipăiesc „tâtonner”.
plescăiesc „gargouiller, claquer des mains”.
pospăiesc „replâtrer”.
rîcăiesc „gratter la terre (en parlant des animaux)”.
rîgăiesc „roter, avoir des renvois”.
rîzgăiesc „mignarder, dorloter”.
ronțăiesc „gruger, croquer”.
sîcăiesc „taquiner”.
țîrăiesc „ruisseler”.
țocăiesc „faire du bruit avec la bouche en baisant”.
tropăiesc „trépigner”.
troncăiesc sau *troncănesc* „radoter, bavarder mal à propos”.
vizgăiesc „fretiller”.
vîjăiese „tinter, bruire, siffler (en parlant du vent)”.
zbîrnăiesc „tinter, résonner”.
zgîlțăiesc „branler, secouer, remuer”.
zornăiesc „tinter (du tambour)”.
zuzăiesc „bourdonner, gazouiller”…

Majoritatea acestor verbi și a altora de aceeași formațiune sînt de tot onomatopoetice. Numai Cihac a putut să susțină că pe *bîlbăiesc*, pe *chițăiesc*, pe *cloncăiesc*, pe *măcăiesc*, pe *gîlgăiesc*, pe *gîfăiesc*, pe *hupăiesc*, pe *mormăiesc*, pe *țocăiesc*, pe

zuzăiesc etc. etc. românii au luat de la slavi sau de la unguri, deși rădăcinele cele onomatopoetice ale unor asemenea [verbe] se găsesc împrăștiate pe întreaga suprafață a pămîntului pînă la irochezi și pînă la hotentoți. Broaștele lui Aristofan o c ă c ă i a u întocmai așa ca și broaștele din Dîmbovița. Luat-au oare și elenii pe al lor κoὰξ - κoὰξ tot din rusescul k v a k a t ĭ? Varrone, cînd zicea că oițele sale b e h ă i e s c: „vox earum bee sonare videtur”, va fi avînd în vedere, după Cihac, pe polonul b e - c z e é!

Deja între exemplele de mai sus noi am văzut că se zice deopotrivă: *bombăiesc* și *bombănesc*, *grohăiesc* și *grohănesc*, *troncăiesc* și *troncănesc*, *fleorcăiesc* și *fleoncănesc*, *cloncăiesc* și *cloncănesc*. Sufixul -ă n e s c funcționează apoi întocmai că -*ăiesc* în:

bodogănesc „grommeler”;
ciondănesc „se disputer pour des riens”;
dăndănesc „brandiller, balancer”;
torocănesc „jaser, babiller”;
țăcănesc „craquer, cliqueter”;
zingănesc „tinter, résonner” etc

Întrucît *n* între vocale s-a perdut în „frîu = frenum”, în „grîu = granum”, în „brîu” la plural „brîne” și „brîie” etc., se poate conchide că sufixul nostru verbal -*ăiesc* s-a dezvoltat dintr-o formă mai veche -ă n e s c, care tocmai de aceea s-a rărit apoi în grai, astfel că astăzi un verb cu -ă n e s c ne mai întimpină abia o dată la zece verbi cu -*ăiesc*.

Pe de altă parte, cu același sens deminutivo-frecuentativ, dar fără element onomatopoetic, ne întimpină mai mulți verbi cu sufixul -l e s c, precum:

ciugulesc „becqueter”;
cocolesc „mignoter, mignarder”;
gugulesc „idem”;
jumulesc „plumer, peler”;
mînzelesc „barbouiller, mâchurer”;
mîzgălesc „idem”;
mozolesc „mâchonner, travailler lentement”;
scorbelesc „fouiller, farfouiller”;
scormolesc „idem”;
zgribulesc „trembloter de froid”;
zvîrcolesc „tortiller”; etc.

Căutînd acum pentru -*ăiesc* = -ă n e s c și pentru -(ă, e, o, u)l e s c paraleluri romanice, noi constatăm că:

a) lui *tropăiesc* îi corespunde francezul „trépigner”, vechi „trépiner”, lui *fițăiesc* francezul „dandiner”, lui *grohăiesc* „grogner”, vechi”groigner”, ital. „grugnire”, lui *pipăiesc* „tâtonner”, lui *sîcăiesc* „taquiner”, ital. „taccognare”, lui *bîzăiesc* și lui *zuzăiesc* „bourdonner”, adecă întrevedem la neolatinii din Occident existința unui sufix verbal cu -*n*- corespunzător românului -*ăiesc* = -ă n e s c, dar rămas acolo fără dezvoltare;

b) cît se atinge de sufixul verbal deminutivo-frecuentativ cu -*l*-, apoi el se afla deja în latinitatea clasică: „cantillare”, „sorbillare”, „vacillare” etc., propaginîndu-se apoi cu belșug în graiurile neolatine: fr. „sautiller” – vechi „sauteler” – ital. „saltellare”, „grommeler”, „harceler”, „chanceler”, „babiller”, „tortiller”, „brandiller”, „ruisseler”, „gazouiller” etc.

Nu aducem exemple din italiana, provențala, spanioala și celelalte dialecte romanice occidentale, căci ele se apropie de graiul nostru mai mult decît franceza, și prin urmare cuprind a-fortiori elementele linguistice cele comune nouă și francezilor.

Cuvîntul românesc cel mai remarcabil cu sufixul -*ăiesc* este *molfăiesc*, nu numai pentru că ni se prezintă totodată sub forma m o r f o l e s c, adecă cu sufixul colateral -l e s c, dar pentru că poate fi urmărit pînă și-n latinitatea rustică.

Forma m o r f o l e s c, uitată în dicționare, este tot atît de poporană ca și forma *molfăiesc*. Vlăhuță o întrebuințează figurat:

„Nevoiașii noștri critici, spadasinii damblagii,
Carii, neputînd să muște, m o r f o l e s c arta-n gingii…”

M o r f o l e s c și *molfăiesc* se trag dopotrivă, prin cele două sufixuri sinonimice, dintr-un prototip m o r f, în *molfăiesc*, trecînd *r* denaintea labialei în *l* întocmai ca în „tu*l*pină = t*r*upină”. Laurian și Massim (*Gloss*., 383) ne asigură că: „se aude foarte des cu *r* în loc de *l*, m o r f ă i r e, m o r f ă i e s c, m o r f ă i t o r etc., avînd sensul de m o r f ă i r e cu adaos de a strica neteditatea veșmintelor, șezînd, călcînd pe ele și strîngîndu-le în tot modul…” Acest „adaos de sens” este închipuit. Negreșit, s-ar putea zice „a m o r f o l i sau a m o l f ă i haine”, atunci cînd le cocoloșim fără a le rumpe, după analogia aceluia care m o r f o l e ș t e sau *molfăiește* bucate. Dar în privința hainelor cuvîntul românesc cel obicinuit este m o t o t o l e s c. Dacă Laurian și Massim țineau atîta la pretinsul „adaos de sens”, aceasta a fost numai și numai pentru ca prin noțiunea de „diformare” să poată ajunge la etimologia de la grecul μορφή „formă”. Ei nu s-au sfiit, cu acest scop, chiar de a plăsmui substantivii m o r f u și s m o r f u, aducînd drept specimene de întrebuințarea lor nește fraze ca: „m o r f u l fustelor noastre e de plîns”, „s m o r f u l pruncului face să crape țîțele mamei” etc. Laurian și Massim au amestecat aci pe grecul morf» „formă” cu italianul *smorfia* „grimasă”, cari ambele au putut să se furișeze la noi în limba cărturarilor din epoca fanariotică și din acea a Văcăreștilor, dar poporane n-au fost cîtu-i lumea. Cihac, ca și ceilalți lexicografi ai noștri, cunoaște numai variantul *molfăiesc*, pe care-l traduce (*Dict*. II, p. 202) prin: „murmurer, mâchonner, grignoter, pignocher”. Sensul „murmurer” figurează pe prima linie. Dar *molfăiesc* nu însemnează niciodată „murmurer”. Neapărat, prin analogie cu *molfăirea* bucatelor, se poate zice metaforic: a *molfâi* cuvinte, franțuzește „mâchonner ses paroles”; însă românul are pentru această figură o mulțime de termeni proprii: a m o r m ă i, a b u i g u i, a b o m b ă n i, a b î l b ă i, a b o l b o r o s i, a g î n g ă n i etc. După cum Laurian și Massim au născocit un „adaos de sens” pentru ca să dea cuvîntului o paternitate greacă, tot așa Cihac a închipuit și el un alt „adaos de sens”, cu ajutorul căruia să-1 poată slaviza. Înțelesul de „murmurer” îi trebuia cu

orce preț, căci rusește m o l v i t ĭ însemnează „parler”. Printr-un adaos la ureche, din cal se face măgar; printr-un mititel „chiffonner” sau „murmurer”, acățat la înțelesurile cele adevărate ale cuvîntului m o r f o l e s c sau *molfăiesc*, îl faceți grecesc sau rusesc; procedura este aceeași. Se înțelege de la sine că „adaosurile de sens” sînt rele nu numai cînd ne duc la greci și la ruși, dar și atunci cînd ne împing cu de-a sila la Roma. Nu mai puțin vinovat decît Cihac este episcopul Bobb, cînd în dicționarul său din 1822 adaogă la *molfăiesc* sensul de „a muia” prin care-l identifică cu latinul m o l l e f a c i o.

De unde dară vine m o r f o l e s c sau *molfăiesc*? Nici cu grecul μορφή, nici cu rusul *molvitĭ*, nici cu latinul *mollefacio*, nu se potrivește. Am spus că lexicografii noștri cunosc numai variantul *molfăiesc*, pe care-l explică în următorul mod. *Lexicon Budan*: „langsam essen, lente vel tarde edo”; Sava Barcianu: „langsam kauen, knaupeln”; Costinescu: „a mînca fără dinți, a mînca încet fără poftă”; Pontbriant: „grignoter, ronger, pignocher, manger lentement”; Polysu: „naschen, knauplen, langsam essen”; Poienar și Aaron: „pignocher, a ciuguli, a *molfăi*, a mînca fără poftă, luînd bucățele foarte mici în gură”. Așadară sensul primar al cuvîntului este m ă n î n c; sensul secundar: mănînc a l e n e sau a n e v o i e; orce alt sens e figurat.

Alături cu al nostru m o r f o l e s c și *molfăiesc* ne întimpină în vechea franceză trei varianturi: „morfer, morfier, morfiailler”, toate cu sensul primar de m ă - n î n c, din cari la Littré nu s-a strecurat decît: „Morfer. Terme hors d’usage. Manger goulûment”, cu o citațiune din Charles de Sorel, *Histoire de Francion*, Paris, 1622.

Afară de un pasagiu din Rabelais cu „morfiailler”, Godefroy (*Dict. de l’ancienne langue française* V, 408) citează altele de prin diferiții scriitori din secolul XVI, și totodată substantivul „morfe = mîncare”, bunăoară:

> „Tout se faict pour la m o r f e; on a beau estre accort,
> Sans cela tout n’est rien, le plus vif semble mort…”

Godefroy a scăpat din vedere numai pe medievalul „morfée = îmbucătură” într-un act al mănăstirii de Pipriac: „M o r p h e a panis et pintaphus vini = une b o u - c h é e de pain et une pinte de vin” (Du Cange, *Gloss. Lat.*, ed. Carpent., IV, p. 550).

Cel mai vechi mare dicționar al limbei franceze, publicat de Randle Cotgrave, în London, la 1611, este foarte important prin amănuntele pe cari ni le dă asupra sensului lui „morfiailler” și al derivatelor sale, anume:

„Morfiailler, a mînca cu lăcomie, a mînca sau a bea cu grabă, dar cu g u r a n e - n d e m î n a t e c ă a m e s t e c a ș i a î n g h i ț i (with the mouth ill-favouredly in chawing, or in swallowing)”;

„Morfiaillie, mîncare lacomă, n e - n d e m î n a t e c ă sau n e m e s t e c a t ă (ill-favoured or hastly devouring)”;

„Morfiailleres, bucate mîncate lacom și n e - n d e m î n a t e c (ill-favouredly taken in)”.

Prin n e - n d e m î n a r e a mîncării, „ill-favouredness”, asupra căriia Cotgrave insistă atîta, francezul „morfiailler” se identifică cu românul m o r f o l e s c nu numai în sensul primar, dar și-n cel secundar. Ambele sensuri se păstrează și mai

bine pînă astăzi în unele dialecte franceze. Iată, de exemplu, ce zice Godefroy din dialectul de la Hainaut în Belgia: „morfelier, m â c h e r u n e c h o s e à d e - m i en la mordant de tous les sens”. De asemenea în dialectul de la Franche Comté, „mourfiller” însemnează a mînca des, dar cîte puțin: „manger peu, mais souvent”, tocmai funcțiunea cea deminutiv-frecuentativă a românului m o r f o l e s c, care pînă și prin sufixul -*l*- se întîlnește cu francezul „morfélier, mourfiller, morfiailler”.

Dacă Littré ar fi cunoscut vechimea, răspîndirea curat poporană și nuanțele lui „morfe” cu derivatele sale în limba franceză, ba tocmai în dialectele cele nordice ca Hainaut sau Franche-Comté, el nu l-ar fi crezut împrumutat din Italia, de unde împrumuturile franceze s-au făcut toate mai tîrziu și prin canalul literar. Italienii, în adevăr, au și ei din vechime verbul „morfire” și substantivul „morfia”, dar în nește condițiuni mai puțin caracteristice decît acelea pe cari le-am văzut în varianturile franceze.

În dialectul venețian „morfir” însemnează a m î n c a, iar „morfia” g u r ă (Boerio, ed. 1867, p. 426). Ambele cuvinte sînt și mai familiare în Toscana. Din limba literară ele au perit demult, conservîndu-se însă în vechile texturi. Astfel la Mattio Franzesi, *Rime burlesque* (Firenze, 1555, II, 194), noi citim:

„Mercore stemmo in Viterbo a m o r f i r e,
E dopo pranzo – alquanto dormire…”

iar celebrul istoric și poet florentin Benedetto Varchi (*L’Hercolano*, Vinetia, 1580, p. 52) zice: „chiamano i Firentini Berlingaiuoli e Berlingatori coloro, i quali si dilettano d’empiere la m o r f i a, cioè la b o c c a, papando e leccando…”

Italienii dară au reținut în varianturile lor numai sensul primar „mănînc”, perzînd pe cel secundar „alene”, care a rămas la români și la francezi. Dacă n-ar fi cunoscute decît tipul italian și tipul românesc, identificarea lor ar rămînea o simplă ipoteză nedovedită. Numai varianturile franceze, mai ales acelea din Cotgrave și din dialectele nordice, așează o temelie serioasă și aduc o demonstrațiune științifică. Cînd o vorbă, sub aceeași formă și cu același sens, ba încă cu cel primar și cu cel secundar totodată, trăiește în gura poporului, cu totul afară din sfera literară, în Dacia și-n Galia, chiar dacă n-ar fi lăsat o urmă adîncă și-n Italia, aceasta ne-ar ajunge pe deplin pentru a constata că se trage dintr-un prototip latin rustic. Ceva mai mult, noi putem afirma că prototipul a fost anume din dialectul umbric, care conserva pe *f* după *r*, pe cînd dialectul latin propriu-zis îl schimba în *b*, de exemplu: latinul „verbum” = = umbricul „verf”; dar aceasta ne-ar duce prea departe, și – fiindcă latinul *b* și umbricul *f* corespund arioeuropeului *dh* – cine știe dacă nu ne-am urca pe nesimțite la radicala sanscrită m a r d h „humidum esse, humectari”, care în dialectul vedic exprimă tocmai noțiunea de un act lenevos: „lässig werden” (*Grassmann*, *Wtb. z. Rigveda*, p. 1060).

În prima jumătate a secolului XVII, atît la italieni „morfire” și „morfia”, precum și la francezi „morfer, morfiailler, morfe” etc. au despărut din limba literară și din stratul cel burgez. Atîta așteptau pungașii pentru ca să introducă aceste vorbe în „argot” sau „gergo”. Astfel în gergul italian m o r f a însemnează „foame”, m o r - f i a „gură”, m o r f e z z o „mănînc” (Fr. Michel, *Dict. D’argot*, p. 279, 431); iar

în argotul francez: m o r f e „mîncare”, m o r f a n t e „farfurie” și m o r f i e r „a mînca”. Chiar în Franța însă pungașii au uitat sau au nesocotit sensul cel secundar al cuvîntului, lăsînd numai pe cel primar. Furtișagul nu e vechi. Epoca lui se poate urmări. Într-o carte foarte curioasă, întitulată: „Le jargon ou langage de l’argot réformé, tiré et recueilli des plus fameux argotiers de ce temps”, publicată la 1634 (Nisard, *Hist. d. livres populaires* II, p. 404), noi citim: „Manger, c’était b r i f f e r ou g o u f f i e r, à présent c’est m o r f i e r”. Prin urmare, pe cînd scria Rabelais și chiar Charles de Sorel, hoții nu întrebuințau încă această vorbă.

Diez (*Etymol. Wtb.*[2] II, p. 46), cunoscînd numai forma italiană și pe una singură din cele franceze, le trage din olandezul medieval m o r f e n „a mînca cu lăcomie”, pe care-l găsește și-n medio-germanul m u r p f e n. Față cu formele franceze dialectale și cu cele două forme române, este învederat că olandezii din veacul de mijloc împrumutaseră acest cuvînt curat romanic de la francezii din Belgia și l-au dat atunci și germanilor, dar unii și alții l-au perdut în urmă. Să amintim în treacăt că dacă vorba ar fi fost germană din baștină, ea neapărat trebuia să sune la olandezi „morpen”, niciodată „morfen”. Se știe că, după legile fonetice, un *f* sau *pf* german propriu-zis nu poate să corespunză unui *f* olandez.

v. *-elesc*. – *L.*

ĂL s. **ÎL**
ĂLA s. **ÎLA** } v. *Ă*. – *Hăla.*

ÂMĂ s. **ĂMĂ**. – v. *Îmă*.

ĂNÈSC. – v. *-ăiesc*.

ÂNGER. – v. *Înger*.

ĂOLEO! interj.; cri de douleur ou plutôt de dépit, pris souvent en plaisanterie. Este un variant al lui a o l e o. În următorul pasagiu din Jipescu, *Opincaru*, p. 40, ambele forme ne apar una lîngă alta, ca un fel de reduplicare diferențiată:

„…Auzirăți, fă leică, că bou ăl codalb al lu nenea Radn Bobeică și-a scrîntit un picior dă dinainte?

— A o l e o și *ăoleo*, strigară toți și toate…”

v. *Aoleo*.

APĂIÈSC s. **HĂPĂIESC** (*ăpăit*, *ăpăire*), vb.; happer. Cihac (II, 135) are numai forma „hăpuzesc”, care nu e corectă, căci sufixul -u i e s c fiind numai denominativ, „hăpuiesc” ar însemna „a face hapuri”. Deși el traduce cuvîntul prin h a p p e r, totuși ne asigură că este slavic, din rusul „hapatĭ”! *Ăpăiesc* sau *hăpăiesc* nu e slavic, nu e nici latin, ci este o simplă onomatopee h a p „tirée du bruit de la bouche qui saisit, qui happe” (Littré). O pot avea prin urmare, și poate că o și au, irochezii sau hotentoții.

„Vasile *ăpăiește* cînd mănîncă, parcă i se bate lupii la gură” (Ath. Stoenescu, Ialomița, c. Perieții).

v. – *-ăiesc*. – *Hapcă*. – *Hăpăiesc*.

ĂRÀ! s. **ĂRAA! ĂRAAA!** interj. de dépit inattendu. Ca interjecțiune, exprimă ideea de: „am pățit-o!” dar foarte energic și nuanțat prin lungirea vocalei finale.

Basmul *Doi Feți-logofeți* din Bucovina (Sbiera, *Povești*, p. 112): „Hargatele s-au dus cu mațele la apă și încep a le spăla. Numai ce auzi că strigă una: *Ăraaa*! că am scăpat un mățișor! Ce să mă fac eu? Am să mă duc de-acuma pe lume!...”

Interjecțiunea *ăra*! nu este în fond decît primele două silabe din exclamațiunea foarte poporană în Bucovina: a r a c a - n - d e - m i n e = saraca-n-de-mine, despre care vezi mai sus (pag. 231).

v. *Sărac*. – *R*.

ĂRDĂU. – v. *Hîrdău*.

ĂRIPI. – v. *Aripă*. – *Ă*.

-ĂRLĂ. – v. *-îrlă*.

ĂU, suffixe nominal augmentatif avec une nuance péjorative. Finalul -ă u nu e deloc sufix românesc într-o mulțime de cuvinte străine, mai ales unguresți, precum: *hîrdău* = *hordó*, *birău* = *biró*, *heleștău* = *halastó*, *măngălău* = *mángoló*, *șaugău* = *sóvágó* etc., ci numai cînd se acață la o tulpină:

1. românească:

a) fie nominală ca în: *molău* „paresseux” din „moale = mou”, *țingău* „marjolet, blanc-bec” de la „ținc = petit chien”, *tăndălău* „lourdeau” de la „tăndală = rustre, naïf”, *albău* „blanchâtre” etc.;

b) fie verbală ca în: *lingău* „pique-assiettes” de la „ling = lécher”, *mîncău* „glouton” de la „mînc = manger” etc.;

2. străină sau despărută din grai, precum: *flăcău* (cfr. paleosl. *hlakŭ*), *lălău* (cfr. a umbla l e l a), *plăpău* (cfr. *plăpînd*), *dulău* (cfr. formele feminine *dolcă*, *dulcuță*) etc.

Sînt interesante:

1. cazurile în cari *-ău* se adaogă la un element sufixal *-l-*: *fătălău* „hermaphrodite” de la „fată = fille”, *mutălău* „niais” de la „mut = muet”, *răzălău* „grosse lime” de la „raz = raser” etc.;

2. cazurile cînd *-ău* formează un singur sufix augmentativo-deminutiv prin unire cu sufixul -u ș, ca în b ă t ă u ș = *bătău* + u ș sau j u c ă u ș = *jucău* + u ș;

3. cazurile cînd *-ău* lungește numirile danțurilor poporane, ca în *agănău* sau în femininul *arcanaua*.

Pe lîngă *-auă*, femininul din *-ău* se face: *-aucă* ca în *dulaucă* din *dulău*, *-ăie* ca în *molăie* din *molău*, *-oaică* ca în *nătăroaică* din *nătărău*.

La românii ardeleni din regiunea Năsăudului (*Gazeta Transilvaniei*, 1887, nr. 262):

„*ciacănău* (la feminin *ciacănaucă*) = om carele nu știe că mînca-va ori bea-va;

lefărdău (*lefărdaucă*) = om care grăiește fără șir, fără legătură”.

Aci e locul de a constata adevărata origine a cuvîntului *nătărău* „niais”, pe care Cihac (II, 213) îl trage din serbul *tartati* „bégayer”. *Nătărău* este un negativ: *netărău*. El derivă prin *-ău* din vechiul adjectiv „netare = faible, pas fort”, pe care-l găsim în *Predica* din 1619 (*Cuv. d. bătr*. II, 124): „n e t a r e semu noi oamerii, dereptŭ acea nu ni se cade să ne dămu noi cu voĭa-ne în ispiti, că ispitele săntu ale ei noastre credințe să avemu răbdare…” Din „netare = pas fort” românii au tras noțiunea de „niais”, după cum din „nebun = pas bon” au tras pe acea de „fou”.

v. *Neghiob*. – *Nebun*.

Formele colaterale *bădărău* și *bădăran* sau *lungău* și *lungan* pe de o parte, pe de alta derivațiunea sufixului verbal *-ăiesc* din *-ănesc*, ne arată că pejorativul *-ău* este o diferențiare din augmentativul -a n = a n n (v. [3]*-an*), ba uneori chiar din sufixul de proveniență -a n = -e a n (v. *-ean*), ca în exemplul următor:

Frîncu-Candrea, *Moții*, p. 116: „Numele de familie ca Feier, Zabor, Sabo, Bistrai etc. sînt numile unor vechi familii nobile române; iar numile *Lăzău*, *Tisău* sînt formate de la comunele Tisa, Laz. Terminațiunea *ău* este ecuivalentă cu a n, de ex.: *Lăzău* = Lăzan, *Tisău* = Tisan…”

v. *Agănău*. – [3]*-an*. – *-ăiesc*. – *-ul*. – *-uș*…